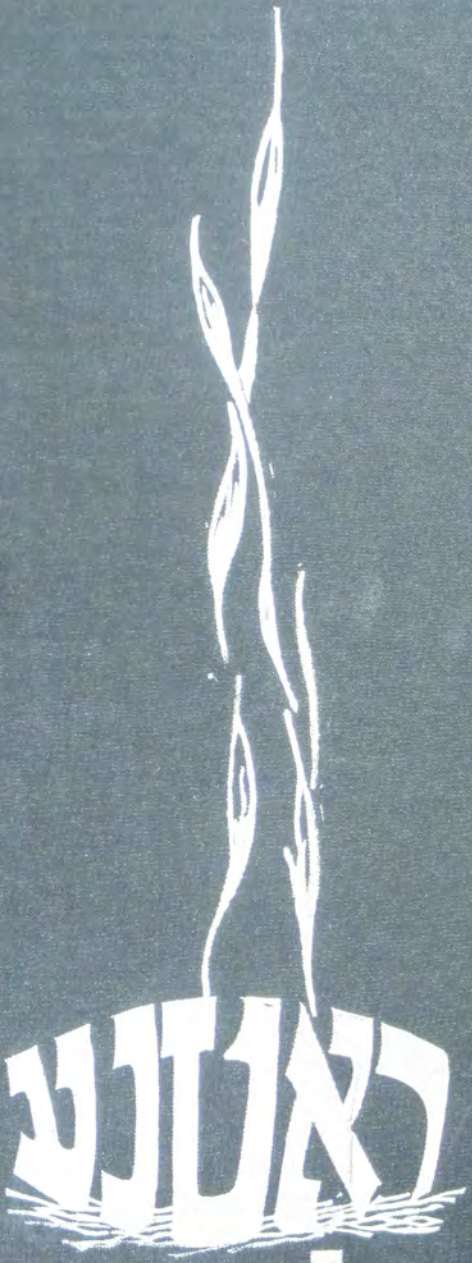
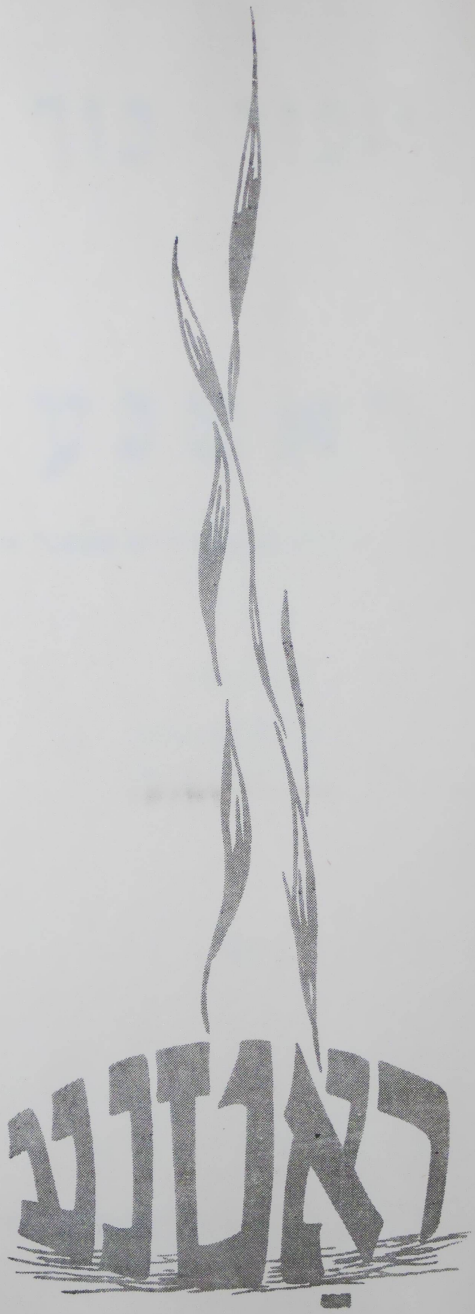

באנדע

באנדנע

יזכור = נוך

ראַטנע

דאָס לעבן און דער אומקום פון אַ יידיש שטעטל אין וואָלין

רעדאַקטאָרן:

יעקב באַטאַשאַנסקי,

יצחק יאנאסאוויטש

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

אַרויסגעגעבן דורך די ראַטנער לאַנדסלייט פאַריינען
אין אַרגענטינע און נאָרד־אַמעריקע

שנת ה"תשט"ו — בוענאָס איירעס, 1954

רעדאקציע קאָמיסיע:

(סעקרעטאַריאַט)

משה האָניק

יודל קאָנישטער

נח כהן

ישראל האָניק

לייבל באַיאַן (מעקסיקע)

רעדאקציע מיטגלידער:

בערל קאַהאַן (נ. אַמעריקע)

מאָטל טעלעזאַן

לייזער גינזבורג (נ. אַמעריקע)

לייזער פייגעלעם

יעקב טאָקער

ישראל חיים (ישראל)

יעקב ראָג

חיים גראַבאָווי

כוזי טאַנים

שלום מעלניק (נ. אַמעריקע)

הילע געצייכנט פון מארעק האלטער. ווינניעטעם: מארעק האלטער און מ. פייגענבלום.

די רעדאַקציע־קאָמיסיע פון יזכור־בוך. עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: יעקב ראג, אליעזר פייגעלעס, בוזי טאניס, מאָטל טעלעזאַן, יודל קאנישטער, משה האָניק, נח כהן, ישראל האָניק, יעקב טאָקער, חיים גראַבאָוו.

די פֿאַרוואַלטונג פון ראַטנער לאַנדסלייט־פֿאַריין אין אַרגענטינע

פּרעזידענט	משה האָניק
וויצע־פּרעזידענטן	יואל שטיינבערג
" "	בוזי טאנים
סעקרעטאַרן	יודל קאנישטער
"	נח כהן
"	ישראל האָניק
קאַסיר	יעקב ראג
פּרא־קאַסיר	בערל פוקס

וואָקאַלן:

הערשל כהן	מאיר טאַקער
יואל איידעס	איסר קאמינסקי
דוד וואלקאָמירסקי	מאנעס אייבוים
אליעזר פייגעלעס	וועלוול רייסקי
אליהו כהן	רפאל גראַבאָוו
יוסף וואלקאָמירסקי	יעקב פוקס
ישראל כהן	מאָטל טאַקער

רעכנונגס־איבערזעער:

יעקב טאַקער
מאָטל טעלעזאן

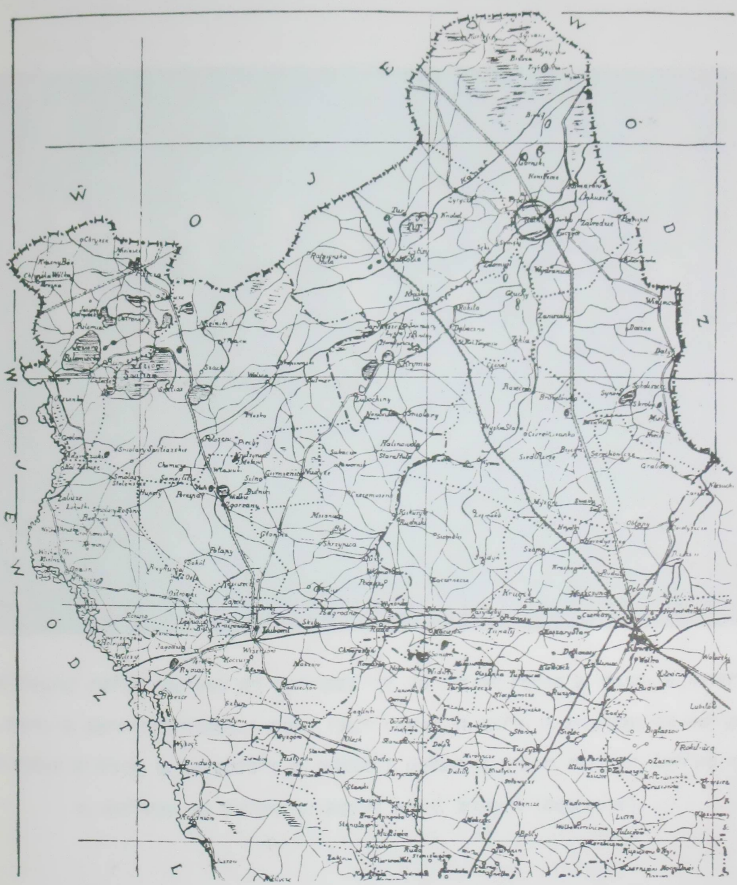

די פֿאַרוואַלטונג פון ראָטנער לאָנדסלייט פֿאַראיין אין אַרגענטינע

עם זיצן פון רעכטס צו לינקס: יעקב טאקער (רעכטנונג-איבערזיעער), ישראל האנין (סעקרעטאר), י. קוניטשטער (סעקרעטאר), יואל שטיינבערג (וויצע-פרעזידענט), משה האנין (פרעזידענט), בוזי טאנים (וויצע-פרעזידענט), יעקב ראג (קאסיר), נח כהן (סעקרעטאר), בערל פוקס (פרא-קאסיר); עם שטייען פון רעכטס צו לינקס: אליהו יצחק רייף, ישראל כהן (וואקלן), מאטל טעלזוזן (רעכנונג-איבערזיעער), לייזער פייגלעם, הערשל כהן, יוסף וואלקמירסקי, אליהו כהן, מאיר טאקער, יעקב פוקס, מאטל טאקער, דוד וואלקמירסקי און חיים נראבאוו (וואקלן).

דער ראַטנער רעליעף־קאָמיטעט אין נאָרד־אַמעריקע. עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: א. גאלער, א. מערין, פּ. באַרג (פּרעזידענט), ז. מערין, ראביי ל. וואל, ה. קארש, פּ. איזאַקסאָן. עס שטייען פון רעכטס צו לינקס, ע. האַרענשטיין, מ. סאבעל, ג. מעלניק, פּ. חיט, ר. אברוך, ל. גאָלדשטיין, ע. פּעלדמאַן, א. מעלניק, ס. מעלניק און ל. גינזבורג (סעקרעטאַר).

פון די רעדאַקטאָרן

יזכור־בוך איז היינט צו טאָג אן אויסערגעווײנלעכער שם דבר אין יידישן לעבן. כמעט אין אַלע עקזיסטירנדע וווּ עס געפינען זיך נאָר יידישע ישובים, דערשיינען ביכער־מצבות וועגן שטעט, שטעטלעך און געגנטן. די מיינסטע דערשיינען אין יידיש, אין דעם לשון פון די אומגעבראַכטע שטעט און שטעטלעך. אין ישראל זיינען אויסיקע דערשינען אין העברעאיש און אויסיקע — אין העברעאיש און יידיש.

על פי רוב וועלן די יזכור־ביכער געשריבן נישט פון קיין פאַרשער און נישט פון קיין שרייבער, נאָר פון סתם יידן. עס טרעפט אָבער זעלטן, אַז אַ שטאָט, אַדער אַפילו א שטעטל זאָל נישט האָבן צוזישן די געראטעוועטע קיין שרייבער און עס איז נאַטירלעך, אז אויך זיי זאָלן זיך באַטייליקן אין די יזכור־ביכער. אָבער ניט די שרייבער און נישט די פאַרשער לייגן דעם חותם אויף דעם כאַראקטער פון די געדענק־ספרים, נאָר דווקא די פאַלקסיידן. און אַזוי מרום וואַקסט דורך די יזכור־ביכער אַ גאַנץ אייגנ־ארטיק ליטעראַטור, וואָס וועלט געשאַפן פון פאַלק. עס וואַקסט אַזאַ מין ליטערא־טור, וואָס וועלט געשריבן פון דעם גאַנצן פאַלק.

„ליטעראַטור" נוצן מיר דאָ אין דעם זין פון געשריפט. עס האַנדלט זיך אָבער נישט אין דער ליטעראַטור, וואָס וועלט פאַרעפנט צום מין „ריכטונג", נאָר צום מין וואָרהייט. בעצם האַנדלט זיך עס אין אַ מעמוארן־געשריפט.

די מעמוארן־געשריפט, וואָס פילט אויס די יזכור־ביכער איז די מעלאנכאָלישע סאַטיספאקציע פאַר אונדזער דריטן און גרעסטן חורבן. פון די אַמאָליקע צייטן האָט געקענט בלייבן איין מעמוארן־בוך פאַר עטלעכע דורות, בעת אין אונדזער צייט וועלן פון דעם איינעם דור בלייבן אַ סך הונדערטער מעמוארן־ביכער...

ווען דער פאַראין פון ראַטנע און אומגעגנט האָט אונדז, צוויי יידישע שרייבער, פאַרגעלייגט צו רעדאקטירן דאָס יזכור־בוך פאַר זייער שטאָט און אומגעגנט, האָבן מיר דאָס דאָזיקע אָנגענומען, נאָך אַ באַקענען זיך מיט דעם חיפּט־מאטעריאל, כאָטש ביידע האָבן מיר די שטאָט ראַטנע און אירע אַרומיקע שטעטלעך פאַר די אויגן נישט געזען. מיר האָבן געמוסן אויף זיך דאָס רעדאקטירן דעם מאַטעריאל און אים צו סדרן, וויל מיר האַלטן, אַז יידישע שרייבער בכלל דאַרפן צוליגן אַ האנט צו דער מאַסן־דערשיינונג פון די יזכור־ביכער, וואָס וועלן בלייבן דער שטאַרקסטער אויסדרוק פון דעם פאַלקס־איכה אויף דעם דריטן חורבן. און מיר האָבן געמוסן אויף זיך דאָס רעדאקטירן דעם מאַטעריאל, טאַקע, וויל הגם מיר האָבן נישט געקענט ראַטנע און אומגעגנט, האָבן מיר זיי דורך דעם מאַטעריאל דערקענט. לעבעדיק איז געבליבן פאַר אונדזערע אויגן די געגנט מיט איר אויסערלעכקייט און אינערלעכקייט, מיט אירע לייַדן און פריידן און מיט הונדערטער פון אירע איינווינער, יונג און אַלט, גרויס און קליין, מאַן און ווייב, למדן און פראָסטאַק און מיט זייערע געראַנגלענישן און שטרעבונגען, חלומות, פריידן, לייַדן, דערנרייכונגען, דורכפאַלן אא"וו.

דער חיפּט־חסרון איז דאָ געווען דער זעלביקער וואָס אין די מיינסטע יזכור־ביכער. עס זיינען פאַראן צופיל מתנבאים בדבר אחד. עטלעכע (און אַמאָל טאַקע אַ גאַנצער מנין) דערציילן איין און די זעלביקע זאַך, שילדערן די זעלביקע געשעענישן

און די זעלביקע מענטשן. ביי דעם פאראייביקן די אומגעבראכטע ישובים דאַרף מען זיכער אנווענדן דעם כלל פון „וכל המרבה לספר, הרי זה משובח", אָבער צו דעם „מרכה" מוז אויך זיין אַ גרענץ. אויף וויפל עס איז געווען מעגלעך צו פאַרקלענערן די איבערחזרונגען, האָבן מיר דאָס געטאָן און צום איבעריקן האָבן מיר געגומען אין באַטראכט, אַז אַ יזכור־בוך איז דאָך קודם כל פאַר דעם לאנדסמאן פון היינט און דערנאָך שרשט פאַר דעם קומענדיקן היסטאָריקער און ווען עס גייט אין דעם לאנדס־מאַן פון היינט, איז פאַר אים נישטאָ קיין „צופיל", ווען מען רעדט ווענן די אייגענע וועלכע זיינען שוין נישטאָ און וועלכע זיינען דערצו אַזוי אומבאַרחמנותדיק אומגעבראַכט געוואָרן.

זאָל צו דעם אויך צוגעגעבן ווערן, אַז ביים רעדאקטירן דאָס מאַטעריאל האָבן מיר מיט אַ כיוון איבערגעלאָזט דעם רייד־שפראכיקן סטיל פון דעם גרעסטן טייל זכרונות־שרייבער.

מיר גיפינען צום סוף פאַר נייטיק צו באַמערקן, אַז מיר אַליין זיינען עד־היום אונטער דעם איינדרוק פון דער פאַלקסטימלעכער שילדערונג פון ראטנע און אומ־געגנט. וועלטן גאַנצע גייען אויף פון דער נישט גרויסער וואָלינער שטאָט און די אַרומיקע שטעטלעך... וועלטן, וואָס זיינען אומגעבראַכט און דאָך נישט אומגעבראַכט געוואָרן. עס זיינען פאַר אונדז אויפגענאַנגען וועלטן רעאַלע אין וועלטן - חלומות אין מיר האָבן דערזען אַ מיניאטור פון דעם גאַנצן יידישן לעבן. און דאָס דאָזיקע האָט אונדז איבערצייגט, אַז דער ציל, וואָס דאָס יזכור־בוך פון ראַטנע און אומגעגנט האָט זיך געשטעלט, איז דערגרייכט געוואָרן.

יעקב באַטאַשאַנסקי
יצחק יאַנאַסאָוויטש

פון די אַרויסגעבער

די שארית הפליטה פון חרוב געווארענעם ראטנע באטראכט דאָס דאָזיקע יזכור־בוך קודם כל ווי אַ מצבה אויפן קבר פון זייער אומגעקומענעם שטעטל. יעדער אות וואָס איז געשריבן געווארן אין דעם דאָזיקן טרויעריקן און טראַגישן ספר איז דורכגעווייקט מיט טרערן פון צער און מיט געווין פון יתומים, וואָס זאָגן קדיש נאָך זייער ערע נאָענטסטע אין טיערסטע שנהרגו על קדושת השם דורך די דייטשע מערדער אין די יאָרן 1939-1945 אין פוילן.

קנאַפע פיר יאָר האָט געדויערט די אַרבעט ביים צוזאַמענשטעלן דאָס דאָזיקע בוך. פון פיין און ווייַ האָבן מיר געקנעטן די ציגל פון וועלכע עס איז אויפגעשטעלט געווארן דער הייליקער בנין פון אייביקן זכרון. מיר גיבן איבער דאָס דאָזיקע יזכור־בוך אין די הענט פון אַלע ראטנער לעבנגעבליבענע און פון אַלע יידן אין דער וועלט מיט דעם געפיל אַז מיר האָבן אָנגעצונדן אַ נר תמיד לדור דורות.

צוויי געפילן האָבן באַגלייט אונדזער הייליקע אַרבעט ביים צוזאַמענשטעלן דאָס דאָזיקע יזכור־בוך:

א) דער דראנג צו דערציילן דער וועלט וועגן דעם אַמאָליקן יידישן לעבן אין ראַטנע;

ב) די נויטוועndיקייט אַרויסצושרייען פון זיך דעם וויי און צו מאָלן פאַר דער וועלט דעם טויט און דעם אומקום פון אונדזער שטעטעלע.

נישט בלויז דערפאַר וואָס מיר האָבן געוואָלט אונטערשטרייכן די גרויליקייט און די אומגערעכטיקייט פון ראַטנער טויט האָבן מיר געמאָלן און געשילדערט דאָס לעבן פון ראטנע. מיר האָבן דאָס געמאָלן דערפאַר וואָס מיר זיינען דורכגעדרונגען מיט דעם געפיל אַז די זאפטן וואָס זיינען אויפגענאנגען אין דעם דורותדיקן לעבן פון אונדזער שטעטלדיקער יידישקייט וועלן נאָך באַלעבן מיט אויפגאנג די עקזיסטענץ פון יידן אין אַלע עקן וועלט און גאָנץ באַזונדער אין מדינת ישראל. דערויבער האָבן מיר אין דעם דאָזיקן בוך געזוכט צו רעפראַדוצירן אין מענטשלעכן וואַרט דאָס גאַנצע פילאַרביקע און פיל געשטאלטיקע לעבן, מיט סביבה, שטייגער און געמוט, וואָס האָט זיך געפורעמט דורך דורות און איז אויסגעוואקסן צו אַזאַ הארמאָנישער גאַנצקייט פון אייגנארטיקן יידישן סטיל און יידישן גייסט.

מיר האָבן געזוכט צו שאַפן דאָס גרויסע פילפארביקע געמעל פון ראטנער יידישן לעבן כדי יעדער איינער, וואָס זיט זיין יחוס פון דעם דאָזיקן שטעטל זאָל אין דעם בוך געפונען דאָס בילד פון זיין היים און פון זיין משפחה.

און אויך פאַר יעדן איינעם פאַר וועלכן ראטנע איז נאָר בלויז איינס פון די פיל אומגעקומענע יידישע שטעטלעך אין פוילן זאָל דאָס דאָזיקע אויפגעלעבטע בילד זיין דער שפיגל פון דער אַמאָליקער יידישער פארגאַנגענהייט אוף דער פוילישער ערד. מיר האָבן דעריבער נישט געקארגט קיין מי און קיין מיטלען כדי ארויסצוברענגען צוויש די מאָוולען פון דעם דאָזיקן בוך וואָס מער היסטאָרישע מאַטעריאלן און וואָס מער באַשרייבונגען פון דעם אַמאָליקן לעבן.

מיר האָבן געזוכט און געפֿישטערט אין אַלע ווינקלען כדי צו געפֿינען אַ דאָטע, אַ דאָקומענט וועגן יידישן לעבן אין ראָטנע.

מיר האָבן זיך געווענדט צו אַלע אונדזערע לאַנדסלייט אין דער וועלט און זיי אויפגעפֿאָדערט אָן סטיכולירט צו שרייבן זכרונות אָן בכלל איבערצוגעבן אַלער־לײַ ידיעות וואָס זענען פֿאַרבונדן מיט דעם לעבן אין טויט פֿון אונדזערע ברידער די קדושים פֿון ראָטנע.

מיר האָבן אויך אַרײַנגעבראַכט אין דעם דאָזיקן בוך פֿאָטאָגראפֿיעס אָן בילדער אויף וועלכע עס זענען פֿאַראייביקט מאַמענטן, טיפּן אָן געשטאַלטן פֿון יידישן לעבן אין אונדזער שטעטל.

גאַנץ באַזונדערס האָבן מיר אָבער אויך אין זין געהאַט די שפּעטערדיקע דורות, וואָס וועלן פֿרעגן ווי אזוי עס איז אומגעקומען אַזאַ גרויס און רייך יידיש לעבן. דער אייבּיקער יידישער דראַנג צו פֿאַרצייכענען אַלע דערפֿאַרונגען פֿון אונדזער פֿאָלק אויף זײַן פֿינפֿולן וואָנדער האָט אונדז געטריבן צו דערציילן בפּרטיות דעם לעצטן גאַנג פֿון אונדזער טייערער עדה. מיר האָבן אויסגענוצט די גבֿית־עדותן פֿון די על־פּי־נים געראַטעוועטע פֿון גרויסן פּייער און מיר האָבן נישט באַהאַלטן קיין שום זאָך, וואָס קאָן ווערפֿן אַ שיין אויף דער דאָזיקער טרויעריקער און פּינצטערער צייט. אַזוי ווי זיי האָבן דערציילט, אַזוי האָבן מיר דאָס איבערגעגעבן. זאָל פֿאַר די אויגן פֿון די קומענדיקע דורות שטיין דאָס אויטענטישע בילד פֿון יידישע לײַדן, פֿון יידישע פּיינען, פֿון יידישן קידוש השם און גראַנגל קעגן די ווילדע דייטשע שונאים אַזוי ווי זיי האָבן זיך אַנטפּלעקט אין אונדזער אַמאָליקער היים ראָטנע.

בײַם איבערגעבן דאָס דאָזיקע בוך אין די הענט פֿון לייענער פֿילן מיר זיך פֿאַרפּליכטעט אויסצודריקן אַ דאַנק אָן אַן אָנערקענונג צו אַלע בויער פֿון דעם יזכור־בוך; צו די אַלע וואָס האָבן אַפּגעגעבן צייט, מי און געלט, סיי אין אַרגעטינע, סיי אין מעקסיקע, סיי אין צפֿון־אַמעריקע און סיי אין ישׂראל, אַז דאָס דאָזיקע בוך זאָל קענען דערשיינען.

מיר האַלטן אויך פֿאַר אונדזער חוב אויפֿמערקזאַם צו מאַכן די לייענער, דאָס מיר ווייסן אַז נישט אַלץ וואָס האָט געדאַרפט באַקומען אַ תיקון אין דעם דאָזיקן בוך האָט אַזאַ תיקון באַקומען. עס איז אויך נישט אויסגעשלאָסן די מעגלעכקייט פֿון געוויסע טעותים וואָס זיינען אַרײַנגעפּאַלן דאָ און דאָרט. נישט צוליב אונדזער שלעכטן ווילן איז דאָס דאָזיקע געשען. מיר זיינען נישט מער ווי מענטשן און מיר האָבן געמאַן די דאָזיקע אַרבעט אין די גרעניצן פֿון אונדזערע מעגלעכקייטן און אין די ראַמען פֿון אונדזער וויסן.

דאָך גלויבן מיר, אַז מיטן אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע יזכור־בוך האָבן מיר דער־פֿילט אַ חוב סיי לגבי דער יידישער געשיכטע און סיי לגבי אונדזערע טייערע קדושים פֿון אונדזער שטעטעלע ראָטנע.

ייִדיש ראטנע
פֿארצייטנס

ד״ר פֿיליפּ פֿרידמאַן

פֿאַרשידענע מקורות וועגן ראַטנע

Bohdan Wasiutynski: *Ludność żydowska na ziemiach polskich w XIX i XX wiekach.* Warszawa 1930. p. 84

וואַשיוטינסקי, ז׳ 84.

ראַטנע האָט אין יאָר 1921 געציילט 2.410 איינוווינער, דערפון 1.554 יידן, ד״ה 64.5 %.

Encyklopedia Polska Orgelbranda. Warszawa 1902. vol. XII. p. 521

אָרגעלבראַנד,

ראַטנע — אַ שטעטל אין וואַלינער גובערניע, בײַם טײַך פּריפּעט, 7 מײַל פֿון קאָוועל. געווען אַמאָל אַ קרײַז-שטאָט.

Tomasz Święcki: *Opis Starożytnej Polski.* Kraków 1861. vol. II. p. 30

שוועניצקי,

ראַטנע — צווישן די בלאָטעס און דעם טײַך פּריפּעט. געווען איז דאָ אַמאָל — לויט דעם איטאַליענישן רייזנדער גוואַגניני — אַ שלאָס אויף אַ הויכן באַרג.

Evreyskaya Entzyklopedia, St. Petersburg. vol. XIII. p. 329

יעווריסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיע.

ראַטנע — אַ שטאָט אין כעלמער לאַנד אין דער תקופה פֿון דער פּוילישער רע־פּובליק. לויט דער לוסטראַציע פֿון דער ראַטנער סטאַראָסטוואָ אין יאָר **1565**, האָבן דעמאָלט געלעבט אין ראַטנע **12 יידישע באַלעבאַטים** ס׳איז געווען אַ שול. אין הע־ברעאישע מקורות געפֿינט זיך אַ ידיעה אַז די קאַראַימער אָן יידן וואָס זיינען אַרויס־געטריבן געוואָרן פֿון ליטע אין 1495 זיינען באַזעצט געוואָרן אין ראַטנע בײַ 1503, וועלכע זיי זיינען צוריקגעקומען קיין ליטע.

לויט דעם צענזוס פֿון יאָר **1756** האָבן אין ראַטנע געלעבט 210 יידן.

לויט דער רעוויזיע פֿון יאָר **1847** האָט די יידישע קהילה אין ראַטנע געציילט דעמאָלט 1.065 נפֿשות.

לויט דער פֿאַלקס-ציילונג אין יאָר **1897** האָבן אין ראַטנע געווינט 3.089 איינ־וווינער. צווישן זיי 2.219 יידן.

Encyklopedia Gutenberga, Kraków, vol. XIII. p. 277

גוטענבערג אַ ענציקלאָפּעדיע.

ראַטנע, אַ שטעטל אין קאָוועלער פּאָוויאַט בײַם טײַך פּריפּעט. 17 קילאָמעטער פֿון דער באַן־ליניע קאָוועל־ברעסט ליטאָווסקי (די באַן־סטאַנציע קרימנאַ) מיט 2.410 איינוווינער (אין 1921). די שטאָט האָט אַ גאַראַנטיע; עס איז פֿאַראַן אַ מסחר. **ראַטנע** האָט געהערט צו פּוילן זינט **1366** און איז געווען אַ קרייזשטאָט אין כעלמער לאַנד. עס איז דאָ געווען אַ גרויסער שלאָס. ראַטנע איז געוואָרן אַ שטאָט אין יאָר **1440**.

א. א. הרכבי: **הדשים גם ישנים**, חלק א׳, עמוד 10.

...העדות השישית (לגירוש ליטא) היא להרופא הקראי ר׳ אברהם בן יאשיה מטרוקי כי **בספר הרפואות** שלו הנמצא בפה בכ״י (כתבי יד באוצר הספרים הקיסרי בסט. פטרסבורג) כתב את הרשימה הזאת:

„גירוש אבותינו (ר'ל הקראים) שנתגרשו מארץ ליטא ושל היהודים (ר'ל הרבנים) שהיו במלכות ליטא בשנת הרנ"ה. ושם המלך שגרשם אלכסנדר. וקיבלום אחיו אולברחט מלך פולין והיו שם בעיר **רטנא** עד שנת הרס"ג. ואותה שנה השיב אותם אולברחט אחרי מות אחיו הנ"ל."

(על זה מוסיף הרכבי): והנה בדברים אלה נמצאו איזה שיבושים, כי המלך אלברחט מפולין מת בשנת רס"ו, גם לא היה לאלברחט שום ממשלה בליטא. אולם צדק הקראי במשך זמן הגירוש שהיה משנת הרנ"ח עד הרס"ג.

א. א. הרכבי:

דאָס זעקסטע עדות־זאָגן (וועגן גירוש ליטא) איז פון קאַראימישן דאָקטאָר ר' אברהם בן יאשיה פון טראָקי (1), וויל אין זיין „ספר הרפואות", וואָס געפינט זיך דאָ אין כתב־יד (מאָנוסקריפטן־אָפטיילונג אין דער קייסערלעכער ביבליאָטעק אין פעטערבורג), איז פאַראן אָט די פאַרצייכענונג: „דער גירוש פון אונדזערע עלטערן (ס'הייסט: פון די קאַראימען), וואָס זיינען ארויסגעטריבן פון ליטווישן לאַנד און פון די יידן (דאָס מיינט: די ראַבינאַטן), וואָס האָבן געלעבט אין ליטווישן קיניגרייך אין יאָר **הרנ"ח** (1448). דער נאָמען פון דעם מלך, וואָס האָט זיי ארויסגעטריבן איז אלעק־סאַנדער. און דערנאָך האָט זיי אויפגענומען דער פוילישער קעניג אלברעכט, נאָר דעם, וואָס זיין דערמאָנטער ברודער איז געשטאָרבן. און זיי האָבן געלעבט אין דער שטאָט ראַטנע ביז צום יאָר הרס"ג (1503).

(צום דעם גיט הרכבי צו): אין די דאָזיקע רייד זיינען פאַראן אייניקע טעותים. וויל דער פוילישער מלך אַלברעכט איז געשטאָרבן אין יאָר הרס"ו. אַלברעכט האָט לחלוטין נישט געהערשט איבער ליטע. אָבער ריכטיק איז די אָנווייזונג פון קאַראָים, אז דער גירוש האָט געדויערט פון ה'רנח ביז ה'רסג.

Regesty i Nadpisy, vol. I. St. Petersburg 1899, p. 241
Lustracja Starostwa Ratneńskiego w r. 1565

לוסטראַציע פון ראַטנער סטאַראָסטוואָ אין יאָר **1565:**

ציישין די בירגער־הויזאָויצער אין שטאָט ראַטנע געפונען זיך די ווייטערדיקע יידן (2): שמערקע, שכנא, לייבקע, זעליק שמולעוויטש, זלמן, יאקוש (יעקב?), יידל, יאָסעק אבראַמאָוויטש, מאָרדיש (מרדכי?), משה, אהרון לעווקאָוויטש, עמנואל לעוו־קאָוויטש. פאַראַן אויך אַ יידישע שול (בית תפילה) (2). פאַר זייערע הייזער צאָלן די יידן יאָר דעם ציינז פון דרי גראַשן פער הויז און דעם באַד־אָפּצאָל (3) פון דרי גראַשן (פער הויז). דער יוד זלמן האָט אַ לאַנקע (4) פון וועלכער ער צאָלט דעם ציינז פון דריי גראַשן אַ יאָר. דאָס רעכט צו ברענען און פאַרקויפן בראַנפן (פראָפינאַציע) האָט ארענדירט אַ יוד און ער צאָלט דערפאַר 120 זלאָטי אַ יאָר. די יידן צאָלן דעם שלאָס (ד"ה דעם פריין) יערלעך 15 זלאָטי קעניגלעכע שטייער וואָס הייסט סכאָש. אין אַריגינאַל־טעקסט (רוסיש, איבערגעזעצט אין פויליש:

1) Obywatele domovladeltze: Smarko, Sakhno, Levko, Zelko Smoylovitch, Zelman, Yykush, Gidel, Yosko Abramovich, Mordish, Aaron Levkovitch, Man Levkovitch.
2) dom shkolnyy yevreyskiy
3) אין רוסיש: bannyy sbor, אין פויליש: łaziebne
4) łan:
5) schosz
Regesty i Nadpisy, vol. III. St. Petersburg 1913. p. 7
February 18, 1741

1) וועגן אָט דעם דאָקטער זע: „בקורת לתולדות הקראים", עמוד 151.

באשטימונג:

עם ווערט באשטימט דער געלט־אפצאל פון די יידן צו דער קאראנאציע פון דער כעלמער איקאנע (הייליקע בילד) פון דער הייליקער מוטער. אויף דעם באפעל פון דעם גרויסן קעניגלעכן שאצמייטער (1) ווערט באשטימט א געוויסע סומע פונעם יידישן קאפ־אפצאל (מס־הגלגלת) (2) אויף דער קאראנאציע פונעם בילד פון דער הייליקער כעלמער מוטער, לויט דער וויטערדיקער פארטיילונג:

Luboml	828	złotych	לובאמל
Ratno	460	„	ראטנע
Stojanów	200	„	סטאיאנאוו
Grabowica	220	„	גראבאוויצע
Swierznia	100	„	סווערזשען
Jarczów	80	złotych ex 1740 and 75 złotych ex 1741	יארטשעוו

Rocznik Wołyński, vol. II. Równe 1931.

ידיעות ווענן ראטנע

ז׳ 3-4: דער שלום־אפמאך צווישן דעם ליטווישן פירשט לובארט און דעם פוילישן קעניג קאזימיערזש דער גרויסער אין יאר 1366: קאזימיערזש האט באקומען בעלז, כעלם און לודמיר (וולאדימיר) מיט א גאנצער ריי ערטער ווען ליגן אין מערב פון דעם טייך טוריע: הארדלא, לובאמל, טריסק, ראטנע, קאמיען קאשירסקי און אוולאטשין.

ז׳ 9: זיגמונט, דער זון פון קיעיסטוט, ליטווישער פירשט, טרעט אף צו פוילן אין דעם אפמאך פון 15טן אקטאבער 1432 די גרענעץ־ערטער אין וואלין ווי ראטנע און אנדערע.

ז׳ 10: דער ליטווישער פירשט סאנגושקא פרווט אוועקנעמען מיט כוח פון פוילן די וואלינער שטעט ראטנע און לובאמל, אין יאר 1440.

ז׳ 13: אויך אין יאר 1443 האבן די ליטווינער געפרווט אוועקרייסן ראטנע פון פוילן; דאס זעלבע פרובירן זיי אין יאר 1454.

ז׳ 51: דער פוילישער סיים אין יאר 1649 האט באשטעטיקט דעם שלום־אפמאך מיט די קאזאקן (מיט באהדאן כמעלניצקי). לויט דעם דאזיקן שלום (געהתמעט אין זבאראוו) זיינען פאר די פראוואסלאווע פויערים באשטעטיקט געווארן א ריי צערקווענ אין לאנד, צווישן זיי די טראיצקער צערקווע אין ראטנע, קרייז קאוועל, נמינע דאטין.

Michał Baliński i Tymoteusz Lipiński: *Polska Starożytna*. vol. II. Warszawa 1885, wydanie drugie, poprawione i uzupełnione przez F. K. Martynowskiego. pp. 925-926

Ratno, rozległe dość miasto drewniane, między błotami zabudowane; przy nim zamek na wzgórku nad Prypecią, z drugiej strony rzeką Tur oblany i zabezpieczony rozległemi błotami. Leży o 20 z górą mil od Chełma, a o 14 od Lubomli.

Ratno z powiatem swoim w pierwszej połowie XIV wieku, po upadku potęgi halickiej i dla osłabienia Polski przez wojny z Krzyżakami, zawładnięte zostało przez Gedemina, księcia litewskiego. Posiadali je następnie potomkowie jego, a mianowicie Lubard książe wołyński czyli włodzimierski, a zarazem pan ziemi chełmskiej. Dopiero Kazimierz Wielki

1) Wielki podskarbi koronny
2) pogłówne

uskromiwszy najazdy Litwinów zajętych walką z zakonem krzyżackim, zrobił ugodę z Olgierdem, wielkim księciem litewskim i lennikami jego, mocą której powiat ratneński razem z przyległemi ziemiami dostał się do Palski i odtąd zaczął być starostwem niegrodowem.

Lustratorowie z r. 1569 taką statystykę miasta Ratna nam zostawili:

"Domów wszystkich w całym obrębie miasta jest 278, z każdego dają czynszu per groszy 3, łaziebnego każdy dom per gr. 6. Placów pustych jest 25, komorników 33, dają każdy z nich po gr. 1, a łaziebnego po gr. 1½; a wszelako to łaziebne nie idzie do zamku, ale to obracają na balwierza, bo to jest jego salarium, i owszem jeszcze ktemu daią mu z zamku nadto flor. 6. A iż u Rewizorów (poprzedzających) stoi, że niedawno temu balwierzowi jedno flor. 4, tedyśmy go na tem postanowili. Łaników miesckich, albo ogrodów iako tam u nich iest vocabulum usitatum, jest w rewizji napisanych 24, ale ex inquisitione nostra tedy się ich nie pokazało więcej jedno 19. Solnego myta na ten czas nie arendują, a wszakoż wybrano tego roku tołp 2.000, każdy po gr. 10. Rzeźników jest 7, daią czynszu per gr. 15, a ktemy łoiu surowego po 1 kamieniu, każdy per flor. 1 i po łopatce do zamku".

Z lustracji województwa ruskiego, ziemi chełmskiej (księga No. 4) w r. 1570 poczynionej pokazuje się, że miasto przynosiło rocznej intraty zł. 216, gr. 3, a Starostwo zł. 3079 gr. 8. W roku zaś 1782 Sstwo Ratneńskie w emfiteutycznej posiadłości Platerów zostające, płaciło do skarbu Rzptej kwarty zł. 11.676.

Ratno podług nie geograficznego, a raczej systematycznego ale popularnego podziału, znajduje się już w krainie zwanej pospolicie Polesiem Wołyńskiem, i o 7 mil odległe jest od Kowla.

באלינסקי-ליפינסקי: יידישע איבערזעצונג (פון פוילישן):

ראַטנע איז אַ גאַנץ היפש צעשפרייטע **חילצערנע שטאָט**, געבויט צווישן די בלאָטעם; ביי דער שטאָט געפינט זיך אַ **שלאָס** אויך אַ בערגל איבער דעם טייך **פריפעט**. פון דער אַנדערער זייט איז דער שלאָס אַרומגערינגלט פון דעם טייך **טור** און געוויכערט דורך די וויטע און ברייטע בלאָטעם. ראַטנע ליגט איבער 20 מיילן וויט פון כעלם און 14 מיילן פון לובאָמל.

ראַטנע, צוזאַמען מיט איר פֿאַוויאַט (קרייז) איז אין דער ערשטער העלפט פון דעם 14טן יאַרהונדערט פֿאַרכאַפּט געוואָרן פון דעם ליטווישן פירשט גדימין נאָכדעם וווּ די העליטשער גרויסמאַכט איז זיך פונאַנדערגעפאַלן און פוילן איז געוואָרן אָפּגעשוואַכט דורך די מלחמות מיט די קרייצריטער. שפּעטער האָבן דאָ געהערשט געדימינס יורשים, דהיינו: לובאַרד דער וואַלינער פירשט (אַדער וואַלאַדימירער פירשט) אין גלייכצייטיק דער האַר פון כעלמער לאַנד. ערשט קאַזימיר דער גרויסער, נאָכדעם ווי ער האָט באַזיגט די ליטווינער וואָס זיינען געווען פֿאַרנומען דורך מלחמות מיט די קרייצריטער, האָט געמאַכט אַ שלום-אַפּמאַך מיט אַלגערד דעם ליטווישן גרויספירשט. לויט דעם אָפּמאַך איז דער ראַטנער פֿאַוויאַט צוזאַמען מיט די שכנותדיקע לענדער אריבער צו פוילן און עס איז געשאַפן געוואָרן אַ ראַטנער סטאַראָסטווע.

די לוסטראַטאָרן (לוסטראַציע מיינט אַ צענזוס, סטאַטיסטישע ציילונג) האָבן אויפגעשריבן אויך סטאַטיסטיק פון דער שטאָט ראַטנע אין יאָר 1569:

„היינט אין דער גאַנצער שטאָט זיינען געווען סך הכל 278. פון יעדן הויז האָט מען געצאָלט דריי גראָשן צינס (אַ יאָר) און זעקס גראָשן באַד-געלט. פוסטע פלעצער זיינען געווען 25, קאַמאַרניקעס (ד"ה מענטשן וואָס האָבן געווויינט ביי עמעצן און

נישט געהאַט קיין אויגן הויז) 33. די קאַמאַרניקעס צאָלן, יעדער צו איין גראַשן צינז און צו איין אָן א האַלב גראַשן באַד־גילטן; אָבער דאָס באַד־געלט ווערט נישט גע־ צאָלט פאַר דעם שלאָס (דעם פריין) נאָר עס ווערט פאַרוועגדעט פאַר דעם באַלבירער ,באַדמייסטער, צירולניק, פעלדשער) ווייל דאָס איז זיין געהאַלט. אָחוץ דעם קריגט דער באַלבירער נאָך זעקס פלאָרין (גילדן) פון דעם שלאָס. היות ווי די פריערדיקע רעוויזאָרן האָבן געשריבן אז דער באַלבירער פלעגט קריגן נישט מער ווי פיר פלאָרין, האָבן מיר אזוי באַשטימט. שמאַטישע לאַנקעס אַדער גערטנער, ווי מען רופט עס דאָרט ביי זיי, זיינען ביי דער (פריערדיקער) רעוויזיע פאַרשריבן געווארן 24, אָבער בשעת אונדזער אונטערזוכונג האָט זיך ארויסגעוויזן אז עס זיינען נישטא מער ווי 19. דער אָפּצאָל פון זאַלץ איז נישט ארויסגעלאָזט געווארן אין ארענדע, הגם אין דעם (איצמיקן) יאר האָט מען פראַדוצירט נישט ווייניקער ווי 2.000 טאַלפן זאַלץ, יעדע ווערט 10 גראַשן. עס זיינען דא 7 קצבים וואָס יעדער פון זיי צאָלט 15 גראַשן צינז, אָחוץ דעם צו איין שטיין רויע אָקסן־פעטס, צו איין פלאָרין אָן צו איין לאָפאַטקע, פאַר דעם שלאָס."

פון דער לוסטראַציע פון דער רוטענישער וואיוואָדזטווע, כעלמער לאַנד, אין יאָר 1570 (לוסטראַציע בוך נר. 4) ווייזט זיך ארויס אז די שטאָט האָט געבראַכט יער־ לעכע הכנסה 216 זלאָטי און דריי גראַשן, און די סטראָסטוע (8 יערלעכע הכנסה 307 זלאָטי און 8 גראַשן. אין יאָר 1782 איז די ראַטנער סטראָסטוע געווען דער עמפיטעוטישער באזיץ (עמפיטעוזיס — א סימבאָליש פאַכט פון 999 יאָר) פון דער (גראָפן) פּלאָטער־משפחה און האָט געצאָלט דעם מלוכישן אוצר 11.676 זלאָטי קוואר־ טע (מיליטער־שטייער).

ראַטנע, לויט דער געאָגראַפישער, אָבער לויט דער סיסטעמיטישער און פאָפולערער איינטיילונג, געפינט זיך אין דעם געביט וואָס ווערט אין אַלגעמיין באַצייכנט מיט דעם נאָמען: וואַלינער פאָלעשיע. עס געפינט זיך 7 מיילן ווייט פון קאָוול.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. vol. IX. Warszawa 1888. p. 542-43.

(געאָגראַפישער ווערטערבוך):

ראַטנע, א שטעטל ביים טייך פריפעט. דאָרט ווי דער טייך טור גיסט זיך אַריין אין דער פריפעט, אין ראַטנער קרייז (דער דריטער קרייז), אין קאָוועלער פאָוויאָט, אין דער גמינע האַרניקי. ליגט זעקס אָן א האַלבע ווערסט פון האַרניקי, 19 ווערסט פון זאַלאָציץ, 48 ווערסט צפון־מערבדיק פון קאָוול, 357 ווערסט פון וושי־ טאָמיר, ביי דער אַלטער שאָסיי: קיעוו־בריסק ליטאָווסק. אין 1870 זיינען אין ראַטנע געזונן 458 הייזער און 2.099 איינוווינער, פון זיי 61% ייִדן, דריי צערקווֹעס, איין קא־ טוילישער קאַשציאָל, איין סינאַגאָגע, 20 געווֹעלבער און דריי ירידים. אין ראַטנע גע־ פינט זיך דער זיין פון א פאָליציי־צירקול אָן פון א גערישט־אויספאָרשער („אינקווי־ רענט"). הינטער דעם שטעטל איז פאַראן א בריק איבער דעם פריפעט. דער קאַטו־ לישער קאַשציאָל, א גמוירטער, איז געבויט אין יאָר 1784, אָבער פאַר אים איז שוין געווען אן אנדער קאַשציאָל (א הילצערנער?) וואָס האָט געשטאַמט פון די צייטן פאַר יאָר 1504. די קאַטוילישע פאַראפיע ציילט איצט 351 נפשות.

דורך דער פריוויילעגיע פון וואַלדיסלאַוו דעם דריטן, דעם קעניג פון פוילן און פון אונגערן, ארויסגעגעבן אין דער שטאָט בודא (בודאפעשט) אין יאָר 1420 איז ראַטנע אריבערגעטראָגן געווארן פון דעם פוילישן און רוסישן רעכט אין דעם דייטשישן מאג־ דעבורגער רעכט (דאָס הייסט: האָט באַקומען מוניציפּאַלע זעלבסטפאַרוואַלטונג־רעכט). דעם 21סטן מאי 1516 האָט דער קעניג זיגמונט דער דריטער געגעבן דער שטאָט ראַטנע דאָס רעכט צו האָבן הכנסה פון (פראָדוצירן און פאַרקויפן) בראַנפן (פראַפי־

נאָציע") „נעמענדיק אין אַכט באַזונדער דעם גרויסן, זייער גרויסן חורבן וואָס די שטאָט ראָטנע האָט געליטן" (1).

אין יאָר 1628 איז דורכגעפירט געוואָרן א לוסטראַציע פון דער ראָטנער סטאָראָסטוואָ, צו וועלכע עס האָבן דעמאָלט געהערט, אָהוץ דער שטאָט ראָטנע, די וויר־טערדיקע דערפער:

Zamszany, Datyń, Synów, Wielemcze, Tur, Zdomyślany, Kortyleny, Powiecie, Radostów, Szczodrohość, Wiotły, Załozy, Hłuchy, Zastawie alias Przechód, Dubieczno, Krymno, Kościenie, Zerzyck, Samarowice, Wybranica i Postupla.

אָהוץ די אויבנדערמאָנטע דערפער זיינען נאָך געווען די פאָלוואַרקעס הינטער דעם (ראָטנער) שלאָס און אין דוביעטשנע. די ערענדעס פון די קרעטשמעס, פון די טילן, פון דעם מארק־אָפּצאָל („טאַרגאָווע"), דעם בריק־אָפּצאָל („מאָסטאָווע") און דעם יריד־אָפּצאָל („יאַרמאָטשנע") האָבן אריינגעבראכט 950 פלאָרין. בסך־הכל האָבן אלע הכנסות פון דער סטאָראָסטוואָ באַטראָפן 6.316 פלאָרין, 11 גראָשן.

אין יאָר 1771 האָט די סטאָראָסטוואָ געהערט צו אלעקסאַנדער לובאָמירסקי. דער סיום וואָס איז פאַרגעקומען אין די יאָרן 1773—1775 האָט די דאָזיקע נאַציאָנאַלע גיטער איבערגעגעבן דורך א ספּעציעלן געזעץ (קאָנסטיטוציע) ווי אַן עמפּיטעוווטישן באַזיץ צו די יורשים פון ווינצענטי און קאַטערינע (געבוירענע: סאָסנאָווסקא) פלאָטער.

Źródła dziejowe. Tom V. Lustracje królewszczyzn ziem ruskich z pierwszej połowy XVII wieku. Warszawa 1877. Wyd. Aleksander Jabłonowski. vol. V. p. 152-162.

אין דעם בוך פון יאָבלאָנאָווסקי ווערן אויסגערעכנט אלע פריוויליגיעס וואָס ראָטנע האָט באַקומען פון יאָר 1440 ביז 1615 (וואַרשיינלעך איז די לוסטראַציע פאַרגעקומען נישט לאַנג נאָך 1615). עס ווערט איבערגעגעבן דער אריגינאַל־טעקסט פון אלע פריוויליגיעס (אין לאַטיניש, און צום טייל אין א געמיש פון לאַטיניש און פוליש). אין קיין אינציקער פון די פריוויליגיעס ווערן יידן נישט דערמאָנט. דער אינגצימער (פאָסאָסאָר) פון דער גאַנצער ראָטנער סטאָראָסטוואָ איז דעמאָלט געווען דער שר־המשקה פון דער פוילישער קרוין (פאָדטשאַשי קאָראָנני) מיקאָלי שיניאָווסקי.

אלע פריוויליגיעס האָבן א שייכות בלויז צו דער שטאָט ראָטנע און באַהאַנדלען די פראָגעס פון שטאָטישע רעכט, פון גערישט, זעלבסטפאַרוואַלטונג, שטייערן, קירך אאז"ו. קיין יידן ווערן אין זיי נישט דערמאָנט.

1. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג וולאָדיסלאָוו אין יאָר 1440, אין בודא, אונגארן.
2. פריוויליגיע באַשטעטיקט פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אין יאָר 1510, אין קראַקע
3. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אין יאָר 1514, אין ווילנע
4. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אין יאָר 1514, אין ווילנע (א צווייטע).
5. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אין יאָר 1546, אין קראַקע.
6. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט אויגוסט, אין יאָר 1548, אין פיאָטרקאָוו.
7. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט אויגוסט, אין יאָר 1549.
8. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט אויגוסט, אין יאָר 1554, אין ווילנע.
9. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג סטעפאַן באַטאָרי, אין יאָר 1578, אין וואַרשע.
10. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם דריטן, אין יאָר 1589, אין לובלין.
11. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם דריטן, אין יאָר 1615, אין וואַרשע.

1) צוליב מלחמה אדער שריפה? (פ. פ.)

אין דער פריוויליגיע פון יאר 1615 ווערט געזאגט אז די שטאט געפינט זיך אויפן ראנד פון אונטערגאנג און עס איז פארן א מורא, אז די באפעלקערונג זאל זיך נישט צעלויפן. דעריבער גיט דער קעניג דער שטאט דאס רעכט זיך צו באנוצן מיט די הכנסות פון פראדוצירן און פארקויפן בראנפן אבער בתנאי אז זיי וועלן דער־פאר אליין צאלן דעם שטאטישן לערער (באקאלארוש) ביי דער קירך צו פערציק פלא־רין צווי מאל א יאר.

Biblioteka Warszawska. 1855, tom II. (Ogólnego zbioru tom LVII), p. 209-232

J. T. L. (Lubomirski) : Starostwo ratneńskie. Wyjątek z historii osad wołoskich w Polsce.

י. ט. לובאמירסקי: די ראטנער סטאראסטוו. אן אויסצוג פון אן ארבעט וועגן די זולאבישע ישובים אין פוילן. (קיצור):

דער מחבר באשרייבט געניו די ראטנער סטאראסטוו, בפרט די געגראפיע אין די פויערישע פרנסות. וועגן דער שטאט ראטנע שרייבט ער: „די שטאט ראטנע האט זיך צעליגט צווישן די וואסערן פון די טייכן וואס רינגלען זי ארום און ארום. די ערד איז אזוי וויך אז זי זינקט איין אונטער דער משא פון די מויערן. דאס שלאס איז אויפגעבויט געווארן אין די צייטן פון קעניג זיג־מונט אויגוסט, אויף אן אנגעשאטענעם בערגל. נאר עטלעכע צענדלינג יאר איז פון דעם שלאס קיין זכר נישט געבליבן. סטעפאן טשארניעצקי (דער פוילישער העטמאן, מיליטערישער הויפט־קאמאנדיר אין די צייטן פון קעניג יאן קאזימיערזש, (אין 17טן יארהונדערט) האט געהויסן ארויפקלאפן (אין די בלאטעס) א סך (הילצערנע) סלו־פעס און אויף זיי אויפבויען די מויערן. אבער שוין אין דעם 18טן יארהונדערט זיי־נען די דאזיקע שוץ־מויערן איינגעזונקען געווארן (אין די בלאטעס) און עס האט ארויסגעסטארטשעט אן אלטע הילצערנע געביידע. דאס וואסער דערגרייכט ביז צו־ די שוועלן פון די טירן אין יעדער הויז, און א יידישער קבצן זיצט אויף דער שוועל אין פארוואדפט א וועגדקע... און ווו עס טרעפט זיך א מער מוטיקער קריסטלעכער בחור... פארקאטשעט ער די הויזן, פארנעצט די מאנערע קני אין וואסער און כאפט אין דעם וואסער, וואס באדעקט די לאנקעס, דריבנע פישעלעך.

די אָנהייבן פון יידישן ישוב אין ראַטנע

פון רעדאקציע:

אין יאָר 1938 איז אין דער דרוקערײ פון מ. ווײנבערג אין קאָוועל דערשינען אַ בראָשור פון 24 זײטן, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „זכרונות און באַשרײבונגען פון דער שטאָט ראַטנע" און ס'האָט זיך געזאָגט, אַז די בראָשור איז „באַרפאַסט דורך פישל העלד" אין ראַטנע. בײם אָנהייב פון אָט דער בראָשור איז צוגעגעבן אַן אָנמערקונג פון אהרן יאנקל גינזבורג, וווּ ס'ווערט דערצײלט, אַז פישל העלד איז דער אײניציקער אין ראַטנע, וואָס באַזיצט די אײגנשאַפט פון געדענקען געניוּ געשע־עניש און פּערזאָנען. א. י. ג. דערצײלט, אַז פישל העלד איז אַ ייד אין די זיבעציקער און ער האָט זיינע זכרונות אָנגעשריבן אין העברעאיש און מען האָט זיי איבער־געזעצט אין ייִדיש. מיר געפינען פאַר נייטיק און וויכטיק צו איבערדרוקן אַ גרויסן

ד' פישל העלד צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע: פרוי, קינדער און אײניקלעך.

טייל פון אָט דער בראָשור אין דער פּרימיטיוועָר פּאָרם ווי זי איז געשריבן. מיר מאָדערניזירן נאָר די אויסלייגעבן. אָט וואָס פּישל העלד שרייבט:

„ראטנע איז אנטשטאנען נאָך אין דער צייט וועָן עס האָבן געהערשט די פּוילישע פּירשטן סאנגושקאָ; אן ערך מיט 500 יאָר צוריק.

די שטאָט האָט זיך געפונען אויף די פּעלדער וואָס זיינען הייַנט דאָס איי־גנטום פון דער רוסישער קירכע. אויף דער אלטער שטאָט נעבן טייך ווי־זשעווקע.

בעת דעם פויליש - שוועדישן קריג איז די שטאָט חרוב געוואָרן. דאָס איז געשען אין אָנהייב אכצנטן יאָרהונדערט, אין די יאָרן 1707-1706. אין דער דאָזיקער מלחמה זיינען אויסגעהרגעט געוואָרן כמעט אלע מענטשן אין שטאָט, און די פּאָרבליבענע נאָך דער הריגה זיינען אנטלאָפן פון דעם אָרט

דאָס אלטע בית־החיים: — אויפן בילד: דייטשן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. צוזאַמען מיטן פעלדשער דאָראָטשעי.

אן זיך באָזעצט אויף די פעלדער און פלעצער נעבן טייך „פריפיעט". דערמיט האָט זיך אייגנטלעך געגרינדעט די נייע שטאָט ראָטנע. מען האָט דעמאָלסט אויך פאָרליגט דעם אלטן בית־עלמין, און מען האָט באָגראָבן אין איין גרו־דער־קבר, די אלע הרוגים פון דער אלטער שטאָט. דעם דאָזיקן קבר זעט מען נאָך אָרוים ביז היינטיקן טאָג אויפן אלטן בית־עלמין ווי א קליין בערגל אין דער מזרח־זייט.

צוזיש די וואָס זיינען פאָרבליבן פון דער אלטער שטאָט, איז געווען אייניער, שטאָרק מפורסם פאָר א צדיק. ער האָט געהייסן ר' יאָקיב ראָטנער, די געשיכטע אונדזערע האָט נאָך אים נישט איבערגעלאָזט גאָרנישט בכתב.

און מיר וויסן וועגן אים בלויז פון דעם וואס אונדזערע עלטערן האבן אונדז איבערגעגעבן. נאר דער מחבר האט אייגמאל אנגעטראפן צופעליק אין לוח ראסקין בזה הלשון: „ר' יעקב ראטנער מת בקראקא בשנת"... נאר ער קאן זיך נישט דערמאנען וועלכעם יאר עס איז דארט, אין לוח, געווען אנגעגעבן. געווים האט זיך דארט געראדט פון 200 יאר צוריק בערך.

די נייע שטאט האט געהאט אין די ערשטע יארן די מנהיגים — פאר־בליבענע נאך דער הריגה אין דער אלטער שטאט, בעתן אויבנדערמאנטן קריג. די חשובע און גלאבטעטע ר' חיים מעכניווקער מיט זיין זון ר' הערש מעכ־ניווקער. אדאנק זייער מי און גלט איז דעמאלט געבויט געווארן די אלטע שול, מען האט זי געבויט אין אין צייט מיטן קאטוילישן קאסציאל אין ראטנע. אין יאר 1784, מיט דער חילף און אונטער דער השגחה פון דער וואיעוואד־ זיני סאסנאווסקא, וועלכע האט דאן, בעת דער ממשלה פון דער פוילישער קרוין, רעגירט אין ראטנע און אויף דער סביבה. נאך איר טויט האט מען זי באגראבן אין קאסציאל. דאס זעלבע האט מען שפעטער געטאן מיט איר טאכטער בעת זי איז געשטארבן. זייערע ביידנס קברים מיט די טרומנעם גע־ פינען זיך אין קאסציאל ביז היינט צו טאג.

מען וויסט צו דערציילן אלס א זיכערע זאך, אז אין דער אלטער שול אויפן בוידעם־שטיבל איז געזעסן הר' החסיד, דער מיסטישער און נסתר ר' ליב שרהם און דארט געלערנט א לענגערע צייט.

די אויבנדערמאנטע ר' חיים מיט זיין זון ר' צבי מעכניווקער, האבן געשמט מיט זייער נדבנות און מיט זייער איבערגעגעבענער מי לטובת צרכי־ הכלל.

מען וויסט צו דערציילן פון ר' חיימס בוידע קינדער אז זיין זון, דער אויבנדערמאנטער ר' צבי, האט געהאט זיבן זין מיט אין טאכטער, און דער יינגערער זון ר' פנחס פולמער האט געהאט זיבן טעכטער מיט איין זון פון זיי איז עס ארויסגעקומען די באווסטע משפחה „אברך", וועלכע איז צעזייט און צעשפרייט איבער גאנץ רוסלאנד און פוילן. דעם פאמילען־נאמען „אברך" האבן זיי באקומען אין דער צייט פון דער אזוי גערופענער „ערשטער רוסישער רעוויזיע". דאס איז געווען א רעגיסטראציע פון אלע יידן אין רוסלאנד און אין פוילן. יעדער יוד האט דאן באקומען א פאמיליען־נאמען; ווייל פאר דער דא־ זיקער „רעוויזיע" האבן זיך כמעט אלע יידן גערעכנט פאר נעלמים, איז אזוי איינגעפאלן איינעם מיטן נאמען ר' יוסל ר' צבי מעכניווקערס אן איידעם אנצורופן זיך מיט דער פאמיליע „אברך", נאכן פסוק פון חומש ביי יסף הצדיק: „ויקרא לפניו אברך" און אזוי איז שוין פארבליבן זייער פאמיליען־ נאמען אויף תמיד. די דאזיקע משפחה איז באשטאנען פון פארשידענע מענטשן: חסידים, לומדים, מתנגדים, משכילים, רייכע און ארעמע יוי אין יעדער גרויסער משפחה.

פון דער לעצטער צייט איז באווסט געווארן אין ראטנע פון דער משפחה אברך דער חשובער ר' חיים בר' נחום.

די דערמאנטע מעכניווקער האבן אראפגעבראכט קיין ראטנע דעם מגיד, דעם „ראטנער מגיד". אראפגענומען האבן זיי אים תחילת פאר א מלמד צו זייערע קינדער אין זייער הויף מעכניווקע נעבן דארף בוזאק, וואס איז זייט פון ראטנע מיט 20 קילאמעטער. ער האט געהייסן ר' צבי ב'ר דוד ז"ל; געווען שטארק אריינגעטאן בעבודת ד'. אונדזערע עלטערן וויסן שוין צו דערציילן פון אים א מופת באלד פון אנפאנג אן. היינט: עס האט זיך געטראפן א פאל

אין מעכניזשקע: אַן אשה איז זייער שווער געגאַנגען צו קינד אין דעם הויף; עס האָט געהאַלטן מיט איר נאָר שלעכט, מען האָט זיך שוין כמעט ווי מיאש געווען פון איר לעבן. און ער, דער דעמאַלסטיקער מלמד נאָך אין דעם דאָזיקן הויף, האָט שטאַרק מתפלל געווען און איז געגאַנגען צו טבילה און מקוה, און עס האָט געהאָלפן, די געווינערן האָט געבוירן דאָס קינד און אַלץ איז אַדורך בשלום.

פון די שפּעטערדיקע יאָרן ווערט דערציילט פון אים עפּעס אַ מעשה נורא וואָס איז זיך פאַרלאָפן, ווען ער האָט געזאָגט אין שול אום שמחת־תורה „אתה הראית" צו הקפות. די מעשה געדענקט שוין נישט דער מחבר; נאָר פון דענסטמאָל אן האָט מען אים אַנגענומען פאַר אַ בעל מופת און ער איז אויפגענומען געווארן אין ראָטנע פאַר אַ „מגיד".

קיין חסידים האָט ער נישט געהאַט ווי אַ רבי. מיר ווייסן נישט קלאָר אין וואָס עס איז באַשטאַנען זיין מגידות. נאָר דער מחבר האָט נאָך פון לאַנג געהערט פון אן אַלטן קאָברינער חסיד אז דער גרויסער רבי ר' משקה קאָברינער ז"ל פלעגט תמיד דערמאָנען דעם ראָטנער מגיד און דערציילן פון אים מעשיות. זיי זיינען געווען ביידע פון איין חברה, און ער, דער מגיד פלעגט פאָרן צום קדוש ר' שלמה פון לודמיר.

עס גילטן נאָך אין ראָטנע ביז איצט דעם מגידס מנהגים ווי זאָגן „ברכו" אום פרייטיק־צו־נאַכטס אחר התפלה און נאָך אַנדערע, אָבער אין תוך זיינען עס מנהגי קארלין.

דער מגיד האָט אין זיינע יינגלשע יאָרן געזען אין דער שטאָט בראָדי דעם בעל־שם־טוב. (הבע"שט) נאָר מחמת דעם גרויסן געדראַנג פון דעם המון האָט ער אים געזען בלויז בערפֿי און נישט בפניו.

קיין בנים זכרים האָט דער מגיד נישט געהאַט, נאָר בלויז טעכטער. שדוכים האָט ער געשלאָסן מיט ראָטנער בעלי־בתים. נאָך איצט זיינען זיך אַ סך ראָטנער מתיחס אַלס זיינע אוראיניקלעך; דאָס זיינען די משפחות פון די נישט לאַנג פאַרשטאָרבענע: ר' מאיר קאָרש זעלכן מען האָט געפֿונען ר' מאיר בירקער; ישראל ליפּע בערגעל; הוד גרינשטיין און נאָך אַנדערע. דער מגיד איז נפטר געווארן אין יאָר תקע"ה לפ"ק, ט' ניסן. אויף זיין קבר, אויפן אַלטן בית עלמין אין ראָטנע שטייט אַ אוהל ביזן היינטיקן טאָג און אַרום געפֿינען זיך די קברים פון די השובע יידן, די בעלי־היחוס והמעלות.

אין די טעג פון חודש אלול ווערט דעם מגידס אהל באַזוכט פון אַ סך יידן און יידענעס וואָס זיינען דאָרט מתפלל און לייגן אויך קוויטלעך.

דער ניסכיזשער רב

נאָך דער פטירה פון רב הקדוש ר' יעקב־אריה, זעלכן מען האָט געפֿונען „קאָוולער רב"; האָט פאַרנומען דאָס כסא הרבנות אין ראָטנע דער רב הקדוש הר' יצחק מניסכיזש. (דער ניסכיזשער רב) אין משך פון זיין רבנות האָט זיך קיינער נישט דערלויבט אויף אייגענער האַנט צו טאָן עפּעס אַן זיין עצה און הסכמה. סיי אין מסחר, סיי אין שדוכים און אין אַלע שטאָטישע ענינים איז גאָרנישט דורך קיינעם נישט געטאָן געווארן ביז מען האָט נישט אַנגעפֿרעגט בייס „ניסכיזשער". מען דער־ציילט זיך אַן פון אים גרויסע מופתים, מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ חוזה; ד. ה. אז ער האָט געזען וואָס עס טוט זיך אין די מרחקים. עס איז געזונט אַנגענומען

ביים עולם אז אויב עמיצער האָט געטאָן עפּעס קעגן דעם „ניסכיזשערס" רצון, — האָט שוין יענער נישט מוציא־שנתו געווען, והמאמין יאמין.

דער ניסכיזשער איז געווען א גרויסער בעל־צורה, זיין נאָמען איז זיך צענאָנגען בכל תפוצות ישראל. אין זיינע לעצטע יאָרן זיינען צו אים געפֿאָרן א סך רבנים פון גאַנץ פּוילן.

ראָטנע איז געווען זיין קרוין־שטאָט. כמעט יעדעס יאָר פֿלעגט ער דאָ זיצן אייניקע וואָכן. ער האָט געהאָט אַן אייגענע באַזונדערע דירה און אויך אַן אייגענע מקוה, אויפֿן גאָרטן פון דעם טריסקער שטיבל. א לאַנגע צייט האָט מען געמיינט, אַז אויף דעם אָרט איז אַמאָל געווען די מקוה פון ר' יאָקיב ראָטנער הקדוש; און עס פֿלעגן קומען אַהער עקרות פון אַנדערע שטעט צו טובלען זיך. דערנאָך אָבער, איז באַוויסט געוואָרן אַז נישט אויף דעם דאָזיקן אָרט האָט ר' יעקיב ראָטנער געהאָט זיין מקוה; און ער, דער „ניסכיזשער" האָט דאָס אַליין באַשטעטיקט.

זיין לעצטע נסיעה קיין ראָטנע האָט דער ניסכיזשער רב געמאַכט אין יאָר תרכג לפ"ק. פּינף יאָר פֿאַר זיין פּטירה. ראָטנע איז אים געווען שטאַרק טייער. די בעלי־בתים אירע פֿלעגט ער אויפֿנעמען בכבוד גדול. מען דערציילט אַז מעשה: אויף א געוויסן שבת זיינען זיך צונויפֿגעפֿאָרן, (וויי דער שטייגער איז געווען) צו אים קיין ניסכיזש בעלי־בתים פון ראָטנע און פון קאָמען־קאָשירסק. די קאָמינער בעלי־בתים האָבן געבראַכט צום טיש וויין אין פֿלעשער, און די ראָטנער האָבן גראַד דעראַפֿנגט זייער וויין אין אַן ערדענעם קרוג, זאָל ער זיך האָבן ביי דער געלעגנהייט אויסגעדריקט: „דער ראָטנער קריג (קרוג...) איז ביי מיר טייערער פון קאָמענער שלום!!! (איינער פון די חשובסטע קאָמענער בעלי־בתים האָט געהייסן מיטן נאָמען שלום...) עס ווערט נאָך אויך דערציילט אַז בעת מען האָט אים אַמאָל א פּרעזע געטאָן זאָל ווענן זיין מחלוקת מיטן טריסקער מגיד ז"ל, האָט ער געזאָגט אַז ס'איז אַזא סגולה, אַז מען דאַרף עס האָבן לאריכת ימים.

דער ניסכיזשער רב איז געווען איינגעשריבן אין פּנקס פון דער ראָטנער חברה ש"ס. אין יאָר תר"ט האָט ער דערפֿירט צו א שלום צווישן די צוויי חברות וואָס זיינען געווען פֿריער. דער פּנקס פון דער חברה ש"ס איז נאָך איצט פֿאַראן אין ראָטנע. עס איז דאָרט דאָ די התימת יד, דעם ניסכיזשערס, א אייגנהענטיקע. אין דער הקדמה אין פּנקס האָט ער איינגעשריבן אַז ער איז א חבר בזה ובבא.

דער „ניסכיזשער" איז נפטר געוואָרן אין ניסכיזש אין יאָר תרכ'ח לפ"ק, כ"א שבט אין עלטער פון פּינף און זיבעציק יאָר. אַנדערע זאָגן אַז ער האָט געלעבט נאָנצע אכציק. נאָר היות וויי מען גיט איבער אז בעת דער פּטירה פון זיין פֿאָטער הק' ר' מרדכי ז"ל אין יאָר ת'קס (וואָס ער האָט מחבר געווען דעם ספר „רשפי־אש") איז ער אַלט געווען זיכן יאָר, האָלט אוים דער חשבון פון זיינע יאָרן נישט מער ווי אויף פּינף און זיבעציק.

נאָך זיין פּטירה האָט מען געדרוקט זיינעם א ספר, מיטן נאָמען „תולדות יצחק". דער ספר איז געמאַכט אויף תורה על דרך קבלה.

זיין יאָרצייט ווערט אָפֿגעהיט יעדן יאָר אין ראָטנע. אין דעם טאָג קלויבט מען צונויף אין שטאָט א סך ליכט וואָס ברענען דעם גאַנצן יאָרצייט־טאָג, און ס'ווערט אויך געפֿראַווען א סעודה. ער האָט אַמאָל פֿאַרקויפט תהילימלעך מיט זיינע אייגענע הענט. איז דאָרום האָלט מען זיי איצט טייער די דאָזיקע תהילימלעך. דעם „ניסכיזשערס" א „תהילימל" איז איצט א יקר המציאות, און דער וואָס פֿאַרמאָגט אזוינס, — היט עס שטאַרק און ווען עס אויך נישט לאָזן פֿאַרקויפן.

די ראטנער דיינים

דער ערשטער דיין האט געהייסן ר' בער ז"ל. ער איז געווען א גרויסער למדן און מען האט אים דעריבער גערופן „ר' בער חריף", ער איז געווען אן איידעם פיי אן ארענדאר מיט דער פאמיליע ראשטשיקער, אין דאדף קרעמנע. דארט ביי זיין שווער אין שטוב האט ער א סך יארן געלערנט תלמוד און חיות ווי ער איז געווען א געבידטיקער אין ראטנע האט די שטאט מיט דער הסכמה פון קאוולער רב אים אויפגענומען פאר א דיין.

שכירות האט אים די שטאט געצאלט גאנץ וויניק, און ער פלעגט דארום זאגן אויף זיך בדרך משל, אז ער איז געגליכן צו דער ערבה וואס ווערט פארקויפט ביליק, אין קעגנזאץ צו די איבעריקע טיילן פון דעם אתרוג, ווי דער לולב, די הדסה און דער אתרוג גופא וואס צאלן זיך לויט זייער טייערע פרייזן; די ערבה איז דערפאר ביליק, פלעגט ער זאגן, ווייל זי וואקסט אויף די היימישע בלאטעם, ארום דער אייגענער שטאט...

ער איז געשטארבן אום הושענה-רבא בשנת תר"ח לפ"ק, זיין שמש ר' צבי איז אויך אוועקגענומען געוואָרן צוזאמען מיט אים, אהין, אויפן עולם האמת.

נאך ר' בערן איז געווען דיין אין ראטנע זיין זון ר' יעקב מאנדעלבוים ז"ל. מען האט אים גערופן ר' „יאנקעלע". — געווען א גרויסער בעל-הוראה, בקי אין מסחר זאכן, און א בעל-פשרה, אזוי, אז ביידע צדדים זיינען געווען צופרידן.

ער איז געשטארבן צוואנציק טעג אין אדר שני בשנת תרנז לפ"ק, אין עלטער פון 87 יאר. און מאדנע! זיין שמש ר' יצחק איז אויך צוזאמען מיט אים אוועק אויפן עולם האמת.

נאך אים איז געוואָרן דיין זיין זון ר' יוסף-ליב ז"ל. ער איז אויך געווען א גרויסער למדן אין תלמוד מיט די מפרשים, און א עובד בעבודת ד'. קיין געלט האט ביי אים נאר קיין חשיבות נישט געהאט. ער איז געווען א גרויסער חשוב ביים „גיסביזישער"; וואס פלעגט אים רופן, דערציילט מען, מיט ליבשאפט: „מיין-יוסף-ליב, ר' יוסף-ליב איז געשטארבן אין דעם ערשטן טאג סבות תרס"ג לפ"ק. קיין זון האט ער נישט איבערגעלאזט. זיין שוועסטערס א זון ר' ישעיהו פלאמען איז דיין אין ברעמעל, אין וואלין. אויף די קברים פון ר' יאנקעלע און ר' יוסף-ליבעלע, וועלכע ליגן צוזאמען, — שטייט א שטיבל און אהין קומט מען אויסגיסן די פארביטערטע הערצער.

דער דערמאנטער דיין ר' יאנקעלע האט געהאט א ברודער, — יוסי ר' בערס האט מען אים גערופן. ער איז אויך געווען א למדן, נאר מיט אן אנדער דרך. ער פלעגט שוין פריינקוקן אין ספרי הקירה. זיינער א זון איז געווען א חשובער מענטש אין קאוועל, געהייסן האט ער משה-יצחק מאנדעלבוים, ער האט תמיד געהאלטן ביי דער רעגירונג די פאסט. די באוווסטע מאנדעלבוימס, דאס זיינען זיינע קינדער וואס ער האט איבערגעלאזט.

די ראטנער שוחטים

דאס אויפנעמען א שוחט אין ראטנע איז צוגעגאנגען על פי ירושה; איינער האט איבערגעגעבן דעם צווייטן, אזוי פירט זיך שוין א הונדערט יאר. דער ערשטער איז געווען ר' אייזיק, נאך אין די ציימן פון ראטנער מגיד. דער אויבנדערמאנטער איז אויך געווען חזן אין שול; נאך אים איז געווען שוחט זיין זון ר' אהרן. נאך דעם לעצטן איז געווען זיין זון ר' ברוך; און נאך ר' ברוכן — זיין זון ר' אייזיק דער

יידיש ראטנע
פארצייטנס

ד״ר בֿילים פרידמאן

פֿאַרשידענע מקורות וועגן ראַטנע

Bohdan Wasiutynski: *Ludność żydowska na ziemiach polskich w XIX i XX wiekach.* Warszawa 1930. p. 84

וואַשיוטינסקי, ז׳ 84.

ראַטנע האָט אין יאָר 1921 געציילט 2.410 איינוווינער, דערפון 1.554 יידן, ד״ה % 64.5.

Encyklopedia Polska Orgelbranda. Warszawa 1902. vol. XII. p. 521

אָרגעלברַאנד,

ראַטנע — אַ שטעטל אין וואַלינער גובערניע, ביים טייך פּריפּעט, 7 מיילן פון קאָוועל. געווען אמאָל אַ קרייז-שטאָט.

Tomasz Święcki: *Opis Starożytnej Polski.* Kraków 1861. vol. II. p. 30

שוועניצקי,

ראַטנע — צווישן די בלאָטעס און דעם טייך פּריפּעט. געווען איז דאָ אמאָל — לויט דעם איטאַליענישן רייזענדער גוואַגניני — אַ שלאָס אויף אַ הויכן באַרג.

Evreyskaya Entzyklopedia, St. Petersburg. vol. XIII. p. 329

יעווריישקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ.

ראַטנע — אַ שטאָט אין כעלמער לאַנד אין דער תקופה פון דער פוילישער רעפּובליק. לויט דער לוסטראַציע פון דער ראַטנער סטאַראָסטוויע אין יאָר **1565**, **האָבן** דעמאָלט געלעבט אין ראַטנע 12 **יידישע באַלעבאַטים** ס׳איז געווען אַ שול. **אין** דער**ערשטער** מקורות געפינט זיך אַ ידיעה אַז די קאַראַימער און יידן וואָס זיינען **ארויס**-געטריבן געוואָרן פון ליטע אין 1495 זיינען באַזעצט געוואָרן אין ראַטנע ביז 1503, ווען זיי זיינען צוריקגעקומען קיין ליטע.

לויט דעם צענז פון יאָר **1756** האָבן אין ראַטנע געלעבט 210 יידן.

לויט דער רעוויזיע פון יאָר **1847** האָט די יידישע קהילה אין ראַטנע געציילט דעמאָלט 1.065 נפשות.

לויט דער פאָלקס-ציילונג אין יאָר **1897** האָבן אין ראַטנע געווווינט 3.089 איינוווינער, צווישן זיי 2.219 יידן.

Encyklopedia Gutenberga, Kraków, vol. XIII. p. 277

גוטענבערג ענציקלאָפּעדיע.

ראַטנע, אַ שטעטל אין קאָוועלער פּאָוויאַט ביים טייך פּריפּעט. 17 קילאָמעטער פון דער באַן-ליניע קאָוועל-ברעסט ליטאָווסקי (די באַן-סטאַנציע קרימנאַ) מיט 2.410 איינוווינער (אין 1921). די שטאָט האָט אַ גאַרבאַרניע; עס איז פאַראַן אַ מסחר. ראַטנע האָט געהערט צו פּוילן זינט **1366** אין איז געווען אַ קרייזשטאָט אין כעלמער לאַנד. עס איז דאָ געווען אַ גרויסער שלאָס. ראַטנע איז געוואָרן אַ שטאָט אין יאָר 1440.

א. א. הרכבי: **חדשים גם ישנים**, חלק א׳, עמוד 10.

...העדות השישית (לגירוש ליטא) היא להרופא הקראי ר׳ אברהם בן יאשיה מטרוקי כי **בספר הרפואות** שלו הנמצא בפה בכ״י (כתבי יד באוצר הספרים הקיסרי בסט. פטרסבורג) כתב את הרשימה הזאת:

„גירוש אבותינו (ר'ל הקראים) שנתגרשו מארץ ליטא ושל היהודים (ר'ל הרבנים) שהיו במלכות ליטא בשנת הרנ"ה. ושם המלך שגרשם אלכסנדר. וקיבלום אחיו אולברחט מלך פולין והיו שם בעיר **רטנא** עד שנת הרס'ג. ואותה שנה השיב אותם אולברחט אחרי מות אחיו הנ'ל."

(על זה מוסיף הרכבי): והנה בדברים אלה נמצאו איזה שיבושים, כי המלך אלברחט מפולין מת בשנת רס'ו, גם לא היה לאלברחט שום ממשלה בליטא. אולם צדק הקראי במשך זמן הגירוש שהיה משנת הרנ'ח עד הרס'ג.

א. א. הרכבי:

דאָס זעקסטע עדות־זאָגן (וועגן גירוש ליטא) איז פון קאָראַימישן דאָקטאָר ר' אברהם בן יאשיה פון טראָקי (1), וויל אין זיין „ספר הרפואות", וואָס געפינט זיך דאָ אין כתב־יד (מאָנוסקריפטן־אָפּטיילונג אין דער קייסערלעכער ביבליאָטעק אין פּעטערבורג), איז פּאָראַן אָט די פּאַראַגראַפֿ: „דער גירוש פון אונדזערע עלטערן (ס'הייסט: פון די קאָראַימען), וואָס זיינען אַרויסגעטריבן פון ליטווישן לאַנד און פון די וידי (דאָס מיינט: די ראַבינאָטן), וואָס האָבן געלעבט אין ליטווישן קיניגרייך אין יאָר **הרנ'ח** (1448). דער נאָמען פון דעם מלך, וואָס האָט זיי אַרויסגעטריבן איז אַלעק־סאַנדער. און דערנאָך האָט זיי אויפגענומען דער פּוילישער קעניג אַלברעכט, נאָר דעם, וואָס זיין דערמאָנטער ברודער איז געשטאָרבן. און זיי האָבן געלעבט אין דער שטאָט ראָטנע ביז צום יאָר הרס'ג (1503).

(צום דעם גיט הרכבי צו): אין די דאָזיקע רייד זיינען פּאָראַן אייניקע טעותים. וויל דער פּוילישער מלך אַלברעכט איז געשטאָרבן אין יאָר הרס'ו. אַלברעכט האָט לחלוטין נישט געהערשט איבער ליטע. אָבער ריכטיק איז די אָנווייזונג פון קאָראַים, אז דער גירוש האָט געדויערט פון ה'רנח ביז ה'רסג.

Regesty i Nadpisy. vol. I. St. Petersburg 1899, p. 241
Lustracja Starostwa Ratneńskiego w r. 1565

לוסטראַציע פון ראָטנער סטאָראָסטוו אין יאָר **1565:**

ציישן די בירגער־הויזאָיצער אין שטאָט ראָטנע געפונען זיך די ווייטערדיקע יידן (2): שמערקע, שבנא, לייבקע, זעליק שמולעוויטש, זלמן, יאקוש (יעקב?), יידל, יאָסעף אבראמאָוויטש, מאָרדיש (מרדכי?), משה, אהרון לעווקאָוויטש, עמנואל לעוו־קאָוויטש. פּאָראַן אויך א יידישע שול (בית תפילה) (2). פּאָר זייערע הייזער צאָלן די יידן יעדן יאָר דעם צינז פון דריי גראַשן פּער הויז און דעם באָד־אָפּצאָל (3) פון דריי גראַשן (פּער הויז). דער ייד זלמן האָט א לאַנקע (4) פון וועלכער ער צאָלט דעם צינז פון דריי גראַשן א יאָר. דאָס רעכט צו ברענען און פּאַרקויפן בראַנפן (פּראָפּינאַציע) האָט אַרענדירט א ייד און ער צאָלט דערפּאָר 120 זלאָטי א יאָר. די יידן צאָלן דעם שלאָס (ד"ה דעם פּריץ) יערלעך 15 זלאָטי קעניגלעכע שטייער וואָס הייסט סכאָס.

אין אַריגינאַל־טעקסט (רוסיש, איבערגעזעצט אין פּויליש:

1) Obywatele domovladeltze: Smarko, Sakhno, Levko, Zelko Smoylovitch, Zelman, Yykush, Gidel, Yosko Abramovich, Mordish, Aaron Levkovitch, Man Levkovitch.
2) dom shkolnyy yevreyskiy
3) אין רוסיש: bannyy sbor, אין פּוילישּ: łaziebne
4) łan:
5) schosz

Regesty i Nadpisy, vol. III. St. Petersburg 1913. p. 7
February 18, 1741

1) וועגן אָט דעם דאָקטער זע: „בקורת לתולדות הקראים", עמוד 151.

באשטימונג:

עם זוערט באשטימט דער געלט־אפּצאל פון די יידן צו דער קאראנאציע פון דער כעלמער איקאנע (היליקע בילד) פון דער היליקער מוטער. אויף דעם באפעל פון דעם גרויסן קעניגלעכן שאצמייטער (1) ווערט באשטימט א געוויסע סומע פונעם יידישן קאפּ־אפּצאל (מס־הגלגלת) (2) אויף דער קאראנאציע פונעם בילד פון דער היי־ליקער כעלמער מוטער, לויט דער וויטערדיקער פארטיילונג:

Luboml	828	złotych	לובאמל
Ratno	460	„	ראטנע
Stojanów	200	„	סטאיאנאוו
Grabowica	220	„	גראבאוויצע
Swierznia	100	„	סווערזשען
Jarczów	80	złotych ex 1740 and 75 złotych ex 1741	יארטשעוו

Rocznik Wołyński, vol. II. Równe 1931.

ידיעות ווענן ראטנע

ז' 3-4 דער שלום־אפּמאך צווישן דעם ליטווישן פירשט לובארט און דעם פוי־לישן קעניג קאזימיערזש דער גרויסער אין יאר 1366: קאזימיערזש האט באקומען בעלז, כעלם און לודמיר (וולאדימיר) מיט א גאנצער ריי ערטער וואס ליגן אין מערב פון דעם טייך טוריע: האראדלא, לובאמל, טריסק, ראטנע, קאמיען קאשירסקי און אוולאטשין.

ז' 9: זיגמונט, דער זון פון קיעיסטוט, ליטווישער פירשט, טרעט אפּ צו פוילן אין דעם אפּמאך פון 15טן אקטאבער 1432 די גרענעץ־ערטער אין וואלין ווי ראטנע און אנדערע.

ז' 10: דער ליטווישער פירשט סאנגושקא פרווזט אוועקנעמען מיט כוח פון פוילן די וואלינער שטעט ראטנע און לובאמל, אין יאר 1440.

ז' 13: אויך אין יאר 1443 האבן די ליטווינער געפרווזט אוועקרייסן ראטנע פון פוילן; דאס זעלבע פרובירן זיי אין יאר 1454.

ז' 51: דער פוילישער סיים אין יאר 1649 האט באשטעטיקט דעם שלום־אפּ־מאך מיט די קאזאקן (מיט באהדאן כמעלניצקי). לויט דעם דאזיקן שלום (געהתמעט אין זבאראוו) זיינען פאר די פראוואסלאווענ פויערים באשטעטיקט געווארן א ריי צערקווענם אין לאנד, צווישן זיי די טראיצקער צערקווע אין ראטנע, קריז קאווע, גמינע דאטן.

Michał Baliński i Tymoteusz Lipiński: *Polska Starożytna*. vol. II. Warszawa 1885, wydanie drugie, poprawione i uzupełnione przez F. K. Martynowskiego. pp. 925-926

Ratno, rozległe dość miasto drewniane, między błotami zabudowane; przy nim zamek na wzgórku nad Prypecią, z drugiej strony rzeką Tur oblany i zabezpieczony rozległemi błotami. Leży o 20 z górą mil od Chełma, a o 14 od Lubomli.

Ratno z powiatem swoim w pierwszej połowie XIV wieku, po upadku potęgi halickiej i dla osłabienia Polski przez wojny z Krzyżakami, zawładnięte zostało przez Gedemina, księcia litewskiego. Posiadali je następnie potomkowie jego, a mianowicie Lubard książe wołyński czyli włodzimierski, a zarazem pan ziemi chełmskiej. Dopiero Kazimierz Wielki

1) Wielki podskarbi koronny
2) pogłówne

uskromiwszy najazdy Litwinów zajętych walką z zakonem krzyżackim, zrobił ugodę z Olgierdem, wielkim księciem litewskim i lennikami jego, mocą której powiat ratneński razem z przyległemi ziemiami dostał się do Palski i odtąd zaczął być starostwem niegrodowem.

Lustratorowie z r. 1569 taką statystykę miasta Ratna nam zostawili:

"Domów wszystkich w całym obrębie miasta jest 278, z każdego dają czynszu per groszy 3, łaziebnego każdy dom per gr. 6. Placów pustych jest 25, komorników 33, dają każdy z nich po gr. 1, a łaziebnego po gr. 1½; a wszelako to łaziebne nie idzie do zamku, ale to obracają na balwierza, bo to jest jego salarium, i owszem jeszcze ktemu daią mu z zamku nadto flor. 6. A iż u Rewizorów (poprzedzających) stoi, że niedawno temu balwierzowi jedno flor. 4, tedyśmy go na tem postanowili. Łaników mieszkich, albo ogrodów iako tam u nich iest vocabulum usitatum, jest w rewizji napisanych 24, ale ex inquisitione nostra tedy się ich nie pokazało więcej jedno 19. Solnego myta na ten czas nie arendują, a wszakoż wybrano tego roku tołp 2.000, każdy po gr. 10. Rzeźników jest 7, daią czynszu per gr. 15, a ktemy łoiu surowego po 1 kamieniu, każdy per flor. 1 i po łopatce do zamku".

Z lustracji województwa ruskiego, ziemi chełmskiej (księga No. 4) w r. 1570 poczynionej pokazuje się, że miasto przynosiło rocznej intraty zł. 216, gr. 3, a Starostwo zł. 3079 gr. 8. W roku zaś 1782 Sstwo Ratneńskie w emfiteutycznej posiadłości Platerów zostające, płaciło do skarbu Rzptej kwarty zł. 11.676.

Ratno podług nie geograficznego, a raczej systematycznego ale popularnego podziału, znajduje się już w krainie zwanej pospolicie Polesiem Wołyńskiem, i o 7 mil odległe jest od Kowla.

באלינסקי-ליפינסקי: יידישע איכערזעצונג (פון פוילישן):

ראַטנע איז א גאַנץ היפש צעשפּרייטע **הילצערנע שטאָט**, געבויט צווישן די בלאָטעס; ביי דער שטאָט גיפינט זיך א **שלאָס** אויך א בערגל איבער דעם טייך **פריפעט**. פון דער אַנדערער זייט איז דער שלאָס אַרומגערינגלט פון דעם טייך **טור** און גיוי־כערט דורך די וויטע און ברייטע בלאָטעס. ראַטנע ליגט איבער 20 מיילן וויט פון כעלם און 14 מיילן פון לובאָמל.

ראַטנע, צוזאַמען מיט איר פאַוויאַט (קרייז) איז אין דער ערשטער העלפט פון דעם 14טן יאַרהונדערט פאַרכאַפט געוואָרן פון דעם ליטווישן פירשט גידימין נאַכדעם וווּ די העליטשער גרויסמאַכט איז זיך פונאַנדערגעפאַלן און פויל איז געוואָרן אָפּגעשוואַכט דורך די מלחמות מיט די קרייצריטער. שפּעטער האָבן דאָ געהערשט גידימינס יורשים, דהיינו: לובאָרד דער וואַלינער פירשט (אַדער וולאַדימירער פירשט) אין גלייכצייטיק דער האַר פון כעלמער לאַנד. ערשט קאַזימיר דער גרויסער, נאַכדעם ווי ער האָט באַזיגט די ליטווינער וואָס זיינען געווען פאַרנומען דורך מלחמות מיט די קרייצריטער, האָט געמאַכט א שלום־אָפּמאַך מיט אַלגערד דעם ליטווישן גרויספירשט. לויט דעם אָפּמאַך איז דער ראַטנער פאַוויאַט צוזאַמען מיט די שכנותדיקע לענדער אריבער צו פוילן און עס איז געשאַפן געוואָרן א ראַטנער סטאַראָסטוו.

די לוסטראַציע (לוסטראַציע מיינט א צענזוס, סטאַטיסטיש צייכונג) האָבן אי־**בערגעלאָזט אַזא סטאַטיסטיק** פון דער שטאָט ראַטנע אין יאָר **1569**:

„הייזער אין דער גאַנצער שטאָט זיינען געווען סך הכל 278. פון יעדן הויז האָט מען גענומען דריי גראָשן צינז (3 יאָר) און זעקס גראָשן באַד־געלט. פוסטע פלעצער זיינען געווען 25, קאַמאַרניקעס (ד"ה מענטשן וואָס האָבן געווויינט ביי עמעצן אָן

נישט געהאט קיין אייגן הויז) 33. די קאמארניקעס צאלן, יעדער צו איין גראשן צינז און צו איין און א האלב גראשן באד־געלט; אבער דאס באד־געלט ווערט נישט גע־ צאלט פאר דעם שלאס (דעם פריץ) נאר עס ווערט פארוועגדעט פאר דעם באלבירער בעדמיסטער, צירולניק, פעלדשער) ווייל דאס איז זיין געהאלט. אחוץ דעם קריגט דער באלבירער נאך זעקס פלאדן (גילדן) פון דעם שלאס. היות ווי די פריערדיקע רעוויזארן האבן געשריבן אז דער באלבירער פלעגט קריגן נישט מער ווי פיר פלארן, האבן מיר אזוי באשטימט. שמאטישע לאנקעס אדער גערטנער, ווי מען רופט עס דארט ביי זיי, זיינען ביי דער (פריערדיקער) רעוויזיע פארשריבן געווארן 24, אבער בשעת אונדזער אונטערזוכונג האט זיך ארויסגעוויזן אז עס זיינען נישטא מער ווי 19. דער אפצאל פון זאלץ איז נישט ארויסגעלאזט געווארן אין ארענדע, הגם אין דעם (איצמיקן) יאר האט מען פראדוצירט נישט ווייניקער ווי 2.000 טאלפן זאלץ, יעדע ווערט 10 גראשן. עס זיינען דא 7 קצבים וואס יעדער פון זיי צאלט 15 גראשן צינז, אחוץ דעם צו איין שטיין רויע אקסן־פעטס, צו איין פלארן און צו איין לאפאטקע, פאר דעם שלאס."

פון דער לוסטראציע פון דער רוטענישער וואיוואדזטווע, כעלמער לאנד, אין יאר 1570 (לוסטראציע בוך נר. 4) ווייזט זיך ארוים אז די שטאט האט געבראכט יער־ לעכע הכנסה 216 זלאטי און דריי גראשן, און די סטראסטוע (א יערלעכע הכנסה) 3072 זלאטי און 8 גראשן. אין יאר 1782 איז די ראטנער סטראסטוע געווען דער עמפיטעוטישער באזיץ (עמפיטעוזיס — א סימבאלישע פאכט פון 999 יאר) פון דער (גראפן) פלאטער־משפחה און האט געצאלט דעם מלוכישן אוצר 11.676 זלאטי קווער־ טע (מיליטער־שטייער).

ראטנע, לויט דער געגראפישער, אבער לויט דער סיסטעמיטישער און פאפולערער איינטיילונג, געפינט זיך אין דעם געביט וואס ווערט אין אלגעמיין באצייכנט מיט דעם נאמען: וואלינער פאלעשיע. עס געפינט זיך 7 מיילן ווייט פון קאוועל.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. vol. IX. Warszawa 1888. p. 542-43.

(געגראפישער ווערטערבוך):

ראטנע, א שטעטל ביים טייך פריפעט. דארט ווי דער טייך טור גיסט זיך ארויס אין דער פריפעט, אין ראטנער קרייז (דער דריטער קרייז), אין קאוועלער פאוויאט, אין דער גמינע הארניקי. ליגט זעקס און א האלבע ווערסט פון הארניקי, 19 ווערסט פון זאבלאציע, 48 ווערסט צפון־מערבדיק פון קאוועל, 357 ווערסט פון זשי־ טאמיר, ביי דער אלטער שאסיי: קיעוו־בריסק ליטאווסק. אין 1870 זיינען אין ראטנע געזונן 458 הייזער און 2.099 איינווינער, פון זיי 61% יידן, דרײ צערקווע, איין קא־ טוילישער קאשציאל, איין סינאגאגע, 20 געווילבער און דריי ירידים. אין ראטנע ge־ פינט זיך דער זיץ פון א פאליציי־צירקול און פון א געריכט־אויספארשער („אינקווי־ רענט"). הינטער דעם שטעטל איז פארן א בריק איבער דעם פריפעט. דער קאטוי־ לישער קאשציאל, א געמויערטער, איז געבויט אין יאר 1784, אבער פאר אים איז שוין געווען אן אנדער קאשציאל (א הילצערנער?) וואס האט געשטאמט פון די צייטן פאר יאר 1504. די קאטולישע פארפיע ציילט איצט 351 נפשות.

דורך דער פריוויליגיע פון וולאדיסלאוו דעם דריטן, דעם קעניג פון פוילן און פון אונגארן, ארויסגעגעבן אין דער שטאט בודא (בודאפעשט) אין יאר 1420 איז ראטנע אריבערגעטראגן געווארן פון דעם פוילישן און רוסישן רעכט אין דעם דייטשישן מאג־ דעבורגער רעכט (דאס הייסט: האט באקומען מוניציפאלע זעלבסטפארוואלטונג־רעכט). דעם 21סטן מאי 1516 האט דער קעניג זיגמונט דער דריטער געגעבן דער שטאט ראטנע דאס רעכט צו האבן הכנסה פון (פראדוצירן און פארקויפן) בראנפן (פראפי־

נאציע") „נעמענדיק אין אכט באזונדער דעם גרויסן, זייער גרויסן חורבן וואם די שטאט ראטנע האט געליטן" (1).

אין יאר 1628 איז דורכגעפירט געוואָרן א לוסטראציע פון דער ראטנער סטאראסטוו, צו וועלכע עם האבן דעמאלט געהערט, אחוץ דער שטאט ראטנע, די זויערדיקע דערפער:

Zamszany, Datyń, Synów, Wielemcze, Tur, Zdomyślany, Kortyleny, Powiecie, Radostów, Szczodrohość, Wiotły, Załozy, Hłuchy, Zastawie alias Przechód, Dubieczno, Krymno, Kościenie, Zerzyck, Samarowice, Wybranica i Postupla.

אחוץ די אויבנדערמאנטע דערפער זיינען נאך געווען די פאלוואַרקעס הינטער דעם (ראטנער) שלאס און אין דוביעטשנע. די ערענדעס פון די קרעטשמעס, פון די מילן, פון דעם מארק־אפצאל („טארגאוו"), דעם בריק־אפצאל („מאסטאוו") און דעם יריד־אפצאל („יארמאטשנע") האבן ארייגגעבראכט 950 פלאָרין. בסך־הכל האבן אלע הכנסות פון דער סטאראסטוו באטראפן 6.316 פלאָרין, 11 גראשן.

אין יאר 1771 האט די סטאראסטוו געהערט צו אלעקסאנדער לובאמירסקי. דער סיום וואם איז פארגעקומען אין די יארן 1773—1775 האט די דאזיקע נאציאנאלע גיטער איבערגעגעבן דורך א ספעציעלן געזעץ (קאנסטיטוציע) ווי אן עמפיטעווטישן באזיץ צו די יורשים פון ווינצענטי און קאטערינע (געבוירענע: סאסנאווסקא) פלאטער.

Źródła dziejowe. Tom V. Lustracje królewszczyzn ziem ruskich z pierwszej połowy XVII wieku. Warszawa 1877. Wyd. Aleksander Jabłonowski. vol. V. p. 152-162.

אין דעם בוך פון יאבלאנאווסקי ווערן אויסגערעכנט אלע פריוויליגיעס וואם ראטנע האט באקומען פון יאר 1440 ביז 1615 (ווארשיינלעך איז די לוסטראציע פאר־געקומען נישט לאנג נאך 1615). עס ווערט איבערגעגעבן דער אריגינאל־טעקסט פון אלע פריוויליגיעס (אין לאטיינישן, און צום טייל אין א געמיש פון לאטיניש און פוילישן). אין קיין אינציקער פון די פריוויליגיעס ווערן יידן נישט דערמאנט. דער אייגנטימער (פאסעסאר) פון דער גאנצער ראטנער סטאראסטוו איז דעמאלט געווען דער שר־המשקה פון דער פוילישער קרוין (פאדטשאשי קראנני) מיקאלאי שיעניאווסקי.

אלע פריוויליגיעס האבן א שייכות בלויז צו דער שטאט ראטנע און באהאנדלען די פראגעס פון שטאטישע רעכט, פון געריכט, זעלבסטפארוואלטונג, שטייערן, קירך אאז"ו. קיין יידן ווערן אין זיי נישט דערמאנט.

1. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג וולאדיסלאוו אין יאר 1440, אין בודא, אונגארן.
2. פריוויליגיע באשטעטיקט פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אין יאר 1510, אין קראקע.
3. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אין יאר 1514, אין ווילנע
4. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אין יאר 1514, אין ווילנע (א צווייטע).
5. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אין יאר 1546, אין קראקע.
6. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט אויגוסט, אין יאר 1548, אין פיאטרקאוו.
7. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט אויגוסט, אין יאר 1549.
8. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט אויגוסט, אין יאר 1554, אין ווילנע.
9. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג סטעפאן באטארי, אין יאר 1578, אין וואַרשע.
10. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם דריטן, אין יאר 1589, אין לובלין.
11. פריוויליגיע געגעבן פון קעניג זיגמונט דעם דריטן, אין יאר 1615, אין וואַרשע.

1) צוליב מלחמה אדער שריפהז (פ. ב.)

אין דער פריוויליגיע פון יאָר 1615 וועלט געזאָגט אז די שטאָט געפינט זיך אויפן ראַנד פון אונטערגאַנג און עס איז פאַראַן א מורא, אז די באַפעלקערונג זאָל זיך נישט צעלוויפן. דערביי גיט דער קעניג דער שטאָט דאָס רעכט זיך צו באַנוצן מיט די הכנסות פון פראַדוצירן און פאַרקויפן ברענפן אָבער בתנאי אז זיי וועלן דערפאַר אַליין צאָלן דעם שטאָטישן לערער (באַקאַלאַרוש) ביי דער קירך צו פערציק פלאָרין צווויי מאָל א יאָר.

Biblioteka Warszawska. 1855, tom II. (Ogólnego zbioru tom LVII), p. 209-232

J. T. L. (Lubomirski) : Starostwo ratneńskie. Wyjątek z historii osad wołoskich w Polsce.

י. ט. לובאָמירסקי: די ראַטנער סטאָראָסטווע. אַן אויסצוג פון אַן ארבעט וועגן **די וואָלאָבישע** ישובים אין פוילן. (קיצור):

דער מחבר באַשרייבט געוויס די ראַטנער סטאָראָסטווע, בפרט די געאָגראַפיע אין די פויערישע פרנסות. וועגן דער שטאָט ראַטנע שרייבט ער: „די שטאָט ראַטנע האָט זיך צעליגט צווישן די וואַסערן פון די טייכן וואָס רינגלען זי ארום און ארום. די ערד איז אזוי וויך אז זי זינקט איין אונטער דער משא פון די מויערן. דאָס שלאָם איז אויפגעבויט געוואָרן אין די צייטן פון קעניג זיגמונט אויגוסט, אויף אַן אַנגעשאָטענעם בערגל. נאָך עטלעכע צענדלינג יאָר איז פון דעם שלאָם קיין זכר נישט געבליבן. סטעפאַן טשאַרנעצקי (דער פוילישער העטמאַן, מיליטערישער הויפט-קאָמאַנדיר אין די צייטן פון קעניג יאַן קאַזימיערזש, (אין 17טן יאָרהונדערט) האָט געהייסן אַרויסקלאַפן (אין די בלאָטעס) א סך (הילצערנע) סלופעס און אויף זיי אויפבויען די מויערן. אָבער שוין אין דעם 18טן יאָרהונדערט זיינען די דאָזיקע שוץ-מויערן איינגעזונקען געוואָרן (אין די בלאָטעס) און עס האָט ארויסגעסטאַרטשעט אַן אָלטע הילצערנע געבוידע. דאָס וואָסער דערגרייכט ביז צו די שוועלן פון די טירן אין יעדער הויז, און א יידישער קבצן זיצט אויף דער שוועל אין פאַרווארפט א וועגדקע... און ווו עס טרעפט זיך א מער מוטיקער קריסטלעכער בחור... פאַרקאַטשעט ער די הויזן, פאַרנעצט די מאָגערע קני אין וואָסער און כאַפט אין דעם וואָסער, וואָס באַדעקט די לאַנקעס, דריבנע פישעלעך.

פישל העלד

די אָנהייבן פון יידישן ישוב אין ראַטנע

פון רעדאקציע:

אין יאָר 1938 איז אין דער דרוקערײ פון מ. ווײנבערג אין קאָוועל דערשינען אַ בראָשור פון 24 זײטן, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „זכרונות און באַשרײבונגען פון דער שטאָט ראַטנע" און ס'האָט זיך געזאָגט, אַז די בראָשור איז „פּאַרפּאַסט דורך פישל העלד" אין ראַטנע. ביים אָנהייב פון אָט דער בראָשור איז צוגעגעבן אַן אָנמערקונג פון אהרן יאנקל גינזבורג, וווּ ס'ווערט דערצײלט, אַז פישל העלד איז דער אײניציקער אין ראַטנע, וואָס באַזיצט די אײגנשאַפט פון געדענקען געניוי געשע־ענישן און פּערזאָנען. א. י. ג. דערצײלט, אַז פישל העלד איז אַ ייד אין די זיבעציקער אָן ער האָט זײנע זכרונות אָנגעשריבן אין העברעאיש אָן מען האָט זיי איבער־געזעצט אין ייִדיש. מיר געפינען פּאַר נייטיק אָן וויכטיק צו איבערדרוקן אַ גרויסן

ר' פישל העלד צוזאַמען מיט זײן פאַמיליע: פרוי, קינדער אָן אײניקלעך.

טייל פון אַט דער בראַשור אין דער פּרימיטיווער פאָרם ווי זי איז געשריבן. מיר מאַדערניזירן נאָר די אויסלייגעכץ. אַט וואָס פישל העלד שרייבט:

„ראטנע איז אנטשטאנען נאָך אין דער צייט ווען עס האָבן געהערשט די פוילישע פירשטן סאנגושקא; אן ערך מיט 500 יאָר צוריק.

די שטאָט האָט זיך געפונען אויף די פעלדער וואָס זיינען היינט דאָס אויגנטום פון דער רוסישער קירכע. אויף דער אלטער שטאָט נעבן טייך וושעווקע.

בעת דעם פויליש - שוועדישן קריג איז די שטאָט חרוב געוואָרן. דאָס איז געשען אין אַנהייב אכצנטן יאָרהונדערט, אין די יאָרן 1707-1706. אין דער דאָזיקער מלחמה זיינען אויסגעהרגעט געוואָרן כמעט אַלע מענטשן אין שטאָט, און די פאַרבליבענע נאָך דער הריגה זיינען אַנטלאָפן פון דעם אָרט

דאָס אַלטע בית־החיים: — אויפן בילד: דייטשן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. צוזאַמען מיטן פעלדשער דאָראָטשעי.

און זיך באַזעצט אויף די פעלדער און פלעצער נעבן טייך „פריפיעט". דערמיט האָט זיך אייגנטלעך געגרינדעט די נייע שטאָט ראַטנע. מען האָט דעמאָלסט אויך פאַרלייגט דעם אַלטן בית־עלמין, און מען האָט באַגראָבן אין איין גרויסער־קבר, די אַלע הרוגים פון דער אַלטער שטאָט. דעם דאָזיקן קבר זעט מען נאָך אַרוים ביז היינטיקן טאָג אויפן אַלטן בית־עלמין ווו א קליין בערגל אין דער מזהה־זייט.

צווישן די וואָס זיינען פאַרבליבן פון דער אַלטער שטאָט, איז געווען אייגנער, שטאַרק מפורסם פאַר א צדיק. ער האָט געהייסן ר' יאָקיב ראַטנער, די געשיכטע אונדזערע האָט נאָך אים נישט איבערגעלאָזט גאָרנישט בכתב.

און מיר ווייסן וועגן אים בלויז פון דעם וואָס אונדזערע עלטערן האָבן אונדז איבערגעגעבן. נאָר דער מחבר האָט איינמאָל אָנגעטראָפן צופעליק אין לוח ראסקין בזה הלשון: „ר' יעקב ראָטנער מת בקראָקא בשנת"... נאָר ער קאָן זיך נישט דערמאָנען וועלכעם יאָר עס איז דאָרט, אין לוח, געווען אָנגעגעבן. געווים האָט זיך דאָרט גערעדט פון 200 יאָר צוריק בערך.

די נייע שטאָט האָט געהאט אין די ערשטע יאָרן די מנהיגים — פאָר־בליבענע נאָך דער הריגה אין דער אַלטער שטאָט, בעתן אויבנדערמאָנטן קריג. די חשובע און געאכטעטע ר' חיים מעכניווקער מיט זיין זון ר' הערש מעכ־ניווקער. אדאנק זייער מי און געלט איז דעמאָלט געבויט געווָארן די אַלטע שול, מען האָט זי געבויט אין איין צייט מיטן קאָטוילישן קאָסציאָל אין ראטנע. אין יאָר 1784, מיט דער הילף און אונטער דער השגחה פון דער וואָיוואד־זיני סאָסנאָווסקא, וועלכע האָט דאן, בעת דער ממשלה פון דער פוילישער קרוין, רעגירט אין ראָטנע און אויף דער סביבה. נאָך איר טויט האָט מען זי באגראָבן אין קאָסציאל. דאָס זעלבע האָט מען שפעטער געטאָן מיט איר טאָכטער בעת זי איז געשטאָרבן. זייערע ביידנס קברים מיט די טרומנעס גע־פינען זיך אין קאָסציאל ביז היינט צו טאָג.

מען ווייסט צו דערציילן אַלס אַ זיכערע זאך, אז אין דער אַלטער שול אויפן בוידעם־שטיבל איז געווען הר' החסיד, דער מיסטישער און נסתר ר' ליב שרהם און דאָרט געלערנט אַ לענגערע צייט.

די אויבנדערמאָנטע ר' חיים מיט זיין זון ר' צבי מעכניווקער, האָבן געשמט מיט זייער נדבנות און מיט זייער איבערגעגעבענער מי לטובת צרכי־הכלל.

מען ווייסט צו דערציילן פון ר' חיימס בויזע קינדער אז זיין זון, דער אויבנדערמאָנטער ר' צבי, האָט געהאט זיבן זין מיט אין טאָכטער, און דער יינגערער זון ר' פנחס פולמער האָט געהאט זיבן טעכטער מיט אין זון פון זיי איז עס אַרויסגעקומען די באַוווסטע משפחה „אברך", וועלכע איז צעזייט און צעשפרייט איבער גאנץ רוסלאנד און פוילן. דעם פאָמילען־נאָמען „אברך" האָבן זיי באָקומען אין דער צייט פון דער אזוי גערופענער „ערשטער רוסישער רעווויזיע". דאָס איז געווען אַ רעגיסטראציע פון אַלע יידן אין רוסלאנד און אין פוילן. יעדער ייד האָט דאן באָקומען אַ פאָמיליען־נאָמען; ווייל פאָר דער דאָ־זיקער „רעווויזיע" האָבן זיך כמעט אַלע יידן גערעכנט פאָר נעלמים, איז אזוי איינגעפאלן אייניעם מיטן נאָמען ר' יוסל ר' צבי מעכניווקערס אן אייד־עם אָנצורופן זיך מיט דער פאָמיליע „אברך", נאָכן פסוק פון חומש ביי יוסף הצדיק: „ויקרא לפניו אברך" און אזוי איז שוין פארבליבן זייער פאָמיליען־נאָמען אויף תמיד. די באַזיקע משפחה איז באַשטאָנען פון פארשידענע מענטשן: חסידים, לומדים, מתנגדים, משכילים, רייכע און אָרעמע יוי אין יעדער גרויסער משפחה.

פון דער לעצטער צייט איז באַוווסט געווען אין ראָטנע פון דער משפחה אברך דער חשובער ר' חיים בר' נחום.

די דערמאָנטע מעכניווקער האָבן אַראָפגעבראָכט קיין ראָטנע דעם מגיד, דעם „ראטנער מגיד". אַראָפגענומען האָבן זיי אים תחילת פאָר אַ מלמד צו זייערע קינדער אין זייער הויף מעכניווקע נעבן דאָרף בוזאק, וואָס איז ווייט פון ראָטנע מיט 20 קילאָמעטער. ער האָט געהייסן ר' צבי ב'ר דוד ז"ל; געווען שטארק אריינגעטאָן בעבודת ד'. אונדזערע עלטערן ווייסן שוין צו דערציילן פון אים אַ מופת באַלד פון אַנפאנג אָן. היינו: עס האָט זיך געטראָפן אַ פאל

אין מעכניזקע: אַן אשה איז זייער שווער געגאַנגען צו קינד אין דעם הויף; עס האָט געהאַלטן מיט איר גאָר שלעכט, מען האָט זיך שוין כמעט ווי מיאש געווען פון איר לעבן. און ער, דער דעמאַלסטיקער מלמד נאָך אין דעם דאָזיקן הויף, האָט שטאַרק מתפלל געווען און איז געגאַנגען צו טבילה און מקוה, און עס האָט געהאַלפן, די געזוינערן האָט געבוירן דאָס קינד און אַלץ איז אַדורך בשלום.

פון די שפּעטערדיקע יאָרן ווערט דערציילט פון אים עפּעס א מעשה נורא וואָס איז זיך פּאַרלאָפן, ווען ער האָט געזאָגט אין שול אום שמחת־תורה „אתה הראית" צו הקפות. די מעשה גייט אַזוי: אין ניישט דער מחבר; נאָר פון דעמטמאָל אָן האָט מען אים אַנגענומען פאָר א בעל מופת און ער איז אויפגענומען געוואָרן אין ראָטנע פאָר א „מגיד".

קיין חסידים האָט ער נישט געהאט ווי א רבי. מיר ווייסן נישט קלאָר אין וואָס עס איז באַשטאַנען זיין מגידות. נאָר דער מחבר האָט נאָך פון לאנג געהערט פון אן אַלטן קאָברינער חסיד אז דער גרויסער רבי ר' משקה קאָברינער ז"ל פלעגט תמיד דערמאָנען דעם ראָטנער מגיד און דערציילן פון אים מעשיות. זיי זיינען געווען ביידע פון איין חברה, און ער, דער מגיד פלעגט פאָרן צום קדוש ר' שלמה פון לודמיר.

עס גילטן נאָך אין ראָטנע ביז איצט דעם מגידס מנהגים ווי זאָגן „ברכי" אום פרייטיק־צו־נאַכטס אחר התפלה און נאָך אַנדערע, אַבער אין תוך זיינען עס מנהגי קארלין.

דער מגיד האָט אין זיינע יינגלישע יאָרן געזען אין דער שטאָט בראַדי דעם בעל־שם־טוב, (הבע"שט) נאָר מחמת דעם גרויסן געדראַנג פון דעם המון האָט ער אים געזען בלויז בערפו און נישט בפניו.

קיין בנים זכרים האָט דער מגיד נישט געהאט, נאָר בלויז טעכטער. שדוכים האָט ער געשלאָסן מיט ראָטנער בעלי־בתים. נאָך איצט זיינען זיך א סך ראָטנער מתיחס אלם זיינע אוראיניקלעך; דאָס זיינען די משפחה פון די נישט לאנג פאַרשטאָרבענע: ר' מאיר קאַרץ וועלכן מען האָט גערופן ר' מאיר בירקער; ישראל ליפּע בערגעל; הוד גרינשטיין און נאָך אַנדערע. דער מגיד איז נפטר געוואָרן אין יאָר תקע"ה לפ"ק, ט' ניסן. אויף זיין קבר, אויפן אלטן בית עלמין אין ראָטנע שטייט א אוהל ביזן היינטיקן טאָג און אַרום געפינען זיך די קברים פון די השובע יידן, די בעלי־היהום והמעלות.

אין די טעג פון חודש אלול ווערט דעם מגידס אהל באַזוכט פון א סך יידן און יידענעס וואָס זיינען דאָרט מתפלל און לייגן אויך קווימלעך.

ד ע ר ניסכיזשער רב

נאָך דער פטירה פון רב הקדוש ר' יעקב־אריה, וועלכן מען האָט גערופן „קאָזולער רב"; האָט פּאַרנומען דאָס כסא הרבנות אין ראָטנע דער רב הקדוש הר' יצחק מניסכיזש. (דער ניסכיזשער רב) אין משך פון זיין רבנות האָט זיך קיינער נישט דערלויבט אויף אייגענער האַנט צו טאָן עפּעס אָן זיין עצה און הסכמה. סיי אין מסחר, סיי אין שדוכים אזן אין אַלע שטאָטישע ענינים איז גאָרנישט דורך קיינעם נישט געטאָן געוואָרן ביז מען האָט נישט אַנגעפרעגט ביים „ניסכיזשער". מען דער־ציילט זיך אָן פון אים גרויסע מופתים, מען האָט אים געהאַלטן פאָר א חוזה; ד. ה. אז ער האָט געזען וואָס עס טוט זיך אין די מרחקים. עס איז געזען אַנגענומען

ביים עולם אז אויב עמיצער האָט געטאָן עפּעס קעגן דעם „ניסכיזשערס" רצון, — האָט שוין יענער נישט מוציא־שנתו געווען, והמאמין יאמין.

דער ניסכיזשער איז געווען א גרויסער בעל־צורה, זיין נאָמען איז זיך צעגאַנגען בכל תפוצות ישראל. אין זיינע לעצטע יאָרן זיינען צו אים געפֿאָרן א סך רבנים פון רבֿיים פון גאַנץ פוילן.

ראַטנע איז געווען זיין קרוין־שטאָט. כמעט יעדעם יאָר פלעגט ער דאָ זיצן אייניקע וואָכן. ער האָט געהאַט אַן אייגענע באַזונדערע דירה און אויך אַן אייגענע מקוה, אויפן גאָרטן פון דעם טריסקער שטיבל. א לאַנגע צייט האָט מען געמיינט, אַז אויף דעם אָרט איז אַמאָל געווען די מקוה פון ר' יאָקיב ראַטנער הקדוש; און עס פלעגן קומען אַהער עקרות פון אַנדערע שטעט צו טובֿלען זיך. דערנאָך אָבער, איז באַווּסט געוואָרן אַז נישט אויף דעם דאָזיקן אָרט האָט ר' יעקיב ראַטנער געהאַט זיין מקוה; און ער, דער „ניסכיזשער" האָט דאָס אַליין באַשטעטיקט.

זיין לעצטע נסיעה קיין ראַטנע האָט דער ניסכיזשער רב געמאַכט אין יאָר תרכג לפ"ק. פּנימ יאָר פֿאָר זיין פּטירה. ראַטנע איז אים געווען שטאַרק טייער. די בעלי־בתים אירע פלעגט ער אויפנעמען בכבוד גדול. מען דערציילט אַזאַ מעשה: אויף א געוויסן שבת זיינען זיך צונויפגעפֿאָרן, (ווי דער שטייגער איז געווען) צו אים קיין ניסכיזש בעלי־בתים פון ראַטנע און פון קאַמען־קאַשירסק. די קאַמינער בעלי־בתים האָבן געבראַכט צום טיש ווויין אין פלעשער, און די ראַטנער האָבן גראַד דערלאַנגט זייער ווויין אין אַן ערדענעם קרוג, זאָל ער זיך האָבן ביי דער געלעגנהייט אויסגעדריקט: „דער ראַטנער קריג (קרוג...) איז ביי מיר טייערער פון קאַמענער שלום!!! (איינער פון די חשובֿסטע קאַמענער בעלי־בתים האָט געהייסן מיטן נאָמען שלום...) עס ווערט נאָך אויך דערציילט אַז בעת מען האָט אים אַמאָל א פּרעזענטאַן וועגן זיין מחלוקת מיטן טריסקער מגיד ז"ל, האָט ער געזענטפֿערט אַז ס'איז אַזא סגולה, אַז מען דאַרף עס האָבן לאריכת ימים.

דער ניסכיזשער רב איז געווען אינגעשריבן אין פּנקס פון דער ראַטנער חברה ש"ס. אין יאָר תר"ט האָט ער דערפירט צו א שלום צווישן די צוויי חברות וואָס זיינען געווען פריער. דער פּנקס פון דער חברה ש"ס איז נאָך איצט פֿאַראן אין ראַטנע. עס איז דאָרט דא די חתימת יד, דעם ניסכיזשערס, א אייגנהענטיקע. אין דער הקדמה אין פּנקס האָט ער אינגעשריבן אַז ער איז א חבר בזה ובבא.

דער „ניסכיזשער" איז נפטר געוואָרן אין ניסכיזש אין יאָר תרכ"ח לפ"ק, כ"א שבט אין עלטער פון פּינימ אָן זיבעציק יאָר. אַנדערע זאָגן אַז ער האָט געלעבט גאַנצע אכציק. נאָר היות ווי מען גיט איבער אז בעת דער פּטירה פון זיין פֿאָטער הק" ר' מרדכי ז"ל אין יאָר ת'קס (וואָס ער האָט מחבר געווען דעם ספר „רשפי־אש") איז ער אַלט געווען זיבן יאָר, האָלט אויס דער חשבון פון זיינע יאָרן נישט מער ווי אויף פּינימ אָן זיבעציק.

נאָך זיין פּטירה האָט מען געדרוקט זיינעם א ספר, מיטן נאָמען „תולדות יצחק". דער ספר איז געמאַכט אויף תורה על דרך קבלה.

זיין יאָרצייט ווערט אָפּגעהיט יעדן יאָר אין ראַטנע. אין דעם טאָג קלויבט מען צונויף אין שטאָט א סך ליכט וואָס ברענגן דעם גאַנצן יאָרציים־טאָג, און ס'ווערט אויך געפֿראַווען א סעודה. ער האָט אַמאָל פֿאַרקויפט תהילימלעך מיט זיינע איי־גענע הענט. איז דאָרום האָלט מען זיי איצט טייער די דאָזיקע תהילימלעך. דעם „ניסכיזשערס" א „תהילמל" איז איצט א יקר המציאות, און דער וואָס פֿאַרמאָגט אַזוינס, — היט עס שטאַרק און ווען עס אויך נישט לאָזן פֿאַרקויפן.

די ראַטנער דיינים

דער ערשטער דיין האָט געהייסן ר' בער ז"ל. ער איז געווען א גרויסער למדן און מען האָט אים דעריבער גערופן „ר' בער חריף", ער איז געווען אַן אייִדעם ביי אַן ארעמדאָר מיט דער פאַמיליע ראַשטשיקער, אין דאָרף קרעמנע. דאָרט ביי זיין שווער אין שטוב האָט ער א סך יאָרן געלערנט תלמוד און היות ווי ער איז געווען א געבירטיקער אין ראַמנע האָט די שטאָט מיט דער הסכמה פון קאָוולער רב אים אויפגענומען פאַר א דיין.

שכירות האָט אים די שטאָט געצאָלט גאָנץ וויניק. און ער פלעגט דאָרום זאָגן אויף זיך בדרך משל, אַז ער איז געגליכן צו דער ערבה וואָס ווערט פאַרקויפט ביליק, אין קעגנזאַץ צו די איבעריקע טיילן פון דעם אתרוג, ווי דער לולב, די הדסה און דער אתרוג גופא וואָס צאָלן זיך לויט זייער טייערע פרייזן; די ערבה איז דערפאַר ביליק, פלעגט ער זאָגן, ווייל זי וואַקסט אויף די היימישע בלאַטעס, אָרום דער אייגענער שטאָט...

ער איז געשטאָרבן אום הושענה-רבא בשנת תר"ח לפ"ק. זיין שמש ר' צבי איז אויך אַוועקגענומען געוואָרן צוזאמען מיט אים, אַחין, אויפן עולם האמת.

נאָך ר' בערן איז געווען דיין אין ראַטנע זיין זון ר' יעקב מאַנדעלבוים ז"ל. מען האָט אים גערופן ר' „יאַנקעלע". — געווען א גרויסער בעל-הוראה, בקי אין מסחר זאָכן, און א בעל-פשרה, אַזוי, אַז ביידע צדדים זיינען געווען צופריד.

ער איז געשטאָרבן צוואַנציק טעג אין אדר שני בשנת תרנז לפ"ק, אין עלטער פון 87 יאָר. און מאַדנע! זיין שמש ר' יצחק איז אויך צוזאמען מיט אים אַוועק אויפן עולם האמת.

נאָך אים איז געוואָרן דיין זיין זון ר' יוסף-ליב ז"ל. ער איז אויך געווען א גרויסער למדן אין תלמוד מיט די מפרשים, און א עובד בעבודת ד'. קיין געלט האָט ביי אים נאָר קיין חשיבות נישט געהאט. ער איז געווען א גרויסער חשוב ביים „גיסביזשער"; וואָס פלעגט אים רופן, דערציילט מען, מיט ליבשאפט: „מיין-יוסף-ליב, ר' יוסף-ליב איז געשטאָרבן אין דעם ערשטן טאָג סכות תרס"ג לפ"ק. קיין זין האָט ער נישט איבערגעלאָזט. זיין שוועסטערס א זון ר' ישעיהו פלאמען איז דיין אין ברעמעל, אין וואָלין. אויף די קברים פון ר' יאנקעלע און ר' יוסף-ליבעלע, וועלכע ליגן צוזאמען, — שטייט א שטיבל און אַחין קומט מען אויסגיסן די פארביטערטע הערצער.

דער דערמאָנטער דיין ר' יאנקעלע האָט געהאט א ברודער, — יוסי ר' בערס האָט מען אים גערופן. ער איז אויך געווען א למדן, נאָר מיט אַן אַנדער דרך. ער פלעגט שוין אריינקוקן אין ספרי חקירה. זיינער א זון איז געווען א חשובער מענטש אין קאָוונע, גהיינט האָט ער משה-יצחק מאַנדעלבוים, ער האָט תמיד גהאַלטן ביי דער רעגירונג די פאָסט. די באַווסטע מאַנדעלבוימס, דאָס זיינען זיינע קינדער וואָס ער האָט איבערגעלאָזט.

די ראַטנער שוחטים

דאָס אויפנעמען א שוחט אין ראַטנע איז צוגעגאַנגען על פי ירושה; אייגער האָט איבערגעגעבן דעם צווייטן, אַזוי פירט זיך שוין א הונדערט יאָר. דער ערשטער איז געווען ר' אייזיק, נאָך אין די צייטן פון ראַטנער מגיד. דער אויבנדערמאָנטער איז אויך געווען חזן אין שול; נאָך אים איז געווען שוחט זיין זון ר' אהרן. נאָך דעם לעצטן איז געווען זיין זון ר' ברוך; און נאָך ר' ברוכן — זיין זון ר' אייזיק דער

צווייטער (פאמיליע געלער). ער איז געווען באוווסט אלס איינער פון די ערשטע טריסקער חסידים. און א חשוב ביים טריסקער מגיד ז"ל. ביי זיין לעבן נאך האט מען אויפגענומען פאר א שוחט זיין זון ר' אברהם וועלכער איז געשטאַרבן פון חלי־רע ר"ל אין יאר תרנ"ג אום יום־כפור. דאם איז געשען אט ווי אזוי: שטייענדיק אלס בעל־תפלה ביים עמוד צו כל נדרי האט ער אינמיטן דערינען א זאג געטאן, אז ער פילט זיך עפעס נישט גוט; ער האט נישט פארענדיקט, און איז אוועק אהיים. אין דער זעלבער נאכט איז ער געשטאַרבן. זיין טויט האט געמאכט אין שטאט א שטאַרקן רושם.

אויף זיין ארט אלס שוחט איז געקומען זיין ברודער יהושע. ער איז געווען גאר אנגענומען, און איז אויך געווען א בעל־תפילה. געשטאַרבן איז ער אין קאברין אין יאר תרע"ו לפ"ק, (בעת דער דייטשישער קופאציע).

ר' אייזיק דער פאטער האט נאך געלעבט נאכן טויט פון זיינע אויבנדערמאנטע זין ר' אברהם און ר' יהושע. ר' אייזיק איז געשטאַרבן אין יאר תרע"ז לפ"ק, אין חודש טבת. אין א צייט ארום אין יאר תר"כו איז נתמנה געווארן דורכן ניסכיזשער רב ז"ל פאר א שוחט, דער באוווסטער ר' שלמה־יואל בן ר' יעקב פון קרעמענץ א מופלג בהלכות שחיטה; א בעל כשרונות און אויך א גוטער בעל־תפלה. דער „ניכ־כיזשער" ז"ל האט עהאט וועגן אים די בעסטע מיינונג און האט געזאגט ביי זיין אנקומען: כ'האב אייך געגעבן א שוחט, הגם נישט מיינער א חסיד, אבער א שיי־נער שוחט! ר' שלמה יואל איז געשטאַרבן אין יאר תרס"ח. דאם ארט זיינס האט פארנומען זיין זון ר' אברהם. א איש ישר ומציון במדות. ער איז געהרגעט געווארן דורך באוווסטע רוצחים ערב ראש השנה סוף תר"פ לפ"ק ביי זיך אין שטוב.

די „איצאלאך"

אין דער צייט פון דעם ראטנער מגיד האט געלעבט אין ראטנע א בעל־הבית מיטן נאמען ר' יצחק, פון אים קומט עס ארויס די באוווסטע משפחה „איצאלאך" פון וועלכער עס איז אממיינסטן באוווסט זיין איידעם מיטן נאמען ר' בערל ב'ר אליעזר פוקס; וועמען מען האט געראפן „ר' בערל איצלס". מיר ווייסן אויך פון ר' יצחקס א זון מיטן נאמען ר' יעקב מאדער (ר' יעקב איצלס). דער דערמאנטער ר' בערל פוקס איז געווען א גרויסער חשוב פריער ביים קאוולער רב הקדוש ר' יעקב אריה ז"ל און דערנאך ביים ניסכיזשער. ר' בערל פוקס איז געווען איינער פון די דריי מענטשן פון גאנצן גליל, וואס זיינען געפארן קיין בארדיטשעוו כשנת תקצ"ה לפ"ק באלד נאך דער פטירה פון קאוולער רב, צו זיין ברודער הקדוש ר' יצחק ז"ל מיט דעם כתב קנסות ער זאל איבערנעמען דאס רבנות נאך זיין ברודער דעם נפטר.

די „איצאלאך" האבן זיך משדך געווען מיט באוווסטע און שיינע משפחות. איין איידעם ר' בערלס איז געווען ר' פישל רויזענפעלד, וועמען מען האט גערופן: „פישעלע". מען האט אים געהאלטן פאר א משכיל און א נחמד לבריות, ער האט געשטאמט פון סלאוואטיטש, ארום בריסק. ער, ר' בערל מיטן איידעם ר' פישעלע זיינען געשטאַרבן אין איין צייט בשנת תרי"א לפ"ק אין ראטנע.

ר' יצחק־הערש פוקס, איינער פון די בע"ב חשובים אין ראטנע, איז געווען ר' בערלס א זון, א קארלינער חסיד און א חשוב ביים ניסכיזשער. ער איז געשטאַרבן בשנת תרנ"א לפ"ק. זיין זון ר' אברהם פוקס איז געווען דער איידעם פון ר' זלמן אשכנזי פון קאוועל. ר' יצחק - הערשס איידעמס זיינען געווען: ר' אליעזר גינזבורג, אן אייניקל פון דעם באוווסטן דאנציגער סוחר ר' לאבע גינזבורג פון קארטניצע;

דער אָנגעזעענער קאַרלינער חסיד ר' פייוול בערגמאַן פון פלאָטניצע און ר' יוסף גאָלדזאמד פון לודמיר.

פון דער לעצטער ציים שוין איז באַוווסט ר' מאיר שמואל מארדער; א זון פון דערמאָנטן ר' יעקב מאַרדער. קיין קינדער האָט ער נישט געהאָט. ער איז געשטאָרבן אין ראָטנע בשנת תרפ"ו לפ"ק.

ר' יעקב איצלס איידעמס זיינען געווען: ר' יואל אַבּרך, ר' שלום — יצחק גרינבערג, ר' אַברהם קאַרש און ר' דוד אייזלבוים.

ד י „ב א ר א ב א נ ע ס "

אין ענדע פון שנת ת"ר לפ"ק (מיט א הונדערט יאָר צוריק) איז געהאָט אויפגעקומען אין ראָטנע א נייע משפחה וואָס איז מפורסם געווארן אין א סך רוסישע גובערניעס; די משפחה „בארבאנעס". זייער אמתע פאַמיליע איז „ליכט". דער ראש און עלטער פאָטער פון דער משפחה איז געווען ר' יצחק ליכט, אָדער זוי מען האָט גערופן: „ר' יצחק קאַמענער". ער שטאַמט טאָקע פון א שיינער קאַמענער משפחה. קיין ראָטנע איז ער אָנגעקומען אַלס יתום און עלנד. ער האָט דאָ חתונה געהאַט; דער שידוך איז געווען נישט אַזוי לפי זיין מדרגה, ווי עס טרעפט געווייניגטלעך וועלן מען געפינט זיך אין א שלעכטן מצב.

דאמאַלסט, אין יענער ציים האָט מען, לויטן באָפעל פון דער רוסישער מלוכה, געמאַכט דעם אַלטן טראָקט (טראַקט וואַלין—ברעסט) וואָס האָט דורכגעשנטן ראָטנע. האָט דאָן דער דערמאָנטער ר' יצחק ליכט אויפגעשטעלט אַן אכסניא אויף דעם טראָקט אויסער דער שטאָט און פון דעם איז ער גאָר גיך אויפגעריכט געווארן אָנגעקליבן א הון רב.

ער האָט געהאַט צוויי זין מיט אין טאָכטער. די זין זיינען אויך געווען שטאַרק רייכע לויט. איינער האָט געהייסן ר' אליעזר; זיין פאַרמעגן האָט מען געשאַצט אויף הונדערט טויזנט רובל. דעם אַנדערן זון ר' יידל האָט מען אויך געשאַצט אויף זעכציק טויזנט רובל. דאָס עשירות איז אויך פאַריבער צו זייערע קינדער.

אַלע בעלי־המשפחה האָבן זיך מתחתן געווען מיט שיינע און באַוווסטע משפחות. דער באָקאַנטער ר' סענדער זילבער פון לובלין איז געווען ר' אליעזר ליכטס אַן אייידעם. דער גביר ר' ליב ציטלין פון פינסק איז געווען פון זיינע מחותנים. שוין אין די לעצטע יאָרן זיינע האָט זיך ר' אליעזר משדך געווען מיטן באַרימטן ר' יעקב יאָסל אַרנשטיין פון קאַרעץ. אויף זיין חתונה איז געווען דער ראש פון אַלע בדחנים ר' אליקום צונזער פון ווילנע. (דאָס איז געווען בשנת תר"ם 1880.) זיינער אַן אייידעם איז אויך געווען דער אייגנטימער פון דער דרוקערייַ, דער ציוני, המזרחי ר' לוי עפשטיין פון וואַרשע. ר' אַליעזרס צווייטע ווייב איז געווען א טאָכטער פון דעם גאון ר' חיים אַליעזר וואקס פון קאַליש. קיין קינדער האָט ער נישט געהאט מיט איר. זי איז געשטאַרבן אין ראָטנע אין יאָר 1870; איר פאָטער דער גאון איז דעמאָלס געווען דאבּיי. אויפן אַלטן בית־עלמין שטייט א גרויסאַרטיקע מצבה אויף איר קבר נאָך ביי היינט צו טאָג.

דער צווייטער זון ר' יידל, וועלכן מיר האָבן שוין דערמאָנט, האָט אויך געהאַט פיינע שדוכים, ווי מיט ר' יצחק גאָלדמאַן פון וואַרשע, נאַלעווסקי 20 און מיטן מפורסם הנגיד בערלין מבריסק, ר' יצחקס אַן אייידעם איז אויך געווען ר' הערש אייזנבערג וואָס האָט געשטאמט פון פיינע לויט פון פינסק.

די אַלע דערמאָנטע גבירים האָבן זיך באַזעצט שפעטער אין בריסק דליטא און געפירט גרויסע מסחרים.

די ערשטע בעלי־המשפחה האָבן זיך אויפגעפירט מיטלמעסיק אין צדקה־זאכן; נישט קמצניש און אויך נישט פזרניש. נאָר דער זקן ר׳ יצחק האָט ערויסגעווינען אויף דער עלטער א גרויסע התנדבות דורך דעם וואָס ער האָט געלאָזט אָפדעקן מיט בלעך דעם דאָך פון דער ראָטנער שול אויף זיין אייגענעם השבון. דאָס האָט אים געקאָסט 1.600 רובל.

ער איז געשטאָרבן אין יאָר תר״מ לפ״ק (1880) אום ערב שבועות, בעת דער לויה זייגער האָבן די איניקלעך געטראָגן זילבערנע כתר־תורהלעך אויף וועלכע ס׳איז אויך געווען אויסגעקריצט זיין נאָמען. זיי געפינען זיך ביז איצט אין די ראָטנער בתי־מדרשים.

אין די לעצטע יאָרן זיינען אונדז באָקאַנט פון דער משפחה ליכט ר׳ יידלם צוויי זין דער באָווסטער בעל־צדקה און ירא־שמים ר׳ דוד ליכט ז״ל אין פראָגע — וואָרשע. און המבדיל בין חיים לחיים זיין ברודער דער גביר און גרויסער עסקן ר׳ מאיר ליכט אין בריסק.

די משפחה פרישבערג

דער אַממערסטן באָווסטער פון דער דאָזיקער משפחה איז געווען ר׳ מרדכי־ליב ב׳ר שואל צבי פרישבערג. ער איז געווען רייך און געהאָט א סך נחלאות. שטאַרק בטבע; ענערגיש און פליסיק, בקי אין די ערשטע מפרשים פון תנ״ך און באַהאָוונט אין תלמוד; נוטה אַביסל צו דער השכלה לויט נאָך יענער צייט נאָך. ער האָט נישט געהאַלטן פון קיין אבערגלויבנס. אז ס׳איז געשטאָרבן דער קאָזיאַנער רב ר׳ פישעלע אין יאָר 1852 האָט ער, ר׳ מרדכי־ליב איבערגענומען דעם דאָזיקן אמט כדי מפרנס צו זיין פון דער הכנסה די אלמנה מיט די יתומים נאָכן פאַרשטאָר־בענעם. דערנאָך איז ער אויך געווארן ראש־החקהל. („זבאָרטשיק״ האָט מען עס גע־רופן) פון די אַלע אמטן האָט ער קיין גלעזל פאַר זיך נישט גענומען; עס האָט גע־היסן, אז ער פארנעמט א „פאַטשאָטנאיא דאָלזשנאָסט״ ד. ה. שטעלע בלויז אויף האַנאָר, אָן גלעזל.

מיט זיין ענערגישער און קלוגער פירונג האָט ער מבטל געמאַכט אייניקע נאָרישע מנהגים וואָס זיינען דאָן אָנגענאָמגען אין ראָטנע. עס איז געווען צום ביישפיל איינגעפירט, אז דעם שבת, וואָס פון נאָך דער חתונה פלעגן די ווייבער פון דער חתונה־משפחה איינאָרדענען א מאָלציט („רימפל״ האָט עס עהאיסן) פאַר דער כלה מיט אַלע ווייבער וואָס האָבן איר געפירט אין שול אַריין. און נאָך א מנהג: אין טאָג פון דער חופה פלעגן גיין די כלי־זמר אין די הייזער פון אַלע קרובים אָפשפילן זיי. און כדי נישט מבויש צו ווערן, פלעגן א סך אַרעמע ווייבער פאַר־קויפן אָפט הפצים פון שטוב צו קאָנען באַצאָלן די כלי־זמרים; אָדער אויף איינצואָר־דענען דעם „רימפל״ דאָס פלעגט ערויסרופן נישט איינמאָל מחלוקות צווישן מאַן און ווייב. אָט א די אויבנדערמאָנטע מנהגים האָט ר׳ מרדכי־ליב מבטל געמאַכט.

עס דאַרף נאָך דערמאָנט ווערן א מנהג שטות וואָס איז בטל געווארן נאָך מיט א שטיקל צייט פריער, דאָס איז דער מנהג פון פירן דער כלה לטבילת־מקוה מיט כלי־זמרים און געווינטעלער מיט אָן אָנגעלויף פון קינדער און ווייסע חברהניקעס. עס האָט זיך געפירט אזוי, זעט אויס, אוי׳ אין אָנדערע שטעטלעך. און דאָ איז ראָטנע האָט זיך סוף־כל־סוף געפינען איינער וואָס איז ערויסגעשפרונגען און איבער־געריסן מיט דעם נאָרישן מנהג וועלכער האָט נאָר פארשאפט חרפות די יידן. זאָל יענער האָבן דערפאָר א ליכטיקן גן־עדן.

ר' מרדכי-ליב פרישבערגס אַן איידעם איז געווען דער מופלג פון קאַלק, אין וואַלין, דער דיין ר' מאיר הימלפארב.

ר' מרדכי-ליב איז געשטאַרבן אין ווינטער תר"מד (1884) און איבערגעלאָזט צוויי זין: ר' ישראל און ר' שמריהו. אַ זון, פון דעם לעצטן, מיטן נאָמען ר' אשר ווינט איצט אין ניו-יאָרק; ער איז געקומען אַהין פון אדעס. פון ראטנע איז ר' אשר אַוועק אין יאָר 1877 בעת דער רוסיש-טערקישער מלחמה.

ר' מרדכי-ליב האָט אויך געהאַט פאָר אַ שוואָגער דעם מופלג ר' לוי בורשטיין, אַן אַלטער טשערנאבילער חסיד.

ר' הירש קאַריטניצער

ס'איז געווען אין ראַטנע אַ מענטש וואָס ס'איז כדאי אים צו דערמאָנען, דאָס איז ר' הירש קאַריטניצער, אַדער ווי מען פלעגט אים רופן ר' הירש זשירטשער. ער האָט געהאַלטן אַן אכסניא נעבן דעם אַלטן טראַקט אויף דער הוליאנקע גאַס. קיין קינדער האָט ער נישט געהאַט, געווען איז ער אַ נדיב-לב און האָט אין די לעצטע יאָרן זיינע צעטיילט זיין געלט אויף עולמות.

פאָר זיין אויגן געלט האָט ער אויסגעבויט אין ראַטנע אַ הקדש, און אויפגעשטעלט צוואמען מיטן ניסביזשער רב אַ שעכטהויז מיט יאַטקעס, און די הכנסה וואָס זיי האָבן געגעבן איז פארוועגדעט געוואָרן אויף שטאַטישע זאַכן. צו לעצט איז ער געווען גבאי אין שול, וואָס איז שוין געווען אַלט און חרוב. ער האָט זיך פאָרגומען איבערצובויען זי אויפסניי, און שוין זאָגאר באַווייזן צוצוגרייטן אַלע נויטיקע

סיום הספר אין שטעטל: — רעכטס שטייט ר' אשר לעקאר, דער ציוניסטישער ותיק און מורשה פון ק. ק. ל.

מאטעריאלן. נאר „רבות מחשבות בלב איש" דער אויבערשטער האט אים צוגענומען אין מיטן דרינען. דאס איז געווען ערב שבועות תרכ"ד לפ"ק. זיין גאנץ גענלט, א עטלעכע הונדערט רובל האט ער איבערגעלאזט פאר דער שול טאקע; און מען האט זי איבערגעבויט, פארענדיקט האט מען דאס איבערבויען די שול אין תר"כה לפ"ק. און אז זי איז שוין געווען אינגאנצן געמאכט, איז נאר קיין גלייכן נישט געווען צו איר יופי, די שניצערייען מיט די געמעלן האבן אלעמען געמאכט שטוינען, מבינים האבן געזאגט, אז זי איז איינע אין גאנץ רוסלאנד.

ה' הירש קאריטניצער האט אויך געהאט א ספר־תורה וואס איז געשטאנען אין שול ביז דער וועלט־מלחמה. אויך אין בית־מדרש האבן זיך געפינען זיינע ספרים.

באלד נאכן טויט פון ר' צבי קאריטניצער, ווען די שול איז שוין געווען איבערגעבויט אויפנייס, האט זיך געפונען איינער פון די „איצאלאך" ר' יעקב - ליב בר' אברהם־יצחק קעמפער, וואס האט זיך אפגעגעבן צו דער שול און איר אפגעהיטן באמונה. דער מחבר גופא האט אים מיטגעהאלפן דערביי די לעצטע 15 יאר וואס ביז דער וועלט־מלחמה. דער דערמאנטער ר' יעקב־ליב איז געפאלן ווי א קדוש, אויך דורך באווסטע רוצחים (באלאכאוועצע) אין מיטן העלן טאג כ' אב תר"פ לפ"ק (1920). אויף אים איז גילטיק דער מאמר חז"ל: „שכר מצוה בהא עלמא ליכא", ד. ה. „אויף דער וועלט גיט מען נישט קיין שכר".

די שול וואס איז אלט געווען אן ערך פון 150 יאר און וואס מען האט זי איבערגעבויט מיט א זיבעציק יאר צוריק, איז אין איר גאנצער פראכט פארברענט געווארן דורך די קאזאקן אין דער וועלט־מלחמה, זעכצן טעג אין חודש אלול תרע"ה לפ"ק (1915, 27.8). מען האט באווין בלויז ארויסצורעטעווען אייניקע ספרי־תורה און דאס אויך א דאנק דער מסירות־נפש פון עטלעכע יידן מיט ר' יעקב־ליב קעמפער בראש. דאמלס איז איך פארברענט געווארן די גאנצע שטאט. דאס האבן עס געטאן די קאזאקן בעת זייער ריקצוג. זיי האבן זי אונטערגעצונדן פון אלע פיר עקן. עס זיינען פארבליבן בלויז זיבעציק הייזער פון אן ערך פינף הונדערט.

מיר ווילן אויך דערמאנען די חזנים פון דער שול. דער ערשטער איז געווען נאך אין דער צייט פון דעם מגיד. ער האט געהייסן ר' אייזיק שו"ב, נאך אים איז געווען ר' בערל; א חשוב ביים ניסכזישער. דערנאך איז געווען א ליטווישער חזן, איינער ר' פסח. נאך אים איז געווען ר' משה־וואלף א ריזשינער חסיד. דער לעצטער איז געווען דער באקאנטער ר' משה לאביש. ער איז געווען חזן פון יאר תרמ"א ביז תרע"ה אן ערך פון 25 יאר צייט. ער האט געקאנט זייער גוט נאטן און פלעגט שפאן א סך נגונים, וואס האבן שטארק אויסגענומען ביי גוטע מבינים. ער איז געווען שוין א מין מאדערנער חזן, געשטאמט האט ער פון סטעפען פון א פיינער משפחה און איז אויך געווען א למדן.

משפחת מילשטיין

דער ערשטער פון דער משפחה איז געווען ר' יעקב מילשטיין. מען האט אים גערופן: ר' יעקב מאטיסעס, ד. ה. יעקב בן מתתיהו. ער האט געווינט אין ראטנע אנטקעגן דער שול אין א הייפעלע. ער האט געהאט א גרויסן גארטן אויף וועלכן עס שטייט ביי היינט צו טאג דאס טריסקער שטיבל. אמאל האט זיך אויף דעם גארטן געפינען די מקוה פון דעם ניסכזישער רב. דער אויבנדערמאנטער ר' יעקב האט געהאט דריי זין: ר' יצחק־ליב, ר' שואל־בער און ר' ברוך־זלמן, זיי זיינען אלע פיינע און באווסטע מענטשן, און אויך טריסקער חסידים, זיי אלע געפינען זיך ביי היינט צו טאג אין אמעריקע, אין דער שטאט דענווער. ר' יעקבס אן איידעם

איז געווען דעם מחברס פאַטער ר' שלום העלד. דער דערמאַנטער ר' שואל-בער מילשטיין האָט אַ סך יאָרן געווינט אין בריסק, און ער איז דאָרט געווען זייער אַן אַנגענומענער מענטש.

די משפחה שמשון

עס איז געווען אין ראַטנע אַ משפחה וואָס מען האָט זי גערופן — „בני שמשון", אָדער „שמשוניוקעס". דאָס איז געווען אַ בעל-הביתישע משפחה וואָס האָט אַלהאָט אַ קרבות מיטן ראַטנער מגיד. און וויל דער עלטער-זוידע האָט געהייסן שמשון, האָט מען זיי גערופן „שמשוניוקעס". אַ „שמשוניוק" איז געווען אַביסל פון די קפדנים און אַזעלכער פלעגט בעת אַ מחלוקת אַ וואָרף טאָן: תמות נפשי עם פלשתים" ד. ה. „נישט מיר נישט דיר" אַזוי ווי שמשון הגיבור מיט די פלישתים.

דער לעצטער פון זיי איז געווען ר' ליבער קאַרש. ער איז געווען פרעזעס אין דער ראַטנער קהלה פון זינט זי איז אנטשטאנען ביז זיינע לעצטע טעג. ער איז געווען אַ עוסק בצרכי-הצבור באמונה. און מען קאָן זאָגן אַז אין ראַטנע איז שוין נישט געבליבן אַזאַ עסקן ווי ער איז געווען. ר' ליבער קאַרש איז געשטאַרבן ה' ימים לחודש אלול תרצ"ו לפ"ק אין עלטער פון 71 יאָר, ת. נ. צ. ב. ה.

משפחת אַקסלראַד

די ערשטע פון דער משפחה זיינען געווען די בריידער ר' ישראלקע און ר' שעפטל אַקסלראד. ר' ישראל איז באַוווסט געווען אויף אַ גרויסן שטח פון רוסלאנד און אויך שטארק אַנגענומען ביי נאַטשאַלסטוויק, דורך דעם וואָס ער איז געווען אַ פאַדראטשיק פון רוסישע רעגירונגס-בנינים. ער האָט עס געבויט דעם ראַד קראַמען אין קאָוועל. ער איז געווען אַ לומדישער און חסידישער מענטש און אויך אַ נדבן. זיין שטוב איז געווען תמיד אָפן פאַר אַרעמע לייט. זיין ווייב דאָברעש-מלכה איז געווען אַן אשת-חיל און אַ בעל-צדקה. ר' ישראל איז געשטאַרבן אין יאָר תר"נא לפ"ק. זיין זון גדליהו-יוסף איז געווען געראָטן מיט אַלץ אינעם פאַטער זיינעם. ר' ישראל האָט געהאַט אַן איידעם ר' אליעזר; אַ למדן און אַ גרויסער ירא שמים און אַ סלאַנימער חסיד. מען האָט געשמועסט אַז ס'האָט געהאַלטן ביי דעם ער זאָל ווערן סלאַנימער רבי.

זיין ברודער ר' שעפטל איז אויך געווען פון די חשובע בעלי-בתים אין ראַטנע. זיינע אַלע זין האָבן געקאָנט לערנען. די עלטערע צוויי זין זיינע, ר' אהרן-משה און ר' יוסי זיינען תמיד געזעסן ביי די גמרות. ר' יוסים בני בית דערציילן, אַז פון זיין זיצן כל-ימיו און לערנען אויף אין אַרט האָט זיך אויסגעריבן דער שטאַלן פון דעם טיש ווו ער האָט געהאַלטן אַנגעשפאַרט זיינע פיס און עס האָבן זיך געשאַפן טיפע גריבעלעך...

ר' שעפטל איז געווען גבאי אין שול ביז אין זיינע לעצטע יאָרן און אויך ביי דער חברה-קדישא איז ער געווען דער גבאי. ער איז געשטאַרבן אין יאָר תרנ"ו לפ"ק.

ר' שעפטלס זון ר' אהרן-משה איז געשטאַרבן אין יאָר תר"פ. און דער צווייטער זון ר' יוסי איז געשטאַרבן תרפ"ח לפ"ק.

משפחת שפירא

דער ערשטער פון דער משפחה איז געווען ר' נטע שאַפירא הכהן. מען האָט אים גערופן: „ר' נטע פוילישער". אין זיינע צייטן איז דער גרעסטער מסחר אין ראַטנע,

געווען דער זאלין־מסחר. מען פלעגט דאן ברענגען דעם זאלין מיט שיפן פון פינסק. און אהער קיין ראטנע פלעגן זיך צונויפפאָרן סוחרים פון גאנצן קאנט, און אפילו פון פוילן. ר' נטע איז געווען דער ראש פון אלע סוחרים, מען האָט אים געפון: „מלך של מלח". ער איז געווען א בעל־מדרש און א מוקיר־שבת. מען דערציילט, אז שבת ביי יעדן ביסן וואָס ער האָט געטאָן פון די מאכלים פלעגט ער אים בא־גלייטן מיט די ווערטער: „לכבוד שבת". ער איז געשטאָרבן אין יאָר כת"ר לפ"ק (1860). נאָך אים זיינען געווען זיינע זין, דער באַווסטער ר' חיים שאָפירא און ר' זעליג. דער לעצטער איז געווען א גרויסער סוחר פון זאלין וואָס מען האָט זי שוין געפירט דעמאָלסט מיט דער באן און נישט מיטן וואָסער.

די שפיראס זיינען זיך מתיחס צו די עכטע כהנים, אזוי צו זאָגן, מיט יחוס־בריוו, פון דורי־דורות.

משפחת בראָנשטיין

עס געפינט זיך אין ראטנע א משפחה בראָנשטיין, דער באַווסטער אין דער דאָזיקער משפחה איז געווען ר' מרדכי בראָנשטיין, מען האָט אים געפון ר' מרדכי וועלימטשער. צוליב זיין מסירת־נפש פאר פדיון שבויים, אויף צו באפרייען די קליינע יידישע קינדער אין דער צייט פון דער סעוואסטאָפאָלער מלחמה, פון מילי־טער־דינסט האָט מען אים מיט נאָך אייניגע א ר' שמאי טראָיאנאָוו פאר דער דא־זיקער שולד געפירט צופום פון ראטנע קיין זשיטאָמיר מיטן עטאפ. מען דערציילט אז מען האָט זיי אדורכגעפירט אין דער שטאָט זוהיל פונקט יום־כפור צו נעילה.

ר' מרדכי איז געשטאָרבן אין יאָר תר"לב לפ"ק. זיינע זין זיינען איצט אין אמעריקע, אין דער שטאָט דענווער. זיינער א ברודער איז געווען ר' מענדל וועל־וימטשער און ר' מענדלס א זון איז געווען דער באַווסטער ר' בעריש קליין. ר' מרדכי בראָנשטיינס אן איידעם איז אויך געווען דער באַווסטער סוחר ר' חנא טעקטינער.

משפחת זדאמישלער

די דאָזיקע משפחה איז זייער א גרויסע. דער ראש איז געווען ר' ישראל זדא־מישלער. ער האָט געהאָלטן א וואָסער־מיל ביים טייך יאניווקע נעבן דאָרף זדא־מישלע. ער איז געווען א גרויסער מכנים־אורח. מען זאָגט: אז פון זיין טיש איז קיינמאָל נישט אראָפגענומען געווארן דאָס טישטוך, און די שטוב איז געווען תמיד פול מיט אורחים.

דער איידעם זיינער איז געווען דער באקאנטער ר' אייזיק שוחט, אדער ווי מען האָט אים גערופן „ר' אייזיק זאמשענער" דערפאר, וויל ער איז געווען אמאָל ארענדאר אין דאָרף זאמשין. ער איז געווען א חשוב ונחמד לבריות, א מוהל, א בעל־תפלה און בעל־תוקע. אויף דער עלטער שוין, אז מען פלעגט אים נעמען אין א דאָרף פאר א מוהל, פלעגט ער דערנאָך זאָגן אין א שפאס: „איך האָב דאָרט געהאט חיתוך, פריעה, מציצה און א קערבל אויך"... די פנקסים פון אלע חברות אין ראטנע זיינען געשריבן מיט זיין האָנט אין כתב וועליש.

זיין זון ר' משה איז געווען א איש תם וישר. אין ראטנע האָט מען אים גערופן „משהלע". ער איז געווען א גמרא מענטש. אין זיינע לעצטע יאָרן האָט ער זיך אויפגעהאָלטן אין קאָוועל ביי זיין זון דעם באַווסטן סוחר און נדבן ר' יוסף שוחט. דער אויבנדערמאָנטער ר' ישראל זדאָמישלער איז געשטאָרבן אין יאָר תר"א לפ"ק. ר' אייזיק איז געשטאָרבן אין ראטנע בשנת תר"ן לפ"ק.

די סעלישטשער משפחה

דער ערשטער פון דער משפחה איז געווען ר' יצחק־הערש אפעל, אדער ווי מען האט אים גערופן ר' יצחק־הערש סעלישטשער. זיין ווייב (די צווייטע שוין) מרת פעסל איז געווען א אשה צנועה און א ווילקענעוודיקע. זי האט זיך שטארק אפגע־געבן אלע אירע יארן מיט העלפן ארעמע. זי האט געשטאמט פון א מיוחסדיקער משפחה פון בריסק. דער באווסטער סוחר און למדן ר' בערל מאלינס איז געווען אירער א קרוב, און די משפחה אירע האט געהאט בקבלה, אז זיי קומען ארויס פון דעם ראש הגולה הרב הגאון ר' ליפמאן העלער (תוספות־יום־טוב).

מיט דער ערשטער פרוי האט ער געהאט נאר אין זון, ר' בערל אפעל. די קינדער זיינע האבן געטאן שיינע שדוכים, ר' מאטלס אן איידעם איז געווען דער באווסטער ר' משה רייכשטאל, א קרוב מיטן ראטנער דיין ר' יענקעלע מאנדל־בוים. ר' משה האט געווויזט א סך יארן אין אמעריקע. ר' יצחק־הערש מיט זיין פרוי פעסל זיינען געשטארבן אין איין וואך, אין יאר תרל"ה לפ"ק (1875).

אנדערע משפחות דערמאנטע דורך פישל העלד ע"ה

אין דעם ביכעלע וואס ר' פישל העלד ע"ה האט אנגעשריבן געפינען זיך נאך א ריי פאמיליעס וועלכע מיר ווילן דא דערמאנען בקיצור. אזוי למשל ווערט ביי אים עפעס דערציילט וועגן דער משפחה רוזנבערג, וואס איז ארויסגעקומען פון ראטנע. אן עלטער־פאטער פון דער משפחה איז געווען ר' פישל דיין, דעם ראטנער מגיד אן איידעם. עס ווערט אויך דערמאנט, אז ר' יחיאל רויטענבערג, דער גבאי ביים ניסכיזשער רבין איז ארויסגעקומען פון דער זעלביקער משפחה.

עס ווערט אויך אין דעם ביכעלע פארצייכנט די משפחה פון שמואל שמחה, קרובים מיטן קארלינער רבין. פון דער דאזיקער משפחה ווערט דער־מאנט ר' משה בער, ר' אהרן קארלינער. א ברודער, ר' משה בערס זון שמואל שמחה איז געשטארבן אין ראטנע. זיין איידעם איז געווען דער באווסטער בעל־הוראה ר' שלמה אהרן אליצקי ז"ה.

די הירניקער משפחה וואס ווערט דערמאנט אין דער אויסגאבע דערציילט וועגן ר' דוד הירניקער, פון וועלכן עס שטאמען די דריי פאמיליעס: שטיינגארטן, אברך און ניסנהאלין. ר בן־ציון שטיינגארטן פון ראטנע, שטאמט אפ פון דער דאזיקער משפחה.

די משפחה רידער ווערט דערמאנט אין שייכות מיט דעם מקובל ר' דניאל בן ר' מרדכי הערש רידער.

וויטער טרעפן מיר זיך אן אויף דער משפחה בערשטיין פון וועלבער דער ראש איז געווען ר' זעליק שניאור, וואס איז זיין צייט געווען א דאזער אין דער ראטנער קהילה.

זכריה דער גרויסער ווערט דערמאנט ווי א בעל־בית פון ראטנע וואס איז געווען א נאמן און א גרויסער בעל־שפע. ער האט געהאט א גרויסע משפחה אין ראטנע און אין בריסק.

צום סוף פון פישל העלדס ביכעלע ווערט דערמאנט די משפחה ריי־סיש ער. ר' ישראל ריישישער איז געווען דער ערשטער פון דער משפחה. פון דער פאמיליע ריישישער קומען די שפעטערדיקע משפחות: רודמאן, ראיסקי און ריישישער. עס ווערט דערמאנט ר' משה רודמאן, ר' יידל ראיסקי און ר' מאטל ריישישער — אלע דריי זין פון ר' ישראל ריישישער.

דוד פינקלשטיין

קאָרעספאָנדענצן אין „המליץ"

דוד פינקעלשטיין — אייגער פון די ערשטע לערער און פיאָנער פון דער השכלה עפאָכע אין ראָטנע.

צוויי שלעכטסן האָט די שטאָט: אויסער דעם, וואָס זי האָט ניט קיין גייסטיקן דאָקטער, וועלכער זאָל זיך אָנשטרענגען צו פֿאַרבעסערן דעם גייסטיקן מצב, וואָס האָט געגרייכט ביז צו דער סאָמע נידער און וועלכער זאָל אייגאָרדענען איין ריכטיק־ארגאניזירטן אָנשטאָלט, וויל אָלץ געפינט זיך דאָ אין טאָל פון טויט און אין אומ־אַרדענונג און ס'איז נישטאָ קיין לערן־אנשטאָלט פאַר די אַרעמע קינדער, וועלכע וואָקסן אָן תורה און אָן דרך־ארץ, וויל זייערע עלטערן האָבן נישט אויף קיין שכר לימוד און זיי דרייען זיך אַרום פּוסט און פּאָס אין די גאַסן, איז דאָרט פֿאַראן דאָס צווייטע שלעכטס און דאָס איז: דער מאַנגל אין דאָקטער פֿאַר דעם גוף. און קיינער טוט נאָרנישט אויף אָט דעם געביט. קיין אייזנבאָן איז נישט פֿאַראן און בריסק־דליטאָ (בערסט־ליטאָווסק) איז אַכט מייל די וויים. און וועלן אָ מענטש וועלט קראַנק און ער פֿאַלט צו בעט, און זיינע קרובים האָבן נישט קיין פינאַנציעלע מעגלעכקייטן צו ברענגען אָ דאָקטער פון בריסק, איז נישטאָ קיין שום מיטל צו אויסמיידן די סכנה. און מערקווירדיק איז, וואָס פֿאַר דעם „רבין" איז פֿאַראן אָפילו צו פֿאַרן אַים זען דריי מאָל אין יאָר און פֿאַר אָ דאָקטער איז נישטאָ.

(„המליץ" נומער 177, 8 אויגוסט 1899)

עס איז נאָך נישט אַוועק קיין חודש, זייט אַ „הייליק אייניקל" האָט פּאַרלאָזן די שטאָט, נאָך דעם, וואָס ער האָט אויסגעלייזדיקט אַ סך פּון איר האָב און גוטס אין אָט באַווייזט זיך שוין אַ נייער „רבי" מיט גאַנצע 6 גבאים און ער האָט דאָ געעפּנט זיין קראָם, וועלכע האָט מיטלען צו אַלצדינג און די שטאָט גלייבט, אַז ס'איז נישט פּאַראן קיין זאַך, צו וואָס דער „רבי" זאָל נישט קענען העלפֿן. באַזונדער גלייבן דאָ די יידן, אַז דער רבי האָט געפּונען דעם ריכטיקן וועג און אז נאָר ער קען העלפֿן און אין דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג געפינען זיי נאָר שלעכטס. מען האָלט דעם רבין אין איין געבן און מען גלויבט, אַז ער גיט אויך...

אַ סך יידן זאָגן, אַז זיי זעען דעם רבינס מופתים און ניסים, אין דער צייט, וואָס ער איז געווען דאָ. און איך וועל נישט לייקענען — איך אליין האָב אויך געזען זיינעם אַ נס. די גאַנצע צייט אייַדער דער רבי איז געקומען, איז אין שטעטל געווען רואיק און שטיל, ווי אויף אַ בית־עולם און פּון דעם מאָמענט, וואָס ער איז געקומען, האָט אַנגעהויבן זידן ווי אין אַ קעסל און מען האָט רק געדעדט וועגן זיין גרויסקייט און הייליקייט. די גראָשנס גייען פּון האַנט צו האַנט און עס קלינגט אין אַלע ווינקלען...

(„המליץ" נומער 37, 1901)

יורל קאנישטער

די לעצטע זיבעציק יאָר אין ראַטנער יידישן לעבן

דער געבורט פונעם שטעטל, דער נאַמען ראַטנע, איד חורבן און צוויטער אויפקום

דאָס שטעטל ראַטנע, לויט געווייסע היסטאָרישע פאַרצייכענונגען, עקזיסטירט שוין מער פון 500 יאָר. און אַנטשטאַנען איז דאָס אין דער צייט, ווען אין פוילן האָט געהערשט די פירשטין סאַנגושקאָ און געהערט האָט דאָס צו כעלמער גובערניע. שוין אין יאָר 1465 האָבן זיך די ערשטע 12 יידן באַזעצט דאָרט. אין יאָר 1765 זיינען שוין דאָרט געווען 210 יידן. אין דער לעצטער ציילונג פון יאָר 1897 זיינען אין אלגעמיין געווען דאָרט 3.039 איינווויינער און 2.219 זיינען פון זיי געווען יידן.

געאָגראַפיש ליגט ראַטנע כמעט אויף א פּרשת דרכים, אויף א וועגן־קנופּ פון וואַלין, ליטע און פוילן. די לעצטע צייט האָט דאָס געהערט צו וואַלינער גובערניע. עס האָט אויך געהערט צו פאַליעסיער זאַנע און פינסקער בלאָטעס. קיין סך היסטאָרישע דאטן און פּרטים פון די אלטע צייטן אין שטעטל זיינען נישט פאַרבליבן. איבערהויפּט זיינען נישט געבליבן קיין דאָקומענטן וועגן יידישן לעבן. געווייסע דאָטן און אַלגעמיינע שטריכן, ווערן אַנגעגעבן אין דעם העפט, וואָס ר' פישל העלד ע"ה האָט אַרויסגעגעבן וועגן ראַטנע, וואָס די רעדאַקציע פון פּנקס האָט געפונען פאַר וויכטיק איבערצודרוקן אין א היפשער מאָס, ווי א היסטאָרישן דאָקומענט. אויך זיינען לעצטנס אַרויסגעבראַכט געווארן געווייסע היסטאָרישע דאָטעס וועגן פאַרציי־טיקער ראַטנע דורך דעם געלערנטן ד"ר פיליפ פרידמאַן, אין נאַרד־אַמעריקע, אויף דער ביטע פון דאַרטיקן ראַטנער רעליף קאָמיטעט.

מיט א 300 יאָר צוריק איז ראַטנע געשטאַנען אויסגעבויט נעמטער צום טייך „ווישעווקע" וויטער צו דרום צו פון איר איצטיקער פאָזיציע. אין דער גרויסער

מלחמה אבער, וואָס איז אנהייב 18טן יאָרהונדערט אויסגעבראכן צווישן פוילן און שוועדן, איז דאָס שטעטל אינגאנצן פאַרברענט געוואָרן און כמעט אלע איינוואוינער זיינען אויסגעהרגעט געוואָרן. אויף דעם אלטן „בית־החיים", וואָס געפינט זיך אין שטעטל גופא אויף יענער זייט שאַסיי, זעט מען נאָך איצט א גרויס בערגל אין מזרה־זייט, וווּ עס ליגן באַגראָבן די אלע יידישע הרוגים אין איין בריידער־קבר. אויף דעם זעלבן אלטן הייליק ארט בײַם ארײַנגאַנג שטייט דער „אוהל" פונעם ראַמנער מגיד ר' צבי ב'ר דוד ז"ל, וואָס, לויט ווי די לעגענדע דערצײלט, איז ער געווען א גרויסער בעל־מופת און האָט געלעבט אין ראַטנע מיט העכער 200 יאָר צורוק. מענטשן, וואָס פלעגן קומען אויפן הייליקן ארט האָבן צום ערשטן באַזוכט דעם אוהל, ארײַנגעוואָרפן קוויטלעך, בעטנדיק אויף גיזונט און גלײַק און געזאָגט דערבי געווייסע קאָפּיטלען תהילים.

פון דער אלטער שטאָט, וואָס איז דאָן הרוב געוואָרן, איז פאַרבליבן אין גאָס טאָקע מיטן זעלבן נאָמען „אלטע שטאָט". אויף דעם גרויסן שטח, וואָס שפרייט זיך אויס „אונטער דער באַד" און ציט זיך ווייט־ווייט אַוועק, זייענדיק באַוואקסן מיט לעפּעכע און פאַרטרונקען מיט א פלאַכן וואַסער, — באַמערקט מען נאָך היינט, אין א טרוקן יאָר, שוואַרצן פאַרברענטע שטיקער האָלץ סטארטשען ארויס פון דער ערד, סימנים פון אמאָליקן ישוב, פון שטיבער, וואָס זיינען פאַרברענט געוואָרן.

אין א צייט ארום, וועו די אנטלאָפענע איינוווינער, וואָס האָבן זיך פון טויט געראטעוועט, זיינען צוריקגעקומען, האָבן זיי שוין דאָס שטעטל אויפגעבויט אויף אן אנדער פלאץ, נענטער צום טייך „פריפיעט" צו, דאָרט וווּ דער באַדן איז נידעריקער און דערפאַר טאָקע די שטענדיקע בלאָטעס אין שטעטל (ס'איז דאָ כדאי צו באַמערקן, אַז צוליבן טייך פריפיעט, וואָס צעטיילט כמעט דאָס שטעטלע אויף צוויי־יען, פלעגט מען פון אַנדערע שכנותדיקע שטעטלעך, וואָס האָבן נישט קיין טייך, קומען קיין ראַטנע דורכפירן גט'ן, וויל לויטן דין מוז מען אַנגיבן אין אקט דעם טייך פונעם אָרט, וווּ ער קומט פאַר און אויב א שטעטל האָט קיין טייך נישט געהאָט, האָט מען דאָרט נישט געטאָרט גיבן קיין גט).

די באַדייטונג פונעם נאָמען ראַטנע איז, דאָכט מיר, אין ערגעץ נישט אַנגעוויזן. לויט אן השערה, וואָס איך האָב אמאָל געהערט פון דערמאָנטן פישל העלד ע"ה, איז דער נאָמען געקומען צוליב די גרויסע מלחמות, וואָס האָבן זיך אפּנים דאָרט אפּגעשפּילט, מסתמא צוליב די סטראטעגישע אייגנשאַפטן פון דעם אָרט, וואָס האָט געהאָט אָרום אן אָרום א סך טיכן און זומפּן, וואָס האָבן דאָס פאַרוואַנדלט אין א פעסטונג. דער אַפּיציעלער נאָמען פון שטעטל איז ר א ט ע ן וואָס מיינט קריג אויף רוסיש.

אלטע לייט פלעגן דערצײלן, אַז די אלטע שטאָט איז אמאָל געווען גרעסער ווי די היינטיקע און אַז ס'זיינען דאָרט געווען א סך פאַבריקאַציעס, ווי ביר ברייעריין, גוראַלניעס (בראַנפן־פאַבריקן), גאַרבאַרניעס, פערד־מילן און ווינט־מילן א. א.

מ'האָט צו יענער צייט זיך באַנוצט פאַר א קאָמוניקאַציע מיט אלערלייי ערד־וועלן אדער טראָקטן, וואָס האָבן געפירט אין אלע ארומיקע שטעט און שטעטלעך. די וועלן זיינען אבער נישט געווען קיין זיכערע און פול מיט סכנות, וועו א שטיינער ס'האָט גערעגנט, אדער געשניט, אדער בכלל צוליב באַדיטן־איבערפאלן. אַז אלעמען האָט גענומען לאַנג א נסיעה אויף אזא וועג קיין קאָוולע אדער בריסק, די נאַענט־גרעסערע שטעט.

מ'האָט זיך אבער צו יענער צייט אויך באַנוצט א סך מיטן וואַסער־וועג דורכן טייך פריפיעט, וועלכער איז אין זיין שטראָם אריינגעפאלן אין אַנדערע טייכן. אזוי פלעגט מען ברענגען, וווּ די אלטע לייט האָבן דערצײלט, פאַרשיידענע סחורות אוו

שפיז - אַרטיקלען מיט די גרויסע שיפן פון פינסק אין שטעטל אַריין, שוין נישט רייַדנדיק פון די נאַענט־ליגנדיקע בײַם פּריפּיעט דערפּער ווי רעציצע און סעדראַ־ווישט א. א. מען האָט אין יענע אַלטע צייטן אַבער נישט געווווסט צו קויפן קיין פּאַרטיקע מעל צום באַקן. יעדער ייד, פּונקט ווי יעדער פּויער, האָט אַליין געמאָלן קאָרן און ווייַן אין מילן, וואָס זיינען גערוען לרוב אין שטעטל און אַנדערע נאָר אין די „זשאַרנעס", וואָס די אַרעמע האָבן געהאט בײַ זיך אין שטוב. פּונקט אַזוי האָבן דאָן נישט אַלע געטראָגן שיך אַדער שטיוול איבער די טיפּע בלאָטעס, וואָס זיינען דאָרט גערוען. אַרעמע האָבן געטראָגן לאַנגע זאָקן אויף די פּיס און האָבן געברויכט נישט אין דעם בלאָטיקן ים.

דער דורכגעלייגטער שאָסיי און פּאַרבעסערונג פון עקאָנאָמישן מצב

מיט דער צייט אַבער, לערך אין די יאָרן 30-1840, איז דורכגעלייגט געוואָרן דער שאָסיי קיעוו־וואַרשע, וועלכער לויפט פּאַרבײַ ראָטנע אַביסל אין דער זײַט און צעטיילט איר אויף צוויי־זיין. דאָס שטעטעלע איז דאָן אַביסל אויפגעלעבט געוואָרן און די מאָכט האָט שוין אַנגעפאַנגען אַכטונג גיבן אויף דער אינערלעכער אַרדענונג — מ׳האָט אין מאַרק און אין עטלעכע בייליגנדע גאָסן געלייגט הילצערנע „קלאַדקעס", א דאַנק וועלכע מ׳האָט שוין געקענט איבערגיין פון איין שטוב אין דער צוויטער מיט טרוקענע שיך, טראָץ דעם, וואָס פון מיטן גאָס האָט אַרויסגעגלאַנצט די בלאָטע מיט איר שטאַרק שוואַרצן קאָליר.

מ׳האָט אויך דאָן אַנגעהויבן ליפערן מיטן נייעם שאָסיי־וועג פּאַרשידענע שפּייַזן און אַלערליי אַנדערע סחורות פון קאָוולע און בריסק, וווהין מען האָט אויך אַפּגעשיקט צום פּאַרקויפן אַלערליי דאַרפישע פּראָדוקטן, וואָס די פּויערים האָבן פּאַרקויפט אין שטעטל.

בכלל האָט זיך אין שטעטל אַנגעהויבן א מסחר־באַוועגונג, עס זיינען געשאַפן געוואָרן א דאַנק דעם שאָסיי נייע האַנדל־צווייגן, וואָס האָבן געברויכט מער פּרנסה. בעלי עגלות זיינען געפּאָרן עטלעכע מאָל אין וואָך קיין קאָוולע, אַדער בריסק. זיי זיינען אַריינגעפּאָרן מיט די גרויסע בריקעס, אַנגעלאַדענע מיט סחורות אין גרויסן פּירעקיקן שטעטלדיקן מאַרק, ווו די מערסטע קראָמען זיינען אין בייַדע זייטן צוליגט געוואָרן און אָפּגעלאָדן די סחורות. אָפּילו זומער־צייט, וועז די ערד איז טרוקן, איז שווער געווען פּאָר אַזעלכע שווערע בריקעס דער אַריינפּאָר אהין. אָסיין צייט אַבער, אין דעם סעזאָן פון רעגנס, וועז די ערד ווערט ממש צעשמאָלצן, אַדער אָפּילו ווינטער־צייט, וועז די בלאָטע ווערט פּאַרוואַנדלט אין האַרטע שפּיציקע הרודעס, איז שוין געווען שרעקלעך שווער דאָס אריינפּאָרן אהין פון די גרויסע און באַלאַדענע בריקעס. די בעלי עגלות האָבן געקאָטאַווועט די אַרעמע פערד מיט זייערע בייטשן און מיט גוואַלדיקע הוקענדיקע געשרייען, זיינען זיי מיט גרויס מאַ־טערניש אַריינגעפּאָרן אין שטעטל. אָפּטמאָל האָבן זיי נישט קוקנדיק, וואָס זיי צוגעשפּאַנט נאָך פערד, געמוזט אָפּלאָדן אויפן שאָסיי אַביסל משא און דאָס פּאַר־לאָדן א צוויטן מאָל.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, שוין בעת פּוילנס זעלבסטשטענדיקייט, האָט דער מאַגיסטראַט כמעט יעדעס יאָר זומער צייט געגייט יידן פון די שטאָט־באַלעבאָטים ברענגען צו עטלעכע פּורן זאמד כדי צו שיטן אין די נידעריקע ערטער פּונעם מאַרק.

מ׳פלעגט אָנפירן בײַן סוף זומער א גאַנצן יום מיט זאמד, ווו די קליינע קינדער־לעך האָבן געהאט דעם בעסטן שפיל־פלאַץ און די באלעבאָסטעס האָבן אויך אמאל אַרײַנגעכאַפט פאָר אייגענעם געברויך א טעפל זאמד. איז אָבער געקומען דער פּסיון האָבן עטלעכע טעג רעגן פּארשוועכט דאָס זאמד און אים פּארוואַנדלט אין א געדיכטער קאַשע פון שווארצער בלאָטע מיט א געלבלעכן קאָליר. דאָס אַנ־געפירטע זאמד איז אינגאַנצן געוואָרן דערטרונקען און די שווארצע בלאָטע איז געוואָרן נאָך געדיכטער, טיפער און גרעסער אויף דעם זעלבן אָרט.

די גאסן פון שטעטל

דער סאמע צענטער, דאָס האַרץ פון שטעטל, איז געווען דער כּמעט פּירקאַנטי־קער גרויסער מארק. די אַלע געשעפטן פון תבואה, באַקאַלעי, גאַלאַנטעריע און שניט־סחורה זיינען דאָרט אַלעם געווען קאָנצענטרירט. אויך דער יריד, וואָס האָט זיך אויסגעשטעלט יעדן מאָנטיק, וואָס איז כּמעט געווען דער אַיינציקער מקור פּרנסה אין שטעטל, איז אין זיין גרעסטער מערהייט געווען אין דעם מארק. און אפילו אין א מיטוואָכדיקן טאָג, אַדער אין א יומא דפגרא, צי ווען די גוים פון די נאָענטע דערפער זיינען געקומען אמאל אין געריכט פון שטעטל, האָבן זיי זיך מיט זייערע פּויערשע וועגעלעך און אַלע פּראַדוקטן, וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט, אוים־געשטעלט אויף דעם מארק.

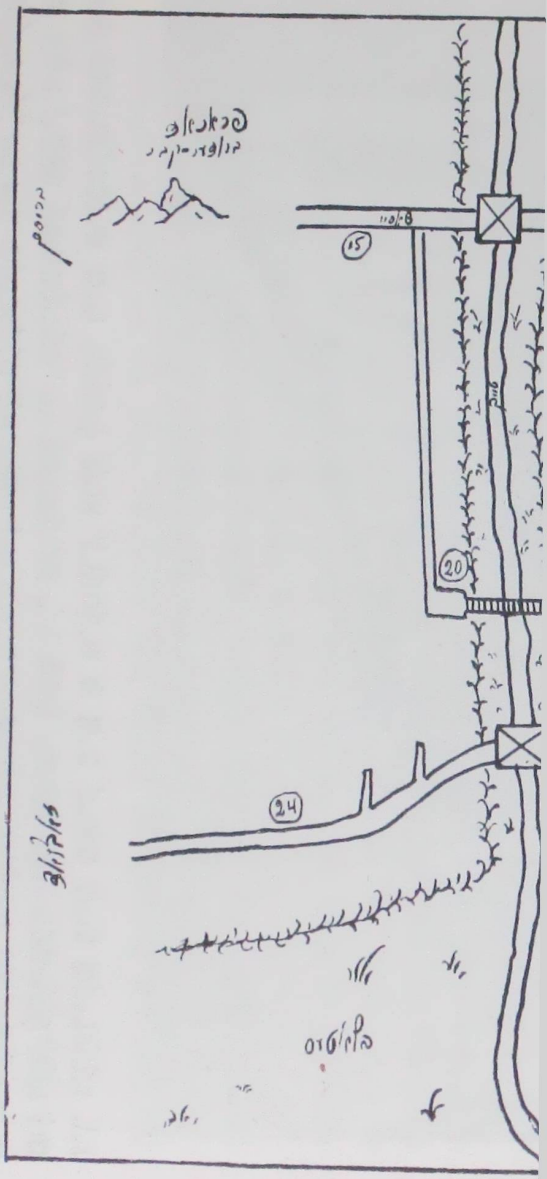

דער מארק אין שטעטל

פון דעם מארק זיינען זיך די איבעריקע גאסן צעלאָפן אין אַלע זייטן. אויף רעכטס איז אַוועק זאבלאטיער גאס אַדער ווי מ׳האָט זי גערופן הוליאנקע, מיט וועלכער מ׳איז געפאָרן צו דער באן־סטאַנציע זאבלאטיע. פון דעם מארק גלייך איז מען אריין אין דער יאטקע גאס, וווּ עס זיינען געווען עטלעכע יאטקעס. אויף לינקס האָט זיך פאַרנומען די שול־גאס, אויף וועלכער ס׳האָבן זיך קאָנצענטרירט די

טאָפאָגראָפישע קאַרטע פ

ן ראטנע

1 — בית־מדרש
2 — סטאַלענער שטיבל
3 — שטעפּעניער שטיבל
4 — טריסקער שטיבל
5 — ריזשינער שטיבל
6 — אַלטער בית־עולם
7 — נייער בית־עולם
8 — תּרבות־שולע
9 — חורבות פון שיל
10 — ליבעשוויער שטיבל
11 — אַרבעטער־פּאַראיין
12 — בית־מדרש
13 — פּאָלקס־באַנק
14 — קלויסטער
15 — ווינט־מיל
16 — קלויסטער
17 — ווינט־מיל
18 — ווינט־מיל
19 — קלויסטער
20 — גאַרבאַרניע
21 — פּוילישער צמענטער
22 — די באָד
23 — שפּיטאָל
24 — מאגילקעס
25 — מאַגיסטראַט
26 — די פּאַרע־מיל
27 — הקדש
— בריקן
— קליאַטקעס

אלע בתי־מדרשים און שטיבלעך מיט דער גרויסער שול בראש. פון דער שול־גאס אביסל אין א קרומלעכער ליניע איז אויעך די גאס „אלטע שטאָט", ווי שוין געזאגט, א זכר פון דער אמאליקער חרוב־געוואָרענער ראָטנע. אויף לינקס פון דער שול־גאס האָט זיך אָנגעהויבן די לאנגע גאס קריוואָאוליצע, וועלכע האָט זיך געענדיקט ביים שאָסיי. ביי דער זייט פון שול - גאס איז אויך געווען די קליינע „מצרים־גאס", פון וואָנען מצרים קומט קיין ראָטנע, איז גאָרנישט באַווּסט. ס'איז אויך געווען א מיל־גאס, פון מיטן גרויסן מארק ארוים און האָט זיך געענדיקט ביי די „קלאדקעס". פון דער צווייטער זייט שאָסיי האָט זיך אָנגעהויבן די „סעלעשטשע גאס", וואָס האָט זיך געענדיקט ביים מארק מיט א גרעסערן, אויף לינקער זייט ארומגעצוימטן פלאץ,

די גאָס קריווּאָ אוליצע: — אויפן בילד (פון לינקס צו רעכטס): אליהו רייזמאָן (דיכטער), לייבל באַיאָן, גיטל קאָרש און א. יאָנקל גינזבארג.

וואָס איז געווען געדיכט באַוואקסן מיט גרינע גראָז און האָט געהאט א גרויסן הילצערנעם צלם אין דער מיט. וועגן דעם צלם האָט מען אין שטעטל דערציילט אזא לעגענדע: דאָרטן, אויף דעם גרויסן פלאץ איז אמאָל געשטאנען א קלויסטער. איינמאָל, וועו מ'האָט דאָרט אדורכגעפירט א יידישע לויה פון זייער א פרומען, היליקן יידן, האָט דער בר־מינן זיך פלוצלינג אויפגעזעצט, האָט עפעס מיט די טויטע ליפן געמורמלט און דער קלויסטער איז מאָמענטאל איינגעזונקען געוואָרן. די גוים האָבן שוין מורא געהאט צוריק אויפצוועקן דעם קלויסטער און האָבן אנשטאָט אים נאָר געשטעלט א צלם.

די יריד̈ם, די אַנדערע פּרנסה־צווייגן, דער קריזיס־סעזאָן

געלעבט האָט דאָס שטעטעלע, ווי געזאָגט, דער עיקר פון די יריד̈ם, וואָס האָבן זיך יעדן מאָנטיק אויסגעשטעלט אויפן גרויסן מארק און אויך אויף א פאָר זייטיקע גאסן און אָביסל אויפן שאָסיי.

גוים פלעגן גלייך מיטן טאָג שטראָמען אין שטעטל אַריין פון אַלע זייטן. פון די אַרום און אַרום, ליגנדיקע דערפער, פלעגן זיי קומען מיט פערד און וואָגן, צו וועלכע ס׳פלעגט אָפט זיין צוגעבונדן אַ קו אָדער אַ עקסל און אינעווייניק, אין די וועגע־נער, איז געווען מכל־טוב, פון אַלע דאָרפישע פּראָדוקטן. זיי פלעגן אויפשטעלן אין דער הויך די וואָגן־האַלאָבלעס און געזומען ראשית חכמה אויפן פורל גופא עפעס איבערצאָפן דאָס האַרץ. אַז דער פויער האָט נאכהער פאַרקויפט די בהמה און די „באבע״ אירע דאַרע יאגאדעס, אייער, גריבעס, רויכווארג און די חזיר־האָר, — האָבן זיי זיך דאן געלאָזט אין די מאַנופאקטור קראָמען אינקויפן די גוישע אַלערלייי סחורות.

וויינטער־צייט האָבן זיי זיך אויך באַזאָרגט מיט פעלצן און שטיוול און נאכהער גיין אַ „גוליאַע״ טאָן — עפעס אויסטרינקען אין שענק.

בעלנים אויף די גוישע פּראָדוקטן זיינען געווען געגנוג — עס זיינען געווען אויפקויפערס אין שטעטל און אויך פון דער פרעמד.

דער טומל און רעש אויפן יריד איז געווען גרויס, פון די בעלי חיים און, להבדיל פון מענטשן. אָפטמאָל פלעגן אויסברעכן געשלעגן צווישן יידן און גוים צוליב אַ נאַריש בולקעלע, וואָס אַ פויער האָט צוגעגנבעט ביי אַ יידען פונעם מולטער. ביי אזא פאַל פלעגן די „מיעשטשאַנעס״ האָלטן מיט די יידן. די פאַליציי, וואָס איז באַלד אַנגעקומען, האָט אָבער דאָמינירט די לאַגע און דעם גנב אָפּגעפירט אין טורמע.

די אויפגעקויפטע אַרטיקלען און דאַרפס־פּראָדוקטן אויף די ירידים האָבן די אויפקויפער אין יענע צייטן פאַרקויפט אייגנס אַ ראַטנער הורט־סוחר ר׳ נחמן־אהרן קליין. ער האָט די־אַ סחורות אָפּגעשיקט קיין ווארשע און אַמאָל קיין דייטשלאַנד. דער זעלבער האָט אויך אָפּגעקויפט די אויפגעזאמלטע פּראָדוקטן פאַר אַ גאַנצער וואָך ביי די גייערס איבער די דערפער. אַסיין צייט איז אויך אויפגעקומען דער מסחר פון „זשוכלינעס״ (אזעלכע רויטע יאגאָדעס), וואָס פלעגן גיין אויף וואַרענייע און מערסטנטייל אויף פאַרבן. וועג ער איז געשטאַרבן און זיינע זין, גרויסע סוחרים, זיינען פון שטעטל אַרויסגעפאָרן, האָבן זיין פלאַץ פון הורט־סוחרים פון די פּראָ־דוקטן פאַרטראָטן ה׳ זכריה האַניק, (זיינע זין, ישראל און משה געפינען זיך אין ארגענטינע), מיט דעם זעלבן מסחר האָבן זיך אויך פאַרנומען ר׳ לוי יצחק בענדער און עזריאל שליטן.

גרויסע ירידים האָבן זיך געשטעלט אין שטעטל סוף זומער, וועז ס׳האָט שוין אָנגעהויבן צו בלאָזן אַ קיל וויינטל און די פויערים האָבן שוין זייערע תבואות אַריין־געפירט אין די שיירים. דאן האָבן זיי באַצייטנס געזומען זיך פאַרגרייטן אויף דעם וויינטער מיט נייע שטיוול, וואַרעמען פעלץ און די „באבא״ — מיט פאַרשיידענע „בייעס״ אויף וואַרעמע קליידלעך.

באַזאָרגערס האָבן זיי געהאט געזוג: יידן זיינען געפאָרן אין זשעליכאָוו און אַנדערע פוילישע שטעטלעך און געברענט פעלצן. שוסטערס האָבן צוגעגרייט שטיוול און די עטלעכע קרעמער, וואָס אין שטעטל, זיינען געפאָרן קיין וואַרשע און געברענט פון דאָרט אַלערליי שניט־סחורות. און אפילו די אַרעמע יידענע, וואָס איז געשטאַנען אויפן יריד מיט אַ שטעלע פון אַ פעסעלע עפל־קוואס מיט די עטלעכע בילקעלעך און פאַרדאַרטע עפעלעך האָט אויך געלייזט און איז געווען צופרידן.

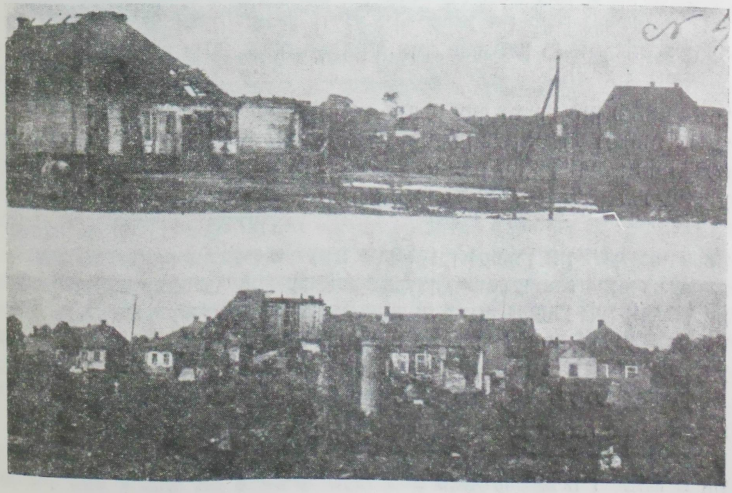
דער בעל־מלאכה ווידער, האָט אויך, אומדירעקט, געצויגן פרנסה פון די ירידים — אז דער סוחר האָט פאַרדינט, האָט ער זיך באַשטעלט אַן אנצוג ביים שניידער, אַ פּאָר שיך ביים שוסטער און אַ שטיקל מעבל ביים סטאָליער. אפילו די מלמדים און לערער האָבן נאָכן יריד געקריגן באַצאָלט שכר לימוד.

מסחרים

ווייל די געגנט איז אַן אַרעמע און אַ מאָגערע און ווייל אַ סך פּויערים האָבן געהאט זייער וויניק ערד און אַנדערע האָבן גאָר קיין ערד נישט געהאט, האָט זיך אין שטעטל אַנטוויקלט דער תבואה מסחר, די אַרעמע פּויערים האָבן עטלעכע מאָנאָטן נאָכן שניט שוין געדארפט קויפן קאָרן און אַנדערע שפּייזן. חוץ דעם האָבן יידן און אַפילו די אַרטיקע „מעשטשאנעס" פּאַרגעשטעלט מיט זיך גוטע קאָנסומענטן פון מעל און אַנדערע פּאַרשיידענע שפּייזן. זיינען דערפּאר אין שטעטל אויך געווען מעל־סוחרים. ר' יעקב אליהו למדן, אַ סטאָפּאָנער חסיד, אַ פּיינער בעל־חבית אין שטעטל, האָט געהאט אַ גרויס תבואה־געשעפט. ער פלעגט לייזן אַ סך ביי די דאָרפּס־גוים. אַזעלכע תבואה געשעפטן זיינען אויך געווען ביי די אַנגעזעענע בעלי־בתים אין שטאָט, ווי ר' יהודה מאיר ריכטער (זיין זון חיים שטיינבערג ווינט אין בוענאָס אייראָס), ר' מאָטל קליין, ר' אליהו יאָנאָוויטש, ר' איצל יעקב ר' אייזיקס, ר' אברהם פוקס, ר' יעקב פּראָסמאַן, ר' הירשל כמעליער, ר' יעקב חיים מאַרקוזע אַן כיסיע יאָנקל דעם שוסטערס ע"ה. אַ סך פון די אויסגערעכנטע האָבן פאַרקויפט נאָר מעל אין הורט און אַנדערע — אויך לאחדים.

די תבואה און מעל פלעגן זיי על־פּי רוב ליפערן פון קאָוולע, בריסק און לוצק און אַמאָל מיט וואָגאָנעס פון אַנדערע גרויסע שטעט. זיי פלעגן אויך ברענגען מיט וואָגאָנעס דורך סט' זאָבלאָטיע (25 קילאָמעטער מיט ערד־זוג פון שטעטל) זאלץ און דאָס צעטיילן צווישן די לאחדים קרעמער.

שפּייז — לאחדים־קרעמלעך זיינען געווען אין שטעטל אַן ערך 15, וואָס האָבן פאַרקויפט מערסטנטייל „אויפן בוך". דאָס גרעסטע קרעמל פון דעם מין איז געווען ביי ר' פּנחס שאָכנעס. ער, ר' פּנחס ע"ה, אליין אַ קאָצקער חסיד, מיט אַ שפּיציק בערדל, מיט אַ קליין פּויליש חסידיש היטל און לאַנגן טלית־קטן, אַ ייד אַ חלוש, וואָס האָט זיך שטענדיק געוואקלט און ס'האָט זיך געדאכט, אַז אַט־אַט פאַלט ער

ראָטנע נאָך דער לעצטער שריפה

אום — האָט דאָך כמעט אַליין באדינט זיינע קונים, רוידנדיק דערבי שטענדיק „אונטער דער נאָז", מיט צעצויגענע, האַלב אָפּגעריסענע ווערטער וועגן יענע, וואָס שטייען שוין ביי אים מיט אַ געשוואָלענעם בוך און ער מוז זיי נאָך וווייטער גיבן...

אין דער ערשטער וועלט מלחמה, וועו דאָס שטעטל איז כמעט אינגאנצן אָפּגעברענט געוואָרן, — האָט ער דער ערשטער זיך צוריק אויפגעבויט, געעפנט ווידער דאָס קרעמל און ווייטער געבאָרגט. אין דער־צ נייער שטוב פלעגן זיך דאָן די ראטנער יוגנטלעכע צוזאמענטרעפן, צ דאנק זיין יונגער טאָכטער בריילע, אין די ווינטער־אָוונטן אוו שמועסן, לייענען אוו פאַרברענגען. מ׳האָט דאָס דאָזיקע הויז דערפאר געהרופן „דער קלוב".

עם זיינען געווען אין ראָטנע עטלעכע גרויסע באַקאַליינע געשעפטן „פריצישע" קראָמען, וווּ אַנדערע האָבן זיי געהרופן, וווּ אויך צ פאָר גרויסע מאַנופאקטור קראָמען, צ הוין די קלענערע, וואָס האָבן געהאלטן פויערישע מאַנופאקטור סחורות.

אַזעלכע מאנופאקטור געשעפטן פון גוטן טוך פאָר מענער און פרויען קלייד זיינען געווען ביי ר׳ שלמה מיכל אברך, ר׳ אשר שאפירא און שואל פערעלמוטער אָדער שואל דער קליינינקער, וווּ מ׳האָט אים געהרופן. אין די לעצטע יאָרן פאָרן חורבן זיינען אויך געווען אַזעלכע מאַנופאַקטור קראָמען ביי ר׳ אָשר לעקאר, ר׳ שמואל שמחה אַליצקי, מלכה יהודית ריבטער און פסח מערין. צ שיינע, אָנגעשפּיקעוועטע מיט באַקאַלעי און גאלאנטעריי קראָם איז געווען ביי ר׳ אליעזר גינזבורג, אָן אָנגעזעענע משפחה אין ראָטנע. אויך ביי ר׳ חיים שאָפּירא, צ יחוסדיקע משפחה אין שטאָט, איז געווען אַזאַ קראָם. די קונים זייערע זיינען צום מיינסטן געווען קריסטן, וווּ גלחים, און מלוכה־באַאַמטע. אַזעלכע קראָמען זיינען אויך געווען ביי יוסקע זאסק, לייבל גראָבאָוו, אליהו יאָנאָוויטש און נאָטקע שאָפּירא, אין די לעצטע יאָרן.

דערפאר איז ביי פערל טשארנעם, צ פרוי צ נידעריקע און צ סוחרטע, געווען צ כל־בו־קראָם, וווּ מערסטנטייל יידן האָבן געקויפט. דאָרטן האָט איר געקריגן פון צ קלעצלע פאָדעם ביז צ „לאָנער" זיידענעם שאָליק, פון צ פונט צוקער און גים ביז צ גוט בריטל שאָקאָלאד. אָפילו זילבערנע כלים פאָר מתנות וועגן. קיין קינדער האָט זי נישט געהאט. דער צווייטער מאן אירער, בערעלע דער ליטווישקל, איז געווען צ מלמד, וואָס האָט נאָר מיט די תלמידים געלערנט תנ״ך. וווייטער זיינען דאָרט געווען עטלעכע אייזנקרעמער.

דער גרעסטער צווישן זיי איז געווען ה׳ אברהם האָכמאן. ער איז אגב געווען צ באַווסטזיניקער יונגערמאן, האָט זיך באַטייליקט אין צ סך געזעלשאַפטלעכע אונטערנעמונגען. די לעצטע יאָרן אויך געווען צ מיטגליד אין שולע־קאָמיטעט.

די צוויטע גרויסע אייזנקראָם איז געווען ביי ר׳ בן־ציון שטיינגאָרטן, צ ייד צ גרויסער למדן אוו ירא־שמים. אַזעלכע אייזנקראָמען זיינען געווען ביי ר׳ שלמה מיכל קאהן, ביי ר׳ ישראל ווינשטאָק, ר׳ לייבל וואָקס און קינדער, ר׳ בערל העלד אוו ביי זיין איידעם ה׳ בערל העלד, ר׳ פישל העלדס צ זון.

אין שטעטל איז אויך אָנגענאָנגען דער מסחר פון „שטיקלעך" (אָקסן, בהמות). די הויפט סוחרים זיינען געווען די זייער חשובע באַלעבאָטים און שטאָט־עסקנים — ר׳ ליבער קאַרש און ר׳ משקה רידער ע״ה. די קלענערע סוחרים זיינען געווען — ר׳ בערל לארבער (אָדער „פלאג", וווּ מ׳האָט אים געהרופן) מאָטיע „בעבניק", מאניש זעמעל אין זעליק זיין ברודער, וווּ אויך אַנדערע. די אָקסן האָבן זיי מערסטנטייל געקויפט אין בעסאַראַביע. די פעטע און פליישיקע „שטיקלעך" האָבן זיי אָפּגעשיקט אויף פלייש קיין וואַרשע. די מאָגערע — האָבן זיי זומער געשיקט אין „פאָשע" און ווינטער האָבן זיי זיי געשטעלט אויף דער „בריי" (אין די שטאַלן זיי געפיטערט מיט די פעטע פסולת פון די האָפּען, וואָס מ׳מאַכט ביר) כדי זיי זאָלן פעט ווערן.

זיי פלעגן אויך אַרויסטרייבן די אָקסן אויף די ירידים, זיי פּאַרקויפן די פּויערים אַדער בייטן אויף אַנדערע.

אין ראַטנע זיינען אויך געווען פערד-סוחרים ווי פּאליק חיות (האָט אין אַר-גענטינע צוזיי זין) בערל שמחה לייבעשעס אאז"ו. זיי פלעגן זיי אַרויספירן אויף די ירידים, פּאַרקויפן זיי אַדער בייטן אויף אַנדערע.

צווישן די סוחרים פון אָקסן און פערד זיינען אין שטעטל געווען גאַנץ פּאָר-מעגלעכע. ס'זיינען אויך געווען דאָרט פעל-סוחרים, ווי ר' בערל בערגעל און דוד גרינשטיין און זון. זיי האָבן זיי אָפּגעקויפט ביי די אַרטיקע קצבים, אַדער ביי יידן פון די דערפער און האָבן זיי, אַדער פּאַרקויפט פּרעמדע סוחרים, אַדער זיי געשיקט אויסאַרבעטן אין דער ראַטנער גאַרבאַרניע.

דער לעדער-מסחר איז געלעגן ביי ר' דוד גרינשטיין און זון יצחקס הענט. ביי זיי האָבן די ראַטנער שוסטער געקויפט על-פּי-רוב אויף קרעדיט.

אין שטעטל זיינען אויך געווען עטלעכע גרויסע סוחרים פון פיש. זיי פלעגן דינ-גען די אַזיערעס ביי קאַזנא (רעגירונג) אויף גוישע נעמען, וויאיל לויטן רוסישן גע-זעץ האָט קיין ייד אויף זיין נאָמען נישט געקענט אַרענדירן קיין אַזיערעס.

ר' מאָטל גאלוז פון נאַענטן דאָרף טור און נאָכהער זיינע זין: ר' בנימין, מענדל און אים צו לאַנגע יאָר נפתלי (לעבט אין אַרגענטינע) האָבן געהאַט אין אַרענדע אַ סך אַזיערעס. אויך ר' יעקב אברוך, ר' מנשה ליקאווער און זיינע זין ר' אהרן און ר' חיים, ווי אויך ר' מאָטל קליין האָבן געהאַנדלט מיט פיש.

די פיש, וואָס זיי האָבן געכאַפט מיט די „נעזאָדען" (געמאַכט פון געפלאַכטענע נעצן) פלעגן זיי איבערטראַנספּאָרטירן קיין וואַרשע, בריסק א"א. די קלענערע פיש האָבן זיי פּאַרקויפט די ראַטנער פישער פּאָר דעם ראַטנער מאַרק אויף שבת און יום-טוב.

די פישער זיינען געווען די פאַלגענדע: ר' יעקב בער פון שול-גאַס, ר' חיים מא-נילעס, ר' זיסיע מערין, ר' הערשל צופוק, ר' הערשל און געצל קאַנישטשער. אַזיע-רעס זיינען אין ראַטנער אומגעגנט געווען אַ סך: אין די דערפער גלוך, הירניק, טור, קרעמנע אאז"ו.

אין שטעטל איז אויך געווען אַ פּאַרצוויגטער מסחר פון אייער, די סחורה איז געשיקט געוואָרן אין ספעציעלע קאַסטנס קיין קאַוולע, בריסק וויי אויך קיין וואַרשע. די הויפּט-סוחרים זיינען געווען פרויען, ווי שיינדעלע די מעלערקע, מלכה קאנ-שטשער, רבקה כהן, רחל קאַרענבלום און ר' וועלוועל נאסים (גלייזער) אאז"ו.

זיי פלעגן דאָס אויפקויפן ביי די גייערס, אַדער ביי די דאָרפישע יידן, זיי דורכ-קלערן (איבערקוקן ביי אַ ליכט) און די גוטע, געוונטע אייער פּאַרפּאַקן אין די קעסטלעך (1440 אייער אין אַ קאַסטן) און אָפּשיקן זיי מיט די בע"ג קיין קאַוולע און בריסק. די עפּעס וואָס קאַליע, אָנגעריטע אייער פלעגן זיי פּאַרקויפן אויף דעם היימישן מאַרק, אין שטעטל גופא פּאָר אָפּשמירן די חלה וכדומה... — עס זיינען אויך אין שטעטל געווען פרוכט-העגדלער, ווי מלכה די שוואַרצע „קאצעבע", פערל האָניק, דאבע רייף, שרה פּראָך און באַזונדער עזריאל שליטען, וועלכער פלעגט אָפּ-דינגען אָנהויב זומער סעדער ביי די פּריצים, זיי אָפּהיטן אַ גאַנצן זומער און שלאָפן דאָרט מיט זיינע געדונגענע מענטשן. ער האָט די ווינטערדיקע עפּל באַזונדער קאָנ-סערווירט און אָפּגעהיט און פּאַרקויפט זיי אַ גאַנצן ווינטער פּאָר קראַנקע וועגן אַדער גבירים, נעמענדיק גוטע פרייזן. — צוליב דער אַרימקייט פון דער געגנט, האָט זיך אויך פּאַרצוויגט אין שטעטל דער מסחר פון אַזוי גערופענע, ליקע — אַזא לייכ-טע און אַלאַסטיק דינע קאַרע-הויט, וואָס מ'האָט אַראָפּגעצויגן פון געווויסע ווערבע

בייטער, וועלכע וואקסן אין געווייסע נידעריקע פייכטע ערטער אזן וועלט נאכהער אויסגעטריקנט.

די ליקע האבן ארימע פויערים גענוצט פאר „לאפטשעס" — לייכטע געפלאכטענע שיכלעך, וואס האבן אנשטאט פאדעשוועס — דינע הילצערנע בריטלעך, צו־געפעסטיקט פון אויבן מיט שטריקלעך, וואס האבן זיי ארומגעבונדן אויף די גע־דיכטע גראבע „האניטשעס" — פויערישע לייוונט — בין אין דער הויך.

עטלעכע יידן האבן אין שטעטל מיט דעם געהאנדלט: ר' געצל קאנישטשער אזן ר' איצל כהן (דער מלמד) א"א. מערסטנטייל זיי ארויסגעפירט אויף די ירידים.

— עס זיינען אין שטעטל אויך געווען טעפערס.

זיי פלעגן קויפן די ערדישע טעפ אין נאענטן דארף ראקיטע, ווו ס'איז געווען די פאבריק, אנפאקווען זיי אין די ספעציעל הויכע לייטער־וועגענער אזן, ארויס־פארנדיק פון דער היים שבת צו נאכטס נאך הבדלה מיט זיי איבער די דערפער, פלעגן זיי צוריקקומען פרייטיק בייטאג מיט פולע אנגעלאדענע וועגן מיט גויאישע דארפס־פראדוקטן, ווי גריבעס, ליאן, אייער וכדומה.

די טעפערס אין ראטנע זיינען געווען: אברהמל, געווויינט אין אן אונטערגאם אן א נאמען, נעבן דעם טייך פריפיעט. א הויכער ייד, א טריסקער חסיד, מנחם דעם מלמדס אן איידעם. אזן מערקווירדיק: ער, ווי זיינע קינדער האבן נישט פיגורירט אין די מעטריקאלישע ביכער, נישט געהאט קיין פאספארטן אזן געווען לעבעדיקע־טויטע. אויך משה, זיין שוואגער, א קרומער, וואס האט געווויינט דערנעבן אין „באמבעל"־געסל איז געווען א טעפער. עס האבן אויך געווויינט טעפער אויף הוליאנקע גאס, ווי מרדכי טעפער (קליין.) א סברה אז דער יידיש־ענגלישער דיכטער א. מ. קליין אין קא־נאדע איז זיין אייניקל), שמחה אזן אשר „גאליוואטש" אזן זין אז"ו.

די גייערס, ווי די אויבנדערמאנטע טעפער, צווישן וועלכע ס'זיינען געווען — שעפע לאנגער אזן זון פייוול, אביגדור קלאדנער אזן זין אשר אזן נח בארג א"אנד — האבן א גאנצע וואך אומגעוואנדערט איבער די דערפער מיט זייערע פערד אזן וועג־געלעך, אין וועלכע זיי האבן געפירט פארשיידענע גאלאנטערי־סחורות אזן געביטן דארטן אויף גויאישע פראדוקטן, מיט וועלכע זיי זיינען צוריקגעקומען ערשט פרייטיק. צווישן זיי זיינען געווען גאנץ פארמעגלעכע.

אויך זיינען אין שטעטל געווען צווויי שפיליטערן, אדער קאמיסאנערן: — ר' יאנקל מענדעלסאן, אדער ווי מ'האט אים גערופן יאנקל רחלקעס, א ייד א גרויסער תלמיד־חכם אזן א ראזיזער חסיד אזן ר' אברהם פוקס. זיי פלעגן ברענגען פארשיי־דענע באקאלייניע סחורות אזן עס פארקויפן מיט א געווינסן פארדינסט די ארימע קרע־מערס אויף אויסצוצאלן.

ס'זיינען אין שטעטל אויך געווען וואלד־סוחרים. זיי זיינען עס געווען די דאר־טיקע גבירים. דער גרעסטער וואלד־סוחר איז געווען ר' בנציון שטיינגארטן. ער איז אויך געווען א גרויסער למדן אזן איינצייטיק א וועלטלעכער ייד.

די איבעריקע וואלד־סוחרים זיינען געווען ר' יעקב שאפירא, ר' יצחק מערסיק, אנב פון די אלטע משכילים, ר' מאטל טיקטינער אזן ר' איצל רייכשטאל.

ווינטער־צייט, וועז ס'איז אנגעפאלן א גוטער שניי אזן ס'איז געווארן א גוטער שליטוועגס, האבן שוין די סוחרים ארויסגעפירט פון וואלד די אלע אויסגעארבעטע אין זומער מאטעריאלן צו די ברעגעס פון טייך פריפיעט אזן פרילינג, וועז די „קריע" האט גלאזט אזן די וואסערן אין די טייכן האבן זיך אויפגעהויבן אזן געשטראמט — האבן זיי די צונויפגעקלאפטע געהילצן, דעם „ספלאווו" אפגעשיקט מיטן וואסער־וועג קיין דאנציק. בראקערס, אנגעשטעלטע ביי די וואלד־ארבעטן אזן ביים „ספלאווו"

ר׳ בנציון שטיינגארטן, דער גרעסטער למדן
און גביר אין שטעטל.

זיינען געווען די פאלגענדע: ר׳ לוי־יצחק שטיינגארטן, ר׳ יצחק קאמינסקי, ר׳ יוסף גינזבערג, ר׳ בערל קארש, ר׳ פייסע גראבאוו, ר׳ לוי סאבעל, ר׳ לייבל טיקטינער און ר׳ יהודה לייב ווערניק א״א. אין שטעטל איז אויך געווען א מסחר מיט שורקעס־חאלץ אויף צו הייצן ווינטער די הרובעס און זומער — די אוויזנס אויף צו באקן ברויט.

מיט דעם מסחר האבן זיך הויפטזעכלעך פארנומען ר׳ מאטל רייכער, יואל וויי־נער א״א.

אינדוסטריעס

אין שטעטל האבן עקזיסטירט סוף נייניצנטן יארהונדערט אויף דער מיל־גאס, הארט נעבן טייך פריפיעט דריי פערד־מילן, פון וועלכע ס׳האט זיך צולעצט אפגע־שטעלט די אייניציקע ביז ר׳ נאסע איידעס און נאכהער ביים זון ר׳ הירשל איידעס (זיינע קינדער יואל, אשר, יאנקל, בערל, חיים און יחזל, לעבן אין ארגענטינע). ס׳זיי־נען אויך געווען עטלעכע ווינט־מילן ווי ביז ר׳ בצלאל און זון נאסע און אויך נעבן שאסי ביז י. מעלניקער. (א זון לעבט אין ארגענטינע).

די פויערים האבן זייער קארן און וויין געמאלן אין די ווינט־ און וואסער־מילן, וואס זיינען געווען אין די דערפער. זיי האבן אבער אויך געמאלן אין שטעטל אין די פערד־מילן און אין די ווינט־מילן, וואס זיינען בעסער אויסגעארדנט געווען און גיכער געמאלן. אין די שפעטערדיקע יארן, נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אומגעפער

אין די יאָרן 1925/6 האָט זיך אויפגעבויט און אינסטאַלירט אין שטעטל א „פּאַראָוץ" מיל (מיט א דיסעל) דורך דער קאָמפּאַניע פון פּאָלענדע פּערזאָנען: ר' בנימין קענפער, ר' יעקב שאָפּירא (בשותפות מיט זיינע איידעמס משה איילבוים ע"ה און, אים צו לעננערע יאָר, בוזע טאַנים (אין ארגענטינע), ר' יעקב ליבערמאַן און ר' יעקב פּראָסמאַן.

זייט דעמאָלט האָבן שוין די פּויערים מערסטנטייל נאָר דאָרט געמאָלן זייערע תבואות. ס'זיינען אויך געווען אין שטעטל צוויי אוליניצעס, וואָס האָבן פּראָדוצירט אייל סיי פּאַרן געברויך צום עסן און אויך פּאַר פּאַרבן. איינע איז געווען ביי ר' ניסל קאָהן (אמאָל אויך ביי דער פּרוי פּעסיע ריטע חיט אויס קריוואַ אוליצע) און די צוויי־טע ביי ר' מאָטל קליין, וואָס איז צולעצט געטריבן געוואָרן דורך אַן עלעקטרישן מאָטאָר.

בעקערייען זיינען געווען עטלעכע אין ראָטנע. אַנהויב 20סטן יאָרהונדערט האָבן נאָך אַלע אין שטעטל אליין געבאַקן ערב שבת ברויט אויף א גאַנצער וואָך און חלה בלויז אויף שבת. ס'זיינען אָבער אפילו דאָן געווען צוויי בעקערייען: איינע ביי ר' ישעיה לייב בעקער, וואָס האָט געבאַקן פלעצלער, בייגל און קליינע חלהלעך. געקויפט האָבן דאָס, פּאַרשטייט זיך, די גבירים, פּאַר קליינע קינדער אמאָל און אויך פּאַר קראַנקע. ריטע די בעקערן האָט אויך געבאַקן דאָס זעלבע.

שפּעטער צו, אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען אין שטעטל אויפגעקומען צוויי בעקערייען, אייגע פון ר' דוד פּריגעל (זיינע צוויי קינדער דניאל פּריגעל און טויבע איילבוים לעבן אין ארגענטינע), וואָס האָט שוין געבאַקן ראָזעווע ברויט און וויסע חלהלעך און די צווייטע פון שפּע סופר.

דער „עולם" האָט זיך שוין צוגעווויינט צו עסן וויים ברויט אין דער וואָכן און אויך נישט דווקא צוגרייטן ברויט אויף א גאַנצער וואָך. האָבן די בעקער טאָקע דערפּאַר געמאַכט גוטע געשעפטן.

ס'האָט אויך אין ראָטנע עקזיסטירט א גאַרבאַרניע, וווּ מ'האָט אויסגעארבעט פּאַרשיידענע לעדער פּאַר שיך. די גאַרבאַרניע, האָט זיך, צוליב היגיענישע מאָטיוון, געפּינען אויף יענער זייט „קלאדקעס" (אויפן צוויישן ברעג פון טייך פּריפּיעט). זי האָט געהערט צו צוויי קרובישע פאַמיליעס — צו ר' יוסי אקסעלראַד און קינדער און ר' אהרן משה מעלניק און קינדער. אָט די ביידע זיינען געווען גרויסע למדנים און אין דער פּרייער צייט האָבן זיי נאָר עוסק געווען אין תורה און עבודה און האָבן שוין אזוי פֿרום צו צוויי־דרי מאָל אַדורכגענאַנגען גאַנץ ש"ס. אָבער, ווען ס'איז געווען אַרבעט האָבן זיי אליין אויך געאַרבעט, אַלצייטנס ווי זייערע קינדער און ווי אַנדערע פּשוטע געדונגענע אַרבעטער. זיי פלעגן אליין צעשטויסן די קאָרע און וויקן די פעלן אין די גרויסע קאדקעס און דערנאָך האָבן זיי די פעלן געטרוקנט. די אויסגעארבעטע פּראָדוקטן זיינען געווען פּאַרן אַרטיקן געברויך און אויך פּאַר דער אומגעגנט. ס'איז כדאי צו באַמערקן, אז דער „עבר הנהר", דער יענער זייט „קלאדקעס", האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע שיינע טיפּן אויך פון דעם יינגערן דור.

נאָר א טשיקאַווער שיינער טיפּ איז געווען ר' יוסים א זון — מאיר אקסעלראָד. אליין א באַנק־קווטשער אין די לעצטע יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, געזעסן יומם־ולילה און געלערנט אין סטאלינער שטיבל, געשאַקלט זיך איבער דער גמרא און מערקווירדיק אונטערגעברומט דעם אזוי באַקאַנטן גמרא־ניגון, ציפּענדיק דערבייי דאָס געדיכטע בלאַנדע בערדל, — וווּרט ער אָבער צולעצט פּאַרכאַפּט פון די טריפּ־פסולע ביכער. ער איז א „חציין ונפּגע", וווּרט נכשל פון די ערשטע השכלה שפּרא־

צונגען אין שטעטל, שרייבט אויס דעם „המלין" און שיקט אהין קורצע קאָרעספּאָנ־דענצן פון שטעטלדיקן לעבן. קרוב צו די שלושים ווערט ער אַ חתן, וואָס לויט די באָגריפן פון יענער צייט, איז ער אַן אַלטער בחור, אָבער אַ 2-3 טעג פאָר דער חופה שטאַרבט ער פלוצלינג. אַ צוויי־טער שיינער טיפּ פון דאָרטן איז געווען די אַזוי־גאָמישע געזעלשאַפטלעכע טוערן גיטל מעלניק — קאָרש ע"ה — די ערשטע „וויצא"־פּרעזידענטין אין שטעטל און אקטיווע טוערין פאָר תרבות־שולע.

אַ זייער טיכטיקער, געזעלשאַפטלעכער טוער איז אויך דער ה' שלום מעלניק, איצט אין דעם ראטנער רעליף־קאָמיטעט אין צפון־אַמעריקע (זיין ברודער שעפּסל מעלניק לעבט אין ארגענטינע).

ר' אהרן משה מעלניק, דער אייגנטימער פון דער ערשטער גאָרבאָרניע.

אַ קליינע האַלץ־טאַקערייַ, וואָס איז געווען אויף דער יאַטקע גאָס, האָט אויס־געארבעט אַלערליי קליינע מעבל־טיילן און שטוב און קיך־כלים, וואָס באַלעבאָסטעס זיך יענע יאָרן האָבן נויטיק געהאַט.

באַזונדער האָט דער טאַקער ר' חיים אויסגעארבעט אַזעלכע הילצערנע פושקעס מיט דעקלעך, וואָס די פויערים האָבן זיי געהאַלטן פוטער אוּן חזיר־פּעטס אוּן מיטגעפירט מיט זיך אונטערווענגס. די־אַ אויסארבעטונגען, ווי אויך אַנדערע, האָט אַרויסגעפירט אויף די ירידים. נישט קוקנדיק אָבער אויף זיין קליין־אינדוסטריע איז ער שטענדיק געווען אַ ביטערער ארעמאַן. ס'וועט נישט איבעריק זיין צו באַמערקן דאָ, אַז ער איז געווען זייער אַן אינטערעסאַנטער טיפּ. מיט זיין כמעט שטענ־דיקן שווייגן אוּן מיט זיין מיסטעריעזן בליק פון זייַנע דורכדרינגענדיקע אויגן, וואָס האָבן אַפּערגעקוקט פון אונטער דעם אַראָפּגערוקטן היטל, געפּינענדיק זיך צווישן

אלערליי געטאקטע העלצער און סטריזשענעם — האט ער אויסגעקוקט ווי דער משולח אין אנסקים „דיבוק".

און ער האט טאקע אמאל אין א שיינעם טאג פארלאזט זיין ווערקשטאט און זיך ארויסגעלאזט איבער די פוילישׁ־יידישע שטעטלעך אלס משולח פון א געוויסער ישיבה.

ס'איז אויך אין שטעטל געווען א קליינע הויז־אינדוסטריע פון פארשידענע ביינערנע קעמלעך. איינע איז געווען ביי ר' בערל מלמד, אדער, ווי מ'האט אים גערופן, בערל קעמלמאכער. די צווייטע — אויף דער אלטער שטאט ביי איינעם קוציק (שמואלי קוציקס א זון). זייערע אויסארבעטונגען האבן זיי פארקויפט די ארטיקע קרעמער, ווי אויך אין דער פרעמד, באזונדער פלעגן זיי די פראדוקטן זייערע ארוים־פירן אויף די ירידים.

ס'איז אויך אין שטעטל געווען א פאבריק פון סאדע־וואסער, וואס ר' חיים־יוסף כמעלער האט געשאפן און נאך זיין טויט איז דאס איבערגעגאנגען צו זיין אייניקע ר' שמעון יאקאבסאן. די סאדע־וואסער פלעג מען אנפילן און אריינגיסן אין גרעסערע קופערנע און אויך אין קלענערע גלעזערנע באלאנען און זומער האט מען אין די ספעציעלע „בודקעס" געקריגן פאר א קאפיקע א קאלטע גלאז וואסער מיט, אדער אן סאק.

ס'איז אויך דארט געווען א קליינע האלץ־פאבריקאציע — שינדלען די דעכער צו דעקן. צווויי אזעלכע פאבריקלעך זיינען געווען: איינע ביים ה' מאטל רייכער, אדער „טשארקאס", ווי מ'האט אים דארט גערופן און די צווייטע ביים ה' אהרן כ"ץ אדער „סיראטשקע".

זיי פלעגן אפקויפן ביי די וואלד־סוחרים קלעצער, זיי צעשניידן און שפאלטן און מאכן שינדלען. זיי פלעגן די שינדלען פארקויפן פארן שטאטישן פארברויך און אויך אפשיקן אין אנדערע ערטער. ס'איז דא כדאי אגב צו פארצייכענען, אז אט דער אהרן האט עהאט גרויסע מאטעמאטישע פעאיקייטן און ס'איז געוויס פארלירן געגאנגען אין אים א גרויסער מאטעמאטיקער. נישט קענענדיק רעכט שרייבן, פלעגער אבער מאכן די שווערסטע און פארפלאנטערסטע מאטעמאטישע אויפגאבעס על רגל אחת, פארשטייט זיך אויף זיין שטייגער. ער האט אויך צונויפגעשטעלט א קליין ביכעלע פון א 10 זייטלעך, וואס זיינען אלע געווען פארשריבן מיט פארשוידענע ציפערן. ער פלעגׁ דעם פאראינטערעסירטן פרעגן, אויף וואסער זייטל ס'גיט פינט זיך די־א סומע גלטן, וואס ער האט אין דעם מאמענט אין קעשענע. ווען יענער האט אים נאר אנגעווייזן די זייטלעך, וויפיל ער ציפער געפינט זיך, האט ער אים שוין געזאגט די סומע.

מלאכות

בעלי־מלאכות זיינען אין ראטנע געווען פון אלערלייי פאכן: מענער און פרויען־שניידער זיינען געווען אומגעפער פופצן. די בעסערע שניידער זיינען געווען די פאלגענדע: אברהם טאקער, לייבל חיים, און ישראל יאנקל חיים, פאר מענער און משה יאנקל און זיין ברודער יהושע חיים, ווי אויך אבא פוקס פאר דאמען. אויסער זיי זיינען געווען צוויי־טקלאסיקע שניידער און עטלעכע מאדיסטקעס. אלע זיינען זיי געווען זייער פיינע און ארנטלעכע.

א גאנץ יאר, אויסער ווען ס'האט זיך געמאכט א חתונה, האבן זיי געהאט ווייניק ארבעט. דערפאר אבער איז פאר פסח ביי זיי געווען די בעסטע צייט. זיי זיינען דאן געווען פארוואלפן מיט א סך יידישער און אויך קריסטלעכער ארבעט און האבן

געהאַרעוועט פיבערדיק כמעט טאָג און נאַכט, כדי נאַכצוקומען און אויספֿארטיקן די באַשטעלונגען.

אין די יאָרן 23-1922 זיינען אויפגעקומען אין שטעטל געשעפטן פון פֿאר-מיקע מלבושים ביי ר' יעקב שאַפּירא און קינדער און ר' אליהו יאַנאַוויטש און, יבדל לחיים, יודל קאַנישטשער (לעבט אין אַרגענטינע), וואָס האָבן שוין אַביסל פֿאר-קאַנקורירט די שנייַדער. אויך שוסטער זיינען געווען נישט אין קיין קליינער צאָל פֿאר אזא קליין שטעטל, ווי ראַטנע. מ'האָט זיי געקענט אַנצייילן, גלויב איך, אַן אַנ-דערהאַלבן מנינים.

ר' אבא פוקס, זיין פרוי און קינדער, רעכטס שטייט
זיין איידעם מאָטל טאַקער (אַרגענטינע)

פון די שוסטער ספּעציאַליסטן זיינען געווען ר' יעקב באיאן מיט זיינע זין — ישראל איצי ע"ה און אים צו לאַנגע יאָר שמואלי (לעבט אין מעקסיקע). זיי האָבן אויפגענייט און אויסגעפֿארטיקט אַ פֿאַר שיינע מאַדערנע שיך. חיים דער שוסטער (פּעלדמאַן) און זיין ברודער, און דער „אַמעריקאַנער" שוסטער סאַנדיוק האָבן אויך געניים גוט.

דערפֿאַר אַבער האָט ר' דוד שנייַדער מיט זיינע זין לייבל און שלמה, וואָס אויף דער אַלטער שטאַט, שוין געמאַכט טאַנדעט פֿאַר די פּויערים וועגן און האָבן זייער פּראַדוקט אַרויסגעפֿירט אויף די ירידים. ביי זיי איז שוין געווען אַ שיך-אינדוסטריע.

כדאי דאָ צו פֿארצייכענען, אַז אויף איינעם אַ שוסטער, נחום דעם טשעכם פֿאַ-טער, וואָס האָט געווינט אַנטקעגן דעם גרויסן בית-המדרש, האָט מען אין שטעטל געזאָגט, אַז ער איז אַ ל"וניק. ער פלעג אַלע פּרימאַרגן, כיאור נאָך, אַרויסגיין אונ-טער דער שטאַט און מאַכן אַ מין הקפות אַרום און אַרום. מ'האָט געזאָגט, אַז ער גייט עס אַזוי אַרוים באַגעגענען משיחן...

בכלל זיינען די אלע שטאַט־שוסטער געווען זייער פרומע און ארנט־לעבע. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אַבער אין שטעטל געפֿונט עטלעכע שיך־געשעפטן: ביי ה' משה גינזבארג און ה' יעקב טריאַנאָוו, וואָס האָבן זיי שוין שאָדן געבראַכט.

אויך זיינען דאָרט געווען דריי רימער: די ברידער זוסיע און אליעזר געלער און יאָסל דער רימער, אויב איך מאַך קיין טעות נישט, ר' משה דעם שמשם אָן איידעם. זיי פלעגן זייערע אויסאַרבעטונגען — די כאמעטעם און די אלע פערד־באַפּוצונגען — ארויספירן אויף די ירידים.

היטלמאַכערס זיינען געווען די פאַלגענדע: ר' בערל פיינטיך מיט זיינע קינדער (א טאַכטער זיינע זעלדע וויינשטאָק, לעבט אין ארץ־ישראל), מענדל בלאט, יאַנקל קאַנפער און מאיר חיט (געפינט זיך אין ארגענטינע) ווי אויך פייוול ריטע. ביי זיי איז דאָס געווען ווי אַן אינדוסטריע און די ארטיקלען האָבן זיי ארויסגעפירט אויף די ירידים.

דערפאַר איז בלויז געווען איין שטעפער (זאגאטאוושטשיק) אין שטעטל — יאַנקל עפּעלבוים. אים פלעגן די שוסטער גיבן די ארבעט פון צוגרייטן באַלייוקעם צו די באַשטעלטע שיך.

סטאַליערעס זיינען געווען פון פאַרשידענער קוואַליטעט. די אייניציקע גוטע מעכל־סטאַליערעס זיינען געווען יצחק הירש בארג מיט זיינע דריי זין — פּנחס, אברהם און אלי בער (אַלע דריי לעבן אין ניו־יאָרק. אגב, ה' פּנחס בארג איז פּרע־זידענט פון ראַטנער רעליק־קאַמיטעט דאָרט). די איבעריקע סטאַליערעס, ווי אברהם וויסבלאַט, ישראל דוד און חיים שיינעס א"א האָבן געמאַכט טירן, פענצטער און דילן.

טעפּלערס, וואָס האָבן געבויט שטיבער, זיינען אין ראַטנע געווען די קוציקס, אויף דער אַלטער שטאַט, אליהו וויינער און זין, די רויטשילדס, אויפן שאַסיי א"א. זיי, ווי אויך די מולירס, צווישן וועלכע ס'זיינען געווען איצל דער בלינדער, וואָלף לייב טערנעבליט א"א. — זיינען געווען גרויסע קבצנים, וויל וויינטער־צייט האָבן זיי איבערן שלעכטן וועטער נישט געהאַט קיין ארבעט.

סטעלמאַכערס זיינען דאָרט געווען חיים וויסבלאט און בנציון סטעלמאַך אויף קריוואאוליצע. זיי זיינען שוין געווען אין א בעסערער לאַגע, זיי האָבן געהאַט כמעט שטענדיק ארבעט און געארבעט האָבן זיי דערצו אינעווייניק, אין זייערע וואַר־שטאַטן. אויך די שינדלמאַכער, ווי ר' אליהו כ"ץ (זיין זון יוסל לעבט אין ארגענ־טינע), אברהם און זיין זון משה רייכער (משערקאס) א"א, האָבן געארבעט וויינטער אינעווייניק, אין א בנין און האָבן געהאַט כמעט שטענדיק ארבעט.

ס'זיינען אויך געווען אין שטעטל באַשלעגער, וואָס האָבן געדעקט די דעכער מיט שינדלען. אזעלכע זיינען געווען ר' יעקב שוסטער פון שול־גאַס און זיין זון מאַטל און אַנד. כלעכערס זיינען אין שטעטל געווען צוויי — ר' יצחק הירש ראג און אַשר דרוק. א גאַנצן וויינטער האָבן זיי געארבעט אין וואַרשטאַט ביי פאַרשיידענע בלע־כענע כלים, פאַר פסח האָבן זיי געווייסט די פענדלעך פאַר פיש און אויך אַנדערע כלים, וואָס האָט זיי איבערגעלאָזט א נישקשהדיקן פארדינסט. זומער־צייט האָבן זיי געפֿארבט בלעכענע דעכער. ר' יצחק הירש ראג ע"ה איז געווען א טייערער ייִד, א למדן און זייער אַן ערלעכער, אויך אַשר דער בלעכער איז געווען א וווילער ייִד.

קצבים זיינען אין שטעטל געווען א מנין. די הויפּט קצבים זיינען געווען: כאסיע טייטעלבוים, ר' הירשל חיט מיט זיינע זין, ר' וואָלף, ר' חיים יוסף און ר' אברהם יצחק („ונצעק", ווי מ'האָט אים גערופן), ר' בערל דער גראַבער פון יאַטקע גאָס, ר' בערל טערנעבליט, יאַסלע רייצעס, ר' יוסף מאראנין, אברהם געלער

קאָקטיק (זיין טאָכטער לעבט אין בראָזיל) און יאָנקל חייט (זיין טאָכטער איז אין ארץ־ישראל).

זומער־צייט זיינען זיי כמעט אַרומגעאַנגען לוידיק, באַזונדער אין די „דריי וואָכן". זיי האָבן מערסטנטייל געשאָכטן נאָר אויף שבת. ווינטער, וואָן ס'זיינען אויפֿגעקומען די שעפּעלעך, האָבן זיי אַמאָל אויך געשאָכטן אין דער וואָכן. צווישן זיי זיינען פּונדעסטוועגן געווען פֿאַרמעגלעכע, ווי יאָסעלע רייצעס.

די שווערע אַרבעטער זיינען ביי אונדז געווען די טראָטשעס. קיין טאַרטאָק איז דאָך אין שטאָם, ווי אויך אין די אַרומיקע שטעט, נאָך נישט געווען און ברעטער, ווי אויך די „אברוסען" פון פֿאַרשידענע מאָסן און גרייסן אויף צו בויען שטיבער האָט מען געפֿאַרפֿט. האָבן זיי, די טראָטשעס, מיט זייער שווייס און שווערער אַרבעט דאָס צוגעשטעלט. זיי האָבן מיט ספּעציעלע גרויסע זעגן צעזעגט די גרעסטע און שווערסטע קלעצער, לויט די אָנגעצייכנטע מאָסן. איינער איז געשטאַנען אין דער הויך אויף דעם קלאָץ, וואָס איז געלעגן אויף אַזעלכע הויכע „קאָזלעס", און געשטופּט די זעג אַראָפּ און אַנדערע צוויי אונטן האָבן זי געצויגן צו זיך.

זיי האָבן זייער שווער און ביטער געאַרבעט און געהאַרעוועט און אין סך־הכל האָבן זיי פֿאַרדינט אויף לחם צר ומים לחץ, טאָקע פּשוט אויף ברויט און וואַסער. **מיט אַט דער אַרבעט** האָבן זיך אָפּגעגעבן ר' מאָטעס „בעליאבע", ר' איצל דער טראָטש און ר' הירש בער בלאָווּשטיין (האָט אַ זון אין אַרגענטינע).

דערפֿאַר זיינען די קאָזאַלעס, וואָס האָבן אויך געאַרבעט שווער, געווען אין אַ בעסערן עקאָנאָמישן צושטאַנד. זיי האָבן ראשית געאַרבעט אינעווייניק, אין די קוזניעס, און האָבן אויך בעסער פֿאַרדינט. צווישן זיי זיינען געווען ר' בנימין און ר' חיים הירש מאַרדער אויף דער קאָזאַלאַס גאָס, זייער ברודער יואל, אַ בלינדער אויף אַן אויג, וואַרשיינלעך פון אַ פונק פייער, זיין זון נתן, ר' מאיר דער הירניקער און ר' לייבקע האָכמאַן און זון.

אַ וויכטיקער פאַקטאָר אין דער ראָטנער עקאָנאָמיק זיינען געווען די בעלי־עגלות, זייענדיק די אינציקע אין יענע יאָרן פֿאַרבינדלעך צווישן דעם שטעטל און די צווייג גרויסע שכנישע שטעט — בריסק און קאָזלע. זיי זיינען געווען די צושטעלער פּון אַלע לעבנס־פֿראָדוקטן און פֿלערליי אַנדערע שפּייזן פון די אויבנדערמאָנטע ביידע שטעט. אין אַ געווּיסן זין האָבן זיי אויך אויסגעפֿירט די ראָל פון קאָמיסיאָנערן פֿאַר אַ טייל נישט־פֿאַרמעגלעכע קרעמער, וואָס האָבן נייטיק געהאַט סחורה, אָבער נישט געהאַט קיין מזומן, באַנוצנדיק זיך פֿאַר זיי מיט די געלטער, וואָס זיי האָבן אָפּגעלייזט פֿאַר געווּיסע צוגעשיקטע סחורות קיין קאָזלע און בריסק.

בעלי־עגלות זיינען אין שטעטל געווען אַן ערך 15. פון זיי — האַדעל קאָטלער, אַ פרוי אַן אלמנה, וואָס האָט געהאַלטן אַ מענטשן, אַ אָנטרייבער, איר זון ר' אליהו קאָטלער, ר' מאיר מילשטיין און זיין זון אַשר און ר' מאיר טולער, — זיינען געפֿאָרן איין מאָל אין וואָך, צוליב דער וויטערער שטרעקע, קיין בריסק. וויידער, ר' יעקב לייב סאַלאָפּ מיט זיינע זין, די „הודשלעך", מאיר מאָסטישטער („פֿאַרשטערעניש"), זרח האָכשטיין, אליהו קאָהן און יצחק הירש קאָטלער (אַ געווּיזענער שניידער) — זיינען געפֿאָרן קיין קאָזלע, כמעט שטענדיק צוויי מאָל אַ וואָך. די מערסטע שפּייזן און סחורות האָט מען געליפֿערט פון דער נאָענטער קאָזלע, וויייל צוליב דער קלענערער שטרעקע זיינען „געפֿאַלן" וויניקער הוצאות אויף דער סחורה. ס'זיינען אָבער געווען אַ סך אַרטיקלען, וואָס זיי האָט געלוינט צו קויפן אין בריסק. און געפֿאָרן זיינען די בעלי־עגלות מיט די גרויסע בוידן אויף די גרויסע שווערע ברוקעס מיט צוויי „פֿליגלען" פון בייַדע זייטן (פֿריגלען).

די בעלי־עגלות זיינען געווען פֿרומע און רעליגיעזע מענטשן. זיי פֿלעגן דאָווּנ־

גען ביים ערשטן מנין כאור און קומען צו מנחה־מעריב הערן אמאל א יידיש וואָרט פון א לערנער אדער א בעל־דרשן. זיי האָבן געהאט זייערע זין־פלעצער ביים בית־המדרש — שלחן.

און אינמאל, וועו א פיפיקער בעל־דרשן האָט אין זיין דרשה דערציילט וויי־נעגדיק א מעשה, וועגן דעם פארשוועכטן אוֹן צעבראָכענעם קבר פון אונדזער מוטער רחל אין ארץ ישראל און האָט דערום געפאָדערט ביים עולם צוהערער געלט אויף דעם, כדי אים צו פארריכטן, — איז דער ערשטער, וואָס האָט זיך אפגערופן, גע־וועו משה טולער דער בע"ג, מיט א גילדן פינפערל...

זיי האָבן אויך אפטמאל פארטיידיקט דעם יידישן כבוד, וועו ס'פלעגן אויס־ברעכן בונטן אויף די יארידים קעגן די יידישע קרעמער אוֹן געווינסע שטעלעם דארט. ס'זיינען אויך געווען צוויי בעלי־עגלות, וואָס האָבן בלויז געפירט פאסאזשירן צו דער נאָענטער באן־סטאנציע, זאבלאטיע — יודל „קאצעמאניעס" (באקסער) אוֹן משה פרימעס.

טרעגערם זיינען געווען פיר. יאנקל „חודש", א געווענענער בעל־עגלה, יוסל מאיר זאביצקע אוֹן אברהם „בעזדער" אוֹן הירש בענדעק (זיין ייִיִב, בענדעטשעבע וויִ מ'האָט זי גערופן, האָט אים כמעט שטענדיק באגלייט אין זיין ארבעט אוֹן וויִ נאָר ער האָט געקריגן באצאָלט פלעג זי ביי אים צונעמען די עטלעכע גראשן. אחוץ דעם האָט זי אים צוגעהאָלפן אביסל צו דער פרנסה: געווינסע פאמיליעס אין שטעטל, וווּ די קינדער האָבן זיך נישט „געהאָדעווועט", האָבן איר פארקויפט ד"ה איבער־געגעבן אין איר רשות זייערע „ציטערדיקע" קינדער אוֹן זי פלעג קריגן דערפאר עט־לעכע רובל אוֹן א סך מתנות אין משך פונעם יאָר. אזעלכע „אויפקויפערינס" זיינען אויך געווען ראובנעכע די שוסטערקע א"א). זיי האָבן זייער שווער געארבעט אין די ראָטנער בלאָטעם אוֹן דאָך האָט זיי שטענדיק צוגעפעלט צו חיונה.

ס'איז אויך געווען אין ראָטנע א קאמפאניע כלי־זמר, כמעט אלע פון אין פאָ־מיליע. דער ערשטער אוֹן עלטסטער, רבי אביגדור, וואָס האָט דערגרייכט א טיפע עלטער פון הונדערט יאָר, האָט געשפילט אויף א קליין בעסל, אָבער האָט נישט גע־קענט קיין נאָטן. דערפאר האָט זיין איידעם, ר' מיכל שפילמאן פון שטעטל ליבע־שוויו, שוין געקענט זייער גוט נאָטן אוֹן איז געווען איינער פון די בעסטע מוזיקער. ער האָט עס ארגאניזירט אן אייגענע קאפעליע, וואָס איז באשטאָנען פון אים, זיין שוועז ר' אביגדור, ר' הירשל, זיין זון, ר' געצל אוֹן ר' ישראל יאָנקל זיינע אייניקלעך.

זיי פלעגן שפילן אויף התונות ביי יידן אוֹן אויך אויף בעלער ביי קריסטן. מערק־ווירדיק איז, וואָס זיי פלעגן ביי קריסטן זיצן מיט יארמולקעס אויף די קעפ אוֹן גאָר־נישט טוען זיין, אויסער נים אוֹן פרוכטן. אויף די חתונות ווידער **האָבן זיי נישט** געקוקט אויף די נשים. זיי זיינען געווען פשוטע יידן אָבער זייער **פרומע אוֹן ערלעכע.**

נאָך זייער טויט האָט די קאפעליע אָנגעפירט ר' איצל שפילמאן, ר' מיכלס א זון (האָט קינדער אין ארץ־ישראל) אוֹן זי איז שוין באשטאָנען פון קינדער פון די אויבנדערמאָנטע „כלי זמר", צווישן זיי אהרן יהושע קאנישטשער א"א.

כלי־קודש

גאָר א באזונדערע אוֹן קלייניע „קאסטע" זיינען אין שטעטל געווען די „כלי קודש": די רבנים, שוחטים, שמשים, סופרים אוֹן מלמדים.

פאר מיין עפאָכע, זינט איך געדענק זיך, זיינען אין ראָטנע סוף 19טן אוֹן אָנהויב 20סטן יאָרהונדערט געווען צוויי רבנים, געבוירענע אין שטעטל — ר' יאָנקעלע אוֹן ר' יוסף לייבעלע ז"ל, א פאָטער מיט א זון. דער ערשטער, ר' יאָנקעלע ז"ל איז גע־

זען אַ גרויסער למדן, אַ בעל־מדות און ירא־שמים, אַבער געזונט אויך אַ וועלטלע־כער מיט אַ סוחרישן „שניט". דער זון, ר' יוסף לייבעלע ז"ל, איז אויך געזונט אַ גרויסער למדן און אַ הרוף דערצו, יומם ולילה געזעסן און געלערנט, אַבער שוין אַ איש תם וישר, געזונט אויסגעטאָן אינגאַנצן פון דער וועלט מיט אירע הבל הבלים. אין שטאָט האָט מען אים געהאַלטן פאַר אַ גרויסן צדיק און בעל־מופת. ר' יוסף לייבעלע ז"ל איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרס"ג.

דער טאַטע מיטן זון ליגן אין אַ באַזונדערן „אוהל", אויפן נייעם הייליקן אָרט, כמעט ביים אַרייגאַנג. די אַלע שטאָט־מענטשן, וואָס פלעגן קומען אַהין, האָבן צום ערשטן באַזוכט דעם „אוהל" און אַנדערע האָבן אפילו איבערגעלאָזט „קוויטלעך", בעטנדיק אין זיי אויף געזונט און פרנסה. נאָך זיין פטירה, איז צוליב מחלוקת, וואָס איז דאָן אין שטעטל אויסגעבראָכן, געזונט שוין צוויי רבנים. אויניר אַ טרייסקער, אַרויסגעשיקט דורך דעם טרייסקער רבין ר' יעקב לייבעלע ז"ל און דער צווייטער אַ ליטוואַק, צוגענומען געוואָרן פאַר אַ דיין פון דער שטאָט — ר' שלמה טוביה פריד־לענדער ז"ל.

דער לעצטער, נאָכן אַוועקפאָרן פון דעם טרייסקער דיין, איז שוין פאַרבליבן דער אויניציקער מורה הוראה אין שטעטל ביזן לעצטן חורבן.

ר' שלמה טוביה ז"ל איז געזונט אַ למדן און בקי און צו גלייכער צייט אַ גרויסער דרשן. נאָך עד־היום זיינען מיר פריש אין געדאַנק זיינע שיינע דרשות, אין דער ערשטער צייט פון זיין אַנקומען אין שטעטל, זייענדיק נאָך דעמאָלט אַליין פון די לערנער אין דעם גרויסן בית־המדרש. ער פלעגט אַנוואַרפן אַ שלל מיט מאמרים און סוגיות פון ש"ס, אַפּפערענדיק פון אויפן אויפן צוויישן — אַן אמתע מלחמה אויפ־שטעלן. ער האָט אין דעם, געדאַנקט זיך, אַרויסגעצויגן אויך דעם רמב"ם און אַנדערע מפרשים און צולעצט אַבער שלום געמאַכט צווישן אַלע. קיין באַשטימטע שכירות האָט ער פריער נישט געהאַט אין שטעטל, ער פלעגט לעבן טיילווייז פון די דין־תורות, פון ערב פסחדיקן מכירת חמין, וואָס די באַלעבאָטים האָבן אים דאָן מהנה געזונען מיט גרעסערע סומעס און פון די חתונות, געבנדיק חופה וקדושין.

אין יאָר 1929 האָט אים שוין די דעמאָלטיקע קהילה באַשטימט אַ געוויסע שכי־רות. שוחטים זיינען געזונען שטענדיק צוויי אין שטעטל — יעדער אויניר האָט גע־האָט זיין וואָך. וועג ס'האָט אמאָל אויסגעבראָכן דער מחלוקת צווישן די צוויי רבנישע הויפן — דעם נעסכיישער און טרייסקער — האָט יעדער הויף פרייגעשיקט זיינעם אַ חסיד פאַר אַ שוחט אין שטאָט. דער נעסכיישער ז"ל האָט דאָן פרייגעשיקט דעם אַזוי גוט באַקאַנטן למדן און גרויסן פרומען ייד ר' שלמה יואל כהן ז"ל, אַ ייד מיט אַ פאַטריאַרכאַלישן אויסזען און אַ שיינער בעל־תפילה. דער טרייסקער מגיד ז"ל האָט באַשטימט זיינעם אַ חסיד פון ראָטנע גופא, ר' אייזיק געלער ז"ל, אויך אַ ייד אַ למדן, אַ כתבא רבה און זייער אַ פרומער.

נאָך פאַר זיין לעבן איז געוואָרן שוחט, אָלם ממלא מקומו זיין זון ר' אברהם ז"ל, אַ גרויסער למדן, גוטער בעל־תפילה און שיינער בעל־מנגן. ער איז אַבער אין יום־כפור צו „כל נדרי" אין יאָר תרנ"ג, וועג אין שטעטל האָט געווילדעוועט די כאַלערע, ביים עמוד פלוצים קראַנק געוואָרן און איז שפעטער געשטאָרבן. אים האָט דאָן פאַר־טראָטן זיין ברודער ר' יהושע ז"ל, אויך אַ ייד אַ תלמיד־חכם און בעל מנגן (זיינע זין בצלאל געלער און ברוך לעבן אָלם שו"ב'ים אין דענווער קאָלא) נאָך זיין טויט האָט אים פאַרטראָטן זיינער אַן איידעם ר' אלתר אלם שו"ב אין שטעטל שוין ביזן חורבן.

פון דעם צווייטן צד וויידער האָט אָלם שוחט ומוהל, נאָכן טויט פון ר' שלמה יואל ז"ל איבערגענומען זיינער אַ זון, דער למדן און זייער ערלעכער ייד ר' אברהם

ז"ל. אים האָבן אין יאָר תר"פ די מערדער באלאכאָווצעם ערב ראש השנה דערשאָסן. (זיין פרוי דאבע, קינדער, גיטל, נח ברכה און שלמה געפינען זיך אין ארגענטינע). מצד דער חשובער אלמנה דאָבע כהן האָט דער זון, דער זייער ארנטלעכער און ערלעכער ר' מרדכי כהן ז"ל פאַרנומען זיין טאַטנס חזקה און געוואָרן שוחט ומוהל ביז דעם שרעקלעכן חורבן, וועו ער צוזאַמען מיט אַלע ראַטנער און זיין משפחה בתוכם זיינען פון די נאַצים אומגעבראַכט געוואָרן.

שו"ב ר' מרדכי דוב כהן

שמשים זיינען אין שטעטל געווען צוויי — ר' משה שמש (זיינע אייניקלעך, זע־ליק און אביגדור, געפינען זיך אין נאָרד־אַמעריקע און זיינען מיטגלידער אין „ראַט־נער רעליף קאַמיטעט") און חיים טאַפאַלאָווסקי. זיי האָבן געהאַט א געוויסע שכי־רות און אויך הכנסה פון געוויסע באַלעבאַטים, וואָס פלעגן זיי פון צייט צו צייט מהנה זיין מיט עטלעכע מטבעות. וועו ר' משה איז געשטאָרבן איז געוואָרן שמש אויף זיין אָרט ר' שלום דער שניידער. די אַלע אויבנדערמאַנטע שמשים זיינען גע־וועו טיפֿן פון אַמאַליקע ערלעכע יידן און גרויסע יראי־שמים. סופרים זיי־נען דאָרט געווען צוויי — אהרציק העלער, ר' אייזיק דעם שוחטס א זון. ער איז דערצו געווען א גרויסער בעל־מנגן און גוטער בעל־תפילה. דער צווייטער ר' הילצע, א טריסקער חסיד און אויך שפּעטער ר' אביגדור האַרענשטיין ע"ה, א מאציווער, וואָס האָט חתונה געהאַט קיין ראַטנע.

מלמדים זיינען אין שטעטל געווען לערך א 15, אַנהייבנדיק פון די דרדקי מלמדים — זעליק דער גלייכער, זעליק דער קרימער, מנחם דער מלמד און ענדיקן־דיק ביי די גמרא מלמדים, וווי ר' יצחק ישראלס (כהן), (זיינע זין, הירשל, אליהו און ישראל געפינען זיך אין ארגענטינע. אברהם יעקב און זעליק מאיר אין נאָרד־אַמע־ריקע), ר' אליעזר האלישאנקער, ר' יעקב פּראסמאן, ר' נחמיה האַכשטיין א"א און דער גרעסטער פון זיי — ר' נתן דוד האלישאנקער ז"ל.

***

ס'זיינען אָבער אין משך פונעם יאָר אויך געווען א סך דאָרט טעג אין שטעטל, דער אזוי מאַדערן־אַנגערופענער „אוגערקעם סעזאָן", דער הייסער זומער, וועו דער

פֿויער געפֿינט זיך אַ גאַנצן טאָג אויפֿן פֿעלד און די אַרבעט ביי אים „ברענט" ממש אונטער די הענט. דאָס שטעטל האָט דאָן, אין די עטלעכע מאָנאָטן, איבערגעלעבט אַ שלעכט שטיקל צייט, אַ קריזיס. מענטשן האָבן כּלל נישט פֿאַרדינט אויף היונה. דער בעל־מלאכה איז געזעסן אין שטוב אָן שום אַרבעט. די קרעמער זיינען געזעסן אויף די בריקלער, פֿאַר זייערע געשעפֿטן און געגענציט, אויסקוקנדיק אויף אַ קונה, ווי אויף משיחן. בכלל איז מסחר דאָן געווען שטאַרק געשלאָגן און די סוחרים פֿון אַלע כראָנשטעט האָבן איבערגעלעבט אַ שלעכט שטיקל צייט. אין אַזעלכע קריזיס־טעג פֿלעגן ביי אַ סך יידן אין שטעטל געבוירן ווערן דער געדאַנק פֿון אויסוואַנדערן מעבר לים.

באַזונדער האָבן דעם וואַנדערשטעקן אין האַנט געגומען די בעלי־מלאכות און קליינהענדלער און געפֿאָרן זוכן „גליקן" אין דעם גאָלדענעם לאַנד אַמעריקע, קאַנאַדע, ענגלאַנד ווי אויך אין דעם נייעם עמינראַציע לאַנד — אַרגענטינע.

די ערשטע עמיגראַנטן, וואָס זיינען געפֿאָרן קיין נאָרד־אַמעריקע זיינען געווען ר' שמעיה מרדכי לייבם ע"ה (ער איז געווען דאָרט אַמאָל 7-6, ער איז געפֿאָרן אַהין און צוריק), בערל און שמואליק קאַנישטשער. די פֿאַמיליעס קנאַבעל און לאָרבער, ר' וועלוול העלער, שוחט אין דענווער, בערל כאַנצעס (קאַהן) (פון די ערשטע פּיאָנערן אין דער השכלה־עפֿאָכע אין רוסלנע און איינער פון די אַקטיוויסטע טוער איצט אינעם רוסלנער רעליף־קאָמיטעט אין נאָרד־אַמעריקע פֿאַר דעם רוסלנער יזכור־בוך), א"ש און קיין לאַנדאַן זיינען געווען פון די ערשטע שמואליק און לייבע רויטענבערג, ברידער פון רבקה טאַקער (ווינט אין ארגענטינע), ר' דוד עלבוים ע"ה און יאַנקל אַסאַווסקי (קלמן קצבס זון) און מאיר לייב ווידריטש. די מענער זיינען פֿריער אַליין געפֿאָרן אין די וווייטע לענדער, האָבן דאָרט שווער און ביטער געאַרבעט, נישט קענענדיק די לאַנד־שפּראַך און דאָרטיקע לעבנס־מנהגים, האָבן זיי אַבער צוגעשיקט יעדן מאָנאַט זייערע פֿאַמיליעס אַביסל געלט צו דערהאַלטן זיך אין אַזוי פֿרום האָט זיך אין שטעטל אויסגעבילדעט אַ נייער קלאַס — „אַמעריקאַנקעס". יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק, **טאָג, וואָס מ'האָט אין דער שטעטלדיקער פּאָסט צעטיילט די בריוו**, ווייל קיין בריוו־טרעגער איז נאָך דאָן נישט געווען, זיינען שוין די אַמעריקאַנקעס געווען די ערשטע דאָרט, אויסקוקנדיק אַ בריוו פונעם מאַן אָדער אַ פּאַקעטל מיט די רויטע טרי־וואָקס „פּעטשאַטן". זיי זיינען אַזוי לאַנג אין פּאָסט געאַנגען ביז יענעם גליקלעכן טאָג, וואָס ס'איז זיי אַנגעקומען פֿון די מענער שיפֿסקאָרטן מיט געלט אויף הוצאות און זיי זיינען אויך אין דעם אויסגעטרויסטן גאָלדענעם לאַנד אַוועקגעפֿאָרן.

און שיין איז געווען די „לעבעדיקע" לויה, וואָס דאָס שטעטל האָט זיי אײַנ־געאַרדנט ביזן שאָסיי צו דער גרויסער בריקע, וואָס האָט אויף זיי דאָרט געווארט. ס'האָבן נישט געפֿעלט קיין טרערן, אָבער אויך נישט וויניק קנאה ביי די איבערגע־בליבענע אין שטעטלע.

די גרויסע שול

דאָס אַרימע, כלאָטיקע שטעטעלע ראָטנע האָט פֿאַרמאָגט אַ שול, וואָס גרויסע **שטעט האָבן איר אויף דעם מקנא געווען. ס'איז געווען אַן אמת־פֿראָכטפּולער היכל ד', ממש אַ בית־מקדש מעט. עס זיינען דאָרט געווען אַזעלכע קונסט־אַרבעטן און שניצערייען, אַז די אַלע פֿרעמדע צווייזנדע, וואָס זיינען געקומען אָפּט אַנקוקן איר האָבן געשטוינט און נישט געקענט זיך אָפּלויבן פון זיי.**

געשטאַנען איז די שול פונקט אין צענטער צווישן אַלע איבעריקע בתי־מדרשים און שטיבלעך. זי מיט אירע צוגעבויעטע פֿליגלען פון בויידע זייטן האָט

פֿאַרנומען כּמעט א קוואַרטאַל און האָט זיך הויך־מאַיעסטעטיש אויפגעהויבן מיט אירע פיר שטאָק. דער אויסנוויניקסטער אויסזען אירער, דער פֿאַסאַד, איז גראָד נישט געווען אזוי צוציענדיק. נאָר אין דער הויך האָט זי געהאַט א סך פענצטער און איז געווען געדעקט מיט בלעך געפֿאַרבט גרין.

לאַנגע און בריייטע טרעפ האָבן ארויפגעפירט פון שול־הויף אין א גרויסן פּאַליש, וואָס האָט געהאט פון ביידע זייטן צוויי קלייניע, סעפּאַראַטע שולעכלעך, אַדער, זוי מ׳האָט זיי גערופן, „השכמות״ (וואָס וויל זאָגן מקדים זיין זיך, מסתמא, דאַוונען) ווו ס׳האָבן געדאַוונט די סטובעכווער און ליבעשויער חסידים. באַלד וויי נאָר מ׳האָט אויפגעפנט דעם גרויסן וויים־געפֿארבטן טויער, וואָס איז געמאַכט געוואָרן ווי א בויגן, איבער וועלכן ס׳האָט ארויסגעגלאַנצט מיט גרויסע אותיות יעקב אבינום אויסרוף: „מה נורא המקום הזה״, האָט זיך פאָר די אויגן פונאַנדערגעווייקלט א שיינע הערלעכע פּאַנאָראַמע פון יקר־המציאותדיקע קונסט־ווערק און זעלטענע ארכיטעקטאַנישע שניצעריין. מ׳איז נאָך מער ארָאפּ אין שול עטלעכע טרעפ נידעריקער און אַנגעשטויסן זיך אויף א הויכן, שיינעם בעלעמער, אויף וועלכן מ׳איז ווידער ארויף אויף טרעפלעך פון זיינע ביידע זייטן און איבער וועלכן ס׳איז אויף דיקע שטריק געהאנגען א זעלטן שיינער, פול מיט קונסט - ארבעט הענג־לייכטער אין געשטאלט פון א גרויסן באר מיט 386 רערן, געמאכט ווי לעבעדיקע בלומען. געפארבט איז ער געווען ווייס־בלוי, אלין פון האלץ געשניצט מיט דער האנט און אַנגעצונדן האָט מען אלע ליכט אין אים שבת בהעלותך און צו דוד המלכם יארצייט, דעם צוויטן טאָג שבועות. אנטקעגן אויף מזרח־זייט האָט זיך אויפגעהויבן א פּרעכטיקער קונסט־ארון קודש מיט אזעלכע קינסטלעריש שניצעריין און ווונ־דערלעכע ארנאמענטן, אז ס׳האָט ממש דאָס אויג פארכאפט. צום ארון־קודש איז מען ארויף מיט טרעפ און פון דאָרטן ביז דער סאמער הויך פונעם סופיט האָט עד פאר־געשטעלט די דריי כתרים — כתר תורה, כתר מלכות, מיט צוגעפאסטע דערצו ארנאמענטן און צו לעצט די כתר כהונה מיט די צוויי אויסגעשטרעקטע הענט פון אהרן הכהן ווי צום דוכענען. דער שיינער, טיף־געמאלטער סופיט וויידער, אין דער גאנצער לענג און בריים א געוועלבטער און צוואלאַרטיקער, איז געווען באדעקט מיט אלערליי קונסט־געמעלן און וווּנדערלעכע באפוצונגען. ס׳זיינען דארט געווען שיין און קינסטלעך אויסגעמאלן אלערליי פארצייטיקע און נייע מוזיק אינסטרו־מענטן, לויטן קאפּיטל אין תהלים: „הללויה בתקע שופר, הללויה בתוף וכנור, הללויה במנים ועוגב...״ אביסל נידעריקער ארום און ארום זיינען אויך געווען קינסטלעך געמאלן די 12 מזלות פון יאָר. די וועגט, געמאכטע פון פעסטע און דיקע האלץ, זיי־נען געפארבט געווען ווייס. אויף מזרח־זייט, פון ביידע זייטן ארון קודש, זיינען אויף דער וואנט געווען געמאלן דער שור־חבר מיט זיינע שיינע גרויסע הערנער און דער גרויסער לויתן מיט זיינע לאנגע פלים פעדערן. פון ביידע זייטן ארון קודש, וויי־טער צו אין חלל פון דער שול, נאָענט פונעם גרויסן בעלעמער, זיינען געשטאַנען אויסגעבויטע צוויי גרויסע קוואדראטנע זאמד קאסטנס, ארומגערינגלט פון אלע פיר זיימן מיט זיין־פלעצער. דאָרטן האָט מען יום־כפור און ראש־השנה אריינגעשטעלט די גרויסע וואקסענע ליכט. די וויבער־שולן זיינען געווען אויבן און אויך אונטן. אויבן — אפענע צו דער גרויסער שול און אונטן — מיט שמאלע און לאנגע פענצ־טערלעך, וואָס האָבן אריינגעקוקט אין דער מענער שול. אויף דער דרום־וואנט צו מזרח צו איז א גאנץ יאָר אין א וויים זעקעלע געהאנגען א מצה, וועלכע מ׳האָט אלע פאר פסח איבערגעביטן, אלס אן „עירוב־חצרות״.

דער עירוב, וואָס יידן האָבן געמאכט אין יענע צייטן, האָט באטייט א פּאראיי־

ניקונג פון שכנישע שטיבער, כדי מ'זאָל קענען שבת איבערטראָגן זאָכן פון איין שטוב אין דער צווייטער.

אונטער די טרעפ, וואָס האָבן פון דער זייט שול צום ביהמ"ד צו ארויפגעפירט אין דער הויך צו דער וויבערשער אָפּטיילונג, איז געווען די שטאָטישע „גניזה" — א גאנצער אוצר פון אַלטע „שמות" און צערישענע ספרים, וואָס דאָס גאנצע שטעטל פלעגט אהין אוועקטראָגן באַהאלטן. אמאָל, גראָבנדיק זיך אין דעם ים פון „שמות", האָב איך געפונען דאָרט א קליין צעריסן ספרל פון פילאָסאָפישן אינהאלט פון רמב"ם.

די שול האָט געהאט איר יאָר-חזן איינעם ר' משה לאבוש. א גאנץ יאָר פלעגט ער נאָר דאָווענען א שבת „מברכין", אויך אין די אַלע ימים-טובים — מוסף. אין די ימים נוראים אָבער, ראש-השנה און יום-כפור, האָט ער געדאָווענט מיט א גרויסן כאָר כמעט אַלע תפלות. ער האָט זייער גוט געקענט נאָטן און האָט פארפאסט א סך שיינע אייגענע נגונים, וואָס מ'זינגט זיי עד-היום צווישן די חסידים. ער פלעגט קריגן אַלס שכירות דרei רובל א וואָך פון די הייווען, וואָס ר' מאיר שמואל מארדער, אַלס שטאָט-סטאראָסטע, האָט דאָס געהאט פון דער שטאָט ווי א מאַנאָפּאָל. אין די ימים-נוראים האָבן אין שול געדאָווענט, צווישן מענער און פרויען, עטלעכע הונדערט פּערזאָן. וויינטער, אין די גרויסע פרעסט, האָט מען געדונגען א מנין דאָרט, כדי נישט איבערריסן דאָס דאָווענען א גאנץ יאָר אין שול. קיין הרובע, אַזוי ווי אין די איבעריקע בתי-מדרשים אוים רעספעקט צו דער הייליקייט, איז דאָרטן נישט געווען, איז דערפאר וויינטער דאָרט קאַלט געווען. שבועות האָט מען דעם בעלעמער פאַר-פוצט מיט א סך גרינע ביימער אַזוי, אז ס'האָט אויסגעזען, ווי א קליין גרין וועלדל.

אַלע שטעטלדיקע חופות האָט מען געפירט מיט מוזיק צו דער שול. ס'איז אויך געווען א אַלטער מנהג צו פירן די „מטה" מיטן בר-מנין אַהין, ארומפאָרן מיט א הקפה אָרום אין אָרום די שול און דערנאָך מאָכן אן „אל-מלא".

אין די אלטע צייטן, שמחת תורה פאָרנאָכט, ווען דער „עולם" האָט זיך בים-לעכווייז אָנגעהויבן אויסטשוכען פון דעם קידוש, וואָס דער גבאי האָט זיי געגעבן ביי זיך אין שטוב, און די וואָכעדיקע זאָרג פון „מה נאכל" האָט זיך צוריק געשטעלט פאַר זייערע אויגן און אָנגעהויבן פיקן אין קאָפּ — האָט זיך דאן דער אָביכל נאָך כגילופנדיקער און פרייליכער יונגערמאַן מאָטל מאָטעס דעם טראָטשס איידעם ארויפגעדראפעט אויפן שפיץ הויכן לייטער, וואָס איז געשטאנען ביי דער שול אין דרויסן און האָט אויסגערופן ביליקע פריזין אויף אַלע לעבנסבאַדערפענישן, ווי קאַרטאָפל, ברויט, קרויט, האַלץ און מיטשקע פאַר די בהמות. דער „עולם", וואָס איז געשטאנען אונטן, האָט ביי יעדער ביליקער פריזין, וואָס מאָטל האָט באַשטימט א שטייגער א קאָפיקע א פוד קאַרטאָפל א. א. — נאָכגעשריען מיט א הויך קול: אמן!

אינטערעסאַנט איז, אז אַפילו צווישן די מעשיות, וואָס קינדער האָבן זיך דער-ציילט האָט אויך די שול פיגורירט. אזוי פלעגן זיי זיך דערציילן, אז נאָך 12 ביינאָכט קומען די מתים אין שול דאָווענען און לייענען אַפילו אין ספר תורה. און איינמאָל, האָבן זיי דערציילט, איז א לעבעדיקער ייד אַדורכגענאנגען פאָרביי דער שול נאָך 12 ביינאָכט, האָבן אים די מתים אינעווייניק אויפגערופן צו דער תורה. ער האָט קיין ברירה נישט געהאט — אריינגענאנגען אינעווייניק און איז עולה תורה געווען, אָבער גאָנץ פרי האָט מען אים דאָרט געטראָפן א טויטן.

אלטע לייט פלעגן דערציילן, אז איינמאָל האָט זיך אין שטעטל באַווירן א ייד, א נידעריקער און אויסגעדארטער, וואָס האָט גיכער אויסגעקוקט ווי אן אָרימאן. ער איז אַוועק צו די שטאָט-באַלעבאַטים און האָט זיי פאָרגעלייגט אויפצובויען אויפן

ארט פונעם קליינעם שולעכל, ווו, אגב, ס׳האָט דאָרט, לויט זיי טאקע האָבן דער־ציילט, זיך אויפגעהאַלטן און געלערנט דער נסתר און גרויסער צדיק ר׳ לייב שרהם — א גרויסע און שיינע שול, לויטן פלאן, וואָס ער האָט זיי פאַרגעלייגט און וואָס אזעלכע צוויי שולן ער האָט שוין אייפגעבויט ערגעץ־וווּ אין פוילן. ער האָט זיי פאַרזיכערט, אז אזא שול, וויי ער וועט אויפבויען, האָבן זיי נאָך אויף זייער לעבן נישט געזען. ער האָט נאָר פאַרלאַנגט פון זיי אַלערלייי נויטיקע מאַטעריאַלן, בעלי־מלאכות, וואָס זאָלן אים ארויסהעלפן ביי דער ארבעט און חיונה פאַר זיך און נישט מער. ער האָט אַבער אינגאַנצן די שול נישט פאַרענדיקט, ווייל אינצווישן, לויט אין נוסח, איז ער גאָר פאַרשוווּנדן געוואָרן פון שטעטל, לויט אַנדערע — האָט אים א שלאַנג אויסגעמאַ א בים געטאָן, פון וואָס ער איז געשטאַרבן.

די שול איז אַבער פאַרבליבן געוואָרן דורך דער אַפּטרעטענדיקער רוסישער ארמיי אין יאָר 1915 אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. דער גבאי פון שול, ר׳ יעקב לייב קעמפּער, זייער א ווילער, ערלעבער ייד, וואָס האָט שטענדיק מיט זיין הויכן „ברוך הוא וברוך שמו" ביי דער „הויבער" שמונה עשרה פאַרקלינגען דעם חלל פון דער שול האָט דאָן אינגעשטעלט זיין לעבן און האָט פון דעם העלישן פייער, וואָס האָט ארומגעכאַפּט אזא גרויסן בנין, ארויסגעראַטעוועט די 15 ספרי־תורות פון דאָרטן.

דאָס גרויסע ביהמ״ד

דאָס גרויסע ביהמ״ד האָט, אייגנטלעך, געהערט דער שטאָט. דאָרטן האָבן געדאוונט אַלע שטאָט־מענטשן. אַפילו די חסידים פון די שטיבלעך פלעגן אין די וואָכעדיקע טעג קומען אַהין דאוונען סיי נאָנץ פרי און סיי פארנאַכט, צו מנחה־מעריב. מ׳פלעגט דאָרט אָנהויבן דאוונען ממש פאַרטאָג, כיי די בליין־לאָמפּן און ענדיקן אזייגער 12 בייטאָג. מ׳האָט דעם „עמוד" דאָרט כמעט אויף איין מינוט נישט געלאָזט „אָפּקילן". אונטער דעם מנין, וואָס האָט נאָרוואָס געענדיקט דאָס דאוונען מיטן „ושמו אחד" פון „עלינו" איז שוין געשטאַנען גרייט א צווייטער מיטן הויך אויסגעשריגענעם אָנהויב „הודו". און אויב ס׳האָט חלילה אויפן מאַמענט אויסגע־פעלט א 2־3 פערזאָן צום מנין איז אויך קיין אומגליק נישט געווען — ס׳זיינען אין א מינוט־צוויי אַריינגעקומען מענטשן נאָך מיט אן עוקף. אויפן ערגסטן פאל זיינען די לאָנגע טישן פול געווען באזעצט מיט לומדים, עלטערע און יונגערע, וואָס האָבן שוין ממלא געווען דעם מנין. צו מנחה־מעריב זיינען נאָך אָנגעקומען מערערע מענטשן, וויל על פי רוב פלעגט זיך אין שטעטל אַראָפּכאַפּן א מגיד, א שליח פון א ישיבה, און דאָס איינציקע אָרט פאר זיינע דרשות פול מיט משלים, דרוש און אזוי זיך מעשיות פון ד ע ר וועלט און י ע נ ע ר וועלט איז געווען נאָר דער גרויסער ביהמ״ד.

שבת פאַרטאָג ווידער פלעגן אויך קומען אַהין אַלערלייי מענטשן זאָגן תהלים בצבור. דער שטאָט־שמש פלעגט וועקן דעם עולם צו תהלים מיטן האַמער אין די לאָדנס, אויסזינגענדיק מיט א האַרציק קול פול מיט פאַרטאָגיקן פאטאָס: „עורו נא, התיצבו נא, שטייט אויף לעבודת הבורא". דער שמש פון ביהמ״ד האָט, א חוץ זיינע געווויינלעכע פליכטן אין ביהמ״ד גופא, ווי אַכטונג געבן אויף אַרדענונג און ריינקייט, ליכט־אָנצינדן, איינהייצן ווינטער די הרובע א. א. אויך געדופן אין שול אריין פרייטיק פארנאַכט, אַוועקשטעלנדיק זיך פריער אין איין עק מארק און נאַכהער אין צוויטן און אויסשריין מיט א הויך מאַנאָטאָן צעצויגן קול: שי־י־י־... און אויך אויפפאַדערן צוזומאכן די קראָמען. ביי אויסרגעווויינלעכע פאלן, ווי ס׳האָבן

זיך אמאל געטראפן, וואס דער שטאט־שערער האט זיך פארשפעטיקט און האט געמאכט א שטאך אין שבת, איז שוין געקומען אויף דער צווייטער וואך דער רב אליין מיטן שטעקן און האט אויף אים גוזר געווען צו מאכן די „צירולנע" אין דער צייט. דער שול שמש האט אויך געהאט די אויפגאבע אפהיטן דעם שטאט־עירוב, וואס איז געווען איינגעשטעלט אין דער גאנצער לענג פונעם שטעטל דורך די ביי־דע לאנגע גאסן קריוואָ אוליצע און סעלעשטשע ביזן שאסיי. דער שמש פלעג יעדן פרייטיק פארנאכט אדורכשפאציירן דעם גאנצן וועג פונעם עירוב, באטראכטן די הוי־כע שטעקעפעס אויף וועלכע ס׳זיינען געווען אנגעצויגן דינע שטריקלעך און זען צי זיי זיינען נישט ערגעץ־וואו איבערגעריסן. די צעריסענע האט ער באלד צונויפ־געבונדן, כדי יידן זאלן מעגן טראגן אום שבת זייערע טליתים און סידורים אין שול אריין.

ס׳האט זיך אבער געטראפן אז דער עירוב איז שבת גופא דורך א שייגעץ איבער־געריסן געוואָרן. דער שמש האט דאס באלד צוויסן געגעבן אין שטעטל. די יידן, וואס האבן נישט געהאט קיין קלייניע קינדער, האבן די טליתים אנגעטאן אויף זיך און געגאנגען אין שול. ווען עמיצער איז געווויר געוואָרן אז דער עירוב איז צעריסן געוואָרן פונקט אין מיטן וועג, גייענדיק אין שול, האט ער זיך דארט אפגעשטעלט און געוואָרט אז א קליין קינד זאל ביי אים צונעמען דעם טלית און טראגן אין שול.

ר׳ משה דער ביהמ״ד־שמש און זיין נאכפאלגער חיים זיינען געווען אמת טיפישע שמשים, טיפן פון אמאליקע יידן, וואס זיינען שוין לאנג פארשוווּנדן פון דער יידי־שער וועלט. ר׳ משה, זייענדיק שטענדיק ארומגעבונדן מיט א רויט טיכל דאס רעכטע אויג, איז געווען זייער א ערלעכער ייד און, גלייכצייטיק, א פאיקער אין זיין פאך. אז ס׳פלעגט אמאל א מאנטיק, אדער דאנערשטיק, טעג פון קריאת התורה, קומען א ישובניק אדער אזוי פן איש השוב דאווענען אין ביהמ״ד, פלעגט ער אים שוין איינטיילן א פעט שטיקל תורה. נאכהער צו אים צוגיין און מכבד זיין מיט א שמעק טאבאק און רייבן פון דער „פאגאדע", איינבויגנדיק דערביי אביסל דעם קאפ און כאפן א קוק אין דרויסן דורך דעם פענצטער. יענער האט שוין גוט פארשטאנען, וואס דאס אלין באטייט און פלעג אים שוין באפרידיקן. ער, ר׳ משה, פלעגט שטענ־דיק דאוונען ביים עמוד מעריב און מיט אזא טרויעריק־אנגענעם קול און טאן, אז ער פלעגט אויף די מתפללים אנווייזן א לייכטע מעלאנכאליע.

אין די דאנערשטיקע ווינטער־נעכט, ווען די ביהמ״ד לומדים פלעגן פראווען „משמורים", זיצן און לערנען ביזן גרויסן טאג, האט זיך אמאל געמאכט, ווי פלוצים דערהערן זיי א פארשטיקט קול און האלבע ווערטער פון אונטער דעם אויוון. דאס האט שוין ר׳ משה, ליגנדיק אויף דער הארטער באנק ביים וואָרימען אויוון, גע־דאוונט פון שלאף זיין באליבטן, מיט וועלט צער איינגעוועבטן מעריב. זיי, די אלע לערנער, פלעגן צוגיין אהין אויף די שפיץ פינגער, ארומשטעלן זיך און אויסהערן מיט א שמייכל זיין דאוונען ביזן סוף. אין גרויסן ביהמ״ד האבן אויך געדאוונט עט־לעכע קאצקער און ראזיינער חסידים. צווישן די לעצטע איז געווען איינער ר׳ יעקב פראסמאן, זייער א שיינער טיפ ייד, א למדן און צוגלייך א גרויסער סוחר, אין דווקא א געווועזענער מלמד, וואס האט ליב געהאט צו טאן גמילות חסדים אין ארויסהעלפן ארעמע יידן.

אונטער איין דאך מיטן גרויסן ביהמד איז געווען אין דער זייט א שולעכל מיטן נאמען „בוקר" — דארטן האט מען שבת און יום־טוב זיך געשטעלט פרי דאוונען. דארטן האבן געדאוונט יידן בעלי־מלאכות „עמך׳ניקעס". דער „בעל־קורא" איז געווען דארט ר׳ יעקב דער שוסטער ע״ה, א טייערער ערלעכער ייד, דעם ה׳ אב־רהמצע טעלעפאנס ע״ה א שווער, און די בעלי־תפילה — ר׳ הירשל דער קצב ע״ה

און זיין זון ר׳ אברהם יצחק ע״ה, אלע פשוטע ערלעכע יידן. דער „בוקר״, ווו אויך מיין פאטער ע״ה האט געדאוונט, דערוועקט אין מיר זייער שיינע און אינטערע־סאנטע דערא־ינערונגען פון יענע, גליקלעכע און יונגע יארן. דאדטן האט אויך געדאוונט ברך דעם שוסטערס איידעם, א יונגערמאן פון בריסק, וואס ער האט צוגענומען צו זיין איין און אייניציקער טאכטער פאר א מאן. ער איז אבער געווען א פארברענטער בונדיסט און האט שוין אין יענע צייטן, ארומטראגנדיק זיך שטענדיק מיט דער „פאלקס־צייטונג״ אין קעשענע אנגעפירט אין שטעטל מיט דער קאנספי־דאטיוער ארבעט און אין געהיימע פארזאמלונגען אין דער שאפיי „בוינע״ (שעכט־חויז) און אונטערשטאטישע וועלדלעך. איך און מיין יונגט־און ביהמ״ד־חבר יהושע באיאן, וואס האט אויך געדאוונט דארט, זייענדיק שוין דאן יינגלעך פון מער־ווייניק 16-17 יאר, הייסע, באוווסטזיניקע ציוניסטן, וואס האבן שוין געליייענט דעם „הצפירה״, — האבן שטענדיק ביים דאוונען מיט אים דיסקוטירט און געהאט אפטע צוזאמענשטויסן וועגן דער נאציאנאלער פראגע. אויסגעהאלטן האט זיך דאס גרויסע ביהמ״ד פון די ביישטייערונגען פון די מתפללים ערב יום־כפור צו די „קערות״ און טיילווייז אפילו אין מיטן יאר. בשעת הדחק אבער וועגן די אויבנדערמאנטע הכנסות האבן נישט געסטאיעט און ס׳האט אויסגעפעלט האלץ אין די גרויסע פרעסט, אדער מען האט געדארפט עפעס רעמאנטירן דארט, האט שוין דער „שמש״ א שבת מכריז געווען נאכן „לייענען״, אז אלע מתפללים זאלן „לייגן״ זייערע טליתים, וועלכע זיי פלעגן באלד זונטיק גאנץ פרי „אויסלייזן״...

דאס נעסכיזשער (שפעטער דאס סטעפאנער) שטיבל

די ערשטע צייט האט אין שטעטל אייגנטלעך געהערשט ווי דער אינציקער אנערקענטער רבי דער נעסכיזשער ז״ל. ער איז געווען דער אינציקער דעה־זאגער דארט, דער אלייניהערשער אין די אלע רעליגיעזע פראגן. קיינער האט נישט גע־וואגט עפעס צו טאן דארט אליין, נישט אנפרעגנדיק פריער אים וועגן דעם. נאכהער אבער, וען דער מחלוקת צווישן די צווויי הויפן, נעסכיזשער און טריסקער, האט זיך פארשטארקט און אויסגעבריייטערט, האבן זיך שוין אנגעהויבן צו ווייזן אין שטעטל אויך טריסקער חסידים, סטאלינער און אפילו, שוין אין די לעצטע יארן סאדע־גערער, ליבעשוויער און סטובעכזוער. דער מחלוקת צווישן די אויבנדערמאנטע הויפן איז אמאל צוגעקומען צו אזא עקסטרעמען פונקט, אז יעדער רבי האט זיין צד געשיקט באזונדערע כלי־קודש, ווי שוחטים און קצבים און איין צד האט נישט געוואלט עסן פון דער שחיטה פונעם צווייטן. נאך דעם נעסכיזשערס פטירה איז דאס „רבייסטוועי״, צוליב דעם, וואס ער האט נישט געהאט קיין קינדער, איבערגעגאנגען צו זיינס א פלימעניק, ר׳ מאיר חיימקע ז״ל. דער לעצטער האט געווויינט אין דעם שטעטל סטעפאן און דערפאר שוין דער נאמען סטעפאנער חסידים. אזוי אז דאס סטעפאנער חסידות איז געווען א נייע רבי׳שע „דינאסטיע״, אן אפצווייג פונעם נעסכיזשער רבין ז״ל.

דער עלעמענט חסידים איז געווען א געמישטער: צווישן זיי זיינען געווען רייכע און ארעמע, לומדים און פראסטע. בכלל זיינען זיי געווען „קאלטע״ חסידים. דערצו, גלויב איך, זיינען געווען עטלעכע סיבות. די אלע איצטיקע סטעפאנער, זיינען פריער געווען נעסכיזשער חסידים און האבן נאך גוט געדענקט דעם נעסכי־זשער צדיק און זיינע פילע מופתים, וואס ער האט, לויט ווי זיי האבן דערציילט, באוויזן. א חוץ דעם האט ר׳ מאיר חיים ז״ל קיין תורה ביים טיש קיינמאל נישט געזאגט, דאס וואס אין יענע יארן איז געווען א מנהג ביי רביים, וואס האבן געקענט

לערנען. דערפאר איז טאקע קיין וווּנדער נישט, וואם צו יענער צייט האבן זיך פיר חסידים פון שטיבל פארזינדיקט מיט עפעם א לשון - הרע אויפן רבין, צוליב וואם מ'האט זיי פון דארטן ארויסגעטריבן. נאר איינער פון זיי, ר' יעקב שמואל רידער ע"ה, דער שטענדיקער גבאי און בעל - תפילה דארט, האט זיך צולעצט אומגעקערט אין שטיבל, נאכדעם וווען ער האט זיך געשטעלט פארן רבין מיט בלויזע זאקן, ביי אנגעצונדענע ליכט און פייערלעך מקבל נזיפה געווען (א פארוווורף געקראגן) און געבעטן דעם רבין אים מוחל זיין. די איבעריקע דריי האבן זיך נישט געווואלט אונטערווארפן צו אזא פראצעדור און, ווי מ'האט דאן געשמועסט אין שטעטל, האבן זיי סוף-כל-סוף אין משך פון זייער לעבן געכאפט יעדער זיין פסק.

דאס טויסקער שטיבל

דער דארטיקער עולם חסידים איז אין מערסטנטייל געווען פון ארעמען קלאס. כמעט אלע מלמדים, שוחטים און סופרים פון שטעטל זיינען געווען טריסקער חסידים. זיי זיינען אבער געווען הייסע חסידים. צווישן זיי זיינען געווען א סך לומדים. זיי האבן אויך געהאט א שיינעם, הארציקן נוסח-תפילה, פול מיט תחנונים און פאטאס, דין-גרעצויגענע טענער, וואס האבן ממש גיפליסטערט צו דער נשמה... באזונדער פלעגט דער אלטער רבי ר' יעקב לייבעלע ז"ל זייער שיין און הארציק דאוונענען. ער פלעגט זייער טיף „פראווען" אין טריסקער שטיבל גופא מיטן גאנצן רבוישן פארנעם. ביי אלע דריי שבתדיקע סעודות האט ער „געזאגט" תורה, אפט-מאל זייער טיפע און קאמפליצירטע, צונויפמישנדיק תלמוד, זוהר און אנדערע שווערע ספרים. ביים בענטשן האט ער זיך באזונדער אפגעשטעלט ביים „הרחמן הוא ישלח לנו את אליהו הנביא" און אוף שיינע עטלעכע מינוט מכוון געווען דערביי זיינע כוונות. די חסידים האבן אבער געגלויבט, אז דער רבי איז אין די מינוטן אויפן הימל... ס'איז געווען א צייט, ארום די יארן 1905 — 1904, וואס די טריסקער חסידים זיינען געווען אין שטארק אנגעצויגענע באציונגען מיט די סטאלענער חסידים. דאס איז געשען צוליב א מעשה שהיה: די ביידע הויפן, טריסק און סטאלין, האבן זיך מתחתן געווען — ר' משהלע, דעם טריסקער רבינס א זון, האט התונה געהאט מיטן סטאלענער רבינס א שוועסטער הוהלע. זי, זייענדיק אבער א שיינע און פון א הויף א מער „דעמאקראטישן" האט אויפן מאן געווארפן אן אומהן און איז אוועק צוריק צו איר ברודער. מ'האט אבער צולעצט געצוווונגען דעם מאן, ר' משהלען, איר אפצוגטן. ווי שטארק הייסע חסידים זיי זיינען געווען, קאן דינען דער פאקט, וואס איינער א חסיד מיטן נאמען שמעיה האט זיך אויסגעדריקט, אז ער וואלט וועלן זיין האבער, כדי דעם רבינס פערד זאלן אים אויפעסן... בעת דער מחלוקת פון די דיינים אין ראטנע זיינען זיי אליין געווען איין צד קעגן דער גאנצער שטאט. זיי האבן זיך היים און אייפערדיק פארטיידיקט ביזן סוף פון דעם מאדנעם מחלוקת, וואס האט אמאל דערפירט ממש צו אבסורדן און האט צעריסן פאמיליעס און געבראכט צו א פירוד לבבות צווישן טאטעס און זין, צווישן ברידער און האט פארזויט שינאה און קריגערייַ און דערפירט אפילו אמאל צום ערגסטן-מיאוסטן — צו גישלעגערייַן. זיי האבן אבער אויך פארמאגט א שיינע עטישע מדה — זיי פלעגן זיך איינשטעלן איינער פארן אנדערן און אפט אפילו זיך ארויסגעהאלפן סיי מאראליש און סיי מאטעריעל.

דאָס סטאָלענער שטיבל

דאָס סטאָלענער שטיבל איז געשטאַנען נעבן ביהמ"ד. דאָרטן האָבן מערסטנטייל געדאוונט די גבירהקראטיע פון שטעטל — די שאפיראָס, די אברכס א. א. זייער נוסח פון דאוונען איז געווען זייער א האַרטער און האמעטנער. דער עלעמענט פון דעם רוב מתפללים איז געווען זייער א קאַנסערוואַטיוועָר. די ערשטע פלעגן זיי באַקומען יעדע נייע אידייע, געדאנק און באַוועגונג, וואָס איז אמאָל אויפגעקומען אין שטעטל. דער אינציקער גוטער ציונוסט און נאַציאָנאל באַווּסטזינקער צוויוישן זיי איז געווען דער אַזוי טייערער און אויפלעער ה' אשר לעקאר ע"ה, שפעטער דער מורשה פון קק"ל. די ערשטע צייט, נאָך אויידער אַשר לעקאר איז אַנגעקומען אין שטעטל, פלעגן זיי כמעט רופן די דעמאָלסדיקע עטלעכע משכילים און ציוניסטן. איינער פון זיי, א יונגערמאַן א למדן מיט א שארפן קאָפּ, אן עלוי יונגערהייט, אליין פון זוויהיל, וואָלינער גובערניע, אן אויפעם ביי די אברכס, ישראל זוסיע יאנאָווער — האָט זיך אויסגעדריקט אויף ד"ר הערצלען, פונקט אין דער וואָך פון זיין פטירה, וועָן דער העברעישער דיכטער י. כהן האָט אין א שיר, געדרוקט דאָן אין „הצפירה" אויסגעשריען: „ד"ר הרצל מת, האם יש אלהים בארץ" — אין אזעלכע שענדלעכע טערמינען, אז מ'קען דאָס אויף פאָפיר נישט אַרויפברענגען. זיי זיינען געווען פאָנאַטישע חסידים און כאָטש דער רבי, וועָן ער פלעגט אמאָל קומען אין שטעטל, האָט אנשטאָט „תורה", ווי די מאָדע איז דאן געווען, זיי גאָר דערציילן פון וועלטלעכע זאכן, פון זייער רייזעס איבער דער שווייץ אין די אלפן־בערג און פון די שיינע נאטור־פלעצער דאָרט האָבן זיי אים דאָך פאַרגעטערט און פלעגן אַריינטייטשן אין זיינע פשוטע גשמיותדיקע רייד הימלישע כוונות. אז א חסיד איז אמאָל אַריינגעלאָפן צום רבין אים אַנזאָגן, אז די לבנה איז אַרויסגעשוומען פון די כמארעם און מ'קען שוין גיין איר מחדש זיין, האָט ער אים געהיסן כאָפן א זאָק און איר אַריינכאָפן אינעווייניק. איז דאָס ביי זיי, ביי די חסידים, אויך געווען נישט פראָסט געזאָגט. דער רבי איז אויך געווען א ליבהאָבער פון מוזיק. ביי זיך אין הויף האָט ער מיט זיינע קינדער איינגעאָרדנט א „קאַפּעליע". צווישן זיינע חסידים אין ראָטנע האָט ער געהאט איינעם א „כלי־זמר" — איצל שפילמאן. וועָן דער רבי איז פון אים אַוועק־געוואָרן, אז ער האָט אן אלטן זיידן כמעט א בן מאה — ר' אביגדור ע"ה, א געוועזענער כלי־זמר, וואָס פאַרמאָגט אן אלט בעסעל (אזא גרויסע פידל וואָס מען שפילט אויף איר שטייענדיק) האָט ער צוגעשיקט צו אים א חסידישע דעלעגאַציע און אים פאַרבעטן צו זיך. דער רבי האָט דעם זקן אויפגענומען מיט גרויס כבוד און צווישן אַנדערן אים געפרעגט ווי אלט דאָס בעסעל איז. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן אז דאָס איז געקויפט געוואָרן א 70 יאָר פריער ביי א סאָלדאט אין מלחמה־צייט. ער האָט עס אים אַוועקגעשאַנקען. אין וואַרשע, וווהין ער האָט עס געפירט פאַריכטן, האָט מען דאָס געשאָצט אין א סך געלט. אזוי האָבן די סטאָלענער חסידים אין אלן וואָס דער רבי האָט געטאָן און גערעדט, געזען לויטער געטלעכקייט. זיי פלעגן דאן, וועָן דער רבי איז צו זיי געקומען, מאכן פרייליכע „הילולאָס" און חסידישע ריקוד־לעך. שביעי של פסח איז ביי זיי געווען א מנהג צו קומען נאָכן עסן ביינאכט אין „שטיבל", אויסגיסן א פאָס וואָסער אינעווייניק אן דערמיט סימבאָליזירן דאָס שפאלטן דעם ים־סוף...

דאָס ריזשענער שטיבל

דאָס שטיבל איז געווען אויפן נאָמען פון א שטאָט אין עסטרייך — ריזשען, נאָכהער סאָדאָגור, ווו דער רבי האָט געווויינט. ריזשינער חסידים זיינען אין ראָטנע

געווען ווייניק, אפשר א מנין. דאָס שטיבל איז געשטאנען מן־הצד פון אלע בתי־מדרשים, פון יענער זייט טייך „נילום", אזא מין גרויסע „קאלוזשע", וואָס זומער צייט האָט זי אינגאנצן אויסגעטריקנט און גערופן האָט מען זי „נילום" צוליבן נאָמען פונעם געסל, ווו זי האָט זיך געפונען — „מצרים"־גאָס, וואָס נאָר גאָט אליין אפשר ווייסט פארוואָס מען האָט דאָס אזוי גערופן. שמחת־תורה ביינאכט פלענן שוין די קינדער מיט די פאַנען אין די הענט אַוועקלאזן אויפן טייך נילום הילצערנע ברעטלעך מיט שטיקלעך ברענעדיקע ליכט.

רוידנדיק פון די ריזשינער חסידים קען מען נישט איבערגיין אוּן ניט דערמאָנען די צוויי שיינע טיפֿן פון חסידים, ווי דער אלטער ר׳ אהרן שמואל און ר׳ ישראל ליפא בערגעל זיינען געווען. דער ערשטער, ר׳ אהרן שמואל, מיט זיין לענגלעכער מילך־באָרד און ליולקע ציבוק שטענדיק אין מויל האָט פאַרגעשטעלט מיט זיין פערזאָן אַן אלטן טיפ חסיד, וואָס איז שוין לאנג נישט בנמצא אין דער יידישער וועלט, וועלכער האָט שטענדיק אין די וואָלקנס רויך, וואָס זיין ליולקע האָט פאַרשפּרייט אַרומגעשוועבט אין זיין פאנטאזיע אין די עולמות פון חסידות. אז ער פלעגט דערציילן זיינע חסידישע ספורי־נפלאות, ציענדיק דערבי פארטראָכט דעם צוביק, מיט א קול דממה דקה און מיט א חסידיש פלעמל אין די פארנעפלטע, פארטראכטע אויגן, האָט מען געזען בחוש, אז ער שוועבט ערגעץ - ווו אין אַנדערע העכערע ספערן, אין פאַנטאַסטיש־אויסגעטרוימטע וועלטן. און אזוי טאקע בלחש אַבער מיט אינערלעכן ברען האָט ער אויך געלערנט.

דער צווייטער, ר׳ ישראל ליפא ע״ה, א ייד א בעל־מסחר, א טרוד שטענדיק מיט פרנסה איז אַבער אויך געווען א פייערדיקער חסיד. ער פלעגט פון צייט צו צייט זיך אַראָפּכאפן צום רבין און צוריקומען פון דאָרטן אינגאנצן אַן אַנדערער, א חסידיש אָפּגעפּרישטער, ממש א צופלאמטער. ער פלעגט דאָן דערציילן מיטן חסידישן פאַנאַטיזם אין די אויגן, די נסים און וווּנדער, וואָס ער האָט זיך ביים רבין אַנגעזוען, אזש פונקטן פון קדושה און אימה האָבן פון די אויגן געשפּריצט. ער האָט געזען, א שטייגער, האָט ער אמאָל קומענדיק פון דאָרט דערציילט, ווי דער רבי האָט קידוש געמאַכט איבער א פולן ביז איבער די ברעגעס בעכער ווויין און כאָטש ער האָט זיך דערבי, האָלטנדיק אים אויף זיין האנט־פלאך, שטאַרק געשאָקלט האָט זיך דאָך קיין איין טראָפן ווויין נישט אויסגעגאָסן פון אים...

דאָס ליבעשויער שטיבל

די ליבעשוויוער און סטוביכווער חסידים, וואָס זיינען אין שטעטל באַשטאַנען פון בעלי־מלאכות, שניידער און שוסטער, זיינען פריער געווען איינגעאָרדנט אין ביידע „השכמות", וואָס זיינען געווען אין דער גרויסער שול, פון די ביידע זייטן פון דעם פּאליש. נאָכהער, אין יאָרן אָרום האָבן די שניידער, וואָס זיינען מסתמא געווען מער פארמעגלעכע, אויסגעבויט א באַזונדער שטיבל, אין דער זייט פונעם ריזשינער שטיבל. אין די אלטע צייטן, אומגעפער סוף ניינצנטן יאָרהונדערט, זיינען די בעלי־מלאכות נישט געווען קיין חסידים. וואָס פאַר א רבי ס׳איז געקומען אין שטעטל, דער נעסכיזשער ז״ל אדער דער טריסקער ז״ל א. א. זיינען זיי זיך געגאנגען צו אים פּידונען מיט א קוויטל און בעטן אויף פרנסה, קינדער א. א. זיי האָבן זיך דערום שטענדיק געפילט נידעריק און שפלדיק אינעם גייסטיקן לעבן אין שטעטל לגבי די חסידים און, אזוי געזאָגט, בעלי־בתים, וואָס האָבן זיך אויסגעלעבט אין זייער חסידות און האָבן זיך געהאַלטן העכער, אין פאַרצוג, פון די בעלי־מלאכות. די א. ג. „בעלי בתים" האָבן געקוקט אויף זיך ווי אויף א העכערער קאסטע, ווי אויף

א העכערן קלאס מענטשן, וואס ביי געוויסע ליטוראגישע פאלן און שול־כיבודים, ווי „עליות" צו דער תורה און ביי הקפות אין שמחת־תורה א. א. האט מען דאס קענטיק ארויסגעזען — די בעלי־מלאכות האבן זעלטן וועז געקריגן עליות, אדער אנ־דערע כיבודים אין די שול, ווי זיי וואלטן זיין צווייטראנגיקע, אויב מען טעג זיך אזוי אויסדריקן. דערפאר טאקע איז ביי זיי צולעצט אויפגעקומען דער געדאנק פון „קנה לך רב" און וועלן צו לייטן גלייך. זיי האבן זיך שוין נאכהער איינגעארדנט אין אייגענע מנינים און געגאסן פון אלערלי רעליגיעזע כיבודים. זיי האבן זיך שוין דאן געפילט ווי זעלבסטשטענדיקע מיט אייגענע בעלי־תפילות און אייגענע בעלי־קורא'ס. ר' אברהם טאקער ע"ה, א שניידער און ר' יצחק הירש בארג ע"ה, א סטא־ליאר האבן זייער שיין און האַרציק געדאוונט ביים עמוד. און וועז ס'איז געקומען דער ליבער שבת אדער יום־טוב אין שטעטל זיינען די בעלי־מלאכות אנגעטאן אין די

ר' יחיאל טאקער, פאטער פון אונזערע
אקטיוויסט לאנדסלייט יעקב און מאיר
טאקער אין ארגענטינע.

שבת־יום־טובדיקע מלבושים מיט די בריידע און הויכע חסידישע היטלען און בריידע גארטלען אויף די לענדן, שוין געווען גלייך מיט די איבעריקע חסידים. פלם א טיפ, ווי א מוסטער קען דינען דער ר' חיים פעלדמאן, אדער חיים דער שוסטער, וואס מיט זיינע מלבושים און בריידע צעקעמטער באדעק מיט דעם חסידישן היטל מיטן הויכן „דעניק" האט ער אויסגעזען ווי א רבי. בכלל זיינען ביי אונדז אין שטעטל די בעלי מלאכות געווען זייער פיינע, אידעלע און שלמותדיקע יידן. פון דער אלטער גענעראציע צ. ב. ש. חיים יידל דער שניידער, וואס דער אלטער ליבעשויער רבי ז"ל האט אים דעם ערשטן נאך הבדלה מוצש"ק געזאגט מיט א ניגון — „חיים־יידל א גוטע וואך" — דער איז געווען אן אמתער ערלעכער מאן און זיינע קינדער אלע, ר' יחיאל, אברהם, געצי ע"ה, און באזונדער דער העלדישער איצי ע"ה, וואס איז געפאלן אין א"י, אין א קאמף צוגלייך מיט טרומפלדארן זיינען געווען זייער פיינע און נאבעלע יידן. צווישן די שוסטער אין שטעטל זיינען געווען אזעלכע ווי ר' דוד אויף דער אלטער שטאט און זיינע צווי זין שלמה און לייבל ע"ה — זייער ליטישע, אמת ליבע מענטשן אזוי אויך א סך אנדערע. באזונדער דער „אמעריקאנער" שוסטער

יהודא לייב סענדיוק, א ייד א זייער א פרומער, וואס האט זיך שטארק געהיט חלילה נישט נעמען פאר דער ארבעט א איבעריקן גראשן. ער האט מיט זיין התנהגות גיכער געמאכט א אינדרוק פון א ל"וניק.

ר' יהודה לייב סענדיוק מיט זיין פרוי
און קינדער

דער שאסיי־ביהמ"ד

אין דעם שאסיי ביהמ"ד האבן געדאוונט די יידן, וואס האבן געווינט ביים שא־סיי, אדער אין דער קאוואלעם־גאס. אין דעם ביהמ"ד, וואס איז געשטאנען ווי אויף א בערגל און וואס איז געווען א גאנץ גרויסער און ליכטיקער, איז אויך געווען דארט איינגעארדנט א מקוה, אזוי, אז די יידן, וואס האבן דאס געדארפט, האבן נישט גע־ברויכט גיין אין דער שטאט־מקוה.

דארטן האט דער גבאי, ר' ישראל מאיר מאראנין געלערנט מיט זיינע תלמידים פון יענעם געגנט.

די תקופה פון חסידות און תורה, רעליגיעזע אנשטאלטן און ווילטעטיקע חברות

ווי ס'איז צו זען פון פריערדיקן קאפיטל, זיינען אין שטעטל געווען א סך בתי מדרשים, שולן און שטיבלעך, וו ו יידן האבן א חוין דאוונען אויך געלערנט דארט. ווייל נישט בלויז די מאטעריעלע באדערפענישן און פרנסה־זארגן אליין האבן דאן דאס

יידישע לעבן אויסגעפילט אין שטעטל. ס׳האָט אויך געהאָט אַנדערע זאָרגן, אַנדערע אינטערעסן און פון העכערן מין און קאַליבר, פון מאָראַלישע ווערטן. ס׳איז געווען א שטעטל פון גאָלע חסידים, וואָס האָבן געגלויבט אַחוץ אין גאָט אויך אין זיינע צדיקים, וואָס האָבן אין אַלץ, וואָס האָט זיי געטראָפן אין לעבן, געזען דערין גאָטס האַנט, גלויבנדיק אַבער גלייכצייטיק אין רבינס כוח אָפצושרייבן א גזירה. — „הצדיק גוזר והקב״ה מקיים״ און אין זייערע הערצער האָט געגלית אמונה און בטחון. די בתי מדרשים זיינען אפילו אויף קיין אירן מינוט נישט לוידיק געבליבן — אַדער מ׳האָט געדאַוונט אין זיי אַדער מ׳האָט געלערנט. און א שיין בילד, פול מיט פאַטאָס און דער־הויבנקייט איז געווען צו זען אין יענע צייטן, סוף נייַנצנטן און אָנהויב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, אין די בתי־מדרשים און שטיבלעך, ווו עלטערע יידן, בחורים און יינג־לעך זיינען געזעסן ארום די לאַנגע טישן ביי אָפענע גמרות און אַנדערע חיליקע ספרים און האָבן געלערנט אין זיי, צושאַקלענדיק זיך, מיט אַזא זיסן בענקענדיקן ניגון. אז ס׳פלעגט ממש פאַרכאַפן און באַצויבערן יעדן איינעם, וואָס האָט דאָס צוגעזען און ס׳פלעג די לערנערס אַריבערטראָגן אין פארכישופטע, ווייטע און פאַנטאַסטישע וועלטן...

זיי, די א יידן, פלעגן זיך זיצן אין די בתי־מדרשים, אין די קדושה־ווינקלען, ביי די לאַנגע טישן, אַדער שטענדערס, ווו ס׳האָט זיך אָפט געדאַכט, אז די שכינה שוועבט דאָרט ארום, האָבן זיך געשאָקלט און ארויסגעלאָזט אַזעלכע הארציקע, זיסע טענער, האָבן זיך געעוסקט אין די הויות דאביי ורבא און געשוומען אין דעם טיפן און לויטערן ים התלמוד. אפילו די, וואָס זיינען געווען רוב טאָג פאַרנומען מיט דאגות פרנסה, האָבן זיך אָפגעריסן אויף א פאָר שעה און געלערנט, אָפגעטרייסלט פון זיך דעם גרויען, וואַכעדיקן שטויב, געזעסן געלערנט און געטרוימט וועגן די שיינע וועלטן דאָרט אויבן, ווו דער שור הכר מיטן לויתן פאָשען זיך פאָר זייערטוועגן, דער חמר מבראשית עלטערט זיך מערער אוז איבער אַלץ דערוואַרטעט זיי דערצו נאָך, אַלם צוגאָב, דער „זיוו השכינה״...

זיצט ר׳ אהרן שמואל ביים שפיין פון דעם לאַנגן תורה־טיש מיט דעם ליולקע ציביק אין מויל און פיפקעט, מיט דער שיינער לאַנגער מילך־באָרד, און בנעימות ברומט ער ארויס מיט א דממהדיק קול פון דעם פאָר אים אָפענעם ספר און, גלעטל־דיק די באָרד מיט בויידע הענט טראָגט ער צו איר עק צו זיינע פארחלומטע אויגן און באַטראַכט זי, ווי עפעס א שטיקל צירונג...

ביי א צווייטן טיש, ביי אַן אָפענער גמרא, מיט א רויט טיכל אַביסל צוגעדעקט, זיצט ר׳ יהושע דער שוחט. ער האָט אויף עטלעכע מינוט מפסיק געווען דאָס לער־נען, פאררויכערט א פאָפיראָס און דערציילט אגב זיינע שכנים ביים טיש, די לער־נער־בייזיצער וועגן דעם ווילנער בעל־הביתל. ער זינגט זיי דערביי זיין „ענני ד׳ ענני״ מיט אזעלכע מתיקותדיקע, טרויעריקע טענער, וואָס ער האָט, לויט די לעגענדע דער־ציילט, געזונגען אויף זיין טויטן בעט.

וויטער אַביסל ביים לאַנגן טיש זיצן צווויי באַווסטע למדנים אין שטעטל, ר׳ איצל ישראלים, אַדער איצל דער מלמד מיט זיין חבר ר׳ אליעזר מלמד און פילפולן און אָמפּערן זיך וועגן א שוועכער סוגיא אין מסכתא סוכות. זיי ביידע זיינען אַבער קורצזיכטיק, לייגן זיי זיך כמעט אַוועק מיט דעם פנים און אויגן אויף דער גמרא, זוכן אין רש״י, זוכן אין תוספות און מישן אויף דעם מהרש״א, זען וואָס ער זאָגט עפעס אויף דעם און זיינען זיך אזוי מנצח אייניער דעם אַנדערן אין דער הלכה...

אט אזוי אַן ערך האָבן יידן דאָן פאַרבראַכט אין די בתי־מדרשים אין תורה לער־נען, אין עבודה — תפילה און מעשים טובים, ווי אויך אין חסידישע מעשיות און ספורי נפלאות פון די צדיקים. א באמת אַריגינעל לעבן.

דערפאַר איז דאָס יידיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן אין שטעטל געפֿאַסן רואיק, אַן די היינטיקע פּאַרטייאישע ברויזנישן און דיפֿערענצירונגען. אמת, דאָס חסידות מיט די פּאַרשיידענע כיתות און נוסחאות פון תפילה און „עבודה" און די באַזונדערע אָפּטע מחלוקתן צווישן די רבישע הויפן האָבן אויך עפּעס פּאַרגעשטעלט ענלעכעס צום היינטיקן פּאַרטייאישן אימפּעט און אונטערשיידן, — האָט דאָס אָבער נעהאָט צו טאָן מערסטנטייל מיט הימלשע זאַכן מיט רוחניותדיקע נישט־דאָאיקע אינטערעסן און פּראָבלעמען...

ס׳זיינען געווען אין שטעטל עטלעכע חברות, אָבער גאָנץ כשרע. ס׳האָט שוין פֿון גאָנץ לאַנגע יאָרן דאָרט עקזיסטירט א חברה ש״ס, וואָס האָט צווישן זיינע מיט־גלידער צעטיילט די 60 גמרות און אַז מ׳האָט זיי געענדיקט פונקט צום יאָר, האָט מען אין סטעפּאַנער שטיבל אַדער אַמאָל אין טריסקער שטיבל געמאַכט א שיינע סעודת מצווה מיט פֿלייש, פיש און בראַנפן. ס׳איז דאָן יו״ט געווען אין שטעטל. אפֿילו פּראָסטע יידן, וואָס האָבן נישט געקענט לערנען, האָבן געצאָלט חבר געלט און זיי־נען אויך געווען באַטייליקט און פֿאַררעכנט, ווי זיי וואָלטן לערנען. ביי דער סעודה האָט מען געזונגען חסידישע ניגונים, געזאָגט תורה און דערציילט חסידישע מעשיות. דער אָלטער מנשה, א נידעריק, דאַר יידעלע, איז געווען דער אויפֿזעער פון דער בא־זונדערער שאַפּע, פּונקט מיט ש״ס און אַנדערע ספֿרים, ווי אויך אַן אָלטער פּנקס פון יענער צייט נאָך, זינט ס׳האָט זיך געגרינדעט די חברה, וואָס איז געשטאַנען פֿאַר־שלאָסן אין א באַזונדער ווינקל אין דעם גרויסן ביהמ״ד.

ס׳איז אויך געווען א חברה תהלים דאָרט, וואָס די גרינדער פון איר זיינען געווען די שיינע באַלעבאָטים און ווילע יידן, ר׳ דוד דער שוסטער און אויך ר׳ בערל פיינ־טיך, פון פאַך א קירושנער. דער „שמש" פון ביהמ״ד פלעגט יעדן מיטגליד שבת פּאַרטאַג אויפֿוועקן, קלאַפּנדיק אין לאַדן פון שלאָף־צימער מיטן באקאנטן מזמור: „עורו נא, התיצבו נא, שטייט אויף יידן לעבודת הבורא". און יידן, זומער און ווינ־טער, זיינען אויפגעשטאַנען פון זייערע אויסגעוואַרעמטע געלעגערם און זיך צונויפ־געקומען אין דעם גרויסן ביהמ״ד זאָגן בצבור מיט דעם אַזוי האַרציקן ניגון תהילים און בעטן פֿאַר זיך אוז פֿאַר אַלע יידן געזונט, פרנסה און א גיכע ישועה.

אויך האָט אין שטעטל עקזיסטירט א חברה קדישא, די אויפגאַבע פון וועלכער ס׳איז געווען צו שיקן מענטשן צו פֿאַרען זיך מיטן בר־מינן און מלווה זיין אים מיט א מנין צו זיין אייביקער רו. דער גבאי פון דער חברה איז געווען ר׳ דוד גרינשטיין ע״ה. א חוין דעם האָט דאָרטן אויך עקזיסטירט א מין בקור חולים חברה, וואָס האָט געשיקט אירע מיטגלידער צו ארעמע, עלנדע קראַנקע אויפֿפֿאַסן אויף זיי און נעכטיקן א נאַכט מיט זיי.

ווייטער איז אין שטעטל געווען, אמת א נישט אַפּיציעלע און אַרגאַניזירטע חברה „חונן דל״ (אזא נאָמען האָבן זיי איר צווישן זיך געגעבן) וואָס איז געווען אַנגעוויזן בלויז אויף די ביהמ״ד־יינגלעך, די לערנער. זיי האָבן יעדן אַרעמאַן, וואָס איז אין שטעטל געקומען אויף א טאָג־צווויי — און אזעלכע זיינען דאָן כמעט יעדן טאָג געווען — באַזאָרגט מיט א מיטאָג ביי געווּסע בעלי־בתים, וואָס האָבן געוואָלט טאָן א מצוה. צווויי אזעלכע, וואָס זיי האָבן כמעט קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט צו געבן אפצוזען אַן ארעמאַן, זיינען געווען —ר׳ דוד גרינשטיין, א זייער השובער באַלעבאָס, א לעדער־קרעמער, אויך א גבאי אין דער גרויסער שול און ר׳ ליבער קאַרש, א ייד אַן אָקסן־סוחר, א טריסקער חסיד, זייער א קלוגער וווילער ייד, געווען אין שפּעטער־דיקע יאָרן פֿרעזידענט פון דער קהילה אין ראַטנע. פֿאַר די אַרטיקע אַרעמעלייט ווידער, האָבן שוין געזאָרגט געוויסע פֿרויען און מיידלעך, באַזונדער מלכה די „רא־טאנדע", וואָס זיינען אומגעגאַנגען מיטן פֿאַרטוך אַלע פֿרייטיק צו נאַכטס אין צו־

גויפגענומען פאר זיי ברויט, פיש און פלייש. א חוץ, וואס מ׳פלעגט אין מיטן וואך ארויסגיין פאר זייערטוועגן מיט דער „רויטער פאטשיילע" אויפמאכן עטלעכע גילדן אויף חיונה.

ס׳איז אויך געווען אין שטעטל א „תקון־ספרים" חברה, וואס איז אויך אגב גלעגן אין די הענט פון די „באנק קוועטשער", וואס איר אייניציקער ציל איז געווען צו זאמלען געלט ביי געווייסע וווילטעטיקע פארמעגלעכע באלעבאטים, יעדן פרייטיק און קויפן נייע ספרים און אויך פארריכטן די אלטע.

**
*

די אלע אויבנדערמאנטע חברות זיינען זיך געווען פרידלעכע, געארבעט שטיל און געמיטלעך און נישט געריצט קיינעם און נישט ארויסגערופן קיינע מחלקות. אויב ס׳האט יא אמאל אויסגעבראכן א מחלוקת, אחוין די געווינלעכע אין יענע צייטן — די חסידישע, וואס איז געווען א מחלוקת לשם שמים — איז דאס אבער שטענדיק געווען אויף דער רעליגיעזער באזע, ווי דער דינים מחלוקת, א שטייגער, וואס האט אין שטעטל אויסגעבראכן אין יאר תרס״ג, ווען דער אזוי באוווסטער און שיינער טיפ דיין ר׳ יוסף לייבעלע איז נפטר געווארן און, נישט איבערלאנדיק נאך זיך א זון, איז די רבנים־קויט פון עטלעכע דורות מיט זיין טויט, איבערגעריסן געווארן און די כסא הרבנות איז ליידיק געבליבן. די שטאט האט דאן צוגענומען פאר א רב איינעם א ר׳ יחזקאל פרידלענדער, א ליטווישער ייד, א גרויסער למדן מיט סמיכות אויף רבנות פון די גרויסע ליטווישע גאונים, וואס איז פונקט דאן אנגעקומען אין שטעטל מיט א שליחות פון וואלאזשינער ישיבה איר צו שטיצן. ער האט אבער צולעצט, צוליב געווייסע סיבות, ארייניגעשיקט זיינעם א ברודער ר׳ שלמה טוביה, אויך מיט סמיכת רבנות און גרויסן דרשן. דער לעצטער איז טאקע געווען אין שטעטל אלס דיין ביז צום הורבן ראטנע.

דער טריסקער רבי, ר׳ יעקב לייבעלע ז״ל, האט אבער זיינע הסידים ארויסגעשיקט פאר א רב זיינעם א חסיד, א פוילישן יונגערמאן, איינעם יוסף שור. האט זיך דאס שטעטל דאן געווויגט ממש אין אמתן מחלוקת: מ׳האט איינער דעם אנדערנם שחיטה טריף געמאכט, איינער דעם אנדערנם גט — פסול געמאכט. אין אייגענע פאמיליעס האט מען זיך גערירן און אפטמאל צווישן טאטן און זון איז געווען מחלוקת. מ׳האט זיך געזידלט, מ׳האט זיך געשימפט און צונעמעניש גערופן: איין צד האט מען גערופן ראשקע (צוליבן שטרייטל, וואס דער פוילישער רב האט געטראגן), דער צווייטער — „בעל דרשן" (צוליב די דרשות, וואס דער ליטווישער דיין האט געהאלטן). דאס שטעטל איז פארסמט געווארן מיט שנאה איינער צום צווייטן, מיט קריגעריין צווישן זיך און אפטמאל איז אפילו צו געשלעגעריין געקומען. וועו דער פוילישער רב איז אבער שווער פון שטעטל, האט זיך עס איצט באראיקט און די מחלוקתן האבן אויפגעהערט.

אזוי אבער, חוץ די אויבנדערמאנטע חברות און חסידישע כתות, זיינען דארט אין יענעם צייט־אפשניט, אין די יארן צווישן 1890 — 1900, קיינע אנדערע חברות און פארטיין, פאליטישע אדער סאציאלע, נישט געווען. האט דאס שטעטעלע דערפאר נישט געהאט קיין באזונדערע סאציאלע אדער פאליטישע פראבלעמען אין וועלט־מאסשטאב און ממילא אויך נישט געהאט קיין באזונדערן קאנטאקט מיט דער אויסערלעכער וועלט. ס׳זיינען דארטן געווען צוויי קלאסן מענטשן — ארעמע און מיטלקלאס, וואס דער אונטערשייד צווישן זיי איז אויגנטלעך נישט געווען אזוי קענטיק.. „רייכע", אזוי צו זאגן, זיינען געווען זייער א נישטיקער פראצענט, אויך דאס נאר רעלאטיוו באטראכט. ביי די בעלי־מלאכות זיינען נאך דאן נישט אויפ־

געקומען קיינע באזונדערע קלאָסן פראָגעס — מ׳האָט געאַרבעט און פאַרדינט אויף אַ מ׳שטייגס געזאָגטע פרנסה, מ׳האָט אַלץ מקבל באהבה געווען און דריי מאָל אין טאָג גאָט גלוסיבט פאַרן לעבן און צום לעבן. האָט עפּעס געפעלט — א קינד, א שידוך פאַר דער טאָכטער די בוגרת, אַדער דאָס געזונט האָט נישט געפּאַנעוועט איז מען צוגעפאַרן צום רבין זאָל לעבן, אַדער מ׳האָט געווארט ביז דאָן, ווען ער איז אין שטעטל געקומען און מ׳האָט זיך ביי אים געפּדיונט. קיין דאָקטאָר און אפּטייק איז נאָך דאָן אין שטעטל נישט געווען. ס׳איז נאָר דאָן געווען א רופא איינער־שכנא, שפּעטער אַביסל א צווייטער — פּישל דער פעלדשער, ווָאס האָבן צו אַלע קראַנקהייטן — ס׳האָבן געמעגט זיין די געפערלעכסטע, — געגעבן זייערע ספּעצי־פישע פּראָשעקלעך, געשטעלט באַנקעס, אַדער אַמאָל אויך געהאַקטע, און אפילו פריוטיק אין מרחץ, אין דער „קאַלטער הויז", געלאָזט צו דער „אַדער". אז רייכערע פּלעגן שוין אַמאָל צו א חולה מסוכן אַראָפּברענגען פון קאָוולע אַדער בריסק א דאָק־טער, זיינען אים א גאַנצע מחנה אַרעמע קראַנקע נאָכגעגאַנגען, אַדער געקומען אין דער שטוב פון רייכן קראַנקן און געבעטן אים, דעם דאָקטער, אז ער זאָל זיי אויך באַטראַכטן און פאַרשרייבן א רפואה. ערשט שפּעטער אַביסל, אַרום די יאָרן 5-1906, איז אַראָפּגעברַאכט געוואָרן אין דער אַרטיקער „זעמסקי באָלניצע" (לאַנדס האָספּיטאָל) דער פעלדשער ליכאָצעווסקי, און זיין פרוי די אקושערקע, וועלכע האָבן שוין באַנוצט מאַדערנע הייל־מיטלען און מעטאָדן ביים באַהאַנדלען קראַנקע. אין 10-1911 ווידער, איז שוין אין שטעטל אַנגעקומען די יידישע דאָקטאָר־שע קראָסאָפאָלסקי, ווָאס האָט אויך געאַרבעט אין דעם אויבנדערמאָנטן האָס־פּיטאָל. אין יענע פאַרציטיקע יאָרן איז אויך געווען אין שטעטל א קרימטלעכער פעלד־שער — דאראטשיע האָט מען אים גערופן. ער איז געווען פון פויערשן אָפּשטאַם און די וויניקע מעדיצינישע קענטענישן האָט ער זיך אויסגעלערנט אין מיליטער־דינסט. ער האָט אין שטעטל געהאַט א קליינעם גוט. ער האָט אַרעמע מענטשן געהיילט אומזיסט און זיי נאָך מהנה געווען מיט געווּיסע פּראָדוקטן פון זיינע פעלדער.

אין די יאָרן 5-1906, מער וויניקער (און אפשר נאָך פריער מיט עטלעכע יאָר) האָט זיך געעפנט אַן אפּטייק דורך איינעם א פאַליאַק קאָוואַלסקי אויף דער גא־קריוואָאוליצע ביי ר׳ אברהם אליעזר ראָזמאַן אין שטוב. אין אָט אָזעלכע געלאָסענע און פאַמעלעכדיקע טריט איז די ציוויליזאַציע אַנגעקומען אין דעם שטעטל און אין אָזא ריכטונג איז זיך דאָס לעבן אָזוי דאָרט געפלאָסן און ס׳איז געווען ביי די איי־ווינער גאָנץ נאָטירלעך און רעלאָטיוו נאָרמאַל. מ׳האָט שוין אפילו דאָן געהערט עפּעס פון די „ציוילישטן" אויף דער וועלט, ווָאס ווילן איבערַאַנדערשן דאָס לעבן און רחמנא ליצלן אַראָפּווַאַרפן דעם קייסער. אויך האָט מען שוין אפילו געהערט פון יידישע אָזעלכע ציוניסטן, ווָאס ווילן אויף גוואַלד ברענגען משיחן און פירן די יידן קיין ארץ ישראל.

דאָס שטעטעלע האָט אַבער פון זיי געלאָכט און אפילו געהוזקט, וויל לויטן יידישן דין טאָר מען נישט גיין קעגן מלכות, פאַרקערט — מ׳דאַרף נאָך בעטן גאָט אויף דעם, ווי ס׳שטייט געשריבן „והוי מתפלל בשלומה של מלכות" און אויך קען מען נישט דוחק הקץ זיין.

חדרים אין שטעטל

די עלטערע יידן, בחורים און גרעסערע יינגלעך האָבן צו יענער צייט אַנגעפילט די בתי מדרשים און פאַרקלינגען זיי מיטן קול התורה. די קינדער, די תינוקות של בית רבן, האָבן, פאַרשטייט זיך, אַנגעפילט די חדרים. קיין יידישע שולעם זיינען נאָך דאָן

נישט געווען. אויך איז ביים אלטן צארישן רעזשים קיין צוואנג־שולע נישט געווען און יידישע קינדער, אויב נאר די עלטערן האבן נישט געוואלט, זיינען נישט מחויב געווען צו גיין אין די „שקאלעס". זיינען חדרים אין שטעטל שטענדיק געווען א 14-15. און וואס מער „דרדקי" דער מלמד איז געווען, אלץ מערער קינדער האט ער אין חדר געהאט. און געווען זיינען די חדרים מערסטנטייל אין קליינע, ענגע צי־מערלעך, אן הילצערנע דילן און ממילא זיינען די סאניטארע באדינגונגען געזונט נישט קיין איבעריקע געזונטע. אין אין ווינקל, נעמטער צום איינציקן פענצטער אין צימער, איז געשטאנען דער טיש, פרום וועלכן, אויף לאנגע הילצערנע בענק זיינען געווען אויסגעזעצט די תלמידים מיטן רבין בראש. אין דעם אנטקעגנדיקן ווינקל ווידער, איז געהאנגען דאס געפלאכטענע ווינגל מיטן קינד אינעווייניק און די רביצין, מיט די איבעריקע קינדערלעך דאנעבן, זיצט און וויגט צו דאס ווינגל און שייקט קארטאפליעס אדער פליקט פעדערן...

דרדקי־מלמדים אין מיין פעריאד זיינען געווען צוויי אין שטעטל: ר' מאטל דער לאנגער און ר' איצי זלמן. זיי פלעגן אנהייבן צו לערנען מיטן קינד פון אלף־בית אן ענדיקן מיטן „טראף" (ד"ה צונויפשטעלן די אותיות אין ווערטער) זיי האבן אויך געהאט „בייהעלפערס", וואס פלעגן ברענגען די קליינע קינדערלעך פון זייערע היימען אין חדר, אויך ארויסהעלפן דעם מלמד אין לערנען מיט די קינדער, נאכהער זיי אפפירן אדער אפטראגן אהיים.

ר' איצי זלמן, מיט זיין ווייכן און גוטן כאראקטער, מיט זיין צוגעלאזענער בא־נעמונג צו די קליינע קינדערלעך, ווי אויך מיט זיינע כמעט אינגעווירענע פעדא־גאגישע פעאיקייטן איז געווען ווי צוגעפאסט פאר אנפאנגער. אז מ'האט אים גע־בראכט אן אנפאנגער קינד, מער־ווייניק אין דריי יאריקן עלטער, א צעשראקענער און כמעט „ווילדער", האט ער אים געמומען גלעטן, לאשטשען, אים געמומען אויף זיינע קני, אויסגעפרעגט ווי ער הייסט, ווי טאטע־מאמע הייסן און אים כלאחר־יד בשעת־מעשה געווויזן אויף דעם מאדנעם שפילצייג, אויפן גרויסן אלף־בית בויבן, וואס איז געווען איינגעראמט אין א הילצערנער ראם און מיטן גרויסן הילצערנעם טייטל אים אנגעווויזן אויף אן אלף, אויף א פאסיקל מיט צוויי קעפלעך, אדער אויף א קאראמיסלע מיט צוויי עמער. און גאר פלוצלינג האט זיך פון אויבן אנגעהויבן שיטן צוקערלעך. דאס קינד איז מיטאמאל געווארן היימיש און פרייליך. דער רבי האט אים דערבי געזאגט, אז דאס ווארפט אים א גוטער מלאך פון הימל די צוקער־לעך אין אז אויב ער וועט שטענדיק באגערן צו לערנען וועט ער, דער מלאך, נאך מערער אים צוקערלעך ארונטערפון פון דארטן.

אין די אנפאנגער־חדרים האט מען, געווייניגלעך, די קינדער געהאלטן ווינטער ביז פארנאכט און זומער האט מען זיי באפרייט א פאר שעה פריער. אין די פרייע שעהן פלעגן זיי זיך שפילן איינער מיטן צווייטן אין דעם ענגן חדר גופא. דערפאר אין די חדרים פון עלטערע קינדער האט מען זיי געהאלטן ווינטער ביז א שטיק אין דער נאכט און זומער ביז פארנאכט, ביז מנחה דאוונען, וואס זיי האבן דאס טאקע אין חדר געטאן.

נישט איינמאל, ווען ר' איצי זלמן, אין יארן שפעטער, האט געטראפן זיינע ג־ווען חניכים שוין גרויסע, קענער־תלמודיסטן אדער משכילים, פלעגט ער, שוין מיט א געוויסן דרך־ארץ, זיי זאגן, אז נאך קליינערהייט האט ער פאראויסגעזען, אז זיי ווילן אויסווואקסן קענער צוליב זייערע גוטע פעאיקייטן. מיט א מדרגה העכער פון אויבנדערמאנטן איז געווען זעליק דער קרומער. ביי אים האט מען שוין אנגע־הויבן דאוונען און חומש לערנען. ער איז אבער געווען א שטרענגער, א בייזער. שטענדיק מיט דעם קאנטשיק אין דער זייט. אבער מערער האט ער מיט אים נאר

געסטראשעט און געשלאגן האָט ער מיט אים מערסטנטייל דעם טיש, אָרום וועלכן די קינדער זיינען געזעסן. איך געדענק זיך נאָך ביי אים לערנענדיק אין א זומער, וועלן אין דרוימן איז געווען היים און אין דעם שטיקנדיקן ציימער, וווּ מיר א 10-12 קינדער זיינען געווען אויסגעזעצט אָרום דעם טיש און מיד און פויל צוזאַמענגעלערנט, האָבן די פליגן געזשומעט און, מאָטע און האַלב-פֿאַרווויגטע פון דעם מאַנאַטאַנעם ניגון און פליגן-זשום, האָבן מיר געצויגן און נאָכגעזאָגט דעם רבין: „אשה — אַן אשה, כי תזריע — זי וועט מזריע זיין, וילדה — זי וועט געווינען, זכר — א זכר, וטמאה — זאָל זי זיין טמא...“

נאָך אים איז דאָן אין שטעטל געגאַנגען ר' זעליק דער גלייכער, אַז דער כמעט שטענדיקער צווייטער בעל תפילה נאָכן חזן ר' משה אין דער גרויסער שול מיט זיין שיינער הויכער שטים, — ר' נחום און ישראלי דער מלמד. דער ערשטער איז געוווען זייער א גוטער בטבע, א צוגעלאָזענער צו תלמידים. דער צווייטער איז שוין געווען אַביסעלע שטרענגער. די תלמידים פלעגן אים רופן „דער גאַנער“, צוליב זיין הויכן האַלדז. ער האָט געהאַט א באַזונדער שטראָף פאַר די קינדער, וואָס האָבן דאַנערשטיק, דער יום הדין פאַר די תלמידים דאָן אין חדרים, נישט געקענט דעם חומש. ער האָט דעם תלמיד פֿוועקגעשטעלט מיט א „קאַציבע“ ביים קוימען און אַלע תלמידים, וואָס זיינען אַהיימגענאַנגען עסן, האָבן אים אַפּגעגעבן מזל-טוב. אזא האַנדלונג האָט אַפט אַרויסגערופן ביים תלמיד א געווויין. ר' נחום פלעגט אויך לערנען די קינדער דעם אלף-בית שרייבן, פריער מיט קויל אויף א ווייסן שינדל און נאַכהער, וועלן זיי האָבן שוין געקענט דעם אלף-בית, האָט ער אָנגעשריבן א „פירגערום“ מיט א גרויסן געציקלטן „ב“ה“ פון אויבן און א מסחר בריוול פון אַלערליי מסחרים פון אונטן.

אינטערעסאַנט איז געווען זיין חומש-לעקציע אין בילדער איין מאָל אין יאָר פון דער פרשה „תצוה“, וווּ ס'רעדט זיך וועגן אהרן הכהנס בגדי כהונה: ער, ר' נחום דער מלמד האָט פון פאַפיר אויסגעשניטן דעם „חושן מיטן אפוד“, אויך דעם ציץ און האָט אויסגעפילט די 12 משבצות, לויט די 12 שבטים און האָט געווויזן אויף זיך, וווּ אזוי אהרן הכהן האָט דאָס אַלץ אָנגעטאָן.

ביי אונדז קינדער האָט דאָס אַרויסגערופן טשיקאַוואָסט, צוזאַמען מיט פריילעכקייט, צוקוקנדיק וווּ דער גרויסער שטענדיק ערנסטער און טאַקע אַמאָל אויך בייזער רבי שפילט זיך מיט צוגעשניטענע פאַפּירלעך, וווּ מיר קליינע קינדער...

וווייטער קומען אין דער רייע ר' יעקב פראַסמאַן, ר' אליעזר האַלישאַנקער און ר' יצחק כהן. אַלע דריי זיינען געווען גמרא מלמדים. ביי זיי פלעגן שוין די תלמידים אָנאָנהויבן צו מאַכן אַליין „א לייענען“ (אַליין אויסלערנען א שטיקל גמרא אָן נאָכהער דאָס איבערזאָגן פאַרן רבין). אינטערעסאַנט איז אַבער געווען, וואָס די תלמידים האָבן דעם רבין געגאַרט: זיי האָבן ביי אים געבעטן א דערלויבעניש „פאַר דער טיר“ (נאַטירלעכע באַדערפענישן) אונטער דער באַנק, וווהין זיי זיינען כלומרשט צוועק. אין דער אמתן זיינען זיי צוועק גאָר אין ביהמ"ד, וווּ יונגעלייט זיינען דאָרט געזעסן און געלערנט, האָבן זיי אויסגעפרעגט אַלץ און איינגעחזרט און שוין דאָס געקענט. דער גרעסטער מלמד אַבער אין שטעטל איז געווען ר' נתן דוד ע"ה. ער האָט געלערנט נאָר מיט 3-4 קינדער און נאָר תלמוד מיט אַלע מפרשים. ער האָט געהאַט א ספעציפישע אויסצייכענונג פאַר זיינע גוטע תלמידים: מיט א צונויפגעלייגטן פינגער, ווי ער האָט עס אָנגערופן א „בארעלע“, פלעג ער זיי מכבד זיין אין קאָפּ, שמייכלענדיק דערביי. א חוץ דער „קנעלונג“ מיט די עטלעכע תלמידים, איז ער אויך געווען א „שמש“ אין דעם דערבייאיקן סטאַלענער שטיבל, כאָטש ער איז נאָר געווען א הייסער טריסקער חסיד. מסתמא האָט אים דאָס מלמדות נישט מספיק געווען אויף דער

חיונה. ר׳ נתן דוד איז געווען דעם דיין ר׳ יוסף לייבלם ז״ל אַ חבר. ער האָט געקענט אַ סך לערנען און געווען אַ גרויסער בקי אין תלמוד און זיינע מפרשים און איך געווען אַ גוטער בעל מסביר. אין שטעטל איז ער געווען די אוניווערזיטעט צווישן די מלמדים. מ׳האָט אים, פֿאַרשטייט זיך, דערפֿאַר געצאָלט אַ סך טייערער ווי די אַנדערע מלמדים. ס׳פֿלעג קומען יעדן טאָג אין חדר, לויטן סדר, אַ תלמיד מיט אַ שעה פריער פֿאַרן אַנהויבן לערנען, כדי אים אויפשטעלן דעם סאַמאָווֹאַר — מאָכן טיי פֿאַרן רבין און אַפּקלאָפּן שטיקלעך פון דער „היטל צוקער״. פֿאַר דער אַרבעט פלעג שוין דער תלמיד קריגן אַן אַפּגעצוקערט גלאָז טיי. אין דער צייט אַבער, ווען דער סאַמאָווֹאַר האָט זיך געווארעמט און אויפגעקאָכט, האָט דער רבי דערווייל געדאַוונט פון „פֿאַרנט״. נאָך היינט אפילו, אַ זאָך פון עטלעכע און פופציק יאָר אין דעם, קלינגט מיר אין די אויערן דאָס מעלאָדישע און זיסע, אין גרויס עקסטאַז און דבקות, אויסזינגען זיינם דעם „והערב נא ד׳ אלהינו את דברי תורתך בפינו... ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי־צאצאינו...״

איך זע אים, ווי היינט וואָלט דאָס זיין, אַ דאָר, נידעריק יידל, מיט אַ קורצן, ווייסן בערדל, אויפן קאָפּ, אַ באָפּעדערטע יאַרמולקע, מיט לאַנגע ווייסע פֿאות, מיט אַ צעפלאַמט פנים, מיט טיפע פֿאַרחלומטע, נישט־דאָיקע אויגן, די הויזן פֿאַרשטעקט אין די וויסע זאָקן מיט פֿאַנטאָפֿל, האָלט די פֿאות אין די הענט און קרייזלט זיי אַן מיט אַזאַ התלהבות און דבקות זינגט ער אוים די תפילות, שפּאַצירנדיק אויף דעם ליימענעם דיל און זיין קליין נידעריק שטיבל און ווי אַ הימלשע מעלאָדיע רויסט זיך פון זיין האַרץ און נשמה ערוים דורכן מויל: „ונהיה אנחנו וצאצאינו״... נישטאָ שוין היינט אזעלכע יידן, לעצטע מאָהיקאַנער געווען!

ס׳זיינען אויך געווען עטלעכע מיידלשע חדרים אין שטעטל. אין איינעם אזאַ חדר האָט מיט מיידלעך געלערנט די אַלמנה סאסיע טעלעסאַן מיט אירע צוויי טעכטער חנה און חיה. זיי האָבן געלערנט סדור און אויך שרייבן. אזאַ חדר האָט אויך געהאַט איינער ר׳ משה דוד דער דיווינער, אַדער, ווי מ׳האָט אים גערופן „שמע קולנו״. ער האָט געמאַכט אַן איינדרוק פון אַ תם — וווייניק גערעדט און געווען זייער אַ שטילער, ממש אַ שווייגער. די מיידלעך האָבן נישט גערן געלערנט בויי אים.

אַ צוויייטער און מאַדנער טיפּ מיידלשער מלמד איז געווען איינער יהושע זלמן, וואָס פלעגט מיט זיין לאַנגער בארד גיין אין די שטיבער געבן לעקציעס די מיידלעך. ער איז אויך געווען די לעבעדיקע „פאַטשט״ אין שטעטל און פלעגט אַלע שטאַט־ניייעסן צוטראָגן דאָרט. ער איז געווען זייער אַ פרייליכער און פלעגט שטענדיק, טאָגנצנדיק, זינגען פֿאַרשיידענע לידלעך.

די ערשטע סימנים פון אַ זעלבסטשטענדיק סאַציאַלן לעבן אין שטעטל

ס׳וואָלט אַבער דאָס בילד נישט געווען גאַנץ פון יענער עפּאָכע, ווען מיר וועלן נישט דערמאָנען די וואָלן פון אַ יידישן „סטאַראָסטע״ (עלטסטער) אין דער דעמאָקראַטישער „מעשטשאַנסקי אופּראַוונג״ (שטאָט־פֿאַוואַלטונג) איז מאָל אין דרוי יאָר. דער פאָל אַליין פון אַנפֿרעגן זיך ביים „עולם״ זעט אוים ווי עפּעס אַן אוים־נאָם אין יענע יאָרן אין דעם קלייניעם שטעטל, ווען אין יידיש־געזעלשאַפטלעך לעבן באַטייליקונג פון דער אַרטיקער מאַכט, דער פּריסטאַוו אַדער אוראַדניק (אגב, זיי דאָרט איז נאָך גילטיק געווען די תקיפות פון די עטלעכע חשובע בעלי־בתים, וואָס האָבן אַלייניהערשעריש געשאַלטענט אין אַלע יידיש־שטאַטישע ענינים.

אמת, די־אַ וואָלן, וואָס זיינען פֿאַרנעקומען אין דעם גרויסן ביהמ״ד, מיט דער

האבן רעספעקטירט די יידישע רעליגיע און געזעסן מיט די היטלען) זיינען געווען פרימיטיוו, אויפן פלטפארמישן שטייגער און די הויכע געשרייען און באנומענע קו־לות פון „זשעלאיעס" (מיר זיינען מסכים) און „ניע זשעלאיעס" (מיר זיינען נישט מסכים), וואס האבן זיך ארויסגעריסן פון עטלעכע אנגעטרונקענע העלדזער — „געדונגענע קדישים" — האבן כמעט שטענדיק דעצידירט און געזיגט — זיינען זיי אבער דאך געווען דאן ווי סימנים פון א געוויסן „פראגרעס".

די „מעשטשאנסקע אופראוע", וואס האט אויסגעפילט די פלע פונקציעס פון א לאקאלן מאכט־ארגאן, וואס האט אויך ארויסגעגעבן פאספארטן די איינווויינער און אויך אויפגעמאכט די רעגירונגס און לאקאלע שטייערן ביי דער באפעלקערונג — האט אויך צוזאמען מיט דעם אויפגעמאכט די ספעציפישע יידישע שטייערן, ווי פאר כשר פלייש און בענטש־ליכט. דאס רעכט צו שחטן אוף כשר — די אזוי באוווסטע טאקסע — האט מען אפגעגעבן אין ארענדע. די טאקסע האט א לאנגע צייט געהאלטן אין ארענדע ר' ישראל ליפע בערגעל ע"ה, א ייד, א גרויסער פרומער און סאדעגערער חסיד*). וען איינער האט געוואלט שחטן א „שטיקל", האט ער געמוזט ביי אים ארויס־נעמען א קוויטל און באצאלן. דאקעגן דעם „סוויטשנע סבאר" (ליכט שטייער) האט מען שוין געדארפט צאלן אין דער אופראוע. און נישט אין מאל האט געטראפן, וואס מ'האט ביי אן ארעמען יידן, וועלכער האט נישט געקענט צאלן דעם שטייער, צוגענו־מען א קישן אדער אן אנדער שטוב־חפץ. יידן זיינען שטענדיק געקומען מיט טענות און קלאגעס צו ר' פישל העלד ע"ה, וואס איז אויך געווען אין אופראוע אלס סע־קרעטאר פון יידישע ענינים, אז מ'האט זיי געשטעלט צופיל, אדער זיך געוואלט אויס־סטארבן מ'זאל זיי צוריק אפגעבן דעם פארכאפטן חפץ. די אופראוע איז א שטיק צייט געווען ביי ר' וועלוול גלייזער אין שטוב, אין סאמע צענטער פונעם שטעטל. די אופרא־וע האט אויך געהאט א יידישן סאטניק (א מין פאליציאנט) וואס פלעגט צוטראגן די פלע פאוועסטקים פון די שטייערן, אדער אזוי איינלאדונגען צו די יידן אין שטעטל. פאר לייזער דעם סאטניק, א הויכער, בייזער ייד מיט א גרויער בארד און א גרויסן שטעקן אין האנט, האבן פלע יידישע קינדערלעך מורא געהאט. וען ער איז געשטארבן האט פייוול דער ניקאלאיעווסקער סאלדאט פארנומען זיין ארט. דער לעצטער, דווקא א ווילער ייד, האט גערעדט א יידיש געמישט מיט א סך רוסישע ווערטער און דעם „ריש" האט ער שטארק ארויסגערעדט. (ביי דעם קייסער ניקאלאי דעם ערשטן האט מען אויפגעכאפט 7-8 יאריקע יידישע קינדער און זיי אפגעשיקט אין טיף רוסלאנד, וווּ מ'האט זיי געלערנט מיליטערישע דינסט. זיי האבן געדינט 25 יאר און על פי רוב האט מען זיי דארט אפגעשמדט. א סך זיינען אבער געבליבן יידן און נאכהער, וען זיי זיינען עלטער געווארן, געקומען צוריק אין די שטעטלעך, וווּ זיי זיינען געבוירן געווארן. אזעלכער איז אויך געווען אין ראטנע איינער נחמן דער שוסטער, (וויינער) וואס האט זיך שטענדיק נעבעך געמוטשעט מיט דער עברי ביים דאווענען אין ביהמ"ד).

די ערשטע צייט האט מען פאר א סטאראסטע עטלעכע מאל אויסגעוויילט ר' שמואל חיים טולער ע"ה, א ייד א הויכער, א דיקער, און פון סטאטנעם אויסערלעכן אויסזען. אין שטעטל האט מען אים נאר עקענט מיטן צונאמען „דער סבארטשיק". אין די **יארן אומגעפער** 4-1903, איז דער אמט פון סטאראסטא איבערגעגעבן געווארן כמעט ווי אין ארענדע דעם ר' מאיר שמואל מארדער ע"ה, אדער „פעטער", ווי מען האט אים גערופן אין שטעטל. די שטאט האט אים דערפאר אפגענעבן די חיזוק, פון וועלכע ער פלעגט צאלן דעם שטאט־חזן ר' משה לאבוש דרעי רובל א ווארך. די ארבעט און פליכטן פונעם יידישן סטאראסטא זיינען געווען אויפפאסן און פארטיי־

*) שפעטער האט די טאקסע איבערגענומען ר' בנימין קענפער ע"ה.

דיקן די אלע יידישע ענינים, וואס זיינען געשטאנען אויפן טאג־אדרעגונג אין דער אופראווע, וווּ אלערלייי צינזן און שטייערן, וואס מ'האט ארויפגעלייגט אויפן שטעטל, דאס צעטיילן זיי צווישן די יידן, אפּבעטן אמאל א גזירה אויף די ארטיקע יידן און

דער קאנטאניסט ר' שמואל בר' פנחס באַרג,
ברודער פון ר' נח באַרג.

אויך בנוגע פאספּארטן און מיליטער דינסט און פארשיידענע „לגאטעס" (פריוווי־לעגיעס), וואס געווייסע יונגעלייט האבן ביים „פריזיוו" געהאט צוליב פארשידענע סיבות, כדי זיך צו באפרייען פון דינסט און נאך אנדערע אזעלכע אנגעלעגנהייטן.

די פרייהייט רעוואלוציע אין רוסלאנד אין 1905 און דער אויפשטויג פון השכלה און נאציאנאלן געראנק

אין די יארן 4-1905, נאך דער מפלה פון רוסלאנד אויפן ווייטן מזרח אין דער מלחמה מיט יאפאן, האבן אונטערערדישע, קאנספּיראטיווע כוחות דארט, וועלכע האבן שוין לאנג אקטואירט און צוגעגרייט דעם בעדן דערצו, ארויסגערופן א מין פאסיווע רעוואלוציע — אלע באנען אין דעם גרויסן רוסלאנד האבן זיך מיטאמאל אויף עטלעכע טעג אפּגעשטעלט און די ארבעטער־ארגאניזאציעס האבן געפאדערט א גוסודארסטוועניאיע דומע און מערער אביסל פרייהייט. אין די גרעסערע שטעט זיינען אפילו פארגעקומען טערער־אקטן. אויך אין דער נאענטער פון אונדז ברייסק האט מען דערשאסן דעם גראדאנאטשאלניק (שטאט־אינטענדענט) דער „צאר" האט געמוזט צוזאגן וואלן און א גאסודארסטוועניאיע דומע און ווען די ארדענונג איז צו־ריקגעשטעלט געווארן האבן די קאזאקן, לויט א וווּנק פון אויבן, געמוען באשטראפן די „קראמאלניקעס" און א סך יונג בלוט איז דאן פארגאסן געווארן. אויך אין נאענטן

בריסק האָבן די קאַיאַקן געווילדעווּעט און עטלעכע יונגעלייט, ווּאָס האָבן דאָרטן גענומען אָנטייל אין דעם רעוואָלוציאָנערן אויפברוּיז, זיינען געקומען צולויפן אין ראָטנע זוכן שוץ ביי זייערע קרובים. אין שטעטל גופא איז פאַרהעלטנישמעסיק געווען רואיק. די נאָענטסטע באַן־סטאַציע זאָבלאָטיע איז געלעגן אַ 25 קילאָמעטער פונעם שטעטל. די עטלעכע סאָציאַליסטן און בונדיסטן פון שטעטל, ווי ברך דעם שוסטערס איידעם, אַ בונדיסט פון נאָענטן בריסק, אַפּטשיק משה יענקל דעם שניידערס און זיינווּל ישראל דעם שניידערס בראש פון דער וואַרשעווער מיידל, גאָלדע דער בעדרקעס אַ שוועסטער, — האָבן ערגעץ־ווו אין די נאָענטע וועלדלעך, אַדער אַמאָל אין דעם שעכט־הויז, וואָס האָט אַ גאַנצע וואָך, אויסער דאָנערשטיק, געפּוסטעווּעט, מיט געווויסע פּרעמדע יונגע מענטשן, וואָס פלעגן זיך אין די „הייסע" טעג אַראָפּכאַפּן אין שטעטל, געמאַכט געהיימע פּאַרטאָמלונגען, געהאַלטן רעדעס און פּאַרשוווּנדן. אויך האָבן געווויסע יונגעלייט, אינספּירירטע פונעם צייט־גייסט, געזונגען רעוואָלוציאָנערע לידלעך, וואָס זיינען דאָן אין דער מאָדע געווען. באַזונדערס האָט זיי געזונגען דער מיידלשער מלמד מיט דער „בעזים"־באַרד, דער טשודאָק יהושע זלמן, וואָס איז שטענדיק פרייליעך געווען און האָט אַלע שטאָט־נייעסן יעדן טאָג צעטראָגן איבערן שטעטל און זינגענדיק און טאַנצנדיק האָט ער אין די לאָנגע שטיוול און חסידישער קאַפּאָטע צוגעפּלעסקעט מיט די הענט און געזונגען: „פאַניע, פאַניע גנב, פאַניע, פאַניע גנב..." אַדער — „נעכטן ערשט געווען אַ שוסטער, היינט איז ער שוין גאָר אַ מיניסטער", „העי, העי, דאָלאי פּאָליציא" אאַז"וו.

***

אין דעם גרויסן רוסלאַנד האָט עס דאָן טאַקע שטאַרק געקאָכט — פּריער מיט דעם 3־4 טאָגיקן שטרייק און טעראָר־אַקטן און נאָכהער מיט די שטראָף־עקספּעדיציעס פון די קאָזאַקן. גלייכצייטיק אָבער האָט אויך אין דעם קליינעם גייסטיק־יידישן וועלטל געקאָכט און גערודערט. די קולטור־און נאַציאָנאַלע רענעסאַנס־באַוועגונג האָט זיך פונקט אין יענער צייט אויך אויפגעכאַפּט, האָט זיך אומעטום, אין די יידישע שטעט און שטעטלעך געלאָזט פילן, אויפגעגאַנגען און געבליט. אפילו ביי אונדז אין שטעטל, וואָס איז געווען צוליב איר געאָגראַפישער לאָגע אין קולטורעלן זין אָפּגעשטאַנען, האָט זיך געפּילט דער אָנקום פון אַ נייער צייט און די בולטע כינים פון אַ ניי לעבן זיינען שוין גוט קענטיק געווען.

נאָך צוריק מיט אַ יאָר צען, אומגעפּער אין די יאָרן 1895—1900, האָט אין דעם ראָטנער סטאַטיש פּאַרגליווּערטן לעבן, וואָס איז געווען, ווי אויבן געזאָגט, אויסגעפּילט בלויז מיט לערנען אין די בתי מדרשים, מיט תורה און עבודה, חסידות און צו־מאָל מחלוקתן וועגן רבֿיים און דיינים וכדומה, וואָס האָט, אמת, זיינער צייט, געהאָט זיין חן און שיינקייט, — אָנגעפּאַנגען צו ווירן פון אינעווייניק און ס'איז פּאַר־געקומען אַ שטיקל איבערברוך. די אומדאָנקבאַרע ראָל פון דעם „שעור שבעיסה", פון די הייזער, וואָס האָט אויפגעבלאָזט דאָס שטיל פליסנדיק לעבן דאָרט — איז אויסגעפּאַלן אויף די עטלעכע יונגעלייט, די פּיאָנערן־משכילים — יהושע פוגאָטש, זלמן בורשטיין, אברהמצע טעלעסאָן און איצל מאָטעסעם דעם טראָטש און, אהרון, אהרון חביב, דוד פינקעלשטיין, אַ ליבעוונער יונגערמאָן, אַ קענער־העברעאיסט, וואָס האָט שוין דאָן געשריבן ליטעראַרישע אַרטיקלען און דערציילונגען אין דער „הצ־פירה" און „המליץ". זיי, די אויבנדערמאָנטע פּיאָנערן, האָבן דאָס געזונמען פּאַר־שפּרייטן השכלה צווישן דער ראָטנער יוגנט, זיי געזונמען אויפקלערן און אריינ־ברענגען אביסל ליכט אין זייערע מוחות. מ'האָט אויסגעשריבן צייטונגען, די העב־רעאישע „הצפירה", „המליץ", „הצופה", אויך די יידישע צייטונג דער „פריינט",

וואָס האָט דאָן דערשיינט אין פּעטערבורג און מ׳האָט געזומען קנעלן מיט דער יוגנט. זיי האָבן גיך צוגעציגן צו זיך עטלעכע יוגנטלעכע — משה אייזבוים, בערל קאָהן (געפינט זיך אין נאָרד אַמעריקע) און לייבל אלישאנקער א. א.

זיי האָבן גלייכצייטיק באַקאָנט די יוגנט מיט דער „חבת ציון״־באַוועגונג, וואָס האָט טאָקע פונקט דאָן אָנגעפאָנגען צו צעבליען זיך אין א סך שטעט אין רוס־לאַנד, באַזונדערס אין וואַלין, ווו די אַזוי גוט באַקאַנטע „בילוצעס״ האָבן זיך אויפ־געהויבן, מורד געווען אין זייער שאָבלאָנעם לעבן און עולה געווען קיין ארץ־ישראל, דאָס יידישע אויסגעטרוימטע פּאָטערלאַנד. די יוגנט אין שטעטל האָט אפילו צוגע־קריגן צו זיך, אָלס מיט־סימפּאַטיזירער און טאָקע אַמאָל אויך מיטהעלפער צו פּאַר־שפּרייטן דעם נאַציאָנאַלן געדאַנק, פון צווישן דעם עלטערן דור, די אַזוי גערופענע דאָרט „משוגעים״, א טאָטע מיט א זון — ר׳ וואָלף לייב קאָהן און זון שלמה מיכל, וואָס זיינען שוין דאָן געווען דורכגעדרונגען מיטן ציוניסטישן גייסט. זיי, די יוגנט, האָט געפרווועט מאַכן א סך עקספּעריימענטן אין שטעטל, ווי עפענען א „חדר מתוקן״, אַראָפּברענגען אַמאָל א ציוניסטישן רעדנער, וואָס זאָל זיי אויפקלערן די אמתע יידישע לאָגע און יידישע האָפענונגען. זיי האָבן זיך אָבער אָנגעשטויסן אויף א סך שטערונגען מצד די פאַנאַטיקער, די חסידים, באַזונדערס די סטאָלענער, וואָס האָבן דעם „חדר״ פאַרמאַכט און דעם מטיף דורכגעטריבן. די באַזונדערע, אָבער יידישע לאָגע דאָן אין רוסלאַנד, די פאַגראָמען און די גרויסע באַגרענעצונגען און גזירות, וואָס האָבן זיך געשאָטן יעדן טאָג כמעט אויף די יידן פון אין זייט און די נייע פרייהייט ווינטן, וואָס האָבן שוין דאָן געבלאָזן אין רוסלאַנד פון דער צווייטער זייט האָבן אויך א סך אומדירעקט צוגעהאָלפן דער יוגנט אין שטעטל אין זייערע גרויסע שליחותן. זיי, די יוגנט, אַז די פלעיאָדע פיאָנערן פון יידישער קולטור און חבת ציון־געדאַנק האָבן לסוף אָלעס בייגעקומען און גאָר גיך האָבן זיי צוגעקריגן א סך אָנהענגער צווישן די איבעריקע יוגנט און זאָגאָר עלטערן דור און האָבן לסוף פריי און אומגעשטערט אָנגעפאָנגען די ציוניסטישע פאָלקס־ארבעט ווי קק״ל לכת־חילה מיט א קערה נאָר ערב יום כפור און נאָכהער מיט זאַמלען פאָר דעם צוועק אויף יעדע תנאים, חתונות און בריתן. יידן האָבן זיך גיך צו דעם צוגעווויגט און גאָנץ פיין געגעבן אויף דעם צוועק. און דאָס זעלבע איז אויך געווען אויפן קולטור געביט.

דערצו זיינען צו יענער צייט, צווישן די יאָרן 6-1908, אַריינגעקומען אין שטעטל גאָנץ פרישע, יונגע און אינטעליגענטע כוחות פון דער פרעמד. דער ערשטער אינ־טעליגענטער, באַוווסטזיניקער יונגערמאַן איז געווען אַרימלאָנד, וואָס האָט זיך אין שטעטל אינגעאָרדנט מיט אן „אפּטיקארסקי מאָגאזין״ אין דעם הויז פון ר׳ וועלוול גלייזער. ער האָט צוגעציגן צו זיך א סך פון דער יוגנט, וועלכע איז זיך צוזאַמענגעקומען ביי אים און געשמועסט פון ליטעראַטור און פון אַנדערע יידיש־נאַציאָנאַלע פראָגן, און זיך גוט אויסגעלעבט אין עקט־יידישער סביבה. נאָכהער אין א יאָר צוויי איז אָנגעקומען קיין ראָטנע דער אפּטיקער בעלעסטאצקי פון קיע־ווער געגנט. ער האָט זיין אפּטייק געפּענט ביי יהושע חייט אין שטוב. ער איז אפילו נישט געווען פון ציוניסטישן לאָגער, א חסיד גאָר פון רוסישער קולטור און ס׳האָט אים געצויגן צו די אסימילאַטאָרישע טענדענצן, אָבער גערעדט האָט ער א שפּרו־דעלדיקן גוטן יידיש און געווען בכלל זייער אינטעליגענט, און מיט דער צייט, אין דער ראָטנער יידישער סביבה, וואָס האָט אים ארומגערינגלט איז ער אויך גע־ווארן צום סוף א סימפּאַטיזירער פונעם נאַציאָנאַלן געדאַנק און האָט אפילו אַמאָל ארויסגעשטעלט זיין קאַנדידאַטור פאָר א קאָזענער ראָבינער. די דענטיסטן גאָל־דינע, וואָס איז צו יענער צייט געקומען פון ווילנע צו אונדז און האָט זיך פאַרנומען

מיט איר פראקטיק, האָט צולעצט חתונה געהאט מיט בעלעסטאצקין. זי איז געווען זייער א געבילדעטע און קלוגע פרוי, און האָט אויך אומדירעקט נישט קיין קליי־געם חלק געהאט אין דעם פראגרעס פונעם שטעטל. ס׳איז נאכהער אויך אנגעקומען איינער מאגיליאנסקי, ווָאס האָט אפגעקויפט ביי ארימאנדן דעם „אפטיקארסקי מאגאזין". ער איז שוין געווען א ציוניסט און א געבילדעטער יונגערמאן דערצו אין יידיש און העברעאיש. די־א ביידע פערזאנען, בעלעסטאצקי און מאגיליאנסקי, האבן זיך מיט דער צייט ארומגערינגלט מיט יונגטלעכע געזעלשאפטן און געשאפן אין זייערע שטיבער יידישע סביבה און גייסטלעכע צענטערן, אמת טאקע אביסל דיפע־רענטע, אבער דער אינהאלט איז געווען אין אלגעמיין יידישלעך.

די יוגנט אין די גרויסע שטעט, נאָך דער נישט געלונגענער רעוואלוציע אין דעם פינפטן יאר, ווען די „קאזאטשענע" האָט איר דערטרונקען אין בלוט, איז געווָארן פארישט. פון פארצווייפלונג ווידער איז זי אריינגעפאלן אין א שמוציקן אפגרונט — זי האָט אויפגעבראכן אלע צוימען פון עטיק און צניעות און אנגענומען „סאנינס" תורה (ארציבאשעוום) — די „פריי ליבע". זיי האבן אלעמאל מער געזוכט אין דעם אפגרונט פון שמוץ, ווָאס האָט זיי צולעצט געפירט צום זעלבסטמארד. ס׳האבן זיך דאן זייער געמערט די זעלבסטמארדן צווישן דער רוסישער יוגנט. כ׳זיינען איך דאן דערשינען א סך געדרוקטע פאמפלעטן, קלייניע בראשורקעס אין רוסישער שפראך וואָס האבן דערווײַזן, אז דאס לעבן איז גארנישט, עס האָט גארנישט די ווערט צכן — כלייבט איבער די איינציקע זאך — דער זעלבסטמארד. די סביבה אין די גרויסע שטעט איז אלזא דאן געווען אן האלב־פארסמטע און א סך פון דער יוגנט, ווָאס זיי־נען געווען קעגנער פון דער נייער נעגאטיוויזער לעבנס־טעאריע, האבן זיך געזוכט אביסל פרישע לופט, ווו מ׳קען אפכאפן דעם אטעם. אזא געזונטע לופט האָט פאר־מאגט די פראָווינץ. זיינע טאקע א סך פון דער גרויסשטאטישער יוגנט, פון דער אינטעליגענץ, זיך צעפאלן אין די פראָווינץ־שטעטלעך. אויך אין ראָטנע זיינען דאן אנגעקומען עטלעכע אזעלכע שטודירנדע יוגנטלעכע. אין 1906-7, אן ערך, איז ארָאפ־געקומען צו אונדז אין שטעטל פון אדעס דער עקסטערן זאָסלאָווסקי. געווען איז ער א שטיקל טשודאק. ער האָט זיך פארלאזט א בארד, געווען שטארק אפגעלאָגן, כאטש שטענדיק אין גוטן הומאר, און אויך געווען א ווענטעריאנעץ — נישט געפעלן קיין פלייש. ער האָט געהאט א סך יידישע און קריסטלעכע לעקציעס. צו יענער צייט איז אויך געווען א לערער איינער לעווין פון בריסק. מ׳האָט אים גערופן דאָם „שרייפ־לע", צוליב זיין א סך רעדן. ער איז געווען א גוטער שאָך־שפילער. שפעטער־צו מיט א יאר אדער צוויי זיינען אנגעקומען פון בריסק עטלעכע לערערקעס — גימנאזיסט־קעס, ווו ראָזא גורוויץ, מילראד און ראָזע בלאך. נאָך זיי זיינען געקומען, אויך פון בריסק, פאניע זילבערשטיין און מאניע אהרונסאן. ס׳איז אויך אין יענער צייט געקו־מען אן עקסטערן, א גרויסער קענער און א שטארק אנגעלערנטער — איינער פֿע־רעלשטיין פון גראדנע, א געוועזענער ישובהניק. זיי אלע האבן געגעבן לעקציעס אין רוסיש און א סך פון די תלמידים, באזונדער רוסישע, צוגעגרייט אין די רוסישע גימנאזיעס.

די־א לערער און לערערקעס, אינטעליגענטע און אקאדעמישע יוגנט, האָט נישט ווייניק פראגרעס און פארשריט ארויסגעבראכט אין שטעטל.

פון יידישע לערער ווידער זיינען צו יענער צייט, סוף 19טן און אנהויב 20סטן יאָרהונדערט, געווען אברהמצע טעלעסאן, ווועלכער האָט געלערנט דער עיקר העברע־איש און יידיש און אויך אביסל, כדי צו קענען אמאל א רוסישן אדרעס אנשרייבן, רוסיש. אויך איז געווען א לערער הירשל שכנאס. מ׳האָט אים אויך גערופן אין שטעטל „דער שאָקל־קאפּ", ווייל ער האָט פון נאטור אזוי צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ.

ער האָט געלערנט רוסיש און יידיש. מיט אייניקע אפֿילו געלערנט רוסישע היסטאָ־ריע און גראַמאַטיק. זיי האָבן אויך געלערנט אַביסל חשבון — חיבור, חיסור, כּפל און חילוק — און דאָס אין דאַנערשטיקן טאָג. פון די יאָרן 10-1909 האָט דער שרייבער פון די שורות אויך געגעבן לעקציעס אין העברעאיש און רוסיש אין שטעטל. אויך זיינען דאָן געווען צוויי יונגע לערער מאַטל קאַגאַן (כהן) און ברוך יעקב מאַראַנץ, וואָס האָבן אַפֿגעדונגען א צימער און בשותפות געגעבן לעקציעס אין ביידע שפּראַכן, העברעאיש און יידיש.

ס׳האָט אויך עקזיסטירט אין שטעטל א גאַנץ רייכע ביבליאָטעק ביי יצחק שפּיל־מאַן. דער ערשטער געדאַנק פון גרינדן א ביבליאָטעק אין שטעטל איז געקומען דעם באַוווסטזיניקן און אַזוי טראַגיש אומגעקומענעם ביי די פּאָליאַקן, יונגערמאַן אברהם אייזדס. אין יענער צייט, אומגעפֿער אין יאָר 6-1905, האָט דער „שטיבעל״־פֿאַרלאָג אין וואַרשע, וואָס האָט שוין דאָן עקזיסטירט, געמאַכט גרויסע פֿראַפֿאַנדע אין די צייטונגען פֿאַר זיינע נייע סעריעס ביכער אין העברעאיש און יידיש און האָט זיי פֿאַרשפּרייט אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, שיקנדיק קעגן נאַכנאַמע יעדן, וואָר נאָר ס׳האָט געבעטן. אברהם איידעס ע״ה, וואָס האָט ביי זיך אין שטוב איינגעאַרדנט א היימיש קרעמל פון פּאַפּיר, העפטן און לערן־ביכער פֿאַר קינדער, האָט אויך אויסגעצייכנט א געוויסן סכום ביכער, לכתחילה ווי פֿאַר זיך צום לייענען און נאַכהער אויך צום „פֿאַרדינגען״. ס׳זיינען דאָן אויך געווען אין שטעטל עטלעכע פּריוואַטע ביבליאָטעקן — ביי דוד שטיינגארטן, ביי רחל שפּירא און א גרעסערע ביי יצחק מערסיק. די לעצטע האָבן נישט גערן געליען עמיצן זייערע ביכער. און דא זיינען שוין געווען אין שטעטל א סך פון דער באַווסטזיניקער יוגנט, וואָס האָט געלעכצט נאָך ליטעראַטור, נישט קוקנדיק, וואָס זיי האָבן שוין געהאַט כמעט יעדן טאָג די עטלעכע העברעאישע צייטונגען, ווי „הצפירה״ און „המליץ״ א. א. דער־פֿאַר איז דאָס געווען דאָן א דבר בעתו, וואָס דער א. איידעס האָט אויפגעטאָן און געשאַפֿן די ביבליאָטעק. אין עטלעכע יאָר נאַכדעם האָט ער די ביבליאָטעק פֿאַר־קויפט איצל שפּילמאַן, וועלכער האָט זי שוין פֿאַרגרעסערט און צוגעקויפט מער ווי הונדערט ביכער, אויך העברעאישע און רוסישע, אַזוי אַז ער האָט צונויפגעשטעלט א שיינע ביבליאָטעק פון עטלעכע הונדערט עקזעמפּליאַרן און די יוגנט, וואָס האָט געליינט אין אַלע דריי שפּראַכן, האָט געשעפט פון זיי וויסן און קולטור. אינטערע־סאַנט איז דער אורשפּרונג און דער אַנטוויקלונגס־פּראָצעס ביז דעם ביבליאָ־טעק־אויפקום. שוין אין די לעצטע יאָרן פון דעם 19טן יאָרהונדערט פלעגן קומען קיין ראָטנע צווישן מאָל אין יאָר מוכרי ספֿרים, וואָס האָבן אויף א לאַנגן טיש, אין דעם גרויסן ביהמ״ר אין דער זייט פון דער גאַס־טיר, צעשטעלט אַלערליי רעליגיעזע ספֿרים — סידורים, חומשים, תהילימלער, מחזורים און קינות א. א. ו. זי. זיי האָבן אַבער אויך ערגעץ אין א ווינקל פון דעם לאַנגן טיש, וואָס איז געווען אַנגעפֿראַפּט מיט אַלערליי רעליגיעזע ספֿרים, געהאַט שטיין ספֿרי רומ״ל (ראַמאַנען, מעשיות, לע־גענדעס) און טריף־פּסולדיקע ביכער, ווי שמרס און בלאַווושטיינס 32 זייטיקע רא־מאַנען. אחוץ די יונגע לערנערס און „באַנק־קווטשער״, וואָס פלעגן אפט אריינכאַפּן אזא מעשה־בילכל אונטער דער גמרא, פלעגן קומען בייטאָג מיידלעך און ווייבלעך וואָס פלעגן אַדער קויפן די ביכער אַדער נעמען אויף „פּראַקאַט״ צום לייענען.

שפּעטער־צו, אין די יאָרן 4-1903 און ווייטער, האָט משה דוד, דער מיידלשער מלמד, אַדער, ווי מ׳האָט אים גערופן „שמע קולנו״ איינגעקויפט זיך א געוויסן סכום פון די שמרס ראַמאַנען און ער האָט זיי פֿאַרדונגען די מיידלעך און יונגע ווייבלעך, וועלכע האָבן אין די שבתדיקע, יום־טובדיקע רו־טעג געוואָלט אויך א שפּאַציר טאָן

אין פאַנטאַזיע אין די פאַרכשופּטע שלעסער און פּאַלאַצן צוזאַמען מיט זייערע באַלעבאַטים, די פּרינצן און פּרינצעסינס.

יאָרן פון עקאָנאָמישער דעפּרעסיע, עמיגראַציע און די ערשטע וועלט־מלחמה

די שלעכטע עקאָנאָמישע לאָגע אין שטעטל איז אַבער דאָן מיט גאָרנישט פאַרבעסערט געוואָרן. אדרבה, די אָקערשטע, ערשט מיט עטלעכע יאָר פריער איבערגעלעבטע פּאָליטישע מהומות און צערודערונגען, האָבן אויך אומדירעקט געווירקט צום שלעכטן אויף דער פּרנסה אין שטעטל. צו דעם, אויב נאָך צוגיבן די דעמאָלטדיקע פּאָגראָם־שטימונג אין לאַנד — די געדיכטע און שטיקנדע לופט פאַר יידן אין רוס־לאַנד, וואָס האָט סוף־כל־סוף צוגעפירט צו דער אַלט־באַקאַנטער מעשה „ביילים" מיט דעם שענדלעכן משפּט און פינצטערע ארויסטרעטונגען פון די אַלע שוואַרצע כוחות דאַרטן קעגן יידן — איז קיין וווּנדער נישט דאָרום, וואָס די עמיגראַציע האָט זיך דאָן פאַרגרעסערט און געוואָונען אין די אַלע איינוואַנדערונגס־לענדער. א סך אַלט־געזעסענע פאַמיליעס האָבן געמוסן אויסוואַנדערן און דאָס שטעטעלע איז געוואָרן שיטערער און אויסגעלוידיקטער.

דערווייל האָט צו יענער צייט, אין יאָר 1914, צוליב א שאָס אין סאַראַיעוואָ, די רעזידענץ־שטאָט פון סערביע, וואָס האָט געטוט דעם עסטרייכישן פרינץ, אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. און דאָס שטענדיק רואיקע קליין שטעטעלע האָט ייט אַמאָל אויפגעציטערט.

פונקט שבת, תשעה באב, איז פלוצלינג פובליקירט געוואָרן דער מאָביליזאַציע־דעקרעט און די אַלע יונגע יידן, וואָס זיינען געווען פון די גערופענע יארן, האָבן זיך געמוזט נאָך דעם זעלבן טאָג צושטעלן צו די זאַמל־פונקטן. אויך די קרעמער האָבן דאָן צום ערשטן מאָל אין זייער לעבן געמוזט, לויט א שטרענגן באַפעל, האַלטן אָפן אין שבת די קראָמען.

לויט א צוויטן באַפעל נאָכהער האָבן די יידן געמוזט אָפּגעבן אַלע קופערנע כלים, וואָס זיי האָבן געהאַט אין זייער באַזיץ. אין קעגנטייל האָט עס אַנדראָט מיט שווערע שטראָפ. וויבלער האָבן ממש געווויינט, אָפּגעבנדיק די קופערנע כלים, וואָס זיינען צו זיי איבערגעגאַנגען בירושה פון אור־אורעלטערן.

אין עטלעכע מאָנאַטן דרום, ווען אויף די שלאַכטפעלדער האָט זיך שוין גענוג מענטשלעך בלוט געגאָסן, האָט מען פלוצלינג דרום שטעטל אָנגעהויבן צו גראָבן אָקאָפּעס און מאָכן דראָט־פּאַרצוימונגען. די יידן, וואָס זיינען פון שטענדיק גרויסע סטראַטעגן, האָבן פון דעם געלערנט, אז די לאָגע ווערט ביי די רוסישע ערגער, אז דער שונא, דער דייטש, רוקט זיך מסתמא צו אונדז נעענטער. יידן האָבן זיך אין האַרצן זייער געפּרייט און האָבן דערביי אָפּגענומען נקמה פון „פאַניע גנב", פאַר די אַלע פאָגראָמען אין דער לעצטער צייט, פאַר ביילים־פּראָצעס און אַלע גזירות רעות אויף יידן. זיי האָבן שוין אויסגעקוקט אויפן דייטש, ווי אויף משיחן.

אין שטעטל האָט מען זיך אויך דערציילט אויפן אויער פאַרשידענע סודות: אז דער הויכער, בלאָנדער אָפיציר, אַדער אפשר געוועראַל מיט די גאָלדענע עפּאָלעטן, וואָס שטייט אין ביי ר' בנציון שטיינגאַרטן שוין עטלעכע וואָכן זאָל גאָר זיין א דייטש, וואָס שפּיאָנירט אוים דעם געגנט מיט די אַלע אָקאָפּעס. אַנדערע האָבן דערציילט פון סודותדיקע באַגעגענישן מיט כלומרשטע רוסישע סאָלדאָטן ערגעץ אין די הינטערגעסלעך, וואָס האָבן צו זיי געראַטן דייטש און זיי מבטיח געווען, אז זיי יעלן

שוין לאַנג נישט דאַרפן ליידן פון די רוסישע, אז גאָר שנעל וועלן שוין די דייטשן — אהער אַנקומען.

ווידער פון די אַלע אַריינגעקומענע נייע רוסישע סאָלדאַטן און אָפיצירן אין שטעטל, ווָאס האָבן געאַרבעט בײ די אָקאָפּעס, איז געווָארן אַביסעלע מער שפּע און פּרנסה דאָרט. אין א שיינעם טאָג אַבער איז אין אַלטער ייד א „טראטש" מיטן נאָמען „בעליאַבע" דורכגעגאַנגען אונטער דער שטאָט די אָקאָפּעס און א קוק געטאָן אינעווייניק, — האָט מען אים באַלד פֿאַרסטירט און ערגעץ־וווּ אַוועקגעשיקט. און עד היום ווייסט מען נישט אָפּילו, ווו זיין געבּיין איז אהינגעקומען. יידן, דאָרפֿ־גייער, האָבן שוין דערפֿאַר מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון די שטיבער און זייער פּרנסה איז אַזוי אַרום אָפּגעשניטן געוואָרן.

און אין איינעם א פּריטיק צונאַכטס, נאָכדעם, איז אַריינגעפֿאַרן אין שטעטל א מיליטעריישער קאָמיסיאָן און האָט פֿאַרנומען עטלעכע ראָטנער יידן, צווישן זיי ר׳ בנימין קעניגער ע״ה, און אַוועקגעפירט זיי אין בריסקער פּעסטונג, אַזוי ווי ערוב־ניקעם, צוליב די אויבנדערמאָנטע אָקאָפּעס. מ׳האָט אויך דאָן פֿאַרנומען א. וואַלקא־מירסקי און שמעון שינדעלמאַכער קיין פּינסק. א צווייטן יידן ר׳ חיים יוסף מערין, א מלמד, ווָאס איז פּונקט געגאַנגען אויפֿן שאַבּי, ווען א רוסישער אַבאַ איז פֿאַרבּיי־געפֿאָרן, האָבן די סאָלדאַטן פֿאַרנומען און אים פֿאַרשלעפּט אין טיף רוסלאַנד. נאָך דער מלחמה האָט די פֿאַמיליע דערהאַלטן א בריוו פונעם טאַשקענטער רב, אז דער פֿאָטער זייערער איז אין גרויס אַרעמקייט און אינזאַמקייט דאָרט געשטאָרבן. די רוסישע האָבן געקוקט אויף די יידן ווי אויף שונאים, ווי אויף שפּיאָנען און זיי, די יידן, ווָאס האָבן טאָקע גאָט געבעטן פֿאַרן דייטשישן נצחון, זיינען גיך געהאַלפֿן געוואָרן און אין יאָר 1915 זיינען די דייטשן צו זיי אַנגעקומען.

די יידן האָבן זיך אַבער גיך איבערצייגט, וועט דער דייטש איז און זיינען אין זיי ביטער אַנטוישט געוואָרן. די לעצטע רוסישע סאָלדאַטן, דער אַזוי גערופענער „ברענער באַטאַליאָן", האָבן דאָס שטעטל אונטערגעצונדן כמעט פון אַלע פיר זייטן. די יידן האָבן, וויפל זיי האָבן נאָר געקענט, ארויסגעראַטעוועט זייערע „בעבעכעס" פונעם העלישן פייער, ווָאס האָט אויסגעטינקט דאָס שטעטל ווי אין א רויטן גהינום־ים אוֹן, צוזאַמען מיט די קאַראַוואַנעס פֿליטים פון די ארומיקע דערפער, ווָאס האָבן זיך דורכן שטעטלשן מאַרק געצוויגן, ווי אַן אומענדלעכע סטענגע מיט זייערע ווייּ־בער, קינדער אוֹן, לחבדיל, בהמות אוֹן חזירים, וועלכע האָבן מיט זייער מעקען אוֹן כריקען אַנגעפּילט דעם אַנגעהייצטן מאַרק־חלל, — אין א צילאַזן וווייטעניש — זיינען זיי אַנגעקומען אויף א גרויסן, מיט גראָז באַדעקטן לידיקן פּלאַץ, אויף א לאַנ־קע אין נאָענטן דאָרף יאָקושי. זיי, די יידן, האָבן נישט געוואָלט, ווי די גויים, וויי־טער גיין אוֹן האָבן זיך דאָרטן פּראָווִיזאָריש אײַנגאַראַנדזשעט. די ערשטע דייטשן, ווָאס זיינען דערווייל אַנגעקומען, האָבן זיך געפֿרעגט אויף „רוסן", וועלכע זיי האָבן גע־זוכט אין אַלע נאָרעם און פֿאַרכאַאַלטענע ערטער. אייניגע א ייד, ווָאס איז געווען שטאַרק נתפּעל פון די נייע אורחים מיט שטאַלענע העלעמס אויף די קעפּ, האָט אַזש א „שהחיינו" געמאַכט איבער זיי. אַבער שוין אין דער ערשטער נאַכט, ווען די גרויסע מחנה יידן, אנשטאָט ביי זיך אין די בעטן, זיינען גאָר געווען אויסגעלייגט אין געהאַקטע צרות אויף דער יאָקושיער לאַנקע, אויף דער פּייכטער ערד, האָבן זיי זיך איבערצייגט וועגן זייער נייעם „משיחן". פֿלוצלינג האָבן מיט נאַכטיקע גזולן זיי אויפֿגעוועקט פון זייער קאָשמאַרן שלאָף — דאָס האָבן די דייטשן געוואָלט פֿאַר־גוואַלדעיוען מיידלעך אַדער פֿערד און וועגעלעך מיט גוואַלד ביי יידן צוגענומען.

אין דער צייט פון דער דייטשישער אקופאציע

אויף מארגן, וועלן די יידן האבן זיך צוריקגעקערט אין שטעטל, האבן זיי שוין דארט אנגעטראפן חורבן און רואינעס. דא און דארט האט נאך א פייער ארויסגעזעצט פון די איינגעפאלענע שטיבער און א שטיקנדיקער רויך מיט א געוועב פון „סמאלענעס" האט דאס שטעטל איבערגעדעקט. די איינצלנע קוימענס, וואס האבן נאך ערגעץ-וווּ פון די פלעצער ארויסגעהויבן זיך, האבן שטום און טרויעריק דערציילט פון פארניכטונג פון יידישן האב און גוטס.

די יידן האבן זיך ארויסגעכאפט אין די עטלעכע צענדליק הייזער, וואס זיינען פארבליבן פון דער שריפה, אויך אין געווייסע גויאישע הייזער, וואס זייערע באלעבאטים זיינען צוועק מיט די רוסישע און געלעבט עטלעכע פאמיליעס צוזאמען אין גרויס ענגשאפט.

א צוזאמענטרעף פון בירגערמייסטערס פון געגנט צוזאמען מיטן דיין ר' שלמה טביה פרידלענדער און לערער נח קצקר אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

ס'איז דאן פונקט געווען א פרייטיק. אויף מארגן, שבת נאך באגינען, די נייע געסט קומען מיט א באזוך צו די יידן און „בעטן" זיי געפעליקם און אזויפיל גוט זיין נעמען העק, לאפעטעס און גראבאייזנס און גיין אויף ארבעט צו די בריקן, וואס די רוסישע האבן פארברענט. די דייטשע ארמיי נייט און מ'מוז אלם פארריכטן.

בכלל פעלט ביי זיי קיינטאל קיין ארבעט. היינט — בריקן, מארגן — מאכן „סטעזשקעס" און וועגן. מאטעריאל דערצו פעלט נישט אין שטעטל: ס'זיינען אויף יעדן פלאץ דא ציגל און „גרויז". זיי לייגן אויך אדורך פון ראטנע קיין קאמיען-קא-

שירסק א אייזערנע באן־קאלייקע און וויל זי איז פראַווויזאריש און שוואַך געמאַכט, איז נאָך יעדעם מאָל ווען א קליין באַנדל לויפט אַדורך, דאַרף מען ארונטערשטופן די ארויסגעפאלענע ערד — נעמען זיי ראַטנער יידן צו דער ארבעט און לענגאויס דער־א לינע האַלטן זיי מיט רידלעס אין איין אַנפילן, אין איין אַנשטופן זי אונטער די דעלצן. „שטאַפּען, שטאַפּען, אימער שטאַפּען", שרייען די דייטשע אויפזעער מיט רציחה אויף די יידן. אַן אַנדערס מאָל דערפילט ווער אפילו א שטעקן אויף דער פּלייצע.

זיי כאַפּן אמאָל מענטשן אין מיטן גאַס און פירן זיי אַוועק אין א שטאַל, ווו זיי האַלטן די אַנגערויבטע ביז די פויערים חזירים און באַפעלן צו קלאַסיפיקירן זיי לויטן מין: „זברים" באַזונדער און „נקבות" באַזונדער.

און גאָר אין א שבת פּאַרנאַכט ווערט פלוצלינג א גרויסע פאַניק אין שטעטל: יידן לויפן אין אלע זייטן, לויפן און זוכן ערגעץ־וווּ א באַהעלטעניש. מ'לויפט אויף בוידעמער, מ'לויפט אויף יענע זייט „קלאדקעס" אין דער „גאַרבאַרניע" און די דייטשן באַוואַפנטע לויפן נאָך זיי און שרייען מיט באַנומענע גראָבע קולות: „האַלט, דאַנער זועטער, האַלט!" זיי מאַכן דאָס איצט אויף די יידן א יאָגד, זיי דאַרפן האַבן ארבעטער אין א זעג־ווערק נעבן באַן־סטאַנציע מאַלאַריטע. פּאַרשטייט זיך, אז זיי פאַקן א סך פון די אויסבאַהאלטענע, שלעפּן זיי אַראָפּ פון די בויידעמער אין פון אלע ענגע לעכער און פירן זיי ווי פאַרבאַרגן אונטערן ביקס גלייך צו דער קאַמאַנדאַנטור. פון דאַרט שיקט מען זיי גלייך אָפּ צום ארבעטס־פלאַץ. נישט מ'ניט זיי דאַרט עסן און נישט מ'צאַלט זיי פאַר דער ארבעט, — זיי מוזן זיך אַליין אויסהאַלטן. זיצן זיך זאַלבעצווייט אַדער זאַלבעדריט אין דער רו־שעה ראַטנער יידן און קאָכן בשותפות א טעפל געקאכטס פון בעבלעך מיט גריין און עסן דאָס מיט ברויט. נישט זיי האַבן אמאָל אין לעבן נע־קאכט, נישט זיי האַבן אפילו אמאָל א טעפל געהאַלטן אין האַנט, אבער עסן דאַרפן זיי, ווייל זיי ארבעטן שווער, זיי שלעפּן און טראָגן אויף זייערע דאַרע פלייצעס שווע־רע קלעצער אַדער ברעטער און לאַדן אַן די וואַגאַנעס, וואָס מ'שיקט אָפּ קיין דייטש־לאַנד.

אַדער מ'שלעפּט יידן מיט זייערע „בעבעכעס" אין באַד ארויס און דאַרט ביי אביסל פּאַרע „ענטלויזנט" מען זיי. יידן, וואָס מאַכן דאָס נישט אַדורך, ווערן שטרענג באַשטראָפט און מ'קריגט נישט בשום אופן קיין שום שיין אויף ארויסגיין אַדער ארויספּאָרן פונעם שטעטל און אפילו נישט די עטלעכע קילא קאַרן, וואָס די דייטשן טיילן אמאָל ביי דעם קלויסטער די ארימעלייט פון דאַרטן. (די דייטשן, צוליב די עט־לעכע פאַלן פון פלעק־טיפוס אין שטעטל דאָן, האַבן אַנגענומען אזעלכע פּאַרזיכטס־מיט־לען, ווי „ענטלויזנג". זיי האַבן אפילו באַשטימט דערפאַר צוויי יידישע סאַניטאַרן — ר' חיים איציקזאָן און ר' יצחק הירש גראַבאַוו ע"ה. די יידן האַבן דאָס אַנגענומען פאַר א שלעכטע גזירה ר"ל).

און אויף „שיינען" אויף ארויסצופּאָרן און מאַכן מסחר זיינען דאָן געווען א סך בעלנים: אונדזער שטעטל איז פונקט געלעגן אויף דער גרענץ צווישן עסטרייכיש און דייטשיש „געביטן". אייניקע יידן, די מער ריזעוודיקע און „פיפיקערע", האַבן שוין אפילו געמאַכט מסחר־פּרוון און ס'האָט זיך זיי איינגעגעבן. האַבן א סך יידן אין שטעטל, דערווייסנדיק זיך, געוואַלט נאַכטאַן און געקומען בעטן אין „קאַמענדא־טורע" ארויספאָר שיינען. די דייטשן ווידער האַבן זיי דאָס גערן געגעבן, ווייל זיי האַבן דאָך אריינגעשמוגלט פּאַרשידענע סחורות פון עסטרייך צו זיי. אָבוין דעם האָט דער קאַמענדאַנט אלעמאָל געקריגן פון די סוחרים טייערע מתנות: א גוט פוקסן פעלכל, אייער און פוטער. אַנדערע האַבן, דורך דער פּארמיטלונג פונעם יידישן בור־גערמייסטער אליהו יאַנאָוויטש אפילו געגעבן דעם קאַמענדאַנט געווּיסע פּראָצענטן

פֿאַרדינסט פון די געמאכטע געשעפטן. יידן האָבן דעמאָלט אַ סך אין גרויס געהאַנדלט פֿאַרשידענע סחורות פֿרויסגעפירט פון עסטרייך און געבראכט אין שטעטל. אויפן שאַסיי אין אויך די אַלע פֿרומיקע בייליגנדע גאַסן זיינען געליגן אַנגעהויפט הונדערטער פעסער גאַזע. סוחרים זיינען אין שטעטל געקומען פון אומעטום און האָבן דאָס אַלץ אַפּגעקויפט און אַוועקגעפירט. מ׳האָט אויך געהאַנדלט מיט פערד, בהמות און שאָף, זיי געבראכט אין שטעטל, וווּ ס׳פלעגן זיצן פרעמדע סוחרים און אַלץ אַפּגעקויפט און דאָס אַפּטראַנספֿארטירט אין זייערע שטעט. ס׳האָבן דאָן געהאַנדלט און

אהרן יהושע קאנישטער און יצחק ערליך
פּגוליציי־לייט ביים דייטש אין דער
ערשטער וועלט־מלחמה.

נאָך דריי יידישע פֿאָליציאַנטן ביים דייטש אין דער ערשטער וועלט־מלחמה: — פון רעכטס צו לינקס: שואל אהרן קאמינסקי אומגעקומען אין אַקציידענט אין נאָרד־אַמעריקע) זלמן קאַרש און נחום רייסקי.

פֿאַרנומען זיך מיט מסחר אַפּילו מלמדים און בעלי־מלאכות, וויל מ׳האָט אייגנטלעך נישט געדאַרפט דאָן האָבן קיין שום צוגרייטונג און קיין שום ידיעה אין דעם מסחר — מ׳האָט געקויפט און גלייך פֿאַרקויפט מיד ליד אויף נאמנות — ס׳קאָסט אַזויפיל, פֿליום כך וכך פּראָצענט פֿאַרדינסט און פֿאַרטיק. דאָס מסחר איז אויפן אָרט גע־שלאָגן געוואָרן. האָט זיך געהודערט אין שטעטל, ס׳האָט געשווויבלט און געווימלט פון פּרעמדע סוחרים. יידן האָבן אַריינגעפירט און אויך אַרויסגעפירט אַלערליי סחורות, אַפּילו אַזעלכע, וואָס זיינען געווען פֿאַרבאָטן. זיי פלעגן זיך מיט פֿאַרשידענע פֿאַרטלען דורכמאַכן די דייטשע וואַכן. ס׳זיינען אַפּילו געווען אַזעלכע אין שטעטל,

וואָס זיינען מיט ספעציעלע שיינען געפֿאַרן אין דעם ווייטן ראָסטאָוו־נא־דאָנו און פון דאָרט געבראַכט וואָגאָנעס טאַבאַק און אַנדערע סחורות. אַזוי האָט דאָס שטעטל אַפּגעפֿיבערט אַ שטיק צייט מיט די לופט־מסחרים.

די מלחמה ענדיקט זיך און די מאַכטן בייטן זיך

נישט אַלע אַבער זיינען פֿעאיק געווען צו די מלחמה־מסחרים. ס׳זיינען געווען אַ סך פֿרידנס־סוחרים און קרעמער, וואָס האָבן לחלוטין גאָרנישט געטאָן און האָבן מיילא אַ סך געליטן, אויב נישט הונגער, ווי אַנדערע אַרימעלייט, איז געוויסן מאָנגל און נויט. מ׳האָט געמוזט דאָן צו די מלחמה־מסחרים באַזיצן געוויסן מוט און געוואָגטקייט. אַזוי אָרום, מוז מען צוגעבן, איז געווען אויך געניג אַריימקייט און נויט אין שטעטל. ס׳זיינען אָפּילו געווען אַזעלכע פון באַלעבאַטישן שטאַנד, וואָס האָבן שטילערהייט ממש הונגער געליטן, ווייל זיי האָבן זיך געשעמט צו מאָנען און פֿאַרדינט האָבן זיי נישט. דערפֿאַר טאָקע, ווען די מלחמה האָט זיך סוף־כל־סוף געענדיקט, איז דער „דושאָינט" אונטערגעקומען ווי אַ מלאך־המושיע מיט דער גרויסער שטויצע, וואָס ער האָט געבראַכט אין אַלע געווועזענע אָקופּירטע ערטער, צווישן זיי אויך אונדזער שטעטל. דער „דושאָינט" האָט אין יעדער שטאָט און שטעטל אַריינגעשיקט גאַנצע פורן מיט זעק מעל און פֿאַרשידענע אַנדערע שפּייזן — בוימל, צוקער, קאָנדענסירטע מילך א. א. אויך האָט מען נאָכהער אַריינגעשיקט פֿאַרטיקע מלבושים און שיך. מען האָט דאָן אויך, לויט די פֿאַרשריפטן פון „דזשאָינט", געעפֿנט אַ קיך אין דעם גרויסן ביהמ״ד, וווהין ס׳פֿלעגן קומען אַרימעלייט מיט זייערע כלים און נעמען זייערע פֿאַרציעס. אַנגעפֿירט מיט דער קיך און אַכטונג געגעבן אויף דער אַרדענונג האָט די אַזוי נאָבעלע פֿרוי און ווילטעטיקערין בוילה איציקזאָן (איר זון פּ. איציקזאָן איז אַ מיטגליד אין דעם ראָטנער רעליף קאָמיטעט אין נאָרד־אַמעריקע, אויך

די קיך אין די יאָרן 1919/20: — אין צענטער פונעם בילד שטייען פון רעכטס צו לינקס: יוסף זאסק, מאָטל גינזבארג און יוסקע באיאָן.

אירע אַנדערע צוויי קינדער, חיה און אייזיק, לעבן אין די פֿאראייניקטע שטאַטן). מען האָט אויך געטיילט טרוקענע פֿראָדוקטן.

אַנגעפֿירט מיט דער חילף־אַקציע האָבן אין שטעטל, אונטער דער פֿרעזי־דענטשאַפֿט פֿון ר' בנציון שטיינגאָרטן ע"ה, דער אַזוי גוט־באַקאַנטער, ער־לעבער און נאָבעלער יונגערמאַן און געזעלשאַפֿטלעבער עסקן ר' ישראל וויינשטאָק ע"ה וויצע פֿאָרזיצלטער, און זיינע מיטהעלפֿער די אַזוי באַוווסטזיניקע און אינטע־ליגענטע ה' מאָטל גינזבאַרג, יוסף זאַמק און פּסח שטיינבאַרג ויבדלו לחיים נח כהן, יצחק קאַזאַק (געפינען זיך איצט אין אַרגענטינע) און לייזער רייסקי (אין נ אַמעריקע). שפּעטער זיינען אין דער פֿאָרזאָלטונג פֿון דער קיך צוקאַמפּטירט גע־ווָארן נאָך עטלעכע מאָל, ווי ר' בנימין קענפֿער, ר' יצחק הירש ראָג, ר' יעקב מענ־דעלסאָן און יאשקע באיאן ע"ה. אויך האָט מען געטיילט מלבושים און שיך, באַ־זונדער קינדער יתומים, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון דעם אַזוי גוט באַקאַנטן אינטע־ליגענטן ה' יצחק הירש העלד ע"ה און, יבדל לחיים, לייבל באיאן (געפינט זיך אין מעקסיקע).

אַהין דער אויבנדערמאַנטער שטיצע, וואָס דער „דזשאָינט" האָט דערלאַנגט די אויסגעמוטשעטע און אויסגעהונגערטע אין משך פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה יידן, האָבן אויך אַ סך געהאָלפֿן און געשטיצט דאָס שטעטל די גליקלעכע ראטנער יידן פֿון נ. אַמעריקע. ווי נאָר די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָבן אָנגעהויבן זיך וויזיין און קומען פֿון דאָרטן פֿאַרשידענע „דעלעגאַטן", געשיקטע פֿון פֿאַרשידענע לאַנדסלייט פֿאַראיינען, וואָס האָבן געבראַכט גרעסערע סומעס דאָלאַרן פֿאַר קרובים אין באַקאַנטע. אָפֿט „דעלעגאַט" איז געווען דאָן אַיינער יעקב פּלאָצקער, וואָס איז געהאָט געקומען פֿון אַמעריקע אָפּנעמען זיינס אַ יינגלע, וועלכער איז פֿאַרבליבן אין ראָטנע און נישט געקענט פֿאָרן צוריק מיט אַ 4-5 יאָר צוזאַמען מיט זיין מוטער אין צווויי שווּעסטערלעך צוליב אַ הויט־קראַנקהייט, וואָס ער האָט דאָן געליטן (ער איז דאָן פֿאַרבליבן וווינען אין דער פֿאַמיליע פֿון ר' יעקב באיאן ע"ה און די גוטהאַרציקע און אמתע צדיקת, זיין פֿרוי מירעמ ע"ה, האָט זיך מיט אים די גאַנצע צייט געפֿ־רעט און אים אויסגעהיילט). דער ה' יעקב פּלאָצקער האָט אָבער, קומענדיק קיין בריסק, נישט געקענט וויסטער פֿאָרן צוליב דער מלחמה, וואָס האָט אויסגעבראָכן פּלוצלינג צווישן די פֿאַליאַקן אין באַלשעוויקעס. ער האָט פֿאַר ראָטנע געהאָט מיט זיך אַ גרויסע סומע דאָלאַרן (פּונקט ווי זעקס טויזנטער דאָלער, איך קען מיך נישט דערמאָנען), וואָס ער האָט דאָס געוואָלט אויפֿבאַרגען דעם שרייבער פון די שורות (זיינס אַ שטיקל קרוב), כדי ער זאָל דאָס צעטיילן לויטן צעטל. מ'האָט צוליצט געשיקט דאָס יינגלע צו אים דורך צווויי פֿרויען, מיין שוועסטער עלצי פייגע ע"ה און פּעלטע לאה חיות ע"ה, וועלכע האָבן טאָקע געבראַכט צוריק די דאָלאַרן מיט דער ליסטע צו צעטיילן זיי.

אין יענער צייט טאָקע, וועלן דער בלוטיקער שטורעם האָט זיך אַביסל באַרואיקט, האָט מען אַ סך פון די יתומים אָפּגעשיקט קיין נ. אַמעריקע און קאַנאַדע צו די גע־וויסע רייכע יידן דאָרט, וואָס האָבן זיי אַדאָפּטירט און איינגעאָרדנט אין זייערע פֿא־מיליעס. אויך פון ראָטנע זיינען עטלעכע קינדער געפֿאָרן אָהין.

אַ געוויסע טעטיקייט פון יתומים־פֿאַרזאָרגונג איז אויך אָנגעגאַנגען אין שטעטל גופא אַ שטיק צייט ביזן סוף 1930. די לייטער פון יתומים־קאָמיטעט אין קאָוולער ראַיאָן ד"ר ציעכאַנאָווין און פּר. רייצע לעזען האָבן אויך אין ראָטנע, די ערשטע יאָרן, גע־עפּנט אַ שולע פֿאַר קינדער־יתומים אין דעם הויז פון די וואָלקאָמירסקים ביים שאָסי. דער לערער דאָרט איז געווען ה' נח כהן (געפינט זיך אין אַרגענטינע). אָרום שטעטל האָט אפּילו עקזיסטירט אַ יתומים־קאָלאָניע. דער קאָמיטעט פֿאַר יתומים־פֿאַרזאָרגונג

אין ראָטנע איז באַשטאַנען פון פאַלגנדע פערזאָנען: משה רייכער, מענדל בלאָט, יאַנקל ליבערמאַן, יצחק הירש העלד ע"ה און יבדל לחיים ל. באַיאַן (אין מעקסיקע).

די עסקנים פון יתומים־קאָמיטעט אין 1928 — פון לינקס צו רעכטס: צווייטע ריי פון אויבן: משה רייכער, מענדל בלאָט, יעקב ליבערמאַן, יצחק הירש העלד און לייבל באַיאַן (לעבט אין מעקסיקע).

נאָך די רעוואָלוציע־אויסברוכן אין עסטרייך־דייטשלאַנד, ווי אויך אין דעם גרויסן צאַרישן רוסלאַנד, האָט די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי, בראש מיט איר באַקאַנטן לידער קערענסקי איבערגענומען די מאַכט און האָט אַנגעפירט דאָס לאַנד. ס'איז אַבער דעמאָלט געווען אין לאַנד אַן אמתער כאַאָס און צערודערונג, אַן אמתער „טשטוש הגבולן" (אַ צעמישונג פון גרענעצן). אונזער געגנט האָבן גאָר פּאַרכאַפּט די אוקראַינער בראש מיט סקאָראָפּאַדסקין. זייער ממשלה און מאַכט האָט זיך אַבער גאָרניט געפילט אין שטעטל. קיינעמס לעבן אַבער איז ניט געווען גאָנץ זיכער. די שולע איז דעמאָלט געווען אויף הוליאַנקע גאָס ביי הערשל כמעליער אין דער געווען „כוויסקע טור־מע" (ציווילע טורמע). די יוגנט האָט גאַנץ פריי געלערנט, געלייענט, געהערט און אַליין אויך געהאַלטן רעפעראַטן. אַלע האָבן שוין אינסטינקטיוו פאַראויסגעפילט, אַז ס'קומען אַן שווערע און געפערלעכע צייטן און האָבן זיך אין געהיים דערפאַר אַנ־געפאַנגען צוזאַמרייטן און אייניאיבן זיך אין שיסן פון געווער — זיי האָבן אויך גע־קריגן עטלעכע ביקסן און יעדן אַוונט האָבן זיי דאָרטן טאָקע אויף הוליאַנקע גאָס, אויפן פּלאַץ אונטער כמעליערס שטוב, געלערנט זיך שיסן. אַזוי אַרום האָט מען דעמאָלט געגרינדעט די זעלבסטשוץ, וואָס איז אויך שפּעטער, ביים טוישן פון די מאַכטן און איבערלאַזן אויף היפשע טעג דאָס שטעטל אויף הפקר, געשטאַנען אויף דער וואַך און דאָס אויף וויפל ס'איז מעגלעך געווען אַפּגעהיט. די עלטערע יידן, די סוחרים, האָבן אַבער זייטער פאַרגעזעצט זייערע ריזיקאַלישע מסחרים — זיי האָבן

געהאַנדלט גאָר גרוים. האָבן איבערגעפירט געהיים פֿאַרשידענע סחורות דורך דער „טאַמאַשענע" וואָס די אוקראַאינער האָבן איינגעשטעלט אויף ס"ט האַלאָב, נעבן קאָוולע. מ'האָט אויך דאָן געהאַנדלט מיט באַן־אַנווייזונגען אויף וואַגאָנעס סחורה, וואָס סוחרים האָבן געהאָט שטיין אויף די באַן־סטאַנציעס. מ'האָט געקויפט און פֿאַרקויפט און ס'איז איבערגעגאַנגען מיד ליד. מענטשן האָבן דאָן פֿאַרדינט א סך געלט, — די אוקראַאינישע קאַרבאַוואַנצעס. אַבער וועגן די פּאַליאַקן, אַרגאַניזירטע דורך פּילסודסקין, זיינען איבערגעפֿאַלן די אוקראַאינער, זיי אַרעסטירט און פֿאַרטריבן פֿונעם געגנט און פֿאַרכאַפּט פֿאַר זיך אַלץ, — זיינען די סוחרים פֿאַרבליבן מיט די שיינע פּאַפּירלעך, די קאַרבאַוואַנצעס, וואָס האָבן אַנגעווויזירן יעדן וועלט. און אַזוי האָט זיך טרויעריק אָפּגעשלאָסן א שטיקל צייט פון יידישער האַוועניש און מלחמה־מסחר.

די פּאַליאַקן און זייערע שותפים די באַלאַבאַווצעס

די נייע מאַכט, די פּאַליאַקן וויידער, זיינען אין יאָר 1920 אָנגעקומען מיט א „ירגזון" און געווען זייער שטרענג. און ס'איז קיין וווּנדער נישט — שוין העכער הונדערט יאָר, ווי זיי האָבן קיין מלוכה־לעבן נישט געפירט, האָבן זיי פֿראָסט און פּשוט פֿאַרגעסן, ווי מ'דאַרף זיך מיט בירגער, און דערצו נאָך נייע בירגער, באַגיין און זיי באַהאַנדלען. זיי האָבן באַלד, ווי זיי זיינען אין שטעטל אַריין, אָנגעפֿאַנגען זוכן געווער און געפֿאַדערט ביים לערער נ. קעצקער אַרויסגעבן זיי דעם „פּוליאָמיאָ", וואָס ער האָט כלומרשט אין זיין באַזיץ. און ווען ער האָט נישט געהאָט וואָס צו געבן, האָבן זיי אים „מכבד" געווען מיט זייערע טראַדיציאָנעלע 25 שמיין. זיי האָבן באַלד צוגעקריגן פֿאַר שותפים די באַווסטע מערדער, די באַלאַבאַווצעס, וואָס האָבן שוין באַלד ביים אָנהייב באַפֿאַלן יידישע ישובים, אָט די אַלע געדיכט־באַזעצטע יידישע שטעטלעך און געמאַכט אויף זיי אַגראַבען, פֿאַרגאַסען יידיש בלוט און באַרויבט זיי. און געווען איז א סוף זומער־טאָג, אין די ערשטע טעג פון חודש אלול תר"פ, ווען ס'האָבן זיך אין שטעטל מיטאַמאָל אַרויינגעריסן עטלעכע באַלאַבאַווצעס, וואָס האָבן אויף זייער וועג אויף דער גאַס קריוואָ־אוליצע, נישט ווייט פון זיין שטוב, אָנגעטראַפֿן אויף דעם זייער שיינעם און קרעלעכן יידן ר' יעקב לייב קעמפֿער. זיי האָבן אים אָפּגעשטעלט און געפֿאַדערט ביי אים געלט. זייענדיק פון נאַטור א מוטיקער, האָט ער זיי, זעט אוים, אָפּגעזאָגט און אָפּילו זיי געשטעלט א ווידערשטאַנד. אַבער זיי האָבן אים אויפן אָרט דערשאָסן. נאָכהער האָבן זיי זיך צעלאָזט איבערן שטעטל און פֿאַרכאַפּט 25 יידן אַלס ערובניקעס, אָפּפּירנדיק זיי צום שאָסיי און געפֿאַדערט קאָנטריבוציע צען טויזנט רובל. אויב נישט — וועלן זיי דערשיסן די 25 יידן און אונטערצינדן דאָס שטעטל. מיט גרויסע שוועריקייטן האָט מען די סומע צונויפגענומען און מ'האָט אָפּגעראַטעוועט די יידן מיטן שטעטל. די זעלבע רציהות האָבן זיי נאָכהער אויסגעפירט אין די אַלע דערפער אָרום.

אַבער מאַדנע, ווי ס'האָט זיך דאָן אין לעבן אָפּגעשפּילט, ווי אויף א סצענע דאָס בילד פון „חד גדיא" — ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און די באַלשעוויקעס, וועלכע האָבן שוין פֿאַרכאַפּט רוסלאַנד, באַזיגט דאָרטן אַלע אַנדערע מיליטעריש באַנדעס, זייערע שונאים, און שוין געזעסן פעסט אין זאַטל, — האָבן זיך אויסגעדרייט צו פּוילן, באַפֿאַלן די פּאַליאַקן און זיי פֿאַריאָגט ביז ווּאַרשע. געמיינט האָבן שוין דאָן אַלע, אז מ'פֿאַרבלייבט שוין אויף שטענדיק מיט זיי, אַבער דא זיינען גאָר אונטערגעקומען מיט הילף די פּאַליאַקן ענגלאַנד מיט פּראַנקרייך און די פּאַליאַקן האָבן די באַלשעוויקעס צוריקגעיאָגט צו זיך אַהיים, קיין רוסלאַנד. די פּאַליאַקן זיינען אַזוי פֿאַרבליבן מיט א שטיק וואַלין און ליטע בראש מיט ווילנע און זיי האָבן זיך גיך

מיט זייערע טרויעריקע מערדער־שותפים, די באַלאַכאָוצעס, געגומען צו זייערע בארבאַרישע מעשים, זיי האָבן ווידער אָנגעהויבן צו ווילדעווען אין די יידישע שטעטלעך, נאָר מיט מער פוריע, זייענדיק פאַרשכורט פון זייער נצחון איבער די באַלשעוויקעס. זיי האָבן אויפן צוריקוועג פאַרגאַסן א סך יידיש בלוט און צוגעראָבט יידיש גוטס. דאָס יידישע לעבן האָט דאָן פאַרגעשטעלט אין שטיק הפקר און אומזיכערקייט און ס׳איז אפילו נישט געווען צו וועמען צו פראָטעסטירן. אויך ביי אונדז אין שטעטל האָבן די רוצחים פונקט ערב ראש השנה תר״פ, דערשאָסן דעם זייער בכבוד־דיקן, ערלעכן למדן ר׳ אברהם שוחט ז״ל, אויך דעם יונגטלעכן יעקב כמעליער און פאַרוווונדעט דעם יונגמאַן יענקל טערנבליט פון דאָרף הירניק.

די נייע פוילישע רעגירונג מיט פילסודסקין בראש און דער בלוטיקער אַנטיסעמיטיזם

די פאַליאָקן האָבן דערווייל ביסלעכווייז זיך געגומען איינאַרדענען זייער מלוכה. זיי האָבן אין אַלע שטעט און שטעטלעך פריינגעשיקט זייער פאַליציי־מאַכט, אמתע ראָסאָווע פאַליאָקן, נישט נאָכפאַרשנדיק אפילו זייערע פריערדיקע אָנטעצדענטן, צי אָט די נייע אַרדענונג־ און געזעץ־היטער זיינען גאָר ראָוי צו דעם פאָסטן, צי מ׳קען זיי אזעלכע פאַראָנטוואָרטלעכע שטעלעס גאָר אָנפאַרטרויען. ס׳איז פאַר זיי געגוג געווען, וואָס זיי זיינען ריינע פאַליאָקן, זין פון דער שליאַכטע. און צווישן די־א פאַליציי, וואָס זיי האָבן באַשטימט אין אַלע ערטער, זיינען געווען פשוטע פאַרבערער, אָנטלאָפענע פון די טורמעס, באַנדיטן. אזא פאַליציי מיטן קאָמענדאַנט א באַנדיט בראש איז אויך אָנגעקומען קיין ראָטנע. באַלד נאָך זיי זיינען אָנגעקומען אין שטעטל, האָבן זיי כלומרשט אָנגעהויבן צו מאַכן אַרדענונג: זיי האָבן דערקלערט א מין אויסנאָם־צושטאַנד — פון 5 פאַרנאַכט ביז 7 גאָנץ פרי איז פאַרבאָטן זיך אומדרייען אין די גאַסן. זיי האָבן געגומען אריינקוקן אין אַלעמענס געשעפטן, געשלאָסן

א פייערונג פון דריטן מאי אין ראָטנע.

אויך באקאנטשאפטן מיט געווייסע פארמעגלעכע יידן און באלד אנגעהויבן אפילו „תובע בפה" זיין און באקומען — כאבאר. צווי יידן האבן אין יענער צייט גע־האט זיך אויסגעסטארעט ביי דער רעגירונג קאנצעסיעס אויף בראנפן־פארקויף — דוד אהרן שאפירא און אברהם איידעס ע"ה. דער קאמענדאנט פלעג זיין א שטענדי־קער באזוכער ביי זיי און פלעג שוין אין איין וועגס דארט מאכן א גוטע כוסה.

ס'איז פונקט איינמאל געווען א פאר ניי־יאר 1922, א צייט וועו מ'האט גע־דארפט באנייען די קאנצעסיע און איינצאלן א געוויסע סומע געלט. מ'האט זיך אויך באדארפט באזארגן מיט א דאקומענט, אונטערגעשריבן פונעם ארטיקן קאמענדאנט. וויסנדיק, אז ביי אברהם איידעס, וואס האט געוווינט אויף א זייטיקער גאס, נעבן טייך „פריפיעט", איז מסתמא צוגענגריייט א גרעסערע סומע געלט פאר דעם צוועק, זוי אויך אויף סחורה קויפן, האט דער קאמענדאנט אים, ווי ס'האט זיך נאכהער ארויסגעוויזן, ספעציעל א פרייטיק ביינאכט אין א שפעטער שעה, זייענדיק אויך באגלייט פון זיין געהילף, אויך אזא באנדיט ווי ער, און עטלעכע מעשטשאנעס באנ־

דאס קינד יואל איידעס, וועלכער איז צו־זאמען מיט זיינע עלטערן, אברהם און פעסל און א קלענער ברודערל תבלע, דערמאר־דעט און פארברענט געווארן דורך דער ערשטער פוילישער מאכט אין ראטנע.

דיטן מיט א פור — געבראכט דעם דאקומענט, וואס אייזיק האט נייטיק געהאט. דער קאמענדאנט מיט זיין געהילף, לויט אלע וואַרשיינלעכקייטן, האבן זיך פריער גוט אנגעשכורט און כדי צוצורויבן דאס גלעלט, וואס ער האט ביי זיך געהאט ליגן, ווי אויך אלע שטוב־חפצים, האבן זיי אים פריער דערשאסן, נאכהער זיין פרוי מיט די צווייי קינדערלעך און אויך אפילו זיין גויאישע דינסט. און כדי ס'זאל נישט בלייבן קיין שום שפור פון דער שרעקלעכער רציחה האבן זיי נאכהער די שטוב אונטער־געצונדן.

ס'האבן דאן נישט געהאלפן די אלע באווייזן, וואס די פאמיליע־מיטגלידער האבן געהאט קיגן קאמענדאנט, וואס האט זיי אגב געדראט מיט אזא סוף, אויב זיי וועלן צופיל רעדן. ס'זיינען א סך מאל ארעפגעקומען אין שטעטל געהיים־אגענטן, וואס האבן געפארשט דעם פארברעכן און מ'האט אפילו עטלעכע מאל ארויסגערופן די פאמיליע־מיטגלידער אין דער קרייז־שטאט קאוולע צום געריכטס־פארשער. די מאכט האט אבער די זאך בכיוון געוואלט פארטושען און צעריבן און אלס שטראף האט מען אים נאר ארבערגעפירט אויף א צווייטן פלאץ.

דאס זעלבע איז אויך געווען אין די הרעסערע שטעט, די זעלבע שנאה צו יידן ממש ביז בלוט: די האלערטשיקעס, ווו נאר זיי האבן דערזען א יידן מיט א בארד, זיינען זיי אים באפאלן און מיט טעמפן מעסער אים די בארד געשניטן און אפט מיטן פלייש צוזאמען. אויף אלע וואקוואלן, אין אלע עפנטלעכע ערטער איז געווען ארויסגעהאנגען טראצקים קאריקאטור־בילדער און אונטערגעשטראכן, אז די יידן האבן עס געשאפן דעם קאמוניזם ובכן זיינען זיי די פוילישע שונאים, אין וועלכע מ'דארף זיך נוקם זיין.

די גרויסע, שווערע שטייערן אויף יידן און גראבסקים עגלה

אזוי ציט זיך זייער שנאה צו יידן, ווי א רויטער בלוטיקער שנור איבער דער גאנצער לענג פון זייער נייער היסטאריע און אזוי האבן זיי זייערע ערשטע אנפאלן פון זייער באנייטער סווערעניטעט באפלעקט מיט יידיש בלוט, ווי אין פינסק א. א. זיי הויבן אן נאכהער עקאנאמיש צו דריקן די יידן. זיי לאזן דאן ארוים דעם אזוי באקאנטן לאזונג זייערן „סזואי דא סווענא" און רופן אלע פאליאקן צו באיקאטירן די יידן און גארנישט קויפן ביי זיי. אין זייער שנאה דערגייען זיי אזש צו דעם אב־סורד, אז זיי שטעלן אווענ ביי יעדער יידישער קראם פיקעטן פוילישע שקצים, כדי נישט דערלאזן די פאליאקן, וואס ווילן יא קויפן ביי יידן. אפילו ביי אונדז אין שטעטעלע זיינען באלד אנגעקומען עטלעכע פאליאקן, וואס האבן געעפנט קראמען פון אלערליי ארטיקלען. די אלע פאליאקן פון שטעטל, די אנגעקומענע באאמטע, און אפילו די אוקראאינער האבן געקויפט ביי זיי. אויף זיי, די פאליאקן, קוקנדיק, האבן זיך דאן די אוקראאינער מיטאמאל, ווי פון א שלאף אויפגעכאפט, און האבן געעפנט אין אלע שטעט און שטעטלעך, און באזונדער אין די דערפער, א נעין פון קאאפעראטיוועס ווו זיי האבן געהאט פון אלערליי סחורות, וואס א פויער דארף האבן, אפילו אייזן. צו דעם האט דאן די פוילישע מאכט פון איר זייט אנגעהויבן צו פרעסן אויף די יידן מיט גרויסע שטייערן. אין דער זעלבער צייט אבער האט זי די פוילישע און אוקראאנישע קרעמער געשוינט און נישט ארויפגעלייגט אויף זיי קיין סך שטייערן.

די יידישע לאגע איז וואס ווייטער א טאג אלץ שווערער געוואָרן און די עקאנאמישע פאזיציע זייערע האט זיך מיטאמאל א וואקל געטאן אונטער זייערע פיס.

אין די יאָרן 7-1926, ווען דער שטייערן־שרויף האט די יידן אלץ מער איינגעקלאַ־

מערט אין אים, האָט זיך פלוצלינג באַווײַזן אויף דער יידישער גאַס, ווי אַ סטראָשיד-לע, גראָבסקים ענגלה. ביי די אַלע יידן, וואָס האָבן נישט געקענט צאָלן די אויף זיי ארויפגעלייגטע שטייערן האָט מען פארנומען אַלץ, וואָס מ'האָט ביי זיי געטראָפן: סחורות, וועקסלען, מעבל און פארשידענע שטוב-חפצים און דאָס נאָכהער ליציטירט אויפן עפנטלעכן מאַרק.

און אין איינעם אַ פינצטערן אָוונט, ווען די ראָטנער יונגט איז ארוים אויפן שאַ-סיי צו באַגעגענען דעם פאַסאַזשיר-אויטאָ, וואָס האָט צוריק מיט אַ קורצער צייט אַנגעהויבן צו קורסירן פון ראָטנע קיין קאָוולע, האָט שכנה שטיינבארג, אַ זון פונעם חשובן בעה"ב ר' אייזיק שטיינבארג ע"ה, דער אייגנטימער פונעם אויטאָ, אַנגע-זאָגט די אַלע אָנווענדע, אז דער „מלאך המוות" איז איצט געקומען אין שטעטל. אַלע האָבן זיך אַנגעשטויסן וועמען ער מיינט — דאָס איז דער שטייערן-אינספעק-טאָר, וואָס מ'האָט זיך שוין אויף אים געריכט אין שטעטל. אויף מאָרגן, נישט קוקן-דיק וואָס די קרעמער האָבן פון זייערע פאַליצעס אראָפגענומען צו ביסלעך סחורה און באַהאַלטן, האָט דער אינספעקטאָר, אַ רשע, אַ משומד, ארויפגעלייגט אויף זיי גרויסע און שווערע שטייערן. ס'זיינען אריבער עטלעכע וואָכן און מיט דעם זעלבן אויטאָ זיינען אַנגעקומען אַנדערע געסט — די עקזעקוטאָרן, וואָס האָבן מיט אַ מאָדנעם סאָדיזם אָפגעשריבן ביי די אַלע, וואָס האָבן נישט געצאָלט, די סחורות און מיט טריומפאַלן פארזיגלט זיי. זיי האָבן אפילו געלאָזט אין גאַנג אין שטעטל גראָב-סקים ענגלה: זיי האָבן איינמאָל אויף אַ יריד, אין אַ מאָנטיק, ביי אַ יונגערמאַן, וואָס איז שולדיק געווען פאַר שטייערן, איינער סופער, אַ בעקער, פארכאָפט צוויי אויוונס וויסע בולקעלעך, וואָס ער האָט צוגעגרייט פאַר געווויסע רעסטאָראַנען, און אויף אַ פור זיי ארויסגעפירט אויפן מאַרק און פארקויפט די פויערים.

פון דער טרויעריקער לאַגע און דער שרעקלעכער ווירקלעכקייט, — פון דעם שטענדיקן פחד פאַר די עקזעקוטערס, טאָמער כאָפן זיי זיך ארײַן אין די קראָמען און פאַרכאָפן דאָס ביסל ארימקייט, וואָס איז נאָך פארבליבן דאָרט, האָט זיך אפילו געשאָפן אַ ביטערער ווײַן אויף דעם חשבון — ביידע בערלס: בערל העלד ע"ה און בערל גינזבארג ע"ה, צוויי גרויסע קבצנים דאָן אין שטעטל, האָבן זיך צונויפגע-שפאַנט און פארקליבן מיט זייערע אריסע ביסלעך סחורה צו בערל גינזבארג טאָקע אין קראָם. זאָגט איינמאָל בערל העלד צום צווייטן, שטייענדיק אזוי אין איין שרעק — טאָמער פאַלט פלוצלינג ארײַן דער עקזעקוטאָר צו אים: „מילא דו בערל, דו דאַרפסט נישט מורא האָבן, ווייל טאָמער זעסטו אים פון ווייטן אָנקומען אַהער נעמסטו און עסט אויף אין דער גיך דיינע עטלעכע הלהלעך, דיין פארמעגן, און פארטיק. אָבער איך וואָס וועל טאָן מיט מיינע עטלעכע שטיקלעך אויזן?"

די שטייערן דאָן זיינען געווען אזוי פיל און אפטע, אז, נישט צאָלנדיק זיי אין דער צייט, האָבן זיך ביי די שוואָכע צאָלערס פארטאָפלט און פארדרייפאכט און זיי האָבן אויף זיך ממש געפילט, ווי אַ שטיקנדע שליימ אויפן האַלדז, וואָס אַט-אַט פאר-ציט ער זיך און דערשטיקט זיי. און בכלל האָט זיך די שטייערן-וואָקאַנאַליע וואָס וויייטער אזוי צעווילדעוועט, אז זי איז צולעצט צוגעקומען צו אַ ווילדן מנש קלי-מאָקס: די עקזעקוטאָרן זיינען שוין נאָכהער אין באַגליטונג פון פאַליצעי אומגע-נאַנגען איבער די יריידים און טעראָריזירט ממש די סוחרים און מיט גוואַלד ארויס-געגומען פון די קעשענעס זייער גאַלט. מעגטשן האָבן זיך שוין שפעטער גע-היט צו קומען אויף די יריידים און דער מסחר האָט דערפון שטאַרק גליטן. האָט זיך דערפאַר צו יענער צייט פארשטאַרקט די עמיגראַציע פון די יידן אין פויל און זיי זיינען גאַלאָפן, וווהין די אויגן האָבן געטראָגן.

אָהין דעם האָט אזא שאָוויניסטיש-טענדענציעזע באציאונג מצד דער מאָכט לגבי

איין קלאַס בירגער, געמוזט זוירקן אויפן המון און ביי אים אַרויסרופן נישט קיין בעסערע באַציאונג צו די יידן מיט וועלכע זיי ווויינען שוין זייט ביי זייט עטלעכע הונ־דערט יאָר אין שכנות. די ראַטנער מעשטשאַנעס האָבן פלוצלינג אין ַ שיינעם טאָג, אומגעפער אין יאָר 1930, פאַרכאַפט פאַר זיך די שטאַטישע „בלאַטעס", אַזעלכע לאַנ־קעס, וואָס זיינען רייך געווען מיט פּאַשע פאַר בחמות אום זומער און ס'האָבן זיך דאָרט אַלע שטאַט־בחמות, יידישע און קריסטלעכע, געפּאַשעט. ווינטער, ווען די בלאַ־טעס זיינען פאַרפרוירן, האָט מען דאָס אָפּגעקאַסעטע היי פון דאָרט אַרויסגעפירט און די יידן מיט די מעשטשאַנעס האָבן זיך מיט דעם געטוילט.

האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן די אמתע קריגעריין צווישן די יידן און מעשטשאַנעס און ס'איז אָפילו אַמאָל געקומען צו געשלעגן. ס'האָבן זיך געפירט פּראָצעסן (אגב דעם פּראָצעס האָט דאָן געפירט דער באַוווסטער ציוניסטישער לידער, אַדוואָקאַט האַרטגלאַס פון ווארשע) וואָס האָבן פאַרארגערט די שטענדיק נישט שלעכטע באַ־ציאונגען צווישן זיי און אַרויסגערופן פון אירן צד צום צוויטן פיינטלעכקייטן. (פון יענער צייט איז פאַרבליבן ַ קאָמישער עפּיזאָד, וואָס מ'האָט אים אַלעמאָל אין שטעטל איבערדערציילט: אין ַ שיינעם זומער־פּרימאַרגן איז די ראַטנער יוגנט, צווישן וועלכער אגב ס'זיינען געווען פעסטע חברה, פאַרוואַנדלט געווארן אין פאַס־טוכער, וואָס האָבן געטריבן די יידישע בחמות אויף די שטאַטישע פּאַשעס, גרייט זייענדיק אָפילו מיט די מעשטשאַנעס צו שלאָגן זיך, אויב זיי וועלן זיי שטערן. זכריה האָניק ע"ה, ַ יונג אַ באַלעבאָס פון ַ בחמה, איז געשטאַנען אין מיטן מאַרק, צווישן די פאַרזאַמלטע, אויפגעבראָזשטע יידן און האָט געשריגן, געמוטיקט און גערופן די יוגנט צו ַ קאַמף מיט די מעשטשאַנעס פאַר דער יידישער געראַטעטער זאַך. גלויב־צייטיק אַבער האָט ער זיך נעראַטעוועט ארומגעקוקט אין אַלע זייטן, זוכנדיק זייער יינג־לעך מיט די אויגן און האָט אויסגעשריגן: „ישראל, משה, בערל אַריינט אין שטוב אַריין!").

נישט בעסער איז געווען אויך די באַציאונג פון דער פּוילישער מאַכט צו יידן אין פּאָליטישן זין. מ'האָט געהאַלטן אַלע יידן פאַר קאָמוניסטן, באַזונדער די יוגנט, וועל־כע מ'איז אָפט איבערגעפאַלן און זיי אַרעסטירט. אַזוי איז געשען, אומגעפער אין דעם יאָר 1930, ווען מ'האָט אַרעסטירט אין ראַטנע עטלעכע יוגנטלעכע און זיי אָפּ־געשיקט קיין קאָוולע, ווו מ'האָט קיגן זיי אָנגעוויזענדט אַזעלכע טאַרטורן און עינויים, וואָס איז ממש נישט צעזונדאַר דאָס אַרויסברענגען אויפן פּאָפיר.

באַנק, מאַגיסטראַט און קהילה

באַנק, מאַגיסטראַט און קהילה זיינען דריי געזעלשאַפטלעכע אַטריבוטן און אינ־סטיטוציעס, וואָס האָבן נישט קיין קליינע ראָלע אויסגעפירט אין דעם יידישן לעבן אין שטעטל, ווייל איך וועגן זיי דערציילן, לויטן סדר פון זייער אויפקומען און שאַפן זיך דאָרט.

אייגנטלעך האָט אין שטעטעלע שוין פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה עקזים־טירט דער באַנק־וועזן. מיט דער איניציאַטיוו פון געוויסע טוער, ווי ר' בערל רייסקי און ה' משה איילבוים ע"ה א. א. האָט זיך אין יאָר 1912 געגרינדעט ַ סוחרים־באַנק אויף דער באַזע פון אַקציעס, וואָס יעדער איינער, וואָס האָט געוואָלט זיין ַ מיט־גליד, האָט אריינגעלייגט און אויך פון דער סובסידיע און הלואה, וואָס די צארישע רעגירונגס־באַנק האָט איר געגעבן. די באַנק איז געווען ביי ב. רייסקי אין שטוב. בערל רייסקי מיט דער מיטהילף פון משה איילבוים האָט אָנגעפירט מיט איר. זי

אַ בילד פון דער יידישער פּאָלקסבאַנק־פּאַרוואַלטונג אין ראַטנע, וואָלין, געזומען אין 1925 (צוגעשיקט פון לעאָן גינצבורג)

פון רעכטס צו לינקס זיצן: יידל קאַנישטער, יצחק הערש העלד, דירעקטאָר; מאָטל טיקטינער, משה אייַלבוים, בערל קאַרש, זכריה האָניק און משה רידער. עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: יצחק קאַרש, אברהם יעקב חייט, יהושע בעקערמאַן, אברהם בּאַרג יעקב קירזשנער און מענדל קירזשנער.

האָט דאָן, פֿאַרשטייט זיך, געבראַכט גרויסע נוצן דער קאָמערץ אין שטעטל און האָט
אַ סך קרעמער און קליינהענדלער אַרויסגעהאָלפֿן אין זייער האַנדל.

די ערשטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט אויסגעבראַכן אין יאָר 1914, האָט אָבער
איבערגעריסן איר עקזיסטענץ און איז אינגאַנצן ליקווידירט געוואָרן.

ערשט שפּעטער, נאָך דער וועלט־מלחמה, אָן ערך אין יאָר 1923, אונטער די
פֿאַליאָקן שוין, איז אויך אין ראָטנע געעפנט געוואָרן אַ פּאָלקס־באַנק, אייגע פון די
300 קאָאָפּעראַטיוון בענק, וואָס זייער נעץ איז געווען אויסגעשפּרייט איבער קאָנ־
גרעס־פוילן און די קרעסן און די צענטראָלע איז געווען אין וואַרשע. לויט די באַנק־
רעגלאַמענטן האָט יעדער מיטגליד געדאַרפט אַרייננאָגן אַ „פּאַי" (אַקציע) פון
100 זלאָטעס. די גרויס פון דער הלואה איז געווען אָפּהענגיק פון דער קרעדיט־פּע־
איקייט פון דעם אָקציאָנער, לויטן איינזען, פֿאַרשטייט זיך, פון דער פֿאַרוואַלטונג און
ראָט.

דירעקטאָר פון באַנק איז געווען ביזן סוף דער זייער פֿעאיקער און נאָציא־
נאַלער יונגערמאַן י. ה. העלד און קאַסיר — דער מאַטעמאַטיקער פון שטעטל יעקב
חיים מאַרקוזע. ס'האָבן אין באַנק אויך געאַרבעט אַלס סעקרעטאַרן איצל קאַרש ע"ה
און אים צו לאַנגע יאָר ה' ישראל חייט, אַן אינטעליגענטער, באַוווסטזיניקער יונגער־
מאַן, וואָס האָט זיך ביים לעצטן הורבן גערעטעוועט פון די נאַצים און געפינט זיך אין
יישראל.

אַלס פֿרעזידענט פון באַנק איז אין עטלעכע פֿעריאָדן געווען דער שיינער און
אַנגענעמער באַלעבאָס ה' מאָטל טיקטינער ע"ה און אין אַנדערע — דער באַוווסטזי־
ניקער און גוטער ציוניסט ה' משה איילבוים ע"ה. די באַנק פֿלעג על פּי רוב אַרויס־
געבן קלענערע הלואות די קליינהענדלער און בעלי־מלאכות. דאָס האָט זיי געוויינ־
לעך געבראַכט גרויסע נוצן אין זייערע אונטערנעמונגען. ביי געווויסע אויסנאָם פּאַלן
פֿלעג זי אויך מאַכן גרעסערע סוחרישע טראַנזאַקציעס. אויך מאָל אין יאָר איז מען
געקומען פון וואַרשע אויף אַ רעווויזיע און מערסטנטייל — דער איצט אַזוי באַווונ־
טער וועלט־רייזנדער און שריפטשטעלער ד"ר א. שאַשקעס. ס'פֿלעגן אָבער אָפּט
אָנגיין אין באַנק הייסע דיסקוסיעס וועגן געווויסע אָפּעראַציעס דאָרט, אָדער וועגן
דער הלואות־סקאַלע פון די מיטגלידער, צווישן די סוחרים פֿאַרשטייער און האַנט־
ווערקער, וואָס זיינען שוין דאָן געווען אָרגאַניזירט און זיינען, אגב, אין באַנק געווען
גוט פֿאַרטרעטן. באַזונדער פֿלעג באַקעמפן געווויסע באַנק־סקטיוויטעטן און שטורע־
מען דער ה' אברהם בארג (וווינט איצט אין ניו־יאָרק, איינער פון די גרעסטעוועטע
פֿיליטים), וועלכער האָט פֿאַרטיידיקט די אינטערעסן פון אַרבעטער־קלאַס. (געווען זיי־
נען די האַנטווערקער פֿאַרטרעטן דורך די פֿאַלגנדע פֿאַרשטייער: א. בערג, מ. בלאָם, י.
קאַנפֿער, אבא פוקס, ישראל יענקל חייט און אַמאָל אויך מ. שוסטער. די איבעריקע,
אָחוץ די אויבנדערמאַנטע אַלס פֿרעזידענטן: י. בעקערמאַן, ז. האַניק, ב. קאַרש, י. זאַסק,
ויבדל לחיים דער שרייבער פון די שורות, זיינען געווען פון סוחרים שטאַנד).

**
*

אין די זעלבע יאָרן, מער ווייניק אין 5-1924 האָט אַנגעפֿאַנגען צו פונקציאָנירן
אין שטעטל דער ציווילער מאַכט־אָרגאַן — דער מאַגיסטראַט.

דער פֿרעזידענט איז שטענדיק געווען אַ נאַמינירטער פון דער רעגירונג. די
איבעריקע מיטגלידער זיינען אויסגעוויילט געוואָרן דורך דער שטעטלדיקער באַ־
פֿעלקערונג — יידן, אוקריינער און פּאָליאקן. כאָטש דער מצב פון די יידן אין
פּוילן איז שטענדיק געווען אַ שלעכטער, צייטנווייז אפילו אַ קריטישער, סיי אין
עקאָנאָמישן און סיי אין פּאָליטישן זין און דער אַנטיסעמיטיזם האָט דאָרט גוואַל־

דיק טריאומפירט — האָט מען דאָך די רעכט פון פּוילישע בירגער — שיקן פּאַר־שטייער אין עפּנטלעכע אינסטיטוציעס — ביי זיי נישט צוגענומען. אין ראָטנער מאָגיסטראָט זיינען די יידן, אָלם מערהייט אין שטעטל, געווען פאָרטראָטן מיט פּיר אָדער פינף פּאָרשטייער. דער וויצע־פּרעזידענט איז געווען א יוד, דער טייערער און באַווסטזיניקער יונגערמאן מענדל קליין ע"ה. לאוניקער — ישראל איצי באיאן, יצחק מערסיק, יצחק גראָבאָוו און יהושע בעקערמאַן ע"ה. אויך יוסף מאָראָנץ, מ. רייכער, אברהם בערג און וואָלף ברענער.

די אַלע יידישע פּאָרשטייער זיינען שטענדיק געשטאנען אויף דער וואַך און האָבן, אויף וויפל נאָר זיי האָבן געקענט, פאָרטיידיקט די אָרטיקע יידישע אינטערעסן. זיי האָבן אויך אָפט אינטערווענירט וועגן די גרעסערע שטייערן, וואָס מען פלעגט אָרויפלייגן אויף דעם אָרטיקן האַנדל און קראָמען. זיי האָבן אויך אָפט געפּועלט צו באַפרייען אינגאַנצן געוויסע בעלי מלאכות פון די שטייערן. אויך האָבן זיי אויסגעפּועלט געוויסע סובסידיעס פאַר שטאָט־הצטרכותן אָדער אַזוי אָרעמע פאַמיליעס. באַזונדער האָבן זיי דאָן פאָרטיידיקט די יידישע רעכט, וועלן ס'האָט אויסגעבראָכן דער סכסוך מיט די מעשטשאַנעס וועגן די שטאָטישע בלאָטעס. מיט אין וואָרט — די יידישע פאָרשטייער זיינען שטענדיק געשטאנען אויף דער הויכער ניוואָ פון זייערע אָמטן. אין דעם לעצטן שטאָט־ראָט, וואָס האָט עקזיסטירט אומגעפער צווישן די יאָרן 1939 — 1936, לויט ווי ה' אברהם בערג גיט איבער, האָט די אָרטיקע פוי־לישע מאַכט אויסגעאיבט א שטאַרקן דרוק אויף די יידן, אז זיי זאָלן אָפּגעבן דרei פּלעצער פאַר די פאַליאָקן, וואָס זיינען אין שטעטל געווען זייער א קליינע מינדערהייט. די לעצטע האָבן צום סוף אויך צוגענומען פאַר זיך דעם אָמט פון וויצע־פּרעזידענט. נאָך א לאַנגן קאַמף האָבן די יידן כאָטש אויסגעפירט, אז מ'זאָל שיקן דעם אַזוי פּע־איקן לאָוניק ה' יצחק הירש העלד ע"ה אין דעם קאָוולער „סיימיק" (א מין קליינער פאָרלאָמענט) אָלם פאָרשטייער פונעם ראָטנער מאָגיסטראָט. אין „סיימיק" זיינען גע־ווען 32 פאָרשטייער פון אַלע אָרומיקע גמינעס, וואָס אין קאָוולער קרייז. י. ה. העלד איז דאָרט געווען דער אייניציקער יוד. ער האָט אָבער, לויט טאָקע ה' אברהם בערג גיט איבער, אויסגעפירט זיין אויפגאָבע אויף א גלענצנדיקן אופן און זיינע אינהאַלטס־רייכע רעדעס אין פּוילישׂ האָבן געמאַכט אַן אייndרוק און געווען געדרוקט אין די אָר־טיקע יידישע און פּוילישע בלעטער — „קאָוולער שטימע" און „גלאָס קאָוול".

דאָס יידישע לעבן אין שטעטל האָט זיך מיט דער צייט אַזוי אנטוויקלט און פונאַדערגעוואקסן און מיט דעם געשאפן זיך אַזויפיל ספעציעל - יידישע פראָבלעמען, אז ס'האָט זיך געפאָדערט א ספעציעל באַזונדערער אנשטאלט, וואָס זאָל דאָס אלין אויספלאַנירן און רעגלמעסיק מיט דעם לעבן אנפירן. ס'זיינען אויפגעשוומען אלערליי לעבנס־פראגן פון רעליגיעזן, סאָציאלן און עקאָנאָמישן כאראקטער, האָבן געפאָדערט אן ערנסטע באהאנדלונג און לייזונג און ס'האָט נישט עקזיסטירט אין שטעטל אזא אנשטאלט, וואָס זאָל זיך מיט דעם פּאַרנעמען. איז דערפאַר אין דעם יאָר 1929 געשאפן געוואָרן די קהילה, וואָס איז געווען דער אנטשפרעכנדער אנשטאלט דערצו.

די קהילה איז באשטאנען פון אכט מיטגלידער מיט א פרעזידענט. דער ערשטער פרעזידענט איז געווען ר' בן ציון שטיינגארטן און די מיטגלידער ר' יצחק כהן, ר' ליבער קאָרש, ר' יצחק גראבאָוו א. א. וו. נאכהער, ביים צווייטן פּעריאָד (וואָס איז געווען דריי יאָר) איז אויסגעוויילט געוואָרן ר' ליבער קאָרש אלס פרעזידענט און אנדערע מיטגלידער ווי ר' בן ציון שטיינגארטן, ר' יצחק גראבאָוו, ר' אשר לעקאר ע"ה, אברהם בערג (אין נאָרד־אמעריע) אויך מ. בלאָט, א. שעדרוויצקי און סקאָפ פון ווישווע א. א. וו. די קהילה האָט זיך אויסגעהאלטן פון אפצאל פון אירע

מיטגלידער אין ראַטנע און אומגעגנט, וואָס מ'האָט געוואָלט אַרויסברענגען אַ ספעציעלע אויסגאַבע וועגן דעם ווילנער געטא. דאָס איז דער ערשטער קאָנקרעטער פּלאַן וואָס איז אויפגעקומען אין דער ווילנער אונטערערד. ווי אַלע אַנדערע פּלענער איז אויך דער פּלאַן נישט אויסגעפירט געוואָרן. אַ סך מיטגלידער פון דער ווילנער אונטערערד זענען אין דער צייט פון דער ליקווידאַציע פון דעם געטא אַרויסגעקומען אויף דער אַריש־זייט, אָבער אַ טייל פון זיי זענען אויך אומגעקומען אין דער ווילנער אונטערערד.

דער נאַציאָנאַל און קולטור - רעגעסאַנס אין שטעטל

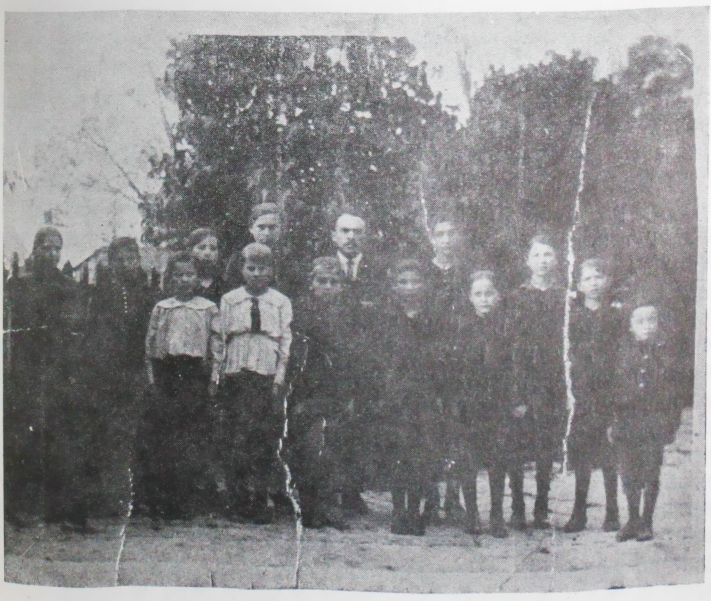
נישט קוקנדיק אָבער אויף דער שלעכטער יידישער מערכה איבער דער זייער נישט פּריוואַטלעכער באַציאונג צו יידן מצד דער פּוילישער פּאָלקאָווניקעס־רעגירונג, ווי צו שטיף־קינדער, וואָס האָט פּאַרשאַרפט דעם ביטערן קריזיס אין געשאַפֿן אַ זייער אומנאָרמאַלע לאָגע, איז דאָך דער קולטורעלער ניוואָ און גייסטיקער מצב ביי יידן שטאַרק געשטיגן און זיי פון עפּעס טיפּע פּאַרבאָרגענע קוואַלן האָבן אַרויסגעשלאָגן שטראָמען פון לויטערן וואַסער, וואָס האָבן פּאַרפּלייצט און אָנגעטריבענקען דאָס יידישע גייסטיקע לעבן און זיך נאָך געכוואַליעט אויף איר אויבערפלאַך. ס'איז דאָן אין דער יידישער פּראָווינץ אָנגעקומען די שטורעם אָן דראָנג־עפֿאָקט, יונגע פּאָטענציעלע און דינאַמישע כוחות זיינען דאָן אויפגעקומען, געווירקט און אַקטואירט אויף דער יידישער גאַס.

די זעלבע דערשיינונג האָט זיך אויך אין אונדזער שטעטעלע באַמערקט און די זעלבע קולטור־אויפלעבונג און פּראָגרעס פון נאַציאָנאַלן געפיל מיט אַלע זיינע ניואַנסן האָט זיך אויך דאָרט אָפּגעשפּילט. נאָר לאָמיר צום אַלעם ערשטן דערמאָנען דאָ דעם שול־וועזן, וואָס איז, אייגנטלעך, געווען דער הויפּט גורם פּונעם שפּעטער־דיקן אויפגעקומענעם קולטור און שטאַרק־נאַציאָנאַלן לעבן דאָרט און וואָס האָט אַרויסגערופן די יונגע, פּרוכטבאַרע און שעפּעריש כחות צו מעשים אויפן נאַציאָנאַל און קולטור־פּעלד. שוין אין דעם יאָר 1912-13 האָבן זיך באַווייזן אין שטעטלשן לעבן סימנים פון אָרגאַניזירטן חנוך און קינדער־דערציאונג אויפן מאָדערנעם אופן. ביז דאָן האָבן די פאָרשייעדענע לערער, אָדער ווי מען האָט זיי גערופן „שרייבער" געגעבן „שטונדן". מ'האָט העכסטנס צוניפּגענומען אַ 20-10 קינדער אין אַ שטוב פון איינעם פון די תלמידים, אָדער ביים לערער גופא און ביי אַ לאַנגן טיש מיט פּשוטע בענק ביי דער זייט האָט דער לערער אָפּגעגעבן זיין אינ אָדער צוויי שעהדיקע לעקציע. די לעקציע איז באַשטאַנען פון אַ דיקטאַווקע, מערסטנטייל מיט אַ קאָמערציעלן אינהאַלט, אָדער אַ „פּירגערום", אַ מין אָנגעשריבענע בריוו צו עלטערן אָדער פריינט, וואָס דער לערער האָט דיקטירט און דער תלמיד האָט דאָס נאָכגעשריבן. אָמאָל אויך אַ ביסל רוסיש, ד. ה. די „אַזבוקע", נאָכהער אַ שורה, אויף צו קענען, הלוואי מ'זאָל דאָס נישט דאַרפן, אָנשרייבן אַן אַדרעס. און אויב מ'וועט צוגעבן דאָס ביסל חשבון אין דאָנערשטיקן טאָג — חבור, חסור, כפל און חלוק — איז שוין דאָס בילד אַ פולּס פון דעמאָלטיקער לעקציע. אין דעם אויבן־דערמאָנטן יאָר — אומגעפער 13-1912 — איז אַראָפּגעקומען קיין ראָטנע פון שטעטלעך ליבעשויוו, אין ליטא, אייניק אַן אינטעליגענטער יונגערמאַן ל. זואָל, אַ לערער פון פּאָר און האָט נעדונגען אַ גרויסן, ליכטיקן צימער, האָט געמאַכט „סקאַמייקעס"

(שול-בענקלעך) אויך א דאסקא (טאפעל) און האט געעפנט א העברעאישע שול. קיין סך קינדער האט ער דאן, ביים אנפאנג, אין זיין שול נישט געהאט, אבער א גוטע התחלה פאר אן ארגאניזירטער שול דערציאונג איז דאס שוין געווען. אין 14-1913טן יאר ווידער האבן שוין אין שטעטל געעפנט אזא שול אבער אין א גרעסערן פארמאט, די לערער אברהמצע טעלעסאן ע"ה, ויבדל לחיים דער שרייבער פון די שורות אן אייגע א יידיש-רוסישע סטודענטן נינא גווירצמאן. אין דער שול האט מען געלערנט העברעאיש, יידיש און רוסיש. אין דער שול האבן שוין געלערנט מערער קינדער.

אין 1916, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, פונקט דאן, ווען די דייטשן האבן געהאלטן אקופירט אונדזער געגנט, האט זיך באווויזן אין אונדזער שטעטל א פנים חדשות, איינער א לערער, א גרויסער העברעאיסט נח קצצקער פון פינסק. דער דייטשער קאמאנדאנט, א דאנק א רעקאמענדאציע פונעם יידישן בירגערמייסטער, אליהו יאנאוויטש, האט אים באשטימט אלס לערער פאר די יידישע קינדער. מיטן דערשיינען פונעם לערער נ. קצצקער אין דעם שטעטל האט זיך אנגעפאנגען א נייע ערא אינעם קולטור און נאציאנאלן לעבן דארט. ער האט דאס שטילע געמיטלעכע יידיש לעבן אין שטעטל געגעבן א שטויס פארויס און האט ארויינגעבראכט אין דעם, באזונדער צווישן דער יוגנט אן אומרו און אן שטארקערן אימפולס צו יידישן וויסן און דערוואכונג פון נאציאנאלן גדאנק.

נאך דער וועלט-מלחמה, שוין ביי דער אוקרייענער מאכט האט ער די שול, וואס ביי די דייטשן איז זי געווען אין טריסקער שטיבל, איבערגעפירט אין א גרויסער, גרוימער געבוידע אויף דער הויאנקער גאס. מיט אים צוזאמען האט דאן אויך געלערנט איינער א לערער טאנעזער. אין דעם-א-גרויסן לאקאל פלעגט דער

די ערשטע תלמידים פון לערער קצצקער אין יאר 20-1919.

לערער נ. קעצקער אלע שבת און יום־טוב אויפטרעטן פאר א עולם באזוכער מיט זיינע גייסטרייכע רעדעס אויף אלערליי טעמעס. זיי האבן, פארשטייט זיך, ארויס־גערופן דעם געהעריקן עפעקט און כמעט אין גייסטלעכן זין געמאכט אן איבערקע־רעניש אין די יידישע מוחות, באזונדער אויף דעם נאציאנאלן געביט — מ׳האט פארשטארקט דאן די ארבעט פון קק״ל און איר אויסגעבריטערט און ארייngעבראכט אין אלע יידישע שטיבער און טאקע דעמאלט, אין דעם פעריאד, אומגעפער אין יאר 1920, נאך דער באלפור דעקלאראציע, איז ארגאנגעקומען קיין ראטנע, איינער א פארשטייער פון דער צענטראלע אין ווארשע, מיטן נאמען בלאך, וואס האט פארופן אלע שטאט־בעל־הבתים, צווישן זיי אפילו אמאליקע קעגנער פון ציוניזם און יידישע קולטור, ווי ר׳ בן ציון שטיינגארטן, דוד אהרן שאפירא, יעקב פראסמאן און ליבער קאדש ע״ה א. א. וועגן גרינדן א קרן היסוד קאמיטעט. די פארזאמלונג איז פאר־געקומען מיט דער באטייליקונג, פארשטייט זיך, פון אלע ציוניסטישע כחות אין שטעטל, אין דעם הויז פון דער חשובער פרוי דאבע כהן (געפינט זיך אין ארגענ־טינע). מ׳האט דאן געגרינדעט א קאמיטעט און די אלע באטייליקטע האבן זיך גלייך אויפן ארט באשטייערט מיט גאנץ גרויסע סומעס פאר דעם צוועק.

די ערשטע לערער אין ראטנער „תרבות״־שולע — פון רעכטס צו לינקס: נח קעצקער ע״ה, ריבא און זאגורסקי ע״ה און אליעזר העלד, סעקרעטאר (לעבט אין ארץ־ישראל).

וועג מ׳האט נאכהער צוריק אויפגעבויט דעם גרויסן ביהמ״ד, האט מען שוין די שולע איינגעארדנט דארטן אויפן אויבערשטן גאזן און געלערנט האבן שוין דארט פיר העברעאישע לערער: קעצקער, וואיסקאווסקי, הארצמאן און נ. כהן, מיט איינעם א רוסישן פראקאפאוויין. די פאליאקן אבער, איבערנעמענדיק שפעטער די מאכט אין אונדזער געגנט, האבן שוין געשטערט און כמעט ווי פארמאכט די שולע. אבער א גרופע פון באווסטזיניקע, אינטעליגענטע יונגעלייט אין שטעטל, האבן זיך אנגע־פאנגען צו סטארן ביי דער פוילישער מאכט א דערלויבעניש צו עפענען א אינטע גראלע, העברעאיש פוילישע שולע מיטן נאמען „תרבות״. אדאנק געווישע פאקטארן איז די ארבעט געקרוינט געווארן מיט דערפאלג און די שולע איז דערעפנט געווארן אין יאר 1926. די שולע האט צולעצט געהאט זיבן מחלקות, ווו ס׳האבן געלערנט א 200 קינדער ביי דריי העברעאישע לערער און איינער א דירעקטאר אין פויליש. די ערשטע לערער זיינען געווען פאלגנדע: ה״ה קעצקער, באקסער, זאגורסקי און דירעקטארן פריילין ריבא.

אלס סעקרעטאר פון כמעט דער גאנצער צייט פון דער שולע עקזיסטענץ איז גע־ווען ה׳ אליעזר העלד (ער געפינט זיך אין מדינת ישראל). ער האט שטענדיק טריי און

ערלעך געאַרבעט און אַקטואירט אין שולע אין האַט א סך מיטגעהאַלפן צו איר פּראָגרעס. א חוץ דעם האָט ער אויך מיטגעווירקט און א סך בייגעטראָגן אין אַנדערע קולטורארבעטן פון יידישן לעבן אין שטעטל.

די שולע האָט געוואָלדיק געווירקט אויף די קינדער־תלמידים, זיי געגעבן אַן אמתע יידיש - נאַציאָנאַלע דערציאונג און האָט אויפגעשטעלט א דור פון שטאָלצע, באַווּסטזיניקע יוגנטלעכע, וואָס האָט זיי אויך באַוואָפנט מיט ידיעות אין יידישן וועגן דער וועלט בכלל און יידישער וועלט בפרט, צוזאַמען מיט ליבע און וויזיע צו זייער פאָלק און זיין קולטור אין זיין אויסגעהאָלטן לאַנד. די שולע האָט אויך אומדירעקט געהאָט א גרויסע השפּעה אויף די עלטערע יידן אין זייער נאַציאָנאַלן באַווּסטזיין — ס׳האָט שוין דאָן עקזיסטירט דאָרט א ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט געטאָן א סך ציוניסטישע אַרבעט אין אָרויסגערופן נאַציאָנאַלן באַווּסטזיין. ס׳איז דאָ כדאי צו פאַרצייכענען די גרויסע היסטאָרישע געשעעניש דאָן אין יידישן לעבן — די גרינדונג פון דער העברעאישער אוניווערזיטעט אין דער אייביקער ירושלים, די האַרציקע באַציאונג און אָפּשאַצונג פון די ראָטנער יידן אין זייערע ענטוזיאַסטישע אָפּרופן זיך אויף דעם.

א בילד פון דער תרבות־שולע
אין דער דריטער רייע זיצן פון רעכטס צו לינקס: קלאניצקי, קעצקער און באַקסער.

באַלד וווּ ס׳איז באַווּסט געוואָרן די פּרייליבע נייעס וועגן דעם אין שטעטל, האָט זיך דער עולם ספּאַנטאַן פאַרזאַמלט אין דעם גרויסן ביחמ״ד. די שמחה איז געווען אַזוי גרויס, אַז אַפילו די פּשוטע יידן, יידן פון א גאנץ יאָר, האָבן זיך מיטגעפרייט אין פאַרשטאַנען די ווויכטיקייט פון דער גרויסער געשעעניש אין דעם יידישן פאַלקס־לעבן. ס׳האָבן דאָן גערעדט מעניני דיומא, אויפקלערנדיק די גרויסע השיבות פון דעם היסטאָרישן פאַקט, דער לערער קעצקער, יצחק הירש העלה, זאָגנדיק: דערביי דעם „שהחיינו וקיימנו״... משה אוילבום און יוסף זאסק א. א.

די ביבליאָטעק און די יוגנט אָרגאַניזאַציעס

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין דעם יאָר 1914, ווען דאָס שטעטל איז דורך די אָפּטרעטנדיקע רוסישע סאָלדאַטן כמעט אינגאַנצן אָפּגעברענט געוואָרן, איז אויך די גרויסע ביבליאָטעק ביי י. שפילמאַן אינגאַנצן פאַרניכטעט געוואָרן.

נאָך דער ערשטער מלחמה איז דורך דער איניציאַטיוו פון לערער־פערסאָנאַל געשאַפן געוואָרן, אין שול גופא, אַ קינדער־ ביבליאָטעק. נאָכהער, אומגעפער אין די יאָרן 3-1922, מיט דער אנטשטייאונג פון ראטנער סקווט, די גרינדער פון וועלכן ס'זיינען געווען נח כהן, יעקב ראָג און וועלוול רייסקי (אלע געפינען זיך אין אָר־גענטינע) א. א. פון דעם טיפ „הצופים" — האָט אַ חוץ זיינע ספּאָרט און נאַציאָנאַלע פונקציעס, וואָס האָט דאָן אין שטעטל אויסגעפירט, אויך גענומען אויף זיך די מיסיע צו שאַפן אַ ביבליאָטעק, וואָס האָט געפעלט אין שטעטל. זיי האָבן אָנגעפאַנגען צו זאַמלען פאַר דעם צוועק געלט דורך פאַרשיידענע מיטלען, ווי בלימלעך פאַרקויפן אויף די ירידים א. א. אייגער פון זיינע חברים, אַליעזר רייסקי (געפינט זיך אין דענווער) וואָס איז דאָן צופעליק געפאָרן קיין וואַרשע האָט דאָרט איינגעקויפט אַ געוויסע צאָל ביכער אין העברעאיש און יידיש. אַזוי איז דאָן פאַרליבט געוואָרן דער פונדאַמענט פאַר אַ באַנייטער ביבליאָטעק אין ראטנע. די ערשטע צייט איז די ביבליאָטעק געווען ביי וועלוול רייסקי אין שטוב, נאָר צוליב געוויסע סיבות איז זי שפּעטער איבערגעפירט געוואָרן צו ר' יעקב אברך ע"ה אין שטוב אויף קריוואָ־ליצע. אָהין פלעגן אויך קומען די לערער פון דער דעמאַלסדיקער שולע, באַזונ־דער לערער קעצקער, און אפט האָלטן פאַר דער יוגנט, לעזער פון דער ביבליאָטעק, לעקציעס און רעפעראטן אויף פאַרשיידענע טעמעס. מ'האָט אלעמאָל צוגעקוימפט ביכער און איר אַזוי אַרום פאַרגרעסערט. מ'האָט אפילו צולעצט צונויפגעגאָסן מיט איר די קינדער־ביבליאָטעק, וואָס איז געשטאַנען אין שולע, און די קינדער האָבן דאָרטן געביטן ביכער. די ביבליאָטעק — עסקנים זיינען געגאַנגען צו געווּיסע שטאָט־בעה"כ און ביי זיי געבעטן זיך באַשטייערן מיט ברעטער, פון וועלכע שלמה אברך און בערל אייזעס, (זיי געפינען זיך אין אַרגענטינע), סטאַליארעס פון פאָר, און גלייכצייטיק פאַרוואַלטונגס־ מיטגלידער, האָבן געמאַכט אַ שאַפע פאַר די ביכער און טישן מיט בענק פאַר די לייענערס, וואָס זיינען געקומען אין לעזע־זאל. אין די יאָרן, מער־ווייניק 7-1925, דאָס יאָר פון דער גרינדונג פון „החלוץ"־אַרגאַניזאַציע אין ראטנע, האָבן שוין די דעמאָלדיקע ביבליאָטעקאַר, ה' שלמה כהן (אין אַרגענ־טינע) און אַליעזר גינזבארג (אין נ. אַמעריקע), צוליב דער אנטוויקלונג און פראַגרעס פון דער ביבליאָטעק אין כמות,ווי אויך אין איכות — וואָס ס'זיינען געשטיגן די צאָל לייענער אָן אויך צוהערער פון די צוגלייך געהאלטענע לעקציעס דאָרטן — געדונגען ביי אליעזר פוקס אויף הוליאנקע גאָס נאָבן בריק אַ גרויסן שיינעם צימער, וואָס האָט אויך געדינט פאַר אַ לעזע־זאל, ווו די יוגנט האָט פאַרברַאכט אין לעזן אָן אויך אין דיסקוסיעס אָן ווו אויך די שול־לערער און פון דער פרעמד געברַאכטע לעקטאָרן האָבן זייערע רעפעראטן.

שפּעטער מיט עטלעכע יאָר, אין דעם 29-1928, זיינען שוין אין שטעטל אויפ־געקומען אויך יוגנט - קלובן און פאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס מיט זייערע קאָליר־פולע פלאַטפאָרמען אָן פראַגראַמען. זיי פלעגן זיך אין די אַוונטן צונויפקומען אין זייערע קלובן אָן געפירט דאָרט אַזוי לעבהאפטיק זייערע שיחות אָן דיסקוסיעס, אַז ס'האָט ממש מיט זיך פאַרגעשטעלט אמתע בינשטאָקן, אַזוי געטומלט האָט די יוגנט דאָרט. די אַרגאַניזאַציעס פלעגן אויך צווישן זיך פירן אפּטע דיסקוסיעס און זאָגאַר מחלוקתן אָן נישט זעלטן פלעגן קומען צו אַנטאָגאָניזמען אָן געשלעגעריין. אינ־

טערעסאנט איז געווען דער קאמף פאר העגעמאניע, וואס האט זיך אפגעשפילט אין שטעטל צווישן די צוויי יוגנט-פארטייען, די „ביתרים" און „שומרים". יעדע פון זיי האט געוואלט פארכאפן די אונטערוואקסנדע, מינדערעריקע יינגלעך און מיידלעך. אויף א סך פון די יינגלעך האט זיך אימפאנירט און ממש געריצט די ביתרישע אוניפארם, די הילצערנע שוועדלעך און זייער פאמפיעזע, כמעט מיליטעריש האלטונג. די ביתרים פלעגן זינגען: „מיט געווער און כלי-זיין וועלן מיר דאס לאנד באפרייען". דאקעגן די שומרים: „אן געווער און אן כלי-זיין וועלן מיר דאס לאנד באפרייען". דער רוב מיידלעך זיינען אבער אווענק צום השומר — זיי איז נישט געפעלן דער מיליטאריזם פונעם „ביתר". האט טאקע דער „השומר" פארכאפט דעם רוב יוגנט אין שטעטל אונטער זיינע פליגל. עס געדענקט זיך א דאנערשטיקן טאג אין יאר 1929.30, וועו אין דעם שטילן שטעטעלע איז פלוצלינג אנטשטאנען א טומל און א פאניק. דאס האט עס די „השומר"-יוגנט אזוי גערודערט

אן אויספלוג פון השומר הצעיר אין כ' תמוז 1932.

און געטומלט — זיי האבן דאן ספאנטאן איינגעארדנט א מארש אדער אן אויספלוג אין דער ריכטונג צו קאמען-קאשירסק און אויף א געוויסן פונקט אויף וועלכער — אויב מיין זיכרון פארשט מיר נישט, איז דאס געווען דאס דארף פאסטופליע — זיי האבן זיך געדארפט צוזאמענטרעפן מיט די שומרים פון יענעם שטעטל. זיי האבן, לויטן פלאן, געדארפט פארברענגען אין מארש עטלעכע טעג. וואס ס'האט זיך דאן אפגעטאן צווישן די עלטערן מיט די קינדער, באזונדער מיידלעך, דער „ויצעקו" וואס די עלטערן האבן דאן געמאכט אויף דעם „השומר" מיט זיינע אנפירער! סטייטש, וווי דערלויבן זיך עס מיידלעך אוועקצוגיין פון זייערע היימען ערגעץ ווייס איך ווו אין די דערפער און אויף וועגן מיט יינגלעך אליין אויף עטלעכע טעג? א סך עלטערן האבן זייערע קינדער געהאלטן אין שטוב פארשפארט און זיי נישט ארויס-געלאזט און א סך האבן זיך יא ארויסגעריסן פון די הייזער און זיינען אוועק אין דעם מארש.

שיין איז אויך געווען ביי וואלן צו א קאנגרעס. זיי, די שומרים, נישט קענענדיק אליין זיך באטייליקן אין דעם קאמף, צוליב זייער מינדעריעריקייט, האבן זיך אבער אימפאנירט אויף זייערע עלטערן, וועלכע האבן אויסגעקויפט א שקל אבער זיינען נישט געווען קיין פארטיי־ליים. זיי פלעגן זיי בעטן און אפטמאל אפילו זיי באשווירן אז זיי זאלן שטימען פארן שומר.

ס'האט שוין דאן עקזיסטירט אין שטעטל א שיינע פארגרעסערטע ביבליאטעק, וווהין די יוגנט איז געקומען פארברענגען און לייענען און שמועסן. מ'האט אויך אראפגעבראכט פון דער פרעמד לעקטארן און באריימטע רעדנער, צווישן זיי דער גוט באקאנטער לינקער פועלי ציוניסט זרובבל. (אגב, האט אים, זרובבלן, אראפגע־בראכט דער לינקער פליגל). אויך האט מען דארט אפט דורכגעפירט קעסטל־אוונטן און זייער אינטערעסאנטע ליטעראריש־ערישע גערייכטן. ס'איז אויך געווען א דראמ־קרייז, וואס פלעגט אמאל שטעלן גאנץ אינטערעסאנטע פיעסן.

זרובבל אין ראטנע אין 1931.

צו יענער צייט אין יאר 1929.30 איז אויך אויפגעקומען אין שטעטל די וויצא. זי האט אקטואירט און צוזאמען מיטגעארבעט מיט דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין אלע נאציאנאלע ארבעטן וווי קק"ל א. א. זי האט זיך אויך ארויסגעוויזן וווי א וויכטיקער פאקטאר אין די קולטור טעטיקייטן אין שטעטל און האט בייגעטראגן איר חלק ארבעט אין דעם יאך פון די חובות און אפילו דעפיציטן פון דער „תרבות"־שולע און איז געווען די איניציאטארן און אויספירערין פון די אלע קולטור - אקטן און פייערונגען, וואס די שולע האט איינגעארדנט ביים שליסן דאס שול־יאר אדער אין הנוכה און פורים. אפגערעדט שוין פון דער באזונדער ספעציפי־שער ראל, אלס א דערציערן אין נאציאנאלן זין פון די קינדער אין שטוב.

די ערשטע פרעזידענטן פון דער וויצא איז געווען די חשובע פרוי גיטל קארש ע"ה, סעקרעטארן — צביה קעצקער און קאסירן ד. רחל איילבוים ע"ה. די איבע־ריקע פארוואלטונגס - מיטגלידער זיינען געווען מרעדה פערעלמוטער, בריינדל נאסקא, סאסקע זאסק, שיינדל זאסק, רחל העלד ע"ה ותבדל לחיים גיטל קאנישטער (געפינט זיך אין ארגענטינע). יעדן שבת פלעגט די וויצא אפהאלטן אירע זיצונגען און פארזאמלונגען אין דעם גרויסן און ליכטיקן זאל פון דער תרבות־שולע מיט בא־זונדערע רעפעראטן וועגן דעם מהות און ציל פון דער וויצא, בכלל מיט אויפקלע־רונגס־ארבעט, פלעגן אויפטרעטן די לערער רויזן, קעצקער און לעווין ע"ה. די רע־

פעראטן זיינען געזוכט צו באזוכט כמעט דורך די אלע פרויען פון שטעטל און אפט אויך פון די מענער. מיט אין ווארט — דער דופק פון א יידיש-נאציאנאל לעבן האט שטארק געשלאגן דארט און דער הויפט נאציאנאלער טעמפעראמענט האט זיך אין שטעטל גוט געפילט.

די פרויען־ארגאניזאציע „וויצא"

עס זיינען א סך פון דער ציוניסטישער יוגנט נאכהער אוועק אין די קבוצים אויף הכשרה, ווי קלאפאוו א. א., וו ס'זיינען אויסגעשמידט און געהארטעוועט געווארן יונגע הערצער און נשמות פארן אויסגעבענקטן יידיש לאנד. פאר די עטלעכע יונגטלעכע, וואס זיינען נאכהער עולה געווען קיין א"י, האט מען מיט גרויס פייערלעכקייט איינגעארדנט באנקעטן און זיי ארויסבאגלייט מיט גרויס שמחה און ברכות אין זייער אלט-ניי-לאנד.

דאס סינטעטישע בילד פון די יוגנט-באוועגונגען און ראנגלענישן וואלט אבער נישט געווען גאנץ, אויב נישט דערמאנען די קליינע גרופע יוגנטלעכע, וואס האט זיך צו יענער צייט, מער-ווייניק אין די יארן 7-1926 אפגעשפאלטן פון דער נאציאנאלער סביבה און האט אין אירע הארשפאלטנדע חקירות און זוכענישן פארלאנדזשעט אין א לאבירינט פון אידיין און דעות, וואס פירן זיי סוף־כל־סוף ארויס אויף א זייטיקן לינקן שליאך, וו קיין יידיש פאלק מיט זיין פעקל באזונדערע פראבלעמן עקזיסטירט נישט, וו קיין באזונדערע יידישע פראגן זיינען נישטא, נאר קאלעקטיוו פראבלעמן, וואס וועלן ז יי וועלן גלייזט ווערן, ווען מען ממילא אויך פארענט־פערט ווערן די אזוי גענאנטע יידיש - אינדיווידועלע פראגן. זיי טאקע, די אויבן־דערמאנטע יונגטלעכע האבן אין יאר 28-1927 געעפנט א באזונדער יידישע שול, וואס מיט איר מהות און אינהאלט איז געווען צוגעפאסט צו זייער אידעאלאגיע. אבער צוליב די אפטע פארפאלגונגען פון דער פוילישער מאכט און אפשר טיילווייז אויך צוליב דעם יידיש-נאציאנאלן גייסט, וואס האט געהערשט דאן אין א שטארקן טעמפא אין שטעטל, האבן זיי די שול, נאך עטלעכע מאנאטן פון איר עקזיסטענץ — צוגעמאכט.

דאָס זעלבע איז אויך געשען מיט דער ביבליאָטעק — נאָך פאַרשידענע רייסענישן צווישן אָט די צוויי פליגלען, לינקער און רעכטער, האָבן זיי זיך מיט איר צעטיילט און פון דאָן אַן האָט שוין אין שטעטעלע עקזיסטירט צוויי ביבליאָטעקן.

ערב צווייטער וועלט־מלחמה. אומקום און חורבן פון שטעטל

אויפן ווירטשאַפטלעך - עקאָנאָמישן געביט, נישט קוקנדיק אויפן קריזיס אין אַלגעמיין און שנאה און פאַרפאָלגונגען פון די פּאָליאקן האָבן זיך די יידן דאָך געראָנגלט און געקעמפט פאַר זייער עקזיסטענץ. א סך האָט זיי אַרויסגעהאָלפן די פאָלקס־באנק מיט די הלוואות און שטיצעס, וואָס ביי דער שרעקלעכער צייט פון עפנטלעכע דיסקרימינאציעס מצד דער מאַכט צו די יידן האָט דאָס זיי געשטאַרקט און געשאפן א גרויסן באַדן אונטער זייערע פיס. ס'האָט אויך עקזיסטירט אין שטעטל א גמילות חסדים קאַסע, וואָס האָט די אַרעמע געליין קלענערע הלוואות אָן פראַצענט. פונקט צו יענער צייט האָט מען אין שטעטל דורכגעלייגט פונעם שאַסיי ביז דער הוליאנקע גאס א שאַסיי־ברוק, וואָס האָט פאַרקלענערט די זומפן דאַרט, אין וועלכע ס'האָט זיך געטרינקען אין אסיען צייט און פאַר פסח. אויך האָט דער חשובער בעה"ב אין ראָטנע ה' מאָטל קליין ע"ה געבראַכט פאַר זיין „אוליניצע" א גרעסערע עלעקטרישע דינאַמאָ, וואָס האָט שוין דעם גאַנצן שטעטל געגעבן עלעקטרישע ליכט. א סך בעלי בתים האָבן דאָן אַרייngעצויגן אין זייערע הייזער דאָס ליכט און די מוניציפאליטעט האָט אויך אויסgעאַרדנט עטלעכע עלעקטרישע לאָמפן אין די גאסן.

די יידן האָבן זיך אָבער וואָס ווייטער אַלץ ערגער gעפילט אין פוילן. די מאַכט האָט ווי ספּעציעל פאַר זיי דעם גיהנום אַראַפּgעבראַכט. די גרויסע, שווערע שטייערן, וואָס האָבן זיי אַלע מאָל gעמאַכט ענגער און אומדערטרעגלעכער דאָס לעבן פון איין זייט און די שרעקלעכע רדיפות, ווי אין פּישיטיק און טשענסטאָכאָוו דאָן מיט דעם עפנטלעכן פאַגראָם אין בריסק פון דער צווייטער זייט — האָבן זיי פאַרביטערט ממש דאָס לעבן און זיי האָבן מיט אייגענאַל דערפילט, ווי דער באַדן בערענט אונטער זייערע פיס.

דערצו האָבן זיך שוין דעמאָלט אַרומgעטראַגן קלאַנגען, אז היטלער ימ"ש וזכרו גרייט א מלחמה אויף דער וועלט. יידן האָבן מיט אַמאָל אינסטינקטיוו דערפילט, ווי ס'רוקן זיך אָן אויף זיי בלוטיקע כמארעם, וואָס וועלן זיך אויף זייערע קעפ אויסgיסן און זיי וועלן עס זיין די ערשטע שעיר לעזאזלס פון דער פאַרדאַרבענער וועלט־פאָליטיק. דערווייל איז אונטערgעקומען דער באַווסטער פאַקט צווישן דייטשלאנד און רוסלאנד. די וועגן צו אנטלויפן פונעם יאָמער־טאָל און gהינום זיינען שוין gעווען פאַרשפאַרט. אין די לעצטע בריוו, וואָס מ'האָט דאָן דערהאַלטן פון דאָרט, איז gעווען אויסgעדריקט שרעק פאַרן גורלדיקן מאָרgן מיט פאַרשיידענע רמזים וועגן דער לאגע. יידן האָבן gעשריבן פאַרשטעלט, אז דער פריינט כ ר ו י ט מ א ן איז פלוצלינג gעשטאַרבן א. א. זיי האָבן אָבער אפּנים זיך נאָך דאָן נישט פאַרgעשטעלט, אז ס'קען נאָך קומען א סך ערgערס פון דעם, אז נאָכן „פ א ר ש ט א ר ב ע נ ע ם" כ ר ו י ט מ א ן קען קומען דער מ ל א ך ה מ ו ת אַליין, דער ט ו י ט מ א ן, היטלער ימ"ש וזכרו, מיט זיינע טויט־פאַבריקן אין קרעמאַטאָריעס, ווו זעקס מיליאָן נפשות זיינען אומgעבראַכט gעוואָרן און הונדערטער שטעט און שטעטלעך זיינען אָפּgעמעקט gעוואָרן, צווישן זיי אויך אונדזער טייער שטעטעלע ראָטנע מיט אירע טייערע מענטשן, אונדזערע אייגענע, וואָס וועgן דער הורבן־עפּאָכע שרייבט און ברענgט אַרויס אזוי gעלונgען אונדזער לאנדסמאן אברהם בארג אין זיינע מעמוארן און אויך שלמה פערעלמוטער א. א. אין זייערע שוידער־בילדלעך, וואָס דרוקן זיך אין דעם ראָטנער „יזכור בוך".

בערל קאהאן (בערל כאנצעם)

מיט אַ פופציק יאָר צוריק

ווי אַלע קליינע פֿאַרוואַרפענע יידישע שטעטלעך, איז אויך ראָטנע געווען עקאַנאָמיש זייער שוואַרק אַרעם. נישט געווען אין שטעטל נישט קיין אינדוסטריע, נישט קיין פֿאַבריקן און דערצו נאָך איז עס געווען ווייט פון אַ באַן־סטאַנציע. עס איז אין שטעטל אויך נישט געווען קיין באַנק, אָדער אַ ליי־קאַסע, אַז די עטלעכע וואַלד־סוחרים און די קלענערע הענדלער זאָלן זיך קענען הורך זיי ארויסהעלפן און דערגרייכן צו העכערע עקאָנאָמישע פֿאַזיציעס. האָט זיך דעריבער דאָס שטעטל געלעבט אין גרויס דחקות און עס האָט זיך קנאַפּ וואָס אָנגעזוגן די דיפֿערענץ צווישן אַרעם און רייך.

וואָלד־סוחרים האָבן דאָס געהילץ געשיקט דורך דעם פֿריפיעט־טייך קיין דייטש־לאַנד; די אָקסן־הענדלער האָבן איינגעקויפט אָקסן אין די ארומיקע דערפֿער און האָבן זיי געשיקט קיין וואַרשע; איציקל „אַיידיי" (אָקסן־טרייבער) האָט געדאַרפט טרייבן די אָקסן פון אַ זאַמלפונקט קיין בריסק, 70 ווירסט פון ראָטנע און דערפֿאַר האָט ער באַקומען באַצאָלט צען גילדן פֿאַר דער ארבעט. און פון בריסק זיינען שוין די אָקסן געבראַכט געווארן קיין וואַרשע.

כמעט אַ העלפט פרנסה האָט דאָס שטעטל געצויגן פון דער דאַרפישער פויערים־באַפֿעלקערונג. איבערהויפט איז די חיונה פון די שטעטלדיקע קרעמער אָפּהענגיק געווען פון דעם דאַרפישן קאָנסומענט און פון די יאָריד־טעג, וועו ס'פלעגן פון אַלע ארומיקע דערפֿער אָנפֿאָרן אין שטעטל אַריין פויערים צו פֿאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן און איינקויפן אַלע נויטיקע ארטיקלען פֿאַר דער הויז־וירטשאַפֿט. די יידישע בעלי־מלאכות זיינען שוין געווען מער אויסגעשטעלט אויף דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג. די פויערים האָבן געלעבט זייער פרימיטיוו און זיך באַפֿרידיקט מיט דעם סאַמע נייטיקסטן. פֿאַרקערט אָבער איז דער לעבן־סטאַנדארט פון דעם יידן געווען אַ סך אַ העכערער.

דער ייד האָט געדארפט דעם סטאַליאָר — ער זאָל מאַכן אַ פֿאָר בעטן, אַ שאָפע, אַ טיש און שטולן פֿאַר זיין היים, ער האָט געדארפט דעם שינדל־מאַכער, דעם

דאך־באשלעגער; דעם בלעכער — ער זאל אויסזויגן דעם סאמאווער און די קופער־פענדלעך אויף פסח. און א זייגער האט אויך געדארפט דער ייד — מען דארף דאך וויסן וועז ליכט צו בענטשן. און לייכטער צום ליכט־בענטשן און א בעכער פאר קי־דוש; א בוך־בינדער — זיינע ספרים פאריכטן, האט אגב נאר געדארפט דער ייד.

געווען אבער אין שטאט אזעלכע מלאכות, וואס סיי דער ייד אין שטאט און סיי דער גוי אין דארף האט זיי געמוזט האבן. א מוליער צו מאכן אן אויוון און א קוי־מען, א שוסטער, א שניידער, א קירזשנער, א פעלצן־מאכער, א סטעלמאך, א שמיד און א טעפליער.

אט דער גאנצער קלאם יידן בעלי־מלאכות האבן שטענדיק געהאט איין זארג: — וו׳ נעמט מען אויף שבת. דעם קוימענקערער און דעם וואסערטרעגער האט שוין אפילו די שבת־זארג אויך נישט געהאלפן. זייערע פארדינסטן — אזעלכע קליינע, אז מען האט זיי סיי־וויסי־סיי געמוזט ארייגטראגן אויף שבת אין שטוב אריין. און אפילו ביי די יעניקע, וואס דער שבת איז שוין געווען וויי נישט איז באזארגט און דאס שטיקל ברויט איז א גאנצע וואך יא געווען, איז אבער אויך נישט געווען קיין נא־וינע צו זען וויי זייערע קינדער גייען ארום אין גאס **כמעט** נאקעט און **אינגאנצן** בארוועם.

א פאר פאקטן:

עפיזאד נומער איינס.

מיין פאטער איז געווען א שינדלמאכער. א גאנצע וואך האט ער געארבעט אין וואלד. פרייטיק איז ער געקומען אהיים אויף שבת און זונטיק גאנץ פרי פלעגט ער צוריקפארן. פון זיין גאנץ שווערער הארוואניע האט ער קוים פארדינט אויף א מאגערער חינה פאר זיין משפחה; ווי מען פלעגט עס זאגן ביי אונדז „זואסער אויף קאשע". ביי מיינע עלטערן בין איך געווען א בן־יחיד, דאס האט אבער גאר־נישט געשטערט אז איך זאל גיין אין צעריסענע מיטקעלעך. לויף איך מיר איין מאל אין מארק־גאס אין מיינע צעריסענע תחתונימלעך פארבי א שניטקראם. דער קרעמער (שאפיראם א זון), שטייט פאר זיין געשעפט ביי דער טיר און ווארט, אז גאט זאל אים צושיקן א קונה. אז ער האט באמערקט מיין „הולך", רופט ער מיך צו און זאגט מיר: „יינגעלע, גיי זאג דיין מאמען, אז איך האב צו פארקויפן א שטיקל קארט פאר א פאר מיטקעלעך פאר דיר, נישט טייער!" כאטש איך בין דעמאלט נאך געווען א קינד, דאך האב איך זיך זייער פארשעמט. אבער דער מאמען מיינער האב איך גארנישט דערציילט. איך האב פארשטאנען, אז זי האט נישט מיט וואס צו קויפן און פאר גרוים עגמת־נפש און אויך פאר בושה האב איך שוין א לאנגע צייט אין מארק־גאס מער פאר זיין קראם נישט געווען זיך.

עפיזאד נומער צוויי.

געווען אין שטאט א ייד מיטן נאמען גבריאל. נידעריקער פון מיטעלן וווקס, שמאלע פלייצעס, און א דין בערדעלע וואס האט זיך ביי אים נישט שטארק צע־וואקסן, אפשר אוים רחמנות כדי אים נישט צו פארשטעלן דאס שמאלע פנימל זיינס.

האט דער דאזיקער גבריאל געהאט עטלעכע מלאכות, בכדי צו קענען מפרנס זיין זיין גרויסע פאמיליע. איז ער געווען א פארבער — איז מער ווי די שול און, להבדיל, דעם קלויסטער נישט געווען וואס צו פארבן. ראטנער שטיבער זיינען נישט געווען געפארבט. האט גבריאל זיך געגומען צו מאכן ליולקעס — האבן אבער ראט־

נער יידן כמעט נישט געדויבערט קיין ליולקעס. האָט ער פון דעם אויך קיין גרויסע פרגסה נישט געהאָט.

האָט ער זיך ספעציאליזירט אויף וויסן סאמאָווארן, קופערנע פאַנען און קווערט — איז ערשטנס איין מאָל אין יאָר פסח ביי יידן, וועו מען דאַרף כשרן און וויסן כלים, און צווייטנס האָט גבריאל נאָך געהאָט צווי אַנדערע קאָנקורענטן, יידישע בלעכערס, וואָס פלעגן אויך טאָן די דאָזיקע מלאכה. איז ער בלית־ברירה געווארן א „שטילער קופערשמיד", דאָס הייסט ער האָט שטילערהייט, קיינער זאָל נישט וויסן, אויסגעקלאָפט קופערנע **זעקסערס** און **צענערס**. און כאָטש זייער אָפדרוק איז נישט זייער שארף געווען און כאָטש יידן און אפילו גויים האָבן געוווסט ווער עס מאַכט זיי, האָט מען זיך נישט וויסנדיק געמאַכט און מען האָט זיי אַנגענומען פאר „כשר" געלט. מען האָט אים דעריבער טאקע גערופן „גבריאל דער צענערמאַכער". און אפילו מיט דער שטילער „קרימינעלער" מלאכה איז ער אלין געבליבן א „קבצן אין זיבן פאַלעס".

מאַכט זיך א מעשה און דער דאָזיקער גבריאל פאַרכט דעם ראָטנער „סודיאָס" (ריכטער) הויז. גבריאל האָט געווויגט וויט אויף דער אלטער שטאָט, און דעם „סודיאָס" הויז איז געווען אויפן שאָסיי. בכדי נישט צו פארלירן צופיל צייט אויף עסן, פלעגט אים זיינם א מיידלע ברענגען דעם וואַרמעם (מיטאָג) צו דער אַרבעט. דער וואַרמעם איז באשטאַנען פון א שטיקל שוואַרץ ברויט און א שיטערע יושקע אין א שוואַרץ טעפעלע. דאָס קינד אין אָן אלט צעריסן קליידל, אָן שיכלעך, זיצט נעבן טאָטן און וואַרט אויף די כלים צו נעמען זיי אהיים. זיצט אזוי גבריאל ביים „סודיא" אין גאָרטן און עסט זיין וואַרמעם אונטער א בוים. דער ריכטער איז זיך לאַנגזאַם צו אים צוגעגאַנגען, האָט באַטראַכט דעם מיידלם הלבשה, אַריינגעקוקט דערווייל אויך אין טעפל, געזען ווי גבריאל מישט די יושקע און וויל כאָפן א גרויפ אין דער זופ. שאָקלט דער ריכטער מיט באַדויערן דעם קאָפ און זאָגט צו גבריאלן: „גבריאל, גבריאל, נישט דיין קינד האָט א פאָר שיכלעך, נישט דו האָסט אפילו עפעס רעכטס אפצוטאָן! ביסט אלצאיינס אן ארעמאן און עס העלפט דיר אפילו נישט דאָס וואָס דו מאַכסט פאַלשע צענערס."

נאָך דער דאָזיקער גוטמוטיקער באַמערקונג פון דעם שטאָטישן ריכטער האָט גבריאל באשלאָסן אויפצוהערן צו מאַכן זיינע פאַלשע זעקסער און צענערס און האָט זיך כאָגנוגנט מיט זיינע אַנדערע מלאכות.

עפיזאָד נומער דריי.

ראָטנע האָט פארמאָגט א גרויסע, נאָר זייער א מאָגערע שטאָטישע פאַשע פאָר אירע בהמות. דער גרעסטער חלק אירער איז באשטאַנען פון זומפן באַוואַקסן מיט א שארפן גראָז וואָס האָט געהייסן ווישער. אום ווינטער וועו די זומפן זיינען פארפרוירן געווארן, פלעגט מען אים אָפקראַצן מיט א לאָפּעטע. דאָס האָט געדינט צום אונטערבעטן דער קו אין שטאָל. ס'איז אויך געווען א פריוואַטע פאַשע וואָס האָט געהערט צום „פאַניע" (אזוי האָט מען אים גערופן) פערעוואַרוו. אים האָט מען געדארפט צאָלן דריי רובל פאַשע־געלט פאָרן זומער — א סך געלט — בעת אויך דער שטאָטישער האָט מען געצאָלט דעם פאַסטוך נאָר א רובל פאר זיין אַוועק־טרייבן און צוריקברענגען די קו. די מערסטע יידישע קי, אָן ערך 30 אַדער 40, וואָס זיינען אַנגאַנגען אויף דער שטאָטישער פאַשע זיינען פארנאַכט צוריקגעקומען נישט געוונג אַנגאַנגען, און ממילא געגעבן קנאַפּ מילך. קיין פאַכטער איז אין שטאָט נישט געווען. וועו ס'האָט קיין אייגענע קו נישט געהאָט, האָט געקענט קויפן פאר א

גראַשן (אַ האַלבע קאָפּיקע) אַ גלאָז מילך ביי פּנחסן אין שפּייזקראָם, וואָס פלעגט דאָס קויפן פון פייגע־שרהלעס, פון איר איין בהמה וואָס זי האָט פֿאַרמאָגט, וואָס האָט דאָס ביסל מילך אפשר אָפּגעשפּאָרט פון אירע קינדערס מויל; און פון יוסל דעם מילכיקן, פון זיינע דריי בהמות וואָס האָט געצויגן דערפון זיין פּרנסה.

אגב קען איך נישט פֿאַרגעסן אַט דעם טייערן ראַטנער ייד, אַט דעם יוסל דער מילכיקער, ווי מען האָט אים גערופן. אַ ייד אין די מיטעלע דרייסיקער יאָרן, בריט־לעבע פֿלייצעס, מיטעלער וווקס, טונקעלע האָר, אַ געדיכטע נישט צו לאַנגע באָרד, די פּאות נישט געקרייזלטע, דאָך נישט צו קורצע, אויגן פּרוילעכע שמויכלדיקע. נישט געווען קיין חסיד, געדאַווענט אין בית המדרש. כאָטש קיין צייטונג נישט גע־לייענט אָבער דאָך געוווסט וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. נישט געווען קיין גרויסער למדן אָבער דאָך אַ יודע־ספר און אַ ייד אַ חכם. נישט פיל זיך געקהלט און נישט געזוכט פאָר זיך קיין כבוד. אַ פּשוטער באַלעבאַטישער ייד. געהאָט זיין איי־גענע שטוב, זיין איגן ירושה־צָרט אין בית המדרש, ווו נאָכן דאַוונען, סיי אין מיטן וואָך און אַמאָל אויך אין אַ שבת, פלעגן זיך עטלעכע יידן אָרום אים פֿאַרמקלייבן, כאָפּן פון אים אַ קלוג ווָארט. אַ חוץ וואָס ער איז ביי אַלעמען געשעצט געווען פאָר זיין קלוגשאָפּט, האָבן אים איטלעכער ליב געהאָט פאָר זיין אָרנטלעכקייט. דער בעסטער בורר אויסצולאָדן אַ סיכסוך ביי שותפים איז געווען יוסל. זיין אָנטשיידונג איז אַלעמאָל געווען קלוג און ערלעך און אויסגעפֿאַלגט מיטן גרעסטן רעספּעקט פון ביידע צדדים. און ווי אָרעם ער איז געווען האָט זיך זיין אָרעמקייט נאָך מער אָנגע־זען אויף זיינע דריי דאָרע קי, וואָס מען האָט זייערע ביינער געקענט אויף דער פּעל איבערצייגן, ווייל זיי זיינען אויך געגאַנגען אויף דער שטאָטישער פּאָשע. אַן אמתער שמח בחלקו. וויפל פּרנסה ער האָט געהאָט פון זיין מילכיקס האָט נאָר געוווסט דער בורא עולם.

אויך מיינע עלטערן זיינען קיין גבירים נישט געווען. געהאָט אַן אייגענע שטוב, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ פּראָנט־שטוב, 2 אַלקערס מיט אַ קיך. איז די פּראָנט־שטוב געווען פֿאַרדונגען. מיטן דירה־געלט פון 15 רובל פּאָרן יאָר איז געווען גענוג פאָר די הוצאות פונעם באַהייצונג. געהאָט אַ קו, וואָס איז געגאַנגען אויף דער שטאָ־טישער פּאָשע, געקומען נישט גענוג אָנגעגעסן. געגעבן אַ זעקס גלאָז מילך ביים פֿאַרנאַכטיקן אויסמעלקן, אין פּרימאָרגן דאָס אויך נישט. וויפל מילך, מיר די פיר קינדער האָבן געהאָט צו טרינקען וועָן אונדזער מאַמע האָט געדאָפט שפּאָרן די מילך פאָר מאַכן אַ שטיקל פּוטער כדי צו קענען מיטגעבן דעם טאַטן צו דער אַר־בעט פאָר וואָך צייט, ווו ער האָט געארבעט ביי מאַכן שינדלען אין וואַלד, און אויך געבן אַמאָל אַ גלאָז מילך אַ שכנה וואָס פלעגט אַריינברענגען אָבסיל קאָר־טאָפליע - לופענעס פאָר דער בהמה צום קיין ביים מעלקן איז נישטאָ וואָס צו געדענקען. געווען צופריידן אַז די הירזש־וועטשערע איז פֿאַרווייסט געווארן...! פון די איינגעשטעלטע מילך פלעגט די מאַמע אַראָפּנעמען די סמעטענע כדי צו מאַכן פּוטער פֿאַרן טאַטן פאָר דער גאַנצער וואָך אין וואַלד. די זויער־מילך וואָס איז אי־בערגעבליבן פלעגן מיר קינדער עסן מיט ברויט.

געדענקט זיך מיר, מען האָט מיך געמוסען צו אַ דאָקטאָר אין דער קרייז שטאָט קאָוועל, האָט ער אָנגעזאָגט מען זאָל מיר געבן צו טרינקען אַ סך פּרישע מילך, גלייך פון דער קו, די מאַמע האָט אויסגעפֿאַלגט און מיך מיטגענומען אין שטאָל צום מעלקן און געגעבן דאָס שפּעלע מילך, און איך טרינק, און פֿאַרגעס וועָן אויפ־צוהערן; „לאָז־זשע איבער אָבסיל" האָט זיך די מאַמע מיינע געבעטן ביי מיר אָן האָט אוועקגענומען פון מיין מויל דאָס שפּעלע מיט רעשט ביסל פֿאַרבליבענע מילך.

בערל קאַהאַן (ניו־יאָרק)

וועָר אוֹן ווי אַזוי מען האָט געלערנט אין ראַטנע

אַ ראַטנער חדר אין די ניינציקער יאָרן

איינער פון די וויכטיקע מלמדים, וואָס האָט געהאַט אַן אייגענעם חדר בייַ אונדז אין שטעטל איז געווען מנחם דער מלמד.

איך געדענק אים אַ יידן אין די פּריע פּופּציקער יאָרן, הויך געוואַקסן, שטאַרק געבויט און געאַנגען איז ער גלייך ווי אַ סטרונע. זיין באָרד איז געווען נישט קיין צו לאַנגע, אַ שוואַרצע אַבער שוין דורכגעשפּרענקלט מיט גרויע האָר. די יאַרמולקע זיינע וואָס האָט שטענדיק אַרויסגעקוקט אונטער זיין היטל האָט פאַרדעקט זיין פּאַטילניצע און איז געווען דורכגעזאַפּט מיט אַ גלאַנציקן שווייס.

געווינט האָט מנחם דער מלמד נישט וויבט פון טייך פּריפּעט, וואָס האָט צוטיילט אונדזער שטעטל אויף צוויי־יען. זיין שטוב איז באַשטאַנען פון דריי צימערן: אַ גרויסער צימער, אַן אַלקער צום שלאָפן און אַ קליינע קיך מיט אַן אויוון צום קאָכן אוֹן באַקן ברויט. אין דעם גרויסן צימער וואָס האָט געדינט פאַרן חדר צום לערנען, איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש. אַרום טיש — צוויי לאַנגע בענק, אויף וועלכע עס פלעגן זיך שטענדיק זיצן אַ צען־צוועלף תלמידים. אויבן־אַן איז געשטאַנען אַ קורצן בענקל אויף וועלכן עס איז געזעסן ער אַליין — מנחם דער מלמד. אַחוץ דעם איז אין צימער נאָך געשטאַנען אַ קופּערנ, אַ שאָפע און אין אַ זייט אַ פּאָליצע מיט ספרים.

מנחם דעם מלמדס וויב, אַדער די רביצין וווי מען פלעגט זי רופן, איז נאָך גענוג אַ גאַר יונגע. זי איז געווען דאָס צווייטע וויב זיינס — אַ פרוי קוים דרייסיק יאָר אַלט. איך געדענק זי ווי זי טראָגט אַ יונג קינד אויף די הענט, פון אַ יאָר אַדער צוויי. און טאָקע פאַר דעם דאָזיקן קינד איז אַראָפּגעהאנגען פון דער סטעליע אַ גאַפּלאָכטן וויגעלע, וואָס האָט געדינט פאַר דעם קינדס שלאָפּבעטעלע.

געשמט האָט מנחם דער מלמד פאַר אַ גוטן חומש־און רש"י־מלמד, בייַ וועמען די קינדער האָבן זיך טאָקע יאָ עפּעס אויסגעלערנט. נישט אַלע האָבן אָבער געוואָלט שיקן זייערע קינדער צו אים אין חדר, באשר מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ מלמד אַ כעסן, אַ שטיקל סאַדיסט וואָס זיינע דערציערישע מעטאָדן האָבן זיך נישט אַפּגעגאַנגט פון פּאַטשן די קינדער, שמייסן זיי אין וויכן „מקום" אַריין און אַפּילו צובינדן אויף אַ קייט. דערפאַר אָבער אין דער נאָכט פון **ניטל**, וועָן מען האָט נישט גערטאַרט לערנען, האָט ער, מנחם דער מלמד הייסט עס, זייער פרייליך פאַרוויילט די קינדער: ער האָט אונדז געלערנט „דאָמינע" שפּילן, געווינען אונדז וויַ אַזוי צו גיין אַ „גוטן גאַנג" און האָט אַנגעקוואָלן וועָן מיר האָבן באַנומען די דאָזיקע תורה.

נאָך גרעסער איז געווען אונדזער שמחה אין די הנוכה־אַוונטן: מיר, די קינדער, פלעגן ברענגען צו צווויי, דריי קאָפּיקעס צושטייער אויף קאַרטאָפל און רעטשענע מעל און אין די אַוונטן פלעגט די רביצין באַקן פאַר אונדז לאָטקעס, וואָס האָבן געהאָט טויזנטער טעמען. מיר האָבן געגעסן די לאָטקעס, געשפּילט אין דריידל, ג'ע־

שפילט אין קוויטלעך און זיך געזאַרגט, שטאַרק געזאַרגט וואָס די יום־טובדיקע טעג גייען אַוועק און עס קומען אַן די גרויע וואָכן פון לערנען, פון קנעלן, פון כאַפּן פּעטש, שמיץ אא"וו.

וועג מיר האָבן שוין געקענט „טראָף" האָט מנחם דער מלמד מיט אונדז אַנגע־הויבן צו לערנען חומש מיט רש"י, שפּעטער אַביסל אויך „נביאים ראשונים". געזעסן זיינען מיר ביי דעם לאַנגן טיש אין חדר צו צוויי יינגלעך ביי א ספר. דער רבי האָט געזאָגט און מיר האָבן נאָכגעזאָגט: וידבר — האָט געלערנט, ד' — גאָט, אל משה — צו משהן, לאמור — אַזוי צו זאָגן, דבר — רעד, אל בני ישראל — צו די קינדער פון ישראל, לאמר — אַזוי צו זאָגן. אשה — א פרוי, כי — אַז, תזריע — אַז זי וועט מזריע זיין, אא"וו.

פרייטיק איז געווען דער עקזאַמען. מיר האָבן געדאַרפט אַפּלערנען לפּחות די ערשטע פּרשה פון דער סדרה. צו צוויי פּסוקים פּאַר אַמאָל האָט יעדער געדאַרפט זאָגן בשעת דעם עקזאַמען לויט א ריי.

האָט געטראָפן איין מאָל א פרייטיק און מאַטעס, ניסי דעם שוסטערס יינגל, האָט נישט געוווסט דעם טייטש פון א וואָרט בשעת דעם עקזאַמען, האָט מנחם דער מלמד אויפגעהויבן די האַנט און האָט דעם יינגל געגעבן אַזא פּראַסק אין בּאַק אַריין, אַז ער האָט זיך צעווייגט אויף א קול.

— דו וויינסט נאָך, דו גוי גמור! — צעשריט זיך מנחם — מען דאַרף דיך נאָך אויך שמייסן! זאָלסט זיך גלייך לייגן!

ביי מנחמען איז געווען אַזא מנהג. אַז א יינגל איז באַשטראָפט געוואָרן מיט שמייסן, האָט ער אַליין זיך געדאַרפט אַראָפּלאָזן די תחתונים, אַליין זיך אַנידער־לייגן אויף דער באַנק און אַן שום פּראָטעסטן זיך לאָזן שמייסן פונעם רבין מיט א קאַנטשיק. מאַטעס ניסיעס איז געווען א שטיל געהאַרכזאָם יינגל, וואָס האָט זיך ג־לערנט לויט זיינע פּאַיקייטן, דאָס מאָל האָט ער געפילט, אַז דער רבי באַגייט לגבי אים אַן עוולה. דער פּאַטש אַליין, וואָס דער רבי האָט אים געגעבן איז שוין געווג אַז ער זאָל מכפּר זיין אויף דעם „פּאַרברעכן" פון נישט קענען פּאַרטייטשן א וואָרט. דעריבער וועג מנחם האָט אים באַפּוילן זיך לייגן ביים שמייסן, האָט ער עס נישט אויסגעפּאַלגט און איז געבליבן זיצן ביים טיש, נישט רירנדיק זיך פון אָרט. דעם רבינס גרימצאָרן האָט זיך צעפּלאַקערט, מיט א בייזער רציחה האָט ער אים אַראָפּ־געשלעפּט פון באַנק, אַרויפּגעצויגן דעם „מורד" אויף דער קני און מיט גוואַלד גע־וואָלט אַראָפּציען פון אים די הויזן. דאָס יינגל, אָבער, האָט געשטעלט א ווידער־שטאַנד און האָט געמוטמעט ברוקזן דעם רבין מיט די פּיס, ער האָט אים געטראָפן אין האַרצן, אין פּנים אַריין און האָט באַזיגט דעם רבין. ער איז נישט געשמיסן געוואָרן. דאָס איז כּמעט געווען פון די ווינציקע פּאַלן וואָס מנחם דעם רבינס פּסק איז נישט אויסגעפירט געוואָרן.

וויי וויט מנחם דעם מלמד ידיעות זיינען געווען ביים לערנען תנ"ך אָדער ביים יידיש לערנען מיט די קינדער איז אויך כדאי צו פּאַרשרייבן.

זיין באמתער כוח איז נאָר געווען צו לערנען די ערשטע פּרשה פון יעדער סדרה און די ערשטע קאַפּיטלען פון ספר יהושע. וויי נאָר ער האָט געענדיקט דעם ספר יהושע און ס'איז נאָך פּאַרבליבן אַביסל צייט אינעם זמן האָט ער מיט אונדז געמוטמעט לערנען דעם ספר דניאל. אין דעם העברעאישן טייל האָט זיך דער רבי ווי עס איז נאָך דורכ־געדרייט, ווי עס איז אַבער געקומען צום אַראַמישן טייל האָט דער וואָגן געמוטמעט קרעכצן ווי ער וואָלט געהאט צעבראַכענע רעדער וואָס קריכן אויף גרודעס.

נאָר באַזונדער אינטערעסאַנט איז געווען מנחם דעם מלמדס מעטאָד ביים לער־נען אונדז שרייבן יידיש. אָבער איידער מיר וועלן איבערגיין צו דער העברעער

מדרגה פון מנחם מעטאדן, ווייל איך אויך דערציילן ווי אזוי מיר האבן געשטעלט אונדזערע ערשטע טריט אין שרייבן ביי אונדזער פריערדיקן מלמד זעליק דער לאנגער.

זעליק דער לאנגער האט מען אים גערופן דערפאר, ווייל ביי אונדז אין שטעטל איז געווען נאך א מלמד מיטן זעלביקן נאמען, אבער יענער איז געווען א נידעריקער, און מען האט אים גערופן, אגב, זעליק דער קרומער, ווייל ער האט אויך אביסל צוגעהונקען. יא, ביי דעם מלמד זעליק דעם לאנגן האב איך זיך שוין אויסגעלערנט צו שרייבן דעם אלף־בית.

דער מעטאד פון לערנען שרייבן דעם אלף־בית איז צוגעגאנגען אזוי:

מען האט געקויפט א גרויסן בויגן פאפיר פאר א גראשן און מען האט אים געבראכט צום רבין. דער רבי האט אים צונויפגעלייגט אין פיר חלקים, אויסגעווירעט אויף אים מיט א בלייפעדער גלייכע ליניעס און אויף דער ערשטער שורה האט ער אנגעשריבן מיט א פענע אדער מיט א גענדזענער פעדער דעם גאנצן אלף־בית. נאך דעם ווי מיר האבן שוין געקענט גוט שרייבן דעם אלף־בית איז געקומען א צווייטער מין גענטונגען. דאס איז געווען שרייבן דעם אלף־בית אויף צוריק אבער צעטיילט אין גרופעס ווי „**תשרק צפעם נמלך יטחז והדגבא**".

פארשטייט זיך, אז אויסער דעם לערנען שרייבן האט אונדז דער רבי זעליק דער לאנגער געלערנט אויך מאכן דעם טינט. מיר פלעגן אין אריינליגן עפעס אזעלכעס און דער טינט פלעגט ארויסקומען פעט און פלעגט גלאנצן.

ווען איך בין אנגעקומען צו מנחם דעם מלמד האב איך שוין גוט געקענט דעם אלף־בית און געקענט מיט אים מאכן אלע קאמבינאציעס פון ווערטער. די באליבטע שרייבערייען מיינע זיינען געווען אנצושרייבן אויף די טאזולען פון די ספרים דעם דאזיקן נוסח: „זה הספר שייך, למי שייך? שייך למי שקנה, מי קנה? מי שנתן את הדמים, מי נתן את הדמים? אא"ו. פארשטייט זיך, אז יעדער וואלט איז פול געווען מיט גרייזן.

ביי מנחם דעם מלמד האבן מיר שוין געשריבן מיט א שטאלענער פען. איין מאל א חודש פלעגט ער אונדז אנשרייבן א „פירגרים" און מיר האבן במשך פון גאנצן חודש געהאלטן אים אין איין איבערשרייבן. דער נוסח פון פירגרים ווי ער איז פארבליבן אין מיין זכרון איז געווען אזא. מיר גיבן אים איבער אין א מאדערנער ארטאגראפיע:

„ב"ה יום... לפק...

אל כבוד החכם והנגיד מו"ה...

ראשית כין איך אייך מודיע, אז איך בין ב"ה בקו השלום והבריאה, גאט זאל העלפן פון אייך צו הערן דאס אייגענע, אמן סלה.

ושנית בין איך אייך מודיע, אז איך שיק אייך ארויס ע"י המוכ"ז חמישים שורים והשי"ת זאל העלפן, אז עס זאל זיין מיט ברכה והצלחה אמן.

ממני החתום מטה ...."

א סך מאל איז נאך געשטאנען אז די „שורים" ווערן געשיקט קיין ווארשע.

ווען מנחם דער מלמד פלעגט געבן די תלמידים זיינע א נייעם „פירגרים", האט ער לאנג אויף אים נישט געארבעט. ער האט בלויז איבערגעאנדערשט די „שורים" אויף „שפאלן" און שיקן האט מען זיי געשיקט נישט קיין **ווארשע** נאר קיין **דאנציג**. אין א דריטן „פירגרים" איז געווען „דגן" און געשיקט האט מען עס קיין לייפסק.

מיט זיינע „פירגרים" האט מנחם דער מלמד געשמט לגבי אנדערע מלמדים, ווען האבן אינגאנצן קיין שרייבן נישט געלערנט. מעגלעך אפשר, אז זיי האבן אליין נישט געקענט שרייבן.

***

די דערציאונג אין אונדזער שטעטל האָטנע האָט זיך נישט בלויז געפונען אין די הענט פון די מלמדים. עס האָבן זיך באַוויזן אויך אַנדערע דערציער פון קינדער, וואָס האָבן זיך שוין גערופן נישט רבנים און מלמדים, נאָר „שרייבערס" אַדער לערערס.

לאָמיר דערמאָנען אַ טייל פון זיי:

דער ערשטער לערער וואָס האָט זיך באַוויזן אין אונדזער שטעטל איז געווען הערשל שאָבנעס. אויידער ער איז געוואָרן אַ לערער ביי אונדז אין שטעטל איז ער פריער געווען אין אַמעריקע. ביי אונדז אין שטעטל האָט מען אים געהאַלטן פאַר אַ גרויסן געלערנטן, ווייל ער איז געווען פון די אייניציקע וואָס האָבן געקענט אַנ־שרייבן אַ „פּראַשענגיע" (אַ ביטע) אין רוסיש צום „מיראַוואַי סודיא" (ציווייל־ריכטער).

געלערנט האָט הערשל שאָבנעס דער לערער מיט אונדז יידיש, רוסיש און אויך... ענגליש. מער פון אַלץ האָט ער געלערנט רוסיש, וויניציקער — יידיש און נאָר אַבי־סעלע — ענגליש. פון ענגליש האָט ער אונדז געלערנט בלויז די לאָטיינישע אותיות, כדי מיר זאָלן קענען איבערשרייבן אין ענגלישן אַדרעס.

ער האָט געווינט ביי זיין טאַטן שאָבנע דעם רופא אין שטוב. אַ קליינעם אַלקער האָט ער געהאַט פאַר זיך און זיין בני בית. און דער גרויסער צימער איז עס געווען דער חדר, וווּ ער האָט געלערנט יידישע יינגלעך און מיידלעך לייענען און שרייבן. איך בין געווען זיינער אַ שילער צו לערנען רוסיש.

געהאַט האָט ער אין און אייניציק רוסיש לערנביכל, וואָס ער האָט געקויפט אין מאַרק אויף אַ יאָריד ביי די רוסישע קאַצאַפּעס, וואָס פלעגן ברענגען צו פאַרקויפן אויף די יאָרידן פאַרשידענע זאַכן וווּ הייליקע בילדער, צלמימלעך, פאַרטרעטן פון די רוסישע צאַרן און פאַרשידענע לערנביכלעך. אַחוץ דעם רוסישן אלף־בית („אַזבו־קא") איז אין רוסישן לערנביכל געווען אויך אַ מעשהלע „זאַלאַטאַיא ריבקא" (דאָס גאָלדענע פישעלע).

פאַרשטייט זיך, אַז פון זיין לערערי׳ האָט הערשל שאָבנעס קיין פולע פרנסה נישט געהאַט און זיין וויב האָט אים געמוזט אַרויסהעלפן מיט איר אַרבעט וווּ אַ זאַקן־שטריקערין. געשטאַמט האָט זי פון בריסק און האָט מיטגעבראַכט מיט זיך אַ זאַקן־מאַשין, וואָס איז אגב געווען די ערשטע אין שטעטל. און מיט אירע פאַר־דינסטן איז זי זייער שטאַרק צו נוץ געקומען אין דער פרנסה.

דעריבער האָט דער לערער הערשל שאָבנעס געמוזט איבערנעמען אויך אויף זיך אַ טייל אַרבעטן וואָס האָבן געהערט צום וויב און איבערהויפט דאָס ניאָנטשען די קינדערלעך, וואָרעם ער איז געווען אַ גרויסער בעל־מטופל. פלעגט טאַקע נישט איין מאָל פאַסירן, אַז דער תלמיד פלעגט זיך געפונען אין גרויסן צימער און לייענען מיט שוועריקייט דאָס מעשהלע מיטן גאָלדן פישעלע און הערשל פלעגט אין דער זעלביקער צייט ניאָנטשען דאָס קינד אין קלענערן אַלקער און דערביי פאַרריכטן די פּעלערן וואָס דער שילער פלעגט מאַכן.

דער שכר־לימוד איז געווען זייער אַ מאָגערער. אין גאַנצן זעכציק קאָפּיקעס אַ חודש, צו צוויי שעה יעדן טאָג.

ער האָט אָבער אין ראַטנע נישט געוואָלט פאַרבלייבן מער, און איז צום צווייטן מאָל אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע און אויך דאָ האָט ער זיך פאַרנומען מיט מלמדות. ער האָט צוגעגרייט יידישע קינדער צו זייער בר־מצווה.

די לערערס דור פינקעלשטיין און אברהם טעלימאן

נאך פסח, אין יאר 1899, איז קיין ראטנע אריבערגעקומען א יונגערמאן פון שטעטל ליבוועטש (ליובאמל) מיטן נאמען דוד פינקעלשטיין. מען האט געשמועסט, אז ער האט געמוזט פארלאזן זיין געבוירנשטאט, ווייל ער האט נישט געלעבט בשלום מיט זיין זיידן, וואס איז געווען דער דיין אין ליבעווטש.

דוד פינקעלשטיין איז געווען א שיינער יונגערמאן אין די דרייסיקער יארן, א ביסל העכער פון מיטעלן וווקס, דער קאפ האר איז ביי אים שטענדיק געווען שיין פארקעמט און דאס רויטע בערדל פיין צוגעשארן. ער איז שוין געווען א געגטער און האט מיטגעבראכט מיט זיך טלית און תפלין, דערפאר, אבער, נישט קיין ככבודיקן מלבוש אויף זיך.

איינגעשטאנען איז דוד פינקעלשטיין ביי דער פאמיליע פרישבערג, און אויך ביי געצל קאנישטער, דערפאר האט ער געלערנט מיט זייערע צוויי מיידלעך. גלייך נאך זיין אנקומען האבן די צוויי אינטעליגענטן פון שטאט יהושע פוגאטש און זלמן בורשטיין באשטעלט פאר אים אן אנצוג ביי אליה פעסיע דער באבעם. מען האט אים אויך גערופן אליה דער בדחן, ווייל בשעת הדחק האט ער אויך געקענט זיין א בדחן. געווען איז אין שטאט אן אנדער בדחן, אהרן לייב; דאס איז געווען דער אפיציעלער בדחן, ווען עס איז אבער געווען צוויי חתונות אין איין טאג און די קאפעליע כלי־זמר האט זיך געדארפט צעטיילן האט אליה דער שניידער געפראווען בדחנות ביי דער וויניציק־חשובער חתונה. דערפאר איז ער אבער געווען פאררעכנט פאר דעם בעסטן שניידער. אויף צושניידן אן אנצוג איז ער גאר געווען א מיידים. ווי וווייניק סחורה מען זאל אים נישט ברענגען פאר א מלבוש, האט ער געקענט אזוי אויס־מארקירן אז שטענדיק פלעגט נאך בלייבן סחורה אויף נאך א פאר הויזן אדער לכל הפחות אויף נאך א קאמזויל.

מיט וואס דוד פינקעלשטיין האט זיך באשעפטיקט אין זיין געבוירנשטאט איז מיר נישט געווען באוווסט. אין ראטנע איז ער געווארן א לערער און ער האט זיך איינגעשאפן פיר קלאסן. איין קלאס תלמידים ביי דעם גמרא־מלמד יאנקל פינע פיגלם (יאנקל פראסמאן) א צוויטן קלאס ביי בערל דאטינער (וועריניק) אין שטוב, א דריטן קלאס ביי רייזל העניאסעס (קופערבערג) אין שטוב פאר מיידלעך און נאך א פערטן קלאס פאר מיידלעך ביי אשר שאפירא אין שטוב. דער שכר־לימוד אין יענער צייט איז געווען א רובל א חודש פאר צוויי שעה צו 5 טעג א וואך. דער דאזיקער שכר־לימוד איז אין פארגלייך מיט דעם שכר־לימוד וואס האבן געמומען די אנדערע צוויי לערער הערשל שאכנעס און אברמצי טעלעסאן געווען א הויכער, ווייל יענע האבן באקומען בלויז 60 קאפיקעס א חודש.

געלערנט האט דוד פינקעלשטיין מיט אונדז העברעאיש און יידיש. זיין מעטאד איז געווען אן איבערזעצונגס־מעטאד — עברית ביידיש. פאר זיינע העברעאישע לעקציעס האט ער זיך באנוצט מיט מ. מ. דאליצקים א לערנבוך. פאר יידיש — עפעס מיט א יידישן לערנבוך, וואס זיין נאמען געדענק איך נישט. ער פלעגט דיקטירן פון בוך און מיר האבן געשריבן. דערנאך פלעגט ער פארריכטן אונדזערע גרייזן. איין מאל אין וואך האט ער מיט אונדז געלערנט „משלי". איך געדענק אויך אז ער האט מיט אונדז געלערנט דעם ספר „בן סירא". א פאר מאל — ספעציעל פאר יום־טוב — האט ער אין אונדזער קעגנווארט אנגעשריבן א גרויסן העברעאישן מאמר אין א רעליגיעז־נאציאנאלן גייסט, אים פארגלייענט פאר אונדז און מיר האבן אים נאכגעשריבן. איינער פון אונדזער קלאס האט דעם מאמר געווינן דעם ליטווישן מלמד וואס איז געווען אין שטעטל, א גוטער בעל תנך און יענער האט גאר אנגע־

קוואַלן פון דער שיינער מליצה־שפראך. געווי וואָס איז געווען דער סדר־הלימוד אין די איבעריקע קלאסן וויים איך נישט. מען האָט אָבער געמורמלט אויף אים אין שטאָט, אַז ער האָט געלערנט שיר־השירים ווי אַ פאַעטיש־רעאליסטיש ווערק און נישט ווי אַ משל צו דער כנסת ישראל און דעם רבונו־של־עולם לויט פירוש רש"י, און מחמת דעם האָט מען ביי אים צוגענומען דעם מיידל־קלאס וואָס ער האָט גע־האט ביי אשר שאַפירא אין הויז.

טייל מאָל פלעגט ער פאָר אונדז פאַרלייענען אַן ארטיקל פון „המליץ". אויסער דעם „המליץ" וואָס דוד פינקעלשטיין איז געווען זיין איינציקער אַבאָנענט, פלעגט אין שטעטל אַריין אויך אָנקומען צוויי „הצפירהס" — איינע צו אַ בשותפישער גרו־פּע יונגעלייט און אַ צווייטע צו חנא טיקטינערס אייזעם, איצל מערסיק, וואָס האָט אויך געהאט אַ שיינע העברעאישע ביבליאָטעק.

וועז דוד פינקעלשטיין האָט פאַרלאָזן ראטנע, איז אברהם טעלעסאַן פאַרבליבן דער אייניציקער העברעאישער לערער אין שטאָט. ער האָט געלערנט לויט דודם מעטאָד. נאָך מער, ער האָט אויך געלערנט מיט זיינע תלמידים חשבונען. אַברהם טעלעסאַנס העברעאישער סטיל האָט זיך אָבער בשום אופן נישט געקענט פאַרגלייכן מיט דודם אין שיינקייט.

ר׳ אברהמצע טעלעסאַן, איינער פון די ערשטע לערער אין שטעטל און אויך פון די ערשטע פיאָנערן פון דער השכלה עפאָכע.

ווי לאנג דוד פינקעלשטיין האָט געווויינט אין ראטנע, געדענק איך נישט. אַ פאקט איז אָבער, אַז ער האָט געמוזט פאַרלאָזן ראטנע פשוט דערפאר, ווייל ער האָט געליטן הונגער. עס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון אַן עפיזאָד, וואָס איך וויל אים דאָ דערציילן:

איין מאָל איז געקומען צו מיר מיינער אַ חבר, געצל חיים יודלס, וואָס איז שוין געווען אַ שטיקל פאַרדינער ווי אַ סטאַליער, און זאָגט מיר, אַז איך זאָל מיטגיין מיט אים צו דוד פינקעלשטיין, וויל ער גייט אים צוטראָגן אַ פעקל עסנווארג. דערביי האָט ער פון מיר פאַרלאַנגט, אַז איך דארף בלייבן שטיין פון דער ווייטנס און

קיינער טאָר פון דעם נישט ווייסן. דאָס איז געווען סוף־זומער, אַרום סוכות־צייט. א פּינצטערע נאַכט אין דרויסן, איך בין מיטגענאַנגען, בין געבליבן שטיין פון דער ווייטנס און צוגעזען ווי דוד האָט צוגענומען דאָס פּעקל עסנווארג. א ווייטיק האָט א שניט געטאָן אין האַרצן.

וווהין איז ער אין יענער צייט אַוועקגעפאָרן? דאָס ווייס איך נישט ענגוי. ווען ער איז מיט א צייט שפּעטער געקומען אויף א באַזוך צו אונדז אין שטעטל בין איך אים געגאַנגען זען. אויף דעם טישל האָב איך ביי אים געטראָפן דעם „המליץ" אד־רעסירט: „קאָרעספּאָנדענט דוד פינקעלשטיין", ליידער געדענק איך נישט דעם נאָמען פון שטאָט.

יידישע אַדוואָקאַטן — אויטאָדידאַקטן

בייס סוף פון מיין ארבעט וויל איך נאָך דערציילן וועגן צווויי אינטערעסאַנטע טיפּן פון אונדזער שטעטל, וואָס הגם מיט לערערי האָבן זיי נישט געהאט צו טאָן, אָבער דער אופּן פון זייער פּראָפּעסיאָנעלער צוגרייטונג האָט צו טאָן מיט יידישער דערציאונג אין יענער צייט און באַלייכט א טשעקאוון וווינקל אין יידישן לעבן. די צווויי אינטערעסאַנטע טיפּן זיינען בערל רייסקי (גאָלדאסעס) און חנא דער זאָבּ־לאָטער. די דאָזיקע צווויי ראָטנער אינטעליגענטן האָבן צו זייער פּראָפּעסיע — אד־וואָקאטור דערגרייכט דורך זייער אייגענער ארבעט ווי אויטאָדידאקטן. זיי האָבן דורך פּאַרשיידענע לערנביכער אליין דערלערנט די רוסישע גזעזץ־געבונג און האָבן זיך אַנגעהויבן צו פּאַרנעמען מיט יוריסדיקציע. זיי זיינען געווען די איניציקע „פּראָשעניע־שרייבער (ביטע־שרייבערס) אין שטאָט און פלעגן זיך אונטערנעמען צו פּאַרטיידיקן פּאַרשיידענע יורידישע און קרימינעלע פּראָצעסן.

געדענקט זיך א טשיקאווער פּראָצעס ביי אונדז אין שטעטל:

געווען אין ראטנע א פּאָר פּאָלק וואָלף דער טעפּער (ארומגעפּאָרן פּאַרקויפן שוואַרצע לוימענע טעפּ איבער די דערפער) און זיין וויב ברוינע. האָבן זיי זיך געגט, מחמת זיי האָבן נישט געהאט קיין קינדער. וואָלף האָט איבערגעלאָזט ברוינען אַלין וואָס ער האָט געהאט, דערצו נאָך א שיינע שטוב. דערפאָר האָט זי מסכים געווען צו נעמען דעם גט. איז אָבער געשען, אז נאָכן גט האָט זיך וואָלפן פּאַרליבט אַפּצונעמען צוריק די שטוב. זיין אַדוואָקאט איז געווען חנא זאָבּאָלאָטער. ברוינען האָט פּאַרטיידיקט בערל רייסקי. דער פּראָצעס האָט זיך עצוינן א לאַנגע צייט. א מאָל האָט איין צד געווונען און א מאָל האָט דער צווייטער צד געווונען.

איין מאָל, אָבער, איז געשען אַזא זאַך וואָס האָט דאָס שטעטל זייער שטאַרק פּאַרוויילט. וועג בערל דער אַדוואָקאט פון ברוינען האָט פּאַרשפּילט אין געריכט, האָט עס זייער אויפגערעגט גאָלדאסיען, בערלס מאמע און זי איז באַפּאלן חנא דעם זאָבּאָלאָטער אין מיטן גאס און האָט אים ממש קלעפּ דערלאנגט.

דאָס שטעטל האָט לאַנג קאָמענטירט די פּאסירונג און דערביי געלאַכט און זיך אמוזירט.

דער אָנהייב פון ציוניזם אין ראַטנע

צוזוי משוגעים, אַזוי האָט מען זיי אין שטעטל געפרופן, דעם טאַטן מיטן זון: וואָלף לייב דער משוגענער — דער טאַטע און דער זון — שלמה מיכל דער משוגענער. נאָר אונטער דעם נאָמען האָט מען זיי אין שטעטל געקענט. ווען ס'וואָלט אַ שטייגער געקומען אַ פרעמדער מענטש אַהין און וואָלט זיך געפרעגט אויף וואָלף לייב קאהן אַדער שלמה מיכל קאהן, וואָר וווייסט צי מ'וואָלט זיך אָנגעשטויסן און מעגלעך, אַז מ'וואָלט געענטפערט, אַז אַזעלכע געפינען זיך גאָרנישט אין שטאָט. זיכער אָבער איז, ווען מ'זאָל זיי גלייך אָנרופן כיי זייערע צונעמענישן — „משוגעים", וואָלט אָפילו אַ קינד, נישט לאַנג טראַכטנדיק, יענעם פרעמדן גלייך צוגעפירט צו אַ אייזן-גע-שעפט, פונקט אין מיטן מאַרק און אים אָנגעווויזן אויף די „משוגעים" פונעם שטעטל, אַ טאַטע מיטן זון. דער טאַטע, אַן אַלטער ייד מיט אַ קליין, גרוי בערדל, מיט גוט-מוטיקע, פאַרחלומטע אויגן זיצט אויף די טרעפ פון קלייט פאַרטיפט און איינגע-גראָבן אין אַ קליין ספרל. הייבט אויף אַלע טיף און סודותדיק די פאַרטרויטמע, קורצויכטיקע אויגן און רופט מיט אַ קול, ווי פון אַן אָנדער וועלט, אין וועלכער ער שוועבט איצט, דעם זון: „שלמה מיכל זעסט, וואָס דער זוהר הקדוש זאָגט וועגן ארץ-ישראל?"... דער זון ווידער, אויך קורצויכטיק, ווי זיין טאַטע, העכער און בריייטביי-ניקער, מיט אַ שוואַרצער באָרד, ערטערווייז שוין דורכגעפלאָכטן מיט זילבערנע פע-דים, מיט אַ גלייכגילטיקן בליק אין די אויגן, קוקט אַריין אין דער „הצפירה", וואָס זי קומט שוין אַן צו אַ משכיל אין שטאָט, און קוויקט זיך מיט סאַקאַלאָוום אַ לייט-ארטיקל, אַדער גאָר מיט זיינעם אַ פרייטיקדיקן „מערב שבת לערב שבת", אין וועלכן ס'איז דאָ פון אַלעם, פון דעם בעסטן און שענסטן.

ביידע, דער טאַטע מיטן זון, קענען אין די שוואַרצע אותיותלעך, ביידע קענען אָפילו לערנען תלמוד און לערנען טאָקע אין געוויסע שעהן אַלע טאָג, אָבער ביידע זיינען שוין אין יענע אַלטע צייטן, אומגעפער סוף 19טן יאָרהונדערט, וואָס צייכנט זיך נאָך אויס מיט אָפּגעשטאָנענקייט אין דעם זין, געוזען הויפּט ציוניסטן, וועלכע האָבן געגלויבט באמונה שלימה, אַז ד"ר הערצל, וועלכער האָט דאָן אויפגעשיינט אויפן יידישן הימל, איז משיח בן יוסף. אויך האָבן זיי ביידע ליב געהאַט אָריינצו-קוקן אין אַ „טריף פסול", אין אַ העברעאישער צייטונג „הצפירה" אַדער „הצופה", וואָס די עטלעכע משכילים, די אפיקורסים אין שטעטל, האָבן שוין דאָן אויסגע-שריבן. זיי האָבן ליב צו לייענען דאָרט וועגן ד"ר הערצל, וואָס פאָרט אָרום איבער דער וועלט צו די דעמאָלטיקע הערשער, וועלכע ער בעט אינעם נאָמען פון גיפּלאָגטן יידישן פאָלק יושר און אייזנזון, אַז זיי זאָלן ווירקן אויפן טערקישן סולטאַן וועגן אָפּגעבן אַדער פּאַרקויפן די יידן ארץ-ישראל. זיי האָבן אויך ליב צו לייענען סא-קאָלאָוום שארפע ארטיקלען, אין וועלכע ער טרעט אַרויס קעגן יענע רבנים-פּאַנא-טיקער, וואָס ווילן ממש די ציוניסטן אין הרם אַריינלייגן.

זיי לייענען אויך מיט גרויס אינטערעס און שפּאַנונג וועגן די ציוניסטישע קאָנ-גרעסן, וואָס קומען פאָר אין באזעל, די פייערדיקע רעדעס פון די מנהיגים, וואָס

וועקן דאָס יידישע פֿאָלק צו נעמען אין די אייגענע הענט זייער גורל, שאפן געלט און אויסלייזן די גרויסע, פוסטע שטחים ערד אין היליקן פאטערלאנד. און דערפאר טאקע, וויל זיי זיינען דאָן געווען די איינציקע צווישן די עלטערע אין שטעטל, וואָס האָבן געגלויבט, ווי די עטלעכע יונגע אפיקורסים, אין ד"ר הערצלס געדאנק און חלומות און נאָך מער, לויט זייער שטייגער, אז ער איז דאָס דער משיח בן יוסף, וואָס די ספרים שרייבן, אז ער וועט אמאָל קומען און אָנזאָגן ווי א מבשר פריער וועגן דער גאולה — האָט מען זיי געקרוינט דאָרט מיטן נאָמען „משוגעים", מיט וועלכן זיי זיינען שוין פֿאַרבליבן אויף שטענדיק.

זיי זיינען אויך נישט געווען קיין חסידים און אויך דערמיט זיינען זיי דאָן גע־ווען די אינציקע אין שטעטל. אמת, זיי זיינען נישט געווען גאָר שטאַרקע מתנגדים, וויל דאָן איז אזעלכעס געווען פֿשוט א סכנה פאַר איינעם אזעלכן אין א שטעטל פול מיט חסידים און גלייביקע אין רביים. זיי פלעגן אָבער דערצײלן שטילערהייט אָט די עטלעכע יונגע משכילים פון די פריערדיקע צייטן, וועגן די פאַרשידענע און טאקע גאָנץ מיאוסע מחלוקתן און רייסעריין, וואָס פלעגן אמאָל אויסברעכן צווישן די חסידישע כיתות אין שטעטל, דערצײלן מיט פאַרדרום און טאָדל, מיט גרויס בא־דויערן, צו וואָס מאָנכע פון זיי האָבן דערפירט דאָס אַן און פאַר זיך אזוי שיינע בעל־שם־טוב חסידות.

דאָס שטעטל ראָטנע, האָבן זיי דערצײלט, איז אייגנטלעך געווען די חסידים־פעסטונג פונעם נעסכיזשער רבין. כמעט אלע יידישע איינוווינער זיינען דאָרט געווען זיינע חסידים, זיינען געפאָרן קיין נעסכיזש, אויב ער איז נישט געווען אין ראָטנע, זיך פֿדיונען ביים רבין. דער רבי האָט אפילו געהאט צוגעבויט נעבן נעסכיזשער שטיבל פאַר זיך א הויז, וווּ ער האָט געווינט אין דער צייט, וועַן ער האָט דאָרט פאַרווויילט. אמת, ס'זיינען געווען דאָרט, אפילו אין א קליינער צאָל, אויך טריסקער חסידים, וואָס האָבן ווי מאָראָנען, שטילערהייט, מורא האָבנדיק פאַרן נעסכיזשער רבין ז"ל און זיין עונש, געהאַלטן פון טריסקער דרך אין חסידות, נוסח פון דאָוונען און אפילו אמאָל, אויך אין געהיים, אַראָפגעכאפט זיך קיין טריסק פֿדיונען זיך.

מאָכט זיך אָבער איינמאָל א מעשה, וואָס האָט אויפגעקאָכט דאָס חסידישע וועלטל און ס'האָט אַרויסגערופן גרויס מחלוקת צווישן ביידע רביישע הויפן אין זייערע אָנהענגער: אין איינעם א ווינטערדיקן פרייטיק בייטאָג, וועַן די ייִדן פון שטעטל האָבן זיך, נאָכן געשמאקן ראָסל־פלייש, געקליבן אין מרחץ אַריין, כדי זיך אַרומוואַשן לכבוד שבת און אויספֿאַרען די פון א גאַנצער וואָך מידע ביינער מיט דער היץ, וואָס זעצט פון די הייסע, אָנגענליטע, דורך דעם אויזון אין דער „קאָלטער הויז", שטיינער, — אין אזא פרייטיק בייטאָג איז אמאָל אַרויסגעפאָרן דער גרויסער טריסקער „מגיד" ר' אברהמלע ז"ל מיט זיין „משמש" אין שטעטל, כדי צו באַזוכן זיינע עטלעכע חסידים, זיי מחזק זיין און אפשר טאָקע, אין איינוועגס, צו סטאַבי־ליזירן און פאַרשפֿרייטן זיין שטייגער חסידות דאָרט. דאָס פויערישע פורל, אין וועלכן דער „מגיד" איז געזעסן, איז אזוי געבליבן שטיין אין מיטן מארק און דער „גבאי" זיינער איז אַראָפּ כדי צו זוכן פאַרן רבין עפעס א פאַסנדע אכסניה.

אָבער, הערט און שטוינט, די יידן האָבן, אוים מורא פאַרן נעסכיזשער רבין, דעם „מגיד" צו זיך אין די שטיבער נישט געוואלט אריינלאָזן. אפילו פון צווישן זיי־נע עטלעכע חסידים האָט זיך נישט געפונען איינער מיט מער מוט מקיים צו זיין די מצוה פון הכנסת אורחים און נאָך אזא אורח... ס'האָט זיך אָבער צולעצט אפגעזוכט איינער א העלד, וואָס האָט זיך איינגעשטעלט און געזומען צו זיך דעם רבין. דאָס שטיבל זיינס איז אפילו געווען זייער א קליינס און אַרעמס, אָבער מ'האָט שוין דאָרט יאקאָש דעם רבין איינגעאָרדנט.

די מעשה גופא אבער, אז דאס קומען פון טריסקער מגיד אויף „פרעמדער טע־ריטאריע" און וועלן דארט פארכאפן פאר זיך „פאזיציעס", האט געדינט וויי פולווער און ס'האט זיך דערנאך אנגעהויבן דער אמתער מחלוקת צווישן די צוויי קאנקו־רירנדע רביישע הייף און זייערע חסידים. ס'זיינען שוין דאן ארויסגעטרעטן אין דער עפנטלעכקייט אלע טריסקער אנהענגער און סימפאטיזירער, וואס האבן זיך פריער געהאלטן אין שאטן, אין געהיים אין שטעטל. ס'האט זיך דאן צעפלאקערט דער אמתער מחלוקת, וואס האט אנגענומען אזעלכע אויסטערלישע פארמען, אז יעדער רבי האט צוגעשיקט זיין צד א באזונדערע שוחט און איבעריקע „כלי קודש", אפילו קצבים און יאטקעס זיינען געווען באזונדערע און דאס פלייש פון איין צד איז געווען טריפה פארן צוויטן...

וועז ס'האט צו יענער צייט אויסגעבראכן די גרויסע שריפה אין שטאט (ווייל שריפות דארט זיינען נישט געווען קיין נאווינע ביי הילצערנע הייזער, אנדערע אפילו געדעקט מיט שטרוי, דערפאר האט מען די־א שריפה באצייכנט מיטן נאמען „די גרויסע"), האבן די טריסקער חסידים מיט א געוויסער הנאה געזאגט, אז דאס האט זיי גאט געשטראפט פאר באלידיקן דעם טריסקער „מגיד". דאך, נישט קוקנדיק וואס די מענטשן פון שטעטל זיינען פון דער שריפה ארוים פארארמעט, בעירום וחוסר כל, האט מען זיך נישט אויפגעהערט צו איינרייסן און קריגן צווישן זיך פאר חסידות. און מ'האט גאר דאן אין שטעטל קיין אנונג נישט געהאט, אז ערגעץ־וווּ אין דער יידישער וועלט איז אויפגעגאנגען א ניי לעבן, אז ס'זיינען שוין דאן אויפגעקומען די בילויים, וואס האבן ארויסגעלאזט אין דער ביז איצט פארשלאפענער יידישער וועלט א רוף: „בית יעקב לכו ונלכה". אז ס'האבן זיך אויפגעקליבן יונגע יידן פון א סך שטעט און שטעטלעך אין רוסלאנד און האבן זיך ארגאניזירט, אמת פון אנהייב טאקע אונטער די דונערן און קלעפ פון די פאגראמען און גזירות־רעות אויף יידן, און עולה געווען קיין ארץ ישראל און געשאפן דארט קאלאניעס. דערנאך, וועז ס'איז אונטערגעקומען די באקאנטע טרויעריקע עפאכע מיט מעשה דרייפוס, האט אויפן יידישן פארכמורעטן הימל אויפגעבליצט דער גלאנצנדיקער נייער שטערן, ד"ר הערצל, וואס האט געטראגן אין זיין הארץ, נשמה און מויל הויך פאר דער גאנצער וועלט די גאולה בשורה פאר זיין אומגליקלעך, פארפייניקט פאלק.

און דאס יידישע פאלק ווידער האט זיך שוין דאן אנגעהויבן צוביסלעך, אין די גרעסערע שטעט מערסטנטייל, אויסטשוכען און וועקן פון טיפן שלאף. דערפאר איז אין אונדזער שטעטל אבער נאך אלץ געווען ווייט פארטאג און טונקל... דער מחלוקת פון צדדים צווישן די חסידים האט נאך אלץ אנגעהאלטן. פארקערט, ס'האבן זיך גאר גמעערט און אויסגעוואקסן נייע רביים מיט נייע שטיבלעך און דערפאר נייע צדדים. גאר פלוצלינג, ווי פון דער העלער הויט, איז אויפגעקומען א ליבעשויער שטיבל, דער שניידערישער רבי, אדער א סטובעכווער רבי, וואס אין דער גרעסטער מערהייט זיינען חסידים געווען שוסטער. און פון די אלע מיני חסידים האט עס אין שטעטל ווי אין א קעסל געקאכט און געטומלט: „דיין רבי, מיין רבי", גלייך ווי יידן וואלטן גאר קיין אנדערע אינטערעס און אינהאלט אין לעבן נישט געהאט אוי־סער דעם. דערצו האט מען דאן נאך געגלויבט און דערציילט גאר שרעקלעכע. נא רישע מעשיות פון לצים מיט שדים. די נאכט האבן די „נישט גוטע" ביי ברוכשכן איבערגעקערט די ראשטשינע אין בעט אריין... די צווייטע נאכט האבן זיי ביי סליווקען דעם איינבינדער די בענטש ליכט פארלאשן...

דאס שטעטל האט, וואס אן אמת, זייער וויניק קאנטאקט געהאט מיט דער אויסערלעכער וועלט. ס'פארן די בעלי־עגלות עטלעכע מאל אין וואך קיין קאוולע אדער קיין ברוסק נאך סחורה. ס'פארט אמאל מיט א קרעמער אדער אזוי א סוחר

פון שטעטל. איז וואָס זשע? קויפן זיי אין דאָס ביסל סחורה, מ׳איז פֿאַרשטייעט דאָרט, מ׳לויפט אויס דעם טאָג אומעטום אין די געשעפטן און מ׳זוכט אינצוהאַנדלען וואָס ביליקער די נייטיקע אַרטיקלען און מ׳פֿאָרט צוריק אהיים. נישט מ׳הערט עפּעס יידישע נייעס און נישט מ׳איז פֿאַראינטערעסירט צו הערן.

ס׳האָט אויך צו יענער צייט געווינט אין שטעטל אַ רייכע פֿאַמיליע, די באַראַנאָנעס, וואָס האָבן געהאט באַציאונגען מיט זייערע קרובים אין וואַרשע. אַבער זיי זיינען געווען כּמעט אָפּגעזונדערט פון אַלע יידן אין שטאָט און האָבן געהאַלטן, ווי דער שטייגער אין יענע אַלטע צייטן די גבירים, אַלעמען אויף אַ ווייט דיסטאַנץ.

ס׳פֿלעגן אויך אַמאָל אַראָפֿקומען אַהין פון דער פֿרעמד, פון בריסק אַדער וואַרשע, וואָלד־סוחרים, „בראָקערעס", ווי מ׳האָט זיי גערופן, וואָס האָבן באַטראַכט די וועלדער, וואָס זיינען געווען לרוב בשכנות פון שטעטל. זיי פלעגן זיך אַמאָל אַראָפּכאַפּן אויף אַ טאָג־צוויי אין דעם נאַענטן יידישן ישוב, באַטראַכטן די „קאַלטע" גרויסע שול מיט אירע קונסט־ארבעטן און שיינע אַרנאַמענטן. ווילן אגב זען ווי אַזוי יידן לעבן אין די־אַ „עקן", באַטראַכטן און פֿאַרשווינדן, אַוועקגעפֿאָרן צוריק אין זייערע וויטע היימען. נישט מ׳האָט זיי געפֿרעגט וועגן יידישע נייעס און נישט זיי האָבן עפּעס דערציילט.

ס׳איז אויך צו יענער צייט געווען איינער אַ ייד, שמעיה מרדכי לייבם האָט מען אים גערופן, וואָס ביי אים צופֿאַרן קיין אַמעריקע איז געווען ממש אַ שפּילכל, פּונקט ווי אויף אַ שפּאַציר. ער פלעגט אַפֿזיין דאָרט אַ צוויי־דריי יאָר און צוריקקומען קיין ראַטנע. דערנאָך, פּטרנדיק דאָס כיסל געלט, וואָס ער האָט געבראַכט פון דאָרט, אין אַ שיינעם טאָג, גאָר פלוצלינג, אַנגעטאָן די שבתדיקע קאַפֿאָטע, אַ קוש געטאָן די מזוזה, געזאָגט אַ גוטן־טאָג זיין הויזגעזינט און וויידער אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע. דאָכט זיך אַ וועלט־מענטש און דאָך האָט ער פון יידישע נייעסן, פון יידישע נייע באַוועגונגען און רעוואָלוציעס אין לעבן נישט אַנגעהויבן צו וויסן אוֹן, זעט אויס, נישט געוואָלט וויסן. ער האָט נאָר דערציילט פון די אַמעריקאַנער „וואָלקקראַצער" — די הויכע מויערן, פון דעם שווערן הור־האַ־לעבן דאָרטן און אַז דאָס לאַנד איז טריפה ווי חזיר. אַז ער אַ שטייגער, נישט קוקנדיק וואָס לעבט דאָרט אויף ברויט און וואַסער, „האָט אויך מסתמא אַ פּולן בויך מיט חזירימלעך"...

קיין יידישער דאָקטער אַדער אַפּטייקער, אַדער אַזוי אַן אינטעליגענטער מענטש ווידער, וואָס וואָלט געקענט זיין דער פירזאָגער פון דעם וואָס קומט פֿאָר אין דער יידישער וועלט, איז דאָן אין שטעטל אויך נישט געווען. און ווען אַפּילו אַזעלכע וואָלטן דאָן זיין, וואָלט מען סיי־ווי אויף זיי געקוקט ווי אויף גויאישע יידן און טריפניאַקעס און מ׳וואָלט זיך צו זייער וואַרט נישט צוגעהערט. און בכלל איז אין שטעטל דאָן קיין שום דאָקטער נישט געווען. ס׳איז געווען דאָרט אַ יידישער רופא שכנא, וואָס צו אַלע מיני קראַנקהייטן האָט ער געהאַט זיינס אַ רויט פּראָשקל און דאָס האָט ער פֿאַרשריבן. אויך האָט ער געשטעלט די קראַנקע געהאַקטע באַנקעס און פֿרייטיק בייטאָג אין מרחץ, אין דער קאַלטער „הויז", האָט ער די יידן וואָס האָבן דאָס באַדאַרפט, געלאָזט צו דער אַדער... און יידן האָבן דאָך אַזוי געלעבט, זיך געמערט, געהאַנדלט און געוואַנדלט און געפירט גלייכצייטיק צווישן זיך פֿאַרשידענע מחלוקתן...

אמת, צווישן די מחלוקתן איז אינער געווען זייער אַן אינטערעסאַנטער און אַבסטראַקטער — דער מחלוקת לשם שמים: ביי לאַנגע טישן בייטאָג — ביים טאָג־שיין און ביינאַכט — ביי ליכטיקע העלנ־לעמפּ זיינען יידן מיט לאַנגע בערד און פּאות, אַדער גאָר יונגעלייט און בחורים געזעסן אין אַלע בתי מדרשים און שטיבלעך און געשמאַק געלערנט, זיך געפילפולט און געפירט צווישן זיך הייסע וויכוחים וועגן

הוויות „דאבי ורבא" און געלאזט זיך שווימען אין דעם טיפן ים פון תלמוד... טאָ וואָס איז זיי ווידער אַנגענאַנגען אַט־די אַלע נאַרישקייטן, די נייעסן אויף דער וועלט בכלל און אין דער יידישער וועלט בפרט? האָבן זיי זיך אַזוי געלעבט אין זייער ענג וועלטל און מנצח געווען איינער דעם אַנדערן אין הלכה אַדער אין חסידות, אין מיין רבי און דיין רבי...

אַבער אַט די נייע ווינטן, וואָס האָבן שוין אין אַנדערע גרעסערע יידישע ישובים שטאַרק געבלאָזן, האָבן סוף־כל־סוף אַמאָל דערגרייכט און אַנגעקומען אין דעם שטעטעלע אויך. די אַ מחיהדיקע, מילדע ווינטן האָבן אויך דערגרייכט די זומפיקע ברעגן פון טייך פריפיעט. האָבן איבערגעטראָגן און אַראָפגעוואַרפן עטלעכע זוימען, וואָס האָבן אַנגענומען אין דעם זומפיקן באָדן און ס'זיינען דאָרט אויסגעוואקסן שויגע עטלעכע בלומען... נייע פייגל זיינען געקומען צופליען פון דער אויסערלעכער וועלט מיט נייע יידישע לידער. ס'איז דאָן אַנגעקומען אין שטעטל אַלס העברעאישער לערער איינער דוד פינקלשטיין, אַן אינטעליגענטער יונגערמאַן, אַ קענער פון העברעאיש, מיט אַ טאַלאַנט צום שרייבן, וואָס האָט אַפט געדרוקט אין „הצפירה" און אין „המליץ" זיינע דערציילונגען און אַזוי מאמרים. ער האָט אַנגעהויבן צו גיבן אין שטעטל די ערשטע לעקציעס אין העברעאיש און יידיש און עפענען די אויגן צו ביסלעך פון דער יוגנט מיט זיינע אויפקלערונגען. ער האָט אויך מיט זיי געלערנט תנ"ך און יידישע היסטאָריע און האָט אין איינציייט פונאַנדערגעוויקלט פאַר זיי די דאָן שוין עקזיסטירנדע אידעען פון חיבת־ציון און תחית־העם.

יהושע פוגאַטש, איינער פון די ערשטע השכלה־פיאָנערן אין שטעטל, שטייט ביי דער זייט פון זיין פאָטער ד. פוגאַטש.

ביסלעכווייז האָט ער צוגעצויגן צו זיך די מער פּאַרגעשריטענע יוגנטלעכע, וועלכע האָבן דאָן שוין אָנגעהויבן צו לייענען ביכער און אויסשרייבן די „הצפירה" און זיי זיינען דאָס געווען דאָן די ערשטע שוואַלבן, וואָס האָבן דעם פּרילינג גע־ברַאכט אין שטעטל... ס׳האָט ענדלעך אָנגעפֿאַנגען צו טאָגן דאָרט, אויפֿגיין א טיל־דע, פּרימאָרגן זון...

און אָט די ערשטע שוואַלבן, די אָנזאָגער פון א נייער צייט, דער יוגנט־אַוואָנ־גָארד, צווישן וועלכע ס׳זיינען געווען יהושע פוגאַטש, זלמן בורשטיין (אגב, דער לעצטער האָט אין די ווייטערדיקע יאָרן זיינע דורכגעמאַכט א שטורמיש לעבן, אַ־הייבנדיק מיט דער גרעסטער עמיגראַציע־אָגענץ, וואָס ער איז געווען איר פּאַר־שטייער אין צָארישן רוסלאַנד און האָט געהאָט ביזאָלן אין קאָוולע און אין לי־באַווע, און ענדיקנדיק מיט זיין גרויסער פּאָליטישער ראָל וואָס ער האָט געשפּילט אין מאָסקווע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אויפֿדעקנדיק איינעם א הויכן מלוכה־באַאַמטן, וואָס זיין נאָמען קען איך מיך נישט דערמאָנען, אין מלוכה־פּאַראַט, וואָס האָט אים געפּירט צו דער תליה און פּאַר וועלכן די דעמאָלטיקע אָפּיציעלע אַנטיסע־מיטישע צייטונג „זנאַמיא" האָט אים, ז. ב., שטאַרק געלויבט פּאַר פּאַטריאָטישער דינסט און צו לעצט זיין פּאַרנעמען דאָן א הויכן אָמט אין דעם אָפּראַווִזאַציע־מי־ניסטעריום), איצל מאָטעסעס דעם טראָטש אַדער ווי מ׳האָט אים קורץ גערופן, איצל דער ליטוואַק (ער האָט גלעלערנט ערגעץ אין ליטע אין א ישיבה), אברהמצע טעלע־מאן מיט דוד פינקעלשטיין בראש זיינען נישט געבליבן זיצן מיט פּאַרלייגטע הענט, פּאַסיוו. זיי האָבן גוט פּאַרשטאַנען דעם געבאָט פון דער שעה און די גרויסע פּאַראַנט־וואַרטלעכקייט וואָס ליגט אויף זיי. זיי האָבן זיך פּלייסיק געמומען צו דער קולטור־ארבעט צווישן דער יוגנט, לערנען זיי, אויפֿקלערן און פּאַרשפּריטן די ערשטע עלע־מענטאַרע ידיעות און קענטענישן. זיי האָבן מיט דער יוגנט געלייענט ביכער, ציי־טונגען העברעאישע און יידישע, אויסגעבריטערט זייערע ידיעות און בליקן אויפן לעבן בכלל און יידיש־נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען בפרט און דערוועקט אין זיי אינט־רעס און ליבע פּאַר פּאָלקס און א״י־ארבעט. איין זאַך האָט זיי אָבער געפעלט דאָן צו דער האָנט — א שטוב, א צענטער וווּ זיך צונויפצוקומען און פּירן געשפּרעכן וועגן קולטור און פּאָלקס־ארבעט, אויך צעמענטירן זייערע ידיעות און אָננעמען בא־שלוסן און וווייטערע פּלענער פון ארבעט. דאָס שטעטל איז געווען אָן אָרעמס, די שטיבער ענגע און נידעריקע. ס׳האָבן אין די רוב שטיבלעך געווויינט צו עטלעכע פאַמיליעס און חוץ לזה האָט מען אויך זיי אין שטעטל געקוקט וויי אויף אפיקורסים און קיינער, אפילו פון זייערע עלטערן וואָלטן זיי נישט דערלויבט זיך צונויפקומען אין זייערע שטיבער פּאַר אָזעלכע אומלעגאַלע געשפּרעכן.

האָבן זיי אָבער צוגעקלערט א טרעף־פונקט די פּאַסט־געבויידע מיט דעם גרויסן אָפּגעצוימטן פּלאַץ אָרום און זיין וואַרט־זאָל, וואָס איז געווען כמעט אונטער דער שטאָט אויפן שאַסי. דאָרטן האָבן זיי זיך עטלעכע מאָל אין וואַך געטראָפן כלומרשט אָפּגעמען די בריוו און קאָרעספּאָנדענץ צו זייערע עלטערן, וויל קיין בריוו־טרעגער האָט נאָך דאָן ראָנט נישט געהאָט. האָבן זיי בכן אויסגעפירט די ארבעט אין שטעטל. פּאַר די עלטערן איז דאָס געווען גאָנץ כשר און לעגאַל און די קינדער האָבן אזוי אָרום אומגעשטערט דורכגעפירט זייער קולטור־ארבעט.

צו דער פּאַסט, פּאַרשטייט זיך, זיינען די יוגנטלעכע ארויסגעגאַנגען מיט א פּאַר שעה פּאַר דער צייט. אויפן וועג האָבן זיך אָנגעטראָפן מיידלעך מיט יינגלעך, חברים מיט חברות, האָבן געשמועסט שפּאַציערנדיק וועגן די פּאַרשידענע ענינים און דאָרטן ערשט, אויפן זאַמלפּונקט, האָט זיך אָנגעהויבן די אמתע אויפקלערונגס־ארבעט, דאָס לייענען די צייטונגען און קאָמענטירן די אַלע ארטיקלען וועגן דער חיבת־ציון־בא־

וועגונג, וועגן ד"ר הערצל און אַנדערע גרויסע פֿערזענלעכקייטן, ווי מאַקס נאָרדוי, סאָקאָלאָוו און אוסישקין, וועגן זייערע פּאָמיקע רעדעס אויפֿן קאָנגרעס און דער אַפּקאָמג אויף דער וועלט בכלל און יידיש וועלט בפרט. אז אין אַ סך יידישע שטעט און שטעטלעך אין וואָלין און טיף־רוסלאַנד גייט אַן אין אַלץ שטייגנדן טעמפּאָ די באַוועגונג פון די בילוי"יצעס, פון וואַנען מ'פֿאָרט קיין ארץ־ישראל באַזעצן זיך און אַליין די ערד באַארבעטן.

דאָס אַרבעטס־פּעלד אין שטעטל איז פּאַר דער באַוווסטזיניקער יוגנט געווען געוויס גרויס און ברייט, אָבער זיי פֿלעגן אָפט אַנטרעפֿן געניג שווערקייטן אין מכשולים מצד די פּרומע און פֿאַנאַטיקער. זיי האָבן איינמאָל פֿאַרקלערט צו עפֿענען אין שטעטל אַ מין „חדר מתוקן" פֿאַר אַרעמע קינדער און זיי לערנען געצלעך אומ־זיסט. אַ לאָקאַל פֿאַר דעם חדר האָבן זיי אָבער נישט געקענט קריגן, וויל קיינער דאַרט האָט זיי נישט געוואָלט פֿאַרדינגען אַ צימער פֿאַר דעם צוועק. ענדלעך האָבן זיי געדונגען אַ צימער אַזש אויפֿן שאָסיי ביי שרה דער קאָוואָלעכע. זיי האָבן די שולע געעפֿנט מיט אַ קלייניגר צאָל תלמידים פון אַרעמע בעלי־מלאכות. זיי האָבן זיי געלערנט שרייבן און לייענען יידיש, העברעאיש און אויך תנ"ך. די פֿאַנאַטיקער פֿונעם שטעטל האָבן אָבער נישט געוווּסט. זיי האָבן אויפֿגעהויבן אַ „ויצעקו", גע־שלאָגן אין אַלע בתי מדרשים „טרעוואָגאַ", אז די אַפּיקורסים ווילן אָפּטמען יידישע אַרעמע קינדערלעך און זיי פֿרויספּירן לתרבות רעה. זיי האָבן דאַן פֿאַרופֿן די יידע־נע, די באַלעבאָסטע פון דעם צימער, צו זיך און האָבן איר געסטאַשעט מיט חרם. די יידענע האָט זיך דערשראָקן פֿאַר די שטעטלשע תקיפים און האָט שוין מער נישט אַרויסגעלאָזט די יונגט צו זיך אין שטוב. אָזוי פֿרום האָט זיך זיי דער ערשטער דער־ציערישער עקספּערימענט נישט אויסגעגאַנגען. זיי, די יונגטלעכע, האָבן זיך אָבער נישט אָפּגעשראָקן און, אדרבא, פֿאַרשטאַרקט און פֿאַרטאָפּלט זייער פּראָפּאַגאַנדע און קולטור־אַרבעט און אויסגעפּלאַנצט אין די הערצער פון די קינדער די חיבת־ציון־געפֿילן, דעם נאַציאָנאַלן געדאַנק און שטרעבונג צו אַ זעלבסטשטענדיק, פֿרײ־דוקטיוו יידיש לעבן. זיי האָבן שנעל פֿאַרקלערט אַ נייעם פּלאַן. זיי האָבן אַראָפּגע־בראַכט פון קאָוולע אַ מטיף, אַ רעדנער וואָס זאָל צווישן מנחה־מעריב, ווי מ'פֿלעגט זיך אין ענע צייטן נוהג זיין, האַלטן פֿאַרן „עולם" אַ ציוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע־רע־דע. אין דעם גרויסן בית המדרש פֿלעגן זיך צו מנחה־מעריב יעדן טאָג צונויפֿקומען אַ גרויסער עולם מתפּללים. אָפּילו פון די הסידים־שטיבלעך פֿלעגט מען קומען אין דער וואָכן אַהין דאַוונען, וויל אָפּט פֿלעג זיך אַהין אַראָפּכאָפּן אַ בעל דרשן, האָט מען געוואָלט הערן אַ יידיש ווארט און אַמאָל טאָקע עפּעס נייעס פון דער גרויסער וועלט. חוץ לזה איז דער בית המדרש געווען אַ מין טרעף־פונקט פּאַר אַ סך, וואָס האָבן זיך געוואָלט טרעפן און שמועסן מכוח זייערע פּריוואָטע ענינים. די יוגנט האָט אויסגעקלעפּט אויף אַלע טירן פון די בתי מדרשים עטלעכע טעג פריער פֿלאַקאַטן, וווּ זיי האָבן צו ווייסן געגעבן דער יידישער באַפֿעלקערונג אז אַ גרויסער בעל דרשן, וועט רעדן און אָפּגעבן אַ גרוס פון ארץ־ישראל און וועט דערציילן זייער אינטערעסאַנטע זאַכן פון דאָרט. זיינען טאָקע אַדאָנק דער פּראָפּאַגאַנדע גע־קומען אַ סך מענטשן הערן דעם רעדנער. דער מטיף האָט זיך אָבער אַנגעטאָן, ווי אַלע דרשנים, אין אַ טלית און אַנגעהויבן רעדן און אויפֿקלערן, וואָס ס'טוט זיך איצט אין דער יידישער וועלט, ווי אזוי ד"ר הערצל פֿאָרט אַרום צו אַלע מלכים און הערשער פון דער וועלט און בעט און פֿאַדערט ביי זיי אינעם נאָמען פון יושר און גערעכטיקייט, אז מ'זאָל יידן אָפּגעבן אָדער פֿאַרקויפֿן ארץ־ישראל, ווי אזוי ס'איז שוין אומעטום יעצט פֿאַרשפּרייט און באַווּסט דער חיבת־ציון־געדאַנק, אז יידן פֿאָרן שוין אָפּילו יעצט אַהין, קויפֿן ערד און באַארבעטן זי אַליין.

ער האָט אַבער נישט באַווּיזן מער אָן בריוטער צו אַנטוויקלען זיינע געדאַנקען, מער פּרטים וועגן דעם נאַציאַנאַלן רענעסאַנס דערציילן ווי, פּלוצלינג אומגעריכט האָט זיך ווי אַ לאַווע אָפּגעריסן פונעם לומדישן טיש עטלעכע מענטשן אָן מיט אַ געשריי: „אַרוים שייגעץ!" אַ לאַ געטאַן זיך צום מטיק, אַנגעכאַפּט אים ביים קאַלנער, אַראָפּגעריסן אים פון דער בימה אָן אַרויסגעוואַרפן פון בית המדרש...

ס'האָבן זיך דאָן אויפגעהויבן גוואַלדיקע קולות אָן געשריען צווישן די מתפּללים. דאָס האָבן די עטלעכע ציוניסטישע יוגנטלעכע מיט די צוויי „משוגעים", טאַטע אָן זון, זיך איינגעשטעלט פּאַרן מטיק אָן פּראָטעסטירט אָן געקריגט זיך מיט די פרומע. אָבער ס'איז געווען דאָן אַ קול קורא במדבר — די מאַסע, דער המון האָט גאָהאַלטן מיט די פּאַנאַטיקער, וועלכע האָבן יעצט אויסגעלאָזט אָן אויסגעלאָדן זייער גאָנצן צאָרן צו די ציוניסטן־אָפּיקורסים, וואָס ווילן גאָר אַליין אַראָפּברענגען משיחן, נישט ווי ס'שטייט געשריבן אין תלמוד, אַז ער וועט געשיקט ווערן פון גאָט ווי אַן „עני ורוכב על החמור!".

אָט אַזאַ באַציאונג האָבן די יידן דאָן געהאַט אין שטעטל צום ציוניסטישן גאולה־געדאַנק. דאָך האָבן די עטלעכע יוגנטלעכע מיט די צוויי „משוגעים" נישט פאַרצווייפלט און זיך נישט פאַרלוירן צוליב די דורכפאַלן זייערע. זיי האָבן פאָרגעזעצט זייער אויפקלערונגס־אַרבעט און זיינען געגאַנגען אויף דעם וועג שטאַלין און זיכער. דעם גאָלדענעם פאָדעם פון דער הייליקער אַרבעט האָבן זיי וויטער געשפּינען צווישן דעם יונגערן דור און אָפּילו צווישן דעם עלטערן און זיי האָבן אַריינגעקריגן סוף־כל־סוף אין זייערע רייען אַלץ מער אָנהענגער. דער רעזולטאַט הציוני האָט בישלעכווייז אָנגעהויבן צו שלאָגן טיפע וואָרצלען אין שטעטל און האָט זיך אָפּילו איינגעבירגערט צווישן די עלטערע, פרומערע מענטשן.

דערצו האָבן אַ סך געהאַלפן דער טאַטע מיטן זון, די אַזוי גערופענע „משוגעים". ביי זיי איז דער ציונזם געווען דער אינהאַלט, דער זין פון זייער לעבן. דער אַלטער ר' יוסף לייב האָט זיך שטענדיק אַרומגעטראָגן אין בוזים פון דער לאָנגער, אונטערגעגאַרטלטער קאַפּאָטע מיט קליינע הייליקע ספרימלעך, וואָס זיינען שטענדיק ביי געווויסע שטעלן געווען פאַרבויגן, כדי צו האָבן ביי דער ערשטער גלעגנהייט צו דער האַנט די אייזערנע אַרגומענטן, זיין געווער קעגן די עקשנים און קעגנער. זיי איבערצייגן און אויפווייזן, אַז ד"ר הערצל איז נישט עפּעס אַנדערש אין דעם פינצטערן יידישן לעבן ווי „התגלות פון משיח בן יוסף", אַז ס'וועט נאָך אויסברעכן פּריער אַ מלחמת„גוג ומגוג", וואָס דער תלמוד זאָגט אויף דעם „ייתא ולא אחמינא", זאָל דאָס קומען אָבער איך וויל דאָס נישט דערלעבן און נאָכהער וועלן יידן אויסגעלייזט ווערן און קריגן ארץ־ישראל! ער איז שטענדיק געווען אומרואיק, נישט קענען אינזיצן אויף אַן אָרט. פלעג יעדן טאָג באַזוכן זיינע „קליענטן", זיי באַאַרבעטן, באַשיטן און דערווייזן מיט כלערליי ראיות פון תלמוד און זוהר אַז, ווי משה רבנו בשעתו, איז ד"ר הערצל געשיקט געוואָרן פון דער השגחה עליונה צו די מלכים, כדי אויסצולייזן די יידן פון איצטיקן מצרים...

„אָט זעט איר דאָך, פלעגט ער טענהן צו זיי, ווי ד"ר הערצל איז דער וואָס „לפני מלכים יתיצב", וואָס אַן מורא, אַן פּחד, ווי משה רבנו פאָר פּרעהן, שטייט ער פאָר די גרעסטע וועלט־תקיפים, פאָרן רוסישן צאַר, פאָר דעם דייטשן קייזער און בעט און פאָדערט ביי זיי, אַז זיי זאָלן פּועלן ביים סולטאַן אַ „טשארטער" אויף ארץ־ישראל פאָרן יידישן פאָלק. און פונקט ווי משה רבנו, פירט ער אויס, פאָרט ער אויך אַראָפּ אין די אַרעמע יידישע קוואַרטאַלן אין וואַרשע און ווילנע, כדי צו זען ווי זייער אַרעמע ברידער לעבן אין אַרעמקייט און אין גלות־פּיין און רייסט זיך דערנאָך צו גיין צו פּרעהן זיי באַפרייען..."

אזוי פלעגט ער אפט רעדן צו זיינע דעמאלטיקע חברים אין שטעטל, ווי ר׳ אייזיק דער שוחט ע״ה און ר׳ שלמה יואל דער שוחט ע״ה א. א. ביז וואנען זיינע רייד האבן אנגעהויבן צו ווירקן אויף זיי און זיי אין הארצן — טאקע נישט מער דערווייל, ס׳האט זיי נאך געפעלט דער מוט ביים אנפאנג דאס עפנטלעך מודה זיין — האבן זיך געקלערט, ווער וויסט, אפשר איז ער, דער „משוגענער", גערעכט, אפשר זיינען עס טאקע משיחס צייטן און דער ד״ר הערצל איז טאקע משיח בן יוסף.

און פונקט ווי דער טאטע אזוי אויך דער זון, ר׳ שלמה מיכל, האט געפירט זיין פראפאגאנדע־ארבעט אין זיין קרייז, צווישן די יונגע־לייטלעך, די יונגע חסידישע בא־לעבעלעך. ער פלעגט שוין באנוצן מער מאדערנע מיטלען, אנדערע ארגומענטן. ער פלעגט זיי לייענען די ארטיקלען פון דער „הצפירה". ער פלעג ארויסטרעטן מיט אנדערע שלאגווערטער, ווי אז מ׳קען נישט זיצן מיט פארלייגטע הענט און ווארטן אויפן וויסן אייזעלע, אז משה רבנו איז אלעמאל געגאנגען, טאקע געשיקט פון גאט צו פרעהן און מיט אותות ומופתים צוגעפאסטע פאר יענער צייט, געוואלט בא־פרייען זיין געפיניקט פאלק. דאס זעלבע האבן אויך געטאן הונחמיה ביים גלות־בבל... אז ביי היינטיקן טאג זיינען אפילו אזעלכע גאונים ווי ר׳ שמואל מאה־ליווער, ר׳ יצחק אלחנן און הרב ריינעס אויך חובבי־ציון. אז מ׳האט געפרעגט דעם הרב ריינעס, ווער וועט פירן דעם באן אום שבת ווען יידן וועלן צוריקקריגן ארץ־ישראל, האט ער זייער קלוג געענטפערט: „לאמיר שוין האבן ארץ־ישראל, וועגן די קלייניקייטן וועלן מיר שוין דערנאך זען!".

און אט אזוי ארבעטנדיק פאר דעם הויכן שיבת־ציון־אידעאל איז געקומען אמאל דער טאג, ווען די פעסטונגען פון דעם פאנאטיזם האבן געקראכט און געפאלן און דער צעאקערטער וווייכער באדן האט אנגעהויבן ארויסלאזן פון די פארזייטע אויף אים קערנער, שיינע געווינקסן און גוטע פרוכט...

די קעגנערשאפט אין שטעטל איז ביסלעכווייז געבראכן געוואָרן און נאכגע־געבן. און דער רעזון הציוני האט אנגעהויבן צו פארנעמען מער און מער פלאץ. זייט ביי זייט פון דעם אויפגעוואכטן נאציאנאלן געדאנק האט אויך די יידישע קולטור, די דעמאלטיקע השכלה געבליט. די יידישע יוגנט האט זיך אליין געלערנט און ווי די ביכער־וועריס זיך געגראבן אין די ביכער — געלייענט און געלערנט. עס איז דאן אין שטעטל געשאפן געוואָרן דער ערשטער קרן קימת קאמיטעט אזן ביי די קערות ערב יום־כיפור האט דער קק״ל־טעלער צום ערשטן מאל פארנומען אן אנגעזעהן ארט. ביים אנפאנג האבן יידן טאקע געגעבן גראשנס, אבער זיי האבן זיך גיך צוגעווויגט צו גיבן גרעסערע נתינות אויך. אויפן צווייטן יאר האט די צענטרא־לע פון קק״ל אין וואַרשע צוגעשיקט אין שטעטל געדרוקטע ביכער מיט שמות אנשים, וואס האבן געגעבן פון 20 קאפיקעס און וווייטער. האבן א סך פון די שטעטלשע יידן געוואלט זען זייערע נעמען מיט די באשטייערונגען געדרוקט אין בוך און האבן געגעבן גרעסערע סומעס. אזוי ארום איז דער גאולה־געדאנק ארויסגע־פירט געוואָרן אין שטעטל צוזאמען מיטן קק״ל. און אויף יעדער שמחה ביי יידן, תנאים, חתונה און ברית האט יעדער איינער געהאט דעם חוב צו באשטייערן זיך אויף דעם צווענק. ס׳איז נאכהער געגרינדעט געוואָרן אין שטעטל די ציונים־טישע ארגאניזאציע, וואס האט שוין געארבעט פריי און עפנטלעך.

ר׳ יוסף לייב מיט זיין זון שלמה מיכל זיינען געווען פון די ערשטע פארצייכנטע חברים, טאקע פון די הויפט־מחותנים און זיי האבן ממש טריאומפירט. ס׳האט זיי נישט אנגעהויבן צו ארן, וואס זיי זיינען פארבליבן מיטן נאמען „משוגענע". אדרבא זיי האבן גאר געשטאלצירט מיט דעם ווי מיט א קאקארדע, ווי א סימכאל פאר

זייער מוט און איינשטעלעניש אין יענער צייט פון שנאה און קעגנערשאפט פון יידן צום יידישן נאציאנאלן אויפלעבונגס־געדאנק.

אינטערעסאנט איז, אז דער אלטער ר' יוסף לייב האט אויך שטארק געליטן און נישט וויניק צרות אויסגעשטאנען פון זיין פלוניתטע. זי האט אים, אבי ער האט זיך באווויזן אין שטוב, געגומען יאדען און אויסעסן דאס הארץ פאר יעדער קלייניקייט, אפילו פאר זיין ציוניסטישער ארבעט. דערפאר טאקע האט ער שטענדיק אויסגעמיטן צו זיין אין שטוב. וועג ער איז, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאר 1916, קראנק געוואָרן, זייענדיק שוין א בן תשעים, האט ער פאר־אויסגעזאגט, אז אין דעם זעלבן טאג וועט ער וועט שטארבן וועט זי, זיין ווייב, אויך שטארבן, מאטיוווירנדיק דאס מיט דעם אז זי איז באשאפן און אראפגעשיקט גע־וואָרן אויף דעם עולם השפל נאר כדי אים צו יאדען און אז ער וועט שטארבן האט זי שוין איר שליחות אויסגעפירט און האט שוין בכן נישט וואס צו טאן דא. אזוי טאקע האט עס פאסירט: אין איינעם א טאג איז ער גאנץ פרי געשטארבן און זי — נאך דעם זעלבן טאג אין אוונט...

און איצט, וועג דער חיליקער אידעאל, דער איביקער יידישער חלום איז גע־וואָרן א ווירקלעכקייט און דאס יידישע פאלק האט נאך צווויי טויזנט יאר גלות דער־לעבט די גאולה, האט שוין א סואזערענע מלוכה אין זיין אייגן לאנד, אין לאנד פון אונדזערע אבות, ווילט זיך אויסרופן, ווי יענער תנא: „מי יגלה עפר מעיניכם, חביבי!". ווער וועט אפשארן די ערד און אראפנעמען די שערבלעך פון אייערע אויגן און אויף עטלעכע מינוט אייך פון אייער אייביקן שלאף אויפוועקן, כדי איר זאלט מיט אייערע אייגענע אויגן זען, אז אייער־אונדזער אלעמענס גרויסער חלום, פאר וועלכן דאס גאנצע יידישע פאלק האט צוויי טויזנט יאר געליטן, זיך גלאזט ברע־נען און בראטן און איר אויך בתוכם אין אייער שטעטל צוליב דעם גענאנק פון אייערע נאכישע בריידער האט אויך געליטן און ביזן טויט אייך געקרוינט מיטן נא־מען „משוגעים" — אז אונדזער־אייער שיבת־ציון־האפענונג איז לסוף מקויים גע־וואָרן, אז אונדזער אלט־ניי לאנד איז צוריק אויפגערויכט געוואָרן מיט א מלוכה, מיט מיניסטאָרן, מיט א פארלאמענט, מיט אן ארמיי, פלאט און אוויאציע, פונקט ווי אלע לעבעדיקע פעלקער אויף דער ערד — און דאן... און דאן וואלט איר געווים געזאגט, אז ס'איז כדאי געווען נאך מער צו ליידן בכדי דאס צו האבן!

בצלאל העלער
(זון פון ראַטנער שוחט ר׳ יהושע שו״ב העלער ז״ל)

דאָס אַמאָליקע ראַטנע

טראָץ דעם וואָס ראטנע איז געווען וויט פון אין אייזנבאַן־סטאַנציע (אומגעפער 20 ווערסט), האָט דאָך די יידישע באַפעלקערונג געלעבט נישט שלעכט. יעדער אויף זיין שטייגער. די ראַטנער יוגנט האָט געהאט א שם אין וואַלינער גובערניע אלס געבילדעטע און אינטעליגענטע, פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די השכלה אין ראַטנע געבליט. אן אַנגעזעענעם פּלאַץ צווישן די משכילים האָט פאַר־נומען מיין געוועזענער חשובער חבר יודל קאַנישטער, וועלכער וווינט איצט צוזא־מען מיט זיין פאמיליע אין אַרגענטינע. אונטער זיין איינפלוס, האָט זיך דאָן אַרגא־ניזירט א קרייז פון חובבי שפת עבר און חובבי ציון. שפעטער האָט זיך געעפנט אין ראַטנע, די ערשטע ביבליאָטעק, ווו יינגלעך און מיידלעך פלעגן אויסלייען בי־כער אין יידיש, העברעאיש און רוסיש.

די ראטנער שיל

די גרויסע שיל, האָט געשמט איבער דער גאַנצער גובערניע. וועגן אָט דער וווּנדערבארער שיל זיינען אַרומגעגאנגען פאַרשידענע לעגענדעס, אז א מיסטעריעזער מאַן, וואָס איז געקומען פון גאַליציע האָט געבויט די שיל. ער האָט אַליין אויסגע־מאַלן די שול און געצייכנט די בילדער, און שבת בהעלותך און שבועות, וועו מען האָט אַנגעצונדן אַלע לייכטער און די ליכט פונעם גרויסן הענג־לייכטער (כמנין דוד בן ישי), האָט מען דאן געקענט אַנזען די אמתע קונסט און מייסטער־ווערק, וואָס די שיל האָט פאַרמאַגט. וועו די קאַזאקן האָבן אין 1915 אַפּגעטראַטן פון וואַלין האָבן זיי דאָס שטעטל ראַטנע אונטערגעצונדן און אויך די בארימטע שיל איז אַוועק מיטן רויך.

פאר פסח, זוען ס׳האט אנגעהויבן צו רעגענען איז דאס נאנצע שטעטל געווען פארזונקען אין בלאטע, אבער ס׳זיינען געווען ליכטיקע מאמענטן, וועו אין יעדנם הארץ האט געטליעט א האפענונג, וואס האט געגעבן כוח איבערצוטראגן א סך ליידן.

די ראטנער שוחטים

אויפצונעמען א שוחט אין ראטנע איז צוגעגאנגען על פי א באזונדער טראדיציע. דער ערשטער איז געווען ר׳ אייזיק, נאך אין די צייטן פון ראטנער מגיד זצ״ל. דער אוי־בנדערמאנטער איז אויך געווען חזן, נאך אים איז געווארן שוחט זיין זון ר׳ אהרן ז״ל, אים האט געירשנט זיין זון ר׳ ברוך ז״ל און נאך ר׳ ברוכן איז געווען שוחט זיין זון ר׳ אייזיק דער צווייטער (פאמיליען־נאמען העלער), ער איז געווען באוווסט אלס אוי־נער פון די ערשטע טריסקער חסידים און א חשוב ביים טריסקער מגיד ר׳ אברהמלע טוועסקי זצ״ל. ביי זיין לעבן האט מען אויפגענומען אלס שוחט זיין זון ר׳ אברהם, וועלכער איז גישטארבן פון כאלערע יום־כיפור אין יאר תרנ״ג. געשען איז דאס אויף א זייער טראגישן אופן. שטייענדיק ביים עמוד וויי א בעל־תפילה, האט ער אינמיטן כל־נדרי, א זאג געטאן, אז ער פילט זיך עפעס נישט גוט און נישט פארענדיקנדיק די תפילה איז ער צוזאק אהיים. אין דער זעלבער נאכט איז ער נפטר געווארן, זיין טויט האט געמאכט א גרויסן רושם.

אויסער דעם וואס ער איז געווען באוווסט אלס שו״ב מומחה ומצוין, האט ער זיך אויך אויסגעצייכנט אלס איינער פון די בעסטע בעלי־תפילות אין וואלין. זיין מתיקות אין דאוונען האט שטענדיק צוגעצויגן א גרויסן עולם, אזוי, אז דער בית המדרש וווו ר׳ אברהם שו״ב ע״ה (מיין פעטער), האט געדאוונט איז שטענדיק געווען געפאקט מיט מתפללים.

זיין פלאץ אלס שוחט האט פארנומען זיין ברודער (מיין פאטער) ר׳ יהושע העלער ז״ל. ער איז געווען זייער אנגענומען און באוווסט אלס חריף ובקי ומעורב בין הבריות און וועו ער פלעגט לערנען שבת בייטאג זיין בלאט גמרא, איז געווען א גרויסער עולם, וואס האט הנאה געהאט פון זיין הסברה. ער איז נפטר געווארן, ראש חודש אב, אין יאר תרע״ו אין קאברין.

דער זיידע ר׳ אייזיק האט נאך געלעבט נאכן טויט פון זיינע זין ר׳ אברהם און ר׳ יהושע ז״ל. ר׳ אייזיק ע״ה האט געהאט נאך צוויי זין. איינער, דער באוווסטער שוחט ר׳ וועלוועלע, וועלכער וווינט מיט זיין פאמיליע אין די פראיניקטע שטאטן, אין דענווער, קאלאראדא. ער איז איינער פון די ערשטע פיאנערן, וואס זיינען ארי־בערגעקומען קיין דענווער און איז דארט דער עלטסטער שוחט. ער האט נאך זיין קבלה באקומען פונעם בריסקער רב, דעם באוווסטן ר׳ חיימל סאלאוויטשיק זצ״ל, ער איז איינער פון די גרינדער פון דער חברה ש״ס אין דענווער אין יאר תרנ״ג און איז סעקרעטאר פון דער חברה זינט דאן. דער צווייטער זון, ר׳ אייזיקס איז געווען דער באוווסטער ר׳ אהרן (ארטשיק) סופר. ער איז געווען א מומחה אין זיין פאך. פאר זיינע ספרי תורות וואס ער פלעגט שרייבן, האט ער שטענדיק באקומען בא־צאלט דעם העכסטן פרייז. אויסער דעם איז ער געווען א וווגדערלעכער בעל־תפילה, ער האט געהאט א קרעפטיקע טענאר־שטימע און פלעגט באצויבערן דעם עולם מיט זיין מלכות, זכרונות, שופרות ראש השנה און יום כיפור וועו ער פלעגט דאוונען אין טריסקער שטיבל אין ראטנע. ער האט עמיגרירט קיין אמעריקע און זיך אויך באשעפטיקט מיט זיין מלאכת הקודש. ער איז נפטר געווארן אין דענווער כח׳ שבט תרע״ז. זיין פרוי ברוינע־רחל איז גישטארבן מיט עטלעכע יאר פריער אין ראטנע.

זיינע צוויי זין אברהם און לוי העלער און א טאכטער חנה לאה, ווויינען מיט זייער פאמיליעס אין דענווער, קאלאראדא.

אין יאר תרכ"ו איז אויפגענומען געווארן אלס שוחט אין ראטנע דער בא־ווסטער ר' שלמה יואל ז"ל בן ר' יעקב מקרעמענץ, א מופלג ובקי בהלכות שחיטה און א גוטער בעל־תפילה. דער ניסכיזשער רבי האט געהאט וועגן אים די בעסטע מיינונג און זיך אויסגעדריקט צו די ראטנער בעלי־הבתים בזה הלשון:

— איך האב אייך געגעבן א שוחט, הגם נישט מיינער א חסיד. ר' שלמה יואל איז נפטר געווארן אין יאר תרס"ח, זיין פלאץ אלס שוחט האט פארנומען זיין זון ר' אברהם, א איש ישר ומצוין במעלות ומידות. ער איז געווען פון די לעצטע ראטנער שוחטים, צוזאמען מיט מיין שוואגער ר' אלתר ישעיהו גאלדבערג, ווועלכער איז אומ־געקומען צוזאמען מיט אלע ראטנער קדושים י"ג אלול תש"ב. ר' אברהם שוב איז אומגעקומען דורך די באווסטע רוצחים, די באלאכאוועצם, ערב ראש השנה סוף תר"פ ביי זיך אין הויז.

דער עלטער זיידע ר' ברוך שו"ב, ווועמען מיר האבן שוין פריער דערמאנט, האט געהאט א ברודער ר' לייבעלע, ווועלכער איז געווען שוחט אין קאווע און פון אים האט געשטאמט די גאנצע שוחטים - משפחה אין קאווע. ר' לייבעלעס איידעם איז געווען דער באווסטער דיין אין טריסק ר' זכריהו ראזענפעלד, ווועלכער האט נאכדעם עמיגרירט קיין אמעריקע און פארנומען א ווויכטיקע רבנות־שטעלע אין דער שטאט סט. לואים. איינער פון די ראטנער שוחטים איז געווען דער חשובער ר' שלום הינדיך. ער איז געווען שוחט צו דער זעלבער צייט מיט מיין פאטער ר' יהושע און אברהם קאן. ער איז געווען א סטעפינער חסיד און נאכדעם עמיגרירט מיט זיין פאמיליע קיין אמעריקע און זיך א סך יארן פארנומען מיט מלאכת הקודש אין דענווער, קאלאראדא.

דער ראטנער דיין

נאך א ווויכטיקן פלאץ אין דער געשיכטע פון ראטנע, האט פארנומען דער שטאט־דיין ר' יוסף לייבעלע זצ"ל, א זון פון ר' יענקעלע דיין זצ"ל. ער איז געווען זייער באליבט ביי אלעמען און איז געווען א גרויסער למדן וחריף אין ש"ס ופוסקים. קיין געלט האט ביי אים בכלל נישט געהאט קיין חשיבות און לויט ווי חסידים האבן דערציילט, האט דער רבי שטארק געהאלטן פון אים און מיט ליבשאפט אים גערופן „מיין יוסף לייב", ער איז געווען א אוהב ישראל און זיך פשוט מוסר נפש געווען פארן כלל ישראל.

עס איז כדאי צו פארצייכענען א מערקווירדיקע פאסירונג, וואס איז פארגע־קומען אין ראטנע פאר דער פטירה פון באליבטן דיין ר' יוסף לעבעלע. אין ראטנע איז דאן אויסגעבראכן אן עפידעמיע פון דיפטעריט ביי קליינע קינדער און היות ווי די מעדיצין איז נאך דאן אין אייראפע געווען ווייניק אנטוויקלט און נאנץ באזונ־דערס אין ראטנע, ווו אויסער ר' שכנא רופא, איז קיין דאקטער נישט געווען, איז נאנץ נאטירלעך, אז ס'האבן געפעלט די מיטלען אפצושטעלן אט די שרעקלעכע קינדער מגפה און די שטערבלעכקייט צווישן די קליינע אומשולדיקע קינדערלעך איז שטארק געשטיגן. אינעם דאזיקן פארצווייפלטן מאמענט האבן ראטנער יידן זיך געגנומען צו זייער אלטן מיטל: תפילה טאן בציבור, און די גרויסע שיל איז געווען געפאקט פון מענער און פרויען, יונג און אלט. מען האט געזאגט תהילים מיט גרויס כוונה און אויך די ספעציעלע תפילה לתחלואי ילדים. די געווויינען און געשרייען סיי פון די יעניקע ביי ווען די מגפה האט אוועקגעריסן איין קרבן אדער צוויי, און

סיי פון די יעניקע, וואָס האָבן געציטערט פאַרן לעבן פון זייערע קליינע עופהלעך איז געווען שרעקלעך. אָבער מער ווי אויף אַלעמען אין שטאָט, האָט די ערנסטע לאַגע געווירקט אויף דעם ראַטנער דיין. ער איז ארומגענגען זייער מעלאַנכאָליש. עס איז געווען קענטיק, אַז ר' יוסף לייבעלע, קלייבט זיך עפּעס צו טאָן כדי אָפּצושטעלן די מגפה, ויאמר לאשחית: הרף! (און ער האָט געזאָגט צום משחית: הער אויף!) און אָט וואָס עס האָט פאַסירט:

אין אַ שיינעם פרימאָרגן פאַר סוכות, ווען ר' זעליק דער מלמד איז געקומען דער ערשטער צום מנין אין סטעפּינער שטיבל, איז ער געבליבן שטיין אַ פּאַרצי־טערטער ביי דער טיר און נישט געקענט ווייטער גיין: אויף דער בינע ביים אָפּ־געם ארון קודש, איז ר' יוסף לייבעלע דיין געלעגן אויסגעצויגן הענט און פיס און האָט תפילה געטאָן און הויך אויפן קול געשריען! — אב הרחמים! האָב רחמנות אויף די קדשים, די אומשולדיקע קליינע קינדערלעך, וועלכע האָבן נאָך גאָרנישט געזינדיקט. יוסף לייב דיין קנעכט האָט שוין גענוג געלעבט און איז גרייט צו זיין אַ קרבן פאַר אַלע קליינע קינדערלעך.

די מגפה איז ענדלעך אָפּגעשטעלט געוואָרן און ר' יוסף לייבעלע איז פלוצים ערנסט קראַנק געוואָרן. מען האָט אין אַלע בתי־מדרשים תפילה געטאָן און געבעטן פאַר זיין לעבן. דעם ערשטן טאָג סוכות, איז דעם חולה ערגער געוואָרן, גאָנץ פרי האָבן זיך אַלע פאַרזאַמלט אין הויז פונעם קראַנקן, די יעניקע, וועלכע האָבן נישט געקענט אַריינקומען אינעווייניק זיינען געשטאַנען אין דרויסן און געזאָגט תפילה אונטערן פריין הימל, בייטאָג האָט דער מאַרטירער־חולה אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם. ער איז צו קבורה געקומען אינעם זעלבן אוהל, ווו זיין פאָטער ר' יענקעלע זצ"ל, איז פריער נקבר געוואָרן.

אויף דעם אוהל פון פאָטער און זון, פלעגן ראַטנער יידן קומען אויסגיסן זייערע פאַרביטערטע הערצער, און איבערלאָזן זייערע בקשה־קוויטלעך אין דעם אוהל פון די צוויי צדיקים.

דעם ניסכיזשער רבינס דירות

ראַטנער יידן פלעגן מיט שטאָלץ רעדן ווען די דירות פון ניסכיזשער רבין ר' יצחק זצ"ל, וועלכע זיינען געשטאַנען ביי דער זייט פון סטעפּינער שטיבל. מיין זיידע ר' אייזיק שוחט ע"ה האָט דעם ניסכיזשער געקענט פערזענלעך און ער האָט מיר דערציילט, אַז דער רבי פלעגט קומען קיין ראַטנע און איינשטיין אין זיינע דירות 4-5 חדשים אין יאָר. שפּעטער, נאָך זיין פטירה, פלעגט אין יענע דירות דער אלטער ר' יחיאל מאכן קופערטס. אָט דער ר' יחיאל איז געווען אין זיינע יונגע יאָרן אַ משמש ביים ניסכיזשער, און היות ווי דער רבי האָט נישט איבערגעלאָזט קיין קינדער, פלעגט מען דערציילן, אַז ר'יחיאל האָט געירשנט אַ גרויס פאַרמעגן פון דעם רבין, און דאָך איז ר' יחיאל געשטאָרבן אַ גרויסער אָרעמאַן און מער ווי די לויטיקע קופערטס איז נישט פאַרבליבן פאַר זיין טאָכטער אין איידעם.

ס'איז כדאי צו דערמאָנען, אַז אין ראַטנע איז אויך געווען אַ חברה ש"ס, און דער ניסכיזשער איז דאָרט געווען איינגעשריבן אָלס חבר. אין דער הקדמה פון פּנקס, האָט דער ניסכיזשער צדיק אָנגעשריבן מיט זיין כתב יד, אַז ער איז אַ מיטגליד פון דער חברה בזה ובבא (אויף דער וועלט און יענער וועלט).

אברהם בערג

דער אַנאַנימער קינסטלער

דער ענגל־לייכטער אין דער גרויסער קאַלטער שול אין ראַטנע, וואָס איז פאַר־ברענט געוואָרן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געווען אַן עכט קונסטווערק. און געווען איז ער געמאַכט פון בלויז האַלץ. אויסגעזען האָט ער ווי אַ היינטיקער צעפּעלין, מיט דעם אונטערשייד, וואָס אַ צעפּעלין פליט אין דער בריט און דער ענגל־לייכטער איז געהאַנגען אין דער לענג.

אויפן שפּיץ האָט דער ענגל־לייכטער געהאט אַ בלויען אַדלער, צו וועלכן עס איז געווען צוגעפּעסטיקט אַן אייזערנע קייט, אויף וואָס דער ענגלייכטער איז גע־האַנגען אין מיטן שול איבער דער בימה.

די אַלע 368 ליכט, ווי די ווערטער „דוד בן ישי" באַטרעפן, האָט מען אין אים אַנגעצונדן צווישן מאָל אין יאָר — שבת בהעלותך, וויל ער איז צופעליק פונקט דאָן פאַרטיק געוואָרן און דעם צווייטן טאָג שבועות, דער יאָרצייט פון דוד המלך.

אומגעפער איז דאָ 80 יאָר פון דאָן, וועלן דאָס שיינע קונסטווערק איז געמאַכט געוואָרן. מיר, ראַטנער יידישע איינוווינער, פלעגן זיך אומעטום באַרימען און שטאָל־צירן מיט דער שיינער שול און איר קינסטלעריש געשניצטן ארון קודש מיטן שיינעם ענגל־לייכטער וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט. דאָס איז געווען אונדזער ראַטנער סימ־באָל. וואָס פאַר אַ פרעמדער מענטש ס'זאָל נישט קומען אין שטעטל איז דאָס ערשטע געווען — קומען און אַנקוקן דעם ווונדער — די שול מיט אירע קונסט־ווערק און אַר־נאַמענטן אינעווייניק. דער ענגל־לייכטער איז געווען צוזאַמענגעשטעלט פון קליינע טיילן. ער איז געווען געפאַרבט וויים־ליכטיק בלוי. דער קינסטלער האָט אים נישט געפאַרבט מיט אַ פענדזל נאָר מיט די פינגער.

דער קינסטלער איז געווען אַן אומבאַקאַנטער פרעמדער ליטווישער ייד. דער זעלבער ייד האָט צוריק מיט אַ 30 יאָר אין דער זעלביקער שול אויפגעבויט דעם ארון קודש. אַן ענלעכן ארון קודש האָט ער אויך געמאַכט אין דער שטאָט קאַברין. נישט קוקנדיק אַבער אויף זיין גרויסן טאַלאַנט איז ער געווען אַ ביטערער אַרימאַן. דאָס צווייטע און לעצטע מאָל פון זיין קומען צו אונדז אין שטעטל איז ער שוין גע־וועלן אַן אלטער, צעבראָכענער מענטש. ער איז געזעסן נעבן דער וואַרימער הרובע אין בית המדרש אין אַ קאַלטן ווינטער־אָוונט און מענטשן האָבן אים אַנגענומען פאַר אַן אַרימאַן. דער איינציקער, וואָס האָט אים דערקענט איז געווען מיין זיידע נח ע"ה. ער איז צו אים צוגעקומען און אים געפרעגט, צי איז ער נישט דער, וואָס האָט צו־ריק מיט 30 יאָר געמאַכט דעם ארון קודש אין דער גרויסער שול. דער זיידע האָט דאָן צוגערופן די מענטשן, וואָס האָבן זיך געפינען אין שול און זיי דערציילט, וועד דער אלטער ייד איז און וואָס פאַר אַ קינסטלער ער איז. דער ייד האָט דאָן פאַרגע־לייגט צו מאכן פאַר דער שול אַ ענגל־לייכטער. ער האָט אפילו געדענקט, אַז אויפן שול־בוידעם זיינען געבליבן ליגן אַ סך ברעטער נאָך פון יענער צייט, וועלן ער האָט געבויט דעם ארון קודש, וואָס וועלן איצט נוצלעך זיין פאַר דער ארבעט.

דער אלטער ייד האָט נאָר פאַרלאַנגט אַז מ'זאָל אים געבן עסן און אַרט, ווו

צו לייגן דעם קאָפּ. מ׳האָט אים באַשטעלט „טעג״ צווישן די שטאָט־באַלעבאַטים און געשלאָפּן איז ער אין בית המדרש אונטערן אויוון.

פּאַר אַ געהילף צו דער ארבעט האָט מען אים געגעבן מיין טאַטן ע״ה, וואָס איז שוין דאָן געווען אַ יונגער סטאַליאַר. די ארבעט האָט מען צוגעגרייט אין דעם אַלטן „בוקר״ (אַ מין שטיבל ביי דער זייט פון גרויסן בית המדרש).

און נישט קוקנדיק, וואָס ער איז געווען אַזאַ גרויסער קינסטלער און האָט אַמאָל אויפגעבויט די שול מיטן קינסטלערישן ארון קודש און יעצט מאַכט ער דעם הענג־לייכטער נאָר פּאַרן עסן, — האָט מען אים אין שטעטל פיינט געהאַט. די סיבה איז געווען דאָס, וואָס ער האָט פיינט געהאַט די „גוטע יידן״, די רביים. ער פלעגט פון זיי אָפּלאָכן און דערציילן פּאַרשידענע אַנעקדאָטן.

אַז ס׳פלעגט שוין קומען אַמאָל אין שטעטל אַ רבי, האָט ער זיך אין רוסיש אויסגעדריקט: „וואָן טשאַרט פּריניאָם ראַבין״ (דער טייוול האָט שוין געבראַכט אַ רבין). דאָס שטעטל איז געווען אַ חסידישס, האָט מען אים דערפאַר פיינט געהאַט.

ער האָט אָבער ניט דערלעבט דעם הענג־לייכטער צו ענדיקן. עטלעכע טעג פאַר דעם איז ער געשטאָרבן. און מיין פאָטער האָט אים פאַרענדיקט און אָנגעשריבן אויף אים דעם טאָג, וואָן ער איז געשטאָרבן.

מ׳האָט געשמועסט, אַז ער איז געשטאָרבן פון אַ האַרץ־שלאָג און מענטשן האָבן דאָן געזאָגט, אַז דאָס איז געווען אַן עונש פאַר זיין רעדן אויף רביים. מ׳האָט אים מקבר געווען אויפן אַלטן הייליקן פֿרט. מיין טאַטע ע״ה האָט מיר אַמאָל אָנגעוויזן זיין קבר, אויף וועלכן ס׳איז אָנגעשריבן אַז ס׳ליגט דאָרט דער עלנטער ליטווישער יוד, וואָס האָט געבויט די שול, דעם ארון קודש און דעם הענג־לייכטער. און שוין אין יענע אַלטע צייטן, וואָן מ׳האָט נאָך נישט געווווסט וועגן קבר פון אומבאַקאַנטן סאָל־דאָט, איז שוין אין דאָטנע געווען אַ קבר פון אומבאַקאַנטן ליטווישן יוד, פון דעם אָנאָנימען קינסטלער.

יעקב ראג

צוויי חברות

די חברה קדישא

יעדעס יאָר ווען עס איז געקומען ט"ו כסלו האָבן זיי געמאַכט א תענית. אַלע מיטגלידער פון דער חברה קדישא זיינען זיך צונויפגעקומען אין גרויסן בית־המדרש און האָבן געדאַוונט צוזאַמען און משה דער חזן האָט געזאָגט סליחות. נאָכן דאַוונען זיינען אַלע אַוועקגעפאָרן אויף דעם הייליקן אָרט און אַזוי ווי דער טאָג איז געווען קליין האָבן זיי קומענדיק פון הייליקן אָרט זיך ווידער פאַרזאַמלט אין בית המדרש. נאָך מעריב האָבן זיך אַלע צוזאַמענגענומען אין סטאַלינער שטיבל און אויסגעזוצט זיך ביי די גרויסע טישן און מען האָט אָנגעהויבן פראַווען די גוטע ווטשערע. דער אַזונט איז אָבער נישט געווען בלויז אויף צו עסן און פאַרבראַנגען, נאָר עס איז אויך געווען א מין סאָרט ענערגעל פאַרזאַמלונג, ווען מען האָט אויסגעקליבן נייע גבאים, אָרייַנגענומען נייע מיטגלידער, מען האָט, ווי יעדעס יאָר געדאַרפט זיך אויסגעבן, אז מען דאַרף זען, אז דער פאַרקן זאָל זיין גאַנץ כדי די גויים זאָלן נישט אָרייַנלאָזן זייערע בהמות זיך פּאַשען און נאָך פאַרשידענע זאַכן. אויך האָט מען אויסגעקליבן מתעסקים וועלכע זאָלן זיך פארנעמען מיטן מת. עס איז געווען אייניגעפירט, אז יעדער מיטגליד האָט געהאט א חודש, וואָס ווען עמיצער איז געשטאַרבן האָט ער געמוזט משלים זיין צום מנין. אָן קיין מנין האָט מען קיינמאָל נישט באַהאַלטן קיין מת. ווען עס איז אפילו אויסגעפאַלן אין מיטן דער נאָכט און אין די גרעסטע פרעסט. ווען עס איז געשטאָרבן א מיטגליד פון דער חברה זיינען אַלע מיטגלידער געווען מחויב צו פאָרן אויף דעם הייליקן אָרט. דוד גרינשטיין און יעקב לייב קעמפער זיינען געווען שטענדיקע גבאים (דאָס קען הייסן: פרעזידענט און וויצע) זיי האָט מען קיינמאָל נישט געקליבן.

האָט זיך אמאָל געמאַכט אז עס האָבן זיך פאַרזאַמלט א גרופע יידן מיט בערל דעם קירושנער און לוי־יצחק זעליקס בראש און זיי האָבן געשאפן א „לינת הצדק". אָבער עס האָט ביי זיי געטראָגן דעם כאַראַקטער פון א צווייטער חברה קדישא און

זיי האָבן געוואָלט זיין די בעל־הבתים פון דעם הייליקן אָרט און עס איז געווארן אַ רייסעניש צווישן דער אַלטער חברה מיט דער נייער וווייל די נייע האָבן פּראָטעסטירט פּאַרוואָס דוד גרינשטיין איז שטענדיק דער גבאי ראשון און מען קלייבט קיינמאָל נישט קיין צווייטן. אָבער אזוי ווי ביי אונדז אין שטעטל האָט קיינמאָל נישט געקענט אָנהאַלטן קיין מחלוקת זיינען טאָקע אויף אזא אָוונט זיך צונויפגעקומען ביידע חברות און געשלאָסן שלום מיט דעם באַדינג, אז מען זאָל צוגעבן 4 גבאים צו דוד גרינשטיין און ס'איז געווארן פריילעך. מען האָט זיך געוווּנטשן „בלע המות לנצח". און פון דעמאָלט אָן האָט מען יעדעס יאָר געקליבן אַנדערע 4 גבאים און דוד איז שטענדיק געווען דער גבאי הכולל.

די לעצטע גבאים זיינען געווען רב יעקב בר' משה מענדעלסאָן (רחלקעס אייידעם), ר"ב יצחק ב'ר ישראל כהן, ר"ב יצחק צבי ב'ר שמואל ראג און ר"ב אליעזר ב'ר נתן דוד בורשאנקער. זיי האָבן געהאט אויף זיך פּאַרשידענע אויפגאבן. עס געדענקט זיך אַ פּאָל ווען עס איז געשטאַרבן יהושע פוגאַטש. ער איז געשטאַרבן פון פלעק־טיפוס, (עס איז דאן געווען פּאַר די דייטשן. די חברה קדישא איז געווען צעפאַלן, דער פּינקס איז פּאַרברענט געווארן). ער האָט דאָן געווינט ביי כמעלירן אין שטוב אויף דער הוליאנקע גאַס. די דייטשן האָבן געהאלטן וואך. צווישן טעג האָבן זיי אינגאנצן נישט צוגעלאָזט און ווען מען האָט זיך שוין אויסגעסטאַרעט ביי דער מאָכט, אז מען זאָל אים לאָזן צונעמען איז ערשט דאן נישט געווען ווער עס זאָל מיט אים זיך פּאַרנעמען. קיינער האָט נישט געוואָלט. מען האָט מורא געהאט אז מען וועט זיך אָנשטעקן און עס איז געווען אַ ריזיקע, אַז די דייטשן זאָלן דערנאָך נישט פּאַרשפּאַרן אין שטוב, איז געקומען צו לויפן ליבער קאַרש צו מיין טאטן ע"ה אז ער זאָל ווירקן אויף עמיצן, אז מען זאָל אים טאָן דאָס „רעכט". האָט דער טאָטע געענטפערט, אַז ער וועט קיינעם נישט שיקן, נאָר אויב ר"ב יצחק שראלים וועט גיין מיט אים וועלן זיי ביידע זיך מתעסק זיין מיט אים. איז ליבער קאַרש אַוועקגעלאָפן און איז גלייך געקומען מיט ר"ב יצחק שראלים און זיי האָבן זיך ביידע מיט אים מתעסק געווען. איך געדענק אַז דער טאָטע האָט געזאָגט, אַז זיי זיינען שיער נישט קראַנק געווארן, זיי האָבן געמוזט אויסגיסן אויף די הענט צווי ליטער שפּירט, ער האָט געזאָגט מיט די ווערטער: „שלוחי מצוה אינן ניזוקין". און פון דאָן אָן האָבן זיך די יידן פון שטעטל צונויפגעזאַמלט ביי ר"ב מאיר שמואל מארדער אין שטוב און אויפדאָסניי ארגאניזירט די חברה. אָבער עס איז נישט געווען דער זעלבער גלאנץ וואָס פריער. אזוי איז דאָס אַנגענאנגען ביז דער שונא נומער איינס האָט אומגעבראַכט דאָס גאַנצע שטעטל און זיי זיינען אַפילו צו קיין קבר ישראל נישט געקומען. כבוד זייער אַנדענק!

די חברה ש"ס

ביי דער חברה ש"ס אין ראָטנע וואָס האָט עקזיסטירט פיל יאָרן איז געווען איינגעפירט, אז יעדעס יאָר אין דעם חודש שבט ווען יעדער מיטגליד האָט געענדיקט זיין גמרא וואָס מען האָט אים ארויסגענגעבן האָט מען געמאַכט אַ סיום השס. די גבאים האָבן אָפּגעלערנט דעם לעצטן דף גמרא, אָלע האָבן געענטפערט, „הדרן עלך" און אזוי ווייטער. דערנאָך האָט מען געטרונקען לחיים און מען האָט זיך אויסגעזעצט ביי די טישן צו דער סעודה. נאָך צוריק מיט אַ פּאָר טעג פלעגט שוין חיים, משה דודס צוגרייטן די פיש. חיים משה־דודס (מען האָט אים געהויפן חיים סאַכיי) איז געווען זייער אַ ווויליגער ייד. ער האָט אלין געקענט, ער פלעגט קריצן מצבות, געשריבן טאַבליצעס, און איז אויך געווען אַ מאָלער, נאָר שטענדיק אָן

ארעמאן געווען, קיינמאל זיך נישט אנגענעמן מיטן שטיקל ברויט. ער איז געווען א טריסקער חסיד און וועו ער האט געריידט פון דעם רבין האט ער שוין ניט געדארפט עסן. א ייד מיט אלע מעלות. ער האט אויך געקענט זיין א סארווער, האט ער דעריבער צוגעגרייט די פיש מיטן געבראטנם און האט אכטונג געגעבן אויף די וויבער וואס האבן זיך געפארעט, אז אלץ זאל זיין אין אָרדענונג. דאס אלץ איז פארגעקומען אין סטאלינער שטיבל. די גבאים זיינען געווען די, וואס האבן דערלאנגט צום טיש. זיי זיינען געווען דער נערוו פון דער חברה ש"ס. געווויינטלעך האט מען אויסגעקליבן אזוינע יידן, וואס האבן געקענט גוט לערנען, ווייל נישט די סעודה איז געווען דער עיקר. וואורום אין דעם אוונט האבן זיי געדארפט איינטיילן יעדן באזונדער א נייע גמרא צום לערנען און זיי האבן געדארפט קענען יעדן נאך זיין לומדות כדי צו וויסן וואס פאר א מסכתא אים צו געבן. ביי דער געלעגנהייט וועו עס זיינען נאך געווען יידן וואס האבן געקענט לערנען און זיי זיינען נאך נישט געווען אייניגעשריבן אין דער חברה, האבן זיי אין דעם אוונט געבעטן אז מען זאל זיי אריינינעמען. דער פרייז איז געווען 10 רובל. עס זיינען געווען אזעלכע וואס האבן געווואלט צאלן 50 אדער 100 רובל, נאר עס איז געווען איינגעשריבן אין פינקס אז סיי ארעם סיי רייך דארפן פריער אויסגעפארשט ווערן גרינטלעך זיין פארגאנגענהייט און אויב עס איז עפעס ניזעון א חשד האט ער שוין פאר קיין געלט ניט געקענט אריינינעמען ווערן. אויך איז געווען איינגעפירט, אז ווער עס האט נישט געקענט אפ־לערנען קיין בלאט גמרא האט מען אים נישט אריינגענומען, האט ער געמעגט זיין דער רייכסטער. אויף איין אוונט, געדענק איך, ווי מען האט די תקנות איבערגע־מאכט און מען האט שוין אנגענהויבן אריינצונעמען די וואס קענען קוים א פרק משניות. דאס איז געווען אין דער צייט וואס עס זיינען אויסגעקליבן געווארן די גבאים ר"ב יצחק ב"ר ישראל כהן, ר"ב אליעזר ב"ר נתן דוד בורשאנקער, ר"ב יצחק צבי ב"ר שמואל ראג, ר"ב זעליג מלמד ב"ר עזריאל, ר"ב יעקב ב"ר משה מענדלסאן (רחלקעס איידעם) און ר"ב דוד אהרן ב"ר חיים שאפירא. אט־די אלע גבאים האבן אויסגע־פירט די מלאכת הקודש אין גאנצן לשמה. זיי האבן גארנישט נהנה געווען פון דעם. אויך וויל איך דא דערמאנען אז אויף דער סעודת מיצווה האט מען נישט געגומען קיין געלט פון דער שטאט. פיל יידן פלעגן שענקען געלט. אזוי געדענק איך ווי דוד־אהרן שאפירא פלעגט שענקען עטלעכע פעסעלעך ביר און אויך אנדערע. דאס געלט, וואס פלעגט אריינפאלן פון די נייע איינגעשריבענע פלעגט גיין אויף צו קויפן נייע גמרות און צו פאריכטן די אלטע. אויך וויל איך דא דערמאנען אפרים סליווקע, דער איינבינדער, וואס פלעגט איינבינדן דאס ש"ס און נעמען א העלפט פון דעם פרייז, וואס ער האט געדארפט נעמען. אזוי זיינען יידן געזעסן און געלערנט. ווער געדענקט נישט די פרייד וועו די גבאים פלעגען זיך צוועקזעצן אויך עפעס נעמען אין מויל, וועו אלע זיינען זיך שוין צעגאנגען. עס איז דארטן אויסגעלערנט געווארן די גאנצע תורה. און אזוי ווי די ראטנער יידן האבן געלערנט די תורה לשמה אזוי זאל זייער אנדענק בלייבן אויף שטענדיק. ווי די תורה ווערט נישט פארגעסן אזוי זאלן זיי נישט פארגעסן ווערן אויף אייביק.

יעקב ראג

משה דער חזן אין דער ראַטנער שול

וועז עס איז אַנגעקומען דער חודש אלול, פלעגט לייבל דעם חזנס איניקל קומען אַנזאָגן, אַז דער וויידע האָט אים געשיקט צונויפצורופן אַלע משוררים, ווייל מען דאַרף שוין אַנהייבן איינזינגען די ערשטע סליחות. פלעגן מיר זיך דאַן צונויפקומען יעדן אָוונט צום חזן אין קליינעם צימערל, וואָס ער האָט באַווינט ביי אייזיק קאַפּטשיק, און וועז עס איז געקומען דער שבת פאַר די ערשטע סליחות, פלעגן מיר די נאַכט איבערנעכטיקן ביים חזן, וויל מיר פלעגן זאָגן סליחות פאַרטאָג אין דער שול. די נאַכט זיינען מיר נישט געשלאָפן, ווייל עס איז נישט געווען וווּ אַן אויב עמיץ האָט זיך שוין יאָ אָפּגעזוכט אַ ווינקל, האָט די חברה אים נישט געלאָזט איינשלאָפן. זיי פלעגן שפּריצן וואַסער אַן געמאַכט אַזוינע קונצן, אַז עס איז נישט מעגלעך געווען איינצושלאָפן. דער הויפּט־קונצנמאַכער איז געווען יהושע לייבלס. אַזוי האָבן מיר פאַרברַאכט די וואַך־נאַכט ביז חיים דער שמש האָט געגעבן דעם ערשטן קלאַפּ אין לאָדן אַן עס איז געווּאָרן אַן אייליניש. יעדער האָט זיך געמוען גריטן אַן שווּנ־קען דעם האַלדז, כדי ער זאָל קענען בעסער זינגען.

אַן אָט זיינען מיר שוין אַלע אין שול. עס איז אַביסל קאַלט, מען כאַפּט אַ צי־טער. באַלד האָט זיך דער חזן איבערגעדעקט מיטן טלית אַן געמוען זאָגן אשרי. מיר זינגען מיט אים דעם קדיש אַן דער עולם הייבט אַן צו זאָגן די סליחות. דער חזן מיטן כאַר זינגען לכו נרננה, די אַלטן זינגען צדק ומשפט, די סאַפּראַנען זינגען דעם הנשמה לך והגוף שלך אַן וועז עס קומט צו דעם הנשמה לך והגוף שלך, צעוויגט ער זיך שטאַרק אַן ער ענדיקט דעם וסלחת לעוונינו כי רב הוא מיט אַ גרויסן זיפן. אַן וועז עס קומט צו „רצה עתירתם בעמדם בלילות", הייבט ער אַן שטאַרק צו ווייגען אַן דער עולם ווערט מיטגעריסן מיט זיין געוויין אַן פּון אַלע זייטן שול הערט זיך אַ כליפערי. ביי שמע קולנו צעוואַרעמט ער אַזוי דעם עולם, אַז עס ווייזט זיך אויס, אַז אַלע יידן אין שול האָבן זיך צונויפגעשמאַלצן אין איין גוף אַן פּון אַלעמען הערט זיך אַיין געשריי אַן די טערען רינען ווי קוואַלן וואַסער.

ערב ראש השנה. אַלע משוררים גייען לויט דער טראַדיציע צום גבאי פּון דער שול נאָך צוקער. דער גבאי איז געווען דוד דער קרומער. פלעגט ער זיך נעמען דינ־גען מיט אונדז אַן זאָגן: וואָס, צוקער וויילט איר אַן קיין סמאַלץ קענט איר נישט טרינקען? דערהערנדיק פּון אים אַזעלכע רייד, וועלן מיר אין כעם אַן גייען אַלע אַוועק דראַענדיק אים, אַז דעם ראש השנה וועט קיינער פּון אונדז נישט זינגען. דער מאַלט רופט ער אונדז צוריק אַן פרעגט אונדז: וויפל זענט איר? ענטפערן מיר אים, אַז מיר זיינען צען פאַרשוין. אַן ער זאָגט, אַז ער וועט געבן צוקער נאָר פאַרן קלייי־וואַרג, אָבער די גרויסע, עס מאַכט נישט אוים, זיי קענען זיך באַגיין אַן צוקער. ווילן אָבער נישט די קליינע משוררים אַליין נעמען, זיי ווילן, נאָר אַז מען זאָל אַלע־מען געבן. דאַן רופט ער אַריין פּנחס דעם קרעמער אַן הייסט אים געבן 10 פונט צוקער פאַר אַלע.

ראש השנה וועז מען נעמט לייענען די תורה, גייען מיר אַלע צום חזן אין שטוב

און מיר טרינקען זיך אַן מיט טיי און דערנאָך גייען מיר צוריק אין שול, יוען דער חזן זינגט שוין אוים אשרי העם יודעי תרועה.

איך ווייל דאָ באַמערקן, אַז דער חזן איז געווען אַ גרויסער קענער פון נאַטן און אויך אַ גרויסער תלמיד חכם. יעדן יאָר פלעגט ער צוטראַכטן זיינע זאַכן צום זינגען. איין מאָל האָט ער געמאַכט אַ נייעם ונתנה תוקף; אַ צוויי מאָל אַ נייעם היום הרת עולם, אַ דריט מאָל אַ נייעם אתה נגליתה. די שול־יידן פלעגן אַנקוועלן פון אים און פֿאַר דעם אַלעם פלעגט ער קריגן זעקס גילדן אַ וואָך פון מאיר שמואלן פון די היוון. קענט איר זיך שוין פֿאַרשטעלן ווי זיין האַרץ איז געווען אַנגעוווייטיקט. דעריבער פלעג ער ביים דאַוונען אויסגיסן זיין גאַנץ ביטער הארץ.

ערב יום־כיפור פֿאַרנאַכט. אַלע יידן פון שטעטל גרייטן זיך צום יום הדין וואָס קומט אַן. משה דער חזן זיצט און לערנט די מסכתא יומא. אָט וועלט שוין פינצטער־לעך, די זון נידערט שוין אַראָפּ פון די שפּיצן בייַמער און מיטאַמאָל וועלט די שול אַנגעפּולט מיט אַלט און יונג. די וווייבערישע שול איז אויך געפּאַקט מיט פרויען און קינדער. חיים דער שמש צינדט אַן די גאַזאַלין־לאַמפּן, עס וועלט ליכטיק ווי אין אַ בית המקדש. דער ארון קודש בלענדט מיט אַלערליי שניצעריין פון אויסערגע־ווינלעכער קונסט־אַרבעט: אהרן הכהן שטייט מיט פונאַנדערגעשפּרייטע הענט און בענטשט דאָס פֿאָלק; משה רבינו האַלט דעם לוּלב און דער אתרוג, צוויי קליינע פיי־געלעך שפּרייטן אוים זייערע פליגעלעך איבער די צוויי לוחות; איבער די בויידע מזרח־ווינקלען שטייען די צוויי ביימער: דער עץ־החיים און דער עץ־הדעת, אין דער מערב־וואַנט שטייט דער שור הבור און דער לויתן. די סטעליע אויסגעפֿאַרבט מיט אַלע מוזיק־מכשירים וועלכע האָבן זיך געפונען אין בית המקדש. עס איז זייער ליכ־טיק. דער הענג־לייכטער הענגט איבער דעם גרויסן בעלעמער, די אַדלערס וואָס גייען ארוים פון אים האַלטן אין מויל גרויסע צווייגן מיט וויינטרויבן און אויף די קעפ פון די אַדלערס געפינען זיך רערלעך פון די ליכט (עס איז אַריינגעגאַנגען אין די רער־לעך די צאָל ליכט, וואָס עס באַטרעפט דוד בן ישי), דער בעלעמער מיט די גרויסע טרעפ פון בויידע זייטן ארומגעצוימט מיט שיינע שטאַכעטן. אַרום און אַרום בעלע־מער איז אַנגעפּילט מיט שטעטלשע קריסטן, וואָס זיינען געקומען הערן כל נדרי. דער אַלטער חזן גייט אַרויף אויף די טרעפ צום ארון קודש, אַנגעטאָן אין זיין וויסן קיטל און וווייסע זאָקן, דער טלית אריבערגעוואַרפן איבערן קאָפּ, אַז מען זעט זיין פנים נישט אַרוים און מיטאַמאָל גיט ער אַ געשריי אַרוים: אור זרוע לצדיק! דער עולם וועלט מיטגעריסן און הייבט אָן צו ווייַנען. דער חזן גייט צו צום עמוד און הייבט אָן זאָגן כל נדרי. אין דער שול איז זייער שטיל, אַז עס הערן זיך די שטילע קרעכצן.

עס מוז אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז ביי דער ראָטנער יונגט איז געווען אַ טראָ־דיציע צו זינגען ביים חזן. אַזוי געדענק איך ווי עס האָבן געזונגען יעקב ליבערמאַן, בצלאל יהושע דעם שוחטס, מאָטל גינזבורג, שמואל ראָג, הערשל כהן, מרדכי איי־דעם, יהושע לייבלס, אברהם שלום דעם שוחטס, זלמן און יעקב ראָג, אברהם אהר־טשיקס, משה און וואלקע קעמפּער, לייבל דעם חזנס איניקל און וועלוול רייסקע.

דער חזן דאַוונט מעריב און מיר הייבן אַן צו זינגען די יעלות. די שטימען פון די אַלטן און סאָפּראַנען קלינגען אָפּ אין דער הויכקייט פון דער שול. אָפּגעענדיקט דאָס דאַוונען. דער עולם איז באַגייסטערט און דער חזן האָט נאָך נישט באַווייזן זיך אָפּצורוען אַביסל, האָט אים דער עולם ארומגערינגלט און געבעטן ער זאָל זינגען דעם אדון עולם, וואָס ער אליין האָט פֿאַרפאַסט. ער לאָזט זיך נישט בעטן און רופט אויס: וווּ זענט איר קונדיסים? קומט אהער! און מען זינגט צוזאַמען דעם אדון עולם. נאָך דעם זינגען איז ער נישט מיד צוצוגיין צו דעם קליינוואַרג און זען צי זיי האָבן

אויפגעשטעלט די קעלנערלעך פון זייערע רעקלעך, כדי זיי זאָלן זיך נישט פאַרקילן. איר זאָלט וויסן שקצים, אַז מאָרגן גייט אַ שוועָרער טאָג, זייט געהיט.

אויף מאָרגן צו שחרית. דער אַלטער זעליק דער מלמד, מיט זיין שוואַרצער פּאַטריאַרכאַלישער באָרד גייט צו צום עמוד און זינגט אויס דעם „המלך" און דאָוונט שחרית מיט זיין זיסער שטימע. נאָכן שחרית דאָוונען לייענט ר' יצחק צבי די תורה. דער חזן נעמט זיך צום מוסף, ער גייט צום עמוד וואָס איז פֿרומגעצויגט מיט שטאָכעטן, לייגט אַוועק זיין גרויסן מחזור און הייבט אָן זאָגן: הנני העני ממעש, אַנגעשפּאַרט מיט ביידע עלנבויגנס אויפן מחזור. די טערערן רינען אים פון די אויגן און ווען עס קומט צום וואָרט שדי, גיט ער אַזאַ שפּרונג אַז אַלע דערשרעקן זיך. מען נעמט זאָגן די שמונה עשרה. ווען עס קומט צו ונתנה תוקף עפּנט זיך ביי אים אַ קוואַל פון טערערן. מיר האָבן זיך נישט געקענט פאַרשטעלן פונוואַנען עס נעמט זיך צו אים אַוויפיל טערערן. ער פירט אַליין אָן מיטן כאָר, די סאָפּראַנען זינגען אויס: וקול דממה דקה, די אַלטן זינגען: „בבקרת רועה עדרו, יוסף דער באס זינגט: „בראש השנה יכתבון".

דער חזן זאָגט אַליין ווייטער די תפילות און ווען עס קומט צו היה עם פיפיות, צעזינגען זיך די באַסן צוזאמען מיטן חזן און דער חזן מאַכט מיט דער האַנט הורם מה שיאמרו הבינם מה שידברו השיכם מה שישאלו" און ווען מען ענדיקט די תפילה גיט דער חזן אַ געשריי: אתה כוננת און מען הויבט אָן צו זינגען די עבודה. ווען עס קומט צו די עשרה הרוגי מלכות, עפּנט זיך ווידער דער קוואַל פון טערערן און ווען עס קומט צו צום פּסוק פון רבי ישמעאל „להפשיט עורו מעל פניו וכשהגיע למקום תפילין צרח בקול מר ליוצר נשמתו", האָט ער אַרויסגעלאָזט אַ שרעקלעך געשריי און ער האָט אַנגעהויבן צו שפּרינגען און דער מחזור איז געוואָרן אינגאַנצן אויס-געווייקט פון זיינע טערערן.

נעילה האָט ער אַליין געדאָונט אָן דעם כאָר, אַבער ער האָט אַוועקגעגעבן זיינע לעצטע כוחות וואָס ער האָט נאָר געהאַט.

ווען עס איז אַנגעקומען די ערשטע וועלט-מלחמה און ראָטנע איז פאַרברענט געוואָרן איז אויך די שיינע שול פאַרברענט געוואָרן. ר' משה דער חזן האָט נישט געקענט לעבן אָן דער שול און צום יאָר איז אויך ער נפטר געוואָרן.

שלום לעפרן.

יהודה בן צבי

שבתים און ימים־טובים אין שטעטל

צווישן די הונדערטער פאַרניכטעטע יידישע שטעטלעך געפינט זיך אויך אונדזער שטעטל ראַטנע.

דאָס שטעטל, ארומגענומען מיט אַ גאַרטל פון טייכן און זומפּן, איז געלעגן נידעריק אין שוים פונעם טייך „פּריפּעט". אויך די סביבה ארום, די אַלע דערפער זיינען געווען אַזעלכע — נידעריקע און מאַגערע. דערפאַר איז דאָס שטעטל געווען ארים און בלאַטיק. האָבן די יידן דאָרט געפירט אַ ביטערע מלחמה פאַר זייער קיום, פאַר פּרנסה. און שטענדיק איז דעריבער אויף זייערע פּנימער געווען אָנגעצויגן אַ מרה שחורה. אַ גאַנצע וואָך זיינען זיי אין זייער רוב אָפּגעקומען מיט „שחי ופחי", מיט אַ שטיקל שוואַרצן ברויט, קאַרטאָפֿליעם און אַ ביסל ליאַן־אייל, אַדער אַביסל „ווּשקע" (זופ). דעם שבת האָבן זיי אָבער געוואָלט אויפּנעמען שענער, מיט בעסערע מאכלים, מיט אַ שטיקל פיש און פלייש און מיט וויסע חלה. איז דערפאַר דער דאַגערשטיק געווען אַ יום־חדין ביי די וויבער ביז זיי האָבן דעם שבת אַריינגעבראַכט אין זייערע שטיבער. די יידן אין שטעטל זיינען אָבער געווען פרומע און פאַרמאַגט אַ סך בטחון — זיי האָבן געגלויבט, אַז דער רבונו של עולם וועט זיי צושיקן אויפן שבת...

און אַזוי איז עס טאַקע געווען: פרייטיק בייטאָג האָט שוין אין די יידישע שטיבער געשמעקט מיט פרישע חלה און אַנדערע געשמאַקע מאכלים. דער „טשאָלנט" איז געווען פאַרוקט, די שטוב — אויפגערוימט און דער אָטעם פון שבת מיט דער נשמה היתירה האָבן זיך שוין געפילט. די יידן, ארומגעוואַשענע און אין בערגעטוענע, גייען אין די שולן מקבל שבת זיין. דאָרטן האָבן שוין די בליין־לאָמפּן אויסגעשפּרייט אַ געמיטלעך שבתדיקע ליכטיקייט און ס'הערן זיך באַלד פון דאָרטן אַזעלכע מתיקותדיק־בענקענדיקע טענער פון „לכו נרננה" און „לכה דודי", זועלכע רייסן זיך פון די אָפענע פענצטער ארוים אין דעם חלל פון שטעטעלע, וווּ די יונגע וויבלעך זיצן פאַר די שטיבער און שמועסן און די פאַרחלומטע מיידלעך אויפן גרויסן מארק שפּאַצירן.

קומען די מענער צוריק פון שול, באַגלייטע פון אומזעבארע מלאכים און טרעפן די שבתדיקע געמיטלעכקייט, די ציכטיקע שטיבער מיט די וויים פאַרשפּרייטע און גרייטע טישן, מיט די סודותדיקע ליכט אין די אָפּגעשיירטע מעשענע לייכטער און, דורכגענומען מיט דער היליקייט, וואָס שוועבט ארום, נעמען זיי אויסשרייען מיט עקסטאַז דעם „שלום עליכם, מלאכי השרת"... נאָכדעם קומען די געשמאַקע שבתדיקע מאכלים און די זמירות, וואָס צעגיסן זיך איבערן שטעטל.

און אַזוי שבת אינדערפרי. יידן פילן אַן אַלע בתי־מדרשים און דאוונען מתוך שמחה. די „עזרות נשים" זיינען אויך פיל מיט די וויבער, וואָס שטייען און קלאַמערן זיך ארום די וווילקענערקעם און זאָגן זיי נאָך די תפילות. און אין די שטיבער, אין דער שול־צייט, זאמלען זיך צונויף די מיידלעך, זינגען און טאַנצן.

נאָך דער שבת סעודה און זמירות קומט רו אין שטעטל, די מנוחה שבת. די יידן האלטן שטאַרק פון „שינה בשבת תענוג". נישט אומזיסט האָבן זייערע זיידעס אמאָל פאַרשפּילט א גוטע געלעגנהייט צוליב דעם — א באָן אין שטעטל, ווייל... וויל זיי האָבן מורא געהאַט, אז די באָן וועט זיי שטערן דעם שבת - שלאָף... און אז ס׳פאַרגייט דער שבת קודש און די לאַנגע שאַטנס שלינגען איין דאָס שטעטל, ווערט פלוצים אומעטיק אויף דער נשמה. ס׳הערן זיך שוין ארויס אומעטיקע טענער פון דער מנחה־תפילה און פון „אתקינו סעודתא" און פון דעם ווייבערישן „גאָט פון אברהם, פון יצחק און יעקב"... די גרויע וואָך קומט ווידער אין שטעטל.

ח ג ה פ ס ח — נאָכן שווערן ווינטער, מיט די רעגנס, פרעסט און שניין, מיט דער נויט און קעלט אין די אַרעמע שטיבער, קומט דער פסח צוזאמען מיטן ליכן פרילינג אין שטעטל. ביידע ברענגען אין די אַרעמע שטיבער און אין די נשמות פון די אַרעמע באַוווינער ליכט און האָפענונג. דער באָפרייאונגס יום־טוב קומט צוזאמען מיטן „תחית המתים" פון דער נאַטור און ווערט אין שטעטל באַזונדער אויפגענומען מיט טויזנטער סאַלוט־זאלפן פונעם אויפגעריסענעם אייז אויף די טייכן...

שוין אין חודש אדר פילט מען דעם אָטעם פון פרילינג און ס׳הערן זיך זיינע שטילע טריט. אין די בתי מדרשים זאָגן שוין אַן די ינגלעך, וואָס לערנען, זיין אַנקום און מיט שווערצן קויל שרייבן זיי אַן וועגן דעם אויף די וועטן: משנכנס אדר מרבין בשמחה, שותים יין ואומרים לחיים, לשנה הבאה בירושלים!

די הילצערנע כלים ווייקן זיך שוין בײַם מאַרק פלומפּ און בײַ די ברעגעס פון די טייכן לכבוד פסח. ס׳ווייזן זיך שוין אין די שניט־קראָמען בעל־הביתטעס, באַגלייט פון די שניידערס, איינצוקויפן פאַרשיידענע שטאָפּן. בעלי־עגלות פירן אַריין אין שטעטל פסחדיקע מעל און ווייץ פאַר די שמירהניקעס. און אין די אַלע אונטער־געסלעך הערן זיך שוין פרייליכע קולות און מיידלשע געלעכטערן ארויסהילכן פון די פאַדראַדן, וואָס באָקן שוין מצות פאַר די יידן. די טרעגער אין געפלאַכטענע קוישן טראָגן אַף די אָפּגעבאַקענע שמעקנדיקע מצות און בײַ דער זייט גייען די צעשטראַלטע בעל־הביתטעס אָפּטמאָל מיט א טייגל אין די הענט און שאָקלען מיט דעם קעפּ און דאָנקען די אַלע, וואָס ווינטשן זיי צו דערלעבן איבעראַיאָר. יידן שמירהניקעס מיטן מרא דאתרא בראש כשרן די פערדמיל, כדי צו מאַלן דעם ווייץ. און אין אייגעם א פאַרנאַכט, א טאָג פאַר פסח, פאַר שקיעת החמה, ווען דער מערב צינדט זיך אַן מיט פורפור קאָלירן, באַווייזן זיך צוויי פרומע יידן, אַנגעטאָן אין לאַנגע יום־טובדיקע קאָפאָטעס, פאַרשטעקט די פּאָלעס אין זייערע ברייטע גאַרטלען, בײַם טייך און מיט „בדחילו ורחימא" פנימער שעפּן זיי אַן „מים שלנו" פאַר דער „שמירה" (וואָסער וואָס דאַרף עפּ״י דין איבערנעכטיקן אין די כלים).

ערב פסח באַגינען, קומען זיי, די פרומע יידן, אין פאַדראַד. זיי גיסן אַליין וואַסער, זיי קנעטן און ווּעלגערן אַליין די מצות און מיט הלל־געזאַנג זעצן זיי די מצות אין אויוון.

פסח ביינאַכט אין די שולן איז פול מיט ליכט און קדושה. אַלע, גרויס און קליין, זיינען אָנגעטאָן אין נייע מלבושים. פון די תפילות שפּרודלט ארויס שמחה און בטחון. אין די ליכטיקע פרייליכע שטיבער ווערט דורכגעפירט דער טראַדיציאָנעלער צערעמאָניאל פון היסב־בעט, וווּ דער ראש המשפּחה זיצט אָנגעלענט אין וויסן קיטל און די משפּחה מיטגלידער זיינען ארומגעזעצט ביי א טיש מיט א קערה, מצות און פינקעלדיקן ווייַן און זאָגן די הגדה.

חול המועד זיינען אָפּילו די קראָמען אָפּן, די בעלי־מלאכות מיט די מלמדים אַבער ארבעטן נישט — זיי האָבן דאָן זייערע יערלעכע וואַקאַציעס און רוען זיך אַף פאַר א גאַנץ יאָר. ס׳ווערן דאָן אויך געשלאָסן שדוכים און תנאים געשריבן.

שבועות — ס'לויפן שנעל איבער די טרויעריקע ספירה־טעג און ס'קומט אין שטעטל אן דער צעבליטער גרינער יום־טוב שבועות. אלע הייזער פארפוצן זיך אינעווייניק מיט גרינס. אין די שולן און אין א סך הייזער דרייען זיך אין די פענצטער קאלירטע פאפירענע לאמטערנס מיט אנגעצונדענע ליכט אין זיי.. אין דער גרויסער קאלטער שול ווערט ארומגעשטעלט דער בעלעמער מיט הויכע בוימער און זעט אוים ווי א וועלדל. די נאטור א מילדע שעמעריט מיט בלענדענדיקן ליכט און ברענגט פרייד אומעטום. און אין די שולן שטייגן די יידן און זיינען ווידער מקבל די תורה ווי אמאל ביים בארג סיני. זיי שווענען איצט אין די אקדמות אילוזיעס פון א שור הבר מיט לויתן און חמר מבראשית...

ווי מוטיק שיין און דערהויבן מיט אומכאגרעניצטן גלויבן עס הערן זיך די טענער און קלאנגען. אפילו מיטן עסן איז דער יו"ט אנדערש: צווישן סעודות, א מילכיקע און א פליישיקע; צווישן איין סעודה און דער צווייטער פארברענגט די יוגנט אויף די גרינע לאנקעס און פעלדער...

ימים נוראים — דער זומער פארגייט, ס'ווערן זיך נאר ארויס אין אים די דריי טרויעריקע וואכן מיטן שבעה עשר בתמוז און תשעה־באב.

ווען דער חודש אלול קומט, בלאזן שוין אין די גאסן קאלטע ווינטעלעך און אין די שולן — די שופרות. די ערשטע קילן דעם גוף און די צווייטע — די נשמה... ס'באווייזן זיך אין שטעטל נייע, פרעמדע פנימער, אנגעטוענע אין שבתדיקע מלבושים. חודש אלול האט זיי אהער געבראכט — אויף קברי אבות געקומען. אליין ארויסגעפארן פון שטעטל האבן זיי דא אויף די בית־חיימס איבערגעלאזט זייערע מאטע־מאמע, זייערע זיידעס און באבעס.

ס'רודערט זיך דאן אביסל אויף די הייליקע ערטער מיט די ווייניגע־דיקע ווייבער מיט די חזנים און שמשים, וואס מאכן די 'אל מלאס" און מיט די ארעמלייט וואס ווילן אויך עפעס ארויסנכאפן...

באזונדערס פילט זיך דארט גוט די בעטערקע, ווילקענערקע חנה רויזע. זי מעסט פעלד און גייט זיך צו גאנץ היימיש צו די קברים, גיט א קלאפ אין ביידל און זאגט: „איך חנה רויזע בת חסיה בוילה האב איצט געמאסטן פעלד, בעט איך דיר".. זע, מי זיך דארטן פארן כסא הכבוד פאר דיין ארעמער קראנקער טאכטער, איידעם און קינדער, זיי זאלן האבן א גוט יאר מיט געזונט און פרנסה און א כתיבה טובה פאר זיי און כל ישראל. אמן".

אין שטעטל איז די שטימונג אן אנגעצויגענע. אין שרייבן און אין רעדן ווינטשט מען זיך שוין א גוט יאר און עפעס ווי א שטילער פחד קוקט פון יעדנס אויגן ארויס. מענטשן ווערן נאך פרומער, מ'דאוונט און מ'בלאזט שופר און מען זאגט תהלים... און אין די פארטאגן, אין דעם שעת רצון, זאגט מען סליחות. וואס איז דער וווּנדער — ס'איז דאך דער חודש פון יום הדין, וואס אפילו א פיש אין וואסער ציטערט...

ערב ראש־השנה קומען אין שטעטל ווידער געסט — די דארפס יידן. זיי ווילן צוזאמען מיט אלע יידן ביים רבונו של עולם אויסבעטן זיך א גוט „קוויטל".

ראש השנה זיינען די שולן געפאקט. באזונדער ביי „תקיעות", ווען אפילו מיידלעך און קלייניע קינדער קומען און קוקן און הערן זיך צו צו די תקיעות מיט א מין פחד. די געווייגען ביי די תפילות זיינען גרויסע ובפרט ביים „ונתנה תוקף" צוליבן מענטשלעכן סך־הכל אין אים...

אפילו ביים עסן האט מען אין זיינען דאס „גוט יאר" — מ'טונקט די „המוציא" אין האניק און מ'האט אין זינען א זים יאר.

דעם צווייטן טאג גייט דער „עולם" צו תשליך, מ'זאגט תפילות ביים טייך

אזן מען שאקלט אויס די קעשענעס פון די ברעקלעך, מען מיינט דערמיט, אז גאט זאל אויך די זינד אהין ארייגוואַרפן.

נאך שווערער אין געריכטער ווערט די שטימונג אין שטעטל יום־כיפור. שוין ערב יום־כיפור הענגט אין לופט א פחד. מענטשן ווארן אלע אזוי גוט אזן פול מיט רחמים אזן מחילה. ברוגזט בעטן זיך איבער אזן אמאל מיט א געווויין דערביי. פאר־נאכט ביי מנחה צאלן די יידן אפ אלע חובות אין שול אזן געבן סתם נדבות. זיי לאזן זיך אויך די 39 מלקות שלאגן אויפן רוקן ערגעץ אין א ווינקל אויף א בערגל היי אין שול. ס'הערן זיך פון אלע הייזער די ווייבערשע געווויינען ביי ליכט צינדן. צו כל־נדרי שטייען אין שול, וואס איז אויסגעטונקען אין סודותדיקן ליכט, הונדער־טער יידן אויסגעהילט אין וויסע קיטלען, איבערגעדעקט מיט טליתים. ס'הערשט א פייערלעכע שטילקייט אזן ס'לויפט א שטילער ציטער דורך איבער דעם ים פון די וויסע טליתים. ס'קייקלען זיך אין דער שטילקייט אין שול די שיינע וווּנדערלעכע „כל־נדרי" קלאנגען. אפילו די קליינע קינדער, וואס זיצן איצט אויף דעם אויסגע־שפרייטן היי אונטער די טישלעך אזן פארנעדיקן די פארצייטע פלייש אזן חלה, וואס די מאמעס האבן זיי מיטגענעבן, האלטן אויך דעם אטעם אזן שווייגן. ס'הערן זיך נאר די שטילע טריט פון דעם גוי, וואס היט אפ די ברענענדיקע ליכט.

ס'הויבן זיך נאכדעם אן די תפילות, די „שמונה עשרה" מיט די הארציקע געבעטן אזן די על חטאם" אזן מיט זיי ריישן זיך אויף אזן פלאצן די „לאגלען פון טרערן" ביי די יידן, וואס האבן זיך פאר א גאנץ יאר פיין אן צרות, נויט אזן פארשעמונג אין די הערצער אנגעזאמלט. מיט א גרויסן יאמער געווויין אזן שטארקן כליפען, העכער פון אלע מתפללים, טיילט זיך באזונדער אוים חיים יוסל דער וואַ־סערטרעגער, וועלכער שטייט איבערגעדעקט מיטן טלית ביי דער שול־טיר אזן טייטשט ארויס זיינע צרות אין די תפילות.

ערשט ביי „נעילה" ווערט די געשפאנטקייט אביסל קלענער אזן אויף די פני־מער שפילט אן א לייכטע האפענונג אזן שמייכל — יידן הויבן אן צו גלויבן אז זיי האבן אויסגעבעטן, נאך אזויפיל תפילות אזן געווויינען, ביים פאטער אין הימל א גוט יאר. ס'הערט זיך די איינציקע תקיעה אזן ס'ריישט זיך ארום מיט גרויסן בטחון פון יידישע הערצער „דער לשנה הבאה בירושלים" צוזאמען מיטן מונטערן אזן זיכערן וווּנטש „א גוט יאר אייך יידן"!

ס ו כ ו ת — מוצאי יום־כיפור ווידערט זיך אין שטעטל: די „געניילקעס", די דארפסלייט פארקלייבן זיך מיט האק אזן פאק צוריק צו זיך אין די דערפער. אזן באלד נאכן תענית שטייען שוין יידן מיט רידל אזן האמער אזן קלאפן ארויס אין דער ערד פלעקער אלס יסוד פאר דער סוכה. אויך רודערט זיך ביי ר' שלמה יואל שוחט אזן זון ר' אברהם אין די שטיבער — יידן באטראכטן דאדט די „פרי עץ הדר", די אתרוגים אזן לולבים, זיי באטראכטן זיי פון אלע זייטן מיט גרויס מבינות, קויפן זיי אזן מיט גרויס פארזיכט לייגן זיי זיי צוריק אריין אין די אויסגעבעטע מיט פלאקס פושקעס. זיי טרינקען דערביי „לחיים" אזן וווּנטשן זיך א פריילעכן יו"ט.

אבט טעג וווּנען כמעט יידן אין סוכה. נעמען אויף יעדן טאג מיט גרויס פרייד אן אנדער געהויבענעם „אושפיז" — א גאסט פון אונדזערע אבות, אברהם, יצחק אזן יעקב אזן אנדערע יידישע העלדן... די שמשים פון די שילן טראגן איבער די אזן יעקב אזן אנדערע יידישע העלדן... די שמשים פון די שילן טראגן איבער די יידישע הייזער דעם אתרוג, כדי מזכה זיין אויך די וויבער אזן קינדער אויף אים צו בענטשן. אין די שולן ווידער האלטן די יידן די אתרוגים אזן לולבים אזן שאקלען זיי מתכוון זייענדיק צו פארטרייבן די שלעכטע רוחות...

הושענא רבה ביינאכט זיצן יידן א גאנצע נאכט, זאגן תהלים אזן לערנען משנה תורה אין די בתי מדרשים. ביים דאווענען גאנין פרי מאכן זיי הקפות מיט

די לולבים און די ערבה, גלויבנדיק, אז דער טאָג איז אַ פֿאַרזעצונג פון יום כּפּור און אַז דער רבונו של עולם שרייבט דאָן אונטער דאָס גוטע קוויטל...

און אַזוי קומט עס צו דעם עפּילאָג — צו שמחת תורה.

שמחת תורה איז דער פּריילעכסטער טאָג אין שטעטל פון אַ גאנץ יאָר. די מתפּללים אין די שולן פירן מיט גרויס פֿאַראַד דעם גבאי צו אים אין שטוב, וווּ ס'איז צוגעגרייט אַ „קידוש" מיט לעקאַך און בראַנפן. יידן דערלויבן זיך דאָן אַביסל שכורן. און מיט נאָך גרעסער פּאַמפּע און געזאנג איבער די בלאַטיקע און פּינצטערע גאַסן פירט מען אים צוריק אין שול. דאָרטן זיינען שוין פֿאַרזאַמלט וווייבער און קינדער מיט פֿאָנען אין די הענט, וואָס וואַרטן אויף די הקפות מיט די ספּרים וואָס די מאַנסביליז דרייען זיך אַרום דעם בעלעמער, וואָס איז אין מיטן שול. בייַם מכבד זיין מיט אַ ספּר באַקומען דאָן אַלע דעם גרויסן טיטל „מורינו רבי"... און מ'כאַפּט דערבּיי אַ ריקודל.

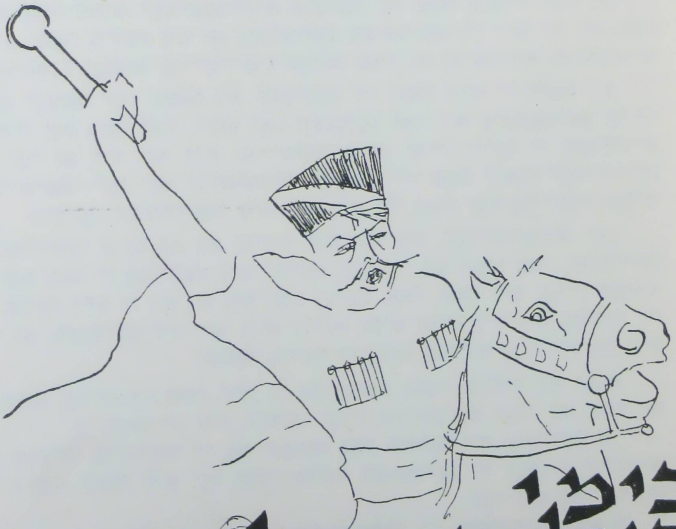
און אַזוי גייט אַריבער מיט שמחה דער טאָג אויף מאָרגן. נאָכן דאוונען גייען די מתפּללים צו זייערע פֿאַרמעגלעכע חברים, נעמען אַליין אַרויס פון די שאָפֿעס די משקאות און מאַכלים, מ'עסט און מען טרינקט און בגילופּנדיק וווינטשט מען זיך און מען טאַנצט.

און ביז שפּעט פֿאַרנאַכט טאַנצן נאָך אין דער שול־גאס אין דער בלאַטע די צוויי שטעטלדיקע הוליאַקעס — יענקל דער באַשלעגער און אביגדור דער אַלטער גייער. זיי האַלטן אין די הענט שטעקנס מיט זויערע אוגערקעס, שאָקלען זיי און בענטשן אויפן הויכן קול. די פֿאַלעס פון די קאַפּאַטעס זיינען פֿאַרשטעקט אין די גאַרטלען און וועָן זיי שרייען צו די צענדליקער קינדער, וואָס באַגלייטן זיי: „טייערע יידישע קינדערלעך, צאָן קדשים!" ענטפֿערן זיי מיט אַ בלעקן, זיי די שאָף — מע־מע־מע־ע.

***

בּיז די נידעריקע הימלען, וואָס וויקלען זיך אין גרויע וואָלקנס, נידערן דאָן שוין אַראָפּ אויף דער פייכטער ערד נאַכט, גרויע וואָך און טריבער האַרבסט.

און די יידן, ווי פֿאַרשולדיקטע גרויסע קינדער נאָך אַ שטיפּן שטייען דאָן אין די בתי־מדרשים און ציען טרויעריק און מיט בענקשאַפט די אומעטיקע טענער פון דעם וואַכעדיקן „מעריב" און אויף זייערע פּנימער און אויסגעניכטערטע אויגן שפּרייטן זיך אויס די וואַכעדיקע דאגות פונעם לאנגן שווערן ווינטער...

בונקי בולאק באלאכאוויטש

5. באיאן

אין מלחמה־טעג

(קאפיטלען פון „א דור איז אומגעקומען")

די ליכטיקע געשטאלטן פון מיינע חברים־קדושים
וואס זיינען אומגעקומען אין די יארן ת"ש תש"ה.

נאָענטע עכאָס פון קאנאָנען־שיסעריין האָבן א גאַנצע נאַכט אויפגעריסן די לופט פון דעם שטעטל און גערייצט די נערוון פון די איינוווינער.

פון דער ווייטנס האָט זיך געהערט א ווייענדיקער סקאוווטשען פון א הונט, וואָס איז זיך אזוי דין פארשפּיצט פארגאנגען, אז זיין געווין האָט זיך טיף־טיף איינגעשניטן אין הארצן און האָט אומעטיק־טרויעריקע אנונגען געשפּינט...

און כאָטש די אויגן האָבן זיך געקלעפּט, און כאָטש דער גאַנצער קערפּער איז געווען פארמאָטערט און האָט געלעכצט נאָך אפרו, דאָך האָט מען נישט געקענט איינשלאָפן; די נערוון זיינען געווען צעשרויפט אויף אזוי פיל, אז דער קלענסטער דרויסנדיקער שאָרך האָט זיי געמאכט אויפצאפלען און דער פארטייעט, האלב־שלאָפנדיקער קערפּער האָט זיך אלע מאל מיט קאנוולסיעס געוועקט.

דער סוף־אלולדיקער, הארבסטיקער דרויסן איז געווען א ימש־חושכדיקער. די גאז־לאמפן, וואָס האָבן אין די גוטע, שטילע יארן באלויכטן די גאסן און געסלעך פון שטעטל זיינען שוין לאנג, לאנג געווען צעבראָכן און פון די אלע מאכטן וואָס האָבן זיך געביטן, איז קיין אייניע נישט געווען אויף אזוי פיל באלעבאָס, אז זי זאָל זיך פילן פארפליכטעט צורעכט מאכן די דאָזיקע לאמפן.

אימה און חשכות האָבן באהערשט די ערב ראש־השנהדיקע נאַכט אויף דורך און דורך און האָבן פארשפּרייט זייער ממשלה מיט גרויזאמקייט.

א שטילקייט איז באפאלן דאָס שטעטל און די שטילקייט שרעקט. די לעצטע פייערלעך הינטער די פארמאכטע לאָדנס לעשן זיך, קיין שאָרך הערט מען נישט און דאָך איז מען וואָך.

א פארשפּעטיקטער ייד לויפט האסטיק צוריק פון סליחות פון בית־מדרש־געסל, שניידט דורך דעם פינצטערן מארק און אוילט זיך ערגעץ ווו צו זיין שטיבל, וואָס געפינט זיך אין א הינטער־געסל פון שטעטל.

ער אוילט זיך שנעל, שנעל, גלייך ווי די פינצטערע נאַכט וואָלט אים געשראָקן און נאַכט־געשפּענסטער וואָלטן אים נאַכגעיאָגט.

דאָס שטעטל לעבט אין קאָנווולסיעס, מען ריכט זיך ווידער אויף ענדערונגען פון דער מאַכט, מען ריכט זיך אויף געשעענישן, און דאָס אומבאַשטימטע שרעקט! נאָך האַלבער נאַכט האָט זיך אין עק שטעטל, ווייט פון די הויפט־גאַסן נעבן ריין סאָפאָנטשיקס מיל אָנגעצונדן א געביידע. ווי א ברענעדיק ליכט נאָך א בר־מנין האָט די פאראייניזאמטע געביידע געברענט און קיינער האָט זי נישט געלאָשן.

די נאַכט ציט זיך אַן א אויפהער. אומגעדולדיק ווארט מען שוין אויף טאָג און דערווייל איז שוין דער שלאָף פאַרוואָגלט געוואָרן. מען קען בשום אופן נישט איינ־שלאָפן...

דורך א לאַדן־שפאַלט קוקט מען אויף דער ברענענדיקער געביידע און מען ווארט אויף עפעס. מען ווארט מיט שרעק און אומגעדולד.

מיט שאַריען אויף טאָג האָט זיך פאַרשפרייט די ידיעה, אז די באַלשעוויקעס זיינען פלוצלינג פאַרשוווּנדן פון שטעטל.

שוין נאָנץ פרי האָבן זיך אין שטעטלדיקן מארק אָנגעהויבן צו זאמלען רעדלער און פארשיידענע השערות און סברות האָבן זיך געטראָגן פון מויל צו מויל.

אייניקע האָבן דערציילט, אז ביינאכט זיינען פאַרגעקומען גרויסע שלאָכטן אין די באַלשעוויסטישע ארמיי האָט געליטן א מפלה. אַנדערע האָבן פאַרזיכערט, אז נאָך נעכטן האָבן פויערים איבערגעגעבן, אז עפעס אויסטערלישע פערזאָנען האָבן זיך באַוויזן אין די ארומיקע דערפער — אפנים שפיאָנען פון דער פוילישער ארמיי. ווי אזוי עס זאָל נישט זיין, שטעטל האָט דערפילט, אז עס איז געבליבן אָן אויפזיכט.

דאָס איז געווען אין די פרימאָרגן־שעהן.

מיטאָג־צייט איז אָבער דאָס שטעטל אומרואיקער געוואָרן. שוין באַלד אַריבער צוועלף שעה, ווי די רויטע ארמיי איז אַוועק און קיין זכר פון דער נייער מאַכט — פון דער פוילישער — איז נישט צו זען.

די שעהן האָבן זיך אָנגעהויבן צו ציען און וואָס ווייטער א שעה אין דעם פאַר־נאַכט אריין איז דער אומרו געוואָרן גרעסער. עס האָט אָנגעהויבן צו וואקסן א פאניק־שטימונג.

מען וויסט נישט פון וואַנען, נאָר פון מויל צו מויל האָט זיך א קלאַנג פאַר־שפרייט, אז די פויערים פון די ארומיקע געגנטן קלייבן זיך אין שטעטל אַריין צו מאכן א פאָגראָם.

* * *

אומרו און נערוועזקייט וואקסט פון מינוט צו מינוט. דאָס, וואָס שטעטל איז אָן א מאַכט, דאָס, וואָס די לאָגע איז אומבאַשטימט בויערט עס יעדן איינעם דעם מוח, שרעקט און מאַכט גליווערן די גלידער: ווי אזוי וועט מען איבערשלאָפן די נאַכט?

דער אָנקומענדיקער ראש־השנה־אָוונט לאָזט זיך שוין פילן. די שאָטנס פון די הייזער ווערן שוין גרעסער, דער מארק איז שוין כמעט לוידיק. די אָפענע מארק־טירן זיינען צוגעשלאָסן, די קראָמען פאַרהאַקט, מען איז זיך מכין צום יום־הדין.

אברהם דער שוחט דרייט זיך שוין ארום אין זיין צימער אָן ארומגעוואַשענער מיט א לויכטנדיקן יום־טובדיקן גזויכט. זיין וויבס־גרויליקע פאַטריארכאַלע באַרד איז בריט צעקעמט, זיין בריטער שטערן קנייטשט זיך און ער איז זיך מתעורר צו תשובה. ער רייניקט זיינע מחשבות און איז זיך מכין צו דער מערבדיקער תפלה.

ער קען זיך אָבער נישט פאַרנעמען אין דעם, וואָס דאָס שטעטל איז איצט אי־בערגעלאָזן אויף הפקר. א דינער טרוייער נעמט אים אַדורך און כאָטש ער פרווט

אים פֿאַרטרייבן מיט אַ פּסוק פון תהילים, וואָס זאָגט: „אם ד' לא ישמר עיר, שוא שקד שומר" געלינגט עס אים נישט. דער טרויער באַוועלטיקט אים און ניט ווילנדיק זאָגט ער אַרוים אין דער הויך פֿאַר זיינע בני בית:

„והיה מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראָה, איש את רעהו חיים בלעו" און פֿאַרטייטשט עס גלייך פֿאַר זיינע בני בית: און בעט פֿאַר דעם שלום פון מלכות, ווייל ווען ניט די מורא פֿאַר איר, וואָלט איינער דעם אַנדערן לעבעדיק איינגעשלונגען". און בפרט נאָך, ווען מיר ווינען דאָ אַרומגערינגלט פון שונאים. פּולע דערפֿאַר מיט גזלנים, מיט פּויערים וואָס זיינען להוט נאָך יידיש האָב און גוטס און צו פֿאַרגיסן יידיש בלוט.

די יום־טובדיקע ליכט, וואָס זיינען פֿאַר פרי אָנגעצונדן געוואָרן, ברענען און פֿירן אַ שטילן קאַמף מיט די לעצטע שטראַלן פון דער זון, וואָס רייסן זיך אַריבער פון יענער זייט טייך גלייך אין די פּענצטער פון אברהם שוחטס שטוב.

אברהם שוחט טוט אַן די יום־טובדיקע קאַפֿאָטע, און איז זיך מכין אויפצונעמען די מתפּללים ביי אים אין שטוב, ווו ס'איז דער מנין.

* * *

אין דער פֿאַרנאכטיקער שטילקייט האָבן האַסטיק אָפּגעקלונגען גאַלאָפּירנדיקע טריט פון אן אינזאַמען רייטער אויף אַ פערד, וואָס האָט זיך מיט אַן אויסרגע־וויינלעכן אימפּעט געיאָגט אין שטעטל אַריין.

דער רייטער איז געווען אַריאַן דער וואַסערטרעגער — דער שבת־גוי פון שטעטל און דאָס מאָל האָט ער מיט זיך מיטגעבראַכט אַ שווארצע בשורה:

— אין נאַמען פון כאָנע דעם פֿראַכאַדער בין איך געקומען אייך מודיע צו זיין, אַז די „באַלאַבאָווצעס" איילן זיך אין שטעטל אַריין! ראַטעווועט זיך ווי ווייט יעדערער קען!

דאָס שטעטל איז באַהערשט געוואָרן פון אַ פּאַניק־שטימונג. די געמיטער זיינען געוואָרן פֿאַרכמורעט, מען האָט זיך דערמאָנט אין דער שחיטה, וואָס די „באַלאַבאָווצעס" האָבן געמאַכט צוריק מיט אַ זעקס וואָכן, ווען זיי, צוזאַמען מיט דער פּוילישער ארמיי האָבן אָפּגעטראָטן פון שטעטל און יעדער איינער האָט אַ ציטער געטאָן ביי דעם געדאַנק, טאַמער קען ער נאָך זיין צווישן די, וואָס דער גורל וועט אָנווייזן...

— זיי פֿאָרן! — האָבן איניקע מענטשן אָנגעוויזן מיט די פינגער — און מ'האָט טאַקע פון דער וווייטנס אויף אַ מהלך פון אַ פֿאָר קילאָמעטער געזען אַ שטויב אויפהויבן זיך אין דער הייך און שווארצע באַוועגלעכקע פינטלעלער דערנענטערן זיך אַלץ אייליקער אין שטעטל אַריין.

דער מאַרק איז גלייך אָפּגעלייגט געוואָרן פון מענטשן. פון די הייזער פון צענטער־שטאָט האָט מען זיך געלאָזט לויפן אין די הינטערגעסלעך, אין די אָרעמע, פֿאַרהושכטע הייזער פון די באַלמלאָכעס, אפשר וועט מען דאָרטן דאָך אויסמייַדן דעם צאָרן פון די פֿאַראָמשטשיקעס.

יאנקל שלומהס שטוב וואָס איז געשטאַנען ווייט־ווייט אַראָפּ אזש לעבן דעם טייך פֿריפֿעט האָט זיך אויך אָנגעפּילט מיט מענטשן; יידן קרעמער, יידן סוחרים, יידן נגידים און אויך דער גרעסטער גביר פון שטעטל ר' דוד אהרן שאָפּירא איז זיך געקומען דאָרטן פֿאַרבאַהאלטן.

עולם איז געזעסן אין איין שרעק, מען האָט דורך אַ פענצטערל אלכסונדיק באַמערקט, ווי די רייטער דערנעטערן זיך אַלץ אין שטעטל אַריין. אָט זיינען שוין די רייטער ארויף אויף „יענטלס" בריק, וואָס פֿאַראייניקט בויידע טיילן פון דעם

שטעטל. האָסטיקע, ריטמיש־נאַלאָפּירנדיקע טריט הילכן אָפּ אין דעם אינעווייניקסטן געמיט, פון וווּ אַ בלוט־טראָפּן וואָלט זיך פון ערגעץ אָפּגעריסן און אַראָפּגעפאלן אויף דעם צאָפּלדיקסטן אָרט פון הארצן.

די רייטער האָבן זיך אין אַן איילנדיקן גאלאָפּ צעלאָזט איבער דעם לייזידיק־רחבותדיקן מאַרק פאַר פּאַרגעניגן וועגן האָבן זיי עטלעכע שאָסן־זאלפּן אין דער הייך אַרויסגעלאָזט און מיט אַ מאָל איז וויידער שטיל געוואָרן.

מען האָט געהערט פון דער וווייטנס עטלעכע אָפּגעהאקטע שאָסן. אַ געיאָמער, אַ געווין אָבער קיינער האָט זיך נישט געאיילט אַרויסצוגיין. מען האָט געוואַרט, אַז דער ערשטער צאָרן זאָל אַריבערגיין.

די זון אין מערב האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו באַהאלטן. נאָכט־שאָטנס האָבן שוין אָנגעהויבן צו באַהערשן די ערד, האָט מען לייבעלען — יאנקל שלמהס דרייצניאָריק יינגל אַרויסגעשיקט אויסשפירן, צי זיינען שוין די רייטער אָפּגעפאָרן פון שטעטל.

שטיל, הינטנאָרום האָט זיך לייבעלע געגנבעט דורך די צעדרייטע געסלעך צום שטעטלדיקן מאַרק. מיט אַ מאָל זיינען אים אָנגעקומען אָנטקעגן די מהנה רייטער. לייבעלע האָט זיך שטאַרק דערשראָקן און מיט אימפּעט געגומען לויפן אויף צוריק.

— שטיין בלייבן! קלייניער זשידיקל, איך שיס! — האָט זיך דערהערט אַ באַסעדיקע שטימע פון אַ רייטער, וואָס האָט געמאָכט אַ הקפּה אַרום אַ שטוב און איז גראָד צו לייבעלעס איבערראשונג אים אָנגעקומען אָנטקעגן.

— גיב אַוועק דאָס געלט, קליין יידעלע! — האָט געזאָגט דער רייטער — וווּ האָסטו דאָס געלט באַהאלטן?

דער רייטער איז אַראָפּגעשפרונגען פון פערד און האָט אָנגעהויבן לייבעלען צו באַזוכן:

— וווּ האָסטו באַהאלטן דאָס געלט?

— איך האָב נישט קיין געלט, איך האָב קיין מאָל קיין געלט נישט באַהאלטן!

— ענטפערט לייבעלע אַ דערשראָקענער.

— האָסט נישט קיין געלט, טאָ נא דיר!

אַ פּייערדיקער פאָטש האָט אָפּגעהילכט איבער לייבעלעס באַק און ער האָט זיך אַ וואָקל געטאָן צום אומפאלן.

— וווּסטו וואָס, זשידיקל, — האָט געפרווט דער רייטער אַראָפּלאָזן פון זיין פּרויז, — וווּסטו וואָס, טאָ וווּיזשע מיר, וווּ מען קען קריגן שטיוול!

דער דרייצניאָריקער לייבעלע איז געוואָרן איבערראשט פון דער נייער פּאַדרונג, וואָס דער פּאָגראָמשטשיק האָט אים געשטעלט. אַן אחריותדיק געפיל האָט אים, דעם דרייצניאָריקן יינגל באַהערשט.

— צו וועמען זאָל ער פירן דעם דאָזיקן באַנדיט? און אויב דער באַנדיט וועט נאָך עמיצן דערהרגענען, צי האָט ער רעכט אָנצוווייזן ווער עס זאָל זיין דער קרבן?

פּאַרפאלן. ער באַשליסט צו פירן דעם פּאָגראָמשטשיק צו זיך אין שטוב.

וועז לייבעלע האָט זיך דערנענטערט מיט דעם רייטער צו זייער שטוב איז זיין מאמע מייטע — אַ פרוי אין די פופציקער יאָרן — אַרוים זיי אָנטקעגן אויף דער שוועל פון זייער הויז.

— דאוואי סאפאגי! — גיב שטיוול! — האָט אַ רעווע געטאָן דאָס רויטע רצי־החדיק־פּארשוויצט פּנים פון דעם פּאָגראָמשטשיק און איז געבליבן שטיין אויף דער שוועל פון הויז.

לייבעלעס מאמע, מייטע, איז געווען אין אַ פּאַרלענגהייט, אָבער גלייך האָט זי

זיך בארואיקט, באקומען צוריק איר גלייכגעוויכט און האָט מיט אַ צערטלדיקן קול פֿרויסגעזאָגט:

— קום נאָר, פֿריצל, אַרײַן אין שטוב, וואָס שטייסטו אין דרויסן? קום אַרײַן אי־נעוויניק, וועסטו זיך פֿרומוואַשן, זע נאָר ווי דו ביסט פֿאַרשוויצט!

לייבעלעם מאמע איז אַרײַן אין שטוב און האָט גלייך אַרויסגעטראָגן אַ שפּאָגל ניי־געפֿערעסטן וויסן האנטעך און האָט אים דערלאַנגט.

די מוטערלעכע צערטלעכקייט האָט דאָך געריבט דעם רשעס האַרץ, ער איז אַריבער די שוועל פֿון דער טיר און איז אַרײַן אינעווויניק אין אַ צימער.

ער האָט אויסגעטאָן די ביקס, דעמאָנסטראַטיוו אויסגעלויפֿיקט פֿון דאָרטן די קוילן און זי אַוועקגעשטעלט אין אַ זייט און שוין מיט אַ ווייכער שטים האָט ער זיך געוואַנדט צו לייבעלעם מאמען:

און ווו זיינען די שטיוול?

— קיין נייע שטיוול, חשובער פֿריצל, — האָט לייבעלעם מאמע געזאָגט — זיינען היינט נישטאָ! איר וויסט דאָך, שוין דריי חדשים צייט ווי דער קריג גייט איבער אונדזער שטעטל. נאָר איך האָב אַ מאַן און אַ זון, וואָסערע שטיוול עס וועלן זיין גוט אויף דיר, די וועסטו נעמען.

דעם „פֿריצל" איז גראָד געפֿעלן געוואָרן יאָנקל שלמהס נייע געמזענע שטיוול־לעך און ער, יאָנקל שלמהס האָט זיי ניט מיט קיין גרויסן חשק געמוזט אים אַוועק־געבן.

— איך בעט דיך, פֿריצל, — האָט מייטע יאָנקלס פֿרוי זיך געוואַנדעט צום „באַלאַבאָוויץ" — איך בעט דיך, בלייב ביי אונדז נעכטיקן, מיר שרעקן זיך זייער צו בלייבן אליין!

— שרעקט זיך נישט, אַלטיטשקע, ס'וועט אייך גאָרנישט געשען, מיר וועלן זיך בלויז אַ שפּיל טאָן מיטן שטעטל, בלויז אַ שפּיל־טאָן!

און דערנאָך האָט ער צוגעגעבן:

— דו ווייסט, אַלטיטשקע, דו געפֿעלסט מיר, ביסט אַ קלוגע פֿרוי, אַבער איצט האָב איך נישט קיין צייט דאָ צו בלייבן, וויל מיר מוזן נאָך פֿאָרן ווייטער, דער שונא איז נישט וויט פֿון דאנעץ. אויב אין אַוונט וועלן מיר קומען צוריק, גיב איך דיר אַ וואָרט, אַז איך קום צו אייך נעכטיקן.

—אַ דאנק! אַ דאנק! — האָט אים מייטע אַרויסבאַגלייטנדיק אין דרויסן נאָכגעשריען.

וועג דער רייטער האָט זיך צוריק אַרויפגעזעצט אויף זיין פֿערד און איז אַפּגע־פֿאָרן פֿון יאָנקל שלומהס שטוב, האָבן זיך שטילערהייט אָנגעהויבן אַריינצושליייכן אין דער הויפּטשטוב פֿון קאמער, פֿון בוידעם און פֿון שטאָל די חשובסטע שטעטל־דיקע באַלעבאָטים. דערהערט, אַז מען איז נאָר איבערגעקומען מיט שרעק און מיט יאנקל שלומהס געמזענע שטיוועלעך, האָט מען זיך אַביסל באַרואיקט.

דוד אהרן דער שטאָט־גביר האָט זיך איינגעוויקלט אין אַ טלית, האָט זיך אַני־דערגעשטעלט מיטן פּנים צו מזרח־זייט און האָט פֿאַרזונגן דעם יום־טובדיקן מעריב.

און נאָך אים האָבן אַלע פֿאַרזאַמלטע מענער און פֿרויען אויסגעשלוכצט אַ געווויין און האָבן אויסגעגאָסן דעם טיפֿן ווויי זייערן אין דער ראש־השנהדיקער נאָכ־טיקער תפילה.

אויף מאָרגן אין דער פֿרי האָבן זיך די אויסבאהאלטענע באַלעבאטים ביי יאנקל שלומהס אין שטוב דערוווסט, אַז די באַלאַבאָווצעס האָבן זיך טאָקע „אַ שפּיל געטאָן" אין שטעטל.

צוויי יידן זיינען געהרגעט געוואָרן און צוויישן זיי אברהם דער שוחט — דער יידישער „ראָבין", ווי די רייטער־באַנדיטן האָבן זיך באַרימענדיק אים אָנגערופֿן.

מען האָט זיך אויך דערוווסט, אז דרייסיק „זאקלאדניקעס" האָט דער וויצע־אטאמאן געלאָזט כאָפן אין שטעטל און האָט אַרויפגעלייגט אויף דעם שטעטל צען טויזנט רובל שטראָף. וועט מען נישט צושטעלן די סומע ביז פאָרנאכט, שיסט מען די דרייסיק מענטשן.

נאָכן פאָגראָם

דער פאָגראָמען־קאָשמאָר האָט זיך אָנגעהויבן אויסצוועפן.

אין משך פון די צען טעג פון ראש־השנה ביז יום־כּפּור, אין די אזוי גערופענע עשרת ימי תשובה האָט זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן צוריקצוקומען דאָס לעבן פון דעם שטעטל צו זיין נאָרמאלן צושטאנד.

די גרויל פון דעם דרייטאָגיקן פאָגראָם, וואָס די „באַלאָבאָוצעס" האָבן מזכה געווען דאָס שטעטל ביים אָפּופירן עס, האָבן זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן צוצודעקן זיך מיט א דינעם שיכט פון דער פאָרגאנגענהייט, פון דעם קליינעם אפשניט פון דער צייט.

דער וויטיק, דער צער איז געווארן איינגעהאלטענער, פאַרבאָרגענער. ער האָט געטליעט בלויז אינעווייניק אין די הערצער און איבערהויפט ביי די נאָענטע פריינט פון די פאָגראָמירטע: אלמנות, יתומים, אומגליקלעכע מאמעס, ברידער, שוועסטער האָבן נישט געקענט פארגעסן זייערע נאָענטע, וואָס זיינען אזוי אכזריותדיק אויסגעריסן פון זיי.

ארומגעדרייט אין שטעטל האָבן זיך אויך „גליקלעכע" מענטשן, וואָס זייער גליק איז געווען געמישט מיט א קאָשמאר פון מעלאנכאָליע, פון א מרה שחורה. דאָס זיינען געווען די דרייסיק זאקלאדניקעס, וואָס האָבן געשווענדט צווישן טויט און לעבן.

שטעטל האָט פאָרט מקיים געווען די מיצווה פון „פּדיון שבויים"; מען האָט צוגיפּגעזאמלט די צען טויזנט רובל — די ארויפגעלייגטע קאָנטריבוציע, וואָס דער וויצע־אטאמאן פון די „באַלאָבאָוצעס" האָבן געפאָדערט פון דעם שטעטל. מען האָט די סומע צו אים אויסקגעטראָגן און קוים מיט שווערער מי האָט מען באָפרייט די אלע ארעסטירטע.

גייען זיי ארום אט־א־די „זאקלאדניקעס" און גלייבן זיך אליין נישט:

— זיינען זיי שוין אויסער יעדער געפאר? זיינען זיי שוין געראטעוועטע מענטשן? זיינען זיי שוין נישט מער קיין „פארבראכער"?

און ווען עס טוויכט אויף די שרעק פון דעם הינטערבאוווסטזיין נעמט זיי עפעס נאָגן אזא אומבאשטימטער טרויער, אזא מעלאנכאָליע וואָס צעשטערט זיי דאָס גליק, די פריידּ פון פריי זיין.

— הייסט עס, אז אָן אנדערער, א צווייטער, א דריטער, א פערטער איז יא גע־וועז דער קרבן און זיי זיינען די געראטעוועטע!

אבער די צייט טוט אירם און דאָס לעבן הייבט אָן צו באַקומען צוריק זיין נאָרמאלן אויסזען.

די אָנגרייפערישע ארמייען פון דעם פּוילישן מיליטער זיינען שוין לאנג אַוועק פון שטעטל און די „טיל"־ארמייען זיינען אָנגעקומען.

איבער דוד אהרן דעם וויינישענקערס שטוב, וואָס שטייט אין צענטער פון מארק איז ארויפגעצויגן געוואָרן די פּוילישע פאָן מיט דעם וויסן אַדלער. דאָרטן טאָקע — אין דער שענקסטער הויז פון שטעטל — האָט זיך איינגעאָרדנט די צייטווייליקע קריגס־פאַרוואלטונג פון דער שטעטל מיט אן ארמיי־אָפיציר וויי דער קאָמאנדאנט פון דעם שטעטל.

ביי דעם דאזיקן קאמאנדאנט האָט מען עס שוין טאקע ארויסגענומען א ספּר־ציעלע דערלויבענישׂ צו דאוונען יום־כּפּור אין די חסידים־שטיבלעך און אין די ביידע בתי־מדרשים. און ארויסבאקומען די דערלויבענישׂ האָט נישט קיין אַנדערע ווי ליי־בעלעם מאמע — מייטע, א פרוי אין די פּופּציקער יאָרן, וואָס האָט געוואָלט א פּערפעקטן פּוילישׂ און האָט אין די טעג פון דער אַקופּאציע, פון די פּאַגראָמען געשפּילט א וויכטיקע ראָל, ממש ווי א מלאך המושיע.

אומעטום אין די גרעסטע פּייערן, אין די סכנותדיקע סיטואציעס, וועלן אכזריות און ברוטאליטעט האָבן געבושעוועט, האָט מען זי געזען. שטענדיק איז זי געקומען צו דער צייט און האָט ממש וווּנדער באַווירקט.

צו די גיפערלעכסטע פּאַגראָמטשיקעס האָט זי נישט קיין מורא געהאט צוצו־טרעטן. פעסט אין איר כאַראקטער אין ממש־צארט אין איר באַנעמונג האָט זי מיט אירע רייד די הערצער פון די צעוישעטע באַנדיטן איינגענומען, אז זיי, די באַנדיטן, די פּאַגראָמשטשיקעס האָבן זיך פּאַרשעמט פּאַר איר ווי פּאַר א מאמען:

— זיי מוחל, באַבושקא! — האָבן זיי מיט הכנעה זיך פּאַרנטפּערט פּאַר איר.

און זי, מייטע, לייבעלעס מאמע, האָט עס טאקע באַקומען די דערלויבענישׂ ביים קאָמאנדאנט פון שטעטל, אז מען זאָל מעגן דאוונען יום־כּפּור אין ביידע בתי־מדרשים און אין די חסידים־שטיבלעך.

דער קאָמאנדאנט איז געווען אויף אַזויפיל קאָרעקט און העפלעך, אז ער האָט אפילו באַשטימט סאַלדאַטן, וואָס זאָלן אכטונג געבן, אז די תפילות אין דעם הייליקן טאָג, זאָלן נישט געשטערט ווערן דורך אומפּאַראַנטוואַרטלעכע עלעמענטן.

און אָט איז אַנגעקומען דער ערב יום־כּפּור.

דאָס שטעטל האָט זיך געמומען גרייטן אויפצונעמען דעם יום־הדין. פּאַר פרי האָבן זיך אַנגעהויבן צו הערן די פּרוישׂ געווייגען ביי דעם ליכט בענטשן. דאָס לייענען פון די תחינות האָט היינטיקס מאָל פּארנומען מער צייט ווי שטענדיק. צופיל האָט איצט יעדע פרוי אַרייגעלייגט אין יעדער תחינה. צופיל צער און וויטאָגן האָבן זיך אַנגעקליבן און ניט געווען קיין בעסערע געלעגנהייט אויסצודריקן זיי ווי די איצ־טיקע ביי ערב יום־כּפּורדיקן ליכטבענטשן.

פּחד האָט ווידער געלויערט אויפן שטעטל, און עס איז שווער געווען צו אונ־טערשיידן, צי עס איז דער פּאַרהוילענער פּחד פון די פּאַגראָם־טעג, וואָס איז צוריק אויפגעשטאַנען תחית־המתים און האָט באַהערשט דאָס גאַנצע געמיט, צי עס איז דער פּחד פון דעם פּאַרבטיקן טאָג, וואָס דערנענטערט זיך און קומט באַלד אַן.

ווען בייידע פּחדים האָבן זיך אַבער פּאַראייניקט, האָבן זיי באַהערשט דאָס גאַנצע ווען און געצונדן אימה אין די גלידער.

לייבעלע — א יינגל פון א יאָר דרייצן, האָט זיך אַרומגעבלאַנקעט א צעדולטער. ער האָט נישט אַראָפּגענומען קיין אויג פון זיין העלדישער מאמען, וואָס האָט אַזא גוואַלדיקן הערַאיזם אַרויסגעווויזן אין די צען טעג פון בחלה און פּארווירנקייט. ער איז געווען זייער שטאַלץ מיט איר און זיינע אויגן האָבן אויסגעדריקט לויבשׂפּט און טיפע אכטונג צו איר.

איצט אַבער איז זי, זיין מאמע, געזעסן אין א ווינקל פון עסצימער א פּאַר־מוחטע, א פּאַרטראַכטע און שווערע מחשבות האָבן איר נישט געלאָזט צו זיך קומען.

פּאַרוואָס איז זי אַזוי אומעטיק, — האָט לייבעלע יא און נישט פּאַרשטאַנען דער מאמעס געמיט־שטימונג. — אלע האָבן דאָך אין שטעטל געהערט וועגן איר מיט אַזא רעספּעקט, פּאַרוואָס איז מיט א מאָל געקומען אין איר אַזא ענדערונג?

אַבער לייבעלע וווּסט נישט ווי אזוי עס איז געשען און אָט איז ער אויך שוין אַנגעשטעקט מיט דער מאמעס מעלאַנכאָליש שטימונג. ער פּרווועט זיך אַרויסכאפן אין דרויסן, אפשר וועט ער קענען פּאַרטרייבן זיינע שלעכטע געדאנקען וואָס קריכן

אים אין מוח אריין. אבער דער דרויסן איז ליידיק פון מענטשן. לייבעלע קוקט זיך ארום אין אלע זיטן, ער זעט קיינעם נישט. פון אלע ארומיקע הייזער קוקן בלויז צו אים ארויס פון די פענצטער די ערב יום־כפורדיקע ליכט און זיי דערמאנען אים אין ליכט נאך א טויטן און פארטאפלען נאך די שרעקלעכע אנונגען פון זיינע מחשבות.

וועגן וואס טראכט איצט לייבעלע?

לייבעלע האט זיך איצט דערמאנט אין זיין ערב ראש־השנהדיקער באגעגעניש מיטן „באלאכאווער" דעם פאגראמשטשיק. דער גרויל פון יענער באגעגעניש איז אנגעלאפן מיט האסטיקייט און האט אים ניט צורו געלאזן, וויל צוגעקומען איז די דערפארונג פון די פאגראם־טעג:

— שיעור־שיעור, און ער וואלט א קרבן געווען אין די הענט פון די וועלדע בעמ־טיעס! — און דער גרויל איז נאך גרעסער געווארן.

ער האט זיך דערמאנט אין די הרוגים, אין די קדושים, וואס מען האט א גאנצע וואך געפירט פון די ארומיקע דערפער בכדי זיי צו מקבר זיין אויף דעם שטעטלדיקן בית־עלמין.

אבער פארוואס אסאציאירן זיך ביי אים אין געדאנק די דאזיקע הרוגים מיט זיין עלטערן ליבסטן ברודער יוסף, וואס איז איצט ערגעץ ווו אין א שטעטל, וואס געפינט זיך א דריסיק־פערציק קילאמעטער ווייט פון דאנען?

לייבעלע דערשרעקט זיך אליין פאר זיינע רעיונות, ער שאקלט זיך אפ אויף א מינוט פון זיי, אבער גלייך באהערשן זיי אים ווידער. ער האט אליין נישט באמ־מערקט, ווי ער האט אזוי ניט ווילנדיק ארויפגעשפאצירט אויף דעם שמאלן בריק, וואס פירט אויף דער צווייטער זייט טייך.

דאס קאלטע ווינטעלע, וואס האט אנגעהויבן צו בלאזן פון דעם טייך, האט אים א ביסעלע אויסגעטשוכעט פון זיינע מחשבות און אין דער פארנאכטיקער שטילקייט זיינען צו אים ווידער דערגאנגען די געווייגען פון די יידישע פרויען ביים ליכט־בענטשן...

לייבעלע האט זיך געאיילט אהיים. האסטיק האבן אים אפגעהילכט זיינע טריט. אן וועג ער איז ארויס אין שטוב, האט ער געטראפן זייער אן אומאנגענעמע איבער־ראשונג.

לייבעלע האט גלייך פארשטאנען, אז אן אומגליק איז געשען: דער טאטע ליגט אויף דער ערד און ווייגט, די מאמע האלט זיך אין איין ריידן די האר און יאמערט, שלוכצנדיקע ליגן ביידע עלטערע ברידער איינגעיארעטע אין די קישנס און זייערע קערפערס וואוולפן זיך אין קאנוולסיעס.

וועג די שטוביקע מענטשן האבן אים דערזען, האט זיך דער יאמער פאר־שטארקט:

— מיין טייער קינד! — האט די מאמע אויסגעשריען — מיר האבן שוין נישט אונדזער גאלדענעם זון!

די מאמע האט שוין נישט געדארפט ענדיקן, לייבעלע האט שוין גלייך פאר־שטאנען וועגן וואס עס האנדלט זיך.

* * *

וועג די אוונט־שאטנס זיינען געווארן לענגערע, האט זיך לייבעלעס טאטע אויפ־געהויבן, איז צוגעגאנגען צו דעם וויגקל, ווו עס איז געלעגן א פארחלשטע זיין פרוי־מייטע, צארט האט ער זי אנגערירט ביים אקסל און האט א זאג געטאן:

— מייטע, שטיי אויף! עס איז שוין באלד יום־טוב! מען דארף זיך וועגן „שבעה" איידער דער יום־טוב קומט אן!

די מאמע מיטע האָט געפֿאַלגט און האָט זיך אויפגעזעצט.

די ברידער האָבן פֿאַרײַנגעטראָגן צוויי נידעריקע בענקלעך און טאָטע־מאמע האָבן זיך געזעצט „שבעה".

דער טאטע האָט מיט אַ געבראָכן געמיט געזאָגט אַ פּאָר קאָפּיטלעך תהילים און אַ שטילע תּפֿילה זיך געקויקלט פון די אויגן איבער די באקן און האָט ווי אַ פֿערלדיקער טוי־טראָפּן זיך געבלאָנקט איבער זיין וויים־גרויער באָרד.

מיט אַ מאָל האָט זיך דער טאָטע אויפגעשטעלט, געזונדעט זיך צו דער מאמען און איר אַזוי געזאָגט:

— און איצט, מיטע, לאָמיר ניט פֿאַרשוועכן די גרויסקייט פון דעם היליקן טאָג. קום אין שול דאוונען!

ד' נתן וד' לקח, ברוך דין האמת!...

י. קאנישטער

„דאנקען גאט, ס׳ברענט!״

באלד אויף מארגן, נאכן איבערפאלן און ארעסטירן די עטלעכע צענדליק אוי־קרייגישע סאלדאטן פון סקאראפאדסקים מלוכה, וואס זיינען אלס מיליטעריש־ער פאסטן געשטאנען אין שטעטל, האט זיך אויפן גרויסן פירעקדיקן מארק באווין א קאמפאניע פוילישע סאלדאטן. זייענדיק באוואפנט ביז די ציין, מיט די שטאלענע קאסקעס אויף די קעפ, האבן זיי מיט א האפערדיקן נצחון־געוואנג דורכמארשירט דעם גאנצן מארק פון אין עק ביזן צווייטן. דארטן, אויפן צווייטן עק, האבן זיי זיך פונאנדערגעטיילט און פארנוויי זיך גלאזט איבערן שטעטל און געמאכט רעווי־זיעס אין די יידישע הייזער. אונטערן אויסרייד פון זוכן פארבאהאלטן געווער האבן זיי אומעטום, אין אלעווינקעלעך און פארבארגענע ערגער געגישטערט און געזוכט. וועו זיי האבן געפונען זאכן, וואס זיי איז געפעלן, האבן זיי רעקווירירט און צוגע־רויבט פאר זיך, זאגנדיק, אז דאס זיינען בלומרשט מיליטעריש זאכן. ווער ס׳האט פראטעסטירט, אדער געמאכט א באמערקונג, אז דאס זיינען שטוביקע געקויפטע זאכן, דעם האבן זיי אויפן ארט צעשלאגן. דעם העברעאישן לערער נ. קעצקער, ביי וועלכן זיי האבן, לויט א מעשטשאנסקער מסירה געזוכט א מאשין־געווער און נישט געפונען, האבן זיי אפילו, אפשר צום ערשטן מאל אין זייער באניטער שטראף־פראקטיק, מכבד געווען מיט די טראדיציאנעלע 25 שמיין. אזוי האבן זיי, די פא־ליאקן שוין באלד ביי די ערשטע טריט פון זייער באניטער זעלבסטשטענדיקיים, ביי דעם אנהייב פון זייער אויפגעקומענער באניטער מלוכה ארויסגעווען זייער פאר־ביסענע שנאה צו די יידן און אביסל שפעטער אפילו מיט יידיש בלוט אנגע־הויבן צו פארשרייבן זייערע ערשטע בלעטלעך פון דער נייער פוילישער היסטאריע.

זיי האבן, ווי די דייטשן בשעתם, ענומען אוינפירן א שטרענגע אדענונג אין שטעטל, א מין קריגס, אדער אויסנאם־צושטאנד. מ׳האט פון 5 פארנאכט ביז 7 גאנץ פרי נישט געטארט זיך באוויזן אין גאס. דער האנדל, וואס איז אזוי אויך שוואך געווען, איז ווי בכלל, יעדע באשעפטיקונג, פארלאזירט געווארן. די יידישע שול, בראש מיטן לערער קעצקער, ווי אויך דער יוגנט־קלוב מיט די אלע יוגנטלעכע צוזאמענקומען און אינטערסאנטע רעפעראטן, אנגעפירטע טאקע פונעם זעלבן לערער, זיינען מיט אמאל אפגעשטעלט און איבערגעריסן געווארן. די יידן זיינען אומגעגאנגען מיט פארזאגטע פנימער און פול מיט פיין אין די אויגן. צוקוקנדיק זיך צו דער האפערדיקייט און ברוטאליטעט פון די פאליאקן, האט דאס הארץ קיין גוטס נישט פאראויסגעזאגט. ס׳זיינען אומגעגאנגען קלאנגען, אז די האלערטשיקעס אין נאענטן בריסק שניידן און רייסן יידישע בערד. די יידן האבן מיט אמאל דער־שפירט, נאך די אלע שווערע איבערלעבנישן, אז ס׳רוקן זיך אויפסניי אן נייע בלוטיקע בזואליעס און נייע צרות. מ׳האט אויך דאן געשמועסט, אז די „בארוועסע״, די באלשעוויקעס, וואס זיינען שוין אביסל צו זיך געקומען, וועלן גיין אינגיכן איף וואכשע אין פארטרייבן די פאליאקן פון דער נעגנט.

אין אייגעם אַ טאָג זיינען טאָקע די פֿאַליאקן פֿלוצלינג פֿארשוווונדן געוואָרן פון שטעטל. דאָס שטעטל איז געבליבן אָן אַ מאָכט, ממש אויף הפקר און די יידן האָבן געציטערט. זיי האָבן זיך אפילו צונויפגערעדט מיט די מעשטשאנעס און אויפגעשטעלט אַ „וואַרטא", וואָס פלעגט מיט „קאַלט" געווער, מיט שטעקעניעס, אָן אַנדערע ענלעכע כלי־זיינס זיך צווישטעלן אלע נאכט אויף אַלע וועגן היטן דאָס שטעטל. אַבער דאָס האָט קנאפ וואָס בארואיקט די צעשראָקענע געמיטער.

און פלוצלינג, אין אַ זומערדיקן אלול־טאָג, טאָקע ווי אַ דונער פון אַ שייגעס, אויסגעלויטערטן הימל, האָט זיך פֿרייגעריסן אין שטעטל אַ באַנדע באלאכאָווצעס, די דאמאָלסדיקע פּוילישע שותפים און ווי אַ בלוטיקע וואָרעניש די יידן האָבן זיי דעם ערשטן יידן, וואָס זיי האָבן געטראָפן, דעם שייגעס בעל־חבית ר׳ יעקב לייב קעמפּער דערשאָסן אויף טויט. זיי האָבן זיך נאָך דעם פֿרויסגעלאָזט אויף אַ יאגד אין שטעטל און האָבן געכאַפּט און פֿרויסגעפירט אויפן שאָסיי אן ערך 25 יידן ערוב־ניקעס, האָבן קיגן זיי אָנגעשטעלט אַ מאַשין־ביקס און אלע געדראָעט מיטן טויט און די הייזער אונטערצינדן, אויב מ׳וועט זיי ביז 6 אזייגער פֿארנאכט נישט ברענגען די קאָנטריבוציע פון אן ערך 10.000 רובל.

זיי האָבן אויסגעווויילט פון צווישן די געפאנגענע עטלעכע פערזאָנען און זיי דיקטירט אין שטעטל צו זאמלען דאָס געלט. ס׳איז געוואָרן אַ יללה און אַ גרויס געשריי אין שטעטל. די שליחים זיינען אומגעלאָפֿן ווי באַנומענע און געשריען מיט קולי־קולות אין דער וועלט אַריין: „יידן גיט געלט, דאָס לעצטע גיט פֿוועק און ראטעווט זיך". יידן האָבן טאָקע דאָס לעצטע אפּגעגעבן און מ׳האָט יאקאָש באַווייזן צו דער באַשטימטער שעה צונויפצושטעלן די געפֿאַדערטע סומע און אַזוי פֿרום זיך ראטעווען פון די געפערלעכע באַנדיטן.

דאָס שטעטל איז דערנאָך ווידער געבליבן אַליין, אויף גאָטס בראָט, אויף הפקר. די מעשטשאנעס, די פּריערדיקע שותפים צו דער „וואַרטא", האָבן זיך איצט צוריק־געהאַלטן, האָבן מורא געהאט צו מאַכן מיט יידן שותפות. די יידן ווידער האָבן מיט מער שרעק געקוקט אויף דעם אַראָפּגעלאָזטן פֿארהאנג איבערן מאָרגן און מיט פּחד געקלערט, ווער ווייסט, וואָס עס גרייט זיך אויף יענער זייט ווידער פאָר זיי. ווייל ביי יעדן זיינען נאָך געווען פּריש אין זכרון די מלחמה־גרויל. די מלחמה־פּחדים זיינען נאָך פון די הערצער אינגאנצן נישט אויסגעוועפט. אין זיערע אויערן האָבן נאָך גערוישט די עכאָס פון די האַרמאטן קנאלן און די קנויל רויך מיט די פייערצונגען, וואָס האָבן דאָס שטעטל פֿארניכטעט. האָבן נאָך ווי די שדים געטאנצט פאר די אויגן. די בערג־לער און קופּעס שטיינער פון די געווועזענע שטיבער האָבן נאָך ווי קברים אויסגעזען. מ׳האָט נאָך נישט פֿארגעסן די אלע מלחמה־צרות, שרעק, הונגער און נויט. די דייטשן, די אקופירער דאן פונעם געגנט, וואָס האָבן אלץ רעקווויזירט אין בארויבט, אפילו דאָס ביסל מילך ביי די קינדערלעך. זייער נאַביאָגן איבער די גאסן די ציווילע מענטשן און פארכאפן זיי צו צוואנג ארבעט אויפן אָרט אָדער אין וווייטער ערטער. דאָס באגרעניצטע לעבן, דאָס פארשפארט זיין אין די שטיבער פון 5 ביזטאָג ביז 7 גאנין פרי. דאָס שיינען־סימטעס זייערע פון ארויספֿאָרן און אריינקיין פון שטעטל. בכלל דאָס פֿארלירן דאָס חשיבות פון מענטש. שפּעטער — די אנקומענדע רעווא־לוציעס אין עסטרייך, אין דייטשלאנד און באזונדער אין רוסלאנד און דאָס צעפאלן זיך פון די ארמייען און ציווילע מאכטן. דאָס בייטן זיך פון די מאכטן יעדן מאנטיק און דאנערשטיק. דאָס אומזיכערקייט און הפקרות פונעם לעבן. מ׳האָט זיך נאָך נישט אויסגעטשוכעט פון די אלע קאשמארן און שרעקלעכע איבערלעבונגען און שוין טאנצן ווידער די שדים זייער מלחמה־טאנץ צווישן דעם נייעם רוסלאנד און נייעם פּוילן. די באלשעוויקעס, ווי נאָר זיי זיינען שטארקער געוואָרן, האָבן דערקלערט קריג

פּוילן אוּן זיך געלאָזט אויף וואַרשע, אויב ירשנען דעם אַלטן צאַרישן רעזשים זאָגן זיי, זיינען זיי בילכער אויף די שטחים לאַנד אוּן געגנטן, וואָס די פּאָליאַקן האָבן פּאַר־כאַפּט אין וואָלין אוּן ליטא אוּן אפילו קאָנגרעס־פּוילן גופא וויזן זיי אויך ניט שענקען.

אין אייניע א זומערדיקן פּאַרנאַכט, כמעט אין דעמערונג, באַווייזן זיך טאַקע אומגעריכט אין שטעטל, וואָס איז שוין היפּשע עטלעכע טעג געווען פּאַרלאָזט אוּן הפקרדיק, אַן א מאַכט, עטלעכע ראָטעס באַלשעוויקעס. קליינע, דארע אוּן שוואַכע, כמעט באַרוועס אוּן נאַקעט אוּן נישט אַלע מיט געווער. אַנקוקנדיק זיי האָט נישט אייניער געטראַכט: „וי האָט זיך עס געגומען צו אַזעלכע ני־שט באַהאַפּטע באַרוועסע אזא כח אוּן קראפט צו באַזיגן קערענסקים ארמיי אוּן די אלע איבעריקע, וי דעניקין אוּן נאָך וי זיי האָבן דאָרטן געהייסן? סיידן טאַקע נאָר מיטן גייסט פּין דער נייער אידייע האָבן זיי באַווּזן דאָס אויפצוטאָן! זיי האָבן זיך גיך איינגעאָרדנט אין שטעטל אוּן אויף מאָרגן האָבן זיי שוין פּאַרוויילט דאָס שטעטל מיט שיינער מוזיק אוּן מיט רעדעס, פיל מיט צאָרן אוּן שיינע הבטחות. מ'האָט געוועדט צום פּאָלק, צי די מאַסן אוּן זיי צוגעזאָגט עולם הזה מיט עולם הבא. זיי האָבן באַווּזן, וי דער קאָמוניזם כאָרשירט מיט ריזיקע טריט פּאַראויס, פּאַרנעמט אלין אויפן וועג אוּן פּאַרטרייבט זיינע שונאים. איצט גייען זיי אַפּנעמען פּוילן אוּן דאָס דורך איר אַנגעהויבטע אוּן וועלן דאָס אויך דערגרייכן.

דערווייל האָבן זיי געוואָלט מאַכן אַביסל אַרדענונג אין שטעטל אוּן האָבן צוליב דעם ציל אויסגעקליבן א „רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט) לויט אַנווייזונגען מסתמא האָבן זיי אַנגערופן א 5-6 יידן אוּן דווקא פּונעם ציוניסטישן לאַגער וויַ מ. גינזבאַרג, יוסף זאַסק. בערל העלד אוּן י. ה. העלד. אויך יוסקע באַיאַן, יצחק ערליך אוּן וועלוול רייסקי (לעבט אין ארגענטינע). ס'זיינען אויך געווען אין דעוואָקאָם עט־לעכע מעשטשאַנעס. פּאַרשטייט זיך, אז פּון די א כבודים האָט מען דאָן זיך בשום אופן נישט געקענט אָפּזאָגן. אָבער גלייכצייטיק ביי אזא אייפערדיקער אוּן נייער מאַכט האָט עם געהייסן נעמען אויף זיך גרויסע פּאַראַנטוואַרטלעכקייט אוּן איינ־שטעלעניש.

דער־א אומשטאַנד האָט לאַנג אויף זיך נישט געלאָזט וואַרטן: מיטן דערשיינען פּון די באַלשעוויקעס אין שטעטל זיינען באַלד דארט פּאַרשוווּנדן געווארן אַלע ערשט־נויטיקע לעבנס־מיטל, וויַ זאַלץ, צוקער אוּן שוועבעלעך אוּן אפילו, צוכיסדעך, ברויט. דער קאָמיסאר פּלענט אַלע מאָל צו זיך פּרויסרופן דעם פּרעזידענט פּונעם דעוואָקאָם, מאַטל גינזבאַרג אוּן לכתחילה נאָר אויפמערקזאָם מאַכן אים אויף דעם אוּן צוגלייך פּאַדערן פּון אים די זאַך אויספּאַרשן אוּן אויף דעם שטרענג ראַגירן. שפּעטער צו, וזען ער האָט נעזען, אז די לאַגע ווערט נישט בעסער, האָט ער אים אפילו געווארנט אוּן שטרענגע אולטימאַטומס געגעבן. ער, מ. גינזבאַרג, אַבער, א בן עיר, אויסגעקאָכט מיט יעדן איינעם אוּן א גוטער ברודער מיט יעדן, האָט דאָך נישט געקענט פּאַראַטן אוּן אויסגעבן זיינע באַקאַנטע. האָט ער טאַקע געהאט דערפּאר שטענדיקע צרות אוּן געדערפט קענען גוט באַלאַנסירן מיט די אומשטענדן אוּן ארט־באַדינגונגען. א היין דעם האָט ער יעדן טאָג געדארפט צושטעלן פּערד אוּן וועגלעך אוּן דאָס, בידוע, האָט ער עמוזט נעמען ביי די גוים. האָט ער זיך אזוי ארום געשאפן געפערלעכע שונאים צווישן זיי. אוּן די פּאָליטישע אוּן קריגס־לאגע פּון די באַלשעוויקעס האָט פּונקט דאָן זיך א קער־געטאָן אויף צוריק. דאָס מלחמה מזל האָט זיי אַנגעהויבן צו פּאַראטן. טראָץ דעם, וואָס דאָן איז קיין שום צייטונג נישט געווען, האָבן אָבער יידן געוווסט צו דערציילן, פּאַרשטייט זיך בסוד־סודות, אז די באַלשעוויקעס האָבן ביי וואַרשע געכאַפּט א גרויסע מפּלה, אז די פּראַנצויזן מיט די ענגלענדער זיינען אונ־

טערגעקומען די פאליאקן מיט הילף פון זיי טרייבן איצט די באלשעוויקעס אויף צורוק.

און כך הוה. אין א שיינעם פריטיק פארנאכט, וואס איז אויסגעפאלן צווישן טעג פאר ראש־השנה תר"פ (1920) האבן זיך וויידער באווייזן אין שטעטל באלשעוויסטישע סאלדאטן. דאס מאל זיינען זיי אנגעקומען פון בריסקער זייט און געמאכט דעם אינדרוק פון אנטליופנדיקע. פון אנהויב זיינען זיי אנגעקומען אין קליינע צאלן און אויף מארגן, שבת, זיינען זיי שוין געלאפן מאסנווייז. יידן גייען זיך רואיק פון דאוונען מיט די טליתים אונטער די ארעמס און דא זעען זיי גאר, ווי די באלשעוויקעס לויפן פון זאבלוטער זייט. א שלעכטער סימן, טראכטן זיי, און, אויב אזוי זיינען טאקע די קלאנגען, אז זיי האבן דארטן ביי ווארשע, געכאפט א מפלה, ריכטיקע. יידן זיינען דאך נייגעריק און ווילן וויסן, וואס ס'איז געשען מיט אלע פרטים. ממש ס'גייט זיי אוים דאס חיות. אבער ווי אזוי? ס'איז דאך פשוט א מורא און ס'שמעקט אמאל מיט סכנות נפשות. אייגנער אבער, פסח מערין, זייער א נייגעריקער יונגערמאן, שטעלט זיך איין און שטעלט אפ א סאלדאט, פונקט דאן, ווען ער, א פארשטויבטער, א פאר־מאטערטער, לויפט דורך דעם מארק, וואס איז שוין געווען פול מיט אפטרעטנדיקע סאלדאטן, און פרעגט אים די סיבה, וואס זיי לויפן אויף צוריק. דער סאלדאט האט אים גלייך אנגענומען פאר א שפיאן און נעמט אים אן און ווייל אים פירן אין רעווקאם. א נס וואס די פרוי זיינע האט עס באמערקט און, זייענדיק א יידענע א קאזאק מיט דער רוסישער שפראך אין מויל, האט זי אים אנגעהויבן צו בעטן, ממש חלשן פאר אים, האט אים, גלייכצייטיק, איינגעלאדן אויף מיטיק און האט יאקאש דעם מאן געראטעוועט פון א זיכערן טויט. פונקט דאס זעלבע איז געשען שפעטער צו פארנאכט. דער גרויסער מארק איז דאן געווען פול מיט סאלדאטן, פיס־גייער און רייטער. זיי האבן געוואלט פראוואצירן די נייגעריקע יידן, וואס זיינען געשטאנען שבתדיק אנגעטאן און געקוקט אויף די אפטרעטנדיקע סאלדאטן.

איינער א סאלדאט האט פארגעליגט א יידן אפקויפן ביי אים די זלאטעס, וואס ער האט געהאט, פאר סאוועטסקי געלטער. דער ייד האט, זעט אויס, געמאכט א גוט געשעפט, ווייל באלד האבן זיך אנדערע יידן מתקנא געווען אין אים און האבן שוין געפרעגט די סאלדאטן צי זיי האבן זלאטעס. איינער א רייטער האט דאן אויסגעשריען אז ווער ס'האט סאוועטיש געלט זאל צו אים צוקומען, ער האט א סך זלאטעס און ווייל זיי אויסטווישן. עטלעכע מענטשן זיינען צו אים צוגענאנגען און דא האט ער גאר אפגענעבן א באפעל זיינע אונטערגעארדנטע די יידן צו ארעסטירן און זיי אפפירן אין רעווקאם. די מענטשן זיינען געווען אין א גרויסער סכנה דערשאסן צו ווערן. מ'האט זיי אפגעפירט אין רעווקאם, אבער די יידישע מיליציאנערן, באזונדער דער פאליציסט וועלוועל רייסקי האט זיי אפגעהאלטן ביז שפעט אין אוונט, וען די בהלה ביי די סאוועטן־סאלדאטן איז געווארן שלין גרעסער צוליב די אנגרייפנדיקע פאליאקן, וואס האבן זיך דערנענטערט און מ'האט פארגעסן אין זיי. א גאנצע נאכט האבן זיך געהערט די איבערשיסונגען פון די ארמייען אין און ארום שטעטל. די בריקן, וואס זיינען געווען לרוב איבער די טייכן און טייכלעך אונטערן שטעטל, האבן א גאנצע נאכט ווי ליכט געברענט. דאס האבן די אפטרעטנדיקע באלשעוויקעס זיי אפרניכ־טעט, כדי צו מאכן שווער דעם אנגרייף פון די פאליאקן.

די מיטגלידער פונעם רעווקאם זיינען געבליבן אין שטעטל און אזוי ארום זיך גראטעווען, אויסער צווויי יידישע פאליציאנטן, יוסקע באיאן און יצחק ערליך, וואס האבן געדינט ביי די באלשעוויקעס אין דעם נאענטן שטעטל קאמיען קאשירסק און זיינען אין דארף זאלאזנע אויפן וועג קיין ראטנע דורך די פאליאקן דערהרגעט געווארן.

די פאליאקן נאכאגנדיק די באלשעוויקעם אין דער קאוולער ריכטונג, זיינען אין שטעטל נישט פארבליבן, איז דאס ווידער אזוי פארבליבן אן שוץ און אן מאכט, ממש אויף הפקר.

אויף מארגן, זונטיק, ערב ראש השנה, נישט קוקנדיק וואס ס'איז שוין גרויסער טאג, איז די באוועגונג אין שטעטל געווען ווי פארשלאפן. ווי אלע מענטשן וואלטן געווען אויסגעשטארבן. די יידן זיינען פארשלאפן אין זייערע הייזער און האבן מורא, נאך דער שרעקלעכער נאכט, פרויסצוגיין אין דרויסן. זיי מיינען געווים, אז ס'זיינען נאך דא אין שטעטל סאלדאטן אזן, ווער ווייסט, מ'קען נאך וויטער אנהויבן שיסן, ווי אין דער לעצטער נאכט. מ'קוקט ארויס דורך די לאדן־שפארינעם, אין דער הויך פון די בוידעמער, ניין, זעט אוים ס'איז שטיל אין שטעטל, ס'איז קיינער נישטא דארט מער. ס'וואגט עמיצער ארויסצושטעלן א פוס. קוקט זיך אום אין אלע זייטן. ס'טוט דאס אויך א צוויטער, דערווייל הויבן שוין ארויסקומען מענטשן פון די שטיבער און ס'ווערן רעדלעך אינמיטן די גאסן. ס'האט זיך אויפגעכאפט דאס שטעטל און עס רודערט שוין. מ'פרעגט איינער ביים אנדערן, ווי ער האט זיך געפילט אין דער „פריילעכער" נאכט. וואס וועט זיין וויטער? מיט וועמען בליבט מען, מיט די באלשעוויקעם, צי מיט די פאליאקן? קיינער, פארשטייט זיך, וויסט נישט וואס צו ענטפערן. די געמיטער זיינען אנגעצויגן און צעשטורעמט. אויף די הערצער איז קאלעמוטנע. ס'איז דאך אויך ערב ראש־השנה, א צייט אויך פון חשבון הנפש, ווען א פיש אין וואסער ציטערט. די נשמות זיינען באצערט און די הערצער זיינען פארקלעמט און פארציטערט. מ'פילט, אז די שטילקייט, וואס הערשט ארום אין שטעטל איז ווי פאר א שטורעם, אז דארטן, ערגעץ אונטערן פארהאנג, גרייט זיך עפעס אין געהיים גאר נישט קיין אנגענעמער סורפריז.

פרומע יידן האבן דאך נישט געוואלט פארשטערן דעם יום טוב. זיינען זיי געגאנגן, ווי דער דין זאגט, טובלן זיך אין מקוה. זיך צוגעגרייט און ריין געמאכט דעם גוף מיט דער נשמה, כדי אויפצונעמען דעם יום המשפט... צוויישן די לעצטע איז אויך געווען דער שוחט ר' אברהם שלמה יואלס. צוליב די פארברענטע בתי־מדרשים אין מלחמה־צייט, האט מען דאן געמאכט מנינים אין פריוואטע הייזער. אויך ביי ר' אברהם שוחט אין שטוב איז געווען א מנין פון די „סטעפאנער" חסידים.

ר' אברהם איז שוין געווען צוגעגרייט, אנגעטאן אין די יום־טוכדיקע מלבושים, שוין אויסגעקמט זיין בארד, וואס ערטערווייז איז זי געווען שוין דורכגעפלאכטן מיט זילבערנע פעדימלעך און איז געפאלן אויף זיין וויסן העמד, מיט א חסידישער זיידענער היטל. די טיש זיינען שוין געשטאנען צוגעגרייט אין מיטן צימער מיט זויבער־ווייסע טישטעכער צוגעדעקט. אויף דעם בעלעמער זיינען געשטאנען די אפגעשיינרטע לייכטער מיט די ליכט צום אנצינדן. ס'האבן נאר געפעלט די מתפללים, כדי אנצוהויבן דאווענען מנחה באציטנס. און דא פלוצים, ווי עפעס א שטורעם, ווי אן אמתער וויכער האבן זיך אנגעיאגט אויף די פערד צוויי רייטער מיט מערדערישע אויגן און אויסזען, מיט רעוואלווערן אין די הענט און, דערזעענדיק א ייד מיט א הדרת פנים אין פענצטער שטיין און אפווארטן, מסתמא, די מתפללים, האבן זיי זיך אריינגעריסן אינעווייניק אין שטוב און מיט די רעוואלווערן אין די הענט געפאדערט כיי אים געלט. ער האט אפילו אנגעהויבן צו זוכן געלט, אבער דא האבן זיי אים מיט גוואלד א נעם געטאן און אים ארויסגעפירט אויפן הויף אונטער דער שטוב און גלייך דערשאסן. פון דארט זיינען זיי אוועק אין מארק און דערהרגעט א יינגל, אייגעם כמעליער. (אגב, דער בלוטיקער הוראגאן פון די שחיטות אויף יידן דורך די באלשעוויצעס האט געווידלדעוועט דאן איבערן גאנצן געגנט ארום. אמשטארקסטן — אין נאענטן שטעטל קאמען־קאשירסק און אומגעגנט מיט אן ערך 120 קרבנות. אויך אין

נאַנטן דאַרף קרעמנע און שאַצק א. א. וו.) די באַלאַכאַווצעס האָבן זיך דערנאָך בארימט, אז זיי האָבן דעם ערשטן דערשאָסן דעם ראבין אין שטעטל. ס׳איז געווארן א שרעקלעכע פאניק אין שטעטל. מענטשן מיט די פאמיליעס האָבן פארלאָזט זייערע הייזער און געזוכט שוץ און באהעלטעניש הינטער דער שטאָט, ווי ערגעץ א נארע, א לאַך, ווי ערגעץ בלאָטעס און וועלדלעך, חורבות פון נישט־באַווינטע שטיבער און שטאלן ממש ווי די צושראָקענע שאָף, וואָס וועלף יאָגן זיי נאָך און ווילן זיי פאר־צוקן. די מעשטשאנעס, די נאַנטע שכנים אפילו, צווישן זיי אַזעלכע, וואָס האָבן געלעבט פון יידן, זיינען געשטאנען פאר זייערע שטיבער מיט דרענגלעך און פלעקער און נישט ארויסגעלאָזט קיינעם צו זיך אויסבאהאלטן, אפילו פון די געטנער זייערע האָבן זיי אַוועקגעטריבן. און דאָ אַזא יום־טוב ראש־השנה, וואָס אין אַן אַנדער צייט שטייען שוין אין דער שעה יידן מיט די טליתים איבער די קעפ און בעטן ביים רבונו של־עולם אויף לעבן און פרנסה, א יום־טוב, וואָס גאָט זיצט, ווי יידן מאַלן זיך אויס אין פאַנטאַזיע, על כסא המשפט און משפט די גאַנצע וועלט: „מי לחיים מי למות"...

מיר שטייען, אַלע שכנים פון גאַס, אין דעם שטאָק־פינצטערן אַוונט ערגעץ־ווו פארשטעקט אין אַן אלטער צעבראָכענער חורבה פון א פארלאָזענער געבויד אויף יענער זייט „קלאדקע". צוגויפגעדרענגט, ענג און טויט־דערשראָקענע שטייען מיר, מענטשן דאָכט זיך גלייכע מיט אַלע, און זיענ אויס ווי טויטע שאָטנס, ווי געשפענס־טער, טרויעריקע געדאַנקען מאַטערן דעם אַזוי אויך מידן און צעפייניקטן מוח, ווי בייזע פליגן קומען זיי אַן מיט דער באַגלייטונג פון אַזעלכע הארבע און שוועכע פראגעס, וואָס פאַדערן אַן ענטפער און ווער ווייסט פון וועמען.

„הייסט עס, זיינען מיר עס אזוי דורך אים, דורך דעם רבש״ע, פארמשפט, פאר־משפט צום טויט, צו שרעק, צו שאנדע און צו שפאָט!"

און די מערדער — זיי זיינען דאָס זיין רוט, זיי זיינען דאָס דער שטעקן, דער מקל־חובלים, וואָס שלאָגט אונדז".

זיי די מערדער, זיי משפט ער נישט, זיי זיינען, זעט אויס, צדיקים, נאָר מיר זיינען עס די רשעים, אַבער פאַרוואָס, פאַר וועלכע זינד?

און אַט־די זיינען עס די קינדער פון ישראל, דער עם סגולה, די אויסדערווילטע פון גאָט?"

„און אַט־די זיינען עס די אייניקלעך פון די גרויסע זיידעס, פון די מכבים?"

פלוצים דערהערן זיך טריט דערנענטערן און גלייך אויך א געשריי: „יידן, רא־טעווט זיך, גיט וועד ס׳האָט ביי זיך אַדער גייט אַהיים און ברענגט געלט, וויל די באַנדיטן, די באלאכאַווצעס האָבן ווידער ארויפגעלייגט אויף אונדזער ארעם שטע־טעלע א גרויסע קאָנטריבוציע און האָבן באשטימט א שעה ביז וואנען זיי וועלן וואַרטן. אויב נישט, אויב מ׳וועט זיי נישט צוטראָגן צו דער באשטימטער שעה, וועלן זיי די שטאָט אונטערצינדן און אַלע יידן אויסהרגענען. אויב אַבער מיר וועלן באַ־וויין צונויפנעמען די געפאַדערטע סומע און זיי דערלאנגען וועט איר האָבן א סימן, אז מיר זיינען געראטעוועט, ווען איר וועט זען פון דער וויטנס, אויף יענער זייט שאסי א שטוב ברענען.

ס׳האָט דאן יעדער, פארשטייט זיך, אפגעגעבן וויפל געלט ער האָט געהאט און די מענטשן, ה׳ ישראל וויינשטאָק, מאַטעל גינזבארג און אברהם איידעס, זיינען וויי־טער אויוק זוכן יידן אין די באהאלטענע נארעס.

מענער און פרויען, אויפגעציטערטע און דורכגענומענע מיט שרעק און צוגלייך מיט רחמנות אויף זיך און קינדער, האָבן דאן אין דער שטיל אויסגעבראָכן אין א געווויין און מיט א יללה געבעטן דעם רבש״ע אז ער זאָל זיך שוין איבער זיי מרחם זיין

און זאָל וויך מאַכן די מערדערישע הערצער, אַז זיי זאָלן נישט אומברענגען דאָס ביסל יידן. זיי האָבן אויך געזאָגט אייניקע ראש־השנהדיקע תפילות מיט האַרץ און געווין.

איך, איינער אליין, נאָר בין דאָן געווען אַ שטיקל מורד, אַ רעוואָלוציאָנער, אַ־שטאָט תפלות האָב איך גאָר פּראָטעסטירט און גאָט געשטעלט די פראגעס: „היתכן, האָב איך אין האַרצן געמורמלט: „השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" צי אויף דעם האָסטו עס דיין עם־סגולה אויסגעוויילט, אויף שטענדיקע צרות, טויט־שרעק און כלערליי פרעניות? די ערשטע צו אַלערליי אומגליקן? צי שוין דען האָבן זיי נאָך נישט אויסגעקויפט און אָפּגעקומען זייערע זינד, אויב זיי האָבן בכלל אַזעלכע, מיט דעם פינצטערן צוויי־טויזנטיריקן גלות, מיט די אַלע גרוילן און פיין, וואָס אַ ליאָדע מנובל, אַ ליאדע וויסטער מערדער הויבט אויף זיי זיין האנט און ברענגט זיי אום? יעדער יאָגט זיי, פלאָגט זיי און זיי, ווי שרעקעוודיקע קראָליקעס פאַרשטעקן זיך אין אַלע לעכער? אָט אַזאַ טייערער מענטש, דיינער אַ דינער, דער שוחט ר׳ אברהם, אַן איש תם וישר, וואָס האָט דיך דריי מאָל אין טאָג געלויבט, האָט דיין תורה געלערנט און געגאנגען אין דיינע דרכים, וואָס האָט זיך מיט אַרעמעלייט מיט זיין לעצטן ביסן געטיילט, וואָס האָט זיך אפילו היינט, אין אָט־די שרעקנס־טעג מקדים געווען זאָס פריער אויפנעמען דעם יום־טוב מיט רייַנע חושים און ריין האַרץ איז גאָר פון אַזאַ מנוולדיקער בעסטיע טויט־גענאָלן, — טאָ ווו איז משפט, וווּ איז געראָבטיקייט? איך וואָלט נאָך אפשר אַזוי וויטער געפרעגט אַזעלכע אפיקורסישע שאלות, אָבער דאָ האָט עמעצער פלוצלינג מיט פרייד אויסגעשריען: „א דאנק גאָט ס׳ברענט"! און ווירקלעך פון יענער זייט שאָסי האָט זיך א פייער־פלאם, ווי א רויטער שדים־צונג, פון א ברענענדיקער געבויידע אויפגעהויבן, א סימן, אַז דער גאלט־קרבן איז פון די ווילדע מערדער באַווילקט געוואָרן און מיר זיינען פרויַ און גערעטעוועט געוואָרן.

נח כהן

צוויי זקנים

בוידע זיינען שוין זקנים געווען.

דער אלטער ר' דוד אין די אכציקער יאַרן און דער צוויטער, ר' אבא, מיט אַ פּאָר יאָר יינגער. נאָר נישט קוקנדיק אויף זייער טיפן עלטער, זיינען נאָך זייערע רוקנס נישט געבויגן געווען, דער טריט אַ פעסטער. אַמאָליקע יידן געווען. יידן פון יענע צייטן, וואָס אַ פּלעשל בראַנפן האָט אַ „פירער" געקאָסט און אַ גילדן אַ פּוד מעל.

בוידע זיינען שוחטים געווען. דער ערשטער, ר' דוד, איז געווען שוחט אין שטעטל קאָמין, אַ קליין שטעטעלע אין וואַלין, נישט וויט פון דער ליטע. אַהערצו האָט אים דער ניסביזשער ז"ל, אַראָפּגעבראַכט פון פינסק. ער איז זיין גאַנצן לעבן אין שטעטל געווען, געטאָן זיין אַרבעט בשלמות און אַלע האָבן אים ליב געהאַט. מיט קיינעם האָט ער זיך נישט געקריגט. אַפילו די קצבים, וואָס האָבן שטענדיק תרעומות אין טענות צום שוחט, פּאַרוואָס ער מאַכט זיי נישט אַלע „שטיקלעך" בשר, אַפילו זיי, האָבן פּאָר אים אויך דרך־ארץ געהאַט. וועלן זיי פלעגן אים רופן שוחטן, האָבן זיי שטיל, הכנעהדיק אַ זאָג געטאָן:

— איר וועט זיין אזוי גוט, ר' דוד און אַריינקומען צו מיר אין שטאַל אַ קאַלבל שחטן.

וועלן ר' דוד פלעגט ביי עמיצן מאכן עפּעס טריף, מעג דאָס זיין וועלט אַ „צע־נערל" וועט דער קצב, מעג ער זיין דער בייזסטער צווישן אַלע, וויל למשל, היים דער גרויסער. וואָס וועלן ער רעדט דוכט זיך אז אַן אָקס רעווען, קיינמאָל נישט האָבן קיין טענה צו ר' דודן. אַ זאָך וואָס טרעפט אָפט ביי די איבעריקע שוחטים. דער קצב, פלעגט נאָר מיט כעס אַוועקווארפן אויף דער ערד דעם לונג און לעבער, וואָס דער שוחט פלעגט ערשט אפּבדקענען צוגעבנדיק:

— שלעכטע צייטן, ר' דוד. נאָר טריף און טריף.

ר' דוד טרייסט אים, אז גאָט וועט אים דעם היזק ממלא זיין, יוישט אַפּ אין זיין פון בלוט פּאַרפלעקטער פּאַטשיילע דעם חלק, לייגט אים אריין אין הילצערנעם שיידל און קומענדיק אהיים זעצט ער זיך ווידער אריינקוקן אין די שחיטה ספּרימלעך ביז ס'קומט עמיצער אים רופן שחטן. אַ חוץ אַ פּאָר שעה אין אַוונט, זיצן ער לערנט

זיעלבע ס'איז מכּבֿוד, הויבן זיך אויבער אָפּט די שחיטה־ספרים, די חלפים פלעגט זיך „שבעתן" פּאַרטאָג, ווען דורך די קליינע לאָדן־שפּאַרינעס גנבֿהענען זיך צו אים אין צימער בלאָסע לבֿנה־שטראָלן.

האָלבע נאַכט. אין שטעטל שלאָפּט אַלץ. די שטיבלעך מיט די פּאַרמאַכטע לאָדנס שלאָפן אויך. ווו נישט ווו גנבֿעט זיך פֿרויס פון א פענצטער א שטראָל ליכט. דאָס האָט א מוטער דעם לאָמפּ אָנגעצונדן, כדי די קינדער זאָלן נישט מורא האָבן צו שלאָפן. אינגאַנצן א ליידיקער, ווי אויף חפקר שטייט דער מארק. שטיל, נאָר די לבֿנה מיט די שטערן ווילן דעם מארק נישט פֿאַרלאָזן. געטרייע היטער זיינען זיי. שוויבט די לבֿנה מיט שטאָלצן פֿרויס פון יעדן שטיקעלע וואָלקן, און גיט אומעטום אָנצוהערן, אז זי איז דאָ און מ'מעג רואיק שלאָפן. שלאָפט זיך טאָקע יעדער אין דער וואַרעמער בעט און שטערט נישט כּאָטש עטלעכע שעה די רואיקייט פון דער נאַטור. נאָר אָט־האָט זיך א לאַנגער קריי דערהערט, נאָך אים א צווייטער, א דריטער ביז אלע הענער האָבן צוזויסן געגעבן פון זייער זיין. פון דוד שוחטס שטוב האָט א שיין געמאַ א קלײן ליכטל אין גאָס אַרײַן. דוד שוחט האָט אָפּגעריכט חצות, איז צום ספרים־שראַנק צו־געאַנגען, פֿרויסגענומען פון דאָרט אַן עיפות־חלפל, א פּאָר גרויסע חלפים אין צוויי שארף שטיינדלעך. דערנאָך האָט ער פון א צווייטער שאָפע פֿרויסגענומען א טעלער, אָנגעגאָסן מיט וואַסער און געזומען „שטעלן" די חלפים. אין שול פלעגט ער דאָונען מיטן ערשטן מנין. נאָר שטענדיק האָט ער זיך פֿאַרזאַמט ביז דער צווייטער מנין האָט אָפּגעדאָונט. ווייל אלע האָבן ליב געהאט צו שמועסן מיט אים.

— א קלוגער יוד, ר' דוד, — פלעגן זיי צווישן זיך ריידן. נישטא היינט אזעלכע יידן.

פונעם שטעטל קאָמען איז ער, כמעט פון זינט זיין קומען אהין קיינמאָל נישט אַרויסגעפֿאָרן. חוץ א פּאָר מאָל אין זיין געבורטס־שטאָט פינסק. אמאָל אז זיין מאַמע, וואָס ווײַנט אין צווייטן שטעטל ראָטנע, נישט וויט פון קאָמין האָט געבוירן א ייִנגל, אָדער וועז בײַ זיין זון יצחק וואָס האָט אויך געווײַנט אין ראָטנע איז געווען א שמחה איז ער שוין געפֿאָרן צו זיי אויף שבת אין געזונט איבערן ברית. פייוקע, וואָס איז אין קאָמין געווען באַרימט אלס דער בעסטער בעל־עגלה אין שטעטל, דערפֿאַר וואָס ער פלעגט שוין פֿאָרן מיט א בריטשקע, האָט איינגעשפּאַנט זייער צוויי „לייט־ווי מ'פלעגט זיי רופן, אָנגעטאָן זיי אויף די העלדזער די גלעקלעך וואָס אומעטום ווו זיי זיינען דורכגעפֿאָרן האָבן זיי א רעש אָנגעמאַכט און מיט א געקלינגערײַ איז ער צו דודס שטוב צוגעפֿאָרן. ר' דוד איז פֿרויסגעקומען פון שטוב מיטן טלית־זאק אין האַנט און אונטער אים א קינד, טראָגנדיק זיין שפּסנעם פוטער.

אין ראָטנע ווו דודס טאַכטער האָט געווויינט, איז פייוקע אַריינגעפֿאָרן מיט א רעש. פייוקע האָט געוואָלט וויסן די ראַבנער יידן, אז ער איז דער בעסטער בעל־עגלה אין געגנט. האָט ער שוין דערפֿאר קיין בייטיש נישט געוואָלט־עזעט אז נאָך יעדן שמיין זיינען די פֿערדלעך שנעלער גלאָפן, מאַכנדיק מיט די גלעקלעך אזא רעש אז דאָס גאנצע שטעטל איז פֿרויס אויף דער גאָס.

דער שבת בײַ דער טאַכטער, האָט אים פיל פֿאַרגעניגן פֿאַרשאַפט. מ'האָט ניט געווואָסט וואָס צו טאָן מיט אים. אלע האָבן זיך געפֿרייט מיט זיין קומען. אין שטיבל וו ער איז געאַנגען דאוונען צוזאַמען מיט זיין אייִדעם אברהם דער שוחט, האָבן אים אלע איפּגענומען מיט בריייטע שלום־עליכמס און מיט א סך פרייד. א סך עלטערע מענטשן האָבן נאָך געדענקט די הויכע מיינונג, וואָס מ'האָט געהאַט פון אים דער נים־כיזשער ז"ל. ווי וועגן א זיידענעם יונגערמאַנטשיק, האָט ער גערעדט פון אים. אין עלוי און דערצו באַשאַנקען מיט א שיינעם הדרת פנים, הויך ווי א סאָסנע, א גאָלדן האָרן און א סך אַנדערע גוטע מעלות. אין ראָטנע האָט מען גוט געווואָסט ווער ר'

דוד שוחט איז אין מ׳האָט זייער געהאלטן פון אים. נאָכן ברית האָט ער זיך אַ צופרי־דענער אין זיין שטעטל אומגעקערט און מיט דער זעלבער תמימות פֿאַרגעזעצט זיין לעבן.

ווען זיין יינגסטע טאָכטער רייצע איז אונטערגעוואקסן, האָט ער אַ שדוך געטאָן מיט איצע פלאָט, אַ זון פון ר׳ אבא שוחט, פון שכנותדיקן שטעטל לישץ, ווו ער איז באַקאנט געווען אלס ערלעכער ייד און ירא שמים.

ביידע שוחטים, אבא און דוד, האָבן זיך נאָך געקענט פון פריער: נאָר זייענדיק מחותנים האָבן זיי זיך מער באַפרייַנדעט. אַ פּאָר מאָל אין יאָר, זיינען זיי אייניר צום צוזייגן צו גאָסט געפֿאָרן, און שטענדיק ווען זיי האָבן זיך באַגעגנט, איז א יום־טוב געווען ביי זיי. פֿאַרשפֿרייט דעם טיש מיטן שבתדיקן טישטוך, דעם צוועלפֿער לאָמפּ, האָט ווערט געגעסן נאָר פּאָר שבת און יום־טוב אַנגעזונדן און א יום־טובדיקע וועי טשערע געפֿראווען.

מיט יאָרן שפּעטער, ווען ר׳ דוד איז עלטער געוואָרן און דערפילט אַ שוואַכקייט אין די הענט און אין דער ראיה, האָט ער די חזקה אַלס שוחט דעם עלטערן זון אי־בערגעגעבן און אַליין אַוועקגעפֿאָרן צו זיין טאָכטער קיין לישץ, ווו דער מחותן ר׳ אבא האָט געווינט.

*
**

אומעטיקער ווי שטענדיק איז דאָס יאָר דער אלול געקומען. נאָך פון פריער האָט אין דער לופט אַ טרויער געשוועבט. אַן אומעטיקע שטילקייט האָט געהערשט אויף דער יידישער גאָס. דער „הנשמה לך והגוף שלך" האָט איצט, מער ווי שטענדיק גע־שראָקן... מ׳האָט אויף אַן אמת דערפילט אַז מ׳איז שוין נישט קיין בעל־חבית. אויף דעם אייגענעם גוף. ווי א שטילער קרעכץ וואָלט זיך פון וויטן געטראָגן און מיט שרעק די גאָס אַנגעפולט.

אין די ארומיקע שטעטלעך איז שוין אומרואיק געווען.

גרופּעסווייז ציען צורעק די רוסיע אַרמייער. שטיל, טרויעריק מאַרשירן זיי דעם מאַרק דורך און פֿאַרשווינדן אין צוויטן עק שטעטל. די יידישע איינוווינער קוקן מיט באַהאָלטענעם שרעק אויף די אַפּטרעטנדיקע סאָלדאַטן: זיי ווייסן, אַז מיט יעדן מרוי, וואָס זיי דערווייטערן זיך פון שטעטל, דערנענטערן זיי דעם טויט אין גע־שטאַלט פון באַלאַכאַוויטשן.

פֿאַרביגייענדיק, האָט א יידישער רויט־ארמייער, מיט דער כונה אז די יידן זאָלן זיין געוואָרנט, דערציילט פון די שחיטות, וואָס די באַלאַכאַוויצעס פירן אויס אין די ארומיקע שטעטלעך.

„גאָנצע שטעטלעך ווערן חרוב; די מענער פון פֿאַרשיידענע טויטן קומען אום, פרויען ווערן געשענדעט און נאָך אזעלכע ווילדע רציחות". מיט א פֿאַרשטיינערט האַרץ נעמען די יידן אויף די ידיעות און צעגייען זיך אהיים פול מיט שרעק פאַרן מאָרגן.

אין א שיינעם זוניק פרימאָרגן, האָבן זיך אויפֿן פּוסטן מאַרק־פּלאַץ באַווײַן רייטער, מיט גרויסע קוטשמעס אויף די קעפ און מיט פּעלערינעס — ווי די רוסישע טשערקעסן — אויף די פלייצעס. זיי זיינען די שטאָט דורכגעפֿאָרן געלאָסן, מיט א סאַרקאַסטיש שמייכעלע אויף די פנימער. אין א ווילע אָרום, האָבן זיי זיך מיט א געלויף צוריק אומגעקערט, אונטערפֿייפּנדיק א רוסיש לידל און וואַרפּנדיק מיט שטע־כיקע אויגן אין יידישע פענצטער אַריין. באַהאָלטן זיך איז שוין געווען שפּעט. אי־מעטום, אין יעדן אונטערגעסל זיינען זיי שוין געווען. אויפגעבראָכן פֿאַרמאַכטע טירן און די יידן אין גאָס אַרויסגעשלעפּט.

ביי אבא שוחט אין שטוב זיינען ביי פּאַרמאַכטע לאָדנס צונויפגעדריקטע געזעסן: ר' אבאם עלטערער זון איצע, די קלענערע קינדער און די פּרויען און מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם זיך צוגעהערט צום מינדסטן שׂרך אויף דער גאַס.

אבא אַליין מיט דוד שוחט זיינען אין שטוב נישט געווען. די קינדער האָבן זיי מיט גוואַלד אַרויסגעפירט צו אַ גוי אין שייער. זיי האָבן זיך אַפילו נישט געוואָלט באַהאַלטן, נאָר די קינדער האָבן זיי קוים איינגעבעטן דאָס צו טאָן.

אבאם זון איצע און די איבעריקע אין שטוב האָבן שוין נישט געקענט לויפן זיך באַהאַלטן. ציען זיך די מינוטן ווי שעהן. פון גאַס דערטראָגן זיך געשרייען און גוואַלדן פון געכאַפּטע יידן.

פלוצים האָט זיך אויפן בריקל וואָס פאָר דער גאַס-טיר, דערהערט אַ קלאַפּן פון טריט און הויכע גראָבע שטימען רעדן. פון שרעק האָבן זיך די שטוב-מענטשן צוגעטוליעט נעענטער אינער צום צווייטן, נישט אָפּוועגנדיק זייערע אויגן פון דער טיר. באַלשעוויקעס!

די טיר האָט זיך געגעבן אַ פּראַל אויף און אין שטוב איז אַריין אַ ווילדער, האַלב-שיכורער באַלאַכאַווץ, מיט אַ נאַגייקע אין האַנט איז ער צו די דערשראָקענע יידן צו און — — —

אין אייניקע מינוטן אַרום איז די שטוב לוידיק געוואָרן, צוזאַמען מיט אַנדערע יידן זיינען זיי געטריבן געוואָרן צום שול-פּלאַץ, ווו עס האָט שוין אָפּגעוואָרט אַ מחנה באַלאַכאַווצעס.

נאָכדעם ווי די געבראַכטע האָבן זיך, אויפן באַפעל פון עלטסטן, אַ ברודער-קבר אויסגעגראָבן, האָט מען זיי אין רייען אויסגעשטעלט און איינס... צוויי — — —

אַ רויך האָט זיך אויפגעהויבן פון שול-פּלאַץ אַלץ העכער און העכער, מיטנע-מענדיק מיט זיך די לעצטע „שמע ישראל!"-געשרייען פון די אומגעבראַכטע.

פון דער שחיטה איז קיינער פון די מענער נישט געבליבן. אויסער אַ ייד ווען די קוילן האָבן נישט געטראָפן און צוזאַמען מיט אַלע איז ער פון שרעק און צעטומ-לענישׂ אין גרוב אַריין, געלעגן מיט די טויטע ביז ביינאַכט און דאַן זיך שטיל אַרויס-געקרוכט און אַנטלאָפן. ס'זיינען אויך געבליבן די צוויי אַלטע ר'דוד און אבא. שטאַרק פאַרטרויערט אויף זייער אומגליק זיינען די אַלטע געזעסן אין זייער באַהאַלטענישׂ און וויינענדיק תהלים געזאָגט. אין דעם טאָג זיינען זייערע האָר ווייסער געוואָרן, די רוקנס געביגענער און די אויגן נאַסער.

אַ נאַנצן יום-כיפור, צו כל נדרי, דערנאָך צו שחרית און מוסף, זיינען די צוויי אַלטע, געראַטעוועטע פונעם פאַגראָם געזעסן אין שייער און געדאַוונט יעדער פאַר זיך מיט אַ שלוכצן און געווויין. צוליבן פאַגראָם איז קיין תפילה בצבור נישט געווען. ס'האָט זיך דערנענטערט פאַרנאַכט. דורך די שמאָלע שפּאַרינעס פון די וועגט, האָבן זיך גאַלדיק רויטע שטראַלן אַרייניגעגנבעט, און געדוכט האָט זיך, אַז רויטער און פייערדיקער ווי שטענדיק זיינען היינט די שקיעה-שטראַלן, רויט פונעם בלוט וואָס זיי האָבן די לעצטע טעג אין זיך אָנגעזאַפּט.

— שוין צייט נעילה דאַוונען — האָט ר' אבא זיך אָפּגערופן.

ר' דוד האָט זיך האַסטיק געגעבן אַ שטעל אויף אויסגלייכנדיק זיין מאַיעסטע-טישע פּיגור און אַ זאַג געטאָן צו זיין מחותן:

— לאָמיר גיין נעילה דאַוונען אין שול. אַ גאַנץ יום-טוב האָט די שול קיין יידיש קול נישט געהערט, זאָל כאָטש יעצט צו נעילה דער מקום קדוש נישט שטיין אַ פאַר-לאָזטער, אפשר וועלן מיר זיין די שליחים אָפּצושטעלן די גזירה...

די איבעריקע מענטשן האָבן זיי געפרוווט אָפּרעדן פון דעם. מ'האָט זיי געזאָגט אַז די באַלאַכאַווצעס געפינען זיך נאָך אין געגנט. אויך די אַלטע האָבן געווסט, אַז

ס׳איז א גרויסע סכנה צו גיין יעצט אין גאס. אבער אנטשלאסענע האבן זיי זיך אויפגעהויבן און זיך געלאזט צו דער שול. ערשינקומענדיק אין גאס, האבן זיי ביידע, ווי קליינע קינדער געווויינט. גרוים איז געווען דער חורבן. די הייזער — מיט צעברא־כענע טיר און פענצטער. קיין זכר פון א מענטשן. א פחד איז אויף די צוויי זקנים געפאלן. די פוסטקייט פון ארום, דערצו נאך אין אזא הייליקן טאג, האט געדריקט אויף דער נשמה, אז זיי האבן זיך אנגעהויבן פילן פארלאזן. אבער זיי האבן פארגעזעצט זייער וועג. זיי זיינען שוין דעם מארק אדורך, נאך א געסל און זיי זיינען שוין אויפן ארט.

פלוצים איז זיי אנגעקומען אנטקעגן א קליין שייגעצל, וואס איז פון פעלד גע־גאנגען. דערזעענדיק די אלטע, וועמענס בהמות ער האט אמאל געפאשעט, איז ער צו זיי צוגעלאפן און שטיל געזאגט:

— גייט נישט, זשידקעס! גייט נישט, מ׳וועט אייך הרגענען!

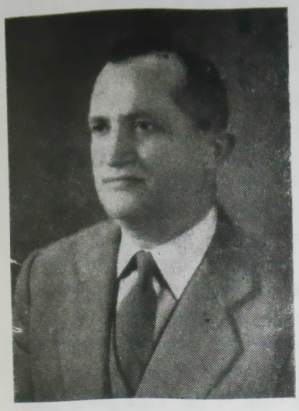
און איז אוועק.

א הילכיקער פיף האט אין דער שטילער גאס די לופט דורכגעשניטן, דורך די זקנים אויערן אדורך, זיי א סוד איינגערוימט און איז ווייטער אוועק.

די אלטע זיינען שטיין געבליבן.

— אי, זשידאווסקאיא מארדא! מיר וועלן אייך ווייזן צו אנטלויפן צו די כאל־שעוויקעס!

די צוויי אנגעלאפענע רייטער זיינען אראפ פון די פערד. דערזעענדיק די צוויי לאנגע שיינע בערד פון די צוויי אלטע מיטן פאטריארכאלישן אויסזען, זיינען זיי א ווייל שטיין געבליבן, זיך איבערגעקוקט. באלד אבער האט יעדער זיך אן אלטן גענומען, און ביז די צוויי זקנים האבן וודוי אפגעזאגט, זיינען שוין זייערע הענט און פים איבער דער גאס געווען צעווארפן, איבערלאזנדיק אומעטום רויטע פלעקן...

ישראל האַניק

דער טרויעריקער ראש־השנה

ס׳איז געווען ערב ראש השנה פון 1920, ווען די פּאַליאַקן האָבן געקעמפט מיט די באַלשעוויקעס אין דעם נייעם צעפלאַקערטן קריג.

דאָס שטעטל איז פּאַרלאָזט געוואָרן פון די באַלשעוויקעס ביינאַכט אויף זייער ריקצוג, און ס׳איז געבליבן הפקר אַן וועלכן שוץ...

אויף דעם בריטן מאַרק פון שטעטל, זיינען געשטאַנען יידן און קריסטן, ווי שטענדיק איז זייער צוזאַמענלעבן אין די צרות, געווען א פרידלעבע און פריינטלעכע, און געשמועסט פון זייער וויטערדיקן גורל, וואָס עס וועט זיי ברענגען די נייע מלחמה. עס זיינען אומגענאַנגען קלאַנגען, אז דער באַוווסטער רוצח און פּאָגראָמשטשיק בולאַק באַלאַכאָוויטש, דערנענטערט זיך צום שטעטל. יידן האָבן מיט טיפן פּחד זיך געגרייט און דערוואַרט מיט טיפן אָנגסט די וויטערדיקע שעהן.

נטע דער מילנער, דער שטענדיק פּאַרשטויבטער און וויסער, איז אַראָפּגעקומען אין מאַרק, פון זיין וויטער מיל, וואָס געפינט זיך אויסער דעם שטעטל, און דערציילט, אז כּיי זיין וויינטמיל הערט מען די אָפּקלאַנגען פון שיסעריין. זייט זשע גרייט יידן, ווער וויסט וואָס עס דערנענטערט זיך אויף אונדז.

פּאַרנאַכט־צו, זיינען ליידיק געוואָרן די גאַסן, דער מאַרק מיט די קראָמען זיינען פאַרמאַכט געוואָרן. א טויטע שטילקייט האָט אומגעשוועבט אין דער לופט, יידן האָבן זיך געגרייט צום נייעם יאָר, מיט מורא און פּחד...

פון ערגעץ־וווּ האָבן זיך דערטראָגן געשרייען און געוואלדן. דער טאַטע האָט אונדז פלעמען געהייסן זיך אָנטאָן אויף גיך, און לויפן מיט אים דורך דער אונטערשטער טיר אין די קרומע געסלעך און אונטערוועגן. שרעקלעך און גרוילעך איז געווען דאָס בילד פון דער וואַנזיניקער יידישער מאַסע, מענער, פרויען, קינדער, קאָליקעס, געשריייען, וואָס האָבן פּאַרהילכט די לופט, אלע לויפן און ווילן איבעריאָגן אייגער דעם צוויטן. אין געטנער איבער פלויטן דראָטן מען קריכט, אט באַטערקט מען רייטערס, וואָס יאָגן נאָך, ווערן די געשרייען ווילדער און באַאַטישער. א בעס־

טיאליש געיגן נאך יידיש בלוט. נעבן דער שטאָט - באָד, ליגט א ייִד מיטן נאָמען יאָנקל, א פּאַרוווונדעטער פון א קויל, דאָס בלוט רינט, און ער קרעכצט און שלוּקערצט, ער בעט זיך רחמים מ'זאָל אים ראַטעווען. איינציקע פּרוון אים טראָגן אין אייליניש, אָבער די מערהייט לויפט צום טייך פּריפּעט, ווּאָס שלעפּט זיך אַרום דעם שטעטל, עלטערע נעמען קינדער אויף די פּלייצעס איבערצוטראָגן זיי...

נישט זעענדיק און נישט פילנדיק, האָט זיך אַראָפּגעלאָזט די נאָכט, און אייגעהילט אין טונקלקייט דעם אָרום, און געהאָלפּן דער וואַנזיניקער מאַסע, זייער באַהעלטעניש צו געפינען...

פון ווייטנס מערקט מען א פּייער פון א פּויערשע הייזקע אויסער דעם שטעטל ערגעץ דערנעבן א נאָענט דאָרף. דאָס געלויף האָט זיך אָפּגעשטעלט, מ'איז געגאַנגען אין דער ריכטונג צו דעם פּייער, נאָסע אויסגעוויקטע מיט אַן אינערלעכן ציטער און שווייגנדיקן צער. אויף הפקר האָט מען איבערגעלאָזט די היימען, דאָס באַלעבאָטישקייט. פון ווייטן זעט מען דאָס שטעטל, קליינע פּייערלעך פון די קריסטלעכע איינווווינער...

אין א געווייגלעכן שטאָל, ווו עס האָבן זיך געפונען בהמות, און אין דער הויך איז געווען אָנגעפּולט מיט היי, זיינען אַריין די אַלע וואָס זיינען געלאָפן אין דער ריכטונג. אין דער ענגשאפט און מיש־מאַש פון פּערזאָנען, האָט מען אָנגעהויבן זיך אויספרעגן פון די נאָענטע, צי מען איז דאָ ערגעץ פּאַרשטיקט אין א ווינקעלע...

ס'האָט עמיץ געכאַרכלט און געווויינט אין א ווינקל. ספּאַזמאַטישע געשרייען און רופן. חנה־ליבע די מאַרק־יידענע דערציילט, אז דאָס ווייַנט די שוחטקע מיט די צווויי טעכטער, וואָס זיינען דאָ מיט איר, פון די איבעריקע טעכטער און זין ווייסט זי נישט. איר מאַן און פּאָטער האָט מען דערהרגעט, אָנגעטאָן אין ווייסן קיטל, גייענדיק צום דאָונען, ביים אָנקומען אין שטעטל.

דער טויער איז צוגעמאַכט, פּרויען פּרוון צו כּאָראיקן די אבלים, בעטנדיק און וואַרענענדיק, אז אונדזער אַלעמענס לעבן איז איינגעשטעלט, אויב מען וועט ווייַנען און שרייַען. הערשט א נאָגנדיקער טרויער אין דער פּאַרצווייפלטער עדה יידן, אייַנער ווייסט נישט פון די נאָענטע קינדער, קרובים, ווו זיי זיינען ערגעץ, וואָס וועט זיין מיט אונדז פרעגט אַן עלטערער ייִד, סתם פון טרויער אָזוי, און עס ענטפערט אים א צווייטער ר' חיים לייב, פּאַרלירט נישט דעם בטחון, גאָט וועט אונדז ראַטעווען גלויבט יידן און האָט אמונה. גלויבט מען אין א צופאל און מען דערווארט א נס...

א קליין קינד האָט זיך צעווייַנט אויף א קול, אויף דער מוטערס שוים, און עס העלפט נישט דאָס וויגן און בעטן זיך, עס וויַינט אויף צו להכעיס אַלץ שטאַרקער. האָט זיך דאָן עמיץ אָנגערופן מ'זאָל דאָס דערשטיקן, איידער מיר זאָלן אַלע אומקומען. אומגליקלעך קינד וואָס וויַנסטו, זאָגט פּאַרווייַנט א פּרוי, געבן דיר אפשר א שטיקל צוקער, און ס'איז מיט דעם שטיקל צוקער סמאָקענדיק איינגעשלאָפן.

פּלוצלינג האָט מען דערהערט קלאָפּן אין טויער. א שוידערלעכער וויי־געשרייַ פון פּחד האָבן אַלע ערויסגעלאָזט. ס'איז געווען די פּויערטע, די באַלעבאָסטע און אַלעמען אויפגעפּאַדערט מיט גוטן צו פּאַרלאָזן איר שטאָל, ווייל זי האָט מורא פּאַר די באַלאָבאָוצעס. איר זעט אין שטאָט ברענט, האָט זי געזאָגט, גייט אייך אַלע ווווהין איר ווילט, בייַ מיר נישט. ווייל ווען עס וועט קומען מיין מאַן אין די פּאַרטאַגשעהן, ווי ער פּאַשעט דאָרט די פערד, וועט זיין ערגער, ער וועט גיין זאָגן די באַלאָבאָוצעס...

איינצלנע בעטן איר מיט טרערן, ווווהין זאָלן מיר גיין, אָבער זי איז עקשנות־דיק, כ'וויל נישט איינשטעלן דאָס לעבן צוליב אייך...

חיים דער דאָרפגייער, האָט איר איינגערעדט, צוזאַמגנדיק פּאַר יעדן פּערזאָן א

פוד זאלן, און ער איז פאראנטוואָרטלעך פאר דעם. זאלן איז דאן געווען ביי די פויערים דאָס וויכטיקסטע... טראָגיש און קאָמיש איז געווען צוצוזען ווי די פויערטע צייטלט די יידן, ציילט הונדערט מער און וויטער...

נאָך דער טרויעריקער שלאָפלאָזער נאַכט, האָט אָנגעהויבן צו שאַרפן אויף טאָג, דער ערשטער טאָג ראש השנה. דער פויער איז געקומען און באַטראַכט די יידן. זי האָט אים דערציילט פון דעם געשעפט, וואָס זי האָט געמאַכט, פון דער פאַטאַטישער סומע זאלן. ער האָט מסכים געווען, זיענדיק אז עס גיפינט זיך צווישן דער מאַסע, אזעלכע חשובע שטאָט-סוחרים פון שטעטל.

מיטן פרימאָרגן זיינען געקומען צוגיין צוויי יידן פון שטעטל, דערציילנדיק די אייגצלהייטן פון שטעטל. צוויי הרוגים, עטלעכע פאַרוונדעטע. דער שאָף פון דער באַנדע האָט פאַררופן אייניקע יידן און געזאָגט, וואָס ער פאַדערט פון דער שטאָט נאָר א גרויסע סומע געלט, גאָלד און זילבער, ווערט איז געווען אין יענע צייטן א גוואַלדיק גרויסער נסיון דאָס צו קריגן. און מאָכן זיי א גרויסאַרטיקן מיטיק פאר זיינע אָנפירנדיקע אָפיצירן. און דערמיט וועט האָבן אָפגעקומען דאָס שטעטל.

יידן האָבן געגעבן וואָס זיי האָבן געהאָט מיט זיך, אָנדערע זיינען געלאָפן אין די היימען אויסגראָבן און דאָס אַוועקגעבן.

בייטאָג האָבן אַלע פאַרלאָזט דאָס פלאַץ אומקערנדיק זיך אָהיים. א יונגער פויער האָט אַלעמען איבערגעפירט דעם טייך מיט זיין שיפל, פאַרוסווייזנדיק זיין מיטלייד און פויערשע גוטסקייט צו זיינע באַקאַנטע שכנים. שעה'ן האָט געדויערט דאָס איבערפירן, און ער איז נישט מיד געוואָרן, ער האָט געווואָסט אז די יידן וועלן אים גוט געדענקען אין באַלוינען דערפאר...

מיין טאָטע עליו השלום, האָט נאָך מורא געהאָט צו גיין דירעקט אָהיים. אַמאָל וואָס עס קען זיך מאָכן; איז ער אַריין צו דער ערשטער יידישער שטוב הינטערן שטעטל. די פאַמיליע-מענטשן זיינען געווען אין טרויער, ס'איז ביי זיי געשטאָרבן א קינד שוין דעם צווייטן טאָג, און זיי קענען עס נישט ברענגען צו קבר ישראל. דאָס קערפערל ליגט אויף דער פאל איבערגעדעקט. די מאַמע פון קינד וויינט פאר-שטיינערט...

תיכף נאָך יום-טוב האָט מען זיך דערווואָסט די טרויעריקע אינצלהייטן פון די אַרומיקע דערפער. לעבעדיקערהייט האָט מען זיי באַגראָבן, שרעקלעכע פיניקוג-גען, צענדליקער הרוגים האָט מען געבראַכט אין שטעטל דערמאָרדעט און דערשאָסן. בריידער-קברים, קינדער און פרויען באַגלייטן זייערע ליבסטע צו זייער אייביקער רו מיט האַרץ-רייסנדיק געוויין... אין שכנישן נאָענטן שטעטל איז געווען זיבעציק הרו-גים, כלויז מענער האָבן זיי דערמאָרדעט, אין די דערפער שאצק, דוביטשנע, לובי-כיען דערגרייכט די צאָל צו צוויי הונדערט...

טרויעריקע טעג וואָס דערמאָנען דאָס הפקרדיקע לעבן, וועו עס האָבן געבושע-וועט די בולאַק באַלאַכאַוויטש באַנדעס אין קאָוולער קרייז.

ערע זייער אָנדענק די געפאַלענע און פאַרפייניקטע...

("מאָרגן-צייטונג", ב. אייראָפּ, 1940).

יעקב טאָקער (בוענאָס־אייַרעס)

דער לעבעדיקער יאָרצייט

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה וועלן די רוסן האָבן אונטערגעצונדן דאָס שטעטל אייַדער זיי זיינען אָנגעלאָפן פון די דייטשן, איז אונדזער שטוב אויך אָפּגע־ברענט געוואָרן. מיר האָבן זיך דערווייל אויסגעבויט אַ קליין שטיבל מיט אַ שטרויע־נעם דאַך נישט אויף דעם זעלבן פּלאַץ וווּ פריער, נאָר נעענטער צו די גויאישע שכנים, וואָס האָבן געווינט הינטער אונדז. מיר זיינען אַזוי געזעסן און געוואַרט די מלחמה זאָל זיך ענדיקן און מיר זאָלן זיך צוריק אויסבויען אַ שטוב אויף דעם זעלבן פּלאַץ וואָס פריער. די מלחמה האָט זיך געענדיקט און אָנשטאָט עס זאָל קומען רו אויף דער וועלט, האָט זיך צעפלאַקערט אַ נייע מלחמה און אונדזערע קאָנטן זיינען ווידער געשטאַנען אין פלאַמען. גאָר באַזונדערס האָבן זיך אונדזערע יידן אָנגעליטן פון די טרויעריק־בארימטע בולאק באַלאַכאָוויטש באַנדעס, וועלכע האָבן אונדז גע־בראַכט טויט און פאַרווויסטונג. וועגן די שרעקלעכע מעשים פון די דאָזיקע באַנדעס דערציילן זיך מענטשן אַן מוראדיקע זאַכן. אָבער וויפל מען דערציילט איז נאָך אַלץ נישט אויסגעשעפט דער ים פון צרות וואָס זיי האָבן אויף אונדז געברענגט.

איך בין נאָך דעמאָלט געווען אַ יונג יינגל און נישט אַלץ וואָס איך האָב איבער־געלעבט איז מיר פאַרבליבן אין זכרון. אייניקע געשעענישן אָבער האָבן זיך אייַ־נגעקריצט אין מיין געדעכטעניש און זיי וועלן שוין קיינמאָל נישט פאַרשווינדן. אָט די איבערלעבענישן טאָקע וויל איך איצט דערציילן.

וועז עס איז אויסגעבראַכן די מהומה פון די בולאק באַלאַכאָוויטש־באַנדעס האָבן מיר, ווי געזאָגט, געווינט נאָענט פון אונדזערע גויאישע שכנים און אונדזער שטוב האָט אויך אויסגעזען ווי אַ גויאישע, מיט אַ שטרויענעם דאַך. האָבן מיר גערעכנט, אַז דאָס וועט זיין פאַר אונדז אַ שמירה קעגן די רוצחים וויל זיי וועלן געווים נישט קומען זוכן יידן אין אַ גויאישער געגנט. זעט אויס אַז אַזוי האָט געטראַכט נישט

נאר אונדזער פאמיליע, נאר אויך אנדערע שטעטלדיקע יידן זיינען געווען ביי דער זעלביקער מיינונג. האבן זיך טאקע צו אונדז פארזאמלט עטלעכע יידישע פאמיליעס, וועלכע האבן זיך ביי אונדז באהאלטן מיט דער האפענונג אויסצומיידן די מערדער־שע הענט.

אין א געווישן טאג ווי מיר זיצן אזוי, אונדזער גאנצע משפחה און אויך עטלעכע אנדערע יידישע משפחות, אין שטוב און ציטערן אין אימהדיקער דערוואַרטונג, זעען מיר ווי עס דערנענטערן זיך צו אונדז צוויי רייטער פון דער גוט־באקאנטער באנדע. אונדזער געמיט קען מען זיך גרינג פארשטעלן. און אונדזער שרעק איז טאקע נישט געווען אומזיסט. באלד עפנט זיך די טיר און איינער פון די רייטער קוקט ארײן אין שטוב און רופט אוים מיט א צופרידן קול: — אהא, דא זיינען אויך פאראן יידן! סעיטשאם רעזניא בודיעט. באלד, הייסט עס, ווערט זיין א שחיטה. און ער נעמט שוין אראפ די ביקס פון די אקסל און גרייט זיך צו ברענגען אויף אונדז דעם טויט. דא אבער דערהערן מיר ווי עס רופט זיך אפ דער צווייטער רייטער: — ווארט אויס, א שאד די קוילן; מיר קענען זיי אוועקשיקן אויף יענער וועלט אויף אן אנדערן אופן. אין וואס דער אנדערער אופן באשטייט, האבן מיר זיך באלד דערוווסט. ער האט פארקלאפט די טיר פון שטוב און מיר הערן ווי ער שיקט דעם שכן אונדזערן, דעם באווסטן באנדיט סטעפאן קראסיק, נאך נאפט. מיר האבן באלד פארשטאנען אז ער וויל אונדז אונטערצינדן און לעבעדיקערהייט פארברענען. אט איז שוין דער שכן צוריקגעקומען און מיר זעען דורך דעם פענצטער ווי זיי באגיסן שוין אונדזער הויז מיט קעראסין און גרייטן זיך עס אונטערצינדן. דעמאלט האט זיך מאטל גינסבורג, ווי מען פלעגט אים רופן מאטל נעכעס, א יונגערמאן וואס האט זיך אויך ביי אונדז באהאלטן, איינגעשטעלט דאס לעבן און גענומען שרייען, אז ער וועט די רייטער ברענגען גלאט, אבי זיי זאלן אונדז נישט פארברענען. זיי האבן זיך עפעס מישב געווען און ארויסגערופן מאטלען. ער האט זיי גזאגט אז אין שטעטל וועט ער פאר זיי קריגן גלאט און ער וועט זיי ברענגען, אויב זיי וועלן אונדז לאזן לעבן. זיי האבן מסכים געווען אויף דעם אויסלייז־גלאט און האבן אים געגעבן 13 מינוט צו לויפן אהין און צוריק. אויב ער קומט נישט צוריק צו דער צייט, וועלן זיי אונדז אלע פארברענען. די 13 מינוט צייט האבן זיך פאר אונדז געציונגן ווי 13 לאנגע יארן.

אין שטוב ביי אונדז האבן זיך דעמאלט באהאלטן א חוץ דעם דערמאנטן מאטל גינזבורג אויך עטל שבעם פאמיליע און מיין מומע חנה מיט איר פאמיליע (איצט אין נארד־אמעריקע), יאנקל חייט, מיינער א קוזין (אומגעקומען ביי די נאצים) און נאך אייניקע שטעטלדיקע משפחות. ווי מיר זיצן אזוי אין טויט־דערוואַרטונג, האט זיך מאיע שבעם טאכטער פון שרעק פלוצלינג צעלאכט, און איר משוגהדיקער ווילדער גלעלעכטער אין אזא גרויליקן מאמענט האט אויף אונדז אלע געמאכט א דערדריקנדיקן רושם.

דערווייל איז די צייט געלאפן, כאטש פאר אונדז האט זי אויסגעזען שרעקלעך לאנג. עס זיינען שוין אריבער 5 מינוט, 7 מינוט, 10 מינוט און מאטל איז נאך אלץ נישטא צוריק. אט איז שוין די 12טע מינוט און אט די 13טע. מאטלען זעט מען נישט. די מערדער צינדן שוין אן א שוועבעלע און ביי אונדז ברעכט אוים א שרעקלעך געוויין. אבער אין דער סאמע לעצטער מינוט קומט אן מאטל מיטן גלאט און מיר זיינען געראטעוועט.

די רייטער זיינען שוין אוועק מיטן גלאט און מיר זיינען נאך לאנג, לאנג געבליבן זיצן אין אונדזער שרעק. מיר האבן זיך נישט געקענט גלויבן אז מיר זיינען טאקע נישט געוואָרן פון אזא שרעקלעכן טויט. ערשט שפעטער האבן מיר שטילערהייט גומל געבענטשט, וואס מיר זיינען אפגעקומען בלויז מיט שרעק.

יענע געשעעניש מיט די רייטער וואָס האָבן אונדז געוואָלט לעבעדיקערהייט פֿאַרברענען, איז געבליבן אין מיין זכרון אזוי מען האָט זיך לאַנג, לאַנג וועגן איר נאָך דערציילט ביי אונדז אין שטוב. אויך אַלע אַנדערע פֿאַמיליעס וואָס האָבן זיך ביי אונדז אויסבאַהאַלטן, האָבן די דאָזיקע געשעעניש דערציילט זייערע קינדער. און כאָטש מיר זענען שוין שפּעטער צעוואָרפן געוואָרן איבער דער וועלט, האָט אונדז אַלע דאָך פֿאַרבונדן דער אַנדענק פון דער טרויעריקער איבערלעבונג, וואָס איז לאַנג געבליבן מיט דעם זכר פון ס נם. און יעדעס מאָל אין דעם יאָרטאָג פון יענער געשעעניש, האָבן די פֿאַמיליעס זיך דערמאָנט אין דעם לעבעדיקן יאָרצייט, ווי מיר האָבן גערופֿן די דאָטע פון יענער פֿיינלעכער איבערלעבעניש.

דער בלוטיקער שטורעם איבער ראַטנער אומגעגנט

צוזאַמענגעשטעלט דורך י. קאַנישטער

די וויכטערדיקע ידיעות ווערן די טרויעריקע געשעענישן אין די דערפער אין יענעם צייט־אָפשניט זיינען מיר איבערגעגעבן געוואָרן דורך די חשובע לאַנדסלייט דוד גאַלדין, משה פייגעליס און נפתלי גאלוז.

א זייער טרויעריק און בלוטיק קאַפּיטל אין דער יידישער מאַרטיראָלאָגיע האָט אַרײַנגעשריבן אונדזער אומגעגנט אין דעם צייט־אָפשניט צווישן 1916 און 1922.

ווען די רוסישע אַרמיי האָט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוליב דעם דייטשן דרוק, אין יאָר 1915 צוריקגעטראָטן פון אונדזער געגנט, זיינען א סך רוסישע סאָלדאטן פאַרבליבן דאָרט, אויסבאַהאלטנדיק זיך אין די געדיכטע וועלדער, אָדער אין די דערפער צווישן די פויערים.

פון זייערע באַהעלטענישן פלעגן זיי אָפט מאָכן אָנפאָלן אויף דורכרייזנדע יידן אָדער אין די דערפער גופא אויף די דאָרטיקע יידישע איינוווינער, זיי טויטן און בארויבן, אָפטמאָל פאַרברענען אפילו יידישע הייזער און יידיש האָב און גוטס.

די דייטשן און עסטרייכער האָבן זיי אפילו פאַרפאָלגט, זיי האָבן אפילו אַרעסטירט געווייסע פויערים, וועלכע מ׳האָט חושד געווען אין פראָטעזשירן און אויסבאַהאלטן די „פלעניקעס" — אָבער אינגאנצן אויסראָטן זיי איז געווען אומגלעזלעך, טאקע צוליב דעם, וואָס די פויערים האָבן זיי געשיצט.

אין די יאָרן 21-1920 האָבן זיך ווידער איבער די דערפער דורכגעטראָגן פרישע בלוטיקע כוואַליעס פון רציחות און די דאָן אויפגעקומענע רוצחים־באַלאָבאָוצעס האָבן אין א סך דערפער די יידן כמעט אינגאַנצן אומגעבראַכט.

ס׳האָט זיך, וואָס אן אמת, דער זעלביקער בלוטיקער הוראגאן דורכגעטראָגן אויך אין די שטעטלעך, ווי אין אונדזער ראַטנע, קאַמען־קאַשירסק און לישע א. א. אָבער מוראַדיקער זיינען געווען די שחיטות אין די דערפער, וואָס ווערן וויכטיר דערמאָנט, — דאָרטן האָבן די מערדער אָפּגעשפּילט זייער אמתע בלוטיקע התוכנ אומגעשטערט אין האָבן מיטן וואָרצל אויסגעריסן יידישע לעבנס און עקזיסטענצן, וואָס האָבן געהאט אונטער זיך הונדערטער יאָרן.

קיין ענוי הימאָרישע דאטעס וועלן די יידן אין די דערפער, וואָס ארום שטעטל, פון וואַנען זיי זיינען אהין געקומען און ווי לאַנג זיי האָבן דאָרט געווינט, — זיינען נישט געבליבן. אָבער לויט דעם וואָס געווייסע אָפּשטאַמיקע פון די דערפער, וועלכע ווויינען איצט אין ארגענטינע, גיבן איבער דאָס וואָס זיי האָבן געהערט פון זייערע עלטערן און זיידעס, האָבן זיך די יידן אין די דערפער אַנגעהויבן צו באַזעצן מיט א 200 יאָר צוריק. און געקומען זיינען זיי אהין פון די ארומיקע שטעטלעך, ווי ראַטנע, ליבעוונע, ווישווע אא״נד.

די יידישע נפשות האָבן זיך אין די שטעטלעך פֿאַרמערט. א סך פון זיי האָבן דאָרט געלאָבט אין אַרימקייט און אין גרויס דחקות. האָבן זיי דערביבער זיך געלאָזט אין די נאָענטע דערפֿער — זוכן פּרנסה צווישן די פּויערים און זיך ראטעווען פון הונגער־הרפּה. אין די ערשטע צייטן האָבן זיי אָפּגעדונגען ביי „קאזנא" (רעגירונגס־מאָכט) די קרעטשמעס און האָבן פֿאַרקויפט די פּויערים בראַנפן. זיי האָבן אויך געהאט אן הכנסה פון די רייזנדע איבער די אמאָליקע טראקטן, יואָם האָבן זיך דאָרט אָפּגעשטעלט כדי אביסל אָפּצוכאפּן דעם אָטעם און אויך געבן רו די פערד, להבדיל. אין דער פֿאַרמאָטערנדיקער וויטער נסיעה. אָנדערע יידן האָבן דאָרט געעפנט קרעמלעך פֿאַר די פּויערים. אויך זיינען געווען אזעלכע, יואָם האָבן אָפּגעקויפט די פּויערישע פּראָדוקטן און זיי דערנאָך פֿאַרקויפט אין נאָענטן שטעטל.

יידן האָבן זיך צוביסלעך איינגעווארצלט אין די דערפער און געצויגן דאָרט פּרנסה. זיי האָבן אָבער קיינמאָל נישט איבערגעריסן מיטן שטעטל. פון וואַנען זיי זיינען געקומען, סיי אין רעליגיעזן און סיי אין עקאָנאָמישן פּרט. ביי א חתונה, א ברית, האָבן זיי געמוזט אָנקומען צום שטעטל צום רב און יידישע קלעזמער אא"ו. וועז ס'איז דאָרט געווען א מנין יידן האָבן זיי געדונגען א ספר תורה. אויף ימים־נוראים, רה"ש און י' כפור, פלעגן זיי אין שטעטל פֿאָרן, כדי צו זיין מיט יידן צוזאמען אין דער צייט, וועז מ'בעט זיך אוים א גוט יאָר ביים רבש"ע. זיי פלעגן אַריינפֿאָרן אַהין אויף גוישע פורלעך מיט זייערע אלע בעבעסעס, פון צווישן וועלכע ס'פלעגן אַרויסקוקן די קינדערשע אייגעלעך. זיי זיינען געקומען ערב רה"ש און אָפּזיין ביז מוצאי יוכ'פ אין די באָקאנטע יידישע הייזער. אפילו געהאט א באָזונדער נאָמען — „גנילקעס" האָט מען זיי גערופן.

שפעטער צו, אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, וועז דער בראָנפן־האָנדל איז מאָנאָפּאָליזירט געוואָרן, האָבן שוין די יידן מער נישט געקענט פֿאַרקויפן קיין בראָנפן אין די קרעטשמעס, א סך זיינען געבליבן אָן פּרנסה. אָבער גיך האָבן זיי געשאָפן אָנדערע פּרנסה־צווייגן. צו ערד־ארבעט האָט זיי ראשית ניט געצויגן, וחוץ לזה האָבן יידן דאָן, לויטן רוסישן געזעץ, נישט געטאָרט באָזיצן קיין ערד. ס'זיינען אפילו געווען אזעלכע וואָס האָבן זיך יא פֿאַרנומען מיט ערד־ארבעט, אָבער דאָס איז געווען א נישטיקער פּראָצענט. זיי האָבן געעפנט קרעמלעך, אויפֿגעשטעלט ווינט־מילן און געמאָלן דאָס פּויערישע ווייץ און קאָרן. אָנדערע האָבן געקויפט „סיטשקארניעס" און געשניטן די אויסגעדראָשענע שטרוי אויף „סיטשקע" פֿאַר די בהמות און פערד. עס זיינען געווען יידן וואָס האָבן בשותפות געקויפט א „טשיכאלניע", (אזא מאשין אויף צו רייניקן וואָל). די פּויערים זיינען, לויט דער ריי, גאָנצע נעבט געשטאָנען און געדרייט מיט דער קאָרבע און ערייניקט די וואָל פֿאַר זייערע „באבעס" פון וועלכע זיי פלעגן שפּינען שטאָפּן פֿאַר סערמיאגעס. אָנדערע האָבן געעפנט „אוליניצעס" וווּ פון אייל־קערנער האָבן זיי געשלאָגן אייל און „מאקוכע" (אזעלכע גרויסע קוכענס פון די פסולת פאר די בהמות). אויך זיינען געווען אזעלכע, וואָס האָבן געדונגען ביי „קאזנא" אויף א גוישן נאָמען אזיערעס און געכאָפּט פיש מיט נעוואדעס און געפירט זיי קיין בריסק אָדער וואַרשע. אָנדערע האָבן אָפּגעקויפט „דעליאנקעס" (קליינע וועלדלעך) ביי „קאזנא" אויסצוהאקן די בוימער אויף האָלץ און בוי־מאטעריאל.

וויידער זיינען געווען, אמת אין א קליינעם פּראָצענט, בעלי־מלאכות, ווי שמידן, שוסטער און שנייידער אא"ו. די אָרעמערע יידן פלעגן אַרומגיין אין דאָרף און בייטן פֿאַרשיידענע גאלאנטעריי סחורות אויף גוישע פּראָדוקטן, זיי אָנגעזאמלט און דערנאָך זיי אָפּגעפירט אין שטאָט און פֿאַרקויפט. מיט איין וואָרט — די דאָרפישע יידן האָבן געקאָמפּט פֿאַר זייער בידנעם עולם הזה און יאקאָש זיך דורכגעלעבט.

די פּויערים, זייערע שכנים, האָבן זיך מיט זיי איינגעלעבט און זיך צו זיי צו־

געווינט, אזוי אז ס'האָט זיך געדאַכט, אז אַן די יידן וואָלטן זיי נישט געקענט אויסקומען.

ווייל, וווּ וואָלטן די פויערים זיך צוזאמענגעטראָפן און וועגן זייערע דאָרפישע ענינים געשמועסט, אויב נישט ביים יידן אין שטוב, אין דעם גרויסן פאַרצימער, וווּ ס'זיינען געווען בריטע לאנגע בענק אַרום די וועגט, וווּ זיי זיצן זיך בריטלעך, רויכערן זייערע ליולקעס מיט „מאכארקע" און שפייען פרעי אין אַלע זיטן? אַדער ביי וועמען וואָלטן זיי אין עת־צרה געקריגן אַן הלוואה, אַ עצה פרעגן, אויב נישט ביים יידן?

איין פראגע האָט זיי, אמת, געעגבערט און קיינמאָל האָבן זיי דאָס נישט געקענט באַגריפן: פאַרוואָס לעבט זיך דען יידן בעסער און שענער ווי זיי? פאַרוואָס זיי, וואָס ארבעטן שטענדיק אַזוי שווער צוזאמען מיט די משפחות אויפן פעלד, האָבן נישט דאָס, וואָס דער ייד האָט און זיי עסן נישט קיין וויסע חלה אין זונטיק ווי דער ייד אין זיין שבת?

, האָט זיך אזוי פאמעלעך און שטיל אין האַרצן ביים פויער געשאפן אַ קנאה־גע־פיל צום יידן, און ווען דער גלח האָט אים אין פאסכא דערציילט, אז דער ייד האָט אמאל זייער גאָט געהרגעט איז נאָך צוגעקומען אויך אַ שנאה־געפיל. און אַז די דע־מאַלסדיקע צאַרישע מאַכט, האָט געוואָלט דעם פויער־שן צארן אַפּלענקען אין אַן אַנדער ריכטונג, — האָט זי דאָס לייכט דערגרייכט און די פויערים אַנגעריצט אויף די יידן.

ס'זיינען שוין דאן געווען אַזעלכע וואָס האָבן די פויערים „געעפנט" די אויגן אויף זייערע „בלוט־זויגערס" — די יידן, וואָס לעבן אויף זייער חשבון. ס'זיינען אונטערגע־קומען די אומרואיקע צייטן: פריער די יאַפאַנישע מלחמה און גרויסע רוסישע מפלה, דערנאָך די רעוואָלוציע אין דעם יאָר 1905, דער בויליס פראַצעס און צו לעצט די ערשטע וועלט־מלחמה. די לעבנס יסודות האָבן זיך דאן אַ וואַקל געטאָן און דער צוטרוי פון מענטש צו מענטש איז פאַרשוווונדן געווארן. מען האָט דאן דעם פראָסטן פויער אייגנעשמועסט אַז די אַלע וועלט־צרות און אומגליקן קומען פון דעם ייד. ער האָט אין דעם געגלויבט און געקוקט אויף אים ווי אויף אַ טייוול, וואָס ס'איז אַ מצוה אים אומצוברענגען.

האָבן זיי טאַקע דערפאר געשיצט אַט־די אַלע רעשטלעך און פאַרבליבענע רוסישע סאָלדאטן, די „פלענניקעס", וואָס האָבן אַ סך יידישע לעבנס פאַרשניטן. האָבן זיי טאַקע דערפאר אויך דערנאָך אַנגעוויזן די מערדער־באַלאַכאַווצעס, וווּ יידן וווינען און זייערן פאַרבאהאלטן און האָבן אַ סך יידיש בלוט פאַרגאָסן. די זעלבע האָבן אויך אין די שפעטערדיקע צייטן, אין דער צווייטער וועלט־מלחמה, געהאָלפן די דייטש־מערדער אויסראָטן אַלע יידן פון די שטעט און שטעטלעך און אויך דערפער און מיט נצחון־שמחה דאן אויסגעשריען: „אויף אַזעלכע טעג וואַרטן מיר שוין הונדערטער יארן". (אַזוי האָט אַ ראטנער מיעשטשאן געזאָגט).

נאָך איצט גייט מיר א קאָלטער שוידער איבערן לייב אַדורך, דערמאָנענדיק זיך אין די פאַרבלוטיקטע פויערישע ווענעלעך, ו אַם פלעגן אין אַ סך פרימאָרגנס אַריינ־ברענגען אויפן גרויסן מארק די יידישע פאַרבלוטיקטע הרוגים פון די נאָענטע דערפער אין די יאָרן 21-1920. זיי זיינען געלעגן אויף די פורלעך אנגעהויפּט איינער אויפן צווייטן וווּ די געשאָכטענע שאָף, מיט צוקאליעטשעטע פנימער און קעפ, מיט אָפּגע־ריסענע אברים און דאָס הייליקע בלוט פון זיי האָט אויף דער טמא ערד נעהונגן ריטשקעוויי... נאָך איצט לעכערן מיר די אויערן די געווויינען פון די פרויען, וואָס האָבן זיך צוזאמענגענומען אַרום זיי און ביטער געווויינט אויפן יידישן פינצטערן מזל. און געדאכט האָט זיך דאן, אַז אַזוי איז שוין דאָס יידישע מזל, אזוי דארף עס שוין

זיין, אז דאָס איז אזא בלוט־שטייער, וואָס מיר יידן צאָלן פאר דער יידישקייט, פאר דער תורה פון באַרג סיני. און דאָך וויי דער נביא דריקט זיך אויס: „ואראך מתבוססת בדמיך: ואומר לך בדמיך חיי!... און להכעיס אונדזערע שונאים לעבן מיר ווייטער און ס'ווערט דאָך פאַרווירקלעכט דער „נצח ישראל"... נאָר לאָמיר דאָ נאָכן סדר פאר־ציי־כענען לדורות די אַלע דערפער, ארום ראָטנע, וואָס דער בלוט־שטורעם האָט זיי פאַרכאַפּט.

ז י ד ע ר נ ע ן : א דאָרף, וואָס איז געלעגן בערך פיר קילאָמעטער פון שטעטל, אין דער זייט פונעם שאָסיי־וועג צו קאָוולע צו. דאָרטן האָבן געלעבט א 10 יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן זיך פארנומען מיטן מסחר פון בהמות און אויך מיט דאָרפס־גייערי. אין יאָר תר"פ (1920) האָבן די באלאכאָווצער דאָרטן דערמאָרדעט דרייַ יידן: אברהם ר' אבא מארדעשעס א זון, א ראטנער יונגערמאן און זיין מוטער (זייער פאַמיליען־נאָמען געדענק איך נישט). אינטערעסאנט איז, אז וועגן אויף דער פרייַ איז שוין פארצוויגן געווארן די פעטליע, האָט זי געבעטן א טרונק וואַסער. די מערדער האָבן איר פון דער תליה אַראָפּגענומען, געגעבן איר א טרונק און זי דערנאָך אויפ־געהאנגען. דעם דריטן האָבן זיי געטויט דעם בחור אברהם, מנחם מלמד א זון, וואָס האָט אויך געווווינט אין שטעטל.

ג ל ו ב ־ (יידן האָבן דאָס גערופן לעך). דאָס דאָרף איז געלעגן אויף א זייטיקן וועג, א 5 קילאָמעטער פון ראטנע, וואָס פירט קיין וויזשוווע און מאַציוו. עטלעכע יידישע פאַמיליעס האָבן דאָרטן געווווינט. ס'איז דאָרט געווען אן אזיערע, וואָס האָט געשפּייזט די ראטנער יידן מיט פיש אויף שבת און אַמאָל זומערצייט אפילו אין די וואָכן־טעג. דאָרטן האָבן געווסע פויערים קולטיווירט און געפלעגט וויינטרויבן־פלאַנטאַציעס און די ראטנער יידן האָבן ראש־השנה ביינאַכט געמאַכט א „שהחיינו" איבער זיי. די באלאכאָווצער האָבן דאָרט דערמאָרדעט צוויי יידן: איינעם ר' שלמה פיאַלער, א זקן, און זיין איידעם ר' פישל רויזן. מער פרטים זיינען פון דאָרט נישטא.

ז א מ ש א ן : דאָס דאָרף איז געלעגן ביים שאָסיי, וואָס לויפט קיין קאָוולע, א 10 קילאָמעטער פון ראטנע. דאָס איז געווען א גרויס דאָרף און די דאָרטיקע גוים, האָט מען געשמועסט, זיינען געווען זייער שלעכטע — אַנטיסעמיטן. ס'האָבן דאָרט געווווינט א 15-18 יידישע פאַמיליעס. פארנומען האָבן זיי זיך מיט וואַלד־מסחר, אַנ־דערע מיט גייערייַ און קליין־האַנדל. ס'זיינען דאָרט אויך געווען בעלי־מלאכות — שוסטער און קאָוואַלעס (שמידן). אין תר"פ האָבן די באלאכאָווצער דאָרט דערמאָר־דעט דאָס פאַרפאַלק יונה מיט זיין פרוי, בערל זאמשאנער מיט זיין פרוי, און נאָך עטלעכע יידן. אינטערעסאנט איז, אז וועג פון ראטנע איז אהין געקומען אייניר אברהם הירש דער קאָוואַל, א קרוב פון די דערמאָרדעטע, כדי די הרוגים צו פאַרגרב־מען אין שטעטל און זיי ברענגען צו קבר ישראל, האָט מען אים אויך דערהרגעט.

ל ו ט ש י ן : אין דעם דאָרף האָבן געווווינט א 3-2 יידישע פאַמיליעס. אייַן פאַמיליע מיטן נאָמען כמעליער, האָט זיך אין דעם דאָרף, וואָס איז געווען א 5-4 קילאָ־מעטער פון שטעטל, אַריבערגעקליבן פון דאָרט אין מלחמה־ציַיט, צוליב די שוועָרע לעבנס־באדינגונגען אין שטעטל. אין 1920 האָבן אָבער די באלאכאָווצער דעם יונגט־לעבן יוסף כמעליער אויפגעהאנגען.

ז י ד ע ט ש י ע : א דאָרף נעבן בוזאק, נאָענט צו קאמיען־קאָשירסק. אין דעם יאָר 1916 האָבן די „פלעניקעס" דערהרגעט די פרוי פון איינעם זלמן וויידרעטשיער זיין יינגל האָבן זיי שוועָר פאַרוווונדעט, אים ארויסגענומען אן אויג און צעשניטן זיין לינקע באק.

פ א ס ט ו פ ל י ע : דאָס דאָרף ליגט אין דער ריכטונג צו קאמען־קאָשירסק.

ס'האָבן דאָרט געווינט עטלעכע יידישע פאַמיליעס. אין דעם יאָר 1917 האָבן דאָרט די „פּלענקעס" וואָס זיינען געווען פיל אין די געדיכטע ארומיקע וועלדער, דערהרגעט דעם ראַטנער יידן, ר' אפרים פראָך, וואָס האָט געווינט דאָרט צייטווייליק צוליב דער מלחמה. קיין פּרטים זיינען פון דעם דאָרף נישטא.

ב י ר ק ע : אין דעם זעלבן ווינקל, ווי דאָס אויבנדערמאַנטע דאָרף, ליגט אויך דאָס דאָרף בירקע. ס'האָבן דאָרט געווינט א 10 יידישע משפחות. אין דעם יאָר 1920 האָבן די באלאכאָוצער דערמאָרדעט דאָס פּאָר פּאָלק זיסע מערין און פּרוי עלקע. (זייערע קינדער: לייבל, הירשל, נתן־דוד מערין און טאַכטער אסתר־נאַלדע ווויינען אין ארגענטינע). די באלאכאָוצער האָבן דאָן אויך דערמאָרדעט די פּרוי ברכה קרוין מיט איר זון ברוך. אויך איז דאָן אומגעקומען דורך די זעלבע מערדער משה גראבאָוו און פּרוי טויבע.

כ א ט א ש א ו : איז געווען זייער א גרויס דאָרף און געלעבט האָבן דאָרט א 20 יידישע פאַמיליעס וואָס האָבן זיך פארנומען מיט פּי־האַנדל, וואַלד־מסחר און אַנדערע מסחרים. דאָרטן האָבן אויך די „פּלענקעס" דערמאָרדעט א יידן מיטן נאָמען יעקב יצחק סטריער. מער פּרטים זיינען נישט באַוווסט.

ק א מ א ר א ו ע : דאָס דערפל ליגט אָן ערך פיר קילאָמעטער פון ראַטנע, אינגאנצן אויף א זייטיקן וועג. דאָרטן האָבן געווינט צוויי בריידער מיט זייערע פאַמיליעס: יעקב און אברהם (דער פאַמיליען־נאָמען איז מיר נישט באַוווסט).

דער יינגערער יענקל איז אַרויסגעפאָרן קיין נ. אַמעריקע און אברהם איז דאָרט פאַרבליבן ווויינען — אָן עלנטער, אייניציקער יידּ אין דאָרף. ער האָט געהאט אָן אייניציקע טאַכטער א טויב־שטומע, האָט ער זי חתונה געמאַכט פאָר דעם מיידלשן מלמד אין שטעטל — יהושע זלמן, מיט דער בעזעם באָרד, וואָס איז, אגב, געווען די לעבעדיקע שטאָט־פאַסט. שוין באַלד נאָך דער חתונה האָט דאָס שטומע ווייב נישט געוואָלט לעבן מיט איר מאָן. לסוף האָט זי זיך מיט אים איינגעלעבט און געהאט פון אים צוויי קינדער. אין דעם יאָר 1917 אין א פּרייטיק־צונאכטס, וועלן די פאַמיליע איז געזעסן ביים שבתדיקן טיש און געגעסן, האָבן זיך אַהין אריינגעריסן עטלעכע פּלענקעס און זיי דערהרגעט.

ה ו ט : (ראַטנער); א דערפל, וואָס האָט געהערט צו ראַטנער קהילה און עס האָבן דאָרט געווינט עטלעכע זייער בעלי־בתישע פאַמיליעס, אַנגעזעענע סוחרים. אין דעם יאָר 1916 האָבן דאָרט די „פּלענקעס" אומגעבראַכט עטלעכע יידישע פאַמיליעס וועמענס נעמען זיינען צום באַוווסט, אויסער דעם נאָמען פון אליעזר וואקס, זיין פּרוי און קינדער (געשטאָמט פון ראַטנע).

ק ר ע מ נ ע : אייגנטלעך, איז קרעמנע געווען א דאָרף, אַבער דער אויסזען און ריטם פונעם יידישן לעבן דאָרט איז געווען פון א שטעטל. געלעגן איז דאָס דאָרף נייַן קילאָמעטער פון דער באַן־סטאַנציע מיטן זעלבן נאָמען און פון ראַטנע — א 25 קילאָמעטער.

יידישע פאַמיליעס האָט קרעמנע געציילט א 70 בערך. זיי האָבן דאָרט געהאט א בית־המדרש, וווּ יידן האָבן געדאַוונט און לומדים זיינען געזעסן על התורה ועל העבודה. אויך האָבן זיי געהאט, להבדיל, אָן אייגענע באַד, מיט א מקוה, וווהין עס פלעגן זיך קומען אויסבאַדן די יידן פון די נאָענטע דערפער. א היבש גרויסער פּראָצענט יידן זיינען דאָרט געווען סוחרים. זיי האָבן געהאנדלט מיט פּאָקן, קעלבער און גענדז און פלעגן זיי פון דאָרף אָפּשיקן קיין ווארשע און אַנדערע גרויסע שטעט. דאָס דאָרף קרעמנע איז פאָר די איבעריקע נאָענטע דערפער געווען א צענטער. אהינצו פלעגן כמעט יעדן טאָג יידן פון די שכנותדיקע דערפער קומען צוליב

מסחר אדער דאוונען בצבור און הערן א דבר תורה און זיך אביסל יידישלעך דער־וואַרעמען. כדאי דא צו דערציילן וועגן אן אינטערעסאנטן ייד — ר׳ יצחק וועלנער, א גרויסער למדן, פרומער ייד און מכניס־אורח. וועון ער האָט אמאָל וויינטער געצוויגן

לערער און קינדער פון דער יידישער שולע אין קרעמנע.

דעם „נעוואָד" פרייטיק צו כאָפן פיש און ס׳האָט צוליב דעם געהאַלטן אז ער זאָל פאַרשפעטיקן די באָד, האָט ער אויפגעעפנט א „פאַלאַנקע" (אן עפענונג) אין טייך און האָט זיך דאָרטן טובל געווען לכבוד שבת.

דאָרט זיינען אויך געווען וואלד־סוהרים וואָס פלעגן די אויסגעארבעטע מא־טעריאלן זייערע אין פרילינגס־צייט אפטראנספארטירן מיט דער גרויסער אזיערע, גלייך קיין דאַנציג. מיט איין וואָרט — דער דופק פון־א יידיש לעבן האָט דאָרט געקלאפט, ווי אין ראטנע, צו וועלכער דאָם דאָרף איז געווען צוגעטיילט זינט ס׳איז געשאפן געוואָרן דאָרט די קהילה. די איינציקע זאך, וואָס האָט דאָרט געפעלט איז געווען א הייליק אָרט — פלעג מען דערפאר א בר מנן פירן קיין ראטנע קובר זיין.

א סך ראטנער פאַמיליעס האָבן זיך אַנגעהערט משפחהדיק מיט קרעמנער. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען פיר ראטנער פאַמיליעס צוליב פרנסה אריבער געפאָרן קיין קרעמנע און די דאָרטיקע קליינע עדה איז פאַרגרעסערט געוואָרן מיט נאָך יידישע נפשות און געשאָפן אזוי ארום אן אטמאָספער פון אן אמת יידיש לעבן.

אין דעם יאָר 1920, וועון די פאָליאקן זיינען געוואָרן די בעלי־בתים פון אונדזער געגנט, האָבן זייערע אומגליקלעכע שותפים, די באלאכאָווצעס, באלד בייס אנהויב באוויזן אויסצוהרגענען אכט יונגטלעכע, צווישן וועלכע עס זיינען געווען די אינטע־ליגענטע יונגלייט: יוסף אינגבער, א נאָר וואָס התונה געהאטער; אהרן רובינשטיין, דעם פרטיקן שוהטס א זון; אברהם ראבינער און דער געלערנטער מרדכי אינגבער, וועלכן זיי האָבן, וועון ער האָט געוואָלט פאַרטיידיקן זיין 16 יעריקע טאכטער, גע־בונדן מיט שטרוי און לעבעדיקערהייט פאַרברענט.

בייס צווייטן מאָל, וועון די באָלשעוויקעס זיינען אפגעטראָטן, נאָכן אנגריף אויף וואַרשע האָבן די מערדער־באלאכאָווצעס אויסגעשחטן דאָרט א 60 יידן. דאָס איז געשען פונקט ערב רה״ש תר״פ.

צווישן די דערמאָרדעטע זיינען געווען די אָנגעזעענע: ר' יעקב רובינשטיין, דער שוחט מרדכי אינגבער, זלמן ראבינער, שמעלקע אויבענטייל מיטן זון משה, אליעזר סוקאטשער און איצי פרייטאן. זיי האָבן דאן אויך דערשטאָכן די שוואנגערדיקע פרוי פּעסל שניידער, חיים בער קאהנס אָ טאָכטער (א זון, בנימין שניידער, געפינט זיך אין אַרגענטינע). ס'איז אָבער דורך אָ געוויסע ציט און די אייזערדיקע וווּנדן האָבן זיך צוזאַמהיילט און פאַרצויגן געווארן און דאָס יידישע לעבן האָט אויפסניי אָנגעהויבן צו פולסירן. הגם אָ סך קרעמנער זיינען זיך דערנאָך צעפאַרן אין נאָענטע שטעט און שטעטלעך האָט דאָך דער שארית הפליטה פאַרליבט נייע יסודות פאר אָ יידיש לעבן נאָך מיט מער אימפעט און ברען. די עלטערע האָבן פאַרגעזעצט זייערע מסחרים און זיך אויסגעלעבט אין זייער רעליגיעזן וועלטל, אין לערנען תורה אין בית המדרש. די יונגטלעכע האָבן געשאָפן אָ קולטור-צענטער און ביבליאָטעק, אפילו אן אמאטאָרן-טעאָטער, צו וועלכע ס'זיינען אויך צוגעשטאָנען די יונגע פון די נאָענטע דערפער, ווי לובצין, סמאלערעם און יורעוויטשיט. די הכנסה פון די אָלע אונטערנעמונגען איז געגאנגען פאַרן קק"ל, די זעלבע יונגט האָט אָפילו אויסגעקעמפט אז „מי שברך"-נדרים זאָלן גיין פאַר דעם זעלבן ציל.

דער „חלוץ" אין דאָרף קרעמנע.

די לעצטע נאָציאָנאַל-אויסטונגס-אקציע האָט אָבער אָלץ אָפגעווישט און אויסגעראָט, אז אָפילו קיין שפור איז פון דעם שיינעם לעבן נישט פאַרבליבן, אויסער עטלעכע יונגטלעכע, וואָס האָבן זיך געראטעוועט און געפינען זיך אין ישראל.

ל י ו ב ע כ י ן : דרויי וויאָרסט וויטער פון קרעמנע איז בעלעגן דאָס דאָרף ליובעכין. די יידן פון די צווייי שכנותדיקע דערפער האָבן שטענדיק געלעבט צוזאַמען זיך פריינטלעך. זיי פלעגן זייער אָפט צופאָרן אָדער צוגיין קיין קרעמנע, וועו זיי האָבן אָ שטייגער געדארפט אָ קעלבל אָדער א עוף אויף שבת צעכטן. פריטיק — אין באָד אָדער אין מקוה גיין לכבוד שבת. און בכלל א שבת אָדער א יום טוב

פלעגן זיי זיך אדורכשפאַצירן אהין אין געסט צו באַקאַנטע. אין דער וואַך פלעגן זיי גיין אין ביהמ"ד — דאַוונען און הערן נייעס: קיין קרעמנע פלעגן קומען אפט סוחרים פון גרעסערע שטעט. וועד שמועסט די יונגע פון ליובעכין האָט זיך אוודאי שטענדיק געפונען אין קאַנטאקט מיט די קרעמנער. דער דיאַמישער און אינטעלי־ גענטער יונגט־לעכער פנחס גורטענשטיין פלעגט שטענדיק קומען פון קרעמנע אהין, וועקן די יונגע און פֿאַרשפּרייטן צוויישן זיי קולטור און נאַציאַנאַלן געדאַנק. אין יאָר 1916-17 אין א וויינטערדיקע פרייטיק־צו־נאַכטס, זיינען די רוסישע „פלעניקעס". וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין די אַרומיקע געדיכטע וועלדער, באַפאַלן די יידישע פאַמיליע אביש שעכטער, האָבן אלע מענטשן צעשטאָכן און דערנאָך די שטוב אונטערגעצונדן. די שכנים האָבן נאָך באַוויזן צו אויסלעשן די שרפה אין אַפּראַעוועון צוויי קינדער. די באַלאַאַוועצע ווידער, האָבן אין די יאָרן 1-1920 דאַרט אויסגעהרגעט העכער 50 נפשות. צוויישן די אומגעקומענע זיינען געווען: די פרוי רחל גאַלדין, ר' הירשל גאַלדינס ע"ה ווייב (זייער זון דוד גאַלדין געפינט זיך אין ארגענטינע), יודל קויפמאַן מיט זיינע צוויי זין, הירש־לייב בארענבוים אא"ו. צוויישן די אַנגעזעענע יידן דאַרט זיינען געווען די פאַלגנדע: ר' ליפּא סוקאַטשער, א וואַלד־סוחר (זיין איניקל יאנקל סוקאַטשער לעבט אין ארגענטינע) און ר' לייבע מעשטעלער, א למדן מיט אַכיסל וועלטלעכער בילדונג. ער פלעגט לייענען א רוסישע צייטונג און פלעגט יעדן שבת פאַרלייענען די נייעס פאַר די מתפללים וועלכע זיינען געקומען דאַוונען צום „מנין", וואָס איז געווען בייא אים אין שטוב (זיין זון יוסף מעש־ טעלער מיט דער פאַמיליע געפינט זיך אין ארגענטינע).

י ו ר ע ז י ט ש : דאָס דאַרף איז אויך געווען נאַענט פון קרעמנע. דאַרטן האָבן געוווינט נײַן יידישע פאַמיליעס. די יידן דאַרט האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט דער שיינער עטישער און יידישער מידה — הכנסת אורחים. אַבי א ייד האָט אהין אַמאָל פאַרבלאַנדזשעט האָט מען אים שוין נישט אפגעלאָזט אן עסן און טרינקען און אים אויפגענומען אויפן שענסטן אופן. א חשובער, אנגעזעענער ייד איז דאַרט געווען ר' בנימין כינינזאָן. צוליב א וואַרט קעגן מלכות האָט מען אים אַמאָל פאַר־ שיקט אין טיף רוסלאנד.

זיין טאַכטער חנה האָבן די באַלאַאַוועצע דערהרגעט און ליבנדיק אין א קאַלוזשע בלוט, האָט איר קליין אייניאַריק קינד, צוגעטוליעט צו דער טויטער ברוסט געזוויגן פון איר. אין יאָר 1917 האָבן די „בלעניקעס" אויך דערהרגעט דוד כינינזאָן, ר' אליעזר דעם יורעוויטשערס א זון, זיי האָבן אים געהרגעט אויפן וועג, ארנדיק אהיים און דאָס פערד האָט דעם טויטן קערפער געבראַכט אין וועגעלע צו זיין שטוב. דעם צווייטן זון ברוך מיט זיין פרוי לאה, זעליג רייכשטאלם א טאַכ־ טער, מיט זייער קינד און א קוזינקע לאה אפעלם, א 12 יעריק מיידעלע פון ראטנע, דבורה, האָבן די באַלאַאַוועצע דערהרגעט אין די יאָרן 1920. כדאי צו פאַרצייכענען, אז אין דאַרף יורעוויטש האָט זיך איין מאָל אין יאָר, אין זומער־צייט (געוויי דעם דאָס ס געדענק איך נישט) אונטער דעם דאַרף אויף א זייער גרויסן פלאַין אויסגע־ שפּאַלט א גרויסער יריד, צו וועלכן ס'פלעגן קומען סוחרים פון דער וועלט. איינמאָל זיין יאָר 1908 האָט דאַרט אויסגעבראַכן א פאַגראָם אויף די יידן און עס זיינען געזיצן עמעלעך פארוווונדעטע.

אין דעם נאַענט ליגנדיקן דערפל ס מ א ל י א ר ע ס פון וואַנען ס'שטאַמט די אזוי פאַפולערע פאַמיליע רייכשטאל (אייגער יצחק רייכשטאל ע"ה, א ייד א למד, און גרויסער וואַלד־סוחר האָט געוווינט אין ראטנע) האָט מען דערמאַרדעט אויך פאַמיליע דעבערט און א צווייטע שער (א זון — דוד שער געפינט זיך אין אר־ גענטינע).

דובעטשנע: א דאָרף — אַן בעזירקע שטאָנציע צווישן קאָוולע און בריסק. דאָרטן האָבן געווינט א 20 יידישע פאַמיליעס. דער גרעסטער טייל פון זיי — וואַלד־סוחרים. צווישן זיי זיינען געווען יידן למדנים ווי ר' חיים דובעטשנער ע"ה און ר' פנחס גאָלדמאַן ע"ה, וועמענס זון ר' שמאי גאָלדמאַן, א ייִד א תלמיד חכם און וואַלד־סוחר האָט געווינט אין ראטנע (זיין זון שמואל גאָלדמאַן לעבט אין א"י). אין יאָר 1916 האָבן די רוסישע „פלעניקעס" דערמאָרדעט דעם אָנגעזעענעם ייִד ר' ישעיה מיכל מיט זיין פרוי און אונטערגעצונדן די שטוב, כדי אָפצוווישן יעדן שפור פונעם מאָרד.

שפעטער צו האָבן אויך די באַלאַכאָווצעס דאָרט אויסגעהרגעט עטלעכע יידישע פאַמיליעס צווישן זיי ר' חיים בער רייף (א זון אליהו יצחק און טאָכטער רייזעל געפינען זיך אין אַרגענטינע).

אויך אין נאָענמן דערפל ר א ק י ט ע האָבן זיי אויסגעהרגעט עטלעכע יידישע פאַמיליעס.

ס ד א מ י ש ל י ע: א דאָרף נאָענט פון ראטנע. די באַלאַכאָווצעס האָבן אין די יאָרן 21-1920 אומגעבראַכט דאָרטן עטלעכע יידישע פאַמיליעס, צווישן זיי מרדכי סדאמישלער און פרוי, די פרוי פון הירשל סדאמישלער און אויך ר' יצחק סדאמישלער, א ייִד א חסיד און א יודע ספר, וואָס אויך א זייער גוטער בעל־תפילה.

אינטערעסאַנט איז, אַז דער לעצטער האָט שטענדיק דאָרט געליטן די גלות־יסורים פון עטאַפּ — ער האָט נישט געהאט קיין ווינערעטק אין דעם דאָרף — האָבן אים די רוסישע פאַליציאַנטן, פלאָ מאַנטיק און דאָנערשטיק געפירט אין עטאַפּ אין זיין געבוירן־שטאָט האָרכאָוו. די באַלאַכאָווצעס אָבער האָבן שוין פאַרענדיקט זיין וואַנדערונג.

ט ע ר: (אין רוסיש טור) איז געווען א גרויס דאָרף. פון ראטנע א 15 קי־לאָמעטער. די גוים פון דאָרף האָבן געהאט א נאָמען פאַר גנבים און מערדער. ס'האָט געהאט א גרויסע אַזערע פון 25 קילאָמעטער. ס'האָבן דאָרט געווינט א 12 יידישע פאַמיליעס. כמעט אַלע האָבן דאָרט געהאַנדלט מיט פיש, וואָס מ'האָט געכאַפּט אין דער אַזערע און זיי געפירט קיין וואַרשע, בריסק און אַפּטמאָל אויך קיין ראטנע.

די יידן האָבן דאָרט געהאט אַן אייגענעם מנין מיט א ספר־תורה און געהאַונט האָט מען דאָרט אַלע שבת און אַפילו ימים נוראים כיי דעם זייער היימיקן בעה"ב אזא גרויסן נדבן ר' מאָטל גאלוז. אין דאָרף האָט מען אים פון א לאַקירונג צווישן בויער דערשאָסן. וואַרשיינלעך זיינען דאָס געווען „פלעניקעס". אין דעם זעלבן יאָר האָבן די מערד ר אויך דערהרגעט איינעם לייבל האָכשטיין (זיינער א ברודער משה האָכשטיין געפינט זיך אין נ. אַמעריקע). אויך איז דאָרט דערמאָרדעט געוואָרן דורך די רוצחים אַברהם טערערס זון.

ז א ל י ס: א דאָרף נאָענט צו סט' זאבלאטיע. ס'האָט דאָרט געווינט אין יידישע פאַמיליע — ר' מאָטל מעש און פרוי.

אין דעם יאָר 1916 האָבן זיי די רוסישע מערדער דערהרגעט און פאַרברענט זייער שטוב. זיין זון שמואליק וואָס איז דאן נאָך געווען אויפן פראָנט, האָט, קומענדיק צוריק אהיים, אָנגעטראָפן בלויז א בארג אש.

ז א ב ל א ט י ע: דאָס איז געווען א באַן־סטאַנציע צווישן בריסק און קאָוולע. דאָרטן האָבן געווינט א 20 יידישע משפחות, אָנגעזעענע סוחרים, מערסטנטייל — וואַלד־סוחרים. ס'איז אויך דאָרט געווען א גרויסער טאַרשאק, וווּ מ'פלעגט שניידן פאַרשיידענע בוי־מאטעריאלן. נעבן דער סטאַנציע איז געשטאַנען ה' חיים גרינ־גאַרטנס שיינע שטוב וווּ ס'פלעגט שטענדיק ווימלען מיט פאַרשיידענע סוחרים וואָס זיינען געקומען פון אַלע גרויסע שטעט אהין צוליב מסחר. ר' חיים איז געווען

א ייד א סוחר און א גרויסער מכנים אורחים. די טירן פון זיין שטוב זיינען שטענדיק אפילו ביינאכט, געווען אפן. יידן וואס זיינען געקומען פון ראטנע אדער אנדערע שטעט און דערפער, כדי צו „נעמען" דעם באן, האבן שוין געווסט צוגיין צו אים — וואוהין אויף א באן. ס'איז כדאי צו דערמאנען נאך עטלעכע חשובע יידן פון דארט, ווי ר' פיניע מעלניקער, שמערל מעלניקער, משה אינגבער ע"ה אא"נד. די זיינען אומגעקומען אין דעם לעצטן חורבן ביי די דייטשע מערדער. יענקל אינגבער האט זיך געראטעוועט און געפינט זיך אין בראזיל.

ז ש י ר י ט ש : אין דעם דארף האבן געווויינט א 8 יידישע פאמיליעס, 6 קי־לאמעטער פון ראטנע. ס'איז נישט באקאנט צי דאס דארף האט גלייכן פון די פלעניקעס און באלאבאווצעס.

לויט א גבייה עדות פון ה' יואל אידעס (לעבט אין ארגענטינע), וועלכער איז פונקט געווען דארט אלס לערער, האבן זיך די דארטיקע יידן גראטעוועט באצייטנס אינעם נאענטן וועלדל. אים אליין האבן די מערדער געכאפט און האבן אים שוין גע־וואלט הענגען, זיינען אבער פקוראט אננעקומען אנדערע צווויי באלאבאווצעס און האבן אים געראטעוועט פון דער תליה.

א 18 קילאמעטער פון ראטנע איז געלעגן דאס דארף ק ר א ס ק י . יידן זיינען דארט געווען א 6 משפחות. געלעבט האבן זיי פון פי־מסחר און קליין־האנדל. קיין באזונדערע ידיעות איז פון דארטן נישט פאראן. די קינדער משה און עטל גוטמאן, פון יעקב קראסקער א ייד, זייער אן ארנטלעכער, געפינען זיך אין ארץ ישראל.

כ א ט י ו ל ע : דאס איז געווען א קלאניע. דארטן האט געווויינט מיט זיין פאמיליע א ייד זעליק. ס'ליגט עטלעכע קילאמעטער פון ווישווע. דער ייד ר' זעליק ראשטשיקער איז געווען א זייער אינטערעסאנטער טיפ. ער האט אפגעקויפט ביי א פריץ 100 דעסאטין ערד אויף 99 יאר. ער מיט זיין פאמיליע האבן, מיט דער הילף, פארשטייט זיך, פון געדונגענע פויערים באארבעט די ערד. ער פלעגט יעדע וואך אריינפירן אין דעם נאענטן שטעטעלע וויזשווע גאנצע פורן מיט שפייז און דאס צעטיילן צווישן די ארעמע דארטיקע פאמיליעס. ווען די פאליאקן זיינען אבער אריין אין דער געגנט, האט זיך אויסגעזוכט עפעס א ווייטער קרוב פונעם פריץ און ער האט אפגענומען די פאסעסיע. ר' זעליג האט שוין דערנאך געווויינט אין דעם שטעטעלע ווישווע און פון גרויס עגמת נפש איז ער דארט גיך נאכדעם געשטארבן.

אין אונדזער שטעטל ראטנע האט ער געהאט א זון, איינעם פיווועש, ר' מנשה ליקאווערס אן איידעם, זיין טאכטער לאהם א מאן.

ו ע ל י מ ט ש ע : דאס דארף איז געלעגן אויף א זייטיקן שליאך. פון ראטנע אן ערך 20 קילאמעטער. ס'האבן דארט געלעבט א 10 יידישע משפחות.

די באקאנטסטע און בעל־הבתישע פאמיליעס זיינען דארט געווען — דרוג (א אפצווייג פון דער פאמיליע איז דער ה' משה דרוג, וואס לעבט אין ישראל), ברא־שטיין און לייווענט (אהרן לעווין און זיין ברודער הערשל לעאנאוו, אין ארגענטינע, וו איך זייערע בריידער לייווענט אין נ. אמעריקע שטאמען פון דער דאזיקער פאמיליע). די יידן דארט זיינען מערסטנטייל געווען וואלד־סוחרים און קליינהענדלער. די באלאבאווצעס האבן אין די יארן 1920 דארט דערמארדעט יונה דעם וועלימ־טשערס אן איידעם (נישט באקאנט דער נאמען), לאה ברענשטיין, בנימין וועלימ־טשערס א שוועסטער.

מער פרטים פון יענער צייט זיינען נישט באקאנט.

ר ע צ י צ ע : א דארף, וואס איז געלעגן אן ערך 30 קילאמעטער פון ראטנע. ביים טייך פריפיעט. דארטן זיינען געווען עטלעכע אזיערעס און די דארטיקע גוטע

פיש זיינען אין שטעטל געווען גוט באקאנט. די פויערים פון דאָרף פלעגן אריינ־ברענגען זייערע פראָדוקטן אין שטעטל צום פאַרקויפן מערסטנטייל אויף שיפן מיטן טייך פריפיעט.

יידן זיינען דאָרט געווען א 15 פאַמיליעס. זיי האָבן זיך פאַרנומען מיטן פיש־מסחר, אויך מיט אַנדערע מסחרים. ס'זיינען אויך דאָרט געווען עטלעכע בעלי־מלאכות. פסח רעציצער, א ייד א למדן, איז געווען אַן אַנגעשטעלטער ביי ר' משה גאָלדין ביי די אָזיערעס. ר' משה נפתלי, א יודע ספר, ווי אויך ר' שמואלקע אברך האָבן אויך געהאַנדלט מיט פיש (דעם לעצטנס אייניקלעך: ה' יואל אייזעס, לעבט אין בוענאָס אייריס. יענקל, בערל, אשר און חיים איידעס — אין טשאקאָ).

איתמר פאַפיר, זייער א ערלעכער ייד, איז געווען א קרעמער דאָרט (זיינע א טאַכ־טער דבורה א פליטה, א געראַטעוועטע פונעם לעצטן גיהנם לעבט אין ארגענטינע). צוויי ברידער, יצחק און הערשל, יודעי ספר, איינער א פערדהענדלער, האָבן געווינט אין די מעלניקעס, א נאַענטער כוטאַר פון דאָרט. ס'האָט דאָרט געלעבט איינער ר' יצחק פאַפיר. זיין זון ר' אהרן האָט געווינט אין ראטנע. ביי אים אין הויז איז געווען דער „אפטייקערסקי מאַגאַזין" פון דעם אַזוי חשובן און אינטעליגענטן ה' מאַגילאַנסקי ע"ה (זיינע, ר' אהרן פאפירס קינדער לעבן אין ישראל. די עלטערע טאָכטער שרה האָט דאָרט חתונה געהאט מיט ה' שמואליק גאָלדמאן). אויך האָט דאָרט, אין דעם דאָרף, געלעבט איינער א שמיד ר' משה יענקל ראָזענשיין — זייער א פיינער ער־לעכער ייד געווען, פונעם אלטן שניט (זיינע קינדער אברהם, אביגדור און דוד ראָזענשיין לעבן אין ארגענטינע). אין די בלוטיקע יאָרן פון די פלעניקעס און באַ־לאַוועם האָט דאָס דאָרף צום גליק נישט געליטן.

ק א ר ט י ל ע ס : געווען איז דאָס זייער א גרויס דאָרף מיט א סך כוטארעם ארום. די פויערים פון דאָרט, לגבי אַנדערע דערפער, זיינען געווען אַביסל אַפּגע־שטאַנענע אין זייער לעבן. און מ'האָט זיי באַלד דערקענט אין זייערע באַזונדערע אַנטוצכצן מיט די רויטע גארטלען. אפילו זומער צייט פלעגן זיי אויף די ירידים קומען אין שטעטל מיט זייערע וואַרעמע קוטשמעס און אייגנארטיקע בגדים.

יידן זיינען דאָרט געווען א 60 פאַמיליעס. זיי האָבן דאָרט געלעבט כמעט ווי אין א שטעטל — א באַזונדער זעלבסטשטענדיק יידיש לעבן.

זיי האָבן געהאט אן אייגענעם בית־מדרש מיט ספרים און אַנדערע תשמישי־קודש. זיי האָבן אויך געהאט, להבדיל, א אייגענע באַד, וווהין זיי פלעגן גיין לכבוד שבת זיך ארומוואשן. זיי האָבן אויך געהאט א „חדר" מיט א מלמד, וואָס האָט מיט די תלמידים געלערנט אויפן אלטן שטייגער, ווי אויך א מאַדערנע שולע, וווּ מ'האָט געלערנט העברעאיש און יידיש. זיי האָבן אויך געהאט אַן אייגענעם שוחט. געלעבט האָבן זיי טיילווייז פון די געווינעלעכע דארפישע מסחרים. אויך זיינען דאָרט געווען פאַרשידענע בעלי־מלאכות ווי שוסטער, שנייידער, שמידן, א. א. וו. געלעגן איז דאָס דאָרף צווישן די צוויי שטעטלעך — ראטנע און ליטווישער דיוויזן. צווישן די חשובע בעלי־בתים דאָרט זיינען געווען ר' יעקב שעפטעל ע"ה, א טריסקער חסיד, ר' אברהם און דוד גרינגארטן (זיין זון ר' הירש לייב גרינגארטן און קינדער, זייער א פאַרצווייגטע פאַמיליע, לעבט אין ארגענטינע. א צווייטן זון — אין ישראל). ס'זיינען אויך באַקאַנט געווען דאָרט די פאַמיליעס טולער און בליט.

ס ע ד ר א ו י ט ש : דאָס דאָרף איז געלעגן א 30 קילאָמעטער פון ראטנע, נאַענט צום דאָרף רעציצע, בייס טייך פריפיעט. דאָרטן האָבן געווינט א 20 יידישע פאַמיליעס. זיי זיינען געשטאַנען אַביסל אויף א נידעריקערן קולטור־ניוואָ. אויך פון דעם דאָרף פלעגן די פויערים אריינברענגען זייערע פראָדוקטן אין שטעטל צום פאַרקויפן אין שיפן מיטן טייך פריפיעט. די יידן דאָרט האָבן זיך פאַרנומען מיט דאָרף־מסחר,

מיט פיש־מסחר אא"ו. ס'זיינען אויך דארט געווען שוסטער און גלעזער און אויך אזעלכע וואס האבן באארבעט ערד. אייניקע האבן געהאט וואל־מאשינען (טשי־כאלניעס), וואס האבן ערריניקט די שאפן־וואל. די יידי דארט האבן געהאט אן אייגענעם מנין, וו זיי פלעגן דאוונען אלע שבת און אפילו אין די ימים־טובים און ימים נוראים. ספרים פלעגן זיי דינגען אין שטעטל. ס'איז דארטן אויך געווען א חדר מיט א געדונגענעם מלמד פון דער פרעמד. באקאנטע פאמיליעס זיינען דארט געווען — ר' חיים בער זילבערפארב ע"ה, (זיינע קינדער לעבן אין מאנטעווידע), און אייזיק א זון, ה' יעקב זילבערפארב — אין ארגענטינע). ר' מאטל קאהן (איין טאכטער זיינע וווינט אין מאנטעווידע) און די צווייטע — אין ישראל).

ר' יחזקאל טויב ע"ה, (זיינע קינדער אין מאנטעווידע) אויך ר' משה און אפרים זאריצקי (זיערע קינדער — אין מאנטעווידע) די אויבנדערמאנטע האבן זיך באזונדער אויסגעצייכנט מיט זייער הכנסת אורחים.

נאענט פון דעם דארף זיינען געלעגן די דערפער ז א ל כ א ו ע און שטעטין, וווּ אין יעדן פון זיי האבן געווווינט א 15 יידישע פאמיליעס. צווישן די דארטיקע יידן זיינען געווען למדנים און גרויסע פרומע לייט, ווי ר' שמואל יצחק ע"ה און ר' אשר. די יידן האבן זיך פארנומען דארט מיט פארשיידענע מסחרים ווי אויך מיט פעלד־ארבעט. די יידן אין די אלע אויבנדערמאנטע דערפער האבן נישט געלטן פון די פלעניקעס און באלאכאווצעס, ווייל זיי האבן זיך אויסבאהאלטן אין די דארטיקע געדיכטע וועלדער.

ה י ר נ י ק : נאענט פונעם שטעטל, ביים שאסיי־וועג צו בריסק צו ליגט דאס דארף הירניק. אין דעם דארף האבן געווווינט 20 יידישע פאמיליעס. זייער פרנסה איז געווען ווי כמעט אין אלע דערפער — קליינהאנדל, גייערייי און אויך פארשידענע מלאכות. דאס דארף האט געהאט אן אייגענעם מנין און א ספר און א גאנץ יאר, ווו אויך אין די ימים נוראים האבן זיי דארט געדאוונט. ס'זיינען דארט געווען פיר אזיערעס. א סך פון די דארטיקע יידן האבן זיך באשעפטיקט מיטן פיש־מסחר.

פון די מער באווסטע פאמיליעס דארט זיינען געווען ר' וואוול פערעלמוטער, ר' זעליג ניסענהאלץ, זייער א פרומער ייד, א יודע ספר און גרויסער נעסכיושער חסיד. ער האט געארבעט ביים באווסטן קאוולער פאדריאטשיק — ר' שלמה פרו־זשאנסקי, אלס אנגעשטעלטער ביים שאסיי. (אפצוווייגן פון דער פאמיליע זיינען זיינע אייניקלעך — זיין טאכטער מרים'ס קינדער — מאנעם איילבוים, אסתר איידעם און ביילצע גראבאוו — לעבן אין ארגענטינע). פון דארטן שטאמט אויך די אזוי פא־פולערע פאמיליע: בנציון שטיינגארטן ע"ה, א גרויסער למדן און פרידנם גביר און גרויסער וואלד־סוחר. (זיין גראטעווועטער פון די נאצים זון ר' יעקב שטיינגארטן און פאמיליע ווי אויך אייניקל — פעדאגאג און שריפטשטעלער, ישראל שטיינגאר־טען — לעבן אין ישראל).

א באקאנטע פאמיליע דארט איז אויך געווען ר' ישעיה פייגעלעם ע"ה. (זיינע זין ר' משה און ר' חיים פייגעלעם מיט זייערע פארצווייגטע פאמיליעס וווינען אין ארגענטינע). ס'זיינען אויך באקאנט פון דארטן די פאמיליעס הרצל קאמענעצקי, א קאוואל, ר' משה רייכבערג, א קאליקע (זיין זון אברהם־יצחק — אין ארגענטינע); ר' יצחק וויסברויט ע"ה (זיינע זין ה' יענקעל און אברהם וויסברויט — אין ארגע־טינע). אלע זייער ארנטלעכע מענטשן געווען.

וויכטיק איז צוצוגעבן, אז אין דעם דארף איז געווען די הויפט גמינע פון דער גאנצער סביבה. דארטן איז אויך אסיענציט געווען דער פריזיוו, וווהין ס'פלעגן זיך צושטעלן אלע 21 יערידקע יונגעלייט פון דער גאנצער געגנט צום מיליטער דינסט.

פ ר א כ א ד : צולעצט וועלן מיר מיט גרויסן וויטיק און ביטערן צער דער־מאָנען דאָ דאָס סאמע נאָענטסטע פון ראטנע, פאָר אונדז גורלדיקסטע דאָרף — פּראָכאָד. אין דעם דערפל האָט מען אין די יאָרן, וואָס מיר באשרייבן דאָ פון 1916־1920 קיין יידן נישט אומגעבראכט. פון די צוויי ברידער, וואָס האָבן דאָרט געווינט, ר׳ משה און נחום שעפטעל מיט זייערע פאָמיליעס, האָט אייגער, משה, אויסגעוואנדערט באָצייטנס קיין קאָנאדע און דער צווייטער, נחום, איז אומגעקומען שפּעטער־צו מיט זיין פאָמיליע דורך די נאָצים.

דאָס דערפל פאָרנעמט אָבער א באָזונדער זייער טרויעריק אָרט אין דער שפּע־טערדיקער ראטנער מאָרטיראָלאָגיע ביי די וויסטע מערדער נאָצים, ווי א מקום המוכן לפּורעניות, ווי א לעצטער וועג, וואָס אונדזערע טייערסטע און ליבסטע קדו־שים, זיינען אָהין געטריבן געווארן צו דער שרעקלעכער עקידה. האָבן אָנגעטרונקען מיט זייער הייליק בלוט דאָס טמא־אָרט און ערד אין דעם גרויסן ברידער קבר, וואָס זיי אליין האָבן זיך אויסגעגראָבן און די מערדער־וואנדאלן האָבן זיי לעבעדיקערהייט אָהין אריינגעוואָרפן.

***

מחמת דוחק פון פּרטים וועגן אייניקע דערפער לאָזן מיר זיי אָדורך און דער־מאָנען זיי נישט. די אָלע יידן אָבער אין דעם לעצטן גרויסן חורבן אין דעם יאָר 1942, זיינען פון אָלע דערפער צוזאמענגעבראכט געווארן אין שטאָט און צוזאמען אומגעקומען פון די וועלט־מערדער, די דייטשן.

***

איך וויל דאָ אויך צוגעבן, אז צוויי יונגנטלעכע פון דער ראטנער אינטעליגענץ: אהרן יעקב גינזבארג און נטע רויזקעס — זיינען אומגעפּאָר אין די יאָרן 1923־4 אומגעפּאָרן איבער ראָטנער אומגעגנט צו זאָמלען פּרטים און דאטעס וועגן די קרבנות פון די „פּלעניקעס און באלאכאָוצעס".

די פּוילישע מאָכט, געווען וועלנדיק וועגן זייער טעטיקייט, האָט זיי אָבער געשטערט אין דער אַרבעט, האָט זיי אָפּילו געווואָלט אַרעסטירן און האָט צולעצט אָלע רשימות און מאָטעריאלן ביי זיי צוגענומען, נישט דערלאָזנדיק עס זאָלן פּאָר־צייכנט ווערן די מעשים פון זייערע אמאָליקע שותפים.

זועלוול גראַבאָוו

מאַמע, און איך!...

זען ברוך דער דיבעטשנער האָט פאַרטאָג אויפגעעפנט די טיר פון זיין שטוב, איז נאָך אין דרויסן געהאנגען א קילע ראַסע, וואָס פאַלט אין דער צייט פון די „ימים-נוראים". דער הימל איז געווען בלוי ווי נאָר-וואָס אויסגעוואשן. און עס האָט זיך נאָך געפילט א נאַסקייט אין אַרום. אַרויינשטעקנדיק די פינגער אין דער בריייטער געלעך באַרד, האָט ער, ברוך, זיך אָנגעהויבן צו דערמאָנען דאָס וואָס האָט זיך אים געהלומט היינטיקע נאַכט.

אוי, ווי שרעקלעך! — האָט ער ווי צו זיך אויסגעשריען, אזא נאַכט, אַזויפיל קאַשמאר, אזא אומרואיקייט, שוין א סך דורכגעלעבט, דייטשן, רוסן, באַרוויסע. עסטרייכער, נאָך אַמאָל דייטשן, געווען טעג און נעכט פון אמתער שרעק פון קוקן דעם טויט אין פנים אַריין...

זיינע געדאַנקען זיינען איבערגעריסן געוואָרן דורך דעם סקריפ פון דעם הילצערנעם טירל, און אין גאַרטן פאַר דער טיר איז געבליבן שטיין יידל דער ריקיטער, א דאר יידל מיט א געל שפיציק בערדל, וואָס האָט אויסגעזען גלייך ווי א זשמעניע זאמד זאָל האָבן געבליבן הענגען אויף זיין פנים. יידל האָט געזאָגט „גוט מאָרגן" און ברוך האָט אים געענטפערט: „גוט-יאָר" און א פרעג געטאָן: „נו, וואָס הערט ייך יידל מכוח א מנין אויף היינט? עס איז דאָך ערב יום-כפור.

— נו, וועגן דעם בין איך דאָך טאָקע געקומען — האָט יידל געענטפערט. מיין זיסל און די קינדער האָבן מיך נישט גלאַזט גיין, א מוראדיקע צייט, ערשט אייער-נעכטן זיינען די באַרוועסע (רויט-ארמייער) אַוועק, די פוילישע זעלנער יאָגן זיי נאָך, און ווי זיי קומען כאפן זיי יידן צו צוואנגם ארבעט, שערן בערד, ראבעווען... דאָ האָט אים ר' ברוך איבערגעשלאָגן, אָבער צו וואָס איבערקלערן צום שלעכטן... דו ווייסט דאָך ווי די באַרוועסע האָבן איבערגעגעבן, מוזן זיי אָפטרעטן, וויל פראנקרייך האָט אַריינגעשיקט א סך געווער און אָפיצירן, און מיר גלויבט זיך נישט, אז די פוילישע אַרמיי זאָל זיך פאַרנעמען מיט „אזעלכע זאכן", רחמנא לצלן, ערשט פאראיאָרן געווען אליין אונטערן שטיוול...

דו ווייסט, ברוך, — האָט יידל געזאָגט, אויב עס וועט זיין שטיל, וועט מען ביי ר' יצחקן קענען מאכן דעם מנין און ר' יצחק האָט געזאָגט אז ער וועט דאוונען צו „כל-נדרי", הלוואי זאָל שוין זיין שטיל און מיר זאָלן זיך אויסבעטן א גוט יאָר מיט כל-ישראל צוזאמען... און זאָגנדיק א גוט יאָר איז יידל אַוועק...

די זון האָט זיך געדרוקט אַלץ מער און מער צו מערב, שטיל און אָן רעש, ווי זי וואָלט ווען מען זאָל זי נישט באמערקן. אויף די בוימער מיט האַלב-גרין-געלע בלעטער האָבן זיך נאָך אָנגעהאנגען די לעצטע זון-שטראלן ווי נישט-וועלנדיק פאַרלירן דעם לעצטן אָנהאַלט... פון ווייטנס האָט זיך געהערט דאָס בילן פון א הונט. א פור, איינגעשפאנט מיט צוויי אָקסן האָט זיך מיט א געסקריפערי אַדורכגעשארט פירנדיק נישט קיין געראַטענע סנאפעס קאַרן, פוירים מיט קאַסטן אויף די אקסלען מיט אַראַפגעלאָזטע קעפ, טרויערנדיק נאָך פאַרלוירענע זין.

אין ר' יצחקס שטוב, וואָס איז געשטאַנען מיטן פּנים צום בריטן שליאך, איז שוין געווען פֿאַרזאמלט די גאַנצע עדה יידן, די קינדער פֿאַרן שטוב האָבן זיך געשפּילט אין זאַמד, און אין שטוב האָבן יידן אַנגעצונדן ליכט, אַריינשטעקנדיק זיי אין מיט זאַמד אַנגעפּולטע ליימענע טעפּלעך. בייַם עמוד איז געשטאַנען ר' יצחק אַנגעטאָן אין קיטל און טלית און מיט געווייַן געזאָגט „תפילה זכה"...

עס האָט זיך דערהערט דאָס וויידערקול פון די פּונוויייטנס אַנקומענדע רייטער, דאָס קלאַפּן פון די פערדישע פּאַדקאָוועס האָט זיך געהערט אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער, ווי דאָס קלאַפּן פון "איבערגעשראָקענע הערצער...

פֿאַר דער שטוב זיינען אויסגעוואקסן עטלעכע צענדליק רייטער מיט די גרינע שינעלן און ווייסע אַדלערס אויף די פירקאַנטיקע היטלען מיט די גלאַנציקע דאַשעקעס. פון זיי איז אַרויסגעקומען דער עלצטער מיט אַ געשטופּלט פנים, און אײַנן רויט פון בראַנפן, האָט ער מיט אַ געשריי אַ פרעג געטאָן: זיינען דאָ די באַלשעוויקעס געווען און ווען זיינען זיי פון דאנען אַוועק? יידל דער ראַקיטער האָט אים מיט הכנעה געענטפערט: געווען, מער ווי קיין ברויט נישט געבעטן און זיינען באַלד אַוועק אַז אַהין מיט דעם וועלדל.

פול מיט רציחה פון אַ חיה האָט דער עלצטער געגעבן אַ געשריי און זיין געשטופּלט פנים איז געוואָרן רויט: אַהאַ געווען, געגעבן ברויט מיט זאַלץ, און נאָך מסתמא געהאַלפן צום אנטלויפן, געווייזן דעם וועג. מיר זיינען די באפרייאונגס־ארמיי, אַנגעפירט פון אונדזער ענגעראל בולאק באַלאַכאָוויטש, מיר וועלן זיך באַלד מיט אייך אַפּרעכענען.

— העי, כלאַפּצי, וואָס שטייט איר דאָרטן, — האָט ער אַ הוק געטאָן, שטעלט נאָר אויס די יידעלעך, אין צוויי שורות, נאָר די וויבער מיט די קינדער באַזונדער און די מענער באַזונדער.

און זיך וועגדיק צו די יידן, האָט ער מיט אויגן פול מיט בלוט און רציחה אַ זאָג געטאָן: גיט אַהער דאָס געלט וואָס איר פאַרמאָגט, דאָס וועט זיין פּאַרן פוילישן מלוכה־אוצר. די יידן האָבן אַפּגעגעבן דאָס ביסל וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט.

— „דאָס אינגאנצן, כא, כא, כא! — האָט זיך דער עלצטער צעלאַכט מיט אַ שדים־געלעכטער, איר וועט מיט אייער לעבן באַצאָלן! נעמט און גראָבט זיך אַליין אויס אייער קבר!" — האָט ער אויסגעשריען, ווי פון אַ חוילן פאַס.

— „מיר וועלן נישט גראָבן, היינט איז בײַ אונדז דער חיליקסטער טאָג פון יאָר, זעסט דאָך, אַז מיר זיינען אַרעמע, אומשולדיקע מענטשן".

— וואָס! בײַ אייך איז היינט דער חיליקסטער טאָג? בײַ אייך?! ערשט נעכטן איז געשען דער „גם אויפן וויסל", ערשט היינט האָבן מיר אַפּגענומען ווילנע, און גיט נאָר אַ קוק, כלאַפּצי, בײַ וועמען עס איז דער חיליקער טאָג, כא, כא, כא!"

— און דו, — האָט דער עלצטער מיט רציחה אַ פרעג געטאָן משהלען, אַ קינד פון פערצן יאָר, וואָס איז געשטאַנען מיט זיינע פיר שוועסטער און ברידערלעך נעבן זיין מאמען, וואָס האָט אין דער שטיל געווייַנט, און געכאַפּט אַלעמאָל אַ בליק מיט די פּאַרווייַנטע אויגן צו איר מאַן ר' יצחק, וואָס איז געשטאַנען מיטן קיטל דער ערשטער אין דער ריי צווישן די מאנסבילן. — דו האָסט זיך נאָר צווישן די וויבער פארקוקט? גיט נאָר אַ קוק אויף אים, כלאַפּצי, אַזאַ העלד צווישן די וויבער נאָר, כא, כא, כא. גיי צו צו די יידן, דאָרטן איז דיין אָרט...

משהלע האָט מיט פּאַמעלעכע טריט זיך צוגעשאָרט צו זיין טאַטן, וואָס איז געשטאַנען און מיט געווייַן געצייטלט די ווערטער פון „ווידוי"...

די וויבער האָבן געבעטן רחמים, געווויינט, געפאלן צו די פיס, צו די רייטער, ווען זיינען געשטאנען אין הנאה געהאט פונעם גאנצן „ספעקטאקל".

פלוצים גייט צו דער עלצטער צו דער שרענגע וויבער מיט די קינדער און גיט א שטעל אויס זיין ביקס. אלע פלאצן אויס מיט א יאמערלעכן געווויין.

— און דו, יידישקע, — גיט ער זיך א וועגד צו גאלדען ר' יצחקס וויב, — וויפל קינדער האסטו? זאג נאר גיכער, וויפל... קינדער? „כ'האב, פעסעלע, משהלע, רחלע, גיטעלע, שלומהלע". נו, זאג שוין גיכער... איך... וויפל קינדער כ'האב.. פיר, דיר מיט דיינע קינדער וועל איך שאנעווען. עס האט זיך דערהערט דאס קעלכל פון א קינד: מאמע, און איך?! ניין, האט גאלדע ווי א פארוווונדעטע א געשריי געטאן, כ'האב פינף קינדער, און מיט א געבעט געפאלן צו זיינע פיס. כ'בין געווען איבעראשט פון דער פלוצימדיקער פראגע, האב איך זיך פארטומלט און פארגעסן.

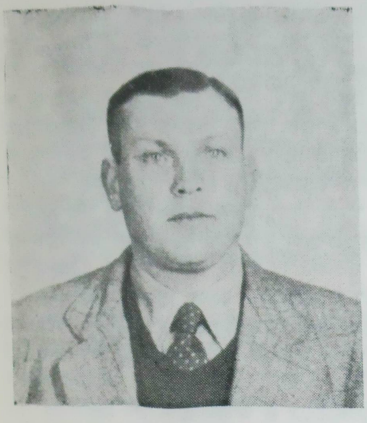
— וואס? — האט דער עלצטער ווילד פאר תענוג אויסגעשריען — א ליגן ווילסטו מיר זאגן? נאר א פרעמדן בחור ווילסטו ראטעווען. זע, ווי א פוילישער שליאכטיטש האלט הויליק זיין ווארט, אניט וואלט איך דיר באלד אויפן ארט דערשאסן.

— הער, כלאפצי, וואס שטייט איר דארטן? איר וויסט דאך שוין, וואס צו טאן, טוט ווי אין קרעמנע און שפאצק... א ציטער איז אדורך איבער אלעמענס לייבער, עס האט זיך געהערט דאס שטילע געווויין פון די מאנסבילן, וואס האבן געזאגט וויידוי.

עס האט זיך דערהערט א געקנאלערטי פון ביקסן, וואס האט אפגעהילכט און שטיל ארום. צווישן די ערשטע וואס זיינען געפאלן איז געווען ר' יצחק און משהלע, און אויך זיינע ליפן איז ווי פארפרוירן געווארן די אומשולדיקע פראגע: „מאמע און איך?!"

די זון האט נאך א לעצטן קוק געטאן און רויט פאר חרפה און כעס, אדער נאר צוזאגנדיק נקמה צו נעמען, איז זי פארשוווונדן אין טיפן תהום ארויס...

בנימין פוקס

זכרונות פון דער בולאק־באלאכאוויטש־ציט

זונטיק פאַרטאָג, ערב ראש־השנה, מיין טאטע אברהם־יונה וועקט מיך צו סליחות און האָלט אין אויסטענהן זיך מיט דער מאַמע, רייזל, וואָס צום טאָן. די מאמע וויינט און בעט זיך ביים טאטן מיר זאָלן אַוועק קיין ראטנע צווישן יידן, און ווי גאָט וועט פירן מיט אַלע יידן, אַזוי וועט זיין מיט אונדז. אין דאָרף האָט זי מורא צו בלייבן סיי פאַר די גויים, ווי פאַרן דורכפאַרנדיקן מיליטער (די באלא־כאָווצעס). מיין טאַטע טענהט צוריק: וווהין גייט מען מיט אַ שטוב קליינע קינדער? ווו נעמט מען צום עסן? און כיי וועמען וועט מען זיין? נעמען מיט זיך שפיין, דאַרף מען טראָגן אויף די פלייצעס און וויפל קען מען מיטנעמען, אַפילו אויף קיין אכט טעג נישט, און פאַרן מיט פערד און וואָגן, קענען נאָך די גוים אַלץ צונעמען אין חס־וחלילה דערהרגענען אויך, און ווי לאַזט מען עס איבער א האָב און גוטס? מען וועט דאָך דאָס אַלץ צעראבעווען.

און מיין מאַמע האָלט אין איין טענהן, אַז זי וויל נישט פאַרבלייבן אין דאָרף. אויב נישט קיין ראטנע לאָמיר גיין אין וואלד אַריין, ביז די מהומה וועט פאַרביי. דערווייל נעמט מיך דער טאַטע און מיר גייען אַוועק צו סליחות. אַלע יידן ביים מנין רויידן אַרום די לאָגע, קלערן, וואָס צום טאָן און ווי אזוי אַרויסצוגיין פון דער שווערער סכנה און דערווייל ציטערן די וועגט פונעם אָפהילך פון די קאָנאָנען. יידן טענהן, אַז דער פראָנט מוז זיין זייער נאָענט, און אכט קילאָמעטער פון אונדז, אין קרעמנע, אַן אַנדער ייד דערציילט, אַז א גוי האָט אים פאַרטרויט, אַז אין קרעמנק, דאָרט ווו ס'שטעלט זיך דער יאריד, האָט דאָס סאָוועטישע מיליטער איינגעגראבן קאָנאָנען און דאָרט וועט זיין דער פראָנט.

אזוי האָט מען אָפגעשמועסט א פאַר שעה ביז איצל דער ראָקיטער האָט געזאָגט:

— יידן! פאַרן קענען מיר איצט אין ערגעץ נישט, דער וועג איז פאַרמאַכט.

דער שאַסיי וואָס פירט פון קאָוועל קיין בריסק איז באַלאגערט פון מיליטער. אין אויפן סדאמישלער וועג ביי דער יאניפקע, דאָרט וווּ ס׳גייט דורך דער פריפּעט גרייטן זיך די באַלשעוויקעס צו קאַנטראַטאקעס. דער איינציקער אויסוועג איז נאָר צו גיין אין וואַלד.

דער עלטערער יידל לייב ראַבין האָט אַנגעהויבן שרייען! — וואָס הייסט, ס׳איז דאָך מאָרגן ראש־השנה, מען דאַרף דאוונען אין לייענען, ווי קען מען עס טאָן אָזוי זאָך אין וואַלד? און נאָך לאנגע אמפּערנישן איז פאַרבליבן, מען זאָל דאוונען ביי איצל דעם ראַקיטער, וואָס וווינט נאָענט פון וואלד און אַרום שטוב ביי אים איז פאַראן א וועלד. און כדי צו טרייסטן זיך און אַנדערע רופן זיך אַן אייניקע, אז נאָר בעתן אָפּטרעטן האָבן זיי, די באַלאַכאָווצעס, געהרגעט און געריבט, אָבער ביים צוריקקומען רירן זיי קיינעם נישט אָן; נאָר דאָבע חיים־בערם פרוי, ביי וועמען אין שטוב ס׳דאוונט דער מנין, הויבט אָן צו דערמאָנען די מאנסבילן, וואָס ס׳איז פאַר־געקומען בעתן צוריקטריט פון די מערדער, די באַלאַכאָווצעס. און רופט זיך אָן צו מיין טאטן: — איר האָט שוין פאַרגעסן דאָס אליין, וואָס ס׳איז געשען מיט זעקס וואָכן צוריק, וועו מען האָט דערהרגעט אייער עלטערן ברודערס זון, און צי געדענקט איר נישט, וועו אייער ברודער לייזער איז געפאַרן רייטנדיק פאַרסאָפּעט און אַנ־געזאָגט יעדן, אז מען זאָל אנטלויפן מיט די פערד, ווייל מען נעמט צו די מענטשן מיט די פערד...

נאָכן אָפּשמועסן א פאָר שעה, איז געבליבן מען זאָל דאוונען ביי איצל דעם ראקיטער אין שטוב. מיין מאמע האָט נישט איינגעשטימט צום גאַנצן פלאָן. זי האָט נאָר געהאלטן, אז מען דארף גיין אין וואַלד, פונקט ווי זי זאָל אַלץ פאַראויס־פילן, נאָר מיין טאטע האָט געהאלטן, אז וואָס הייסט מען וועט נישט דאוונען ראש־השנה, ווי גאָט וועט פירן אָזוי וועט זיין. בלית ברירה האָט די מאמע געמוזט דערצו מסכים זיין.

אָזוי איז פאריבער דער טאָג פון ערב ראש־השנה אין טויט־פּחד און שרעק.

ראש־השנה ביינאַכט. דאָס גאַנצע דאָרף יידן איז ביי איצל גראבאָוו אין שטוב. וועד ס׳איז פאַרזאַמלט און וועד ס׳זאָגט א וויין און טוט נאָך א שמייכל דערבי. אין דער שפּעטער נאַכט איז מען זיך פאנאנדערגעגאנגען שלאָפן, די מענער אין די שייערן, די פרויען מיט די קינדער זיינען פאַרבליבן אין שטוב. און ליגנדיק אין שייער אויפן היי לעבן מיין טאטן ע״ה, האָט ער מיך ארומגענומען און שטאַרק גע־דריקט צו זיך צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן, פונקט ווי ער זאָל עפּעס פילן אזוי זיינען מיר איבערגעשלאָפן די נאַכט ראש־השנה.

גאָנץ פרי, דער טאטע וועקט מיך. מיר זיינען אלע שוין געווען אַנגעטאָן. מיין טאטע און מאמע רויידן אין דער שטיל צווישן זיך. נאָכדעם שיקט מיך דער טאָטע אַווּעק קיין דיבעטשנע צו כאָפן א בליק אויף דער שטוב און אלע איבעריקע זאָכן און זאָגט מיר דערבי אַן, איך זאָל נישט גיין מיטן וועג, נאָר דורך די פעלדער און טאָמער וועל איך עמיצן טרעפן, אָדער וואָס זען נייעס, זאָל איך תיכף צוריקקומען.

איך בין צוריקגעקומען צו דער שחריתדיקער שמונה עשרה. איך האָב בא־מערקט מיין טאטן שטייענדיק מיט אַן אריבערעצויגענעם טלית איבערן קאָפּ און וויינען. פון מיין מאמען איז שוין אָפּגערעדט, זינט מען האָט דערהרגעט איר על־טערן זון שמואל־בצלאל, הערט זי נישט אויף צו וויינען.

מען האָט אָפּגעדאוונט שחרית, אָפּגעלייענט און זאָגנדיק די מוספדיקע שמונה עשרה, דערזעט מען דורכן פענצטער רייטערס, וועלכע זיינען אַריינגעקומען דורך דער פראָנט און הינטער־טירן און אויסשיסנדיק עטלעכע מאָל אין דער לופטן

געגעבן א באָפעל, אז מען זאָל אויפהערן דאוגען און אוועקגעבן דאָס גאַנצע געלט און אויב נישט וועלן זיי שיסן אויפן אָרט. מען האָט אַלעמען געגעבן באַזונדער, ווער ס'האָט געטראָגן בעסערע הויזן, א רעקל, א העמד אָדער שיך האָט מען אויסגעמאַנאקעט און באַרויעט. מען האָט אַלעמען אַרויסגעפירט אויף דער גאַס און אויסגעשטעלט צו פיר אין א ריי, מענער באַזונדער און פרויען באַזונדער און אַדאָמקע, א ליבעכינער גוי, א מערדער, וואָס איז געווען זייער אַנפירער, האָט אַלעמאָל אַרויסגעגעבן נייע באַפעלן און יעדן מערדערלעך געשלאָגן, אינמיטן דער סומאטאָכע האָט זיך איצל גראַבאָוו אַרויסגעשלייכט פון דער ריי, אריין אין וועלדל און געזומען לויפן. אדאמקע איז אים באַלד נאָכגעלאָפן און נישט געקוקט אויף אַלעם, איז איצל גראַבאָוון געלונגען זיך אויסצובאַהאלטן. אונדז אַלעמען, מענער און פרויען אויסגעשטעלטע צו פיר אין א ריי האָט מען אונטער א שטרענגער וואַך געפירט קיין דיבעשטנע. נאָכן קלויסטער, נישט וויט פון חיים־בערס שטוב האָט מען אונדז אַוועקגעשטעלט ווי זעלנער. עס איז צוגעקומען איינער פון די עלטסטע מיט א פליך אויפן קאָפ און אדאמקע, דער מערדער האָט אים אָפגענעבן דעם באַריכט. נאָכן באַריכט האָט דער עלטסטער אַרויסגענומען א קאָמוניסטישע פראָקלאַמאַציע און אָנגעהויבן לייענען, דערמאָנענדיק דערבייַ עטלעכע מאָל טראָצקים נאָמען און אז אַלע יידן זיינען קאָמוניסטן און באַלשעוויקעס און אז מיר זיינען אין אַלעם שולדיק און מען דאַרף אונדז דערבייַ דערהרגענען. נאָכן פארענדיקן זיין רעדע, האָט מען צוגעפירט א מאַשין־געווער, מיט וועלכער מען האָט מאַנישפולירט, כדי אויף אונדז אָנצעווארפן א פחד. נאָכדעם האָט דער עלטסטער אויפגעפאָדערט, אז אַלע יידן זאָלן באַצאָלן צוויי מיליאָן רובל, וועט מען זיי באַפרייען.

חיים־בער ריף און מיין פאָטער יונה פוקס זיינען צוגעגאנגען צום עלטסטן און אים דערקלערט, אז דאָס גאַנצע דאָרף יידן, אפילו אריינגערעכנט די נוים פאָרמאַגט נישט אַוא קאַפיטאל. נאָר איין זאָך קענען מיר טאָן, האָבן די יידישע פאַרשטייער דערקלערט, אַוועקגעבן יעדער אינדיווידועל זיין געלט און זיין צירונג.

דער עלטסטער האָט מיטגעשיקט מיט יעדן יידן צו צוויי זעלנער, מיטצוברענגען זיין ביסל אַרעמקייט און די פרויען און קינדער געלאָזט אַלס משכנות.

דער ערשטער, וואָס איז צוריקגעקומען איז געווען חיים־בער ריף, א טרויעריקער און האָט זיך אַנגערופן צום עלטסטן, אז ער האָט זיין צירונג נישט געקענט געפינען. איינער פון די זעלנער וואָס האָבן אים באַגלייט, האָט זיך אָפגערופן צום עלטסטן:

— דערלויבט מיר אים צו דערהרגענען?

— דוראָק! פאָטשעמו טי יעווא נא מיעסטו ניע אוביל?! (פארוואָס האָסטו אים אויפן אָרט נישט דערהרגעט) האָט אים דער עלטסטער געזאָגט, און ער באַפוילט חיים־בער ריפן אָפצולויפן דריי טריט און באַלד קומט א שאָס און ער ליגט שוין טויט.

איינער פון די באַלאָכאָווצעס גייט צו צום טויטן, באַטראַכט ווי אזוי די קויל האָט געטראָפן און באַריכטעט דעם עלטסטן.

באַלד איז צוריקגעקומען מיין טאַטע און אַלע אנדערע יידן ביי וועמען מען האָט צוגענומען דאָס גאַנצע ביסל אַרעמקייט. מען האָט געהיסן יעדן גיין אָהיים צו זיך און נישט מורא האָבן, ווייטער וועט קומען מיליטער און מיליטער טשעפעט קיינעם נישט.

אין דעם אויגנבליק קומט אַן א גוי און מעלדעט, אז דער גרוב איז שוין פאַרטיק, און נישט קוקנדיק דערויף, וואָס אַלע האָבן זיך שוין אויסגעקויפט, האָט דער

עלטעסטער פּאַראַדנט, אַרויסצוגעמען אַלע יונגע בחורים און זיי הרגענען, ווייל אַז נישט, וועלן זיי אַוועק צו די באַלשעוויקעס.

איינער פון די אַכט קרבנות: יעקב קראסקער, משה קראסקערס זון, האָט זיך אַנגערופן: — נעמט אונדז, מיר וועלן גיין מיט אייך אין מיליטער קעגן די באַל־שעוויקעס.

דאָן איז געקומען א ציניישער ענטפער פונעם פּליכעוואטן: מיר האָבן נישט קיין צוטרוי צו קיין יידן!

מען האָט צוגענומען פון אונדז ניין קדושים:
יעקב קראסקער — משה און אסתר קראסקערס זון;
שמוליק פוקס — זיסיע און אסתר דבורה פוקס זון;
הערשל קאַגאן — שלמה און חייה־איידלס זון;
מאַנעס ביבער — לייבקעס און יענטעס זון;
לייבוש רייף — חיים בער און דאָבעס זון;
יידל פון קראסקע — גיטל דער אלמנהס זון;

וועלוול ווידרע — זעליק דעם ראַקיטערס איידעס; מען האָט אויך צוגענומען א לערער פון שדלעץ, וועמענס נאָמען איך קען זיך נישט דערמאַנען. און אויך איינעם אַן עלטערן יידן פון דער פרעמד, וואָס זיין נאָמען געדענק איך אויך נישט.

מיין פאָטער האָט געזאָגט, אַז זיין ברודערס זון איז זיין זון, מען זאָל אים באַפרייען, אויך האָט מיין מומע חייה־איידל דאָס זעלבע געטאָן, אָבער ס'האָט נישט געהאָלפן. מען האָט די אומגלויקלעכע קרבנות צוגענומען און אומגעבראַכט. און אונדז אַלעמען האָט מען געהייסן גיין אַהיים.

אין שטוב איז אַלץ געווען צעראַבירט פון די גוישע שכנים, נאָר וועמען זיי האָבן אונדז דערזען, האָבן זיי אַנגעהויבן צוריקברענגען די צוגעוויבטע זאַכן.

וועמ'איז טונקל געווארן, איז אַנגעקומען א פּול דאַרף מיט זעלנער פון באַ־לאַבאַוויטשעס ארמיי, וועלכע האָבן אַרומגערינגלט דאָס גאַנצע דאַרף און עטלעכע פון זיי זיינען אַריינגעקומען צו אונדז אין הויז און געפאַדערט געלט און גאָלד און אַנגעהויבן שלאָגן יעדן פון אונדז. עס האָבן נישט געהאָלפן די געווויינען און בעטן זיך ביי זיי, אַז מען האָט שוין צוגענומען דאָס גאַנצע ביסל אַרעמקייט אונדזערע. זיי האָבן געוואָלט דערהרגענען דעם טאַטן, האָט די מאַמע און מיר אַלע סינדער אַנ־געהויבן צו וויינען און בעטן. זיי האָבן דעם טאַטן געלאָזט לעבן, נאָר אַווי שטאַרק אים צעשלאָגן, אַז ער האָט פאַרלוירן דעם באַווסטזיין, מיט שוועדער מי איז קוים געלונגען אים צו דערמונטערן.

מיר זיינען גלייך אַוועק פון שטוב און זיך געקליבן צו גיין אין וואַלד אַריין, אָבער ס'איז אוממעגלעך געווען צו דערקלייבן זיך אַהין, ווייל דאָס מיליטער האָט ארומגערינגלט דאָס דאַרף פון אַלע זייטן, מיר האָבן זיך קוים דערשלעפּט צו פּויע־רישער כאטע, אָבער פאַר קיין שום פּרייז האָט דער פּויער אונדז נישט געוואָלט אַריינלאָזן, פונקט ווי מיר וואָלטן זיין די מערדערס. מיר זיינען אַריין אין א פּוסטער שטוב, וועמענס אייגנטימער זיינען אַוועק קיין רוסלאַנד נאָך פאַר דער מלחמה, אַרויף אויפן בוידים און דאָרט איבערגענעכטיקט. און ערשט אינדערפרי האָבן מיר דערזען ווי אונדזער טאַטע איז צעקלאַפּט און געשוואָלן און האָט נישט קיין איין גאַנצן שטיקל אבר.

מיין טאַטע האָט געפרעגט א פּאַרבייגייענדיקן היימישן גוי, וואָס ס'הערט זיך נייעס, האָט ער אים דערציילט, אַז דאָס גאַנצע מיליטער איז פּאַרטאָג צוריקגע־טראָטן און אויב מיר ווילן זיך ראַטעווען, זאָלן מיר אַנטלויפן אין וואַלד.

מיר זיינען אַרוים פון דער חורבה און אַנגעהויבן צו לויפן דורך די פעלדער,

האָט אונדז באמערקט א באַלאַכאַווען און אַנגעהויבן צו שרייען, מיר זאָלן בלייבן שטיין. מיין טאטן זיך אויסגעווייזן, אז דאָס שרייט צו אים זיין ברודער לייזער, האָט ער זיך געהאלטן אין אירן ארומקוקן אויף אַלע זייטן און געזאָגט, אז ס׳פאָסט נישט, אז זיין ברודער זאָל אויף אים זאָגן, אז צוליב זיינע וווייטיקן דערקענט ער אים שוין נישט. ס׳האָבן נישט געהאָלפן דער מאמעס געשרייען; קום, אנטלויף! מיר זיינען אומגליקלעך, ס׳איז א באַלאַכאַווען. עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. דער זעלנער האָט אונדז דעריאָגט. מיר, די קינדער מיט דער מאמען איז געלונגען זיך אויסצובאהאלטן אין א שייער און אים, דעם טאטן מיינעם, האָט דער באַלאַכאַווען צוגענומען און מען האָט אים נאָך געפיניקט און געשלאָגן, אים איינגעשפאנט ווי א פערד אין אָקער אויף צו אָקערן דאָס פעלד. מער אויסהאלטן האָט ער שוין נישט געקענט און איז אַוועקגעפאלן און די מערדער האָבן אים דערשאָסן. אזוי האָט זיך פארענדיקט דאָס לעבן פון מיין טאטן.

ווען דער באַלאַכאַווען האָט צוגענומען דעם טאָטן, זיינען מיר אַוועק אין וואַלד. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אונדזער מומע חייה-אידל, דעם טאטנס א שוועסטער מיט אירע קינדער. אין אייניקע טעג אָרום האָבן מיר אַנגעטראָפן אין וואַלד נאָך יידישע פאַמיליעס פון אונדזער דאָרף און אויפן פערטן טאָג, איז צו אונדז געקומען מיין טאָטנס ברודער לייזער און אונדז דערציילט פונעם אומגליק, וואָס ס׳האָט פאַסירט מיט אונדזער טאטן. ער האָט אונדז אויך איבערגעגעבן וועגן טויט פון אַלטן יידל-לייב ראַבין, וואָס איז געווען א ייד, א צדיק, און ווי אזוי מען האָט אומגעבראַכט מיין מומע אסתר-דבורה מיט די קינדער. אין מיידעלע אירם איז איבערגעבליבן, האָט עס דער אַמעריקאַנער קאָמיטעט איבערגענומען קיין אַמעריקע און מיר האָבן וועגן איר שוין מער נישט געהערט.

מיר פלעגן מיט גרוים מי גיין אין די פעלדער אויסגראָבן קאַרטאָפל און זיך מיט זיי דערנערט, צינדן פייער האָבן מיר נישט געטאָרט, כדי מען זאָל נישט אַנטדעקן דאָס פלאַץ, וווּ מיר געפינען זיך.

אויפן צווייטן טאָג איז דער פעטער אַוועק צו זיין פאַמיליע און צוגעזאָגט אונדז צו קומען אויף מאָרגן נעמען, כדי מיר זאָלן אַלע אַוועק קיין ראַטנע. מיר האָבן געוואָרט אויף אים פון א פאָר טעג נאָך ראש-השנה ביז א פאָר טעג פאָר סוכות און ווען מיר האָבן זיך אויף אים נישט געקענט דערווארטן, האָבן מיר אַלע דורך פאַרשידענע אומווענען זיך גלאָזט גיין, די נאַכט איז צוגעפאלן און מיר זיינען געבליבן אין וואַלד נעכטיקן. דאָס איז געווען נישט ווייט פון שלאָכט-פעלד, עס איז דורכגעפאָרן דער וואלד-וועכטער, וועלכער איז געווען אונדזערס א גוטער באַקאנטער. מיין מומע חייה-אידל האָט אים געבעטן, ער זאָל אונדז העלפן, אונדז געבן בריוט, און ער האָט עס צוגעזאָגט צו טאָן. נאָר אנשטאָט בריוט, האָט ער געשיקט גויים אונדז צו הרגענען. לאָזט זיך אָבער אוים, אז איין גוי, פון די, וואָס דער „גוטער" וואלד-וועכטער האָט געשיקט, איז געווען טאקע א באַנדיט, אָבער ער האָט גלייך דערקענט מיין מאמען און איר דערמאָנט, אז מיין טאטע האָט אים א סך טובות געטאָן און האָט אונדז נישט געלאָזט טאָן קיין שלעכטס.

ער האָט אונדז פארבעטן צו זיך. מיר האָבן לכתחילה געמיינט, אז אויף אזא אופן וויל ער אונדז אומברענגען. ער האָט אונדז אָבער געבראַכט צו זיך אהיים, ער האָט באפוילן זיין וויב אָפצוקאָכן קאַרטאָפל, מיר האָבן אָפגעגעסן צו דער זעט, פאר אונדזער פאַמיליע האָט ער געמאַכט א געלעגער ביי אים אין שטוב און פאר אָלע איבעריקע אין שייער אויפן הויי.

צומאָרגנס גאנץ פרי האָט ער אונדז אויפגעוועקט, געגעבן אָפצועסן, מיטגע-

געבן ברויט אויפן וועג, אַרויסגעפירט פון זיין שטוב און אונדז אַנגעווויזן געווי דעם זועג וווי צו גיין קיין ראַטנע.

דאָס אַלץ האָט געטאָן מיט אונדז אַ גוי, וואָס מיין טאַטע, האָט אים געטאָן טובות, אַ שאָד וואָס איך געדענק נישט זיין נאָמען, דאָס איז געווען אויפן כוטאָר שטעפאָוויניק.

ערב סוכות פאָרנאַכט, בראַדזשענדיק דורך די פעלדער און וואַסערן זיינען מיר אַנגעקומען דורך דער אַלטער שטאָט קיין ראַטנע, דעם זעלבן טאָג האָט מען געבראַכט אונדזערע קדושים פון דאָרף צו קבר ישראל.

מיר אין וואלד האָבן נישט געוווסט, אַז מיר זיינען שוין באַפרייט געוואָרן פון די באַלאַכאָווצעס, די באַנדיטן און מערדערס, וועלכע האָבן דעמאָלט אומגעבראַכט אונדזערע בעסטע און ליבסטע.

צוישן די צוויי וועלט מלחמות

משה האָניק (בוענאָס אייראָס)

ראָטנער אָרגאַניזאַציעס און פּאַרטייען

דאָס שטעטל, די קהלה, דער מאַגיסטראַט, די פּאָלקס באַנק, די גמילת חסדים קאַסע, די תּרבות שולע, דער החלוץ, דער השומר הצעיר, דער החלוץ הצעיר, די פּרייהייט אָרגאַניזאַציע, די לינקע פּועלי ציון, די ליגע פּאַר דעם אַרבעטנדיקן א״י, דער העובד, די אַלגעמיינע ציוניסטן, די מזרחי אָרגאַניזאַציע, דער בונד, דער קרן קיימת און די פּראָגרעסיווע קרייזן — בין די לעצטע חדשים פּאַר דער מלחמה.

ראָטנע איז געווען ווי אַ מיטל־פונקט צווישן קאָוועל און בריסק און איז פּאָקטיש געווען דער צענטער פּאַר אַלע אַרומיקע שטעטלעך און דערפלעך וועלכע האָבן זיך געצויגט אין די צענדליקער און אַפּטע ירידים האָבן די דאָרטיקע יידן אויס־געמוטשעט פּרנסה.

דאָס שטעטל האָט געהאָט א מאָרק לעבן וועלכן עס האָבן זיך קאָנצענטרירט אַלע יידישע קראָמען. אויסער דעם מאָרק האָבן די יידן באַווינט די שיל גאַס, הוליאַנקער גאַס, יאַטקע־גאַס, קרייוע אוליצא גאַס, מצרים־גאַס, די גאַס צום שאָסיי, די קלענערע געסלעך, וואָס זיינען אַרויסגעקומען פון די דערמאָנטע גאַסן, ווי אויך דעם וועג צו די קלאָטקעס און פיל אַנדערע געסלעך. די גאַנצע באַפעלקערונג פון ראָטנע איז באַשטאַנען פון לערך 4.000 נפשות, פון זיי 2.500 יידן. קיין ענגויע סטאַטיסטיק, איז ביז היינט נישטאָ.

אין שטעטל האָט פונקציאָנירט א קהילה, וועלכע האָט אין די לעצטע יאָרן אַנגעפירט מיט דעם רעליגיעזן לעבן, ווי שחיטה, רבנות, די השגחה איבער די צוויי

בית־עלמינם, און האט אויך זיך אפגעגעבן מיט העלפן נויטבאדערפטיקטע. אין דער קהילה זיינען געווען פארטראטן אלע שיכטן ווי: ציוניסטן, אומפארטייאישע, רעליגיעזע יידן, האנטווערקער און סוחרים.

די קהילה האט געהאט רעכט אויסצומאנען צוא שטייער, (וואס האט זיך אנגערופן עטאט), ביי די יידן. און דאס האט איר געגעבן מער אויטאריטעט און מעגלעכקייט אנצוגיין מיט א פארצווייגטער טעטיקייט, ווי דאס אויסצאלן די געהאלטן דעם דיין, די שוחטים און אנדערע כלי־קודש. דער שטייער איז באשטאנען פון מיני־מום פינף זלאטעם. די יידן פון דער געגנט און די ארומיקע דערפער פלעגן אויך מוזן צאלן דעם דאזיקן שטייער. די קהילה האט געדארפט באריכטן וועגן איר טעטיקייט יעדן חודש דעם סטאראסטא פון קאוולער געגנט.

וואלן צו דער קהילה פלעגן פארקומען אלע 2 יאר און זיי פלעגן אריינברענגען אי הייטערקייט אי דייסעריין. מ'פלעגט אראפברענגען רעדנער פון ווארשע, קאוול און עם פלעגט זיין פרייליך אין שטעטל. יעדע ריכטונג האט נאטירלעך אראפגעריסן די צווייטע. און נאך די וואלן פלעגן די טיערע יידן זיצן ב י י א י ן ט י ש, מיט אזויפיל איבערגעבנקייט פאר די ענינים פון קהל, ווי קיין וואל־קאמפן וואלטן אינגאנצן נישט פארגעקומען. מען פלעגט אלץ פארגעסן. די ענינים פון טאג־טעגלעכע זארגן פאר די הצטרכותן פון דעם שטעטל זיינען געווען פיל וויכטיקער ווי אנדערע ענינים. און שטענדיק איז געווען די געמיינזאמע זארג פון אלע דאזאלעם פאר די פילע פראבלעמען פון שטעטלשן לעבן. די מענטשן, וועלכע האבן אנגעפירט מיט דער קהילה זיינען געווען אויסגעפרווועטע געזעלשאפטלעכע מענטשן מיט פיל אחריות און איבערגעבנקייט.

די זעלבע מענטשן זיינען געווען די שפעטערדיקע פירער פון דעם שטעטל אין די בלוטיקע טעג פון חורבן און אומקום און זייער גוואלדיקע העלדישקייט האט דער־הויבן ראטנע צו דער גרעסטער הייך פ ו ן ק י ד ו ש ה ש ם (אין דעם פנקס וועלט אויספירלעך דערציילט וועגן דעם).

ג׳ מחלקה תלמידים מיט זייערע לערער אין 1934.

אין דער שפּיץ פון דער קהילה זיינען געשטאנען אין די לעצטע יאָרן פּאָר דעם קריג, ליבער קאָרש (פּרעזידענט), (געשטאָרבן פּאָר דער קריג); דוד א. שאָפּירא, בן־ציון שטיינגארטן, א. בערג, מענדל בלאָט און יצחק גראבאָוו, אשר לעקער, אהרן שעדראוויצקי, אליהו סקאפּ און משה יעקב חייט. טעכנישער סעקרעטאָר איז געווען לייזער העלד, וועלכער געפינט זיך איצט אין ישראל, און נאָר לעצטנס פּאָר דעם חורבן א. י. גינזבורג ע"ה.

ראָטנע האָט געהאָט א מאָגיסטראָט — מיט א בירגערמייסטער, וועלכער איז שטענדיק געווען אנטיסעמיטיש, כאָטש די מערהייט אין שטאָט־ראָט איז געווען א יידישע און דער וויצע בירגערמייסטער איז געווען דער ייד מענדל קליין ע"ה. נישט ער און נישט דער לאוניק ישראל יצחק באיאָן ע"ה און נישט די אנדערע־פּאַרטרע־טער האָבן דאָרט געקאָנט אויפטאָן גרויסע זאכן פּאָר דעם שטעטל.

צווישן די געזעלשאַפטלעכע אָנשטאלטן האָט גאָר א וויכטיקן אָרט פּארנומען די ראָטנער פּאָלקס־באָנק, וואָס האָט געהאט א נאָמען אין דער גאָנצער געגנט, די באָנק האָט געהאָלפן די קליינהענדלער, סוחרים, האַנטווערקער און די סתם יידן שטעלן זיך אויף די פּיס. די באנק איז געווען די וויכטיקסטע פּאָלקס־אינסטיטוציע וועלכע האָט אין משך פון איר עקזיסטענץ באַוויזן צו שלאָגן טיפע וואָרצלען אין שטעטל, און דאָס איז געווען צו פּארדאנקען איר ענערגישן פּארוואלטער יצחק־הערש העלד ז"ל און זיינע מיטארבעטער יצחק קאָרש ז"ל און ישראל חייט, וועלכער געפינט זיך היינט אין ישראל.

אין די לעצטע קריזיס־יאָרן פּאָר דעם קריג איז די פּאָלקס באנק געווען פּאקטיש דער אָנשפּאר פּאָר דער גרעסטער מערהייט פון דעם שטעטל און דער אייניציקער שטיין־פונקט פּאָר דער באָפעלקערונג. ביי דער אָנפירונג איז דעמאָלט געשטאנען דער פּרעזידענט מאָטל טיקטינער און לעבן אים מענדל קליין, מענדל בלאָט, א. בערג, משה עלבוים, בערל קאָרש, זכריהו האָניק, משה רידער, יעקב קאנפער, שיע בעקער־מאן, יידל קונישטער (לעבט אין ארגענטינע) און יעקב חייט.

א מאָנדאָלינע אָרקעסטער פון תלמידים פון דער תרבות שולע אין 1935.

ווי אין יעדן שטעטל האָט אויך ראטנע פֿארמאָגט אַ גמילת־חסדים קאַסע, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן מיט דער הילף פון דזשאינט. די דאָזיקע קאַסע פלעגט העלפֿן די ארעמע שיכטן, און זי איז געווען פון גרויס ווי־כטיקיט פֿאר זיי. מיט דער הילף פון דער קליינער חלוואה האָבן זיי געקענט קויפֿן אַ ניי־מאשין און אזוי ארום קענען געבן חיונה דער גאַנצער משפּחה. אין דער אַנפֿירערשאַפֿט פון דער גמילת־חסדים קאַסע זיינען געשטאַנען: מ. בלאָט, י. קאנפֿער, וו. ברענער, מאָטל טשערקאַס, מענדל קליין, א. בארג, איצל גראָבאָוו און י. שטיינגארטן. א סך געזעלשאַפֿטלעכע עסקנים האָבן אַוועקגעגעבן טעג און נעכט אָט די אַנשטאַלטן און פֿארטיידיקט אינטערעסן פון זייערע קרייזן, אָבער קיין גיוסטיקע השפּעה איבער דער יוגנט האָט אַפֿילו די קהילה אויך נישט געהאט, ווייל דאָס דערציאונגס־ווען איז נישט געלעגן אין אירע הענט. די ראטנער יידישע יוגנט האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר ענערגיע. זי האָט זיך אליין אויסגעבילדעט מיט דער הילף פון אירע גרויסע ביבליאָטעקן און זי האָט אַרויסגעגעבן א באַדייטנדיקע גרופּע אינטעליגענץ, וואָס איז שפּעטער גע־וואָרן די הויפּט־אַנפֿירערן פון דער יוגנט.

**
*

דער עלטערער דור האָט דעם גאנצן טאָג געהאַרעוועט זייער שווער און ביטער פֿאר דעם ביסעלע פרנסה; ווער ביי דעם האמער, ווער ביי א קלויטל אין מאַרק, און ווער אין די ארומיקע דערפֿער מיט פערד און וועגעלע. מען האָט נישט דערשאַפֿן און נישט דערעמפֿן. אין די פֿארנאכט שעהן פלעגן צענדליקער יידן לויפֿן אין דער שיל־גאָס, צו מנחה־מעריב. די שיל־גאָס איז פון די אַלטע צייטן געווען פֿאַרהייליקט. צוליב דער באַווונדענער אַלטער שיל. אין אָט דער גאָס זיינען צוריק מיט יאָרן אויפֿגעבויט געוואָרן א סך חסידישע שטיבלעך, טריסקער, קארלינער, סטעפּינער, א בית־המדרש וואָס האָט געהערט צו דער גאַנצער שטאָט, א בוקר, און א ליבעשוועך שטיבל.

אין דער שיל־גאָס האָבן דורות אויסגעזונגען זייער טיפֿן גלויבן און דער אייבי־קייט פון יידישן פֿאָלק, כאָטש עס זיינען געווען אַזויפיל שרעקלעכע הורבן־גרויל, ווי די ציטער פון די פּלעניקעס, די באלאכאָווצעס און פון די גרויסע שרפות אין שטעטל. אין פייער און בלוט איז אויף אָט דער סימבאָלישער גאָס צעמענטירט געוואָרן דער יידישער המשך אין משך פון דורות. לאנגע יאָרן האָט די שיל־גאָס געהאָט די גרעסטע ווירקונג און געלייגט איר חותם אויף דעם שטעטל, ביז וואַנען ס'איז געקומען די ציים, וועו די יוגנט האָט ענומען איר גורל אין די אייגענע הענט. געהאָלפֿן אויפֿוועקן די יוגנט האָט דער פינסקער לערער און מדריך נח קעצקער ז"ל. ער איז געווען פון די ערשטע שוואלבן, וואָס האָט געבראַכט דאָס כישוף־וואָרט „ציון" אין שטעטל אַריין, די יוגנט האָט אין זיין פֿערזאָן דערפילט א פירער און א וועג־וויייזער און זי האָט יעדעם וואָרט זיינס געשלונגען.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן וועלט געשאפֿן א ביבליאָטעק, וווּ די יוגנט לייענט און לערנט און פון א קליינער פריוואטער שולע, וועלט געגרינדעט א גרעסערע תרבות שולע, וועלכע האָט דערצויגן די גרעסטע צאָל קינדער פון דעם שטעטל.

די גרינדונג פון דער תרבות־שולע איז געווען פֿארבונדן מיט פיל קרבנות. די רעליגיעזע און חסידישע יידן, האָבן אין דער גרינדונג פון דער שולע געזען א גרויסע חוצפּה, פון א פֿאַר מאָדערנע יונגעלייט, ווי שיע בעקערמאַן, יוסף זאסק, נח קעצ־קער, יצחק הערש העלד, אשר לעקער (אלע אומגעקומען אין דער שחיטה) און יודל קוניטשטער, צו לענגערע יאָר אים און נאָך אנדערע. זיי האָבן געזאָגט, אז זיי פירן די קינדער אויף א שלעכטן וועג און מאכן זיי פֿאַר אַפּיקורסים. דער קאמף איז געווען זייער א ביטערער. און נישט גרינג איז אַנגעקומען דער קליינער גרופּע קנאים, צו

בויען אַט־די גייסטיקע פעסטונג, וועלכע האָט אין משך פון פיל יאָרן געהאַלפן אויסבילדן און אויסקריסטאַליזירן די ראטנער יוגנט. און עס מוז געזאָגט ווערן, אז די אַנגעשטרענגטע מי פון יענער עפּאָכע, איז געקרוינט געוואָרן מיט גרויס דערפאָלג. צענדליקער און הונדערטער קינדער האָבן געשטראָמט פון דער תרבות־שולע אין די רייען פון פּאַרשיידענע יוגנט אַרגאניזאציעס. זיי זיינען געקומען שוין מיט דער קענטשאַפט פון דער העברעאישער און יידישער שפּראַך און קולטור און מיט גרויסן ענטוזיאזם, פאַר דעם גרויסן חלום און נביאות פון דעם מנחיג הרצל.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן געהאט א גרויסע ווירקונג אין דער תרבות־שולע מיט זייער ווארט און שריפט באקסער, זאגורסקי, לעווין, רויזן און עמליה דרוג ז"ל. די לעצטע, א קינד פון א ראטנער פאַמיליע. זי איז געווען פון די ערשטע, וועלכע האָבן געענדיקט דעם ווילנער סעמינאר, די לעצטע יאָרן איז זי געווען לערערן אין ראטנער תרבות־שולע.

א מחלקה תלמידים פון עלטערן גראַד פון תרבות שולע אין 1932.

לערך אין די יאָרן 1924 - 1926 ווערן בייַ אונדז אין שטעטל געגרינדעט פאַר־שיידענע יוגנט אַרגאניזאציעס, און דאָס איז געווען א רעזולטאט פון דער אַנגע־שטרענגטער ארבעט פון נח קעצקער. די ערשטע ציוניסטישע יוגנט־אַרגאניזאציע איז געווען דער „הנוער". אויף וויפל איך געדענק, איז איר גרינדער געווען לייבל אברוך. דערנאָך זיינען געגרינדעט געוואָרן די אַרגאניזאציעס „השומר", „החלוץ", „פרייהייט" און „ביתר".

מ'דאַרף צוגעבן, אז עטלעכע יאָר פאַר דער גרינדונג פון די אויסגערעכנטע אַרגא־ניזאציעס האָט אין ראטנע שוין עקזיסטירט א החלוץ, און א פאַר ראטנער יוגנט־לעכע זיינען אין יענער צייט געווען אין דעם באָווסטן „קיבוץ קלוסוב", זיי האָבן

אפילו עולה געווען קיין ארץ ישראל און טאָקע באַווײַזן גיך צוריקצוקומען. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער 4טער עליה.

די גרעסטע און די שטארקסטע פון די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס איז געווען דער „השומר", וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אויסערגעווײַנלעכער ווירקונג און דערציאונג; אין יענע יאָרן איז דער השומר געווען מער נאַציאָנאל און סקויטיש, און ער האָט צוגעצויגן די יוגנט. אין די רייען פון השומר זיינען אדורכגעגאַנגען די מערסטע טייל קינדער פון דעם שטעטל, און אויך די שפּעטערדיקע גרינדער פון די אַנדערע יוגנט גרופּן.

יוגנט פון הנוער, אין דערמיט א. אברוך, אומגעקומען אין ארץ־ישראל.

דער השומר האָט אַרײַנגעבראַכט אויפלעבונג, מוט און זינגעווודיקייט אין די יוגנטלעכע הערצער און ער האָט צוגעגרייט די יוגנט פאַר דער רעאַליזירונג פון נאַציאָנאלן אידעאל. עס זיינען דערצויגן געווואָרן די קינדער פון 8 - 10 יאָר און העכער יעדער לויט זיין עלטער. עס זיינען געווען פאַרשיידענע קבוצות, גדודים אא"ו און עס זיינען געווואָקסן צוקונפטיקע חלוצים, געטרייע, איבערגעגעבענע, גרייט צו אלין און אויף אַלץ, וועלכע האָבן זיך נישט געשראָקן פאַר די „וויים"־שווערצע פאַפירן. וואָס גרעסער די שווערקייט, אַלץ גרעסער איז געווואָרן די עקשנות פון דער יוגנט, וואָס האָט זיך געווואָרפן מיט לייב און לעבן אין קאַמף פאַר דעם ציוניסטישן אידעאל. צענדליקער יוגנטלעכע זיינען עולה געווען קיין ארץ־ישראל. זיי האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל, מיט געזאַנג און פרייד, פילנדיק, אַז זיי פאַרלאָזן דעם פינצטערן פּוילישן גלות. דער גרינדער פון השומר איז געווען משה דרוג (געפינט זיך היינט אין ישראל). די גרינדונג איז פאַרגעקומען אין הויז פון משה גאָלדשטיין (היינט אין נאַרד אַמעריקע). די ערשטע פאַר חדשים האָבן זיי זיך געראָפן כפירים. צווישן זיי זיינען געווען א. חייט (היינט אין נאַרד־אַמעריקע), חיים אייזעם, זעליק בענדער, ישראל

השומר הצעיר אין 1930.

השומר הצעיר אין 1934.

האָניק (היינט אין אַרגענטינע), זעלדע פּינטיך, דבורה און חיה גראַבאָוו (היינט אין ישׂראל) און יוסף שטיינבערג (היינט אין קאַנאַדע), משה דרוג איז געשטאָנען א סך יאָרן אין דער שפּיץ פון דער באָוועגונג, און זיין ווירקונג איז צו פאַרדאָנקען, וואָס א סך יוגנטלעכע געפינען זיך איצטער אין ישׂראל.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן וואָקסן די קאַדערן, און עס האָבן געווירקט און אָנגעפירט מיט דעם השומר ביז דעם אָנהויב פון צווייטן וועלט־קריג, זעלדע פּינטיך (אין א"י). משה פוגאטש ז"ל, הניה קאַרש, משה קונישטער ז"ל, מ. ח. פוקס (היינט אין ארגענטינע), בערל האָניק ז"ל, ריבה אלבום ז"ל, וועלוול גראַבאָוו (איז געווען אין ארגענטינע און היינט אין ישׂראל), היה פרוסמאַן (אין ישׂראל), גאָלדע דרוג ז"ל, בייַ ווערניק ז"ל, ביילע לעקער ז"ל, אליהו זאסק (היינט אין ישׂראל) און דער שרייבער פון די שורות. (די נעמען האָב איך ארויסגענומען פון א פּאַטאָגראַפיע פון דער הנחגה פון השומר אין ראָטנע).

די צווייטע גרעסטע יוגנט ארגאניזאציע איז געווען דער „החלוץ הצעיר", וועלכער האָט אַרומגענומען קריזיז, וואָס האָבן נישט געלערנט אין תרבות־שולע און צום מיינסטן די אָרעמע שיכטן פון דעם שטעטל.

דער החלוץ אין 1933.

די גרינדער פון דעם „החלוץ הצעיר" זיינען געווען מאיע ווייַנשטאָק, טשארנע גרינשטיין, שמואל גאָלדמאן, שמחה לעקער (אָלע אין ישׂראל), ישׂראל האָניק (היינט אין ארגענטינע) און א. גראַבאָוו ז"ל, וועלכער איז געפאלן א קרבן פון אראבישע מערדער. דער „החלוץ הצעיר" איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן געווען זייער שטאַרק. צענדליקער פון זיינע רייען פאָרן אויף די מושבות און קומען צוריק מיט באַגייסטערונג. די יוגנט גייט ארויס אין גאַס און הייבן אָן צו האָקן האָלץ ביי די פאַרמעלעכע יידן און דאָס געלט ווערט איבערגעגעבן פארן קק"ל. דאָס דאָזיקע מאָבט א רושם אין דעם שטעטל. א קליניקויט, יידישע קינדער פון תרבות שולע האָקן האָלץ ווי די „פּויערים ארום". עס פאַרדריסט אייניקע עלטערן און עס קאָבט זיך אין דעם

שטעטל. און עס הייבט זיך אָן די ערשטע רעוואָלוציע פון דער יוגנט. צענדליקער פּאָרן אויף די הכשרות קלוסוב, גראָכאָוו, טשענסטאָכאָוו און זיי קומען צוריק אָנדערע מענטשן. זיי האָבן נאָר איין געדאנק: וואָס גיכער קומען קיין ארץ ישראל, אויף א לעגאלן, אָדער אומלעגאלן אופן.

דער „החלוץ הצעיר" און החלוץ, האָבן פֿרויסגעגעבן פון זיך הערלעכע איבערגעגעבענע טייערע בחורים ווי א. גראבאָוו ז"ל, וועלכער איז געווען אין צענטראל־קאָמיטעט פון „החלוץ הצעיר" אין פוילן; מרדכי אברוך, א מענטש מיט וויסן, וועלכער האָט פיל געווירקט אין דער באָוועגונג. די לעצטע יאָרן פֿאָרן קריג האָבן געווירקט אין דער באָוועגונג רייצע קלאָדנער, רחל האָכשטיין, מינדל אייזעס, דבורה קאָרש, שמחה פלאָצקער, א. פיינטיך, בתיה חייט, און חיה רחל רייף. אַלע אומגעקומען פון די רוצחישע באָנדיטן.

די פרייהייט אָרגאָניזאָציע אין 1930.

עס זיינען אויך געווען אָנדערע יוגנט־אָרגאניזאציעס ווי „פרייהייט", וועלכע האָט עקזיסטירט זייער א קורצע צייט אונטער דער פירערשאפט פון ישראל האָניק און ד. פריגעל און וואָס האָט אָרומגענומען מערסטנטייל א ר ב ע ט ע ר ־ ש י כ ט ן . עס האָט אויך עקזיסטירט ביי אונדז אין שטעטל א בית׳ר, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן דורך מאיר ריידער ז"ל, די אָרגאניזאציע איז געווען זייער קליין, אָבער זייער קעמפעריש. שפּעטער צו, מיט דעם פאָרשטאָרקטן קאמף אין די ציוניסטישע רייען, מיט דעם פאָרלאָזן פון די רעוויזיאָניסטן די ציוניסטישע אָרג. ווערט דער קאמף צעפלאקערט אויך ביי אונדז אין ראטנע. און עס רודערט זיך, עס קומען פאָר צענדליקער מיטינגען פון פאָרשיידענע פאָליטישע גרופּן, און נישט איינער ווערט אָרונטערגעריסן. דער אידעישער ריס ווערט טיפער צווישן דעם

רעוויזיאָניזם און דעם ארבֿ ארץ ישראל, און ווי אַ קליין שטעטל ברענגט עס אַריין בייז בלוט. נעכטיקע הברים קעמפֿן צווישן זיך, ווייל יעדער גלויבט, אַז ער איז אויף דעם ריכטיקן וועג פֿאַר דער אויסלייזונג פון פֿארפֿיניקטן פֿאַלק... די אקטיוויסטן פון די רעוויזיאָניסטן און בית"ר זיינען געווען מאָגילאנסקי, זיסע מערין, לייזער מערין, מאָטל טערניבלוט, וואלקע חיות. אַלע אומגעקומען צוזאַמען אין דער גרויסער שחיטה פון דעם שטעטל.

גאָר אַ קלייניע גרופּע זיינען געווען ביי אונדז די לינקע פּועלי ציון, זיי זיינען כאַשטאָנען פון 2 מענטשן נאָטע רויסקעס ז"ל און לוי שאָפּירא, אָבער גרויס איז געווען זייער אַקטיוויטעט, זיי האָבן אַראָפּגעבראַכט זרובבלען, יואל מאָסטבוים, זייער ליבע צו דער יידישער קולטור, איז געווען זייער גרויס, און זיי האָבן קיינמאָל נישט געזאָלזווּעט קיין מי, צו פֿרעדיקן און פֿארשטארקן די קולטור אַרבעט אין שטעטל. שפּעטער צו האָבן זיי זיך דערנענטערט צו דער ליגע פֿאַר דעם אַרבעטנדן א"י.

דער החלוץ הצעיר אויף אַן אויספֿלוג אין ווידרעניץ.

די ליגע פֿאַר דעם ארבֿ. ארץ ישראל האָט אַרומגענומען אַלע ציוניסטיש-סאָציאַליסטישע גרופּן און אויך פיל סימפּאַטיזירער, וואָס האָבן נישט אַנגעקערט צו קיין שום פּאַרטיי. זייער טעטיקייט איז געווען פון אַ גרויסן פֿאַרנעם, מ'האָט געמאַכט גרויסע אַקטן צו אויפּקלערן די פּראָבלעמען פון א"י. ביי די וואָלן צו די ציוג. קאָנגרעסן איז די ליגע געווען דער גרעסטער כח, אויף דער ציוניסטישער גאַס, אַנגעפירט אַ קאַמפּיין פֿאַר דער הסתדרות און געהאַלפֿן די יוגנט באַוועגונגען עקאָנאָמיש. די ליגע האָט געהאַלפֿן גרינדן דעם „העובד" מיט דער אָנפירערשאַפט פון מ. בלאט, וועלכע האָט גרופּירט געוויסע טיילן פון די האָנטוועדקער אין אירע רייען.

בכלל האָט די ליגע דורכגעפירט אין משך פון א פּאָר יאָר גרויסע קולטור דעמאָנסטראַציעס און זי האָט געהאַט צוגעצויגן אַ סך געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס זיינען פיל יאָרן געשטאַנען אין קאָמף קעגן ציוניזם. לויט א פּאָטאָגראַפיע וואָס עס

די פאַרוואַלטונג פון דער ליגע פאַר דעם אַרבעטנדן ארץ־ישראל אין ראַטנע אין 1935.

די פאַרוואַלטונג פון דער הרבות שולע אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה.

איז דא אין ארגענטינע רעכן איך אויס די נעמען פון דער פארוואלטונג פון דער ליגע, פון יאר 1935-1934. עס האבן אקטיוו מיטגעארבעט ישראל חיים, (איצט אין ישראל), ריבה שפירא, א. י. גינזבורג, ישראל קאנפער, דבורה קארש, מענדל בלאט, א. פינטיך, חוה רידער, יצחק הערש פוקס, ישראל בענדער, משה קונישטער, יונה שטערן, נאטע רויסקעס, משה פוגאטש, (אלע אומגעקומען אין דער גרויסער שחיטה פון די מערדער). אלי יצחק רייף, און דער שרייבער פון די שורות (וועלכע גע־ פינען זיך אין ארגענטינע).

עס האט אויך עקזיסטירט א שטארקע גרופע פון אלגעמיינע ציוניסטן, אונטער דער פירערשאפט פון יוסף זאסק ז"ל, שיע בעקערמאן ז"ל און אנדערע, זייער טריי־ שאפט און איבערגעבנקייט צום ציוניזם איז געווען זייער גרויס, און נישט איינמאל האבן זיי פארנאכלעסיקט פרנסה, צוליב דעם גרויסן אידעאל. זיי האבן ארויסגעווייזן א פאטריאלעכע ליבע צו דער יוגנט. די אלגעמיינע ציונים האבן גרופירט ארום זיך יידן פון באוווסטזיין, לאנג־יעריקע חובבי־ציון, זיי האבן געהאט פיל סימפאטיזירער אין דעם שטעטל. זייער ווירקונג אויף דעם געזעלשאפטלעכן לעבן איז געווען זייער גרויס, די תרבות־שולע איז געווען שטענדיק אין זייערע הענט, און איז אנגעפירט געווארן מיט אחריות, ווייל זיי האבן געהאט אויסגעפרווועט געזעלשאפטלעכע טוער.

צווישן אירע איבערגעגעבענע טוער זיינען געווען די אויבן אויסגערעכנטע און די חברים י. ה. העלד, ל. גראבאוו און יעקב ליבערמאן.

***

אין די לעצטע יארן איז געגרינדעט געווארן ביי אונדז אין שטעטל א מזרחי. דער שטענדיקער אומפארטייאישער הייסער ציוניסט, אשר לעקער ז"ל, ער איז געווען איר גייסטיקער פירער. זיי האבן געצויגלט זייער א קליינע צאל, אבער זיי האבן געהאט א השפעה אויף די רעליגיעזע קרייזן וועלכע זיינען געווען קעגנעריש צו דער נאציאנאלער רענעסאנס באווועגונג. אין די לעצטע יארן פאר דער קריג האבן זיי שוין געהאט א גרעסערן קרייז רעליגיעזע יידן און זייער אקטיוויטעט איז געווען שטאר־ קער.

***

ווי אין יעדן שטעטל, האט אויך ביי אונדז עקזיסטירט א בונדישער קרייז. דאס הארץ און די נשמה פון אים איז געווען דער חבר אפרים קוטלער ז"ל. כאטש ער איז געווען א קריפל, איז ער געווען דער, וואס האט ארום זיך קאנצענטרירט די ארבעטער יוגנט און ער האט טאג און נאכט געלייענט און געלערנט מיט איר. זיין ערלעכקייט איז געווען א מוסטער און איז הויך אפגעשאצט געווארן דורך זיינע אידעישע קעגנער.

די בונדישע גרופע האט קיין גרויסע ווירקונג אין שטעטל נישט געהאט, אבער זי האט שטענדיק געווירקט אין איר קרייז און האט טאג־טעגלעך געטאן פארטיי־ ארבעט אויף אן איבערגעגעבענעם אופן. די לעצטע יארן האט זיך אפרים קוטלער אנגעהויבן דערנענטערן צו די סאציאליסטיש - ציוניסטישע קרייזן.

***

א סך שטארקער איז געווען די פראגרעסיווע גרופע, וועלכע האט שוין געהאט א גרויסע צאל אינטעליגענץ, ווי ל. באיאן (היינט אין מעקסיקע), א. שפירא (היינט אין קובא), חנא טאקטינער ז"ל, ניסקע שאפירא, חיים גראבאוו (היינט אין ארגענטינע) און אנדערע, זיי האבן געמאכט א פרווו אויפצושטעלן א וועלטלעכע שול, אבער צוליב די רדיפות פון דער פוילישער מאכט איז זי געשלאסן געווארן. די פראגרע־ סיווע גרופע האט געצויגלט פיל ארבעטער יוגנט און האט א גרויסע צייט גע־

האט א פראָפעסיאָנעלן פאראיין, פאַרשטייט זיך, צוזאמען מיט דעם בונד (אין יענער צייט איז דער רים נאָך נישט געווען אזוי גרויס) זיי האָבן אויך געווירקט אויף דעם האָנטווערקער־קרייז אויף וועלכן זיי האָבן געהאט א שטאַרקע השפעה.

די פראָגרעסיווע גרופע איז געווען זייער אַן אידעאַליסטישע און די גרויסע ליידן פון יידישן פאָלק, האָט זיי זיכער געשטויסן אין די דאָזיקע רייען... כ'בין זיכער אז זיערע כוונות זיינען געווען זויבערע. אין יענער צייט איז נאָך די וועלט נישט געווען פאַרפלאָקט מיט אזויפיל אומשולדיק בלוט ווי איצט.

כ'דערמאָן מיך אין די פילפולים אין די לאנגע נעכט, מיט די צאַרטע יידישע בחורים. זייער זאַרג זיינען געווען די יידישע ליידן, דער יידישער פיין וועלכן זיי האָבן געפילט מיט זייער גאַנצער נשמה. זיי האָבן געגלייבט, אז די אויסלייזונג פון דער וועלט וועט אויך ברענגען אונדזער אויסלייזונג... מיר, די יינגערע, האָבן אויס־

א גרופע יוגנטלעכע פון די פראָגרעסיווע קרייזן אין יענע יאָרן. עס זיצט דער צווייטער רעכטס לייבל באיאן, היינט אין מעקסיקע, דער אייניציק לעבנגעבליבענער.

געהערט מיט גרויס רעספעקט די מיינונגען פון די עלטערע יוגנטלעכע און מיר האָבן זיך קיינמאָל נישט פאַרגעשטעלט, אז פון אזעלכע גוטע איידעמען, קען ווערן דאָס, וואָס מיר זענען אין אונדזערע טעג, ווען זיי האָבן פאראטן זייערע אויסגעבענקטע חלומות. דער גורל פון די קרייזן איז געווען ארעסטן, רדיפות, וועלכע האָט גע־צוווּנגען א גרויסע טייל פון זיי לויפן לעבר הים, כדי זיך ראַטעווען פון די פייניקונגען פון ליידן. א סך האָבן געשמאַכט אין די תפיסות פון פוילן פיל יאָרן.

א וויכטיקע אינסטיטוציע איז געווען דער קרן קימת לישראל, דער קאָמיטעט פון קק"ל האָט געהאט פאַרשטייער פון אַלע פאַרטייען און יוגנט באַוועגונגען, מען קען זאָגן, אז דאָס איז געווען דער טיש ווו אַלע ציוניסטישע פאַרטייען פלעגן זיצן ארום אים, דער פאַרזיצער אשר לעקער ז"ל, וועלכער איז אין משך פון פיל יאָרן געווען דער מורשה, איז געווען דער שטענדיקער עסקן פון קק"ל. ער האָט זיין

גרעסטע צייט אַוועקגעגעבן דער אַקטיוויטעט. דער קאַסיר, זלמן קעמפער ז"ל איז געווען א מוסטער פון א סאָלדאַט וואָס איז געשטאַנען אויף זיין פאָסטן שטענדיק. קיינמאָל נישט פאַרלאָזט דעם פלאַץ, ער איז פיל יאָרן געווען דער סעקרעטאַר און קאַסיר, און האָט שטענדיק געמונטערט, אין יענער צייט דער יוגנט, לטובת דער אר־בעט פאַרן קק"ל. די יוגנט באַוועגונגען פלעגן זיך ערב חודש אַרויסלאָזן אויסלייזיקן די פושקעס, איז דאָס געווען ווי א יום־טוב פאַר זיי, אַדער ערב ראש השנה אַרויסגיין פאַרקויפן די לוח'לאך פלעגט זיין א געיעג; איין יוגנט - אַרגאַניזאַציע פלעגט אַריבערייגן דער צווייטער, דאָס גאַנצע שטעטל פלעגט מיט פרייד אויפנעמען די יוגנט פאַרלאַך, און זיי געבן די אַרעמע פאַר גראָשן. דער קרן קימת קאַמיטעט האָט אַנגעהאלטן זיין אַקטיוויטעט ביז די לעצטע טעג פאר דעם קריג.

זלמן קעמפער, דער אַקטיוויסט קק"ל עסקן.
(אומגעקומען).

גאָר באַזונדער האָבן געווירקט אין דעם שטעטל די יוגנט באַוועגונגען, זיי האָבן אַריינגעבראַכט א ז י ן א ו ן א י נ ה א ל ט אין דעם טרויעריקן לעבן, דאָס שטעטעלע איז געוואָרן פול מיט לעבן. געזאַנג און פרייד, פלעגט יובלען אין די גאַסן. עפעס א זיכערקייט און גרויסער בטחון איז געווען אין זייער קול.

אין די זומערדיקע פרימאָרגנס פלעגן זיך צענדליקער קינדער און יוגנטלעכע לאָזן אין די פעלדער און וועלדער פון ארומיקע דערפער, דאָרט האָט מען געלערנט די נייע תורה, — ד י ח ל ו צ י ש ע . זיך צוגעגרייט צום קיבוצישן לעבן. דאָרט האָט מען איינגעזאפט דעם גייסט פון א. ד. גורדון און בערל קאַצענעלסאָן. אַזוי זיינען קינדער־שע הערצער אַנגעזאפט געוואָרן מיט התלהבות און ברען פאַר די קומענדיקע הים־טאַרישע טעג.

און עם דערמאָנט זיך אַ שטילער אַוונט. ווינטער, 1933, די קראַמען פון מארק זיינען שוין געווען פאַרמאַכט. ווען פון שול־גאַס האָבן זיך געלאָזט יידן פון מנחה־מעריב, האָבן מיר, יוגנטלעכע זיך געלאָזט אין די לאָקאלן און אַנגעהויבן אונדזער לעבן. דער לאָקאַל האָט געזשומעט מיט יוגנטלעכן ברעגן. אין ווינקעלעך זיצן זיך גרופקעס און פירן זיך שמועסן איבער פאַרשיידענע פראָבלעמען און אין מיטן לאָקאל איז געשטאַנען אן אייזן־אייוועלע, וועלכע האָט זיך געדויכערט און האָט געווארעמט די קינדערשע נשמות אין דער קאַלטער ווינטער נאַכט. און יוגנטלעכע הערצער האָבן זיך געטוליעט איינס צום צווייטן, קאַמענטירט, ווער עס פאַסירט אין דער וועלט (היטלער איז דאן געווארן פירער פון דייטשלאנד) אַ פחד איז דאן דורכגעלאָפן און האָט אויף אונדז אַנגעווארפן אַ מורא...

אַן אויספלוג פון השומר הצעיר ל"ג בעומר 1933.

און עם דערמאָנט זיך אויך אַ פריוטיק צונאַכט אין יענער צייט. דאָס גאַנצע שטעטל ליגט איינגעוויגט אין פולער שבתדיקייט. אַרעם און רייך, פון אַלע פענצטער שיינען אַרויס די ליכט. טאַטעס מיט זייערע קינדערלעך גייען זיך גלאַסן פון שיל, אויף זייערע פנימער ליגט די צופריינקייט פון דעם גרויסן הייליקן שבת. אָבער די קינדער האָבן קיין צייט נישט, זיי יאָגן און איילן זיך צו זיין גיכער אין לאָקאל ווו עס האָט געהערשט אַ שמחה. אַלע זיינען געווען אָנגעטאָן מיט ווייסע העמדלעך און זיי זיינען געשטאַנען אויסגעשטעלט אין רייען. דער ראש הקן, משה דרוג לייענט דעם הקראת היום, מ'זינגט תחזקנה און אַלע זעצן זיך אויס און מיט דער גרעסטער שטיל־קייט הערט מען אויס דעם מנהל איבער די לעצטע געשעענישן וואָס עס האָט פאַסירט אין ישראל. און יוגנטלעכע הערצער וועלן אָנגעגליט מיט אַ על פי כן, מיט טיפן ווייטיק, אָבער מיט נאָך מער גלויבן ברענגט מען אַרויס די בענקשאַפט דורך געזאַנג און טענין די יוגנט צעלאָזט זיך אין אַ הורא, מען פאַרהילכט די גאַנצע גאָס. טאַטעס

אוּן מאמעס שטייגן אין דרויסן, ריידן אוּן לאכן פּוּן דער יוגנטלעכער ערנסטקייט אוּן וויזן מיט די פינגער: „מיין בערעלע וועט מיך פּירן קיין ישׂראל". יוגנט טאַנצט, אוּן טאַנצט מיט דער פּוילער אמונה אוּן אינערלעכע איבערצייגונג, אַז זי, אוּן נאָר זי וועט מיט איר עקשנות זיין דער לעצטער דור פּוּן פּאַרשקלאַפונג אוּן זי וועט דערפירן צו דעם ברעג פּוּן דער גאולה.

אזוי איז דערצויגן געוואָרן די ראָטנער יוגנט. אַ סך געפּינען זיך אין ישׂראל אוּן זיי האָבן געהאַלפּן צו פּארווירקלעכן דעם גרויסן אידעאל, אוּן זיי זיינען פּוּן די גע־טרייע בויערס. אַנדערע האָט דער גורל געבראַכט קיין ארגענטינע אוּן נאָרד אַמע־ריקע, אָבער דער גרעסטער טייל איז אומגעבראַכט געוואָרן אין אונדזער טייערן שטעטל דורך די בלוטיקע מענטשן־פרעסער, די נאַצים.

אין די לעצטע יאָרן פּאָר דעם קריג זיינען צענדליקער ראָטנער יוגנטלעכע געווען אויף הכשרות אוּן הונדערטער האָבן געווארט אויף זייער ריי. לייַדער איז דער וועג צו עולה זיין געווען זייער שווער אין ענגע יאָרן. די טויערן פּוּן ישׂראל זיינען געווען פּאַרמאַכט מיט זיבן שלעסער דורך דער ענגלישער מאַנדאַטן־מאַכט.

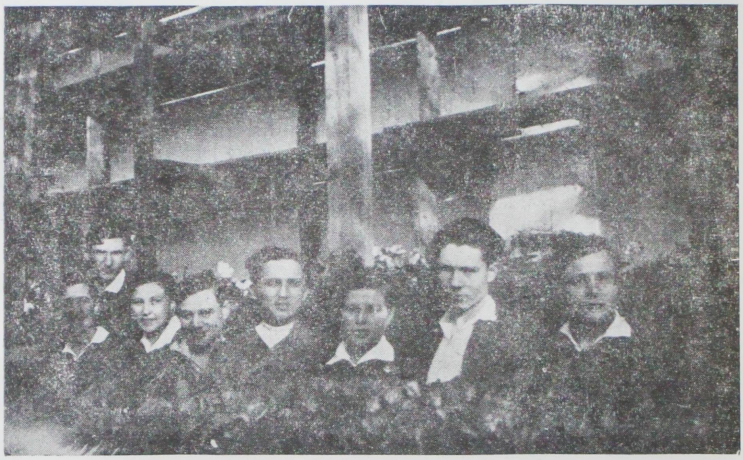

אַ מושבת קיץ פּוּן השומר הצעיר אין ווידרעניץ. יוגנטלעכע זיצן בייַ אַן אויס־געגראָבענעם טיש פּוּן ערד.

אזוי האָבן זיך געפּונען גרופּעס פּוּן ראָטנע אויף די הכשרות אין לאַדזש, בריסק, אוּן אַנדערע פּלעצער. אַ גרעסערע ראָטנער גרופּע האָט זיך געפּונען אין טשענסטא־כאָוו, צווישן זיי משה קונישטער, נחום מערן, חוה מענדעלסאָן, ריבה אלבום, חיים טרויאַנאָוו, יונה שטערן, אַלע אומגעקומען. אליהו זאסק (זיך געראָטעוועט, געפינט זיך היינט אין ישׂראל) אוּן דער שרייבער פּוּן די שורות. ראָטנער חברה האָבן פּאַר־נומען אומעטום אַ וויכטיק פּלאַץ. אזוי די ראָטנער גרופּע אין טשענסטאָכאָוו אין קיבוץ „המעפיל", איז געווען אַ מוסטער מיט איר פּשטות, אוּן חלוצישע דערציאונג.

דער גורל האָט געוואָלט, אז איך זאָל זיך מוזן שיידן מיט מיינע טייערע חברים סוף 1936, שווער איז געווען דאָס געזעגענען זיך, עפּעס א פּאַרגעפּיל איז געווען, אז מיר זענען זיך שוין צום לעצטן מאָל...

דאָס יאָר 1937 האָט זיך טיף אײַנגעקריצט אין מײַן זכרון. די יוגנט איז פֿאַרמגע־גאַנגען באַזאָרגט, די שטימונג איז געווען א געדריקטע, דער אנטיסעמיטיזם האָט געבושעוועט זייער שטאַרק. בריסק, פּשיטיק און קאַמין קאָשירסקי האָט פּיל גע־שרײַבן. אויך אויף אונדזער שטעטל, האָבן זיך די פֿאַרמיקע דערפּער געגרייט, אַבער דורך פֿאַרשידענע אינטערווענצן, האָט מען די געשעענישן אויסגעמיטן. די קוואַלן פון פּרנסה וואַרן ווינציקער, די פּויערים פֿאַרגניזירן זיך אויף דער אַנווייזונג פון דער פּוילישער רעגירונג אין קאָאָפּעראַטיוועס, כדי גאַרנישט צו קויפֿן ביי יידן. די עקאָנאָ־מישע לאַגע איז געווען ערגער פון טאָג צו טאָג, די שטייַערן און פּאַדאַטקעס האָבן אויסגעזויגן דאָס לעצטע. פון ראַטנע פֿאַרן אַפּ כמעט יעדן טאָג יידן, אין דער גרויסער

די ראַטנער שומרים אין קיבוץ המעפיל אין טשענסטאָכאָוו. עס שטייען פון רעכטס:
חיים טרויאַנאָוו, יונה שטערן, ריבה אלבום, משה האַניק (אַרגענטינע),
נחום מערין, חוה מענדעלסאָן, אליהו זאַסק (ישראל), משה קונישטער

וועלט — מ'לויפט. די יוגנט האָט געזוכט א מקום מקלט צו עמיגרירן, ווער קיין ישראל און ווער אין דער גרויסער וועלט, אַבער נישט אַלע האָבן געהאט די זכיה צו האָבן קרובים אין דער גרויסער וועלט, וועלכע האָבן פֿאר זיי געטאָן אַלץ כדי זיי אַריבער־ברענגען, און נישט אַלע האָבן דערגרייכט די ברעגעס פון זייערע קרובים, ווייל די וועלט שחיטה האָט איבערגעריסן אַלע פעדים פון פֿאַרבינדונגען.

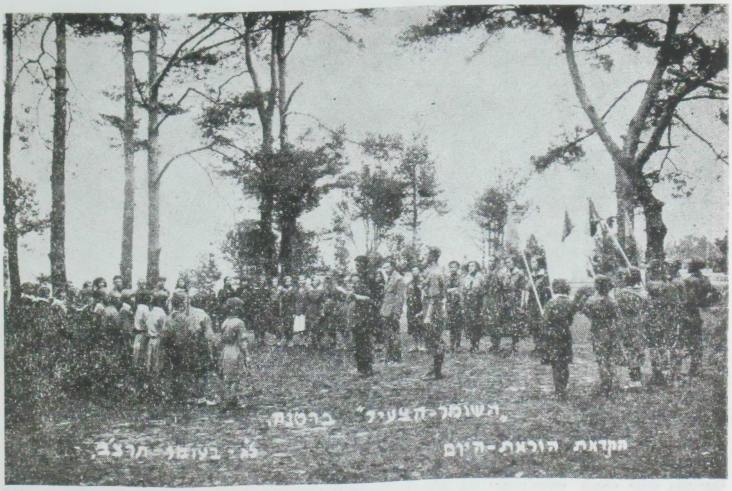
אין דעם 14טן סעפּטעמבער 1937 שרייב איך אין א בריוו צו מיין ברודער, כזה הלשון: „כ'געפּין זיך איצט אין א מאַדנער שטימונג, פון אין זייט די פּרייד, וואָס איך אַנטלויף פון דעם גהינום, און פון דער צווייטער זייט, דער טרויער, וואָס כ'פֿאַרלאָז אין אוא לאגע די פֿאַמיליע, דאָס שטעטל — מיט אירע טייערע יידן..."

און עס דערנעטערט זיך דער טאָג, און כ'פֿאַרלאָז מיין געבוירן היים, עס איז געווען א קאַלטער פּרימאַרגן, צווישן די ערשטע וואָס זיינען מיך געקומען גזעזגענען,

איז געווען דער טייערער שכן און ליבער געשעצטער פון אלע יוגנטלעכע, אשר לעקער ע"ה, וועלכער איז געווען פיל יאָרן מורשה פון קק"ל, א שטענדיקער טרייער ציוני, און פאָטערלעכער לערער פאר דער יוגנט. זיינע פאר ווערטער געדענקען זיך: „איך פארשטיי דיינע ליידן פון פארקירעוועט דעם וועג, אבער ס'איז ניטא קיין אנדער אויסוועג איצט, איר דארפט זיך ראטעווען, כ'בין זיכער אז דו וועסט מיטטראָגן דעם גלויבן אין דער ווייטער ארגענטינע".

און פול מיט אומרו און טרויער האָב איך זיך געזעגנט מיט מיינע טייערע ליבע עלטערן ברודער און שוועסטער און אלע ליבסטע מיט אלע פריינט און חברים, קיין־מאָל האָב איך זיך נישט פאָרגעשטעלט, אז דאָס מאָל פאָרלאָז איך זיי אויף אלע אייביקייטן.

אזוי האָט ראטנע אויסגעזען אין די לעצטע יאָרן, אזוי האָט אויסגעזען דאָס אר־גאניזאציאנעלע און פאָרטייאישע לעבן, יעדער מיט זיין גלויבן און זיין איבערצייגונג. אבער אין גורל האָט אלעמען געבונדן און פאראיניקט ביים לעבן, אלע אידעאלאגישע ריכטונגען אין אונדזער טייער שטעטל האָבן געזוכט דורך פאר־

שיידענע קאָנפליקטן און וועגן, ברענגען די לאָנג־דערוואַרטעטע גאולה פאר דעם געפיי־ניקטן יידישן פאָלק. דער גלויבן איז געווען א ריינער, א זויבערער און נישט אין נאָכט האָבן יוגנטלעכע נשמות נישט דערשלאָפן, צוליב די שווערצע וואָלקנס וואָס האָבן זיך שוין דאָן באָווייזן...

אויך דער גרויזאמער אומקום האָט אלעמען פאראיניקט אין איין טויט־מארש — רעליגיעזע און פרייע, בונדיסטן און ציוניסטן, אלע, אלע, האָבן אויסגעהויבט זייער לעצטן אָטעם אויף די זאָמדיקע בערג פון פראָבאָד — און ריין סאָפאָנטשיק, מיט לעצטן אייביקן אויסגעשרייי פון ש מ ע י ש ר א ל און מסתמא אויך מיטן געזאנג פון התקווה.

פאַרוואַלטונג פון השומר הצעיר אין ראַטנע: פון רעכטס: משה האָניק, חיה פּראַסמאַן, וו. גראַבאָוו, חיים טרויאַנאָוו, ג. ח. פוקס, ז. פיינטיך, מ. קאַנישטער, ה. קאַרש, ב. האָניק, ב. לעקאַר, ג. דרוק און ל. זאַסק.

אַ קבוצה פון שומרים אין 1920

אַן אויספלוג פון אַ קבוצה שומרים אין נאַענטן דאָרף ווידריניצע אין 1929.

אַ גרופּע שומרים פון ראַטנע אין קיבוץ טשענסטאָכאָוו. עס שטייען פון רעכטס: א. זאסק, י. שטערן, נ. מערין, חוה מענדעלסאָן, משה קונישטער, ריבה אלבום, משה האָניק (אין אַרגענטינע), חיים טרויאַנאָוו.

אַ גרופּע ראַטנער חלוצים אויף דער קאָנפערענץ פון דער ייגע פאַר דאָס אַרבעטנדיקע א״י אין קאָוולע. די אייניציק לעבנגעבליבענע משה האָניק, זיצט דער צווייטער לינקס, מאָטל ראַף, שטייט דער דריטער לינקס, (אין ישׂראל), און פייוול טערניבליט, דער פינפטער לינקס, שטייענדיק (אין ישראל).

די בוגרים פון השומר הצעיר אין 1932.

א גרופע יוגנטלעכע פון השומר הצעיר, צום עולה זיין פון משה דרוג קיין ישראל.

צום אפפארן פון זעלדע פיינטיך קיין ישראל אין 1936.

א גרופע יוגנטלעכע אין 1930.

נח כהן

נח קעצקער – לערער און דערציער

אויגע פון די אינטערעסאנטסטע פערזענלעכקייטן, וואס האָט אין משך פון כמעט דריי צענדליק יאָר געלערנט און דערצויגן די ראטנער יוגנט, איז געווען נח קעצקער, אַדער ווי מ׳פלעגט אים רופן: דער לערער קעצקער. זועלכן מען האָט זייער רעם-פעקטירט און ליב געהאט.

אויב ראָטנער יוגנט אַרגאניזאציעס פון וועלכער ריכטונג ס׳זאָל נישט זיין, אי-בערהויפט צווישן די חלוצישע, האָבן געהאט א גוטן נאָמען, אויב ראטנער, צעזייטע און צעשפרייטע אויף דער גאַנצער וועלט, זיינען אומעטום ווו זיי געפינען זיך, א וויכ-טיקער טייל פונעם יידיש געזעלשאַפטלעכן לעבן, קען מען מיט פולער זיכערקייט זאָגן, אז דאָס איז אַדאנק דער לערע און דערציאונג וואָס דער דערמאָנטער האָט אין משך פון יאָרן איינגעפלאנצט אין זיי.

אַליין פון דער עיר ואם בישראל פינסק, א שילער פון די באַוווסטע גראָדנער לערער קורסן, א חבר פונעם באַוווסטן פעדאגאג מ. א. בייגעל און פונעם גרינדער פון דער „חבימה" צמח, איז ער בים אויסברוך פון ערשטן וועלט-קריג, נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פארנומען די אזוי גערופענע „קרעזן", פארוואַרפן געווארן אין דער

א גרופע תלמידים מיט זייערע לערער אין יאר 1933 — פון לינקס זיצט —
נ ח ק ע צ ק ע ר

קלייגער באַן־סטאַנציע זאַבאַלאָט און ער איז געווארן א לערער פאר די פאָר קינדער פון די עטלעכע יידן וואָס האָבן געווינט אין דאָרף. אָבער, זייענדיק פון בארוף אַן עכטער דערציער, האָט ער זיך נישט געקענט באַגנוגענען צו קנעלן מיט א פאָר קינדער. ער הויבט זיך אָן נאָכפרעגן וועגן דער ארומיקער סביבה, די שטעט און שטעטלעך, און ער ווערט געוואָר וועגן דער עקזיסטענץ פון א נאַנטן ישוב מיטן נאָמען ראטנע, וואָס איז א קליין שטעטלע מיט עטלעכע נישט־גרויסע, בלאָטיקע גאסן און עטלעכע הונדערט יידישע משפחות. עס געפינט זיך וויט פון א גרעסערן יידישן צענטער. פון מזרח־זייט געפינט זיך קאָוולע אויף א מרחק פון פופציק קילאָמעטער, און פון מעריב, אויף א מרחק פון זיבעציק קילאָמעטער געפינט זיך די גרויסע שטאָט בריסק. ראטנע, האָט אין די אויגן פון ראטנער אויסגעזען נאָך קלענער ווי ס'איז געווען און איר יוגנט האָט שטענדיק געשטרעבט זי צו פארלאָזן און צו צווינק אין דער בריטער וועלט. אָט די ראטנע, וואָס איז געלעגן 20 קילאָמעטער וויט פון דער סטאַנציע וווהין דער לערער קעצקער איז צווינק פון דער גרויסער שטאָט פינסק צו זוכן חיונה, איז איצ־טער געווארן דער צוציונגס - פונקט פון דעם דאָזיקן יונגערמאן וואָס איז געווען פול מיט תורה און וויסן. און ער האָט אַנגעהויבן זוכן מיטלען דאָרט זיך צו איינאַרדענען.

עס האָט אים צו דעם צוגעהאָלפן חיים דער זאַבאָלאָטער, אַן אינטעליגענטער ייד; כאָטש ס'איז אים געווען א שאָד אָנצוורן צוזא לערער פאָר זיינע קינדער, האָט ער אָבער איינגעזען אז זאַבאָלאָט מיט אירע דריי, פיר יידישע קינדער, איז נישט קיין פלאץ פאר אים. און ער האָט באַשלאָסן אים העלפן זיך איינאַרדענען אין ראטנע. וועג ער איז, געשעפטלעך, אין א פאָר טעג פרום געקומען אין שטעטל, האָט ער אויפ־געזוכט דעם געוועזענעם לערער און דערציער יודל קאָנישטער, וועמען ער האָט דערציילט וועגן דער גרויסער געלעגנהייט, וואָס דאָס שטעטל האָט צו ארויסקריגן אזא גוטן דערציער. דער ה' קאָנישטער האָט גלייך זיך פאראינטערעסירט מיטן ענין און צו גלייכער צייט האָט ער פאראינטערעסירט דעם דאמאָלסטיקן יידישן בירגער־מייסטער אליהו יאנאָוויטש. נאָך אין אינטערוועניק פונעם ה' יאנאָוויטש ביים דייטשן קאָמאנדאנט, איז באַשטימט געוואָרן ברענגען דעם לערער קעצקער קיין ראטנע, עפע־נען א שולע ווו די דייטשע שפראך וועט פארנעמען א אָרט אין די לימודים און דער־פאר וועט די דייטשע מאַכט סובסידירן די שולע.

אין א שיינעם זומער פרימאָרגן פון יאָר 1916, איז מיטן זאבילאָטער וועג אַנגע־פאָרן א פערד און וועגעלע און געבליבן שטיין נעבן הויז פון אברהם דעם שוחט. — מיין פאָטערס הויז — אויף הוליאנקע גאַס. פון וואָנען איז פלינק אראָפגעשפרונגען חיים דער זאבילאָטער און נאָך אים אן אומבאַקאנטער פאסאזשיר. דאָס אויסערלעכע אויסזען פון גאסט איז נישט געווען קיין שיינס, אָבער די שטריכן פון זיין פנים זיינען געווען ענערגישע. נישט קוקנדיק אויף זיין נידעריקן וווקס, האָט זיין פערזאָן, אויך ביים ערשטן קוק, ארויסגערופן רעספעקט און דרך־ארץ. ער האָט פארמאָגט לעבע־דיקע אויגן און א קלוגן בליק.

דעם ערשטן, אָדער צווייטן טאָג פון זיין קומען, האָט ער זיך אַנגעבאָטן, — געווירע וועראנדיק אז די עקאָנאָמישע לאגע אונדזערע איז נישט קיין גוטע, — צו לערנען מיר אין מיין שוועסטער רחל ע"ה אומזיסט. א כאראקטעריסטישער שטריך, וואָס כאַווייזט, אז דערציאונג איז געשטאנען ביי אים העכער פון אלץ.

די סובסידיע וואָס דער בירגערמייסטער א. יאנאָוויטש האָט אויסגעפועלט ביי דער מאַכט, האָט דערמעגלעכט דעם לערער קעצקער צו בלייבן אין שטעטל און אַנ־הויבן אָרגאניזירן א שולע.

דאָס איז געווען אין יאָר 1916.

דער מצב פונעם חנוך אין די יאָרן 15-1916, ביי דער דייטשער אָקופאציע, איז

געווען זייער א נידעריקער. די יידיש־העברעאיש - רוסישע שולע וואָס האָט עקזיס־טירט אין שטעטל ביז דער דייטשער אָקופּאַציע אונטער דער דירעקציע פון לערער אברהמצי טעלעזאן ע"ה און אים צו לאנגע יאָר יודל קאָנישטער, האָט מער שוין נישט עקזיסטירט. פון דער גרויסער צאָל חדרים, וואָס האָבן עקזיסטירט פאָר דער מלחמה, איז געבליבן גאָר א קליינע צאָל. אייניקע מלמדים, ווי צב"ש איציל דער מלמד, וואָס איז געווען פון די בעסטע גמרא מלמדים אין שטעטל, האָבן פאַרלאָזט זייער מלמדות און זיך געמומען צו מסחר. בכלל האָט די מלחמה, די נישט נאָרמאָלע צייט געווירקט אז א סך עלטערן האָבן אויפגעהערט זיך אינטערעסירן מיט דער דערציאונג פון זיי־ערע קינדער, איבערהויפט האָט מען נישט געלייגט קיין אַכט אויף די גמרא־יינגלעך. אבי זיי קענען דאוונען און א פרשה חומש איז גענוג.

ביי אזא מצב אין יידישן חנוך אין שטעטל, ווען די יוגנט אין שול־עלטער איז געשטאנען פאָר דער געפאָר פון עם־הארצות, איז דאָס דערשיינען פון לערער און דערציער נח קעקקער געווען א רעטונג.

ביים אָנהויבן אָרגאַניזירן די שולע, האָט דער נייער לערער גלייך איינגעפירט געמישטע קלאסן פון יינגלעך און מיידלעך. דאָס איז געווען כמעט א רעוואָלוציץ קעגן די אָנגענומענע געווווינהייטן פון פאָר דער מלחמה. און דאָס האָט געבראַכט צו דעם, אז אין א פאָר יאָר אָרום, האָבן א סך יידישע טעכטער פון שטעטל געקענט לערנען א קאָפּיטל תנ"ך און אפילו א פרק משניות נישט ערגער, ווי די יינגלעך.

דאָס שטעטל איז געווען כמעט דריי פערטל פאַרברענט דורך דעם רוסישן מי־ליטער ביים אָפּטרעטן. נישט האָבנדיק קיין אַנדערן פאסיקן לאָקאל, האָט מען צייט־ווייליק איינגעאָרדנט די שולע אין טריסקער שטיבל און — — ראָטנער קינדער און ראטנער עלטערן האָבן דערזען און דערפילט די גרויסע באַדייטונג פון האָבן אין שטעטל אזא גוטן און ערשטקלאסיקן דערציער. אזוי האָט מען אין ראָטנע נאָך נישט געלערנט. א נייער נוסח. א נייע סיסטעם. ס'הויבט זיך אָן א נייע תקופה אין דער דערציאונג אין דעם קליינעם שטעטעלע. ווי אַנדערש, ווי אינטערעסאַנטער ווערן די דערציילונגען פון חומש ווען דער לערער קעקקער דערציילט זיי. א סך פאַסירונגען אין דער יידישער געשיכטע וואָס לערנענדיק ביי די מלמדים, חומש אָדער נ"ך, זיינען זיי געווען אומקלאָר פאָר דער מערהייט קינדערשע קעפּלער, און מען האָט נאָכגעזאָגט דעם רבין אויטאָמאטיש, אָבער נאָך דעם לערער קעקקערס א לעקציע, איז אַלץ געווארן אזוי קלאָר און פאַרשטענדלעך. די זעלבע קלאָרקייט האָט ער באַווייזן ביים לערנען מיט די תלמידים העברעאיש. די קינדער האָבן דערפילט א לעבעדיקייט אין דער שפראך. און אין א קורצער צייט אָרום, האָבן זיי טאָקע געקענט פריי זיך דורכשמועסן אין עברית מיט די לערער.

די קינדער האָבן זייער ליב געקריגן זייער לערער און ס'איז געווען ביי זיי א פרייד דאָס באַזוכן די שולע. איבערהויפט איז זייער פרייד גרויס געווען, ווען דער לערער האָט דורכגעפירט א קינדער יום־טוב. וואָס פאָר א פרייד ביי דעם קליי־ווארג. און נישט נאָר ביי זיי, אויך ביי עלטערע פאָר יעדן שול יום־טוב, און בשעת דעם ספּעקטאקל. מיט וואָס פאָר א פאַרגעניגן האָבן די עלטערן זיך צוגעקוקט צו די קליינע ארטיסטן, — זייערע קינדער — ווי לעבעדיק און גוט זיי פלעגן דורכפירן זייערע ראָלן.

דער לערער קעקקער איז אויך דער ערשטער אין שטעטל, וואָס פאַרבינדט די דערציאונג מיט טאָג־טעגלעכע פאַסירונגען אין יידישן לעבן. ביי אים איז די תורה א תורת־חיים. צום ערשטן מאָל איז א דאנק אים כ' תמוז, דער יאָרצייט פון ד"ר הרצל געפייערט געווארן אין שולע. וועגן ד"ר הרצלען האָט מען אין שטעטל געווווסט פריער אויך. ס'זיינען געווען א סך יונגעלייט, וואָס האָבן געלייענט די „הצפירה", „המליץ"

און אַנדערע העברעאישע צייטונגען און זשורנאלן וואָס זיינען אין יענער צייט דער־שינען. דורך זיי האָבן זיי געווונען פון אַלץ, וואָס האָט פּאַסירט אין דער וועלט בכלל און אין יידישן לעבן בפרט. אָבער אז אַ גרופּע, עלטערע אָדער יינגערע, זאָלן בצבור פּייערן זייַן יאָר־צייט, האָט, פּאַר קעצקערס קומען, קיינמאָל נישט פּאַסירט. בכלל איז אין שטעטל, ביז דער ערשטער וועלט מלחמה, נישט געווען קיין אַרגאַניזירט ציונים־טיש לעבן. דער ערשטער, וואָס האָט צוזאַמענגענומען די איינצעלנע באַוווסטזיניקע ציוניסטן אין שטעטל און געשאפן פון זיי אין אַרגאַניזירטן כח, איז געווען דער לערער קעצקער. ער איז געווען דער, וואָס האָט אַריינגעפירט די אַלע, וואָס דער ציון־געדאנק איז זיי געווען נאָענט, אָבער האָבן נאָרנישט געטאָן צו העלפן פּאַרווירקלעכן אים, און זיי געמאַכט אַקטיוו.

א יוגנטלעכער צוזאַמענקום ביי כמעלערן אין הויז

אַנגעהויבן די דאָזיקע ארבעט, האָט ער אין א קליינעם מאַסשטאַב. אין איינעם א ווינטערדיקן פּראַסטיק שבת נאָכמיטיק האָט א באַגרעניצטע צאָל יוגנט, צווישן זיי אייניקע פון זיינע עלטערע תלמידים, און א טייל פון עלטערן דור, דערהאַלטן קורצע פּאַרבעטונגען פון אים צו קומען אין א פּריוואט הויז, ווו ער וועט רעפערירן אויף אַן אַקטואַלער טעמע. אויפן דאָזיקן צוזאַמענקום, קען מען זאָגן, האָט זיך אַנגעהויבן דאָס נאַציאָנאל - געזעלשאַפטלעך לעבן אין ראָטנע. ס'איז אַפילו דעם שבת קיין שום פּאַראַיין אָדער אגודה נישט געגרינדעט געווארן, אָבער דעמאָלט האָט זיך אַנגעהויבן די וועכנטלעכע רעפעראטן און דאָס לערנען מיטן עולם א קאַפּיטל תנ'ך, און דאָס האָט געפירט צום גרינדן אין א קורצער צייט פרום, אין די יאָרן 19-1918, דאָס ער־שטע פאַלקס־הויז ביי כמעליערן אין שטוב און דאָס איז אויך געווען דער אַנהייב פון די צענדליקער ציוניסטישע און יוגנטלעכע אַרגאַניזאַציעס פון פּאַרשיידענע ריכטונ־גען, וואָס זיינען שפּעטער געגרינדעט געווארן. ער איז געווען געבעטשט פון דער נאטור מיט א פיינעם רעדנער־טאַלאַנט, דערצו האָט ער פּאַרמאָגט אַן אַלזייטיק יידישע אַלגעמיין וויסן, האָט יעדער לעקציע און רעדע זיינע צוגעצויגן כמעט דאָס

גאַנצע שטעטל. אין יענע טעג, אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, ווען די פֿרנסה איז נישט געווען און די יוגנט האָט נישט געהאט מיט וואָס צו פֿטרן די טעג — די אייג־ציקע ביבליאָטעק אין שטעטל איז פֿאַרברענט געוואָרן בשעת די פֿאַרגעקומענע שלאכטן צווישן רוסן און דייטשן — האָבן קעצקערס קולטור אסיפות דערפֿרישט און געווקט גלויבן אין אַ בעסערן מאָרגן און מוט צו קעמפֿן פֿאַר אים.

די שטאַרק־באַוווסטע שבתדיקע צוזאַמענקונפֿטן האָבן אין די פֿריוואַטע הײַזער מער נישט געקענט דורכגעפֿירט ווערן צוליב מאַנגל אין פּלאַץ. שלאָגט דעמאָלט קעצקער פֿאַר צו דינגען אַ גרויסע דירה מיט אַ סך צימערן און דאָרט איינאָרדענען אַ פּאָלקס־הויז, ווו ס׳וואָלן זיך קאָנצענטרירן אַלע געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייטן.

אויף ענדע הויאָנקע גאָט אַקעגן פֿריוואַראָוום הויז, איז געשטאַנען אַ גרויסע דירה — צוגעפּאַסט פֿאַר דעם צוועק. די דירה האָט פֿאַר דער מלחמה געדינט פֿאַר אַ שטאַט־טורמע; זי האָט געהערט צו דעם אַמאָ אָנגעזעענעם און רייכן ראָטנער תושב הערשל כמיעלער. פֿון דער דירה, האָט קעצקער, מיט דער הילף פֿון חברים פֿון זיין לעקציע - קרייז געמאַכט זייער אַ שיין פּאָלקס־הויז, לויטן מוסטער פֿון גרעסערע שטעט. דער אסיפות־זאַל איז געווען אַ גרויסער און מען האָט אין אים איינגעאָרדנט אַ ספּעציעל געבויעטע רעדנער־טריבונע. עס איז אין הויז געווען אַ ביבליאָטעק־צימער, אַ בופעט און אַ גרויסער ליידיקער פּלאַץ פֿאַר דער יוגנט צו ספּאָרט־שפּילן.

דער טאָג פֿון חנוכת הבית פֿון פּאָלקס־הויז איז געווען יום־טוב אין שטעטל. אַלט און יונג האָט זיך אַ לאָז - געטאָן צו הויאָנקע גאָס. אַ חון, פֿאַרשטייט זיך, די פֿאַנאַטיקער, וועלכע האָבן געקוקט קרום אויף דעם נייעם אין ראָטנע. דער הויפּט בעל־שמחה איז געווען קעצקער. און פֿון די פֿריע נאָכמיטיק־שעהן ווען ער האָט איינגעאָרדנט אַ ספּעציעלן יום־טוב פֿאַר די קינדער. ביז דער אָפּיציעלער דערעפֿענונג אין אָוונט, האָט ער נישט געוואָלט קיין מינוט און מיט אַ יום־טובדיק שיינעמדיק פּנים האָט ער אויפֿגענומען די הונדערטער מענטשן, וואָס זיינען געקומען צום יום־טוב. און אויך דאָ, האָט ער אַרויסגעוויזן זיין גרויסן אינטערעס צו לערנען, צו דער־ציען. ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט צוגעמען די רעדנער טריבונע נאָר פֿאַר זיך. ער האָט געהאט אַ גרויסן אינטערעס, סיי ביי יונגע שול־קינדער און אויך ביי עלטערע, אַז די מער פֿאָלקערע צווישן זיי, זאָלן זיך ביסלעכווייז צוגעווויגענען צו רעדן פֿאַר אַן עולם. אַזוי האָט ער ביים דערעפֿענונגס יום־טוב געהייסן די עלטערע תלמידים זיינע, זיי זאָלן אליין צוגרייטן רעדעם צו פֿאַרליינען פֿאַר דער מחנה קינדערלעך, וועלכע זיינען יום־טובדיקע, שיין - פֿאַרקאַמטע געקומען צושטראָלטע צום ערשטן גרויסן יום־טוב אין אייגן הויז. דאָס זעלבע האָט ער געטאָן ביינאַכט, איינלאָדנדיק די פֿאָלקערע פון זיין קרייז זיך צוגרייטן צו רעדן אויף דעם אָוונט.

מיטן עפֿענען דאָס פּאָלקס־הויז, הייבט זיך אַן אַ נייע תקופֿה אין קולטור־געזעלשאַפֿטלעך לעבן פון ראָטנער יידן בכלל און יוגנט בפרט. צענדליקער לעקציעס און רעפֿעראַטן, די מערהייט געהאלטן דורך דעם לערער קעצקער, זיינען אין משך פון דער צייט, וואָס דאָס פּאָלקס־הויז האָט עקזיסטירט, — די יאָרן 19-1918 — גע־האַלטן געוואָרן. פון מאָל צו מאָל זיינען געקומען גאַסט־רעדנער פון ווארשע און אַנ־דערע נאָענטע שטעט. אַן אמת קולטור־הויז. טאָג־אין טאָג־אויס ווערט שטאַרקער דער נאַציאָנאַלער באַוווסטזיין ביי דער ראָטנער באָפֿעלקערונג.

אין אלגעמיין האָט דאָן ארומגעכאַפּט אַלע יידישע ישובים פון רוסלאַנד און פּוילן אַן אויפֿלעבונגס־גייסט וואָס איז געקומען צום אויסדרוק דורך אַ ברייטן דראַנג זיך צו ארגאניזירן און דורך אַ ברייט פֿאַרצווייגטער קולטור ארבעט. צווישן גורמים האָבן דאָן אויפֿגעטרייסלט דאָס יידישע לעבן אין מזרח־אייראָפּע. פון אין זייט די גרויסע פיל צוגאַנדיקע רוסישע רעוואָלוציע. און פון דער צווייטער זייט די באַלפור־דעקלא־ראַציע, וואָס האָט אַנגעפּילט שטעט און שטעטלעך מיט נייעם אינהאַלט און מיט

פֿיל צוזאַגן פון אַ בעסערן מאָרגן פֿאַר יידן. אין אונדזער שטעטל האָט די רוסישע רעוואָלוציע נישט דערגרייכט. די דייטשן זיינען נאָך דאָן געווען גוט באַפֿעסטיקט אין אונדזערע קאָנטן און ס׳האָט קיין רייד נישט געקענט זיין פון אַפֿענער פֿאַרצווייג־טער קולטור ארבעט. אַבער אָט פֿאַרלאָזן די דייטשן די געגנט. די נייע מאַכטהאָבער זיינען די אוקראינער. יידן האָבן דאָן געהאט נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע. דאָן הייבט זיך אָן די גרויסע קולטור און פֿרוכטיזאַציע ארבעט. דאָס שטעטל האָט כמעט ניט געפילט דעם נייעם רעזשים.

די גרויסע אַקטיוויטעט וואָס דאָס פֿאַלקס־הויז האָט אַרויסגעוויזן אין משך פון זיין עקזיסטענץ, די גוט־באַזוכטע רעפֿעראַטן, די פֿריילעכע געזאַנגען וואָס פֿלעגן זיך אַרויסרייסן אין גאַס אַרײַן און זיך צעשפּרייטן איבער די ארומיקע גוישע מעס־טשאנסקי־הייזער; דאָס האָרציקע לאַכן פון דער יוגנט, וועלן מ׳פֿלעגט זיך אַרויסלאָזן, נאָך יעדן צוזאַמענקום, אין דער שלאָפֿנדיקער גאַס אַרײַן, האָט פון לאַנג שוין אַרויס־גערופֿן אייפֿער ביי די גוישע שכנים. זיי האָבן געקוקט זייער קרום און מיט בייזער שנאה אויף דער גרויסער שטוב מיט די העל־צעלויכטענע פענצטער, ווו שטענדיק רעשט אין טומלט און וויי ס׳הערט זיך שטענדיק אַזאַ פֿריילעך געזאַנג. נישט איינמאָל האָט מען געקענט באַמערקן אויף זייערע פנימער אַן אויסדרוק: יידישע חוצפּה. אָבער קורץ זיינען געווען זייערע הענט. די יידישע יוגנט, נישט זייענדיק זיכער מיט די אוק־ראַיניש בעלי־בתים, וואָס האָבן זיך געביטן פון טאָג צו טאָג, האָבן געשאפֿן אַ זעלבסטשוץ, כדי אין פֿאַל פון נויט זיך קענען פֿאַרטיידיקן. יעדע נאַכט איז לויט אַ טורנוס אַן אַנדער גרופּע יוגנט אַרומגענגען אויף „ווארט". אַזוי ארום, איז די גאַנצע צייט פון דער אוקראַיניישער מאַכט געווען רואיק אין שטעטל. אָבער אָט איז פֿלוצים, פונקט ווי רוחות, אַרויסגעפאלן אין שטעטל אַן אָפּטיילונג מיליטער פון דער ניי־גרעבירענער פּויל. יונגע שקצים מיט די רעוואָלווערן ביי דער זייט, אַנדערע האַל־טנדיק זיי אין די הענט, זיינען אַרײַן אין די יידישע הייזער מיט אַזאַ שטורעם און צאָרן וואָס נאָך ביז דאָן נישט געזען.

— געווער! גיט אַף דאָס געווער!

— פֿאַרפֿלוכטער ייד! געפינט מען ביי דיר געווער, וואָס דו פֿאַרלייקנסט, איז גלייך צום וועגסט.

יעדער איינער האָט זיך איינגענורעט און איינגעקאַרטשעט ווי ער איז געשטא־נען אַדער געזעסן אין אַיין ציטערניש. אַ פּחד איז אַרויף אויפֿן שטעטל. אין יענער צייט איז אַנגעקומען די ידיעה, אַז די פֿאַליאקן האָבן אין פּינסק — דעם לעצטן קעצ־קערס געבורטסשטאָט — דערשאָסן עטלעכע און דרייסיק יונגעלייט, פון דעם בעסטן וואָס דאָס יידישע פּינסק האָט פֿארמאָגט. דער אייגדרוק איז נאָך געווען פֿריש. און דאָ איז מען פּנים אל פּנים מיט די מערדער פון די שיינע פּינסקער זין און מען האָט פֿאר זיך דעם זעלביקן מערדערישן אויסדרוק. פֿאַרנאַכט צו. די בלאַטיקע גאַסן, דער פֿאַרכמארעטער הימל און יידישער געמיט־צושטאנד, האָבן די נאַכט געבראַכט פֿריער ווי שטענדיק. פֿלוצלינג, אין גאַס רודערט. קלאַנגען, שושקעריין, וואָס איז, וואָס איז געשען?

דעם לערער קעצקער ארעסטירט.

ווען? וואָס?

די ערשטע מינוטן איז אַלץ אומקלאָר. ווער האָט געבראַכט די ידיעה, ווער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט דאָס דערציילט? קיינער ווייסט נישט. אָבער שטעטל האָט אַ ציטער־געטאָן. יעדער איינער האָט פֿארגעסן זיינע איבערלעבונגען פון טאָג. מ׳איז איצט פֿארנומען מיט איין געדאנק: וואָס פֿאַסירט מיט קעצקערן. און ביי יעדן איינעם אויף די ליפּן אַ שטילע תפילה: גאָטעניו, פֿארהיט אים, ס׳זאָל מיט אים נישט

פאסירן, וואס מיט זיינע בני עיר, צווישן זיי א סך זיינע חברים, וואס די פאליאקן האבן אומגעבראכט. שפעטער צו דערוויסט מען זיך:

די מעשטשאנעס, וואס וווינען אין שכנות פון פאלקס-הויז האבן אנגערעדט אויף די יידן, אז זיי האבן דארט באהאלטן געווער אפילו א פולעמיאט. האבן זיי ארעס-טירט קעצקערן אלס פארזיצער פון קלוב, ער זאל וויסן ווו דאס געווער ליגט. אזוי ווי די גאנצע געשיכטע איז געווען א בלבול פון די גוישע שכנים, האט דער לערער קעצ-קער נישט געקענט דערפילן זייער פארלאנג. און די פאליאקן האבן אים געגעבן 25 שמיין אויפן נאקעטן קערפער. דאס איז דעמאלט געווען אין דער מאדע ביי די פאליאקן.

די געשיכטע פון די 25 שמיין, האט דאן איבערגעלאזט זייער א שווערן איינ-דרוק אויף דער יידישער באפעלקערונג. בפרט ווען ס'איז געקומען פון א פאלק, אין די ערשטע טעג פון זיין נאציאנאלער באפרייאונג. דאס פאלקס-הויז, ווו ס'איז געווען קאנצענטרירט די ציוניסטישע טעטיקייט און קולטור ארבעט איז פארמאכט געווארן. ס'קומט ארויס א שטילשטאנד אין דעם נאציאנאל געזעלשאפטלעכן לעבן. אבער דוקא איצט ווערט דער ציוניסטישער געדאנק נאך פאפולערער ביי דעם רוב יידן. די אכזריותדיקע און ברוטאלע באהאנדלונג, וואס די „באפרייטע" פאליאקן ווענדן אן לגבי די יידישע איינוווינער, דאס רייסן בערד, פרויסווארפן פון די לויפנדיקע באנען יידישע פאסאזשירן, איבערציגט נאך אמאל די יידן, אז א פאלק דארף אן אייגענע היים און טאר נישט זיין אויסגעשטעלט צום חסד פון פרעמדע. נאך א קורצן איבע-ריים, האלט ווידער קעצקער זייער פארזיכטיק, זיינע גייסטרייכע רעפעראטן און ער צעבלאזט ווידער דעם פלאם פון יידישער אויפלעבונג אין יידישע הערצער.

אין יענער צייט, האט ער התונה מיט דער אינטעליגענטער פריילין גינזבורג. מיט דעם ווערט שוין אפגעהתמעט דער גורל פון דעם ווונדערבארן מענטשן, ווערן ראטנע האט שוין געהאט אזויפיל צו פארדאנקען. ער בלייבט שוין א ראטנער תושב. ער טראכט שוין נישט פון אריבערקלייבן זיך אויף יענער זייט רוסישער גרענעץ וווהין ס'האט אים געצוגן אין די ערשטע יאָרן פון דער באלשעוויסטישער רעוואלוציע. ער גייט אן ווי וויט מעגלעך מיט זיין דערציאונגס ארבעט. די שולע געפינט זיך שוין דאן אין נייַ-אויסגעבויעטן אויבערשטן שטאק פון בית-מדרש. א פארגרעסערטע. מער קינדער, מער לערער. זיין נאמען ווערט באקאנט אין דער ארומיקער געגנט. גרוייכט ביז דער קרייז-שטאט קאוולע. קאוולער שול-עסקנים זיינען זיך מתקנא איז ראטנע פאר האבן אזא גוטן דערציער און נאך קורצע אונטערהאנדלונגען געלינגט זיי אריבערנעמען קעצקערן קיין קאוולע. ס'לאקט אים די גרויסע שטאט מיט איר גרע-סערער קולטורם-סביבה. ס'לאקן אים די גרויסע מעגלעכקייטן פאר זיין קאריערע. אבער מער ווי עטלעכע מאנאטן קען ער דארט נישט זיין. ס'האט אים געצוגן צו די ראטנער קינדערלעך, וועלכע ער האט ווי א פאטער ליב געהאט. די ליבע און הארצי-קייט פון די קינדערלעך פונעם קליינעם שטעטעלע האבן אים צוריק געבראכט אין דעם קליינעם ישוב, ווו הונדערטער קינדער און אויך עלטערע, האבן מיט פרייד אן אפענע ארעמס אים באגעגנט. ער ווערט ווידער זייער דערציער. די שולע ווערט, אדאנק די איבערגענעבענע עסקנים, גרעסער אויסגעבריטערט. און אין יאר 1926 ווערט זי פארוואנדלט אין אן אינטערנאלער שול מיטן נאמען תרבות, אנגעשלאסן אין דער גרויסער העברעאישער שול-נעץ אין פוילן מיטן זעלבן נאמען. זי ווערט א שם-דבר אין דער גאנצער געגנט. שטענדיק האט זי צו איר דיסאזיציע די בעסטע לע-רער און אונטער דער דירעקציע פונעם אומדערמידלעכן לערער קעצקער. די תלמידים וואס ענדיקן די שול זיינען אינטעליגענטן אין פולן זין פון ווארט. אלע יוגנט - ארגא-ניזאציעס פון ראטנע זיינען פון די מער אקטיוסטע, מער באוווסטזיניקסטע פון

באנצן ראיאן. די ראטנער יוגנטלעכע, וועמען ס'קומט אויס צו פארטרעטן זייערע ארגאניזאציעס אין לאנד אדער ראיאן צוזאמענפארן, קריגן א נאמען און אנזען אומעטום ווו זיי באטייליקן זיך.

ס'איז כדאי דא צו פארצייכענען פאלגנדן פאקט וועגן דער השפעה פון קעסקארן אויף כמעט א באנצן ישוב: דער גרעסטער פראצענט פון די קינדער, וואס האבן גלעלרנט אין דער תרבות־שולע אונטער זיין אויפזיכט, און אפילו די וואס האבן נישט גלעלרנט ביי אים אין שולע, נאר וואס זיינען באזירקט געווארן פון זיינע לעקציעס און רעפעראטן, האבן געהערט צום לינקן פליגל אין ציוניסטישן לאגער. אפילו די מערהייט פון ראטנער, וואס גיפינען זיך איצט צעשפרייט איבער פארשידענע וועלט־טיילן, באזוירקט פון דער לערע און דערציאונג פון דעם לערער קעסקער, געהערן אויך צו די מער דעמאקראטישע ארגאניזאציעס. זייענדיק אליין א ציוניסטסאציאליסט האט דער לערער קעסקער, שטענדיק געזוכט איינפלאנצן צווישן זיינע

תלמידים פון דער תרבות שולע אין 1934

תלמידים און צוהערער, דעם געדאנק פון סאציאלן יושר. פון מענטשלעכער באציאונג פון איינעם צום צווייטן און פון ליבע פון מענטש צו מענטש. אין דעם זין איז ער ארוים פון די ראמען פון א לערער און איז געווארן דער דערציער און פאטער פון דער ראטנער יוגנט. ער האט שטענדיק באהאנדלט די יוגנטלעכע, וועלכע האבן שוין געהאט פארלאזן די שולע, ווי חברים. נאך מער ווי א חבר, מיט הארציקייט, מיט פארשטענדעניש. ער איז געווען זייער וועגווייזער. געגעבן עצות וואס צו לייענען, וואס צו לערנען. ווי אזוי ארויס אין דעם גרויסן לעבנס־לאבירינט. ער האט זיך אפט דורכגעשריבן מיט זייע עקס־תלמידים, וועלכע האבן פאר דער צייט אויסגעוואנדערט אין אנדערע לענדער. זיין וואונש האט שטענדיק געווארעמט, געמוטיקט אין שווערע טעג אין דער פרעמד.

די לעצטע יארן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה, טראגט ער זיך ארום מיט א חלום: פארלאזן ראטנע. אויסוואנדערן. די עקאנאמישע לאגע אין שטעטל איז דאן

זײַער שלעכט. און דאָס רופט זיך אָפּ אויך אויפן שול־בודזשעט און במילא אויך זיין עקאָנאָמישער לאגע. ער שרייבט דאָן אַ בריוו צום געזונדזשענעם מיטבויער פון דער תרבות שולע אין ראָטנע, ה' יהודה קאָנישטער און פרוי אין ארגענטינע, דאטירט דעם 5טן מארץ 1935: „רטנה יורדת פלאים מיום ליום, וכל יושביה מביטים בקנאה על המאשרים שזכו וזוכים לעזבה לעד וגם אני בחלומי"! און אויך איך מיט מיין חלום! כ'וואָלט אויך געוואָלט אַוועקפירן מיינע ביינער אין אַ זיכער אָרט. ווייל שווער איז דאָס לעבן דאָ. עס סטייעט אָפילו נישט פאָר אַ מאָס פייגן פון שבת צו שבת.

קיין א"י קען ער נישט פאָרן. ער איז שוין אָריבער די יאָרן אויף צו קריגן אַ סערטיפיקאט. איז זיין געדאנק אַרגענטינע. אָבער קיין ארגענטינע גיט מען שוין אויך נישט קיין וויזעס. ער בלייבט אין ראָטנע. ס'איז אים באַשערט געווען צו גיין צוזאמען מיט זיינע הונדערטער תלמידים דעם לעצטן וועג צום פראָכאדער באָרג, ווו ס'פלעגן פאָרקומען אָלע שול און יוגנט יום־טובים. דאָרט, ווו ס'האָבן געקלונגען די זיסע גע־זאַנגען פון די תינוקות של בית־רבן, ווו ס'פלעגט זיך הערן און צעטראָגן אין ברייטן חלל דאָס שטאָרקע און ענערגישע וואָרט פון אונדזער אַלעמענס באַליבטן לערער נח קעצקער, דאָרט, אויפן זעלבן באָרג האָבן די גרויזאמע מערדער אומגעבראַכט צווישן הונדערטער און הונדערטער יידן, די שול־תלמידים צוזאמען מיט זייער רבין. זיין אָנדענק לויכט אָבער צווישן די צענדליקער און הונדערטער תלמידים, וועלכע דער גורל האָט פאָרוואָרפן אין וויטע לענדער און וואָס דערמאָנען מיט אַ ציטער אין האָרצן און מיט יראת הכבוד זייער טראָגיש אומגעקומענעם לערער און דערציער.

גרינדונג פון די סקאוטן אין ראטנע

וען איך בין אין יאר 1920 אנגעקומען קיין לודז, איז מיר אויסגעקומען צו זיין שבועות אין דער גרויסער שול, וווּ עס האבן געהאלטן פארשידענע רעדנער וועגן קרן היסוד. פרויען האבן, זייענדיק באגייסטערט פון די רעדעס, אויסגעטאן זייער צירונג און עס אוועקגעגעבן. אין דעם מאמענט האבן אין דער שול ארויסגעשריט די סקאוטן. דערזעענדיק זיי איז מיר גלייך אויפגעקומען דער געדאנק, אז מיר זאלן אזא ענלעכע ארגאניזאציע גרינדן ביי אונדז אין ראטנע. און קומענדיק אהיים, בין איך גלייך צוגעטרעטן צו דער ארבעט.

די ערשטע סקויטן־ארגאניזאציע „צופים" אין ראטנע אין 1922 — עס זיצן פון רעכטס: ניסקע שאפירע (אומגעקומען), פסח איציקזאן (נ. אמעריקע), נח כהן (ארגענטינע), מאיר חיים שטיינבארג (קאנאדע) און לייבל בלאושטיין (אומגעקומען); עס שטייען פון רעכטס: ישראל זאסק (געשט., יצחק קאזאק, וועלוול רייסקי, יאנקל ראג (אין ארגענטינע) און וואלקע קעמפער (אומגעקומען).

מיין פלאן איז געפעלן געווארן מיין חבר נח כהן און דעם זעלבן שבת נאך שבו־עות זיינען מיר זיך צונויפגעקומען, א גרופע חברים, צווישן זיי: וועלוול רייסקע, נח כהן, נטע און ניסקע שאפירא, לייבל גראבאוו, אשר לייזער קלאדניער, לייזער ראי־

סקע, ישראל זאסק, לייבל בלאושטיין, אליעזר העלד און איך. מיר האָבן זיך צונויפ־געקליבן אויפן שאָסיי נעבן בנימין קעמפערס מיל און וועגן אַלעס דאַרט זיך צונויפ־גערעדט. מיר האָבן גלייך באשלאָסן אַוועקצושיקן א חבר קיין קאָוועל זיך אינפאָר־מירן ביי די דאַרטיקע סקויטן. געפאָרן איז וועלוול ראיסקע און מיט אומגעדולד האָבן מיר געוואַרט די עטלעכע טעג ביז זיין צוריקקומען. אין אייניקע טעג פֿרום האָט אונדז וועלוול געברַאכט אינסטרוקציעס פון די קאָוועלער צופּים. זייער באַגריסונג איז געווען: „הווה מוכן", און דער ענטפער: „תמיד מוכן!"

מיר זיינען גלייך צוגעטראָטן צו דער ארבעט, וועריפֿירט מיטגלידער: יינגלעך און מיידלעך. די אָנפירונג איז באשטאָנען פון וועלוול רייסקע — שר ההסתדרות, נח כהן — מזכיר, יעקב ראג — שר הגדוד א', און אשר לייזער קלאדנער — שר הגדוד ב'. און אויף אַזא אופן זיינען מיר אָנגענאָנגען מיט דער ארבעט. יעדן שבת פלעגן מיר מאַרשירן אין דער אַלטער שטאָט ביי דער ווינטמיל און אַמאָל אונטער דער גאַרבאַרנייע. מיר האָבן דאָס געטאָן געהיים, ווייל מיר האָבן נישט געהאָט דער־צו קיין דערלויבעניש. די ארבעט האָט אונדז נישט צופֿרידנגעשטעלט, מיר האָבן גע־זען, אַז עס פעלט אונדז עפּעס און נישט לאַנג טראַכטנדיק האָבן מיר געגרינדעט א ביבליאָטעק און מיט די געזיילטע פּאָר מאַרק וואָס מיר האָבן צונויפּגענומען מיט־גלידס־אַפּצאָל האָבן מיר געבעטן מרדכי פוקס פון מאלאריטע, וועלכער איז צו יענער צייט געווען ביי אונדז און ער האָט אונדז צונויפּגעשטעלט א רשימה פון ביכער, וואָס מיר זיינען אומשטאַנד צו קויפן. לייזער רייסקע איז צו דעם צוועק גענפאָרן קיין וואַרשע און אונדז איינגעקויפט די ביכער.

פֿאַרוואָס מיר האָבן גערופן דווקא מרדכי פוקסן און נישט איינעם פון אונדזע־רע ראָטנער? דערפאַר ווייל צו יענער צייט זיינען געווען א גרופע עלטערע חברים און זיי האָבן קיין קלוב נישט געהאַט, נאָר זיי האָבן ביי איינעם פון זייערע חברים אין שטוב געהאַט א קליינע ביבליאָטעק. פריער האָבן זיי געהאַט א קלוב, נאָר וועגן די פאַליאָקן זיינען צום צווייטן מאָל אַריין, האָבן זיי דעם קלוב צוליב פאַרשידענע סיבות געמוזט שליסן. און אַזוי ווי מיר האָבן זיך אַרגאַניזירט, האָבן דאָס די עלטערע נישט געוואָלט ליידן, זיי האָבן אונדז אויסגעלאַכט. וועגן מיר פלעגן זיך צו זיי וועגדן נאָך אַן עצה, האָבן זיי אונדז אפילו נישט געוואָלט ענטפערן. דערפאַר האָבן מיר זיך געוועגדעט צו נישט קיין ראָטנער.

אַזוי איז געלייגט געוואָרן דער ערשטער גרונטשטיין פון דער גרויסער ביבליא־טעק, וואָס מיר האָבן איבערגעלאָזט. וואָס אַמאָל מער האָבן מיר געבראַכט נייע בי־כער, ביז וואַנען די עלטערע חברים האָבן זיך ארומגעקוקט, אַז מיר שטיינן זיי אַרי־בער, האָבן זיי אונדז געמאַכט א פאַרשלאָג, אַז מיר זאָלן זיך מיט זיי פאַראייניקן. אַבער מיר האָבן שוין נישט געוואָלט.

מיר האָבן אָנגעהויבן שפּילן טעאַטער. צום ערשטן מאָל האָבן מיר אויפגעפירט דעם „גט" פון שלום עליכם, אַן אקט אין פיר בילדער. געשפּילט האָבן מיר אין בית המדרש אין דער וויבערישער שול, פּאָר צוויי אַוונטן וואָס מיר האָבן געשפּילט האָבן מיר געהאַט אַן הכנסה פון 70 דאָלאָר, וואָס האָט אונדז דערמעגלעכט אַוועקצושיקן א חבר קיין ארגענטינע, ארויסראַטעווען אים פון דעם פאַליאָקס הענט. קיין ארץ־ישראל האָט מען דעמאָלט נישט געקענט פּאָרן.

דערנאָך האָבן מיר געדונגען ביי יענקל אברוך (קאנעלעס, האָט מען אים גע־רופן) דעם לאָקאל און וועגן מיר האָבן זיך אריינגעקליבן האָט אונדז ניסקע שאַפּירא געוואָלט מזכה זיין מיט בילדער, האָט ער אויסגעשריבן פון וואַרשע עטלעכע ביל־דער פון נחום סאָקאָלאָוו, ביאליק און ווייצמאַן. וועגן די בילדער זיינען אָנגעקומען און עס האָט זיי דערזען דוד אהרן שאַפּירא, האָט ער געכאַפט און צעריסן בית־

ליקם בילד. די איבעריקע האָט ניסקע ארויסגעראַטעוועט און ביאַליקם בילד האָבן מיר צוגעוויפגעקלעפט. מיר האָבן שפּעטער־צו געבראַכט ד"ר הערצלס בילד. מיר האָבן שפּעטער־צו אויסגעשריבן אייניקע זשורנאַלן און פּאַרשידענע צייטונגען. מיר האָבן נאָך אייניקע מאָל געשפּילט טעאַטער: „סעמקע לין", „געבראַכענע הערצער" ביי הערשל דעם זאמשינער אין סטיינע און דערנאָך האָבן מיר געשפּילט דעם „בטלן" ביי כמעליערן אין שטוב אויף דער האַלאנקע. אויך פלעגן מיר שאָפן געלט פאַרן קרן קימת. אויף די יאָרידים פלעגן מיר פאַרקויפן בלימלעך און אויף א חתונה פלעגן מיר התן־כלה פאַרקויפן ביימער פאַרן קרן קימת. מיר פלעגן זיך באַטייליקן אומעטום ווו נאָר נייטיק. למשל, בעת מען האָט געדאַרפט ווייזן דעפּוטאַטן צום סיום, און די יידן האָבן זיך פאַראייניקט מיט די אוקראַינער אין איין בלאָק, נומער 16, און ביי אונדז אין שטעטל האָבן אויך נישט געפּעלט קיין קעגנער. עס זיינען געווען פאַלקיסטן פון נח פּרילוצקים פּאַרטיי, וועלכע האָבן געשטימט פאַרן נומער 20 און פאַרשטייט זיך, אז זיי האָבן געוואָלט אז אַלע יידן זאָלן שטימען נאָר פאַר זיי. איז וואָס־זשע האָבן מיר געטאָן? שבת נאָכמיטאָג, וען אַלע יידן זיינען גע־שלאָפן, זיינען מיר אַריין צו זיי אין אויפגעוועקט און געגעבן דעם נומער 16, אז זיי זאָלן גיין זונטיק שטימען. די וואָס האָבן נישט געווסט פאַר וועמען צו שטימען, האָבן אונדז געענטפערט, אז זיי האָבן שוין נומערן. מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, אויס־געטוישט זייער נומער 20 אויף דעם נומער 16.

מיר האָבן אָבער אין ראַטנע נישט געזען פאַר זיך קיין שום צוקונפט. אין פוילן איז וואָס אמאָל געווארן ערגער. קיין ארץ־ישראל האָט מען נישט געקענט פאָרן, ראָבן מיר אָנגעהויבן טראַכטן פון עמיגרירן קיין ארגענטינע און צוביסלעכווייז איז אַוועקגעפאָרן פריער איין חבר און דערנאָך א צווייטער. און אזוי זיינען מיר אָנגע־קומען עטלעכע חברים קיין בוענאָס־אייראָס און אויך דאָ האָבן מיר פיר חברים גע־דונגען א צימער צוזאַמען און האָבן געשאָפן מיט אונדזערע ציטערדיקע פאָר סענט א חיים פאַר פיל חברים, וואָס זיינען שפּעטער געקומען צו אונדז.

פון דעם נאָענטן עבר

נאָך איז דער מאָרגן נישט געווען קיין זיכערער, אין דעם נאָענטן אָרום האָבן געפלאקערט דעצידירנדיקע קאמפן צווישן די אוקראינישע נאַציאָנאליסטן, רויטער ארמיי און וואָלונטירן פון דער נייער פוילישער ארמיי איבער דער הערשאפט פון אונדזער געגנט. יעדער איינער פון די דאָזיקע צדדים האָט געהאט פרעטענזיעס צו אָקופירן דעם וואָלינער געביט און ווערן דער הערשער.

וואָכן צייט איז קיין מאָכט אין שטעטל נישט געווען. נאָכן פארלאָזן פון די דייטשן די אָקופאציע-געביטן איז אונדזער שטעטל און די גאַנצע ארומיקע געגנט געבליבן ווי אויף הפקר. אין די ארומיקע וועלדער און דערפער האָבן געבושעוועט ווילדע אוקראינישע באַנדעס, וואָס פלעגן באַפאַלן די דורכפארער אויף די שאָסייען, זיי דערהרגענען און באַרויבן; פלעגן באַפאַלן יידן וואָס האָבן געווינט אין די דערפער און זיי אומברענגען מיט מיתות משונות, באַרויבן זיי און אונטערצינדן די הייזער. פורלעך מיט יידישע הרוגים האָבן זיך כמעט טאָג-טעגלעך געצויגן פון די ארומיקע דערפער, און שטומער צער און וויטיק און הארצריסנדיקער עלנט האָבן זיי בא-גלייט צום יידישן בית-עלמין. קיין שטראל פון ליכט, פון אויסלייזונג פון דרויסן האָט זיך כמעט נישט געזען.

אין דער דאָזיקער שווערער צייט, אין די דאָזיקע חורבן-טעג איז אָבער אויפנע-גאַנגען פון אינעווייניק, פון די טיפסטע אינגעוויידן פון דער דאמאָלסטדיקער יוגנט פון שטעטל א לויכטנדיקער אָפטימיזם. להכעיס דעם הונגער נאָך א שטיק ברויט און א טעפל קארטאָפלעס האָט דער יוגנט א צי-גלטאַן צו געזעלשאָפטלעכער און קולטור-טעטיקייט, וואָס זאָל זיין אויסגעפילט מיט א מאַראלישן גלויבן און מיט די אידעען וואָס די צייט האָט געפאָדערט.

עס האָבן שוין דעמאָלט מער נישט באַפרידיקט די בין-השמשות צוזאמענקומען אין טונקעלן גרויסן בית-המדרש, ווו עס פלעגן דורכגעלופטערט ווערן די פארשיי-דענע פאָליטישע און געזעלשאָפטלעכע נייעסן פון דער וועלט. עס האָט זיך פאר-בענקט נאָך אן אייגן ווינקעלע און נאָך אן ארגאניזירטער געזעלשאָפטלעכער טע-טיקייט. און צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון שטעטל האָט זיך דורך דער אייגענער איניציאטיוו פון דער יוגנט געעפנט א לאָקאל פאר געזעלשאָפטלעכע צוזאמענקומען.

און עס איז ממש סימבאָליש. אין עק הוליאנקע-נאס איז געשטאַנען א שטוב, וואָס האָט די גאַנצע צייט געדינט פאר א ציווילער תפיסה, איצט איז דאָס הויז פארוואנדלט געוואָרן אין א לאָקאל פאר דער יוגנט, ווו עס זיינען באהאנדלט גע-וואָרן פארשיידענע וועלט-פראבלעמען און וועלט-אידעען. דער לאָקאל איז איבער-געבויט געוואָרן, מען האָט אויפגעשטעלט א בינע, ארויפגעשטעלט בענק און א בלוי-וויסע פאָן.

געדענקט זיך איינע פון די ערשטע פאַרזאמלונגען אויף וועלכער מען האָט געדארפט באַשטימען די אידעאַלאָגיע פון דעם דאָזיקן קרייז און ווו מיר יינגלעך פון צוועלף, דרייצן יאָר זיינען געווען נייגעריקע צושויער. דער ראש־המדברים איז געווען נח קעצקער — דער לערער פון שטעטל — און ער האָט עס גערעדט וועגן דעם ציוניסטישן אידעאל, וועגן דעם נביאישן חזון פון ד"ר הערצל און וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע. ער האָט גערופן די יוגנט זיך שטעלן אונטער דער ווייס־בלויער פאָן פון ציוניזם און קעמפן פאַר דער פארווירקלעכונג פון אַ יידישער מדינה. צווישן די פאַרזאמלטע — איבערהויפט פון די עלטערע מיטגלידער פון לאָקאל — זיינען געווען אַזעלכע, וואָס זיינען נאָר וואָס געקומען פון דער גרויסער וועלט, וווּ עס האָט געאַטמעט מיט סאָציאלע רעוואָלוציעס, מיט אידעען וועגן וועלט־באַפרייאונג און קלאָסנקאמף, האָבן זיי ענגומען אַפפרעגן די אידעען פון ריינעם ציוניזם אין נאָמען פון סאָציאליזם. עס האָט זיך אנטוויקלט אַ דיסקוסיע — אמת, אַן שטאַרקער רעטאָריק, וויייל כמעט דאָס רוב פאַרזאמלטע האָבן מער געשפירט זאכן ווי געקענט ריידן וועגן זיי — און מען איז לסוף געקומען צו אַן אויסגלייך, אַז די נייע אַרגאניזאציע „בני ציון" זאָל דעם סאָציאליסטישן געדאנק אויך אריינגעמען אין איר פראָגראם.

אין דער טעטיקייט פון דעם „בני־ציון" קרייז זיינען באַשטימט געווארן וועכנטלעכע פאַרזאמלונגען מיט רעפעראטן אויף געזעלשאַפטלעך־ציוניסטישע טעמעס, פאַרוויילונגס־אָוונטן מיט ליטעראַרישע אינהאלטן און עס איז אָנגעצייכנט געווארן אַ רשימה פון טעמעס פאַר די באַווסטזיניקערע חברים פון קרייז, וואָס האָבן געדארפט לויט אַ ריי רעפערירן אויף די צוזאמענקומען. עס האָט זיך אַבער אַרויסגעוויזן, אַז אויסער דעם לערער נח קעצקער האָט קיינער נישט געקענט בשלימות דורכפירן זיין מיסיע צו זיין אַ רעדנער. די טראדיציע פון רעידן פאַר אַן עולם איז געווען אַ נייע און ניט יעדער האָט עס געקענט באַווייזן די קונץ צו זיין אַ שליח־ציבור פאַר אַ מאַדערנעם עמוד. דער אָטעם פלעגט דעם רעדנער פארכאפן גלייך ביי די ערשטע צען, פופצן מינוט און דאָס וואָס מען האָט געהאט צו זאָגן איז אַרויסגעפלויגן פון קאָפּ.

דאָך איז דאָס גיין אין לאָקאל פון די „בני־ציון" געווען פאַרבונדן ביי יעדן איינעם מיט יום־טובדיקער שטימונג. די קדושה פון בית־מדרש האָט זיך איבערגעטראָגן אין דער אַרגאניזאציע. איבערהויפט איז געווען אַ יום־טובדיקע שטימונג, וועָן מען איז געגאנגען צו אַ ליטעראַרישער אונטערנעמונג וואָס איז חדשים רעפּע־טירט געווארן דורך דעם דראמאטישן קרייז ביי די „בני־ציון". טאָקע אַ דאנק דעם דאָזיקן קרייז האָבן זיך ארויסגעוואקסן אַ גרופּע טאַלאנטפולע יונגטלעכע, וואָס האָבן מיט זייער שפילן פאַרשאַפט גייסטיקן געמוט די צושויער. לאָמיר דערמאָנען אַ טייל פון זיי: מ. מאַרקוזי, מאיע שאַפּירא, חיה איציקזאָן, הערשל שאַפּירא און אנד.

די געזעלשאַפטלעכע שול פון די „בני־ציון" האָט אויך צוגעגרייט אַ גרופּע געזעלשאַפטלעכע טוער וואָס האָבן שפעטער אָנגעפירט מיט געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטעטל, מיט דער פאַלקס־קיך, מיט קרן־קימת ארבעט, מיט שול־ארבעט און מיט אנדערע קולטור און הילפס־טעטיקייטן פונעם ישוב.

אויב די ערשטע געזעלשאַפטלעך־וועלטלעכע טעטיקייטן האָבן געטראָגן אַ ריין גייסטיק־קולטורעלן כאַראקטער, איז אַבער צווישן די אונטערגעוואקסענע יוגנטלעכע אויפגעקומען אַ שטאַרקער ווילן צו אַ ספּאָרט־טעטיקייט מיט סקויטישע אויפּאַרמען, מיט מיליטעריש איבונגען, מיט עקסקורסיעס אא"ו. אונטער דער אָנפירונג פון דעם יונג־פאַרשטאַרבענעם ישראליק זאסק איז אַרגאניזירט געווארן אויך אין אונדזער שטעטל — אויפן מוסטער פון קאָוולע — די ספּאָרט־אַרגאניזאציע „הצופה", וואָס אנטוויקלט אַ ספּאָרט־טעטיקייט מיט פאַרשיידענע ספּאָרט־שפילן,

גימנאסטישע געניטונגען און עפנטלעכע פאראד־פייערונגען. פארשטייט זיך, אז דער „הצופה" אין ראטנע איז געווען א נאציאנאלע ארגאניזאציע וואס האט גערן גע־

א יוגנט בילד אין די ערשטע יארן נאך דער מלחמה.

ארבעט פארן „קרן־קיימת", וואס האט אלע נאציאנאלע ימים־טובים געפייערט מיט עפנטלעכע מאניפעסטאציעס און מארשן איבער די גאסן, אבער קיין שום אינערלעכע קולטור־ארבעט איז דארטן נישט געפירט געוואָרן.

***

וועָן די טעמפּעראַמענטן פון דער ערשטער נאך־מלחמהדיקער יוגנט וועָרט שוואכער צוליבן ארויסציען זיך אין פאמיליע־ענינים, דאגות הפרנסה און אנדערע זאכן, קומט אן מיט שטורעם אויף דער געוועלשאפטלעכער ארבעט פון שטעטלדיקן לעבן א נייע יוגנג געווארצעט, וואס האט דורכגעמאכט אויף אירע יונגע פלייצעס דעם גאנצן קאשמאר פון מלחמה, הונגער־יארן און אנטוישונגען אין די פריערדיקע געטער און גלויבנס פון זייערע עלטערן.

מיט געהויבענע קעפ און טיפן אפטימיזם זייענען זיי געגאנגען אנטקעגן דעם לעבן און האבן מיט א גוואלדיקער וויסנגיריקייט געוואלט דעריאגן דאס וואס די מלחמה־יארן האבן ביי זיי אפגערינן. דאס ערשטע, וואס די דאזיקע יוגנט האט בא־שלאסן איז געווען אן איגענע שטעטלדיקע ביבליאטעק. עס איז געווען אין די יארן וואס דאס העברעאישע און יידישע פארלאגסווינען האט דורכגעמאכט אן עליה־

פּראָצעס. דער „שטיבל-פּאַרלאַג" פון איין זייט, די „קולטור-ליגע" און די איבעריקע פּריוואַטע יידישע פּאַרלאַגן פון דער צווייטער זייט האָבן פּאַרשאַפֿן דעם ביכער־מאַרק מיט אַ רייכער ליטעראַרישער פּראָדוקציע פון העברעאישע און יידישע ביכער, אַריגינעלע און איבערגעזעצטע און די יונגע אין שטעטל האָט געלעכצט און האָט געוואָלט האָבן די ביכער ביי זיך.

אַ יוגנט בילד אין 1924.

מען האָט געשפּאַרט די לעצטע גראָשנס, מען האָט דורכגעפירט בלימל-טעג, ליטעראַרישע משפּטים, הומאָריסטישע [illegible] געזאַנגען אויף איין צווועק — צו קויפן ביכער פּאַר דער ביבליאָטעק. די ערשטע פּאַרזאַמלונגען פון אָט דעם יוגנט-קרייז זיינען געווען אין דער [illegible] פּיי[illegible]ם און וועלווּל רייסקי דאַרטן איז טאַקע אָפּגעדונגען געוואָרן דער גרויסער עס־צימער און אָהין פלעגט זיך די יוגנט צונויפקומען שפּילן אַ שאָך, אַ דאָמקע און דער עיקר — בייטן די ביכער אין דער ביבליאָטעק. צווישן די ערשטע מתעסקים אָרום דער ביבליאָטעק זיינען געווען וועלווּל רייסקי, נח כהן, ניסקע און נטע שאָפּירא, יאנקל ראָג, לייבל גראָבאָוו, לייבל בלאָוושטיין, יואל ריכטער און דער שרייבער פון די שורות. יעדער נייער טראַנספּאָרט ביכער פלעגט אָפּגעוואַרט ווערן מיט הארצקלאָפּעניש און אויפגעפּרט ווערן מיט אן אינעווייניקסטן ציטער. גליקלעך איז געווען דער ערשטער וואָס האָט זוכה געווען מיט זיינע אייגענע הענט אויפצושניידן דאָס נייע בוך וואָס איז אַנגעקומען.

און וועז מען האָט דערזען, אַז פון נוצן ניט־איינגעבונדענע ביכער קומט זיי קיין גרויס געזונט נישט צו, האָט זיך חברה אַליין אויסגעלערנט די חכמה פון בוך־איינבינדערייַ און מען האָט אליין אינגעבונדן די ביכער, פריער אין אַ פּרימיטיוון־פּאַרעם, וואָס ווייטער אָבער מער פּרעציזער. אין דער דאָזיקער ארבעט האָט זיך צום בעסטן אויסגעצייכנט אונדזער חבר לייבל בלאָוושטיין.

גרוים איז געווען די השפעה פון העברעאישן און יידישן בוך אויף די דאָזיקע יונגע לייענער. די גיימטיק־ראכיטישע יוגנט האָט אָנגעהויבן צו עפענען די אויגן אונטער דער השפעה פון דער ביבליאָטעק. מען האָט זיך איבערדערציילט וואָס מען האָט געלייענט, מען האָט בקול רם זיך געפרווט אָרויסטראכטן וואָס האָט דער מחבר געמיינט מיט דעם אָדער יענעם אויסדרוק און עס זיינען געווען ווערק, איבער־הויפט אָרטיקלען אין דער „התקופה", „מקלט", „כאליאסטרע", „רינגען", „ביכער־וועלט", „ליטעראריש בלעטער" און אַנדערע זשורנאַלן, וואָס מען האָט זיי גע־לייענט אין א מסיבה.

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן דער ליבער און האַרציקער בנימין פוגאטש, וואָס פלעגט אין די פאַרנאַכטן צונויפנעמען א גאַנצע גרופּע יונגע חברים וואָס האָבן שוואַך גע־קענט לייענען און צו העברעאיש כמעט קיין צוטריט נישט געהאַט און זיי דערציילן מיט אַלע פרטים און אינצלהייטן סענקעוויטשעס „באש ובחרב", וואָס איז דעמאָלט דערשינען אין שטיבל־פאַרלאָג אין העברעאיש. אומגעדולדיקע פלעגן די חברים וואַרטן אויף בנימינען — אויף דעם וואָס איז שפעטער אויסגעקומען מרבין תורה זיין בישראל — אז ער זאָל זיי זוויטער דערציילן, וואָס ער האָט דעם גאַנצן טאָג גע־לייענט. און ער האָט די דאָזיקע ארבעט זיינע געטאָן מיט ליבע.

נישט געווען ווער עס זאָל די יוגנט פאַקטיש מדריך זיין, ווער זאָל זיי אָנווייזן, וואָס פריער און וואָס שפעטער צו לייענען. האָבן זיך פון דער יוגנט גופא אַרויסגע־רוקט חברים, ביבליאָטעקאַרן, וואָס פלעגן אָנווייזן חברים וואָס צו לייענען. גע־דענקט זיך, ווען אין ביבליאָטעק האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען די ערשטע ווערק פון פּרץ מאַרקיש, מלך ראַוויטש, אורי צבי גרינבערג — די גרינדער און באַגרינדער פון דער פּוטוריסטישער שיטה אין דער פּאָעזיע, פלעגט יוגנט זיצן בחברותא אין קייען די שווערע עברי, טייטשן, אַריינטייטשן און אז עס האָבן זיך אָנגעהויבן אויס־צושיילן בילדער, געדאַנקען איז מען געווען גליקלעך און צופרידן. עס האָט געלאָקט די נייע מאָדערנע פּאָרעם פון שרייבן, דער נייער אופן פון אויסדריקן זיך, מען האָט אַזויפיל מאָל עס גלייענט און געפרווט אַריינטייטשן געדאַנקען ווי אַמאָל ביי א בלעטל גמרא אין חדר, ביז אין מאָל אין א שיינער לבנה־נאַכט, ווען חברה יוגנט איז געווען פאַרשיכורט מיט יוגנטלעכע עמאָציעס האָט איינער א פאַרצי געטאָן פרץ מאַרקישעס „די קופּע":

„ניט, לעק ניט חלב הימלשער מיינע פאַרפאַפּטע בערד,
פון מיינע מיילער כלאָפּען ברוינע ריטשקעס דזיעגעכץ..."

און די איבעריקע האָבן נאַכגעזאָגט. און פון דעמאָלט אָן איז עס אַזוינע א „מזמור": מען האָט גלעזערנע גאַנצע ווערק פון אויסנוויניק, מען האָט זיך פאַרוויגט, ווער עס ווייס מערער אויסלערנען. מען האָט עס רעציטירט בחברותא, אויף געזעל־שאַפטלעכע אונטערנעמונגען און מען האָט זיך גייסטיק אויסגעלעבט.

עס קומט אָן אָן עקאָנאָמישער קריזיס אין שטעטל. נישטא ווו אהינצוטאָן די הענט, וואָס בענקען נאָך ארבעט, נאָך פאַרדינסטן און נאָך א תכלית אין לעבן. עס ווערט שיטערער אין די רייען. איניקע חברים פאָרן אַוועק אין די שטאָטן, אַנדערע ווידער קויען ארגענטינע. אַבער עס וואקסן אונטער נייע יוגנטלעכע וואָס ווילן די דא־זיקע עקאָנאָמישע פראַבלעמען לייזן אויף א קאָלעקטיוון אופן און נישט דורך אינ־דיווידועלער צעשטויבטער עמיגראַציע.

אין די יאָרן 1924-1925 טיילט זיך אויס פון דעם דאָזיקן יוגנט־קרייז א גרופּע פון קרוב דריסיק יוגנטלעכע, וואָס אַרגאַניזירן זיך אין א „החלוץ־אַרבאַניזאַציע", וואָס הייבט זיך אָן סיי גייסטיק און סיי פיזיש זיך מכשיר זיין עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

נישט אלע פון דער דאזיקער יונגער געגנראצייע זיינען ארייגגעטראטן אין דער החלוץ־באוועגונג. געווען אזעלכע וואס זיינען צו קאנסערוואטיוו און האבן נישט געקענט דורכפירן אזא רעוואלוציאנערן איבערברוך אין זייער לעבן: אווענק־ווארפן טאטע־מאמע, משפחה און חברים, פריער פארן אין א קיבוץ, זיך פראלעטא־ריזירן און שפעטער זיך פארבינדן מיט א קאלעקטיוו אן א שפור פון אינדיווידועלן לעבן פאר זיך. עס זיינען געווען אויך אזעלכע אין דער זעלביקער גענעראציע, וואס זיינען אידעאלאגיש געווען צעריסן מיט דער „החלוץ"־באוועגונג, באשר זי איז שוין צופיל ציוניסטיש, נאציאנאליסטיש און זיי האבן שוין געהאט בריייטערע אידעאל־גישע קאמפס־האריזאנטן ווי סאציאליזם, וועלט־רעוואלוציע און וועלט־באפרייאונג.

די טעטיקסטע און וואגיקסטע גרופע איז אבער געווען די „החלוץ"־גרופע, ווייל זי איז געווען ארגאניזירט און האט געטאן ממשותדיקע געזעלשאפטלעכע און קול־טור־ארבעט אין ישוב. אין איר לאקאל האט די „החלוץ"־ארגאניזאציע געפירט אירע

די החלוץ־ארגאניזאציע אין 1925.

זיצונגען און פארזאמלונגען ווו עס זיינען באהאנדלט געווארן ארגאניזאציענעלע ענינים. עס זיינען איינגעארדנט געווארן קרייזן ווו עס זיינען שטודירט געווארן די ווערק פון בער באראכאוו, אהרן דוד גארדאן און פון דעם קלאסישן אלגעמיינעם סאציאליזם. פון צייט צו צייט פלעגן חברים ארויסטרעטן מיט רעפעראטן אויף פאר־שידענע געזעלשאפטלעך־ציוניסטישע טעמעס, וואס האבן ארויסגערופן דיסקוסיעס ביז אין די שפעטע נאכט־שעהן. די ח"ח פון צענטער און פון גליל האבן פון זייערע באזוכן ביי אונדז אין שטעטל ארויסגעטראגן זייער געהויבענע מיינונגען וועגן דער „החלוץ"־ארגאניזאציע.

אין יאר 1926 פארן אף די ערשטע חברים פון דער החלוץ־ארגאניזאציע אויף הכשרה. דאס זיינען געווען שלמה פוגאטש, יצחק קאזאק און דער שרייבער פון די שורות. אויך אין די קיבוצים זיינען אונדזערע חברים געווען געאכט און געשעצט און האבן פארנומען די וויכטיקסטע אמטן. און ווען די דאזיקע חברים קומען נאך א יאריקער הכשרה צוריק אין שטעטל, ברענגען זיי מיט מיט זיך א סך געזעלשאפטלע־

כע דערפֿאַרונג, פֿאַרשטאַרקן די החלוץ־פֿאַזיציעס און באַווײַזן צו קאַנקרעטע מעשים די חברים פון דעם „החלוץ" אין שטעטל.

אונטער זייער השפּעה רייסן איבער אַ סך יוגנטלעכע מיט זייער ליידיק אַרומגיין, מען גייט אַוועק אַרבעטן אויף די שאַסייען וואָס בויען זיך אין דער געגנט; מען האַקט שטיינער און מען רייסט איבער מיט די קליינבירגערלעכע באַגריפֿן וועגן שעמען זיך מיט אַרבעט.

אַ סטאַלעריי פון החלוץ אין ראָטנע אין 1927.

די יאָרן 1927-1928 לעבט איבער דער ציוניזם אין אַלגעמיין און די חלוצישע באַוועגונג בפרט אַ שטאַרקן קריזיס. די אימיגראַציע קיין ארץ־ישראל ווערט באַגרענעצט דורך דער מאַנדאַטן־מאַכט. די באַשטעטיקטע חברים צו עליה זיצן יאָרן אין דער היים וואַרטנדיק אויף אַ סערטיפיקאַט און מחמת דעם ווערן די חלוצישע רייען אַביסל שוטערער. אין דער זעלביקער צייט ווידער קען די יוגנט פון שטעטל נישט בלייבן אינדיפֿערענט צו די פּראַבלעמען פון אַרומיקן לאַנד־לעבן. עס הייבט אָן אין פּוילן דער מדינה צו בושעוון אַ ווילדע פאַליטישע רעאַקציע קעגן די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, קעגן זייערע גייסטיקע פֿאַרמעסטונגען צו אייגענע קולטור־אויטאָנאָמיעס. יעדער פראָגרעסיווער פרייהייטס־אקט ווערט דערשטיקט דורך דער ברוטאַלער האַנט פון דער פּוילישער דעפּענסיווע און עס ווערט פּשוט שווער פריי אָפּצואָטעמען. דערצו נאָך שטייגן די שטייערן אויף דער אַרעמער אַרבעטער און קליינהענדלערישער באַפֿעלקערונג, וואָס פֿאַראַרעמען זי זייער שטאַרק און ברענגען זי אויף בעטל־ברויט און אויף וואַרטן אויף הילף פון אַמעריקע.

מילא, דער עלטערער דור בייגט אַראָפּ דעם קאָפּ און ליידט. יוגנט האָט פילנדיק האַרץ און ווייל נישט מסכים זיין מיט דער ווירקלעכקייט: פֿאַר דער זוכנדיקער

יוגנט קומט איצט אוים, אז די אידעען פון ציוניזם, פון חלוציזם הייסן — אנטלויפן פון פראבלעמען; ראטעווען זיך און לאזן דאס גאנצע פלאק, אלע פארשקלאפטע און פאר־יאכטע אויף הפקר. אידעאליסטישע יוגנט וועט קיינמאל דאס נישט טאן, וועט קיין־מאל נישט לאזן דעם מחמה־פראבלעם פאר אנדערע און מען וואלט זיך ארײן מיט לייב און לעבן אין דאהיקער ארבעט. מיטן פנים צום לעבן אין שטעטל און מיטן פנים צו די ארעפאשנע טאטעס און זייער זאדגן!

עס ארגאניזירט זיך דעמאלט די ארבעטער־יוגנט און די אינטעליגענץ קומט צו זיי: זי לערנט זיי, זי ברענגט זיי ארײן אין אלע סאציאלע פראבלעמען פון אלגעמיי־נעם לעבן בכלל און פון יידישן בפרט. אין יענער צייט וועלט אויך געשאפן אן אפ־טיילונג פון דער יידישער שול־ארגאניזאציע (יישא) און עס שאפט זיך די יידישים־טישע באוועגונג אין שטעטל, וואס שאצט אפ דעם פאטענציעלן כוח פון דער יידי־שער שפראך און פארמעסט זיך אויך אין שטעטל אויפן מוסטער פון די גרויסע צענטערס צו פלאנירטער און באוווסטזינקער טעטיקייט אויף דעם געביט פון יידי־שער קולטור און דערציאונג.

עס שאפט זיך א קולטור־קרייז ביי דער יישא, וואס ארגאניזירט פערמאנענטע לעקציעס, שמועסן און דיסקוסיעס וועגן פארשידענע קולטור־ און ליטעראטור־פראב־לעמען. עס ווערן אראפגעראכט לעקטארן־גאסטן, יידישע שרייבער, דיכטער און קריטיק־מענטשן אויף לעקציעס אויף ליטעראריש טעמעס, עס ווערן איינגעארדנט קעסטל־אוונטן, ליטעראריש משפטים, פייערונגען צום אנדענק פון געבוירענטאג און יארצייטן פון יידישע שרייבער.

די דאזיקע קולטור און געזעלשאפטלעכע ארבעט צעטרייבט אביסל די מרה־שחורה פון דעם יידישן שווערן עקאנאמישן לעבן, גיכן אן אינהאלט דער יוגנט און אויך די עלטערע פראגרעסיווע חברים פון דעם האנטווערקערטום ווערן ארײנגעצויגן אין דער ארבעט און פרוזון פארגעסן אין דער שווערער נויט און ארעמקייט וואס דער האלב־פאשיסטישער רעזשים פון פוילן האט געבראכט אויפן שטעטל און דארף.

פקטיו מיטגעארבעט האבן אין דער יידישיסטישער באוועגונג די ח״ח ניסקע שפירע, לייבל בלאוושטיין, שלמה פוגאטש, רפאל פוגאטש, יודל מארקוזי, דער דיכטער אליהו רייזמאן, לוי שפירא, חנא טיקטינער, אהרן יאנקל גינזבערג, נטע רויזקעס און דער שרייבער פון די שורות. צו דער זעלביקער גענעראציע האבן אויך געהערט מאליע דרוג, בנימין פוגאטש, לייבל גראבאוו, שיינע איציקסאן, ברכה כהן (איצט אין ארגענטינע) און לייזער העלד (איצט אין ישראל). זיי האבן אבער נישט איבערגעריסן מיט דער ציוניסטישער באוועגונג און מיט דער העברעאיסטישער בא־וועגונג. הגם אין פריוואטע אנגעלעגנהייטן האט געהערשט חברישקייט צווישן דער גאנצער יענער גענעראציע. אידעאלאגיש, אבער, האט זיך יעדע גרופע אויסגעלעבט באזונדער.

צו יענער צייט געהערט אויך דאס אויפבויען די יידישע שול, וואס חברים פון דעם קרייז לייגן ארײן אין איר זייער נשמה און לעבן. פירן דורך א ברייטע שטאט־אגיטאציע פאר א יידישער שול, שטעלן זיך נישט אפ פאר קיין שום ארבעט, אז די שול זאל צום אנהייב לערניאר אנהאיבן ארבעטן. מער אבער ווי פיר חדשים עקזיס־טירט נישט די שול. די מאכט פסלט דעם לאקאל און שליסט די שול.

און בכלל איז אין יענער צייט געווען א דארן אין אויג פאר דער לאקאלער און קרייז־מאכט די קולטור־טעטיקייט פון אט דער יונגער גענעראציע. מען הייבט אן שפיאנירן די טעטיקייט פון דעם יישא־קרייז און די טעטיקייט פון יעדן חבר באזונדער. די מאכט שטעלט זיך אפילו נישט אפ צו אונטערשיקן פראווא־קאטארן פון דער פרעמד און צו באצאלן אנעקדן פון שאט גופא, וואס זאלן זיי ראפארטירן פון דער ארבעט פון דער יוגנט־גרופע אין שטעטל.

דער פינאַל פון דער נאַכשפּיאָנירונג בערנגט צו אַ גרויסן אַרעסט פון כמעט דעם גאַנצן קרייז. האַרבסט 1929, די אומצופרידנקייט פון די מאַסן דערגרייכט צו דעם העכסטן שטאַפּל. די רעגירונג באַשליסט מיט אַלע מיטלען צו דערשטיקן די רע־וואָלוציאָנערע שטימונגען פון שטאָט און דאָרף און עס ווערן דורכגעפירט מאַסן־אַרעסטן איבער פּאָליעסיע און וואָלין און קרוב צוואנציק מיטגלידער פון דעם ראָט־נער יוגנט־קרייז ווערן אַרעסטירט אין אַ האַרבסטיקן פרייטיק־צו־נאַכטס און ווערן אַוועקגעפירט קיין קאָוולע. טעג פון ברוטאַלער אויספֿאָרשונג, אוממענטשלעכע פיי־ניקונגען אין תפיסה און אויספֿאָרשונגס־אָמט. כמעט קיין דער מערהייט זיינען ניטאָ קיין קאָנקרעטע באַשולדיקונגען און נאָך עטלעכע טעג ווערן זיי באַפרייט. כלויז צוויי חברים יינגערע — חנא טיקטינער און אהרון שאַפּיראָ (איצט אין קובאַ) — בלייבן אין אַרעסט און ווערן שפּעטער פֿאַרמשפּט צו פינף יאָר תפיסה.

דער דאָזיקער אַרעסט דערשיטערט דעם רוב פון דאָזיקן יוגנט־קרייז, בפרט נאָך, ווען מען שפּירט, אַז יעדער איינער ווערט פּריוואַט און געזעלשאַפטלעך נאָכשפּיאָ־נירט — און אַ חשד איז געפֿאַלן אויף אַ פֿאַר יוגנטלעכע, אַז זיי דינען אין דער פּוילישער דעפּענסיווע — און עס הייבט זיך אָן אַ פּראָצעס פון געזעלשאַפטלעכער צעפּאַלונג און איינגלידערונג אינעם טאָג־טעגלעכן לעבן און זיינע זאָרגן. טייל האָבן חתונה, פֿאַרבלייבן אין שטעטל אָדער פֿאָרן אַריבער אין אַנדערע שטעט און נעמען אויף זיך דעם שווערן עול פון בויען אַ היים אין פוילן דער מדינה, אַנדערע רייסן זיך אין דער וועלט אַריין, וויל זיי קענען נישט מסכים זיין מיט דער גרויקייט פון אַזאַ לעבן אין שטעטל און גאָר אַנדערע לאָזן זיך אויף די וועגן פון עמיגראַציע צו זוכן זייער פערזענלעך און געזעלשאַפטלעך גליק.

די דאָזיקע געזעראַציע מוז אַפּטרעטן דאָס אָרט פאַר דעם יינגערן אונטער־וואַקסנדיקן דור, וואָס איז געקומען מיט זייער אידעען, לאָזונגען און געזעלשאַפטלעכע פאַרמעסטן.

די יאָרן אָבער 1922־1936 — דער צייט־אַפּשניט, וואָס די דאָזיקע געזעראַציע האָט געווירקט אין שטעטל — זיינען געווען יאָרן פון גייסטיקער שעפּערישקייט, יאָרן פון אידעאישע ראַנגלענישן און שטרעבונג צו אַ שענערן און ערלעכן לעבן. און אויב אַפּילו די אידעען פון יינגערן דור האָבן געצויגן אין אַנדערע ריכטונגען, האָבן זיי דירעקט און אומדירעקט משפּיע געווען אויף זיי און זיי איבערגעלאָזט אַ דערהוי־בענע טראַדיציע.

אין פּייער פון דעם דריטן חורבן איז דער באַדייטנדיקסטער טייל פון דער גאַנ־צער גענעראַציע צוזאַמען מיטן עלטערן און יינגערן דור אומגעקומען, און אויף דעם וויינט דאָס האַרץ און וויל קיין טרייסט נישט געפינען.

מעקסיקע, 27סטער מאַרץ 1952.

אַ יוגנט גרופּע. רעכטס זיצן: שעפּטעל מעלניק, אַנדזשע גינזבארג, ישראל זאסק, פּרומע לעקאר און אסתר עלבוים. שטייען: ניסקע שאַר־פּיראַ, יצחק קאַזאַק, אלקער העלער, יואל אייזעס און מאנעס עלבוים.

אין אַ זומערדיקן טאָג, אין פּרייען פּעלד אויף אַ סטויג היי אין 1933.

די גאַס קריוץ אוליצע. עס שטייען פון רעכטס מאיר רידער, גיטעל קארש, לוי שאַפירא, חנה טיקטינער, די לעצטע צוויי אומבאַקאַנט.

א. בערג (ניו־יארק)

דער יידישער האַנטווערקער און זיין פּראַיין

די אויפטרייסלונגען אין דעם געזעלשאַפטלעבן לעבן צוליב דער גרויסער רוסי־שער רעוואָלוציע פון די יאָרן 1917־1918 האָט אויך נישט אויסגעמיטן די טעריטאָ־ריעס פון דער נאָר־וואָס געשאַפענער פּוילישער רעפובליק, ווו עס האָט זיך אָנגעהויבן א שטאַרקע פּאָלקס־באַוועגונג צווישן אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, סיי אויף דעם עקאָנאָמישן און סיי אויף דעם פּאָליטישן געביט. די דאָזיקע געזעלשאַפט־לעכע יוירונג האָט אויך נישט אויסגעמיטן דעם יידישן סעקטאָר פון דער פּוילישער מלוכה. אין אַלע שטעט און שטעטלעך האָבן זיך דעמאָלט געגרינדעט פּאָליטישע און עקאָנאָמישע אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן געוואָלט משפּיע זיין אויף דעם געזעלשאַפט־לעבן לעבן. אין יענער צייט האָט זיך עס אין וואַרשע אויך געגרינדעט דער יידישער האַנטווערקער־פּאַרבאַנד וואָס האָט געוואָלט הייבן דעם פּרעסטיזש פון יידישן בעל־מלאכה, אים באַשיצן עקאָנאָמיש און אים אויך אַרויפּפירן פּאָליטיש אויף דער גע־זעלשאַפטלעכער אַרענע פון יידישן און אַלגעמיינעם לעבן.

אין פּאַרשידענע יידישע שטעט און שטעטלעך האָבן זיך אויפן רוף און מיט דער מיטהילף פון דער צענטראַלע געשאַפן האַנטווערקער־פּאַראַיינען, וואָס האָבן אַנ־געהויבן צו אַרגאַניזירן די יידישע האַנטווערקער און זיי מאַכן טעטיק אין געזעל־שאַפטלעכן לעבן. ערשט אין 1924 האָט זיך אין דער ריכטונג אויך א ריר געטאָן ביי אונדז אין שטעטל. אויפן רוף פון דער צענטראַלע האָבן די דריי האַנטווערקער; איציק פעלדמאַן (היינט אין אַרגענטינע), מענדל בלאָט ע"ה, און ישראל יאַנקל חייט ע"ה געזומען אויף זיך צו אַרגאַניזירן אַזא פּאַראיין אויך אין ראָטנע. מען האָט זיך פּאַרבונדן מיט דער צענטראַלע און יענע האָט צו אונדז אַראָפּגעשיקט דעם רעפע־רענט און אַרגאַניזאַטאָר ה' גאָלדבערג און מיט זיין הילף איז דער פּאַראיין געשאַפן געוואָרן.

דער ערשטער אויפקלערונגס־רעפעראַט פון ה' גאָלדבערג איז געווען אין גרויסן בית־מדרש און זיינע שילדערונגען וועגן דער לאַגע פון דעם יידישן בעל־מלאכה, וואָס גישט קוקנדיק אויף זיין פּראָדוקטיוויזער ראָל אין יידישן לעבן, ווערט ער באַוואָלהט

אויף שריט און טריט, האָט געמאכט א שטאַרקן אײנדרוק נישט נאָר אויף די יידישע בעלי־מלאכות, נאָר אויך אַלע פאַרזאַמלטע אין בית־מדרש.

נאָך דער ערשטער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג האָבן זיך רעגיסטרירט גלייך דרייסיק מיטגלידער און עס האָט זיך געשאפן דער האַנטווערקער־פאַראיין וואָס האָט אויסגעטיילט פון זיך א ראָט און א פאַרוואַלטונג בראש פון וועלכער עס זיינען געשטאַנען: מענדל בלאָט — פאַרזיצער, ישראל יאַנקל חייט — וויצע־פאַרזיצער, איציע פעלדמאַן, חיים וויסבליי, אבא פוקס, משה יאַנקל חייט און... דער שרייבער פון די שורות.

די ערשטע אַרגאַניזיר־אַרבעט איז אַנגעקומען זייער שווער. די סיבות זיינען גענוג צווייערליי: סיי פון דרויסן האָט מען אונדז געשטערט און סיי פון אינעווייניק זיינען אַלע נאָך נישט געווען אייניק וועגן דער נייטיקייט פון אַן אַרגאַניזירטן האַנטווערקרטום. דאָס יידישע סוחרטום און בפרט דער באַלעבאַטישער קליינשטעטלדיקער עלעמענט האָט פון שטענדיק אַן געקוקט אויף דעם יידישן בעל־מלאכה פון אויבן אַראָפּ. צו קיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט האָט מען אים נישט צוגעלאָזן און מען האָט זיך בכלל נישט גערעכנט מיט זיינם א וואַרט. ווען ס'איז דערהערט געוואָרן אין שטעטל אז דער יידישער בעל־מלאכה הייבט זיך אַן צו אַרגאַניזירן, האָט זיך אַנגעהויבן פון אַלע זייטן אַן אַראָפּרייסנדיקע קריטיק פאַרבונדן מיט א חוזק מאַכן פון יידישן האַנטווערקער: „וואָס, יידישע בעלי־מלאכות וועלן שוין אויך האָבן א דעה אין קהל! זייער אַרגאַניזאַציע וועט געדויערן אזוי לאַנג ווי א שניי אין זומער...“ און אַנדערע חוזק־עפּיטעטן. נאָך ערגער איז געווען די לאַגע אין די אייגענע רייען. די שטענדיקע אַרעמקייט און דערשלאַגנקייט פון יידישן בעל־מלאכה האָבן געשאפן ביי אים א שיפלות־קאָמפּלעקס וואָס האָט אים בשום אופן נישט געקענט מאַכן גלייכן, אז ער, דער „באַנטשע שווייג“, קען אויך האָבן א דעה אין קהל און עפּעס אויפטאָן. מיט יראת הכבוד פלעגט זיך דער יידישער בעל־מלאכה צוהערן וואָס דער גביר פון שטעטל, וואָס דער שיינער באַלעבאַס זאָגט און פלעגט צושאָקלען מיטן קאָפּ. איצט אַבער הייסט מען אים אַליין זאָגן א וואַרט. זיינע חברים, די יידישע סוסטעדס, שניידערס, סטאַליאַרעס רעדן וועגן עפּעס, רעדן וועגן אַרגאַניזירן זיך, טומלען זיך וועגן אַנהייבן צו פירן א געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין שטעטל. ער, דער יידישער דערשלאַגענער בעל־מלאכה גלייבט נישט אין דעם, בפרט נאָך, ווען דער שיינער באַלעבאַס האַלט נישט פון דעם.

אט א דער אומגלויבן איז געוואָרן זייער שעדלעך פאַר דער ערשטער אַרגאַניזיר־אַרבעט און נאָך א פאַר וואָכן טעטיקייט איז אַנגעפאַלן אזא אַפּאַטיע אויף דער פירערשאַפט, אז דער האַנטווערקער־פאַראיין האָט ממש געהאַלטן ביים ליקווידירט ווערן. די סיטואַציע האָבן געראַטעוועט די צוויי חברים מענדל בלאָט ע"ה און דער שרייבער פון די שורות, וואָס האָבן זיך געשטעלט אין דער שפּיץ פון דער ארבעט און האָבן די אַרגאַניזאַציע דערפירט צו א לעבעדיקן אקטיוון כוח אין אונדזער ישוב, וואָס מען האָט זיך מיט אים אַנגעהויבן רעכענען און אפילו רעספּעקטירן.

***

דער ניי־אַרגאַניזירטער האַנטווערקער־פאַראיין האָט געדאַרפט ווייזן, אז ער איז א כוח אין ישוב און מען קען אים אַנטרויען דעם גורל פון זיינע מיטגלידער. ער האָט געדאַרפט ווייזן פאַר די חברים־האַנטווערקער, אז ער קען פאַרטיידיקן זייערע אינטערעסן און אז ער טוט עס מיט געזעלשאַפטלעכער אחריות. איבערהויפט איז אויפּגעקומען צו פאַרטיידיקן די מיטגלידער כּיום אויסטיילן די שטייערן אין מאַגיסטראַט און פאַרהיטן זיי פון פאַרשידענע שיקאַנעס מצד די באַאַמטע פון שטאַטראַט, עקזע־

קוטאַרן און אַנדערע אַנשיקענישן. אָבער ווי אַזוי פֿאַרטיידיקט מען די אינטערעסן פון די האַנטווערקער דורכן פֿאַראיין, וועלן קיין יידישער בעל־מלאכה איז נישט גע־וען אין שטאַטראַט? דער שטאַטראַט איז אין די יאָרן 1924-1925 נאָך געווען אַ נאַמענירטער מצד דער רעגירונג און דער בירגערמייסטער האָט, פֿאַרשטייט זיך, אויך פון זיין זייט נאַמינירט מצד דער באַפעלקערונג נאָר יידן סוחרים, קרעמער און קיין יידישער בעל־מלאכה האָט די גאַנצע צייט קיין דעה נישט געהאַט אין שטאַטראַט. מיר האָבן געמוזט ראַטעווען אונדזער פרעסטיזש, אָבער ווי אַזוי טוט מען עס?

דערווייל איז אין שטעטל פֿאַרגעקומען אַזאַ פֿאַסירונג: ביי מאיר חייט — פון פֿאַך אַ קירזשנער — האָט מען אין איינעם אַ טאָג, וועלן ער האָט זיך געגרייט פֿאָרן אין אַ נאַענט שטעטל אויף אַ יאָריד, צוגענומען זיינעם אַ קאַסטן מיט היטלען פֿאַר אַלטע פֿאַרלעגענע שטייערן, וואָס ער איז שולדיק געבליבן. ער איז געקומען צו לויפן צו אונדז אין פֿאַראיין, אַז מיר זאָלן אים ראַטעווען, די סחורה איז נישט זיינע און אויב ער קריגט נישט צוריק זיין קאַסטן סחורה, קומט אים אויס חם ושלום צו באַנ־קראָטירן און דערצו בלייבט ער אינגאַנצן אָן פרנסה. בלית ברירה האָבן מיר — מענדל בלאַט ע"ה און דער שרייבער פון די שורות — געמוזט נעמען אויף זיך די דאָזיקע נישט געשמאַקע אַרבעט און מיר זיינען שוועך אין שטאַטראַט אינטערווע־נירן לטובת אונדזער חבר דעם האַנטווערקער. דער בירגערמייסטער האָט אונדז גראָד אויפגענומען פריינטלעך, מיר האָבן אים איבערגעגעבן, אַז מיר זיינען אַ דע־לעגאַציע פון נאַרוואָאָ געשאַפענעם יידישן האַנטווערקער־פֿאַראיין — דערביי גע־וויזן אים די סטאַטוטן פון פֿאַראיין — און געבעטן אים, אַז מען זאָל אומקערן די פֿאַרכאַפּטע סחורה דעם אַרעמען יידישן האַנטווערקער, ווייל די סחורה איז פאַקטיש נישט זיינע און אויב מען גיט זי אים נישט אָפּ, וועט דאָס אים אינגאַנצן רואינירן און דערפירן צום בעטל־ברויט. די אינטערוועניע איז אונדז געלונגען. מען האָט מאיר חייט אָפּגעגעבן צוריק דעם קאַסטן היטלען און אונדזער פרעסטיזש איז דערמיט געשטיגן.

אין דעם זעלביקן יאָר 1924 האָט זיך ביי אונדז אין שטעטל געעפנט אַ יידישע פֿאַלקסבאַנק און דאָרטן איז אונדז אָנגעקומען זייער לייכט אַרייַנצופירן אונדזערע פֿאַרשטייער, ווייל פון צענטער אין וואַרשע האָט מען עס געפֿאָדערט. נישט קוקנדיק אָבער, וואָס די יידישע האַנטווערקער האָבן באַטראָפן 40 פּראָצענט פון דער יידי־שער באַפעלקערונג, האָבן מיר נישט געקענט אַרייַנפירן מער ווי צוויי פֿאַרשטייער, ווייל די וואָלן אין באַנק זיינען געווען לויט אירע מיטגלידער און דאָס יידישע האַנט־ווערקרטום איז געווען אַזוי אַרעם, אַז עס האָט נישט געהאַט גענוג געלט אָפּילו צו צאָלן דעם קליינעם יאָריקן אָפּצאָל צו ווערן אַ מיטגליד. די ערשטע פֿאַרשטייער אונדזערע אין באַנק זיינען געווען מענדל בלאַט ע"ה און ישראל יאָנקל חייט ע"ה.

צום קומענדיקן יאָר 1925 האָבן מיר געפירט אַ בריטע אויפקלערונגס־אַרבעט און אַגיטאַציע צווישן אונדזערע חברים האַנטווערקער, אַז זיי זאָלן ווערן מיטגלידער אין באַנק און אַדאַנק דעם איז אונדז געלונגען אין דעם יאָר צו האָבן גאַנצע פיר מיטגלידער אין דער פֿאַרוואַלטונג פון באַנק.

פֿאַרשטייט זיך, אַז נישט זעלטן פלעגן אויסברעכן סיכסוכים צווישן די פֿאַר־שטייער פון די האַנטווערקער מיט די פֿאַרשטייער פון די קליינהענדלער, אָבער אַדאַנק דער פעאיקייט פונעם דירעקטאָר פון באַנק ה' יצחק הערש העלד ע"ה — זייער אַ קלוגער און אינטעליגענטער מענטש — איז שטענדיק געלונגען צו בארו־איקן די גרעמיטער און קומען צו אַן אויסגלייך. נישט איין מאָל האָבן די אַנדערע באַנק־פֿאַרשטייער געפֿרווווט אַרונטעררייסן אונדזער פרעסטיזש אין די אויגן פון אונדזערע חברים, עס איז זיי אָבער קיינמאָל דאָס נישט געראָטן, ווייל אונדזערע

פֿאַרשטייער האָבן מיט וויכטיקייט זיך געהאַלטן און זיך נישט געלאָזט אַרײַנפירן אין פֿאַרפֿאַנטערטע ענינים.

לאָמיר ביי דער גלײַכגילטיקייט איבערגעבן אַן עפּיזאָד:

אין יענער צייט איז ביי דעם אַרעמען בעל־עגלה יאָנקל בוימל — אַדער ווי מען האָט אים גערופֿן: „יאָנקל חודש" — פֿאַרבענט געוואָרן די שטוב און געפֿייגערט דאָס פּערד. מען האָט געדאַרפֿט דעם יידן צוריק שטעלן אויף די פּיס, ווען נישט וועט אים אויסקומען צו ווערן א פּושט־יד. דער דאָזיקער אַרעמער האָנטווערקער האָט זיך געוועדעט אין באַנק, אז מען זאָל אים אויסלייען דריי הונדערט זלאָטע — א סומע פֿאַר וועלכער ער וואָלט געקענט צוריק קויפֿן א פּערד, אַנהייבן צוריק אַרבעטן און דערנערן זיין משפּחה אין גרויס דחקות. די דאָזיקע סומע וואָלט ער אָבער קיינמאָל נישט געקענט אָפּצאָלן אין באַנק. פֿאַר דער פֿאַרוואָלטונג פון באַנק איז געשטאַנען א שוועכע פּראָבלעם: יא לייען, איז דאָס געלט זיכער פֿאַרפֿאַלן. נישט לייען — פֿאַרמשפּט מען דאָך א יידן צו ווערן א בעטלער. די פֿאַרשטייער פון די קלײנהענדלער האָבן דאָ געוואָלט אויסשפּילן לגבי די פֿאַרשטייער פון די האָנטווערקער פֿאָליטיק און זיי האָבן געהאַלטן אז מען דאַרף דעם אַרעמען יידן יאָנקל בוימל יא לייען דאָס געלט, באשר זיי האָבן געמיינט, אז די האָנטווערקער־פֿאַרשטייער וועלן זיין קעגן — וועלן זיי דעמאָלט קענען מאַכן א „ויצעקו" אין גאָס: „איר זעט ווי אזוי אייערע האָנט־ווערקער פֿאַרטיידיקן די אינטערעסן פון זייערן א מיטגלידן!" וועלן די האָנטווערקער פֿאַרשטייער יא שטימען, אז מען זאָל דעם אַרעמען בעל־עגלה געבן דאָס געלט און ער וועט דאָך עס נישט געווינען באַצאָלן, וועלן זיי מאכן א רעש אין שטאָט: „איר זעט, לייט זיי די האָנטווערקער געלט און זיי באַצאָלן נישט און אזוי גייט אַוועק „קהלש געלט אויף הפקר־"

די האָנטווערקער־פֿאַרשטייער זיינען געווען אין א שוועכער סיטואַציע און זיי זיינען געקומען מיט אַן אַריגינעלן פֿאַרשלאָג צום ראַט פון באַנק, אז אַלע מיטגלידער פון ראַט און פֿאַרוואָלטונג זאָלן גאַראַנטירן מיט וועקסלען פֿאַר די 300 זלאָטע. דער פֿאַרשלאָג איז בלית ברירה אָנגענומען געוואָרן און עס האָט זיך אַלץ דערליידיקט בכי טוב: אי, דער אַרעמער בעל־עגלה האָט באַקומען די 300 זלאָטע, אי ער האָט זיי נישט געדאַרפֿט — וויל נישט געקענט, אָפּצאָלן, אי די באַנק האָט נישט געליטן.

אין 1926 האָבן מיר שוין געהאַט פיר פֿאַרשטייער אויף דער אַלגעמיינער צאָל ניין אין ראַט און צוויי פֿאַרשטייער אויף פּינקט אין פֿאַרוואָלטונג פון באַנק. דער פֿאַר־זיצער פון דער פֿאַרוואָלטונג איז אַלע יאָרן געווען ביז דער אויסראַטונג ה' מאָטל טיקטינער. פון ראַט — איז שטענדיק געווען דער פֿאַרזיצער א האָנטווערקער, א מאָל איז דאָס געווען מענדל בלאָט ע"ה און א מאָל דער שרייבער פון די שורות.

ווי שווער און דערדרינקדיק עקאָנאָמיש עס איז געווען דאָס יידישע לעבן אין שטעטל, קענען דינען אָט דער דאָזיקער פּאָקס, וואָס גאָנצע יאָרן האָט זיך געפּירט א כסדרדיקער קאַמף צווישן דעם האָנטווערקערטום און סוחרטום וועגן פֿאַרכאַפּן א שטעלע פון א שיק־יינגל און פון אַן אַרויסהעלפער אין באַנק. ארבעטסלאָזע העגט האָבן קיין עין הרע נישט געפּעלט ביי אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפֿעלקערונג און יעדער איינער האָט געוואָלט קריגן עפּעס א פּאָסטן אין דער יידישער באַנק. א געוויסע צייט האָט געארבעט אין באַנק איצל קאַרש. א זון פון א פֿאַרמעגטער סוחרישער פֿאַמיליע און שפּעטער ווען די באַנק האָט זיך אַביסל פֿאַרגרעסערט איז אויך דעם יידישן האָנטווערקרטום גלונגען אַרײַנצופירן אַהין צוויי האָנטווערקער־קינדער וואָס האָבן זיך באמת אויסגעצייכנט מיט זייער ארבעט לטובת דער באַנק און דאָס זיינען געווען ישראל חיים (היינט אין ישראל) און הערשל שנייַדער ע"ה.

***

אין יאר 1926 זיינען פאַרגעקומען בײַ אונדז אין שטעטל וואַלן צו ַ שטאַט־ראַט. נאָך לאנגע אמפּערנישן, ארומרייסענישן האָט זיך געשאפן ַ נאציאָנאלער בלאָק וואָס האָט ארומגענומען דעם יידישן סוחרטום, די ציוניסטן און דעם האנטוועך־קערטום. ַ באזונדערע ליסטע האָט ארויסגעשטעלט די פראָגרעסיווע יוגנט, וואָס האָט געשטעלט העכער דעם אידעיש־פּאָליטישן מאָמענט איבערן עקאָנאָמישן. ַ דריטע ליסטע איז געווען פון דער אוקראַינישער באָפּעלקערונג. דער רעזולטאט פון די וואלן איז געווען: אין ראט — 8 יידן און 4 אוקראינער, אין פּאַרוואלטונג — איין פּאָליאק, איין אוקראינער און צוויי יידן.

קאָנסטיטואירט האָט זיך די פּאַרוואַלטונג און ראָט פון מאָגיסטראט אזוי: ביר־גערמייסטער — ַ פּאָליאק; וויצע בירגערמייסטער: מענדל קליין (סוחר), לאוועניק — ישראל איציג באיאן (האנטוועךקער); צווייטער לאוועניק — אן אוקראינער.

אין ראט זיינען געווען: פון די האנטוועךקער — אברהם בערג, מאָטל רייכער ע״ה און יאָסל מאראנץ ע״ה. פון די סוחרים — איצל גראבאָוו ע״ה, איצל מערסיק ע״ה, יהושע בעקערמאן ע״ה. אויך די פּראָגרעסיווע האָבן אריינגעפירט זייערן ַ פּאַרשטייער. דאָס איז געווען וואָלף ברענער ע״ה.

אונדזערע האנטוועךקער־פּאַרשטייער האָבן מיט זייער ערלעכער געזעלשאפט־לעכער ארבעט געשאפן באמת ַ דרך־ארץ פאר דעם יידישן בעל־מלאכה. שטאָט האָט איצט דערפילט, אז דער עלעמענט וואָס איז שטענדיק געווען פּאַררוקט אין ַ וויגקל און קיינער האָט נישט געהערט זיין שטים, האָט פלוצלינג אויפגעהויבן זיין קאָפּ און שטעלט זיך אָנטקעגן יעדן פּריץ אָדער אָנטיסעמיט וואָס וויל באָוולהן די יידישע באָפּעלקערונג. דער האנטוועךקער רעדט מיט שטאָלץ, מאָנט די רעכט וואָס עם קומט דעם יידן און פאָדערט די נייטיקע סובסידיעס פאר די יידישע שולן, פאר די קראנקן־קאסעס און גמילות־חסדים־קאָסע און בכלל פאר אלין וואָס איז יידיש.

אונדזערע האנטוועךקער ־ פּאַרשטייער האָבן שוין נישט געפירט קיין „מאָשקע״־פּאָליטיק, געהנפעט זיך צום פּריץ, נאָר מיט גלייכע רוקנס שטענדיק געפאָדערט זייער רעכט, אמת נישט אלעמען איז געווען לייכט זיך צו באפרייען פון זיין שפּלות־פסיכאָלאָגיע, אבער די אַרגאניזאציע ווי ַ גאנצע האָט דיקטירט די פּאָליטיק פון דעם האנטוועךקערטום אומעטום. איבערהויפט האָט זיך אויסגעציכנט מיט זיין אויסגע־האלטנקייט אונדזער חבר ישראל איציג באיאן — דער לאוניק פון מאָגיסטראט. ער פלעגט שטענדיק זאָגן: „מיט די פריצים דאַרף איך זיך חברן בלויז ביי די מיטינגען, ביי די זיצונגען, וווייטער טאָרן מיר זיך נישט פּריוואט מיט זיי חברן, ווייל זיי וועלן עם שטענדיק וועלן אויסנוצן לטובת זיך און נישט לטובת דער געזעלשאפט!״

אונדזער רעפּרעזענטאנץ איז געשטאנען ביי דער אָנפּירערשאפט פון שטאָטראט ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. קיין איין ייד אין שטאָט האָט אָנדערש שוין נישט פאָרשטאנען, ווי אז אויך האנטוועךקער מוזן האָבן זייערע פאָרשטייער אין מאָגיסטראט און דער יידישער האנטוועךקער ־ פאָרשטייער איז גע־וען צווישן די בעסטע און ערלעכסטע אין דער געזעלשאפטלעכער ארבעט.

**
*

אנהייב 1929 האָבן מיר געגרינדעט אין שטעטל ַ האנטוועךקער ליי־קאסע. די ערשטע פּופּצן טויזנט זלאָטע האָט אונדז געגעבן די פּוילישע רעגירונגס־באנק. דאָס איז געווען דער ערשטער און אויך לעצטער שיינער זשעסט פון דער פּוילישער רע־גירונג, וואָס האָט מיט די דאָזיקע ליי־קאָסעס געוואָלט אויפהייבן ַ ביסל די קליין־אינדוסטריע. צו דעם דאָזיקן קרעדיט האָבן מיר נאָך געשאפן ַ פּיי־קאָפּיטאל און

געשאפן די האנטווערקער ליי־קאסע, וואס איז אנגעפירט געווארן דורך דער פאר־וואלטונג פון פאראיין.

ליוט דעם געזעץ פון דער ליי־קאסע, האבן נאר געקענט געניסן פון קרעדיט בלויז האנטווערקער, קיין אנדערע פראפעסיעס נישט. איז דעריבער אויפגעקומען פאר אונדז זייער א שווערע פראבלעם מכוח דעם יידישן בעל־עגלה אין אונדזער שטעטל, וואס זיינען געווען גרויסע און האבן זיך געניטיקט אין א הלוואה. נאך א לאנגע שקלא וטריא האבן מיר דאך באשלאסן אויך אויסצולייען פון דער דאזיקער קאסע פארשיידענע הלוואות דעם יידישן בעל־עגלה. דער דאזיקער באשלוס האט אונדז אבער געקאסט צו טייער. כמעט דאס רוב הלוואות וואס מיר האבן ארויס־געגעבן די יידישע בעל־עגלות זיינען נישט באצאלט געווארן און מיר האבן זיי געמוזט דעקן פון אונדזערע קעשענעס.

נישט קוקנדיק, אבער, אויף די אלע היזקות וואס די ליי־קאסע האט געהאט האט זי פראגרעסירט פון חודש צו חודש און איר קאפיטאל האט זיך געהאלטן אין איין פארגרעסערן. די לעצטע צייט, אבער, האבן מיר באשלאסן צו ליקווידירן די ליי־קאסע, וויל זי איז געווארן א שטער צו דער אנטווילקלונג פון דער יידישער קא־אפעראטיווער פאלקסבאנק אין וועלכער מיר, די האנטווערקער זיינען געווען שטארק פאראינטערעסירט.

***

אין 1928 איז איבער די קרעסן־נעביטן פון דער פוילישער רעפובליק פארגעקו־מען וואלן צו דער רעליגיעזער קהלה. די וואל־אגיטאציע איז געווען זייער א הייסע אומעטום און אויך ביי אונדז אין שטעטל. דאס מאל האבן מיר געוואלט זיך פאר־מעסטן מיט דער שטאט און אויספרווון טאקע די איינענע כוחות. פארשטייט זיך, אז מיר האבן געהאט א גרויסן נצחון. גאנצע פיר חברים האבן מיר ארויסגעפירט אין דער קהלה - פאר וואלטונג: מענדל בלאט ע"ה, אהרן שעדראוויצקי, חיים וויסבלי ע"ה און דער שרייבער פון די שורות.

גלייך אויף די ערשטע זיצונגען איז אונדז אויסגעקומען צו פירן א שטארקן און געראטן קאמף קרום דער באשטעטיקונג פון דעם ראבינער רב אלס רב פון דער קהלה. דער אלטער רב ר' שלמה טביה הלוי פרידלנדר איז שוין ביי אונדז געווען רב קרוב 25 יאר. במשך פון דער גאנצער צייט האט ער קיין גרויס נחת אין אונדזער שטעטל נישט געהאט. פרנסה האט ער שטענדיק געהאט בדחקות און דערצו נאך האבן גאר וויניק מענטשן אפגעשאצט זיין תמימות און זיין עניוות. בלויז די ארעמע יידישע בעלי־מלאכות האבן זיך געטוליעט צו אים און אים ארום־געריגלט מיט ליבשאפט.

עס לויפט צום סוף פון דער ארבעט איבערצוגעבן עפעס וועגן דער דארפישער סביבה ארום אונדזער שטעטל און זייער באציאונג צו יידישע ענינים און צו דער קהלה.

צו דער קהלה האבן געהערט א גאנצע רייע דערפער ווי קארטילים, הירנין, זאמשין, דאטין, וועלימטשע, כאטעשעוו, בירקע, בוצין, סיעדלישין און אנדערע קלע־נערע דערפלעך, אפילו דאס קליינע שטעטעלע ו ו י ז ש ו ו ע האט אויך געהערט צו דער ראבינער קהלה. עס פארשטייט זיך, אז אין דער צייט פון די וואלן פלעגט יעדע ארגאניזאציע וועלן געווינען אויף איר צד די יידישע שטימען פון דארף. אין טייל דערפער האבן מיר, די האנטווערקער שוין געהאט אונדזערע מענטשן, יואס פלעגן אגיטירן די דארטיקע יידן, אז זיי זאלן שטימען פאר אונדז. אבער אויך אנדערע ארגאניזאציעס פלעגן אויסנוצן זייער השפעה און הייסן שטימען פאר זיי.

דער יאריקער אפצאל פון א קהלה־מיטגליד איז געווען פון 5 זלאטעם ביז 20. קיין ספעציעלע פראבלעמען מיט די שטאטישע מיטגלידער איז כמעט קיין מאל נישט געווען. א שטאטישער ייד איז געווינט צו צאלן זיין שטייער פאר יידישע געזעלשאפטלעכע ענינים. ערגער איז אבער געווען מיט די דארפישע יידן. זיי זיינען נישט געווינט צו צאלן און עס פלעגט אנקומען מיט גרויס מי און מאטערניש ארויסצוריסן ביי זיי — אפילו ביי די פארמעגלעכע — דעם יאריקן אפצאל. נישט איין מאל פלעגט דער סעקרעטאר פון קהלה אהרן יאנקל גינזבערג דארפן פארן איבער די דערפער איינמאנען דעם קהלה־שטייער און אפט מאל פלעגט ער נאכנישט ברענגען.

די דאזיקע דארפישע יידן פלעגן אנווענדן אלע מיטלען בכדי זיך ארויסצודרייען פון צאלן דעם דאזיקן קהלה־שטייער, וואס איז פאר זיי אין דער מערהייט פאלן געווען בלויז פינף זלאטעם א יאר.

אין זאך האבן מיר נישט געקענט דורכפירן אין אונדזער קהלה און דאס איז ביים איינשטעלן די שטייערן. מיר האבן געוואלט אז דער יאריקער שטייער זאל זיין פון דריי ביז 100 זלאטעם מאקסימום. די קהלה־מערהייט האט אויף דעם נישט געוואלט אייגנין און האט באשלאסן פון 5 ביז 20 זלאטעם. פארקערט, וועו מיר האבן געוואלט אנטקעגנקומען די ארעמע איינווינער פון שטעטל צו צאלן דריי זלאטעם מיטגלידס־אפצאל, זיינען די אנדערע פארוואלטונגס־מיטגלידער גרייט געווען אין גאנצן באפרייען די ארעמע פון אפצאל. דאס האט אבער געהייסן אויסשליסן זיי לגמרי פון קהל, וויל קיין שום מענטש וואס צאלט נישט דעם שטייער קען קיין מיטגליד אין קהלה נישט זיין און דאס האט אונדז, די האנטווערקער נישט געלוינט.

אונדזער מיינונג איז געווען, אז אפילו דער, וואס דארף א מאל אנקומען נאך הילף צו דער קהלה דארף זיין א מיטגליד און צאלן א קליינעם אפצאל און מיר האבן איבערצייגט און געזיגט.

אויף דעם זיינען מיר שטאלץ און מיר דערמאנען אונדזער האנטווערקער טוער מיט גרוים דרך ארץ און יראת הכבוד.

ברוקלין, 20סטער אפריל 1952

חיים גראַבאָוו

אַרבעטער־פֿאַראיין

מ׳קען זאָגן, אז באַלד ווי דער מלחמה־שטורעם אין 1918 האָט זיך איינגע־שטעלט און דאָס לעבן האָט זיך גענומען נאָרמאליזירן, האָט אָנגעהויבן אויפגיין א געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג אין שטעטל. אייניקע שטעטלשע פֿאַרמעגלעכע בא־לעבאטים וואָס האָבן צוזאמען מיטן סידור שוין געהאַלטן אויך א וועלטלעך־בוך אין האָנט, זיינען געווען די טרעגער פון דער חיבת־ציון אידייע. די אידייע איז אָבער אין יענער צייט נישט אַרוים אויסערן קרייז פון אייניקע געציילטע יידן פון עלטערן דור.

מיטן אָנקום אין שטעטל פון דעם לערער קעצקער און מיט דער שאַפונג פון דער העברעאיש־וועלטלעכער שולע, האָט די ציון־אידייע ביסלעכווייז אָנגענומען א געזעלשאַפטלעכן כאַראקטער. האָט אָנגעהויבן אַרײַנדרינגען צווישן יונגערן דור און זיך אויסבריטערן טאָקע צווישן דער יוגנט, וואָס איז געגאַנגען אין שולע. פֿאַר־שטייט זיך, אז דאָ האָט געשפּילט די הויפּט ראָל דער לערער און דער כאַראקטער און אינהאַלט פון זיין דערציאונג.

די שולע פלעגט באַזוכט ווערן אין גרעסטן טייל פון באַלעבאַטישע קינדער: קינדער פון פֿאַרמעגלעכע עלטערן — קרעמער אָדער מתם סוחרים.

ס׳זיינען אָבער געווען קינדער וואָס האָבן געהערט צו אן אנדער סאָציאלן שיכט. קינדער פון בעלי־מלאכות, האַרעפֿאשניקעס, וואָס האָבן שוין פון זייער פֿריער יוגנט געדארפט העלפֿן דעם טאַטן אין פֿרנסה, וואָס האָבן געדארפט העלפֿן אַרײַנברענגען א שטיקל ברויט אין שטוב. אָט־די יוגנט איז מיט אַנדערע אויסנאמען אין שולע נישט געגאַנגען. און אויב א טייל האָט יא באַזוכט די שולע איז דאָס געווען נישט לענגער ווי אויסצולערנען זיך דאָס עלעמענטארסטע: אָביסל לייענען, שרייבן און די אריפמעטישע בוכשטאבן. און באַלד צום וואַרשטאַט.

אָט־די ארבעטנדיקע יוגנט, וואָס איז באַשטאַנען פון: סטאַליארעס, טעפּלערס, קאַוואלעס, שוסטערס, שנייידערס, נייטאַרנס, שינדל־מאכערס, מוליארעס, אַלע גע־זעלן פון קליינע וואַרשטאַטן, און וואָס איז געוואקסן אין אַרעמקייט, איז געווען אָפּגעזונדערט פון דער באַלעבאטישער יוגנט.

פון איין זייט די סאָציאלע דיפערענץ וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין: „נישט מיין גלייכן", „ס׳שטייט נישט אַן", און פון דער צווייטער זייט, דער לאנגער אר־בעטס־טאָג, 14 אָדער 15 שעה ארבעט טעגלעך האָט גורם געווען, אז אָט־דער טייל שטעטלשע יוגנט זאָל וואקסן אן איגנאָראַנטישע און א פרעמדע צו יעדן מין אויסדרוק פון געזעלשאַפטלעכער באַוועגונג, פאַליטישן אָדער סאָציאלן געדאנק.

דערצויגן אין גאָס, זיינען זיי גרייט געווען צו הויבן א האָנט, אונטערצושטאָנן אַן אויג. אין די שבתדיקע נאָכמיטיקס פלעגן זיי זיצן אויף די שטעטלשע בריקלעך און קנאקן יאָדערן, אין די נעכט וועט יידן פלעגן פראַווען התנות אין שטעטל, אויב נישט אינעווייניק פלעגט מען זיי טרעפן אין דרויסן צעשטעלט אונטער די פענצטער און גרייט אָפּצוטאָן עמיצן א שפּיצל נישט קארגנדיק קיין „פּעט" וואַרט.

אַט דער צושטאנד האָט אנטוויקלט ביי זיי אַ געוויסן, אַזוי צו זאָגן, פרימיטיוון קלאַסן־באַווּסטזיין, וואָס האָט זיך מאַניפעסטירט אין זייער חברן זיך צווישן זיך, צוזאמענקומען צווישן אייגענעם עלעמענט און אַ געוויסע שנאה צו די באַלעבאַטישע קינדער.

מיט דער צייט איז פאַרגעקומען אַן איבערבוך אין די סענטימענטן און אַרט־דענקען פון אַ געוויסן טייל געוועזענע שול־יונגט. מיט דער פיזישער און גייסטיקער רייפקייט איז אויך געקומען אַ נענטערער קאָנטאַקט מיטן רעאַלן טאָג־טעגלעכן לעבן, ס׳זיינען ארויפגעשוומען פראגן אין פראָבלעמען וואָס האָבן קיין לייזונג נישט געהאט. מ׳האָט גענומען קוקן מיט ניכטערע אויגן אויף דער ארומיקער קעגנווארט. מ׳האָט דערזען די שטעטלשע באגרעניצטקייט, די עקאָנאָמישע באַדנלאַזיקייט און די פערספעקטיוון אויף דער צוקונפט זיינען געווען האָפנונגסלאָז.

ספקות האָבן געמומען עגבערן אין מח. ס׳האָבן מער נישט באַפרידיקט די אַלטע ענטפערס, נישט פון חדר און נישט פון דער העברעאישער שולע. די ערשטע מאַני־פעסטירונג פון דיסקאָנפאָרמיזם איז געווען אַ רעוואָלט קעגן דעם ארכאיש־רעליגיעזן לעבנס־שטייגער מיט וועלכן דער עלטערער דור האָט געדריקט אויף דער יונגט. די לאָזונג איז געווארן: יידישיזם און וועלטלעכקייט. דאָס זיינען געווען די ערשטע שפראָצונגען פון פראָגרעסיוון געדאנק אין שטעטל. (איך רעד דאָ פון דעם פעריאָד 1928-1922), אַט דער פראָגרעסיווער געדאנק האָט ביסלעכווייז געמומען זיך אויס־קריסטאַליזירן פון אינדיווידועלע פרייד־ענקערישע מאַניפעסטירונגען, ביי זיינע פיאַנערן: וואָלף ברענער פריער און לייבל באיאן שפעטער, האָט ער זיך גענומען קאָנקרעטיזירן אין אַן אויסגעבריטערטער ציל־באַווּסטער געזעלשאַפטלעכער אק־טואציע. פריער די ביבליאָטעק אין שטעטל, דערנאָך וויי אַ וווייטערדיקער עטאַפ די אַרגאַניזירונג פון ליטעראַרישן קרייז אין שטוב ביי די ברידער אהרן און לוי שפירא, און וועמענס איניציאָטאָרן עם זיינען געווען: לייבל באיאן, ניסקע שפירא, די ברידער פוגאטש.

אַרום דעם ליטעראַרישן קרייז האָט זיך גרופירט דאָס בעסטע פון דער ראָטנער אינטעליגענטער יוגנט. אויסער די שוין אויבנדערמאָנטע זיינען אויך געווען יידל מאַרקוזע, נאָטע רויסקעס, די ברידער אהרן און לוי שפירא, הנא טיקטינער, חיים גראָבאָוו, לייבל בלאָווּשטיין און אַנדערע. אין דעם ליטעראַרישן קרייז פלעגט מען לייענען און דיסקוטירן די ווערק פון די שעפער פון דער מאָדערנער יידישער ליטע־ראטור, און אַרומריידן די סאָציאָלע און נאַציאָנאלע פראָבלעמען וואָס פלעגן אַרויפ־שוומען אין פאַרלויף פון לייענען. און טאָקע דאָרט, אין דעם ליטעראַרישן קרייז איז געלייגט געוואָרן דער פונדאמענט פאַר אַ באַוועגונג וואָס האָט געהאט פאַר אַ ציל: אויפנעמען און פאַרשפריטן דעם מאַרקסיסטישן וועלט־באַנעם צווישן דער ראָטנער יוגנט. דאָרט איז געבוירן געוואָרן די אידייע, און דאָרט זיינען געמאַכט געוואָרן די ערשטע שריט אויף אייגנזוקויפן די ווערק — פאַר זייער שטודיום — פון די שעפער און באַגרינדער פון וויסנשאַפטלעכן סאָציאליזם. דאָס איז פאַרגעקומען אין 1924. דער אינטערעס צו די פראָבלעמען פון סאָציאלער און נאַציאָנאלער אומגלייכ־הייט האָט געמומען די אויבערהאנט איבער די דאן ליטעראריש - דערציערישע פראָבלעמען.

וועז דער ליטעראַרישער קרייז האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן — און דער גורם דערצו איז געווען די פוילישע פאַליציי וואָס האָט דערשמעקט איר עקזיסטענץ און האָט געמומען קוקן קרום — האָט אַ טייל זיך דערשראָקן און איז געוואָרן פאַסיוו, אַ צווייטע טייל פון דער גרופע איז אוועק פאַראוים, איז געגאנגען אַהין, וווּ דער וועג האָט לאַגישערווייז געפירט: צו דער ארבעטנדיקער יוגנט, צו דער נישט דערשאַטטער,

אַרבעטער יוגנט. — עס זיצן פון לינקס צו רעכטס לייב קאַטלער, בערל שניידערס טאָכטער, דער דריטער נישט באַקאַנט, עס שטייען: מאיר לייב שטערן (אין אורוגוויי) און יאַנקל סערטשוק (אין קאַנאַדע).

אַרבעטער יוגנט אין 1930.

באסיאקישער געזעלן־יוגנט. די גרופע איז באשטאנען פון חנא טיקטינער, אהרן שפירא און כ. ווארשעווער.

דער ציל איז געווען ארגאניזירן דעם ארבעטער עלעמענט סינדיקאל. ארויס־רייסן אים פון דער גאסיקער הפקרות און גייסטיקער אפגעשטאנענקייט, און אים דערציען מיטן אויסקוק אים צו פארוואנדלען אין א קלאסן־באוווסטזיניקן געזעל־שאפטלעכן כוח אין לעבן פון שטעטל.

פארשיידענע פאקטארן האבן געווירקט אז דאס אויפקלערעדישע ווארט זאל אויפגעבאפט ווערן, און דער לאזונג: שאפן אן ארבעטער פאראיין זאל באלד גע־פינען דעם געהעריקן אפקלאנג. איינער פון די פאקטארן איז געווען דער ביישפיל פון די שטעטלשע האנטווערקער, וואס זיינען געווען ארגאניזירט און האבן אויסגע־איבט זייער איינפלוס אויפן לעבן פון שטעטל.

מ'האט זיך אבער, אויך אנגעטראפן אוף שוועריקייטן ביים צוטרעטן צו דער פראקטישער ארבעט. די הויפט־שוועריקייט איז געקומען מצד דער מאכט וואס האט געקוקט קרום אויף יעדער ארבעטער ארגאניזאציע. און אוף אנצושליסן זיך אין אזא אינסטיטוציע האט מען געדארפט האבן א געוויסע מאס געוואגטקייט. קענע־דיק די הערשנדיקע פאליטישע אומשטענדן.

דאך, באלד פונעם ערשטן מאמענט האט די באווענגונג געקריגן עטלעכע ענטו־זיאסטן פון צווישן דעם ארבעטער עלעמענט, דאס זיינען געווען דוד לאנגער, עקיבא דרוקער, די ברידער משה און אהרן שמואל, די נייטארן ברכה פייגע.

ס'האט נישט לאנג געדויערט און ס'איז געדונגען געווארן א צימער ביי איצל בלאוושטיין דעם טראטש. די ערשטע פאר זלאטעם זיינען געשאפן געווארן צווישן די איניציאטארן מיט גרויס שוועריקייט, ווייל מ'איז געווען ארעם ווי די נאכט. אביסל האט ארויסגעהאלפן ניסקע שפירא (אומגעקומען), דער זון פון דעם רייכן שענקער דוד אהרן שפירא. א בחור אן אינטעליגענטער און מיט פארשטענדעניש און סימפאטיע פאר דער פראגרעסיוער באווענגונג.

שנעל איז דער פאראיין געווארן די גייסטיקע היים פון דער ארבעטער יוגנט און די לעבעדיקסטע אינסטיטוציע אין שטעטל. יעדן אוונט פלעגט דער נישט גרויסער צימער אנגעפילט ווערן מיט ארבעטער פון אלע פאכן און מיט נייטאריגן. (דאס איז געווען די איינציקע פרויען מלאכה וואס האט עקזיסטירט אין שטעטל). די פרייטיק־צו־נאכטן און שבתדיקע נאכמיטיקס איז דער פאראיין געווארן דער זאמל־פלאץ פאר אט־די געווענע גאסן־יונגען. שמועסן, פארלעזונגען, קעסטל־אונטן האבן אנגעהויבן פאראינטערעסירן. מ'האט געשאפן א כאר, און מען האט גענומען זיך אויסלערנען זינגען ארבעטער לידער. עדלשטאט, באווישעווער, א. רייזען האבן פארנומען דעם השובסטן פלאץ פון רעפערטואר. דאס געזאנג האט געשאפן שטימונג, געגעבן מוט און קלאסן־באווסטזיין.

נישט אלע וואס פלעגן קומען אין פאראיין זיינען געווארן מיטגלידער און איניקע האבן אפילו מיט דער צייט אויפגעהערט צו קומען אין די אוונטן. דאס געשפענסט פון דער פאליציי האט געשראקן און אוועלכע נישט איז מסירה קען פארענ־דיקן מיט אלעמען אין קאזולער אדער לוצקער תפיסה. זאל דא באמערקט ווערן אז אזא מסירה האט קיינער נישט דערווארט פון באווסטזיניקע פארטייאישע קעג־נער אויף דער יידישער גאס. ניין! די אידייאישע שטריכן פלעגן געלופטערט ווערן צווישן זיך. אפטמאל זיינען די קאמפן געפירט געווארן מיט ברען, מיט היץ. אבער שטענדיק מיט ארגומענטן אלס אייניציק געווער. אנטקעגן דער נישט־יידישער וועלט האט דער יידישער אהדות אין שטעטל שטענדיק געגומען די אויבערהאנט. עס זיינען אפילו געווען פאלן ווען א חלוץ איז צוגעקומען אן געווארנט: חברה, היט זיך

ס׳דרייט זיך דאָ ארום א... די געפאר פאר א מסירה האָט געלויערט פון מענטשן וויטע פון יעדער מין געזעלשאפטלעכער אקטיוויטעט. פרעמדע צו אלע נאציאָנאלע, סאציאלע און אפילו לאקאלע פראבלעמען, אבער גרייטע צו פארקויפן זיך פאר גלט אפילו צום טיוול.

ס׳איז געווארן קלאר, אז דער פאראיין מוז אומבאדינגט האבן א לעגאלע עקזיסטענץ. מ׳האָט זיך דערפאר געווענדעט קיין לוצק צו דער ראיאנער צענטראלע פון פראָפעסיאָנאלע פאראיינען וואָס איז געשטאנען אונטערן איינפלום פון דער פ. פ. ס. מיט א מעלדונג אז ס׳האָט זיך געגרינדעט א פראָפעסיאָנאלער ארבעטער פאראיין, צוזאמענגעשטעלט פון פארשיידענע פאכן און אז מ׳פארלאנגט זיך אנ־צושליסן צו זיי. זייער ענטפער איז געווען א פאזיטיוויער. ס׳האבן זיך אבער געשאפן שווערקייטן: די קארעספאנדענץ און די גאנצע ביורא ארבעט האָט געדארפט געפירט ווערן אויף פויליש, דער סעקרעטאר האָט געמוזט זיין אדער אן ארבעטער פון איינעם פון די אנגעגעבענע פאכן וואָס שטעלט צוזאמען דעם פאראיין און א מיטגליד פונעם זעלבן, אדער א באצאלטער אנגעשטעלטער.

קיין ארבעטער וואָס זאָל קענען נעמען אויף זיך אזא אויפגאבע פון א סעקרעטאר איז נישט געווען. ס׳איז דערפאר באשלאסן געווארן צווישן די אנפירער אז כ. וואַרשעווער, וואָס האָט צום פאראיין נישט געקענט געהערן, זאָל ווערן אפיציעלער סעקרעטאר — א זאך וואָס ער האָט שוין פריער געטאָן אומאפיציעל — מיט א גע־האלט פון 20 זלאָטעס א מאָנאט.

אין א קורץ שטיקל צייט איז אנגעקומען די אנערקענונג פון לוצק. דעמאלט האָט מען ערשט געדארפט ארויסקריגן די לעגאליזאציע פון די העכערע פאליציי־אישע באהערדן, נישט פון ראטנע נאר פון קאָוולע. און דאָס איז געווען די שטארקסטע וואנט דורכצוברעכן. דער סעקרעטאר האָט געדארפט פאָרן קיין קאָוולע. פערזענלעך אדורכפירן די באמיאונגען, און פערזענלעך זיך אונטערווארפן א חקירה ודרישה אין דער קאָוולער פאליציי־שעפאטור — פון פאליטישער כשרות. און דער עיקר די קלאַין־פראגע: צו וואָס עפעס דארף ראטנע האבן אן ארבעטער־פאראיין? ס׳זיינען אוועק טעג און וואָכן און די לעגאליזאציע איז נישט אנגעקומען. ביז א דאנק א רעקאמענדאציע פון א קאָוולער חבר, דער השומר הצעיר טוער י. שוחט, צו איינעם א שטיקל מאבער, האָט זיך דאָס אייז געריבט. און אנפאנג נאוועמ־בער 1928 איז ענדלעך די לעגאליזאציע אנגעקומען.

די ידיעה איז באלד פארשפרייט געווארן איבערן שטעטל. די פרייד וואָס האָט געהערשט צווישן די אקטיוויע טוער האָט אויך אנגעשטעקט זייטיקע, און צום קעסטל־אוונט דעם ערשטן פרייטיק־צו־נאכטס איז דער לאקאל געווען ממש אנגע־שטאפט, און מיט א סך נייע פנימער.

מ׳האָט באשלאסן צו פראווען אן אפיציעלע דערעפענונג מיט א גרויסן יום־טוב. ס׳איז געדונגען געווארן דער זאל ביי איצל לארבער. אויף דער זאבלאָטיער נאָס. מיטגלידערנס האבן געבאקן לעקעכער מיט קיכלעך. און מיטגלידער האבן זיך בא־שטייערט מיט וואָס און מיט וויפל איינער האָט געקענט. אלע האבן זיך אנגע־שטרענגט אז דער יום־טוב זאל זיין א גרויסער און אימפאזאנטער. און אזעלכער איז ער טאקע געווען. אין דער צווייטער העלפט דעצעמבער איז אן אוונט א פראָסטיקן, א שטילן, האָט אהרן שיעס טרובע מיט דער נאנצער קאפעליע כלי־זמר איבערגעריסן די איינגעדרימלטע שטעטלשע שטילקייט. מ׳איז זיך פריער צוזאמענגעקומען אין פאראיינס־לאקאל. און נאך א פאר ווערטער פון כ. וואַרשעווער, האָט מען געטרונקען א לחיים, און דערנאך א גאָס געטאָן ווי ס׳פירט זיך א גלעזל בראָנפן אקעגן סופיט איבערן עולם. אפגעזונגען דעם אינטערנאציאָנאל איז מען ארוים פון לאקאל און אלע האבן זיך געלאָזט גיין איבערן פארשנייטן איינגעדרימלטן מארק, צום גרויסן זאל

וון ס׳האָבן געווארט די צוגעגרייטע טישן און די איינגעלאדענע גענסט, וואָס אייניקע זיינען ספעציעל געקומען פון קאָוולע און מאלעריטע. פּאַראוס אהרן שיע מיט דער טרובע הינטער אים זיין טאטע מיט דער פלייט און דער פויקער מיט דער גרויסער פויק. און דערנאָך די מאסע פרייליכע, יום־טובדיקע זינגענדיקע יוגנט.

דאָס ערשטע און אייניקע מאָל איז אין שטעטל געפראווען געווארן אזא מין יום־טוב. און צום ערשטן מאָל האָט די האַרעפאשנע יוגנט זיך דערפילט דערהויבן, האָט דערפילט אז זי איז אויך עפעס.

כמעט א גאנצע נאכט האָט מען געיום־טובט. געגענן און געטרונקען (דאָס טאקע בצימצום) געטאנצט און געזונגען און היים אפּלאָדירט די רעדנער און די פּשוטע ווערטער פון די אַנגעקומענע באַגריסונגען.

די וויטערדיקע טעטיקייט פון פּאראיין איז געווען בלויז אריינטירט אויף פּאָליטיש־דערציערישער ארבעט. אויפקלערן, באַקענען, אריינפירן אין דער אומבאַקאַנטער וועלט פון דער אַלוועלטלעכער ארבעטער באַוועגונג און פון די געזעלשאפט־לעכע און אידעאָלאָגישע באַוועגונגען אויף דער יידישער גאס. פּאַרלעזונגען און רעפעראטן זיינען פאַרגעקומען אָלע פרייטיק־צו־נאכטס און שבת נאכמיטיק. ס׳פלעגן אמאָל אראָפקומען רעדנער פון קאָוולע, בריסק און אַנדערע שטעט, קיין פּאָליציי־אישע דערלויבענישן וואָס זיינען נייטיק געווען פאר אזעלכע רעפעראטן זיינען נישט געווען, מ׳איז געווען אויסגעשטעלט ארעסטירט צו ווערן. דעמאָלט פלעגן עטלעכע חברים זיך אויסשטעלן איבער די געסלעך וואָס פלעגן פירן צום לאָקאל, פּאַרמירנדיק א מענטשלעכן טעלעגראף כדי דורך פון פריער אפּגעמאַכטע געוויסע צייכנס שנעל מודיע זיין אין לאָקאל אויב פּאָליציי ווערט זיך באַווייזן.

אין פעברואר 1929 האָט פילסודסקים פּאָליציי אַנגעהויבן א ברייטע אונטער־דריקונגס־אַקציע קעגן דער רעוואָלוציאָנערער ארבעטער באַוועגונג אין וואָלינער געגנט. א כוואָליע פון גרויסע מאסן־ארעסטן און פייניקונגען האָט זיך אויסגעשפרייט איבער שטעט און שטעטלעך און האָט אויך ראטנע נישט אויסגעמיטן.

דער סעקרעטאַר, וואָס איז געווען זיין צענטראָלער נערוו, האָט עמיגרירט. פון די איבערגעבליבענע טוער זיינען אייניקע ארעסטירט און איינגעשפארט געווארן אין דער לוצקער תפיסה, ווי דוד לאנגער, חנא טיקטינער, אהרן שפירא, לייב באיאן. און די איבעריקע צוליב מורא האָבן מער נישט געוואָלט אַנגיין מיט דער פּאראיינס־טעטיקייט.

דער ארבעטער פּאראיין איז געווען נאָך א בלום מיט אן אייגנארטיקן קאָליר אין דעם שיינעם פיל־קאָלירטן קראנץ פון אינסטיטוציעס, אַרגאניזאציעס און פּאָר־טייאישע שאטירונגען וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אין איר געזעלשאַפט־לעכן אויסדרוק אונדזער ליב שטעטעלע ראטנע.

ישראל האניק

„א גניבה"

יעדער ראטנער, וואס האט געהאט א שייכות צו די יונגטלעכע ארגאניזאציעס, האט זיך בינטל זכרונות וועגן געשעענישן, וואס זענען איצטער אוים ווי אזוי־טורעס, אבער אין יענער צייט זיינען דאס געווען ערנסטע ענינים, און זייער אפט שווערע פראבלעמען.

אין די פארשידענע יונגט־ארגאניזאציעס, וואס זיינען געווען אין שטעטל און וואס האבן געהאט אין זייערע ריינען די גאנצע יונגט, האבן זיך שטענדיק גע־שאפן מאדנע רוגזן צווישן די אנפירנדיקע עלעמענטן און זייערע קרייזן. יעדן עם האט זיך אין א וועלבער נישט איז ארגאניזאציע אייגער פון די אנפירער צעקריגט מיט די קאלעגן, פלעגט ער נישט בלויז פארלאזן די ארגאניזאציע, נאר אויך ארויס־טרעטן אין א צוויטער, אדער גאר זיך שאפן א נייע ארגאניזאציע, כדי צו האבן ווו צו אויסלאדן זיין ענערגיע. קיין אין ריכטונג, וואס איז געווען אין פוילן האט ביי אונדז נישט געפעלט, אבער די גאר וויכטיקסטע, ערנסטע, עלטסטע אין יארן — ניט פון די מיטגלידער, נאר פון עקזיסטענץ — איז געווען דער „השומר הצעיר".

דער החלוץ הצעיר אין 1930

אנדערע ארגאניזאציעס זיינען אויפגעקומען און פארשוווונדן, דער השומר הצעיר האט זיך כסדר געהאלטן. האט זיך געמאכט, אז אן ערנסטע אנפירנדיקע גרופע פון אט־דער ארגאניזאציע האט זיך צעקריגט און איז אוועק, בפירוש נישט צוליב

אידעאָלאָגישע חלוקי דעות. האָבן מיר פון ס'ערי געגרינדעט דעם „החלוץ הצעיר", וועלכער איז שוין געהאט מיט יאָרן צוריק פאָרשוווּנדן פון שטעטל. דער „החלוץ הצעיר", ווי איך געדענק, האָט זיך געפונען אויף דער הויאָנקער גאָס, נעבן דער בריק ביי לייזער דעם דיבעטשנער. די פירער זיינען דעמאָלט געווען ל. אברוך ל. גינזבורג, היינט אין צפון אמעריקע און שלמה כהן. זיי האָבן אייניקע יאָר געפירט א זייער לעבעדיקע טעטיקייט און א פאָזיטיווֹץ ארבעט. בעת זייער אָנפירונג זיינען מאָטל וויינשטיין, משה שטערן און א סך אַנדערע חברים אַוועקגעפאָרן, פריער אין די קיבוצים און דערנאָך קיין ארץ ישראל. די אָרגאַניזאַציע איז זיך שפּעטער צעפאַלן און זיי האָבן איבערגעלאָזט א העברעאישע ביבליאָטעק מיט הונדערטער ביכער פון גרויסן ווערט. די ביבליאָטעק איז אַריבער צום „חשומר הצעיר" און זי איז דאָרט געבליבן אייניקע יאָר און די אָרגאַניזאַציע האָט אויף איר גוט אַכטונג געגעבן. זייענדיק איר ביבליאָטעקאר עטלעכע יאָר, קען איך דאָס באַשטעטיקן. אָבער ווי נאָר איך בין צוגעטראָפן צו דער גרופע רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן פאָרלאָזט די אָרגאַניזאַציע, האָט מען מיך מיט נאָך א חבר באַזייטיקט פון אמט.

אָזוי ווי מיר האָבן אָנגעהויבן אויפלעבן דעם נייעם „החלוץ", האָבן מיר געמוטן זוכן מיטלען ווי אזוי זיך אָריינצובאקומען אין דער פאָרוואלטונג פון דער ביבליאָטעק. און מיר האָבן געפילט, אז מיט האָבן דערצו מאָראלישע רעכט, וויבאל די ביבליאָטעק איז דאָך געשאפן געוואָרן פון „החלוץ". און איך האָב זיך באַוונדערט געפילט באָרעכטיקט דערצו, ווייל איך בין אַזויפיל יאָרן געווען ביבליאָטעקאר.

מיר האָבן אויף א זיצונג באַטראַכט האַלב־קאָנספיראַטיוו דעם ענין זייער ערנסט און מיר האָבן אָנגענומען די געהעריקע באשלוסן, וועלכע זיינען געווי־

ועד החלוץ אין 4-1933 — פון רעכטס צו לינקס: עס זיצן דער קדוש בערל האָניק, א שליח, (אומבאַווּסט זיין נאָמען), משה גוטמאַן (ישראל), חיים איידעס (אַרגענטינע), שמחה לעקער (ישראל), צווייטע ריי: איסער (ישראל), מאָרדער (ישראל), מ. ח. פוקס (ארגענטינע) קדוש יואל גרינשטיין און משה האָניק (ארגענטינע)

געארבעט געווארן לחלוטין בסוד. צו פירן דירעקטע פארהאנדלונגען וועגן דעם מיט דעם „השומר הצעיר" האט נישט געקענט זיין קיין רייד. מיר האבן זיך פארמאסטן אויף א געוואגטן מאנעוור, דורך וועלכן מיר האבן די מאכטהאבער געדארפט צווינגען אדער אינגאנצן קאפיטולירן, אדער אונדז צונעמען פאר טיילווייז שותפים.

אויף דריי חברים איז ארויפגעלייגט געווארן די פליכט זיי זאלן געגנט אויסארבעטן און צוגרייטן דעם פלאן און אויך פארווירקלעכן און איבערהויפט מיט דערפאלג, וויבאלד אזוי פאדערט דער וועד און דער פרעסטיזש פון אונדזער ארגאניזאציע. די דריי חברים זיינען געווען מייע וויינשטאק (היינט אין ישראל), אברהם גראבאו ע"ה, (געפאלן אין ארץ ישראל) און דער וואס שרייבט אט די שורות. דער פלאן איז געווען: פישוט פרובירן זיך ארויינצובאקומען אין לאקאל, אויפרייסן די שאפע און ארויסנעמען א פאר הונדערט ביכער און זיי ערגעץ באשטעקן — און שפעטער מעלדן דעם וועד פון דער תרבות שולע און איר פירער אין לעמבערג נה קעצקער ע"ה, וועלכער איז געווען פון די נעאבטעסטע און חשובע מענטשן. דער דאזיקער וועד האט געדארפט דערלויבדיקן דעם ענין. דער טאג, וואס איז באשטימט געווארן פאר דער אקציע, האט זיך דערנענטערט און דאס איז אויסגעפאלן ערב יום־כיפור צוליב געוויסע וויכטיקע מאטיוון איז דאס געווען דער בעסטער צייט, וויבאלד לאקאל וועט זיין פארמאכט צוליב ערב א יום־טוב, וועלן אלע זיינען פארזאמען און פארטאן אין די הייזער מיט כפרות־שלאגן מיט שוחטים און רייניקן...

מיר זיינען אוועק אין אוונט צו כמיעליערן, וווּ זיי האבן געהאט דעם לאקאל מיט גרויסע זעק און א שטיק אייזן אויף צו קענען עפענען די טיר און אויך די שאפע. די שטוב־מענטשן זיינען געווען פון שטארק פארנומען און זיי האבן אויף זיבער געמיינט, אז די חברה זיינען, ווי אלע אוונט, געקומען אין לאקאל אריין אדורבצוזיצן זייערע שיחות און פארוויילונגען. מיר האבן מיט א מערקווירדיקער ריאקציע ארויסגענומען די וויכטיקסטע ביכער מיט דעם בוך רעגיסטער. און די נייע ביכער וואס זיי האבן ערשט נישט לאנג דערהאלטן, איינגעפאקט זיי אין די זעק. האבן מיר זיך ארויסגעשלייכט אין דער פינצטערער הוליאנקער גאס ביז צו אלעזר דעם קאניאך, סטאלינער חסידס שטוב. דורך אט־דעם גסל זיינען מיר אריבער צו די גוישע געסלעך ביז צו אונדזער שפייכלער, וואס האט זיך געפונען ביי די קלאטשעס. ווי שווער דאס טראגן ביכער איז, האבן מיר ערשט דעמאלט דערפילט, אז ס'איז זייער א שווערער לאסט וואס דריקט. אזוי האבן מיר זיך אריבערגעדראפעט איבער איניקע פלויטן, וווּ חינט זיינען אונדז באפאלן — ביז מיר זיינען מידע און צעריסענע געקומען צו דעם ציל בשלום. ארום דעם שפייכלער האבן מיר געהאט אן אלטע שטוב, וואס איז געווען אנגעפולט מיט שמאטעס, אהין זיינען מיר אריין אין דער פינצטערניש און באהאלטן דעם גייסטיקן אוצר, נאך איניקע שעה פון שווערער ארבעט. געווייסט האבן מיר אז מיין ברודער בערל ע"ה (אומגעקומען דורך די נאצים 1942), וועלכער איז געווען און געבליבן דער עקסטרייסטער חשומרניק, וועט אויף זיבער לויפן זוכן אהין — אבער מיר האבן אזוי קינסטלעך אפגעמאכט, אז ער וועט נישט געפינען. דעם רעגיסטער־בוך מיט די וויכטיקסטע אפפירן האט אוועקגענומען מייע צו גיטל קאדש ע"ה (אומגעקומען דורך די נאצים אין 1942) אין דאס אריינגערוקט אין הרובע.

צומארגנס נאר פרי האבן מיר געהאט א עקסטרע זיצונג איבערגעבנדיק אלע אונדזערע אנווייזונג דערפילנדיק דעם באשלום, און מיר האבן געשיקט א בריוו צו קעצקערן מעלדנדיק וועגן אונדזער באשלום.

אין שטעטל איז געווען פרייליך, ס'האט גערשט און געקאכט. די וויגנטלעכע פון אלע ארגאניזאציעס האבן זיך ארומגעדרייט ארום תרבות שולע. די השומר־

הצעירניקעס זיינען ארומגעלאָפן זוכן. מיין ברודער בערל ע"ה איז געלאָפן אין שפייכלער זוכן, אָבער זיי האָבן נישט געפונען, קעצקער האָט דערווייל צעריסן אויף אן עקסטרא זיצונג אויף צו דערליידיקן דעם ענין נאָך אייניקע שעה שווערע ראַנגלעניש איז ארויסגעטראָגן געוואָרן דער אורטייל: 1) אז זיי אָנערקענען פאָר דעם החלוץ־הצעיר צווי פארשטייער אין דער פאַרוואלטונג פון דער ביבליאָטעק אן 2) מיט דעם באַדינג אז די „גנבים" זאָל מען נישט שיקן אין דער פאַרוואלטונג. מען האָט אונז ארויסגערופן, און פאַרגעלייגט דעם אָפמאַך. וועלכע אלע האָבן אונטערגעשריבן. אונדזער גרופע האָט אריינגעשיקט אונדזערע חברים שמואל גאָלדמאן (היינט אין ישראל) און בתיה חיט ע"ה אין דער פאַרוואלטונג.

ראָטנער אין קאַמף
פֿאַר אונדזער
הייַמלאַנד

קעמפער און בויער פון דער ייִדישער מדינה

צוריק מיט צענדליקער יאָרן האָבן פיל ראַטנער יונגטלעכע עולה געווען קיין ישראל און דאָרט געוואָרן די בויער און שמידער, און מיטאַטייליקטע אין הערשאַפט אויפבוי־ווערק פון דעם נייעם יידישן לעבן.

ראַטנער יונגט האָט מיטגעשטייערט מיט זייער שוויים און בלוט פאַר דעם לאַנד און פאָלק. און איינצלנע טרייע זין זיינען געפאַלן אויף דעם מזבח פון גאולת־העם אויף זייער וואַך־פאָסטן.

צווישן די ערשטע געפאַלענע איז געווען דער בן־עיר איצי בער טאַקער צוזאַמען מיט דעם העלדישן פירער יוסף טרומפּעלדאָר און זיין גרופּע, שפּעטער זיינען גע־פאַלן די חברים א. גראַבאָווסקי און לייבל אברוך, וועלכע זיינען געווען פון די אַקטיוויסטע אין דער קיבוצישער באַוועגונג. די לעצטע צוויי זיינען באַערט געוואָרן מיט באַזונ־דערע אויסגאַבעס, געווידמעט זייער אַנדענק. מיר ברענגען אין דעם דאָזיקן פּנקס פיל פון זיערע לידער און סקיצן און אויך פיל וואָס זייערע חברים האָבן געשריבן וועגן זיי.

דער ראַטנער איצי בערל טאַקער צווישן די גיבורים פון תל חי

צווישן די גבורים און קדושים, וועלכע האָבן אינאיינעם מיט יוסף טרומפּעלדאָר פאַרטיידיקט תל־חי און זיינען דאָרט געפאַלן, איז געווען אויך אַ ראַטנער. זיין נאָמען איז געווען איצי־בערל טאַקער; ער איז געווען איינער פון די געטרייסטע און אי־בערגעגעבנסטע חלוצים אין ארץ־ישראל.

תל־חי געפינט זיך אין אויבערשטן גליל, אין ווייטסטן צפון פון לאַנד. אין יענער געגנט האָבן זיך געפונען ישובים־אוואַנגאַרדן און געפאַרן אַהין זיינען נאָר מוטיקע, וועלכע האָבן געוווסט, אַז זיי וועלן דאָרט כסדר זיך געפינען ביי שווערער אַרבעט און אויף אַ פראַנט. די צוויי קיבוצים כפר גלעדי און תל־חי האָבן געהאַט אויסצו־שטיין די שווערסטע און געפערלעכסטע קאַמפן.

אין תל־חי האָט זיך געפונען יוסף טרומפּעלדאָר, איינער פון די הערלעכסטע און העלדישסטע פיגורן, וואָס דאָס יידישע פאָלק האָט פאַרמאָגט אין משך פון זיין גאַנצן קיום. טרומפּעלדאָר האָט געהאַט מיט זיך אַ שטאַב פון געקליבענע חלוצים און די יידן פון ראַטנע וועלן אויף שטענדיק זיך פילן שטאָלץ, וואָס אין אָט דעם שטאַב איז געווען זייער בן־עיר בערל טאַקער.

דער לאַזונג פון יוסף טרומפּעלדאָר איז געווען — נישט אָפּטרעטן קיין שום פּא־זיציע פון לאַנד. תל־חי איז אין יאָר 1920 געווען אַ גאָר געפערלעכע פאָזיציע און דאָרטן האָבן שטענדיק געפייפט פאַרעטערישע קוילן איבער די קעפּ פון די יידן. און טרומפּעלדאָר מיט זיין שטאַב האָבן נישט אָפּגעטראָטן.

געפאַלן איז טרומפּעלדאָר אינאיינעם מיט זיינע באַגלייטער אין י״א אדר פון תר״פּ (צוריק מיט פיר און דרייסיק יאָר). אַ פאַרעטערישע באַנדע בעדואינער

האָבן דערקלערט, אַז זיי זיינען געקומען זוכן פראָנצויזן און מען האָט זיי אַריינגע־לאָזט און זיי האָבן געגומען באָלד שיסן און צום ערשטן האָבן זיי דערשאָסן אַ פרוי — דבורה דראכלער. טרומפּעלדאָר איז געפאַלן פון אַ פּאַרטיזאַנישן שאָס בעת ער איז געלאָפֿן דורך דעם הויף און אויך אונדזער כּן־עיר איצי־בער טאָקער איז גע־פאַלן, וועו ער האָט געפרוווט דורכלויפן דעם הויף. עס איז באַוווסט, אַז טרומפּעל־דאָר האָט פאַר דעם פּאַרמאַכן אויף אייביק זיינע אויגן געזאָגט די ווערטער: „טוב למות בעד ארצנו" — ס׳איז גוט צו שטאַרבן פאַר אונדזער לאַנד. מיט די זעלביקע ווערטער האָבן מיסתמא אַלע זיינע באַגלייטער פּאַרמאַכט די אויגן.

ביים אָנקומען קיין כּפר גלעדי און תל־חי טרעפט מען אַ מאָנומענט, וואָס שטעלט פאָר אַ לייב וואָס ברומט אין מדבר אַריין און אין דער גאַנצער וועלט. דאָס איז דער מאָנומענט וואָס איז געשטעלט געוואָרן די העלדן פון תל־חי און אונטער אָט דעם

קבר אחים פון יוסף טרומפּעלדור און זיינע חברים, צווישן זיי דער ראָטנער איצי בערל טאָקער.

מאָנומענט געפינט זיך דער בריידער־קבר, ווו עס ליגן די גופים פון דבורה דראכלער, בערל טאָקער, יוסף טרומפּעלדאָר, בנימין מונטער, שרה טשיזשיק, שניאור שאַ־פּאַטשניק, אהרן שער און שארף. דער צווייטער דערמאָנטער, איצי־בערל טאָקער, ווי געזאָגט, איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין ראָטנע.

איצי־בערל טאָקער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1890 ביי די עלטערן חיים יידל און צירל טאָקער. זיי האָבן געהאַט 10 קינדער. אַליין בעלי־מלאכות פון באַ־לעבאַטישע און פּאַרצוויגטע פאַמיליעס אין ראָטנע, האָבן זיי זייערע קינדער דער־ציגן אין גייסט פון ייִדישקייט און אַרנטלעכקייט.

אין יאָר 1913, אַ יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זיך איצי־בערל מיט זיינעם אַ ברודער (אַ צווילינג) צוגעשטעלט צום פּריזיוו. אין יענער צייט האָט

די רוסישע מאכט פון א צווילינג אויסגעקליבן אייגעם, אבער איצי־בערל ווארט נישט אויף דעם אויסוואל, נאר ער פאדערט אז מ'זאל אים צוגעמען צום דינסט. ער איבערצייגט די מאכט און די עלטערן אויף צו פארטרעטן דעם ברודער און אזוי גייט ער אוועק אין דער רוסישער ארמיי דינען.

שפעטער־צו ביי דעם אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה, ווען ער הערט סוף מלחמה דעם רוף וועגן דעם יידישן לעגיאן, איז ער פון די ערשטע וואס שליסן זיך אן און גייט דעם וועג פון די ערשטע פיאנערן פון חלוצישן גייסט.

אין ישראל קומט ער אין קאנטאקט מיט דעם גרויסן היסטארישן העלד יוסף טרומפעלדאר און ווי דער גורל האט געוואלט, שליסט ער זיך אן אין זיין גרופע און פאלט צוזאמען מיט די לעגענדארע העלדן אין תל־חי, וועלכע וועט פארבלייבן אייביק ווי די שענסטע הערואישע טאט אין דעם יידישן פאלק.

ראטנער לאנדסלייט פילן זיך באמת שטאלץ, וואס ביי דעם וויגעלע און אנהייב פון די חלוצישע טעג האט זיך געפונען א זון פון דער פארצווייגטער פאמיליע טאקער, וועלכער איז געגאנגען צוזאמען מיט דער גרופע אין דער שפיץ פון י. טרומפעלדאר אויף דעם מזבח פון גאולת־העם.

ישראל האָניק

אברהם גראַבאָוו

ס'דערמאָנט זיך די אייגדרוקספולע ווינטער-נעכט אין דעם קליינעם צימערל פון דער חלוץ-אַרגאַניזאַציע, ווו עס האָט דער עלטערער חבר געלייענט די ווונדערבאָרע פּאָעמע פון יצחק למדן — „מסדה"...

מיר האָבן מיטגעלעבט און מיטגעריסן געוואָרן מיט דער פּאָעמע, ווייל אויך אונדזער ווירקלעכקייט איז געווען ענלעך צו די זעלבע פינלעכע ליידן. אין די הייַמען פֿ דערשלאָגנקייט פון די טאָג-טעגלעכע זאָרגן, פון שטייערן און עקזעקוטאָרס, און דאָס טרויעריק-כּארימטע וואָרט פרנסה וואָס פלעג שטענדיק ליגן ביי די פאַמיליע-לייט אויף די ליפּן; די פּרישע דערינערונגען פון דער מלחמה, פון פּאָגראָמען און הונגער-טעג. און אין די זאָכלעכע ביז גאָר ערנסטע דיסקוסיעס, וואָס זיינען געווען אָנגעפולט מיט פֿ ביטערן וויץ, האָט אברהם שטענדיק מיט פֿ גלאָנץ אין די טיפּע בלויע אויגן, אָנגעווויזן דעם וועג, דער לעצטער און אָנטשיידענער וועג, ווו מיר וועלן זיך קענען אויסלעבן און אויסלייזן פון די אַלע פּאַראורטיילן, פון גלות צרות און פון די גייסטי-קע פיינען, דער וועג צו פֿ בעסערער און שענערער וועלט, וואָס מיר ווילן בויען און שאַפן פּאַר זיך און פּאַר אַנדערע. די סאָציאַליסטישע געזעלשאַפט, ווי דער יחיד אין דער געזעלשאַפט, זאָל פּאַרשטיין און באַגרייפן דעם הומאַניטאַרן זין פון וואָרט מענטש, וווּ אַלע וועלן געפינען זייערע היימען, אויף קאָלעקטיווע יסודות, ווו אונ-דזער לעבן וועט אָנגעפולט ווערן מיט אַן אינטערעס...

אין זומערדיקע טעג, אין שטעטלדיקן לאַנגוויל און אין מעלאַנכאָלישע פּאַר-יאושטע שטימונגען, פון פוסטקייט פון לוידיק גיין, פלעגן מיר גיין אין די פעלדער, אויף די גראָזן, ליגן, לייענען און שמועסן פון אַזוי פיל פראָגן און פראָבלעמען.

מיט אַן אומדערמידלעכער ענערגיע האָט אברהם געפירט זיין שמועס מיט פֿ שלל פון געדאַנקען, אַזעלכע שאַרפזיניקע און דורכגעטראַכטע, כאָטש עס האָט גע-וויעזט אַן אומעט און פֿ פּסימיסטישער גייסט פון ברענערן, גנעסין, ביראַן און עס האָט גענאָגט אַזוי אין אונדזערע הערצער. מיר האָבן געזוכט אַן אינטערעס וואָס זאָל אָנפילן אונדזער זיין. שעהנוויז פלעגט מען אָפּליגן אין דעם שטילן רואיקן שאַ.

דאָן האָבן מיר אָנטגיליטיק אָנגענומען דעם קיבוץ, די סאָציאַליסטישע קאָמונע פּאַר אונדזער צוקונפט, און אברהם האָט עס אויסגעדריקט אין אונדזער העקטאַ-גראָפישן זשורנאַל „ביטוים" וואָס מיר פלעגן אַרויסגעבן.

ער האָט זיך אַוועקגעלאָזט קיין קלאָסאָוו, דער בּארימטסטער און גרעסטער קי-בוץ און אויך דער שווערסטער פּאַר אַזא מענטש ווי אברהם. נאָך אייניקע מאָנאַטן האָט מען אים געשיקט קיין וואַרשע אין חלוץ-סעמינאַר, ווו ער האָט געהאָט די גע-לעגנהייט צו לערנען און קענען ברענגען נוצן דער באַוועגונג, פון אַזעלכע גרויסע ווי י. גרינבוים, י. שיפּער, טאַבענקין און בנארי. און פון דאָרט איז ער אַריין אין דער באַוועגונג, אין איר דעם אינטערעס געפונען, פֿ דערלייזונג פּאַר זיך און פּאַר אַלעמען; דעם אידעאַל געמומען פּאַרווירקלעכן און פּרעדיקן אין די אַלע שטעט און שטעטלער פון וואַלין און שפּעטער איבער גאַנץ פוילן...

מיר האָבן זיך געשיידט מיט זיבן יאָר צוריק, אין קאָוועל, בלויז געציילטע שעהן האָבן מיר פֿאַרבראַכט צוזאַמען, דערמאָנט זיך זכרונות און געפירט א געמיטלעכן שמועס, וועגן מיין און זיין צוקונפט.

איך האָב דאָן דערוואַרט ארגענטינע מיט א טיפן צווייפל, מיט שרעק געקוקט און געגלויבט אין צופאַל וואָס האָט מיר אויסגעזען אזוי פעסימיסטיש, און פֿאַרשטאַנען אז כ'וועל פֿאַרשלונגען ווערן אין דעם כאָאָס, אין דעם אייביקן ווירוואָר.

אברהם גראָבאָוו

א פוסטע שטילקייט האָט געהערשט אין די צימערן פון החלוץ־לאַקאַל, בלויז זאָלבע צווי זיינען מיר געווען. ס'איז געווען כמורנע אין דרויסן, און א אומעט האָט געווייעט ארום, וואָס וועט אונדז שפּעטער שיידן אויף צווי וועגן.

ס'זיינען געווען אומדערטרעגלעכע מינוטן פון טיפן שטילשווייגן. זיינע אויגן האָבן געקוקט און מיך באַדויערט, ער איז געווען גליקלעך: „אין אייניקע יאָר ארום וועל איך דערגרייכן מיין אידעאל, פֿאָרן קיין ארץ־ישראל, ארויסטרעטן אין קיבוץ און דאָרט זיך אויסלעבן. יא, דאָס וועט פֿאַרענטפֿערן אַלץ. דערווייל געפין איך א אינהאַלט אין דער באַוועגונג. כ'בוי און העלף שאפן א נייע לעבן, פֿאַר נייע מענטשן"...

און אויף א זייער באַשיידענעם אופן האָבן מיר זיך געזעגנט אויף דער באַן־סטאַנציע, מיט א טיפן האַרציק להתראות — — — — — — — — — — — — — —

אין 1929 אין די אב־געשעענישן, ביי א פאַרזאַמלונג פון דער ארגאַניזאַציע, האָט אן עלטערער חבר גערעדט וועגן דער סיטואַציע, און גערופן פֿאַרצוועלן די ארבעט פון די קרבנות, בויען און שאפן. אברהם האָט זיך דאָן צעווייגט, דאָס געפיל־פול

האָרין האָט געווינט פאַר דעם ליכטיקן אַנדענק פון די קרבנות — און היינט, צען יאָר שפעטער, איז ער געפאַלן דורך וואַנדאַליזם פחדנותדיקע הענט אין ירושלים... דריי יאָר געווען גאָפיר, פאַרטיידיקט די געפערלעכע פלעצער, און איצט וועט מען האָט אים געשיקט אין סעמינאַר, וווּיטער צו שטודירן און לערנען, איז ער דערמאָנט- דעט געוואָרן... איבערגעריסן געוואָרן אזא לעבן, וואָס מען האָט פון אים פיל דער- וואַרט.

און טויזנטער וועלן קומען פאַרזעצן אונדזער באַוועגונג, און פאַרהייליקן דיין אַנדענק... ווי טראַגיש ס'איז דער גורל, — און ווי אומגלויבלעך דאָס איז, אז אברהם גרבוב, דער חבר און יוגנטלעכער, איז אויך אין דער אייביקייט.

(געדרוקט אין „די נייע צייט", בוענאָס־אייראס 1939)

אברהם גראבאָוו

אין יאָר ת"ש (1940) איז אין רמת־הכובש דערשינען א ביכל פון 120 זייטן מיטן נאָמען „אברהם גרבוב" (אברהם גראבאָוו), וואָס האָט דעם אונטערטיטל „קובץ לזכרו" (א זאַמלבוך צו זיין אַנדענק). אַרויסגעגעבן איז דאָס ביכל, צום ערשטן יאָרצייט זייט אַברהם גראבאָוו איז דערמאָרדעט געוואָרן, פון קיבוץ רמת הכובש און פון דער אַרגאניזאציע „החלוץ הצעיר דרור". אַברהם גראבאָוו האָט געשטאמט פון דעם שטעטל ראָטנע און ער איז געווען א יונגער חלוץ, א פּאַרחלומטער, א רא־מאנטישער, א בחור מיט א נאָטור פון א דיכטער און דאָך א זייער אַקטיוואָר און דער גורל האָט געוואָלט, אז ער זאָל אומגעבראַכט ווערן ביי די טויערן פון ירושלים, אין עלטער פון אַריבער פינף און צוואַנציק יאָר, פון אן אומבאַקאַנטער, מערדערישער אַראַבישער האַנט.

דאָס זאַמלבוך, וואָס טראָגט דעם נאָמען פון אונדזער לאַנדסמאַן באַשטייט פון יונגטלעכע שירים פון אברהם גראבאָוו, זיינע פּאַרצייכענונגען און בריוו און פון אייניקע אַרטיקלען וועגן אים. מיר וועלן דא איבערגעבן באַריכות דעם תמצית פון דער דאָזיקער בראָשור.

ביאָגראפישע נאָטיצן

די ביאָגראפישע נאָטיצן נעמען מיר אַרויס פון דעם אַרטיקל פון מ. קליגער. גע־בוירן געוואָרן איז אברהם גראבאָוו תמוז תרע"ד (1914) אין אוקראַינישן דאָרף ראָקיטי. ער איז געווען דער מיזינעק אין א גרויסער משפּחה, וואָס איז געווען פאר־מעגלעך און ער איז געווען א ליבלינג אין אָט דער משפּחה. וועז ער איז אָלט געווען פינף יאָר, זיינען די עלטערן זיינע אַריבערגעפאָרן אין דעם קליינעם שטעטל ראָטנע. קליין איז געווען דאָס שטעטל, א שפּאן און מען איז אויף דער בריק איבער דעם פּריפּעם, וואָס טיילט אָפּ דאָס שטעטל פון די פעלדער. וועז ער איז נאָך געווען א

קליין קינד, איז אַריבער א בלוטיקע כוואליע איבער דעם שטעטל און ער האָט געזען ווי יידן אָנטלויפן פֿאר בולאָק בולאַכאָוויטשעס באַנדעס און באַהאַלטן זיך אין די פעלדער און וועלדער. ער האָט געזען קאָשמארן. ער האָט געזען ווי מען הרגעט א יידן. די עלטערע שוועסטער שטעלט אין איר לעבן צו ראטעווען דעם פּאָטער. דער גוי דער קאָנדוקטאָר, האָט זי געוואָלט אומברענגען און זי שפּרינגט ארויס פון וואָגן, בעת די באַן לויפט און אָנטלויפט אין וואַלד אריין. די דאָזיקע איבערלעבעניש האָט אים כסדר געפֿאָלגט און באַהערשט. זי האָט אים גערופן און געשטויסן. ער האָט געפילט א וויטיק, אים האָט געברענט א געפיל פון נקמה און א כסדרדיקער פּאַרלאַנג צו באַווייזן יידישן כוח און יידישן שטאָלץ.

דאָס שטעטל, ווו געזאָגט, איז געווען א קליינס, מיט א שמאָלן האַריזאָנט, אָבער ער האָט געהאט א רייכע איינערלעכע וועלט. דעם קליינטשיקן אברהם האָבן געפֿאלגט אַלערליי פּראָבלעמען פון זיין, זין, תכלית, טויט און לעבן. קיין ענטפער אויף אַלע פּראָבלעמען האָט ער נישט געפונען, האָט ער געפילט אן אומאויפהערלעכן טרויער. ער האָט געהאט אן עלטערן חבר, א מענטש מיט ווייסן, א אַנגעלייענטן, אָבער אויך יענער איז געפֿאלגט געוואָרן פון אַלערליי פראגן, אויף וועלכע ער האָט קיין ענטפער נישט געהאט. ער האָט מיט אים שפּאַצירט אין פעלד, אַז איז ערד און אַז איז הימל און אַז באַרירט דער הימל די ערד, אָבער ווו איז דער ענטפער?

אברהם גראָבאָוו איז געווען א שיינער, קרעפּטיקער בחור, ער האָט געהאט אביסל דאָס אויסזען פון א „שייגעץ", די יוגנט האָט אין אים געזוננען, דער גייסט פון פרילינג האָט אים גערופן. דאָס לעבן האָט דאָך אויך פרייד, חוין פּראָבלעמען. אים האָט גערופן די יוגנט צו יינגלישקייט, צו שאָלטישקישקיט, צו געזאנג פון פייגל און צו אַלערליי „נישט-יידישע זאכן".

און ווער קען איבערגעבן וואָס די ווערטער, „ארץ ישראל", „החלוץ" און „קלאָסאָווא"" האָבן געזאָגט צו א יידיש קינד אין וואלין? די אַלע ווערטער פלעגן ארויסגעזאָגט ווערן מיט דער זעלביקער ליבע, מיט וועלכער מען האָט ארויסגעזאָגט די ווערטער טאַטע-מאמע, אַדער דעם נאָמען פון געליבטן מיידל. לערנענדיק דעם תנ"ך האָט אברהם איינגעזאפט די ליבע און די בענקשאפט נאָך ארץ ישראל. און די חלוצים, וואָס האָבן זיך א לאָז געטאָן מיט רעוואָלט געזאנגען און „הפקר כאָליאַטערע" אין די שטעטלעך אַריין. האָבן שארפער געמאַכט דעם חלום. און קלאָסאָווא, דאָס ווונדערלעכע אינדזל אין א פּאַרוואָרפן ווינקל פון פוילן, ביים עק פון דער גרענעץ, האָט פעלזיקע עדה און יידן ארבעטן דאָרט ווי גויים, זיי זינגען שטורמישע לידער און לאָכן אויס קליינלעכקייטן, „באַלעבאָטיש" לעבן און זיי שטרעבן צו א גאַנצן איבערקער און זיי זינגען דאָס ליד פון מאַרגן: א ייד שעמט זיך נישט מיט קיין ארבעט, א יידישער בחור און א יידיש מיידל שעמען זיך נישט מיט קיין קליידער פון שמאטעס אויף די קערפּער און מיט קיין „גומעס" אויף די פּיס. קלאָסאָווא איז געווען א לעגענדע, וואָס האָט זיך געטראָגן איבער פוילן.

אברהם, דער פופצן יאָריקער בחור איז „געפֿלויגן" קיין גראָבאָוו, אָבער דער אגראַרער „מישק" (ווירטשאפט) זיינער איז א קליינער, אויף ווינטער בלייבן דאָ זייער ווייניק בחורים, די מיינסטע פּאָרן אַהיים צו די עלטערן. עס איז דאָ צו רואיק. צו ענג. ס'איז נישט דאָס דאָזיקע געזאנג, וואָס האָט פּאַרכישופט, נישט דאָס דאָזיקע ליד, וואָס האָט געדופן צו פּאַרלאָזן דאָס הויז פון טאַטע-מאמע. אברהם קערט זיך אום אין שטעטל אריין אויף עטלעכע חדשים און דערנאָך פּאָרט ער קיין קלאָסאָווא, צו די האַרטע שטיינער, צו דער גרויסער און שטורמישער חברה. ער האָט געהאט א נייגונג צו שווערער ארבעט — אין איר האָט ער אויסגעלאָדן זיינע פּיזישע און גייסטיקע כוחות. ער האָט געהאט א פּאַרלאנג זיך צו פּארמעסטן מיטן

שטארקן צו פילן אין אייגענעם לייב דעם הייליקן ציטער, וואָס דער ניי־געבוירענער שטייגער רופט אַרויס. ער האָט ליב געהאט צו האָבן פאַרוונדעטע הענט, פרוווון דעם כוח, דעם גאַנצן כוח. די גרינגע ארבעט האָט אים נישט געצויגן. האָקן שטיין, ארבעטן אויף דעם שאַסי, ביי זעגן האַלץ — דאָס איז געווען זיין פאַרלאַנג.

ער האָט געלערנט אין יאָר 1930 אין צווייטן וועלטלעכן חלוץ־סעמינאר. ער האָט זיך געפונען צווישן בחורים, וואָס זיינען געווען עלטער פון אים און ער איז געווען קאַנצענטרירט אין זיך. מען האָט דאָרט זיך אָפגעגעבן מיט פראַבלעמען פון דער באַוועגונג, מען האָט פארבראכט אַוונטן אין געזאַנג. נאָענט צום ענדיקן דעם סעמינאר איז דערשינען די צייטונג „החלוץ הצעיר". און אברהם, דער דאָזיקער, וואָס האָט שטענדיק געשווינגן, האָט זיך דאָרט באַווינן מיט א סקיצע און געדופן אויפמערקזאמקייט. עם האָט א בליין געטאָן א דיכטער. נאָך איידער ער איז אַוועק צו

אברהם גראָבאָוו אַלס חבר פון דער הגנה

דער הכשרה, האָט ער אַרויסגעגעבן א צייטונג אינעווייניק אין סניף, אונטער דעם נאָמען „ביטויים", אין וועלכער ער האָט פאַרעפנטלעכט אייניקע סקיצן. אייניקע פון זיי זיינען איבערגעדרוקט געוואָרן אין דער צייטונג „להבות", וואָס די וועלט־צענטראַלע פון חלוץ האָט אַרויסגעגעבן אין פוילן. א בילדערישע שפראַך, האָט ער געהאט. דאָס אבסטראקטע איז ביי אים געוואָרן קאַנקרעט. דער אויסדרוק איז געוואָרן א לויטערער קלאנג, אן אייגנארטיקער, אויסגעהאקט „פון זיין האַרץ און פון זיין פעלז" (זיינער אן אויסדרוק בכתב און בעל פה). אַלץ איז אין אים געווען אוים־

געהאקט פון אינעווייניק. מען האָט אין זיינע רייד שטענדיק געפילט די ליידן פון שאפן, א שטרעבונג צו זיין מענטשלעכן אמת. זיין שפראך איז געווען א פאָעטישע, נישט קיין אנטליענע, נייערט אן אייגענע, אן אריגינעלע.

ער האָט געהערט צו די ערשטע אבסאָלוועטן, וואָס זיינען פון קינדווייז אן דערצויגן געווארן אין דער באָוועגונג. דאָס איז געווען א טייערע גרופע, וואָס איז געווען די בריק צווישן דער באָוועגונג און דער יוגנט באָוועגונג — החלוץ הצעיר.

דאָס איז געווען אין יאָר 1930. די חלוצישע באָוועגונג האָט זיך געפונען אין קלעם. די טויערן פון ארץ ישראל זיינען געווען פאַרמאָכט. די הכשרה איז געווארן אלץ קלענער און קלענער אין צאָל. איינזאמע אינדזלען זיינען געבליבן, וואָס האָבן געהיט די באָוועגונג. און אָט איז געקומען א גרופע, וואָס האָט גלעלערנט, איינגעזאָפט אלע ווערטן, ער איז געווען געטריי און איבערגעגעבן. יאָטן האָבן זיך גלאָזט איבער אלע שטענדער פון גרויסן פוילן און זיי האָבן זיך אָנגעשטרענגט צו בויען נייע צווייגן פון דער באָוועגונג. עס איז געווען ערב דעם צווייטן לאָנד־צוזאמענפאָר פון החלוץ הצעיר, וואָס איז פאָרגעקומען אין מאי 1931 אין דאָמאָטשעווע. אָברהם האָט דעמאָלט מער ווי אלע גלעלעבט אין די געדיכטענישן פון דער באָוועגונג. ער האָט שטענדיק געוואָנדערט. ער איז געגאַנגען מעיר לעיר ומכפר לכפר, ער האָט אָרוים־געווויזן א זעלטענע פעיקייט צו פאַרכאפן און איבערצייגן קינדער און יוגנטלעבע, צו וועלכע ער האָט זיך דערנענטערט מיט א סך ליבע. ער האָט באָשטראלט זיין פרום. ער האָט געזונגען מיט א שטאַרק, א מענעריש קול. מען האָט אים באָוונדערט. אויך אין ארץ האָט ער דערנאָך אריינגערופן באָוונדערונג. ער איז אריינגעטאָן געווארן מיט לייב און לעבן אין דער אָרבעט. זיינע בריוו געבן א פול בילד פון דער דאָזיקער אָרבעט. ער האָט פאַרמאָגט הומאָר און קונדיסישקייט.

דאָס איינוואָרצלען זיך אין ארץ ישראל, אין דער ווירקלעכקייט פון דער קבוצה איז געווען שווער. עס איז געווען טאָפלטע אָרבעט — פיזישע און גייסטיקע, אין פעלד און אין דער געזעלשאפט. נאָך אן איינזאמען ווינטער אין כפר סבא, איז ער אריבערגעפאָרן קיין רמה און די זומער חדשים פון 1936 האָבן אים צוגעבונדן צו יענעם אָרט. ער האָט זיך באַטייליקט אין רעדאקטירן דעם טאָג־בוך פון „משק". סוף זומער פון זעלביקן יאָר האָט ער געוואָנדערט ביי דער אָרבעט פון די כבישים (שאָסייען) און ער איז אהיימגעקומען נאָר אויף שבת. ווען ער האָט געענדיקט די אָרבעט אויף די שאָסייען, האָט ער גהאָפט צו בלייבן אויף דעם פלאץ און קענען בויען רמה איניינעם מיט די חברים, אָבער אין כפר סבא איז פאַרגעקומען א גרויסער קריזיס און חברים פון רמה האָבן זיך געמוזט אומקערן קיין כפר סבא. און אָן אסיפה האָט פאַרלאָנגט, אז אברהם זאָל זיך אויך אומקערן אַהין. דאָס ווירקט אויף אים דערשלאָגנדיק און ער ראָנגלט זיך ווידער אין די געדאנקען מיטן טרויער. ער האָט ווידער געמוזט וואָנדערן, זיין אָפגעזונדערט פון חברים און ער האָט אזוי ניטיק געזעלשאפטלעכקייט. ער האָט ווידער איבערגעלעבט א ווינטער פון איינזאמקייט, האָפנדיק, אז ער וועט זיך אומקערן קיין „רמה". און ווידער איז געקומען א זומער — 1937 — מיט שווערע איבערלעבונגען. אָברהם איז געווען יונג, האָט פאַרמאָגט ווייניק בילדונג און ווייניק עקספעריענץ, אָבער ער האָט גהאָט אן אינעווייניקסטע רייכע וועלט.

און נאָך א שארפן ווייכוה מיט חברים, האָט ער נאָכגעגעבן צו ווערן אינסטרוקטאָר אין דער קבוצת־הכשרה פון דעם „נוער הציוני". נאָך געוויסע וואקלונישן ווייזט זיך אים אוים, אז ערשט איצטער האָט ער געפונען דעם ריכטיקן וועג. אָבער אין „רמה" איז דעמאָלט געשען אן אומגליק. אָבט חברים זיינען דאָרט געפאלן. צווישן זיי פיר זייער נאָענטע זיינע. ער האָט אלע מאָל גדאַרפט אַוועק אין א

זוינקל און זיך אויסווייזען. ער האָט געדארפט האָבן א סך כוח זיך צו קענען באַ־ הערשן. די ארבעט האָט אים געשטארקט. יעדע נייַ־געקומענע משפחה, יעדער נייַער בוים אפילו האָט אין אים ארויסגערופן נייַעם גלויבן.

אזן ער איז געפאָרן קיין ירושלים, צום סעמינאר פון די אינסטרוקטאָרן פאַר דעם זונטן עולה, האָט אַרויסגערופן ביי אים אי זאָרג, אי פרייד. אָבער באַלד ווי ער איז געווען אויף דעם וועג אַהין, ווען ער איז נאָך געווען אין טויער — האָט אים גע־ טראָפן די האָנט פון טויט. ווען ער איז בלויז אַריין אין טויער.

זיין לעצטער טאָג

די רעדאקציע דערציילט וועגן אברהם גראבאָוום לעצטן טאָג. דאָס איז געווען זונטיק, פערצן טעג אין אייר תרצ"ט (1939). ער איז אַרויסגעגאנגען פון רמת הכובש צו באַטייליקן זיך אין סעמינאר פאַר די אינסטרוקטאָרן פון די יוגנטליכע עולים אזן דינסטיק פאַרנאָכט האָט זיך אין רמה באַקומען א טעלעפאָנישער רוף פון ירושלים, אז אברהם גראבאָוו איז געפונען געווארן א דערהרגעטער אין א ריטשקע וואסער אין דער געגנט פון גבעת שאול. מען האָט זיך וועגן דעם דערוווסט פון אן אראבישן מיידל, וועלכע האָט דאָס דערציילט אַן עלטערן יידן פון גבעת שאול אזן יענער האָט דאָס איבערגעגעבן דער פּאָליציי. די מדיצינישע אונטערזוכונג, אז צווי קלעפ אין נאקן מיט א שטומפיקער כלי האָבן אים געבראָכט דעם טויט. גראבאָוו איז געפאָרן אין שטאָט אַריין וועגן ענינים פון דער אַרגאניזאציע אזן ער האָט זיך אומ־ געקערט אַרום 5, האַלב זעקס אַזייגער קיין בית הכרם. ער האָט געדארפט פאַרן מיטן אויטאָבוס, ער האָט געדארפט נעמען דעם נומער צוועלף, וואָס גייט קיין בית הכרם אזן ער האָט געוומען דעם נומער עלף, וואָס גייט קיין גבעת שאול. די דא־ זיקע צוויי נומערן זיינען אַרויסגעגאנגען פון דער זעלביקער סטאַנציע אזן מען האָט זיי געקענט פאַרבייטן. אזן דערצו האָט נאָך געדארפט. ווען ער איז אַנגעקומען קיין גבעת שאול, האָט ער געוואָלט אַריבערשפאנען די טאָלן, בכדי קירצער מאָכן דעם וועג. מ'קען דעם דאָזיקן וועג דורכמאכן אין פינף מינוט. מען זעט פון דאָרט אַן בית הכרם אין דער מיט צווישן בויידע איז פאַראַן א קאָלך־גרוב, וואָס נעבן אים געפינט זיך פון איין זייט דער בית־יתומים אויף דעם נאָכמען פון דיסקין מיט א גרויסער העברעאישער שילד אזן אן אנשטאלט פאַר בלינדע, אויך מיט א העברעאישער שילד אזן פון דער צווייטער זייט געפינט זיך דאָס אַראבישע דאָרף ליפתא. צווישן דאָרף אזן דעם קאָלך־גרוב גייט דורך דער צענטראָלער שאָסיי יפו־ירושלים. קיין פאַרבי־ גייער זעט מען דאָרט נישט. נישט קיין יידן אזן נישט קיין אראבער. גראבאָוו, נישט קענענדיק די געפערלעכע פלעצער אַרום ירושלים, האָט געמיינט, אז אים וועט גע־ לינגען קירצער מאָכן דעם וועג אזן גיכער אָנקומען קיין בית־הכרם. מ'קען זיך משער זיין, אז זעענדיק די יידישע אנשטאלטן, איז ער געווען זיכער, אז קיין סכנה איז נישט פאַראן. אין יענער צייט קערן זיך די אראבער אום פון ירושלים קיין ליפתא אויף דעם צענטראלן שאָסיי אזן דערזעענדיק וויַ א ייד גייט אַליין, האָבן זיי אים, זוייזט אוים, דערלאנגט הינטנארומער מיט א טעמפער כלי — א האַמער, אָדער א שטיין אזן ער איז אויף דעם פלאץ געפאלן. זיי האָבן אים צוגעשלעפט ביז א קא־ ליזשע וואָסער. עס איז נישט געווען קיין שום סימן, אז זיי האָבן ביי אים געזוכט אין די קעשענעס, אין וועלכע ער האָט געהאַט 72 גרוש, וועלכע זיינען געבליבן.

דעם מאָרד האָבן זיכער געזען אייניקע אראבער אזן מען האָט זיך וועגן אים דערוווסט אין דאָרף. א סימן: ווען דאָס אראבישע מיידל האָט וועגן דעם דערציילט דעם עלטערן יידן, זיינען צוגעקומען צווי אראבישע יינגלעך אזן האָבן זי אַוועקגע־

טריבן, עס ווייזט אוים, אז אויך זיי האבן געווסט וועגן דעם. ווען די פאליציי וואלט געווען אנגענאנגען מיט דער אויספארשונג און וואלט צונויפגענומען די קינדער פון דארף, וואלט זי געווים זיך דערוווסט וויכטיקע פרטים, אבער די העכערע ארבישע אנגעשטעלטע פון דער פאליציי איז די זאך נישט געווען צום הארצן און זיי האבן דערקלערט, אז אויף קינדער קען מען זיך נישט פארלאזן און זיי האבן באפוילן צו פארשווייגן דעם מארד.

מען וויסט, אז גראבאו איז אין יענעם טאג געווען אין ירושלים און דארט איינגעארדנט, וואס ער האט געדארפט אין דעם יוגנט־ביורא און איז צוריקגעפארן קיין בית־הכרם און דארט איבערגעלאזט זיינע זאכן און ער איז ווידער געפארן קיין ירושלים. איינם אזייגער איז ער געווען אין דער אגענטי, בכדי צו איינארדענען זיין שוועסטערס קומען אין לאנד אריין. האלב צוויי אזייגער האט ער זיך אומגעקערט קיין בית כרם און ער איז דארט געווען ביז פיר און ער האט זיך אנגעטאן ווייטער צו פארן. א חבר פון סעמינאר האט אים געפרעגט: — „ווהין"? עס הייבט זיך דאך באלד אן די פארזאמלונג פון די סעמינאריסטן"; האט ער געענטפערט. או ער האט נאך עפעם אינצוארדענען און ער וועט זיך נאך אומקערן ביז אין דער אסיפה. עס איז באוווסט, אז ער האט יענעם אינדערפרי באקומען אן אויסווייז פין משק אויף דריי פונט ביי דער קופת־מלווה (קרעדיט־קאסע), אט דעם אויסווייז האט מען צוזוישן זיינע פאפירן נישט געפונען און מען דארף פארשטיין, אז ער האט אים פארלוירן און ער איז געפארן אין שטאט אריין אים זוכן און דארט איז אים געשען דאס אומגליק. מיטוואך, י"ג אדר, האט מען זיין קערפער געבראכט קיין רמת הכובש און איינם אזייגער האט מען שוין געזען זיין קבר לעבן דעם בריידער־קבר פון די געפאלענע, מיט וועלכע ער האט אינאיינעם גלעלעבט, געארבעט און געחלומט.

א גרופע ראטנער אין ישראל.

אין דער פינצטער שיינען דיינע רייד, אברהם גראבאָוו

פיר אוֹן אַכציק פון די הונדערט צוואנציק זייטן פון זאמלבוך פֿאַרנעמען די כתבים פון אברהם גראבאָוו, וואָס באַשטייען פון יונגט־שירים, סקיצן וועגן דער באוועגונג אין גלות, בריוו, געשריבענע אין פוילן אוֹן אין ארץ ישראל, ארטיקלען, נעקראָלאָגן וועגן געפאלענע חברים. ווי מ. ב א ס ק ווייזט אַן אין דעם אַרויס־פיר־וואָרט, אַז זיינע ארץ־ישראל סקיצן זיינען זייער לויטער אוֹן עס איז אין זיי פאראן עפעס פון ברענערס עקשנות פאַר דעם אמת, אַבער דאָס בעסטע איז פאראן אין זיינע בריוו, וואָס ער האָט געשריבן אין דער היים, אין וועג, צו די אייגענע, צו חברים פון דער באַוועגונג, דאָ איז ער אינטים אוֹן ער באַווייזט זיך מיט א באַהאַלטענער טרער. זיינע בריוו האָבן דעם זעלביקן ניגון, וואָס עם האָבן די כוואליעס צום שיפל, וואָס איז צוגעבונדן צום ברעג אוֹן עס שאָקלט זיך אין אַלע זייטן אוֹן מען וויסט נישט, צי דאָס שיפל וועט אַוועק וויסן, אַדער נישט. אַרויסנעמענדיק אייניקע פריוואטע שטעלן פון די בריוו, לויט דעם פאַרלאַנג פון זייערע אַדרעסאַטן, ווערן זיי טאָקע אַ קנין פון אַלעמען. גראָבאָוו שרייבט: „איך שרייב אייך פון זואלד. ער ווערט טונקלער". פון דער טונקלקייט זעט מען אַרויס אַ געשטאַלט, אין דער פינצטער — שרייבט מ. באָסוק — שיינען דיינע רייד, אַברהם גראָבאָוו".

די זעקס יונגט־לידער פון א. ג., וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט אין זאמלבוך, זענען מיר איבער כמעט וועדטערלעך אוֹן — אין פראָזע.

א פרימאָרגן אין מיין שטעטל

אַזוי ווי מיינע פֿיס האָבן אַ שפּאַן געטאָן אין מארק אוֹן די זון־שטראָלן האָבן
זיך אַרײַנגעשטאָכן אין מיינע אויגן,
אַ קאַלט ווינטל האָט מיך געצערטלט אוֹן פאַרשידענע געפילן זיינען מיר
פאַרבײַגעגאַנגען,
האָבן זיך אַנטפּלעקט די קראָמען פאַר מיר.
די קראָמען, וואָס אויף זייערע פאָליצעס זיינען אויסגעלייגט צום פאַרקויפן:
דער שווינדל אוֹן דער שקר.
זיי זיינען נאָך פאַרשלאָסן אויף די שלעסער, זיי זוכן אויך אַביסל רו אוֹן חלום
גאָרנישט באַוועגט זיך. נאָר די שטילקייט זינגט אוֹן קלינגט.
אוֹן איך שטיי דאָ, אַזוי ווי אין אַ קריז — וואָס טאָנצט אַרום מיר אוֹן
פאַרריגלט מיך.
— ווּהין? ווּהין גייסטו? בלייב דאָ שטיין...
אוֹן מיין האַרץ בלאָנדזשעט אוֹן מיינע העכט זיינען אויסגעשטרעקט ווי
פרעגנדיק:
ווּעל איך טאָקע דאָ בלייבן אוֹן איך ווּעל נישט אַרויסגיין אין פעלד אַריין,
מיט זונען־אויפגאַנג?

דאָס געפיל פון א שריפה

דער קלאנג, ווען באפרייט די נשמה פון ליכט פון דער לאָמפ פון פינצטערניש, קלינגט מיר אין די אויערן.
פלאמען פייער גיסן זיך, מישן זיך אויס אין אַ קריג מיט דער פינצטערניש.
כאר קלינגע פונקען איז געווג איין שיין — און זיי ווערן פארלאָשן.
דער גאנצער קאָמפאָם איז רויט, די מענטשלעכע פנימער ווערן צעפלאמט,
די נשמה דערהויבט זיך, ווערט געאיידלט,
זי בילט אנגענעמענקייט, שיינקייט. און איך בין נעבן פייער און איך פלאם אינגאנצן.
אַ שטראָם ליכט גיסט זיך אין מיין נשמה אַריין אין איין אויסדרוק באַלט אַראָפּ פון מיינע ליפן:
ליכט! ליכט!

נ אַ כ ט

די פינצטערקייט פון דער נאַכט הילט מיך איין אין שרעק פון טויט,
מוטשעט מיך צו ליידן די רעטענישן פון לעבן:
שווער איבערצוטראָגן.
די ביימער, ווָאָס חלומען, באַהאלטן אַ סוד,
שרימפּן זיך איין, דערהויבן זיך שטאַלץ,
די וואָלקנס אין הימל ראנגלען זיך,
זיאַנדערן נאָך זייער גורל.
זיי מיין זעל גלוסט צו אויערע געריידן,
איך וועל אויסדריקן מיין ליבע צו אייך אין דער נאַכט-פינצטערניש,
כ'וועל אייך אַרומנעמען מיט מיינע אַרעמס, צודריקן צו מיין האַרצן,
צודריקן און קושן.

איך בין דער, ווָאָס קערט זיך אום צום לעבן

די ווידערקולות פון דער שטילקייט און די שטורמישע, רוישיקע קולות,
די פויקן און די מאַנן פּאַרטויכן דעם אויער.
מוזיקאַלישע אינסטרומענטן קלאפן אין דער לופט, קלאפן און רוישן:
שיינע - מיאוסע, געקליידטע, אָפּגערישענע, נאַקעטע,
געפיניקטע פון לעבן, דער לאנגווייל האָט זיי אויפגעגעסן —
האַרשטיקע צום לעבן, וועלכע האָבן נישט געווסט קיין שלעכטס,
הונגעריקע און זאטע, אַלע, אַלע, אַלע,
אין זייערע העכט איז דאָס אייזן פּאַרזשאוועט געוואָרן,
שטאנגען פון לויטערן זילבער. קלאפט, שלאָגט אייזן אין אייזן, זילבער אין זילבער.

און זאָל דער גאַנצער עולם זמלואו רוישן,
גלעקלעך וועלן קלינגען, קלינגען אַן אויפהער,
עס וועלן קומען זיי צו הילף שופרות, זיי וועלן בלאָזן, זיי וועלן שאלן:
איך בין דאָס דער דאָזיקער, ווָאָס קערט זיך אום צום לעבן.

קום און פארלאז די שטאט

וועז דער מאָרגנשטערן גייט אויף און דיין נשמה פאַרגייט זיך,
ווי גוט ס׳איז פאַר דעם געוויטיקטן הארצן
אַרויסלאָזן אַ ברום אין דער געטלעכקייט שטילקייט,
וועז די שטילקייט קערט זיך אום צו אַ מער טיפער שטילקייט.
און דו פילסט:
דו האָסט אַ שווייגנדיקן חבר, וואָס זאָפט איין אינעווייניק
דאָס געשרייַ פון מענטשן און אויך זיין פרייד,
וואָס באַטויליקט זיך אין דיין צער און דעקט אים נישט אויף — דאָס איז די נאטור.

קום, מענטש, און פאַרלאָז די שטורמישע שטאָט,
וויל די שטיינערנע אויערן זייערע זיינען פאַרשטאָפט
און זייערע הערצער האָבן זיי פאַרשטעקט מיט בעטאָן,
דיין וויטיק קלאָפט אין זייערע טויערן און קערט זיך צו דיר אום,
וועז דו שטייסט צווישן זייערע טויערן — ביסטו זייער קליין,
און פון יענער זייט מויערן — שפּראָצן דיר פלוגל — און דו וואקסט.
שטיי אויף און פאַרלאָז די שטאָט.

קיבוץ

די סטרונעס פון מיין האַרצן וועלן אויסגעצויגן,
מיין הארץ קלאפט שטארקער.
איך קען נישט באַהערשן דעם שטורעם פון מיין זעל,
ביז מיינע פיס וועלן נישט טרעטן אויף דעם פלאץ, וווּ די אייגענע פון מיין נשמה
האָבן געבראוקירט אין די קרומענישן די וועגן פון האָפענונג,
האָבן צוגעפאסט דעם מענטשן צו גרויסקייט.
אַ שטראָם לעבן ריגט אין מיינע אָדערן,
אַ שטאַרקער ווינט וועלט געבוירן אין מיר,
מיט מיין כוח באַווייז איך וווּנדער,
איך וועל צעמאָלן הרודעס עדר מיט מיין אַקער, מיין כוח וועט קיינמאָל נישט אַוועק,
די שיין פון דער זון וועט שלאָגן אויף דער רויטקייט פון מיינע באקן,
טראָפן שוויים וועלן רינען אויף די גרודעם ערד,
מיין קראפט וועט אין דער זאָפט פון דער מוטערס־ערד פאַרשלינגען וועלן,
גליק אָן אַ שיעור וועט אָנפילן מיין הארץ...
דער אָוונט נידערט אַראָפּ
איך וועל זיך איינהילן אין מיינע ליוונטענע קלייד־ער, וועל מאַכן מיין געלעגער אין פארטויעטן גראָז,
מיין אויג וועט שוועכן אין בלויען הימל,
די וויעס פון מיינע אויגן וועלן זיך פאַוואָליע שלוסן
און ס׳וועט שטיל ווערן דאָס ברומען פון מיין האַרצן און איך וועל איינדרימלען.

„אויף די שטעגן פון דער באוועגונג אין גלות"

אונטער אַט דעם טיטל זיינען פֿאַראן עטלעכע סקיצן, וואָס האָבן אַ געזונטן לי־טעראַרישן ווערט און האָבן דעם ווערט פון אַ דאָקומענט. מיר גלויבן דאָ די דאָזיקע סקיצן אין יידישער איבערזעצונג.

זעקס זיינען זיך צונויפגעקומען

זעקס זיינען מיר געווען מיט קינדיש־נאיוועם קאָפֿריזנעקייט אזוי ווען די בליקן פון די אויגן האָבן געפֿרעגט אויף דעם זין פון צונויפקום — איז דאָס פּנים רויט גע־ווארן — — —

. . . און זיי האָבן זיך צונויפגענומען אַנטקעגן די זאמד־בערגלעך, לעבן די נאַדלבוימער, צווישן מיידלעך און יינגלעך — פֿיר. פון זייערע רייד איז אַרויסגעקומען די חברשאפט, פון זיי האָט געלויבטן דער אמת: פון היינט אָן זיינען מיר הברים פון יונגן חלוץ (החלוץ הצעיר). און זיי האָבן זיך אומגעקערט מיט נייע פּנימער אין שטעטל אַריין.

דאָס פֿלאָץ פֿאַר שמועסן — דאָס פעלט. געשפּייזט ווערט מען פון פֿאראיאַריקע בלעטער. מען רעדט ווען פֿאַרבינדונגען מיטן צענטר, ווען „אונדז" און „זיי", ווען די שווערי־קייטן. ווען דעם, צי די יוגנט איז שוין אַריינגעצויגן, איז נאָך פרי צו רייד. כאָטש איניקע האלטן, אַז דאָס איז אַ טעות. אָבער פון „מרכז" זיינען שוין געקומען בריוו, אין וועלכע מען לייגט שוין אויף זיי האָפענונגען. און זיי האָבן שוין געלייענט א מאמר אין „החלוץ הצעיר" ווען דעם און יענעם. דאָס שטעטל שטורעמט. די אַרבעט פון „מזכיר" (סעקרעטאַר) ווירקט. מען נעמט אויף זיך די פליכט מיט ליב־שאפט. אינעווייניקסטע אַרגאניזאציע, ליבע און קעגנזייטיקע האַרציקייט.

איידער דער זומער ווערט פֿאַרענדיקט, דינגט מען אַ צימער. די פּענצטער זיינען צעבראָכן, קיין בענקל, קיין טיש איז נישט פֿאַראן. הוילע פיר וועגט. נישט קיין געקאָלעכטע דערצו. מען זאָרגט צו צאָלן פינקטלעך דירה־געלט. אָלץ איז געגאַנגען ווי עס באַדאַרף צו זיין. און אויב ליכט זיינען אויסגעגאנגען, איז אַ חבר געלאָפן אַ מרחק פון אַ קילאָמעטער כאָטש קיינער האָט אים נישט געשיקט און ער איז צוריק־געקומען שווער אָטעמדיק, מיט אַ פֿאַרוויטלט פּנים, די חברה זיצט אויף דעם פֿאָל, איינער האָלט אַ ליכט, אַ צווייטער לייענט פֿאר און נאָך אַ וויילע, צעגויט מען זיך מיט זאָרג פֿאר דעם מאָרגן. די פאַנטאזיעס ווערן וואָס אמאָל מער צעהיצט ווען נייע אויפגאבן. אויך ספּיקות גנבענען זיך אונטער און עס ווערט אַ געמיש פון ספּי־קות, איבערגעבנקייט און זאָרג.

מיטן לויף פון די טעג קריגט די קליינע גרופע אַ גאַנץ אנדער צורה. די „אַרגא־ניזאַציע" איז גרעסער געוואָרן, קינדישע קאָפֿריזנעקייט רופט אַרויס רייבונגען, עס אַנטוויקלט זיך אָן אינסטינקט צו אויפדעקן חסרונות ביים צווייטן. פֿאַראן איבער־רייד אויך שלא לשמה. אַ יחיד וואָקסט אַרויס פון דער רעי, ער טראָגט דעם עול. אַזוי קען עס וווייטער נישט גיין. ער זעט אַ נייטיקייט צו איבערמאַכן. ער וועט ניט לאָזן פֿאַרנאכלעסיקן. דורך די לאַנגע אַוונטן, אין די נעכט, פֿאַרטאָג — שטייען פֿאַר אים מחנות קינדער, וואָס מאַנען.

חדשים איילן זיך, האלבע יאר פארגייען. יונגטלעכע ווערן רייף. פון די אויגן קוקט ארויס פארשטענדעניש. אנגענומענע באגריפן, די באגריפן פון טאטע־מאמע, וואס האבן זיך אנגעזאמלט אין די מוחות, פאלן אוונט ביי אוונט אראפ הויפנווייז. זיי ווייסן, די יונגע, ווען פרייהייט און מיינונגען, דעמאקראטיע, זיי האבן זיך ספע־ציאליזירט אין קריטיק, די שפע פון לעבן האט זיי גערופן און זיי זיינען געקומען אין קרייז צו שעפן מיט שעפל און לעפל. און ער, דער נעכטיקער „ריאדאווי" (פון דער ריי), איז ווי א אומדערשעפלעכער קוואל, ער גיט זיין זאפט און צו דער צייט איז ער גרייט צו ווארפן א רחמנות בליק אויף זיך אליין. פאר זיך האט ער נשמות, וואס ראנגלען זיך, אויגן, וואס פארבארגן שיינקייט, מאנען און האבן טענות.

. . . און די שבתים פון שטעטל ציען זיך ווי דער שלאף פון א קאץ.

די שיינען פון די הייזער דערציילן וועגן א געזויגענעם גענין פון די דאזיקע וואס זיצן ביי טישלעך און שפילן אין קארטן.

אין הארצן — פאראנגען, שטרעבונגען, א קוק אין דער ווייט.

אן אפטיילונג ארגאניזירט זיך

אן אפטיילונג ארגאניזירט זיך. א רויש, א טומל. אלעמאל ברענגען קינדער צו שלעפן מיט גרויס אינטערעס עפעס א פארשוויצטן חברה־מאן, וואס איז אינגאנצן אויסגעשמירט, נאר צוויי ריינע אויגן פינקלען ביי אים. קינדער דערזען א טיש און בענקלעך, זעצן זיי זיך. זיי האבן זיך געשראקן פאר דעם געשריי פון „רבין", וועלכן זיי האבן דערוואוארט אויך דא צו געפינען. איידער מען האט זיי נאך רעכט געפרעגט דערציילן זיי וועגן דעם, וואס מיט זיי האט געטראפן אין חדר, אין שול, וואס מיט זיי האט פאסירט אין זייער לעבן. נישטא קיין פרדענונג אין דעם, וואס זיי דערציילן. אלץ איז אינאיינעם. איינער ווייזט מיט זיינע פינגער אויף א יאט, וואס זיצט קעגן אים, אז ער לאזט זיך וואקסן די נעגל און ער דערגייט אים די יארן... איינער שלאגט איבער דעם צווייטנס רייד און ווער עס דערציילט מער — ווערט געלויבט.

— איך וואלט געוואלט הערן וועגן אייער לעבן אין חדר.

שפרינגען אלע אויף מיט איין מאל. צען פאקטן אויף איין פראגע:

אלע זיצן צונויפגעדרוקט, צונויפגעקוועטשט. א שרעקלעכע היץ. מען פילט ריחות. א סך קינדער עסן אלע טאג ציבעלעם און קנאבל. דער רבי האלט א קאנטשיק. מען נאכט אף דעם רבין, אז „מען גייט ארויס". איינער האט מיט זיך שטענדיק א מעסער און ער לאקערט אויף א חזיר וואס גייט פארבי. אויסצורייסן האר פון אים און זיי פארקויפן צו א סוחר. נישטא קיין פרייהייט, נאר צווי טעג זיינען זיי אמאל געווען פריי — ווען דער רבי איז געשטארבן. דער העלד פון דעם שמועס, וואס איז באוווסט אין דעם שטעטל מיט זיין ווילדקייט, דערציילט וועגן זיינע פריערדיקע מעשים און ער בעט מען זאל אים דערלויבן אריינקומען אלעמאל אהער און אים נישט שטערן.

דער בינשטאק רוישט.

די קליינע מענטשעלעך נעמען זיך צונויף אין זייער דירה. שוואַרצינקע און בלאנדע, דארע און טרוקענע, זייער עלטער איז גרעסער ווי זייער וווקס. דאס לעבן האט זיי אויסגעקנאטן, ווי מען קנעט אוים טייג. יידישע קינדער — די בליקן און די געדאנקען זייערע זיינען פון „אלטע נשמות". זיי מיידן אוים שפרינגעבצן, טענען און איבעריקע באוועגונגען. מען רופט „זינגען" — זינגען זיי, „טאנצן" — טאנצן זיי. אבער זיי פליען נישט ווי פרייע פויגל.

דערפאר טראכטן זיי א סך. און דער געדאנק איז א פרוכטלאזער. נישטא קיין

קינדישע פאַרוואַנדערונג, קיין חידושן זיך. יעדער געדאנק פון דעם רייף וועלט אין אים פאַרשלאָסן. דער אָפּקלאַנג איז איינגעשרומפן. שטורמען און רוישן די וויכוחים, וואָס נעמען פֿרום די אַרעמס פון דער וועלט.

יעדע תקופה מיט אירע כוואליעס, יעדער מאַרק מיט זיינע געשרייען, טומלענישן און געלעכטער. נעמען זיך צונויף די „קליינע מענטשעלעך" און רינגלען דיך פֿרום מיט שאלות און דער קאָפּ גייט דיר אויף רעדער.

וועלט קען זיי לייזן?

מיט דאַרפּס - יינגלעך

וועלן דער וויינטערטאָג וואָס לעקט ווי מיט פייער דאָס נאַקעטע פּנים, פֿאַרגייט, סקריפּן ריטמיש די גומי־שיך פון די דאָזיקע, וואָס קערן זיך אום פון דער פֿרבעט. די טיר עפֿנט זיך און א גאַנצע רויִ טרעגער פון שמאַטעדיקע מלבושים פילט אָן דאָס צימער. איינער טוט זיך אויס, א צווייטער וואַשט זיך, אַדער בייט איבער א בגד, וועלן עס פֿאַרכאַפּט א צוגעפֿאַסט פֿלאַן, טריקנט די שמאַטעס פון זיינע פּים. מען פילט דעם ריח פון דער שוואַרצער קאַווע פֿאַר דעם אָונטערווייט. און וועלן די אויגן זיינען אויפגעהויבן צום טייערן און געליבטן חבר, צום בעט און וועלן די האַנט זוכט נאָך דעם עמער פונעם ברונעם — דעם בוך, קומט דאָס אומאַנגענעמענע — מען רופט אין נאַענטן „סניף".

א קרעכץ אַהין, א קרעכץ אַהער — מען מוז גיין.

די דירה פון סניף געפֿינט זיך אין דאַרף, אויף א מרחק פון צוויי־דריי קילאָמעטער. די סטאַנציע „גייט" אין דאַרף אַריין. (דער ישוב ביי דער סטאַנציע קלאָסאַווא געפֿינט זיך עטלעכע קילאָמעטער די וויט פון דאַרף קלאָסאַווא, וווּ עס האָבן דעמאָלט אויך געווינט יידן). עס וועלן א זאַוועלכע און די פּים, וואָס זיינען איינגעוויקלט אין שמאַטעס און פֿרומגענומען מיט גומענע פּאַסיקעס, שלעפּן זיך שווער אין די געדיכטע שיכטן פון שניי. אויף דעם שניי, לעבן די הויכע שטיינער, וועלן אויף א פּאָר מינוט גרינגער דאָס גיין. מיר גייען אָפּ א שטיק וועג. דער וויינט נעמט זיך אָן מיט כוחות און ער וואַיעט מיט א בראשיתדיקער פרייד. דער וויינט וועלן ערנסטער, ער שמייסט וויטיקלעך גלייך אין פּנים אַריין, דער האַלדז וועלן פּאַר־גליווערט, די רינגען הייבן זיך אַראָפּ און אַרויף — אַטעם פעלט אויס.

פונקען שיינען אין די פֿענצטער. דאָס דאַרף איז שטיל, דרימלט יאָ און דרימלט נישט. מיט א שטורעם רייסט מען זיך אַריין אין צימער. אַלעמענס פּנימער זענען אויס א סך שענער. קאַרטאָפֿל, געקאַכטע מיט דער שאַלעכץ און זויערע אוגערקעס אין גרויסע שיסלען און זויערמילך אין גרויסע, קיילעכדיקע ערדענע כלים. אויסער דעם, לעבליך שוואַרץ ברויט. אָט דער „שולחן ערוך" קומט פּאַר יעדער שמועס. אזא מנהג איז דאַרט, און לאַנג האָט דער געגרייטער טיש נישט געדארפט וואַרטן אויף זיינע אויסלייזער. איין פּלי און אַלע זיינען אַרום. א האַנט שטרעקט זיך אויס, זי פּאַקט שוין א קאַרטאָפֿל, גיט א ריר אָן די שאַלעכץ און זי איז שוין בייַם מויל, אַבער פּאַר־זוים נישט. עס וואַרט אויף דיר די אוגערקע — די זויערמילך. און שטיקער קנאַבל פּאַר אָפּעטיט.

אזוי איז מען געזעסן.

אָן אויסדרוק פון זאַטקייט אויף די פּנימער. די האַנט פון איינעם האָט זיך אַליין געלייגט אויף די אקסל פון צווייטן, די שיך האָבן אַנגעהויבן קלאַפּן מיט כוח, ווי עס פּאַסט. געזונטע שטימען. טראָפּן שווייס גיסן זיך און מען טאַנצט וויטער. די שטי־

מען ווערן שוין הייזעריק. די כוחות ענדיקן זיך און די ראָד ווערט צערישן מיט עפעס א רוסישן זאָג פון עמיצן.

אַרטיק געבוירענע. זייער געווויינהייט איז אַרבעטן. ביים שטיין־האקן, ביי צי־געלניע, ביים זעגן האָלץ, ביים בלאָזאָק און ביי אַלע שוואַרצע אַרבעטן. פון די חברות זיינען אייניקע נייטאַרינס, שטוב־אַרבעטאַרינס. זיי זעען אוים געזונט. דער כאַראַקטער פון קערפּער און דער נשמה — איז א פּראָלעטאַרישער, אויסגעהאקט פון דער טיפקייט פון שטיין. צו ארבעטן א גאנצן טאָג שוועריע, צעברעקלענדיקע אַרבעט און דערנאָך זיך אָפּגעבן מיט די קליינלעכע שטוב־אַרבעטן, צו גיין שפּעט ביינאכט אין דאַרף אַהין און צוריק, איז ביי זיי א געווויינלעכע זאך, וואָס האָט מיך איבער־רַאשט. וואָרום ווער בין איך קעגן זיי? איך, דער קטן בישראל, וועלכער האָט געפּי־בערט טעג און נעכט אויף אן איבערגאַנג, צוגעווויינענדיק זיך צו אַרבעט. די נאַכט האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף מיר מיט דער גאַנצער שווערקייט און האָט פּאַרמאַכט די אויגן צום שלאָף, אין וועלכן אַלע חושים זיינען פאַרלוירן געגאַנגען. און ערשט דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן דער ריכטיקער חלום־ספּעקטאקל: די מאַשין, וואָס שרייט אומרחמנותדיק און צאַרנט איז גרייט דיך צעריבן אויף טאַבעקע. דער אַרבעט־גיבער מיט זיין גאנצן צאָרן און מיט זיין הינטיש־פּנים. די מאַשין וואַרפט צעשניטענע שטיקער האָלץ און דו דאַרפסט זיי טראָגן איינס נאָך דעם צווייטן, אָן אויפהער. ווייטער, ווייטער. פון אָט דעם גערודער באַווייזט זיך דיין מאַמע מיט טרערן אין אירע אויגן. גאָנץ פרי, וועז מען האָט געוועקט צום אויפשטיין, — בין איך געווען טאָפּלט צעקלאָפּט און צעבראָכן... ווער בין איך, דער געצערטלטער, קעגן אָט די יידן־גויים מיט זייער שפּראָך, וואָס איז אויסגעמישט מיט גראָבע רוסישע אויסדרוקן?

דער שמועס איז פאַרענדיקט געוואָרן. די חברים פון דער סטאַנציע האָבן זיך געלאָזט אין וועג צריין. איך האָב זיך געאיילט. יעדע מינוט איז טייער. מאָרגן דאַרף מען אַרבעטן. ווי עפּעס פון ווינט אויסגענוצטע זאָך בין איך אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין צימער אַריין. דער וויים־ראַזעווער שיין האָט געלויכטן אין פּנים אַריין. איך בין אַריינגעגאנגען פון עסצימער אין קיך אַריין און צוריק. אין דרויסן האָט דער ווינט נישט אויפגעהערט צו שטורעמען. די בילדער אויף די וועגט, דאָס רויטע שטיק לייוונט מיט די אויסגענייטע אותיות, די טישן און די שטולן זיינען געוואָרן אזוי נאָענט. מיר האָבן אַלע געפּטעמט איין מישפּחהדיקע לופט. אין איין אויגנבליק איז פּאַרשוווונדן דאָס אויסערלעכע קאָזאַרמע - אויסזען אין דער פּאַרם פון א קיבוץ און אַלע זאכן פון חדר, די שיסל, דער וואַשבעקן, די וועגט, דער טיש, האָבן מיר פּאַר־שניטן א פאַמילען־בונד אויף לעבן און אויף גורל...

אויף גאַליציאַנער ערד

א שטיל ליד, דינע קלאַנגען, שעפּטשענדיקע — געפּינען דאָ נישט זייער תיקון. א געזאַנג מיינט דאָ א שרייענדיקער. א רעדע — א שטורמישע, א טאַנץ — ביז אין זיבעטן הימל. אויך אונטער דעם אש גליען קוילן, אָבער אין די טענץ דאָ איז פאַראן דער יידלדער טעמפּעראַמענט פון די הוצולן, וואָס ווויינען נישט ווייט פון דאָנען, אין די טאטערן בערג. און די שליחים, וואָס קומען אהער פון פוילן צו העלפן אויסבויען די באַווּעגונג אויף דעם פלאַץ, געפּינען שווער א בשותפותדיקע שפּראך מיט די אַרטיקע. ביידע מוזן איינגיין אויף הנחות און פּשרות, בכדי דער קאָנטאַקט זאָל דער־גרייכט ווערן. אָבער פּרוכטבאַר איז די באַגעגעניש דאָ. עקספּערימענטן ווערן דאָ פאַרשותפט. געבענטשט זאָלן זיי זיין! די דאָזיקע מענטשן, וואָס דערציען דעם

„החלוץ הצעיר", וואס איז אזא יונגע באוועגונג, איז דאך דער כוח פון דער באוע־
גונג אין פוילן. פון איר ציען זיי יניקה און פון זיי ווערן זיי דערנערט. און נישט בלויז
דער „החלוץ הצעיר", נאר אויך דער „החלוץ" בכלל. די גאנצע געשטאלט איז דער־
ציערישׂ. זי ווערט, דאכט זיך, קליין אין פארגלייך מיט דער ווירקלעכקייט אין נא־
ליצינ, אבער זי ווערט אויך דערהויבן.

פוילן איז די לעגענדע.

אין „חלוץ הצעיר" געפינען זיך קינדער פון הארעפאשנעם פאלק, וואס זיינען
אויסגעהוילט פון אלין. אין דער פריער קינדהייט ארבעטן זיי שוין צען שעה אין
טאג. אייניקע פון זיי האבן אפילו נישט געלערנט א יאר, צוויי אין פאלקשול. די
ארעמקייט שטעלט אוועק דאס דארע, אויסגעדייוועט. שוואכע קינד אויף דעם
טרעפל ביי דער פרימיטיוער הוצולישער לייוונט־מאשין און זיי פרעסן שיכטן
שטויב און זיינען קאנדיאטן אויף לונגען קראנקייטן. און זע א וווּנדער: די קינדער
זיינען וואך, פרייליך, זיי וויטיקן נישט אויף זייער גורל. און וואס וויסן זיי נישט?
עקספלואטאציע, קלאסן־קאמף, קאפיטאליזם, סאציאליזם און וואס נישט? אראפאלן
ביי זיך? דאס נישט. זיי רייבן וועגן אלין, זיי זיינען זעלבסטשטענדיק. זיי פילן זייער
כוח. די פאמיליען־פאטריארכאלישקייט, די בענדער האבן נאכגעלאזט. די רעליגיע
איז צו שפאט, די שול — אן ווירקונג, אבער איינס,האבן זיי — די פראקטיק פון
לעבן.

אומעטום איז אלצאיינס. אומעטום די זעלביקע קינדער, די דארע, די בלוט־
ארעמע, די ערנסט־פיקחותדיקע, די פשוטע, וואס דערוועקן רחמנות און מענטשלעכע
ליבע.

. . . שמוציקע געסלעך. בלאטע. די הייזער, וואס שטייען אזוי ענג, שאקלען זיך.
אין דער מיט איז די דירה פון דעם „סניף". די לופט פון דער ארבעט, וואס האט
אלע צוגעצווועקעוועט צו דער מלאכה אינעווייניק, דערקענט מען אויך אין דרויסן.
דורך א לאך פון א בוידעם גיט די חברה פון סניף א רעד מיט אירע חברים, וואס
שטייען אין ארבעט־קלייד‌ער, ביי דער ווינונג. מען גיט א רעד, א לאך און מען
שווייגט ווידער.

. . . א זיצונג פון דער פארוואלטונג. פארוואס איז אונדזער צאל אזוי קליין אין דער
יונגער נעסט. זיי פעלן דען? פאראן אין די צענדליקער. וועו זיי וואלטן נאר געהאט
שיך, א מענטשלעך מלבוש. פון קעלער, פון בוידעם, פון אונטערגעסל. שווער איז
דעם חלוץ הצעיר ארייצודרינגען אין די אנדערע שיכטן, צו דער לערענדיקער יוגנט.
דאס הארעפאשנע דערוויייטערט זיי מיט זיין הילוך, מיט זיין פראסטער אויפפירונג,
מיט זיין גלייכן קוק אויף דעם לעבן. אבער ער וועט זיך נאכשלאגן א וועג. א קוואל,
וואס ווערט נישט אויסגעטרוקנט, איז די פאלקסטימלעכקייט.

אין א ווינקל אין די קארפאטן ווויינט די מישפחה פון דעם יונגן חלוץ. א
מישפחה, וואס איר יעדער געשטרויכלט ווערן איז א פערזונלעכע שטרויכלונג פון
יעדן חבר. קליין איז די משפחה. אירע השגות זיינען הונדערטער חברים, סניפים
אין די צוואנציקער. אבער אירע פארלאנגען זיינען ארומנעמענדיק, גרויסע. דער
גלויבן אין ווקם פון דער באוועגונג איז טיף ארייננעדרונגען אין די נשמות פון אירע
בויער.

די סניפים זיינען נאענט איינער צום אנדערן. יעדער איינער קען אינטים דעם
צווייטן. דער גאליציאנער איז לייכט אויף דער באוועגונג. די נאטור רופט, ציט, די
פים זיינען געווויינט צו שפאצירן, עקסקורסיעס. זיי מאכן דאס, גלייך זיי וואלטן
דורכגעפירט א שליחות פון א גרויסער מיצווה.

זיי האבן געלערנט ביי די גויים.

עס איז שוואכער געווארן די באוועגונג אין די קאנפערענצן, זיצונגען. דאס זיי־נען געווען צוואמענטרעפן פאר קעגנזייטיקע אנטפלעקונגען, פאזיטיוע און נעגא־טיוע. א שפע פון פאלקסטימלעכקייט. די „ארגיגינעלע" לידער, וועלכע זיינען אויפ־געקומען בעת די קאנפערענצן און זיצונגען, זיינען א לאנגע צייט „ארומגעגאנגען" איבער די סניפים און האבן געשפינט פעדים און אלע פארייניקט. איבער דער איינ־זאמקייט פון ארום איז די באוועגונג פון אינעווייניק געווען א דערהויבונג, אן אויפשטייג.

יעדער פינטל שאצט אפ זיין ווערט, זיין פאזיציע אין דער יונגער באוועגונג. און שוין אוודאי די אלטע סניפים, די „וועטעראנען", וואס אין זייער אויפפירונג, אין זייער עצם דערשיינען איז פאראן אזא יחוסדיקייט, וואס מאנט געטרייטשט צו ווערן... דער ארום שרעקט. יעדער פונקט איז א פראנט.

און נישט סתם אין דער וועלט זיינען ארויסגעקומען די דאזיקע אויסדרוקן אוים דעם מויל פון א בחור, ווען מען האט אים געפרעגט, וואס ער טוט נאך דעם, וואס פארענדיקט די ארבעט פון טאג:

— איך עס, וואש זיך, בייט איבער די קליידער, גיי אהיים, פארברענג דארט אביסל און דערנאך גיי איך ארוים צו די חברים אין גאס, שפאציר מיט זיי, רעד צו זיערע הערצער און איך ארבעט פאר דער באוועגונג.

די דאזיקע ווערטער זיינען געווארן א ווערטל.

זיי ווערים קריכן די וועגן. די דארפישע שטילקייט הענגט אין דער לופטן. און ס'איז דיר גוט צו גיין מיט דעם שטעקן אין האנט צום נאענטסטן דארף, מיט דעם וואס פון דער יידישער אויפלעבונג אין מויל.

אוונט. א ריין צימער. וווייס בלויקייט. א לעמפל ברענט און איבער דעם אן אבאזשור. היימיש. ארום און ארום בחורים און בחורות, אנגעטאן שבתדיק. א באלע־באטישע שטילקייט. מען ווארט אויף א רעדע. און אט הייבט זיך אן א געזאנג. איינער, צוויי, אלע זינגען, דאס האלן ארוים ווערטער. אלע שלינגען דיך. אויסדרוק פון אויגן. פון דארף, פון דער ענגשאפט, פון די גויים — צו דעם פאטער־לאנד, צום לעבן, צו רחבות...

אבער שטרויכלונגען זיינען פאראן אין וועג. וויי אזוי פירט מען די ארבעט אין סניף. פון וואס און וויי אזוי? זיי מאנען א סדר. ווי א שטייגער — „מה טובו" „אשרי", „ישתבח" — איך פארשטיי דיך, דארפישער מיינער — —

און ווידער אין דער הויפטשטאט. אין פרעסנדיקער איינזאמקייט. נאך נישטא קיין סניף. די האנט איז קורץ. און דארט, אין יענעם ווינקל ווינקען ליכטער, אין יענעם מישפחהדיקן ווינקל, אין פוילן.

די באן איז אוועק. די אויגן האבן זיך געעפנט פון שלאף. אין פענצטער — דער ווילנער סטעפ, דער אלטער באקאנטער, אן די פלעקן פון די בערג אויף דעם האר־זאנט.

די אויגן האבן זיך שוין אפגעווויינט דערפון.

דאס געשטאלט פון מדריך

דעם מדריך, דעם אינסטרוקטאר, רופט מען אין דער באוועגונג „רע" (חבר). מיט דעם פראבלעם פון דערציען דעם „רע" האט מען זיך זייער וויניק אפגעגעבן. מען האלט, אז איינער ווערט דערציגן דורך דעם צווייטן, דורך דער סביבה. די ווירקלעכקייט און געשעענישן דערציען. די דערציונג, וואס פאסט צו די שטראמענ־דיקע כוחות, באהערשט זיי און פירט זיי צו זעלבסטשטענדיקייט, צו מענטשלעכער

גרויסקייט, האָט דעם מדריך געפעלט. עס איז געשען דורך צופעליקייטן. א באַזונדער ווירקלעכקייט האָט מחנך געווען דעם אינסטרוקטאָר. צווישן דעם קיבוץ און דעם סניף, צווישן דער טעאָריע און דער פראַקטיק איז געווען א געווייסע קאָליזיע. דאָבט זיך צוויי כוחות, וואָס דערגאַנצן איינער דעם אַנדערן, דאָך איז געווען צווישן זיי א גראַנגל.

היינט האָבן מיר שוין גענוג מדריכים, וואָס זיינען אויסגעוואקסן אין דער באַוועגונג, עס איז שוין אויסגעוואקסן א געוויסער טיפ, וואָס די באַוועגונג האָט אים געגעבן איר צורה. די בילדונג איז די נידריקע. אַמאָל — אפילו אַן פאַלקסשול. א סך קענען נישט קיין עברית. יעדער איינער האָט דערגרייכט אַביסל וויסן דורך אייגענער מי. די אַביעקטיווע אומשטענדן האָבן אים ארויפגעבראַכט. זיין אייגענע ארבעט און זיין אייגענע אחריות זענען זיינע אינסטרוקטאָרן. זיין קוק אין לעבן ארויס אן די אקומולאציע פון זיין עקספעריענץ האָבן א געוויסע ווערט. זיין קוקווינקל איז נישט קיין פאַנטאַזיע־זאך. דער רעאַלער מאַמענט פאַרנעמט א הויפטפלאַץ אין זיין דערציאונג. און כאָטש די דערציאונג איז א געזונטע, וואָס שטרעמט ארויס פון דער וועלט, שאַבלאָן, פון איבערהויפט „געוויסע" זאכן. דאָס זוכן דעם וועג פאַר דערציאונג הייבט אָן באַלד ווי מען קומט אין באַריר מיט דעם יונגן בחור. מען האָט דאָ אַנגעוועגדט אינטואיציע און וואַרעמע באַציאונג. ביי א יינגל איז דאָס פראַבלעם נאָך מער אין צענטער. מען האָט א צערטע באַציאונג, אַבער עס קומען ארויף פאַרפלאַנטערנישן און מען גיפינט נישט די געהעריקע רעגולאַציעס צו א סינטעז פון אינטואיציע און דערקענטעניש זיינען מיר נאָך נישט געקומען און די וואַגשאַלן שאָקלען זיך נאָך. אינטואיזאציע און דערקענטעניש איניינעם, געפיל און שכל. פאַנטאַזיע און ווירקלעכקייט, לעבן און וויסן — גרייטן צו א מענטשן מיט א גאַנצער און ארומנעמענדיקער תפיסה. מען דאַרף פאראייניקן פאַרשידענע קולטור־שטחים, עס איז נייטיק א צונויפשמעלצן פון פארשידענע שיכטן.

א מוסטער פון א מדריך קען זיין נאָר איינער, וועלכער לעבט נאָר אין סניף און נישט אויסער אים. די יוגנט לעבט איבער די הרת־אדם עפאָכע. די תקופה פון ווערן מענטש. עס שאַפן זיך דעמאָלט א סך סתירות, עס פעלט הארמאָניע. דער אינסטרוקטאָר דאַרף קומען פון דעם רייפערן שיכט אין דער זעלביקער סביבה. נאָר אזא איינער קען גענומען ווערן ווי א מוסטער, מען זאָל ווילן זיין ווי ער. און זייער נענאַטיוו ווירקט א מדריך, וואָס האָט נישט קיין לעבן און קיין יוגנט און וואָס דער יאוש קוקט ארויס פון זיינע אויגן. די פאַרליבקייטנונג פון לעבן זיגט אויס די בעסטע זאפט פון מענטשנס כוחות, טויט אין אים דעם ווילן און דעם גלויבן און מאַכט אים פאַר א פוסטער חורבה. דער אינסטרוקטאָר דאַרף האָבן א געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער. דער עיקר באַגריף פון געזעלשאַפטלעכקייט איז — דיסציפלינירט לעבן און איבערהויפט טעטיקייט, וואָס פאַרטרייבט פון מענטשן דעם שאָטן פון שעדלעכע געדאנקען.

מאַמענטן

א מין באַזונדער פאַרגעניגן האָט ער געהאט צו זיצן ביים אויוון און טראכטן טרויעריק — טרויעריק, גראַבלען, אומבאַוווסט, מיט די פינגער אויף פאַרפרוירענע שויבן אליין, וואָס אים קומט אויף זיין זינען. זיין נאַמען, די נעמען פון זיינע אייגענע און ווען ער איז פון דעם אלעמען מיד געוואָרן, האָט ער סתם געשריבן פרעמדע ווערטער, אָן קיין שום זין, וואָס זיינען אמאָל אים ארויס אין בלוט, בעת ער האָט זיי געלערנט.

ער איז געשטאנען און געקוקט, געטראכט און אנאליזירט, האט געשפינט אויסגעגנ אן אנטליענג פעדים, וועגן דעם קאמפליצירטן לעבן, וועגן דער רעטעניש פון נאנצן זיין, און איבער דעם אלעמען וועגן דעם קלאפן פון זייגער, וואס פארגייט, אלציינס ווי דער מענטש פארגייט.

די דאזיקע מאמענטן זיינען אים כלל נישט געווען אנגענעם. זיי האבן אים געשראקן מיט אויפבליצן פון משוגעת, וועלכע האבן אינגאנצן צוועקגענומען זיין שליטה איבער זיך און האבן אים איבערגעגעבן אין די הענט פון בלינדן גורל. אבער א געוויסער חן איז געווען אין זיי און זיי האבן אים פארשאפט דערהויבונג און נחת־רוח. ווער זיינען די אלע מילב־מענטשן, וואס קריכן אזוי לעכערלעך פאר זייער לעבן — וועלן זיי אים פארשטייען?

ביי די ברעגעס פון ווייטיק האט געשפראצט דער תענוג...

און ווען ער איז ארוים שפאצירן און ער האט אויף זיך גענומען א משא געדאנקען, וואס האבן געדרוקט אלע ווינקלען פון זיין מוח איבער דער שוועדקייט פון לעבן און דער זעלבסט צוגרייטונג, אויף זיין אינעווייניקסטער רו, אויף זיין זיכערקייט קיין טויט. און אזוי איז ער געגאנגען, האט געקנאטן מיט זיינע פיס די בלאטע און די זונשטראלן האבן אים ארומגענומען, האבן ארייגעדרונגען אין אים — נישט פילנדיק די טרערן פון זיינע אויגן.

פאר וואס האבן די טרערן גערונען?

אפשר איבער זיינע יונגע פופצן יאר?

דערויף האבן געווייגט די פארשידענע כוחות, וואס האבן אים בלינדערהייט געשלעפט אהין און אהער און ער איז געווען אין דער מיט.

אויף אט די סטרונעס האבן א סך געפרווט שפילן. זיי האבן געווענדט חלומות. אפשר צו פארלאזן די „נארישקייטן" און צו גרייכן צום צושטאנד פון פאטער, וואס זיצט אלע מוצאי שבת ארומגערינגלט מיט סוחרים, אזוי ווי יענער שפין, וואס עס ציט זיך פון אים א סך שפינוועבם.

— פו, פו, ס'איז נישט דאס...

— א לעבן פון מענטשלעכער דערקענטעניש, פון מענטשלעכע געפילן.

רמזים, האבן געווונקען. דאס הארץ ציט זיך נאך „גרויסע מענטשן", אין יעדן ווינקל געווען א גריבל, ביאגראפיעס פון דיכטער, שריפטשטעלער און באריממטע מענטשן. עס זיינען אים אנגענעם געווען די מעמוארן - ביכער. ער האט פון זיי אראפגענומען א ביישפיל. עס האט אין אים געיוירט א געפיל פון שליחות.

אבער — ווי אזוי? ווהין? דאס איז אים נישט קלאר געווען...

י. טאבענקין וועגן א. גראבאוון

י. טאבענקין רעדט וועגן פיר חברים, וואס זיינען אין משך פון די לעצטע צען טעג געשטארבן — גראבאוו, אליהו אבראמאוויטש, דן ליבן און מנשה דאסינגער. זיי האבן נאך אלע נישט געהאט געלעבט. מיר האבן אפילו זיי נאך נישט באוויזן צו דערקענען.

און עס קומט א קורצע כאראקטעריסטיק פון אברהם גראבאוו, וואס איז געווען, ווי י. טאבענקין דריקט זיך אויס, א ביאליקשע געשטאלט מיט זיין געזונטקייט, געפיל־פולקיט, וואכקייט צו דער נאטור, צום פאלק און צו אלין, וואס לעבט ארום אים. ער שטאמט פון דער געדיבטעניש פון וואלינער יידנטום, וואס האט יארנלאנג געשטארקט דעם יידישן מענטשן. מען האט דארט געלעבט אן אייגענעם שטייגער, א גאנץ לעבן. גראבאוו האט פארמאגט די דאזיקע וואלינער יידישע שפע, וואס ביאליק האט איר

געגעבן א מענטשלעכן און פאַעטישן אויסדרוק. „איך זע, שרייבט טאַבענקין, גראַבאַוון, דעם מענטשן מיט באַוווווסטזיין, מיט דער טיפער ליבע צום לעבן, מיט דעם קענען לעבן. ער איז אַליין א צענטער פון ליבע, וואָס דערוועקט ליבע, נישט אַנשטרענגנדיק זיך, זיין געשטאַלט דערוועקט ליבע, ווייל זי איז שיין און לויטער. איך וויים נישט, צי גראַבאַוו האָט געשריבן שירים, אַבער ער איז אינגאַנצן געווען שירה. דאָס יינגל איז געווען א דיכטער.

פאַרוואָס איז די דאָזיקע אידעע נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן? פאַרוואָס איז ער געפאַלן? פאַרוואָס איז ער ארוים פון שטוב פונקט אין יענעם מאָמענט? עס שיינט, אז נאָך דעם, וואָס די אַכט זיינען געפאַלן אין רמת־הכובש, האָט ער שוין נישט פאַרמאָגט קיין ווידערשטאַנד־כוח. נישט איין מאָל האָבן מיר זיך אַליין געפרעגט, צי נאָך דעם, וואָס מיר האָבן דאָרט געזען אין משך פון א יאָר, וועט נאָך דאָרט, אין רמת־הכובש א חבר, א פרוי און א קינד קענען מלחמה האַלטן קעגן דעם טויט מיט דער דאָזיקער ליבע, וואָס איז נייטיק דערפאַר? וועלן זיי דאָס קענען באַווייזן, נאָך דעם וואָס זיי האָבן געזען ווי זייערע חברים ווערן איינער נאָך דעם אנדערן דערמאָרדעט? אַט דערפאַר זיינען די לעבנס פון גראַבאַוו, אליהו און די אַנדערע צוויי נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן.

און אונדזער אידעע, פון אונדזער גאַנצער באַוועגונג — זי איז נאָך אויך נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. אויף איר לויערט אויך דער מאָרד. מיר שטייען אויף א גרויסן בית־עולם. אויף דעם חורבן פון א סך אידעען, וואָס זיינען נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. דער דייטשער סאַציאַליזם, דער עסטרייכישער, די רעוואָלוציע אין שפאַניע, די דעמאָקראַטיע אין טשעכיע און דאָס טייערסטע פאַר אונדז — די אידעע פון אויפלעבן ישראל, אונדזער לעצטע רעטונג, אונדזער איינציקע ברירה, דער איינער אויסגאַנג — אויך זי קעמפט מיט א לעצטן אַנגורטן זיך און מיט א שאַל פון גבורה פאַר רעאַליזירונג און דערלייזונג.

א. אברך

תרס"ט־תש"ח — 1909־1945

אביסל ביאגראפיע און א ליד

אין עלטער פון זעקס און דרייסיק יאר איז אין גרויסן קיבוץ יגור אומגעקומען ביי דער ארבעט דער ראטנער געבוירענער און דערצויגענער אריה (לייב) אברך, וועלכער איז פון קינדווייז אן צוגעשטאנען צום „החלוץ הצעיר" און איז אין דער פריסטער יוגנט געווארן א פירער אין אט דער באוועגונג און איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל אין יאר תרצ"א, אין עלטער פון 22 יאר.

א. אברך איז אומגעקומען אויף א פשוטן און טראגישן אופן. ער האט געדארפט אינאיינעם מיט אנדערע חברים אראפנעמען א שפריץ־מאשין פון דעם אויטא און די מאשין האט זיך איבערגעקערט. ער איז געווען אחריותדיק אן א גרענעץ, האט ער געוואלט אונטערשפארן די מאשין און ער איז פון איר צוגעדרוקט געווארן און איז פארוווונדעט געווארן אויף א מוראדיקן אופן. אין א פאר שעה ארום האט ער אויס־געהויכט זיין לעצטן אטעם.

אברך איז אין ארץ־ישראל פונקט אזוי געווען באליבט, ווי אין ראטנע און בכלל אין וואלין. צו די שלושים איז אין קיבוץ יגור פארגעקומען א טרויער־אסיפה און אויף יענער אסיפה איז געזאגט געווארן: „אברך איז געווען פון די אויסגעצייכנטע צווישן אונדז. א מענטש פון גדאנק און ארבעט. א גאנץ לעבן האט ער געהייליקט פאר דעם כלל און זיינע קולטור־נויטן. דאם בוך האט ער קיינמאל נישט צוועקנע־לייגט. און נישט בלויז פאר זיך אליין. אויף זיינע פלייצעס איז געלעגן די ביבליאטעק פון דעם קיבוץ. ער האט געטאן אלין רייכער צו מאכן די ביבליאטעק." און דערפאר האט מען באשלאסן א נאמען צו געבן די ביבליאטעק פון יגור „בית אריה אברך". די ביבליאטעק קען אריינגענעמען פערציק טויזנט ביכער און פון ביידע זייטן האט דאם הויז צוויי פליגלען, איינער פאר א לייענזאל און איינער פאר שטודיום. אין אט די צוויי טיילן פון בית אריה אברך וועלן די חברים פון קיבוץ לייענען און שטודירן און דערמאנען דעם הארציקן אריה אברך, וועלכער איז צוועקנעריסן געווארן פון לעבן אזוי פריצייטיק, וועו ער איז געשטאנען ביי דער ארבעט.

אט די אינפארמאציע נעמען מיר ארויס פון א בראשור מיטן נאמען „אברך", וואס דער קיבוץ יגור האט ארויסגעגעבן צום ערשטן יארצייט פון א. אברך און וואס איז דערשינען מיט א קליינער פארשפעטיקונג. די דאזיקע בראשור האט 72 זייטן און זי באשטייט פון א גאנצער רייַ קורצע ארטיקלען און זכרונות וועגן דעם פריצייי־טיק־פארשניטענעם העלד פון ארבעט, וואס ראטנע האט ארויסגעגעבן. די בראשור הייבט זיך אן מיט א קורצן שיר פון א. א., וואס הייסט „מולדתי" (מיין געבוירנ־לאנד), אין וועלכן עם זועדט געזאגט:

און איך בעט, מיין מולדת, מיין מולדת,
נעם צו מיין ארעם געשאנק,
זיך אליין ברענג איך דיר,
צו פייכט מאכן און באמיסטיקן מיט מיין שוויים און בלוט,

די הרודעס פון דיין ערד, די פֿאַרבראַנטע פון די חמסינים.
צו דיינע פֿאַרשלאָפֿענע טויערן וועל איך צופֿאַלן, ווי הלוי, 24
לאָז מיך אָנטאָן אויף מיין האַלדז דיין יאָך,
גייען פֿאַרטאָג ביי דער אַרבעט
און אומקערן זיך פֿאַרנאַכט אויף די טריט פון די שאָף,
ווי יעקב אָבינו, ווען ער איז אַריבער דעם ירדן,
וועל איך קומען צו דיר און זיך בעטן:
נעם מיך אַריין און שפּיי מיך נישט אויס,
מאַמע ערד.

וואָס זיין שוועסטער דערציילט

דאָס ערשטע אַרטיקל איז געשריבן פון זיין שוועסטער חנה אברך. דער מאמר הייסט טאָקע „מיין ברודער". די שוועסטער דערציילט, אז איר ברודער האָט געוואָלט ווערן א לערער, אָבער די עקאָנאָמישע באַדינגונגען האָבן אים נישט דערלויבט ממשיך זיין די לימודים, און ער האָט זיך אַליין פֿערפֿעקציאָנירט דורך א סך לייענען. איידער ער איז אַריין אין דער הכשרה, איז ער געווען לערער אין א דאָרף. מיט ארץ־ישראל האָט ער זיך אַנגעהויבן אינטערעסירן, ווען ער איז אַלט געווען נישט מער ווי צען יאָר. ער איז געווָארן באַפֿריינדעט מיט די לערער און די לערערינס און ער איז געווָארן א טויער אין „החלוץ הצעיר". די קינדער פלעגן אים אויפנעמען מיט פֿרייד און די עלטערן זיינען אויף אים געווען ברוגז, ווייל זיי האָבן פֿאַרגעפּילט, אז ער וועט ביי זיי „צוגזלען" זייערע קינדער. ער פלעג גיין אַנגעטאָן קרוע ובלויה און אז מען האָט אים געוואָלט מאַכן א נייע פֿאָר שיך, אַדער אַן אנצוג, האָט ער נישט געלאָזט. אין דער הכשרה פון קלאָסווא האָט ער געטאָן שוועָרע אַרבעט און איז קראַנק געווָארן און ווען ער איז אהיימגעקומען, האָט ער וועגן זיין קראַנקייט נישט דערציילט. די באַוועגונג האָט אים שטאַרק אנערקענט, ער איז געווען מסוגל צו ווערן יעדן איינעמס חבר און ער האָט אַלע געוווּנען. מען האָט געוואָלט קענען זיין משפּחה.

ווען חנה איז געקומען קיין ווערבע אין דער הכשרה, האָבן אַלע אויסגערופֿן: „אָט איז געקומען אברכם שוועסטער!" און ווען זי איז אָפּגעווען א פּאָר וואָכן, האָט מען זי געוואָלט שיקן גרינדן א נייעם אָפּטייל און ווען זי האָט געענטפֿערט, אז זי איז א נייע און זי דאַרף נאָך אליין אינסטרואירט ווערן, האָט מען איר געענטפֿערט, אז אברכם שוועסטער טוט זיין פּאַיק דערצו. און ווען די שוועסטער האָט ביי אים געפֿאַדערט אין ארץ, אז ער זאָל אַרויסברענגען די עלטערן, איז ער צעמישט געוואָרן. ער האָט נישט געוואָלט שווער מאַכן דעם קיבוץ און בעטן חילף, כאָטש אנדערע האָבן דאָס יא געטאָן. ער האָט נישט געוואָלט לערנען ביי אנדערע.

מיט זיין ברודער אַלטער האָט געטראָפֿן אן אומגליק ביים ים המלח, ווו ער איז אומגעקומען. אריה האָט דורכדעם נישט געקענט שלאָפֿן דורך די נעכט. ער איז געווען ביי דער שוועסטער צו־גאָסט און זי האָט דאָס געזען. אָבער זי האָט ער געטרייסט. ער איז שטענדיק געווען פֿאַרנומען און ער האָט פון דעסטוועגן שטענדיק געליטן. ווען ער איז געווען צו־גאָסט ביי דער שוועסטער, וועלכע האָט געווינט אינאיינעם מיט תימנער, האָט ער זיי געלערנט ווי אזוי זיך אָפּצוגעבן מיט בייסער און ווי אזוי זיי צו פֿלאַנצן. אַלע האָבן זיי אים ליב געהאַט און ווען זיי האָבן עהערט וועגן זיין טויט, האָבן זיי געווויינט.

די מיטגלידער פון דער משפּחה האָבן געזען זיין סענטימענטאַליזם און זיין גע־טרייקייט דעם קיבוץ און דער באַוועגונג, אָבער צו דער שטוב האָט ער זיינע געפילן

נישט ארויסגעווייזן און מען האָט אים חושד געווען, אז ער איז נישט געטריי דער משפחה און אז ביי אים איז אַלץ נאָר די באַוועגונג. אָבער טיף אינעווייניק האָט ער געהאָט אַ האַרציקע באציאונג צו דער פאַמיליע. איין מאָל האָט ער זיך דערוווסט אין דער הכשרה, אז ביי אונדז אין הויז האָט אויסגעבראָכן אַ שריפה, האָט ער געהלשט. און ווען מען האָט אים דערמונטערט, איז ער באַלד געקומען צו לויפן. די שוועסטער געפינט נישט קיין ווערטער צו איבערגעבן זייַנע געפילן, ווען זייַנע עלטערן זיינען אָנגעקומען אין לאָנד אריין. ער האָט געשטראָלט. ער איז טאָקע געווען פארנומען אַ גאַנצן טאָג, אָבער ער איז דאָך געווען איבערגעגעבן מיט דעם גאַנצן האַרצן די עלטערן. אין דער צייט פון דער מלחמה, דערציילט די שוועסטער, האָבן זיי אַלע אַרום מקנא געווען, וואָס זיי זיינען אַלע דאָ און נאָר איין שוועסטער זייערע איז געבליבן אין גלות. „און ווער האָט זיך געקענט ריכטן, אז אונדז וועלן טרעפן אזעלכע אומגליקן."

—

פון דעם ערשטן מנין

אונטער דעם טיטל איז פאַראַן אין ביכל אַן אַרטיקל פון נ. בנארי, אין וועלכן עס ווערט געזאָגט, אז אברך איז געווען פון די ערשטע יינגלעך, וואָס זיינען געקומען אין דער באַוועגונג פון „החלוץ הצעיר" און האָבן איר אָוועקגעגעבן זייערע הערצער און זייער טראַכטן. און זיי האָבן דערפאר באַאיינפלוסט די באַוועגונג מיט זייער יונגן מענטשלעכן כאַראַקטער.

דער מחבר פון אַרטיקל געדענקט דרויי שטענדיק אינאיינעם: אברך, גראַבאָוו און זעלדע כהן. ער האָט זיי געקענט, ווען זיי זיינען געווען נאָך נאָר יונג. זיי זיינען געווען פאַרשידן אין זייער כאַראַקטער און אין זייער אויסזען, אָבער אַלע האָבן גהאָט דעם שטאַרקן ברען, וואָס גליט אינעווייניק און די קינדישע שעמעוודיקייט, וואָס גרעניצט מיט נשמה־ריינקייט און מיט אומעגדלעכער איבערגעבנקייט דער זאַך. מיט אָט דעם כוח האָבן זיי אָנגעצונדן יונגע הערצער.

א טייער דרייליג זיינען זיי געווען, וואָס יעדע יונגטלעכע באַוועגונג וואָלט זיך געווען געבענטשט מיט דעם. און אַלע דריי זיינען שוין נישטאָ. איינער פון זיי איז אומגעבראַכט געוואָרן בשעת די טראַגישע געשעענישן, איינע איז באַאָנגען זעלבסט־מאָרד, איבער מענטשלעכע קאָמפּליקאַציעס און איינער איז געפאַלן ביי דער ארבעט.

מיט אברכן האָט דער מחבר זיך געטראָפן א סך מאָל אין ארץ. כאָטש ער איז מיט די יאָרן רייף געוואָרן, איז ער פאַרבליבן מיט דער זעלביקער קינדישער תמימות און שעמעוודיקייט. ער איז געבליבן דאָר און מאָגער; ער איז ביי דער ארבעט נישט שטאַרק געוואָרן בגוף, אָבער אין גייסט איז ער שטאַרק געוואָרן. ער האָט דערגרייכט א זיכערקייט אין זיך. אויך דאָ האָט ער דערצויגן יונגט און שוועד געארבעט און ביי דער ארבעט איז ער געפאַלן.

שטענדיק דער זעלביקער אברך

אונטער אָט דעם טיטל איז פאַראַן אַן ארטיקל פון א. פיאַלקאָוו, וועלכער דערציילט וועגן אברכם באזוך אין שטעטל ביי זיי ווי א שליח פון וואַלינער ראיאן־קאָמיטעט פון החלוץ הצעיר. אזא באזוך פלעג זיין א געשעעניש אין דער אפטיילונג. מען פלעג אויספוצן דעם קלוב און מען פלעג זיך גייסטיק גרייטן. און מען האָט דיסקוטירט פון פריער וועגן דעם ווערט פון שליח. פאר אברכן זיינען שוין געהאָט גע־

זוען דרויי שליחים. עס איז געווען א מאַמענט פון יריידה אין ציוניזם און דער קאַמוניזם האָט געקראָגן א סך אַנהענגער. די פּערטע עליה איז געהאַט דורכגעפאָלן און די פינפטע האָט נאָך נישט אָנגעהויבן. די פּרויעדיקע שליחים האָבן א סך פּראָגן פאַרענטפערט, אָבער אויף אברכן האָט מען באַזונדער פאַרוויסגעקוקט.

און אָט איז ער אָנגעקומען. ער האָט זיך געהאַלטן נאַטירלעך און הויפיש. די חברים האָבן געוואָלט, אַז ער זאָל, ווי די פּרויעדיקע שליחים, קודם-כל האַלטן א רעפעראַט און דערנאָך זאָל ער פאַרענטפערן די פראָגן, וואָס מען וועט אים שטעלן. און אברך האָט דאָס אויך געטאָן און ער האָט פאַרענטפערט זייער תמציתדיק די שאלות, וואָס מען האָט אים געשטעלט, אָבער עס האָט געמאַכט דעם אייַנדרוק, אַז ער וויל זיך פון דעם פּלעמען פאַרויספּלאַנטערן און זיך נעמען צו זאַכן, וואָס אינטע-

אלתר אברך, א ברודער פון לייבל אברך, אומגעקומען ביי דער ארבעט אין א״י.

רעסירן אים מערער. און די חברים האָבן זיך געפילט אַנטוישט. אים האָט דאָס אָבער נישט געפאַרט און ער האָט זיך געטאָן זיינס. ער האָט אַרויסגענומען דאָס בוך „מסדה" פון יצחק למדן אין גאַליציע, אַרויסגענומען א צוויי בוך — „בגלגל" פון שלאָנסקי און געליינט און דערקלערט. די יינגלעך און די מיידלעך זיינען געווען פאַרחידושט. אָבער ער האָט זיך צוויטער געטאָן זיינס. און די נאָנצע צייט פון זיין באַזוך האָט ער וויניקער גערעדט וועגן אידעאָלאָגישע פראָגן און מערער דערציילט וועגן לעבן אין לאַנד, וועגן מסירות נפש פון די חלוצים. ער האָט געליינט „יזכור" וועגן די חלו-צים, וואָס זיינען געפאַלן אויף דעם וועג קיין ארץ-ישראל און ער האָט דערציילט וועגן די פאַרדריסטע וועגן אויף דעם ים און אויף דער יבשה. וועגן וועג פון גרעניצן און בערג. ווער ס׳איז יא אָנגעקומען אין לאַנד אַריין און ווער נישט. און נאָך איי-ניקע שמועסן האָט זיך די באַציאונג צו אים געביטן און אלע האָבן אים ליב באַקו-מען. ער האָט אַרויסגעפונען דערנענטערונג צו דעם חלוצישן מיט דער הילף פון פּאַע-

זיך. און די דערגרייכונג איז געווען א טאפלטע: ער האָט אַרויסגעדופן ליבע צו ארץ־ישראל און אינטערעס צו דער העברעאישער פאַעזיע.

צום צווייטן מאָל האָט דער מחבר געטראָפן אברכן אויף דעם קרייז־צוזאַמענפאָר אין סארנע, וואָרשיינלעך אין 1928. ער האָט געהאַלטן א רעפעראָט וועגן דער קולטור־ארבעט אין די אָפּטיילונגען און אויך דא האָט ער מיט זיין פערזענלעכקייט מער געווירקט ווי מיט דעם רעפעראָט. ער האָט זיך צו יעדן איינעם דערנענטערט. ער האָט געהאַט אזא הארציקע באציאונג צו איינער א חברטע פון קלאַסווּוּט, אז מען האָט גמיינט, אז זי איז זיין בחורה, אבער ער האָט פשוט געהאַט א גוטע בא־ציאונג צו אַלע.

אין לאָנד האָט דער מחבר זיך געטראָפן מיט אים אין יגור, וועו ער האָט אין די ערשטע טעג געארבעט מיט אים אינאיינעם, וועו מען האָט געהאַקט גריבער און געגאָסן בעטאָן. ער איז שוין געווען א פאַר יאָר אין לאָנד און ער איז נאָך אַלץ געווען א שוואַרצער ארבעטער. ער האָט געטאָן די שוועריסטע ארבעטן. און אים איז גע־וען א חידוש צו זען אברכן הוקא ביי אַט די ארבעטן, ער איז דאָך געווען א קליינ־טשיקער, א שוואַכער, א קרענקלעכער. און דאָך האָט ער געטאָן די שווערסטע אר־בעטן. ער איז אין לאָנד געווארן געזונט. זיין פנים איז אָפּגעברענט געווארן, זיינע מוסקולן אנטוויקלט. (בנארי דערציילט דעם היפוך. רעד.). ער איז געווארן געזונט פיזיש אין גייסטיק און ער האָט דעם טאָפּלטן כוח אריינגעטאָן אין דער ארבעט. ער האָט יא געקענט זאָגן „כל עצמותי תאמרנה". און ער האָט געהאַלפן א ניי־געקומ־נעם און געלייענט א שיר מיט דער זעלביקער התלהבות מיט וועלכער ער האָט געארבעט.

אברך איז געווען א מענטש פון בוך, אבער נישט ווי א באַשעפטיקונג. ער האָט פון זיין קענטניש נישט געמאַכט קיין קרדום לחפור בו. ער האָט שטענדיק גע־לייענט (ווייל דאָס איז געווען זיין גייסטיקע שפייז פאר זיין ארבעט און נאָכדעם). פאַרטאָג. איידער ער איז געגאַנגען צו דער ארבעט, האָט ער גלייענט ביים שיין פון א ליכט — קיין עלעקטריק איז נאָך נישט געווען. ער האָט גלייענט פראָזע, פאַעזיע, ביכער וועגן היסטאָריע, פאַרשידענע וויסנשאפטן. און אז די האָסט עפעס נישט געווסט און דו ביסט געקומען צו אים, האָט ער עפעס ווי דרך־אגב דיר געגעטערט און פארענטפערט. די לאָפּעטע און דאָס בוך. זיינען ביי אים געווען צונויפגעבונדן און אין בוידע איז געווען יענער ארבך. שטענדיק דער זעלביקער ארבך.

צום ערשטן יאָרצייט

ניין טאָג אין סיוון תש"ו (1946) האָט מען ביי דער 15טער קאַנפערענץ פון קי־בוץ יגור, דערמאָנט אברכן צו זיין ערשטן יאָרצייט. געדענקט וועגן אים האָט די חברה ח ו מ ה, וועלכע האָט אים געקענט, וועו ער איז נאָך געווען א יינגל פון א יאָר זעכצן. ער האָט נישט געקענט רעדן פלויסיק, אבער ער האָט באַלד צוגעצויגן די אויפמערקזאמקייט. ער האָט זיך אנטפלעקט סיי מיט זיין ארבעטן שווער, סיי מיט זיין נישט אויפהערן לערנען. און ער איז געווען פון די געטרייסטע לייענער. ווי א מדריך אין א קבוצה פון יונגעלייט פון דייטשלאַנד, וועלכע האָבן נישט געקענט דאָס יידישע שטעטל, האָט ער באַווּוּזן וווּנדער ביים העלפן זיי זיך אריינלעבן אין די וועלט פון מענדעלע און שלום עליכם. און אָט דער בחור, וועלכער האָט נישט געלערנט אין אוניווערסיטעט און נישט אין גימנאזיע, האָט נאָך א טאָג שוועער ארבעט, אַליין געצערטלט דאָס בוך און געהאַלפן אנדערע צו פארשטיין ליטעראטור. ער האָט ליב

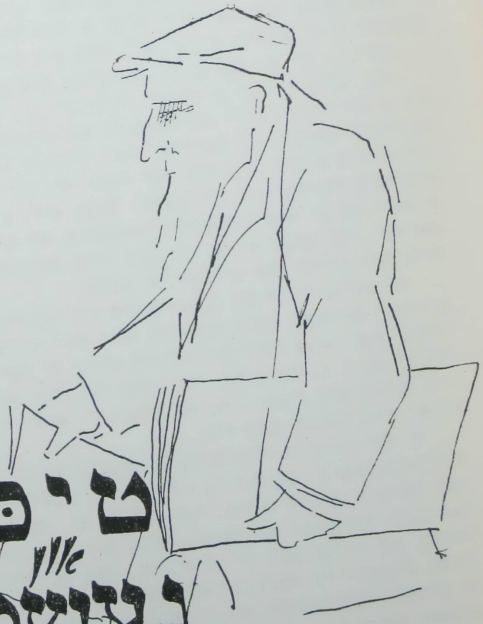
געהאָט זיין פּאָלק, די קולטור פון זיין פּאָלק, אָבער ער האָט נישט געפילט קיין התבטלות.

און ס'איז נישט קיין צופאַל, האָט חומה געזאָגט, וואָס אברך איז געפאַלן דווקא ביי דער אַרבעט. ער האָט געקענט און ליב געהאָט צושטעלן אַ פּלייצע. און ער האָט צוגעשטעלט אַ פּלייצע צו דער מאַשין, וואָס ער האָט אזוי שטאַרק פֿרויסגעקוקט אויף איר. און ער האָט גערעדט וועגן איר מיט אזויפיל באַגייסטערונג. ער האָט אונטערגעשטעלט דעם אָקסל און די מאַשין איז פֿרויפּגעפאַלן אויף אים.

דאָס איז געווען נאָטירלעך פֿאַר דעם משק יגור צו באַשליסן, אַז דאָס קולטורהויז זאָל טראָגן זיין נאָמען. מיר שיינט, אַז אברך איז געווען די צום מיינסטן סימבאָלישע געשטאַלט פון „החלוץ הצעיר" וועלן ער איז שוין אַלט געווען 35 יאָר איז ער נאָך געווען דער יונגער חלוץ, וואָס שטרעבט צו באַגייען און צו הייליקן דאָס לעבן. וועלן מען האָט געדאַרפט עמיצן פֿאַר אַ שוועכער מיסיע, פֿלעג ער זיך שטענדיק אָנבאָטן. און וועלן אברך האָט געבויט אַ היים, געהאָט קינדער, איז עס געווען אַ פּרייד פֿאַר אַלע.

און איך געדענק, האָט די רעדנערין געזאָגט, וועלן איך האָב געזען אברכן צום לעצטן מאָל. דאָס איז געווען, שיינט מיר, דעם לעצטן יום הביכורים. ער איז געווען אָנגעטאָן יום־טובדיק און איז געזעסן מיט זיינע זין אויף דער פּלאַטפֿאָרם, אינאיינעם מיט נאָך חברים. עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט פֿאַרשלאָסן אַ קרייז — פון שטעטל, דורך דעם שטורעם פון דער הכשרה, צום בויען אַ ישוב, אַ משפּחה און בא־נייען דאָס לעבן. דאָס יידנטום פון די לעצטע פינף יאָר איז געווען אין אָט דעם קרייז — דאָס יידנטום, וואָס האָט געהאָט קינדער, וועלכע זיינען אַוועק קיין ארץ־ישראל, געבויט אַ היים, געגרייכט צו ווערן דאָס, וואָס זי האָט געשטרעבט צו ווערן.

און וואָס ס'האָט געטראָפֿן דיין פּאָלק — דער קרייז איז צעבראָכן געוואָרן און ער איז צעשטערט געוואָרן מיט אים אינאיינעם — האָט אים אויך געטראָפֿן, ער איז אויך דערהרגעט געוואָרן. לאָמיר דערמאָנען זיין געדעכטעניש פֿאַר אונדז און אונדזערע קינדער. און נישט בלויז די קינדער אין יגור — זאָל זיין געשטאַלט ווייזן דער יוגנט דעם וועג צום לעבן.

טיפן
געשטאלטן

י. קאנישטער

טיפן און געשטאלטן

ר׳ פישל העלד

ר׳ פישל העלד ע״ה

אדער פישל שרה לאחם, ווי מ׳האט אים פשוט גערופן, איז געווען זייער א אינטערעסאנטער טיפ — א תלמיד־חכם מיט א פענאמענאלן זכרון. ביים צפרישן רעזשים איז ער געווען געהילף פון „קאזיאנעם ראבין", וועלכער איז געזעסן אין דער קרייזשטאט קאוולע.

ער האט אין שטעטעלע געפירט די מעטריקע־ביכער פון געבוירענע, חתונה געהאט און געשטארבענע. ער האט געוווסט כמעט יעדנס געבוירן־טאג, יעדנס יהום און שטאם. אז עמיצער פון שטעטל האט פארגעסן א דאטע פון א געשעענים, אדער א יארצייט פון זיינע עלטערן איז ער שוין דאס גענוי געווארן בייא ר׳ פישלען. די פרעמדע „נכתבים" אין ראטנע, וואס האבן געווויינט ערגעץ אין וויטע שטעט, אז זיי פלעגן קומען צום „פריזיוו", אדער א מעטריקע ארויסנעמען זיינען זיי קודם־כל גענאנגען צו ר׳ פישלען און ביי אים וועגן אלע זייערע ענינים זיך אינפארמירן.

קורץ — ער איז געווען די „לעבעדיקע ענציקלאפעדיע" אין שטעטל.

און געווען איז ער א דארער, שוואכער ייד, מיט אביסל א געבויגענער פיגור, מיט א גרוי קורץ בערדל און שטענדיק פארטראכטע אויגן, אנגעטאן אין א לאנגער חסידישער קאפאטע און חסידישן היטל. זייענדיק אזוי פארטראכט פלעגט ער אפט־מאל פלוצים א מאך טאן מיט דער האנט אין דער לופט און ארויסזאגן עטלעכע אומקלארע ווערטער, ווי ער וואלט עפעס פירן אן אינערלעכן וויכוח אין זיינע מהשבות. אז ער האט מיט עמיצן דיסקוטירט, איז ער געווען היים און פאלעמיש און אפטמאל, ווען יענער איז געווען קעגן זיינע איבערצייגונגען, האט ער אפילו געשריגן אזש ס׳האט אים אויסגעפעלט אטעם.

און מאדנע — ער איז געווען א טיפ מיט קעגנזאצן אין געוויסע סתירות. געווען א הייסער טריסקער חסיד, געגאנגען צווי מאל אין טאג אין שטיבל און האט געדאוונט ביטן גאנצן חסידישן נוסח און געווען צו דער זעלבער צייט א גרויסער אנהענגער פון י. ב. לעווענזאן, דער געפערלעכסטער אפיקורס ביי אלע חסידים. ער האט געהאט אלע ביכער זיינע און פלעגט זיי אפט זייער ערנסט לייענען און פארגיכן זיך אין זיינע שמועסן אויף אים.

ער איז געווען א זייער איבערגעגעבענער צו זיין פאמיליע, איז געווען בטבע א סענטימענטאלער מענטש, אן אמתער בעל רחמים, האט זיך געערגערט, וועלן ער האט געהערט א קינד ווייטן. דאך איז ער צו דער זעלביקער צייט געווען א שטרענגער אנהענגער פון הארטן געזעץ און חומר הדין. ער פלעגט שטענדיק טאדלען און זידלען ממש די יוגנטלעכע, וואס כדי זיך צו באפרייען פון מיליטער־דינסט, פלעגן זיי זיך מאכן געוויסע מומים אין זייערע גופים. וועלכן, אגב, זיי האבן אויסגעבראכן די ערשטע וועלט־מלחמה און די יידן אין שטעטל האבן געוווסט די רוסן די ערגסטע מפלות אין דער מלחמה מיטן דייטש, אויף וועלכן, אגב, זיי האבן אויסגע־

קוקט ווי אויף משיחן, איז ר' פישל געווען דער אייגציקער ייד, וואָס האָט געהאלטן שטאָל און אייזן מיטן רוסישן צד. אין אַלע מלחמה־שמועסן, וואָס פלעגן פֿאָרקומען אין מאַרק אָדער שטיבל, האָט ער אים מיט זיין גאנצן היסן טעמפּעראַמענט פֿאַר־טיידיקט. ער האָט זיך געשטיצט אויף די מאמרים פון אונדזערע חכמים: „הוי מתפלל בשלומה של מלכות" און „דינא דמלכותא דינא" (געזעץ איז געזעץ), ער האָט אויך דאן שלעכטע נביאות געזאָגט וועגן דייטש וואָס ס'האָט זיך טאַקע גאָר גיך אַרוים־געוויזן פֿאַר ריכטיק.

אין שטוב ביי אים האָבן זיך שטענדיק געפונען מענטשן: וועלכע ס'האָט געשריבן א ביטע אין געריכט, וועלכע ס'איז געקומען באַראטן זיך מיט אים וועגן אַן ענין פון רוסישן געזעץ. וויייל ער איז געווען אויך א גרויסער בקי אין רוסישן קאָדעקס און געקענט גוט די רוסישע שפראך. שפעטער, אין די צוואנציקער יאָרן, וועלן די פֿאַליאקן זיינען געווען די בעלי בתים פון אונדזער געגנט, האָט ער אויך די ביטעס (פּרא־שענישעס) געשריבן אין פויליש. און אַלץ האָט ער זיך אליין אויסגעלערנט. ער האָט אויך געוווסט צו דערציילן וועגן ראָטנער היסטאָריע, וועגן א סך משפחות און זייער יחוס. וועגן דעם טאַקע האָט ער אַנגעשריבן א ביכל אין העברעאיש, וואָס דער יוגנטלעכער א. י. גינזבארג האָט עס איבערגעזעצט אויף יידיש.

אינטערעסאַנט איז אים געווען צו הערן, וועלן מיר פלעגן אמאָל אין א תשעה באב לויטן מנהג, אַרויפגיין אויפן אַלטן „בית החיים". ער פלעגט גיין פֿאַראויס ווי א פּרא־פעסאָר און אונדז, די ראָטנער אינטעליגענץ, דערציילן וועגן די שוכני עפר, וואָס פֿאר־א טיפן מענטשן זיי זיינען געווען אין פֿאַרשיידענע אינטערעסאַנטע אינצידענטן פון זייער אַמאָליקן לעבן. מיר פלעגן זיך בריכן איבערלייענען די אַלע אַפּגעמאַכטע אויף־שריפטן אויף די מצבות און ער האָט אונדז אין דעם אַרויסגעהאָלפן. מיר האָבן זיך צו זיינע רייד צוגעהערט מיט גרויס נייגער און אינטערעס.

אַזעלכע פּאָעזיקע זיינען אויך געווען זיינע זין בערל און יצחק הירש ע"ה (א דריטער אַליעזר לעבט אין א"י). בערל האָט איך, ווי זיין פּאָטער, געשריבן ביטעס אין די געריכטן אין די צוויי אויבנדערמאָנטע שפּראכן און איז בכלל געווען זייער א באַווונדערינקער. ער האָט אויך געהאָט אייניקי אַנגעשריבענע דערציילונגען און האָט אויך זייער שיין און מיט געפיל געשפּילט פידל.

א צווייטער, יצחק הירש, איז געווען א זייער אינטעליגענטער, באַגאבטער יונגערמאן. ער איז געווען דירעקטאָר און בוכהאלטער פון דער אַרטיקער פּאַלקס־באנק ביז די לעצטע טעג פּאַרן חורבן. און אַלץ האָט ער זיך דערלערנט אויטאָ־דידאקטיש. די אַרטיקע מאַכט, ווי דער פרידנס ריכטער, דער מאַגיסטראט א. א. האָבן אים תמיד איינגעלאָדן ווען ס'האָט זיך יאָ ניט איז דער בוכפירונג און באַ־לאָנדן אַרויסגעווינן א פּלאָנטער און אומרעגלמעסיקייטן און ער האָט זיי אַרויסגע־האָלפן און אַרויסגעפירט פון די טעותים. אין זיין אַרבעט איז ער געווען זייער א פּינקטלעכער און שטרענג אַרנטלעך.

לטובת דער באַנק און איר עקזיסטענץ, וואָס האָט פיל נוצן געבראַכט דעם שטעטל איז ער געווען שטרענג אַפּילו מיט זיינע אייגענע און געפאָדערט פּינקטלעך צאָלן די אַרויסגענומענע הלוואות. צוליב דעם טאַקע האָט ער זיך דערוואָרבן א סך קענגער, וואָס האָט אָבער ניט געשטערט, אז זיין נאָמען און רעפוטאציע זאָל זיין אין דער הויפּט־צענטראַלע, אין וואַרשע זייער פּאָפּולער און באַליבט. נישט איינמאָל האָט מען אים געווואָלט צוליב די דאָזיקע מעלות אַהין אַריבערפירן. ער האָט אָבער זיין שטעטלע, זיינע געזעלשאַפטלעכע ארבעטן און זיינע חברים נישט געווואָלט פֿאַרלאָזן. אין דער צייט וועלן אין א סך אַרומיקע שטעטלעך, ווי מאַציוו, קאָמיען קאָשירסק און ראָזישטשע א. א. האָבן זיך, צוליב דער שלעכטער פירונג און אומאָר־

דענונג די דאָרטיקע קאָאָפּעראַטיוון בענק אויפגעלייזט, האָט זיך ראַטנער באַנק פּעסט געהאלטן א דאנק זיין מיזאמער און זאָרגפולער אַקטיוויטעט ביז די לעצטע טעג פּאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ער האָט אויך געזומען אַנטייל מיט זיינע אָפּטע אַרטיקלען אין דעם אָרגאַן פון דער צענטראַלע, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע, וועגן געווייסע פּראָבלעמען פון באנקוועזן. ער איז אויך אָפּט געווען א שליח צבור פונעם שטעטל, געשיקט צו דער העכערער מאַכט אין דער קרייז־שטאָט קאָוולע און אָפילו אַמאָל אין וואַרשע. אַזוי איז ער איינמאָל נאָך א שרפה אין שטעטל געפאָרן קיין וואַרשע וועגן אַן הלוואה פּאָר די נשרפים און דערביי שוין אויך אָפּשרייבן א גזירה וועגן דעקן די דעכער מיט בלעך.

יצחק הירש העלד

וואָס וואָלט פּאַרשאָפט די נשרפים א סך שווערייטן און גרויסע הוצאות. און חוץ די אויבנדערמאָנטע געזעלשאָפטלעכע אַקטיוויטעטן האָט ער געשענקט א סך מי און צייט די נאַציאָנאל־קולטורעלע ארבעטן און איז געווען אין דעם שול־קאָמיטעט און געטראָגן דעם יאָך פון אירע הוצאות און דעפיציטן. אן אמת טרייע לעבנסבא־גלייטערן און נאַציאָנאל - דורכגעדרונגענע איז געווען זיין פּרוי רחל, ר' אברהם שוחטס א טאָכטער. זי איז געווען א טרייע איבערגעגעבענע אַקטיוויסטן פון דער ראַטנער וויצא.

נח קעצקער

א העברעאישער לערער, א נידעריקער, א פעסט-געבויטער מיט שטרענגן אוים-זען, כאטש בטבע דוקא זייער א גוטער מענטש. ער איז געווען זייער א אינטעליגענ-טער און גלעזערנטער יונגערמאן. אליין געווען א פינסקער, געקומען קיין ראטנע אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, פונקט אין דער צייט, וועו די דייטשן האבן אקופירט אונדזער געגנט. לויט א רעקאמענדאציע פונעם יידישן כירגערמייסטער ר' אליהו יא-נאוויטש האבן אים דאן די דייטשן באשטימט אלס א לערער פון די יידישע קינדער אין שטעטל. צוליב דעם, וואס ראטנע איז געווען כמעט דרוי פערטל אפגעברענט דורך די אפטרעטנדיקע רוסישע סאלדאטן, איז דארט געווען א גרויסער דוחק אין דירות. האט מען דערפאר איינגעארדנט די שולע אין דעם איינציקן גאנץ געבליבענעם פון אלע שולן טריסקער שטיבל, אינדערפרי און אין אוונט איז דאס געווען א בית-תפילה און בייטאג — א שולע.

וועו די דייטשן זיינען אוועק און עס זיינען אהין אנגעקומען אין יאר 1919 די אוקרייניער האט מען די שולע אריבערגעפירט אוף הוליאנקע גאס אין א גרויסער שטוב מיט עטלעכע ליכטיקע צימערן. דארט האבן שוין גלעזערנט 2 לערער, קעצקער און טאנעזער. פון יענער צייט הויבט זיך אן א נייע תקופה אין דעם שטעטלשן קול-טור-לעבן און דער הויפט גורם דערפון איז געווען דער לערער קעצקער.

ער גייט דאן ארויס אין זיין רעל פון א קולטור-פארשפרייטער און זיין השפעה אוף דער ראטנער יוגנט ווי בכלל אויפן דארטיקן יידישן ישוב הויבט זיך אן ביסלעכווייז צו פילן און אנערקענט ווערן. אין דער שולע הויבט דער לערער קעצקער אן זיינע רעפעראטן אויף אלערליי טעמעס. די רעפעראטן זיינען געווען א נייעס אין שטעטל

די פארוואלטונג פון דער תרבות שולע אין 1932: עס שטייען פון רעכטס: אליעזר העלד (ישראל), לייבל גראבאוו, לערער נח קעצקער און רויזען, א. קארש, מ. דרוג, (ישראל), אשר פערעלמוטער און יצחק הירש העלד; עס זיצן פון רעכטס: אברהם האכמאן, בערל העלד, יוסף זאסק, יהושע בעקערמאן, יעקב שטיינגארטן (ישראל) יעקב ליבערמאן און מענדל קליין.

אין האָבן דערפאָר פּאראינטערעסירט און צוגעצויגן אָלע יידישע אינוווינער, יונג און אַלט. באַלד נאָכן עסן אין א שבת אָדער יום־טוב האָבן זיך פון אָלע גאָסן און געס־לעך געלאָזט אין דער שולע יונגטלעכע און עלטערע מענטשן און האָבן גיך אָנגעפילט דעם גרויסן צימער, וווּ דער לערער איז פאָר זיי אויפגעטראָטן.

זיינע רעדעס, וואָס זיינען געווען אויף פּאַרשידענע טעמעס, ציוניסטישע, סאָ־ציאָלע אָדער סתם ליטעראַרישע זיינען, זיי פּרישע טוי - טראָפּנס, געפאלן אויף דורשטיקע נשמות און הערצער, וואָס האָבן אפשר שוין לאנג געגארט נאָך דעם. און דאָס איז געווען א סטימול און שטוים פאר א נייער תקופה פון קולטור און פאר־שריט פאָר יונגט און ישוב בכלל. די יונגט הויבט זיך אָן דאָן מערער צו אינטע־רעסירן מיט ליטעראַטור, מ'קויפט נייע ביכער און מ'לעבט אויף די אָלטע אָפּגע־ברענטע ביבליאָטעק און מען לייענט טאָקע א סך. מען עפנט אויך א ליין־זאל, וווּ יונגע מענטשן קומען זיך צונויף כמעט יעדן טאָג און לייענען און דיסקוטירן וועגן פאַרשיידענע פראָבלעמען. דאָס שטעטל פרישט זיך אָפ און לעבט אויף גיימטיק.

אין יאָר 1920 קומען אָן די פּאָליאקן אין אונדזער געגנט. זיי זיינען זייער שטרענג און ממש ברוטאל. זיי זוכן כיי יידן געווער און מיליטערישע חפצים. און לויט א מסירה פון מעשטשאנעם קומען זיי אויך צום לערער קעצקער זוכן א מאשין־געווער. זיי פארעמירן אים און באַשטראָפן אים מיט 25 שמיין. א שטיק צייט ליגט ער קראַנק אין בעט און זיין קולטור און הערציאונגס־ארבעט ווערט צייטווייליק אי־בערגעריסן. די געזעלשאפטלעכע באַוועגונג אין שטעטל ווערט דאן בכלל פאַראַלי־זירט, די פאַרטראגן — אָפּגעשטעלט. די לעקציעס פרווזט ער געבן אין פריוואטע הייזער מיט קליינע גרופּעס קינדער.

א גרופּע תלמידים צוזאמען מיטן דירעקטאָר נח קעצקער אין צענטער

אין יאר 3-1922 ווערט די לאגע ביסלעכווייז נאָרמאל און די קולטור-טעטיקייט אין שטעטל הויבט זיך ווידער אָן. די שולע ווערט אריבערגעפירט אין דער נייער געבויידע, וואָס איז איבער דעם ביהמ"ד אין דער הויך. דאָרטן לערנען שוין 5 לערער: קעצקער, האָרצמאן, וואַיסקאָווסקי, נח כהן און א רוזישער לערער.

עס הויבן זיך אויפסניי אָן די איבערגעריסענע רעפעראטן. מען ברענגט אפילו פון דער פרעמד באַווסטע לעקטאָרן און שריפטשטעלער. מען פירט אפט אַדורך לי-טעראריש משפטים איבער פאַרשידענע ווערק. עס טרעטן שוין דאָן אָרויס רעדנער — אַרטיקע יונגטלעכע און ס'קומט אפילו דאָן אויף א דראַמאַטישער קרייז פון חיי-מישע אַמאַטאָרן-כוחות, גאַנץ פעאיקע יונגע מענטשן ווי הירשל שאַפירא, מ. כ. מארקוזע, מאיע גינגאָלד, חיה איציקזאָן און מאָטל גינזבאַרג, וועלכע שפילן גאַנץ גוט טעאַטער. דאָס שטעטל, אונטער דער ערשטער השפעה פון נ. קעצקער, לעבט זיך אויס קולטורעל און באַקומט זיין תקון. צו יענער צייט הויבט זיך אָן די קריסטאַלי-זאַציע און רייפקייט פון דער יוגנט אין פאָליטיש נאַציאָנאלע פראגן. ס'הויבן זיך אָן אויסצושיילן פון צווישן זיי אַלערליי פאַרטייען מיט באַזונדערע לאָזונגען און פלאט-פאַרמען — ס'קומט אויף: דער „השומר", דער „ביתר", די „פרייהייט" און אויך די עקסטרעם לינקע פאַרטיי. ס'קומען פאָר צווישן זיי אפטע דיסקוסיעס און רייסענישן אין עס דערגייט אמאל צו געשלעגן.

אין דעם יאר 1926 ווערט אין שטעטל געעפנט די תרבות שולע, ווו ס'לערנען זיך א 200 קינדער און לערער נ. קעצקער מיט נאָך אַנדערע דריי דיפלאָמירטע לערער זענען פאָר די אַנגעהויבענע דרעציערישע קלאסן.

יהושע בעקערמאן

א באַווסטזיניקער יונגערמאן, א אינוואַליד פון דער ערשטער ווועלט-מלחמה, האָט ער מיט זיך פאַרגעשטעלט א זעלטענעם טיפ פון אן אמת נאציאָנאלן יידן, א זייער ערנסטער און אויפריכטיקער. אויך א זיצונג, אַדער אויף אן אַנדערער קולטור-געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט איז ער שטענדיק געווען דער ערשטער און תמיד גרייט צו טאָן. ער האָט פאר אזא קלאסן שטענדיק צייט געהאט, ווי שטארק ער זאָל נישט זיין פארנומען אין זיין מעל-קרעמל אַדער ביים ארומזוכן א גמילת-חסד עטלעכע זלאָטעם, וואָס ס'האָבן אים שטענדיק אויסגעפעלט צו צאָלן א וועקסעלע. ער האָט נאָך אַנדערע חברים געווענקט און גערופן צו געזעלשאַפטלעכער ארבעט און פלעגט זיי נישט זעלטן אַרויסזאָגן אויך. וויבן מ'האָט אים געזען גיין אין גאָס, שלעפנדיק די פאַרוווונדעטע פוס, מונטער און שטאָלץ מיט אן אויפגעהויבענעם קאָפ און מיט א באַזונדער פלעמל אין די אויגן, איז שוין פאר יעדן קלאָר געווען, אז דאָס גייט ער צו טאָן א געזעלשאַפטלעכע ארבעט. אזעלכע ארבעטן זיינען שטענדיק דאָרט געווען. אין תרבות שולע האָבן גלעלרנט העכער צוויי הונדערט קינדער און זעקס מחלקות. לעך רער זיינען געווען 5-4 און דער בודזשעט איז קיינמאָל נישט געווען קיין פעסטער. שטענדיק נאָכן שול-יאר איז געווען א גרויסער דעפיציט.

י. בעקערמאן איז אַבער געווען אויף דער וואַך און איז גלאָפן צו אַלע קאָמי-טעט-מיטגלידער מיט אן אַליארם, ביי יעדן איינעם פון זיי גענומען א וועקסעלע, אויך אין דער פאַלקס-באנק צום דירעקטאָר ה' יצחק הירש העלד, א חבר פון קאָמי-טעט און ווי ס'איז נישט שווער צו פון דער פראַצעדור, האָט ער דאָך פרויסגעגעבן אן הלואה און דער ענין איז דערלויבידיקט געווארן. די א וועקסעלעך זיינען דערנאָך געדעקט געווארן אביסל פון די אייגענע קעשענעם אַבער מערסטנטייל פון די צונויפגעזאמלטע גלעלטער, וואָס די פרויסגעשיקטע פרויען-פאַרלעך איבער דער שטאָט האָבן געבראכט.

ס'וועט זיין אינטערעסאַנט אויף דעם פּלאַץ דערציילן בקיצור די אַלע גלגולים און עטאַפּן, וואָס דער מאַדערנער חנוך־וועזן האָט דורכגעמאַכט אויף זיין אנטוויקלונגס־וועג אין ראטנע זינט דעם אַנהויב פון קולטור רעגעסאַנס ביז דעם אויפקום פון דער תּרבות־שולע.

די ערשטע געבורטס־„וויען" פונעם מאַדערנעם חנוך אין ראטנע וואַרצלען נאָך אין די לעצטע יאָרן פונעם פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. שוין אין די יאָרן 7-1896 האָבן די ערשטע משכילים ווי טעלעסאָן, י. פּוגאַטש, ז. בורשטיין און א. מאַטעס דעם טראטש געמאַכט אַ פּרווו און האָבן געעפנט אַ חדר מתוקן, וווּ זיי האָבן געלערנט די אַרעמע קינדער שרייבן און לייענען אומזיסט. די פּאַנאַטיקער האָבן אָבער דעם חדר באַלד פֿאַרמאַכט. די לערער, ד. פינקלשטיין, וו. טעלעסאן און הערשל שכנאם האָבן אָבער פֿאַרגעזעצט זייער קולטור־ארבעט און פֿאַרזייט די השכלה־קערנער אויף דעם ראַטנער לאַנד. אין יאָר 9-1908 באַווייזן זיך שוין אויך אין ראטנע 2 יונגע לערער מאַטל קאַהן און ברוך יעקב מאַראַנץ, וועלכע עפענען אַ כמו שולע — זיי דינגען אַ גרויסן צימער, וווּ זיי גיבן לעקציעס אין יידיש און רוסיש אַ געוויסע צאָל ראטנער קינדער. אין יאָר 13-1912 קומט אַהין אַ פרעמדער לערער ל. וואל און נאָך אַ מלחמה מיט די מלמדים עפנט ער אַ מער מאַדערנערע שולע און לערנט עברית בעברית. אין יאָר 14-1913 עפענען די לערער אַברהמצע טעלעסאַן ע"ה און דער שרייבער פון די שורות אַ שולע וווּ מען לערנט העברעאיש, יידיש און, מיט דער מיטהילף פון אַ רוסישער לע־רערקע, אויך רוסיש.

אין דער מלחמה־צייט קומט אין שטעטל אַראָפּ דער לערער נ. קעצקער און עפנט אַ שולע אין טריסקער שטיבל. נאָכדעם אונטער דער מאַכט פון די אוקרייניער ווערט די שולע אַריבערגעפירט אין הירשל כמעלערס הויז און צולעצט, ביי די פּאַליאקן, איז זי שוין אין אַן אויבערשטיבל פון דעם גרויסן ביהמ"ד און עס לערנען שוין פינף לערער. די פּאַליאקן האָבן די העברעאישע שולע צוגעמאַכט. זיי האָבן איינגעפירט דעם סיסטעם פון צוואַנג־שולע און אַלע יידישע קינדער האָבן געמוזט באַזוכן די פּוילישע פּאַווישעכנע, וווּ ס'האָט געהערשט דער קלעריקאַלער קאַטוילישער גייסט. די קליינע יידישע קינדער האָבן זיך מיט דעם גייסט אַנגעזאפּט, זיינען געוואָרן פֿאַרפּוילישט און האַלב אַסימילירט.

אין איינעם אַ טאָג, וואָס איז אויסגעפאלן אַ דערמאָנונגס־טאָג פון טויטע ביי די קריסטן, האָבן די פּוילישע לערער געפירט זייערע אַלע תלמידים, צווישן זיי אויך אַלע יידישע, אויפן פּוילישן צעמעטאַזש (בית עלמין) און זיי געהייסן פון גראָז אויס־פלעכטן צלמלעך און צוטשעפּען צו די קברים. וועז די יידישע אינטעליגענטערע יונגע איז דערפון געוואָר געוואָרן איז זי מיט אַ רעש און געשרי געלאָפן אין אַלע כתי־מדרשים, דערציילט וועגן דעם און די מתפּללים אויפגעוויזן די שעדלעכע ווירקונג פון דער „פּאַווישעכענע שקאַלע" אויף די יידישע קינדער און זיי אויפגעפאַדערט צו טאָן עפּעס, כדי צו עפענען אַ יידישע שולע.

ס'איז באַלד אויפן אָרט אַרגאניזירט געוואָרן אַ שול־ראט, וואָס האָט זיך אונטער־גענומען אַדורכצופירן דעם פּלאן פון עפענען אַ תרבות שולע. פאַלגנדע זיינען געווען די עסקנים: נ. קעצקער, יוסף זאסק, יצחק הירש העלד, יהושע בעקערמאן, יעקב ליבערמאן, לייבל גראַבאָוו, מענדל קליין און יבדל לחיים, דער שרייבער פון די שורות. זיי האָבן זיך דאן מיט דער גאַנצער ענערגיע און ברען אריינגעוואָרפן אין דער אָרבעט כדי זיך אויסצוסטאַרן ביי דער מאַכט אַ דערלויבעניש אויף אַ שולע. נישט לייכט איז דאָס אָבער אָנגעקומען צו פּועלן ביי דער פּוילישער מאַכט. אָבער אַ דאנק זייער איי־זערנעם ווילן איז זייער אָרבעט געקרוינט געוואָרן מיט הצלחה און אין אַ שיינעם טאָג איז די תרבות שולע געעפנט געוואָרן. נישט וויניק אומאנגענעמלעכקייטן זיי־

נען זיי אויך אויסגעשטאנען פון די מלמדים און סתם פאנאטיקער. די תרבות־שולע איז געווארן א לעבעדיקער פאקט, וואס אלע האבן איר אנערקענט. זי איז געווארן דער „בית היוצר", די גייסטיקע קוזשניע, וואס האט אויסגעשמידט א דור פון יידיש־נאציאנאלע יוגנטלעכע, און האט זיי מיטגעגעבן אין לעבן געטריישאפט און ליבע צו זייער פאלק און זיין לאנד.

יוסקע זאסק

א זייער ליבער און איבערגעגעבענער חבר און עסקן ביי געזעלשאפטלעכע נאציאנאלע ארבעט. שטענדיק געווען גרייט מיט פליכט־באוווסטזיין צו נאציאנאלער און קולטורעלער טעטיקייט. געהאט האט ער א גרויסע גאלאנטערי־קראם אין שטעטל. געווען שטענדיק פארנומען. געהאט פארשיידענע פאמיליען־דאגות אויפן קאפ און נישט זעלטן געווען פארנומען מיט זוכן א גמילות חסד כדי נאכצוקומען אן התחייבות. און דאך האט ער זיך קיינמאל נישט אפגעזאגט פון א ארבעט אדער נאנג

לייבל גראבאוו מיט זיין פרוי אנושע און
קינדער, איינער פון די שול־עסקנים
אין שטעטל

לטובת א געזעלשאפטלעכער אונטערנעמונג אדער קהלישער אינסטיטוציע. באזונדערס פאר דער תרבות שולע וואס ער איז געווען איינער פון אירע גרינדער. און בכלל איז ער געווען א ליבער, געטרייער מענטש מיט א שטענדיקן שמייכל און א גוטמוטיקייט אויפן פנים. ער האט קיינמאל כיי געזעלשאפטלעכער ארבעט נישט ארויסגעארעדט קיין הארב ווארט, אפילו זוען מ'האט עס באדארפט זאגן. און שטענדיק

געווען איבערפולט און אַנגעלאַדן מיט נאַציאָנאַלער וויזיע און אומבאַגרעניצטן בטחון. האָט געטראָפן עפעס שלעכטס אין ארץ ישראל, איז ער געווען דער טריים־טער, גערעדט, ווי אַ פרומער ייד, מיט אמונה און גלויבן און אַלעמען געטרייסט: „ס'מאַכט ניט אויס, ס'וועט סוף כל סוף זיין גוט".

וועָן מען האָט געקראָגן די דערלויבעניש צו עפענען די תרבות־שולע האָט ער דאָרט די ערשטע ציַיט איבערגענומען די טעכנישע לייטונג: ער האָט באַזאָרגט שיינע שול מעבל, אינעווייניק פאַרפוצט די שולע וועָנט מיט אַלערליי שיינע בילדער און לאַזונגען, וואָס האָבן אַ שייכות צום געשמאק פון קינדער א. א. ו.ו.

יעקב ליבערמאַן ביי דער זייט פון זיין פאַטער אליהו, וואָס זיצט — איינער פון די שולע עסקנים און געזעלשאַפטלעכע טוער

מיר חברים, פלעגן זיך אַפט צוזאמענקומען ביי אים, ווי ביים שרייבער פון די שורות, אין שטוב אונטערהאלטן זיך אין אַ חברישער אַטמאָספערע. אַזאַ נאַציאָנאַל־באַוווסטזיניקע איז אויך געווען זיין פרוי שיינדל גינזבאַרג. איך וועל דערביי אויך דערמאָנען, די פאַלגנדע יונגע און טיכטיקע חברים־עסקנים: יעקב ליבערמאַן, מענדל קליין, אברהם האָכמאן און לייבל גראבאָווו.

זיי זיינען געווען זייער האַרציקע כלל טוער מיט וואכנדיקע הערצער און אחריות פאַר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. אויפן מינדעסטן רוף זיך געשטעלט צו דינסט און צוגעטראָגן זייער חלק אַרבעט און ביישטייער אין אַלע ראטנער געזעלשאַפטלעכע סאָציאַלע און קולטורעלע אינסטיטוציעס. ערע צו זייער אַנדענק!

מאָטל גינזבארג

געווען איז ער אַ באַזונדער טיפֿ, אַן עקזעמפּלאר אין שטעטל. העכער פון מיטל־ווקס, אַ שאָטן, אויבנאויפֿיק אַ רואיקער, אַ באַזאכטער, מיט אַפּענע באַאַכטנדיקע אויגן און מיט אַ געמיטלעך גלאָסענעם אויפֿהאלטן זיך. האָט שטענדיק אויסגעהערט יענעם מיט אַ רואיקער אויפֿמערקזאַמקייט און געענטפֿערט באַזאכט און גלאָסן. גע־וען איז ער גאנץ פֿין דערצויגן, געהאט מיטלע בילדונג און איידלע מאַנירן. אַ פֿרעמדער וואָס האָט אים נישט געקענט, האָט פֿאר זיך געזען אַן ערנסטן געשטלטן מענטשן. און אין דער אמתן איז ער געווען, וואָלט איך געזאָגט, אַ טיפֿ פון ר' נחמן בראַסלאַווערס חסידים: ער איז געווען אַ גרויסער שונא פון זאָרג און אומעטיקייט. אין זיין געזעלשאַפֿט, צווישן עלטערע אָדער יונגטלעכע, האָט קיינמאָל נישט גע־הערשט קיין מרה שחורה, קיין דאגה און אָפּגעלאָנקייט. ס'האָט פון אים אַרויסגע־שפּרודלט פרייליכקייט און לעבעדיקייט, חכמה און ווין.

ס'איז געגנג געווען אַז ער זאָל באַמערקן אויף עמיצנס פנים אַ שאָטן פון זאָרג און ער איז שוין דאָרטן אויסגעוואקסן און אים אַרויינגעבראַכט אַ פּריילעכע שטימונג מיט אַ ווערטל, מיט אַ קיצלדיקער הלצה און פּריילעכע מעשה. באַזונדער איז ער גע־וען פּריילעך און לעבעדיק צווישן יונגט. כדי זיי אַרויינצובראַכענגען אין פּריילעכער שטימונג, אָפילו ביי געווייסע נישט אויפֿגעלייגטע אומשטענדן, פלעגט ער צומאָל אַרויסכאָפּן אַ מיידל אָן צעלאָזן זיך מיט איר אין טאַנץ, צוזינגעניק דערביי, אָדער אַראָפּכאָפּן איר פינגערל אָן אָפּגעזאָגט דעם „הרי את מקודשת לי"... כדת משה מפריכאד" (אַ געווייסער ייד אין דעם דאָרף).

פֿאַרמאָגט האָט ער אין זיין כאַראקטער אַ גרויסע דאָזע ריטערלעכקייט, וואָס איז אמאָל ביי אים דערגאנגען צו מסירת נפש, ממש צו איינשטעלן פֿאַר יענעם זיין לעבן. ביי פֿאַרשיידענע געשעענישן אין שטעטל, ביי אַ פֿלוצלינגדיקער שרפה, ביי אַ חולה מסוכן, אָדער גענויסע „עקסצעסן" פון דאָרפֿישע פּויערים איז ער דער ערשטער געווען אויפן פּלאַץ. (די אַ שיינע מידה פון מסירות נפש איז אים בירושה איבער־גענאַנגען דורכן בלוט פון זיין מוטער נעכט ע"ה, איינע פון די נשים רחמניות אין שטעטל. זייענדיק אַ פרוי אַ נידערעיקע און אַ שוואַכע, כמעט שטענדיק צוליב איר קאַפּ־ווייטיק געווען פֿאַרבונדן מיט אַ וויים טיכל דעם קאָפּ, איז זי אָבער אומעטום, וווּ נאָר ס'איז געווען אַ נויט ערגעץ אין אַן אָרעמער שטוב, אויסגעוואקסן וויּ אַ מלאך און דערלאַנגט די ערשטע הילף. באַזונדערס האָט זי זיך אויסגעצייכנט מיט איר אָפּפֿער־וויליקייט ביי אויסערגעווייניליכע פאַלן פון פרויען בר־מינען, וואָס זיינען געשטאָרבן פון אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן, צו וועלכע די ספּעציעל אָרעמע באַצאָלט פרויען פלעגן שוין נישט וועלן גיין זיי מטהר זיין פֿאַר דער קבורה. נעכע ע"ה פלעג זיך דאַן ממש פון איר שטוב אַרויסגנבענען, כדי די קינדער זאָלן איר נישט שטערן דערין און פלעגט גיין אזא פרוי טאָן איר רעכט. כבוד צו איר אָנדענק!).

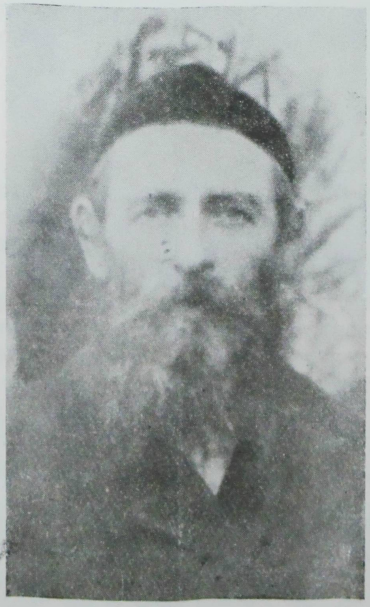
אין די 20ער יאָרן, וועַן די ב א ל א כ ו ע ס זיינען צוויי מאָל בא־פאלן דאָס שטעטל און אַרויפגעלייגט גרויסע קאַנטריבוציעס אַלס אויסלייז געלט, איז ער דאָס געווען דער, וואָס האָט געפּירט מיט די גזלנים די אונטערהאנדלונגען און נאָך גרויסע איבערמענטשלעכע אַנשטרענגונגען האָט ער זיי צוגעשטעלט די סומע צו דער צייט און האָט אַזוי ארום גערעטעוועט דאָס שטעטל. האָבן אים דערפאר טאָקע אַלע אין שטאָט, קינד און קייט, געקענט, ליב געהאט און רעספּעקטירט. ער פלעגט אָפּילו אָפּט אויסגלייכן סכסוכים צווישן מענטשן, וועלכע האָבן זיך צו זיין וואָרט און עצה גוט צוגעהערט. ער האָט באַויצט אַ באַזונדער כוח, אַזא היפּנאָז, וואָס האָט געווירקט אויף די מענטשן פון זיין סביבה. זיינע עלטערן זיינען געווען גאנץ

רייבע. זיי האָבן געהאט אַ גרויס גאלאנטעריע געשעפט, „אַ פּריצישע" קראָם מיט אַ גרויסער אייגענער שטוב אין סאָמע צענטער פונעם גרויסן מארק. זיי האָבן אים שטענדיק געדארפט האָבן נעבן זיך אין געשעפט. אָבער מאָטל איז געווען אַן אומ־רואיקע נאַטור, ס׳איז אים נישט געפעלן געווארן דאָס צו שטילע שטעטלע מיט דעם סטאַטישן לעבן. ס׳האָט אים געצויגן צו דער גרויסער שטאָט מיט דעם קאָכיקן גע־ווירבל. ער איז טאַקע אין אַ שיינעם טאָג אַפּגעפאָרן קיין ווארשע און געארבעט אַלס אַנגעשטעלטער אין אַ גרויס געשעפט. זיינען טאַקע די יום־טובים, וואָס ער איז אַראָפּגעקומען קיין ראטנע צו די עלטערן, געווען גאָר פריילעכע פאָר דער יונגט. ער האָט צוזאמען מיט דער יום־טובדיקייט אָהין אַראָפּגעבראַכט דאָס פריילעכקייט און הייטערדיקייט פון ווארשעווער לעבן און געמיט. דאָס גאַנצע ביסל ראָטנער יונגט האָט זיך אַרום אים געקלעפּט, אים אויסגעהערט און פּריילעך געווען.

ער איז אויך געווען אַ גוטער שאָכמאַטיסט און אויסגעצייכנטער פּידל־שפּילער. ער האָט חתונה געהאט מיט דער בריסקער לערערקע נינע גווירצמאן, פון אַ באַוווס־טער מיוחסדיקער פאַמיליע אין בריסק און דאָרטן טאַקע מיט זיין פאַמיליע, אַ פּרוי און בת יחידה, אומגעקומען דורך די ווילדע נאַצים.

ר׳ יצחק הירש ראג ע״ה

ר׳ יצחק הירש איז געווען אַ ייד אַ בעל־מלאכה, אַ גרויסער לערנער און זייער אַ כשרער אַרנטלעכער מענטש. שטענדיק געפּראָצעווענט, שווער געהאָרעווט. ווינטער, אין זיין ארבעט־צימערל ביי זיך אין שטוב, מאכנדיק כלים פון בלעך און אַנדערע

ר׳ יצחק הירש ראג

מעטאלן, זומער — געדעקט מיט בלעך די שטיבער און געפארבט זיי און געבראכן זיך אויף דער זון, בכדי צו פארדינען פאר זיך און פאמיליע זיין שטוקל ברויט.

שטענדיק אבער מיט א פרייליכן שמייכל אויף די ליפן, מיט דעם גוטסקייט אין די אויגן און איידלקייט אויפן פנים און מיטן גוטן וואָרט צו יעדן איינעם, צוגע־ווירצט מיט א תורה־וואָרט, אדער מאמר חז"ל. בייטאג האט ער געהאָרעוועט און געשווויצט און אין אָוונט, צו מנחה־מעריב זיך געאיילט דאוונען אין דעם גרויסן בית־המדרש, ווו ער איז געווען כל ימיו בעל קורא. צווישן מנחה־מעריב האט ער דערווייל ארויסגעכאפט א בלאט גמרא, א פרק משניות אדער גאר „עין יעקב". אמאל האט ער צוגענומען צו זיך זיינם א יינגל און מיט אים געלערנט, אדער גאר אזוי א יידן, וואס האט געגארט צו הערן גמטם וואָרט, אים געגעבן צו פארשטיין אין א זייער קלאָרער רייניער שפראך און מיט אזא בנעימותדיקייט און ווייכקייט.

ער האט שטענדיק ליב געהאט צו דיסקוטירן מיט די אפיקורסים וועגן רעליגיעזע ענינים, וועגן גן־עדן און גהינום א. א. ער האט אפטמאל מיט זיי דיסקוטירנדיק ארויס־געזאגט גאנץ קלוגע און אריגינעלע געדאנקען, אז ער פלעגט זיי אמאל אפילו שטעלן אין א פארלעגנהייט. אזוי האט ער איינמאל ביי אזא דיסקוסיע זיך באנוצט מיט אזא משל: א מענטש, וואס האט געדארפט דורכמאכן א וויטיע נסיעה דורך א געדיכטן וואלד, האט זיך צוגעגרייט, א חוץ ציידה לדרך, אויך מיט געווער, קלערנדיק דערבי טאמער זיינען אין דעם וואלד דא חיות רעות וועט ער זיך קענען פארטיידיקן קעגן זיי. דער נמשל איז די יענע וועלט, טאמער איז דארטן טאקע דא א גיהנום דארף מען זיין צוגעגרייט.

ער, דער ארימער, האט זיך גאר קיינמאל נישט פארגעשטעלט, אז ס'וועט אמאל קומען א וועלט־מערדער, היטלער, ימ"ש, און וועט אויף די יידן אראפברענגען אויף דער וועלט דעם גהינום און לעבעדיקערהייט וועט ער זיי ברענען און בראטן און זעקם מיליאן פון זיי אומברענגען.

ר' יעקב חיים מארקוזע

א ייד א פולער, א דיקער, מיט א ברייט פנים און הויכן שטערן, מיט א פאר גרינלעכע דורכדרינגענדיקע און זייער באדאכטע אויגן און מיט א קורץ געל בערדל — דאס איז געווען ר' יעקב־חיים. געטראגן האט ער שטענדיק א חסידישן סערדוט מיט א ברייט חסידיש היטל און געווען א הייסער סטאלענער חסיד. געווען איז ער א למדן מיט א שארפן קאָפּ און האט געקענט גוט מאטעמאטיק און אפילו אלגעברע. ער האט אויך גלייענט וועלטלעכע ליטעראטור אין העברעיש און יידיש. געשטאמט האט ער פון ליטע, פון דיוויז, א קליין שטעטל נעבן קאברין. ר' דוד שמאילעס, א פראצענטניק אין שטעטל, האט אים פון דארטן ארויסגענומען פאר אן איידעם. ער איז אויך געווען א גוטער בעל־מנגן ביי די חסידים אין שטיבל און שטענדיק, ווען ער איז אין גאם געגאנגען, האט ער אונטערגעברומט א ניגון. ער איז געווען דער קאסיר פון דער קאָאָפּעראטיווער באנק אין שטעטל זייט זי איז געגרינדעט געווארן. מיט זיין קאלטבלוטיקן כאראקטער און באזאכטקייט איז ער געווען דער צוגעפאסטער צו זיין אמט.

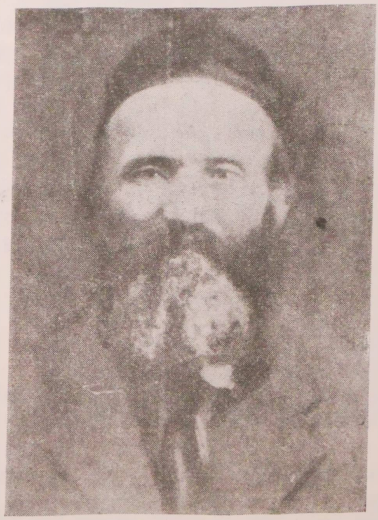
ער האט פארמאגט אן אנאליטישן שכל און אבסערוואטארישן חוש. אז ער פלעגט אמאל אנאליזירן זאכן אדער מענטשן האט ער דאס אזוי גרינטלעך געטאן און אזוי זיי צעגלידערן און ארויסברענגען די לעבערלעכע זייטן אין זיי, אז ער פלעגט אזש קייכן פון געלעכטער. אין די אפטע וויכוחים, וואס ער האט געפירט מיט די פאנאטישע חסידים אין שטיבל, האט ער זיך ארויסגעווויזן מיט זיינע דעמאקראטישע

פיינע מינונגען. ער האָט אַמאָל געזאָגט, אז ווען ס׳קומט דער חודש תשרי (וועז די יידן שלאָגן כפרות), פֿארשעמט ער זיך פֿאר די עופות.

ער איז צום סוף פֿאראַליזירט געוואָרן און געווען צוגעשמידט צום בעט.

ר׳ יצחק הירש באַרג ע״ה

ר׳ יצחק הירש סטאָליאר, איז געווען זייער א פרומער ייד. אז ער איז געגנגען אין גאָט, אָדער וועז ס׳איז אים אויסגעקומען צו רעדן וועגן ארבעט מיט א פרוי, האָט ער אויף איר נישט געקוקט. ער איז געווען א יודע ספר, פלעגט לערנען אין די פרייע שעהן, באַזונדערס אום שבת אוז יום־טוב, מדרש אָדער משניות. ער איז אויך געווען א שטיקל מנגן. קיין גוטע שטימע האָט ער טאקע נישט געהאט, אָבער בי א סעודת מצוה אָדער בי א שלוש סעודת אין ביהמ״ד האָט ער געזונגען ניגונים זייער געשמאק אוז מיט גרוים געפיל, ממש מיט דבקות. אזוי אויך בייס „עמוד״ פלעג

ר׳ יצחק הירש באַרג

ער דאוונען מיט האַרץ. בי יעדן פשוטן געשפרעך, וואָס ער פלעגט מיט עמיצן פירן, האָט ער דערמאָנט, שטענדיק מיט א שמייכלענדיקן אויסדרוק אויפן פנים אוז מיט א מין גלאנץ פון טיפער וויזיץ אין די אויגן „דעם וואָס מיר האָבן נישט די וועלט צו דערמאָנען״, די גרויסע נסים, וואָס גאָט טוט מיט אונדז יעדע רגע אוז אויף יעדן טריט אין לעבן אוז מיר פילן דאָס אפילו נישט. ער פלעגט אפט רעדן מיט משלים אוז דערציילן דערבי חסידישע מעשיות. ער איז געווען זייער א גוטער פאכמאן. ער האָט בי סטאָליריי געאו־עט די איידלסטע ארבעטן. באַזונדער האָבן אים געקענט פאר א גוטן בעל־מלאכה א סך פריצים ארום ראטנע. זיי פלעגן אים געבן ארבעט, ער האָט אָבער מיט זיי פארלוירן א סך צייט אין רעליגיעזע דיסקוסיעס.

ער האָט זיך שטענדיק באַרימט, אז ער האָט אַ פּאַרטיקן פּלאַן, צונויפגעשטעלט דורך אים, לויטן משניות, צו בויען דעם צוקונפטיקן בית המקדש ב"ב. אַז גאָט וועט העלפן און משיח וועט קומען במהרה בימינו, האָט ער אויסגעפירט, וועט ער דעם פּלאַן פאַרלייגן די רבנים, וואָס וועלן מסתמא זיין די הויפּט מחותנים, און וועט העלפן מיט טאט און ראט דעם ביהמ"ק אויפשטעלן. אַז משיח וועט קומען, און טאָקע גאָר גיך אין דעם איז ער זיכער געווען און געגלויבט באמונה שלמה. ער האָט אַנגענעמען אַ סך סמנים לויטן תלמוד. ראשית, האָט ער עזאָגט, זיינען יידן, לא עלינו, שטאַרק פאַראַרעמט געווארן, וואָס דאָס איז, כידוע, דער בעסטער באַוויז אויף משיחס צייטן וויִ ס'שטייט אין תלמוד: „אין משיח בן דוד בא, עד שתבלה פרוטה מן הכיס", והשנית איז די יידן סתם שלעכט געווארן, דער עול הגלות דריקט אויף זיי וואָס ווייטער אַלץ שטארקער, די גזירות רעות מערן זיך אָן ס'איז שטאַרק פינצטער געווארן אין דער יידישער וועלט און כידוע, איז פאַרטאָג דער חושך געדיכטער... אָן, חוץ לזה, פילן זיך שוין די עקבתא דמשיחא, משיחס טריט, פון דער יוגנט אין שטעטל... אין שטעטל אַדאנק דער „תרבות" שולע, וואָס האָט קולטורעל און געזעלשאַפטלעך משפיע געווען אויף דער יוגנט אַזוי, אז ס'זיינען דאָרט אויפגעקומען אַ סך יוגנט אַרגאניזאציעס אָן קלובן. יעדע אַרגאניזאציע האָט זיך געהאט איר לאָקאל, פון וואָנען ס'האָבן זיך גע־לאָזט הערן קולות פון דיסקוסיעס אָן נאַציאָנאלע לידער זינגען. דאָס האָט זיך שטארק געשפירט אין שטעטל אָן זיך געווארפן אין די אויגן אפילו פון אזא פרומען מענטשן ווי ר' יצחק הירש באַרג ע"ה. האָט ער דערפאר אויפגענומען אַט־די יוגנט־טענער אָן האָט אין זיי דערהערט דעם טיפן מיסטעריעזן אָפקלאַנג פון משיחס טריט, מסביר זייענדיק דאָס מיט אַ משל: אַז מ'פירט אַ חופּה אין שטעטל צו דער גרויסער שיל לויפן פריער די קונדיסים אין זאָגן אָן דער גאַנצער וועלט מיט זייערע געשריייען, אז התן־כלה גייען אונטן, געפירט פון די כלי־זמר. זיי אויך, מיט זייערע ארין ישראל לידער זיינען עם די אַנזאָגער, אַז ער, משיח, גייט שוין אונטן אין דערנענטערט זיך שוין צו אונדז...

ר' בערעלע דער שניידער ע"ה

אָדער ווי מען האָט אים גערופן, לויט אַ צונאַמענים, בערל „סיסקעלע", זייל ער איז געווען אַ קליינינקער, איז באמת געווען זייער אַ טייערער ייד. ער איז ג־ווען זייער פרום און האָט גאָט געדינט בכל לבבו ומאדו. אים האָט מען קיינמאָל נישט געטראָפן בייַ קיין „רייד־לעך", וזו מען רעדט אמאָל אַף פון אַנדערע, נישט שרייען אויף קיינעם און נישט קריגן זיך מיט קיינעם. ער האָט נאָר געוווסט זיין ארבעט, זיין שניידער־טיש און אין אַ פּרייער שעה, אַבי ס'האָט זיך אים נאָר ג־מאַכט, — שפּעט ביינאַכט נאָך דער ארבעט, אָדער גאָר אַ גאַנצן שבתדיקן טאָג, — האָט ער אַרייגעקוקט אין אַ ספר, אין אַ משניות אָדער אַ „חק".

ער פלעגט נאָר נייען פויערישע פידושאקעס און סערמיאגעס. די פויערים האָבן אים שטאַרק ליב געהאט און רעספּעקטירט פאַר זיין אַרנטלעכקייט און פּשוטקייט. אין שטוב ביי אים האָבן אַלע געארבעט. אַלע קינדער, אפילו די קלע־נערע, אַבי זיי זיינען געקומען פון „חדר", אפילו דאָס וויב, וועלן זי האָט זיך אַפּגע־פארטיקט אין קיך — האָבן געארבעט און אים געהאָלפן ביים טיש, ביים נייען, ביים פרעסן און צוגרייטן א נאָדל־פאָדעם. ווינטער פאַרטאָג, פינצטער נאָך, זאָגנדיק אין דער הויך דערבייַ די תפילות פון „פאַרענט" פלעגט ער שוין וועלן דאָס גאַנצע געזינדל זיי זאָלן זיך זעצן צום טיש ארבעטן. ער איז געווען פון דער נאַטור אַ זייער באַוועגלעכער, א ריר־עוודיקער, גיך געארבעט, גיך געדעדט און טאָקע וואָס ווייני־

קער, ס׳איז א שאד צייט צו פארלירן. ער פלעגט אמאל ארויסלויפן, אויפנדיק זיך צום ארט, וווּ דער האנטוך הענגט, מיט די נאסע העמדן, זאגנדיק אין דער גיך דעם „על נטילת ידים"... און גיך, גיך, מיט דראכטינקע טרישטלעך צולויפן צום טיש, אזוי ווי ער האט אים שוין לאנג נישט געזען און האט זיך פארבענקט נאך אים און גיך, גיך נייען, כדי אנצוזאגן די עטלעכע מינוט, וואס ער, א זינדיקער מענטש האט ערשט פארלוירן... ער איז געווען אזוי ארויסגעטאן און איינגענצן פארשלונגען פון דער ארבעט, אז, איינמאל, קומענדיק צו ר׳ פישל העלד פארשרייבן זיינם א נאדזוואם געבוירן מיידעלע, האט ער פארגעסן פון גרויס אויפעניש איר נאמען. ער האט זיך געמוזט אומקערן אהיים און פרעגן דער ווייב דעם קינדס נאמען.

ר׳ בערל סערטשוק מיט זיין פאמיליע

אליין פון א נאענט דארף האט ער התונה געהאט קיין ראטנע. אז ער איז צום ערשטן מאל געקומען אין ביהמ״ד דאוונען און געזען, וווּ יידן זיצן ביי לאנגע טישן און לערנען אזוי געשמאק האט עס אים אפנים געקלונגען ווי א זיסע הימלישע מע־לאדיע און ער האט זיך זייער שטארק אין זיי מתקנא געווען. ער האט ביי זיך כאלד באשלאסן אנהויבן לערנען גמטם תורה און זיין גלייך צו די יידן. האט ער געדונגען בערל דעם קעמעלמאכער, א מלמד, וואס איז אויך געזעסן שטענדיק צווישן מנחה־מעריב און געלערנט, אז ער זאל אים עפעס אויסלערנען. ער האט זיך איינגעקויפט א גאנג משניות און שפעט ביינאכט, נאך דער ארבעט, איבערגעחזרט דאס, וואס ער האט געלערנט ביים רבין. מיט דער צייט האט ער שוין אליין, אפילו נאך מיט שווערייטן, געקענט אפלערנען א פרשה חומש, א גרינגן פרק משניות און וואס ער האט נישט געקענט האט ער עמיצן געפרעגט. ס׳האט אים פארשאפט א סך תענ־ווען ער איז א שבת פרימארגן געזעסן צוגלייך מיט אלע לומדים ביי איין טיש געלערנט, צוזינגענדיק מיטן מעלאדישן באקאנטן ניגון...

זומער צייט, וועו קיין ארבעט איז נישט געווען, האָט ער אָפּגעדונגען בייַ אַ באַקאנטן מעשטשאַן אַ שטיק פעלד, געקויפט אַ פערד און ער מיט די קינדער האָבן אליין צעאַקערט דאָס פעלד, אליין פארזייט, אליין געפאלעט און, וועו אליין איז רייף און פארטיק געווארן אויפן פעלד, אליין געשניטן די תבואה און אליין אויסגעדראָשן די קאָרטאָפל. דערנאָך אריינגעפירט אלץ צו זיך אין שייער און געגעסן כמעט אַ גאנץ יאָר ברויט מיט קאָרטאָפל פון זיין אייגענער פראָצע!

וואָלף דער וואַסערטרעגער ע"ה

איז געווען אַ פאַראַליזירטער אויף אַ האַלבן קערפער און האָט דאָך, נישט וועלנדיק קיינעם פאלן צו לאָסט און לעבן פון קצבה, שטענדיק געהאַרעוועט און צוגעשטעלט צו רייכע בעלי בתים וואַסער אין די קיכן. זומער אין די היצן און ווינטער אין די רעגנס, פרעסט און זאוועראכעם האָט מען אלע מאָל געזען וואָלפן, אונטערטאַנצנדיק און צוהינקענדיק, טראָגן וואַסער מיט די קאַראַמיסלעס און ריידן אַמאָל ווי צו זיך. ער האָט עס אזוי געקלאָגט פאַרן רבונו של־עולם, אויף זיין ביטער מזל און אויף זיינע הונגעריקע ווייב און קינדער, וואָס ער האָט אומכאַהאָלפענע איבערגעלאָזט אין דער קאָלטער און צעבראָכענער שטוב. די קאַראַמעסלעס מיט די שוועָרע פולע עמער וואַסער האָט ער שטענדיק געטראָגן אויף דער געזונטער זייט. בייזען זיי אויף דער צוויי־טער זייט, אויף דער פאַראַליזירטער, האָט ער, דער אַרעמער, פארשטייט זיך, נישט געקענט און דאָס האָט אים נישט וויניק וויטיק פאַרשאַפט, שטאַרק באַלעסטיקט און דאָפּל שוועָר געמאַכט. האָט ער טאָקע אויך אויף דעם געקלאָגט און פראָטעסטירט, נישט חלילה אויף גאָט, ווייל ער איז געווען זייער א פרומער, נאָר סתם אין דער וועלט אַריין, אפשר טאָקע אויף דער שלעכטער וועלט־אַרדענונג... ער איז געווען, ווי געזאָגט, זייער א פרומער. יעדן טאָג פלעגט ער אויפשטיין צום ערשטן מנין, וואָס איז געווען נאָך בייַ טונקל און בייַ אַנגעצונדענע לאָמפּן אין גרויסן ביהמ"ד. ער האָט זיך געהאט זיין אָרט בייַם אויוון אין אַ ווינקל און אַנגעטאָן אין טלית און תפילין פלעגט ער דאוונען מיט גרויס כוונה, איבערהזרנדיק יעדעם וואָרט צווי מאָל און זיי אָפּציילן גאָט ווי ער פלעגט צייַלן די גראָשנס, זיין פאַרדינסט פאר די „פּאָרן" וואַסער... אינמאָל אין זיין לעבן, אין זיין געפלאָגט לעבן, האָט ער געמאַכט אַ שטיקל רעזואָלוציע. ער האָט אין אַ ווינטערדיקן דאַנערשטיק, וועו אין דרויסן האָט צובינסלעך געשניט און ערטערווויז איז אָפּילו גליטשיק געוואָרן, דערקלערט אַ שטרייק זיינע רייכע בעלי־בתים און געפאַדערט פון זיי אַ מאַדנע הוספה: יעדער אינער זאָל אים צוגעבן פרייטיק גאָנץ פרי אַ בולקע אויף שבת, נישט מער און נישט ווייניקער. אַ נישט — טראָגט ער קיין וואַסער נישט „זאָלן זיי אַליין טראָגן"!, „וואָס איז, — האָט ער זייער געלעכט געטאָן — מיינע קינדער האָבן דען נישט די זעלבע נשמות ווי זייערע, די גבירישע, פאַרוואָס־זשע זאָלן זיי נישט וויסן קיינמאָל דעם טעם פון אַ ווייסן ביסן אום שבת? זיי זיינען דען ממזרים חלילה, צו וואָס"" נישקשה, דוד־אהרן שאָפירא האָט זיין וואַסער וואָס ער טראָגט אים שוין יאָרן, נישט דערלייגט גאָרנישט (ד. א. שאָפירא האָט פאַרקויפט בראָנפן...) ער איז נאָך אַ סברא רייכער געווארן. לאַנג האָט דער זעלטענער שטרייק נישט אַנגעהאלטן. די בעלי בתים זיינען נישט געווויכט געווען, און נאָך ווינטער דערצו, אליין צו טראָגן וואַסער. זיי האָבן אים בכן געמוזט נאָכגעבן און ער מיט ווייב און קינדער האָבן שוין פון דאָן אָן געהאט עטלעכע ווייסע חלות לכבוד שבת.

אַ ראטנער „באַנציע שווייג" מיט נאָך אַ קלענערער השגה: זאָל זיין אָן פּוטער אבי אַ ווייסע בולקע!

מ. דבש (בוענאס־איירעס)

נעוועלשאפטלעכע טוער וואס האבן געווירקט אין שטעטל

משה קונישטער ע"ה

געבוירן ביי א קלעזמער־פאמיליע, ארעם און באשיידן, ווערט ער דערצויגן אין תרבות־שול. שוין אין דער פריער יוגנט ווייזט ער ארויס פעאיקייטן און התמדה. ער איז פון די בעסטע שילער. זייער יונג, צו 8 יאר, טרעט ער אריין אין „השומר הצעיר" און פון יענע יארן ווערט זיין נאמען באליבט צווישן אלע קרייזן פון דער באוועגונג. אליין א פלייסיקער בחור באהערשט ער שנעל די העברעאישע שפראך און שטייט שטענדיק אין די פאדערשטע רייען.

משה קונישטער, איינער פון די לעצטע פירער פון השומר הצעיר.

ער ארבעט זייער פיל איבער זיך, לייענט און לערנט. ער העלפט דעם טאטן אין דער ארבעט און פארלירט נישט פונדעסטוועגן קיין שעה סתם אזוי. תמיד לערנט ער זיך און אנדערע. ער שטייגט אין די לעצטע יארן צו דער אנפירערשאפט אין דער באוועגונג. ער פארלאזט ראטנע, פארט אויף הכשרה קיין טשענסטאכאוו, צוזא־מען מיט א צענדליק טייערע חברים. ער ווערט פון די אקטיוויסטע חברים, מ'הערט זיך צו זיין ווארט, עס קומט ארויס מיט פיל זארג און ליבשאפט.

דער גורל האט געוואלט, אז משה ע"ה זאל פארקירעווען דעם וועג און פארלאזן טראגיש דעם קיבוץ. משה קונישטער האט געווירקט און געבויט דעם „השומר

הצעיר" אין ראטנע, צענדליקער יונגנטלעכע האט ער דערצויגן, די לעצטע פאזע פון זיין לעבן איז פול מיט טרויער און ליידן. אויך ער איז אומגעבראכט געוואָרן צוזאמען מיט אלע ליבע יידן פון אונדזער טייערן שטעטל. כבוד זיין אַנדענק!

אפרים קאַטלער ע"ה

ס'איז שווער צו שרייבן וועגן אזא טייערן און ליבן חבר. געבוירן איז ער בייַ ארעמע עלטערן. דער פאַטער — א בעל־עגלה. א פשוטער און ערלעכער יוד. פון גע־בורט אן — א קריפל און דאָס גאַנצע לעבן — א קיטע פון אומעניטשלעכע ליידן.

באַקאַנט האָב איך זיך מיט אפרימען וועו איך בין אלט געווען 12 יאָר. אויף דעם מאַרק בריקל ארום חנה רויזען, פלעגן זיך טרעפן יונגנטלעכע נאָך די שול־שעהן און שמועסן וועגן יונגנט־פראָבלעמען. דאַרט טאַקע האָב איך געזען ווי אפרים פלעגט ארום זיך האַלטן א גאנצן קרייז מיט יונגנטלעכע און אלע האָבן אים אויסגע־הערט מיט גרויס אינטערעס. שוין דאן האָט ער מיט זיין טראכטן זיך אויסגעטיילט פון אלע. אים האָט שטאַרק אינטערעסירט די ארבעטער קאַמפּף. צום ערשט אין עסטרייך און שפּעטער אין שפּאַניע.

צו 16 יאָר איז ער געוואָרן דער פירער פון א יונגט־גרופּע פון יונגנט־בונד „צו־קונפט". אָבער דאָס שטערט אים נישט זיך צו חברן און היימיש צו בלייבן מיט יונגנטלעכע וואָס געהערן צום „השומר", אַדער אנדערע קרייזן. זיין שטוב ווערט פאַרוואַנדלט אין א ליעזן־קרייז. ער פארמאַגט א גרויסע איינגעבוירענע אינטעלי־גענץ און שרייבט סקיצן און לידער פאַר דער „פאַלקס־צייטונג" אין ווארשע.

עס דערמאַנט זיך אַן אַוונט. מיר זיצן דרייַ חברים און מיר זינגען לידער פון פּיין און ליידן. אפרים נעמט ארויס א פּאַפּיר און לייענט אונדז פאַר א ליד וואָס הייסט „מיינע הענט"... מיר האָבן זיך אלע צעווייַנט. (דאָס ליד איז אַפּגעדרוקט געוואָרן אין דער „פאַלקס צייטונג").

אפרים האָט דערצויגן א גרופּע ארבעטער און ארעמע יונגנטלעכע. ער האָט זיי געוויזן דעם וועג פון זעלבסט־זוירדע און יידישן שטאַלץ. זיין ארעמע היים איז אין א קלוב פארוואַנדלט געוואָרן. מען האָט דאַרט געלייענט צוזאמען דעם „גולם" פון לייוויק און שפּעטער פלעגט מען דיסקוטירן צוזאמען ביז אין דער שפּעטער שעה. און אזוי האָט מען זיך אליין געכאוועט און אזוי זיינען אויסגעוואקסן יידישע יונגנט־לעכע, וואָס האָבן געקעמפט יעדער אויף זיין שטייגער און יעדער פאַר זיין אידעאל.

אפרים איז געווען באליבט און געשעצט ביי אלע יונגנטלעכע, די לעצטע יאָרן איז ער געווען נאָענט צו אונדזערע ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע קרייזן. זיין נאָמען און ליכטיקע געשטאלט וועט אייביק געדענקט ווערן און דערמאָנט ווערן דורך אלע ראָטנער. — ערע זיין אַנדענק!

מענדל בלאט

א דארער, א טונקל פּנים, מיט צוויי גרויע אויגן. פון פאַך איז ער געווען א קירזשנער, אליין א שמח בחלקו. פון די ערשטע גרינדער פון דעם האָנטווערקער־קרייז. א קעמפער פאַר די אינטערעסן פון זיין גרופּע און פון די ערשטע צו פארטי־דיקן דעם יידישן כבוד, צי אין מאַגיסטראט אדער פאַר דער מאַכט. מענדל בלאט איז געווען פון די פאַלקס־מענטשן, וואָס דאָס יידיש לעבן איז אים קיין שום ענין נישט פרעמד געווען. אין די לעצטע יאָרן וועו די לאַגע אין שטעטל ווערט פון טאָג צו

טאָג ערגער איז מענדל בלאָט פון די ערשטע, וועלכע גרינדן דעם „העובד". ער וואַרפט זיך אריין אין דער אַרבעט און ווערט זייער פּקטיוו אין דער ליגע פּאַר דעם אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. זיין וואַרט איז געווען דורכגעטראַכט און ערנסט. מענדל בלאָט איז געווען איינער פון די פירערס און וואַרט־זאָגערס פון דעם האַנט־ווערקער פּאראיין אין ראַטנע וועלכע האָט שטארק געווירקט ביי אונדז אין שטעטל.

מענדל בלאָט איז אומגעקומען מיט אַלע אונדזערע טייערע אויף דעם פראַכּטיקן דער באַרג. — כבוד זיין נאָמען!

אשר לעקער

א הויכער, א שלאַנקער מיט צוויי פינקלדיקע אויגן און מיט א שיינער גלעזער באַרד, שטענדיק צעשמייכלט — דאָס איז געווען ר' אשר לעקער.

ר' אשר לעקער איז געווען פון די באַליבסטע יידן ביי דער שטעטלדיקער יוגנט. א מורשה פון קרן קימת. פיל יאָרן פלעגט מען זיך טרעפן מיט דעם חשובן ר' אשר און זיך צוהערן צו זיינע קלוגע ווערטער וועגן גאולת האָרץ. זיין ליבשאַפט צו דער יוגנט איז געווען א פאַטערלעכע, און אַלע יוגנט קרייזן האָט ער געשעצט און פאַר־טיידיקט. זיין ענערגיע און אַקטיוויטעט האָט אַרויסגערופן צו אים א באַוונדער דרך־ארץ. זיין שטוב איז פאַקטיש געווען דאָס זיין־אַרט פון קרן קימת אין שטעטל, און נישט בלויז ציוניסטישע קרייזן פלעגן פארקערן מיט אים, נאָר אויך אַנדערע אינטעליגענטע יוגנטלעכע פלעגן קומען אין הויז און שמועסן און דיסקוטירן וועגן וועלט־פראַבלעמען און אויך גאָנץ אָפט ריידן מיט אים וועגן דער יידישער ליטעראַטור.

ר' אשר לעקער איז געווען פאַרליבט אין דער יידישער יוגנט. זיין הארץ און נשמה איז געווען מיט די יוגנטלעכע און ער האָט דאָס שטענדיק אַרויסגעוויזן. אין די עלטער־יאָרן ווערט ר' אשר לעקער דער פירער און וואַרט־זאָגער פון דעם „מזרחי" אין ראטנע.

זיין גרויסע העלדישקייט און שטאַלץ אין דעם לעצטן מארש צו דער שחיטה ווערט דורך פיל ראַטנער דערמאָנט. ר' אשר לעקער איז געגאַנגען דעם לעצטן און טראַגישן וועג צוזאמען מיט דער גאָנצער עדה ראַטנער יידן, איבערגעדעקט מיט דעם טלית און געוויקלט נישט צו פארלירן דעם גלויבן. און מיט געזאַנג פון „התקוה" זיינען די טייערע יידן צוזאמען מיט ר' אשרן אומגעקומען.

אייביקן כבוד זיין און זייער אַנדענק!

מינדל איידעם ע"ה

אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה איז זי געווען איינע פון די פירערינס פון דעם „החלוץ הצעיר". זי האָט אין משך פון פיל יאָרן פאַרנומען א וויכטיק אָרט צווישן די מנהלות, וועלכע האָבן געווירקט אויף דער יוגנט. מיט איר ווירקנדיק וואַרט און חלוצישן גייסט פלעגט זי צו־ציען צענדליקער יוגנטלעכע פון די אָרעמע פאַלקס־שיכטן, וועלכע האָבן זי פאַרערט און ליב געהאַט. איר געזאַנג פון נייעם הערַאַישן ליד פלעגט דערוואָרעמען יונגע נשמות און אָנפילן מיט האָפענונגען חלוצישע הער־צער. זי איז געווען פון די טרייע און הערלעכע טעכטער

פון אונדזער שטעטל ראטנע וועלכע האָט געדינט מיט זייער גאַנצער נשמה דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג.

דער „החלוץ הצעיר" האָט געהאט זיין לאָקאל ביי דעם טעלפֿער, אַרום מאיר דעם בעל־עגלה. אין די אַוונטן פלעגט דער לאָקאל פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ זאַמל - פונקט פֿאַר די קינדער, וועלכע פלעגן זיך צוזאַמענקומען אָן מיט פיל דורשט אויסהערן די מנהלים אָן זיך קוויקן מיט יעדן ווָאַרט וואָס זיי האָבן געברענגט פון ארץ ישראל.

די אַרעמקייט פון דער באַוועגונג איז געווען זייער גרוים. נישט איין אַוונט פלעגט נישט זיין קיין געלט צו קויפן אַ ליכט. פלעגט מען זיצן אין דער פינצטער אָן זינגען מיט טיפן טרויער אָן בענקשאַפט די לידער פון דערהויבענער דערלייזונג. ביי פיל פלעגן זיך די טרערן קויקלען אויבער די באקן אָן אין זיי איז געווען אַ געמיש פון טרויער אָן פרייד. דאָס זיינען געווען די הערלעכסטע מאָמענטן ביי דער זויבערער יוגנט וועלכע האָט געהאט נאָר איין ציל: אויסצולייזן דאָס פאַלק ישראל פון דעם טרויעריקן לאַנגן גלות. דעמאָלסט איז דאָס געווען אַ ווייטער חלום...

אַ גרופּע פּירנדיקע חלוצות. פון רעכטס זיצנדיק: חיה ווייסברויט, רחל האַכשטיין; שטייענדיקע: דבורה קאַרש און מינדל איידעס (אַלע אומגעקומען).

מינדעל איידעס איז געווען פון די הלוצישע געשטאַלטן וועלכע האָבן אין זיך פֿאַרקערפּערט די אידעאַלן פון א. ד. גורדון און בערל קאַצענעלסאָן, איר חלום איז ליידער נישט פֿאַרווירקלעכט געוואָרן...

אין די יאָרן פון דער רוסישער אַקופּאַציע שרייבט זי אין בריוו, אַ פּאָר וועך

טער, וועלכע זיינען אפשר געווען דער אויסדרוק פון טויזנטער חלוצים, וועלכע מ'האָט פֿאַרמאַכט די מיילער... זי שרייבט אין איר לעצטן בריוו:

„עס פֿאַרשליסט זיך א האַרץ און וועדט פֿארשלאָסן. עס ווייניט דאָס האַרץ און עס בענקט נאָך וועדערלעכע פרייד א סך נאָך אויסלייזונג פון אונדזערע געפֿיינקטע יידן"...

אך מי יוכל לחיות ככה, מבלי להכין את כל זאת?

דאָס איז געווען איר לעצטער בריוו. מינדעל אייִדעם איז אומגעקומען צוזאמען מיט הונדערטער יונגטלעכע אויף די פֿראָבאדער בערג מיט דעם חלום, אז זייער אנ־דענק וועט קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן ווערן אין שטענדיק דערמאָנט ווערן.

ל. אַליצקי (ווארשע)

ברוך אַליצקים ראַטנער זיידע ר׳ שלמה אהרון

(בלעטלעך פון זיין ביאָגראפיע)

מיין אומגעקומענעם ברודער שמחה און פרוי בתיה, קינדער אסתרקע און יהודה מאירל — געהיילט.

ר׳ שלמה אַהרון איז געווען אַ צווייגל פונעם גרויסן ר׳ אהרון קאַרלינערם גזע. און צוליב דעם אַליין — איינער פון די אַנגעזעענסטע קאַרלינער־סטאַלינער חסידים נישט נאָר ביי זיך אין שטעטל, אין פאַליעסיער ראַטנע. ער האָט אַבער אויך געהאַט יחוס־עצמו — אַ ייד אַ בר־אורין אין אַ שטאַרק פרומער. איז יומם־ולילה געזעסן על התורה ועל העבודה. שטאַט, אַפילו נישט קאַרלינער חסידים, האָט פאַר ר׳ שלמה אהרונען גרויס דרך־ארץ געהאַט, און מ׳האָט אים צוגעטיילט כבוד, ווי ער וואָלט זיין דער מרא־דאתרא. קהל האָט אים טאַקע אַמאָל געבעטן, ער זאָל נעמען אויף זיך דעם עול־הרבנות פונעם שטעטל: צי וואָס זאָל מען זוכן אין דער פרעמד? און צו מחלוקתן צווישן די פאַרשיידענע חסידים וועט דאָך עס אויך קומען, ווי עס פירט זיך געווינלעך. נאָר ר׳ שלמה אהרון איז געזעסן אַן עניו, אַ נחבא אל הכלים, און האָט זיך דערפון אַפגעזאָגט:

— ווי ער בין איך און ווי אַ ס בין איך, כ׳זאָל זיערן אַ פאַסטוך פון אַ יידי־שער הייליקער קהילה? איך ציטער צו נעמען אויף זיך אַזאַ גוואַלטיק אַחריות.

געטראָגן אויף זיך דעם שווערן עול פון תורה ועבודה, האָט ר׳ שלמה אהרון נאָרנישט געפרווועט נעמען אויף זיך דעם עול־פרנסה. און וואָס פאַר אַ בריה איז ער דאָס אין די ענינים פון מקח וממכר! און דאָ אויף חיונה דאַרף מען שפּאָר: ס׳איז נישט קיין קליניקייט אויסהאלטן אַ שטוב מיט, אַן עין הרע, אַ האַלב טוץ קינדער. ער האָט, זיך נישט צופרידנשטעלנדיק וועגן דעם, געלאָזן דעם יאָך פון מפרנס זיין אויפן האַלדז פון דער „פלוניתטע״; נאָט וועט איר צו הילף קומען. זיין פלוניתטע איז געווען אַפשטאַמיק פון אַ דאַרף, אַ פראָסטע, געזונטע יידענע, אַבער אויך מיט

אַ פּראָסטן געזונטן פּאַרשטאַנד — אַן אשת־חייל. מסתּם האָט אים דער אייבער־שטער נישט אומזיסט אויסגעלאַכט...

זיין פּלוניתּע האָט גלייך באַנומען, אַז „פּון דעם קאָרן", פּון איר שלמה אהרונס דאָוועגען, פּרוּם זיין אוֹן לערנען, „וועט קיין ברויט נישט זיין" פּאַר די קינדערס וועגן. איז זי אַן טענות אַרײַנגעקראָכן אין דעם יאָך פּון פּרנסה. זי האָט זיך עס שוויגנדיקערהייט ביי זיך צערעכט געמאַכט: זי איז דאָך נישט מער ווי אַ יידענע, אַן יחוס, אוֹן געלערנט איז זי אויך נישט. נישקשה, ער צאָלט איר אַפּ מיט כבוד, וואָס ער אליין טיילט איר צו, אוֹן וואָס די וועלט טיילט איר צו צוליב אים (אוודאי וועֹן ער וועט רב, וואָלט געווען נאָך בעסער...). אויף יענער וועלט וויידער וועט ער איר אַפּצאָלן מיט גן־עדן.

פּרומע ר' שלמה אהרונס האָט געפּירט אַ קראָם פּון פּויערישן שניט, פּאַרכן, קאָליתע פּאַטשעראָקעס אוֹן דעסגליכן אוֹן דערביי — אויך שטוביקן מסחר: געקויפט ביי די פּאַליעשוקעס אויף די יאָרידים אוֹן ביי די יידישע דאָרפּס־גייער צו יעדער צייט — אייער, חזיר־האָר, פּאַרשיידענע פּעלעכלעך, געטריקנטע שווארצע יאגדעס, שוואַמען וכדומה אוֹן פּאַרקויפט עס קאָוואָלער אוֹן בריסקער סוחרים, וואָס פּלעגן אָהערקומען. זי איז פּאַרהאַרעוועט אוֹן פּאַרטאַראָמט געווען גאָנצע זעקס מעת־לעת אין דער וואָך. נישט אומזיסט האָט גאָט באַשאפן אַ שבת אויף דער וועלט — וועֹן נישט דער שבת, וואָלט דער מענטש פּאַרזונקען געוואָרן אין די זאָרגן. די מי האָט איר דערגרייכט ביז איבער די אקסל אוֹן די זאָרגן ביז איבערן טשיפּעק. אוֹן שלמה־אהרון, דאָכט זיך, פּאַרשטייט עס אַפּילו נישט. אז ווי קאָן אַ יידענע איינע אליין זיך אַן עצה־טאָן מיט, אַן עין־הרע, אַזאַ באַלעבאַטישקייט אוֹן אַזאַ שפּע! אַז אַפּילו אַן עצה האָלט זי זיך מיט אים, מיט שלמה אהרונען, בלויז לפּנים פּאַר די קינדער אוֹן דער וועלט...

„טו, פּרומע, ווי די פּאַרשטייסט, אוֹן דער אייבערשטער זאָל דיר שיקן דעם גוטן מלאך!..." — דאָס איז זיין שטענדיקע עצה. אז ער איז גאָרנישט ווי אויף אונדזער וועלט! ער גיט בלויז אַכטונג אויף די יינגלעך, זיי זאָלן גיין אויפן רעכטן פּארטיקן וועג. אָבער דאָס איז אויך בלויז אין שטוב אוֹן אין קלויז, אָבער ווי זיי פּירן זיך אויף הינטער זיינע אויגן, דאָס ווייסט ער שוין נישט. אוֹן זי האָט דען צייט צו האָלטן די קינדער אין צוים? זי זאָרגט בלויז פּאַר הויליע גשמיות. ע ר — פּאַר הויליע רוחניות. ז י — פּאַר בלויז עולם־הזה. ע ר — פּאַר בלויז עולם־הבא. סוף כל־סוף האָט ז י מיט א י ם — קיין שלעכט מסחר נישט געמאַכט. ס'איז בדיעבד גוט, וואָס ער איז נ י ש ט קיין סוחר. איז איר הצלחה...

די יאָרן זיינען געגאַנגען, די קינדער גרעסער געוואָרן, אוֹן די זאָרגן געוואַקסן ר' שלמה אהרונען האָט זיך טאָקע געדאָכט, אז אַלץ איז, ברוך־השם כשורה. אָבער די אשת־חייל, פּרומע, האָט אַנגעהויבן אונטערצוקרענקן. זי האָט זיך נעמאכט וועגן דער קרענק נישט וויסנדיק — וואָס? זי האָט צייט אויף „אזעלכע זאכן"? זי האָט געוואָלט די קרענק אָפּנאָרן. אָבער די קרענק איז געווען איינגעשפּארט אין האָט זי ענדלעך אַרײַנגעלייגט אין בעט.

וואָס האָט ר' שלמה אהרון געזאָלט טאָן? האָט אַנגעהויבן זאָגן אָפּטערער תהילים אוֹן זי אינזינען געהאָט. ער האָט זי אָפּטער מזכיר געווען ביים רבין לרפּואה שלמה.

פּרומען האָבן געפּייניקט וויטיקן פּיזישע, נאָר נישט וויניקער אויך גייסטיקע: וויי עס זעט שוין אוים באַצייטנס דאָ אַלין אין שטוב, אין קראָם, דאָס מסחר! ס'איז דאָך אַ תוהו־ובוהו... דאָס קעסטל אייער, נישט קיין פּאַרקלאָפּטס, ליגט אויף די בענקלעך אויף משקולת, אַ ליאדע שאָקל, אוֹן אויף דער נישט־פּאַרקערטער

ר׳ שלמה אהרון ז״ל

פֿאַדלאָגע וועט ווערן אַ געלע לאטע; די פּעלעכלעך קריכן ערויס פון אונטער די בעטן; הויר־האָר, אויסגעמישט מיט טרוקענע שוואַרצע יאגעדעס, געוואלגערט זיך אזיפן קופערט; די עופות פֿאַרפאַסקודיען דעם טיש, די בענקלעך, די בעטן און פֿליען איבער דער שטוב מיט אַזאַ געקרייז, ווי בייס שוחט אויפן פֿאַדוויר ערב יום כיפור... אויף וועמען וועט זי איבערלאָזן די קינדער? אויף שלמה־אהרונען? און שלמה־אהרונען אליין? רבונו־של־עולם! וואָס דאָ וועט ווערן, ווען זי וועט שוין ניט זיין...

זי האָט זיך געשטארקט, און אויף וויפל די כוחות האָבן איר געקלעקט, ווייטער פון קראנקן בעט אַראָפּ, אַנגעפירט מיט אַלע ענינים.

— דער מענטש איז מחויב צו טאָן זיינס, — האָט זי, קרעכצנדיק פון וויטיק געזאָגט, — כל־זמן עס שלאָגט אין אים אַן אָדער. זאָל מיך דער מלאך־המות נישט טרעפן זיצן מיט קיין פֿאַרלייגטע הענט אויפן הינטן.

— וואָש זיך די הענט, פרומע, נאָך אַזעלכע רייד, — האָט ר' שלמה אהרון אויף דעם געזאָגט.

אַזוי לאנג האָט זי געפירט, וויי אַ מסירת־נפשדיקער קאָפּיטאַן ביים רודער פון אַ שיף, וואָס טרינקט זיך, ביז ער פֿאַרכלינעט זיך מיט דעם וואַסער.

פֿלוצים איז איר פֿאַראַמאָל שלעכט געוואָרן. מען האָט טעלעגראפּיש ערויס־גערופן דעם עלטסטן זון פון טריסק, נחמנען. ר' שלמה אהרון איז געזעסן מיט די דריי זין ערום טיש, די פּנימער צעפלאַשעט און פֿארחושכט, און זיי האָבן געזאָגט מיט אַ פֿאַרווייטנטן ניגון אין קאָפּיטל תהילים נאָכן צוויטן. זאָל זיך די נשמה פון דעם שביב־מרע טובלען אין די הייליקע געזאנגען פון דוד המלך און געריניקט אין געלייטערט ערויפגיין צום כסא־הכבוד. אָבער דער קראנקערס פֿאַרשטאנד איז נאָך קלאָר געווען. דער קראנקערס בליק האָט פֿארשנדיק באַטראַכט די פּנימער פון די תהילים־זאָגער, ווי זי וואָלט אַכטונג געבן, צי זיי מאָכן נישט קיין גרייז. ר' שלמה אהרון האָט אַוועקגעלייגט זיין רויטע נאַז־פּאטשיילע אויפן אָפּענעם תהילים און ערויסגענגען — אויף נקיות, מסתמא.

האָבן זיך בריט צעעפנט דער קראנקערס אויגן, פולע מיט פיין און וויטיק, און זי האָט זיך צעשריגן אויף די קינדער מיט אַ וואַבעדיק קול און לעסטערנדיקע ווערטער:

— תהילים זיך אַוועקגעזעצט זאָגן פאר מיין נשמה! נאָך מיין טויט, מעגט איר, קינדער, מיט מיין געבין דעם בית־עולם־פֿאַרקאָן אונטערשפּאַרן... אסור, אויב איך וועל אויף עמעצן פון אייך יענער וועלט פֿאַראיבל האָבן... אָבער.. כל־זמן איך זשיפּע נאָך — ראטעוועט מיך, קינדערלאָך... פירט מיך צו גרויסע דאָקטוירים.

אויף די לעצטע ווערטער איז פון קיך אַריינגעקומען ר' שלמה אהרון. אָפּטרייס־לענדיק די גרואשענע הענט, איז ער שטיין געבליבן, די הענט צעשפרייט, די אויגן פֿארגלאָצט, און אַ שעפטשע געטאָן ווי אַ תפילה:

— דעם ווילן פון אַ שביב־מרע מוז מען מקיים זיין!

די עלטערע אויסגעגעבענע זין, נחמן מיט שמואל שמחהן, האָבן אַוועקגעפירט די מאמע קיין קיעוו, אָבער צוריק זיינען זיי, שטאָט מיט איר, געקומען מיט זאמד אין די קאמאשן.

נאָך דער שבעה האָבן די קינדער אַליין ווייטער געפירט די שטוב, די קראָם און דעם מסחר. ר' שלמה אהרון האָט זיך ווייטער געלאָבט לויטן אלטן שטייגער, כאָטש אויף טריט און שריט האָט זיך געפילט: נישטאָ די מאמע... ס'איז אַ שיף אָן אַ רודער.

וועגן אריינגענומען אַ צוויטע עקרת־הבית אין שטוב אריין האָט ר' שלמה אהרון אפילו נישט געדאַכט. ער האָט, ווייזט אויס, פרומען נישט געקאָנט פֿארגעסן, כאָטש

רײדן וועגן איר האָט ער קיינמאָל נישט געדאַרפט. נאָר פרייטיק צונאַכטס, ווען ער פלעגט מיט אַ פייערלעך אומעטיקן ניגון אויסזינגען דעם „אשת חיל מי ימצא", האָבן די קינדער געפילט, אַז אַרום די שבת-ליכט שוועבט אַרום דער מאַמעס נשמה, און פאַר איר זינגט עס אַזוי דער טאַטע צניעותדיק-פאַרשטעלט.

אַזוי זיינען אַוועקגעגאַנגען יאָרן. עס האָבן חתונה געהאַט די דריי טעכטער. עס האָט חתונה געהאַט דער דריטער זון. די שטוב האָט זיך אויסגעליידיקט ס'איז אַרויס פון איר דער הור-האַ. ר' שלמה אהרון האָט שוין געקאָנט דעם גאַנצן טאָג לערנען אין דער היים.

ביי ר' שלמה אַהרונס שטוב, באַלעבאַטישקייט און קראָם איז געבליבן דער צוויי־טער זון, שמואל שמחה, מיט זיין מיוחסדיק און קלוג ווייב, חוהלע פון די שפּירָאָם. ס'איז אָפּגערעדט געוואָרן, אַז שמואל שמחה דארף דערפאר האַלטן ביי זיך דעם טאַטן, כל־זמן דער אייבערשטער וועט אים שענקען דאָס לעבן. זאָל ער מאריך ימים ושנים זיין און זיצן אומגעשטערט על התורה ועל העבודה. נישקשה, אויף דער קלוגער חוהלען קאָן מען זיך פאַרלאָזן. מען דאַרף נישט האָבן קיין בעסערע טאָכטער פון אַזא שנור.

און ר' שלמה אהרון האָט טאַקע נישט געהאט וואָס זיך צו באַקלאָגן. מען איז זיך מיט אים באַגאַנגען אַזוי, ווי ער וואָלט געווען דער באַלעבאָס איבער אַלץ.

האָט זיך ביי די קינדער אין דער פרעמד געמאַכט אַ שמהלע, אַ ברית צי אַ בריתניצע, האָט מען גלייך דעם טאַטן מודיע געווען, און געווארט אויף זיין קורצן מזל־טוב. פאַרקערט וויידער, טאָמער, אַ צרה, איז די ידיעה אַנגעקומען צום שפּעטסטן צום ראַטנער זיידן, וועלכן דאָס אייניקל איז אַרויס פון דער קראַנקהייט, אַדער — חלילה, ביי שלעכט — וועלן דער אומגליק איז געווען אויסגעוועפט, און ער קאָן שוין שארף נישט ווי טאָן.

אזוי איז עס געגאַנגען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. וועלן דאָס רוסישע מיליטער איז אָפּגעטראָטן, האָבן די קאָזאַקן פאַרברענט טייל הייזער פון שטעטל, און צווישן זיי אויך ר' שלמה אהרונס שטוב. מען האָט אפילו נישט באַווייזן אַרויס־צוראַטעווען דאָס ביסל בעטגעוואַנט, אַזוי אז ר' שלמה אהרון איז צוזאַמען מיט זיין זון, שנור און זייער בת־יחידהקע אָפּגעקומען אין אַ פרעמדער שטוב אין גרויס ענגשאפט. ר' שלמה אהרון האָט אַנגעהויבן פאַרלירן די כוחות. עס איז אים שווא־כער געוואָרן די שמיעה, און די אויגן האָבן זיך אים פאַרטונקלט מיט אַ טריבקייט. אַבער זיין הדרת־פנים האָט ער נישט פאַרלוירן.

איינמאָל אין אַ ווינטערדיקן שבת־פרימאָרגן איז ר' שלמה אהרון געגאַנגען אין סטאַלינער שטיבל דאַוונען, געגאַנגען מיט אַ פּסיעה־קטנה, טראָט ביי טראָט, ווי עס וואָלט אים שוין שווער זיין צו טראָגן אויף זיך די הלבשה: דעם פּלטן פּאַר־גרינטן און אויסגעקראָכענעם טולעף און, איבער אים, די זיידענע זשופּעצע, וואָס לאָזט אַרויסקוקן בייַם האַלדז איבערן קאַלנער אַ פּאַלד פונעם טלית, און אונטן ביי די פּים — אַ גלעלע ציצה. דער שמאַלער געשפּיציקטער שטרײמל קרוינט שטרענג אַרום זיין שטערן מיט דער יארמולקע, וואָס פאַרדעקט זיין קאָפּ אזש ביזן האַלדז. כלויז די לייכט געקרויזטע פיאות שטאַרצן אינדרויסן. זיינע אויגן, האַלב טריב, האַלב פאַרטרערט מחמת דער קעלט און דער זון־ליכט, וואָס שלאָגט אַפּ אויף צוריק פון דעם בלענדנדיקן שניי, זיינען זיי פאַרגלאָצט. האָט גראָד געדאַרפט טרעפן, עס זאָל ר' שלמה אהרונען אַנטקעגנקומען דער דייטשער שטאָט - קאַמאַנדאַנט. ער איז אַזוי איבערגעראַשט געוואָרן פון דעם הייליקן אויסזען פון דעם גרייזן יודע, אז ער האָט אויף אַן אויגנבליק פארגעסן זיין דייטשע און אַמטלעכע ווירדע, און דעם זקן אָפּגעטראָטן דעם וועג.

אויפן צווייטן טאָג, אום זונטיק, איז אַ יידישער מיליציאָנער אַרויסגעקומען צו ר' שלמה אהרונען אין דער באַגלייטונג פון צוויי באַוואָפנטע דייטשע זשאַנדארן מיט אַ באַפעל פון דעם שטאַט־קאָמאַנדאַנט, אַז זיי, ר' שלמה אהרון, זאָלן קומען אין דער קאָמענדאַטור, אַנגעטאָן פונקט אַזוי ווי נעכטן אינדערפרי, בעת ער איז געגאַנגען דאוונען.

— שוין זעקס זקנים אים אַוועקגעפירט אין די שבתדיקע מלבושים, און ער איז אַלץ אין איין רציחה — מען זאָל אים ברענגען דעם ווארן הייליקן מאן... מיינט ער דאָך עס טאָקע נאָר אייך, ר' שלמה אהרון. ווי מיר האָבן עס זיך אַנגעשטויסן. נישט געוואָלט אייך מטריח זיין. אז פּאַרכאַפּט זאָל ער ווערן, דער מטורפּער יעקע!

אַלע אין שטוב זיינען בלאַס געווארן: אפשר זאָל מען אָפּחורשן דעם יעקע דאָ?

— דינאַ דמלכותא דינא, — האָט ר' שלמה־אהרון אָפּגעקרעכצט און געלאָזט זיך איבערטאָן אין אַ וואָכנדיקן טאָג (און וואָס נאָך ערגער איז — אום זונטיק) אין די מלבושי־שבת. און מיט דער זעלבער פּסיעה־קטנה, ווי נעכטן, האָט ער זיך געלאָזט פירן פון די באַוואָפנטע זשאַנדארן, און דער יידישער מיליציאָנער איז נאָכגענאַנגען פון הינטן מפּני־הכבוד.

אין שטעטל האָט זיך שוין דערווייל געהאט געקאָכט מיט דעם אויסטערלישן נייעס:

— וואָס דאַרף ער עס האָבן, דער מטורף, דווקא דעם אַלטן ר' שלמה אהרון? ס'וואָלט נאָך געווען פאַרשטענדלעך, ווען ער שיקט ברענגען זיין שמואל שמהה, אָדער זיין אייִדעם, אַשר דעם גרויסן... אפשר עפּעס אַ מסירהלע וועגן אַ שמוגל, צי וועגן דעם געהילין־מאַטעריאל פאַר זייערע הייזער — די וועלדער געהערן צו דער מלוכה...

איז אפשר טאקע ד א ס ? דער פּלאַן פון דער דירה איז דאָך ר' שלמה אהרונס?

און וואָס־זשע דווקא אין די שבתדיקע בגדים, ווי ער האָט אים נעכטן געזען?

— סא רעטענישׂ', און שוין!

חשובע באַלעבאַטים האָבן זיך שוין געקליבן ביים רב אין שטוב. מען האָט זיך מתיעץ געווען, וואָס צו טאָן. און ווען מען האָט דערזען דורך די פענצטער ר' שלמה אהרונען צווישן די זשאַנדארן, האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז עס זיינען נשתנה געווארן די סדרי־בראשית. ס'איז געווארן חושך אין שטעטל, ווי בעת אַ ליקוי־חמה.

— ווער וויסט?... ס'זאָל, חלילה, דערפון קיין אומגליק נישט ארויס! פו, פו, פו, להבדיל אלף אלפי הבדלות, האָט מען דאָך אין קאָוולע מיט אַ חודש פריער געהאנ־גען אַן אלטן גוי...

— אַ משל פעטרישקע! ביי יענעם האָט זיך אויסבאַהאלטן אַ רוסישער שפּיאָן...

— האָסט אים אַוודאי מיט דיינע אייגענע אויגן געזען דעם שפּיאָן. געכאַפּט האָט מען נישט דעם שפּיאָן, נאָר דעם אלטן טויבן גוי... ס'איז מלחמה!

דערווייל זיינען אַריינגעפאַלן צום רב אין שטוב, פאַרסאַפּעטע, מיט דערשראָ־קענע אויגן און גליווערנדיקע בליקן ר' שלמה אהרונס זין, שמואל שמחה און אשרקע דער קליינער. איבער זיי האָט אַריבערגעקוקט דער אייִדעם, אשר דער גרויסער. און זיין איידל פּנים האָט מחמת בלאסקייט אויסגעזען נאָך בלאַסער. אויך דער שוועל האָט זיך באַוויזן די שנור, די קלוגע חוהלע פון די שאָפיראָס, מיט צעזשא־ריעטע אויגן, וואָס וואַרטן, מען זאָל איר, חוהלען, פרעגן אן עצה, וועט זי זיין זאָגן וואָס מען האָט צו טאָן. פון דער רביצינס חדר האָט זיך געהערט דער יאָמער פון ר' שלמה אהרונס טאָכטער, כאַסיע ברויינע.

— איך גיי גלייך אהינצו, — האָט זיך א לאַז געטאָן פון צווישן די פּאַרזאַמלטע שאַיִע שאָפירא. דער יידישער בירגערמייסטער, קוקנדיק גלייך אין די אויגן אריין זיין פּלימעניצע חוהלע שאָפירא, ווי זי וואָלט אים מיטן בליק פּאַרן קאָפּ געפירט: טאָמער, חלילה, וואָס־ווען, וועל איך צו ווייַט טאָן.

— וועט דער רב גיין מיט א דעלעגאציע, — זאָגט חוהלע שאָפירא.

— וואָס הייסט? — האָלט עמיצער אונטער, — גאַנצע שטאָט וועט מיטגיין!

— עס וועט מיט גאָטס הילף קיין בייז נישט געשען, — שטאַרקט דער רב זיך אליין און אלעמען: — איר האָט דאָך געהערט — ער האָט געהייסן ברענגען צו זיך דעם „הייליקן מאַן", און וואָס איז דאָ שייך! און ר' שלמה אהרון איז דאָך טאָקע א הייליקער ייד. געשיקט זיך?... מיט גאָטס הילף, מיט גאָטס הילף.

און ס'האָט טאָקע לאַנג נישט געדויערט: שאַיע שאָפירא האָט זיך אומגעקערט מיט א בשורה:

— א פּו, א פּו אויפן דייטש קאָפּ! אַן איינפאל פון א יעקע! געמומען און אָפּגעפאָטאָגראפירט אונדזער ר' שלמה אהרונען! און דאָס איז עס געווען דער גאַרער געלויף פון די „אחשתרנים".

די שטאָט האָט זיך געפרייט. ווער ס'האָט געלאכט, און ווער ס'האָט געשמייכלט. ר' שלמה אהרן אליין אַבער האָט זיך שטאַרק מצער געווען דערפון, וואָס מען האָט פון אים אַראָפּגענומען א פּסל: „לא תעשה לך כל פּסל", שטייט אין חומש.

אין א וואָך אַרום האָט אים זיין אייניקל, די קליינע מאַרוידקע, אַרייַנגעטראָגן א פאָטאָגראפיע, וואָס זי האָט אויסגעבעטן בייַם שטאָט־קאָמאַנדאַנט:

— זייַדע! זאָל דער זייַדע אליין זען, ווי שיין!

ר' שלמה אהרון האָט נישט געקאָנט אָפּזאָגן זיין געליבט אייניקל, און מיט ציטערדיקע פינגער און מיט דעם געפיל, אַז ער גייט אַנרירן אַן אומווערדיקייט, וואָס „שקין תשקצנו", האָט ער אַנגענומען דעם „פּסל" און זיך אייַנגעקוקט אין אים. מיט זיין טריבן בליק האָט ער די אייגענע צורה דערזען ווי א ליקוי־חמה, און די פּאַרגלאָצטע אויגן — ווי די אויגן פון עזה, בעת דער שוחט פאַרדרייט דעם האַלדז, און ס'טוט פאַר זיי א שימער די שאַרפּ פונעם חלף צווישן דעם שוחטס ציין...

ער האָט זיך דערפילט שוואַך. די פאָטאָגראפיע איז אים אַרויסגעפאלן פון די פּאַרגליווערטע פינגער, און ער האָט א שעפּטש געטאָן:

— דער דייטש האָט מיך געקוילעט!... מאַרוידקעלע, פיר מיך צום גלעזעגער... און דערלאַנג מיר די קוואַרט וואַסער צו וואשן די הענט...

אין דעם יאָר האָט ר' שלמה אהרן געהאט די זכיה אויסצוהויכן די נשמה אין זיין זונס, שמואל שמחהס, נייער גרויסארטיקער דירה אויף זיין אייגן גלעזעגער.

לייבל באַיאַן (מיעקסיקע)

אַפּנעצאַלט די חוכות

מיטיק־צייט האָט זיך דער חולה אויפגעזעצט און האָט זיך צעווייגט. די שטו־
ביקע מענטשן, וואָס זיינען אַרומגעגאַנגען אַרום קראַנקן, האָבן זיך איבערגעשראָקן
און מיט א ציטער אין האַרצן זיך אַרומגעשטעלט אַרום בעט.

דער קראַנקער האָט טיף אָפּגעזופצט. דאָס בלאַסע אָפּגעצערטע פּנים האָט זיך
נאָך לענגער אויסגעצויגן און די גרוי־וויסע באָרד האָט ווי צוגעציטערט צו יעדן
שלוכן, וואָס ער, דער חולה האָט אַרויסגעלאָזט.

טיפער אומעט, אומעט פון פארגאנגענע דורות און יאָרן האָבן אַרויסגעקוקט
פון אונטער די פאַרטערטע אויגן, וואָס האָבן געהאַלטן אין איין גיסן מיט טרערן.
יעדער קנייטש און קניטשעלע פון האַלבגעלן געזיכט איז אויסגעפילט געווען מיט
טרויער. מיט אזא טרויער וואָס גנבעט זיך אריין אין יעדן ווינקעלע פון הארצן און
רופט אַרויס רחמנות, רחמנות צו זיך אליין און רחמנות צום צוויטן.

שווערע געדאנקען האָבן איצט באַהערשט דעם חולה. די געדאנקען האָבן אים
געמאַטערט און האָבן אים ניט צו־רו געלאָזט.

עס זיינען געווען געדאנקען ווי א מין חשבון־הנפש: — עטלעכע און זיבעציק
יאָר אָפּגעלעבט, די לעצטע פערציק יאָר האָט ער אָפּגעהאַנדלט מיט דוד דעם לעדער־
קרעמער... געקויפט סחורה, פלעגט זי אויסאַרבעטן, אַפּלייגן דאָס געלט און
שפּעטער אים באצאָלן. ווי אזוי האָט ער געקאָנט דערלאָזן, אז זיין קאָנטע זאָל
אלע מאָל וואקסן און גרעסער ווערן אין דוד דעם לעדער־קרעמערס קאָנטע־בוך?

ער האָט זיך דערמאָנט:

יאָ, איין מאָל איז זי, זיין ווייב, שטאַרק קראנק געווען, און איין מאָל...

— ער האָט אַרויסגעהאָלפן זיין מיטעלן זון מיט א גרעסערער סומע, זון יענער
איז אַוועקגעפאָרן זוכן גליק אין דער וויטער וועלט, וויט־וויט אַוש מעבר לים...

אָן אַרנטלעכער מענטש אָט־א־דער דוד דער לעדער־קרעמער — האָט דער
קראנקער וויטער געשפּינט דעם פאָדעם פון זיינע געדאנקען — קיין מאָל קיין
סחורה ניט פאַרהאלטן און איצט... איצט איז ביי אים אין בוך געבליבן שטיין
זיינער א חוב.

א לענגערע צייט שטייט שוין דער חוב. געהאָפט אלין, אז דער זון, וואָס איז
מעבר לים ווערט אים אפשיקן דאָס געלט און ער ווערט עס באצאָלן. אָבער די צייט
האָט זיך פארצויגן און ער האָט דעם חוב נאָך אלין נישט געסילוקט.

ער האָט זיך דערמאָנט אין דעם און האָט זיך צעווייגט. ער פילט, אז ער קאָן
נאָך שטאַרבן און עס ווילט זיך אים זייער נישט אַוועקגיין פון דער וועלט א בעל־חוב.

— וויין נישט, טאַטע! — האָט אים געפרוווט טריסטן זיין זון ישראל — וויין
נישט, וואָבט נאָך געזונט ווערן!

— עט, — האָט דער קראַנקער א מאָך געטאָן מיט דער האַנט — געזונט ווערן...
ס׳איז אן אילוזיע! מיך אַרט נישט דער טויט... דאָס איז דאָך דער סוף פון יעדער
לעבעדיקער באשעפענישּ...

אָבער פּאַר וואָס וויינסטו? — איז געשטאַנען אַ פּרעגצייכן ביים זון אין די אויגן. מיט אַפּגעהאַקטע האַלב פּאַרשטיקטע ווערטער האָט דער קראַנקער איבער־געגעבן דעם זון זיינע מאַטערנדיקע רעיונות, וואָס לאָזן אים נישט צורו.

— כ׳וויל קיין בעל־חוב פון דער וועלט נישט אַוועקגיין, לייז מיך אוים, טייערער זון מיינער! שרייב אויך אַן צו די קינדער אין מעקסיקע, זיי וועלן דיר געווים העלפן אויסלייזן דעם טאַטן. און יהושע — גלייב איך — וועט דיר אויך אַנטקעגנקומען מיט וואָס ער וועט קענען.

וועָן ישראל, דער זון, האָט געבראַכט דעם טאַטן די אויסגערישענע זייטלעך פון דוד דעם לעדער־קרעמערס קאַנטע־בוך, האָבן פריידיקע שפּיזלעך פֿרויסגעקוקט פון קראַנקנס אויגן. אויף אַ מינוט איז אַוועק דער טיפּער טרויער, וואָס האָט גע־נעסטעט אין יעדן קנייטשעלע פון זיין געזיכט אין דאָס פּנים האָט אָנגעהויבן צו שיינען. ער האָט באַטראַכט די געציקלטע אותיות פון קאַנטע־בוך די „נתתי׳ם״ און „לקחתי׳ם״, וואָס זיינען שוין געווען איבערגעשטראָכן אַלכסונדיק מיט צוויי לאַנגע זיך קרייצנדיקע פּאַסן און האָט אַ זאָג געטאָן:

— איצט קען איך שוין רואיק שטאַרבן!

און שפּעטער האָט ער צוגעגעבן:

— למען השם אַנשרייבן די קינדער וועגן דעם... זיי מעגן אויך האָבן אַ חלק אין דער מצווה פון „פּדיון אָב״...

אויף מאָרגן האָט זיך אין שטעטל פּאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז יאַנקל שלמהס גוסטע.

דער פּרימאַרגן האָט זיך געשטעלט אַ הייסער. די פּאַרטערטע, מיט טוי־באַ־שפּריצטע געווינקסן האָבן ווייענדיקע געמוזט רעזיגנירן פּאַר דער אומברחמנותדי־קער זון, וואָס האָט זיך גדלותדיק אַ הייב געטאָן פון איר צפון־מזרח ווינקל צו באַ־הערשן די ערד. שוין אין פּרימאַרגן האָט זיך געשטעלט אַ מאַדנע חמימה, וואָס האָט פּאַראַליזירט די טעטיקייט פון אַלין וואָס איז לעבעדיק.

דער שטעטלדיקער פּירקאַנטיקער מאַרק — אַ פּאַרמאַטערטער, אַ גרויער איז געווען פּוסט און די פּוסטקייט האָט זיך ווייט, ווייט געצויגן פון מאַרק אַרויס אין די ענגע שמאָלע בעל־מלאכהשע געסלעך ווו ס׳האָט פון לאַנגע יאָרן געוווינט יאַנקל שלומהס.

פון צייט צו צייט האָבן דעם האַלב־פּאַרחלשטן מאַרק אויפגעוועקט האַסטיק־אימפּעטיקע טריט, וואָס האָבן זיך געצויגן פון דעם בעל־מלאכהש געסל גלייך צום אָפּטייק, וואָס איז געשטאַנען איז אַ פּאַרפוצטן ראָג פון שטעטלדיקן פּירקאַנטיקן מאַרק.

דאָס איז געגאַנגען יאַנקל שלומהס, איינציק געבליבענער זון אין שטעטל, אין אָפּטייק אַריין ברענגען די באַשטעלטע רעצעפּטן: האָפענונגען צו ראָטעוועט דעם פּאַטער.

צוריקגייענדיק, איז זיין בליק געפאַלן אויף די גראָזן, וואָס זיינען געוואַקסן אין דער זייט פון וועג. פּאַרחלשטע, פּאַרבענקט נאָך אַביסל רעגן זיינען זיי גלעזען און זיי האָבן אים דערמאָנט אין זיין טאַטן דעם גוסס, וואָס פונקט ווי זיי דאַרף ער אויך האָבן גרויס „רחמים״, אַז ער זאָל געניזן ווערן.

נאָך אין דער פרי האָט דער קראַנקער געהייסן זיך דערלאַנגען נעגל־וואַסער. האָט געוואַשן די הענט און האָט אָפּגעזאָגט די תפילות פון שחרית.

שפּעטער־צו האָט זיך די לאַנג פּאַרערגערט. דער דאָקטאָר איז נישט אָפּגע־טראָטן פון בעט און האָט פּאַרשריבן איין רעצעפּט נאָך דעם צווייטן.

דער קראַנקער איז געלעגן אַ פּאַרחלשטער. עס האָט אים אויסגעפעלט לויפט

צום אטעמן. די אלטיטשקע פרוי זיינע — די באגליטערין אין די לעצטע פופציק יאר — איז געשטאנען נעבן אים, האט אים געווישט דעם שוויים און האט געפאר־כעט מיט א טיכל, כדי צו שאפן פאר אים כאטש אביסל קינסטלעכע לופט.

דערווייל האבן זיך אין שטוב ארײן אנגעהויבן צו קלייבן באזוכער. מען איז געקומען מבקר־חולה זיין דעם זקן, דעם זאגן אין יארן ר' יעקב שלומחם.

עס זיינען געקומען יידן באלמעלאכעס, מיט ווען ער האט אין בית־מדרש געדאוונט, עס זיינען געקומען יידן בני־תורה. כמעט די גאנצע ארטאדאקסיע פון שטעטל האט אנגעפילט די שטוב. ביי אלעמען איז דער גוסס־דיקער זקן געווען פאר־בונדן מיט ליכטיקע אינטימע זכרונות.

ר' יעקב האט זיי אלעמען דערקענט. מיט זיינע בריט־צעפענטע אויגן האט ער יעדנם באוועגונג באגליים, און צו איניקע — צו די מער חשובערע — האט ער אפילו א פאר ווערטער ארויסגערעדט.

בייטאג איז אים געקומען מבקר־חולה זיין דער רב פון שטעטל מיט זיין איידעם דעם מורה־הוראה. יאנקל שלומחם האט זיך נאך געשטארקט און געוואלט זיך אויפ־הייבן פאר זיי, בכדי צו מקיים זיין די מצווה „והדרת פני זקן". דער רב האט אבער א מאך געטאן מיט דער האנט, אז ער זאל עס נישט טאן.

דער חולה איז געבליבן ליגן צוריק אויף זיין קישן. ער האט זיך א לענגערע צייט אנגעשטרענגט, מען האט געפילט, אז ער ווייל עפעס זאגן און לסוף האט ער מיט אפגעהאקטע ווערטער אויסגערעכצט:

— שוין דריי טעג, רבי, קיין תפילין נישט געלייגט, אין טלית זיך נישט איינ־געהילט...

די ווערטער האבן געקלונגען ווי א ווידוי, דער רב האט אים אבער נישט גע־ענטפערט און נאר מיט א מאך פון האנט אים באראויקט.

אין א ווינקל פון צימער זיינען געשטאנען די משפחה־מיטגלידער פון קראנקן און דער זון ישראל, א נערוועזער, א גיסטיק־צעשרויפטער פון אזויפיל נעכט נישט דערשלאפן, האט ער א פארצווייפלט־הילפלאזער אויסגעשטאמלט צו דער מוטער:

— וואם דען! — האט ער געטענהט — זיי זיינען זיך צעפארן איבער דער וועלט און מיר איבערגעלאזט די צרות און דערנאך ווילן זיי טענהן, אז איך האב דעם טאטן נישט גערעטעווט.

די מאמע, א דארע און אן אויסגעמאטערטע מיט איינגעפאלענע קינבאקן — א פרוי אין די זיבעציקער — האט ביים דערמאנען די קינדער אין דער פרעמד שטארק אפגעקרעכצט. די אויגן אירע זיינען פארלאפן מיט טרערן און זי האט זיך דערמאנט אין דעם יינגסטן זון אירן, וואם איז אוועקגעפארן ערשט מיט דריי יאר צוריק קיין מעקסיקע.

פונקט ווי איצט שטייט דאם בילד פון זיין געזעגענען זיך מיט איר פאר די אויגן. דער שאסי איז פול מיט מענטשן, עלטערע און יינגערע, חברים און סתם פרייַנד, אלע זיינען עם געקומען געזעגענען זיך מיט איר זון.

און ער — דער זון אירער — איז געשטאנען נעבן איר, האט איר געווישט די טרערן פון די אויגן און האט זי געבעטן: — מאמע ,ווין נישט! — אויב דו ווײנסט פאר איך נישט!

און זי האט טאקע אויפגעהערט צו ווייַנען. א ווייטיק איז איר געווען צו צע־שיידן זיך מיט איר יינגסטן און ליבסטן זון, אבער זי האט דעם ווייטיק שטיל פאר־שטיקט אין זיך און האט זיך אנגערופן:

— פאר מיין זון! איך וועל נישט ווייַנען! ווער ווייס, וואם מיט אונדז וועט נאך זיין? זיי דו כאטש אויסער דער געפאר... די צייטונגען שרייבן דאך, אז ס'וועט זיין מלחמה...

וועז די מאמע האט דערוואכט פון אירע טרויערישקייטן־בענקנדיקע מחשבות, האט זי א זאג געטאן צו איר גרויסן פאַרצווייפלטן זון:

— ווייסטו וואס, מיין זון, מען דארף ארויסרופן יהושע פון בריסק, זאל ער כאטש זיין צוזאמען מיט אונדז.

ישראל האט זיך דערפרייט מיטן געדאנק. טאקע נאר פאַרגעסן, אינגאנצן אנדערטהאלבן שעה רייזע פון דאנען. יא, ער קען נאך קומען. זעקס אזיגער גייט ארויס דער אויטאבוס.

וועז יהושע דער עלטסטער זון — דער מאמעס שיינדל — איז געקומען צופארן איז שוין געווען א האלבע שעה נאך דער פטירה. דאס גאנצע געסל, וואס פירט פון מארק צום נפטרס שטוב איז געווען פול מיט מענטשן. די מענטשן האבן אים אויפגענומען מיט א גרויס געווייז און האבן אים באגלייט מיט די בליקן ביז דער שטוב. וועז ער איז ארײן אין שטוב האט ער געטראפן דעם טאטן שוין אן אפגעהויבענעם ארום דעם נפטר זיינען געשטאנען די חשובסטע באלעבאטים פון שטעטל, אן ערך א פאר מנינים יידן און מען האט געזאגט תהלים.

שווער איז געווען אים — דעם עלטסטן זון — צו באהערשן זיך. טרויעריקע פאקטן פונעם לעבן פון זיין טאטן דעם הארעפאשניק זיינען בלויז־שנעל פארבייגעלאפן אין זיין זכרון און אט, אט ער ברעכט זיך איין...

איבערראשט אבער פון דער פלוצלינגדיקער ווירקלעכקייט האט ער זיך באהערשט און מיט א פארשטארט מיט ווייטיק אנגעלאדן הארץ האט ער אויסגעשריגן:

„יתגדל ויתקדש שמיה רבא".

און ערשט דערנאך וועז ער האט פארענדיקט דעם קדיש איז ער געבליבן שטיין אין א פארגליווערטער פאזיציע און א קוואל טרערן האט זיך אנגעהויבן צו גיסן ווי פון זיך אליין...

די מאמע איז אים ארויפגעפאלן אויפן האלדז, האט אנגעהויבן צו וויינען און צו יאמערן:

— מיין זון, מיין ליבטיקער זון, מיין קדיש!!!

די שטוב איז פול געווארן מיט א שלוכצנדיק געוויין.

די לויה איז שוין פארגעקומען שפעט אין אונט. וועז הערש בער דער באלעגאלע איז צוגעפארן מיט זיין פערד און וואגן אוועקצופירן דעם נפטר אויפן בית־החיים איז שוין די גאם פול געווען מיט מענטשן, און נייע מענטשן האבן אלץ געהאלטן אין איין שטראמען.

גלייך האבן די מענטשן אויסגעשפאנט די פערד, זיך אליין איינגעשפאנט אין דער עגלה און האבן געפירט דעם נפטר די גאנצע דריי קילאמעטער אליין ביזן בית־החיים. אלעמאל האבן זיך געביטן די מענטשן. יעדער איינער האט געוואלט האבן די זכיה אנטאן דעם מת דעם לעצטן כבוד.

וועז דער עולם איז געגאנגען צוריק פון בית־החיים האבן זיך ביידע בריידער יהושע און ישראל אנגענומען ביי די הענט און זיינען געגאנגען שווייגנדיק.

די מענטשן — די גאר נאענטע פריינד — האבן געפרווועט זיי טרייסטן.

די זקנים וואס זיינען געשטאנען בשעת דער גסיסה, האבן מיט א יראת הכבוד גערעדט וועגן נפטר און האבן צו די ברידער אזוי געזאגט:

— אייער טאטע איז דאך געווען א צדיק הדור, ביז דער לעצטער מינוט געדעט! ער האט דאך אויסגעהויבט זיין נשמה מיט א מיתת־נשיקה.

די נאכט איז געווען אן אויסגעשטערנטע. די לבנה — א הארן — האט באלויכטן דעם וועג פון די צוויי אזוי נאענטע ברידער.

ביידע האבן זיך געפירט ביי די הענט און ביידנם געדאנק האבן געצילט כמעט אין איין פונקט:

— יאָ, אַ צדיק הדור, — האָבן זיי געטראַכט — אַ מענטש, אַ האַרעפאַשניק, וואָס האָט אָפגעלעבט אַ שטיל און ערלעך לעבן, קיינמאָל קיינעמס נישט פאַרלאַנגט און קיין תרעומות צום בורא־עולם אויך נישט געהאַט, איז געווים אַ צדיק הדור.

— פיין געלעבט און פיין געשטאַרבן!

און אַ העכערע גייסטיקע פרייד האָט אַרומגענומען די ביידע ברידער, אַ פרייד וואָס גיט טרייסט אין די גאָר שווערסטע מאָמענטן פון לעבן...

— דו ווייסט — האָט דער יינגערער ברודער, דער ערשטער איבערגעריסן די דמיונות — דו ווייסט, ער איז נסתלק געווארן פון דער וועלט אַ ריינער... אָפילו די ערדישע חובות האָט ער אָפגעצאָלט.

בערל קאהאן

יאנקל דער שוסטער

אונדזער ראטנע האט זיך זייער ווייניק אויסגעצייכנט מיט רייכע יידן. דער רוב פון דער באפעלקערונג איז באשטאנען פון ארעמע בעלי־מלאכות און קרעמער, וואס זיינען קוים דורכגעקומען מיט חיונה. דערפאר אבער זיינען קיין אנאלפאבעטן אין ראטנע כמעט נישט געווען. אלע דארטיקע יידן האבן געקענט דאווענען, האבן געוווסט, וואס אין א תהילים טוט זיך און אייניקע האבן אפילו לערנען געקענט. עס זיינען אויך געווען צווישן זיי א פאר גוטע לערנערס. און מיט דעם כאשרייבן אייניקע טיפן און פארצייכענען א פאר פאסירונגען, בין איך אויסן צו ארויסברענגען דעם גייסטיקן קלימאט פון אונדזער שטעטל.

דער אידעאל פון יעדן יידן אין ראטנע איז געווען מאכן זיין קינד פאר א לערנער. אויב דאס איז אנגעקומען אביסל לייכטער דעם סוחר און קרעמער, איז דאס געווען נאך נישט גרינג פאר דעם בעל־מלאכה, וואס די פרנסה האט אים קוים געסטייעט פון האנט צום מויל. און דאך זיינען בעלי־מלאכהשע קינדער געווארן לערנער און אייניקע האבן געשמט מיט זייער לומדות. ישראל דוד דער סטאליער, למשל, האט געמוזט מאכן איין זון זיינעם פאר א סטאליער, וואס זאל אים ארויסהעלפן אין פרנסה, דערפאר אבער איז דער אנדערער זון זיינער — יהושע וואלף — געווארן א לערנער. דאס זעלביקע אויך יאנקל דער שוסטער: זיין עלטסטער זון יהושע איז אויסגעוואקסן א לערנער און א תלמיד חכם, בשעת די אנדערע קינדער זיינע האבן אים געמוזט ארויסהעלפן אין פרנסה.

די פראבלעמען וואס זיינען געווען פארבונדן מיטן דעמאלטיקן לעבן זיינען געווען לחלוטין אנדערע ווי היינט און זיי זיינען איבערהויפט געווען פארבונדן מיטן רעליגיעזן שטייגער. די שווערסטע איבערלעבונגען וואס האבן פארשאפט צער און וויטיק זיינען ס'רוב ארויסגעוואקסן פון דעם רעליגיעזן לעבן־שטייגער. איך ווייל דאס אילוסטרירן מיט א פאר פאסירונגען פון דעם נאענטן עבר.

יאנקל דער שוסטער איז כל ימיו געווען א ייד אן ארעמאן, וואס האט זיך געמאטרט אויף חיונה, בכדי אויסצוהאלטן זיין גרויסע משפחה. דערפאר אבער איז ער געווען אן ערלעכער פרומער ייד, וואס האט אפגעהיט אלץ, וואס גהערט צו א יידן מיט אלע פישטשעוקעס. מאכט זיך א מעשה און דער זעלביקער יאנקל דער שוסטער האט אפגעהארעווועט א גאנצע וואך, פון די פרימארגענס ביז שפעט אין די אוונטן, און די אייניקע הפסקות פון אפרו זיינען געווען דאס פרימארגנדיקע שחרית און די פארנאכטיקע מנחה־מעריבס, וועו ער פלעגט צולויפן אין בית־מדרש אפדאוועגען. און אט איז געקומען דער ערב־שבת — ער האט קוים צייט גהאט צו גיין אין מרחץ. געקומען פון דארט, אנגעטאן זיך די שבתדיקע קאפאטע מיט דעם זיידענעם היטל, אויף גיך אפגעבענטשט חנוכה־ליכטלעך און כמעט אוועקגעלאפן אין בית־מדרש ארײן. געקומען אין בית־מדרש, ערשט לא דובים ולא יער, ס'איז ניט קיין חנוכה און ס'איז נישטא קיין חנוכה - ליכטלעך. וועו יאנקל דער שוסטער האט זיך דערוווסט, אז חנוכה איז ערשט אין א וואך ארום, איז ער ארײנגעפאלן אין

גרוים עצבות, זיין צער איז געווען אומבאשרייבלעך און א קיילעכדיק יאר איז ער אַרומגענאַנגען מיט א טיפן וויטיק אין האַרצן. הגם די פּאַסירונג קען אויסווייזן קאַמיש, פּאַר אים אַבער איז זי געווען טראַגיש.

דער צווייטער עפּיזאָד וואָס איך וויל דערציילן, איז געשען מיט ישראל דעם שניידער.

ישראל דער שניידער, איז געווען א פּרומער ייד מיט א לאַנגער ברייטער אויס־געקעמטער באָרד, וואָס האָט אויף זיך קיינמאָל קיין שער נישט געזען. באַכט זיך א מעשה און די גרויסע רוסישע מלוכה נעמט אויף א נייעם צאַר — דעם **צאַר ניקאָלַיי** דעם צווייטן. הכלל, מען פֿאַררופט אַלע יידן פון שטעטל אין שוועָרן טרייהייט דעם נייעם צאַר. אַלע יידן זיינען מיט שמחה גלאַפּן אין שיל אַרײַן, וויל א שם האָט מען אַרויסגעלאָזן, אז דער נייער צאַר איז א גוטער מושל און דערצו נאָך אַן אוהב ישראל.

צוריק פון שיל איז מען אַרוים מיט גרוים פּרייד אין א לאַנגער פּראַצעסיע און וויל עם איז שוין געווען פינצטער אין דרויסן האָט מען אַנגעצונדן שטורקאַצן און מען האָט זיי געטראָגן איבער די גאַסן. ישראלי דער שניידער האָט אויך געוואָלט מיט עפּעס אַרויסווייזן זיין צופֿרידנקייט מיט דעם נייעם צאַר — דעם מושל חסד, האָט ער באשלאָסן צו באַלויכטן די גאַסן מיט „פּייערוועַרק". זיי אזוי האָט ער דאָס געמאַכט? — אויף נאָר א פּרימיטיוון אופן. ער האָט מיטגענומען מיט זיך א פּלאַש קעראָסין, אַנגענומען א פּולן מויל מיט קעראָסין און עס אַרויסגעשפּריצט אויף אַן אַנגעצונדן שוועבעלע. מעשה שטן האָט זיך פּאַרגאַסן זיין באַרד, זי האָט זיך אַנגע־באָפּט און איז פֿאַרברענט געוואָרן.

זיינע פּיזישע יסורים זיינען געווען זייער גרויסע, מחמת אויך די הויט איז א ביסל צוגעברענט געוואָרן. אַבער נאָך גרעסער זיינען געווען זיינע גייסטיקע ווייַ־טיקן וואָס ער האָט פֿאַרלוירן זיין באַרד. זיין צער און בזיון איז פּשוט נישט געווען צו באַשרייבן. ער האָט זיך ממש געשעמט אַרויסצוגיין אין גאַס. און די גאַנצע צייט, ביז זיין באַרד איז אים צוריק אויסגעוואַקסן, איז ער געגאַנגען פֿאַרבונדן דאָס פּנים מיט א טיכל.

שמעון דער משוגענער

פון דעם טאָג, וואָס האָט אויפגעהערט די נבואה אין ישראל, איז זי איבערגעגעבן געוואָרן צו די שוטים. (פון תלמוד)

יעדע שטאָט מוז האָבן איר משוגענעם און איידער איין שטאָט־משוגענער פֿאַרשווינדט, מוז גלייך קומען אן אַנדערער אויף זיין אָרט. א לאַנגע צייט האָט פֿאַר־נומען דעם אמט פון דעם שטאָט־משוגענעם בײַ אונדז אין שטעטל „האָפּטשיק לייבעלע". ער איז געווען א וואַסער־טרעגער און א שטאַרקער מרה־שחורהניק. ווען אים פלעגט אַנקומען דער משוגעת־אַנפאל, פלעגט ער אַרומלויפן איבער די גאַסן און שרייען מיט א געהיימניספולן קול און זיין געשרי האָט באַזונדערס געוואָרפן א שרעק אויף די קינדער. געשריען האָט ער:

— מענטשן גייען דאָס ארום? ניין, דאָס זיינען נישט קיין מענטשן! מתים זענען אירי!

נאָך איידער ער איז געשטאַרבן, האָט זיך באַווען א נייער משוגענער בײַ אונדז אין שטעטל, וואָס האָט פֿארנומען זיין פּלאַץ. דאָס איז געווען שמעון דער משוגענער אדער ווי חברה פלעגן אים רופן: „שמעון א מויד א יאגעדע".

שמעונס עלטערן האָבן געשטאָמט פון דאָרף פּאָסטופּליע. וואָס איז געלעגן נישט ווייט פון אונדזער שטעטל ראַטנע. א לאַנגע ציים זיינען זיי געווען קינדער־לאָז און קיין שום גוטער ייד האָט זיי נישט געקענט העלפן. מאַכט זיך א טעשה און קיין ראַטנע דאָרף אָנקומען צו גאַסט דער אָלטער ניסכיזשער רבי, וואָס איז געווען פאַרשמט פאַר א גרויסן בעל־מופת. שמעונס מוטער איז מיט א טאָג פריער אָנגעקומען קיין ראַטנע און ווען אָלע זיינען אָרוים אויסער דער שטאָט מקבל פּנים זיין דעם רבין, איז זי אויך אַרוים מיטן גאַנצן עולם.

וואָס האָט זי אָבער געטאָן? ווי זי האָט דערזען פון דער וויטנס דעם רבינס קאַרעטע זיך דערנענטערן, האָט זי זיך א וואַרף געטאָן אויף דער ערד, זיך אויסגעלייגט אין דער בריים פון דער גרעבליע און נישט געלאָזט, אַז די קאַרעטע זאָל אַריינפאָרן אין שטאָט אריין, ביז דער רבי וועט איר נישט בענטשן און מבטיח זיין אַז זי וועט האָבן א קדיש.

דער אָלטער ניסכיזשער ז״ל, האָט געהייסן צו ברענגען די אשה צו זיין קאַרעטע, האָט א קוק געטאָן אויף איר, א טיפן קרעכץ געטאָן און אַזוי געזאָגט:

— „גיי, אשה, אַהיים, איך בענטש דיר און איך בין דיר מבטיח, אַז דו וועסט האָבן א בן־זכר... אָבער... — האָט ער צוגעגעבן — מיט וויניציק נחת!״

אָט מיט אזא „אויסטערלישער ברכה״ איז שמעון אויף דער וועלט געקומען. צו אָבט יאָר איז ער שוין געווען א קיילעכיקער יתום, אַן מאַטע־מאַמע, אַן משפּחה, און אַן קרובים, וואָס זאָלן אים אויפהאָדעווען און דערציען.

זייט דעמאָלט איז שוין פאַרלאָפן באַלד א האַלבע מאה יאָרן און איך זע אים נאָך אַלין פאַר מיינע אויגן: א ייד אין די טיפע פערציקער יאָרן, גוט אָנגעווקלט פיזיש, פון מיטעלן ווּוקס, א קליין שוואַרצן בערדל רינגלט אַרום זיין קיילעכיק פּנים, פונקט ווי א שוואַרצע ראָז: אָנגעטאָן אין שטיוול און אין א לאַנגער קאַפאָטע אַן קנעפּלעך, וואָס איז אַרומגעארטלט מיט א שטריק. פון אונטער דער קאַפאָטע זען זיך אַרוים דאָס גראָבע לייוונטענע העמד און דער לאַנגער ארבע כנפות. די האָזיקע הלבשה פלעגט אים די שטאָט צוטראָגן יעדן ערב פסח.

צו קיין מלאכה איז שמעון נישט פעאיק געווען, קיין תאווה צו געלט האָט ער נישט געהאט און אפילו נישט געווווסט, וואָס דאָס איז אַזוינס. ער האָט זיך אויפגעהאלטן ביי דעם קצב, הערשל חיים שניידערס אין שטוב און געגעסן ביי זיין טיש. ער פלעגט אַרויסהעלפן זיין מכנים אורח מיט ברענגען וואַסער אין שטוב אריין און מיט אַוועקשלעפּן א קאַלב אויף די פלייצעס צום שעכטן.

אַזוי ווען קייגער פלעגט אים נישט טשעפּען, פלעגט ער רואיק אַרומגיין איבער די גאַסן. בטבע א גוטער אין כאראקטער און האָט קיינמאָל קיינעם נישט אָפּגעזאָגט צו פאַלגן א גאַנג, ברענגען, אַדער אָפּטראָגן עפּעס. און שטאָט פלעגט שמעונען אויסנוצן אויף פאַרשיידענע זאכן: אַוועקטראָגן א קינד אין חדר אריין אין די בלאָטיקע חדשים, צוטראָגן א פּאָק וועש צום טייך אויף וואַשן. קיין געלט פלעגט מען אים דערפאר נישט געבן, מען פלעגט אים אָבער באַלוינען מיט א שטיק ברויט, אביסל וואָרעם געקעכטס און ער איז געווען גליקלעך.

אָפּטמאָל פלעגט שמעון בלייבן שטיין אויף די קלאדקעס ביים טייך און וואַרטן אויף די מיידלעך וואָס פלעגן גיין אָנשעפּן וואַסער. און יעדער מיידל, וואָס פלעגט וועלן, אַז ער זאָל איר אָנשעפּן וואַסער, פלעגט זי אים מוזן דערלויבן געבן א קליין פּעטשעלע אין הינטן.

שמעון פלעגט קיינמאָל נישט בעטן עפּעס ביי עמיצן. האָט מען אים אַריינגעבעטן אין א שטוב עפּעס צום עסן, פלעגט ער רואיק אָפּעסן און אַוועקגיין. ער איז שטילערהייט ארומגענאַנגען, נישט געווען פּאַרזאָרגט און נישט געווען מרה־שחו־

רהדיק. אין בית־מדרש פלעגט ער דאוונען אויף א קול, זיך שאקלען און מאכן א ליארעם. טאטע־מאמעס יארצייט פלעגט ער אפהיטן מיט גרויס איבערגעבנקייט און פלעגט שטארק באדויערן וואס ער קען זיי נישט ברענגען קיין עסן אויפן עולם־

שמעון דער משוגענער

האמת. אלע פרייטיק פלעגט ער אויף זיינע געזונטע פלייצעס טראגן דעם אלטן ר׳ אייזיק אין מרחץ אריין. איך האב אים איינמאל א פרעג געטאן:

— שמעון, ווי אלט איז געווען דער אלטער ר׳ אייזיק, ווען ער איז געשטארבן? האט ער מיר געענטפערט:

— ר' אייזיק האָט נאָך קיין תפילין נישט געלייגט!

דאָס האָט ביי אים געמיינט, אז ער איז נאָך נישט אלט געווען קיין הונדערט מיט דרייצן יאָר.

זיין משוגעת איז באַשטאַנען אין אײַן־קלײניקײט. פלעגט מען אים נאָר אַ זאָג טאָן: „שמעון, אַ שוואַרצע יאגדעץ!" פלעגט ער זיך אַזוי אויפרעגן, אַנהויבן צו צי־טערן, אַרײַנפאלן אין אַ קאַנוולסיוון צאָרן. ער האָט נישט אויסגעלאָזט זיין כעס צו די מענטשן, ווײַל האָבן אים פאַרטשעפעט נאָר עפעס מיט אַ ווילדער רציחה פלעגט ער אַנהויבן צו בייסן זיינע אייגענע הענט און רייסן פון זיין שטיקער. און אזוי האָט ער זיך געלאָזט לויפן און דעם ערשטן בעסטן, ווער ער האָט געטראָפן אין וועג, פלעגט ער געבן אַ פּאָטש און אים אַפּציילן עטלעכע מאָל אין טאטנס טאָטן אריין. דער משוגעת־אַנפאַל איז אַבער באַלד ביי אים אַוועק און מיט אַ פּאַרשולדיקטן צעמישטן בליק, האָט ער פאַרלוירן געקוקט אויפן געפּאַטשטן, צוריק טרעטנדיק פּאַ־מעלעך הינטערווייליעכטס, גרייט זייענדיק דערביי מקבל באהבה זיין די קלעפּ פון יענעם. ווען ער פלעגט אַבער קיין מענטש אין גאָס נישט טרעפן, פלעגט ער צולויפן צו אַ וואנט און זיך נעמען שלאָגן קאָפּ אין וואַנט און רעווען משוגענערווייז.

נאָך לאנגע יאָרן בייסן די הענט זיינען זיי אזוי פאַרהארטעוועט און באַוואקסן געוואָרן מיט מאָזאָליעס, אַז ווי שטארק ער פלעגט נישט בייסן, פלעגט שוין פון זיי קיין בלוט נישט רינען.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — דערצײלט מיר מיין פרײַנד לייזער גינזבערג — האָט זיך אַ דיטשישער אָפּיציר שטאַרק איזדיעקעוועט איבער דעם אומגליקלעכן: מוטער נאַקעט האָט ער אים אויסגעטאָן, אים געשלאָגן, אז ער זאָל טאנצן און אַזוי אַ האָט ער אַראָפּגענומען אַ פּילב פון דעם אָרעמען און באַ־ליידיקטן מענטשן.

א. בארג (ניו יארק)

קלייַנע עפיזאָדן פון שטעטל

איצי־וואלף דער וואסער־טרעגער

(אדער „דאנקען גאָט איך בין אַרויס ריין!)

אַנהויב 20סטן יאָרהונדערט, האָט ביי אונדז אין שטעטל געלעבט איינער א וואסער־טרעגער איצי־וואלף אדער וויַ מען האָט אים געַרופן, איצי־וואלעק.

ער איז געווען א מאַן אין די דרייסיקער אָן האָט אויסגעזען שוואַרץ ווי א ציגיי־נער. א נידעריקער מיט א פּנים באדעקט ווי מיט שוואַרצן מאָך אָן קליינע פּאַרגע־סענע אייגעלעך, וואָס מ׳האָט זיי קוים פּרויסגעזען, ממש ווי א קאַלמיק, כאָטש ער האָט די לעצטע צייט זיין פּראָפעסיע אַביסל אויסגעבעסערט — ער האָט זיך איינגעקויפט א פּעסל מיט צוויי קליינע פערדלעך, וואָס האָבן שוין פּאר אים גע־שלעפּט דאָס וואסער, וועלכע ער האָט פּרויסבאקומען דורך דער עפענונג אין פעסל, פּאַרשטאָפּט מיט א שפּינט, — האָט זיך אַבער זיין ביטערער מזל מיט גאַרנישט געענ־דערט דורך דעם. יעדער איינער אין שטאָט, ווער ס׳האָט נאָר געהאט א נשמה אין זיך, האָט זיך מיט אים געשאָפּט און א חוץ דעם וואסער, וואָס ער האָט גליפערט פּאר די בעל־הבית־טעס אין די קיכן, האָט ער נאָך אַמאָל אלם צוגאב איינעם האַלץ אַנגעהאקט און „דרעווקעס״ צושפאלטן, פּן אַנדערן סתם א שווערע פּרבעט אדער א שליחות אויסגעפירט, ער האָט קיינעם נישט אָפּגעזאָגט. און א חוץ דעם דאַרפט איר ווייסן, האָט ער אַמאָל די שטאָט פּשוט אָפּגעראַטעוועט: אין דעם יאָר 1892, ווען ס׳האָט אין שטעטל אויסגעבראכן די שרעקלעכע כאָלערע, וועלכע האָט א סך מענטשלעכע קרבנות אַוועקגעריבט און קיין שום דאָקטער האָט איר נישט געקענט אָפּשטעלן, האָט דער רב פון שטעטל דעמאָלט געהייסן אָפּזוכן א פּאָרל און זיי חתונה מאַכן אויפן הייליקן אָרט. מ׳האָט דאן חתונה געמאַכט דעם זעלבן איצי־וואלפּן מיט דער „גערַאַטענער״ כלה גיסקע זאביצקים, וועלכע האָט, אגב, אוים־געפירט שיינע מלבושים און אַנדערע מתנות און... דאָס האָט טאַקע, לויט ווי מען גיט איבער, גערַאַטעוועט דאָס שטעטל.

דאָך נישט קוקנדיק אויף דעם האָט מען אים אויף טריט און שריט באַלייַדיקט. עס האָט אויך איינמאָל געטראָפּן אַן אויסטערלישע זאַך: א בעל־הבית האָט אים ביז בלוט צעשלאָגן. יידן האָבן, כידוע, וויַיבע הערצער און אַז זיי האָבן אים דערזען א צעבלוטיקטן האָבן זיי אים אַנגערעדט אַנגעבן אויף דעם שלעגער אין געריכט. איצי וואלעק האָט געפּאָלגט — ער איז געגאַנגען צום „פּראָשענץ״ שרייבער און יענער האָט אים אַנגעשריבן אַן אַנקלאָגע אין געריכט, וואָס איז פּאַרגעקומען אין עט־לעכע וואָכן אַרום, פונקט אום שבת (דער ראטנער שופט, אַן אַנטיסעמיט, האָט כמעט אַלע יידישע משפּטים באַשטימט אויף שבת). יידן, פריי דעם טאָג פון פּרנסה־זאָרג זיינען צוגעגאַנגען צום געריכט־הויז הערן פון איצי וואלעקס סוד (געריכט) און דאָ פּלוצלינג זעען זיי וויַ איצי לויפט מיט א שטורעם אַרויס פון דאַרט א צו־

פלאַמטער, א פריידיקער אָן אויף זייער פראגע, וואָס איז געשען? האָט ער זיי מיט גרויסער שמחה גאָר געענטפערט: „דאנקען גאָט, איך בין אַרויס ריין"!

די בארַאבאַנעס

ווער פון אונדזערע ראטנער ווייסט נישט, אז אין שטעטל האָט אַמאָל געווינט איינע א רייכע פאַמיליע מיטן נאָמען בארַאבאַנעס? זייער אייגנטלעכער פאַמיליען-נאָמען איז גאָר געווען ליכט, אָבער אין יענע ווייטע יאָרן האָט מען אין שטעטל כמעט יעדן צוגעטשעפעט א צונאָמענישׂ. די משפחה האָט געלעבט דאָרטן אין די 50ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. זיי האָבן געשמט מיט זייער רייכקייט און אפילו געווען אין מסחר באַציאונגען מיט בריסק און ווארשע. זיי זיינען אויך געווען גרויסע בעלי-צדקה און געטאָן א סך פאָר דער שטאָט און אירע ארעמע איינוווינער. זיי זיינען געווען א פארצוויגטע פאַמיליע אין שטעטל און דוקא, לויט די אלטע לייט האָבן דערציילט, האָבן זיי געשטאמט פון אן ארעמען שיכט אין אלטן ראטנע. דער עלטסטער פון דער פאַמיליע, איצי האָט ער געהייסן, האָט געהאַט עטלעכע זין אָן טעכטער, פון וועלכע יעדער איינציקער האָט געווינט אויף א באַזונדער גאָס אין זיינע א שטוב. אזוי האָט ער געהאט אין גרויס הויז אויף קאַוואלע-גאס. א צווייטע אין עק גרויסן מארק, וואָס ר' בן-ציון שטיינגארטן און ר' יעקב שאַפירא ע"ה האָבן דאָס צולעצט אָפּגעקויפט. אויך דאָס הויז ביים שאַסיי, וואָס ר' אייזיק שטיינגארטן האָט דער לעצטע יאָרן אָפּגעקויפט און ר' וועלוול נאסעס הויז זיינען געווען זיינע.

די גרויסע ראַטנער שול, וואָס האָט געהאַט די לעצטע יאָרן א שם איבער דער וועלט מיט אירע קונסט-ארבעטן און ארנאַמענטן-געמעלעכצן אינעווייניק, האָבן אויך זיי, די באַראַבאַנעס, רעמאָנטירט און איבערגעבויט פון דער אַלטער שול וואָס, ווי מ'גיט איבער, איז שוין געשטאַנען א 200 יאָר און איז שוין געווען כמעט ווי איינגע-זונקען אין דער ערד. ער, איצי באַראַבאַן ע"ה, האָט איר אויפגעהויבן כמעט ווי אויף צוויי מעטער, האָט געמאַכט א פונדאַמענט פון ציגל, אָפּגעשאַלעווען איר מיט ברע-טער און א נייעם דאַך פון בלעך געמאַכט, אויך א שיינעם קינסטלערישן ארון-קודש און העננ-לייכטער מיט די שענסטע קונסט-ווערק און מאַלעריין; מיט כתר תורות פאָר דער שול און אַלע בתי-מדרשים און 50 פאָר זילבערנע לייכטער פאַר די שטיב-לעך. א חוץ וואָס ער האָט געטאַן פאַר ארימעלייט און א סך אַנדערע, וואָס פלענן לעבן און פרנסה האָבן דורך אים. מיט איין וואָרט זיי זיינען געווען די באַראַבאַנעס זייער וויילטעטיקע און אמתע פילאַנטראָפן. איז אָבער די צוויטע פארצוויגטע פאַ-מיליע אין ראַטנע — די איצעלעך — זיי געווען גרויסע שונאים. ווען ס'האָט אים ר' איצין, דאָס אומגליק געטראָפן און זיין פרוי איז געשטאַרבן, האָבן די שטאָט-באַלע-באַטים ביי אים געפאַדערט א גרויסע סומע געלט. ער האָט סיי ווי געדענקט צו געבן דער שטאָט א גרעסערן סכום, אָבער די זאַך פון שטרענגן פאַדערן האָט אים באַלויי-דיקט און ערשט נאָך דריי טאָג פון לאַזן ליגן דעם בר-מנין און דינגען זיך, איז זי געקומען צו קבר ישראל. ער האָט דערפאַר אַלין אויספאַרקויפט און איז אַרויס-געפאָרן פון דאָרט מיט דער פאַמיליע קיין בריסק און א טייל קיין פינסק.

די משוגעים פון שטעטל

אַזוי ווי אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, איז ביי אונדז אין ראַטנע אויך געווען גאַנצע צווויי משוגעים. זיי זיינען נישט געווען ראַטנער געבוירענע, נאָר אַריין-געפאָרענע פון דער פרעמד. אייגנער האָט געהייסן שמעון, געבוירן אין א נאָענט

דאַרף פֿאַסטפּולע; אוּן דעם צווייטן דאַכט זיך פּוּן בריסק, האָט מען געוּרופֿן „האָפּטשיק לייבעלע" (יעקב לייב). דער לעצטער איז געווען א הויכער, א דאַרער אוּן זייער א אומעטיקער, האָט נישט ליב געהאַט צו רעדן אוּן פֿאַרקלערט שטענדיק אין זיך. אז חברה האָבן זיך מיט אים געריצט אוּן אים צוּרוּיסגערופֿן, האָט ער זיך אויף זיי געוואַרפֿן מיט א שרעקלעכן כעס אוּן געשריגן, אז זיי זיינען דאָך טויטע. אוּן איינמאָל האָט ער זיך אַריינגעריסן צו ר' שלמה יואלן דעם שוחט ע"ה אין שטוב אוּן האָט אַרויסגעריסן פּוּן זיינע הענט דעם גרעסטן חלף וואָס ער האָט געהאַט, אַרויסגעלאָפֿן אין גאַס אוּן געדראָט מיט אים די מענטשן, וואָס ער האָט באַגעגנט. א גם וואָס אייניגער א שטאַרקער מענטש איז אים פֿאַרלאָפֿן הינטן אַרום אוּן אַרויסגעריסן דעם חלף פּוּן זיינע הענט. ער האָט דאַן אַרײַנגעוואַרפֿן די שטאָט־מענטשן איז אזא שרעק, אז אַלע קינדער האָבן פֿאַר אים געציטערט, ווי נאָר זיי האָבן אים פּוּן דערווייטן געזען.

דערפֿאַר איז דער צווייטער, שמעון, געווען א פֿריילעכער אוּן א גוטער צו קינדער. אז מ'האָט אים שוין שטאַרק צעריצט, האָט ער זיינע הענט פֿאַר כעס געריסן, אָבער קיינעם נישט אָנגעריבט. ער איז געווען א פֿרומער, פֿלעגט דאָוונען יעדן טאָג אוּן באַוונדער האָט ער אָפּגעהיט דעם יאָרצייט פּוּן זיינע עלטערן. אָפּטמאָל פֿלעגט ער זיך צעווייגען ביים קדיש־זאָגן אוּן אַמאָל אָפּילו ביים דאָוונען. צו קיין חתונה פֿלעגט ער קיינמאָל נישט קומען. דערפֿאַר אז ער האָט זיך דערוווסט וועגן א געשטאַרבענעם איז ער געווען דער ערשטער צו קומען אוּן נאָכהער גיין אוּן צו וויסן געבן אַלע שטאָט־מענטשן וועגן דעם. ער פֿלעג אויך גערן נעכטיקן א נאָכט ביי א בר־מינן. אוּן איינמאָל, וועלן ער האָט אזוי גענעכטיקט אוּן געהיט א פּרוי א בר־מינן, וואָס אין לעבן האָט זי שוין קיין פֿאַרוק נישט געטראָגן וויי אַנדערע פּרויען אין יענע צייטן, האָט ער אויפֿגעהויבן אויף איר זיין שטעקן, גערייצט זיך מיט איר אוּן איר געזאָגט, אז דאָס איז איר געקומען, ווייל זי איז געגאַנגען מיט אירע אייגענע האָר...

ער האָט גערעדט א גוטן רוסיש אוּן פֿלעגט נישט אַיינמאָל זידלען דעם אוראַדניק אַדער דעם פּריסטאָוו פֿאַר זייער שלעכטס טאָן די יידן אין שטעטל. זיי האָבן אים אויסגעהערט, זיך אויסגעטענחט מיט אים אוּן געלאַכט. ער פֿלעג זיך אמאָל אַראָפּכאָפּן אין זיין געבוירן־דאָרף — פּאַסטופּלע, פֿלעג מיט די גויים עסן אָבער קיין טריפֿס נישט געווואָלט עסן. ער פֿלעג אין שטעטל אויך צוהעלפֿן די קצבים, ער פֿלעג זיי טראָגן די פּעל אוּן זאָלצן זיי; אז ער האָט זיך געשווויגן, האָט ער שטענדיק געזאָגט: אזוי פיל מאות אויף מיר מיט ישראל ליפּען צוזאַמען". ר' ישראל ליפּע ע"ה איז געווען א פֿרומער ייד, א למדן אוּן אויך דער בעל טאָקסע פּוּן שטאָט. אין יאָר 1924 איז ער געשטאָרבן, אַלט זייענדיק 60 יאָר אוּן האָט געהאַט אזא לוויה פּונקט ווי דער רב. אָפּילו קינדער האָבן אים פֿרוסבאַגלייט צו זיין אייביקער רו אוּן געבעטן מחילה. —

יחום אויפן בית הקברות

ווי איצט וואָלט דאָס זיין — געדענק אים נאָך דעם טאָג, וועלן ר' יוסף לייבעלע דער דיין, דער אמתער צדיק אוּן גייסטיקער פֿאַסטעך פּוּן זיין עדה, איז נפטר געוואָרן. ווי גרוים אוּן קליין, מענער אוּן פרויען האָבן געווויינט, אַרויסבאַגלייטנדיק אים צו זיין אייביקער רו אויף דעם נייעם היליקן אָרט, וואָס האָט זיך געפּינען דריי קילאָמעטער פּוּן שטאָט אוּן געזאָגן דעם נאָמען „זאַאטיע". מ'האָט אים, ר' יוסף ליי־בעלע דיין ז"ל געלייגט נעבן זיין גרוסן טאַטן ר' יענקלע ז"ל. די שטאָט האָט באַלד אויף זיין קבר אַרויפגעשטעלט אַן אוהל, דאָס זעלבע ווי אויף זיין פֿאַטערס קבר. אַרום די א שטיבלעך האָט מען תמיד מקבר געווען די שיינע יידן. צי די שיינע יידן

זיינען טאקע געווען אינערלעך און מאראליש שיין — ווער ווייסט. ס'איז אבער געגנוג געווען אז א יוד זאל אין זיין לעבן האבן שיין פרנסה אדער א שטיקל גביר זיין און אויך האבן א פארצוויגטע פאמיליע ובפרט נאך אז ער האט געקענט אביסל אין די קליינינקע אותיותלעך — אז ער זאל ביי זיך זיין א תקף און מענטשן זאלן זיך רעכענען מיט זיינע מיינונגען און נאכן טויט זאל מען אים באגראבן נעבן דעם אוהל..

אנדערש איז אבער געווען וועז אן ארימער עלנדער מענטש איז געשטארבן, פאר אים האט מען שוין געהאט א צוויי־דאנגיקן אדער א דריט־דאנגיקן פלאץ, אויב מ'מעג זיך אזוי אויסדריקן. אזעלכער איז אויך געווען מיין זיידע נח ע"ה, א יוד א פשוטער, א ערלעכער, א עמך ווי מ'זאגט, און אויך א עלנדער. דער איינציקער ברודער זיינער האט אלס א קאנטאניסט, געווויינט אין קיעוו. איין זון, מיין טאטע ע"ה, האט געווויינט מיט אים אין שטעטל. די איבעריקע צווייזין, יידן למדנים, האבן געווויינט אין קאווולע. און פונקט דאן ווען מיין זיידע נח ע"ה איז געשטארבן, האט זיך געשאפן, צוליב געוויסע סיבות, א צווייטע חברה קדישא און זיי האבן מיין זיידן מקבר געווען נאענט פונעם רבם אוהל. אין שטעטל האט מען שטילערהייט געמורמלט אויף דעם, ווייל ווי קומט מען עפעס לייגן אזא יידן דארטן, אבער מיר האבן דערפון גארנישט געוווסט.

מאכט זיך איינמאל און אייגער פון די „שיינע" יידן שטארבט אף און איך, נאך דאן גאר א יונג יינגל, פאר אויפן הייליקן ארט אין פארטרעטערשאפט פון מיין טאטן ע"ה, וואס ער אלס חברה־מאן, איז דאן שטארק פארנומען געווען און נישט געקענט פארן. ס'איז געווען דאן א שטארקער פראסט און איך בין געווען גוט איינגעפלצט און ארומגעווויקלט ביז איבער די אויערן. די יידן, וועלכע האבן געזוכט א שיין ארט פאר דעם חשובן בר־מינן און נישט געפונען, ווייל ארום אוהל זיינען שוין אלע פלעצער געווען פארנומען פון אנדערע שיינע יידן, צווישן וועלכע ס'איז אויך געווען מיין זיידע ע"ה, האבן געמיינט אז איך הער נישט און האבן גערעדט צווישן זיך: „השגה פון „שעווצע קרעווצע" (שניידער, שוסטער), נעמען און גאר לייגן אזא מענטשן ווי נח נעבן דעם רב, און יעצט וועז מיר האבן אזא שיינעם מת, האבן מיר קיין פלאץ נישט פאר אים." אייגער פון די מלווים האט דאן אויסגעשריגן: „אט איז דא א שטיק פוסט פעלד, לאמיר מאכן א שורה פון שיינע באלעבאטים".

וועז איך אייגער פון די געראטעווטע האלעווישקעם און לעבעדיקע עדות, בין געקומען אין יאר 1944 אין מיין הרובער און פון יידן לייזדיקער שטאם, וואס איז געלעגן אין בערג אש, — איז מיין ערשטע אויפגאבע און הייליקער חוב געווען גיין זען דעם גרויסן ברידער־קבר פון אונדזערע קדושים. נאכהער בין איך צוועק אויף „זאטויע" צו די אלע קברים, ווו אונדזערע זיידעם און אלע וואס זיינען געשטארבן מיט זייער נאטירלעכן טויט לינגן. איך האב אבער פאר קיין פאל נישט געקענט אונטערשיידן און דערקענען ווו ס'ליגן די שיינע יידן און ווו די מיאוסע. דער שרעקלעכער און גרויזאמער נאציזם האט אלץ חרוב געמאכט און אומגעברענט, אויסגעמישט אלץ אינאיינעם. איך גלויב, אז די יידן האבן געהאט א אמתן מוסר השכל פון די געשעענישן, אז אזוי גוט ווי פארן שונא דארפן מיר צווישן זיך אלע גלייך זיין, אן שום העכערע און נידעריקע, שיינע און מיאוסע.

י. בן־צבי

צונעמענישן אין שטעטל

ווי אין אַלע ייִדישע קליינע שטעטלעך האָט מען אויך אין ראָטנע די מענטשן נישט געדופן ביי די פאַמיליע־נעמען, נאָר אויף די נעמען פון זייערע עלטערן, אור־עלטערן און שוועסטער. בעלי־מלאכות ווידער האָט מען על פי רוב צו זייערע נעמען צוגעגעבן זייערע פאַכן — שוסטער, שנייידער א. א. ס'זיינען אַבער געווען אַ סך מענטשן, וואָס מ'האָט זיי באַצייכנט מיט פאַרשיידענע צונעמענישן, וועלכע זיינען געווען פאַרבונדן מיט געוויסע געשעענישן אין זייער לעבן.

איך וועל דאָ פֿרוון איבערגעבן די אַלע צונעמענישן, וואָס זיינען באַקאַנט געווען אין שטעטל מיט די כאַראַקטעריסטיקעס וואָס זיינען מיט זיי פאַרבונדן.

ר' הירשל קאַדעלעס — געלעבט האָט ער אין דער ערשטער העלפֿט פונעם נייַנצנטן יאָרהונדערט און געווויינט אויף דער מיל־גאַס וואָס ביים „פֿריפֿיעט". געווען איז ער אַ מטופל מיט אַ גרויסער פאַמיליע און געלעבט אין גרויס החקות. פאַרוואָס מ'האָט אים דעם צונאַמען געגעבן איז נישט באַקאַנט. איך וויים אַבער, אַז דער צונאַמען איז אין שטעטל געווען א מין סינאָנים פון ערעמקיים, פון עקאָנאָמישער ירידה און וועג אויפֿער האָט אַ שטייגער פאַרשפּילט געלט אין קאַרטן האָט מען אים אין שפּאַס געשיקט צו קאַדעלן...

כדאי דאָ צו פאַרצייכענען די לעגענדעס, וואָס זיינען אין שטעטל אומגעאַנגען וועגן דעם ר' הירשל קאַדעלעס, דער זיידע פון דער פאַמיליע קאַרש (זיינע אייניקלעך לעבן אין נאַרד־אַמעריקע).

אַלטע לייט האָבן דערציילט, אַז ער איז געווען א גרויסער גבור: וועג דער קייזער ניקאָלאי דער ערשטער, איז אַמאָל געקומען קיין ראָטנע און איז געפֿאָרן אין זיין קייזערלעכער קאַרעטע, געשפּאַנט מיט זעקס פערד איבערן מאַרק, האָט זי הירש קאַ־דעלעס אָפּגעשטעלט ביי די אונטערשטע רעדער. דער קייזער האָט אים צוגערופן און געפֿרעגט וואָס ער וויל. ער האָט אים איבערגעגעבן א בקשה פונעם שטעטל. א צוויי־טע לעגענדע דערציילט, אַז פֿאַרן טויט האָט ער געגעבן א שפּיי אין פּענצטער מיט אזא כוח, אז ער האָט אזש א שויב צעבראָכן.

ר' שמואלי קוציק — זיין אמתער פאַמיליען־נאָמען געדענק איך נישט. ער איז געווען א נידעריקער און א דאַרער מיט א שפּיציק, קלין - מעסיק בערדל, א יידל א „זשוואוואר" און א פֿריילעכער מיט זיין און וועסטל. דער באַדייט פון קוציק אין רוסיש איז קלייַנער. ער איז געווען פון פאַך א טעפּלער און האָט געארבעט ביזן טיפּן עלטער. ער האָט געקענט אַבסיל אין די קליינע אותיותלעך. ער פלעגט שטענדיק אָפּלאַכן פון די „ווייסטאַקראַטן" און אָפּיקורסים. וועג ער איז אַמאָל געווען אויף אַר־בעט אין קאַוולע ביי אייניקער א רייכער פרוי חוה - לאה, א געוועזענע ראָטנערין און זי האָט אים באַקאַנט מיטן חתן פון איר יונגער טאָכטער, א יונגערמאַן א גלוח, אַנגעטאָן מיט א שליאָפּע — האָט ער זי געפרעגט וויפל נדן זי גיט אים? וועג ער האָט דער־הערט די גרויסע סומע פון צען טויזנט רובל האָט ר' שמואלי איר געזאָגט, אז זי וואָלט פאר דעם געלט געקענט קויפן... א גאנין דאַרף מיט גוים...

ר' **א ל י ע ז ר מ א ז ש** — ער האָט געהאט אין מארק א קרעמל און האָט פֿארקויפט די פּויערים סמאָלע צו די וועגענער. געווען איז ער א הויכער, א דיקער מיט א געדיכטער גלעזער באָרד און שטענדיק א פּריילעכער און א ווערטל־זאָגער. די יידן אין מצרים, — האָט ער געזאָגט — האָבן נישט געטראָגן קיין בערד, ווייל עס שטייט דאָך אין חומש: „ובגושן לא היה ברד (בארד)". די גלוחים, וואָס גאָלן די בערד זייערע, האָבן זיך געמוסן אן היתר פונעם דאונען: „וגילו (גאָלן) ברעדה" (בראדע).

ר' **א ב ר ה ם ק ר ב ן פ ס ח** — זיין פאָמיליען־נאָמען איז געווען רידער. געווען א סטעפענער חסיד און געהאנדלט אין די דערפער. זיינע צוויי זין ר' יעקב שמואל און משה'קע זיינען גוט געווען באָקאַנט אין שטעטל. דער ערשטער איז געווען א קליינהענדלער, א יודע ספר, דער בעל־קורא און בעל־תפילה אין סטעפאנער שטיבל. און דער צווייטער — א גרויסער אקסן סוחר. דעם צונאָמעניש האָט ער געקריגן צוליב א מעשה שהיה: אייגנטלעך אין א פּאָר־פּסח האָט ר' אברהם פון א דאָרף געטראָגן אויף די פּלייצעס א סקאָפּ (א שאָף), ווען א ייד, וואָס האָט אים באָגעגנט האָט אים געפרעגט, וואָס ער טראָגט, האָט ער אין שפּאָס געענטפערט — א קרבן פּסח. דער רב פון שטעטל, געווויר־ווערנדיק ווען דעם האָט געפּסקנט, אז מ'טאָר נישט הנאה האָבן פון דעם סקאָפּ אזן ער דארף אים אפּלאָזן אויף הפקר ביז ווענען ער ווערט פּגרן.

ר' **כ ע ר ל פ ל א ג** — זיין פאָמיליען־נאָמען איז געווען לארבער אן איז געווען אן אָקסן־סוחר. ער איז אָבער געווען א ייד אן עקשן און האַרטע נאָטור. ער פלעגט שטענדיק מיט זיך מיטטראָגן זיין אָקסנהענדלערישן שטעקן, מיט וועלכן ער פלעגט דראָען ביים צעקריגן זיך מיט עמיצן.

ר' **מ א ט ע ע ב נ י ק** — ער איז געווען דעם אויבנדערמאָנטן ר' בערלס א שותף. א ייד דוקא א שטילער אן ווויילער. ער פלעגט אָבער רעידן זייער גיך אן ניט דייטלעך און מ'האָט אים אמאָל נישט פארשטאנען. אינטערעסאנט איז, וואָס ער האָט מיט זיין ערשטער ווייב קיין קינדער נישט געהאט אן ווען זי איז געשטאָרבן און ער האָט, אָלט זייענדיק א 70 יאָר, חתונה געהאָט מיט א צוויטער פרוי האָט זי אים געבוירן א בן־זכר.

ר' **ה י ר ש ל פ א ט ש ק ע ר** — געווען א ייד א למדן און א חסיד. אין זיינע שמועסן האָט ער שטענדיק אַרויסגעפלאָכטן מאמרי חז"ל. ער האָט געווסט צו דערציילן מעשיות און ספורי נפלאות פון די צדיקים, באזונדער פון דעם נעסכיזשער רבין ז"ל. אין זיינע שמועסן האָט ער קיינעם נישט צוגעלאָזט צום ווארט. אין די יונגע יאָרן געווען א מולער און שפּעטער א מלמד פון גמרא.

ר' **ח י י ם „ט י ו ט ק ע"** — (הינדל) אָדער מאָנילעס. געווען איז ער א טרוס־קער חסיד און גרויסער פרומער ייד. האָט געהאָט א קראָם פון סאָדע וואָסער אין סאָמע צענטער פון מארק. מ'האָט אויך צו יעדער צייט ביי אים געקריגן א געברעטענע הון אָדער גאנזו און ביר, ווען געווסט יונגעליט האָבן געווֿאָלט מאכן ביי אים אין א חדר מיוחד א קערמעשל. ער פלעגט שטענדיק קרעכצן און אויקען אויף גלות השכינה און אויף דער הפקרות פון דער יוגנט רח"ל.

ר' **מ ש ה כ ע ל א כ ע** — א ייד א האַרעפאשניק, א הויכער, א גברן, ממש א דעמב. געווען א טראמפּ — צעזעגט די גרעסטע קלעצער אויף ברעטער אין די וועלדער, אָדער אין שטעטל. נישט באָווסט איז די באַדייטונג פון דעם צונאָמעניש. אין דער ערשטער וועלט מלחמה האָבן אים די רוסישע פּארנומען צוליב דעם, וואָס אים האָט זיך פּארגלוסט א קוק טאָן אויף די אקאָפּעס. מען האָט אים פּארשיקט ערגעץ־ווו.

די טשומאקעס — אזא פאמיליע האט געלעבט אין ראטנע. דער באדייט פון דעם צונאמעניש איז נישט באוווסט. זייערע אייגנטימער זיינען אויך נישט בקיאים אין דער ארטיגער היסטאריע פון דער שטאט. אבער אין דער ראטנער מעשה־בוך, וואו מען האט אויפגעשריבן אלע מעשיות וואס זיינען פאסירט אין דער שטאט, איז גענוג א „פאימעניק" אין ראטנע אין די צייטן פון ניקאלאי דעם ערשטן — ער פלעגט כאפן יידישע קליינע 6-7 יאריקע קינדער, זיי אביערגעבן צו מלכות, וועלכע פלעגט זיי צונעמען צו 25 יאר מיליטער דינסט און אפט זיי אפשמדן.

חיים יוסל פאנג — וואס־טרעגער. א מאדנער טיפ געווען. א הויכער מיט וואסערדיקע אויגן און געלער בארד און מיט א גרילצנדיקער וויינענדיקער שטים. שטענדיק די פאלעס פון זיין לאנגער קאפאטע פארשטעקט אין דעם גארטל. געווען שטענדיק אן אומצופרידענער און געקרימט זיך מיט די בעל־הביתטעם און געווויינט אויף זיין ווייב און קינדער. דער טייך איז געווען ויינער און פלעגט קיין פרעמדן אהין נישט צולאזן. געווען איז ער זייער א הייסער מאן און פאטער צו זיין פאמיליע און פלעגט זיי עטלעכע מאל אין טאג צוברענגען פון די גוטע זאכן, וואס די בעל־הבית־טעם האבן אים געגעבן. זיינע קינדער האט ער קיינמאל פון שטוב נישט ארויסגעלאזט און זיין קראנק יינגל מיטן גרויסן קאפ האט ער אליין געלערנט דאוונען. אין ראש־השנה און יום כפור האט ער אלץ יידן אין דער גרויסער שיל איבערגעשרינגן מיט זיינע געווויינען.

מנחם טראלקע (א מלמד) — פארוואס מ'האט אים אזוי גערופן איז ניט באקאנט. ער איז געווען א מלמד פון טראף (אנפאנג לייענען), דאוונען און אנפאנגם חומש. יינגלעך זיינען נישט גערן געגאנגען צו אים אין חדר, צוליב זיין שמייסן. ביי אים האבן זיך די תלמידים אליין געמוזט במחילה ארשפעצירן די תחתונימלעך און אליין זיך לייגן אויף דער שמייס־באנק... ער פלעגט פון צייט צו צייט אויסקלייבן פון צווישן די תלמידים ארויסהעלפער, אדער, ווי ער האט זיי גערופן, סטארשסטעס, וועלכע פלעגן אין א ביכלעל פארשרייבן דאס התנהגות פון די קינדער בעת ער איז ערגעץ־ווו ארויסגעגאנגען.

ר' ישעיה דאנצקער — אן אלטער ייד, א נידעריקער און א דיקער, מיט געשוואלענע זעקלעך אונטער די אויגן, כמעט א סגי נהור, שטענדיק געזעסן אונטער דעם ביהמ"ד אויוון מיט א שטעקן אין די הענט און געזאגט אויף אויסנווייניק תהילים. אן עלנטער, אליין אויף דער וועלט, האט ער געווויינט אין א צימערל אין זיין געוועזענער שטוב נעבן ביהמ"ד. מ'האט געזאגט, אז ער האט ערגעץ א זון און אז ער איז אמאל געווען א גרויסער סוחר. די ביהמ"ד יינגלעך, וואס פלעגן זיצן און לערנען, האבן ליב געהאט מיט אים זיך אמאל א רייץ צו־טאן: פאטשן מיט די הענט און קנאקן מיט די צינגער. ער האט זיך דאן אויף זיי געלאזט מיט זיין שטעקן און זיי געשלאגן.

ר' חיים יוסל דער ניינער — א ייד א חלוש, א גייער אין דער דערפער, וואס האט פארמאגט ס"ה 9 פינגער אין ביידע הענט. אז ער פלעגט קומען אין ביהמ"ד און ס'האט אויסגעפעלט עטלעכע מענטשן צו א מנין האט מען אין א שפאס געזאגט, אז מען מעג שוין דאוונען, וויל חיים יאסל באשטייט דאך פאר ניין...

ר' אשר גאליוואטש — דאס גאנצע געזינדל זיינם איז געווען א טשי־קאווע. ר' אשר, א הויכער און א דארער און זיין זון מיט א שטענדיק לאכנדיק פנים און אביסל צעקרומטע אויגן זיינען געווען גייער איבער די דערפער. געווען איז ביי זיי אין שטוב איינגעפירט אזא ארדענונג: פרייטיק באגינען, וועו מ'האט דאס ברויט און חלה ארויסגענומען אפגעבאקן פון אויוון, האט מען דאס צעטיילט צווישן די פאמיליע - מיטגלידער און יעדער איינער האט זיין חלק געהאט אויף א גאנצער וואך.

ר' משה דוד „שמע קולנו" — אַ מיידלשער מלמד געווען אין אַ שטיקל טשודאק. ער האָט געריידט זייער שטיל, מיט אַ נידעריק קול.

ר' מאָטל קראָפּ — אַ דרדקי מלמד געווען, אַ חויבער אין אַ פּעסטער. אין געווען איז ער אַ סאָלדאַט ביי פּאָניען. זייער א ווילער אין שטילער ייד, א טריסקער חסיד.

ר' נחום מלמד דער גאָנצער — דעם נאָמען האָבן אים זיינע תלמידים געגעבן, צוליב זיין חויכן האלדז.

אַ חוץ די אויבן־אויסגערעכנטע צונעמענישן ווען איך דאָ צוגעבן נאָך אַנדערע אין שום באָמערקונגען:

מאָטל טשערקאס — אַ שינדל מאָכער; אהרן סיראָטשקע, די חודשלעך, פּאָרשטע־רעניש; פּיניע פּויגעל. די מגידימלעך, די איצעליך. די באָרישוקעס; ר' הירשל ציפּוק, יאָסל סטוק, דבורה כהן גדולם, ר' בערעלע סיסקעלע, ר' משה לייב קאָקטיק, די קא־צעמוניעס; טשוטשעכע, די אנצעליוקעס, דער צימעס, דער טשעך, ר' חיים זשיק (צוליב זיין טונקל פּנים און שוואַרצע האָר); ר' יעקב לייב שאָבעס, בעזדער, ביבעלעס, יוסל דער בעל־השם, שוואָבעכע, אפרים סליווקע, הירשל בענדעק, אייזיק מכשפה, די מילפּע א. א. א.

ר׳ מיכל קעמפער
אַ חשובער תושב אין שטאַט פון דער
באַווסטער פאַמיליע קעמפער.

ר׳ מאיר שמואל מארדער
כמעט אַ גאַנצע תקופה געווען יידישער „סטאַראַסטאַ"
אין ראַטנע.

ר׳ יחיאל וואלקאַמירסקי
אייגער פון די חשובי העיר
און אַלטע תושבים.

זכרונות

י. קאנישטער

מיר פֿאָרן זען יונה ראָזענפעלד

ס׳איז זומער־לעב אויף גאַטע וועלט און דאָס שטענדיק אומעטיקע שטעטעלע זעט אוים יום־טובדיק. די ליכטיקע זון פון די בלויע הויכע הימלען פֿארפֿלייצט מיט א שפּע ליכט אלץ ארום און ערגרייכט די ווייטסטע ווינקלען אין שפּאַרינעס. אפילו די משופּעדיקע שינדל־דעכער מיט די שטיקלעך גלאָז אויף זיי ווערן פֿאַרוואַנדלט אין אוצרות פון גלאנציקן גינגאָלד און שמערירנדיקע בריליאנטן.

ס׳איז סתם איצט יום־טוב אין שטעטל און ס׳איז שטיל ווי אין „רייוועץ", קיין איין פורל פון די ארומיקע דערפער קומט נישט אריין. ס׳איז פונקט די ארבעט־צייט אויף די פעלדער. די ארבעט ברענט דאָרט און די פּויערים זיינען שטאַרק פֿאַרנומען. דערפֿאַר איז אין שטעטל שאַ־שטיל און אלץ רוט, און אלץ איז איינגעדרימלט אויף זיין ארט. אפילו דער שטוב אין די גאַסן ליגט זיך רואיק און אומגעשטערט. נאָר דאָ־דאָרט ליגט זיך צעלייגט א הון מיט די צעשפּריטע פליגל מיט צעשוויבערטע פע־דערן און מיט א שארלאך־רויט קעפּל. זי צעשארט פון צייט צו צייט די ערד ארום זיך און הייבט אויף א קליין וואָלקנדל שטויב.

זיצן זיך די קרעמער אין אזא צייט נעבן די טירן פון זייערע קראָמען, ווער עס קוקט ארויס אין א צייטונג, אדער ביכל און ווער ס׳דרימלט געשמאַק. אנדערע ווידער שטייען אין רעדלעך פאר זייערע געוועלבער און אמפּערן זיך וועגן די שטאָט־ענינים. דאָס זעלבע טוען סתם יידן בטלנים, וואָס זיצן אויסגעזעצט אויף די בריקלעך און שרייען און קריגן זיך; דער דיינים־מחלוקת, וואָס שוין עטלעכע יאָר ווי ער גייט דאָ אן, איז נאָך אלץ די אנגעוויטיקטע טעמע אין שטעטל. די חסידים פונעם „בעל דרשער" (ר׳ שלמה טוביה פרידלענדער) וואַרפן פאר דעם צווייטן צד, די „ראָשקע" (דער פּוילישער דין שור, וואָס האָט געטראָגן א שטריימל) אז דער גט, וואָס דער לעצטער האָט דורכגעפירט צווישן א פּאַרפאָלק און זיי צעשיידט, איז געווען א פסולער. יענע ווידער זאָגן, אז דער אקס, וואָס דער „בעל דרשער" האָט כשר געמאַכט איז געווען טריפה. גייט דאָס שטעטל שטענדיק אויף רעדלעך, מ׳קריגט זיך און מ׳זידלט איינער דעם צווייטן.

אויף א צוויים בריקל זיצן זיך די בעלי־עגלות, די „חודשלעך" און די „אלפּער־לעך" און, שוין זייענדיק אביסל מיד פון רעדן וועגן פערד, האָבער און „יאזדעס", נעמען זיי זיך צו „אניומינעס" (בנימין) וואָסערטרעגער און רייצן זיך אביסל מיט אים. זיין פערד, זאָגן זיי אים, טויג נישט און אפילו זיין ווייב, וואָס ער האָט אקאָרשט געבראכט פון קאָוולע, טויג אויך נישט. ער, בנימין, א הויכער, א מגושמדיקער, א לאָקש, ווי מ׳רופט אים, שטענדיק אין שטיוול מיט א שטריק אונטערגעבונדן די לענדן און מיט א בייטש אין האַנט, פארגלאָצט די אויגן אין דער הויך, צעשמייכלט זיך מיטן גאַנצן בריטן מויל פון אין ווינקל ביזן צווייטן און זאָגט זיי, אז אפילו פאר טויזנט רובל וועט ער זיי דאָס פערד נישט אפּגעבן. זיין ווייב ווידער געפעלט אים אויך זייער און אויף להכעיס זיי וועט ער שטענדיק שוין התונה האָבן פון קאָוולע.

איך מיט מיין חבר ב. העלד (אייגער פון די קדושים) נעמען אונדזערע ביכער און לאָזן זיך אויפן אויפן יענער זייט „קלאדקעס", צו דער גרויסער גרינער לאָנקע,

אַניזמען (בנימין) דער וואַסער־טרעגער,
דער שטאַט־נאַר.

צום גן־עדן זוינקעלע, אונטער דעם גרויסן צעצוויגטן בוים. אין אזעלכע שיינע טעג איז דאָרט אַ פֿאַרגעניגן צו זיצן אונטערן בוים לייענען און גלייכצייטיק זיך צוהערן צו די מעשיה בראשית־סודות, וואָס וועבן זיך אַרום...

בפֿרט נאָך, אַז מיר האָבן מיט זיך אַ ניי ביכל פון א נייעם אויפגייענדיקן שטערן אין דער וידישער ליטעראַטור — יונה ראַזענפעלד. מ'זאָגט אויף אים, אַז דאָס וואָקסט א גרויסער טאַלאַנט. אַליין שטאַמט ער פון א קליין שטעטעלע נעבן קאָוולע. אין קאָוולע האָט ער געארבעט ביי טאָקערייַ. און אנטדעקט האָט אים, ווי מ'האָט דאָן גע־שמועסט, נישט קיין אַנדערער, ווי אונדזער נאַציאַנאַלער דיכטער ח. נ. ביאַליק דורך אַן אויסטערלישן צופֿאַל. ביי ביאַליקן אין הויז איז געווען א דינסטמיידל, וואָס האָט געהאָט א חתן. י. ראַזענפעלדס א באַקאַנטן, אויך א טאָקער פון פֿאַך. דער חתן איז נישט געווען קיין „גראַמאַטנער". האָט אים דערפֿאַר י. ראַזענפעלד געשריבן די בריוו צו דער כלה אין אדעס. אויך די כלה איז געווען אַן אלפאַבעטן און געשריבן ענטפער אויף די בריוו האָט איר דער באַלעבאָס ח. נ. ביאַליק בעצמו וכבכודו. דער דיכטער ח. נ. ביאַליק האָט באַמערקט אין די בריוו צו דער כלה פונקען פון טאַלאַנט, האָט ער דעם שרייבער פון די בריוו פֿרויסגערופן צו זיך אין, געבנדיק אים „סמיכה", געהייסן שרייבן. דערפֿאַר טאָקע איז די ערשטע זאַך וואָס י. ראַזענפעלד האָט אַנגעשריבן, געווידמעט ביאַליקן.

מיר האָבן געלייענט זיינע דערציילונגען, אַזוי זיצנדיק אין דעם פֿאַרכישופטן זוינקעלע, און זיינען ממש אַנטציקט געווארן. אַזוי אַריינדרינגען אין די מענטשלעכע הערצער און נשמות און פֿרויסדראַפּען פון דאָרט ווי ערגעץ א געפיל און געהיימע מחשבה, דאַרף מען פֿאַרמאַגן א קווינט־נשמה און געפיל מערער ווי א געווינלעכער בשר ודם... מיר זיינען געווען אזוי פֿאַרכאַפּט פון לייענען אים, אַז מיר האָבן אפילו נישט געפילט ווי א שטילער סאַמעטענער אַוונט איז צוגעפאַלן.

מיר זיינען אַהיימגעגאַנגען און רעדנדיק וועגן דעם גליייענען, האָבן מיר באַ־שלאָסן צו פֿאָרן קיין קאָוולע, כדי אים צו זען און זיך צו באַקענען מיט אים. ס'איז אָוודאי אין יענע צייטן נאָך געווען שווער אַוואַ נסיעה פון ראַטנע קיין קאָוולע. מ'איז נאָך דאָן געפֿאָרן אין די גרויסע, שווערע „בריקעס", איבערגעדעקטע איבער אייַ־זערנע רייפן מיט גרויסע פּלאַכטעס. דאָס פֿאָרן אַהין האָט געגומען א 12-13 שעה. די בריקעס זיינען געווען פול אַנגעלאָדן מיט סחורות און די פאַסאַזשירן, זיצנדיק אויף

די האַרטע קעסטלעך און זעקלעך, האָבן זיך געטרייסלט אַ גאַנצע נאַכט. מיר זיינען אַבער דאָן געווען מיט די יונגע, הייסע פּאַנטאָזיעס בבחינת חסידים, וואָס פּאָרן זען דעם רבין זאָל לעבן, טאָ וועט קוקט עס אויף אַזעלבע שוועריקייטן?

אין איינעם אַן אָונט רופט אונדז מאירקע דער גאַלער צום שאַסיי צו. דאָס שטענדיק שטילע שטעטל רודערט דאָן אַביסל. ס׳פּאָרן אויך אַרוים אַנדערע בעלי־עגלות. ס׳הערן זיך אין דער פינצטער זייערע געשרייען. זיי רופן אַרוים די פּאַסאַזשירן צום פּאָרן. זיי לאָדן אַן סחורות — קעסטלעך אייער, פּעקלעך פעל אא״וו. זיי כוואַשטשען מיט די ביטשן אַן הוקען אויף די פערד אַן שעלטן זיי מיט טויטע קללות. אַן וווייט־וווייט אין דעם וועלדל, וואָס אונטער דער שטאָט, הילכן אַף אָט די אַלע קולות אין אַ פּאַרצוויגענעם, פּאַרטויבטן עכאָ, ווי עמעצער וואַלט דאָרטן זיי נאַכמאַכן אַן איבערקרימען...

אין דער בריקע איז ענג. אַן ס׳הערשט דאָרט אַ געדיכטע פינצטערניש. מ׳זעט טאָקע נישט קיינעם, אַבער מ׳פילט אַן אָטעם פון לעבעדיקע מענטשן, וואָס זיצן ווי געפּרעסטע. מ׳הערט צומאָל אַ געשרוי אַן פּראָטעסט פון איינעם, וואָס מ׳האָט אים מסתמא אַנגעטראָטן אויף אַ הינער־אויג אָדער אַזוי אים אַנגעריבן די זייטן. מערער פון אַלע גוואַלדעווען די וווייבער. מאירקע אַבער, וואָס טיילט זיך אויס מיט זיין הויכער אַן בריייטער פּיגור אין דער טונקעלער שיין פון די חימל־שטערן, זיצנדיק אויף דער קעלניע, — פּאַרשריט זיי אַלע מיט זיין וויאָקען אויף די פערד. ער גיט זיי צו גוטע עטלעכע ביטשן אַן טרייבט זיי שנעל, ווייל ער ווייל וואָס פריער איבערפּאָרן דאָס יידישע חייליקע אָרט, וואָס געפינט זיך עטלעכע קילאָמעטער אונטער דער שטאָט. ער ווייל עס נישט האָבן איצט דאָס טרויעריקע מקום... אָבי נאָר ער פּאָרט דאָס איבער, לאָזט ער די פערדלעך גיין ברית בי טריט, שלעפּט אַרוים פונעם בוזעם אַ פּלעשל י״ש, מאַכט אַ גוטן לחיים אַן פּארבייסט מיט שטיקער לעקאָך, וואָס ער נעמט שטענדיק מיט זיך מיט פּאָר צידה לדרך. ער פּאַרגעסט נישט צו זינגען זמירות — ליבע־לידלעך פּאַרשידענע. ער איז איצט נאָך דער בוסה פריילעך אַן זאָגט וויצן, פון וועלכע די פּאַרשמאַכטע פּאַסאַזשירן לאָבן אַביסל.

לאַנג אַבער האַלט דאָס נישט אַן — מאירקע וועדט באַלד מיד אַן שלעפּעריק,

דער נייער בית־החיים אויפן וועג קיין קאַווולע.
עס שטייט דאָרט די פּרוי ערליך ע״ה.

הייבט אָן דרימלען און זיין לאַנגער שוועכער קערפּער ציט זיך אויס און מאַכט זיך פּלאַץ צווישן די אַזוי אויך צונויפגעקוועטשטע פּאַסאַזשירן. ס'ווערט אַ געשריי און ס'הערן זיך קללות אויף זיין אַדרעס, אָבער ער טוט זיך זיינם און באַלד טאָקע הערט זיך שוין זיין שטאַרקער כראָפּען.

די נאַכט איז אַ שטילע, אַ וווּנדערלעכע. פון די ביידע זייטן שאָסי טראָגן זיך דופּטיקע ריחות. די זשאַבעס קוואַקען מאַנאָטאָן און אומאויפהערלעך. ס'הערט זיך צומאָל אַ פּאַרגיין זיך אין דריבנע טרעלן פון דעם סאַלאָווי אין נאָענטן וועלדל. עס פליט אַמאָל אויך אַדורך אַ נאַכט־פויגל, קלאַפּט זיך אַן אין דער בויד און מיט אַן אָפּגעהאַקטן געשריי ווערט ער ערגעץ־וווּ אין נאַכט פּאַרשוווּנדן... די פּאַסאַזשירן שלאָפן שוין כמעט אַלע און ס'הערט זיך זייער כראָפּען אויף אַלערליי טענער. נאָר מיר ביידע קענען נישט אינשלאָפן. מעגלעך, ווייל מיר זיינען נישט געווויינט צו פּאָרן און אפשר אויך צוליב אונדזער אומגעדולדיקייט.

מיר הערן זיך איין אין דעם אָטעמען און כראָפּען פון אונדזערע מיטרייזנדע און אויך אין דעם סודותדיקן אָטעמען פונעם פֿרום. אַמאָל נאָר רייסט זיך אָריין אין דער נאַכט־שטילקייט אַ פּאַרשלאָפענער ווייַ־געשריי פון מאירקן אויף די פערדלעך, וואָס שפּאַנען אויך ווי פּאַרשלאָפענע. ס'הערן זיך דאַן אַזוי בולט און שאַרף די האַרטע טריט פון די פערד און דאָס גרילצנדע דרייען זיך פון די רעדער, די גרויסע און שווע־רע. די ליגסט וואָך, הערסט זיך צו און ס'דוכט אַז זיי זינגען אויס אויף זייער ראַד־שפּראַך: מיר פּאָרן, מיר פּאָרן צו יונה ראָזענפעלד, מיר פּאָרן צו יונה ראָזענפעלד...

דער קאָפּ ווערט עפּעס ווי מיט בליי אָנגעגאָסן און ס'מישן זיך אין אַ פּלאַנטער פּאַרשידענע אָפּגעהאַקטע געדאַנקען און בילדער. אָט שווימט דאָכט זיך אָרויס אַ מענטשן־געשטאַלט מיט אַ בלאָם פּנים, מיט אַ פּאָר שוואַרצע אויגן, מיט אַ שוואַרצן קאָפּ האָר און אַ פּאָר האַרטע הענט... ער באַטראכט אונדז אַזוי דורכדרינגלעך, פּרעגט וועמען מיר באַדאַרפן. מיר זאָגן, אז מיר זיינען געקומען זען י. ראָזענפעלד! ער גיט אונדז אַ בריייטע האַנט און זאָגט: „איך בין דאָך י. ראָזענפעלד!" מיר פּרייען זיך מיט אים און שטעלן זיך פּאָר אים פּאָר אָן... „זאָזולע", שרייט פּלוצלינג דער פּאַרשלאָ־פענער מאירקע אויס מיט אַזאַ בשורה־טאָן, וואָס אַזוי, שטעל איך מיר פּאָר, האָט אפשר אַמאָל קאַלאָמבוס אויסגעשריגן „ערד!", וועלן ער האָט פון דערווייטנס דער־זען יבשה.

די פּאַסאַזשירן וועקן זיך צוביסלעך, האַלב פּאַרשלאָפענע קריכן זיי אַרויס פון דער בריקע, גלייכן אויס זייערע פּאַרשטייפּטע גלידער און צעקנייטשטע מלבושים. אַרום איז שטיל און פּינצטערלעך, אַזוי ווי ס'וואָלט דאָ גאָר קיין לעבן נישט געווען. די פּינקעלדיקע שטערן נאָר אין הויכן בלויען הימל בלינצלען, ווי זיי וואָלטן זיך איבער־וויינקען. און די בלאָסע סערפּ־לבנה קוקט ווי בגניבה אַרויס פון אונטער די שפּיצן בייַמער אין דעם ווייטן וועלדל...

מאירקע קלאַפּט אַן אין דעם פויערישן פענצטערל און באַלד באַווייזט זיך אַ שיין אינעווויניק. ס'עפּנט זיך די טיר און די פּאַסאַזשירן מיט די צעקנייטשטע מלבו־שים און פּנימער זען אויס אין דער האַלב־טונקלקייט פון דער פויערשער כאַטע, ווי עפּעס געשפּענסטער פון יענער וועלט... אָלע זיינען זיי באַקאַנטע פּנימער, מענער און פרויען, סוחרים און קרעמער. זיי באַווייזן זיך אָלע איצט אַרויס אין דער קרעטש־מע — אַ גרויסע שטוב, מיט אַ ליימענעם דיל, מיט בריייטע בענק אַרום די וועלט און אַ לאַנגער טיש, אַרום וועלכן זיי זיצן שוין איצט אויסגעזעצט און כאַפּן זיך אונטער דאָס האַרץ, וועך מיט אַ הייסער גלאַז טיי און וועך מיט אַ גלאַז מילך.

און אז מ'רוט זיך אויס אַביסל, הייבט מען אָן אַרויפּברענגען אויפן טיש די שטעטלשע פּאָליטיק — די רבנים־מחלוקת. ס'זיינען דאָ צוויי־שן די פּאַסאַזשירן פּאַר־טראַטן ביידע צדדים. מ'וואַרפט זיך פּאָר פּאַרשידענע חטאים. מ'דערציילט אַבער

דער עיקר די געשיכטע מיט די חופה־שטאַנגען, וואָס אייגער פון „בעל דרשרם" צד האָט זיי באַהאַלטן און די חתן־כלה נעבעך הונגעריקע און דורכגעפרוירענע האָבן געמוזט שטיין און וואַרטן פאַר דער שול צווישן די וויסע חברהניקעס, וואָס האָבן געשפּאַסט און געווערטלט זיך אויף זייער חשבון... די געמיטער האָבן זיך צוביסלעך צעהיצט און ס'וואָלט ווייט אַוועק, ווען נישט מאירקע, וואָס האָט געהופן וויטער ביצען. דאָס ערשטע מאָל אין לעבן זעען מיר אַ זון־אויפגאַנג, און ווי שיין און הער־ליך, ווי פראַכטפול ס'איז דער געבורט פון טאָג!

בכלל ווי מאַלעריש שיין איז די פעלדער־פאַנאַראָמע אין דעם דאָרף! עפעס ווי אַ גרויסע שאָך־ברעט און פון אַלערליי קאָליר, געל, גרין, רויט און ווייס קלעטערן די פעלדער ווי בארג־ארויף און מיניען זיך אין אַ פּאַרבן־שפיל אונטער די פורפור־שטראַלן פון דער אויפגייענדער, נייער זון! מיר קוקן פּאַרחידושט אויף די־אַ מעשי בראשית און מיר קאָנען נישט אָפּרייסן די אויגן פון דער פּאַרכישופטער פּאַנאַראָמע, וואָס וויקלט זיך פונאַנדער פאַר אונדזערע אויגן! מיר שטעלן זיך אָפּ ביי אַ נידעריק פויערייש הייזל. אויף דעם שפּיץ פון שטרויענעם דאַך, אויף אַ שטעקל־נעסט זיצט אַ בושעל און קנאַקט מיטן שנאָבל. ווער וויסט, אפשר נעמט ער דאָס אונדז אויף אזוי אויף זיין שפּראַך מיט אַ „ברוכים הבאים!"...

מאירקע נעמט אַראָפּ די בויד פון בריקע און ס'עפנט זיך פאַר אונדז אַ פּרייַ וועלט פון אַלע זייטן. מיר פאָרן איצט גלייך קיין קאָוולע. מיר פאָרן איצט שנעל פאַרבי גרינע וועלדלעך, פאַרזייטע גרינע פעלדער און סתם גרויסע לאַנקעס, ווו עס פאַשען זיך פערד און בהמות. קליינע שקצימלעך היטן זיי און פייפן אוים אויף זייער־ע וועלבע־פייפעלעך מאַנאָטאָנע ניגונים. אָט פאָרן מיר שוין איבער די ערשטע באַן־ליניע, וואָס לויפט קיין קאָמיון־קאשירסק. ס'שפּירט זיך שוין דאָ דער אָטעם פון דער גרויסער שטאָט. דאָס לעבן אין שטאָט האָט זיך, קענטיק, שוין אויפגעכאַפּט. מ'כאַ־געגנט שוין אייגדיקע מענטשן, וואָס דאָכט זיך, אז זיי קוקן און באַטראַכטן אונדז, געדיכט אַנגעזעצטע אין דער גרויסער בריקע, ווי עפעס גאָטס וווּנדער. קריסטאַלעכע אַרבעטער, אַנגעטוענע אין זייערע ארבעטס־קליידער, הייבן זייערע הענט און, לאַכ־דיק אונדז אין די פּנימער, ציילן זיי אונדז...

דאַנקען גאָט, מיר שטייען שוין ביי דער ראָטנער סטאַנציע!

פּנחס, דער באַלעבאָס, אַ ייד אַ דאַרער מיט אַ שוואַרץ בערדל, און לייקע, זיין ווייב, אַ הויכע און דיקע באַגעגענען אונדז ווי אַלטע באַקאַנטע. דער עולם דאַוונט אָפּ אין דער גיך. מ'טרינקט אַ גלאָז „וואַרימס" און מ'בייסט עפעס איבער און מ'לויפט אין בהלה דערלויידיקן די געשעפטן. מיר איינע נאָר שטעלן זיך אָפּ אויף דער סטאַנ־ציע. פּנחס פּראַינטערעסירט זיך מיט אונדז. ער פרעגט אונדז ווער מיר זיינען פון ראָטנע און וואָס מיר טוען דאָ אין קאָוולע. מיר זאָגן אים גלייך, אז מיר זיינען גע־קומען זען דעם שרייבער יונה ראָזענפעלד. מיר בעטן אים מאַקע ער זאָל אונדז זאָגן, אויב ער וווינט, וווּ ער וווינט. אויב ער וויסט נישט — זאָל ער אונדז אַנווייזן אויף אַ מענטשן, וואָס וויסט דאָס. ער זאָגט אונדז, אז דאָס ערשטע מאָל הערט ער אזא נאָמען פון אַ שרייבער. אָבער ער גיט צו, אז ער קען אונדז רעקאָמענדירן אַנדערע אזעלכע שרייבער, זיי פעלן נישט דא, אין קאָוולע, אָט די ווינקל־אַדוואָקאַטן, וואָס שרייבן פּראָשענים.

מיר קלערן אים אויף, אז דער שרייבער, וואָס מיר פרענן זיך אויף אים, שרייבט נישט קיין פּראָשענישעס, ער שרייבט ביכער... ,

אויב אזוי, זאָגט ער, קען ער אים אוודאי און אוודאי נישט. ער עצהט אונדז, אז מיר זאָלן דאָס אין גאָס ביי יונגע מענטשן פרענן.

מיר האָבן קיין ברירה נישט און מיר גייען אַרויס אין גאָס. מיר לאָזן זיך גיין אויף דער לאַנגער און רוישיקער לוצקער גאָס. דער לעבנס־פּולס קלאָפּט דאָ אוודאי אַ סך שטאַרקער, ווי ביי אונדז אין שטיטל שטעטל: מענטשן לויפן און יאָגן זיך הין און צוריק. די שוועָרע פורן מיט משא מאָכן דאָ אויפן שטיינערנעם ברוק אַ גרויסן רעש. ס'פֿאַרכאַפּט אונדז די ערשטע מינוטן די לעבעדיקע באַוועגונג און שטאַטישער טומל, אָבער מיר דערמאַנען זיך באַלד אין אונדזער אויפגאָבע. מיר שטעלן פּאָ אייניקע יונגע מענטשן און פרענן זיך ביי זיי אויף דעם שרייבער י. ראָזענפעלד. צום באַדויערן אָבער ווייסט קיינער פון זיי אונדז עפּעס וואָס צו זאָגן. אַלע הייבן מיט די פּלייצעס און זאָגן, אז זיי האָבן פון אַזעלכן קיינמאָל נישט געהערט. מיר זיינען אפילו אַריין פרענן אין עטלעכע געשעפטן, אָבער די אַרבעט איז אַן אומזיסטע, קיינער ווייסט נישט.

מידע פונעם גיין עטלעכע שעה אויף דעם האַרטן שטיין און אַנטוישטע אין אונדזערע אילוזיעס צו זען און באַקענען זיך מיטן שרייבער י. ראָזענפעלד, גייען מיר דאָך ווייטער און פֿלאַנטערן זיך רעזיגנירטע צווישן די אייגלדיקע מענטשן, וואָס דאָבט זיך, אז זיי קוקן מיט גאַווהדיקע בליקן אויף אונדז, ווי אויף קליינשטעטלדיקע בטלנים, וואָס גייט זיי מער נישט אַן, נאָר ווי זען עפּעס אַ שרייבערל, וואָס קיינער קען אים אפילו נישט דאָ.

מיר זיינען פֿאַרביטערט. צי דען שוין, טראַכטן מיר פֿאַרצווייפלט, איז אין דער גרויסער מסחר־שטאָט קאָוולע נישטאָ קיין אינטערעס פֿאַר יידישער ליטעראַטור און קולטור, אז ס'געפינט זיך נישט קיין איינער וואָס זאָל קענען דעם נייעם שרייבער י. ראָזענפעלד, וואָס וווינט טאַקע אין קאָוולע גופא? אמת ס'איז נאָך דאָן נישט געווען דאָרט די העברעאישע גימנאַזיע און שולע „הרצליה", וואָס האָבן שפּעטער דאָרט געהויבן דעם קולטור־ניווא און דעם נאַציאָנאַלן גייסט און פֿאַרשפּרייט דאָרט יידיש וויסן. ס'האָט נאָר דאָן עקזיסטירט אַ תלמוד־תורה, וווּ ס'האָט צווישן די איבעריקע מלמדים געלערנט אויך אַ העברעאישער לערער קאַנטאָר, אַ דאָרער, נידערייקער יונגערמאַן, מיט שוואַרצע אויגן און שוואַרצער באָרד, מיט אַ שוואַרצן סערדוט אויפן דאָרן גוף און מיט אַ האַרטן שוואַרצן קאַפּעליוש אויפן קאָפּ. צווישן די אַרימע אַר־בעטער־שיכטן, ווי אויך צווישן די אַרטאַדאָקסן האָט נאָך געהערשט אַנאַלפאַבעטיזם. די רייכע ווידער האָבן געשיקט זייערע קינדער אין די רוסישע גימנאַזיעס. אָבער ווי געשיקט זיך דאָס פּאַרט, אז קיין איינער פון די יונגטלעכע און עלטערע, וואָס מיר האָבן געטראַפן אויפן וועג במשך פון צוויי שעה זאָלן נישט וויסן און נישט הערן פון יונה ראָזענפעלד, אַ שרייבער, וואָס איז שוין דאָן געווען אזוי פאָפּולער אין דער יידישער ליטעראַטור? מיר אָבער זיינען נישט מיד געוואָרן און נישט געוואָלט אינגאַנצן רעזיגנירן פון דער האָפענונג אים צו זען. מיר זיינען ווייטער געגאַנגען צום „זאַמד" צו און האָבן צוליעצט אַדאַנק גאָט אַנגעטראָפן אויף אַ יונגערמאַן, וואָס האָט יאָ געהערט פון י. ראָזענפעלד. ער האָט אונדז אפילו געזאָגט, וווּ ער וווינט. מיר זיינען גלייך אַוועק לויטן אַנגעוויזענעם אַדרעס און אַנקלאָפּנדיק אין דער טיר פון דער שטוב, וווּ ער האָט געווינט, איז אַרוים אַן עלטערע פרוי, וואָס האָט אונדז געזאָגט, אז מיט עטלעכע שעה פריער איז יונה ראָזענפעלד אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע.

אזוי האָבן מיר צוליב די עטלעכע שעה פריער אומזיסט זוכן, פֿאַרשפּעטיקט און אונדזערע האָפענונגען מיט אים צו באַקענען זיך זיינען ווי אַ חלום צערונען געוואָרן.

לייבל וואהל (ניו־יאָרק)

ראַטנע – מיין צווייטע היים

אַנגעקומען קיין ראַטנע בין איך אין דעם יאָר 1913 פון מיין שטעטעלע ליבע־שאַוו. ס'איז פונקט דאַן געווען ערב פּסח־צייט. דער ציל פון מיין קומען אַהין איז געווען אַפּנעמען אַ שולע, אַדער, ווי איך האָב דאָס אַנגערופן אין גייסט פון יענער צייט, אַ „חדר מתוקן", ווו ס'זאָלן געלערנט ווערן העברעאיש מיט דקדוק און אויך למודי קודש.

ווען איך בין אַנגעקומען מיט דער באַן צו דער נאַענטסטער קיין ראַטנע באַן סטאַנציע זאַבלאָטיע, האָב איך שוין קיינעם פון די בעלי־עגלות, ווָאס פירן די פּאַסאַזשירן אין שטעטל, נישט געטראָפן. דערפאַר איז פונקט אין דעם טאָג געקומען אַהין דער פּאָסט־וואָגן צו פּאַרנעמען די שטעטלדיקע קאָרעספּאָנדענץ און איך האָב געפּוּלט בייַם „פּאָטשטאָר" מיך מיטצונעמען אַהין.

ער האָט מיך צוגעפירט צו נעכט גינזבערג, ווָאס האָט געהאַט אַ גרויסע פּריצישע קראָם און אויך עטלעכע צימערן פּאַר קריסטן־געסט פון אומגעגנט.

דער ערשטער ווָאס האָט זיך מיר באַווּזן איז געווען דער לעבעדיקער און פּריי־לעבער מאָטל גינזבערג, נעכטן אַ זון. ער איז מיט מיר אַריין אין דעם ערשטן אַזוי רוטינערן געשפּרעך — פון וואָגען אַ ייד איז און וואָס ער זוכט דאָ עפּעס. געווויר ווערנדיק, אז איך בין אַ לערער און בין געקומען עפענען אַ העברעאישע שולע, איז ער געווען לכתחילה שטאַרק באַגייסטערט. אָבער שוין באַלד צוגעגעבן, אז ס'שטייט מיר דאָ פּאַר אַ שווער שטיקל אַרבעט צוליב דעם, ווָאס די היגע פּאָטערס זיינען געווינט אַוועקצוגעבן זייערע קינדער צו די מלמדים אויף אַ גאַנצן טאָג לערנען. און דאָ ווייל איך גאָר אינפּירן אַ נייעס — לערנען מיט זיי נישט מער ווי 5-6 שעה אין טאָג. אַהין־זעם, זאָגט ער וויטער, ווערט איך דאַרפן פירן אַ מלחמה מיט די מלמדים און עטלעכע לערערס, ווָאס איך ווערט צונעמען ביי זיי די פרנסה. איך זאָג אים אָבער, אז איך ווערט נייטיק האָבן איינעם אַדער אפשר גאַנצע צוויי לערער צו דער געפּלאַנטער שולע און אפשר אויך אַ מלמד. אַהין־זעם ווערט איך נעמען שכר־לימוד דעם מינימום פון 15 רובל אַ זמן פּאַר אַ קינד, אזוי אז גאָר די רייכערע ווערן דאָס קענען באַווייַזן.

ער האָט מיך שפּעטער באַקענט מיט אַ שטעטלדיקן יונגן לערער ה' יודל קאַנישטער, ווָאס איז מיר שטאַרק געפעלן געווָארן. איך האָב דערקענט אין אים אַ טיפּ פון אַ משכיל אין יענע צייטן אין די קליינע שטעטלעך, ווָאס ווָארצלען נאָך אין דעם בית המדרש. איך האָב אים, פּאַרשטייט זיך, איבערגעגעבן ווערן מיין פּלאַן און האָב אים גלייך פּאַרגלייכט אַ שותפות. ער האָט זיך אפּילו בייַם אָנפּאָנג אַביסל געקווענקלט, אַלין צוליב דער מורא פון אַ דורכפּאַל, אָבער אַרומרעדנדיק ווערן די פּרטים און דערווייזנדיק, אז ס'ווערט קיינעם ניט שאַדן, האָט ער דעם שותפות אָנגענומען.

מאָטל גינזבערג האָט מיך נאָכהער צוגעפירט צו איינעם ר' אברהם אליעזר ראַזמאַן, ווָאס האָט געהאַט פּאַר פּרעמדע געסט אַ „גאַסטיניצע" (גאַסט־הויז). איך האָב אָנגעשריבן מודעות (מעלדונגען) ווערן מיין געפּלאַנטער שולע און זיי צעקלעפּט אין

אלע בתי מדרשים. דער איינדרוק האט לאנג נישט געלאזט אויף זיך ווארטן — דאס שטעטל איז געגאנגען כאדארעם, ס׳האט געקאכט דארט ווי אין א קעסל און די מלמדים האבן די ערשטע געמאכט זייער אנגריף: ס׳איז געקומען, האבן זיי געזאגט, א ליטוואק אהער, וואס וויל אפשמדן די ראטנער קינדער. נאך א נס, וואס מיין באלעבאס, ר׳ אברהם אליעזר, א הייסער סטאלינער חסיד, האט מעיד געווען, אז ער האט מיך געזען לייגן תפילין און עסן מיט א היטל און אלע האבן מיך נאכהער גענזען גיין שבת דאוונען אין שטיבל אריין.

זונטיק זיינען מיר, איך און י. קאניטשער, ארוים איבערן שטעטל און פארשריבן קינדער. מיר האבן אין צווויי טעג פארשריבן 40 תלמידים, וואס איז געווען א גענוגדיקער דערפאלג. מיר האבן אויך געדונגען זייער א שיינעם און גרוסן צימער און באשטעלט ביי א סטאליער שולע-מעבל. זייענדיק צופרידן מיטן ערשטן דערפאלג בין איך דאן א זיכערער אוועקגעפארן אויף פסח צו זיך אין שטעטל. ווי דערשטוינט בין איך אבער געווארן, ווען איך האב פונקט ערב יום-טוב געקריגן א טעלעגראמע פון מ. גינזבארג, אז ער רופט מיך ארוים קיין ראטנע. עפעס וואס זעט אוים, האב איך געקלערט, האט דארטן פאסירט מיט מיין אונטערנעמונג.

דעם ערשטן טאג חול-המועד פסח בין איך שוין צוריק געווען אין ראטנע. עס האט זיך ארויסגעווייזן, אז די מלמדים האבן איבערגעדעט מיין שותף י. קאנישטער, אז ער זאל זיך אפזאגן פון דעם שותפות און זיי וועלן זיך שוין מיטן ליטוואק אליין צערעכענען, אז ער וועט שוין פארזאגן א צענטן נישט צו קומען מער קיין ראטנע עפענען א שולע.

איך האב באלד געזומען אין אכט די אומנארמאלע סיטואציע פון מיין שותף און האב אים געראטן שטיין אינגאנצן מן הצד, נייטראל. ס׳האבן זיך דאן אפגערופן מיר צו העלפן טאקע דער טיכטיקער מ. גינזבארג און איינער פון די זייער חשובע באלעבאטים אין שטעטל — ר׳ בנימין קעמפער ע״ה. מיר האבן זוידער באזוכט די עלטערן פון די פארשריבענע קינדער, וועלכע האבן צוגעזאגט זיי צו שיקן אין שולע. איך האב צוליעצט די שולע געעפנט. צוגענומען אויך א מלמד, איינעם ר׳ נטע שאפירא. איך האב אויך ארויסגעבראכט פון בריסק א לערערין אויף רוסיש און מיר האבן אנגעהויבן לערנען. נישט לאנג האב איך אויף די רעזולטאטן געדארפט וואנדערן. אין גאר א קורצער צייט נאכדעם זיינען א סך עלטערן געקומען פארשרייבן זייערע קינדער אין דער שולע. איך האב שוין אפילו געווארט דינגען אנדערע צווויי צימערן, כדי זי צו פארגרעסערן. איך האב איך געפירט אונטערהאנדלונגען מיט אנדערע צווויי מלמדים, זיי זאלן לערנען די למודי קודש. אבער צוליב טעכנישע שוועריקייטן און אנדערע סיבות האב איך זיך אפגעזאגט פון דעם פלאן און האב נאר צוגענומען נאך 25 קינדער. דערביי האב איך פארגרעסערט דעם לערער-פערסאנאל מיט נאך איינעם, ר׳ אברהמצע טעלעסאן ע״ה, דער אלטער שטעטלדיקער לערער און זיינעם א שוואגער, א בריסקער יונגערמאן אלס א מלמד. די פריערדיקע רוסישע לערערקע האב איך געבעטן אויף נינא גווירצמאן, די שפעטערדיקע מ. גינזבארגס פרוי.

דאס שטעטעלע איז טאקע געווען קליין אבער שוין דעמאלט האט עס פארמאגט א גאנץ פיינע נאציאנאלע יוגנט. אחוץ די ציוניסטישע ארבעט, זוי ק. ק. ל. און פארשפריטן דעם ציוניסטישן געדאנק האבן דארט עקזיסטירט קרייזן, וווּ די יוגנט-לעכע פלעגן פארברענגען, לייענען ביכער און דיסקוטירן, אדער סתם שמועסן אן פלירטעווען. אזעלכע יוגנט-קרייזלעך זיינען געשאפן געווארן ביי ה׳ ב. מאגילאנסקין, דער יידישער אפטייקער פון שטעטל, אן איבערגעבענער ציוניסט און זייער בא-ווומסטזיניקער יונגערמאן. די סביבה דארט האט געשאפן גמיטלעכקייט און הארצי-קע היימישקייט. דאס צווייטע ארט, ווו די אינטעליגענטע יוגנט פלעג זיך צונויפקו-

מען איז געווען ביי מיר, אין הויז פון דער אלמנה ענינ בייל פינקעלשטיין. אחין די געווינלעכע ענינים, וואס האבן אונדז פאראינטערעסירט, ווי ליטעראטור און אנדערע פראבלעמען, האבן מיר צוזאמענגעשטעלט אן ארקעסטער פון פידל און מאנדאלינע שפילער, וואס צווישן דער ראטנער יוגנט איז געווען געגנג, און מיר פלעגן שפילן פאשרידענע מוזיקאלישע נומערן. די מיידלעך ווידער פלעגן זינגען אלערליי יידישע לידער. פון דער יוגנט געדענק איך די פאלגנדע: הענינ קאטש, ליבל שאפיראָ, אברהם איידעם און זיין ברודער מרדכי, משה גינזבארג, מאטל גינזבארג, בערל העלד, ברוך הינדיך, יהודית פינקעלשטיין, בריינדל כהן, איר שוועסטער רייזל, גיטל הינדיך און פערל קאמינסקי א. א. און אזוי ביסלעכווייז האב איך זיך גיך איינגעלעבט און איינגעליבט אין דעם שטעטלע, אז ס'איז מיר געווארן האַרציק ליב און אייגן ווי מיין געבוירן־ארט. באזונדערס ווען דער גוטער מזל האט מיר צוגעשמייכלט און מיר אונטערגעטראגן א ליבנדיק פרויען־האַרץ אלס מתנה אין געשטאלט פון גיטל שלום דעם שוחטס, מיט וועלכער איך האב דערנאך חתונה געהאט און געווען גליקלעך. אבער ווי עס פאסירט שוין אין מענטשנס לעבן, איז אויך אין מיין גליק צוגעמישט געווארן עטלעכע ביטערע טראפנס: קורץ נאך מיין חתונה איז אויסגעבראכן די ערשטע וועלט־מלחמה...

דער ערשטער טאג פון קריגס־דערקלערונג, שבת ערב תשעה באב, האט זיך מיר גוט איינגעקריצט אין זכרון. איך געדענק די שרעק און פאניק, וואס דער מאביליזאציע־דעקרעט האט ארויסגערופן אין שטעטלע, וועו מענער האבן זיך צעשיידט מיט זייערע פרויען, חתנים מיט זייערע כלות און קינדער מיט זייערע עלטערן און זיינען געשיקט געווארן גלייך צום מלחמה־פראנט...

די לאגע אין שטעטל האט זיך בכלל פארערגערט. מענטשן האבן אנגעווויירן דעם צוטרוי איינער צום אנדערן. איך האב פון אנפאנג פארלוירן די פריוואטע לעקציעס. און ביסלעכווייז איז אין שולע אויך שיטערער געווארן — עלטערן האבן אויפגעהערט צו שיקן זייערע קינדער אהין. די לאגע איז געווארן וואס ווייטער קריטישער. דערווייל האט זיך דער מלחמה־פראנט געהאלטן אין איין אנרוקן זיך נענטער צום שטעטלע. מ'האט שוין אנגעהויבן אויפצוכאפן דאס קנאלן פון די הארמאטן. די רוסישע סאלדאטן האבן אנגעהויבן צו גראבן אקאפעס ארום שטעטל — א סימן אז דער דייטש דערנענטערט זיך אהער.

די שולע איז שוין דאן געווען צוגעמאכט און א שרעק פארן מארגן איז געהאנגען אין דער לופט. איך האב זיך דאן איינגעקויפט א פערד און וועגעלע און איך מיט מיין פרוי און פיצל קינד האבן זיך גלאזט אין וועג צו מיר אין שטעטל אריין, קיין ליבעשוווו.

די פרשה פון אונדזערע וואגלענישן און נע־ונד זיין, ווו מ'האט געענדיקט האט בין נישט געטאגט און ווו גטאגט — נישט געענדיקט, צוויישן די טויזנטער פליטים, וואס זיינען גלאפן און פארשטאפט אלע וועגן, איז נישט דא דאס פלאץ צו באשרייבן. וועו איך בין שוין אנגעקומען אין מיין שטעטלע און נישט באוויין זיך אפילו אפרוען, זיינען אהין ארויס די דייטשן און האבן באפוילן באלד צו עוואקואירן דאס צוליב דער שלאכט, וואס האט זיך דארט צעשפילט.

האב איך ווידער געמוטן דעם וואנדער־שטעקן און שוין געפארן אין אן אנדער ריכטונג — קיין מאציוו, ווו איך האב געהאט מיין שוואגער יהושע הינדיך און פאמיליע.

דארטן בין איך געווויר געווארן, אז אונדזער טייערע ראטנע איז כמעט ווי אפגעוישט געווארן — נאר איין גאס הייזער זיינען דארט פארבליבן. ראטנער זיינען געקומען קיין מאציוו איפקויפן מעל און אנדערע שפייזן פאר דעם אפגעברענטן און

אויסגעהוילטן שטעטעלע. איך האָב זייער געבענקט נאָך דעם און האָב דאָס געוואָלט באַטראַכטן פון דער נאָענט. וואָס צו טאָן האָב איך נישט געהאַט און לעבן דאַרף מען. האָב איך אויך געפירט אַהין פאַרשידענע שפייזן און לעבנס־אַרטיקלען. דאָס פאַרברענטע שטעטל האָט אויף מיר געמאַכט אַ זייער דערדריקנדן איינדרוק: מ׳האָט נישט דערקענט קיין נאָס, ס׳איז געווען אין געדיכטע מאַסע פון ברוכוואַרג, בערג־לעך פון ציגל און שטיינער, וואָס אַ רויך האָט נאָך ערטערוויז פון זיי אַרויסגעזעצט. צום גליק האָט זיך די שטוב פון מיינע אַזוי ארצישקע און חשובע פריינד ר׳ אברהם שו״ב ע״ה און, תבדל לחיים, דאָבע (לעבט אין אַרגענטינע) זיך אַפגעשטעלט גאָנץ. איך בין אַהין טאָקע פאַרפאַרן. און דאָרטן טאָקע האָב איך איינמאָל איבערגעלעבט אַן אנגענעמע איבעראַשונג: איך בין גיזעסן און געמיטאָגט, איז אַריינגעקומען אַ יונגערמאַן און פרעגט דער באַלעבאָסטע צי קען ער קריגן עפעס אָפּעסן, ער וועט באַצאָלן (קיין געלט, פאַרשטייט זיך, האָט מען ביי אים נישט געזומען). מיר קוקן זיך ביידע מאַדנע אַן און מיט אויסגעשרייען: „קעצקער", „וואל" דערקענען מיר זיך. מיר זיינען חברים נאָך פון פינסק, וווּ מיר האָבן זיך ביידע צוזאַמען געלערנט. קעצ־קער איז שוין אין ראַטנע פאַרבליבן אַלס לערער ביז דעם לעצטן חורבן. ער האָט דאַרטן אויף דעם חינוך־פעלד געשאפן און באַווײַז גרויסע אויפטוען — צו יענער צייט האָט מיין שוויגער מיט איר פאַמיליע פאַרלאָזט די אַלטע היים און אַרויסגע־פאָרן צום שווער אין נאָרד אַמעריקע. די אַלע שמועל־גישעפטן זיינען מיר נישט גע־ווען צום האַרצן און זיינען געווען ריזיקאַליש, אָפּטמאָל אָפּילו מיטן נפש. אָזא פאַל האָט טאָקע געטראָפן מיט אַ ראַטנער מיידל, רחל העלער, יהושע דעם שוחטס, ווע־מען באַנדיטן זיינען אויבערגעפאַלן און דערשאָסן, וויבל זי האָט זיך זיי קעגנגע־שטעלט, ווען זיי האָבן געזוכט ביי איר אין פור.

וחוץ לזה האָט מיין פרוי שטאַרק געבענקט נאָך איר פאַמיליע און געוואָלט אַביסל רואיקייט. איך האָב דאָן ליקווידירט אַלע מיינע געשעפטן, וואָס האָבן מיר גראָד געגעבן דאָן גוטע פאַרדינסטן און מיט אַ נאָגנדער בענקשאפט נאָך דעם טייערן שטעטעלע ראַטנע, זיינען מיר אין 1921 אָפּגעפאָרן קיין נאָרד אַמעריקע.

די פרעמדע סביבה אַבער, מיט דעם נייעם שטייגער לעבן, נישט קענעדיק די לאַנד־שפראַך, הגם מיר האָבן איצט, נאָך אַזוי פיל וואַגלענישן און אויסגעשטאַנענע צרות, פריי אָפּגעאָטעמט, האָט אין אונדז געוואקט בענקעניש נאָכן פאַרלאָזטן לעבן אין דעם ליכן שטעטל. ס׳איז אָפּילו שוין געווען אַ צייט, וואָס מיר האָבן געוואָלט צוריקפאָרן. אָבער אויך דאָ האָט אונדז דער גוטער מזל איינגעהיט און וווּ מיט עפעס אַ געהיימער קראַפט אונדז פאַרהאַלטן און פאַרשוינט אונדזער לעבן.

דאָך האָבן מיר קיינמאָל דאָס שטעטל נישט פאַרגעסן און שטענדיק וועלן די טייערע מענטשן, אונדזערע באַקאַנטע געדענקט און זיי דערמאָנט. ביז וואָנען ס׳איז געקומען דער גרויסער אומגליק און דער וועלט־באַנדיט היטלער ימ״ש האָט די וועלט געוואָלט דערטרינקען אין ימים בלוט און אונדזער יידיש פאָלק גאָר באַזונדער גע־וואָלט פונעם ערד־קויל־לער אינגאַנצן אָפּווישן.

שוין אין די יאָרן 3-1942 האָבן זיך דאָ ביי אונדז געטראָפן קלאָנגען, אַז די דייטשן ברענגען אומעטום, וווּ זיי דרינגען אַריין, חורבן און פאַרווויסטונג, אַז זיי שעכטן און ברענגען אום באַזונדער די יידן. אָבער יעדער איינער ביי זיך אין הארצן האָט געגערט די האָפענונג, אַז ס׳איז אפשר אָלץ איבערגעטריבן. שפּעטער אָבער האָט זיך אָבער דאָס אלץ, צו אונדזער אומגליק, באַשטעטיקט.

איך האָב אויך באַלד נאָכדעם אַנגעהויבן צו דערהאַלטן פון מיין זון, אַ מילי־טערישער פעלד־ראַבינער, ברויט פונעם באַזיגטן דייטשלאַנד, אַז דער אומגליק און חורבן איז נאָך פיל גרעסער, ווי מ׳דערציילט. אויך האָט ער מיר געשריבן, אַז צו־

פּעליק האָט ער זיך געטראָפן מיט אַ ראָטנער, אברהם בארג, וואָס דערציילט אַז מען האָט אַלע ראָטנער יידן אומגעבראַכט און אין שטעטל געפינט זיך נישט קיין איין ייד. אַז ס'האָבן זיך דאָך עטלעכע צענדליק יוגנטלעכע גערעטעוועט און געפינען זיך אין אַלע צעשפרייטקייטן, אין פּאַרשידענע לאָגערן.

מיר האָבן דאָן אויסגעפונען, אַז מ'קען נישט אַזוי רואיק בליבן זיצן מיט פּאַר־לייגטע הענט און נאָר פּטרן מיט אַ טרער און קרעכץ פון דער ווייטן. אַז מיר, די זאָטע אוֹן רואיקע דאָ, מוזן אויסשטרעקן זיי, די גערעטעוועטע, הילף און שטיצע, אַז מיר מוזן זיך דאָ אַלע ראָטנער אַרגאַניזירן און וואָס אַמגיכסטן זיי אַרויסהעלפן.

אין סוף 1944 אין איינעם אַן אָוונט זיינען צו מיר אין הויז געקומען דער אַזוי איבערגעבענער שלום מעלניק, לייזער גינזבארג און נאָך איינער, וואָס איך קען מיך זיין נאָמען נישט דערמאנען און, ארומרעדנדיק די טרויעריקע לאָגע פון די פּלי־טים, זיינען מיר געקומען צו דער מסקנא, אַז מ'דאַרף גרינדן פּאַר דעם צוזעק דאָ אַ ראָטנער הילפס־קאָמיטעט, וואָס זאָל לייסטן הילף פּאַר אונדזערע אומגליקלעכע ברידער.

מ'האָט דאָן, דעם 18טן פעברואַר, צעשיקט בריוו צו אַלע לאָנדסלייט, אויך גע־דרוקט אַנאָנסן אין אַלע יידישע צייטונגען, ווו מ'האָט זיי איינגעלאָדן אין אַ געוויסן אָפּגעדונגענעם סאַלאָן אויף אַ פּאַרזאַמלונג צו אויסווייזן דעם קאָמיטעט.

דער ראָטנער רעלף קאָמיטעט איז דאן טאַקע געגרינדעט געוואָרן מיטן איינ־ציקן ציל הערלאַנגען הילף די ראָטנער פּליטים, ווו נאָר זיי געפינען זיך. אויפן אָרט האָט מען באַלד געזאַמלט אַ ענורמנדע סכום און דער קאָמיטעט האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט. ס'איז אויסגעווייזלט געוואָרן אַ פּרעזידענט, אַ וויצע און אַ סעקרעטאַר לייזער גינזבאַרג. איך גלויב, אַז דער אויבנדערמאָנטער סעקרעטאַר האָט אייך שוין צוגעשיקט די געשיכטע פונעם קאָמיטעט און זיין פֿקטיוויטעט. וואָס איך ווייל דאָ נאָר צוגעבן איז, אַז די גרעסטע פּאַרדינסטן פּאַר דער אָנטוויקלונג פון אונדזער קאָ־מיטעט, פּאַר וועלכעם עס קומט זיי פיל לויב און דאנקבארקייט, האָבן שלום מעלניק מיט זיין פרוי און קינדער. אַ דאנק זייער אומדערמידלעכער אַרבעט און דינאמישן ווילן האָבן אונדזערע אַלע אומגליקלעכע ראָטנער פּליטים אין די קאָנצענטראַציע־לאגערן, ווו זיי האָבן זיך געפונען, געקריגן געלט און פּעקלעך שפּייז, שיך און קלייד־נג און אַלץ, וואָס אַ מענטש דאַרף האָבן. די פרוי מעלניק, וואָס איז אין נ. אמעריקע געבוירן געוואָרן און האָט ראָטנע קיינמאָל נישט געקענט, האָט זיך טאָג און נאַכט אָפּגעגעבן מיט זאַמלען זאכן ביי באַקאַנטע, מיט פאקן פּעקלעך און זיי אָפּשיקן וווהין מען האָט באַדארפט. און אין דער אַרבעט האָט זי אויך אַריינגעצויגן אירע צוויי טייערע יינגלעך. זי פלעגט אויך גיין אויף אַלע באַנקעטן און זאַמלען געלט פּאַר דעם צוזעק. אויך לייזער גינזבאַרג דאַרף דערמאָנט ווערן פּאַר זיין נוצלע־כער טעטיקייט און מיפולע אַרבעט פּאַר דעם וווילטעטיקן צוזעק, וווּ אויך אַלע מיטגלידער פונעם ראָטנער רעלף קאָמיטעט, וואָס זיינען געשטאַנען אויף דער גע־הערקער הויך און געהאָלפן מיט אַלע זייערע מעגלעכקייטן זייערע אַרעמע ראָטע־זועטע ברידער, די רעשטלעך פון אונדזער אמאליקן, פּאַרשניטענעם ראָטנע.

לייבל מייטעם (מעקסיקע)

מלמדים און לערער אין אונדזער שטעטל

ווי דורך א נעפל טויכן אויף אין מיין זכרון מיינע מלמדים און לערערס, וואָס האָבן מיך מדריך געווען אין מיין היימשטעטל פון מיינע יינגסטע יאָרן אַן ביז מיין ווערן בר-מיצווה.

איך געדענק זיך א קליין קינד פון א יאָר פיר ביי מיין מאַמען אויף די פֿלייצעס: ס'איז האָרבסט-צייט, דער וועג איז א בלאָטיקער און די מאַמע בראָדזשעט מיט אירע שטיוול אין בלאָטע און טראָגט עס איר מוזיניקל אין חדר פֿריין צו איצע זלמן דעם מלמד. עס געדענקט זיך:

א גרויסער פירקאַנטיקער צימער אין א חושכדיק שטיבל אויף מצרים-גאַס (קיין אַפּיציעלע נעמען האָבן נאָך די גאַסן דעמאָלט נישט געהאַט). דער צימער האָט נישט געהאַט קיין הילצערנע פאַדלאָגע נאָר זי איז געווען אויסגעקלאַפּט פון האָרטער ליים. אויף דער דאָזיקער ליימענער פאַדלאָגע זיינען געווען אויסגעלייגט צוויי לאַנגע ברעטער און אויף די ברעטער זיינען געזעסן א צענדלינג קינדערלעך אין מיינע יאָרן און האָבן זיך געשפילט. ביי א טיש באַזונדער נעבן דעם פענצטער איז געזעסן איצע-זלמן דער מלמד און האָט געלערנט מיט צוויי קינדער דעם אלף-בית און טראָפּ.

איצע-זלמנס סיסטעם פון לערנען איז געווען אַן אינדיווידועלער. צוויי אָדער דריי קינדער פלעגן לערנען און די איבעריקע פלעגן זיך שפּילן. אַפּגעלערנט מיט די קינדער, גענומען אַנדערע און די אַפּגעלאָזט זיך שפּילן.

געווען איז איצע-זלמן א נידעריק יידל, וואָס אויסער מלמדות איז ער נאָך אויך געווען א שמש אין קלויז און ער פלעגט אַלע פרייטיק רופן אין שול אַריין און אויב איך מאַך קיין טעות נישט, פלעגט ער אויך פורים צעטראָגן שלח-מנות און באַזאָרגן א שטאָט יידן מיט געפלאָכטענע וועקסענע הבדלות.

שטענדיק האָט זיך געהערט פון זיין באָרד און וואָנציעס דער שארפער ריח פון שמעקטאַבאַק וואָס ער פלעגט האַלטן אין אירן רוקן אין נאָז אַריין און מיר פלעגן בשום אופן נישט פאַרשטיין, צו וואָס דאַרף ער עס דעם טאַבאַק וואָס רייצט אונדז דעם האַלדז, קיצלט די נאָז און פאַרשלאָגט אונדז דעם אָטעם.

פון זיינע פעדאַגאָגישע מכשירים געדענקען זיך א צוויי-דריי טאָוולען מיט אלף-ביתן, א צוויי טאָוולען מיט טראָפּן, א ביינערן טייטל און עטלעכע סידורים מיט גרויסע אותיות. נאָך א צוויי-דריי זמנים פלעגן זיך די תלמידים דאַרפן אויסלערנען ביי אים דאָוונען פליסיק, ווייסן אלע ברכות און שפּעטער אריבערגיין צו אַן עלטערן מלמד, אין א העכערער מדרגה — צו א גמרא-מלמד.

געווען איז איצע-זלמן א דערפאָלגרייכער מלמד, וואָס האָט טאָקע זייער גוט צוגעגרייט זיינע תלמידים צום חומש לערנען. צו מיר אָבער, האָט ער נישט געהאַט קיין מזל, איך בין געווען א שלימזלדיקער תלמיד. במשך פון די דריי זמנים וואָס איך האָב ביי אים געלערנט, האָב איך זיך בשום אופן נישט געקענט אויסלערנען דאָוונען. מיינע עלטערן זיינען געווען פאַרצווייפלט און אויך איך האָב געהאַט גרויס צער צוליב דעם, וואָס אלע מיינע חברים לייענען שוין פליסיק דעם סידור און זיך באַמיען צו דער-

גיין דעם סוד פון לייענען און וויפל איך פלעג זיך נישט אנשטרענגען, פלעגט ביי מיר מער ווי א סילאביזירנדיק לייענען נישט ארויסקומען. טאטע־מאמע האבן צו־געזען מיין צער און פלעגן צישאקלען מיט די קעפ: — „א פארפאלן קינד, קיין למדן וועט ער שוין נישט זיין!"

***

מיין גואל איז אבער געווען אן אנדער מלמד. פנחס דער ליטוואק — האט ער גע־הייסן. געשטאמט האט ער פון קאברין און איז געקומען צו אונדז אין שטעטל און האט געעפנט כמעט א חדר מתוקן. געווען איז מיין רבי פנחס דער ליטוואק, א ריי־נער אפנעפוצטער ייד, וואס האט שוין אפילו געטראגן א שניפס אויף זיין קלאר וויסן העמד און האט געהאט א שיינעם קול נגינה.

כלית ברירה האט מיין טאטע מיך ארויסגעגעבן צו אים אין חדר ארײן, אפשר וועט ער מאכן פון מיר א שטיקל מענטש, וויל ביי אים פלעגן טאקע קינדער — האט מען געזאגט — באוויזן וווּנדער.

וועגן דעם, ווי אזוי דער דאזיקער ליטווישער מלמד קומט צו אונדז אין ראטנע, אין אזא פארוואָרפן שטעטל, האט מען דערציילט א גאנצע מעשה; אז דאס איז ער עם אנטלאפן פון זיין שטומער וויב וואס אירע רייכע עלטערן האבן עם אים איינ־געקויפט פאר א מטמון געלט. היות, ווי ס'איז אים נמאס געווארן די געברעטענע טייבעלעך וואס זיין שטומע וויב האט אים געקארמעט און ער האט געוואלט פון איר פטור ווערן, האט ער פשוט עוקר געווען פון קאברין און האט זיך אויסבאהאלטן אין ראטנע. מיר, די תלמידים זיינע, האבן נישט געגלייבט אין דעם. מיר האבן גע־האלטן, אז ס'איז סתם רכילות, ווייל מיר האבן נישט געגלייבט, אז אזא קלוגער געלערנטער מענטש זאל התונה האבן מיט א שטומער.

איבערצייגט, אבער, האבן מיר זיך אין דער אמתדיקייט פון דער דאזיקער גע־שיכטע, וועו אין איינעם א טאג האט זיך באוויזן טאקע ביי אונדז אין חדר זיין שטומע וויב, וואס האט אים אויף איר שטום־לשון געמאכט א סקאנדאל. דער רבי האט זיך דענערוווירט, ער האט גערעדט צו איר ווי א קונצנמאכער מיט די הענט, געמאכט העוויות מיטן פנים און זיך געבעטן ביי איר, אז זי זאל אים צורו לאזן. דער סוף איז געווען, אז וועו זי האט דעם רבין שוין ארויסגעברענגט פון געדולד און גע־נומען איבערקערן די בענק, האט ער זי איבערגעלאזן מיטן חדר און איז אנטלאפן אין גאס ארײן.

זיין שטום וויב האט זיך אינגיכן איבערצייגט, אז מיט בייזן וועט זי גארנישט אויפטאן, האט זי אים נאך עטלעכע טעג, וואס זי האט אים געמאכט סקאנדאלן, צורו געלאזט און איז אוועקגעפארן צוריק צו אירע עלטערן.

דעם חדר־מתוקן האט פנחס דער ליטוואק געמאכט אין דער הויפטגאס ביי יא־סעלע רייצעס אין דער נארווא אויפגעבויעט שטוב. ער האט אין דעם גרויסן צימער ארײנגעשטעלט אמתע קלאסנבענק ווי אין א שול און האט איינגעטיילט זיינע תלמי־דים אין צוויי כיתות.

און באמת איז ער געווען אן אויסגעצייכנטער מלמד. ווי דורך א כישוף־שפרוך האב איך זיך ביי אים אויסגעלערנט לייענען און שרייבן יידיש, העברעאיש און אפילו דעם רוסישן אלף־בית.

אויסער דאוועגען האט ער מיט אונדז געלערנט חומש, תנ"ך און דקדוק. איבער־הויפט האב איך אים צו פארדאנקען מיינע ערשטע ידיעות אין העברעאישער גרא־מאטיק. די כנויים, די בייגונגען פון וועדב אין די דריי צייטן האט ער אונדז מיט וווּנדערלעכע מיטלען ממש אויסגעלערנט. אמת, דאס לערנען איז געווען א מעכא־

נישט, אבער ס׳איז געווען אנגענעם וויל מיר האבן עם דערלערנט נישט שפירנדיק און כמעט אן אנשטרענגונגען. און וויסט איר, וואס איז געווען זיין מעטאד? — נגינה! די ביגונג פון שם עצם האבן געהאט זייער ניגון. עבר, הוה, עתיד — זייערע ניגונים און ביז היינטיקן טאג געדענקען זיך נאך די דאזיקע ניגונים ווי מען זאגט עס טאקע: „גירסא דינקותא לא משתכחי".

אויסער דעם מעטאד פון געזאנג, וואס ער האט אנגעוענדט ביים לימוד פון דקדוק, חומש און פסוק, פלעגט ער נאך אויסנוצן פארשידענע שפיל־מעטאדן אין קוויטלעך און לאטאם־בכדי צו פארזיכן דאם לערנען. אויך האט ער איינגעפירט פאר־שידענע רעקארד־ביכלעך מיט מיינונגען וואס דאם איז געווען א נייעם אין ענגער צייט.

נישט לאנג איז אבער מיין רבי פנחס דער ליטווק געווען אין ראטנע. נאך א צווייי־דריי יאר קנעלונג האט ער פארלאזט אונדזער שטעטל. אפנים, עס איז אים נמאס געווארן דאם לעבן פון א פרוש און האט זיך אומגעקערט צוריק צו זיין שטו־מער ווייב אין קאברין.

***

מיין דריטער רבי איז געווען נחמיה האכשטיין. פונקט ווי אלע שטעטלדיקע יידן ובפרט מלמדים, האט ער געהאט זיין צונאמען „נחמיה לעקאר" האט מען אים גע־רופן, אפנים דערפאר, וואס ער פלעגט אלעמען חנפענען.

נחמיה איז געווען א שטרענגער מלמד און די דיסציפלין איז ביי אים געווען איינגעפירט אויף אלע הונדערט פראצענט. דער שענהן־פלאן פון די לימודים איז גע־וען אזוי פארטיילט: אינדערפרי — דאוונען און לערנען חומש; מיטאג־צייט — תנ"ך און פארנאכט — גמרא.

אין די יינגערע מדרגות פלעגט מען פונעם חומש לערנען יעדע וואך א פרשה פון דער סדרה. וואס העכער א מדרגה פלעגט די צאל פון די פרשות ווערן גרעסער. פאר פורים פלעגט מען לערנען מגילת אסתר, פאר פסח — שיר השירים מיטן סקאר־באווען ניגון און אויסטייטשונגען, פאר סוכות — קהלת און פאר תשעה־באב — מגילת איכה. די באליבטע מסכתות וואס פלעגן געלערנט ווערן זיינען געווען בבא קמא, בבא מציעא, גיטין, קדושין און ברכות. אויב דער לימוד גמרא איז אונדז נישט געווען אזוי אינטערעסאנט צוליב דעם נישט צוגעפאסטן מעכאנישן מעטאד, פלעגן מיר און דער רבי באמת אויפלעבן ביי די אגדתות. די אגדות וועגן שלמה המלך און די מלכה שבא, די אגדות וועגן חורבן בית־המקדש פלעגן צינדן אונדזערע פאנטא־זיעס און גייסטיק אונדז דערהייבן. זיי זיינען געווען א פארגיטיקונג צו אונדז פאר דעם רבינס פעטש, באליידיקונגען און צונעמען.

זייער אפט פלעגט אונדזער רבי נחמיה ארויסנפלן אין א גרימצארן, איבערהויפט אין די דאנערשטיקן וועז די „גראבע קעפ" האבן דאך נישט געקענט „אויסרעדן" די רשים פון די „בני אהרן" אדער פון „אמר — ואמרת"; דעמאלט פלעגט ער קנעפן א קניפ טאן א תלמיד, אז יענער פלעגט ארויסשפרינגען פון באנק, אדער גאר מאכן א „שלשלת" מיטן אויער, וואס דער ווייטיק זאל זיך ציען וואכן און חדשים. דערצו נאך פלעגט דער רבי ליב האבן א נאמען געבן זיינע תלמידים מיט די אויסטערלישע נעמען: „בעל־עגלה", „גראבער יונג", „איוואן", „דעמענטי", „שוסטער" „סמאלע־קאפ" און וואס נישט. ביי טויל תלמידים פלעגן זיך אנקלייבן אזויפיל נעמען, אז מיר פלעגן מוזן מאכן פון זיי ראשי־תיבות.

א גאנצע וואך איז דאם לערנען געווען א רוטין מיט דעם זעלביקן סדר. דער רבי פלעגט זאגן און מיר פלעגן נאכזאגן, דער רבי פלעגט זינגען און מיר פלעגן נאכ־

זינגען, אפטמאל נישט וויסנדיק אפילו וואס מיר זאגן און דערביי טראכטן וועגן טויזנטער אנדערע זאכן. דאנערשטיק, אבער, פלעגט פארקומען דאס פארהערן. מיר פלעגן ציטערן פאר דאנערשטיק ווי פאר מלאך המוות. אין דעם טאג פלעגן פלאמען די באקן פון די פעטש, די אויערן זיינען געווען רויט און ימען טרערן פלעגן פאר־גאסן וווערן.

דערפאר, אבער, פלעגט פרייטיק זיין דער בעסטער טאג. נאכן דאוונען פלעגן מיר זיך זעצן מעביר־זיין די סדרה און הפטורה און פרייליכע, גליקלעכע לויפן אהיים אויף גאנצע אנדערטהאלבן פרייע טעג צו אונדזערע שפילערייען און פארווילונגען.

כאטש דער רבי נחמיה איז געווען א שטרענגער און עלטערן זיינען נישט אלע־מאל געווען צופרידן מיט זייער פעדאגאגישע שטראפן לגבי די קינדער, דאך האט אים קיין „קנעלונג" קיינמאל נישט געפעלט. אפטמאל פלעגט ער אפילו מוזן מאכן שותפות מיט א צווייטן מלמד, ווייל ער אליין האט נישט געקענט באארבעטן אזוי־פיל תלמידים. געווען צייטן וועז זיין שותף איז געווען ליידער נתן דודם — א גוטער גמרא־מלמד, א גרויסער קענער, אבער די דיסציפלין פלעגט ביי אים אונטערהינקען. לייזער נתן דודם פלעגט בלויז לערנען מיט דער עלטערער גרופע גמרא, און היות ער איז געווען זייער א קורצזיכטיקער, פלעגט ער זיצן מיטן קאפ אריינגעטאן אין דער גמרא און לערנען בלויז פאר זיך און מיר פלעגן זיצן ביי די אפענע גמרות, זיך שפילן אין קנעפלעך אדער זיך קלאפן מיט די פיס אונטערן טיש. א גרויסער בר־אורין איז געווען לייזער דער מלמד, כשום אופן נישט אזא בעל מסביר ווי נחמיה, וואס האט געקענט דאס ביסל וואס ער האט געווסט אזוי צעלייגן אויף טעלערלעך ווי קיינער נישט. א געווסץ צייט האט ביי נחמיה דעם מלמד געלערנט ווי אן ארוים־העלפער מיט די עלטערע קינדער פנחס רחלקעס. געווען איז ער אן עלוי א לערנער. ביז היינטיקן טאג גדענקען זיך נאך זיינע שעורים אין גמרא חולין פון פרק „כל הבשר".

**
*

אויסער די לימודי קודש, וואס האבן געשפילט די הויפטראל אין דער דערציאונג פון שטעטל, האבן די מלמדים נישט געקענט פארזען דעם פראצעס פון סעקולארי־זאציע וואס איז פארגעקומען אין יידישן לעבן. די פארארעמונג פון שטעטל און די כסדרדיקע עמיגראציע פון שטעטל קיין אמעריקע האט געשטעלט נייע פאדערונגען דער רעליגיעזער דערציאונג: מאמעס האבן געדארפט אנשרייבן בריוו צו זייערע מענער אין די אמעריקעס; מיידלעך — צו חתנים. און טאקע אן אדרעס אויך. נישט שטענדיק האט מען געהאט די פאר קאפיקעס צו באצאלן דעם „שרייבער" פארן אנ־שרייבן דעם בריוו, און נישט אלע מאל איז דער אפטייקער געווען צופרידן, וועז מען האט אים געדרייט א קאפ מיט אנשרייבן אן אדרעס מיט לאטיינישע אותיות קיין לאנדאן אדער קיין אמעריקע. והשנית, מען האט נישט געוואלט, אז דאס אינטימע לעבן פון מאן און וויב, התן־כלה זאל ווערן א רשות הרבים דורך די בריוו וואס מען האט געמוזט אנקומען צו עמיצן אנדערש, אז ער זאל זיי אנשרייבן, און דעמאלט באווייזן זיך „שרייבער" ביי אונדז אין שטעטל, וואס גייען אויף „שטונדן", אדער ארדענען איין ביי זיך אין שטוב קלאסן פאר גרופעס מיידלעך און יינגלעך ווו מען לערנט זיי לייענען און שרייבן יידיש, העברעאיש, רוסיש און אביסל דייטש.

צווישן די פאפולערע „שרייבער" ביי אונדז אין שטעטל אנהייב 20סטן י"ה געדענקען זיך די צוויי יידישע אינטעליגענטן אברהמצי טעליסאן און אים צו לענגערע יארן יודל מלכהם (יודל קאנישטער היינט אין ארגענטינע.) סיי מיט זייער האלטונג און סיי מיט זייער קליידונג האבן זיך די דאזיקע מאדערנע לערער אויסגעטיילט פון

אלע שטעטלדיקע יונגעלייט און בחורים מיר, די חדר־יונגלעך, פלעגן מיט טיפן דרך־ארץ אריפקומען צו זיי און זיי געשטעלט פאר אונדזער צוקונפטיקן אידעאל.

אין אט דער דאזיקער פראצעס פון סעקולאריזאציע האט זיך אויך אריינגעכאפט אין די חדרים. אט א שטייגער, האט שוין מיין רבי נחמיה נישט געלערנט מיט זיי־נע תלמידים לייענען און שרייבן. צו דעם צווינק פלעגט געווייסע שעהן אין טאג אריינקומען לערנען מיט אונדז דער ערער אברהמצי טעליסאן, וואס האט מיט אונדז געלערנט יידיש, העברעאיש, רוסיש און דייטש און אויך אביסל חשבונען.

זוי אנדערש עס איז געווען דער איבערגאנג פון דעם רבין צום לערער. פון א געצווונגענער דיסציפלין זיינען מיר אריבער אין אן אינערלעכער דיסציפלין מחמת אינטערעס, מחמת אחריות אן ליבע צו די לימודים וואס מיר האבן געלערנט. פון די לערנביכער וואס אברהמצי טעליסאן האט מיט אונדז געלערנט געדענקען זיך: **„הדבור העברי", „הלשון", „בכורים"** און **„חסגנון העברי"**. איבערהויפט געדענקט זיך זייער שטארק די שעהן פון פרייער לעקטור, וועו דער לערער פלעגט פאר אונדז פארלייענען „ראבינזאן קרוזא" אדער א ראמאן פון דער שפאנישער אינקוויזיציע. יענע שעהן זיינען געווען די שענסטע אין אונדזערע קינדער־יארן און האבן אויפגע־וועקט אין אונדז דעם גרויסן חשק צו לייענען ביכער.

דאס דאזיקע בילד וואלט נישט געווען לחלוטין גאנץ, וועו מיר וועלן אויך נישט דערמאנען די גאסטראליערן־לערער, וואס פלעגן געווייסע צייטן פון יאר, זמנים און טיילווייז אין די וואקאציע־חדשים אראפכאפן זיך צו אונדז אין שטעטל, איינאנדער־נען שולן אויף צו לערנען די שטעטלדיקע יוגנט רוסיש און חשבונען. איבערהויפט זיינען דאס געווען סטודענטן אדער גימנאזיסטן פון די העכערע קלאסן גימנאזיע וואס פלעגן קומען פארדינען עטלעכע רובל בכדי צו קענען ממשיך זיין זייער שטודיום. פון די אלע לערער־גאסטראליערן וואס איז א באזונדער טשעקאווו קאפיטל פאר זיך, ge־דענקט זיך די רוסישע לערערין נינא.. וואס האט שפעטער התונה מיט אונדזערן א בן־עיר מאטל גינזבורג און האבן זיך באזעצט אין דער שכנישער גרויסער שטאט בריסק.

**
*

א ראדיקאלע ענדערונג איז געקומען אין יידישן דערציאונגסוועזן אין דער צייט

אלע תלמידים פון דער תרבות שולע מיט די לערער אין 1927.

פון דער דייטשער אָקופּאַציע (1914-1918). די מלחמה האָט צעטרייסלט די אַלטע טראַדיציאָנעלע יסודות פונעם יידישן לעבן און אויך די פעסטונג פון דער יידישער דערציאונג — דער חדר — האָט נישט געקענט אויסהאַלטן דעם דרוסנדיקן שטורעם פון דער צייט. דאָס וואָס עס איז נישט געלונגען דער פריערדיקער רוסישער רעגירונג דורך פֿאַרשידענע רעפֿארמען, איז עס כמעט געלונגען אַן שום אַנשטרענגונגען דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט. דאָס יידישע דערציאונגסווען איז סעקולאַריזירט געוואָרן דורך זיך אַליין — כמעט בנשיקה.

פֿאַראַלעל צום חדר וואָס האָט נאָך עקזיסטירט, אָבער כמעט שוין געגוסט, האָט זיך געשאַפֿן א העברעאישׂ־דייטשע שול, וואָס איז סובסידירט געוואָרן דורך דער דייטשישער אָקופּאַציע־מאַכט און דאָס שולווען איז אינגאַנצן רעפֿארמירט געוואָרן; לגמרי זיך אויסגעשיילט פונעם דעליגיעזן לבוש און באַקומען א וועלטלעכן תוכן.

דער לערער און הויפּט־פירער פון דער דאָזיקער מאַדערנער שול — וואָס איז צייטווייליק אייגנאַרדנט געוואָרן אין טריסקער „שטיבל" — איז געווען נח קעצקער, א יונגער יידיש־העברעאישער אינטעליגענט, וואָס איז צופעליק געקומען קיין ראַטנע און האָט מיט דער הילף פון דער דייטשער מאַכט געגרינדעט א שול. אין דער דאָזיקער שול האָט ער געגעבן די אויבערמאַכט די העברעאישע לימודים און האָט מיט אויבערגעבענער קנאות פֿארפֿלאַנצט די אידעע פון ציוניזם און ליבע צו העברעאיש און אירע שאַפונגען.

פון דער דאָזיקער שול איז שפעטער — בייס אויפקום פון דער פוילישער מלוכה — אויסגעוואקסן די העברעאישע שול „תרבות", וואָס האָט במשך פון די קרוב 20 יאָר פון איר עקזיסטענץ, דערצויגן די שטעטלשע יוגנט אין א נאַציאָנאַלן גייסט און זי אריינגעפירט אין די גייסטיקע און פּאָליטישע פראַבלעמען פון יידישן לעבן.

איך פֿערזענלעך בין געשטאַנען וויט פון דער דאָזיקער „תרבות"־באַוועגונג ביי אונדז אין שטעטל און דעריבער בין נישט איך דער באַפֿוגענער צו געבן די נייטיקע אָפּשאַצונג איבער דער דאָזיקער דערציאונגס־באַוועגונג ביי אונדז. איינס, אָבער, ווייל איך ציטער, אז די „תרבות"־שול מיט איר גייסטיקן פירער נח קעצקער האָבן זייער א סך צוגעטראָגן צו דער גייסטיקער דערהייבונג און אידעאַלאַגישער געשטאַלטיקונג פון אונדזער יוגנט.

מיט עטלעכע יאָר שפעטער האָט זיך אויך אָנגעהויבן צו אָנטוויקלען אין אונדזער שטעטל א יידישן סטודענטישן שול־טעטיקייט.

די געזעלשאַפטלעך־אידעאַלאַגישע דיפֿערענצירונגען אין יידישן לעבן האָבן זיך פון יאָר צו יאָר מער פֿארשאַרפט און זיי האָבן אויך אַרויפגעלייגט זייער חותם אויף דער יידישער דערציאונג. געוויסע אידעאַלאַגישע גרופּעס האָבן בשום אופן נישט געוואָלט פאַרזען דעם פּאָטענציעלן כוח פון דער יידישער שפראַך במשך פון די עטלעכע הונדערט יאָר און האָבן זיך פאַרמאַסטן צו א פלאַנירטער און באַוווסטזיניקער טעטיקייט אויפן געביט פון יידישן שולווען. עס איז קלאָר געוואָרן פאַר דער דאָזיקער גרופּע, אז יידיש קינדער מוזן דערצויגן ווערן אין דער שפראַך, ווו יידישע שעפערישקייט האָט זיך אַרויסבאַווייזן אין איר פולן גלאַנץ.

דער ערשטער פאַרמעסט אויף אזא דערציאונג זיינען געווען די „יידיש־קורסן" פאַר א גרופּע אַרעמע קינדער, ספּעציעל יתומים, וואָס זיינען אַרגאַניזירט געוואָרן דורך דעם „יתומים־קאָמיטעט" אין ראַטנע. לכתחילה איז דערבי קיין שום אידעאַלאַגיע נישט געווען. דער יתומים־קאָמיטעט האָט געהאַלטן, אז די דערציאונג פאַר דעם יתום, דעם פֿראָספּעקטיוון בעל־מלאכה דארף זיין א פראַקטישע און א גיבע און דעריבער מוז זי געפירט ווערן אויף יידיש, אויף מאַמע־לשון. שפּעטער אָבער,

וועז די דאזיקע קורסן זיינען געווען זייער באפרידיקנדיקע, קומט אויף אין די פרא־
גרעסיוו יוגנט־קרייזן דער געדאנק צו שאפן א גאנצע יידישע שול.

די דאזיקע אידעע האט ערשט געשלאגן וואורצלען בייא אונדז אין שטעטל אין
סוף 1926 יאר. די וואגיקסטע סיבות, פארוואס די דאזיקע אידעע איז צו אונדז ג־
קומען אזוי שפעט איז, איינס: די אפגעריסנקייט פון דער אלגעמיינער גרויסער יידי־
שער וועלט און צווייט: דאס פעלן פון א פאלקסטימלעכער אינטעליגענץ וואס זאל זיך
באמת אריינטירן אויף די קולטור־נויטן פון פשוטן פאלקסמענטש און בעל־מלאכה.
די פארשפעטיקונג אבער האט גארנישט געשאדט; פארקערט, וועז דאס שטעטל איז
אויך צוגעטראטן בויען די יידישע שול, איז אויפגעקומען אזויפיל ענטוזיאזם און
מסירות־נפש סיי ביי דער יוגנט און סיי ביי דעם האנטווערקערטום, אז עס האט אונדז
אלעמען פארוווונדערט.

אין סעפטעמבער 1927 עפנט זיך אויף צום ערשטן מאל אין שטעטל א פיר־
קלאסיקע יידישע פאלקשול לויטן מוסטער פון די צישא־שולן אין פוילן. אויסער דער
אפיציעלער פארוואלטערין וועלט די יידישע פאלקשול אנגעפירט דורך ארטיקע
כוחות.

ליבע, ענטוזיאזם און אומדערמידלעכע ארבעט האבן די שולטוער ארויסגעלייגט
אין זייער שול, אבער די שווערקייטן און מניעות זיינען געווען צו גרויס בכדי צו
דערהאלטן די שול ביים לעבן. עס איז אויסגעקומען צו פירן א שווערן קאמף סיי מיט
דעם עלטערן רעליגיעזן דור און סיי מיט די „תרבות"־קרייזן. איבערהויפט אבער
האט די יידישע שול געהאט אויסצושטיין שיקאנעס מצד דער פוילישער רעגירונג.
אויב די פוילישע שולמאכט האט נאך ווי עס איז טאלעריערט די רעליגיעזע דערצי־
אונג און די ציוניסטיש־העברעאישע שול, האט זי מיט אלע מיטלען געדודפט די יידי־
שע שול, וואס איז געווען צו אפיקורסיש־פריי און צו פראגרעסיוו־סאציאליסטיש.
נאך פיר חדשים עקזיסטענץ איז די יידישע שול אין אונדזער שטעטל געשלאסן
געוואָרן דורך מאכט מיטן אויסרייד, אז דער לאקאל טויג נישט.

די איינציקע שול פאר די יידישע קינדער איז איצט געבליבן די „תרבות"־שול.

תרבות שולע אין 32־1931, ביי דעם הויז פון עזריאל.

זי האָט עקזיסטירט ביי אונדז ביז סעפטעמבער 1939, ווען די צוויטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן און אונדזער געגנט איז אָקופירט געוואָרן דורך די דייטשן.

קרוב צוואנציק יאָר האָט די „תרבות"־שול עקזיסטירט. זי האָט אויפגעהאָדעוועט אַ דור פון יונגע נאַציאָנאַל־וועלטלעכע יידן, אַ קעמפעריש יוגנט, אַ באַווסטזיניקע, אַ גלויביקע. ווען האָט מיט הארץ און נשמה זיך פאַרמאָסטן ממשיך צו זיין דאָס וויטערדיקע יידיש לעבן סיי אין די תפוצות און סיי אין ארץ־ישראל.

די „תרבות"־שול האָט אויך דערמוטיקט אירע תלמידים צו פאָרן אין העכערע לערן־אַנשטאַלטן; אין העברעאישע גימנאַזיעס, אין לערער־סעמינאַרן ממשיך זיין זייער בילדונג. גרויס איז געווען דער ווילן ביי אַ סך אַביטורענטן דאָס צו טאָן, נאָר יחידים האָבן עס צוליב דער שווערער עקאָנאָמישער סיטואַציע געקענט דורכפירן. טייל האָבן פאַרענדיקט די „תרבות"־גימנאַזיע אין קאָוולע און טייל האָבן געענדיקט די העברעאישע לערער־סעמינאַרן אין ווילנע און זיינען שפעטער געוואָרן לערער אין די העברעאישע שולן אין פוילן.

אמאליא דרוג

לאָמיר ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען די דריי לערער־קדושים, וואָס האָבן דורכגעמאַכט די „תרבות"־שול, געענדיקט דעם לערער־סעמינאַר און געוואָרן לערער ביי יידן; דאָס זיינען: מאָליע דרוג, בנימין פוגאַטש און יענטע טייטעלבוים.

אין די פייערן פון דריטן חורבן איז דאָס אַלץ אומגעקומען און אויף דעם וויינט דאָס הארץ און וויל זיך נישט טרייסטן.

מעקסיקע, 16טער מארץ 1952.

ברכה כהן

זכרונות

נישט קוקנדיק וואָס די מערהייט פון די באַטיליקטע מיטארבעטער פון יזכור־בוך, האָבן אין זייערע ארבעטן באַירט די ליכטזיק פערזענלעכקייט פון דעם גייסטיקן מנהיג פון אונדזער שטעטל — וועלכער האָט באַווירן אויסצופלאַנצן אין די הערצער פון עטלעכע דורות, גלויבן, ליבע און פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט צו אונדזער פֿאָלק, לאנד און שפּראַך — און דאָס איז אונדזער גרויסער לערער און דערציער ה׳ נח קעצקער ע״ה, קען איך נישט, ביים אַנהויב פון מיינע זכרונות וועגן מיין קינדהייט און יוגנט אין ראטנע, נישט דערמאָנען אונדזער ליבן לערער. איך האַלט, אז ווען נישט דער גליקלעכער צופֿאַל, וואָס קעצקער איז אַנגעקומען צו אונדז קיין ראַטנע, וואָלט אונדזער שטעטל וואָס איז געווען אַפּגעריסן פון גרעסערע יידישע צענטערן, זיכער נישט אַרויסגעהויבן זיך צווישן די וואָליגער שטעטלעך מיט איר שיינער תרבות־שולע, מיט דער באַווסטזיניקער און העברעאיש קענענדער יוגנט, מיט אירע אַרגאַניזאַציעס און מיט איר געזונט פולסירנדיק יידיש נאַציאָנאַל לעבן. די מיינסטע דערי־נערונגען פונעם שטעטל, וואָס וועלן וויטער אַרויסגעבראַכט, זיינען פאַרבונדן מיט דער פערזאָן פונעם לערער נ. קעצקער, וואָס עד היום דערווועקט זיין נאָמען אין אונדז אָלע א יראת הכבוד.

איך בין געווען פון קצקרם ערשטע שילערינס. כ׳האָב אַנגעהויבן ביי אים פון א—ב. אַדאַנק זיין פראַקטישן סיסטעם פון לערנען און ספּעציעלער אויפמערקזאַמ־קייט צו אונדז, האָבן מיר, א קליינע גרופּע קינדער, גיך דערגרייכט מיט אונדזערע קענטענישן צו אַן עלטערער גרופּע, וועלכע האָט ניט אַנגעפאַנגען ביי קצקרן און דער לערער האָט אונדז צונויפגעגאָסן אין איין מחלקה און מיר האָבן שוין צוזאמען געלערנט און כמעט אָלע פאַרענדיקט די שולע. כ׳האָלט פאַרנויטיק צו דערמאָנען די נעמען פון מיינע האַרציקע און ליבע שול־חברות־ים, וואָס די גרעסטע טייל איז אַזוי אכזריותדיק אומגעקומען געווארן דורך די נאַצישע בעסטיעס.

די תלמידים פון דער העבערער מחלקה זיינען דאן געווען: שיינע איציקזאָן, חוה רידער, עמליה דרוג, פרומע לעקאַר, דבורה פראַסמאַן, יצחק הערש פוקס, חנא מערסיק, לייבל בלאַווישטיין ע״ה, אסתר עלבוים, גאָלדע קארנמייל, מינדל כץ (די לעצטע דריי היינט אין ארגענטינע) לייבל באיאן (מעקסיקע), חיים יוסף גוטמאן (נ. אמעריקע) און די שרייבערן פון די שורות.

די ערשטע שולע אונדזערע האָט נישט געהאט די מינימאלסטע באַקוועמ־ לעכקייטן. דאָס שטעטל איז געווען נאָך א שרפה, האָט מען נישט געהאט קיין פּא־ סיקע געבויעט, נישט קיין באַקווענע בענק, און אפילו קיין לערן־ביכער אויך נישט. אלע קעגנשטאנדן זיינען געלערנט געוואָרן אויף העברעאיש. פלעג דער לערער זיך באַנוצן מיט רוסישע לערן־ביכער. ער פלעג בשעת דער לעקציע קוקן אין רוסישן בוך און דיקטירן אויף העברעאיש; און מיר פלעגן שוין דערנאָך אויסלערנען די לעקציע פון די העפטן. כ׳וויים ניט, צי דאָס האָט מען נאָך נישט געקריגן קיין לערן־ ביכער אויף העברעאיש, אָדער אפשר האָט אונדז גאָר דער לערער געוואָלט איינ־ שפּאָרן עטלעכע זלאָטעס, וואָס מיר האָבן טאָקע נישט געהאט. וואָס די סיבה זאָל נישט זיין, איז דאָס געווען זייער נישט באַקווענם פּאַרן לערער. אָבער זיינע גרויסע פּעדאַגאָגישע פּעאיקייטן, זיין ליבע צו די קינדער, און זיין שטאַרקער ווילן פון „להרביץ תורה בישראל״ האָבן גובר געווען אַלע שטערונגען, און די תלמידים פון זיין פּרימיטיווער שול, זיינען געווען א ביישפיל מיט זייער התמדה און קענטעניש (ספּעציעל אין העברעאיש און למודי קודש) אפילו אין דער העברעאישער „ת ר ב ו ת״ - גימנאזיע אין קאָוועל, וווּ אייניקע האָבן דערנאָך גע־ לערנט. א שטיקל צייט, שוין כמעט פּאַרן פּאַרענדיקן די שולע, האָט צוואמען מיט אונדז געלערנט ברוך אליצקי פון טריסק, וועלכער איז דערנאָך באַוווסט געוואָרן ווי א טאַלאנטפולער דיכטער און וועלכער איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצים אין סאמע בלי פון זיין לעבן און שאפן. ער איז געווען אין ראַטנע, ביי זיין פעטער, דעם איידלען און ליבלעכן יידן, דעם משכיל און איבערגעבענעם ציוני אשר לעקאר.

אין יענער צייט האָט דער לערער, צו דער איבעראַשונג און שטוינונג פון די ראַטנער פרומע יידן אָנגעהויבן צו לערנען מיט אונדז משניות „בבא קמא״. פּאַר־ שטייט זיך, אז אין דעם לערנען האָבן מיר געדארפט האָבן וועד ס׳זאָל אונדז אַרויסהעלפן ביים איינזאָגן א פּרק משניות, און גראָדע וואָלטן כמעט אַלע פּאַטערם געקענט אַרויסהעלפן זייערע קינדער אין דעם למוד, זיי האָבן אָבער געהאלטן, אז ס׳איז אָן אומזין, און אפשר א פּחיתת הכבוד פּאַרן הייליקן למוד, צו לערנען אים מיט מיידלעך, און אוים פּראַטעסט נישט געוואָלט צוהעלפן די קינדער (מיין פּאַטער איז שוין דאן נישט געווען צווישן די לעבעדיקע). ברוך אַליצקי האָט דע־ מאָלט שוין געקענט משניות, ווייל פּאַר זיין קומען קיין ראַטנע, האָט ער געלערנט אין טריסק אין א חדר. פלעגן מיר אים שטענדיק בעטן ער זאָל איינזאָגן מיט אונדז די לעקציע, און ער, אַמאָל מיט גוטן ווילן, און אמאָל אפשר מיט באַדויערונג, וואָס ער האָט געמוזט מוותר זיין אויף דער געלעגנהייט צו זיין כמעט דער איינציקער וואָס קען גוט די לעקציע, פלעגט ער מיטן שיינעם טראַדיציאָנעלן גמרא־נגון, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון חדר, מיט אונדז לערנען א סוגיא פון רשות הרבים און רשות היחיד, פון שומר חנם און שומר שכר.

נאָך זייענדיק אין ראַטנע האָט ברוך אָנגעשריבן א פּאָר שירים און געווינן דעם לערער קצקר, און ער האָט אים געגעבן א גוטע מיינונג וועגן זיי. דאָס האָט אַרויסגערופן ביי אונדז, קינדער, רעספּעקט צו אים, אָבער דאָך האָט אים אונדז נישט געשטערט, צו וויצלען זיך מיט אים פּאַר זיין שרייבן מיט דער לינקער האַנט, און פּראַטעסטירן פּאַרן פּאַרנעמען בעתן שרייבן א טאָפּלט פּלאַץ ביים אַזוי אויך נישט גערעמען טיש.

א קורצע צייט נאָך ברוכס פּאַרלאָזן ראַטנע זיינען דערשינען זיינע לידער אין די „ליטעראַרישע בלעטער״ און אָנדערע אויסגאבעס; אונדז האָט עס באמת הנאה געטאָן, און ס׳איז אונדז פּאַרבליבן אן אָנגענעם געפיל פון דער צייט ווען ער איז געווען אונדזערער א שול־חבר.

נאָכן פּאַרענדיקן די שולע, האָט דער לערער זייער געוואָלט, אז מיר זאָלן פּאַר־
זעצן אונדזער שטודיום אין דער תּרבות־גימנאַזיע אין קאָוועל. צום באַדויערן, האָט
אָבער די גרעסטע מערהייט נישט געהאט קיין עקאָנאָמישע מעגלעכקייטן דאָס
אויסצופירן, און מ׳איז פּאַרבליבן אין ראָטנע, אָבער שטענדיק קולטור־דורשטיקע,
און מיטן ווילן און פּאַרלאַנג צו באַרייכערן און פּאַרטיפן אונדזערע קענטענישן
און וויסן. אָפילו יאָרן נאָך דעם, ווי מיר האָבן פּאַרענדיקט די שולע, האָט דער
לערער אַרויסגעוויזן צו אונדז, צום ערשטן אַרויסלאָז פון זיין שולע, גרויס אינטערעס
און ליבשאפט, וויל די ערשטע תלמידים זיינע, זיינען דערצויגן געוואָרן אינגאַנצן

א גרופּע יוגנטלעכע אין יאָר 1927 — אין אייזיק שטיינבארגס גאָרטן.

אונטער זיין השפּעה, אָן דער מיטהילף פון אַנדערע לערער, און ער האָט זיך נע־
פילט ווי פּאַראַנטוואָרטלעך פאַר אונדזערע מעשים און געזאָרגט פאַר אונדזער
ווייטערדיקער גייסטיקער אנטוויקלונג. ביי יעדער געלעגנהייט פלעגט ער זיך נאָכ־
פרעגן מיט וואָס מיר פאַרברענגען די צייט, וואָס מיר לייענען, און פלעגט טאָקע
כאפן מיט אונדז א שמועס איבער איבערגעלייענטע ביכער, אונדז רעקאָמענדירן
וואָס צו לייענען פון ניי־דערשינענע ווערק, און איבערהויפט אונדז בעטן לייענען
העברעאיש און מיר פלעגן אים טאָקע אויספאָלגן. און וען אפילו אלס יונגע מיידלעך
האָט אונדז אמאל געלאָקט צו נעמען אין ביבליאָטעק א בוך, א לייכטן ראָמאן, פון
זייער א פּאָפולערן און דאן זייער געלייענטן יידישן שרייבער אין פּוילן, וויסנדיק
אָבער, אז דאָס איז נישט לויטן לערעם געשמאק, און ס׳וועט אים פאַרדריסן אויב ער
וועט זיך צופעליק דערוויסן וועגן דעם, האָבן מיר דאָס נישט געטאָן. אויך האָט ער
געוואכט איבער אונדז, אז דער ציוניסטישער געדאנק, וועלכן ער האָט פון אונדזער
קינדהייט אָן איינגעפלאנצט אין אונדז, זאָל מיט אונדזער עלטער ווערן אלץ שלאָגן
טיפערע וואָרצלען, און אונדז דערפירן צו דער פאַרווירקלעכונג פון ציוניזם — עולה
זיין אלס חלוצים קיין א״י.

די ערשטע יאָרן האָט ער טאָקע געהאט נחת פון זיינע תלמידים. אלע זיינען גע־

נאַנגען אינעם וועג, וואָס ער האָט זיי געוויזן. די גאנצע יוגנט איז געווען אַנגעשלאָסן אין ציוניסטיש - סאָציאליסטישע יוגנט אָרגאניזאציעס. די לאָקאלן זיינען געווען איבערפולט מיט יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געלייענט און דיסקוטירט וועגן פאַרשידענע אקטועלע פראָבלעמען אין ציוניזם, און איך פאַרהילכט די גאַסן מיט זינגען העברעאישע א"י לידער.

צו אונדזער קריז האָבן שוין דאן געהערט אַ חוץ די אויבן־דערמאָנטע שול חברות־ים, אויך די יוגנטלעכע: אנדזשע גינזבורג, פייצע האָניק, נטע און ניסקע שפירא, די ברידער פוגאטש, לייבל גראבאָוו, יחזל מאַרקוזע ע"ה, שרה יאנאָוויטש (געפינט זיך היינט אין קאנאדע מיט איר מאַן מ. ח. שטיינבערג) און אליעזר העלד. (היינט אין ישראל), אייניקע פון אונדזער קריז האָבן שוין דורכגעמאַכט די הכשרה און געוואַרט אויף זייער תור עולה צו זיין.

פלוצלינג איז געשען אַ איבערברוך אינעם ארט דענקען און גלויבן פון זייער אַ גרויסן טייל פון דער יוגנט, א סך פון זיי האָבן זיך פלוצלינג ארומגעקוקט, אז א"י קען נישט לייזן די יידן־פראגע, אַז סוף־כל־סוף איז א"י נישט מער ווי נאָך אַ קאָלאָניע אין דער ענגלישער אימפעריע, וועלכע איז נאָך דערצו באַזעצט מיט אַראַבער, ביי וועמען מיר האָבן נישט קיין רעכט און ס'איז נישט קיין ישור צוצוגעמען זייער ערד, און נאָך אַזעלכע באַווסטע טענות. ס'קען זיין אַז די יוגנט איז דאָן געקומען צו דעם איבערברוך אוים פאַרצווייפלונג. דאָס לאנגע וואַרטן אויף סערטיפיקאטן, וועלכע די ענגלישע רעגירונג האָט טאָקע נישט באַוויליקט צו געבן, און דאָס נישט האָבן קיין

אַ גרופּע יוגנטלעכע 1929 — פון רעכטס: די ערשטע רייע זיצנדיק: פייצע האָניק, שיינע איציקזאָן, ברכה כהן (ארגענטינע), שלמה פוגאטש און גיטל קאַרש; שטייענדיק פון רעכטס: מאליע דרוג, אליעזר העלד (ישראל), ל. באַיאַן (מעקסיקע), מ. שאַפּירא, נ. שאַפּירא, פוגאטש, ח. מערסיק, ליבע אַראַנסאָן.

עקזיסטענץ מעגלעכקיטן ביי זיך אינעם אַרעמען שטעטל, האָט זיי געשטויסן אין די אַרעמס פון נייע אידייען. אין וועלכע זיי האָבן טאָקע באמת געגלויבט. וואָס די סיבה דערפון זאָל אַבער נישט זיין, איז דאָס געווען פאר אונדז זייער פיינלעך. צופעליק זיינען די ערשטע און הויפט־אַנהענגער פון דער נייער אידייע ביי אונדז אין שטעטל

געווען אלע מיינע חברים מיטן אויסנאם פון אליעזר העלד, וועלכער האט פארנו־מען דעם אמט פון סעקרעטאר אין כמעט אלע נאציאנאלע אינסטיטוציעס און לייבל גראבאוו. דאקעגן מיינע חברות און איך בתוכן, זיינען מיר טריי געבליבן דעם ציו־ניסטישע געדאנק, און נאך מיט מער עקשנות אנגעגאנגען מיט דער ארבעט לטובת גאולת הארץ, און לטובת דער מאדערנער תרבות־שולע, וואס האט שוין דאן עק־זיסטירט ביי אונדז, און וואס האט צוליב דער קלעגלעכער עקאנאמישער לאגע, אין וועלכער א גרויסער טייל פון די יידן אין ראטנע האט זיך געפונען, נישט געקענט זיך פינאנציעל אליין אויסהאלטן, און א טייל פונעם בודזשעט איז געדעקט געווארן פון אונטערנעמונגען און זאמלונגען, אין וועלכע די יוגנט האט אליין באטיליקט.

די חברים אונדזערע וועלכע האבן פארלאזט דעם ציוניסטישן לאגער, האבן אי־בער פארשידענע סיבות קיין פאליטישע טעטיקייט כמעט נישט אנגעפירט. זיי האבן אבער יא אנגעפירט א קולטור־טעטיקייט צווישן די ארבעטער מאסן. זיי האבן גע־גרינדעט א יידישע שולע, וועלכע האט די ערשטע צייט געבראכט א געווישן שפאן דער תרבות־שולע (ווייל ביז דאן האבן אלע קינדער פון שטעטל געלערנט אין „תרבות") די חברים ל. בלאוושטיין ע"ה און ל. באיאן זיינען געווארן די לערער פון שול, זיי האבן ארגאניזירט דעם דאן זייער באווסטן קעמפער פאר יידיש און טריבון זרובבל און אויך אנדערע רעדנער, איינגעלאדנט קעסטל־אונטן, פארלעזונגען און אזוי ווייטער.

פארשטייט זיך, אז קיין שטארקע אידיליע (איבערהויפט די ערשטע צייט) האט שוין צווישן אונדז נישט געהערשט, אבער דאס חברשאפט איינאנצן איז ניט איבער־געריסן געווארן, און נאכן דערלויבעניש יעדער איינער זיינע געזעלשאפטלעכע און פאר־טייאישע פליכטן, פלעגן מיר זיך טרעפן און כ'אז עווען א סדרה דיסקוסיעס, ביז קריגעריען, אזוי טאג־טעגלעך. ביז מיר זיינען געקומען צו א הסכם, אז מ'זאל שוין אויפהערן דיסקוטירן, ווייל מיר וועלן במילא נישט איבערצייגן איינער דעם צוויטן. וועגן ליטעראריש טעמעס אבער איז אונדז געווען זייער אנגענעם צו שמועסן מיט אונדזערע חברים. מיר פלעגן צוואמען לייענען די שווערע ארטיקלען אין דער דע־מאקסטיקער אינטערעסאנטער און באלערנדער דריי חדשימדיקער אויסגאבע אין העברעאיש „התקופה", דעם וואכנשוואנאל די „ליטעראריש בלעטער", אויך האבן אין יענער צייט דערגרייכט צו אונדז ביכער פון דער מאדערנער יידישער ליטעראטור ווי „די קופע" פון פרץ מארקיש; „מעפיסטא" פון א. צ. גרינבערג און אנדערע. פלעגן אונדזערע חברים מיט אונדז לייענען פראגמענטן פאדער קאפיטלעך פון די דאזיקע ביכער, אליין וואלט עם אונדז געווען שווער איינצובייסן, אויך האבן מיר דאן זיך צוגעלערנט ביי אונדזערע חברים, די יידישיסטן, צו שרייבן יידיש לויט דער נייער ארטאגראפיע, און טראץ אונדזער שטארקער ליבע און פארערונג צו העברעאיש, זיי־נען מיר געווען צופרידן צו קענען שרייבן קארעקט יידיש.

אונדזערע חברים פלעגן אונדז אפילו מזכה זיין מיט ארטיקלען פון זייער „פאלקס צייטונג". געווים האבן זיי געהאפט אזוי ארום אונדז איבערצייגן אין דער ריכטיקייט פון זייער אידייע. מיר זיינען אבער נישט געווען פון דעם טיפ „הציון ונפגע", מיר האבן זיך בלויז באקאנט מיט דער אידעאלאגיע פון קעגנער, אבער מיר זיינען שטענדיק געבליבן געטריי אונדזער אידעאל.

אויף דער דאזיקער באנייטער חברשאפט מיט אונדזערע לינקע חברים, האבן די עלטערע ציונים, צווישן זיי אויך מיטגלידער פון מיין משפחה, אויך אונדזער ליבער לערער קצקר געקוקט שטארק קרום, ווייל זיי האבן מורא געהאט, אז סוף כל סוף וועלן מיר ארונטערפאלן אונטער זייער השפעה. אבער איבערצייגנדיק זיך אז נישט קוקנדיק אויף אונדזער חברן זיך מיט חברה פון אן אנדער לאגער, איז גארנישט

געמינערט געווארן פון אונדזער אקטיוויטעט און איבערגעבנקייט לטובת אונדזער לאנד און שפראך, האט מיר אונדזער לערער אביסל אין שפאם אין גלייכצייטיק מיט צופרידנקייט געזאגט: „כ׳האב באמת הנאה פון אייער ערנסטקייט און נישט נאכ־גיביקייט, און איצט האב איך זיך איבערצייגט אז דער זאג פון חז׳ל „נשים דעתן קלות״ איז א טעותדיקער. און פאר אונדז, איז יעדע גוטע מיינונג פונעם לערער וועגן אונדז געווען א פרוידיקע איבערלעבונג.

אזוי האט דער לערער געלעבט און געווירקט ביי אונדז אין שטעטל ביזן אנקום פון בלוטיקן מבול, וואס האט פארטרונקען אין בלוט פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע, דאס גאנצע שטעטל. פון אונדזער ליבן לערער און זיין פאמיליע איז אפילו קיין זכר נישט געבליבן; ס׳איז נישטא ווער ס׳זאל נאך אים א יארצייט ליכט צינדן און א קדיש זאגן. די איינציקע, וועלכע קענען און דארפן אים דערמאנען, זיינען נאר מיר, זיינע תלמידים. און אויב, ס׳איז אפילו דא נישט דאס פאסיקע פלאץ צו רייד־ווען דעם, וויל איך דאך זאגן, אז ס׳איז אונדזער חוב צו זאגן, אז דער נאמען קצקר זאל א חן אין זיכור בוך, פאראייביקט ווערן אויף א ממשותדיקן אופן און דאס קענען מיר נאר דערגרייכן פלאנצנדיק אינעם לאנד פון זיינע טרוימען און האפענונגען — ארץ ישראל (צוליב אונדזערע באשיידענע מיטלען) כאטש א וועלדל אויף זיין נאמען. און ס׳וועט זיכער זיין לרצון און אין גייסט פון אונדזער גרויסן לערער, ווען א מידער דורכגייער וועט צווישן די בוימער פונעם וועלדל, געפלאנצט אויף זיין נאמען, הינטער דער ברענענדיקער א״י זון א שוין געפינען, און ווו ארבעטער נאך דער ארבעט, און קינדער נאכן לערנען, וועלן אין די פרייע טעג געניסן פון דער אנגענעמער פרישער לופט און מחיהדיקן שאטן.

זאל דאס ביסל זכרונות וואס כ׳האב דא פארצייכנט, דינען ווי א דערמאנונג נאך אלע מיינע טייערסטע און ליבסטע, וואס זיינען אזוי אכזריותדיק אומגעבראכט געוואָרן אין מיין געבוירן שטעטל ראטנע, און ווי א צוזאג שטענדיק זיי צו דערמאנען און ניט פארגעסן, און טראגן זייער ליכטיקן אנדענק אין אונדזערע הערצער.

אַ שפּאַציר אין אַ שיפל אויפן טייך פּריפּיעט. פון לינקס: לערער רויזן, גיטל קאַרש, לערער לעווין און אליעזר העלד (ישראל).

אַ געזעגענונגס־אָוונט פאַר די לערער רויזן און לעווין, ביי גיטל קאַרש אין הויז אין 1933. רעכטס דער ערשטער — ישראל חייט, העכער — לייבל באיאן.

מ. אַליצקי

אַנישל זכרונות

1. טריסק און ראַטנע

ביי אונדז אין שטוב האָט מען זייער ס סך גערעדט וועגן ראַטנע. מיר האָבן דאַרטן געהאט די אייגציקע קרובים אויף דער וועלט: דעם מאַטנס צווייי ברידער און ס שוועסטער. דערציילט וועגן זיי האָבן מיינע עלטערע ברידער, וועלכע זיינען אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען דאָרט צו גאַסט. איך, ס קינד, האָב זיך צוגעהערט, נישט אַלץ וואָס זיי האָבן גערעדט האָב איך פֿאַרשטאַנען, און נישט אַלץ איז געווען פֿאַר מיר אינטערעסאַנט. איך האָב נישט פֿאַרשטאַנען וועגן זיי האָבן גערעדט וועגן דער דיטשער אָקופּאַציע און וועגן זייער ר' שלמה אהרן. מיר איז אַבער געווען אינטערעסאַנט צו הערן וועגן די פּעטערס. אייגנער, דעם מאַטנס ס ברודער, איז געווען ס נידעריקער און ס שוואַרצער און גערופן האָט מען אים אשרקע. דער צווייטער, דער מאַן פון מיין מאַטנס שוועסטער כאַסיע־בריינע, איז געווען ס הויכער און ס גלאַנער און גערופן האָט מען אים אשר. דער ערשטער אשרקע, האָט קיין קינדער נישט געהאט. ביים צווייטן איז געווען ס פולע שטוב, קיין עין־הרע. וועגן דריטן פעטער, שמואל־שמחה, דעם מאַטנס ס ברודער, איז גאָר שיין געווען צו הערן: צווייי זאכן טוט ער אין שטוב — האָבן דערציילט די ברידער — ער זאָגט תהילים און מעלקט די בהמה. דאָס ערשטע האָט מיר אויסגעזען נאַטירלעך: אן אַלטער ייד דארף זאָגן תהילים. אַבער ווי טוט דאָס ס מאַנספּאַרשוין אן אַרבעט פון ס פרוי? אויך וועגן די מומעס האָבן זיי דערציילט טשיקאַווע זאכן: די מומע כאַסיע־ברייניע האָט ס ליכטיק פּנים מיט רויטע בעקעלעך און קאָן אויף קיין אָרט נישט אינזיצן. רק זי לויפט. פון שטוב אין גאַרטן אריין, פון גאַרטן אין קראָם אריין, פון קראָם אין מאַרק אריין. דאָקעגן די מומע גיטל, דעם פעטער אשרקעס ווייב, האָט ס פינצטער פּנים, זיצט גאַנצע טעג ביים פענצטער און שווייגט. קיינער האָט נאָך פון איר קיין וואָרט נישט געהערט — נישט קיין גוטס און נישט קיין שלעכטס.

איך האָב שטאַרק געוואָלט זען מיין משפּחה. איך האָב געוואָלט זען מיין מאַטנס

ברידער. איך האָב זיך פֿאַרגעשטעלט, אז אזוי האָט אויסגעזען מיין טאטע אליין, וועלכן איך האָב אינגאנצן נישט געקענט. איך האָב געוואָלט זיין צווישן אייגענע מענטשן און פילן די משפחהדיקע וואַרעמקייט, וואָס איך האָב קיינמאָל נישט געהאַט ביי זיך אין הויז, ווו איך בין געוואקסן א יתום.

דער חשק צו פֿאַרן קיין ראטנע איז נאָך גרעסער געוואָרן ביי מיר וען אין מיטן פון די צוואנציקער יאָרן איז מיין ברודער שמחה געוואָרן א חתן פֿאַר א ראָטנער מיידל. די כלה, בתיה, האָט געלויבט נישט נאָר די ראטנער מענטשן, נאָר דאָס שטעטל אַליין: ווי קומט טריסק צו ראטנע! טריסק איז דאָך א דאָרף! אין טריסק קאָן מען נאָך א רעגן פון שטוב נישט אַרויסגיין. עס שווימט און עס רינט, און ביי די שטיבער שטייען קאלוזשעס, גרויס ווי אזיערעס. אין ראָטנע אָבער זיינען שוין דאָ בריקלעך. נאָך א רעגן קאָן מען גיין פון איין פעטער צום צווייטן אפילו אין די שטעקשיך. מען דאַרף נאָר זיין פֿאַרזיכטיק און זיך נישט אויסגליטשען. אין ראָטנע איז שוין דאָ עלעקטריע! קיינער זיצט נישט, ווי אין טריסק, ביי די נאָפּט־לאָמפּן וואָס נעמען אַרויס די אויגן. און קיין ראָטנע פֿאַרט מען פון קאָוולע מיט אן אויטא (די ראָטנער רופן דאָס „אטעם"). עס איז נישט ווי אין טריסק, וווּ מען שלעפט זיך צו דער כאָן מיט איטשע נחם שקאפע און עס טרייסלט אַרויס די קישקעס פון בויך. קיין ראָטנע פֿאַרט מען ווי א פֿריץ! מען גייט צו דער סטאַנציע אויפֿן זאמד, מען נעמט א בילעט ביי שכנאן און דער „אטעם" ברענגט דיר גלייך אויפֿן אַנטקעגן די דרוגס. כאָטש איך בין שוין דעמאָלט געווען אין גרויסע שטעט, אפילו אין וואַרשע, האָט מיר דאָך ראָטנע אויסגעזען וווּנדערלעך. וואַרשע איז פֿאר מיר פרעמד, איך האָב דאָרטן קיינעם נישט. אָבער אין ראָטנע וווינען מיינע פעטערס, מיין ברודער. זיי גייען דאָס טרוקענע איבער די בריקלעך אין א רעגן, זיי זיצן אין אַווענט ביי דער עלעקטריע, זיי פֿאַרן מיטן אויטא.

איך האָב שטארק געוואָלט דאָס זען מיט די אייגענע אויגן.

2. מיין ברודער און מיינע פעטערס

אין טריסק האָבן אַלע געוווסט, אז מיין ברודער שמחה האָט גוט התונה געהאָט. אמת, דאָס ווייב איז אַביסל עלטער פון אים, אָבער אז א יתום קריגט אין נדן א שטוב, א גאַרטן, א קו, און 50 דאָלאר מזומן — איז דאָס טאקע א שמאלץ־גרוב. איך בין שוין א יינגל פון א יאָר 11-12 און וויים שוין, אז פון א גרוב קאָן די שמאלץ אויסרינען. די שטוב און די קראָם זיינען דאָך רעאַלע זאכן, און אין פאַנטאַזיע שטעל איך זיך פֿאָר ווי גרויס און שיין די שטוב איז, ווי די פֿאַליצעס פון מיין בודערס קראָם ברעכן זיך אונטער דער סחורה.

מיין גוטער ברודער לאָזט נישט איך זאָל לאנג מאָטערן מיין פאַנטאַזיע. אויפן צוויטן יאָר נאָך דער חתונה בעט ער מיך איך זאָל קומען צו אים אויף וואַקאַציע. ער שרייבט געניו ווי איך זאָל פֿאָרן: קומען קיין קאָוולע, אויף דער ראָטנער סטאַנציע אויפזוכן שכנאן, איך זאָל אים זאָגן ווער איך בין, און ער, מיין ברודער, וועט מיך שוין אפווארטן בייס „אטעם".

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז עס זיינען דא צווי ראָטנער סטאַציעס. די אויפן זאמד איז א „גוישעוואטע". זי איז פֿאר געסט, פֿאר לייַדיקגייער, ווי איך א שטייגער. דא איז דא א קאנטארקע, מען גיט בילעטן, אן אָרט, און מען נעמט צו די פעקלעך, וואָס וועלן אַרויפגעלייגט אין דער הייך. יעדער איינער זיצט באַקוועם און קוקט אַרויס דורכן פענצטערל. אַנדערש איז די צווייטע סטאַנציע אין שטאָט. דא איז נישטא קיין פענצטערלעך, קיין בילעטן, קיין ערטער. די „סטאַנציע" איז אין א פרי־

וואטער שטוב ביי ארעמע מענטשן. די הייזקע איז פול מיט פעקלעך, קאשיקעס מיט הינער, מיט זעק, פעסער אן מיט רויך. יידן, יידענעס שטופן זיך, טרעטן איינעם דעם צוויטן אויף די פיס, שרייען. זיצן שכנא פאַרט אַן מיטן אויטאָ הערן אים אלע וי דעם קאַטער. קודם וואַרפט מען ארויס אין אויטאָ די פעק און די קאשיקעס. דערנאָך קריכט מען אַליין אריין און מען בלייבט שטיין, האַלב־זיצנדיק. דאָ האָט מיר א יידענע פרוטערגערוקט א פּאָק גלייך אונטערן געזעס, אז מיטן קאָפּ האָב איך זיך אַנגעשלאָגן אַן דאך פון אויטאָ.

— נישקשה — זאָגט זי — אויפן וועג וועט זיך עס איינלייגן.

שאכנע שטיינבערג

וועז שכנא נעמט ארומגיין מיט די בילעטן וועלט ערשט אן אמתער יריד. איינער קאָן דאָס גלאט פון קעשענע נישט ארויסנעמען, א יידענע צעשיט די מטבעות פון דער פאַטשיילע, א צוויטע לאָזט אראָפּ די זאָקן בין די קנייען, א דריטע שרייט מען זאָל איר געבן דאָס רעשט. שכנא שרייט אויך אן דאָס מיט נישט גאָר קיין ריינער שפראך. אלע זיינען דענערווירט און מען לאָזט עס אוים צו שכנאן.

— קאַנסט מיך שוין נישט? אזא גרויסער ביכטו עס געוואָרן?!

— צוליכן „אטעם" מיינט ער, אז די גאַנצע וועלט איז זיינע! אז דער אטעם זאָל אים שוין ארויס!

— האָסט מורא? איך האָב דיר שוין א סך אַנגעזעצט?

— האָסט נעזען? ער דאַרף שוין זיין אין ראַטנע, און דאָ ביט זיך ערשט בילעטן? דער א־יבא רייפט מיטן שאָסי קיין בריסק. איך האָב שוין א פּאָק נישט נאָר אונטער זיך, נאָר אויף מיינע פלייצעס ליגן פעקלעך. דורכן פענצטערל זעט מען וועלדער, זומפן און וויידער וועלדער. איך האָב וועגן פאַלעסיע א סך געלערנט. עס איז די ארעמסטע געגנט אין לאנד. אין אויטאָ רעדט מען וועגן מסחר: שזוארצע יאָגעדעס און חזיר־האָר. נאָך די יאגעדעס קומען סוחרים פון בריסק, די חזיר־האָר שיקט מען קיין מעזריטש צו מאכן בערשטלעך.

מיין ברודערס שטוב איז א נידעריקע, לוימיקע כאטקע, אין געסל וווּ עס איז די פאַטשע. זי באשטייט פון אייַן גרויסן צימער. דאָס ווינקל, ווו עס שטייט דער

אויוון רופט מען די קיך. נאָך דער חתונה האָט מיין ברודער געמאַכט, אז די שטוב זאָל אויסזען לייטישער. אַראָפּגענומען דאָס שטרוי פון דאך און געלייגט שינדלען, ארומגעקלעפט מיט ליים די ווענט, אָפּגעפּארבט טיר און פענצטער. אָבער אַנטקעגן דער הויכער גרויסער שטוב פון נגידישן שוסטער זעט זי אלץ אוים נעבעדיק. אין שטוב שטייען אַ פּאָר נייע ניקלנע בעטן, אַ סאָפקע, אַ טיש מיט שטולן, אין דאָס וויגעלע פארן קינד. מיטן יונגן פּאַרפאַלק ווויינט אויך מיין ברודערס שוויגער — אַן עלטערע פרוי מיט אַ זויער פנים. זי שלאָפט אין בעט נעבן אוויון, זי קאָכט, באָקט, היט אָפּ די בהמה און דעם גאַרטן. זי האַרעווט זייער אַ סך און נאָך דער ארבעט ניט אַוועק דאָס גאַנצע שלעכטסקייט פון איר פנים. מיט פרייד דערלאַנגט זי דאָס פרישע ברויט צום טיש, די לאדושקע מילך און האָט הנאה ווען מען עסט עם מיט אָפּעטיט. מיר איז גוט ביים ברודער אין שטוב. עס היט מיך אָפּ אַ שווע־גערן בתיה און נאָך מערער איר אַלטע מאמע. מילכיקס איז דאָ לרוב, גרינסן אויך. דאָנערשטיק, פרייטיק און שבת עסט מען פליישיקס. עס איז מיר צום האַרצן דאָס משפחהדיקע לעבן: דער טומל פון מענטשן, דאָס האַוענייש אַרום דעם קינד, דאָס עסן צוואַמען וועטשערע.

איך בין געווען ביי צוויי פעטערס, ביי אשרן און ביי שמואל־שמחהן. דער פע־טער אשר איז אַ הויכער ייד מיט אַ גלאַט־פּאַרקעמטער געלער באָרד און שטרענגע בלויע אויגן. זיין הויכע פיגור גיט אים אַ שטאַלצקייט און הייסט האָבן דרך־ארץ. ער איז אַ גרויסער קענער פון העברעיש, אַ הייסער ציוניסט און לייענט דעם „היינט". די קינדער האָבן מורא פאָר אים און זיינס אַ וואָרט איז פאָר זיי אַ באַפעל. אין שטוב הערשט אַ פאטריאַרכאַלער גייסט. זיין באַפעלערישע האלטונג האָט אָבער נישט קיין שליטה אויף זיין ווייב, אויף דער מומען, כאשע־בריינע. פּאַרקערט, ווען עס קומט אריין די מומע מיט איר הייסער רידעוודיקייט און באַרעדעוודיקייט ווערט דער פעטער אזוי ווי נידעריקער, איינגעבויגענער און זיין פנים שיינט אויף

א יוגנט גרופע אין 1930

מיט אַ מילדער נאַכגעביקייט: מיר דוכט זיך, אַז די מומע קאָן מאכן עס זאָל שמייכלען אַ מענטש ווען ער איז אין דער ערגסטער שטימונג. זי איז אַרויפגעפאלן אויף מיר מיט אַזאַ קושעניש און מיט אַזויפיל גוטע רייד, אַז טרערן זיינען מיר געקומען אין די אויגן. לאַנג האָט מיך מיין מומע נישט געהאלטן. דאָ איז אין קראָם אַריינגעקומען אַ קונה, דאָ ווערן די אוגערקעס פאַרברענט פון דער זון, דאָ דאַרף זי געבן אַ „מי־שברך" שמחהן, ווֹאָם האָט דאָם בערשטל פון די שיך איבערגעלאָזט אויפן טיש. אין גרוים יאָגעניש האָט זי דערווייל אָנגעשטעלט אַ פולן טיש פאר מיר, אַוועקגעזעצט דעם פעטער ער זאָל ריידן, די קינדער זיי זאָלן מיך פאַרווייַלן. איך האָב זיך געפילט צווישן אייגן כלום און פלייש. אַנדערש איז אין הויז פון פעטער שמואל־שמחה און דער מומע חוה. אין שטוב האָבן זיי נישט די דעה, נאָר זייער טאַטער, מאַריידקע. זי איז נאָך אַלץ די בת־יחידהקע, וואָס טאָטע־מאמע ציטערן איבער איר, כאָטש זי האָט שוין אַליין קינדער. דער פעטער גייט פרום מיטן תהילים אין האַנט, אַ שטילער, אַ שווייגנדיקער און קוקט אויף אַלעמען מיט אויגן פון אַ לעמעלע, וואָס בעטן זיך: טשעפע מיך נישט! די מומע פרעגט עצות ביי דער טאָכטער, און טוט וואָס די טאָכטער הייסט. אָבער מיט די קינדער, זע איך, קאָן זיך די טאָכטער אליין נישט קיין עצה געבן. פאר מיר ווייל זי וויינט, אז זי האָלט זיי שטרענג, אויפן מאָדערנעם אופן. אָבער ווען זי זאָגט דעם קליינעם שלמהלען ער זאָל טרינקען פון גלאָז — טרינקט ער דווקא פון טשיינינק. ווען זי הייסט אים נישט שמוציק מאכן די נייע סאָפקע — טאָפּטשעט ער דווקא מיט ביידע פיסלעך אויף איר.

עטלעכע מאָל האָט מיך מיין קוזינקע געבעטן קומען אויף מיטיק. דערביי האָט זי צוגעגעבן, אז מיטיק ביי זיי אין הויז מיינט 2 בייטאָג, ווי עס פירט זיך ביי מענטשן. און דער מיטיק איז אַ פליישיקער, כאָטש עס איז אַ פראָסטער מיטוואָך. און אַלע עסן צוזאמען, ווי עס פירט זיך אין באַלעבאטישע הייזער. ווען איך בין געקומען צום מיטיק האָט זיך פרויסגעווינן, אז ביים טיש איז קיינער נישטאָ. דער מאָן איז אַוועקגעגאנגען. די קינדער זיינען זיך צעקראָכן, דער פעטער מיט דער מומען זיינען אויך נישטאָ. בין איך אַליין געזעסן ביים טיש און מיין קוזינקע האָט זיך פרום מיר געפאַרעט ווי עס וואָלטן געזעסן אַ מענטשן צען.

מיינע אַלע פעטערס ווויינען אין צענטער פון שטעטל, אין מאַרק. דער מאַרק אין ראטנע איז אנדערש ווי אין טריסק. די קראָמען זיינען צוזאמען מיט די ווויינונגען און שטייען אין גלייכע שורות. זיי בילדן אַ גרויסן קוואַדראט און אַ קליינעם דרייעק. דער דרייעק איז צוגעשטעלט צום קוואַדראט מיט דער קלענערער זייט. די הייזער זיינען מאַסיווע, אויף הויכע פונדאמענטן, אַזוי אז מען דאַרף פרויפגיין אויף הילצערנע טרעפלעך. די טרעפלעך בילדן בריקלעך, ווו אין די הייסע טעג באַהאלטן זיך קעץ, הינער און הייַמלאָזע הינט. אונטער די בריקלעך האָבן זיך יידן באַהאלטן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ראטנע איז געווען באַשאָסן פון די דייטשן. אין מאַרק ווויינען די באַלעבאטים. אין קוואדראט פון מאַרק געפינט זיך די אפטייק, שפיראם ווויין־קראָם, יאנאַוויטשעס געשעפט, עס ווויינט דאָ מיין פעטער אשרקע און מיין ברודער האָט די קראָם. אין דרייעק ווויינען מיינע פעטערס, די גרינשטיינס, די בעקערמאנס, זכריה. פון איין זייט מאַרק גייט מען מיט עטלעכע קורצע געפלעך אַרויף צום שאָסיי. פון דער צווייטער פירן צוויי לאַנגע גאסן צו באַלעזיער דערפלעך. דאָ געפינט זיך די העברעישע שול, עטלעכע קוזניעס, די פייערלעשער. הינטער די שטיבער פון מארק ציען זיך גערטנער און אַ לאנגע דארע גאס פירט אַוועק צו אַרעמע נידעריקע הייזלעך, וואָס שטייען האָלב אין בלאָטע. דאָ שטינקט מיט גארבארניע, מיט פאַרטרוקנטע בלאָטעס און צעשטויסענע קאָרע. איך האָב ליב געהאט צו זיצן מיט מיין ברודער נעבן זיין קראָם אויף צוויי

קעסטלעך און קוקן אין מארק ארויס. איך האָב געזען יידן אין אָפּגעטראָגענע קלײדער זוכנדיק אַ פּויער מיט חזיר-האָר, דעם יונגן יאנאָוויטש, וואָס פֿאָרט וווילוינגע־ריש אויפן ראָוועך; אַ מיידעלע גייט אַרום מיט אַ ליאָרע פון ניסן שפּיראָס קראָם; דער לערער קעטשקער שפּאַצירט מיט גלאָסענע טריט און האָט הנאה פון זיין וואָקציע. שפּעטער איז אַנגעפֿאָרן אַ גייער מיט שמאטעס. די פּור האָט זיך געטרייסלט אין דער גלעזער שוועכער היין און אויפגעוועקט מיין ברודער פון דרימל. מיין ברודער פלעגט זיך אויסציען, אויסגעניצן און, זעענדיק, אַז קיין קונים קומען נישט, האָט ער מיר געגומען דערציילן וועגן די ראטנער משפחות. וואָס זיי טוען, ווי זיי לעבן, וועך מיט וועמען עס קריגט זיך, און זייערע צונעמענישן, ווי הודש, טייסטער. ער האָט מיר אויך דערציילט פון אונדזערע פעטערס און נישט אַן קנאה גערעדט וועגן אשר פערלמוטער, וואָס האָט פֿארכאַפּט אַלע „גאיאָווע". זיי די „גאיאָווע" מאכן דאָס אים רייכער פון טאָג צו טאָג. ביז עס איז געקומען בתיה און אים געבראכט עפּעס אַ קיי הינטערן פֿארטוך. מיט איר איז געקומען די שוועכע אסתרקע און דער ווייסער יודל-מאירקע. די קראָם איז פּול געוואָרן מיט קינדערי־שער פּרייד. לאָמיר נישט פֿארגעסן און דערציילן וועגן דריטן פעטער אשרקע און וועגן דער מומע גיטל. די, וואָס האָבן קיין קינדער נישט געהאט. ער איז געווען אַ נידעריקער, די הענט שטענדיק פֿארשמירט מיט שווארץ פון יאגעדעס און די ארבל מיט חזיר-האָר. איך האָב זיך געפּרעגט ווי אזוי דער פעטער קאָן דאָס זיין אַ סוחר, אַז ער רעדט אַזוי וויניק. נאָך מער אויסטערליש איז געווען די מומע גיטל. שטיל ווי אַ טויב, מיט שטילע גוטע אויגן און קיין וואָרט הערט מען נישט פון איר. איין אן אינציק מאָל בין איך געווען ביי זיי אין שטוב. אין אַ שבת-פֿארנאכט, געדענק איך. האָט מיך דער פעטער געגומען אין בית-מדרש ארײַן, נישט איך האָב געוועדט צו אים, נישט ער צו מיר. געדאַוונט האָט ער שטייענדיק וויט פון מענטשן. ער האָט דערביי אויסגעכאַפּט אַלע פליגן פון דער שויב. געכאַפּט און גלייך אָפּגע־לאָזט. אין שטוב האָבן מיר געטראָפֿן דער מומע גיטל בײַם פענצטער.

— דאָס איז מאטעסל, נחמנס מוזיניק.

דאָס זיינען געווען די אייניציקע וועלטער וואָס כ'האָב געהערט פון פעטער. די מומע האָט נישט געענטפערט. אָן וועלטער האָט זי אַוועקגעשטעלט אויפן טיש אַ טעלער מיט זויערמילך, חלה, גרינע ציבעלעס און אָן וועלטער האָט זי זיך ווידער אַוועקגעזעצט בײַם פענצטער. מיר איז געווען פיינלעך, אָן וועלטער בין איך אַרויס פון שטוב.

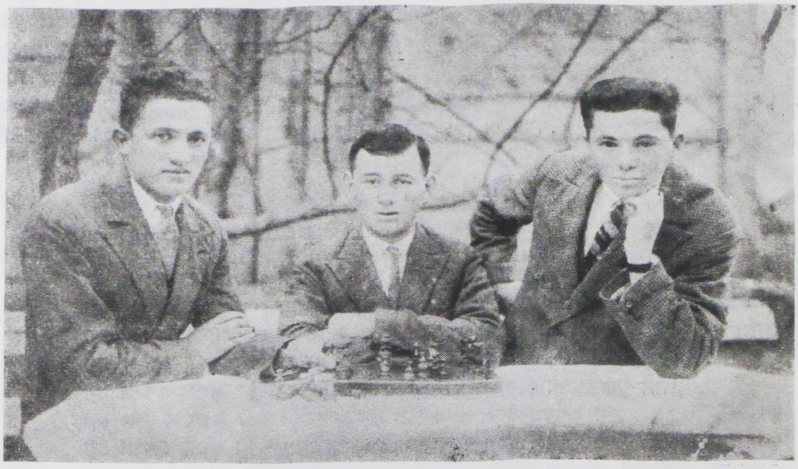
3. יאנאָוויטשעס בריקל

עטלעכע יאָר האָב איך פֿארבראכט מיין וואקאַציע אין ראטנע. עס איז מיר גוט געווען בײַם ברודער און גוט ביי דער מומען כאַסיע-ברײַנע. ביי דער מומען האָב איך זייער ליב געהאט צו נעכטיקן. איך בין געשלאָפן אין פֿאַדערשטן גרויסן ציממער אויף דער סעראטענער קאשעטקע, וווּ דאָס פענצטער איז געווען קעגן די גרינשטיינס. אינדערפרי האָבן מיך אויפגעוועקט די גרינגע טריט פון דער מומען. דאָס איז זי געגאנגען ארויסלאָזן די קו. איך האָב געעפנט די לאָדנס און אַ יונגע שיין האָט מיר פֿארגאָסן די אויגן. איבער די הייזער איז געהאנגען אַ גרינגער נעפּל און דער דאך פון די בעקערמאנס האָט געגלאנצט מיט גרין. וועג איך האָב זיך אויסגעדרייט צו כאפן ווידער אַ שלאָף איז אויפן בענקל געשטאנען אַ גלאָז פרישע זויערעמע מילך.

איך האָב געהאט אויך פֿראבלעמען. זיי זיינען געווען חברים און מיידלעך.

ראטנע איז געווען שטארק ציוניסטיש און איך בין געווען א יידישיסט. אפילו מיט מיין אייגענעם קוזין שמחהן האב איך נישט געקאנט ווערן נאענט. בייטאג — יא. זיינען מיר ארומגעגאנגען, גערעדט, אבער אין אונט איז ער אווען צו די חלוצים אין קלוב און איך בין געבליבן אליין. נישט איינמאל האט ער מיך גערופן: קום, ווען זען שיינע מיידלער, איך בין אבער געווען פארביסן, אפילו צוליב א מיידל ווען איך נישט גיין אין א ציוניסטישן קלוב!

דאם מיינט נישט, אז אין ראטנע זיינען נישט געווען קיין יידישיסטן. געווען א גאנץ גרויסע גרופע, וואם האט אויך געהאט א ביבליאטעק. ביבליאטעקארין איז געווען גיטל קארש, א שיין אנגענעם ווייבל. געווען דער שטענדיק שמייכלענדיקער באיאן, וואם האט זיך שפעטער געלערנט אין ווילנער לערער־סעמינאר. געווען ניסן שפירא. זיי זיינען אבער אלע געווען עלטער פון מיר. זיי זיינען שוין געווען גרויסע.

פון רעכטס: וועלוול אברך, הירשל מערסיק (ביידע אומגעקומען) און ישראל האניק (ארגענטינע)

מיט דער צייט איז אויך דער פראבלעם געלייזט געווארן. עס האבן זיך אפגע־זוכט יידישיסטן אויך אין מיין עלטער. מיין ערשטער חבר איז געווען אהרן־יענקל גינזבורג. א ווילער גוטמוטיקער יינגל, וואם וואלט פאר יענעם די נשמה אווען־ געגעבן. ער האט זייער שיין געשפילט פידל. טייערע אונטן האבן מיר געהאט אין זיין קליינעם נידעריקן כאטקעלע. דערנאך בין איך נאענט געווארן מיט וועלוול אברך און הערשל מערסיק. דער ערשטער האט געווויינט נעבן מיין פעטער אשר. דאם, וואם אונדזערע פאמיליעס האבן געפירט ברוגזן וויל איינער האט ביים צווייטן צוגענומען דעם קונה, האט נישט געשטערט אונדזער פריינטשאפט. איך האב וועלוולן ליב געהאט צוליב זיין ריינקייט און זויבערקייט. די שיך האבן ביי אים שטענדיק געגלאנצט, די הויזן זיינען געווען געפרעסט און אין קעשענע האט ער כסדר געהאט א קעמעלע צו די האר. ער האט געהאט ברוינע גוטע אויגן און ג־ רעדט שטיל, מיט הארין, פונקט אזא שטילער און איידעלער יינגל איז געווען הערשל מערסיק. ער איז געווען א שווייגער, ליב געהאט צו לייענען. לאנגע שבתים זיינען מיר אפגעלעגן ביי הערשלען אין סאד. ער האט געשמייכלט און פון יעדן בוים מכבד

געווען מיט פּירות. נאָך דער באַקאַנטשאַפט מיט וועלוולען און הערשלען איז אויך געלייזט געוואָרן דאָס פּראָבלעם פון מיידלעך. עס איז געלייזט געוואָרן בײַ יאַנאַ־וויטשן אויפן בריקל. נאָך נײַן אזײגער, ווען די קראָם איז פּאַרמאַכט געוואָרן איז אַרויסגעקומען פֿייגע, אַן אויסגעפּוצטע, אַ פּרישע, עס זײַנען געקומען אַנדערע, און מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזט שפּאַצירן. עס געדענקען זיך די ליבטיקע זומער־נעכט אויפן ראטנער שאָסיי. די לבנה איז רײַן, ווײַס. פון די זומפֿן הויבן זיך דינע לייליעכער. עס איז שטיל. פון שטעטל זײַנען זיך נאָר די גלאַנציקע דעכער און די לאָמטערנס. אויפֿן וועג לאָזן זיך אַרויס לאַנגע שורות יונגווּאַרג. מען זינגט, מען לאַכט. אין וויסן ליכט זיינען די וויסע מיידלשע בלוזקעס נאָך וויסער. איין גרופּע זינגט: „מדוע העולם הפוך כל־כך". די צוויטע — „זאָל זיין, אַז איך בין אין דער לופט מיינע שלעסער". אין אַלע לידער איז טרויער און פּרעטענזיע. דאָ פֿאַרגעסט מען אויך, אז מען איז העברעיסטן און ייִדישיסטן. וועלן מען באַגעגנט זיך שטוויסט מען זיך אָן, מען פֿאַרטשעפּעט אייגער דעם צוויטן. שפּעטער וועלן די שורות קלענער. זיי שפּאַלטן זיך, פֿערטלען זיך, אַכטלען זיך, ביז עס בלייבט צו צוויי. אונדזער גרופּע קערט זיך אום דערנאָך צו יאַנאַוויטשעס בריקל. דאָ זיצן מיר שפּעט, שפּעט. עס איז מיר נאָר זייער נישט צום האַרצן, וואָס מיין מומע דאַרף אַראָפגיין אזוי שפּעט פון בעט און מיר אויפמאַכן די טיר.

4. קדושים

עס איז מער נישטאָ מיין ברודער שמואל־שמחה
עס איז נישטאָ זיין ווייב בתיה מיט איר מוטער
עס איז נישטאָ די שוואַרצע אפּטרקע און דער ווייסער יהודה־מאירקע
עס איז נישטאָ דער פּעטער אשר און די מומע כאַשעבריינע,
עס זיינען נישטאָ זייערע קינדער און זייערע קינדערס קינדער.
עס איז נישטאָ דער פּעטער שמואל־שמחה און די מומע חוה,
עס איז נישטאָ זייער טאָכטער און דער טאָכטערס זין,
עס איז נישטאָ דער פּעטער אשרקע און די מומע גיטל
עס איז נישטאָ אהרן־יענקל גינזבורג, וועלוול אברך, הערשל מערסיק.
נישטאָ די שפּיראָס, די בעקערמאנס, די גרינשטיינס.
נישטאָ דער לערער קעטשקער און נישטאָ איז פּייגע יאַנאַוויטש;
נישטאָ די העברעאיסטן, נישטאָ די ייִדישיסטן,
נישטאָ די גרויסע עדה ראטנער ייִדן.
ליבער ליינער, ליין די נעמען נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל, ליין זיי שטיל,
דאָס זיינען די נעמען פון קדושים.

ישראל האניק

דאָס טרויעריקע געזאַנג

אין אַנדענק פון מיין ליכטיקן פאַטער ז כ ר י ה ו .

וועג זוסמאן איז געקומען פון זיין ארבעט, צו עסן מיטיק, האָט ער געטראָפן זיין פרוי, א טויט-ערנסטע, מיט א בלאַסן געזיכט. די אויגן זיינען געווען ביי איר פאַרווויינטע, אַן אומעט איז ווי געווען אין זיין הויז און אַלץ אַריינגעפירט אין טרויער, די צימערן זיינען נישט געווען אויפגעראומט ווי אַלע טאָג, עפעס האָט גע־ווירקט, עפעס איז געשען. און וועג ער האָט אַנגעהויבן נאָכפרעגן זיך ביי איר, דאָן האָט ער שוין אין ענטפער געווואוסט אַז עפעס האָט פאַסירט...

זיין טעכטערל וואָס איז געווען אין הויף, דערהערנדיק דעם פאַטערס קול איז אַריינגעלאָפן און זיך אַרויפגעכאַפט אויף זיינע אַרעמס ווי שטענדיק, און אים גלייך דערציילט פון א בריוו, וואָס דער בריוו־טרעגער האָט אָפגעגעבן דער מוטער, און די מאמע האָט געווויינט...

ר׳ זכריה האַניק, א סוחר פון רויכ־
ווארג און אַנדערע אַרטיקלען

שטיקנדיקע טרערן האָבן אים געווארגן אין האַלדז, דער קערפער האָט אַנגע־הויבן ציטערן, ווי אומגלויבלעך די טראַגישע ידיעה איז. שבנים זיינען אַריינגעקומען און אים באַרואיקט. זוסמאן איז ווי געפלעפט געווארן, זיצנדיק אזוי ביי דעם טיש מיט דעם קאָפ אַראָפּגעלאָזט. שווערע נעפּלהאַפטע פאַנטאַזיעס האָבן זיך אים פאַר־

געשטעלט, דאָרט, אין יענע ווייטן אין זיין נאָענטער און האַרציקער היים איז האַרץ רייסנדער טרויער, פיינלעכע טראָגעדיעס שפילן זיך אָפּ אין זיין פאַמיליע...

א דערדריקנדיקע שטילקייט פול מיט ערנסט, עפעס האָבן אַלע אַנווועזנדע אַזוי רחמנותדיק געקוקט, יעדער איז געזעסן אויף זיין פלאַץ, און מיט די בליקן באַדויערט אָט די טרויעריקע נייעס. ס'איז ווי אויסגעקומען, אז אַלע טראכטן און באַנעמען איצט דעם טויט, וואָס קומט אַזוי מיסטיש אין דער אייביקייט, מיט זיין אויסטער־לישן געשטאַלט.

עס שווּעבן געדאנקען אין זיין מוח, אָט זעט ער זיין פאַטערס געשטאַלט, זיין געמיטלעך געזיכט, מיט זיינע כאַראקטעריסטישע שטריכן. ער דערמאָנט זיך כרונות איינצלהייטן פון זיין יוגנט, פון דער היים, פון ברודער און שוועסטער...

ווי נאָטירלעך ער האָט דאָס באַגרייפט און באַנומען, ווי פשוט דער מענטש דאַרף זיך צופאסן צו די אומשטענדן. אין פאַרלויף פון יאָר־טויזנטער, און דאָך, אזא צערפולער יאוּשדיקער אומעט, מיט שרעקלעכע קאָשמארן, וואָס פירן דעם געדאנק אין דעם וועלט לאַבירינט, און פרעגן און זוכן אן ענטפער אויף לעבן און טויט — און וואָס איז די שפיל פון זיין און פאַרגיין — — —

זוסמאן איז אזוי געזעסן פאַרזונקען אין טרויעריקן טראַכטן א לאַנגע וויילע. ביז זיין טעכטערל האָט אים איבערגעריסן, און געבעטן אז ער זאָל איר גיין לייגן שלאָפן, און איר זינגען ווי די געווינהייט איז. ביז זי וועלט אַנטשלאָפן. ער האָט איר געמוזט צוליב־טאָן ווי שטענדיק, און ער איז אַריין אין צימער אַנטשלעפן איר.

— פאפיטאָ זינג, — האָט זי אַנגעהויבן יעדע וויילע, און ער האָט געמוזט זינגען, אויסזינגען זיין טרויער, און וויטיקלעך געמיט, וואָס האָט אזוי געדריקט ביז פיינלעכע וויטיקן.

זינגעדיק אזוי ער זיך דערמאָנט זיינע קינדער־יאָרן, און דאָס געוואלדיקע צערטלען פון זיינע עלטערן. דער זעלבער וועג און דער זעלבער ציל וואָס פירט די נאָענצע וועלט אין אפגרונט, — אבער מען מוז זינגען אין אַלע אומשטענדן, אין אַלע צייטן, דאָס לעבן זינגט. אזוי האָט זוסמאן געטראכט פארחלומט, און געזען פאר זיך די רעאַלע ווירקלעכקייט אין אָט דעם טרויעריקן געזאנג. ס'איז א טריבער האַרבסט - טאָג, א בייזער ווינט מיט א דריבנע רעגנדל פאָטשט אין פנים, אין שטעטל איז א לויה, מענטשן גייען און באַגליטן, און מוטערס, פאָטערס וויגן איין זייערע קינדער. און הפקר איז דאָס געווויין און דאָס צער פון דער פאַמיליע. ס'בלייבט א וויטיק א פארלוסט. ביז דער פארגעסנקייט, וואָס קומט שטענדיק. און דער פראָצעס פון זיין צייט גייט זיין וועג, אין לעבנס־רוים...

(געדרוקט „מארגנצייטונג", 1940).

איסר קאמינסקי

זכרונות פון דער נישט וויטער פאַרנאַנגענהייט

געווען אמאָל א שטעטל, וואָס האָט געאָטעמט מיט יידיש לעבן און וואָס האָט פאַרנומען אַן אַנגעזעענעם פלאַץ צווישן די הונדערטער און טויזנטער יידישע שטעט און שטעטלעך אין אוקראינע און פוילן.

איך טראָג מיך אַריבער אין מיינע זכרונות צו יענער צייט מיט העכער דרעי צענדליק יאָר צוריק, וועלן איך בין נאָך געווען א קינד, און איך האָב פאַרלאָזט מיין געבוירן־שטעטל ראָטנע און מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין דער קרייז־שטאָט קאָוו־לע. ס'האָבן זיך אָבער אין מיין זכרון איינגעקריצט אַוויפיל זאָכן, מענטשן און געווויי־הייטן, וואָס בעטן זיך מען זאָל זיי פאַראייביקן.

עס דערמאָנט זיך מיר דאָס סטעפינער שטיבל וואָס איז געווען גרויס, באַלויכטן מיט פענצטער פון אַלע ווינקלעלעך. לענג אויס פון שטיבל, פון ביידע זייטן, שטייען די הרובעם וואָס פלעגן אום ווינטער אויסגעהייצט ווערן. עטלעכע בחורים וועלכע האָבן שוין פאַרלאָזט די חדרים פלעגן זיצן און לערנען. דערנאָך דערמאָנט זיך מיר די שטוב, ווו עס פלעגט איינשטיין דער סטעפינער רבי, וועלן ער פלעגט קומען אין אונדזער שטאָט. אין די ווינטערדיקע שבתים פלעגט די שטוב פאַרוואַנדלט ווערן אין אַן עזרת נשים און אונדזערע מאַמעס האָבן דאָרט געדאַווענט. נאָך דער שטוב איז געווען א פלאַץ וואָס האָט אָפגעטיילט דאָס „נייע שטיבל" פון דעם אַלטן סטעפינער שטיבל וווּ עס פלעגט שטיין א פאַס מיט וואַסער אין וועלכן יידן פלעגן אָפטונקען זייערע הענט נאָך נקיות. מיר, קונדיסים פלעגן אין די שמחת־תורהדיקע ביינאַכטן אַראָפלאָזן ברעטלעך מיט אַנגעצונדענע ליכטלעך און פלעגן אויסזינגען מיט התלהבות: קול־מבשר, מבשר ואומר, אליין נישט וויסנדיק צוליב וואָס מיר טוען דאָס. דאָס אַלטע סטעפינער שטיבל איז געווען פאַר אונדז קינדער איינגעהילט אין א שלייער פון גע־היימניש. עס פלעגן ארומגיין גאַנצע לעגענדעס פון דעם אַלטן שטיבל, דאָרטן איז געשטאַנען דאָס בעמ, די שטול און טיש פון דעם ניעסכיזשער צדיק ר' יצחק ז"ל. די באבעס און זיידעס פלעגן דערציילן זיינע גרויסע מופתים וואָס ער פלעגט פראַווען, אַלטע יידן פלעגן אויך דערציילן פון דעם שטרייט וואָס איז אָנגעגאַנגען צווישן דער נעסכיזשער דינאסטיע און דעם טריסקער הויף. אונדז קינדער, האָט זייער גלאָקט צו וויסן וואָס עס טוט זיך דאָרטן, און מיר פלעגן דורך די שפאַלטן פון די צעבראָכענע לאָדנע אַרייַנקוקן אינעווייניק. אָדער גאָר נאָכלויפן ר' חיים דעם שמש, וואָס איז געווען שמש סיי אין דער גרויסער שול, סיי אין סטעפיניער שטיבל, וועלן ער פלעגט אַהין אַריינגיין. מיר פלעגן בשעת מעשה טראַכטן: זע נאָר, ווי ער האָט גאָר נישט מורא צו גיין אַהינצו.

געווען א נידעריק קליין יידעלע דער ר' חיים שמש, מיט א שוואַרץ בערדל. ער

פלעגט מיט באַזונדערן פּיעטעט אָפּהיטן די רייַנקייט פון די אויבנדערמאָנטע בתי־תפילות. וועלן מען פלעגט אַרויסנקומען ערב שבת אין שול פלעגט פון אלע ווינקלעך כלאנקען די זויבערקייט.

פּרייטיק בייטאָג, גלייך ווי די יידן פלעגן פאַרלאָזן די בתי־מדרשים, פלעגט זיך ר׳ חיים נעמען צו דער צוגרייטונג לכבוד שבת. ר׳ חיים איז געווען פון די יידן וואָס האָבן געהאַלטן פון המאחרים לצאת מן השבת וממהרים לבוא. פלעגט מען טאקע זען אז באַלד נאָך דעם פּרייטיקדיקן ראָסל־פלייש וועלן יידן פלעגן גיין אין שטיבל זאָגן שיר השירים אָדער מעביר זיין די סדרה פון דער וואָך, זיינען שוין געשטאַנען די טישן פאַרשפּרייט מיט ווייסע טישטעכער, די לייכטער צעשטעלט איבער דער לענג פון די לאַנגע טישן. איך דערמאָן זיך וועלן מען האָט אין דער גרויסער שול און אין סטעפּעניער שטיבל איינגעפּירט די גאז־לאָמפּן, מיט וואָס פאר א צופרידנקייט פלעגט ר׳ חיים לויפן אויפן לייטערל אן פלעגט אָנצינדן אין לאָמפּ נאָך דעם אנ־דערן, גרויס איז געווען די פרייד פון ר׳ חיימען, וועלן יידן פלעגן קומען צו קבלת־שבת אויסגעפּוצטע, אויסגעצוואָגענע, מיט די שיינע אויסגעקעמטע בערד. גרויס פרייד האָט אויך ר׳ חיים געהאַט אז עס פלעגט אים געלונגען צו באַזאָרגן אלע אורחים וואָס פלעגן זיך געפינען אין שטעטל שבת.

און אָט דערמאָן איך זיך:

מיט געמאָסטענע טריט גייט ר׳ בן ציון שטיינגארטן ע״ה פון זיין מזרח ווינקל צום בעלעמער, נעבן אים א פּאָר חשובע בעלי־בתים. איינגעווינקלט אין זייערע לאַנגע טליתים, מיט די זילבערנע עטרות אויף די קעפּ. מיט א ציטערדיקער שטימע הייבט ר׳ בן ציון אָן צו זאָגן דעם „יהי רצון״ פון ראש חודש בענטשן. דער שיינער ייד און למדן ר׳ בן ציון, האָט געהאט א הזקה ראש חודש צו בענטשן. אליין האָט ער געשטאמט פון א דאַרף נאָענט פון ראטנע, אירניק האָט עס געהייסן, ער האָט אָבער פון זיין פריעסטער יונגט אַרויסגעווינן גרויס חשק צום לערנען. און וויי עס האָט מיר דער־ציילט מיין מאמע, א לייבלעכע קוזינע פון ר׳ בן ציון, פלעגט ער פאָרן קיין ראטנע און דאָרטן לערנען מיט ר׳ יוסף לייבענו דעם דיין. שפּעטער וועלן ער איז געוואָרן ר׳ שלמה יואל דעם שוחטם אייידעם, פלעגט ער מיט זיין שוועָר לערנען, היינט בענטשט ר׳ בן ציון ראש חודש. ער פלעגט שטענדיק זאָגן די תפילות מיט אָזויפיל מתיקות, אז מען פלעגט פילן בפועל ממש, אז ער וויל „אויף כוח״ אַרויסריסן ביי דעם רבש״ע א גוטן חודש פאר זיינע ברידער. עס קלינגט נאָך איצט אין די אויערן זיין שטימע, וועלן ער פלעגט זאָגן — חיים אַרוכים, חיים של פּרנסה. חיים שיש בהם יראת שמים ויראת חטא. אָדער וועלן ער פלעגט אַרויסזאָגן וכל מי שעוסקים בצרכי ציבור באמונה, האָט איר געפילט בפועל ממש, אז ער וויל דעם רבש״ע איבער־צייגן אז זיינע ברידער זיינען אמתע כשרע טייערע יידן. מיט א גאָר באַזונדערער התרוממות פלעגט ר׳ בן ציון בענטשן דעם חודש אלול, ער פלעגט גלייך אָנווּאַרפן אן אימה. אלע מתפללים האָבן גלייך דערפילט, אז עס דערנענטערן זיך די הייליקע טעג, און מען דאַרף זיך גרייטן צום יום־הדין. אויף מאָרגן נאָך ראש חודש פלעגט איר שוין באמערקן ווי עס גייען מער יידן אין די בתי־מדרשים, צום פרימאָרגנדיקן דאַוונען, די וואָס פלעגן דאַוונען ביחידות, האָבן זיך באַהאָפּטן צום ציבור, דאָס ge־שאָל פון די שופרות פלעגט זיך הערן פון אלע בתי־מדרשים. מיר קונדיסים פלעגן שטילערהייט נעמען דעם שופר, מיר פלעגן זיך לערנען בלאָזן. פון די שטיבער וווּ עס האָבן געווויינט די בעלי־תפילות פון די פאַרשידענע בתי־מדרשים פלעגט איר הערן ווי מען חזרט זיך איבער די ניגונים פון די ספּעציעלע ימים נוראימדיקע תפילות. אלט און יונג פלעגן זאָגן מיט מער כונה דעם יום תהלים. אפילו דער טויב־שטומער מאָטל וואָס איז פאר מיר געווען א רעטענישׁ, פלעגט אויך פרומער ווערן. דער דאזיקער

טויב שטומער האָט געקענט לייענען, געקענט שרייבן, געקענט מאכן די גרעסטע חשבונות, מיר פלעגן אים בעטן, פלעגט ער אונדז צוליב טאָן און באַווייזן זיינע קענטענישן. ער פלעגט אויך מיט מער כונה דאוונען אין די דאָזיקע טעג און פלעגט בייז ווערן מען האָט אים אין מיטן דאוונען עפּעס געפרעגט. האָט דאָן ערויפגעלייגט אַ פּינגער אויף דעם מויל, וואָס האָט געהייסן: אסור לדבר.

מיר קונדיסים פלעגן שוין דאָן זיין געכאַפּט אין דער מעשה, ד"ה מיר פלעגן שוין אַפּנאַרן דעם רבין מיט אַ מנחה ומעריב, אַדער בכלל אים נישט פאַלגן. דער רבי ר' נחמיה ע"ה פלעגט אונדז זאָגן אַז מען דאַרף דאוונען ווי מען ציילט געלט, להבדיל. געווען אַ גוטער מלמד ר' נחמיה. זיין ספּעציאַליטעט איז געווען חומש, רש"י און תנ"ך. געווען אַ בייזער רבי, פלעגט שלאָגן מכות רצח. מיר אַליין מיינע אויערן אונטערגעריסן, אַבער ביי אים אין הדר האָב איך געהאַט אַ פּעולה. אויך מיר, די קונדיסים האָבן דערפילט דעם ציטער פון די אַנקומענדיקע טעג און מיט התמדה געלערנט און געדאוונט. מיר זיינען געווען זיכער אַז מיט אונדזערע תפילות בעטן מיר אוים אַ גוט געזונט יאָר פאַר אונדזערע עלטערן און פאַר דעם יידישן כלל. ר' נחמיה פלעגט אונדז זאָגן: געדענקט, אַז מיט אייערע תפילות וועלכע קומען פון ריינע הערצער, זענט איר בכוח צו דערגרייכן אַ סך מער ווי מיר די עלטערע. בשעת־מעשה פלעגט נישט איין קינד פאַר זיך אַליין זיך מתודה זיין. און פאַרשידענע זאָכן פלעגן אים קומען אויף זיין קינדערשן געדאַנק. דאָס קינד פלעגט דערביי טראַכטן, אַז פון היינט און וויַיטער וועט ער אויסמיידן צו זינדיקן. אין דעם חדר ביי ר' נחמיהן האָט אונדז אַנגעהויבן לערנען לייענען און שרייבן דער לערער אברהמצי טעלעזאָן ע"ה, געקענט האָב איך דעם לערער אברהמצי ע"ה שוין פון פריער, וויַיל מיין עלטערע שוועסטער און ברודער האָבן זיך ביי אים געלערנט. ווי איך געדענק, איז ער בכלל געווען אין יענער צייט צוגישן די געציילטע לערער וואָס האָבן געלערנט שרייבן און לייענען. געווען אַ שיינער ייד, ר' אברהמצי, אַזוי פלעגן מיר אים רופן אין שטעטל. שטענדיק שיין געפּוצט, מיט דעם שיינעם וויסן קראַגן, מיט דער שיינער אויסגעקעמטער באָרד, מיט אַ שטעקעלע פלעגט ער אַרומשפּאַצירן פון איין שטוב אין דער צוויטער און געבן „אוראָקן". געווען אַ ייד וואָס אַ חוץ זיין אַ גוטער לערער האָט ער אויך געקענט אַ בלאָט גמרא. ער האָט ניט ליב געהאַט זיך מישן אין קהל־זאכן, זיינע שיינע אויגן קוקן נאָך איצט אין דימיון אויף מיר אַזוי מילד מיט אַ רחמנות געפיל, וועלן ער דיקטירט אונדז אַ „דיקטאַווקע" און איך דאַרף אַנשרייבן „מלח" (זאלץ) שרייב איך אַן „מלך" (אַ קייסער) און ער זאָגט מיר: שרייב אַן אַ געזאַלצענעם קייסער און איך כאַפּ זיך אין פאַריכט מיין טעות.

אַ ספּעציעלע פריינדשאַפּט האָט אונדז פאַרבונדן מיט דעם לערער ר' אברהמצי, וויַיל ווי געזאָגט איז ער געווען דער לערער פון אַלע צו יענער צייט באַלעבאַטישע קינדער. עס דערמאָנט זיך מיר אַן עפּיזאָד: מיין טאַטע ר' יצחק ע"ה איז געווען אַ בראקער אין וואלד, אַלע יאָר פלעגט אים אויסקומען צו שווימען קיין דאנציג מיט די הילצערנע פליטן. האָט ער איין מאָל אים געבראַכט אַ מתנה אַ זייגערל און אַ צוויי מאָל אַ מעסערל און אַ ספּעציעל בייטעלע. ווי ער פלעגט זיך דאָס מיט דעם צאַצקען! עס געדענקט זיך מיר ווי מיר האָבן זיך געלערנט ביי ר' אברהמצי אין שטוב, און מיר פלעגן זיך אַרויסכאַפּן אין קאַמער און העלפן שניידן שיצקע, וויַיל ביי זיין שוועסטער איז געשטאַנען מקדמונים אַ שנייד מאַשין, און ראַטענער בעלי בתים פלעגן דאָרטן שניידן שיצקע פאַר זייערע בהמות. ווי איצט דערמאָנט זיך מיר ווען ר' אברהמצי ע"ה מיט זיין ח' יודל קאַנישטער יבדל לחיים האָבן איינגעאַרדנט די ערשטע שולע אין הויז פון ר' מענדל סטאָליאר ע"ה, ר' אברהמצי האָט געלערנט יידיש, העברעאיש, יודל מלכה'ס אַזוי האָט מען אים גערופן אויף דער מאמעס נאַמען, האָט געלערנט

רוסיש. געווען איינער פון די אַנגעזעענסטע אינטעליגענטסטע בחורים אין אונדזער שטעטל וועלכע האָבן אַרייַנגעבראַכט די השכלה באַוועגונג צו אונדז. יודל פּלעגט קריגן די בארימטע העברעאישע צייטונג „הצפירה", און אנדערע אויסגאבעס. מיט דער ארבעט פאר דער פּאַרשפּרייטונג פון דער השכלה, האָט אַבער אונדזער לערער נישט איבערגעריסן דעם המשך פון זיין לערנען תלמוד און בכלל יידיש טראַדיציע־נעלן לעבן, ביז היינט צו טאָג טרעפט איר אונדזער אַמאָליקן לערער אין זיין נייעם ווויי־אָרט אַרגענטינע, טיף איינגעוואָרצלט אין דער יידישער טראַדיציע. איז געווען איינער פון די זיילן פון אונדזער העברעאישער שול־באַוועגונג, וועלכער האָט גע־זאָרגט פאר דעם קיום און המשך פון יידישער דערציאונג. צו יענער צייט געדענקט זיך מיט וואָסער ליבע אונדזערע לערערס האָבן אונדז דערצויגן צו ארץ־ישראל, מיט וואָסער התלהבות מען האָט אונדז געלערנט זינגען די התקוה, אַזוי פון אונדזער פריעסטער יוגנט אָן, איינגעוואָרצלט אין אונדז די ליבע צו ארץ ישראל און ליבע צו דער העברעאישער שפּראַך, און דאָס מיין איך, איז די קאַנסעקווענץ וואָס די מערהייט פון דער ראָטנער יוגנט איז געווען אַ ציוניסטישע.

עס געדענקט זיך ווי יידן פלעגן גיין צו די ערשטע סליחות, צו „זכור ברית", און שלוש עשרה מידות. צו די ערשטע סליחות פלעגט מען גיין אַרום צוועלף אַזייגער אָוונט. ר' יעקב שמואל רידער ע"ה, וועלכער איז געווען בעל־תפילה פון סטעפינער שטיבל, שטייט שוין אַרומגעוויקלט מיט דעם טלית און נעבן אים זיינע צוויי זין, וואָס פלעגן אים אַרויסהעלפן. ער הייבט אָן דעם געווויינלעכן אַזוי באַקאַנטן „אשרי", עס פלעגט דאָן אַרומנעמען אַ ציטער און באַלד איז געשאפן געווארן די ימים־נוראימדיקע שטימונג.

עס דערמאָנט זיך ווי מען פלעגט אויפשטיין דריי אַזייגער פאַרטאָג און גיין צו סליחות. אין דער טיפענישי פון דער נאַכט, ווען אַלץ אַרום שלאָפט, גייט דער טאַטע פאַראויס, נאָך אים די עלטערע קינדער, פון אַלע זייטן שטאָט זעט איר יידן שטראָ־מען צו די בתי־מדרשים, ווער מיט לאָמטערנס אין די הענט, ווער מיט אַ צעבראָכע־נער פלאַש מיט אָן אריינגעשטעלט ליכטל. אינעווייניק אין שול זיצן שוין יידן אַרום די טישן און ביי די שטענדערם. דער חזן גרייט זיך. מען פילט אין דער לופטן אַז ער לאָזט זיך אין אַ זייטן ווע, זיינע טענער מישן זיך מיט די קולות פון די יידן, יעדער פסוק וואָס ווערט אַרויסגעזאָגט ווערט גוט אינטערפּרעטירט, און איר פילט ווען די יידן זאָגן „השיבינו ד' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם", ווי זיי בעטן זיך ביי דעם וואָס לעבט אייביק, קער אונדז אום צוריק, באַניי אונדזערע טעג ווי אמאל, אַזוי פלעגן יידן דאָוונען ביז פריטאָרגן, ווען מען דאַרף דאָוונען שחרית. יידן דאָוונען אַפּ, איר קענט זען ווי עס זיצן גרופּקעלעך יידן צו פיר, מען איז זיך מתיר נדר. מען יאָגט זיך גיכער צו גיין אין מרחין, טובלן זיך לכבוד דעם הייליקן יום־טוב. ר' גדליהו דער בעדער ע"ה, שפּאַנט אַרום אַ צעשטראַלטער פאַר פרייד, אַנגעטאָן אין זיין שפּענצער, יידן זיינען געקומען מקים זיין די מצוה טבילה, און ער קען זיי צופרידנשטעלן, ער טראָגט אונ־טער יעדן חשובן ייד אַ בעזעמל, אַ שעפּעלע. לויפט פון מקוה צום אויוון, און פון דאָרטן צו די קעסלען פון קאָלטן און וואַרעמען וואָסער. קולות פון אַלע זייטן, טאַטעס וואָשן אַרום זיערע קינדער מיט הייסע וואָסער, שרייט דאָס קליינוואָרג, ביי דעם איז פאַרלוירן געגאַנגען אַ העמד, ביי דעם אַ פּאָר גאַטקעס, אַדער גאָר אַ פּאָר הויזן, במחילה, איינער זוכט ביי דעם צווייטן אין קלימעקל. און אין גאָס און אין די בתי־מדרשים זעט איר נייע פנימער. דאָס זיינען די דאַרפּס־יידן וועלכע פלעגן אַנפּאַרן אויף ימים נוראים אין שטאָט אַריין, „ענטיקלעס" פלעגן מיר זיי רופן, דאַרפּישע יידן וואָס האָבן אַ גאַנץ יאָר געלעבט אַליין, עלנד, בלויז פון שבת צו שבת געהאַט אַ מנין, האָבן אין די ימים נוראים געוואָלט זיין מיט אַלע יידן. פלעגן פון דער גאַנצער געגנט אַנפּאַרן

די דאָרפס־יידן. געווען שוין מקדמונים — איינגעפירט אז יעדער איינער פלעגט פֿאַרפֿאַלן צו זיינע אייגענע קינדער, פֿריינד, אַדער באַקאַנטע. עס פלעגט שוין גיין בירושה פֿריער דער זייטל, דער טאַטע און לסוף — דער זון. ראַטנער יידן האָבן זיי אויפגענומען בסבר פנים יפות, די דאָרפס יידן פלעגן אַנברענגען פון כל־טוב: עופות, אייער. עפּעלעך, געטריקנטע בעריעלעך וכו. די לופט איז פול געווארן מיט די קולות פון די מענטשן, געזויגען פון די קינדער און געשריייען פון די עופות. אייניקע וועלכע פלעגן נישט האָבן ווו צו שלאָפן פלעגן איבערשלאָפן אין די בתי־מדרשים אויף די מיט היי אויסגעשפרייטע דילן. געווען א מנהג אזא, פונקט ווי מען פלעגט אויסשפרייטן גרינס לכבוד שבועות אזוי פלעגט מען אין די ימים נוראים אויסשפרייטן די דילן מיט שמעקעדיקן חיי. די שטאָטלייט פלעגן זיך וויצלען אויף דעם חשבון פון די דאָרפסלייט. דערציילט מען אזא זוין, אז א דאָרפסמאן האָט אמאל געשיקט זיין אַנטרייבער, דעם פֿאַראַבעק פרעגן זוו מען האלט ביי דעם דאָוונען אין שול, קומט ער אויף גיך אין איין אָטעם צו לויפן און שרייט: קום גיכער, מען רופט מיך און דיך! ער האָט געהערט דעם חזן זינגען „מכלכל־חיים". און ער האָט געהיסן מיכאלקע און זיין בעל־הבית חיים. דערציילט מען א צווייטע מעשה, אז א דאָרפס־ייד איז אריינגע־פאלן א דאָנערשטיק אין בית־מדרש און מען האָט אים מכבד געווען מיט אן עליה, הייסט ער זיך מאכן א מי שברך, אז עס קומט צו „בעבור שנדר", ווייל ער זאָגן: א פרוכת אויף דעם ארון קודש, הייבט ער אן: נו, נו, א מצבה אויף דעם ארון קודש. אט אזעלכע און אנדערע אנעקדאָטן פלעגן פאַרשפּרייט ווערן וועגן די יידן, הגם מיר געדענקט זיך אז צווישן די „געניקלעס" זיינען געווען אזעלכע טייערע יידן ווי ר' זעליג גוסענגיים, ר' וואלוועש, ר' נח נייטאמן, ר' ישעיה פייגעלעס. מיר קונדייסים פלעגן זיך אויספּיינען מעשה גרוים־שטעטישע קעגן די דאָרפישע קינדער, מיט אונדזערע קאָרטינע מלבושימלעך, מיט די נייע היטעלעך און שיכעלעך. אגב, וועגן די שוסטער און שניידער וועלכע האָבן אונדז געגייט מלבושים און געמאַכט שיך. מיט וואָסער האָרציקייט פלעגט אונדז אויפנעמען ר' אברהם דער שניידער, אַדער ר' חיים דער שוסטער אַדער ר' יעקב דער שוסטער! געווען א טייערער ייד ר' אברהם שניידער ע"ה. געהאט א חזקה אויפצופירן מכירת יוסף. ר' חיים דער שוסטער, א שיינער ייד מיט א שיינער באָרד, פאַרנומען א שיין פלאץ אין שפיגל־וואנט פון דער גרויסער שול, זיצט ביי דעם וואַרשטאט, נעבן אים זיין ברודער משה, באזאָרגן אז ראַטנער יידן זאָלן חלילה נישט גיין באַרוועס. אלע אין שטאָט האָבן געהערט וועגן ר' חיימען מיט דרך ארץ, ביי ר' יעקב שוסטער אין שטוב פלעגט אויך נישט פעלן א גוט וואָרט פון דער טייערער אשה צנועה, גוט־האַרציקער מייטע ע"ה, די מאַמע פון אונדזער ליבן ח' לייבל באַיאן. אט שטייט מיר פאָר די אויגן דער וואַרשטאט ביי זעלכן ר' יעקב זיצט אויף א קליין בענקעלע און נעבן אים זיינע דריי זין, ישראל איצע און שמואל. דער טאָטע פאַרציט א יום־טובדיקן ניגון, די זין זינגען אויס רייזענס „העמערל קלאַפּ", אַדער „אין דער קוזניע ביי דעם פייער", און די גוטע מאַמע איז מסכים מיט ביידן, ח' לייבל זיצט מיט אונדז, האָלט א בלייער אין מויל, און איז אונדז מסביר די לעקציע וואָס דער לערער קעצקער האָט אונדז פארגעבן.

ס'ווילט זיך אויך פאַראייביקן מיט א פאָר וועלטער די שטוב פון מיין פעטער ר' אברהם שוחט. ס'דערמאָנט זיך אן ערב יום כפור צו כפרות שלאָגן, א גאַנצן טאָג זיך געגרייט, אויסגעשאַרפט די חלפים, איינגעשטעלט זיי, געפרווועט זיי איינמאל און נאָך אמאל, אז עס זאָל חלילה קיין שום פגם נישט זיין. יידן און יידענעס שטופן זיך צו ר' אברהמען. פון אלע וויקעלער הערט איר ווי מען שרייט: ר' אברהם שעכט מיר! קוילעט מיר! ר' אברהם טוט זיין מלאכת הקודש מיט גרוים געדולד. נישט קוקנדיק אויף דעם געדראַנג באטראכט ער יעדעם עוף, פרווועט אלע מאל דעם חלף, ער

זאל חלילה נישט געשטרויכלט ווערן. מיר, די פריינד און פאמיליען־מענטשן העלפן צו. זיצט ר' אברהם אין דער שיינער סאלע אויבן אן ביי אן אפענער גמרא און זינגט אזוי שיין אוים די פארשידענע שטעלן פון די מסכתא'ס. רייסט איבער דאס לערנען, וועט עס גייט ארויס די פרוי, דאבע, די לעבנס־באגלייטערן פון דעם גרויסן למדן און תלמיד־חכם.

עס דערמאנט זיך מיר ווי מיר גייען אזוי אין אונדזער יידיש־העברעאישער שולע, וואס האט דאן פונקציאנירט אין טרויסקער שטיבל צוליב דעם וואס די נאנצע שטאט איז כמעט ווי פארברענט געווארן, ווי פון איין זייט האט אלעדנט דער שוין דערמאנ־טער לערער אברהמצי טעלעזאן ע"ה, און פון דער צווייטער זייט דער לערער קעצקער. דאס וויל ניט זאגן אז מיר האבן פארלאזט אונדזערע חדרים ווו מיר האבן געלערנט חומש מיט רש"י, גמרא, תוספות אאז"וו. מיר האבן שוין דאן געלערנט א האלבן טאג אין חדר און א האלבן טאג אין שולע, לערנענדיק צו יענער צייט אויך דייטש. גייען מיר פארבי די שטוב פון ר' יצחק הערש ראג אדער ווי מ'פלעגט אים רופן ר' יצחק הערש דער בלעכער. שטייט ר' יצחק הערש מיט א יארמלקע אויפן קאפ. די ציצות קוקן ארויס פון אונטער דעם קאמזויל. ער קלאפט אין אלע כלים, ווייסט סאמאווארן און פענד־לער לכבוד יום־טוב פאר ראטנער באלעבאסטעס, אין אוונט זוען איר קומט ארויין אין טרויסקער שטיבל דערקענט איר גארנישט דעם יידן. זיצט ר' יצחק־הערש אויבן אן, ארום אים יידן פון פארשיידענע עלטער. נעבן אים ר' יצחק דער מלמד אדער יצחק שראליעם ווי מען פלעגט אים היימישלעך רופן. עס איז ווייניק דער טאג קנעלן מיט די תלמידים, זיצט ער ביי דעם טיש און איז צוזאמען מיט ר' יצחק הערש בלעכער מסביר א בלאט גמרא. וועד האט זיך געקענט גלייכן צו די יידן, אפגעלאזט דעם נאנצן עול פרנסה, איינאנצן זיך איבערגענבן צו קדושה. עס דערמאנט זיך א דא־נערשטיק פארנאכט, אויף דער נאס איז קאלט. א שטארקער פראסט. דער שניי קרעפט אונטער די פיס. פון דר קלייטן שיינען ארויס די לאמפן, אין אנדערע קלייטן זיצן די אשת חילם ביי די פייער מעפ, מען דערווארעמט ביי אים דעם איבערגעפרוי־רענעם קערפער. מען דערווארעמט אויך ביי אים דאס ביסל „יושקע", וואס איז געבליבן פון וואראמס, די מאמע האט מיך געשיקט איינקויפן אייניקע זאכן, האט זיך נישט געגלוסט צו גיין, ווייל אלץ האט מען געדארפט נעמען אויף בארג, דאקענן בין איך געלאפן, ווי מען זאגט, פייל אוים דעם בוינן, וועו די מאמע האט מיר געגעבן געלט איך זאל אפטראגן א חוב. איך גיי ארויין צו הוה דער דיינטע און שפעטער מיט יארן וועו חוהלע איז נפטר געווארן האט איר פלאץ פארנומען איר טאכטער שבעלע די דיינטע. זיצן די טייערע כשרע יידענעס אויף א קליין בענקעלע און פארקויפן גאז. די מענער די דינים סיי פריער יוסף לייבענו, דערנאך שעבעלעס מאן, זיצן אין שטוב, זיינען עוסק אין תורה. און די וויבער זיינען די ברויטגעבערינס, חוהלע צייטלט ווידפ קווארט גאז עס גייט ארויין אין דער בלעבערנער באנקע, אבער שטענדיק גיסט זי איבער אביסל, האט מורא זי זאל חלילה נישט דערגרענבן. וועו מען בארגט צו, פירט חוהלע איר חשבון אויף דער וואנט, מיט רעדעלעך און פאסיקלעך, פארשריבן מיט קרייט, מיט זעלטענער פינקטלעכקייט. פון דארטן האט די מאמע אנגעזאגט, זאלסט גיין צו ר' מאיר שמואל דעם גראבן נעמען היוון אויף באקן חלה לכבוד שבת. זיצט זיך אזוי דער שיינער ייד, מיט דעם שיינעם הדרת פנים און פארקויפט היוון, וויקלט דאס איין פאפיר, וואס ווערט געריכן פון רוסישע ביכלעך, נעבן אים דער בוך וואס מען דארף פארשרייבן וועד עס בארגט צו. ר' מאיר שמואל אדער ווי מען פלעגט אים רופן אין שטעטל דער פעטער ר' מאיר שמואל. ער גיט אכטונג גוט אפצוווענג, ער זאל חלילה נישט געשטרויכלט ווערן אין א שלעכטער וואג, איך גיי פון דארטן צו נעבן דער קרעמערקע, א שיינע גרויסע קלייט פון כל־טוב, און כאטש דער מאן ר'

יעקב גינזבורג ע"ה איז דאָ, אבער די קלייט גייט אויף דעם נאָמען פון דער קליינער קוועקזילבערדיקער שטענדיק פרוילעכער און מיט אַ שמייכעלע אויף די ליפּן נעכטן, וועלכע שטייט צוזאמען מיט אירע קינדער און פאַרקויפט פאַרשידענע זאכן, געהאט אַ שם נעכעם קלייט. ביי איר האָבן זיך געהאַלטן אַלע פריצים און גלחים פון דעם גאַנצן אָרום. אקעגן נעכעם קלייט איז געווען דער מאַרק און אין מיטן מארק פלעגט זיין אַ גאַנצער טייך. אין די ווינטער־טעג פלעגט דאָס טייכל פאַרפרוירן ווערן און מיר פלעגן באַווייזן אונדזערע קונצן אין גליטשען, בינו לבינו כאָפּ איך אריין צוזאמען מיט אַנדערע אַ פּאָר מאָל זיך אַדורכגליטשען דאָ אויף ביידע פּיס, דאָ איין פוס האַל־טנדיק אין דער לופטן. דאָ זיצנדיק אַדער גאָר אַ גאַנצע שרענגע איינער נאָך דעם צוויטן, נישט איינער פון אונדז פלעגט אַוועקגיין מיט אַ געבויגטן קאָפּ, פון די קלעפּ וואָס מיר פלעגן אריינכאָפּן וועג מיר פלעגן אומפאלן. אַדער אַנדערע פלעגן דיר אָפּסאל אונטערשטעלן. איך לויף אריבער דעם מארק, און גיי אריין אין קלייט צו איצל דעם פוילישן, דאָרטן טרעפסטו מיט אים זיין פרוי מרים, וועלכע העלפט אַרוים אין עול פרנסה. אבער אין די אוונטן איז ביי די עלטיימס פון שטענדיק אַן אַ שטוב ווו עם פלעגן זיך צונויפקומען יוגנט. דער סאמאָוואר שטייט אויף דעם טיש און די גוטע מרים און דער קלוגער ר' איצל נעמט יעדן אויף מיט אַ שמייכעלע אויף די ליפּן. עם איז אַ פרייטיק פאַרנאַכט, עס איז ערב שבת אין שטעטל. מען מוז נאָך צולויפן צו פערל דער קרעמערקע נעמען ליכט אויף שבת. און צו חנה רויזען — ווייַן לכבוד קידוש. די מאמע גיט מיט די שיינע גראפינקע אינגעווויקלט מיט אַ טיכל בכדי קיין גויש אויג זאָל נישט באַמערקן. פאַרשפּעטיקטע יידן דאַרפּן־גייערס אַדער בעלי־מלאכות, וואָס לעבן פון זייער פּראצע פון דאַרף, לויפן פון מרחץ, גיך אהיים זיך איבערטאָן לכבוד שבת, און גייען מקבל שבת זיין די שבת־מלכה, ר' שלום שמש רופט מיט אַ ספּעציעלן קול אין שול אריין, פון אַלע שטיבער הייבט אָן ארויסשיינען די שבתדיקע בענטש־לייכטערס, יידן אויסגעפוצטע מיט זיידענע קאפּאטעס, יידן שוין מיט קורצע סערדעטן גייען מיט זייערע קינדער צו דער שול גאָס. אין דער מיט שטייט מאיעסטעטיש די גרויסע שול, און אָרום איר די סטעפּיניער, טריסקער, קאַרלינער שטיבלעך. אקעגן דער גרויסער בית־מדרש מיט זיינע בוקר'ס, אין דער זייט דאָס ריזשינער. פון אַלע פענצטער לייכטן ארויס די אַנגעצונדענע לאמפן, און עס צעטראָגט זיך די קולות פון די דאוונער. די מאמעס כאפן אַפּ דעם אָטעם פון דעם שווערן טאָג אַרבעט. יידן קומען פרוילעכע אהיים. עס איז אַ זומערדיקער פרייטיק צו נאכט. די פענצטער זיינען אָפן. פון אַלע שטיבער הערט זיך דאָס געזאנג: שלום עליכם! ווען די מאָטעס זאָגן דעם „אשת חיל מי ימצא" כאָפּן זיי אַ זייטיקן קוק אויף די מאמעס צו זען אַ וואָסערן אַיינדרוק עם מאכט אויף זיי. ביי דעם טיש — די שבתדיקע זמירות, נאָך יעדן מאכל — אַן אַנדער זמרל. בערל קארש, גערופן האָט מען אים בערל מאריידעם, וואָס פלעגט אויף גיך פאַרטיק ווערן מיט דער שבתדיקער סעודה און זמירות, שפּאַצירט שוין ארום אויף די בריקלעך, און לישטשעט סעמישקעס. און אייזער וואָס־וועג איז שוין ארום אים דאָ אַ רייַע קונדיסים וואָס בעטן ביי אים קערעלעך. ר' בערל, אַ פרייליך יידל מיט אַ פּאָר גראָבע בריליַן אויף דער נאָז צוליב זיין שטארקער קורצזיכטיקייט לייגט אַלע מאָל אריין די האנט אין קעשענע און איז יעדן מכבד. אויף דער גאָס איז שטיל, עם הערט זיך בלויז דאָס קוואקען פון די זשאבעס. מיידלעך שפּאַצירן מיט קאַוואַליערן אינמיטן גאָס, פריער אַ שורה מיידלעך, דערנאָך די יינגלעך, זאַרגלאָזן פרייליכע געלעכטערס הערן זיך אין דער שטילקייט פון דער פרייטיק צו נאכטיקער מנוחה. אַלע קלייטן זיינען פאַרשפּאַרט מיט די אייזערנע שטאבעס, אויף די גאַניקלעך און בריקלעך ביי יעדן שטוב זיצט מען און מען שמועסט. די עלטערע זיינען געאנגעזן זיך אַפּרוען פון דער גאַנצער וואָך עול פרנסה, וויל מארגן דאַרף מען אויפשטיין ביי

דעם ערשטן רוף פון ר׳ חיים דעם שמש, וואָס פלעגט וועקן צו תהילים. ר׳ חיים דער שמש פלעגט מיט א ספּעציעלן מתיקותדיקן ניגון וועקן צו תהילים, אויסזינגענדיק „עורו נא, התיצבו נא, שמעו נא, שטייט אויף, שטייט אויף צו תפילת הבורא". און שוין טראָגט זיך דאָס קול פון דעם שיינעם תהילים זאָגן פון דער גרויסער שול. אַלע מאָל גייט צו א צוויי־טער ייד און זאָגט פּאָר א צען־פופצן קאַפּיטלעך. נאָכן תהילים־זאָגן, מיט די „יהי רצונם", וואָס זיינען א סגולה צו פֿרנסה און אריכת ימים, גייט מען טרינ־קען א גלאָז ציקאָריע, וואָס די מאַמע האָט לכבוד שבת אַראָפּגענומען פון פּעקעלעך. וועלן מען גייט צום דאָווענען באַגעגנסטו אויף דעם וועג אַמאָל פעסיע די באבע איינגע־וויקלט אין איר שאָל. דו וווייסט אז פעסיע גייט העלפן קומען א יידיש קינד אויף דער וועלט, אָדער זי איז א גאַנצע נאכט געזעסן ביי א קינפּטאַרן. געווען כמעט די איינציקע באבע אָט די פעסיע, אין אונדזער שטעטל. די שענסטע באַלעבאָסטעס האָבן זי געהרופן צו זייערע עבורטן און זי האָט איר אַרבעט געטאָן מיט גרויס קענ־טענישׂ, א חוץ פֿרנסה האָט דאָס פעסיע די באבע געהאלטן פּאָר א גרויסער מצוה. פלעגט זי זיך טאָקע פרייען מיט יעדן נייַ־געבוירענעם קינד. און וועלן מיר זיינען גרעסער געוואָרן פלעגט זי זיך באַרימען: עס זיינען דאָך מיינע קינדער, וועלן די אלטע פעסיע האָט שוין נישט געקענט גיין צו די עוויינערנס האָט איר אַרט פּאַרנומען איר טאָכטער חנה, וועלכע איז געווען זייער א פּרוילעכע יידישע טאָכטער און האָט גע־האָט גרויס אָנגעזען אין אונדזער שטעטל. נאָך דער באבע חנה האָט איבערגענומען די אקושערסטוול רבקה, וואָס איז די מוטער פון אונדזערע חברים יעקב און מאיר טאָקער, א האַרציקע יידישע מאַמע, וועלכע האָט א סך יאָרן געטאָן איר אחריותדיקע אַרבעט. איצט געפינט זיך צווישן אונדז די ליבע רבקה. צוואַמען מיט איר — אונד־זערע עלטסטע דריי פרויען: מיין מוטער דינצע קאַמינסקי, מיין מומע דאבע און זי, ווי געזאָגט, רבקה טאָקער זיינען אונדזערע ערן פֿרעזידענטינס פון פֿראַיין.

עס דערמאָנט זיך א שבת בייטאָג אין שטעטל. נאָך דעם שבתדיקן עסן. יידן שפּאַצירן אַרום אויף די בריקלער, מען גייט טרינקען קאָלטע סאָדע־וואַסער. צוביסלעך צעלגייט זיך דער עולם, יעדער צו זיך אין שטוב. אויף דער גאַס ווערט שטיל. יידן גייען מקיים זיין די מצוה פון שינה בשבת. פֿאַרנאַכט, יידן זיינען אויפגעשטאַנען פון שלאָף, מען נעמט אַראָפּ פון אויוון די שבתדיקע פלעשער טיי, און מען גייט ווי־דער אין די בתי־מדרשים. ווער צו זאָגן פּרק, ווער צו לערנען א שיעור, ווער אַריינ־צוקוקן אין עין יעקב. פריינד גייען צו גאָסט, יונגווואַרג לאָזט זיך שפּאַצירן אויף דעם שאָסיי. מען שושקעט זיך, אז יוסף לובקעט זיך מיט בלומקען. און שרה מיט חיימען. אַנדערע פירן שמועסן, מען הייבט זיך אָן צו פּאַרטיפּן אין די ביכער וואָס מען האָט געלערנט אין משך פון דער וואָך. אָדער מען פירט גאָר א דיסקוסיע וועגן א בוך, וואָס מען האָט איבערגעלייענט. די ביכער האָבן מיר געמומען אין דער ביבליאָטעק פון איצעל שפּילמאַן. אָדער איצעל דער קלעזמער וווי מיר פלעגן אים רופן, וויל ער פלעגט מיט זיין פידעלע באַשיינען יידישע חתונות און נישט אין כלה מאָכן וויינען ביי איר באַזונדער. שפּעטער מיט יאָרן וועלן איך האָב געלייענט „סטעמפּעניו", פון שלום עליכם איז ער, יצחק, מיר געשטאַנען פּאָר די אויגן. געווען די איינציקע פּרי־וואָט ביבליאָטעק פּאָר דער וועלט־מלחמה ביי איציק שפּילמאַן. צו אים פלעגן אויך אָנקומען זשורנאַלן און צייטונגען, איך פלעג אָפט אים באַזוכן צו בייטן ביכער פּאָר מיינע שוועסטער פּערל און העלקע ע״ה.

פֿאַרנאַכט הויבט זיך אויף א שטויב, וואָנקע טרייבט די טשערעדע פון פּאַשע. יידישע כהמות גייען צו זייערע הייזער, אויף די בריקלער זיצן די באַלעבאָסטעס און וועמען אַדורך יעדער כהמה מיט די אויגן. נאָכצייט די גייט וואָס האָט געקענט יידיש רייד, וויי א יידיש קינד להבדיל לויפט פון איין יידישער שטוב צו דער צווייטער

אויסצומעלקן די בהמות און טראָגט דערבייַ די טאָרבע מיט שטיקלעך חלה, וואָס די ראַטנער באַלעבאָסטעס האָבן איר געשאָנקען. איך גיי אַריין אין איינעם פון אונדזערע בתי־מדרשים, עס איז מנחה צייט, מען דאוונט מיט כוונה און מיט אַ ספּעציעלן נוסח זאָגט דער בעל תּפילה די הויכע שמונה עשרה, לייגט שטאַרק דעם טראָפּ וועג ער קומט צום פּסוק „אתה אחד ושמך אחד". מען לייענט די תורה קוים וואָס מען קען שוין זען. אין דער לופט פילט זיך עפּעס אַ מין טרויעריקייט. אַט אַט וועט אונדז פּאַרלאָזן די נשמה יתירה, און עס וועט אַנקומען די פּולע וואָך. מיט אירע זאָרגן און אירע דאגות. ביי דעם טיש זיצן אַ פּאָר מנינים יידן, צווישן זיי יהודה מאיר ריכטער מיט דעם לאַנגן שטערן און פּראָווט שלש סעודות און ער פּאַרגייט זיך אין די ספּעציעלע זמירות מיט דעם „אתקינו סעודתא". פון דעם קוילעטשל און דעם הערינג וואָס אַלע שבת פלעגט אַ צווייטער ייד ברענגען כאָפּט יעדער אַ כזית געגנג אויף המוציא צו מאַכן. יידן פאַרציען אַ זמר אַלע מאָל שטאַרקער, אַלע מאָל העכער. פון „ברוך אל עליון" גייט מען אַריבער צו „יצוה צור חסדו". ר' משה דער חזן זינגט, מיט אַ ספּעציעלן מתיקות זיין אליין פאַרפאַסטן ניגון, וואָס קלינגט אַפּ אין אַלעווינקעלעך פון דעם גרויסן שטיבל. ער חזרט אין איינמאָל און נאָך אַמאָל דעם ניגון. אַזוי ביז שפּעט אין דעם פאַרנאַכט. מען פילט בפועל ממש, אַז יידן ווילן זיך נישט אָפּרייסן פון דער שבתדיקער קדושה, אַבער ר' חיים דער שמש האָט שוין אָפּגעדאוונט מעריב. צינדט אַן די ליכט ביי דעם ארון קודש, און מיט אַ טרויעריקן קול הייבט אַן אַ ייד צו דאוונען: „והוא רחום יכפר עון ולא ישחית". די יידן פון אָרום כאָפּן זיך אויף ווי פון עפּעס אַ זיסן שלאָף און פון דער שיין פון דער ליכט רייבט מען זיך די אויגן נאָכזאָגנדיק דעם בעלי־תפילה. יידן קלייטניקעם דערפילן אַז די פּולע וואָך איז שוין דאָ, דאוונען אויף גיך אָפּ, און לויפן עפּענען זייערע קראָמען. מען וויל כאָטש מאַכן אַ פּאָטשאָנטעק.

יידן מאַכן הבדלה, באַנעצן זייערע אויגן מיט דעם ווייַן פון דער הבדלה, לייגן אין די קעשענעס, אַ סגולה, אַז די אויגן זאָלן לייכטן אין תורה און צו פרנסה. מען גייט אָרום איבער דער שטוב, מען זינגט אויס דעם המבדיל בין קודש לחול. דער סאָמאָוואר שטייט אויף דעם טיש, מען טרינקט אַ גלעזל טיי, מען איז מכבד געסט, וואָס קומען פאַרברענגען אין אַ היימישער סביבה אַדער שליסן געשעפטן. מאַכן הכנות אַנצוהויבן דאָס צוגרייטונג זיך צו דעם גשמיותדיקן פון דער וואָך. שפּעט אין אָוונט פּראָווט מען די סעודת מלוה מלכה. די קינדער לייגן אין די בעטן, מען רוט זיך אַפּ פון דעם טאָג, וואָס מען האָט אזוי פאַרברענגט, די מאַמע גיסט אַפּ די לאדישקעס, נעמט אַראָפּ די סמעטענע באַזונדער, און די זויער מילך באַזונדער. אויף צו מאַכן פוטער און קעז, מיט איין האַנט קלאַפּט זי אין דער מאַסלניצע, מיט דער צווייטער פאַרווייגט זי דאָס קינד, זינגענדיק דערביי אַ וויג־ליד פון ראָזשינקעס מיט מאַנדלען. יאַנקלע וועט לערנען תורה וויל דאָס איז די בעסטע סחורה. און אויף מאָרגן שטייט אויף דאָס שטעטל, וועט צו דער ארבעט, וועט צו מסחר, וועט עס לאָזט זיך פרוים אין די דערפער צו זוכן פרנסה. כדי צו קענען מפרנס זיין ווייב און קינד.

יאָ, געווען אמאָל אַ שטעטל, וואָס האָט געשפּרודלט מיט יידישקייט און נישטאָ מער. אומגעבראַכט געוואָרן דורך די רוצחישע הענט, אויסגעלאָשן איז געוואָרן דאָס שיינע יידישע לעבן, נישטאָ מער ראָטנע מיין היים.

אברהם בערג

דער פּוילישער שטייער־אָמט און זיינע באַאַמטע

וועג איך בין אין איינעם פֿון טאָג אַריינגעקומען אין שטאָטראט צו דערלויבעניש קעווינסע ענינים האָב איך דאָרטן געטראָפֿן דעם שטייער־באַאַמטן ז א ז י צ ק י, וואָס איז ספּעציעל געקומען פון קאָוולע איינמאָנען פּאַרלענגע שטייערן.

זאָזשיצקי איז געווען זייער א שטרענגער מענטש, אָן א טראָפּן רחמנות און אייזעניש פֿאר אן אַרעמען. און וועג מען האָט אין שטעטל דערהערט, אז ער איז געקומען, איז א שרעק אָנגעפאלן אויף דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. עס איז געווען אין יאָר 1938. די עקאָנאָמישע לאגע איז אין שטעטל געווען זייער א שוועדע און א סך מענטשן זיינען געבליבן שולדיק שטייערן. איז געקומען דער שטייער־מאָנער זאָזשיצקי זיי איינמאָנען.

שטיי איך אזוי מיט דעם דאָזיקן זאָזשיצקי אזוי מיר שמועסן. ער רעדט אזוי פרייַנדלעך און איידל, ווי מען דאַרף רעדן צו א מיטגליד פון שטאָטראט. איך שפּיר אָבער אין זיינע רייד די פֿארביסנקייט פון א שונא ישראל. אין דעם באַמערקט ער דורכגיין פֿארבי דעם פענצטער פון שטאָטראט דעם יידישן קצב יאָסל מאַראַנץ און הייסט אים אַריינרופן אינעווייניק. די ערשטע פראגע וואָס ער שטעלט דעם דערשראָקענעם יאָסלען איז:

— זאָג מיר, פֿארוואָס באַצאָלסטו נישט דיינע שטייערן וואָס דו ביסט שולדיק?

— לאָזט מיך א געווינסע צייט צורו, כ'וועל א ביסעלע האנדלען, ארבעטן און איך וועל מיט דער צייט אָפּצאָלן! — ענטפערט מיט הכנעה יאָסל מאַראַנץ.

— איך וועל פון דיר די פּעל אַראָפּציען ווי דו ציסט אַראָפּ פון די בהמות וועג דו שעכטסט זיי! — האָט ער קריצנדיק מיט די ציין א זאָג געטאָן. — די הענט אין דער הייך! איך וועל ביי דיר מאכן א קעשענע־רעוויזיע! (אין אירע ברוטאלע געזעצן האָט זיך די פּוילישע רעגירונג דערטראכט, אז מען מעג א בירגער, וואָס איז שולדיק שטייערן, באַפאלן אין נאָס, אים באזוכן און צונעמען ביי אים אלץ וואָס ער טראָגט, אפילו נישט זיינס).

איך בין געווארן זייער אויפגערעגט אזן האָב זיך אָנגערופן צו יאָסלען:

— ר' יאָסל, לאָזט זיך ניט!

און צו אים האָב איך א זאָג געטאָן:

— אזוי האנדלען נאָר באַנדיטן!

יאָסל האָט זיך געמומען ראנגלען מיטן שטייער־באַאַמטן, אָבער דער באַאַמטער איז געווען שטארקער פון אים און האָט אַרויסגעריסן ביי אים פון קעשענע א פענצער מיט אָביסל געלט, וואָס ער האָט פונקט געליען אויף צו קויפן א קעלבל אויף שחיטה. דא האָט שוין געפֿלאצט מיין געדולד, כ'האָב א שליידער געטאָן דעם דאָזיקן זאָזשיצקין און האָב אַרויסגעריסן ביי אים דאָס געלט. דער בירגערמייסטער און די איבעריקע באַאַמטע פון מאגיסטראט האָבן דאָס צוגעזען, אָבער זיי האָבן גאָרנישט געזאָגט. דאָס האָט נאָך מערער אויפגערעגט דעם גזלן, ער האָט גלייך טעלעפֿאָנירט צו דער

פּאליציי, וואס איז געווען דאס צווייטע הויז פון מאגיסטראט. דער פּאליציי־קאמאנדאנט איז גלייך געקומען און ער האט מיך געהייסן גלייך פּרעסטירן. דער קאמאנדאנט האט זיך אפּגעזאגט דאס צו טאן, ווייל ראשית, בין איך געווען א ראטמאן איז מאגיסטראט און שנית, האט ער מיך געקענט פּאר אן ארנטליכן מענטשן און האט מיט מיר געלעבט בשלום.

מיט עטלעכע חדשים שפּעטער האבן מיר — יאסל מאראנץ ע"ה און איך באקומען אויפּפאדערונגען זיך צוצושטעלן צו א משפּט אין קרייז־געריכט. די עדות האבן געדארפט זיין איצל מערסיק און דער בירגערמייסטער. דעם בירגערמייסטער האט נישט געפּאסט זיין אן עדות קעגן מיר — זיינעם א ראטמאן און ער האט זיך פּרויס־געדרייט, זאגנדיק, אז ער האט נאך נישט געזען. איצל מערסיק האט ווידער דערציילט מיט וואסער אכזריות דער גזלן האט געריסן דעם יידן יאסל מאראנץ ביי דער באדד און דערבי האט ער געוויזן ווי אזוי עס איז פּאר־געקומען.

דער פּראקוראר מיט די ריכטער האבן דאס אויסגעהערט מיט גיפּטיקע שמייכלען אויף די ליפּן און דערבי נאך געמאכט אנטיסעמיטישע באמערקונגען. אין זיין ווארט האט דער פּראקוראר פון קרייז־געריכט מיט דעם אמתן טאן פון א יעזואיט צעטיילט דעם ענין אויף דריי פּאר־ברעכנס: פּאר־ברעכן נומער איינס: פּרויסגעפּאפּט געלט וואס האט געדארפט דעקן דעם רעגירונגס־שטייער; נומער צוויי: אן אוואנטוריסטישער אנפאל מיט קלעפּ אויף א מלוכה־באאמטן, און נומער דריי: עס איז א פּאליטישער געוואלט־טאט קעגן דער רעגירונג.

אונדזער אדוואקאט האט מיט אלע זיינע יורידישע פּאיקייטן געפּרוווט צעקלאפּן די רייד פונעם פּראקוראר, עס האט אבער גארנישט געהאלפן. די ריכטער זיינען געווען קאלט און מערדעריש אונדז צו פּארמשפּטן. אין מיין וואוירט, האב איך גארנישט געפּרוווט פּאר־לייקענען דאס, וואס איך האב געטאן, אדרבא, האב איך געזאגט, ווי א ראטמאן — א פּארשטייער פון מיינע וויילער האב איך אזוי געדארפט האנדלען. איך וויים, אז איר וועט מיך פּארמשפּטן, אבער ווען איך וועל אפּזיצן מיין שטראף, וועל איך וויסען אזוי האנדלען. איך וועל זיך ניט לאזן באליידיקן און מיין פּאלק.

דער אורטייל איז געווען: אכט חדשים שווערע טורמע. אונדזער אדוואקאט האט תיכף אריינגעטראגן אן אפּעלאציע קעגן דעם אורטייל אין דעם אפּעלאציע־געריכט פון לובלין. דער ענין האט זיך דערווייל פּארשלעפּט מער ווי א יאר, שוין גאר נאענט צו דעם לעצטן חורבן — פון דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

מיט א פּאר וואכן פריער בין איך אוועקגעפּארן קיין קאוולע זוכן אן אדוואקאט. קיין איין אדוואקאט האט זיך נישט געוואלט אונטערנעמען אונדז צו פּארטיידיקן. דאס צוויטע מאל זיינען מיר שוין ביידע — יאסל מאראנץ און איך אוועקגעפּארן מיט צווי טעג פריער קיין לובלין און אין די לעצטע מינוטן האט דער אדוואקאט לעוונסאן געמוען אויף זיך אונדז צו פּארטיידיקן. דארטן אין לובלינער גריכט זיינען מיר שוין געזעסן אין גאנצן געפּלעפּטע. דאס לשון איז שוין ביי אונדז אפּגענומען. געריכט האט שוין נאר דער אדוואקאט. ער האט אויפּגעווייזן, אז די פּוילישע שטייער־באאמטע גייען אויף פּאלשע וועגן פון אנארכיע און זיי פּארפּלעקן דעם נאמען פון דער פּוילישער דעמאקראטישער רעפּובליק. דערביי האט ער גענומען אין שוין יאסל מאראנץ און מיך: וועגן יאסלען האט ער גיזאגט, אזוי ווי ער איז א פּשוטער ייד, האט ער נישט געוווסט וועגן דעם גיזעץ פון א „קעשענע־רעווייזיע" און מיך האט ער פּארטיידיקט דערמיט, אז ווי א ראטמאן האב איך געהאט דאס רעכט צו פּארטיידיקן דעם וויילער זיינעם. ער האט זיך אויך פּארוויפּן אויף דעם, וואס איך בין א געאכטעטער בירגער פון שטאט, וועז נישט וואלט מען מיך נישט אויסגעוויילט

פֿאַר אַ ראָטמאן. דאָס האָט אפּנים געווירקט אויף די ריכטער און דער אורטייל איז געווען פֿאַלגנדיקער: פּיר חדשים זיינען אונדז געשענקט געוואָרן אויפֿן יסוד פון דער אַמנעסטיע, וואָס מען האָט גראָד דאָס יאָר געגעבן אַלע זינדיקע און די צווייטע פּיר חדשים האָט מען „פֿארהאנגען" אויף צווויי יאָר צייט. אויב במשך פון דער צייט וועלן מיר זיך נאָך אַמאָל פֿאַרזינדיקן וועט מען אונדז צו יענעם אורטייל אויך צוגעבן די דאָזיקע פּיר חדשים.

מיר, פֿערזענלעך, און די שטאָט האָבן אַפּגעאָטעמט און געדאנקט גאָט פֿאַר אזא אויסלאָז פון אונדזער פּראָצעס.

סעפּטעמבער 1939, אַנהייב מלחמה, וועו יידן זיינען געלאָפֿן פון די טיף פּוילישע געביטן אויף די קרעסן, איז דער אדוואָקאט לעווינסאָן מיט זיין פֿאַמיליע פֿאַרפֿאַרן אויף אַ פֿאַר טעג קיין ראָטנע, פֿאַרשטייט זיך, אַז ער איז געווען מיין גאַסט. פון ראָטנע זיינען זיי געלאָפֿן ווייטער צו דער רוסישער גרענעץ. מער האָב איך פון זיי נישט געהערט.

חיים גראַבאָוו

בלעטלעך פון מיינע קינדער־יאָרן אין ראַטנע

פּערזן יאָר האָב איך אָפּגעלעבט אין ראַטנע. דאָרט האָב איך מיין קינדישע בענקשאפט נאָך א שטיקל ברויט אויסגעווינט, און דאָרט — מיין פרי־יוגנטלעכע לעבנס־פּרייד אויסגעזונגען. ראַטנער שטיל־פֿליסנדיקער „פּריפּעט" וואָס האָט ווי א ריף פון אלט פאַרגרינט זילבער, ארומגערינגלט דאָס שטעטל, נישט דערלאָזנדיק ס'זאָל זיך צעווואַקסן; אירע גרין־זומערדיקע לאַנקעס וואָס טאָקע אָט דער טייך פלעגט פֿאַרשוונקען אויף עטלעכע וואָכן, וועו די פּרילינג־זון פלעגט פון זיי דעם ווייסן שניי־צודעק אַרונטערנעמען; אירע ראָז־ווייסע בעז־גערטנער, און רויט־חנוודיקע קאַרשן־סעדער; אירע שטילע שוואַרץ־סאַמעטענע זומער־נעכט, פאַרגליווערטע ווי אין א מיסטעריעזער דערוואַרטונג. וואָס בלויז פון צייט צו צייט האָט א יוגנטלעך פאַרליבט געלעכטער ערגעץ אין דער פּינצטערניש, זיי א טרייסל געטאָן, אַדער א פאַרבענקט אויסגעצויגן געזאַנג פון דער אוקראַאינישער יוגנט, ערגעץ וויט, וויט הינטער דער שטאָט פלעגט זיי אויפרודערן; אירע ווינטער־נעכט, וועו דאָס שטעטל, איר בריייטער מאַרק מיטן פלומפּ אינמיטן, אירע נידעריקע הילצערנע שטיבער מיט גאַניקלעך און טרעפּלעך — זיינען אונטער א וויסן שניי־צויבער געלעגן; און חברה שטיפערס און שטיפערקעס פלעגן אין שימערירנדן לבנה־ליכט מיט הויפּנס שניי זיך שפּילן — אָט א דאָס ראַטנע האָט מיין כאַראַקטער געפֿורעמט און אירע שפּורן גע־לאָזט אין מיר אויף אייביק.

דערפאַר מיין גרויסע ליבע צו ראַטנע.

***

מיין מאַמען האָט מען אין ראַטנע גערופן „חיה די ווארשעווערין". אין ווארשע האָט זי חתונה געהאַט מיט א ראַטנער בחור, יצחק הערש גראַבאָוו. געקומען איז זי קיין ראַטנע מיט צוויי קינדער, אַרום סוף יולי 1914, כדי צו זיין ביי מיין טאַטנס פאַמיליע א קליין שטיקל צייט, ביז מיין פאַטער, וואָס איז געהאַט אַרויסגעפאָרן צו זיין ברודער בערל בראוו קיין אַמעריקע, וועט זי אריבערנעמען צו זיך. דער אויס־ברוך פון דער וועלט־מלחמה אין יענעם יאָר האָט אירע פלענער צוניישט געמאַכט. דער טאַטע, אַנשטאָט צו פאַרפאָרן קיין אַמעריקע, איז נאָר אין א עסטרייכישן קאָנ־צענטראַציע־לאַגער געבן ווין פאַרקראַכן און די מאַמע מיט די קינדער איז שוין אין ראַטנע אויף שטענדיק פאַרבליבן.

פון די פֿאַרגעפּלטע קינדערישע יאָרן טויכן אַרויס בילדער ווי א צעשוווי־מענער חלום: א גרינער טונקעלער וואַלד אַרום; א פויעדיש קליין פורל מיט אַביסל טרוקן גראָז אויפן דעק; יעדע וויילע א שטאַרקער טרייסל און דאָס פורל קרעכצט, בייגט זיך, דאָ אין איין זייט, דאָ אין א צווייטער, און ס'דוכט זיך אז אט־אָט און עס

קערט זיך איבער. דער־אָך — א נאָקעטער וועג מיט פֿאַרטרוקנטער בלאָטע; פון בייַ־דע זייטן — סטעפּ, ווילד־גראָז און טשערעט.

דאָס שטעטל א צוזאַמענגעקוועטשטס, אַן איינגעזונקענס, באַגענגט פון ווייטנס מיט זיינע פֿאַרשאַרפּטע, פֿאַרשפּיצטע, גרוי־געלע שטרויענע דעכלעך, איינ־געטונקען אין גרינס. וווּ־נישט־וווּ זעט זיך א ווייסער פֿלעק צווישן גרינעם געמעל. דאָס ערשטע וואָס מיר דערזען: לינקס, די צלמים פון קריסטלעכן צווינטער. באַלד דערנאָך — א גרויסער, מיט בייַמער געדיכט באַוואַקסענער הויף, אַן ארומגעצויט־טער און אין מיטן הויף א גרויסע הילצערנע געבּיידע, מיט גרויסע געשניצטע פענצ־טער. דאָס הויז אונטערשיידט זיך איינגאַנצן פון די אַנטקעגנאיבערדיקע, נידעריקע, ווייס־געקאַלכטע; מיט שטרוי באַדעקטע מעשטשאַנסקע הייזלעך, מיט זייערע קליינ־טשיקע פיר־שוביקע פענצטערלעך.

די זאַבלאָטער גאַס.

קינדער באַרוועסע, שפּילן זיך אינמיטן וועג. אָט נעמט איין קינד צונויף מיט בייַדע העענטלעך פולע הויפּנס שטוויב, פון דער ערד און שיט עס א צווייטן קינד אין פּנים אַריין. שטיל. די איינציקע אין גאַס זיינען: מיר אויפן פורל און די גרופּקע קינדער. אויף דער רעכטער זייט גאַס, האַלב אייגעבויגן פון א בריי־טער, אַבער ני־דעריקער כמעט קוואַדראַטענער טיר קריכט אַרויס א פּרוי מיט א פּנים ווי א ראָד, מיט פֿלאַקסענע האָר, ארומגעבונדן מיט א רויט קאַלירט טיכל, אַנגעטאָן אין א בריי־ט געפֿאַלדעוועט קלייד אַרומגערייפּט מיט רעגנבויגן־קאַלירטע פּאַסן. די פּרוי קוקט אויף אונדז האַלב פֿאַרוווּנדערט און האַלב פֿאַרשלאָפֿן. זי שפּאַרט זיך אַן אין פּלויט און באַגלייט אונדז מיט די אויגן.

די פֿאַרנאַכטיקע דעמערונג נעמט אַרום דאָס שטעטל. זיסע ריחות טראָגן זיך פון בייַדע זייטן גאַס, טראָגן זיך צו אונדז פון די בלומען־גערטנדלעך, פון די גרויסע גרינס־גערטנער וואָס אַרום די שטיבערן. מיר דערנענטערן זיך צום צענטער פון שטעטל. די גאַס בייגט זיך אַביסל אויף רעכטס, און הייבט זיך אויף. א בריק, א הילצערנע, און אונטן א טייך, רויאיק און דורכזיכטיק. בייַדע ברעגן זיינען, וווּיט אויף וויפל דאָס אויג גרייכט, פֿאַרוואַקסן מיט טשערעט און הויכע גראָזן. יינגלעך באַדן זיך אונטערן בריק, מוטער נאַקעט, און נישט ווייט פֿראַטשען די וויַיבער זייער וועש. א וואַסער־טרעגער מיט צוויי הילצערנע עמערס, הענגענדיקע אויף א שטעקן בייַ אים אויף אַן אַקסל, קלעטערט פון טייך אַרויפּצו צו דער גאַס, אויפגעבויגן און וואַקלדיק. לינקס, אַביסל וווייטער איבערן טייך גייען צוויי מענטשן אויינער אַנטקעגן־אַנדערן אויף א ראַביטיש בריקל, א לאַנגס און א שמאָלס, ווי פון דינע שטעקלעך. זיי באַגעגענען זיך. אייַנער בלייַבט שטיין, האַלט זיך צו בייַ דעם זיך־שאַקלענדיקן פֿא־רענטש; און דער צווייטער גייט פֿארבּי, פֿאַרזיכטיק און נישט זיכער און ס'דוכט זיך, אָט־אָט און דאָס בריקל בערעכט זיך איין. וווייטער פון דעם בריקל, לעגאַוויס דעם טייך, נאָך א בריק, א גרויסע און א פּעסטע. דער טייך א שמאָלער, ערטערווויז גרין פֿאַרפלעקטער, שלענגלט זיך אויף רעכטס און וועדט פֿאַרלוירן, אין אומענדלעכן גרינעם סטעפּ פון הויכן שנידיקן גראָז און טשערעט — די „בלאָטעס".

אַריבערגעפֿאָרן די בריק. בּאַרג אַראָפּ — א גאַס. פון בייַדע זייטן: שטיבער הילצערנע, גרעסערע, רחבותדיקערע ווי די פֿריערדיקע, מיט גרעסערע פענצטער און טירן. מיט הויכע שינדלענע דעכער. געבויט האַרט ביים וועג, נישט אַרומגע־צוימטע מיט פּלויטן ווי די פֿריערדיקע. זיי פֿאַרמאָגן שוין האַלץ־געשניצטע, און טייל אַפּילו פֿאַרגלאָזטע גאַניקלעך, מיט הילצערנע טרעפּלעך וואָס פֿירן צום אַריינגאַנג.

דאָס פורל פֿאַרקירעוועט אויף לינקס. עטלעכע בהמות, וואָס א יונג באַרוועס פֿאַסטוכל טרייבט מיט א לאַנגער בייטש, קומען אונדז אַנטקעגן, און טרעטן אונדז

אפֿ דעם וועג. א בריטער מאַרק. פון ביידע זייטן — קראַמען, אַן פענצטער מיט אַפּענע טירן, ווי פירקאַנטיקע לעכער. טרעפֿלעך פירן ארויף צו די קראַם־טירן. ברעטלעך, העלצער, פון אַלע פֿאַרמען און מאַסן, צוזאַמענגעשטעלט, צוזאַמענגענע־קלאַפּט ווי אויף דערוווייל, ערטערווייז מיט גרויסע לעכער, ליגן אויסעצוויגן איבער דער גאַנצער לענג פון דער ערד, פון ביידע זייטן גאַס ארום די שטיבער. דאָס זיינען די טראָטוארן. נעבן איין קראַם זיצן צוויי מענטשן אויף א טרעפֿל און שמועסן, נעבן א צווייטער שטייט א קרעמער אַנגעשפּאַרט אין טיר מיט א יאַרמעלקע ארויפגע־רוקט איבערן שטערן, א וויסע ציצה קוקט אפֿער פון אונטערן וועסטל. אין סאַמע מיט פון מאַרק — א פֿלומפּ. אַביסל לינקס, א שענק. אַנטקעגן שענק שטייט פֿאַר־איינזאַמט א נידעריק פערדל איינגעשפּאַנט אין א פויעריש פורל און דרעמלט. זעלטן וועַן ס'גייט פֿאַרבי א מענטש.

דער שטילער אַוונט הילט איין מיט סאַמעטענע שאַטנס דאָס שטעטל.

אין אַט אַזא אַוונט זיינען מיר צו דער באַבע פעסיע — מיין טאַטנס מוטער — ביי בנימין דעם קאַוואַל אויף קריווע אוליצע אין שטוב פֿאַרפֿאַרן.

***

דאָס פייער וואָס האָט אונטערגעצונדן די וועלט אין יענעם יאָר 1914, האָט אויך ראַטנע נישט אויסגעמיטן. וועַן אין וועלכע אומשטענדן מיר זיינען פון ראַט־נע אַוועק — געדענק איך נישט. איך געדענק נאָר אַז מיר זיינען געווען אין קאַמען. דערנאָך א שטיק צייט געלעבט אין א וואַלד צוזאַמען מיט נאָך פון קאַמען אַנטלאַ־פענע יידן. צוריקגעקומען קיין ראַטנע זיינען מיר אין א נאַסן פֿאַרנעפֿלטן פרימאַרגן. דאָס שטעטל — בלויז חורבות. די גאַסן פֿאַרשוווּנדן. אומעטום רויכערנדיקע בערג אַש און ציגל. א שטיקנדיקער ריח פון סמאַלינעס. דאָס צאַרישע מיליטער האָט אַנט־לויפֿנדיק אונטערגעצונדן דעם מאַרק, אַוועקלאַזנדיק מיטן פייער די גאַנצע יידישע געגנט ארום.

מיר פֿאָרן אין א טיפער גרעניכטער בלאַטע. דא איז אַמאָל געווען דער צענטער פון שטעטל, דער מאַרק. מיר פֿאַרנעמען זיך אויף לינקס צו דער „אַלטער שטאַט", צו דער קריסטלעכער געגנט, אַהין האָט דאָס פייער נישט דערגרייכט. א סך פויע־רישע שטיבער זיינען פוסט און די באַלעבאַטים זיינען אַנטלאַפֿן. אין איינער אַזא שטוב, פונקט אַנטקעגן קלויסטער, האָבן מיר געפונען א מקום מנוחה.

מיט אונדז איז אויך דער הונגער מיטגעקומען. און אַז די מאַמע האָט אין א וויינטערדיקער נאַכט, אַביסל קאַרטאָפֿל פון א שכנותדיקן גוטהאַרציקן פויער גע־בראַכט, האָט מען די קאַרטאָפֿל אין דער איינגעהייצטער הרובע געבראָטן. אין צי־מער איז קאַלט און פינצטער געווען. אין דרויסן האָט א שניי־שטורעם געוואַיעט און גערייסן די צוגעמאַכטע לאַדנס פון די קליינע פיר־שויביקע פענצטערלעך. פון דער אַפּענער הרובע האָבן ברענענדיקע טרוקענע ברעטלעך, ארויסגעריסענע פון די דער־בייאיקע פלויטן, די שטוב מיט שאַטנס אַנגעפילט. א טאָפּ מיט וואַסער האָט דאַרט גענומען זידן. די מאַמע האָט דעם טאָפּ ארויסגענומען און אויף דעם ערדענעם פּאָל גלאַזט שטיין. מיין שוועסטער, א קינד פון א יאָר פיר, איז שווּעק אין א צווייטןווינקל, פון אונטערן בעט ברענגען א קאַרטאָפֿל צום בראָטן און דאָ איז אַן אומגליק געשען: צוריקקומענדיק מיט דער קאַרטאָפֿל איז זי אין דער פינצטער אויף דעם הייסן טאָפּ וואַסער ארויפגעפאַלן...

דרייַ טעג האָט דאָס קינד זיך געמאַטערט. דרייַ טעג און דרייַ נעכט איז די מא־מע אין איר פֿאַרצווייפלטער איינזאַמער הילפלאָזיקייט אַפּגעזעסן בייַם בעט און דעם קינדס גסיסה צוגעקוקט. ביז זי האָט אין שרעקלעכע וויטיקן אוז אַן וועלכער ס'איז מעדיצינישער הילף איר צארט נשמהלע אויסגעהויכט.

לאנגע יאָרן האָט איר טויט מיך אַנגעפילט מיט צער און פאַרדרוס. מיך האָט געפיניקט דער געדאַנק אז איר יונגער און שרעקלעכער טויט איז א רעזולטאַט פון די נויט־אומשטענדן וואָס די בלוטיקע מלחמה האָט גורם געווען, און אז זי איז נע־פאלן א קרבן פון אונדזער ביטערער אריסקייט.

אונטער דער דיוטשישער אקופאַציע האָט זיך די עקאַנאָמישע לאגע אין שטעטל אַביסל פאַרבעסערט. דער מיליטעריישער אַפּטייל, וואָס זיין קוואַרטיר איז געווען ביים גלח אין הויף, איז געווארן א צוציאונגס־פונקט פאר געווייסע יידן. פון אונדז אַבער איז דער הונגער און די נויט נישט אָפּגעמאַטן. מיטן אַנקום פון פרילינג, האָבן אַנטלאָפענע מעשטשאַנעס געמונען זיך אומקערן אין זייערע היימען. דאָס האָט גע־בראַכט דערצו אז מיר זאָלן פאַרלירן אונדזער צייטווייליקע חיים.

אייגער א מעשטשאַן, יאָקאָב זשוק, האָט אויף אונדז רחמנות געקריגן און אונדז דערלויבט זיך אַרייַנצוציען צו אים אין שטאַל. אונדזער „גליק" האָט אַבער לאַנג נישט געדויערט: אין אייגעס א פרייטיק־צו־נאכטס האָט די מאַמע אַנגעצונדן צווויי ליכטלעך צום בענטשן, זיי צוגעשמאַלצן צו אַן אָפּק פון א צענומענעס וואַנן. אין א געווייסן מאָמענט האָט א פערד, וואָס איז געשטאַנען פונקט אַנטקעגן אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ און געקוקט וויי מיט רחמנות אויף אונדז, די זיצנדיקע אויף א סנאָפּ שטרוי אַנטקעגן די אַנגעצונדענע ליכטלעך. און פלוצלינג האָט דאָס פערד א הירזש געטאָן; ס'איז געווארן פינצטער. אַבער באַלד האָט א פלעמל זיך צעטאַנצט אין טרוקענעס היי. מיין מאַמע האָט אַנגעהויבן שרייַען... דער פויער מיט זיין הויזגעזינד האָט דאָס פייער פאַרלאָשן. אַבער מיר האָבן אונדזער „ווויינונג" געמוזט פאַרלאָזן.

א יידישע פאַמיליע אויף דער הולאנקער גאָס האָט אונדז א קליין צימערל פאַר־דונגען. דעמאָלט איז דער טאַטע, נאָך לאַנגע באַמיאונגען פון מיין מאַמען, פון דער דייטשישער געפאַנגענשאפט צוריקגעקומען. געווען איז דאָס אין 1917. זיין קומען האָט, ווי די מאַמע האָט דערוואַרט, אונדזער לאַגע נישט פאַרבעסערט. פונקט פאַר־קערט, אַנשטאָט א מאַנסביל א פרנסה־געבער — איז נאָך אַן עסער צוגעקומען. א כלייבער, אַן אויסגעדאַרטער און מיט א טרוקענעם הוסט, א רעזולטאַט פון קנאַפּע דריי יאָר שוועראַרבעט אין קאַנצענטראַציע־לאַגער. פלעגט ער מער ליגן ווי ארומגיין. מיין קלוגע מאַמע מיט איר שארפּ צינגל, מיט איר קענען דאָס דייטשע לשון, פלעגט די פויערים אין זייערע ענינים מיטן דייטישישן אָקופאַנט אַרויסהעלפן, און דערפאַר באַלוינט זיערן אמאָל מיט א לאַבן ברויט, אמאָל מיט אַביסל קאַרטאָפל, גרינס, וואָס זי פלעגט אין א זעקל אויף אירע פלייצעס אַהיימבראַנגען. ס'פלעגן אַבער זיין טעג. ווען מיר פלעגן זיך דערנערן מיט רויע ארבעס, בריקווע, איבערהויפט ווינ־טער. זומער — מיט טרוקענע זאָנגען, וואָס איך צוזאַמען מיט נאָך באַרוסע קינ־דער, פלעגן צונויפקלויבן אויף די אַרומשטעטלדיקע אָפּגעשניטענע תבואה־פעלדער. דאָס דחקות איז אַבער נישט געווען קיין שטערונג, אז אין יענעם יאָר זאָל געבוירן ווערן מיין שוועסטער סימע.

אין יענער צייט האָבן די דייטשן אַנגענומען מאַסמיטלען אויף צו פאַרענדיקן מיט דער עפּידעמיע פון די פאַרשידענע חולאתן, דער עיקר מיטן טיפוס אין שטעטל, און באַזונדערס צווישן דער יידישער באַפעלקערונג.

צו די ציווילע אויטאַריטעטן פון שטעטל, באַשטימטע פון די דייטשן, און כמעט אַלע יידן, ווי דער בירגערמייסטער עליע יאנאָוויטש, אַדער די פאָליציי, איז צוגעקו־מען א סאַניטאַרער אונטערזוכער — מיין פאַטער. מיט א רויטן באַנד אויפן אַרעם, פלעגט ער ארומגיין באַזוכן די שטיבער, כדי צו איזאָלירן די קראַנקע און דורכצו־פירן א דיזענפעקציע אין די הייזער ווו אַזעלכע זיינען געווען. זיין אַרבעט איז אין א געוויסער מאָס געווען נישט קיין אנגענעמע: די דייטשן פלעגן דעם קראַנקן צו־

נעמען אין שפיטאל. די מיטווירקונג פון הויז פלענן איז אלירט ווערן אויף עטלעכע טעג אין בית המדרש און אויפן הויף פֿרום בית המדרש הינטער א צוים פון שטעקעט כיקע דראָטן. דערנאָך פלעגן די דייטשן קומען מיט א דאמף־מאשין, אויסקאכן דאס בעטגעוואנט און די קלייד ער אין א גרויסן קעסל און מיט גומענע רערן אויסשפריצן מיט „קאַרבאל" די שטוב אן אלין, וואס האט זיך געפונגן אינעווייניק. פון אזא די־זענפעקציע־אפּעראציע פלעגט דאס ביסל שטוב־פֿרימקייט שטארק ליידן. צוליב די אויבנדערמאנטע סיבות פלעגן די פאמיליעס טאן אלדאס מעגלעכע כדי צו באהאלטן זייערע קראנקע. און מיין טאטע פלעגט טאקע אין א סך פאלן ביי יידן קוקן דורך די פינגער.

איך האב אויך קיין קרענק נישט אויסגעמיטן. איך בין דעמאלט קראנק געווארן אויף מאלאריע (פיבער האט מען עס גערופן). די „ווירקזאמסטע" הייל־מיטלען זיי־נען דאן אנגעוענדעט געווארן. דאס ערשטע: צעברעכן אן ערדענעם טאפּ מיט א שליידער קעגן דער וואנט איבער דעם בעט וו ו איך בין געשלאפן. און אז דאס האט נישט געהאלפן, האט מען אויסגעפרווווט א צווייטע „מעדיצין": ליגן אין דרויסן הינ־טערן שטוב אויף א קופע מיסט, וואס מ׳פלעגט יעדן טאג אויסקערן פון שטוב.

פון וואס איך בין געווענט געווארן, ווייס איך נישט. וואַרשיינלעך איז דער קרענק נמאס געווארן מיין פארצערטער, אויסגעדארטער גוף און זי האט זיך אפּגעטראגן...

געווייסע סארטן קרענק האב איך דווקא ליב געהאט, צום ביישפיל: הוסטן. אז איך פלעג נעמען הוסטן, פלעגט שוין מיין מאמע קריגן אביסל מילך און מיר געגעבן אויסצושרינקען א האלבע גלאז וואַרעמע מילך מיט א שטיקעלע פוטער אינעוויניק. מיר פלעגט אויך געפעלן ווערן עפעס א שטיקל שטעכעניש אין א זייט צי אין דער פלייצע. ערשטנס פלעג איך ליגן אין בעט און נישט דארפן גיין אין חדר. און צווייטנס — און דאס איז דער עיקר — פלעגט די מאמע מיר אויסגיסן בליי. זי פלעגט צע־לאזן בליי, אויקשטעלן א כלי מיט וואסער אויף דעם פלאץ ווו מיר פלעג וויי טאן, און ארויסגיסן דעם צעלאזטן בליי אין דער כלי. צי דאס פלעג מיר העלפן וויים איך נישט. איך ווייס נאר, אז איך פלעג דעמאלט האבן מיט וואס זיך צו שפילן. דער הייסער בליי פלעג אין וואסער זיך פארוואנדלען אין פארשידנפארמיקע בלישטשע־דיקע פיגורן. אט די פיגורן זיינען ביי מיר געווען טייערע שפילצייג.

אפטמאל פלעג מיין מאמע מיך נעמען צו דארטשיין. דארטשיע האט געגאלטן פאר א דאקטאר אין שטעטל, כאטש ער איז דאס נישט געווען. אליין, אן אפּשטא־מיקער פון אוקראאנישע פויערים, איז ער געווען א גרויסער מענטש־פריינט, און טאקע א יידן־פריינט. ער איז געווען פארמעגלעך, געווויינט אין א גרוים הויז, ארום־געריננלט מיט א גרויסן פארק פון פרוכטן־ביימער און בלומען. דארטשיע פלעג מיך באטראכטן, עפעס געשמועסט מיט דער מאמען, און ביים געזעגענען זיך, נישט ג־ווואלט נעמען קיין גלעזל, נאר געהייסן זיך זען מיט פארטסקען, זיין שטוב־אויפזעע־רין. ביים ארויסגיין האט פארטסקע געהייסן אונטערווארטן ביז זי וועט צוריקקומען. און געקומען איז זי צוריק מיט א פעקל, וואס זי האט געגעבן דער מאמען, זאגנדיק: דער דאקטאר זאגט, אז דיין קינד דארף מער עסן. דאס פעקל איז טאקע געווען עסנווארג.

***

ביסלעכווייז האט דאס נישט־דערעסן ארויסגעהאלפן דער שווינדזוכט, וואס האט זיך שוין געהאט פארקליבן אין מיין טאטנס לונגען, כדי צו פארענדיקן זיין לעבן. אין הארבסט 1919 האט ער זיך ארייגגעלייגט אין בעט און שוין מער נישט אויפגעשטאנען. איך געדענק אז אין א פראסטיקער נאכט האט מען מיך צוגענומען

פון שטוב און אַוועקגעפירט צו א שכן. איבערן שטעטל האָבן זיך געטראָגן קלאָנגען פון די קלויסטער־גלאָקן. די קריסטלעכע באָפעלקערונג האָט געפיירט עפּעס א יום־טוב. אויף צומאָרגנס, גאָנץ פרי, בין איך געקומען צוריק אין שטוב און שוין געטראָפן דעם טאַטן ליגן אויף דער ערד, אַביסל שטרוי אונטער אים און צווי ברענענדיקע ליכטלעך צוקאָפּנס. מיין מאַמע איז געזעסן נעבן אים אויף אַן איבערגעקערטער שטול און שטיל געווויינט.

דאָס יאָר 1920 איז געווען דאָס פּיינלעכסטע יאָר פּאָר די יידן אין שטעטל און פון די אַרומיקע דערפער. דאָס מלחמה־פּייער האָט געברענט אין אונדזער געגנט. דער ענטוזיאַזם און מסירת נפש פון דער רויטער אַרמיי, וואָס אירם אַן אָפּטיילונג איז איינגעשטאַנען דעמאָלט אין שטעטל, און וואָס האָט זיך געשלאָגן אויף די פראָנטן אַן געווער און אין צעריסענע הויזן, האָט נישט געקענט מנצח זיין די גוט באַוואָפנטע און דערנערטע, פויליש אַרמייען און וויסגווארדייאישע באַנדעס. אין אַז די באַלשעוויקעס (די „באַרוועס" האָט מען זיי גערופן, צוליב דעם וואָס זיי זיינען געגאַנגען ממש באַרוועס) זיינען אָפּגעטראָטן, זיינען אַריין די „באַלאַכאָוצעס" אין האָבן געראָבעוועט, געשענדעט און גענאַרעט. דער אויסרייד איז געווען, אַז די יידן האָבן געהאָלפן די באַלשעוויקעס. פּאַרשטענדלעך, אַז דאָס איז געווען בלויז אַן אויס־רייד. הגם ס'איז געווען אמת, אַז מיט איר אויפּפירונג און מיט איר באַציאונג צו די יידן האָט די רויטע אַרמיי אַרויסגערופן צו זיך די סימפּאַטיעס פון דער יידישער באַ־פעלקערונג.

אין יענעם יאָר האָב איך דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן איבערגעלעבט די קאַשמאַרן פון טויט. די שרעק פּאָר מערדער.

דאָס זיצן אַן אָנגעטוענער אין דער נאַכט צוזאַמען מיט אַלע שטוב־מענטשן, הינטער פאַרשלאָסענע טירן און פאַרהאַקטע לאָדנס, גרייט צו אָנטלויפן דורך א הינ־טער־טיר; דאָס צוהערן דעם געקנאַל פון רעוואָלווער־שאָסן הינטערן פענצטער; דער קוויטש פון א פאַרגוואַלדיקטער פרוי וואָס האָט א רים געטאָן די נאַכט, ערגעץ אין א נאָענטן גאַסל; דאָס ליגן באַהאַלטן אויף א בוידעם אין היי, אין א גאַרטן צווישן גרינס; די וועגענער מיט הרוגים, געברענטע פון די אַרומיקע דערפער — דאָס אַלץ וואָס איך האָב צוגעזען און איבערגעלעבט אין יענעם זומער 1920 האָט איבערגע־לאָזט גאָר טיפע שפּורן אין מיין געמיט.

***

אין די רואיקע טעג, צווישן איין מלחמה - אויפטרייסלונג און דער צווייטער, ווען די טויט־אנגסטן פלעגן נאָכלאָזן און די יידן פלעגן אַזוי צו זאָגן אָפּאָפּן אַביסל דעם אָטעם, האָט מען דערשפּירט א נויטוועדיקייט זיך צו פאַרגעסן. פלעגט מען זיך צוזאַמענקומען אין פאַרשיידענע הייזער, אין די אוונטן, איבערהויפּט אין די שבתדיקע פאַרנאַכטן, און מ'פלעגט פאַרברענגען בייַם שפּילן אין „פלירט" (אויע־כע קאַרטלעך מיט אָפּגעדרוקטע פראָגן און ענטפערס) און לייענען, בעסער געזאָגט און אויסהערן ווי עמיצער פלעגט פאַרלייענען, און אין סתם שמועסן.

אזא צונויפקום - אַרט איז געווען ביי מענדל בלאָט אין שטוב. ער, מענדל בלאָט — אן אַרימער בעל־מלאכה, א היטל־מאכער, האָט געווויינט אין אַן אַלטער האַלב־חרובער שטוב, פול מיט שווערע אויסגעקרימטע שטיקער מעבל, די וועגט באַ־האַנגען מיט פאַמיליען־בילדער, גרויסע און קליינע, סתם בילדער און אויסשניטן. אליין א יונגער מענטש און ווי די דעמאָלסטיקע בעלי־מלאכים — אַן בילדונג, האָט ער אַבער געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר עפּעס בעסערס און איידעלערס אין לעבן.

אין די שפעטערדיקע יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות האָט ער פאַרנומען אַן אַנגעזען אָרט אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטעטל, פאַרטרעטנדיק די האַנטווערקער־קער - באַווענגונג און די אינטערעסן פון סתם האַרעפּאַשניקעס און אינסטיטוציאָנעלן לעבן פון שטעטל.

אַן אַרבעטער גרופּע אין 1925

ביי אָט דעם מענדל בלאָט אין שטוב האָב איך איינמאָל אין א שבת פאַרנאַכט געטראָפן א פויל שטוב מיט מענטשן: בחורים און מיידלעך, אַרבעטער, האַרעפּאַשניקעס, פון די הינטערגעסלעך, פון באַד־געסל, פון דער מצרים־גאַס און אַרומיקע געסלעך. געזעסן איז מען וווּ מ'האָט נאָר געקאָנט, אויף דער ניי־מאַשין, אויפן בעט, בלויז אויפן טיש נישט. דער דיל איז געווען וויים פון יאָדערן שאָלעכץ, אָלע האָבן געקנאַקט יאָדערן, און די שאָלעכץ געווארפן אויפן דיל. ביים טיש אויף א לאַנגער באנק, נעבן פענצטער, וואָס האָט אַרויסגעקוקט צום גרויסן בית־מדרש וואָס האָט, אגב, דעמאָלסט געדינט ווי א קאַזאַרמע פאַר די רויטארמייער, וואָס זיינען אייגנטלעך שטאַנען אין שטעטל — איז געזעסן א יידישער רויטארמייער און האָט פאַרגנייגט אויפן קול א יידיש בוך. ער האָט וווּיזט אוים געקענט גוט פאַרלייענען. איך געדענק ספּעציעל זיין נאַכמאַכן ווי ס'רעדט אן אַלטע פרוי אָן ציין, און יעדע וויילע פלעגט אויסברעכן א געלעכטער צווישן עולם.

צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן האָב איך דעמאָלסט ביי מענדל בלאָט אין שטוב געהערט דערמאָנען דעם נאָמען פון איינעם א שרייבער — שלום־עליכם.

***

אונדזער קינדער־יאָרן איז אין דער מלחמה און נאָך דער מלחמה געווען ביז גאָר באַגרענעצט. אז איז שמיעטל האָט געהערשט רו, דער פּחד פאַרן טויט האָט

נאכגעלאזט, זיינען מיר א גאנצן טאג געווען פארשפארט אין חדר. בלויז שבת נאך מיטיק, אדער יום־טוב בייטאג האבן מיר געהאט אביסל פרייע צייט זיך צו שפילן. מיר פלעגן שפילן אין קאשטאנעס אויפן אפגעברענטן שיל־הויף, אין באהעל־טעניש און אין מלחמה.

מיר האבן געפירט מילחמה. ס'האבן זיך פארמירט צוויי גרופעס. פלעגן מיר זיך ארויסלאזן צום שאסיי אויף בריסקער זייט נעבן דער ווינטמיל און דארט אנהייבן די „שפיל", וואס איז באשטאנען אין וואס זיך מיט שטיינער, וואס מיר פלעגן צוזאמענענעמען טאקע פונעם שאסיי. די שפיל פלעגט זיך פארענדיקן, ווען עמיצער פלעגט כאפן א שטיין אין קאפ אדער ווען ס'פלעגט אנקומען א פאליציאנט, אדער על־פי־רוב ווען ס'פלעגט צופאלן דער אוונט, די שעה פון דאוונען מנחה־מעריב, א זאך, וואס אונדזערע עלטערן פלעגן אונדז נישט דערלויבן צו פארפעלן.

קיין ארגאניזירטע ספארט־שפילן זיינען אין שטעטל בכלל נישט געווען. ארום 1923 האט אין שטעטל ארויז דערגרייכט די „פוטבאל"־שפיל. חברה פלעגט זיך צו־זאמענעמען שבת נאכמיטיק, אוועקגיין אויף א פעלד, אדער א גארטן פארמירן צוויי גרופעס און שפילן. די „פוטבאל" שפיל האט אבער קיין אריכת־ימים נישט געהאט, א זומער, אדער צוויי און זי איז פארשוווندן.

***

פון מיינע חדר־יארן איז אין מיין זכרון קיין שום אנגענעמע דערינערונג, עפעס וואס זאל באמת מיר האבן פארשאפט פארגעניגן און פרייד, — נישט פארבליבן. מלמדים האב איך געהאט א סך. אבער בלויז ווינקל־מלמדים, צוויי־טראנגיקע. יעדן זמן בין איך געגאנגען צו אן אנדער מלמד. די סיבה דערפון איז געווען: די גרויסע שוועריקייט וואס מיין מאמע האט געהאט ביים צאלן שכר־לימוד, דעריבער טאקע וויל איך האב ווייניק צייט געקענט מיינע מלמדים קען איך זיך וועגן זיי קיין ספעציעלס נישט דערמאנען.

דאס גיין אין חדר איז מיר נישט ליב געווען און דאס לערנען — אויך נישט. ווינטער פלעגט דער חדר מיך ארויסשלעפן פון הינטער דער וואראעמער אנגעהייצ־טער הרובע, און מיך צווינגען צו גיין נישט גענוג וואראם אנגעמאכן, אין שטארקן פראסט און שניי־זשוועריקייט, אפטמאל ביז די קני אין שניי. דערצו דאס אומקערן זיך אהיים ביינאכט אין א געדיכטער פינצטערניש, אפטמאל אליין און אמאל אין א הינ־טער געסל מיט אן איגן פאבריצירטער לאמטערנע, געמאכט פון א צעבראכענער פלאש מיט א ליכטל אינעווייניק, וואס פלעגט צעווינגן און אויסשפריצן פאנטאסטישע שאטנס, פארגרעסערנדיק די שרעק פאר אלערליי שדים, רוחות און מיסטעריעזע כאפערס מיט וועלכע ס'איז פול געווען אונדזער קינדישער מוח.

זומער פלעגט דער חדר מיך האלטן פארשפארט א גאנצן טאג אין אן ענגן, פארשטויבטן, שטיקנדיקן צימער אנשטאט ארומצולויפן פריי איבערן לויכטנדיקן דרויסן, איבער צעגרינטע שמעקנדיקע גערטנער.

די לימודים האב איך נישט באנומען און נישט געפילט. אן אויסנאם איז געווען שיר השירים. דער־ניגון מיט וועלכן מיר פלעגן לערנען דאס געזאנג פון געזאנגען, זיין פאטעטישער פארם און אינהאלט האב איך ליב געהאט. אויך דער רבי איז דעמאלט געווען אין אן אנדער געמיט־צושטאנד, ווייניקער בייז און מער אויפגעלייגט. דאס זעלבע וועלן מיר פלעגן לערנען זינגענדיק פקדמות.

צו עלף יאר האב איך פארלאזט דאס חדר, א שטארק פרומער, פלעג דרייי מאל אין טאג דאוונען, זאגן מודה אני ביים אויפשטיין און קריאת שמע פארן שלאפן גיין.

זאָגן שיר השירים פריוטיק פֿאַרנאַכט, מעביר סדרה זיין שבת קאיאָר און זאָגן פרק אין עטלעכע קאַפּיטלען תהילים שבת נאַכמיטיק. הוין דעם פלעג איך מקיים זיין אַלע אַנדערע מצוות און זיך אויסגעהיטן פון עבירות.

איך פלעג אויך נישט פֿאַרפעלן אין טריסקער שטיבל שבת צו שלוש־סעודות, וואָס דער טריסקער רבי פלעגט פֿראָווען וועג ער פלעגט קומען קיין ראטנע.

גיין פלעג איך אהין צוליב צוויי טעמים, דער ערשטער: די עדה שוויגנדיקע יידן בייס לאַנגן טיש, דאָס דינע דריבנע קול פון רבין, זאָגנדיק תורה, און די נאַנצע מיסטישע אטמאָספער וואָס האָט געהערשט דאָרטן, אין דעם טונקלן בין־השמשות האָט געהאט אויף מיר אַ מיסטעריעזע ווירקונג. און צוויטנס פלעגט מיר געפעלן וועלן די מערב־וואנט. הינטן בייס טיר און נעבן וויבער־שטיבל, איז אַנגענאַנגען אין דער טונקל אַ שטילע שפיל: וואַרפן זיך מיט נאַסע האַנטוכער. און דער הויפּט־קרבן פלעגט זיין דער טויב־שטומער וואָס פלעגט זיך אויפהאַלטן טאָקע אין שטיבל.

***

גאַנץ אַנדערש ווי צום חדר האָט אויסגעזען מיין באַציאונג צו דער שולע. אין חדר האָט אַלע לימודים געלערנט אויף העברעאיש.

צו וויפל יאָר איך האָב אַנגעהויבן גיין אין שולע וויים איך נישט. איך ווייס בלויז, אַז שרייבן און לייענען האָט מיין מאַמע מיך אויסגעלערנט. און אַז מיין באַזוכן די שולע איז נישט געווען רעגולער, אויב מיין מאַמע איז גרייט געווען צו „שפּאַלטן בערג" — ווי זי האָט געזאָגט — אַבי מיך צו מאכן פּאַר אַ יידן. ד. ה. זי איז גרייט געווען צו טאָן דאָס אומעגלעכע בכדי מיך צו דערציען אין גייסט פון רעליגיעזער יידישקייט; האָבן אַבער איר קיין כוחות שוין נישט געסטאַיעט אויף קיין קרבנות כדי מיך צו שיקן רעגולער אין שולע. מיט איבעריסן צוליב די דאָזיקע סיבות בין איך געגאַנגען אין שולע ביז צו דרייצן יאָר און דאָס איז געווען דער וויכטיקסטער פעריאָד אין מיין קינדערישן לעבן.

א נייע וועלט איז פּאַר מיר אָנגטפלעקט געוואָרן: ימען און טייכן, לענדער און פעלקער און צווישן זיי אויך א יידיש פאָלק מיט אייגענע טרויטען, מיט אייגענע אספּיראַציעס. די וווּנדער־וועלט פון דער יידישער געשיכטלעכער פֿאַרגאַנגענהייט, מיט איר ראָמאַנטיזם און הערואיזם. די יידישע מאַדערנע גייסטיקע וועלט, די יידישע פּאָעזיע: יהודה הלוי, ח. נ. ביאליק, ש. טשערניכאָווסקי, האָבן געצונדן מיין פאַנטאַזיע. אלץ איז פּאַר מיר געווען ניי און אויב אָפילו נישט אַלץ איז געווען אינגאַנצן ניי, איז אַבער די פֿאַרב, דער אופן ווי דער לערער קעצקער האָט עס פּאַר אונדז פֿאַרגעבראַכט, אַדער ווי עס איז דערשינען אין די טעקסט־ביכער, און נישט אין חומש געווען ניי און געמאַכט אינגאַנצן פּאַר ניי.

די שולע האָב איך ליב געהאַט. און צוליב די ספּעקטאַקלען, אויפגעפירטע פון די קינדער, די אויספלוגן און מאַרשן ל"ג בעומר, מיט פענער און פענדלעך, מיט פּאַראַד, קיין ווידערעניין מיט דער גאַנצער יום־טובדיקער אטמאָספער וואָס האָט געהערשט א צייט פריער בעת די צוגרייטונגען, דאָס האָט מיך אָנגעפילט מיט פרייד, מיט עפעס א מין צויבער, וואָס אזעלכן האָב איך ביז דעמאָלט נישט געקענט.

דער לערער, נח קעצקער, הגם א מענטש א האַרטער, א פּאַרשלאָסענער, מיט אַן ענערגישן אויסדרוק אויפן פנים, האָט דאָך געפונען א וועג צום הארץ פון דער יוגנט. זיינע „דיקטאַווקעס" אין יידיש אין די פריוטיק־טעג זיינען געווען אמתע ליטעראַרישע קאָמפּאָזיציעס, אויף היסטאָרישע און נאַציאָנאַלע טעמעס, ער פלעגט זיי אונדז דיקטירן אימפּראָווויזירנדיק, אַרומלויפנדיק איבערן צימער מיט זיינע קורצע

טריט. די קאמפן און גבורות פון א בר־כוכבא, פון יהודה המכבי, פון די חשמונאים, האבן געצונדן מיין פאנטאזיע, האבן אריינגעבלאזן עפעס א נייעס גייסט אין מיר.

ער האט ארויסגעצויגן די גאנצע אין חדר זיך לערנעדיקע יוגנט אין שולע די מיידלשע יוגנט האט דארטן צום ערשטן מאל געקריגן א צוטריט צו די קוואלן פון

א גרופע יוגנטלעכע אין 1929

עלעמענטאר קענטעניש. זיין אנקומען אין שטעטל ארום 1916 האט געמאכט אן איבערבריך אין דעם צושטאנד פון אפגעשטאנענקייט, אין וועלכער ס׳האט געלעבט די יוגנט.

חוץ לערער, איז ער אויך געווען דערציער און מדריך, ער איז געווען דער וואס האט ארויסגעבלאזן א נייעס גייסט אין דער יוגנט. ער האט געגרינדעט ביי דער שולע א קינדער־ביבליאטעק, ווו די קינדער פלעגן נעמען ביכער אהיים צום לייענען אומזיסט. ער האט ארגאניזירט דעם ערשטן קינדער־קלוב ווו ער פלעגט פארברענגען מיט אונדז קינדער שבת נאכמיטיק אין שפילעריין און איבערהויפט אין שמועסן וועגן יידישער געשיכטע, יידישער מלוכהשער זעלבסטשטענדיקייט און יידישן הערואיזם אין אלטערטום. און אויף דעם וועג פארזייען אין אונדז די ערשטע זוימען פון נאציאנאלן אידעאליזם און ציוניזם.

הגם אידעיש זיינען אונדזערע וועגן שפעטער זיך פאנאנדערגאנגען, מוז איך אבער אנערקענען זיין גרויסן אייגפלום אויף מיין גייסטיקער אויסבילדונג. און אויב איך בין שפעטער נישט געגאנגען אין זיינע וועגן, האט ער אומדירעקט געהאט א גרויסז חלק אין דעם, ער איז געווען דער, וואס האט איינגעפלאנצט אין מיר די ליבע צו לייענען א בוך, און א שטרעבונג צו וויסן, וואס דער פועלי־יוצא דערפון איז געווען: ספקות און זוכענישן.

***

א שטיקל צייט שפעטער, ארום 1924 איז אנגעקומען קיין ראטנע וואלף ברעגער. און אזוי ווי מיר זיינען געווען שכנים און קרובים פלעג איך אריינקומען צו אים

אין שטוב. דאָרט האָב איך געזען א בלאָט, וואָס האָט געהייסן „די פאָלקס צייטונג". איך האָב אָנגעהויבן אריינקוקן אין דער צייטונג: און דאָרט האָב איך אָנגעטראָפן זאכן וועגן וועלכע איך האָב ביז דעמאָלט אין ערגעץ נישט געליינט, וועגן וועלכע איך האָב ביז דעמאָלט קיין אנונג נישט געהאט, און וואָס זיינען מיר געווען עפעס נאָענט צום האַרצן: ארעמע, רייכע, קאפיטאליסטן, ארבעטער קלאָס, האַרץ־פאַשניקעס, סאָציאליזם...

וואָלף ברענער — וואָס האָט געשטאמט פון לודמיר, אליין א בונדיסט, אגב דער איינציקער און אפשר דער ערשטער בונדיסט און פריידענקער אין שטעטל — האָט באמערקט מיין אינטערעס, פלעגט ער מיר אונטערדרוקן געווויסע ארטיקלען צו לייענען, וועגן ציוניזם, סאָציאליזם, רעליגיע און אַנדערע. ער פלעגט אויך מיר רעקאָמענדירן געווויסע ביכער צום לייענען.

אין יענער צייט איז אויך אריינגעפאלן אין מיינע הענט א ביכל פון פאָפולערער

דוד לאנגער, אקטיוויסט אין די לינקע קרייזן, (אומגעקומען).

אסטראָנאָמיע, וואָס איך האָב געטראָפן צופעליק אין שטוב פון מיין חבר דוד לאָנגער. דאָס בוך איז פאָר מיר געווען אן אמתע אנטפלעקונג.

היינט לערנט מען די קעגנשטאנדן וועגן וועלכע ס'האָט זיך נישט געהאט אין ביכל אין די שולן. אָבער דעמאָלסט האָב איך קיין שום אנונג נישט געהאט וועגן די אלע זאכן. איך האָב געגלויבט, אז די ערד און אלין וואָס עקזיסטירט אויף איר איז דאָס מיסטעריעזע און אומבאגרייפלעכע מיסטעריע־ווערק פון גאָט, וואָס האָט דאָס אלין באשאפן אין זעקס טעג. פקוראט, אזוי ווי אין חומש ווערט דערציילט. און דא שלוצ־לינג אזא אנטדעקונג! דאָס וואָס אין חומש אין אין אַנדערע ספרים ווערט דערציילט איז גארנישט אמת...

אַט פון יענער צייט שטאמט דער איבערבליבענער וואָס איז פֿאַרגעקומען אין מיין גיימטיקן לעבן. איך האָב אַנגעהויבן צו צוויפלען אין די איינגעשטעלטע אמונה־עיקרים. איך האָב אַנגעהויבן זוכן דעם אמת.

***

דאָס ערשטע מאָל וואָס איך בין אַרויסגעפֿאָרן אויסער די גרענעצן פון שטעטל בין איך אַלט געווען אַ יאָר 11. געפֿאָרן בין איך קיין מאַניעוויטש, אַ דאָטשע־אָרט אַרום לוצק. נישט חלילה אויף מיין מאַמעס הוצאות בין איך געפֿאָרן אויף דאָטשע, געשיקט האָט מיך דער „דזשאינט" אין זיינער אַ זומער קאָלאָניע, פֿאַר שוואַבע, אַרעמע יתומים־קינדער איך מיין, אַז איך בין געווען דער איינציקער פון שטעטל וואָס איז יענעם זומער געפֿאָרן אין אַזאַ קאָלאָניע.

מיין מאַמע האָט מיר צוגעגרייט אַ פּעקעלע און אַ ווייס ציכל. און אין אַ שיינעם פֿאָרנאַכט האָב איך זיך אויפגעזעצט אויף אַ לאַנגן וואָגן אַנטקעגן נעכט גינזבורגס הויז אויפן מאַרק.

דער אָוונט איז געווען אַ וואַרעמער און אַ לויטערער. דער גרויסער וואָגן האָט פֿאַמעלעך, נישט געאיילט, זיך געקויקלט איבער דעם שטיינערנעם שאָסי קיין קאָוולע. אַז די נאַכט איז צוגעפֿאלן, האָב איך מיט אַפּענע אויגן געקוקט אין דער פינצטערער ווייטקייט. מיט אַ באַהאַלטענעם אומרו אין הארצן: פֿאר דעם וויסן אומבאַוווסטן, און פֿאַר גזלנים, וואָס קענען פֿרויסשפֿרינגען פון אונטער אַ קופּע און אונדז באַפֿאלן. אַ זאַך, וואָס פֿלעגט אין יענער צייט אַפֿטמאָל געשען. איך האָב זיך צוגעהערט צום קוואַקען פון די זשאבעס, וואָס האָט זיך דערטראָגן פון די זומפּיקע פעלדער אַרום, און פון יעדן בוימיקן שאָטן פֿלעגט מיר האַסטיקער קלאַפן דאָס האַרץ.

איך בין סוף־כל־סוף איינגעשלאָפֿן. אויפגעוועקט האָט מיך אַ שטאַרקער דונער. קיין שטערן אין הימל זיינען מער נישט געווען. דער האָריזאָנט איז באַלויבטן ווי וואָרן דורך צעצוויגטע בליצן. אַ שטאַרקער ווינט האָט אַנגעיאָגט מיט וויילדן בזה און ס'האָט אַ זעץ געטאָן אַ שלאָק־רעגן. קיין בויד האָט אונדזער וואָגן נישט געהאָט. די פֿרוי נעבן מיר האָט זיך איינגעוויקלט אין אַ פּאָטשיילע. דער בעל־עגלה האָט אַרויפגעצויגן אויפן קאָפּ אַ זאַק, און דאָס זעלבע האָט געטאָן דער מאַן וואָס איז געזעסן לעבן דער פֿרוי. איך האָב זיך פֿארוקט אין אַ ווינקל נעבן דער קעלנער, פֿארמאַכט די אויגן און געלאָזט רינען איבערן פּנים דאָס וואַסער, אַבער איך בין געווארן רואיקער: איך בין געווען זיכער, אַז אין אַזאַ שטורעם עפּעפּינען זיך נישט קיין גזלנים אויף די וועגן. ס'האָט געדונערט און געבליצט און לאַנג גערעגנט. איך בין צוריק איינגעשלאָפֿן. און אַז איך האָב מיך אויפגעכאַפּט איז שוין געווען טאָג. אַ בלויער הימל איבער אונדז און אַ רויטע האַלבע זון האָט אפֿערגעקוקט פון מזרח ראנד. דער וואָגן איז געשטאנען אן אויסגעשפּאַנטער, די פּאַסאַזשירן זיינען געזעסן אויפן גראָז בייַם זייט שאָסי און געזעסן הארטע אייער מיט שווארצן קאַרן־ברויט. דער בעל־עגלה איז געלעגן נעבן זיי און געכאַפּט אַ דרימל. אַ פויגל־געזאנג האָט זיך געטראָגן פון דערבייאיקן גרין־וויסן בערעזע וועלדל. איך בין אויך אַראָפּ פון וואָגן. זיך אויסגעצויגן אויפן גראָז און אַ זינגענדיקע פרייד איז מיר אויפגענאנגען אין הארצן.

קיין קאָוולע זיינען מיר אַנגעקומען שוין אין טיפֿן טאָג אריין.

***

א גרויסע ראָלע אין אונדזער קינדער און יוגנט־לעבן האָט געשפילט דער טייך. דער פריפּעט. אָט דער שטילער, איינגעשלאָפענער, שמאָלער און נישט טיפער טייך, מיט זיינע בריידע, פלאכע, שליימיקע, מיט טשערעט באַוואקסענע ברעגעס. בלויז פּסח־צייט פלעגט ער זיך צעוואקסן און צעשטורעמען, ווען די אָרומיקע שניייען פלעגן זיך צעגיין. דאָס אייז פלעגט זיך שפּאָלטן און ער, אַן איבערגעפולטער מיט וואסער און אַנגעלאָדן מיט קריעס, פלעגט זיך נעמען טראָגן, מיט אימפּעט, מיט געבראָז, זיך יאָגן ערגעץ־וווּ אינדערווייט ערגעץ צום ווייסל צו.

זומער איז ער געווען ווי א מאמע צו אונדז. אונדזער לעבן מיט פרייד אָנגעי

א גרופּע יוגנטלעכע אין א שיפל אויפן טייך „פריפּעט"

פולט. די ערשטע פרילינגדיקע געלע בלימלעך פלעגן מיר ביי זיינע נאסע ברעגעס רייסן, דערנאָך די פרייד פון רייסן „פאָנעס" אויסצופולן די שטוב אויף שבועות.

ס'געדענקען זיך די זומערדיקע פאַרנאַכטן אין וואסער אויף די „מאלצעס" אדער ביים בריק אויף הולאנקער גאס. און דאָס שיפן זיך; די שטילע פאַרנאַכטן אויף די שיפלעך אָפּגעדונגענע ביי די מיעשטשאנעס — ווען אויף יענער זייט הולאנקער בריק האָט די פארגייענדיקע זון זיך געטונקען אין א ים פון גינגאָלד, וואָרפנדיק א לעצטן שטראָל אויף די שפּיצן פון די שינדלדיקע דעכער, און פון ביידע זייטן פון די גרין־פּאַרווואקסענע ברעגעס האָט דער טייך געאָטעמט מיט טויזנטער ריחות און געכישופט מיט מיסטעריע פון באשאף. און מיר, יינגלעך און מיידלעך, פאַרלאָכ־ווייז, אַרומגענומענע מיט פּארבענקטע, פלאטערנדיקע הערצער, איינגעהילטע אין נעפלען פון אונדזער אייגן געזאנג — שיפן זיך אין דעם רואיקן, דורכזיכטיקן בין־השמשות אַנטקעגן דער אָנקומענדיקער נאַכט... און א צעשפילטע סימפאָניע פון אלע טיילן באשעפענישן באַגלייט אונדז...

ווינטער, ווען דער טייך פלעגט ווערן אינגאנצן פאַרפרוירן, האָט ער אויך געהאט פאר אונדז זיינע רייצן: גרופּעסווייז פלעגן מיר, די שבתדיקע נאַכמיטיקס גיין שפּאַצירן איבער אים. זיך גליטשען — צום גרויסן עגמת־נפש פון מיין מאמען: וויל קיין „געזונט" פלעגט די שטיוול נישט צוקומען פון דעם גליטשען זיך. מיר

א גרופע יוגנטלעכע ביי דער הוליאנקע אויפן גליטש

פלעגן פֿאַרן אויף „קאַנקעס", לאַנגע שעהן זיך אַרומטראַגן ווי דער ווינט, שנעל און אין פֿארמעסט מיט חברים, איבער דעם פֿאַרפֿרוירענעם און ערטערוויז — ווי גלאַז דורכזיכטיקן טייך. און אַזוי ארום אויסלאַדענען אונדזער נישט אויסגעניצטע ענערגיע.

***

ווען איך בין אַלט געווארן פופצן יאָר האָט מיין מאמע באַשלאָסן, אַז ס'איז שוין צייט צו קלערן וועגן א תכלית. און באמת וויפל איז דער שיעור אַרומצוכאַליאסטרעווען מיט חברים און חברטעס גאַנצענע נעכט, און די טעג אַפֿוצין ביי א ביכל נעבן דער ווארעמער הרובע — ווינטער און זומער — ערגעץ הינטערן שטעטל אויסגעצויגן אויפן גרינעם גראָז ביים שאַסיי אויף קאַוולער וועג, אַדער ביים מאַלן א שטעטלשן פייזאזש אויף דער אַלטער שטאַט? שוין צייט צו טראַכטן ווענן מאַרגן. און דער מאַרגן האָט געהייסן — ווי ביי דער גאַנצער שטעטלשער יוגנט — אַויעק־פֿאַרן, עמיגרירן.

און אַזוי בין איך געקומען קיין ווארשע. געוואַלט האָב איך לערנען מאַלעריי־קונסט, אַבער געלערנט האָב איך טיפאַגראפיע אין א דרוקערניי. ווײַל „הגם א מלאכה אַבער דערפֿאַר אַן איידעלע, אַן דער עיקר ס'איז פראקטישער ווי מאלעריי", זייט דער מיינונג פון מיין פעטער, דעם אַקסן־סוחר יעקב ווייסבראט.

הגם ווארשע האָט באַדייט א נענטערער קאַנטאקט מיט דער פֿאַליטישער און קולטורעלער אַקטיוויטעט וואָס האָט דעמאַלסט געברויזט אין יידישן פֿאַלקס־לעבן,

איז דאָך שווער, זייער שווער געווען דאָס צופאסן און אריינפאסן זיך אין דעם ריי־שיקן געווירבל־לעבן פון דער גרויסער שטאָט ווארשע. אין דעם דרוקער־ווערשטאט ביים שריפט־קאסטן האָב איך זיך געפילט ווי עפעס א פויגל אין שטייג און פלעג חלומען פון שטעטל.

דערפאר טאָקע פלעג איך שוין ווארטן אויף די ערב יום־טובים ווען איך פלעג אהיימפאָרן אין שטעטל, צו דער מאמען, צו חברים. צו מיידלעך.

ווען ס'פלעגט זיך דערנענטערן די צייט פון יום־טוב פלעג איך שוין ארומגיין א נערוועזער און אומגעדולדיק ציילן די טעג, וואָס פלעגן ווי אויף צו־להכעיס זיך ציען לענגער ווי שטענדיק.

און ענדלעך איז די אויסגעטרויטע שעה געקומען. שוין ביים דערנענטערן זיך צום שטעטל, פארנדיק פון דער זאבלאָטנער סטאַנציע אויף דעם פויערישן פורל, אויסגעבעט מיט שמעקנדיקן חיי, פלעגט מיר דאָס האַרץ נעמען קלאפן האַסטיקער. איך פלעג מיט די אויגן, ממש גלעזן די ערב־פסחדיקע פארטרוקענע סטעפעס ארום. די פרויען ווָאס פלעגן ווָאשן ביים טייך ווָעש און אַנדערע שטוב־חפצים אויף פסח. די צעשוועמענע, פארטרוקנטע הרעבליע, די מענטשן, ווָאס האָבן געפראוועט אקראַ־באטיע אין דער געדיכטער בלאָטע ביים דורכקריצן די גאָס.

א גרויסע פרייד פלעגט אויפגיין אין הארצן ווען איך פלעג ערב ראש־השנה, אויף דעם זעלבן פורל אהיימפאָרן פון זאבלאָטנער סטאַנציע אויף דעם פויערישן פורל, אויסגעבעט מיט שמעקנדיקן חיי, פלעגט מיר דאָס האַרץ נעמען קלאפן האַסטיקער. איך פלעג מיט די אויגן, ממש גלעזן די ערב־פסחדיקע פארטרוקענע סטעפעס ארום. די פרויען ווָאס פלעגן ווָאשן ביים טייך ווָעש און אַנדערע שטוב־חפצים אויף פסח. די צעשוועמענע, פארטרוקנטע הרעבליע, די מענטשן, ווָאס האָבן געפראוועט אקראַ־באטיע אין דער געדיכטער בלאָטע ביים דורכקריצן די גאָס.

א גרויסע פרייד פלעגט אויפגיין אין הארצן ווען איך פלעג ערב ראש־השנה, אויף דעם זעלבן פורל אהיימפאָרן פון זאבלאָטנער סטאַנציע אויף דעם פויערישן פורל, אויסגעבעט מיט שמעקנדיקן חיי, פלעגט מיר דאָס האַרץ נעמען קלאפן האַסטיקער. איך פלעג מיט די אויגן, ממש גלעזן די ערב־פסחדיקע פארטרוקענע סטעפעס ארום. די פרויען ווָאס פלעגן ווָאשן ביים טייך ווָעש און אַנדערע שטוב־חפצים אויף פסח. די צעשוועמענע, פארטרוקנטע הרעבליע, די מענטשן, ווָאס האָבן געפראוועט אקראַ־באטיע אין דער געדיכטער בלאָטע ביים דורכקריצן די גאָס.

א גרויסע פרייד פלעגט אויפגיין אין הארצן ווען איך פלעג ערב ראש־השנה, אויף דעם זעלבן פורל אהיימפאָרן פון זאבלאָטנער סטאַנציע אויף דעם פויערישן פורל, אויסגעבעט מיט שמעקנדיקן חיי, פלעגט מיר דאָס האַרץ נעמען קלאפן האַסטיקער. איך פלעג מיט די אויגן, ממש גלעזן די ערב־פסחדיקע פארטרוקענע סטעפעס ארום. די פרויען ווָאס פלעגן ווָאשן ביים טייך ווָעש און אַנדערע שטוב־חפצים אויף פסח. די צעשוועמענע, פארטרוקנטע הרעבליע, די מענטשן, ווָאס האָבן געפראוועט אקראַ־באטיע אין דער געדיכטער בלאָטע ביים דורכקריצן די גאָס.

א גרויסע פרייד פלעגט אויפגיין אין הארצן ווען איך פלעג ערב ראש־השנה, אויף דעם זעלבן פורל אהיימפאָרן פון זאבלאָטנער סטאַנציע אויף דעם פויערישן פורל, אויסגעבעט מיט שמעקנדיקן חיי, פלעגט מיר דאָס האַרץ נעמען קלאפן האַסטיקער. איך פלעג מיט די אויגן, ממש גלעזן די ערב־פסחדיקע פארטרוקענע סטעפעס ארום. די פרויען ווָאס פלעגן ווָאשן ביים טייך ווָעש און אַנדערע שטוב־חפצים אויף פסח. די צעשוועמענע, פארטרוקנטע הרעבליע, די מענטשן, ווָאס האָבן געפראוועט אקראַ־באטיע אין דער געדיכטער בלאָטע ביים דורכקריצן די גאָס.

אַ גרופּע מיידלעך, אייניקע אומגעקומענ אין דער חורבן צייט

די קיך. מיט אַ נידעריק שטרויען דעכל, אַבער אַ זויבערס, אַ ציכטיקס, אַ שמעקעדיקס. וווּ ס'האָט שטענדיק געהערשט, עפּעס אַ באַזונדערע וואַרעמקייט, אַ מין מוטערלעכע וואַרעמקייט צו אונדז, מצד דער שלאנקער, איידעלער און אַפּגעהיטענער רבקה טאַקער. די צוזאַמענקומען ביי מיין חברטע ביילצע עלבוים אין שטוב, פונקט אזוי שטיבל ווי דאָס פריערדיקע. די פּאַרנאכטיקע שפּאַצירן אויפן בייס אַפּוואַרטן דעם אויטאָבוס פון קאַוולע, וועלן כּמעט די גאַנצע שטעטלשע יוגנט פלעגט זיך דאָרט צוזאַמענקומען. דאָס אַפּזיצן גאַנצענע נעכט מיט חברים און חברטעס אויף די בריקלעך און גאניקלעך אַרום די שטיבער, וווּ מיר פלעגן היים דיסקוטירן און אמפּערן זיך וועגן אידיישן און פּאַרטיישן. די לאנגע שפּאַצירן אויפן שאָסיי אויסערן שטעטל, זינגענדיק אין דער אויסגעשטערנטער נאַכט, בזיז אין העלן טאָג אַריין.

ביי מיין אַפּפּאַרן נאָך יום־טוב צוריק קיין וואַרשע פלעגן חברים מיך מקנא זיין צוליב מיין פּאַרן אין דער גרויסער שטאָט. און איך האָב זיך געשעמט זיי צו זאָגן, אז איך בין נאָר זיי מקנא, אז איך בענק שוין צוריק.

דאָס גליק און די פּרייד וואָס איך פלעג איבערלעבן ביי מיין קומען אין שטעטל אויף די יום־טובים וועלן שטענדיק בלייבן אין מיין זכרון ווי די שענסטע מאָמענטן אין מיין לעבן.

וועג איך בין סוף 1928 אַוועקגעפּאָרן אין דער וויימער אַרגענטינע האָב איך זיכער זיך נישט פאָרגעשטעלט אז דער נאָכּישער בלוט־מבול וועט פּאַרטיליקן דאָס יידישע לעבן אין שטעטל, איך בין אַוועקגעפּאָרן מיט אַן אילוזיע: קומען אמאל באַזוכן די היים. צו אונדזער גרויסן וויטיק איז פון שטעטל פּאַרשוווונדן דאָס אייגנארטיקע וואַרעמע יידישע לעבן. טאָ זאָלן מיט אָט די שורות דינען ווי אַ באַשיידענער ביישטייער צו דער מצבה וואָס מיר שטעלן מיט אָט דעם בוך אונדזער אומגעקומענעם ליב שטעטעלע ראַטנע.

לואיס גאלדמאן

מיינע קינדער־יאָרן אין ראָטנע

מיין נאָמען איז יוסף אריה, געבוירן הנוכה אין יאָר 1902. אין הויז פון דעם יונגן פֿאַרפֿאַלק אליהו יעקב און רחל־לאה גאָלדמאן. א נאָמען האָט מען מיר געגעבן :אָך דעם אמתן צדיק, דער ראָטנער רב, ר' יוסף־אריה.

ווי עס איז באַוווסט כמעט פֿאַר יעדן איז נישט לאַנג אידער איך בין געבוירן געוואָרן אין ראָטנע אומגעגאַנגען א קינדער־עפֿידעמיע, קעניטיק קינדער־פֿאראליז. דעמאָלט איז ר' יוסף אריין אין שיל און געעפֿנט דעם ארון־קודש און מיט גרויס כוונה געבעטן דעם ריבונו של־עולם אז בעסער זאָל גאָט נעמען אין אַלטן קאָפּ אנ־שטאָט אזויפיל יונגע קעפּ. נישט לאַנג נאָך דעם איז ער טאָקע געשטאָרבן און די עפֿידעמיע האָט זיך אָפּגעשטעלט. איך טראָג מיין נאָמען נאָך אים מיט שטאָלץ.

ווען איך בין אַוועק פון ראָטנע בין איך נאָך קיין אָכט יאָר נישט אַלט געווען, אָבער איך קען אייך פֿאַרזיכערן, אז איך געדענק מיין געבורטשטאָט גאַנץ גוט. איך געדענק די שיל און די אָנדערע בתי־מדרשים, די גאַסן און די הייזער, די בלאָטעם אין די שנייען, די גבירים, די קבצנים. די וואָס מען האָט געהאַלטן מיט גרויס כבוד און די וואָס דער גורל האָט צוגעטיילט צו זיצן אויף די אונטערשטע בענק. איך גע־דענק מיין רבין, דעם חזן און זיין טאָכטער, דעם וואָסער־טרעגער, דעם קוימען־קערער און די סאוּשע, וואָס האָט זיך איינגעגעסן אפילו אין די רציעות פון זיינע תפילין, איך געדענק די משוגעים פון שטאָט און צומערסטנס געדענק איך שמועסן מיט זיינע צעבייסענע פֿאַרבלוטיקטע הענט, וועלכע ער האָט אַליין צעביסן ווען מען האָט אים צורייצט.

איך געדענק דעם יאָריד אין מאַרק, ווייל עס איז געווען א סאַרט יום־טוב. פֿרי פון חדר, פלעגט מען אַרומגיין אין מאַרק און באַוווּנדערן ווי לעבעדיק דאָס שטעטל איז געוואָרן. איך דערמאָן זיך ווי די פוירערס זיינען אַנגעקומען פון די דערפֿער מיט זייערע פוירישע וועגענער. און ווי א סך פון זיי פלעגן איבערשלאָפן ביי אונדז אין הויז, ווו מען פלעגט אויסלייגן שטרוי אויפן דיל. איך פלעג זיך טאָקע אַביסל שרעקן ביינאַכט אין דעם צווייטן צימער, ווען איך פלעג הערן דאָס געלעכטער פון די פוי־ערטעס, נאָר שפּעטער האָב איך פֿאַרשטאַנען, אז אַלץ איז געווען אין אָרדענונג.

איך געדענק מיין זיידן ר' נחמן, אן אלטער הויכער, דאַרער ייד, ווייט פון צו זיין א גביר, אָבער דערפֿאַר איז ער געווען גאַנץ נאָענט צו די קבצנים. ער איז געווען פרום. איך האָב געפילט, אז מיין זיידע האָט מיך ליב געהאַט. עס איז געווען, גע־דענק איך, דאָס ערשטע יאָר ווען איך האָב זיך אויסגעלערנט די פיר קשיות פון דער הגדה און אזוי ווי מיין פאָטער איז געווען אין אמעריקע האָב איך זיך אַנגעמאַסטן צו פרעגן די אלטע, אלטע פראגעס ביי מיין זיידן. אָבער מיך האָט דער־וואַרט א דורכפאל, ווייל נישט לאַנג צוריק האָט מען צוגענומען מיין יינגסטן פעטער משה צו דינען אין דער אַרמיי, און מיין זיידע, דער איבערגעגעבענער פאָטער וואָס איז נאָך אזוי יונג, האָט זיך אין סענטימענטן ווי אין אלע אַנדערע זאכן, האָט זיך אין אים דערמיגט אין האָט נישט געקענט צוריקהאלטן די טרערן. נאטירלעך איז

די עקסהיביציע פון מיינע נייע קענטענישן געווען אין גאַנצן „אנטי קלימאטיש" ביי אזעלכע אומשטענדן.

איך געדענק מיין שטעטל ראטנע ווי אַ פרומע שטאָט, אָן ספיקות, יאוש אַדער איבערקלערענישן. פון דעם קלענסטן יינגעלע ווּאָס האָט אַנגעהויבן אלף־בית, ביז דעם עלטסטן זקן איז ביי יעדן געווען פעסטגעשטעלט, אז צו זיין אַ ייד מיינט אז מען דאַרף אָפּהיטן די תרי״ג מצוות, און דערצו זיינען נאָך געווען די אבערגלויבן־נישן וואָס זיינען אויך געווען אַ טייל פון דעם טעגלעכן לעבן. אַ יינגל פון זעקס יאָר האָב איך פאַרשטאַנען וואָס עס מיינט צו זיין אַ פרומער ייד און בין געווען פאַרזיכטיק נישט צו טאָן קיינע עבירות. עס האָט זיך אָבער געמאַכט אין אַ שיינעם טאָג, אום שבת, אז איך בין געשטאַנען אויף אַ בריקל און נישט טראכטנדיק האָב איך פעסט אַנגעטראָטן אויף אַ פאַרפוילטן שטיקל האָלץ, איך האָב דאָס טאקע געטאָן בשוגג אָבער ביי אַ זעקס יאָריקן ראטנער יינגל איז דאָס נישט געווען קיין אויסרייד, מיין ערשטע ערנסטע עבירה איז דאָס געווען און איך האָב געליטן אַ לאַנגע צייט דערפון.

איך געדענק אויך אַנדערגלויבענישן ביי די מענטשן אין ראטנע. איך בין אַמאָל געשטאַנען מיט מיין שוועסטערל און מיין פעטער משה ביי דעם טייך און מיר האָבן זיך צוגעקוקט צו די קליינע קאַטשקעלעך, וואָס עך, מיין פעטער, האָט פֿהין געברענט זיי זאָלן זיך לערנען שווימען. מיטאַמאָל האָבן מיר דערזען וויי עס איז אַנגעקומען אויפן בריק אַ גוישע לויה. איך האָב זיך אַנגעהויבן צוצוקוקן צו איר, האָט מיין פעטער אונדז אַנגענומען ביי די האַנט און אונדז שנעל אריינגעפירט אין אַ קאַריידאָר פון אַ חסידיש קלויזל וואָס איז געווען דערנעבן. דאָרטן זיינען מיר אַלע דרייַ געשטאַנען שטיל ביז די לויה איז אַריבערגעגאַנגען און ווי עס ווייזט אויס איז די סכנה פאַרבי.

עס איז אפשר אויך ווערט צו דערציילן אן עפיזאָד וועלן איך האָב זיך אויסגע־צייכנט מיט מיין קענטעניש. עס האָט פּאַסירט אום שבועות פון יאָר 1910. מיין רבי ר׳ ישעיה יצחק האָט זיך באַרימט אין בית־מדרש אז ער איז געווען דערפאַלגרייך אין אויסלערנען זיינע תלמידים דעם גאַנצן אקדמות. קענענדיק מיין רבין האָט מסתמא נישט איינער געצווייפלט אין די באַרימערייַן. בפרט האָט איינער אַ געווייסער נגיד, אַ באַווסטער קרעמער מיט אַ מויער אין מארק, דערקלערט, אז ער גלייבט עס נישט. און אז ער איז גרייט צו שטעלן אַ פלאש ברענפן פאר אַלע מתפללים אין שול, אויב דאָס וועט זיך פֿרויסווייזן פאר אמת. מיין רבי האָט געשיקט רופן זיינע בעסטע תלמידים, אָבער ליידער האָט מען קיינעם נישט געטראָפן און מחמת נויט איז ער געווען געצווונגען צו רופן מיך אויף דעם פאַרהער. און גראָד האָב איך די אקדמות יאָ געקענט. און איך האָב מיין רבינס וואָרט נישט פאַרשעמט. מיין פאר־הערער האָט געשטעלט דעם בראַנפן און דער גאַנצער עולם צוזאמען מיט מיין פעטער אליהן, איינער פון די וואָס זייַנען דאָרטן געווען, האָבן געטרינקען לחיים. שפּעטער וועלן מיין מאַמע האָט זיך דערוווסט פון דעם גרויסן דערפאַלג איז איר שמחה און שטאָלץ געווען אין לשער. די לעצטע טעג איידער איך בין אָפּגעפֿאָרן קיין אַמעריקע, צוזאמען מיט מיין מוטער און שוועסטער, האָבן געמאַכט אַ טיפּן איינדרוק אין מיין זכרון. דאָס געזעגענען זיך מיט אַלע קרובים, פרייַנט און שכנים, די רייזע מיט אַ וואָגן קיין קאָוולע וווּ עס איז געווען די באן־סטאַנציע, דאן ליבאווע, די אימיגראַנטן־הייזער, דאָס אָפּפֿאָרן מיט דער „ליטאַניע", אַן אלטע געמוטשעטע שיף, די צוועלף טעג אויפן וואַסער, די אויסגעמאַטערטע פאַסאַזשירן וואָס האָבן צו־זאמען מיט מיין מוטער געליטן כמעט די גאַנצע צייט פון ים־קראַנקייט, און ענדלעך עלים־איילאַנד, די רייזע קיין בראַנזוויל, דאָס נייע לעבן אין דעם נייעם גאָלדענעם לאנד אַמעריקע.

משה האָניק (ב. אייראָפּ)

מיט נעזאָנג און טרערן האָט ראָטנע ארויסבאַגלייט אירע קינדער אין דער גרויסער וועלט

דאָס שטעטעלע איז אָנטשטאָנען נאָך אין דער צייט, ווען עס האָט געהערשט די פּוילישע פּירשטן סאָנגושקא, אָן ערך מיט 500 יאָר צוריק.

ראָטנע ליגט צווישן קאָוועל און בריסק (ליטאָווסק), אויף דעם הויפּט-וועג קיעוו-וואַרשע, וועלכער שניידט דורך דאָס שטעטעלע. אין דער זייט גייט דורך דער טייך פּריפּעט. —

בעת דער פּויליש-שוועדישער מלחמה איז די שטאָט חרוב געוואָרן. דאָס איז געשען אין אָנהויב 18טן יאָרהונדערט, אין די יאָרן 1707—1706. אין דער דאָזיקער מלחמה זיינען אויסגעהרגעט געוואָרן כמעט אַלע יידן, מען האָט דאָן אַלע באַגראָבן

מ׳געזעגנט דעם חלוץ משה דרוג צו זיין עולה זיין קיין א״י. עס זיצן פון רעכטס: משה האָניק, (אַרגענטינע), משה דרוג (ישראל); און יונה שטערן; עס שטייען: חיה פּראָסמאן (ישראל), נחום מערין, משה קאָנישטער, ריבה אייזלבוים און אַליהו זאַסק (ישראל).

אין איין ברודער־קבר. צו דעם דאזיקן קבר פלעגן פאר די ימים־נוראים קומען אלע איינווויינער פון שטעטלעך און זיך אויסבעטן א גוט יאר.

אין יאר 1784 איז אין דעם שטעטל אויפגעבויט געווארן די שיל, וועלכע איז געווען באוווסט אין דער גאנצער געגנט מיט איר ארכיטעקטור. די דאזיקע שיל איז פארברענט געווארן צוזאמען מיט א טייל פונעם שטעטל אין דער פאריקער וועלט־מלחמה. צו די חורבות פון דער שיל פלעג מען פירן חופות מיט קלעזמער. די חתונות פלעגן געפירט ווערן איבער אלע גאסן, ביז דעם דאזיקן פלאץ.

ראטנע האט געהאט פיל צדיקים, צווישן זיי דער באוווסטער ראטנער מגיד, וועלכער איז לויט דער לעגענדע געווען א גרויסער בעל־מופת און צדיק. אויך דער ניסכיזשער רב און פיל אנדערע גוטע־יידן האבן געהאט א שם אין דער געגנט.

א באזונדער שווערן גורל איז שטענדיק באשערט געווען איבערצוקומען דעם דאזיקן שטעטל. אייגמאל פארברענט אין דער פאריקער מלחמה און נאכהער די פויניקונגען פון בולאק באלאכאוויטשעס ארמיי און אין די לעצטע יארן איז דאס שטע־

א געזעגענונג דער חברה זעלדע פיינטיך צו איר עולה זיין קיין ישראל
עס זיצן אין דער מיט חברה זעלדע און משה האניק.

טעלע כמעט אינגאנצן פארברענט געווארן, וויייט אויס אז דאס איז שוין דער באשערטער מארטירער־וועג פון אלע יידישע שטעטלעך.

די לעצטע צענדליק יאר האט זיך שוין געפילט א פארמטע לופט אין דעם שטעטל. טראץ דעם וואס די יידישע באפעלקערונג האט געציילט 65 פראצענט פון דעם שטעטל, איז דאס לעבן שוין געווארן נמאס צוליבן אנטיסעמיטיזם. דאך איז אויפגעשטאנען א נייע יוגנט, נייע מענטשן, וועלכע האבן ארויינגעבראכט א טיפערן

אינהאלט אינעם יידישן לעבן. עס זיינען געגרינדעט געווארן מאדערנע שולן אין פון די דאזיקע שולן איז ארויסגעקומען א יונגט מיט זיסע טרויטען.

דאס איז געווען אין אנהייב פון דער לעצטער מלחמה. עס הייבן אן צו אנטשטיין יונגטלעכע גרופעס, וועלכע זוכן זיך אליין א וועג, און עס ווערט דאן געגרינדעט א גרויסע ביבליאטעק פון וואנען עס האט געשעפט ווייסן ס'נאנצע שטעטל.

מיטן לויף פון דער צייט איז דאס שטעטעלע פארוואנדלט געווארן אין א פעסטונג פון חלוציזם. הונדערטער יונגטלעכע פלענן זיך צוזאמענקומען אין די ווינטער־און זומער־נעכט און אויסזינגען זייער טרויער אין האַרציקע יידישע און העברעאישע לידער. פון דאַרט פלענן זיי קומען אין די הייטען פול מיט מוט און נייעם ברען איבערצוטראגן די שווערע לאַגע פון וועלכער מען האט שוין דאן געליטן. לעצטנס זיינען די דאזיקע ארגאניזאציעס געווען דער איינציקער קוואל פון לעבן און אויפהאלט. הונדערטער קינדער און עלטערע זיינען דערצויגן געווארן אין די דאזיקע יונגטלעכע ארגאניזאציעס, פיל פירנדע חברים פון פוילן זיינען ארויסגעוואקסן פון דעם שטעטעלע, צענדליקער האבן אויסגעוואנדערט קיין ארץ ישראל אין די קיבוצים.

פאר די לעצטע יארן האט כמעט א האלב שטעטעלע אויסגעוואנדערט, א טייל אויך קיין ארגענטינע (איר גרעסטער טייל ווויינט אין לאנוס).

עס דערמאנען זיך די איינדרוקן פון געזעגענען א חבר ביים אפפארן. דאס גאנצע שטעטעלע איז געקומען צום אפשייד און מיט געזאנגען באגלייט דעם אפפארנדיקן, און כמעט אלע פלענן לאזן פאלן א טרער.

(„די פרעסע", 16טן אויגוסט 1944, ארגענטינע).

יודל קונישטער

צעריסן אַ ספר תורה

ס׳איז אַ זומערדיקער שבת־באַגינען אין שטעטל. די זון, אין געשטאַלט פון אַ קיילעכדיקן רויטן פלאַכן טעלער, אַ באַנייטע און פרישע באַווייזט זיך פונעם מזרח ארוים, פון יענער זייט שאַסיי, זי שיקט די ערשטע, שפּיזיקע שטראַלן ארוים, ווי אַ־זאַגערס, אַז זי קומט באַלד אַן מיט איר גאַנצער פראַכט. און באַלד טאַקע, ווו זי קומט נעמט זי זיך צו די געדיכטע שאַטנס, וואָס האָבן זיך אַזוי צעלייגט איבערן גרויסן מאַרק און הויבט זיי אַן צו צעטרייבן. זיי ווייַדער, די שאַטנס, צעלויפן זיך אין אַלע זייטן און דראַפּען זיך אויף די ווענט פון די איינגעשלאָפענע שטיבער און פֿאַר־מאַכטע קראַמען.

דער פרילינג־פרימאָרגן כאַפּט זיך דאָן אויף, פונקט ווי אַ קליין קינד, וואָס די שטעכיקע זון - שטראַלן באַפאַלן אים, צעווועקט זיך דאָן און רייבט זיך די אויגעלעך מיט אַ גליקלעכן שמייכל און פרייד־אויפגעשריי...

די אַלערלייַ פויגל זינגען און פישטשען אַלע מיט אַמאָל, מאַכן אַן אַזאַ טומל, ווי זיי וואָלטן צווישן זיך קאָנקורירן און אייַנער די אַנדערע געוואָלט איבערשטיַיגן, פונקט ווי יענע חדר־יינגלעך אויף אַ קריאת־שמע ביי דער קימפּעטאַרינס בעט מיט דעם נייַ־געבוירן יינגעלע ווילן זיך אייַנער דעם אַנדערן איבעריאָגן ביים „אל מלך"... די גרינע אייַנציקע ביימער, דאָ — דאָרטן פּאַר אַ שטוב, נאָסע פון נאַכט־טוי, ווי אויסגעצוואָגענע קינדער לכבוד שבת, שטייַען נאָך פאַרטראַכט און פֿאַרחלומט.

די יידן ליגן נאָך צומאָל אין בעטן און שלאָפֿן — זיי האָבן זיך נישט וואָס צו אייַלן — ס׳איז שבת היינט, רוען זיי זיך אויס פון אַ גאַנצער וואָך ארבעט. דערפאַר אַבער איז פֿראָסקע, די שבת־גוייע, שוין לאַנג אויף די פּיס, זי האָט שוין כמעט אַ האַלב שטעטל באַארבעט: אויסגעמאַלקן די בהמות און אַראַפּגענומען די לייבטער פון טיש און מיט אַ פּולן פּאַרטוך מיט „המוציא׳ס" חלה פון פֿאַרנט און אַ זעקעלע אַ פּולס אונטערן אַרעם לויפט זי נאָך פֿאַרענדיקן איר ארבעט אין די איבעריקע שטיבער. די בהמות אויסגעמאַלקענע און הונגעריקע, לויפן מיט אַ געאייל אין מעקעריי פון די שטאַלן ארוים, לויפן און שרייַען אין מאַרק חלל אריין, ווו די פאַס־טוכער זאמלען זיי צונויף, כדי פון דאָרטן זיי אַלע אין פּאַשע טרייבן.

דאָ און דאָרט הייבן זיך שוין אַן צו באַווייזן, אין די האַלב אָפענע טירן, קעפּ מיט האַלב פּאַרשלאָפענע אויגן, סילועטן פון האַלב נאַקעטע יידן, וואָס באַטראַכטן אַזוי צופֿריידן דעם שיינעם פרילינגס־פרימאָרגן מיט די מעקנדיקע בהמות, וואָס פֿאַסטוכער מיט די לאַנגע קנאַקנדיקע ביטשן טרייבן זיי אין פעלד. זכריה, דער שטעטדיק הוסטנדיקער, שטייט שוין אויפן גאַניק פון זיין שטוב און הוסט הויך אריין אין מארק חלל. ער בריחט זיך ארויסברענגען אביסל לייבעין פון די לונגען און אביסל לייכטער אָפּאָטעמען. אין דער וואָכן האָט ער שוין צו דעם אַ אויסגעפּרווועט מיטל — אַ פּאַפּיראָס, דאָס, זאָגט ער, מאַכט אים שטענדיק ווייכער דעם הוסט. היינט איז דאָך אָבער שבת. ביסלעכווייז הויבט שוין אַן צו רודערן אין שטעטל —

עס צעעפענען זיך טירן, לאָדנס מיט די פענצטער, ס'באַווייזן זיך איילענדיקע יידן, וואָס לויפן אין דעם גרויסן בית־המדרש זאָגן תהילים בצבור.

אנדערע לויפן אין דער קאַלטער מקוה כאָפּן א טבילה פאַרן דאַוונען לכבוד שבת. באַלד נאָכדעם, מיט נאַסע באָרד און פּאות, לויפן זיי אַהיים נאָכן טלית. און אגב אורחא כאָפּן זיי אַריין א גלעזל שבתדיקע ציקאָריע, וואָס מ'נעמט ארויס א הייסע נאָך פון אונטער די אַלטע מלבושים אויפן פּיעקולאַק, וואָס איבערן אויוון, ווו ס'איז פאַרוקט דער שבתדיקער „טשאַלנט".

די יונגע וווייבלעך מיט די לייכטע זומערדיקע פרימאַרגן־קליידלעך, מיט דעם פריילעכן זאַרגלאַזן שבתדיקן אויסזען און לעבעדיקן גלי אין גלאַנץ אין די אויגן, פלאַטערן זינגענדיקע אין די צימערן, רוימען אויף און מאכן אַרדענונג. אַלץ, אויף יעדער זאַך, וואָס אין שטוב — אויף די בעטן, אויף טיש און בענק, אויף אַלע כלים ציען זיי ארויף דעם שבתדיקן אויסזען, דעם שבתדיקן געמיט... און די יידן, אַנגעטאָן אין די שבתדיקע נייע מלבושים, גייען זיך גלאַסן מתוך הרחבת הנפש, מיט צע־פרידענע, געמאַסטענע טריט, מיט זאַרגלאַזע פנימער, די טליתים אונטער די ארעמס, שמועסנדיק אויפגעלייגט — אין שיל אריין דאַוונען, גאָט לויבן און דאנקען אים פאַרן חסד, וואָס טוט מיט זיי תמיד...

אין שיל, נאָך פאַרן דאַוונען, זיצן זיך יידן ווער מיט א חומש אין איז מעביר די סדרה פון דער וואָך מיטן באַקאַנטן סקארבאָווען ניגון און טראָפּ, ווער עס זאָגט א קאַפּיטל תהילים מיט דעם אינטים־הארציקן ניגון און געבעט, און ווער עס זעצט זיך צו צום לאַנגען טיש און לערנט מדרש אַדער „חק". אנדערע כאָפּן סתם א שמועס וועגן שטאָט־נייעס אַדער וועלט־פאָליטיק.

די שילן און „שטיבלעך", וואָס אין שטעטל, זיינען אַלע שבת פול מיט עולם מתפּללים ובפרט נאָך אין אַזא שבת, א שיינער פרילינגס טאָג, ווען די שבת קענען האָט זיך פאַרפוצט מיט אירע שיינע גרינע, געבלימטע קליידער און האָט זיך צע־שמייכלט מיט אירע אַלע זיבן חנענ! אַפילו די יוגנט, וואָס איז מערסטנטייל גאָר־נישט רעליגיעז, איז אויך דעם שבת געקומען אין שול. זיי, די בחורים, קומען טאָקע נישט מער ווי זיך טרעפן מיט זייערע חברים, אַבער דערווייל כאָפּן זיי נישט ווילנדיק אריין א „ברכו", א „קדושה" און אַמאָל טאָקע א שטיקל „תורה", וואָס ווי־נישט־ווי בינדט עס זיי צו צו דער יידישער עדה...

איז דאָך אַבער דאָ אויף דער זינדיקער וועלט א גרויסער צולחכעיסניק, א יידישער נישט פאַרגינער, דער שטן ימ"ש, האָט זיך אים פלוצלונג פאַרגלוסט אין אזא שיינעם, הייליקן טאָג אַפּשפּילן א שטיקל די יידן אין סטעפּאנער שטיבל, וואָס האָט שוין צוגלייך פאַרשטערט דעם שבת אין גאַנצן שטעטל — מ'האָט דאָרט פונקט ביי ענדע לייענען צעריסן דעם ספר אויף צוויי!

שטייט איצט אויפן בעלעמער אקעגן דעם „שלחן", ווו דער צעריסענער ספר ליגט, ארומגערינגלט מיט דערשלאָגענע, אויפגעבראַכטע יידן — ר' בן־ציון שטיינגארטן, דער גרעסטער למדן און גביר אין שטעטל, איינגעהילט אין דעם טלית און צוזאמענגעקארטשעט מיט א טויט בלאַם פנים, באטראַכט דעם צעריסע־נעם ספר און ריטשקעלעך הייסע טרערן שלענגלען זיך אים פון די אויגן ארויס.

און איצל דער בלינדער קען זיך קיין אָרט נישט געפינען — מיט א שרעקלעכן כעס, וואָס שפּריצט ווי א פייער פון זיין איינציק זעענדיק אויג, לויפט ער, ווי א באנומענער איבערן שטיבל, וואָס איז געפאקט מיט מענטשן, געקומענע אויך פון אַנדערע שילן און שרייט מיט זיין טרוקן שפּיציק קול און בשעת מעשה באַווענט זיך זיין שפּיציק בערדל, ווי צום טאָקט. דאָס פנים זיינם, איז ווייס ווי קאלך און אפילו דאָס צוגעמאַכטע אויג זיינם עפּנט זיך דאן און ס'זעט זיך ארויס ווייס מיט בא־ברעמט רויט פלייש...

„ס'איז נאָך נישט געהערט געוואָרן אין דער גאַנצער וועלט אַזא מעשה. נבזה, שרייט ער אויס מיט שרעקלעכן צאָרן און די הענט מיט זיין גאַנצן גוף ציטערן ווי אין קאַנוולסיע, אַזעלכע שקצים, אַזעלכע פושעים, חזירניקעם, זאָלן גאָר וועלן „תורה"! א השגה אַביסל פון טריפניאקעם! זאָלן זיי גיין צו טראפּטשינסקין, צום פּאָליאק, וווּ זיי פּראָווען זייערע חזיר־סעודות און שלעפּן נאָך אַריין אין זייער נעץ אומשולדיקע קינדער און דאַרטן „עולה תורה" זיין.

— דא, אין שטיבל, א קרענק וועט מען אייך געבן, נישט קיין „תורה". אַזעלכע שקצים, גאָר נעמען מיט גוואַלד דעם ספר און מיט זייערע טמא הענט פונעם חזיר אים וועלן גולל זיין! — היה לא תהיה, ס'וועט ביי אונדז אַזעלכעס נישט דערלאָזט וווערן"!

אים העלפט אויך שרייען ניסל דער אליניק. ער זאָגט, אז מ'האָט זיי, די לאָבּ־סעס, וואָס האָבן דאָס געטאָן, געדאַרפט אין א וויסן ליילעך אַרויסטראָגן פון שטיבל.

די איבעריקע מתפּללים שטייען אַבער נאָך אַלץ מיט צער און כעס צוגלייך, און באָטראכטן דאָס צעריסענע ספר, וואָס ליגט אויפן שולחן אין צוויי העלפטן און עס דאָכט זיך אז אין דער צעריסנקייט און פּראָשעמטקייט פּראָטעסטירט עס צום לויטערן הימל, וואָס קוקט אַראָפּ אין די שול־פענצטער...

שטייען זיי אזוי די יידן און קוקן פּאַרטרויערט און זענען אוים ווי די אבלים. אין שבתדיקע בגדים די מנוחה שבת איז ווי אויסגעלאָשן ביי זיי אין די אויגן. און די נשמה יתירה האָט זיך ווי אַרויסגעצויגן פון יעדן איינעם און ערגעץ־וווּ אַנטרונען געוואָרן... ס'טוט זיי באַנג אויף די עטלעכע יונגטלעכע, וואָס זיינען אַראָפּ פונעם דרך הישר און ציטערן גלייכצייטיק פאַר זייערע קינדער זיי זאָלן חלילה מיטן שטראָם נישט מיטגעריסן וווערן.

ווייל א צייט איז דאָן געווען אזעלכע, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו איבער די רעוואָלוציעס אין פיל לענדער און באַזונדער איבער דער גרויסער רעוואָלוציע אין רוסלאנד, האָבן די דאָגמעס פון רעליגיע, טראַדיציע און אפילו פון דער יידישער עטיק, זיך א טרייסל געמאַכט... די יוגנט פון אונדזער קליין שטעטל וואָס איז געלעגן אייגנטלעך ווייט פון די שטורמישע צענטערן און קאָכיקע שטעט, איז געווען זייער א וווילע, א גאנץ אינטעליגענטע און אפילו א יידיש־נאַציאָנאַלע.

האָבן אַבער צו לעצט די שטאַרקע כוואליעס פון דער רעוואָלוציע אויך אַנגע־קלאַפּט מיט א שפּיין אין די ברעגעס פון אונדזער פּריפּיעט און דער עכּא האָט זיך אויך דערקייקלט צו אונדזער שטעטל און פון דער הייסער נאַציאָנאַלער יוגנט־מאַסע האָט זיך אַנגעפאַנגען אפּצושיילן א אפּגעקילטער שיכט און זיך אַנגעהויבן דרייען אויף א לינקער אַרביטע. א פאַר שפּליטער פון אַט דעם שיכט האָבן זיך געשטעלט פאַר א מאַדנעם ציל אין זייער לעבן: פּאַרשפּרייטן די תורה פון אכילת־חזיר צווישן די נאַיווע קינדער אין שטעטל. ביי זיי האָט זיך דער פּרייהייט־אידעאַל, וואָס האָט דאָן דאָמינירט אין דער רעוואָלוציע, אויסגעדריקט אין מורד זיין קעגן די פרומע, רע־ליגיעזע יידן און עסן חזיר און טריפה. און מאַדנע — דיי־א עבודה איז ביי זיי דער־גאַנגען ממש צו א מין קולט! זיי פלעגן אייגנקנעלן מיט די קינדער ממש, וואָס נאָר ביים דערמאָנען זיך אליין פון חזיר פלעגט זיך ביי זיי די גרינע גאָל קערן, און זיי אייג־רעדן אז דאָס עסן איז עגזוטע און זייער געשמאַק. מ'דאַרף זיך נאָר דערצו ציגעווווי־נען. און בכדי זיי צו איבערצייגן, האָבן זיי אליין דאָס פאַרזוכט און זיך מיט דעם כּא־לעקט, וווּ מיט דעם בעסטן מאכל! זיי האָבן די קינדער אזוי לאַנג איינגערעדט און באַארבעט ביז וואַנען דער קליינער „קרבן" האָט פאַרזוכט דאָס מאכל, וואָס זיי, די אַנדערע, האָבן אויפן אָרט פאַר זייער געלט געקויפט. און די רייַ פון אוכלי־חזיר האָט זיך אלעמאָל אזוי אָרום פאַרגרעסערט. ס'האָט ממש אַנגענומען דאָרט, אין

שטעטל, א כאראקטער פון אן עפידעמיע. אזא דערשיינונג האט געמוזט רופן די אויפמערקזאמקייט פון די פרומע עלטערן און זיי אלארמירן.

אמאל ביי א צוזאמענקום פון די רעליגיעזע יידן, ביי א סעודת־מצווה אדער אזוי שטאטיש אנגעלעגנהייטן, האבן זיי ערנסט געריידט פון דער־א מאדערנער מגפה מיט הרפה פלעגן זיי דערציילן, וואס פאר א מיאוסן נאמען אונדזער אזוי שטענדיק אויסגעלויבטע יוגנט האט זיך דערווארבן אין די אלע שכנותדיקע שטעטלעך מיט זייער לעצטער התנהגות. זיי האבן געזוכט פארשידענע מיטלען כדי די „מגפה" אפ־צושטעלן. זיי פלעגן זיך אפט באראטן מיט ר' בן ציון שטיינגארטן זועגן דעם, ווי אזוי אפצוהאלטן אביסל די פארדארבענע יוגנט. וויל ר' בנציון שטיינגארטן, אלס גרויס־סער למדן און צוגלייך גרויסער סוחר און וועלטלעכער ייד, איז רעספעקטירט און חשוב געווען ביי אלע איינוווינער און קיין שום זאך איז נישט געטאן געווארן אין שטאט, נישט באראטנדיק זיך מיט אים. אז ס'פלעגט זיך אפילו מאכן א סכסוך צווישן מענטשן פון גאלט־זאכן, אדער פון אן אנדערן באראקטער, האט מען דעם שטאטישן רב על־פי רוב אויסגעמיטן און געגאנגען צו אים זיך אויסגלייכן. וועה ס'האט נאר גע־דארפט, אנגעשריבן קאנטראקטן און אלערלי אנדערע באזארגנישן אין א שיינער הע־ברעאישער שפראך.

צווישן מנחה־מערב, אין דער וואכן אדער א שבת, א יום־טוב און באזונדער אויף א שמחה, אויף א סעודת־מצווה, ווי א סיום הש"ס א. א., איז געווען גאנץ אינ־טערעסאנט צו הערן זייע דברי תורה און אויך אפילו זייער שיחות חולין. ער האט אויך געוווסט, און טאקע שיין דערציילט מעשיות און ספורי נפלאות פון צדיקים. באזונדער פון נעסכיזשער רבין ז"ל. איז דערפאר טאקע נישט קיין וווּנדער, וואס מען האט זיך שטענדיק צוגעהערט צו ר' בנציונס א וואָרט און דאסמאל אויך, ווען מ'האט אנגענומען צווישן די פרומע יידן א באשלוס, אז מ'זאל די עטלעכע פארפירער אוכלי־חזיר, נישט אויפרופן צו דער תורה און נישט צולאזן אפילו צו גלילה, וואס איז טאקע צו לעצט געווען די סיבה פונעם סקאנדאל אין סטעפאנער שטיבל, וואס מ'האט א שבת א ספר תורה אויף צווייען צעריסן.

די געשיכטע האט אפנים צולעצט געמאכט א שווערן איינדרוק אויף ר' בנציון און אים געבראכט צו עצבות, ווער קען וויסן, אפשר האט אין זיין אונטערבאוווסט־זיין א געפיל פון חרטה אים גענאגט אויף דעם דערלאזן און ברענגען דערצו, אז מ'זאל שבת צעריסן א ספר תורה...

וויל נאך אלעמען איז דאס אפשר געווען א צו הארבע שטראף קענן דער א יוגנט! האבן דאך די חכמי התלמוד נאך פארציטנט געזאגט: „אפילו פושעים מלאים מצוות כרמון" (אפילו די זינדיקע זיינען ווי א מילגרוים פול מיט מצוות). און: ווער וווייסט צי וואלט נישט דער בערדיטשעווער רב, ר' לוי יצחק ז"ל, אויסגעפינען אויף זיי א זכות און צי וואלט ער ביי דעם פאל נישט געזאגט: „נא זע, גאטעניו, פאטער אין הימל, וואס פאר א טייערע קינדער, בני ישראל דו פארמאגסט, אז אפילו עסנדיק חזיר און טריפות, האבן זיי זיך פארבענקט נאך דיין תורה און מחמת גרויס ליבשאפט צו איר, האבן זיי זי צעריסן אויף צוויין, ראנגלענדיק זיך מיט די, וואס האבן זיי נישט צוגעלאזט צו איר"...

ס'איז באגאנגען געווארן א שווערער חלול הקודש, אבער ווער וויסט ווער ווער אמתער שולדיקער איז דא!

ר' בן־ציון איז פון שטענדיק אן געווען זייער א סענטימענטאלער, צייטנווייז אפילו א בעל בכי. ראש־השנה און יום־כפור ביי די תפילות פלעגט ער א סך וויינען. דאס יאר אבער האט ער נאך מער געווויינט און ביטערע טרערן פארגאסן. די מתפללים האבן שוין לאנג אויסגעשטאנען די שמונה עשרה פון נעילה. דער חזן איז

שוין געשטאנען מיט אן ערנסט אנגעצויגן פנים ביים עמוד און געוואַרט. ר׳ בן־ציון נאַר איינגעהילט אין זיין טלית איבערן קאָפּ, געבויגן אין דרייען, שטייט נאָך אין ווינקל אין מזרח־זייט און כליפעט פון דאַרטן ארויס מיט א פאַרשטיקט, וויי־נעדיק קול: „שובו, שובו, מדרכיכם הרעים... החפין אחפין במות הרשע", נאום ד׳... כי לא אחפין במות חמת, כי אם בשובו מדרכיו וחיה... כי אתה סלחן לישראל ומחלן..." יעדעס וואַרט געצויגן און מיט ביטערע טרערן דורכגעווייקט ווי פון א זינ־דיק קינד, וואָס שטייט געבויגן און פאַרשולדיקט פאַר זיין פאָטער און בעט אים מוחל זיין...

אשר איידעס (טשאקא)

זכרונות פון מיין שטעטעלע ראטנע

ווי דורך א נעפל קומען אויף און טיילן זיך ארויס אין מיין זכרון פארשיידענע געשטאלטן, געשעענישן און עפיזאדן פון מיין שטעטעלע אין מיינע קנאפע צוואנציק יאר לעבן דארט, כאטש אין די דריי צענדליק יאר, וואס איך געפין זיך אין אר־גענטינע, זיינען זיי אביסל פארגעסן געוואָרן.

נאר לאמיר פרווון זיך דערמאנען אין די זאכן, וואס האבן געלאזט טיפע שפורן אין מיין זכרון. באזונדער אט די אלע ערטער און פלעצער, די אלע עפיזאדן און געשעענישן, וואס זיינען אזוי שטארק פארבונדן מיט מיינע יוגנט־יארן, די לוסטיק־הפקרדיקע און מיט דער שפעטערדיקער פאמעלעכדיקער אויפוואכונג.

א שבע ברכות ביי דער פאמיליע איידעס — ס׳האט חתונה געהאט זייער זון נאסקע (געשטארבן אין ארגענטינע). אויפן בילד ר׳ זכריה האניק מיט זיין טאכטער און איידעס, ר׳ וועלוול גלייזער, הירשל איידעס, די חתן־כלה, קריינע איידעס א. א.

אט שטייט מיר פאר די אויגן דער בריטער, פיר־קאנטיקער מארק מיט זיינע צוויי רייען קראמען, ווו פארהארעוועטע ייִדן און יידענעס פלעגן אויסקוקן אויף א גראשנדיקן קונה. אט זיינען די הויכע בריקלעך פאר זיי, וואס מיר, יוגנט־

לעכע לייזדיקגייער פלעגן אפֿזיצן שעהנווייז און מאכן פלעגער זיך ארויסצוריסן פונעם ארעמען שטעטעלע און אויסוואנדערן אין דער בריייטער וועלט. פיל גאסן און געסלעך האבן ארויסגעפירט פונעם מארק. אט איז די שול־גאס מיט אירע בתי־מדרשים און חסידים שטיבלעך, באזונדער די גרויסע, שיינע שול, וואס האט זיך אזוי מאיסטעטיש ארויסגעהויבן פון צווישן די אלע בתי־מדרשים מיט איר שיינעם הויכן געביי און מיט איר גרין־געפארבטן קייליעכדיקן בלעכענעם דאך. מיט איר ארכיטעקטאנישן סטיל און פיינער סטרוקטור, מיט אירע בריייטע טרעפ, וואס האבן ארריינגעפירט אינעווייניק. עד־היום באגלייטן מיך די אפקלאנגען פון די תפילות אין די בתי־מדרשים, די שיינע ניגונים פון די חסידישע שטיבלעך, באזונדערס געדענק איך נאך גוט די כל־נדרי נאכט אין דער גרויסער שול, וווהין מיין זיידע שמואלקע האט מיך מיטגענומען, די בלענדנדע ליכטיקייט פון די הונדערטער ליכט און הענג־לייכטער און צענדליקער בליין־לאמפן, דער ים וויסע טליתים פון די יידן וואס האבן אנגעפילט די שיל און די קולות זייערע ביי די תפילות. נאך קלינגט מיר אין די אויערן דאס דינע סאפראן קולכל פון משורר יענקל ראג (היינט אין ב. איירעס) באגלייט־זאמלען אן ביי אונדז גאנצע סטוינן פראוויאנט פון פארשיידענע תבואות: קארן, טנדיק אין כאר דעם שטאט־חזן ר' משה ז"ל, צו וועמענס כל־נדרי ס'פלעגן ארומקומען אין שיל דער שטאט־פריסטאו מיט די איבעריקע „נאטשאלסטוואָ", שטייענדיק מיט א באזונדער יראת־הכבוד אויף די טרעפ און אויסהערנדיק די תפילות.

און אט שוויסט ארויף אין זכרון דער שאסי, וואס צעטיילט דאס שטעטל אויף צוויי, אין ביידע זייטן מיט בוימער, ווי אן אלייע, דאס שפאציר פלאץ פאר דער יוגנט, וווּ יינגלעך מיט מיידלעך טרעפן זיך און מאכן זייערע ראנדעוווען אין אפֿגעקליבענע winkelach.

אט לויפט און שלענגלט זיך דער טייך פריפעט און שנידט איבער דעם שאסי. אויף זיינע שטיילע וואסערן פלעגן געטריבן ווערן גהילין אזש קיין דאנציק. אויף די פליטן פלעגן מיר יינגלעך זיך ארויפכאפן און צופֿאָרן ביז יענטלם בריק. אט זיינען די „מאלצעס", וווּ זומער האבן זיך אלט און יונג געבאדן מיטער נאקעט.

ווער קען דען אויסרעכענען יעדעם winkelach, יעדן פלאץ, די אלע אנשטאלטן, די אלע איבערלעבונגען און געשעענישן, וואס זיינען פארבונדן מיט דעם לעבן פון אונזערע טייערסטע און ליבסטע, וואס זיינען אזוי מערדערלעך פארשניטן געוואָרן דורך די נאצים און זייערע פארבינדעטע, די ניט־יידישע שכנים אונדזערע. אט שוועבט פארבי מיינע אויגן, הגם איך בין נאך דאן כמעט א קינד געווען, די ערשטע וועלט־מלחמה. די רוסישע ארמיי, אונטער די קלעפ פון די אנגרייפנדע דייטשן, טרעט אף ביז אונדזער געגנט. די רוסישע סאלדאטן גראבן אוים ארום אונדזער שטעטל אקאפעס. זיי ווילן פארטיידיקן די נאענטע גרויסע פעסטונג־שטאט בריסק און האבער און געראטן. ס'קומט צו אביסל שפע אין שטעטל. ביי אונדז איז געווען א פערד־מיל און א בעקערייי. האט מען פון דער ארמיי צוגעשיקט אין מיל אריין קארן צו מאלן און דערנאך ברויט געבאקן. געדענק איך, אז אין א שיינעם טאג האבן זיך צו אונדז אריינגעריסן די ארבעטער ביי די שוין־ווערק און האבן דאס אפגעבאקענע ברויט צעריבן. מ'האט דאן געשמועסט, אז די רוסן וועלן זיך גיך פון אונדזער שטעטל צוריקציען, האבן די אלע פארמעגלעכע יידן געקויפט פערד און וועגלעך, כדי אויפצופאקן אויף זיי זייער האב און גוטס און אפֿפֿאָרן אין נאענטע דערפער. און ווירקלעך איז אזוי געווען — מ'האט וואס וויייטער אלץ שטארקער געהערט די שטארקע קנאלן פון די הארמאטן און דער שונא האט זיך דערנענטערט. טאג און נאכט האבן זיך געצויגן די מיליטעריישע „אבאזן" אויפן שאסי צו בריסק צו און די הילצערנע בריקן זיינען געווען ארומגעווויקלט מיט שטרוי גרייט זיי צו אונטערצינדן

ביים אפטרעטן. די לעצטע נאכט האָט דאָס מיליטער אונטערגעצונדן די אלע אַנגע־זאמלטע תבואות, די שריפה האָט איינגעהילט דאָס שטעטל מיט א געדיכטן שטי־קנדיקן רויך. איך געדענק זיי אין דער נאכט איז דאָס שטעטל געווען פול מיט מי־ליטער, באַזונדער מיט קאָזאקן און טשערקעסן. איך געדענק אויך, ווי ס'זיינען צו אונדז אין שטוב אַריין עטלעכע קאָזאקן און האָבן דאָרט געזוכט דייטשן. די שרעק איז געווען גרויס, באַזונדער אויף אונדז קינדער. שפעטער האָבן עטלעכע סאָלדאטן אונטערצינדן.

דער טאטע נעמט איינשפאנען דאָס פערד און ווַאָגן, כדי ארויפצופאָרן דאָס ביסל „בעבעכעס" און ארויסראטעווען זיך און די פאָמיליע פון דעם מקום המוכן לפירעניות, אָבער די הענט ציטערן אים. אזוי ציטערן אויך די הענט ביי די עלטע־רע בריידער, וואָס פרווון איינשפאנען. זיי זיינען אלע אין אין פחד און זייער פאר־וירט. א קלייניקייט עפעס — איבערלאָזן פאר פייער א ירושה פון צוויי דורות, אזא גרויסע שטוב, א גרויסע מיל, א בעקעריי און א שפייז־געשעפט און ארויסלאָזן זיך אין גלות, אין וואַנדער מיט אזוי פיל פיצלעך קינדער. אָבער די צייט איז קורץ, דאָס פייער האָט שוין פארכאַפט א סך נאַענטע שטיבער, מענטשן שרייען און ווייזען אין די בהלה איז גרויס. מיר האָבן זיך קוים מיט לעבן אַדורכגעריסן צווישן די ברע־ענדיקע הייזער מיטן געדיכטן שטיקנדיקן רויך און הארצרייסנדע געשריייען און ג־ווייזען אין ארויף אויפן שאָסיי. מיר זיינען גלייך געפאָרן צו א דאָרף, פאר אונדז און נאָך אונדז ציט זיך א גאַנצער אַבאַ פון וועגענער מיט הויכע פעק אין מיט קינדער אויף זיי. דער גאַדיכטער רויך פון די ראָטנער ברענענדיקע הייזער האָט אונדז בא־גלייט און כמעט די גאַנצע געגנט ארומגעוויקלט.

די עטלעכע רוסישע סאָלדאטן, וואָס האָבן אונדזערע פורלעך באַגלייט און ממש אונדז געיאָגט, האָבן זיך פלוצלינג ארויפגעכאפט אויף זיערע פערד און פאר־שוונדן. כדאי צו פאַרציכענען דעם פאַלגנדיקן עפיזאָד: ביי דעם כסדרדיקן יאָגן אונדז איז פון א וואָגן אראָפגעפאלן א צווייַ יעריק קינד (איינער וואָלף בלאָוושטיין, וווינט היינט אין טשאקא). די רייטער האָבן נישט דערלויבט די עלטערן זיך אָפצו־שטעלן און ארויפנעמען דאָס קינד. ערשט שפעטער, וועו זיי זיינען אַנטלאָפן, האָבן מיר דאָס קינד געפונען אויף א פעלד. בלייבנדיק אַליין זיינען מיר שוין וויטער נישט געפאָרן און געבליבן שטיין אויפן ארט, וועלנדיק זיין נעענטער צום שטעטל.

מיר האָבן פלוצלינג געזען א גוזאלדיק גרויסן אָן שוואַרצן רויך, פון וועלכן ס'האָט געזעצט גרויסע פלאמען־צינגער. מיר האָבן פארשטאנען, אז דא ברענט די גרויסע שיל. ווי, ווי, אזא שיינע, קונסט שיל, דאָס ראָטנער צירונג ברענט!

הגם די זון האָט נאָך געוואַרעמט, האָבן זיך אלע געטוליעט אייַנער צום צווייטן און דערשראָקענע, טרויעריקע האָבן זיי געשמועסט וועגן די גוטע צייטן, וואָס קומען אַן פאר יידן. זיי מיינען, אז מ'וואָלט דאָס שטעטעלע געקענט ראָטעווען פון דעם פייער, וועו מ'וואָלט באַצאָלט די סאָלדאטן, די ברענער. איניקע טענהן, אז ס'איז אפשר משיחם צייטן און די פעלקער, רוסלאנד און דייטשלאנד, זיינען דאָס די גוג ומגוג. אלנפאלס, וואָגן זיי, זיינען די דייטשן בעסערע פון „פאַניע גנב".

מ'הערט פלוצלינג אַן אויסגעשריי. אלע וועגדן זייערע בליקן אין דער זייט, פון וואנען ס'באַווייזן זיך צווי רייטער אויף וויסע פערד, מיט העלמען אויף די קעפ און פיקעס אין די הענט. „די זיינען דאָך די דייטשן", שרייט אייַנער אויס, אלע שטעלן זיך אויף, גרייט זיי מקבל פנים זיין.

— „גוט מאיען", — רופן אויס די דייטשן — האָט קיין אנגסט, יודען, מיר זיינען היער געקומען אייך באשיצן פון די רוסישע באַנדיטן".

די יידן האָבן טאקע לכתחילה געגלייבט אין האָבן פאנטאזירט וועגן עפעס א

שטיקל גאולה פונעם רוסישן יאָך. די דייטשן האָבן זיך נאָכגעפרעגט אויף די רוסישע, וווהין זיי זיינען אָנטלאָפן און וויפל זיי זיינען געווען און זיינען אַוועק אין דער אָנגעוויזענער ריכטונג.

א גאַנצע נאַכט האָט זיך געהערט א שרעקלעכע קאָנאָנאדע צווישן די צוויי אַרמייען. מיר זיינען געלעגן אויסגעלייגט אויף דער ערד און געציטערט, מורא האָבנדיק פאַרן לעבן. אז מ׳האָט דערלעבט דעם פרימאָרגן, זיינען א פאָר יונגעלייט, וואָס זיינען אַוועק אין שטעטל געקומען צוריק מיט דער בשורה, אז מ׳מעג זיך שוין אומקערן אַהין, כאָטש דאָס רוב שטעטל איז אָפּגעברענט, אָבער עס איז נאָך פאַרבליבן א געוויסע צאָל הייזער דאָרט. קומענדיק אין שטעטל האָט מען דערזען דעם אמתן חורבן, גאַנצע בערג מיט ציגל, נישט קיין גאַסן, נישט קיין געסלעך. דאָ און דאָרט איינגעפאַלענע קוימענס, די האָלצווערק רויכערן נאָך און מען דערקענט אָפּילו נישט דאָס פלאַץ פון יעדנס שטוב. די צוריקגעקערטע יידן זיינען פאַרצווייפלט. וווהין טוט מען זיך אַהין מיט די פרויען און קינדער, וואָס טוט מען איצט מיט פרנסה פאַר זיי?

די עטלעכע צענדליק הייזער, וואָס זיינען פאַרבליבן אין צענטער שטעטל, ווי אויך די מעשטשאנסקי שטיבער אויף די גוישע גאַסן, וואָס די רוסישע האָבן נישט געברענט, האָבן גראָטעווועט די לאגע. יידן האָבן אָנגעהויבן פאַרכאַפּן אָט די אָלע לויזיקע הייזער, ווייל די מעשטשאנעס האָבן מערסטנטיילס זיי איבערגעלאָזט און אַוועק צוזאמען מיט די רוסישע.

דאָס לעבן האָט זיך צוביסלעך אָנגעהויבן צו נאָרמאליזירן אין שטעטל. יידן האָבן אָנגעפאַנגען צו אָנטוויקלען פאַרשיידענע מסחרים. עס זיינען געווען א סך, וואָס האָבן געמאַכט מיט די דייטשן פאַרשיידענע געשעפטן און דערבי גאָנץ נישקשהדיק פאַרדינט. די דייטשן ווידער האָבן אָנגעהויבן צונעמען די יידן אויף פאַרשידענע אַרבעטן. אָפּילו קינדער האָבן זיי נישט געשווינט און זיי געשיקט רייסן קראָפּאַווע. די קינדער פלעגן זיך אומקערן פון דער אַרבעט מיט געשוואָלענע הענט. זיי האָבן אויך רעקווויזירט ביי די יידן די בהמות און צוגענומען אַזוי ארום דאָס ביסל מילך פון די קינדערשע מיילער. דאָך זיינען יענע דייטשן געווען א סך מענטשלעכער ווי די שפּעטערדיקע נאַצים, וואָס האָבן אונדזערע קדושים פאָרגעשניטן, פאַרגאַזט און אומגעבראַכט, וואָס האָבן לעבעדיקערהייט זיי געוואָרפן אין די אויסגעגראָבענע גרויסע קברים אין די פראָבאַדער זאמדן.

זאָל דער אָנדענק פון אונדזערע טייערע קדושים ווערן אין אונדז שטענדיק א טיפע שנאה צו די צוויי פיסיקע חיות און עס טאָר אין אונדזערע הערצער קיינמאָל נישט אויסגעלאָשן ווערן די פאַראכטונג צו די מערדער, וועמענס נאָמען ס׳דארף אויף אייביק געשטעמפלט ווערן מיט א שוואַרצן שאנד-פלעק.

מרדכי נפן (ישראל)

פון ראַטנע ביז כּפר סירקין

איך וועל פֿרוזן אַרויפֿבערגגען אין מיין זיכרון מיין יוגנט אין דער שטאָט ראַטנע, וווּ איך בין געבוירן געוואָרן און אויפֿגעקן די קוואלן, פון וועלכע איך האָב אַרויסגאָקומען מיינע חלוצישע שטרעבונגען, וואָס האָבן מיך געבראַכט ביז ארץ און מדינת ישראל.

די ערשטע יאָרן פון מיין קינדהייט האָב איך פֿאַרבראַכט אויף דער באַנק פון חדר, ביי די ראַטנער מלמדים. איך האָב די אַלע יאָרן געחזרט די פֿרשות פון חומש און ביי נחמיה מלמד האָב איך געחזרט „בבא מציאה" און איך האָב נישט פֿאַרגעסירט. אפּנים אז יענע מלמדים האָבן נישט געקענט מערער קיין „תורה" און תלמוד". דאָס איז געווען די „עפּאָכע פון קאַנטשיק", וועלן מען האָט מיך געגעבּן צו זיצן אויף דער לערן־באַנק אין חדר.

א צוזאַמענקונפט פון יוגנטלעכע לכבוד מאָטל וויינשטאָק (דער ערשטער לינקס), וועלכער איז געקומען אין שטעטל אויף א באַזוך פון ארץ־ישראל.

א נייע תקופה האָט זיך אָנגעהויבן, וועלן מען האָט געעפּנט דעם „תרבות" אין ראַטנע. די לערער זיינען געווען משכילים, דורכגעדרונגענע מיט דעם גייסט פון ציוניזם, פּעדאַגאָגן, וועלכע האָבן פֿאַרשטאָנען די נשמה פון תלמיד, געלערנטע אויף אלע געביטן. א ביבליאָטעק איז געווען מיט ווערק פון די בעסטע העברעישע דיכ־

טער און פּראָץ־שרייבער. דער תלמיד איז צוגעבונדן געווארן מיטן גוטן ווילן צו דער שול. עס איז געשאפן געווארן א באציאונג פון ליבע צווישן דעם תלמיד און דעם לערער און זיי האבן געהאט א בשותפותדיקע שפראך. דאָ האָט געהערשט א **שטימונג, וואָס איז** געווען דער סאמע היפוך פון דער דאָזיקער, וואָס האָט געהערשט אין חדר. ווו די קינדער האָבן מורא געהאט פאר דעם קאנטשיק און עס איז געפירט געווארן א שטענדיקע מלחמה צווישן רבין און די תלמידים.

די יאָרן פון לערנען אין תרבות זיינען טיף אינגעקריצט געווארן אין מיין זעל און זיי האָבן אַנגעצייכנט מיין וועג אין לעבן. דער ערשטער פון די מורים איז געווען נח קעצקער. ער האָט געגרינדעט דעם יוגנטלעכן פאראיין מיטן נאָמען „פרחי ציון", ער האָט איינגעפלאנצט אין אונדז די ליבע צו ציון, ער האָט אין אונדז אַרייַנגע־ דרונגען דעם גייסט פון ביאליק, טשערניכאָווסקי. ער האָט אונדז באָפּוילן צו לייענען „אהבת ציון" פון מאפּו, ער האָט געלייגט דעם ציונים־טיש יסוד, אויף וועלכן עס איז געוואקסן און דערצויגן געווארן דער ראָטנער בחור, דער חלוץ און ווי איינער פון זיינע תלמידים, דערמאָן איך אים אויף אייביק. זאָל זיין געבענטשט זיין זכרון!

וועג איך האָב פאַרלאָזט די שול, האָב איך אַנגעהויבן צו העלפן די עלטערן אין מסחר. און אָט זע איך פאר די אויגן אין מיין דמיון דעם ראָטנער מארק, אַלע זיינע הייזער אוי מיט אַלע זיינע לופט־מענטשן, וואָס שטייען בייַ די טירן פון קראָמען און קוקן ארוים אויף א פּדיון. די קאָנקורענץ איבער דעם קונה רופן בייַ מיר ארוים טרויעריקע דערינערונגען.

און אָט דערציילט עמיצער, אז מיט אן אויטאָ איז אַנגעקומען אן עקזעקוטאָר, דער „איינמאָנער פון שטייער פאר דער פּוילישער מלוכה". א שרעק כאָפּט ארום אַלע. א מאָדנע פּאניק. אין מען נעמט לויפן מיט פּעקלעך אונטער די פּאַלעס פון די קראָמען אין די הייזער אַריין. אין משך פון עטלעכע שעה ווערן די קלייטן אויס־ געלויידיקט ווי נאָר א פּאָגראָם. און אַזוי זיינען פארבייגענאנגען טעג און וואָכן פול מיט שרעק און זאָרג פאר די ראָטנער יידן, איבער איין גוי, וועלכער האָט גע־ דארפט חוקר ודורש זיין און אָפּשאצן יעדעם פארמעגן און דעם שטייער, וואָס מען דארף צאָלן, דאָס דאָזיקע לעבן איז מיר נמאָס געווארן און האָט מיך דערשלאָגן.

אָט איז נאָר א טראגישער פאַל, וואָס איז אינגעקריצט געווארן אין מיין זיכרון: דאָס דערהרגענען פון דער משפּחה א י י ד ע ס . מען האָט די דערהרגעטע פארברענט, בכדי עס זאָלן אפּגעמעקט ווערן די שפּורן פון די רוצחים. איך בין דע־ מאָלט געווען א יינגל פון 9 יאָר צוועלף און איך האָב געהערט ריידן, אז די רוצחים זיינען דער פּוילישער קאָמענדאַנט און די פּאָמיליע קראָאָסעק. איך האָב געפרעגט בייַ מיין זיידן ליבער און מיין טאטן ישראל, ז"ל, פארוואָס מען שווייגט זיי. און דער זיידע ענטפערט מיר: „קענען מיר זיך אַנהייבן מיט די דאָזיקע מערדער?" און מיין טאטע האָט געשווינגן און געקרעכצט און צום סוף איז ער אויפגעשטאנען און ער האָט געזאָגט: „מיר זיינען אין גלות. ישראל ערבים זה לזה. איין ייד טראָגט די אחריות פאר דעם צוויטן. דו וועסט גרוים ווערן, זון מיינער, וועסטו פארשטיין מיינע רייד. און אייך, יונגעלייט, וויינטש איך איר זאָלט עולה זיין קיין ארץ ישראל, דארט בויען א נייַ לעבן און אז אַמאָל וועט עמיצער וואָגן אייך פארטשעפּען, וועט איר קענען פארטיידיקן אייער לעבן און אייער כבוד, אבער מיר דאָ זיינען דערצו נישט מסוגל".

און איך געדענק די באָלאָאווצעס, וועו זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן פון פראָנט און זיך אומגעקערט קיין ראָטנע. די שחיטה אין קאָמין קאָשירסק, די יידן, וואָס זיינען געקוילעט געווארן אין די דערפער און אין דער אומגענט און טאקע אין ראָטנע אליין. איך דריי זיך ארום און זע דאָס אלעס, מיין האַרץ קאָרטשעט זיך צונויף פאר צער און צארן און איך שווייג... איך בין נאָך געווען יונג, אבער איך האָב שוין

דעמאָלט אָנגענומען א באַשלום צו לייגן נאָך עטלעכע יאָר אין עולה זיין קיין ארץ־ישראל. אין יאָר 1929 בין איך אַוועק אין דער הכשרה פון קלאָסאָווא. די ארבעט אין די מחצבות (שטיינהאקעריען) איז געווען א קאָטאַרזשנע, אַבער דאָס שטרעבן איז געווען גרעסער פון די לייגן. אין יענעם יאָר האָב איך עולה געווען.

א חנוכה־פייערונג אין 1937 לכבוד דעם גאָסט מאָטל ווײַנשטאָק צו זיין אָנקומען פון ישראל אויף א באַזוך אין שטעטל.

אין יאָר 1937 בין איך געפאָרן באַזוכן פוילן בכלל און ראָטנע בפרט. דריי חדשים האָב איך פאַרבראַכט אויף מיין רייזע. מען האָט זיך באַגעגנט, געפרייט. איך האָב נישט געוווסט אַז דאָס איז דאָס לעצטע מאָל און אַז איך וועל די אַלע מער נישט זען קיינמאָל. דאָס אומגליק איז געקומען מיט אַמאָל. ווען די מלחמה האָט זיך נעענדיקט איז קיין ישראל געקומען די שאַרית־הפליטה אויך פון ראָטנע. פון איר האָבן מיר זיך דערוווסט ווײַל דעם נאָנצן אומגליק.

היינט צו טאָג געפינען זיך אין ישראל א 120 ראָטנער, אַלע זיינען איינגעאָרדנט ביי ארבעט און זיי דערנערן זיך פון זייער פראָצע מיט כבוד. איך אַליין בין א דאָרפס־מענטש, א באַלעבאָס פון אן אינטענסיוון משק (ווירטשאפט), און איך בין מפרנס מיין מישפּחה בכבוד. מיין ציל איז ערגריכט געוואָרן. איך בין א פרייער בירגער אין אונדזער פרייער מדינה.

כפר סירקין, פעברואר 1953

אברהם בארג

א פריילעכער שבת - ער האָט באַצאָלט שכר־לימוד

מיין פעטער פנחס פון קאָוולע האָט עס מיר דערציילט:

מיין זיידע נח האָט געהאט פינף קינדער — צוויי טעכטער און דריי זין. מילא די מיידלעך זיינען פטור פון מצוות און זיי האָט מען פארשפּאָרט צו לערנען. ערגער איז געווען מיט די דריי זין. זיי האָט מען דאָך געמוזט לערנען, זיי זיינען דאָך מאַנסבילן און מיין זיידע האָט זייער שטאַרק געוואָלט, אז זיינע קינדער זאָלן אויס־וואקסן פרומע און געלערנטע יידן.

דעם ערנסטן מזל האָט געהאט מיין פאָטער ע״ה. ער האָט מער נישט געלערנט ווי ביז אכט יאָר. דער מלמד האָט אים פשוט ארויסגעיאָגט פון חדר, ווייל דער טאטע האָט נישט געהאט צו באַצאָלן מלמד־געלט. האָט מיין טאטע זיך גלייך גע־נומען לערנען א מלאכה בכדי צו פארדינען און ארויסהעלפן דעם זיידן און דערביי האָט ער זיך אַליין אין די אַוונטן געלערנט און אין שטאָט איז ער געווען פאַררעכנט נישט פאָר קיין פראָסטן יידן.

די איבעריקע צוויי קינדער מיין זיידנס — מיינע פעטערס פנחס און אַשר — האָבן שוין געהאט מער מזל. זיי האָבן שוין געלערנט ביז זייער התונה און זיינען טאקע אויסגעוואקסן יידן תלמידי־חכמים. אָבער נישט אזוי לייכט איז עס מיין זיידן אָנגעקומען דאָס צו דערגרייכן. אוודאי פון זינט מיין טאָטע ע״ה האָט אָנגעהויבן צו ארבעטן איז דעם זיידן געווארן א סך לייכטער, ער האָט שוין געקענט צאָלן שכר־לימוד פאָר זיינע קינדער, כדי זיי זאָלן לערנען און וועלן גוטע יידן ווי אַלע באַטישע קינדער פון שטאָט.

איין מאָל, זומער, איז דעם זיידנס פרנסה זייער געשלאָגן געווארן. במשך פון דעם גאנצן זומער האָט ער שווער געהאַרעוועט ביי זיינע ציגל און ער האָט בשום אופן נישט געקענט אַפּלייגן אן איבעריקן רובל, כדי צו באַצאָלן מלמד־געלט. דעם רבין נתן־דודן איז שוין געקומען פאָר כמעט א גאנצן זמן — און ער איז אויך גע־וועלן א גרויסער עני ואביון, האָט ער אין איינעם א פארנאכט אזוי א זאָג געטאָן צו מיין פעטער פנחסן:

— מיין טייער קינד פנחסל, גיי זיך א היים! איך קען דיך מער נישט לערנען אן קיין געלט. דו ביסט טאקע דאָס בעסטע יינגל אין חדר, אָבער, אָט איז שוין באַלד אַוועק דער זומער און דיין טאטע האָט מיר נישט געגעבן קיין גראָשן דעם גאנצן זמן.

מיין פעטער פנחס האָט זיך צעווייגט און מיט א טיפן וויטיק אין הארצן האָט ער פארלאָזן דעם חדר און זיינע חברים גייענדיק אהיים. מיט אמאָל קומט אים אן אנטקעגן מיין זיידע מיט מיין טאטן ע״ה און דער זיידע גייט אָנגעטאָן די שבתדיקע קאַפאָטע פארגארטלט מיטן גארטל און ער זאָגט אים:

— מיין קינד, ווהין גייסטו? איך גיי דאָך צו דיין מלמד, איך טראָג אים מלמד־געלט פאָר דער גאנצער צייט. גאָט האָט מיר היינט געהאָלפן. איך האָב אָפּגעלייזט

גאַנצע צען רובל פאַר ציגל. נא דיר, מיין קינד זעקס רובל פאַר דיין רבין נתן־דודן און פיר רובל וועל איך שוין צוטראָגן צו אשרם רבין — צו הערשל ווישוער.

פאַר זיך האָט דער זיידע נח גאַרנישט איבערגעלאָזט, און כאָטש דער שבת איז געווען אַן איבעריקע גוטע שבתדיקע מאכלים איז ער דאָך געזונען פאַר זיידן דער פרייליכסטער און גליקלעכסטער. ער האָט באַצאָלט שכר־לימוד פאַר זיינע קינדער!

וועלוול גראבאו

א ניגון

(א דערציילונג פון נישט וויטן אמאל)

אז יאנקל אשר דעם גייערס, וואס פארט ארום א גאנצע וואך איבער די דער־פער, אויפקויפן שמאטעס ביי די פויערים פאר א שטיקל געבלימטן ציין, פאר א פוש־קעלע שווענבעלעך, פאר א שנירל בלישטשנדיקע פאציערקעס, — האט זיך צעקרייגט מיט משהן, וואס האט דעם שפייכלער פון די שמאטעס, איז ער שטארק אין כעס געווארן, א כאפ געטאן דאס פערד ביי דעם צוים, אויסגעשפיגן צווישן די ציין, ארויפגעכאפט זיך אויפן פורל: וויא!... האט משה אים געוואלט פארהאלטן, אוים־קומען, אבער דא האט ער זיך פארהוסט ווי זיין שטייגער איז, אן ווען ער האט אויפגעהערט הוסטן, איז שוין נישט געווען צו ווענען צו ריידן, יאנקל איז שוין געווען אויף יענער זייט בריק.

צו קיין אנדערן האט יאנקל נישט געוואלט גיין פארקויפן זיין ביסל שמאטעס: „אויב כ'האב נישט געקאנט אויסקומען מיט משהן, וועל איך מיט לוי־יצחקן אוודאי צו קיין טאלק נישט קומען. כ'וועל פרווון פירן מיינע שמאטעס זיי צו פארקויפן קיין קאמען־קאשירסק".

יאנקל איז געווען געראטן אין זיין טאטן. א הויבער, ברייטפלייציקער מיט א פאר פינקלענדיקע אויגן אונטער דער בלאנדער טשופרינע האר, וואס וויל נישט איינליגן אונטער דעם היטל מיטן גלאנציקן דאשעק. דאס פנים אפגעברענט, מיט זומער־שפרענקלעך ווי קליינע קליינע, — אט־אט זעצן זיך פייגלעך אויפ׳ן אויף דעם פיקן אביסלע, כאפן א זערניע.

א פאר העמד פארברענט פון זון און קעלט שטעקן ארויס פון דעם גוף און זעען אוים ווי א פאר צוואנגען, וואס אט ווילן זיי באלד עפעס אנכאפן און צעקוועטשן.

אלע שקצים פון דער אלטער שטאט האבן מורא געהאט פאר יאנקלען און דרך־ארץ געהאט פאר אים. פון זייער שטיכל, וואס איז געווען פארשטעקט צווישן גוישע שטיבער און שיירען, פלעגט יעדן פרייטיק צונאכטס ארויסשיינען די קליינע פענצטערלעך און ווינקען: היט זיך, דא ווינט יאנקל דער גייער.

רייזלע, יאנקלס יונגערע שוועסטער, וואס גייט צו די חלוצים אין לאקאל ארויס, פלעגט אויסלערנען יאנקלען יעדן פרייטיק צונאכטס עפעס א ניגון, און יאנקל, ווי גרויס ער איז, בויגט ער זיך אין צו זיין שוועסטערס מויל, נישט צו פארלירן קיין טאן.

און אין נעכט, ווען עס איז אזוי אומעטיק אליין אין דארף צווישן די פויערים. אדער צו שלאפן אליין אין א שייער, איז אז מען גיט א צי אוים א ניגון אדער א ליד. ווערט פרייליכער און גרינגער אויפן האַרצן...

נישט אומזיסט פלעגן די אלטע גייערס מקנא זיין אשרן מיט זיין יאנקלען.

אז יאנקל גיט א פאר ארויס פארטאג מיט זיין רויטן קאשטאן איבערן דארף, וואן די זון, א מידע, הויבט אן אויסצוציען די פארשלאפענע שטראלן אויפן ארום, און דער טוי בלישטשעט מיט טויזנטער פארבן, פלעגט יאנקל אנהויבן ארויסזינגען:

„כ'קוק שמאטעס, שמאטעס,
סערמיגעס, הויזן אלערליי
און חופה־קליידער מיט לאטעס...

א גרופע יוגנטלעכע. דער צווייטער פון די שטייענדיק אונטן — וועלוול גראבאוו.

פלעגן גויעס ארויסטראגן דאס ביסל שמוציקע שמאטעס און עס אויסבייטן אויף א פושקעלע שוועבעלעך, אדער א פאר שטיקלעך צוקער פאר א קראנקן קינד. און דערביי אים זאגן: א קול האסטו, יאנקולושו, אז ס'איז א מחיה צו הערן.

אז יאנקל האט זיך צעקריגט מיט משה דעם שמאטעלאניק, האט ער אויפ־געהערט צו קומען אויף יעדן שבת קיין ראטנע. דער ערשטער, וואס האט דאס דערפילט, איז געווען ר' אברהם שאמעלעס, דער מוסף־דאוונער פון קארלינער שטיבל, וועמען יאנקל פלעגט שטענדיק אונטערהאלטן, און ר' אברהם פלעגט זיך צעגיין מיט אזא מתיקות, אז מען פלעגט הערן אין ליבאשוויער שטיבל.

דער שבת פלעגט זיך ביי יאנקלען ציען ווי א גאנץ יאר.

דאס שטעטל לייגט זיך שלאפן נאכן אפעסן דעם טשאלנט, פארהאקט טיר און טויער און נישטא צו וועמען קיין ווארט אויסצוריידן. און יאנקל קלערט זיך: נישט אזעלכע גוטע מענטשן ווי ביי אונדז אין ראטנע, ווו מען זיצט אויף די בריקלעך, מען קייט באניץ־קערן, מ'רעדט, מ'שמועסט. דא זיצט זיך אויפן וואגן און ווארט אויף א מיטן־וואך.

אין עק שטעטל איז א האלב איינגעפאלענע שטוב לעצטנס עפעס באנייט גע־ווארן. אמת, דער דאך קוקט גלייך אריין אין די קלייניע פענצטערלעך און חיושט זיך מיט זיינע פארגרינטע שינדלען: וואס קומט דארט פאר? אבער די וועגט אי־נעווייניק זיינען ווייס אויסגעקאלכט, מיט רויטע אותיות פארשריבן, פרוידיק־אויפגעלייגט.

די פאדלאגע, וואס איז שוין געווען אפגעווויגט פון פילן מענטשלעכע פיס, האט דערפילט יעדע נאכט אויף זיך נייע טענץ, און דאס געזאנג פון צענדליקער העלזער קלינגט אפ אין די שויבן און מאכן פרייליך די לופט ארום.

פלעגט יאנקל פארבלאנדזשען אין די לאנגע שבת־טעג צו די חלוצים אין קיבוץ, וווּ יינגלעך און מיידלעך זיצן ביי וויים־געדעקטע טישן, מיט צעשטראלטע פנימער און חלומען פון וווייטן ארץ־ישראל, וואס מיט יעדן טאג ארבעט ווערט עס אזוי נעע־טער, און דערביי זינגען זיי לידער פון עמק און גליל, פון שאסייען און פרדסים, און יאנקל פלעגט זיצן, זיך איינהערן און שלינגען די טענער.

איינעם אזא ניגון האט ער אויפגעכאפט און אין א פאר וואכן ארום, קומענדיק קיין רשטנע איז ער געווען זייער צופריידן. ער וועט אים אויסלערנען אברהם שאמעלעס (ער וועט אים ניט דערציילן, אז ער האט זיך אויסגעלערנט ביי די חלוצים), וועלכער וועט אים דערנאך איינקנעלן מיט די קארלינער חסידים, וואס זיינען מבינים אויף עפעס רעכטס...

שבת פארנאכט אין קארלינער שטיבל, וועו די זון הויבט זיך אן צו זעצן און די לעצטע רויטע שטראלן קוקן אריין דורך די פארשטויבטע פענצטער און וווּנדערן זיך, וואס פרייען זיי זיך אזוי די יידן מיט א שטיקל קוילעטש מיט אן אויסגע־וויקטן הערינג... עס צעגייט זיך איבער דער שול א נייער ניגון, וואס שלאגט זיך אפ אין די אפגעפאלענע טונק פון די וועגט. א טרויעריקער ניגון, נאר א מוטיקער, א פעסטער, א ניגון פון האפענונג און פרייד. וווייבער מיט עמערם וואסער שטעלן זיך אפ אביסל צו הערן דאס סאמעטענע קול פון אברהם שאמעלעס, וואס לערנט א נייעם ניגון מיט די קארלינער חסידים.

עס עפנט זיך די טיר פון שטיבל. אויפן שוועל בלייבט שטיין יאסל פלוג. וואס הערן זיינע אויערן? א באקאנטן ניגון, דעם זעלבן, וואס די יינגלעך און מיידלעך זינגען אין חלוצישן לאקאל. און האסטיק לויפט ער צו צום טיש: וואס איז דאס? אזא חלול השם! זעט נאר, וואס מען זינגט — חלוצישע לידער ביי „שלוש סעודות"...

יענעם מוצאי שבת האט מען אין קארלינער שטיבל גאר שפעט זיך געשטעלט דאוונען מעריב.

(„נייע צייט", 1945)

יעקב פוקס

א חתונה אין שטעטל

געווען איז דאָס זומער אין יאָר 1932, ווען אין אונדזער שטעטל ראָטנע האָט אונדזער רב און דיין, רב' שלמה טוביה פרידלאנדער ע"ה, אויסגעקליבן פאר זיין יינגסטער טאכטער א מאן, זיין צוקונפטיקן אייידעם רב זבולין סאלאדוכא, אזוי האָט מען אים גערופן. א בארימטער ישיבה־מתמיד און אויך א בקי אין וועלטלעכן וויסן וואָס האָט געהאָט סמיכה אויף רבנות. א חתן דעם האָט אים אויך דער רבונו־של־עולם באשאנקען מיט א הדרת־פנים. א יונגער און שיינער מענטש וואָס איז ראוי געווען צו פארנעמען די כסא הרבנות פון זיין שווער רב שלמה טוביה און ער איז טאקע דעם גאנצן שטעטל געפעלן. אבער אידער איך וועל איבערגעבן וועגן דעם דיינם טאכטערם חתונה וועל איך געבן א קורצע כאראקטעריסטיק וועגן ראָטנער דיין און וואָס אזוינס עס האָט באדייט פאר ראטנע דער דיין און רב שלמה טוביה און אויך וועלכע פאזיציע ער האָט פארנומען אין רעליגיעזן יידישן לעבן פון אונדזער שטאָט.

ווי באווסט זיינען אין יענע צייטן אלע יידישע ישובים אנגעפירט געווארן קודם כל דורך די רבנים, דיינים און שוחטים. ראטנע איז געווען א ישוב וועלכער האָט פארמאָגט ביי די 3.000 נפשות און דער גורל האָט געוואָלט, אז איבער איר זאָל האָבן די השגחה דער דיין — רב שלמה טוביה. וועגן אים קען מען זאָגן, אז ער איז געווען א ייד א למדן פון די אמתע למדנים. ער איז געזעסן על התורה ועל עבודה. על התורה — וויל ער איז שטענדיק געזעסן און געלערנט און על עבודה — דאָס הייסט חלילה נישט געארבעט קיין עבודת פרך נאָר טאקע געווען פארנומען מיט דין־תורות און אנדערע קהלישע ענינים. דין תורות זיינען, ווי איר וויסט, פארגעקומען צוליב אלע פארשיידענע סיכסוכים, סיי ווען איינער האָט געליען גלאט ביי א צווייטן און האָט נישט געקענט אפגעבן, אדער איינער האָט אויסגעכאפט א מסחר ביי א צווייטן, אדער נאָר שבת אין בית מדרש האָבן זיך א פאָר בעלי־בתים צעקריגט וועגן דעת־הקהל. אין אלע פאלן האָט מען זיך פארלאָזט אויף דעם פסק־דין פון דיין. און דאָס איז נישט געווען קיין גרינגע ארבעט, ווען בעלי־בתים פלענן זיך אפט איינשפארן, ברוגז ווערן א. א. וו.

אזוי למשל האָבן מיר אין ראטנע געהאט פיר שוחטים. די נעמען זייערע זיינען

געווען: עזר דער שוחט, אלתר שוחט, מאטל דער שוחט און חיים־דוד דער שוחט. דאס שטעטל איז געווען צעטיילט אין פיר חסידישע גרופעס און פינף בתי־מדרשים. די נעמען זייערע זיינען געווען: טריסקער שטיבל, סטעפענייער שטיבל, קארלינער שטיבל, דער גרויסער בית מדרש, וואס האט אריינגענומען פארשיידענע חסידישע גרופעס פון ראטנע און וווּ דער דיין האָט געדאוונט און דער לעצטער, דער שאסיי־בית־מדרש, וווּ א סך יידן וואס האבן געווינט אויף דעם שאסיי, דער וועג, וואס פירט צו בריסק און קאווּעל, האבן געדאוונט. די דאזיקע יידן וואס האבן זיך געוואלט אינשפארן צו גיין דעם וועג אין סאמע שטאט אריין וווּ די אלטע בתי־מדרשים זיינען געווען, האבן זיך אויסגעבויט אן אייגענעם בית מדרש. קיין גרויסע פענסיע האט אונדזער דיין נישט געהאט, הגם סכסוכים בין אדם לחברו האט ער יא געהאט. זיין פרנסה איז געווען פון ערב פסח, וועו מען פלעגט אים פארקויפן דעם חמץ. אדער פון די הייוון וואס יעדע בעלי הביתטע פלעגט קויפן אויף צו באקן ברויט אדער חלה אויף ערב שבת. דאס איז געווען א שטיקל קאנצעסיע פאר דעם דיין, בכדי ער זאל האבן פון וואנען צו ציען זיין חיונה...

און איצט צום עצם ענין.

איך וועל אייך דא דערמאנען וווּ אזוי ס׳איז פארגעקומען די חתונה פון דער יונגסטער טאכטער פון אונדזער ראטנער דיין רב שלמה טוביה ז״ל, אין אנהייב פון דער וואך, מאנטיק, דינסטיק און מיטוואך האבן אנגעהויבן אנקומען געסט אין שטעטל אריין. עס זיינען געקומען ראש ישיבות, עס זיינען אנגעקומען חברים פון חתן־תלמידים פון דער זעלבער ישיבה. דאס גאנצע שטעטל איז אנגעפילט געווארן מיט געסט. די ישיבה בחורים זיינען געווען פיינע פארפוצטע יונגעלייט מיט הארטע וווייסע קעלנער און קאפעליושן און אויסגעזוען וווּ אריסטאקראטן... ראטנער יוגנט האט זיך אנגעהויבן באקענען מיט די אנגעקומענע געסט און זיך צוזאמענטרעפן מיט זיי. דאס שטעטל איז אנגעפולט געווארן מיט יום־טובדיקער שטימונג און דאס גאנצע שטעטל האט שוין געווארט מיט אומגעדולד אויף דער חתונה.

אין דער צייט האבן די ישיבה־בחורים אנגעהויבן זיך צו באקענען מיט די ראטנער מיידלעך, מיט דער כלהס חברות און פלעגן אויך אריינקומען אין די פרי־וואטע שטובן. נישט איינער פון די עלטערן האט זיך געווונדשען אז דער אויבער־שטער זאל עפעס צושיקן אזא זיווג פאר זייערע טעכטער... טאטע־מאמע פלעגן זיך איבערווינקען, שעפן נחת וועו זיי פלעגן זען זייערס א טאכטער מיט איינעם פון די בחורים. אויך די עלטערע בעלי בתים, די ספעציעל געבעטענע אויף דער חתונה, די גרויסע אנהענגער פון אונדזער רב און דיין האבן זיך אויך אנגעהויבן צו גרייטן צו דער חתונה, זיך פארגעסן פון זייערע וואכעדיקע דאגות און זארגן, זיך אנגעטאן זייערע שבתדיקע קאפאטעס און די שבתדיקע היטלען און געקומען אין גרויסן בית־מדרש אריין וואס איז פול געווען מיט די אנגעקומענע געסט, באווונדערט למדנים און גרויסע מנהיגים פון די ישיבות. און באמת האט אונדזער שטעטל זיך נישט אפגענארט. די געסט האבן ביי אונדז געווויילט במשך פון צוויי וואכן... איין וואך פאר דער חתונה און איין וואך נאך דער חתונה.

אלע נאכט האט מען זיך פארזאמלט אין בית־מדרש און דארטן האבן זיי גע־וויזן וואס פאר תורה און חכמה זיי פארמאגן. עס זיינען געווען ספעציאליסטן זינגערס און גרויסע פריילעך־מאכערס.

זיי האבן געוואלט מאכן א זאמלונג פאר זייער ישיבה, האבן זיי געמאלדן, אז דאנערשטיק אין אוונט וועלן זיי וווייזן מופתים בכדי עס זאלן קומען וואס מער מענטשן. האבן טאקע אין דעם דאנערשטיק אלטע און יונגע אנגעפולט דעם בית־מדרש, אז מען האט קיין שפילקע נישט געקענט אריינווארפן. די ישיבה־בחורים

האבן געהאט צוגעגרייט א פיינעם קאנצערט אויפן ארטיסטישן שטייגער און די אלע פארזאמלטע האבן געהאט גרוים פארגעניגן. די ישיבה בחורים האבן מיט דעם געזאמלט א פיינע סומע געלט לטובת דער ישיבה פון וואנען דער חתן האט געשטאמט. אויך דער חתן האט זיך געפלייסט אז זיין ישיבה און זיינע חברים זאלן האבן א גוטע מיינונג וועגן אונדזער שטעטל ראטנע ווו ער האט געדארפט פארגעמען די כמא הרבנות. לאנג־לאנג איז פארבליבן אין זכרון דער אנדענק פון ראטנער דיינם טאכטערס התונה...

אשר איידעם
(רעסיסטענסיא - ארגענטינע)

רעטשיצע

דאָס דאָרף ליגט א 15 קילאָמעטער פון ראטנע און איז דערמיט פֿאַרבונדן דורך א יבשה-וועג, ווי אויך דורך א וואסער-וועג.

דאָס דאָרף איז אַרומגענומען מיט סאָסנע-וועלדער און ס'האָט א גרויסע אויערע וואָס פלעגט געבן חיונה א סך יידישע פֿאַמיליעס פון דאָרטן גופא, ווי אויך פונעם נאָענטן שטעטל ראטנע. מיין זייד ר' שמואלקע אבדך, אָדער ווי מ'האָט אים פשוט גערופן, שמואלקע רעטשיצער, א ייד א הויכער, ווי א סאָסנע מיט הדרת פנימדיקער גרויסער בארד, א אלטער תושב פון דאָרף, פלעגט מיך שטענדיק, ווען ער איז אמאָל געקומען אין שטאָט, מיטנעמען מיט זיך אין דאָרף אריין, וו איך האָב געטראָפן א גאנץ פיינע עדה יידן, א פאָר צענדליק משפחות, צווישן זיי אפילו יידן לומדים, וואָס האָבן זייערע קינדער געלערנט ביי מלמדים לויטן יידישן שטייגער און טראדיציע.

צוליב דער גרויסער אַזיערע, וואָס איז דאָרט געווען, פלעגן אָפט אַראָפקומען אהין סוחרים פון די נאָענטע שטעט און שטעטלעך, וי דיוון, קאָברין, קאוולע און בריסק. זיי האָבן אָפגעקויפט די געכאָפטע פיש און זיי אפטראָנספֿארטירט אין פֿאַרשידענע ערטער. די פרעמדע מענטשן פלעגן מיט זיך מיטברענגען דעם אָטעם און רעש פון זייערע שטעט, באַוונדערט פלעגט אויפלעבן דורך זיי דער מנין אום שבת. אפטמאל פלעגט אפילו א שידוך געשלאָסן ווערן צווישן דאָרף און שטאָט.

גרויס אינטערעס, ממש באַוונדערונג, האָט ביי מיר אַרויסגערופן דער פיש-פאַנג אויף דער אַזיערע מיט די פֿאַרוואַרפענע נעווואדן (נעצן פון שטריק) מיט פליגלען, ביים שיין פון דער העלער לבנה, אָדער ספעציעלע לאָמפן. ווי שיין-פֿאַרכאָפנד ס'איז געווען דאָס צאָפלען פון די לעכעדיקע פיש, וואָס מ'האָט גאָנצע „מאָטנים" אַרויסגעצויגן פון טייך און נאָך מער אינטערעסאַנטער איז דאָס בילד געווען ווינטער, ווען מ'פלעגט דארפן אויסהאקן אין דעם אייז פאָלאנקעס (עפֿענונגען) און דורכשלאָפן דורך זיי דעם נעוואדּ.

ווען די דייטשן אין דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן אָקופירט דאָס אָפּגעברענטע שטעטל ראטנע, האָט אונדזער פֿאַמיליע, ווי אויך מיין פעטער יענקל און זיין פֿאַמיליע, געמוזט זיך איבערציען אין דאָרף רעטשיצע צום זיידן. ווידער זיינען אין יענער צייט, צוליבן פֿאַרבאָט צו ווויינען אין די מלחמה-זאָנעס, אַנגעקומען א סך פליטים פון פינסקער געגנט, צווישן זיי א פאָר צענדליק יידישע פֿאַמיליעס, וואָס פיל פון זיי זיינען געווען גאָנץ פֿאַרמעגלעכע און אויך אינטעליגענטע.

ס'איז דאָן אַריינגעבראכט געווארן אין דעם שטענדיק שטילן דאָרף א געוויסע באַוועגונג און רירעוודיקייט און ס'האָט ווי באקומען א שטאָטישן פנים און קאָ-לאָריט. די פרעמדע יוגנט האָט אהין מיטגעבראכט פון דער שטאָטישער קולטור און האָט אויך אַריינגעצויגן אין איר די דאָרטיקע יידישע יוגנטלעכע.

אונדזער פאמיליע האָט דאָרטן געווינט אַ 4 יאָר. מיר האָבן אַליין באַארבעט אַ שטיק פעלד, איינשפאנענדיק אין דעם אַקער אונדזער איינציקע בהמה, וואָס די דייטשן האָבן אונדז צוליב דער גרויסער משפחה, איבערגעלאָזט, מיט נאָך אַ בהמה פון אַ צווייטער משפחה. מיר האָבן גאָאקערט, געזייט און אַזוי אַרום באַזאָרגט זיך מיט קאָרטאָפל אויפן גאַנצן יאָר. אַדרבה, מיר פלענן נאָך אַרויסהעלפן אונדזערע אייגענע אין שטעטל און זיי צושיקן עטלעכע זעקלעך קאָרטאָפל.

ווען די דייטשן זיינען בייס סוף מלחמה אַוועק פון אונדזער געגנט און זי איז געבליבן אומבאַשיצט, האָבן זיך דאָרט פלוצלינג באַווירן עטלעכע רוסישע סאָלדאַטן מיט ביקסן אויף די פלייצעס (זיי האָבן זיך ביז דאָן אויסבאהאלטן צווישן די פויערים) וועלכע האָבן אונדז, ווי אריינגעפאָרענע, באַפוילן צו פארלאָזן דאָס דאָרף.

אַזוי ארום האָבן מיר פאָרגעדיקט די עטלעכע יאָר פון אַ פרימיטיוו־אידיליש לעבן אין דאָרף און צוריק אומגעקערט זיך אין דעם פרעמען אַפּגעברענטן שטעטל.

אַ צווייט מאָל בין איך געווען אין דאָרף רעטשיצע אין דער צייט, ווען די ווילדע באַלאַבאָוצעס האָבן געווילדעוועט אין דעם געגנט.

איך געדענק ווי אַ באַקענטער פויער האָט אין אַ פאַרטאָג שטיל אַנגעקלאָפט בייס זיידן אין פענצטער און אים אַנגעזאָגט, אַז באַלאַבאָוצעס זיינען דאָ אין דאָרף און זוכן יידן.

די גאַנצע משפחה האָט זיך דאָן אין אַ רגע באַהאלטן אויפן שייער־בוידעם ביי דעם זעלבן פויער. איך געדענק נאָך גוט אונדזער גרויסע שרעק און ציטערניש, ווען מיר האָבן פון אונדזער באַהעלטעניש געהערט דאָס קלאַפן און טופען פון פערדישע פים און דאָס נאָכפרעגן זיך פון די רייטער אויף יידן.

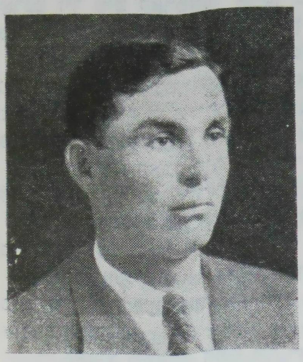
דער פויער האָט זיי אַנגעוויזן אויף אַ צווייטער ריכטונג און מיר, מיינענדיק, אַז זיי וועלן שוין מער נישט צוריקקומען, זיינען אַראָפּ פון בוידעם. אָבער, זעט אויס, אַז מ'האָט זיי אַנגעוויזן, וווּ מיר וווינען און זיי זיינען באַלד צוריקגעקומען. מיר זיינען אַלע אריינגעלאָפן אין אַ גאָרטן פון געדיכטע קאנאפליעס (געווינסקן וואָס מ'ארבעט אויס פון זיי גוישע לייוונט) און מיט אן איינגעהאלטענעם אָטעם האָבן מיר זיך דאָרט אויסגעצויגן אויף דער ערד. מיר האָבן גאָרנישט געקענט זען אָבער געהערט האָבן מיר געשרייען און פאָרשטיקטע געווינענען. איך זע, ווי נעבן מיר, ליגט מיט זיין גאנצער גרויס אויסגעצויגן מיין 65 יעריקער זיידע שמואלקע. ער זעט מיך אויך, אָבער האָלט אַראָפּגעלאָזט די אויגן, ווי ער וואָלט זיך פאָר מיר פאָרשעמט, וואָס דער גרויסער אַנזעעוודיקער זיידע איז אין אזא געפאלענעם מצב...

שפעטער זיינען מיר געוואָר־געוואָרן, אַז די רוצחים האָבן זיך איזדיעקעווען איבער אַ סך יידישע אינווויינער, אריינגעטריבן זיי אין אַזערע און געשלאָגן.

אין עטלעכע יאָר אַרום, פאָר מיין אַפּפאָרן קיין ארגענטינע, בין איך ווידער אַהין־געפאָרן זיך געזעגענען מיט מיינע אייגענע. דאָרטן איז צו יענער צייט געווען לייבל בלאוושטיין פון ראטנע אלס לערער. בייס געזעגענען זיך מיט לייבלען האָט ער מיר מיט טרערן אין די אויגן געזאָגט: „כ'האָב מורא אַז מיר וועלן זיך שוין מער־נישט זען. כ'וויל נאָך אָבוסל דאָ זיין און אויך ערגעץ אַוועקפאָרן. שלעכטע צייטן קומען אָן, מיר דאָרפן אַלע פון דאנעט אַנטלויפן"...

דער שוידערלעכער גורל האָט אָבער אַנדערש אַנגעצייכנט — כמעט אַלע רעטשיצער יידן, אויסער צווי יונגטלעכע, זיינען צוגלייך מיט אַלע ראטנער יידן, דורך די מערדערלעכע נאַצישע הענט אומגעקומען.

דוד נאלדין

בענקעניש נאכן שטעטל

פון זינט איך געדענק זיך, נאר פון די פריעסטע קינדער־יאָרן, האָט מיין מאמע ע"ה שטענדיק געהערט פון רעטנע איר געבוירן שטעטל. זי פלעגט זיין ממש פאר־ליבט אין דעם און האָט דאָס שטענדיק דערמאָנט מיט א באזונדערן פיעטעט און ליבשאפט. זי פלעגט שטענדיק זאָגן, אז די רעטנער שוסטער און שניידער שטי־נען ביי איר א סך העכער פון רבנים אין אַנדערע שטעטלעך.

פאַרלאָזט רעטנע האָט מיין מוטער זייער יונג, פלוס־מינוס בס"ה א יאָר 10-9. איר פאָטער יואל ע"ה איז דאָרט געווען א מלמד. ער איז אָבער יונגעדהייט גע־שטאָרבן. ער האָט אויך דאָרט געהאט א קליין קרעמל פון פלערליי שפייזן און דע־ר עיקר פון זאלץ. האָט זיך אים איינמאל א פאר־פסח געטראָפן א מקרה רע — א שיפ־מיט זאלץ, וואָס איז געגאנגען איבערן וואַסער־זוג פון פינסק, איז דערטרונקען געווארן אויפן טייך פריפיעט. איז דאָס לעצטע כיסל פאַרמעגן זיינם פאַרלוירן גע־גאַנגען פאר פסח אין וואַסער און די שטוב זיינע, ווי א צוגאב, איז נאָך פסח פאר־ברענט געווארן אין א שריפה, וואָס האָט דאן אין שטעטל אויסגעבראָכן.

דער זיידע ר' שלמה ע"ה, וואָס האָט געהאלטן די קרעטשמע אין דעם דאָרף ליובוכין, נישט ווייט פון ליבוזונע, האָט זיי דאן צו זיך אַרויבערגענומען און זיי זיינען שוין דאָרט געבליבן ווויינען.

די ליבע אין בענקשאפט צום געבוירן־שטעטל האָט אבער שטענדיק ביי זיי אַנגעהאלטן און באזונדער ביי מיין מוטער. אז ס'האָט אמאל אין דעם דאָרף פאר־בלאָנדזשעט א ראטנער ייד, ווי דער טעפער וואָלף, וואָס איז מיט זיינע טעפ ארומ־געפאָרן אין דער געגנט, האָט מען גאָרנישט געוווסט וואָס צו טאָן מיט אים. מען האָט אים אויפגענומען אויפן שענסטן אופן. מיין מוטער פלעגט שוין דאן אים נישט אפלאָזן און אויספרעגן זיך פרטימדיק אויף יעדן איינציקן. אפילו די ראטנער מעשטשאַנעס, להבדיל, זיינען געווען גוטע אַנגעלייגטע געסט. אפילו דאָס ראטנער ברויט האָט מיין מאמע ליב געהאט און אז מיין פאָטער פלעגט אמאל פאָרן קיין ראטנע האָט ער שוין געווווסט, אז מ'דארף איר ברענגען ברויט פון דאָרט. א גאנץ יאָר פלעגט מיין מוטער לעבן מיט דעם חיות און פאַנטאַזיע, וואָס זי וועט אין חודש

אלול פֿאַרן אויף קבר אבות — איר פֿאָטער ר׳ יואל איז געלעגן אויפֿן ראָטנער בית־החיים. וועָן זי איז דעמאָלט געקומען אין שטעטל און זיך געזען דאָרט מיט אירע קרובים און באַקאנטע איז איר צוגעקומען א שטיק געזונט.

זי האָט אויך שטארק געגלויבט, אז זי וועט האָבן אויסגעפועלט א גוט יאָר פֿאר זיך און איר פֿאמיליע, נאָכן זיין ביים טאָטנס קבר און אויסווייזען זיך דאָרט, באַזונדערס נאָכן הארציקן פארשטעלן איר פון דער באַווסטער בעטערן און פעלד־מעסטערן חנה רויזע, וואָס האָט אזוי הייפיש אָנגעקלאפט אין זיין בוידל און אים אָנגעזאָגט, אז ער זאָל זיך דאָרטן מיען ביים כסא הכבוד פֿאר זיין טאָכטער און איר פֿאמיליע. די זעלבע ליבע האָט זי אויך איבערגעגעבן אירע קינדער.

איך געדענק נאָך דעם טאָג, וועָן דער טאָטע ע״ה האָט מיך צום ערשטן מאָל מיטגענומען קיין ראָטנע. ס׳איז דאָן פונקט געווען א יריד דאָרט. מיט וואָס פֿאר א ליבע און נייגער איך האָב דאָן אויף אלין און אלעמען געקוקט. דאָס שטעטל האָט אין מיינע אויגן אויסגעזען וווּנדערלעך שיין און די מענטשן דאָרט גאָר נישט די זעלבע, וואָס אין דאָרף.

אויך געדענק איך, וועָן א צווייט מאָל בין איך געפֿאָרן מיטן טאטן אָהין ערויס־נעמען פֿאר מיר דעם ערשטן פֿאָטאָפֿאָרט. ס׳איז געווען ווינטער־צייט, קאַלט און בלאָ־טיק. מיר האָבן זיך אויפֿן וועג גענומזט אָפּשטעלן אין עטלעכע פֿארבייפֿארנדיקע דערפֿער, כדי זיך צו דערוואַרעמען מיט א גלאָז טיי. אין שטעטל זיינען מיר פֿאַרפֿאָרן צו א באַקאנטן יידן און נאָכדעם זיינען מיר געגאַנגען צו ר׳ פישל העלד ע״ה, דער סעקרעטאָר פֿאר יידישע ענינים אין דער דעמאָלסטיקער „אופֿראַווע״ (מאָגיסטראָט) וועלכער האָט אונדז פֿארשאפט עדות און א דאנק אים האָט מען מיר ערויסגעגעבן דעם פֿאָטאָפֿאָרט.

איך האָב דעמאָלסט געטראַכט, אז די מאמע איז טאקע געריכט — די ראָטנער מענטשן זיינען בעסער, איידעלער און פיינער ווי אין אָנדערע שטעטלעך. אזוי איז מיר דאָס שטעטעלע אינגעבאקן געווארן אין הארצן נאָך מערער ווי פריער. באַזונ־דער נאָך, וועָן איך האָב חתונה געהאט פון דאָרטן און זיך נענטער צוגעקוקט צו אירע יידישע אינווווינער, צו איר טיערער און גאָלדענער יוגנט, ס׳א פריילעכע און אינטעליגענטע ליבע מענטשן זיי זיינען געווען!

און וועָן ס׳איז געקומען דער טאָג, וואָס איך האָב זיך אין אים געמוזט צעשיידן מיט דעם שטעטעלע און אירע טיערע מענטשן, וועָן איך האָב אויסגעוואַנדערט אין דעם ווייטן ארגענטינע האָט מיך א בענקעניש ארומגענומען און ס׳האָט מיר באַנג געטאָן, וואָס איך דארף אזא באמת אינטערעסאַנט לעבן פֿארלאָזן און נע־ונדעזוען ערגעץ אין א ווייט אומבאקאנט לאַנד.

צ׳ אונדזער גרויס אומגליק אָבער, איז דאָס שטעטעלע מיט אירע טיערע מענטשן חרוב און אָפּגעווישט געווארן. זאָלן דערפאר די עטלעכע אָנגעשריבענע שורות דינען ווי אן אָנדענק פאר די טיערע, ערלעכע נשמות, וואָס איך וועל זיי אייביק געדענקען און אין מיין הארצן וועלן זיי מיין גאנץ לעבן זיין איינגעקריצט.

פ. קעמפער (טאראנטא - קאנאדע)

מיינע דערמאנונגען פון דער יונגט פון ראטנע

מיין מוטער שטאמט פון ווידראניץ, זי איז מאטל דעם ווידראניצעס טאכטער. זי האט חתונה געהאט אין בריסק. אלע קינדער זיינען געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין אט דער שטאט.

אין מיין פריסטער יונגט איז אויסגעבראכן די ערשטע וועלט-מלחמה. צו יענער צייט האט שוין מיין עלטסטער ברודער, באקומען סמיכה אויף רבנות אין דער קע־שינעווער ישיבה, אבער א צייט שפעטער, האט מען אים צוגענומען אין מיליטער און איז מיט א פאר יאר שפעטער געפאלן אין שלאכט. מיין צווייטער ברודער, הערשל האט אויך פארענדיקט די קעשענעווער ישיבה און איז געוואָרן שוחט אין אדעס און דארט חתונה געהאט (ער איז צוזאמען מיט זיין פאמיליע פארשניטן גע־וואָרן פון די היטלער־מערדער). אין יאר 1920 בין איך מיט מיין מוטער און ברודער מענדל, אנגעקומען קיין ראטנע, איבערלאזנדיק מיין פאטער אויפן אדעסער בית־עולם אין דורכגעמאכט דעם צוריקצוג פון די באלאכאוויצעס, וועלכע האבן אויך ניט וויניק

יוסף קעמפער מיט זיין פאמיליע, וועלכע זיינען אומגעקומען. די איינציק לעבנגעבליבענע פייגע קעמפער געפינט זיך אין קאנאדע.

געבושעוועט אוּן נישט ווייניק יידיש בלוט פֿארגאָסן, צוריבנדיק זייער האָב אוּן גוטס.

מיט דער צייט האָט זיך דאָס לעבן אין ראָטנע נאָרמאַליזירט, נישט נאָר האָט זיך די עקאָנאָמישע לאָגע פֿארבעסערט, נאָר אויך אויפֿן קולטורעלן אוּן סאָציאַלן געביט האָט אונדזער יוגנט פיל אויפֿגעטאָן. מיר האָבן געגרינדעט א יתומים־קאָמיטעט, קיכן פֿאר אַרעמע, אַרויסצוהעלפֿן אונדזערע שכנים אוּן יתומים, וועלכע זיינען פֿארבליבן נאָך דער נאָרווּאָם פֿארענדיקטער מלחמה. אמת טאָקע, אז א גרויסער טייל פֿון די פֿינאנסן איז אָנגעקומען פֿון אָמעריקע, אָבער אויך מיר, די יוגנט, זיינען נישט גלבליבן הינטערשטעליק. מיר האָבן צוזאַמענגעשטעלט גרופּן צו שפּילן טעאַטער אוּן אויך געזוכט אָנדערע פֿארשידענע מיטלען, כדי צו טראָגן הילף פֿאר די נויט־ליידנדיקע; מיר האָבן געגרינדעט א ביבליאָטעק, כדי צו געבן גייסטיקע הילף די יענקע וועלכע האָבן דאָס פֿארלאָנגט אוּן אונדזער יוגנט האָט עס פֿארשאַפֿט א סך גענוס אוּן פֿרייד, ראָשית אין אונדזער אייגענעם אויסלעבן זיך אוּן צווייטנס, וואָס מיר האָבן געגעבן אָביסל פֿארגעניגן דער שטעטלדיקער באָפעלקערונג.

אוּן פֿון דאָס אַלץ, פֿון אַזא שיינעם לעבן איז מער ווי א חלום נישט פֿארבליבן.

אוּן איצט דערמאָן איך זיך אין דעם קליינעם שטעטלע ראָטנע, צוזאַמען מיט דער שיינער יוגנט, צווישן וועלכע איך האָב מיין בליענדע יוגנע יאָרן פֿארבראַכט אוּן פֿון וואָנען איך האָב דעם 23טן דעצעמבער פֿון יאָר 1937 אויסגעוואַנדערט צו מיין מאָן משה קעמפֿער, יוסף קעמפֿערס א זון, איבערלאָזנדיק נאָר אויף א קורצער צייט מיין מוטער, מיין טעכטערל, ברודער אוּן פֿאַמיליע, מיינע פֿעטערס, מומעס אוּן קוזינס אוּן דאָס גאַנצע שטעטעלע ראָטנע מיט אַלע אירע חסרונות אוּן מעלות, אַלע צרות אוּן פֿארגעניגנס. דאָס בילד פֿון מיין צעשיידונג וועט אייביק שטיין פֿאר מיינע אויגן ביז מיין לעצטן אָטעם־צוג.

אין א שיינעם זוניקן דעצעמבער־פֿרימאָרגן, וועָן איך בין צוגעקומען צום שאָסיי, ווו דער אויטא איז געשטאַנען, בין איך אַרומגערינגלט געוואָרן פֿון דריי פֿערטל שטעטלדיקע איינווינער, פֿריינט פֿון שטעטל, וועלכע זיינען מיך געקומען געזעגענען. איך האָב אַלע אַרום מיר באַטראַכט אוּן זייער פיל געווייַנט, ווער האָט זיך דאָן געקאָנט פֿארשטעלן דאָס אַלץ, וואָס איז שפּעטער געקומען...

איך בין געווען זיכער, אז אין א קורצער צייט אַרום וועל איך האָבן מיינע ליבסטע ביי מיר אוּן אין משך פֿון עטלעכע יאָר וועל איך קומען אויף א באַזוך אין מיין ליב שטעטעלע. מיט א סך האָפֿענונגען האָב איך אינטענסיוו געאַרבעט, כדי צו ווערן א בירגערן פֿון לאַנד, אוּן ענדלעך נאָך א סך מי האָב איך אין משך פֿון 9 חדשים באַקומען מיין בירגער־רעכט אוּן תיכף צוגעטראָטן אויסצוארבעטן די נויטיקע דאָקומענטן, כדי אַראָפּצוברענגען מיינע טרייסטע צו וועלכע כ'האָב אזוי שטאַרק געבענקט. די נויטיקע פּאַפּירן האָב איך שוין אַרויסגעשיקט, אָבער דער פּינצטערער וואָלקן האָט שוין אָנגעהויבן פֿארציען דעם הימל איבער אייראָפּע אוּן האָט אויך פֿארשטעלט דעם וועג צו דער פֿאַרווירקלעכונג פֿון מיין חלום.

יא, בלויז דער חלום איז מיר פֿארבליבן. פֿארשוווּנדן איז די אַלטע היים, דער אַלטער דור אוּן מיט זיי, די שיינע יוגנט אוּן צוזאַמען מיט זיי מיין האַרץ, מיין חלום אוּן האָפֿענונג. פֿארבליבן איז בלויז אַן אומהיילבארע וווּנד, וואָס וועט זיך קיינמאָל נישט פֿארהיילן. נאָר א מאָמע, א טאָכטער, א שוועסטער קען מיטפֿילן אוּן פֿארשטיין, וואָס דאָס מיינט.

ביים טיך פּריפּיעט אין א ווינטערדיקן טאָג אין 1934.

א געזעגענונג פּאר צוויי חברים, וואס פּאַרן אויף הכשרה. פון רעכטס זיצן: יהושיקע טעלעזאן און פישל רויזן. שטייען: שמחה פּלאצקער, א. פיינטיך, מ. קאנישטער און משה האניק (ארגענטינע). דער איינציק לעבנגעבליבענער.

אַ גרופּע חברים: פון רעכטס משה דרוג (ישראל), חוה רודער, מאַליע דרוג, לע־רער רויזען (אַלע אומגעקו־מען). אונטן: שיינע איציק־זאָן (אומגעקומען), אליעזר העלד (ישראל) און גיטל קאַרש (אומגעקומען).

דריי חברים — טוער אויפן געביט פון הינוך — פון לינקס: לערערס לעווין און רויזן און אַל. העלד (סעקרעטאַר אין תרבות שולע, לעבט אין ישראל).

אַ גרופּע יוגנטלעכע. עס שטייען: יענטע טייטעלבוים (אַ לערערקע), זעליק בענדער (ארגענטינע, זעלדע פיינטיך (ישראל), פריילין בענדער (אומגעקומען).

אַ גרופּע תלמידים אין תרבות שולע אין 1934.

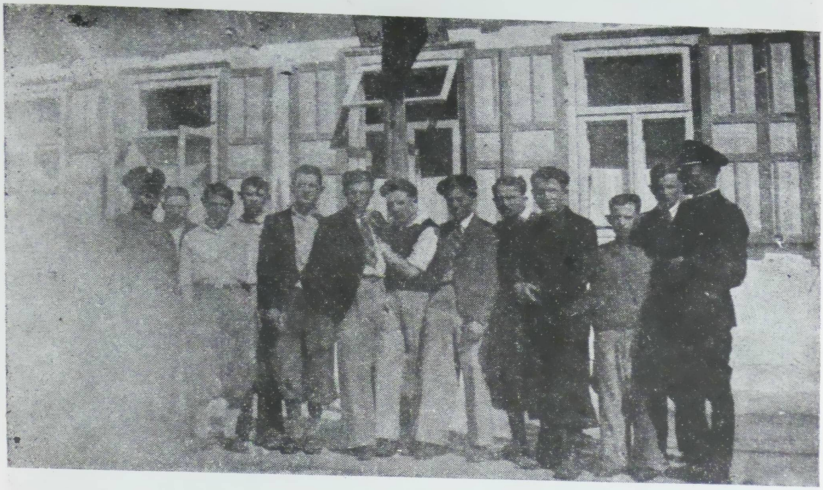
אַ שמחה פון יוגנטלעכע ביי דאָבע רייף אין שטוב.

אַ ווינטערדיקער אויספלוג פון אַ יוגנט־גרופּע אין 1933.

צום עולה זיין פון עלקע פּאַפּיר קיין ארץ־ישראל אין 1932.

אַ פּריזיוו אין ראַטנע אין 1936.

אַ גרופּע יוגנטלעכע. ערשטע רעכטס: בנימין גלייזער, עטל פּייגעלים - בעראַנט (אין אַרגענטינע) מס שטייען אויבן: ערשטער אומבאקאַנט, חיה רחל רייף און מאַטל טערנעבלוט (אומגעקומען).

אַן אויספלוג פון אַ גרופּע ראַטנער יוגנטלעכע.

ראַטנער איינוווינער אויף „דאַטשע" אין דאָרף ווידרעניץ אין יאָר 1934.

ערב חורבן

ישראל האניק

ס׳ברענען בריקן

פונקט ווי עס איז אנגענומען, אז זיען עס לאזן זיך אראפ די שווארצע קראען אין זוינטערדיקע טעג, איז דאס א סימן, אז עס גרייט זיך א שטורמישע זאוערוכע, אזוי האבן אין די אנהויב דרייסיקער יארן פון אונדזער יאר־הונדערט זיך באוויזן די ערשטע אנזאגער פון דעם גרויסן פארניכטנדיקן שטורעם, ווען האט זיך אראפגעלאזט אין אייניקע יארן ארום. די ערשטע ווען האבן אנגעהויבן צו דערשמעקן אז עס קומט די ציים פון א נייעם וועלט־מבול זיינען געווען די אוקראינער. אין געהיימע קעמערלער האבן שאוויניסטישע קעפ שוין אנגעהויבן פארטראכטן פלענער ווי אנצוהויבן די דירעקטע סאבאטאזש־אקטן קעגן דער דעמאלטיקער פוילישער מאכט. אפשר זיינען שוין אין יענער ציים געווען פארמישט געווייסע פעלקער ווען האבן געהאט א גרויסן ווילן צו אנהויבן אונטערמינירווען די מלוכהשע יסודות פון פוילן, ארויינברענגעניק כאאס, געוואלד און סאבאטאזש אין לעבן פון דער באפעלקערונג.

ערב ראש־השנה פון 1931, זיינען מיר ארויסגעפארן פון דער קרייז־שטאט קאווע צו אונדז אין שטעטל ארויין מיט אן אוקראיניש מיעשטשאן פון שטעטל, ווען האט געפירט א פולן וואגן מיט פרוכטן, עפל און בארן. די פרוכטן האט איינגעהאנדלט יצחק גרינשטיין, אדער יצחק דער שאקל־קאפ ווי מען האט אים געפופן, צוליב זיין שטענדיקן שאקלען מיט דעם קאפ. אייגנטלעך איז יצחק געווען א לעדער־העגדלער פונקט ווי זיין פאטער דוד דער קרומער. אבער די גרויסע שטייערן האבן אים אין גאנצן באזייטיקט פון זיין האנדל, און ער האט זיך געווארפן צו אנדערע פרנסות. איך האב אים באגליים אין דער רייזע, פארנדיק אהיים אויף יום־טוב, נאכן דערלייזיקן פארשידענע פארמאליטעטן, אין שייכות מיט מיין פארן קיין ארגענטינע. אזוי ווי איך פלעג נאר אפט דארפן פארן אין דער קרייז־שטאט, צוליב די כסדרדיקע פאפירן אין דער „סטאראסטווע", פלעג איך דעריבער אויסנוצן עם זאל מיך קאסטן ביליקער דאס פארן. ווייל פארן אויף דעם אויטאבוס איז געווען פאר מיר א לוקסוס און מיט די בעלעגלות האט מיר אויסגעטראגן אויך צו טייער. פלעג איך זוכן צופעליקע פורן מיט משא, ווען האבן זיך געשלעפט א גאנצע נאכט.

ארום פינף אזייגער פארנאכט זיינען מיר ארויסגעפארן און זיך אזוי געקאר־טשעט אויף דעם וואגן אין דער איינגעהילטער נאכט פינצטערניש, זיך צוגעהערט צו דעם מעלאנכאלישן געדריי פון די רעדער ווען האבן ארויסגעבראכט א מאדנעם קלאנג. יצחק מיט דעם שנץ זיינען איינגעשלאפן, איך האב געהאט צייט פריי צו לאזן מיינע דימיונות און טראכטן פלענער וועגן דער צוקונפט, אדער גאר ארויינצובליקן אין דעם פראבלעמען־תהום פון מענטשלעכע ליידן און איבערהויפט אין אונדזערע יידישע צרות. ביי מיר איז די נאכט געווען אן אייביקייט און כ׳האב פשוט באקומען א גרויסן פחד צו האלטן אפן די אויגן און זען פאר זיך די טיפע אומענדלעכע פינצטערניש, ווען די געדאנקען האבן געבראכט וועגן דער ווירקלעכקייט פון אונדזער שטעטל מיט אלע אירע צרותדיקע זאָרגן. כ׳האב בלויז געוואוארט אויף דעם טאג, אז דער מארגן־

שטערן זאל מיך אויסלייזן פון די אלע פיינלעכע געדאנקען אין דער פינצטערער נאכט.

אין די פאַרטאָג־שעהן האבן מיר זיך דערנענטערט צום שטעטל. צוקומענדיק צום ערשטן בריק, באמערקן מיר ווי עס רוייכערט זיך און עס שלענגלט זיך א קליינער רויכל פון אלע פיר עקן. מיר גייען אראָפּ, און צו אונדזער שטוינונג זעען מיר, אז סודותדיקע הענט האבן באגאסן מיט קעראסין און אונטערגעצונדן די בריק. לאנג טראכטן האבן מיר נישט געקענט, מיר באשליסן אין אוילעניש צו פאַרן מעלדן וועגן דעם אין דער שטעטלדיקער פאַליצי. מיר פאַרן מיט פרוכטן און פירן שרעק אין די הערצער פון דעם וואס מיר האבן געזען. וויר ווייסט, חס־וחלילה, עס קען זיך מאכן א בילבול אויף אונדז, — זאגט יצחק. מיר פאַרן צו צו דער פאַליצי, מיר קלאפן האסטיק אן, און מעלדן. עס ווערט א גוואלדיקער געדודער אין שטעטל, איך לויף ארויס אין מיין היים און דערציילן מיין פאמיליע דאס געשעענע, אין אויעניש טו איך מיך אי־בער די פייערלעשער בגדים, און לויף, הערנדיק דאס ספעציעלע טרובן פאר א שרפה. אנקומענדיק צוריק אויפן פלאץ זיינען שוין געווען הונדערטער יידן און מיעשטשא־נעס און די פוילישע טשינאָוניקעס רעשן און שרייען און פרובירן אפלעשן א טייל פון דער בריק. די פאַליציי און פייערלעשער מאבילויזירן מענטשן אין אויעניש. מען שוקט זיי הינטער דער שטאָט צו דעם שאסיי, אויף צו מאכן א צייטווייליקע בריק — בכדי מען זאל קענען אנהאלטן דעם פארקער, די צענדליקער בעל־עגלות זיינען גע־בליבן שטעקן אויף יענער זייט בריק, זיי שרייען זיך איבער מיט די פארבייטערטע קולות, ווייל עס איז שוין באלד מיטיק־צייט און זיי קענען נישט ארויספארן אין שטעטל און דא איז פונקט ערב יום־טוב. דערווייל זיינען פון בריסקער זייט אנגעקו־מען לאסט־אויטאָס מיט פאליאקן און זייער א גרויסע צאל געהיים־אגענטן.

די פייערלעשער פון שטעטל.

פֿרום דריי אַזייגער איז פֿאַרענדיקט געוואָרן די פֿראַוויזאַרישע בריק, און עס האָט זיך אַנגעהויבן דער נאַרמאַלער פֿאַרקער. מיין שרעק האָט מיך געמאַטערט און כ׳האָב שוין חרטה געהאט אויף מיין נאַנצער רייזע קיין ארגענטינע, ווייל ווען נישט די פֿאַפּירן, וואָלט איך צו דעם נישט געקומען. כאָטש מיין פֿאַמיליע האָט דערפון ניט געוואַלט, האָב איך באַמערקט, אַז א פּחד ליגט אויסגעצויגן אויף זייערע פּנימער. מיר זיינען געגאַנגען דאַוונען אין טריסקער שטיבל ווו מיין טאַטע ע״ה פלעגט דאַוונען, דאַרטן האָט מען מיך אַרומגערינגלט און כ׳האָב געמוזט דערציילן די נאַנצע מעשה. ביי זיך האָב איך אַנגענומען א באַשלוס, אז אויב מען וועט מיר רופן אין דער פֿאַליציי, צו זאָגן דאָס זעלבע וואָס יצחק. די נאכט פון יום־טובֿדיקער מנוחה האָב איך שוין נישט געהאט, ס׳האָט געגאָגט אין האַרצן און פֿאַרצוויפלטער פּחד האָט מיך בא־הערשט. ווער וווייסט וואָס עס וועט זיין מיט אונדז? — מיט דעם פּרימאַרגן זיינען מיר ווידער געגאַנגען דאַוונען, פֿרום עלק אַזייגער איז געקומען א פֿאַליציי־אַגענט מיך זוכן אין טריסקער שטיבל, דער עולם האָט זיך איבערגעקוקט און קינדער האָבן זיך

ביים שאַסיי־בריק. עס שטייען סאַסיע מערין דע פּריגעל, פּישל לייוועגט (אומגעקומען), אודעל רייף (אַרגענ־טינע) ישראל קאַנפּער (אומגעקומען).

דערשראָקן, דער טאַטע ע״ה האָט אַראָפּגעלייגט דעם טלית און מיך געוואָלט באַ־גלייטן, אָבער דער פֿאַליציאַנט האָט אים נישט געלאָזט. מיט א מאָדנעם ווילדן פּחד און האַרץ־קלאַפּעניש בין איך נעגאַנגען מיט אים נישט רייד־נדיק מיט אים קיין וואָרט. אריינקומענדיק אין קאַמיסאַריאָט זע איך, אז יצחק מיט דעם שגין זיינען אויך פֿאַראן — וועדט מיר לייכטער אביסל. צום ערשטן האָט מען אין א באַזונדערן ציממער אריינגערופן דעם שגין און שפּעטער מיך. כ׳האָב זיך אַנגעטראָפֿן מיט אייניקע נע־היים־אַגענטן וואָס האָבן אויסגעפרעגט אַלע איינצעלהייטן און אַלץ פֿאַרשריבן. איך האָב געשטאַמלט און אַפּן נעציטערט — זיי האָבן מיין נערוועזיטעט אויסגענוצט און פֿרובירט מיך באַרואיקן, זאָגנדיק:

— האָב נישט קיין מורא, זאָג דעם אמת וועט דיר נאָרנישט זיין.

פֿאַרענדיקט מיט מיר, רופט מען יצחקן, און שפּעטער רופט מען אונדז אַלע דרייַ צוזאַמען, און מען הייסט אונדז אונטערשרייבן אויף די גרויסע בויגנס פּאַפּיר, דער שגין שרייבט זיך אונטער און יצחק זאָגט: אז ביי אונדז יידן איז היינט יום־טוב טאָר מען נישט שרייבן, און איך זאָג אויך דאָס זעלבע.

דער שגין איז אַוועקגענאַנגען און אונדז לאָזט מען נאָך זיצן. נאָך א שעה זיצן,

זעען מיר זיי דער רב פון שטעטל קומט אריין — און זיי מעלדן אים, אז מיר ווילן גישט אונטערשרייבן צוליב יום־טוב, בעט ער דעם ראָבינער אז ער זאָל אונדז היינט אונטערשרייבן. דער רב דרייט זיך אויס צו אונדז און זאָגט אונדז אויף פראָסט יידיש: „שרייבט אייך אונטער אויף די „פראָשענויעס". יצחק שרייבט זיך אונטער און דערנאָך איך און מיר גייען שוין צוזאמען מיט דעם רב צוריק אין די בתי־מדרשים... אין אייניקע וואָכן ארום האָט מען געכאָפט צוויי אוקראינער, וואָס זיי זאָלן דאָס האָבן געווען די אונטערצינדער. באַווייזנדיק אז דעם קעראָסין האָט מען געקויפט אין קאָוולע. מען האָט זיי פאַראורטיילט צו דער תליה, וועלכע איז אויסגעפירט גע־ווארן. אָבער די סאָבאָטאוש אָקטן און אָפענע מרידות קענן דער מאכט האָבן זיך פאַרמערט דאן אין די אוקראַינישע דערפער, און ס׳איז געווען אן אָפענער קאָמף קענן דער פוילישער מאַכט.

שווערע וואָלקנס אויף די הימלען...

די בריוו וואָס מיר פֿאַרעפֿנטלעכן אין דער דאָזיקער אָפּטיילונג זיינען מער ווי בריוו פון מענטש צו מענטש, פון חבר צו חבר. זיי ברענגען אַרויס אויף אַן אוממיטלבאַרן אופן שטיקער לעבן פון אַ ישוב און די ראַנגלענישן פון יחידים פֿאַר זייער קיום.

אין די דאָזיקע בריוו קומען אויך צום אויסדרוק די טיפּע אידעאישע ראַנגיאָר פֿאַר דער מלחמה אין פוילן, וווּ מען האָט זיך פֿאַרמאָסטן אומצוברענגען די יידישע באָפעלקערונג דורך פֿאַרשידענע נגישות, גזרות, שטייערן און כוליגאַנישע אָנפאלן. עס אָטעמט אָבער אויך אַרויס פון די בריוו די יידישע עקשנות, דער יידישער „למרות הכול", דער טיפּער גלויבן און בטחון, אַז דאָס שלעכטס וועט נישט זיגן.

אין די דאָזיקע בריוו קומט אויך צום אויסדרוק די טיפּע אידעאישע ראַנגלענישן וואָס קומען פֿאַר אין דער יידישער יוגנט אין יענער צייט. זיי פירן אונדז אַריין אין דעם גאַנצן געווירבל פון די אידעען, וואָס די טרוימערישע יוגנט זוכט פֿאַר זיך נישט בלויז לנוי, נאָר צו לעבן מיט זיי און קעמפן פֿאַר זיי.

מיר האָבן אַרויסגענומען פון די בריוו די פּריוואָט-פּערזענלעכע שטעלן און איבערגעלאָזט בלויז דאָס וואָס האָט אַן אַלגעמיינעם גיזעלשאַפטלעכן ווערט. אַ שאָד נאָר, וואָס אין אונדזערע ארכיוון האָבן מיר צו וויניק בריוו געפונען פון יענער עפּאָכע פון אונדזער שטעטל.

די רעדאַקציע.

ניסקע שאפירא

בריוו

צו 5. באיאן (מעקסיקע)

ערשטער בריוו

29סטער מאי 1937.

...צו נעמען שרייבן א בריוו און נישט דערמאנען דאס וואס מיר לעבן איצט איבער איז א זאך אן אומגעלעבע, ווארעם וויפל דו ווייסט און וויפל די פרעסע שרייבט, איז עס נישט קיין שפור פון דער אמתער ווירקלעכקייט. פשיטיק, אדושי־וואל און אנדערע באוווסטע ערטער האבן פארשפרייט זייער גיפטיקע הערשאפט איבער אונדזער גאנצער געגנט. איך קען מיט זיכערקייט זאגן, אז היינט איז ערגער פון די צייטן פון בולאק באלאכאוויטשן. דעמאלט האבן מיר געהאפט און געווארט, אז א ליאדע טאג וועט קומען א באשטימטע מאכט, היינט איז נישטא אויף וואס צו האפן!

די רוסישע פאגראמשטשיקעס וואלטן באדארפט נעמען א לעקציע ביי די היי־טיקע „נארא־לייט" לגבי דעם וואס זיי האבן אויפגעטאן אין בריסק. נאך בריסק איז געקומען קאמיען־קאשירסק אין א קלענערן פארנעם, וויייל די ארטיקע מאכט האט געקריגן די לעצטע מינוטן שטרענגע אינסטרוקציעס וועגן אפשטעלן די עקסצעסן. אויך מיר אין ראטנע האבן דערווארט אויפן פארנאנגענעם יאריד, אז עס זאל זיין „פרוילעך". דאס מאל זיינען מיר נאר אפגעקומען מיט שרעק, אבער ווער קען עס פארזיכערן אז א קומענדיקן יאריד וועט עס נישט געשען?

עס איז באמת טשיקאווע ווי די געשיכטע דרייט זיך. אין די פריערדיקע רוסי־

שע צייטן פלעגט די מאסע פאגראמירן און די אינטעליגענץ פלעגט ארויסטרעטן קענן דער ווילדקייט, היינט איז פארקערט. סיי אין בריסק, סיי אין אנדערע ערטער איז ווי נאר די „געשעענישן" האבן זיך אנגעהויבן, זיינען די פויערים־מאסן זיך צופארן אהיים און די אינטעליגענץ האט אנגעפירט מיט די פאגראמען; געווען אפילו פאלן, וועו נישט איין פויער האט געכאפט געשלאגן פאר נישט וועלן רויבן אזן מארדן. פארשטייט זיך, אז ס'פעלט נישט אויך צווישן די פויערים געניג אוממאראלישער אפפאל.

און דאך פארלירן מיר נישט די האפענונג. מיר דא אלע גלייבן, אז נישט קוקנדיק אויף די אלע פאגראמען וועלן מיר דאך דאס אלץ איבערקומען. און די אלע וואס זיינען זיך אין אונדז איצט נוקם, וועלן אליין געמשפט ווערן.

אט דאס איז די אלגעמיינע לאגע.

פערזענלעך ביי מיר איז נישטא קיין ספעציעלע נייעס. פרנסה איז ביי מיר נאך נישט צום ערגסטן. די הויפטזאך אונדזערע איז איצט דער הפקרדיקער כולינאנישער אנטיסעמיטיזם, וואס האט זיך צוגעפאסן אויך איבער אונדזער גענגט. איך טראכט שטארק וועגן עמיגרירן, בעט איך דיך דעריבער, שרייב מיר, ווי האלט עס מיט דער איינוואנדערונג קיין מעקסיקע, מיט וויפל געלט וואלט מען זיך געקענט איינארדענען און ביי וואסערע אינדוסטריעס וואלט איך געקענט זיין דערפאלגרייך. שרייב מיר אויך וועגן די קלימאטישע באדינגונגען פון לאנד און צי איז אפשר זיך מעגלעך איינצוארדענען ביי פארמערייי.

צוויטער בריוו

ראטנע, 28סטער סעפטעמבער 1937.

...אט ווי די צייט לויפט. דוכט מיר, אז אט נעכטן האבן מיר זיך געזעגנט מיט דיר און שוין איז אריבער א יאר. איך קען זיך נישט פארשטעלן אז דו ביסט אוועקגעפארן אויף שטענדיק. עס דאכט זיך מיר אלץ, אז אט קומען די וואקאציעס און ווידער וועסטו זיך אראפכאפן קיין ראטנע.

...אין משך פונעם יאר וואס דו ביסט אין מעקסיקע, האב איך זיך עקאנאמיש גוט ארויפגעארבעט. די לעצטע געשעענישן ביי אונדז אין לאנד און די דערנידערקונגען וואס מען האט אויסצושטיין אויף יעדן שריט און טריט, צווינגען מיך אבער צו טראכטן וועגן עמיגרירן. כאטש ווער עס הערט מיך רעדן וועגן עמיגראציע לאכט מיך אויס. איך בין אבער הונדערט פראצענט גרייט אויף דעם צוליב א סך סיבות וואס איך קען אין א בריוו דיר נישט ענוי אנשרייבן. מיין רחל איז אויך פאר עמיגרירן, זי ווייל אבער נישט אנדערש ווי עמיגרירן צוזאמען מיט דער גאנצער פאמיליע.

געווים וואלט איך געקענט מיטברענגען אביסל געלט פארנדיק אפילו מיט דער גאנצער פאמיליע, אבער די סומע וואס דו שרייבסט מיר וואלט איך נישט געקענט מיטברענגען, און בפרט ווען דו שרייבסט מיר וויפל די פאפירן דארפן קאסטן, וואלט איך אויף די הוצאות אליין געדארפט אויסגיבן א 2.000 דאלאר.

שרייב מיר גלייך ענטפער און ווי ווייט מעגלעך איז עס פאר דיר צו מאכן די פאפירן. עס האבן צוגעזאגט דיר צו שרייבן מאליע דרוג, בנימין פוגאטש, ישראל שטיינגארטן און גיטל קארש.

וועגן די איבעריקע זאכן שרייבט דיר אהרן יאנקל גינזבערג. זיין בריוו איז א גאנצער פאליטישער טראקטאט. ער מאכט א רעוויזיע איבער אלע אונדזערע אידעען. ער איז אבער ווייט נישט גערעכט.

אמת טאקע, אז די לעצטע צייט קומט אוים צו ליידן אלעמען גלייך, סיי די

רייכע, סיי די ארעמע — איבערהויפט ביי אנטיסעמיטישע אויסברוכן לגבי אונדז, אבער מען טאר נישט פארמאכן די אויגן אויף דעם, וואס סיי דער דאזיגער אין סיי דער שטאטישער ארבעטער הייבן זיך אן ביסלעכווייז צו אויסניצטערן פון דעם אזוי גערופענעם יידן־האס און באנעמען מיט באווסטזיין די אמתע סיבות ווער עס זיינען די שולדיקע... דו קענסט דאך אהרן יאנקלען מיט זיינע חקירות!... ער קוקט נישט אויפן הארעפאשנעם לעבן מיט די אויגן פון א הארעפאשניק.

אן אפשייד פאר לייבל באיאן צו זיין אוועקפאהרן קיין מעקסיקע

דריטער בריוו

14טער פעברואר 1939.

...ענדלעך זיך אביסל באפריט פון מיין ארבעט כדי דיר אנצושרייבן א בריוול. איך געפין זיך איצט אין מאלאריטע ווו איך ענדיק אויס מיט שותפים א פאבריק פון סאדע־וואסער און ביר.

...ווי דו זעסט, האב איך זיך נישקשהדיק צעווארפן, דאך שטארק מקנא זיין זאלסטו מיך נישט און אפילו נאך א סך אזעלכע ווי איך, וואס לעבן זיך דא אויס עקא־נאמיש גאנץ גוט. ליידער, איז נאך אלע גליקן גאנץ טרויעריק... נישט נאר רעכט־לעך זיינען מיר פאררעכנט צו בירגער פון דער צווייטער קאטעגאריע, נאר אויך אויפן עקאנאמישן געביט ווערן מיר ארויסגעשטויסן אלץ נידעריקער און נידעריקער. די יידישע נויט שפרייזט מיט ריזנטריט און ווער ווייסט ביז ווענען עס וועט נאך אזוי גיין.

ביי אונדז אויף וואלין — בעסער געזאגט אויף די מזרח־קרעסן — איז נאך נישקשה אין פארגלייך מיט קאנגרעס־פוילן: זידלעריען, קלעפ און אנפאלן אויף א

יידן זיינען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. אין גאָס אוֹן אין ביורא, אין באַן אוֹן אין אויטאָבוס פילט זיך אַ ייִד אַזוי נישטיק, אַזוי קליין, אַז ס׳איז זיך שווער דאָס פאָר־צושטעלן, אוֹן צום באַדויערן מוז מען זיין זייער קאָלטבלוטיק אוֹן נישט רעאַגירן אויף צורוק, ווי־אַרעם עס קען נאָך זיין ערגער...

אַז איך טראָג זיך אַריבער מיטן געדאַנק אויף צורוק מיט אַ צען־פופצן יאָר אוֹן איך דערמאָן זיך די פריערדיקע פרייַ ציַיט וואָס מיר האָבן אין שטעטל ווי יונגטלעכע דורכגעלעבט, ווילט זיך גאָרנישט גלייבן, אַז אַלץ וואָס מיר לעבן איצט דורך איז טאַקע ווירקלעכקייט. אוֹן דאָך לעבט מען: מען אַרבעט, מען פאַרדינט אוֹן בויט... נישט איין מאָל קלאָר איך זיך, ווו נעמט זיך ביי מיר אוֹן ביי אונדז אַלעמען

אַ געזעגענונג פאָר לוי שאָפירא צו זיין אָפּפאָרן קיין קובא אין 1934

אַזאַ מוט אוֹן אַזאַ אויסדויער אויף דעם אַלעם. לויטן שכל, וואָלט מען שוין פון לאַנג באַדאַרפט זיך פון אַלץ אָפּזאָגן אוֹן אַרויספאָלן אין עצבות, אין אַ טיפן יאוש. — פאָר וועמען בויען? פאָר וואָס אוֹן צו וואָס? אָפּגעס, אַז דאָס געזעץ פון לעבן איז שטאַרקער פון אַלע שכלען... ווי עס שטייט ביי אונדז: בעל כרחך אתה חי ובעל כרחך אתה מת! אַזוי איז מיט אונדז דאָהי אוֹן אַזוי איז מיט אונדז אומעטום.

אוֹן דאָך איז נאָך פאָראַן צוזישן די אומות העולם אויסנאָמען, שוינע אוֹן הער־לעכע פערזענלעכקייטן וואָס נעמען זיך אַן פאָר אונדז. די צאָל איז אָבער אַ קלייניע, אַ סך פון די וואָס ווילן אונדז שיצן מוזן אויך שוויגן צוליב פאַרשידענע טעמים. פון דעסטוועגן, האָפן מיר, אַז ס׳וועלן קומען אַנדערע צייטן, בעסערע צייטן, צייטן פון פאַרגיטיקונג, ווי־אַרעם אין דער אמתן, קען זיך דען וואָסער עס איז לאַנד ווינטשן בעסערע אוֹן איבערגעבענערע בירגער ווי מיר זיינען, וועלן נאָר די מאַכט איז לאָיאַל צו אונדז אוֹן מען באַהאַנדלט אונדז ווי גלייכע בירגער.

נאָך אַלע מיינע גליקן האָב איך איצט אויף פעסט באַשלאָסן צו עמיגרירן. די קעגנערשאַפט צו עמיגראַציע וואָס האָט געהערשט אין אונדזער פאַמיליע איז שוין הוינט אין גאַנצן איינגעבראָכן. סיי מיין ברודער נטע אוֹן סיי מיין ברודער איצקע

וואלטן שוין אויך עמיגרירט, וועו עס מאכט זיך זיי בלויז די מעגלעכקייטן. מיין אויסוואל צו עמיגרירן איצט איז געפאלן אויף אויסטראליע צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, זיינען פאריקעס יאר פון ברייסק צוועקגעפארן א סך עמיגראנטן אהין און שרייבן נישט קיין שלעכטע בריוו צוויטנס, קען מען אהין פארן בלויז מיט דער גאנצער פאמיליע און וויי דיר איז באווסט וויל מיין רחל נישט פארבלייבן אליין. אויף אויסטראליע איז זי מסכים.

שוין באלד זעקס חדשים, אז איך האב זיך רעגיסטרירט אין היאם, איך האב איינגעצאלט דאלטן 100 זלאטעם און בייגעליגט אלע נייטיקע דאקומענטן, וואם וועלן דורך דעם היאם איבערגעשיקט צו דער אויסטראלישער רעגירונג אויף צו באקומען פון דאלטן אן ארויפאר-דערלויבענים. ביז היינט האב איך נאך נישט באקומען קיין ענטפער.

אין אלגעמיין האט זיך די עקאנאמישע לאגע ביי אונדזער פאמיליע — אהין מיר — שטארק פארערגערט. נטען האט מען ארויפגעליגט גרויסע שטייערן, אז ער האט געמוזט ליקווידירן זיין געשעפט און מאכן שותפות מיט לייבל גראבאו און יאסל סערטשוק. ביי איצקען איז די לאגע אויך נישט קיין פויגלדיקע און ביים טאטן אוודאי און אוודאי נישט.

...געזעלשאפטלעך איז דאם לעבן ביי אונדז אפגעשטאנען. די ביבליאטעק אונדזערע זשיפעט קוים. נישט מען לייענט און נישט מען קויפט צו נייע ביכער. די אלגעמיינע פאליטישע געשעענישן אויף מזרח און מערב האבן ארויסגעבראכט אין אונדזער לעבן אזא גרויסע צערודערונג אז ס'גלוסט זיך גארנישט טיפער ארייננטראכטן. צי ווערט טאקע אלץ מיט אמאל חרוב?... אדער אפשר מאכן מיר א טעות...

שטארקע אפאטיע הערשט ביי אונדזערע חברים. נאך זיין אומגליק (די פרוי איז געשטארבן) איז שאכנע שטיינבערג ארויסגעפאלן אין א מעלאנכאליע, גיטל קארש פילט זיך אלין נישט געזונט, זי ליידט אויפן מאגן. רפאל פוגאטש זעט לעצטנס אוים זייער שלעכט. ער האט דורכגעמאכט א שווערע גריפע און עס וואלט אים נישט געשאדט זיך דורכצופארן אויף א חודש אין די בערג געניסן אביסל לופט.

גרוסן פון אלע חברים אוז פון מיין משפחה.

פערטער בריוו

ראטנע, 27סטער אויגוסט 1939.

...אין קורצן איז ביי אונדז ערב מלחמה... נאך מער ווי ערב מלחמה. יעדן טאג נעמט מען אין מיליטער. די באפעלקערונג גרייט-צו שפיזין אויף א געוויסער צייט. אין די גרעסערע שטעט גראבט מען אקאפעס אין די גאסן און אויף די בולוואַרן. ס'שפילן זיך אפ טראגישע סצענעס פון גיזעגענען זיך, אז עס נעמט דורך א שוידער. דעם וועלכן מען רופט נאך נישט, וואַרט יעדע מינוט אז מען זאל אים רופן.

די בילדער פון דער מלחמה וואכן אויף מיט זייער גאנצער גרויזאמקייט. אין גאם גרופירן זיך רעדלעך. ניינט ווערט געבוירן פון מינוט צו מינוט. ערום די ראדיאם שטייען גאנצע המונים אזן מען הערט זיך צו צו יעטוועדן קאמוניקאט. אלע וואַרטן אויפן גרויסן נם פון א מעגלעכן באלדיקן שלום. וועט דאם נישט געשען, זייענען מיר זיכערע קאנדידאטן צו דער גרויסער שחיטה, וואם גרייט זיך אויף אונדז.

נישטא שוין רפאל! נישטא שוין שאכנע! בויידע זיינען געשטארבן. און ווער זויים וויפל עס וועלן פון אונדז אומקומען אויב נאר די גרויזאמע שחיטה וועט זיך אנהויבן. ווער וויים צי ס'וועט מיר נאך אמאל אויסקומען וועו ס'איז צו שרייבן צו דיר. איך שרייב אין געאייל, זויל איך בין שטארק דענערווירט.

דיין **ניסקע שאפירא.**

אהרן יאנקל גינזבורג

אויסצוגן פון בריוו צו ל. באיאן

ראטנע, 5טער יולי 1937.

...איצט איז א זומערדיקער פרייטיק-צו-נאכטס. א גאנצן טאג בין איך געווען פארנומען טיילווייז ביי ארבעט און טיילווייז ביי אנדערע ענינים. דו געדענקסט דאך מסתמא, אז איך האב א סך מלאכות און וויניק ברכות.

און פונקט ווי עס איז דא א „ויתרוצצו" צווישן מיינע עקאנאמישע באשעפטי-קונגען (א פארבער, א סעקרעטאר אין א רעליגיעזער קהילה און א סעקרעטאר אין דער יישא), אזוי איז אויך דא אין מיין אידאישן לעבן א „ויתרוצצו":

איך בין א יידישיסט און האב ליב העבראיש. ארץ ישראל איז מיר נאענט און איך האב ליב ביראבידזשאן. עס געפעלט מיר די אידעע פון קאמוניזם און איך בין נאך אלץ א נאציאנאלער טרוימער. איך האלט אלץ אין איין ארומזוכן א בריק וואס זאל קענען פאראייניקן די צוויי באזונדערע פאליוסן און עס דוכט זיך מיר, אז איך האב אים געפונען.

איך האב געליינט דיין בריוו, אבער נאך פריער דיינע ארטיקלען אין די מעק-סיקאנער אויסגאבעם און איך זע אט וואס: איינס, די באטיליקסט זיך גראד אין אויסגעשפראכן נאציאנאל-ציוניסטישע צייטונגען? צווויי, די שרייבסט שוין נאר עפעס אין אנדער גייסט, אין א כמעט א נאציאנאלן גייסט וואס איז ווייט פון קלאסנקאמף, נאר שמעקט גיכער מיט כלל-ישראל. און דריי, דיינע ארטיקלען זיינען געדרוקט זייט ביי זייט מיט יידישע בר-מצווהס, בריתן און אנדערע שמחות.

איך שטעל זיך נישט פאר, אז דו ביסט נישט אויפריכטיק מיט דעם וואס דו שרייבסט, אבער מיך האט עס שטארק פאראינטריגירט. איך האב עס געפרווועט אויסטייטשן מיט דעם, אז כל זמן דו ביסט געווען מיטן פאלק צוזאמען, אין דעם תהום פון יידישן לעבן, איז דיר צו ענג געווען די טראדיציאנעלע פארמען פון דער אלטער יידישקייט און דו האסט זיך געריסן פון זיי אוועקצופליען, איצט אבער, ווען דו ביסט נעקומען אין א פרעמדער וועלט, האסטו גלייך דערפילט, אז עס שטייען פאר דיר צוויי ברירות, אדער זיך אסימילירן מיט די ארומיקע, אדער זיך אומקערן צוריק צו די אייגענע מקורות, און נישט אזוי צוליב דיר ווי צוליב די דורות וואס דו, ווי א לערער, דארפסט דערציען.

יא, לייבל, מען דארף שטיין אויף דער וואך און אויפהיטן דעם קיום פון פאלק. אויב מען וויל באמת טראגן די אחריות פאר אונדזער קיום ווי א פאלק מוז מען שטעלן העכער די נאציאנאלע פראגע איבער דער סאציאלער, לכל הפחות ביז מיר וועלן זיין אין דער זעלביקער לאגע ווי אנדערע פעלקער. גראד רוסלאנד האט עס מיך געלערנט, אז ביי אונדז מוז מען אבסל פארהאלטן דעם טעמפּ פון דער „רע-וואלוציע". אויב פארן רוסישן פאלק איז עס געווען א גלייכער און נאענטער וועג צו נאציאנאלער און סאציאלער באפרייאונג, איז עס פאר אונדז א וועג פון אונטער-גאנג... עפעס הייסט מען אונדז גיין צענער טויזנטער קילאמעטער אזש ביז די ברע-געס פון אמור, דארטן איסהאקן „טייגעס", וואס איוואן וואלט עס געווים נישט גע-

טאָן, און מיט איין שטריך אויסמעקן אונדזער געשיכטע פון „בראשית ברא" און אַנהייבן אונדזער אַנהייב פון 1917.

אויב וויטער **נישט גיין** קיין ביראַבידזשאַן, וואָלט אונדז דאָך געבליבן איין זאַך: אַסימילירן זיך און אַראָפגיין גלייך פון דער פעלקער-אַרענע. וואָס זשע וואָלטן מיר דערגרייכט? גענאָלפן בויען א שיינע וועלט פאַר יענעם און מיר אַליין זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד? אזוי איז עס. גראָד די רוסישע רעוואָלוציע ברענגט אונדז דערצו, אז דריי מיט א האַלבן מיליאָן יידן זאָלן אונטערגיין, נישט פון **צרות** נאָר פון נחת. וויי צו אונדז מיט אזא גליק!

...וואָס שייך וויידער ארץ ישראל. אמת, ארץ ישראל איז א קליין לאַנד וואָס איז נישט בכוח אַרויסצונעמען א סך יידן, אָבער זי קען ווערן א כוח וואָס זאָל אונדז א סך מיטהעלפן אין אונדזער קיום אין די גלות-לענדער און דעריבער מוזן מיר אויך אויפהאַלטן העברעאיש, ווייל איר זכות איז נישט נאָר וואָס זי איז די שפּראַך פון אונדזער נאַציאָנאַלן געבורט נאָר זי האָט אונדז געהאָלפן אויך אויספורעמען און באַטעמען מיט טויזנטער חנען אונדזער יידישן לשון. און אויב מיר זיינען באמת פאַראינטערעסירט אין קיום פון יידיש מוזן מיר כאָווען און אויפהאַלטן העברעאיש.

דער אויספיר:

אונדזער פאַלק רייסט זיך אַריין אין דער געשיכטע פון די פעלקער. עס שלענגלט זיך ווי א געדרייטע קייט און וויל זיך נישט אַפּרייסן, נישט דורך אַסימילאַציע און נישט דורך דעם סאַציאַליזם. מיר טאָרן נישט באַגיין קיין זעלבסטמאָרד. פונקט ווי

די פאַרוואָלטונג פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן א"י אין 1931: דער ערשטער רעכטס פון דער צווייטער ריי — אהרן יעקב גינזבאַרג; פון זיי לעבנגעבליבענע: משה האָניק און י. רייף (ארגענטינע), י. חייט (ישראל).

מיר האָבן איבערגעלעבט די קולטורלאָזע תקופות, אַזוי וועלן מיר אויך גייסטיק כאַ־זיגן די תקופות פון דעם אויפבלי פון וויסנשאַפט און ציוויליזאַציעס...

...אָבער שוין צופיל זיך צעשריבן. לאָמיר אויך שרייבן עפעס וועגן זיך:

מיינע אויסזיכטן קוקן אַרויס אויף עמיגראַציע, נאָר דערווייל זיינען אַלע לענ־דער געשלאָסן... די טעג גייען אַוועק מיט בטלנות, חוץ וואָס מען איז נאָך אָביסל באַשעפטיקט. די אַוונטן פטרט מען מיט דיסקוסיעס. מיין חבר לוי שאַפירא דאַרף הײַנט דעם 5טן יוני אַראָפגיין אין זיין נייער הויז אין קובאַ, און ווי וועט זיין מיינע?

יאָ, אין משך פון די לעצטע וואָכן זיינען פאָרגעקומען „געשעענישן" אין דיין ברודערס שטאָט (נעמיינט — בריסק). די מסקנות זיינען קלאָרע: פאָר דער וועלט זיינען מיר אַלע יידן. און סיי דער גביר, און סיי דער קבצן, סיי דער אַרבעטער און סיי דער קליינבירגער זיינען אויסגעשטעלט אונטער אַיין פּייער וואָס וויל אונדז „גלייכשאַלטן".

מיט די האַרציקסטע גרוסן **אהרן יאַנקל.**

לייבל בלאָוושטיין

פון א בריוו צו ל. באַאַן

בריסק, יאָר 1938.

...אָלע מאָל אין דיינע בריוו צו דיין ברודער יהושע גרימסטו מיך און דו פרעגסט: — „פֿאַרוואָס שרייבט נאָרנישט לייבל?"

ליבער חבר, זאָל זיך דיר נישט אויסדאַכטן אַז מען פֿאַרגעסט אַזוי גיך א יונגט־חבר מיט וועמען מען האָט זיך געטיילט צוואַנציק יאָר כסדר מיט די איבערלעבונ־גען. ניין, חבר, אַלץ ליגט נאָך אָפֿן און פֿריש פֿאַר די אויגן, מען שמועסט זיך דורך בלחש מיטן חבר: „לייבל וואָלט אַזוי געזאָגט וועגן דעם", נאָר דו קענסט דאָך מיך, אַז איך בין שטענדיק געווען א צוריקגעהאַלטענער, אַן אינזיכיקער און בפרט נאָך היינט, וועו איך פֿאַרנעם זיך מיט א פֿויערישן פֿאַך, וווּ מען דאַרף אַרייגלייגן ראשו ורובו אין א בערגל מיסט און מען קוקט חדשים אָפּילו נישט אַן א ביכל פֿאַר די אויגן.

מען שווייגט שוין טאַקע צופיל. עול פֿרנסה פֿאַלט זייער שווער. טאָפּטשעט מען אין דעם טאָג־טעגלעכן און דאָס לעבן איז אַזוי גרוי. עך, חברל, עס בענקט זיך נאָכן אַמאָל וואָס וועט זיך, ווייזט אויס, קיינמאָל נישט אומקערן.

א גרופּע יונגטלעכע אין 1928: דער צווייטער רעכטס פון די שטייענדיקע איז לייבל בלאָוושטיין; אויסער לייבל באַאַן (שטייט אינדערמיט), — אַלע אומגעקומען.

מיין מאַטעריעלע לאָגע איז אַזוי זיך: מען אַרבעט און די פֿרנסה שלעפּט זיך; א יאָר א בעסערס, א יאָר אַן ערגערס, אָבער א ייד איז דאָך געווויינט שטענדיק צו טראַכטן מכוח תכלית. און וווּ געפֿינט מען טאַקע דאָס לאָנד, וווּ מען זאָל נישט קוקן

אויף דיר וויי אויף א בלוט־זויגער? דעריבער טראכט איך שטארק וועגן עמיגראציע, אבער וווהין פארט מען?

די צייט און די געשעענישן האבן מיך אידעאיש אונטערגעמינעוועט. א קנאפ־פער מאמען בין איך היינט אין דעם וואס איז פאר מיר געווען אמאל אזוי הייליק, אבער ס׳איז נישטא קיין עפעס אנדערש מיט וואס אויסצופילן דעם אידאישן בלויז!

איך האב זייער א געראטענעם זון און ער שטעלט אפטמאל אזעלכע קשיות, וואס איך בין שוין נישט בכוח צו ענטפערן אויף זיי. — טאטע, זאגט ער מיר איין מאל — לאמיר פארן קיין אויסטראליע! מיר אלע לעבן דא אונטערן פסיכאז פון עמיגראציע — — —

...אין אונדזער שטעטל ראטנע איז היינטיקן שבת־צו־נאכטס געווען א חתונה ביי יצחק הערש פוקס מיט ריווע שאפירא. מאטל גינזבערג האט מיר איבערגעגעבן, אז נאך דער חופה האט מען ארייגגעווארפן שטיינער צו דוד אהרונען אין שטוב אריין. ס׳איז גרוי געווארן אין שטעטל. מען פרעגט: ווו איז זי די שיינע יונגע וואס איז געווען אמאל אין שטעטל, פארוואס איז זי זיך צעפלויגן איבער אלע שבעה ימים?!

זיי געזונט, דיין חבר וואס שמועסט מיט דיר שטענדיק בלחש,

ליבל.

דאנק־בריוו פון דער ראַטנער קהילה פאַר נעשיקטער הילף

צו אַלע ראַטנער לאַנדסלייט אין ארגענטינע!

ברידער און פריינט!

דאָס שטעטל וואָס האָט אייך אויסגעשראָגן און פון וועלכעם איר זענט צוליב דער שווערער אויסזיכטלאָזער לאַגע אוועק מעבר לים — שיקט אייך איבער א בריידערלעכן דאנק פאַר אייער הילף וואָס איר האָט דעם געגענן היינטיקן ערב־פסח, פריינשיקנדיק 300 זלאָטעם מעות־חטים צו באַזאָרגן זייערע היימען מיט מצות.

נעמט אויף אונדזער וואַרעמען דאנק וואָס מיר שיקן אייך איבער אין דער נייער היים, מיטן וווּנטש אז איר זאָלט אויפשטייגן אין כמות און אין איכות און זיין דער ענטפער אויפן שטורעם וואָס צעברעכט אונדזערע פלטע היימען.

א באַזונדערן דאנק און אַנערקענונג די ה"ה: יידל קאַנישטער, שייע באַקלער, הערשל קאַגאַן, יאנקל ראַג, יאנקל טאַקער און ידידיה מאַליק וואָס האָבן געפירט די אַקציע. די צייט און די מי וואָס זיי האָבן אַפגענעבן זיינען באַגלייט מיט אמתער דאנקבאַרקייט. זאָל זיין געבענטשט זייער פליים און זייערע הענט וואָס האָלטן אין זיך דעם רודער פון צרכי־הכלל.

ראַטנע, דעם 8טן מאי 1938.

פאַרטיילונגס־קאָמיטעט:

דוד־אהרן שפירא, ישראל־איצי באַיאַן, אלקנה שעפטעל, מרדכי טיקטינער.

צו אלע ראַטנער לאַנדסלייט פון בוענאָס איירעס און לאנוס אין ארגענטינע!

טייערע ברידער!

מיר באַשטעטיקן די קבלה פון 295 זלאָטעם מעות חטים, און אין נאָמען פון דער גרויסער צאָל נויטבאַדערפטיקטע וועלכע אייער הילף האָט דערמעגלעכט צו באַזאָרגן זיי מיט מצות אויף פסח, — קומען מיר דאַנקען אייך און אויסדריקן די וואַרעמע בריידערלעכע געפילן, מיטן וווּנטש אז דער נייער ישוב אייערער זאָל אויפוואקסן צו אזעלכן ווי דאָס צפון לאנד פון אייער וועלט־טייל וועלכער איז דער גלאנץ פון אלע אונדזערע קבוצים אין גלות.

א, א שוועדן וויינטער האָבן מיר געהאט. אויסער דעם וואָס מיר וועלן רואיגירט פון דעם וויכטשאַפטלעכן קריזיס, יאָגט זיך אויף אונדז אן א שטורעם אויף ארויסצורייסן די פאַרדינסט־מענלעכקייטן און עס אַפגעבן אייגענע מענטשן. אַבער

צו וואָס עס אייך דערציילן וועלן עס איז אייך געגנג באַקאַנט פון די בריוו פון אייער קרובים און עס איז נאָך איינגעהעמערט, געווויס, אין אייער זכרון פון אייגענע איבערלעבן דאָס אַלעס.

עס האָט זיך דערנענטערט היינטיקער פאַר־פסח. מען איז געווען שטאַרק פאַר־זאָרגט וועגן מעות־חטים. דען, מער פון איין דריטל שטאָט האָבן אָפן געווארט צו באַקומען שטיצע אויף אייגקויפן מצות. די ראשי־הקהל זיינען געווען פאַרדאָגהט, הגם מען האָט געדאַכט אויף דער יאָר־יערלעכער הילף פון אַמעריקע האָט מען איינגעזען, אז אַפילו וועלן די הילף פון דאָרט זאָל זיין אַזאַ ווי יעדעס יאָר, וועט עס היינטיקן ערב־פסח נישט זיין אימשטאנד צו העלפן אַלע נויטבאַדערפטיקטע, און אויב צעטיילן עס צווישן אַלע, וועט אַנקומען יעדן אַ כזית. אָט אין אַזאַ צושטאַנד האָבן מיר זיך געפונען בעת עס איז פון אייך אומדערוואַרטעט — אַנגעקומען צום פריעסטן פון אַנדערע — די ידיעה אז איר זאַמלט פאַר אונדז מעות־חטים. מיט אַמאָל זיינען מיר מוטיקער געוואָרן. מיר האָבן דערפילט אז אַ נייער קבוץ איז אויפגעשטאַנען, אַ קבוץ וועלכער נעמט אויף זיך די לאַסט אויך פאַר צרכי־הצבור, און די מאמרים: „טובה עשה הקדוש־ברוך־הוא לישראל שפזרן בין העמים" און „כל ישראל ערבים זה בזה — האָבן דאָ באַקומען זייער אמתן אויסדרוק.

נעמט צו אונדזער וואַרעמען דאנק אין נאָמען פון גאַנצן יידישן שטעטל.

ראָטנע, דעם 31סטן מערץ 1937.

מיט אַכטונג און גרום:

דוד אהרן שפירא, מרדכי טיקטינער, מענדל קליין, אלקנה שעפטעל, ישראל יצחק באַיאַן.

צו אונדזערע ליבע ברידער אין ארגענטינע!

מיר באַשטעטיקן דעם דערהאַלט פון 720 זלאָטעס געשיקט דורך אייך אלס „מעות חטים" צום היינטיקן פאַר פסח.

אויב אין פאַרגיק צוויי יאָר האָט אייער אפּפעלוויליקע שטיצע ארויסגערופן פול אָנערקענונג פאַר אייך אין אונדזער - אייערער פאַראַרעמטער שטאָט, איז היינטיקס יאָר גאָנץ ראָטנע כמעט ארומגעכאפט געוואָרן מיט געפילן פון דאנקבאַרקייט און גוטע וווּנטשן פאַר אייך אַלע, באַזונדערס פאַר די עסקנים, דורך דעם, וואָס די סומע גאַלט איז אין אונדזערע פארהאַלטענישן אַ גענוג אָנזעעוודיקע און איז געקומען אין דער רעכטער צייט און אַ דאנק אייער געלט האָבן אַלע יידן אָן אויסנאם געהאט די מעגלעכקייט צו באַזארגן זיך מיט מצות.

מיר ווילן דאָ נאָך, צו אייער שכח (אָבער נישט צו עמיצנס גנאי) אונטערשטרייכן, אז אייער סומע איז געווען די גרעסטע פון צווישן די גאַלטער, וואָס קומען אָן פון אויסלאנד אויף דעם צוועק — פון דענווער און ניו־יאָרק, נישט געקוקט דעם רויף, וואָס איר זענט ווייט הינטערשטעליק פון אונדזערע ברידער אין צפון־אמעריקע הן אין דער צאָל הן אין מאַטעריעלער הינזיכט. דאָס דערקלערט זיך מיט אייער שטאַרקער צוגעבונדנקייט צו דער אלטער נאָך נישט פאַרגעסענער היים און אויך מיט דער אקטיוויטעט און שטאַרקן באַווסטזיין פון אייך, עסקנים, וועלכע מאכן מיט אונדזערע פרוידן און ליידן אפילו פון ווייט.

דריקן מיר אייך טאָקע אויס אונדזער טיפסטע דאנקבאַרקייט פאַר אייערע אַנ־

שטרענגונגען און מי און יהי רצון, אַז אויב ס'זאָל אין דער צוקונפט באשערט זיין די יידן פון דער אַלטער וועלט נאָך וויטער דאַרפן אָנקומען צו ברידערלעכער שטיצע (כי לא יחדל אביון מקרב הארץ...) זאָל אייער פאָזיציע אין דער נייער וועלט שטיין און אלם מער פארשטארקט ווערן, איר זאָלט גיין מחיל אל חיל און אייערע נתינות זאָלן קומען מתוך הרחבה — און דערמיט וועט איר האָבן דערפילט אייער דערהויבענע מיסיע „כי למחיה שלחני ה' אליכם".

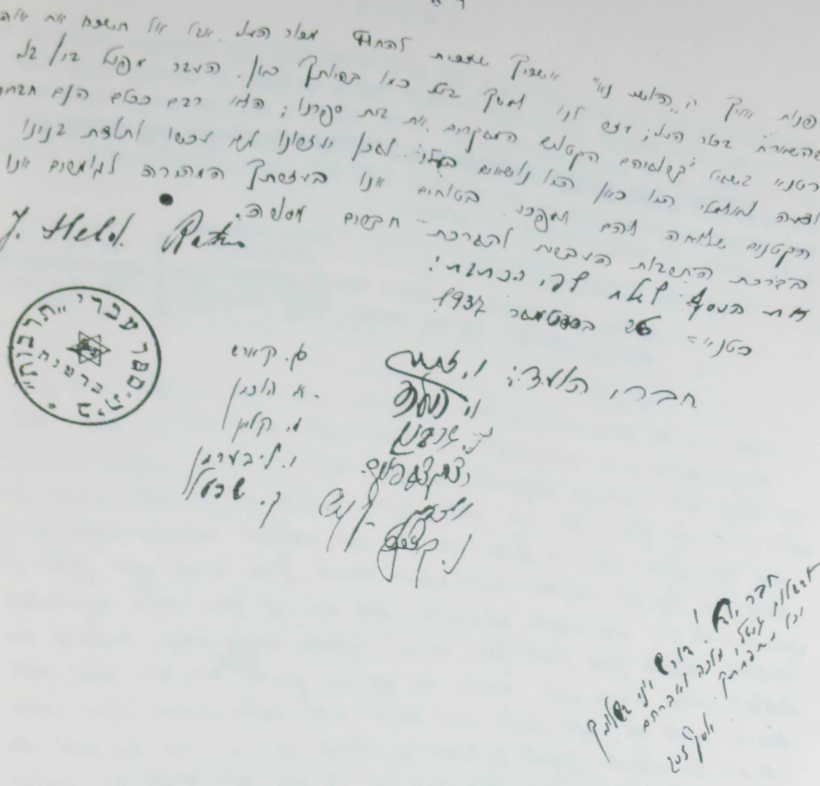
ראַטנע, דעם 23סטן אפריל 1939.

מרדכי טיקטינער, דוד אהרן שפירא, מענדל קליין, אלקנה שעפטעל, אברהם טאָקער, ישראל באַיאַן, יצחק הירש העלד.

א בריוו פון דער פאַרוואַלטונג פון תרבות-שולע אין ראַטנע

SZKOLA HEBRAJSKA
„TARBUT"
w Ratnie.
Dnia 26. IX 1937

בית ספר עברי
„תרבות"
ברטנה
№ 150

(פון העברעאיש)

בית ספר עברי „תרבות" ברטנה.
כ"א תשרי תרצ"ח (1937-9-26)
נומער 140.

חבר און פרויינט י. קאנישטער:

„אין אן עת צרה שרויט מען שמע" זאגט א פאלקס־ווערטל, און פונקט אזא צרה איז איצט אנגעקומען פאר אונדזער תרבות־שולע. ווען, ווי, ווי, אייך זיינען דאך געווים באקאנט די געבורטוויייען און הערנאך דער צער פונעם אויפהאדעווען אונדזער ציטעריק־קינד — די תרבות־שולע.

מיט גרויס מאטערניש און מיט אוממענטשלעכן געדולד האבן מיר זי דערצויגן און אויסגעהאלטן ביז אצינד... מיר זיינען זיכן מאל אונטער דער משא געפאלן, אבער שטענדיק ארויס געשטארקט... דערפאר טרינקען מיר זיך איצט ממש ביז איבערן האלדז און מיר זענען נישט קיין שום אויסוועג.

אמת איז, אז אפילו אין אירע האניק־חדשים האבן מיר זיך אויך געבאדן אין גרויס דעפיציטן. דאך איז דער איצטיקער מצב נישט אין פארגלייך ערגער פון דעמאלטיקן.

סיבות דערצו זיינען דא א סך: א גרויסער טייל פון אונדזערע חברים, מיטגלי־דער פון דער תרבות־שולע, האבן אויסגעוואנדערט אין אלע וועלט־טיילן, אויך איז דער עקאנאמישער מצב פונעם שטעטל א סך קריטישער געווארן פאר דער צייט. די רעוויזיאניסטן, די שונאים פון דער שולע, האבן געמאכט שותפות מיט די שטאט־פרומאקעס, אין שפיין פון וועלכע עס שטייט דעם דיינס איידעם, דער אגודהניק, און גראבן ממש אונטער איר קיום און ווילן זי חרוב מאכן. און אין אזעלכע נישט נאר־מאלע באדינגונגען דארפן מיר אויסהאלטן א שולע מיט פיר לערער, דירה, באדי־נונג און אנדערע פארשידענע הוצאות.

טראץ דעם וואס א לערער־געהאלט איז זייער א קליינער — ווייניקער פון 100 זלאטעס א חודש — האבן מיר דאך נאכן יאר א דעפיציט פון 2.000 זלאטעס.

מיר מאכן די גרעסטע אנשטרענגונג און יעדער פון די חברים, א חוץ וואס ער זאמלט ביי אנדערע, דערלייגט נאך אמאל פון זיין אייגענער קעשענע און דאך כמייעט נישט און מיר שטייגן פנים לפנים פאר א גרויסן קריזיס.

נישט איין מאל, וועו מיר וועלן פאריאושט פון דער שלעכטער לאגע, ווילן מיר אינגאנצן צומאכן די שולע. דאס איינציקע וואס האלט אונדז אפ פון דעם שריט, איז דער חנוך פון אונדזערע קליינע קינדער. און אזוי שלעפן מיר ווייטער דעם שווערן יאך.

היינטיקס יאר איז שוין אבער די ביטערע לאגע אזוי גרויס, אז אויב עס וועט אונדז נישט אנקומען קיין הילף פון אויסלאנד, פון די לאנדסלייט מעבר לים, וועלן מיר געווים פאלן אזוי, אז מיר וועלן שוין מער נישט קענען אויפשטיין.

און דעריבער האבן מיר באשלאסן אין דער עת צרה זיך וועגדן צו אייך מיטן אפיל: ה ע ל פ ט א ו נ ז ! ! !

אוודאי דארפט איר זיך, חבר, פילן גליקלעך, וואס איר מיט אייער פאמיליע זענט אוועק באצייטנס פון דער אריימקייט. פארגעסט אבער נישט אין די, וואס זיינען אי־בערגעבליבן דארט, העלפט אונדז צו שלעפן דעם יאך פונקט ווי דאן, וועו איר זענט געווען מיט אונדז. פירט דורך אן הילפס־אקציע צווישן די ראטנער לאנדסלייט פאר זייערע קרובימלעך, וואס באזוכן די תרבות־שולע. וויל דער רוב פון די אלע לאנדסלייט זיינען דאך אונדזערע חברים לדעה און וועו זיי זאלן זיין אין שטעטל, וואלטן זיי דאך אויך געמוזט טראגן דעם עול, טא זאלן זיי דאס טון דארט, אין אר־גענטינע, אוו דעם הארציקן דאנק פון די קליינע ברידערלעך וועלן זיי נאך פאראוים קריגן.

זייענדיק זיכער אין אייער שנעלער שטיצע פאר דער שולע, צייכענען מיר זיך מיט דער תרבות־ אוו חברים־כרכה.

די פארוואלטונגס־חברים:

יוסף זאסק, יצחק הירש העלד, לייבל גראבאוו, יצחק הירש פוקס, יצחק קארש, נח קעצקער, גיטל קארש, אברהם האכמאן, מענדל קליין, יעקב ליבערמאן, אלקנה שעפטעל.

חורבן גרוישטעך

אברהם בארג

דער אומקום פון ראַטנע

דעם 23טן יוני 1941 איז אונדזער שטעטל אָקופירט געוואָרן פון די נאַצים. דערווייל איז די אָקופאַציע נאָך בלויז אַ סטראַטעגישע, קיין ארמייען זיינען במשך פון דער צייט אין שטעטל נישט אַרײַן. די אָקופאַציע־ארמיי האָט זיך נישט וויַיט פון אונדזערע געגנטן צעטיילט אין צוויי פליגלען: דער רעכטער פליגל איז אַוועק אויף אוקראינע און דער לינקער אויף וווייסרוסלאנד. אונדזער שטעטל איז געבליבן אויף הפקר. גאָנצע צווי וואָכן האָט זיך נישט באַווײַזן אין שטעטל קיין שפור פון דער אָקופאַציע־ארמיי. צו אנטלויפן איז געווען גראָד א פרייער וועג דורך ק א מ י ן - ק א ש י ר ס ק מיט די וועלדער אויף ס א ר נ י, ק י ע ו ביז די סאָוועטישע זאָגעס. אָבער וער האָט געטראָכט וועגן דעם?

במשך פון די צווי וואָכן, וואָס דאָס שטעטל איז געווען אַן אַ מאָכט, זיינען קלענערע אָפּטיילונגען פון דער צעקלאַפטער סאָוועטישער ארמיי דורכגעלאָפן ראַטנע און זיך גערײַסן דורך די זומפיקע בלאָטעס און דורך די וועלדער טיפער אין ראַטנפֿאַרבאַנד. אייניקע אָפּטיילונגען זיינען געווען באַוואָפנטע, אַנדערע, ווידער, זיינען שוין געווען איבערגעטאָן אין ציווילע קליידער און האָבן זיך אויסבאַהאלטן ביי די פויערים ווי אַרבעטער אויף די פעלדער אָדער ווי פאַסטוכער.

צווישן די פאַרבאַנדזשנדיקע אָפּטרעטנדיקע רויטע ארמייער זיינען אויך געווען אַ פאָר יידן פון רוסלאַנד, וואָס האָבן געהאט מאַשין־ביקסן און זיך געוואָלט דורכרײַסן צו דער סאָוועטישער טעריטאָריע.

זיי האָבן צונויפגערופן אין מינסק מאָרק אַ מיטינג און זיי האָבן גערופן די יונגע מיט זיך. וואָלטן מיר זיי געפֿאָלגט און אַנטלאָפן מיט זיי, אָדער געשאָפן פאַר־טיואַנען בריגאַדעס — און געווער איז גראָד דעמאָלט געווען גענוג — וואָלט אפשר דאָס אומגליק נישט אַזוי גרויס געווען, וואָלט אפשר דער חורבן געווען אַ סך קלענער, אָבער וער האָט זיך דעמאָלסט געקענט ריכטן, אַז די דייטשן קומען צו אונדז מיט אזעלכע מערדערלעכע פלענער? זיינען דעריבער די יידישע סאָלדאַטן אַוועק און קיינער איז נישט מיטגעגאַנגען מיט זיי.

די טעג לויפן דערווייל און די אַרעמקייט אין שטעטל ווערט גרעסער פון טאָג צו טאָג. עס קומען אַן שלעכטע בשורות פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך וואָס דערשראָגן די געמיטער און וואַרפן אַן מרה־שחורה.

אונדזערע געזעלשאַפטלעכע טוער און רעליגיעזע מנהיגים פרוווון אונדז טריים־טן, אַז אַלץ וועט זיך אויסלאָזן צום גוטן, אַז גאָט וועט העלפן! זיי טייטשן עס אזוי: די אנטיסעמיטישע העצער וואָס די דייטשן פירן איז דאָך נאָר בלויז אַ מיטל צום ציל — כדי צו געווינען די מלחמה. ווי באַלד אָבער דער גזלן גייט אַלץ פֿאַראויס אין זיין בליץ־אָפענסיווע און האָלט אין איין זינען, צו וואָס דאַרף ער הרגענען יידן?

און הגם פון די נאַענטע שטעט און שטעטלעך, ווו די גזלנים באַלעבאַטעווען זיך, "ערגייען צו אונדז שרעקלעכע גרוסן, אַז מען דערנידעריקט די יידן פיזיש און

גייסטיק און עס זיינען שוין דאָ פאלן פון מאסן־אויסראטונגען, גלייבט מען אבער נישט די אייגענע אויגן, מען שטעלט זיך נישט פאר, אז דאָס אלץ זאל טאקע זיין אמת. מיר הערן אויך דורך ראדיאָ די ווילדע אגיטאציע פון יאזעף גבעלס, עס ווערט אזש קאלט אין אלע אברים, אבער דער מענטש איז שוין אזוי: יעדער אייגער מיינט, אז אים וועט געלינגען זיך אויסדרייען און אים וועט עס נישט טרעפן.

אבער אט האָט זיך שוין אנגעהויבן דאָס אומגליק ביי אונדז אויך. געקומען איז דאָס גאָר פון אונדזערע נאענטע שכנים — טאקע פון אונדזערע אייגענע אנטיסעמיטן, פון די אוקראינער פון שטאָט און פון די ארומיקע דערפער.

שבת דעם 5טן יולי (10 טעג אין חודש תמוז) 1941, 5 אזייגער פארנאכט זיינען מיר געווארן, אז די אוקראינישע אינטעליגענץ — דאָס היסט די פרישע און גלחישע זינדלעך — האָבן באזוכט די ארומיקע דערפער און האָבן אויפגעפאדערט די פויערים, אז זיי זאלן גלייך קומען אין שטאָט ארײַן און מאכן פאָגראָמען אויף יידן און נישט וואָרטן ביז די נאצישע מאכט וועט אריינקומען אין שטעטל ארײַן.

די מהומה אין שטעטל איז געווארן גרויס. יעדן איינעם האָט ארומגעכאפט אַ פּחד. די פארצווייפלונג איז געווען נישט צום באשרייבן. מען האָט נישט געווסט וואָס צו טאָן. מען איז ארומגעגאנגען שטארק דערשראָקן און נידערשלאָגן.

און טאקע אויף מאָרגן איז דאָס געשען.

זונטיק דעם 6טן יולי, (11 טעג אין תמוז), 5 אזייגער פארנאכט זיינען ארײַן פון אלע זייטן אין שטאָט באָרווסע גוישע שקצים מיט ביקסן אין די הענט און זיי האָבן גלייך געעפנט אַ פייער אין שטעטל. זיי האָבן זיך ארײַנגערייסן אין הייזער און געשעפטן און געריבט, וואָס דאָס הארץ האָט געגלוסט.

גלייך ביים אנהייב פון פאָגראָם איז געפאלן דער ערשטער קרבן: בנימין פרוימאן, ליבער קאָרשס איידעם. דער עלדישער קדוש האָט פאָר זיין טויט דערהרגעט מיט אַ האָק איינעם פון די פאָגראָמשטשיקעס. וועגן די גזלנים האָבן דערזען, אז יידן קענען אויך הרגענען און אז זיי שלאָגן צוריק, האָבן זיי זיך דערשראָקן און זיינען זיך צעלאָפן אין די דערפער, מיטנעמענדיק מיט זיך זייער הרוג.

אויף מאָרגן מאָנטיק, האָבן די גזלנים ווידער באנייט זייער ווילדע ארבעט נאָך אין אַ גרעסערער פאָרעם ווי נעכטן, אבער קיין קרבנות זיינען דאָס מאָל נישט געווען. זיי האָבן זיך בלויז באָנוגנט מיט ראָבעווען. די שיסעריי אין דער לופט איז אבער געווען אזוי שטארק, אז מען האָט געקענט מיינען, אז עס קומט פאָר די גרעסטע מלחמה.

נאָך אין דעם זעלביקן אָוונט, וען די נאצישע מאכט אין קאָוולע האָט זיך דערווסט, אז אין ראָטנע איז אַן אנארכיע און די אוקראינישע פויערים בושעווען דאָרט, האָט זי תיכף צוגעשיקט אַן אָפּטיילונג סאָלדאטן מיט מאשינען געווער און זיי האָבן אָנקומענדיק געעפנט אַ פייער אויף די פאָגראָמשטשיקעס. די פאָגראָמשטשיקעס האָבן זיך אבער נישט געכאפט, אז דאָס זיינען דייטשן און געמיינט, אז דאָס זיינען יידן, פון אַנדערע שטעטלעך, וואָס זיינען געקומען צו הילף די ראָטנער יידן. זיי האָבן דערויבער געגומען צוריקשיסן אויף דער דייטשישער אָפּטיילונג. אין דער דאָזיקער שיסעריי האָבן די נאצים דערהרגעט צען גזלנים דאָרפישע פאָגראָמשטשיקעס.

דינסטיק אינדערפרי, דעם 8טן יולי (יג' תמוז) האָבן די דייטשן ארויסגעטריבן די יידן פון די הייזער און זיי צונויפגעזאמלט אויף דעם שאָסיי נעבן אייזיק שטיינבערגס שטוב (צו בריסקער זייט צו). צווישן די פארזאמלטע יידן זיינען געווען אלטע לויט, וואָס האָבן קוים געקענט גיין און פרויען מיט קליינע קינדער אויף די הענט.

אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט מען די אלטע לייט, די פּרויען און קינדער ביז 13 יאָר באַפרייט, די יונגערע מענטשן, אָבער, האָט מען אָפּגעהאלטן גאַנצע צען שעה אויף די פּים און מען האָט אונדז געפּייניקט.

די נאַציס האָבן, נישט קוקנדיק דערויף, וואָס געשאָפן אויף זיי האָבן גוים, דאָך געוואַרפן די גאַנצע שולד אויף אונדז. מען האָט אונדז באַליידיקט און אָנגעטאָן כלערליי נידערטרעכטיקייטן. דער נאַצישער אָפּיציר פון דער באַנדע רוצחים האָט געזידלט און באַלוידיקט דאָס יידישע פּאָלק, זאָגנדיק אז אַלע צרות קומען פון זיי אַרויס. פּלוצלינג האָט זיך פון דער מיט פון דער מחנה יידן געהערט אַ גרויסער אויסגעשריי: „ניין". דאָס האָט אַזוי אויסגעשריגן דער היים-נאַציאָנאַלער יונגערמאַן יצחק הירש העלד ע"ה. ס'איז געווען דאָן פון זיין זייט אַ גרויס העלדישקייט און סכנה צוזאַמען. קיינער פון די מענטשן האָט אים אָבער נישט אויסגעגעבן, טראָץ דער פּאַדערונג פון דעם באַנדיטישן אָפּיציר.

דער סוף איז געווען, אז זיי האָבן גלייך פּאָר אונדזערע אויגן געמאַכט אַ משפּט און זיי האָבן אַרויסגעטראָגן אַן אורטייל, אז היות, מען האָט זיי באַגעגנט מיט פּייער מוזן אומקומען זיבעציק מענטשן פון שטאָט. זיי טוען אונדז אָבער אַ טובה, וואָס זיי רעכענען אַראָפּ צען מענטשן, וואָס זיינען אומגעקומען פון די באַנדיטן. זעכציק מענטשן, אָבער, מוזן אומקומען: דרייסיק יידן און דרייסיק מיעש-טשאָנעס (שטאָטישע אוקראיניש אייגווויגער). די מיעשטשאָנעס זיינען גלייך פּאָר-ביטן געוואָרן אויף 30 רוסישע קריגס-געפאַנגענע, מען האָט זיי די דרייסיק סאָל-דאָטן, אויסגעשטעלט נעבן אונדז אָן אַוועקגעפירט אויף דער קאַוואַל-גאָס און זיי דערשאָסן. פון די יידן האָט מען אייסגעקליבן 20 שטאַרקע מענער, אז זיי זאָלן באַגראָבן די טויטע.

לייבל שטיינגאַרטן, איינער פון די ערשטע דרייסיק קרבנות אין שטעטל.

דערנאך זיינען פֿאַרבײַ אונדז דורכגעגאנגען די נאַצישע אָפּיצירן, געקוקט אַלעמען אין די אויגן און ווער עס איז זיי געפֿעלן געווען, דעם האָבן זיי אַרויסגענומען דריסטע מאַן. צווי פון די דריסטע איז געלונגען פֿאַמעלעך זיך אַרויסצודרייען פון דער ריי און אַנטלויפֿן. איינער פון זיי איז געווען בנימין דער וואַסערפֿירער, און נאָך איינער אַן ענלעכער טיפּ, וואָס שטאַמט גראָד נישט פון אונדזער שטעטל.

די 28 מענטשן האָט מען צווישן זיך אויף דעם זעלביקן אָרט ווו מען האָט פֿריער געפֿירט די רוסישע געפֿאַנגענע. דאָרט האָט מען זיי אומגעבראַכט. צווישן די 20 שטאַרקע מענטשן וואָס האָבן געדאַרפט מקבר זיין די קדושים, האָבן זיך אויך געפֿונען 2 טאַטעס, וואָס זיינען בייגעווען בשעת מען האָט אומגעבראַכט זייערע קינדער. דאָס איז געווען מיין שוואָגער נתן מאַרדער און יאנקל שטיינגאַרטן. יאנקל שטיינגאַרטן האָט זיך שפּעטער גערעטעוועט. דורך איטאַליע איז ער צוויקע קיין ארץ־ישראל. וועמען נתנם יינגל איז געווען שטאַרק פֿאַרוווּנדעט און ער האָט דערזען נעבן זיך זיין טאַטן האָט ער אויסגעשריען:

— טאַטע, איך לעב נאָך, גיב מיר אַביסל וואַסער! עס ברענט מיר אין די קישקעס!

נתן מאַרדער איז אַבער געבליבן שטיין אַ צעטומלטער, ער האָט נישט געוווסט וואָס צו טאָן, ווייל פון דער וויטנס זיינען נאָך געשטאַנען די נאַצישע גזלנים. וועמען זיינען צווישן האָט ער געמוסט רעטעווען דעם זון אַבער עס איז שוין געווען צו שפּעט. איינער פון די 28 איז יאָ געבליבן לעבן, ער איז פֿאַרוווּנדעט געווען אין פוס, און דאָס איז יאנקל קלאַדנער פון דער אַלטער־שטאָט — אַשר דעם גייערס אַ זון.

נאָך די דאָזיקע ערשטע עקזעקוציעס זיינען אַריבער עטלעכע וואָכן אין שטעטל איז געווען רואיק, אַבער די שלעכטע גרוסן, וואָס מיר האָבן אַפּגענומען פון די פֿאַראַמען און אויסראַטונגען אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך האָבן אונדז פֿאַרביטערט דאָס לעבן. מיר האָבן פֿאַרשטאַנען אַז די דאָזיקע רואיקייט ביי אונדז איז פּאַר אַ שטורעם.

אין די וויטערדיקע וואָכן האָבן זיך אַנגעהויבן צו שיטן גזרות אויף גזרות.

ראשית, האָט מען גלייך פֿאַראַנט, אַז אַלע יידן פון שטעטל מוזן אָנטאָן דעם שאנד־צייכן ד י ג ע ל ע ל ב א ט ע . עס איז געווען פּאַר אונדז אַ וווּיטיקלעכע מאַראַלישע באַלייַדיקונג.

שנית, האָט מען אונדז אָנגעוויזן דעם אַזוי גערופענעם י ו ד ע ן - ר א ט .

אין די וויטערדיקע חדשים איז די לאַגע געווען אַלץ ערגער און ערגער. אין אַלע שטעט פון ארום — מיט דעם אויסנאם פון קאָוולע — זיינען אַיינגעאַרדנט געוואָרן ספּעציעלע געטאָס פּאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג. עס האָבן זיך אויך אַנגעהויבן גרויסע אויסראַטונגס־אַקציעס און צווישן זיי די באַווווסטע אויסראַטונג פון 18.000 (אַכצן טויזנט) יידן אין ראָווּנע, מיר האָבן דערפֿילט אַז דער באַדן ברענט אונטער אונדזערע פֿיס, אַז די פּעטלע ווערט ענגער פֿאַרצויגן אַרום האַלדז און אָט־אָט לאָזט זיך אויך אַראָפּ די האַק איבער אונדזערע קעפּ.

די עקאָנאָמישע לאַגע פֿאַרערגערט זיך. עס ווערן כמעט פֿאַראַליזירט אַלע אַרבעטס־געביטן. עס גייט אַן אַ פֿערמאָגענטע רויב־אַקציע פון יידישע פֿאַרמעגנס. יידן טאָרן אין ערגעץ נישט אַרויספֿאָרן אָדער אַרויסגיין. ביי די יידן האָט מען צוגעוויבט אַלע בהמות און פֿערד. יידן טאָרן אפילו נישט האָבן ביי זיך קיין הונט אדער קיין קאַץ.

דאָס ערגסטע איז אַבער געווען דאָס, וואָס אונדזערע שכנים פון דורות — די אוקראַיניש מיעשטשאַנעס און דאָרפישע פויערים — זיינען אַנגעוואפנט מיט אַזאַ אַנטיסעמיטישן סם, אַז זייער שינאה איז ערגער פון דער נאַצישער. ווען פאַר אונדז ווערט פון טאָג צו טאָג פינצטערער, לייכטן אויף פאַר זיי די הימלען מיט טויזנטער שיינען. זייער עקאָנאָמישע לאגע איז א וווּנדערלעכע, זיי פארמעסטן זיך אויף נייע בויאונגען, אויף נייע ווירטשאַפטלעכע פארמעסטונגען און נוצן אוים די געפאַלנקייט און די בילִיקע ארבעטס־קראפט פון דעם יידישן בעל־מלאכה.

די אוקראַיניש פויערים, פועלן אוים ביי די נאַצישע הערשער א דערלויבעניש זיך צו באַנוצן מיט די יידישע האַנטווערקער פון שטאָט. דאָס איז גראָד געווען לטובת די יידן, ווייל דער גרעסטער טייל פון די יידישע באלמלאכעס האָט א גאַנצע וואָך געארבעט אין די דערפער און די לויענען, באַצאָלטע מיט לעבנסמיטל, זיינען פאַר דער שטאָט געווען ממש א גליק. ווען נישט וואָלט די שטאָט זיכער געשטאַרבן פון הונגער.

נאָך א מעלה האָט געהאט דאָס ארבעטן אין די דערפער. אין די דערפער האָט זיך געלעבט פרייער, בעסער און רואיקער. דאָרט איז דער נאַצישער אָקופאַנט כמעט נישט געווען און במילא האָט מען נישט געהאט אויסצושטיין קיין צרות, און הערן פון צרות, וואָס מען טוט אַן אַנדערע. אין די דערפער האָט מען געקענט ביסלעכ־ווייז אפילו פארגעסן, וואָס עס הערווארט אונדז.

דאָס מזל האָט צוגעשפילט אונדזער שטעטל. אויסער די ערשטע פאַגראָמען איז אין אלגעמיין ביי אונדז געווען רואיק. קיין גטאָ וווי אין אַנדערע שטעט, איז נישט געווען, געהונגערט האָט מען נישט און עס האָט זיך געלעבט א סך פרייער ווי ערגעץ אנדערש.

עס האָט זיך אַבער אַנגעהויבן א נייע גזרה: קאָנטריבוציעס, שטייערן פונעם פאַרדינסט און פאַרקלענערן די צאָל שטוביקע זאכן. עס האָט זיך אַנגעהויבן א רעקווויזיציע פון דעם בעסערן מעבל, פון דער בעסערער קליידונג און אַנדערע ווערטפולע חפצים. אַלץ וואָס איז נאָר געפעלן געווארן דעם נאַצישן אָקופאַנט, האָט ער צוגענומען, פארפאקט און אַפגעשיקט קיין דייטשלאַנד. פאַר יעדער קלענסטער ווידערשפעניקייט האָט מען באַצאָלט מיטן לעבן.

דאָס ערגסטע איז אַבער געווען, וואָס מען האָט אַלע מאָל געפאַדערט פון יודען־ראט א צאָל יידן כלומרשט אויף ארבעט. די יידן האָט מען אַוועקגענומען אין זיי האָבן שוין מער נישט געזען די ליכטיקע שיין. די ערשטע צייט האָט דער יודען־ראט באשלאָסן אַוועקצושיקן אויף דער ארבעט בחורים. האָט זיך אַנגעהויבן א סעזאָן פון חתונות. אַרעם און רייך האָבן אַנגעהויבן חתונה צו האָבן. א בחור האָט געטראָפן א מיידל וואָס איז יא, אַדער נישט געווען צוגעפאסט פאַר אים — און ער האָט חתונה געהאָט, אבי צייטווייליק אפצוהאַלטן דאָס פארשיקט ווערן וויסט וווהין. עס זיינען נישט געווען קיין שמחה־חתונות נאָר טרויער־חתונות. באַלד אַבער האָט זיך דאָס אויך אפגעשטעלט, וויל ווען עס האָבן אויסגעפעלט בחורים, האָט מען אויף די רשימות געמוזט ארויפשטעלן חתונה־געהאָטע.

אין חודש נאָוועמבער פון 1941 האָט די נאַצישע מאַכט געשאפן אין שטעטל אן ארבעטער־ארטעל לויטן מוסטער פון סאָוועט־רוסלאנד. אלע האנטווערקער האָבן געארבעט אין איין קאָאפעראַטיוו, וואָס האָט געהאט פארשיידענע סעקציעס לויט די פאכן. עס איז געפירט געווארן אן אלגעמיינע בוכהאלטעריע פון די פאר־דינסטן פון די סעקציעס און 20 פראָצענט פון די פארדינסטן איז געגאנגען אויף דער נאַצי־פראָפאַגאנדע.

דער דאָזיקער ארטעל האָט געדארפט צוגרייטן יונגע ארבעטער פון אלע פאכן,

די לערן־יינגלעך האָבן אָבער געמוזט זיין בלויז קריסטלעכע, דאָס איז געווען א פאָרויס־צוגעגרייטער פלאן כדי מען זאָל שפעטער קענען ליקווידירן די רעשטלעך יידישע אַרבעטער און בעלי־מלאכות און עס זאָל נישט געשעדיקט ווערן די ווירט־שאַפטלעכע לאגע פון דער געגנט.

אין דעם דאָזיקן אַרבעטער־אַרטעל זיינען אַריינגעצויגן געווארן נישט נאָר אַלע האַנטוועדקער און אַרבעטער פון אַלע פאכן, נאָר עס האָבן זיך אין אים איינגע־קויפט אפילו אַזעלכע, וואָס האָבן קיין שטיקל געצייג קיינמאָל נישט געהאלטן אין האַנט, ווייל ביי יעדן איינעם האָט געטליעט א האָפענונג, אז אויב ער וועט זיין צווישן די פאכלייט, צווישן די בעלי־מלאכות, וועט אים קיין שלעכטס נישט געשען. די ערשטע צייט איז טאַקע אַזוי געווען. וועז עס איז פאַרגעקומען די ערשטע אויס־ראָטונגס־אַקציע פון 120 מענטשן (ב' תמוז) 1942, האָבן אַלע אַרטעל־אַרבעטער מיט זייערע משפחות זיך צונויפגעזאמלט אין די אַרטעל־וואַרשטאָטן און פון זיי האָט מען טאַקע קיינעם נישט געטשעפעט.

נאָך פריער, דעם 4טן נאָוועמבער 1941, האָט מען דורכגעפירט א פראָוואָקאַציע קעגן אונדזער שטאָט. עמיצער האָט איבערגעריסן די טעלעפאָן־דראָטן און געמאַכט א בילבול, אַז אונדזער שטאָט האָט דאָס געטאָן. גלייך זיינען געקומען פון קאָוולע ס"ס־מענער און זיי האָבן געפאָדערט פון דער שטאָט צוועלף קרבנות ווי א שטראָף פאַר דער סאבאָטאזש־אַרבעט: 8 יידן און 4 קריסטן. די קריסטן האָבן זיי־ערע קרבנות תיכף צוגעשטעלט. פאַרשטייט זיך, אז זיי האָבן צוגעשטעלט אַזעלכע אוקראינער, וואָס זיינען געווען פאַרהאַסט ביי די רייכערע פון זיי — איבער־הויפט פון די, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט דער סאָוועטישער מאַכט. די ס"ס־לייט האָבן זיך געוועדעט צו דעם יודען־ראָט ער זאָל צושטעלן די 8 יידישע קרבנות. רב דוד אהרן־שאַפירא — דער פירער פון דעם יודען־ראָט האָט זיך אַבער אַפגעזאָגט איבערצוגעבן די קרבנות. ער האָט געזאָגט: „מיך קענט איר נעמען, קיין אומשול־דיקע מענטשן גיב איך נישט איבער צום טויט"! וועגן דעם פאַקט זיינען פאַראַן באַשטעטיקונגען. וועז מען האָט אים ערופן צו די ס"ס־לייט האָט ער שוין געווסט וועגן וואָס עס האַנדלט זיך, האָט ער זיך געזאָגט מיט זיין פרוי און קינדער אוז האָט געזאָגט, אז ער גייט פאַר א קרבן פאַר דער שטאָט, ווייל ער וועט בשום אופן בידים נישט איבערגעבן יידן צום טויט.

וועז ר' דוד־אהרן שאַפירא איז געגאַנגען צו די ס"ס־לייט האָט ער צו זיין פאַר־טרעטער, ר' איצל גראבאָוו איינגעטענהט דעם גאַנצן וועג:

— איצל, לאָמיר נישט געבן קיין יידן, לאָמיר גיין פאר דער גאַנצער שטאָט!"

און אַזוי איז טאַקע געשען.

די צוויי ערלעכע געשטאלטן — די הייליקע קדושים ר' דוד־אהרן שאַפירא און ר' איצל גראבאָוו האָבן בשום אופן נישט געוואָלט געבן פאַר די נאַצישע באַנדיטן קיין קרבנות און דאָן האָבן די נאַצים זיי אַליין צוגענומען צוזאמען מיטן קדוש נחום רייסקי. (דוד־אהרן שאַפירא איז אַבער צייטוויליק גערעטעוועט געוואָרן, ווייל דער אוקראַינישער פירער האָט זיך איינגעשטעלט פאַר אים). שפעטער האָבן די ס"ס־לייט אַליין געכאפט זעקס יידן און מען האָט זיי צוזאמען מיט די פריער דער־מאָנטע צוויי פאַרהאלטענע יידן פון י ו ד ע ן - ר א ט אפגעשיקט אין קאָוולער שורמע.

די אכט קדושים — 2 פון יודען־ראט און זעקס פון שטאָט וואָס זיינען געווען קרבנות פאַר דער שטאָט זיינען:

1. יצחק גראבאָוו, 2. נחום רייסקי, 3. יצחק מערסיק, 4. שואל גאָפמאן (שערער)

5. יוסף קעמפער, 6. מאיר טאַקער, 7. מאיר סופר (זון פון שעפע דעם בעקער) און 8. מאיר סופר (איידעם פון יאנקל קאַנפער קירזשנער).

הגם עס איז שוין כמעט נישט געווען קיין איז שטוב, וואָס זאָל שוין נישט האָבן געגעבן קיין קרבנות פאַר די ווילדע נאַצישע מערדער, האָט דאָך דאָס צוועק־נעמען 8 בכבודיקע פאַרשטייער פון אונדזער שטעטל געמאַכט אַ דערדריקנדיקן רושם אויף אַלע איינווינער. מען איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ טיפן ווייטיק אין האַרצן, איבערגעפולט מיט צער און טרויער און מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז דאָס איז ערשט דער אַנהייב.

מיר האָבן אַבער נישט אַראָפגעלאָזט די הענט, מיר האָבן זיך באַמיט זיי אַרויס־צוראַטעווען פון דער קאַוולער טורמע. פון די נאַענטע שטעט און שטעטלעך ווי קאַוו־לע, מאַציעוו און קאַמין־קאַשירסק האָט מען אונדז צוגעשיקט געלט און מיט גרויס מי און אַנשטרענגונג איז אונדז געלונגען זיי אויסצוקויפן פון די באַנדיטישע הענט. נאָך זעקס חדשים זיצן אין קאַוולער תפיסה זיינען זיי ענדלעך באַפרייט געוואָרן. אייניר פון זיי — מאיר טאַקער — האָט אָבער נישט דערלעבט די באפרייאונג. ער איז געשטאַרבן אין תפיסה.

זייער באַפרייאונג איז אָבער נישט געווען אויף לאַנג. זיי זיינען אַלע אומגע־קומען אין די שפעטערדיקע אויסראָטונגס־אַקציעס.

מיט גרויסע צרות און פיין האָט אונדזער שטעטל דורכגעמאַכט דעם ווינטער 1941־1942. און אַז איז געקומען פסח, דער יום־טוב פון פרילינג, דער יום־טוב פון באפרייאונג. פאַר אונדז אָבער איז דאָס געווען אַ טרויעריקער פסח. מיר האָבן געפילט, אַז דאָס איז דער לעצטער פסח. אָבער יידן בלייבן יידן. מען באַמיט זיך אריינצוברענגען דעם פסח לויט דער גאַנצער טראַדיציע — מיט מצות און מיט ווין, אָבער מיט אַ מאָל דערפילן מיר אַז עס ווערט ענגער די וועלט פאַר אונדז.

אין די ערשטע טעג פון פסח האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אין קאַוולע איז שטאַרק אומרואיק. דאָרטן איז דער יום־טוב פאַרשטערט געוואָרן. מען האָט אין פסח אויפ־געהאַנגען איינעם אַ ייד, פעלדמאַן — פון פאַך אַ קצב — און דאָס איז געווען דער ערשטער סיגנאַל צו די שפעטערדיקע אויסראָטונגען פון קאַוולער יידן.

און אויב קאַוולע — מיינט מען דאָך אויך ראָטנע. וויל ביידע, סיי קאַוולע און סיי ראָטנע זיינען פון שטענדיק אַן צענויפגעבונדן צווישן זיך סיי אין פריידן און סיי אין ליידן. ווי צוויי געטרייע שוועסטער האָבן זיי זיך שטענדיק געהאַלטן און עס האָט זיי איצט אויך געטראָפן דער זעלביקער גורל.

פיר טעג פאַר שבועות איז אין קאַוולע געשאַפן געוואָרן **די געטא**. אין דעם זעל־ביקן טאָג האָט מען דאָרטן אומגעבראַכט צוועלף טויזנט יידן אונטערן אויסרייד אַז זיי זיינען אומפראָדוקטיוויע עלעמענטן. די האַנטווערקער און אַרבעטער האָט מען דערווייל נישט געטשעפעט. זיי האָט מען נאָך אויסגענוצט ביזקל אלול.

א׳ תמוז 1942, שבת ביינאַכט איז צו אונדז אין שטעטל אַריין אַ רויטע פאַרטי־זאַנען־אַפּטיילונג, כדי צו דערהרגענען די צוויי דייטשישע אַפּיצירן, וואָס האָבן אַנגע־פירט מיט דעם אַפּראָויזאַציע־אַמט און צוזורויבן דעם גרויסן געווער־לאַגער, וואָס די יידן האָבן געהאַלפן צונויפנעמען אין די ערשטע טעג פון דער נאַצישער אַקופּאַציע.

דעם ביטערן אמת מוז מען אָבער דערציילן. די יידן האָבן געשטערט די פאַר־טיזאַנער אויסצופירן זייער פלאַן. גראָד זיינען יידן דעמאָלט אַרומגעגאַנגען אויף דער זוך ביי דעם געווער־סקלאַד און וועלן זיי האָבן דערזען די פאַרטיזאַנער, האָבן זיי וועלן דעם צו וויסן געגעבן דער אוקראַאַינישער מיליץ און די צוויי אַפּיצירן. די מיליץ האָט זיך דערשראָקן און איז זיך צעלאַפן, די צוויי אַפּיצירן אָבער זיינען געהרגעט געוואָרן. די פאַרטיזאַנער האָבן אויך צעשטערט די פאַליציי־געביידע, פאַרנומען פון

דאַרטן אַלע שרייב־מאַשינקעס און באַפרייט די ארעסטירטע. דעם געוועזענעם־לאַגער האָבן זיי נישט באַווייזן אויפצוריסן, ווייל זיי האָבן שוין געמוזט אָפּטרעטן. פּאַרן אָפּטרעטן האָבן זיי זיך געוונדעט צו דער יוגנט, אַז זי זאָל מיטגיין מיט זיי, קיינער אַבער האָט דאָס נישט געוואָגט צו טאָן, ווייל דער פּחד האָט אָפּגעטויט אַלע אינסטינקטן פון פּאַרטיידיקונג.

מאָנטיק פרי ב' תמוז 1942 זיינען אָנגעקומען קיין ראָטנע ס"ס־מענער און האָבן אַרויסגעטריבן א סך יידן פון די הייזער און זיי אַוועקגעפירט נעבן דער מיל, ביי ריין סאָפאָנטשיק און אויסגעהרגעט 120 מענטשן, א נקמה פאַר די צווויי געהרגעטע אָפּי־צירן. ביי דער אויסראָטונג איז פון די אַרטעל־אַרבעטער קיינער נישט אומגעקומען. צווישן די אומגעקומענע האָבן זיך געפונען אונדזערע נאָענטע פריינט מאָטל רייכער מיט דער פרוי און א פּאַר קינדער, זיין ברודער משה רייכער, חיים בן זימע פעלד־מאַן מיט דער פרוי, איצל בן משה בלאָווישטיין (טראָטש) מיט דער פרוי און איידעם בערל זרחם, יאָסל טויב (קצב), יאָסל מאַראָנץ, מיין שוועסטער אסתר מיט איר טאָכ־טער פּעסל, דער שטעפער און אַנדערע.

וואָס ווייטער ווערט די לאָגע ערגער. יידן ווערן אַלץ וויניקער און וויניקער אין שטעטל. אַלע טאָג ווערן אויסגעהרגעט עטלעכע יידן אָן א פּאַראַנאָם און א פּאַר וואָן. געפּעלט נישט א יד א וועלכן עס איז גוי, גייט ער און מסרט אויף אים און מען הרגעט אים גלייך.

אין די ארומיקע שטעטלעך מאַציעוו, מאַלאַריטע דיוויז און קאַמין־קאַשירסק איז נאָך ערגער. פון דאַרטן קומען אָן ידיעות, אַז מען האָט שוין אויסגעראָטן אַלע יידן. עס זיינען נאָר געבליבן אַביסל יידן אין קאָוולע, אין בריסק, אין ליבאָוונע און אין אונדזער שטעטל ראָטנע.

די אויסראָטונגס־אַקציעס זיינען נישט געווען אין יעדן שטעטל גלייך. יעדער ס"ס־פירער, יעדער גזלן האָט געוואָלט בעסער געפעלן ווערן דעם פירער און קריגן א העכערע שטעלע, אַזוי האָבן זיי זיך געפלייסט איבערצושטייגן איינער דעם צוויטן מיט זייער אכזריות, מיט זייערע פיניקונגען ביי דער אויסראָטונג. אין דיוויז, למשל, האָט מען צוזאַמענגענומען די יידן, געהייסן זיך אויסשטעלן אין א קריז. דעם רב מיט די שמשים און שוחטים האָט מען אַריינגעפירט אין מיטן קריז, מען האָט זיי געגעבן ספרי־תורות אין די הענט אַריין און געהייסן טאַנצן און די איבעריקע יידן האָבן געדאַרפט צוזינגען און פּאַטשן מיט די הענט. די ס"ס־לייט זיינען געשטאַנען מיט שטעקנס אין די הענט און האָבן געשלאָגן די כלי־קודש, שפּעטער איז מען אַרויפ־געפאָרן אויף זיי מיט צעיושעטע פערד, ביז זיי זיינען אומגעקומען. דערנאָך האָט מען די איבעריקע אויסגעשאָסן און קיין איינער האָט זיך נישט געקענט ראַטעווען.

אַן ענלעכן גורל האָט געהאָט מאַלאַריטע. קיינער האָט זיך פון דאַרטן נישט גע־ראַטעוועט.

אין מאַציעוו האָבן די נאַצים אין די ערשטע חדשים פון דער אָקופּאַציע ארויס־געפירט א גרויסע גרופּע פון יונגע פרויען מיט קינדער אויף די הענט הינטער דער שטאָט. די קינדער האָט מען געהייסן אַנידערלייגן אויף דער ערד און די אומגליקלע־כע מוטערס האָט מען פאַרפירט אין אַן אומבאַקאַנטן אָרט, אַון מער האָבן זיי שוין נישט געזען די ליכטיקע שיין. די קינדער זיינען אַזוי לאַנג געליגן אַון האָבן געווייניט ביז פּויערים האָבן זיך אויף זיי מרחם געווען אַון זיי געבראַכט אין שטאָט.

אין קאַמין־קאַשירסק האָבן זיי געטאָן פונקט פאַרקערט. זיי האָבן צוזאַמענגע־טריבן די גאַנצע שטאָט אַון מען האָט געהייסן די מוטערס, אַז זיי זאָלן אָפּגעבן זייע־רע קינדער. מען האָט צונויפגענומען 800 קינדער אַון מען האָט זיי אויסגעהרגעט פאַר די מוטערס אויגן. די מוטערס זיינען געשטאַנען פון דער ווייטנס, פאַרגליווערטע אַון זיי האָבן אָפילו נישט געקענט ווייזן. אַזוי צעמישט זיינען זיי געווען.

עס דאַרף פֿאַרצייכנט ווערן פֿאַלגנדיקער פֿאַל. די פֿאַמיליע סטריער (זון און שנור פֿון לייזער דעם כאַטעשעווער) ווען מען האָט ביי זיי צוגענומען זייערע צוויי קינדערלער, זיינען זיי נאָכגעלאָפֿן נאָך זיי און מען האָט זיי בשום אופן נישט געקענט אָפּטרייבן פֿון זיי. זיי זיינען אַליין אונטערגעשפּרונגען הינטער די מאַשינען־געווער און זיינען אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע קינדער.

עס איז געווען אין די לעצטע וואָכן פֿאַר דער אויסראָטונג.

איך בין געקומען פֿון זאָבאָלאָט אויף א באַזוך אין שטעטל אַריין. איך בין אַרומ־געגאַנגען פֿון גאַס צו גאַס, פֿון שטוב צו שטוב, כ׳האָב באַטראַכט מיין ליב שטעטל, באַטראַכט מיינע חברים, מיינע פֿרייַנד, און עס איז מיר שטאַרק טרויעריק געווארן אויף דער נשמה.

אַלע גייען אַרום פֿאַרמרה־שחורה, שוואַרין פֿאַרוואַקסן, געבוינן אין צענטן, די אויגן אויסגעשטאַרצט און אַלע רעדן מאַדנע שטיל. א סך זיינען גאָר געווארן פֿלוג־לינג טויב.

איך בין אַריינגעקומען אין דעם יודען־גאַס. כ׳האָב דערזען ווי מענטשן זיצן אַנ־געשפּאַרט אין די נאַקעטע טישן, פֿאַרחלומט אין עולמות, וועגן ד ע ר וועלט טראַכט מען שוין נישט, נאָר מען טראַכט שוין וועגן י ע נ ע ר וועלט. מען איז נרייט צו דער שחיטה, אַזוי רואיק, ווי סע זואָלט גאָרנישט געווען.

אייניקע — האָב איך געהערט — האָבן זיך יאָ געווואָלט ראַטעווען. מען האָט זיך צוגעגרייט פֿאַרשטעלטע, פֿאַרבאַרגענע קעלערס, אָבער וויר וויים, צי דאָס וועט העלפֿן?

איך בין אַריין צו מיין ברודער און שוועסטער, געזעגנט זיך מיט זיי און מיט אַלע קינדערלעך, געזעגנט זיך מיט מיין אַלטן טאַטן און איך בין שוועך צוריק צו מיין אַרבעט קיין זאָבאָלאָט.פֿאַמעלעך, מיט שטילע טריט האָב איך פֿאַרלאָזט מיין טייער שטעטעלע מיט די פֿאַר מיר ליבע און האַרציקע יידן. די לעצטע צוויי יידן, וואָס איך האָב זיך מיט זיי געזעגנט אויף דער האַלי־אַנקענאָס וועלן מיר שטענדיק שטיין פֿאַר מיינע אויגן און איך וועל זיי קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן. דאָס זיינען געווען יידל באַקסער און נחום רייסקי. יידל איז געווען שטאַרק געעלטערט, דאָס פּנים צע־קנייטשט, פון די אויגן האָבן זיך געגאָסן טרערן און ער האָט צו מיר געזאָגט:

— אברהם, אויב עמיצער פון אונדז האָט נאָך פֿריער געגלויבט, אז גאָט וועט העלפֿן, איז איצט דער גלויבן אויך נישטאָ. מיר האָבן גאָרנישט... מיר זיינען פֿאַר־לוירן, מיר וועלן זיך שוין זען אויף יענער וועלט.

נחום רייסקי האָט נאָך דעם גאָנצן בטחון נישט אַנגעווויזירן. ער האָט געהאָפּט ביז דער לעצטער מינוט אין ער האָט צו מיר אַזוי געזאָגט:

— אברהם, דו פֿאַרלאָזסט אונדז, טא הער זשע וואָס איך וועל דיר זאָגן: דער גזלן וועט די וועלט נישט מנצח זיין, זיין סוף איז נאָענט, מיר אָבער זיינען פֿאַר־לוירן! געדענק מיין וואָרט! אז דער ייד וואָס וועט בלייבן לעבן אין ער וועט נישט נעמען נקמה, וויינטש איך אים נישט, אז ער זאָל בלייבן לעבן.

דאָס לעבן אין שטעטל אונטער דער הערשאַפט פון די נאַצים האָט אַריינגע־בראַכט א בלבול־המוחות. די צאָל רעליגיעזע יידן האָט זיך פֿאַרגרעסערט פון טאָג צו טאָג. מענטשן, וואָס האָבן שוין לאָנגע יאָרן נישט געדאַוונט זיינען געווארן פרום, פֿלעגן דאַוונען נאָנצע שעהן, זאָגן תהלים. א שטייגער אונדזער שטעטלדיקער אייי־נוויינער, דער פֿריידענקער ניסקע שאָפּירא. ער איז מיטאַמאָל געווארן פרום, פֿלעגט אַלע טאָג דאַוונען אין טלית און תפילין, זאָגן תהלים ווי דער פרומסטער ייד.

געווען פֿאַרקערט אַנדערע ווויל־געלערנטע און פרומע וואָס זיינען געווארן פֿרייע, ממש אפיקורסים. זיי האָבן געעדט אַזוינע זאַכן, וואָס קיין רעליגיעזער ייד

האט עס קיינמאל נישט ארויפגעבראכט אויף זייער ליפן. זיי האבן באדויערט פאר־וואס זיי זיינען יידן.

דעם גלויבן אבער, אין א נם האט קיינער נישט אנגעוווירן. מען האט געגלויבט אז דאס אומגליק, וואס האט געטראפן אנדערע שטעט וועט אונדזער שטעטל נישט טרעפן. און צוליב דעם טאקע, וועז אייגער האט געוואלט אנטלויפן צו די פארטי־זאנער, האט מען אים נישט געלאזט. מען האט געזאגט, אז צוליב אים וועט מען נאך אומברענגן די שטאט. ראטנע וועט מען נישט טשפען. עס איז א לאיאל שטעטל, די מענטשן באציען זיך אונטערטעניק צו דער מאכט. און צווייטנס האט מען זיך פארלאזט אויף די „גוטע יידן", וואס ראטנע האט אויף יענער וועלט, איבערהויפט אויף דעם ראטנער מגיד — דער בעל־שם, וואס האט געלעבט אמאל מיט יארן צוריק אין שטעטל. ער — דער מגיד — וועט נישט דערלאזן ביי דעם כסא הכבוד, אז מען זאל ראטנער יידן אומברענגען.

מיט מיין ברודער אליה־בערן איז פארגעקומען אזא מעשה:

וועז ער האט געזוכן, אז אין אלע ארומיקע שטעטלעך האט מען אומגעברענט די יידן און אז ראטנע איז נאר דאס לעצטע שטעטל, האט ער באשלאסן עוקר צו זיין פון שטעטל. פארן אוועקגיין פון שטעטל האט ער צוהאקט זיין מעבל, פארברענט די בעסערע מלבושים, בכדי זיי זאלן נישט ארויפפאלן צו די נאצים. וועז דער יודען־ראט האט דאס דערהערט, האט מען אים געוואוסט פארווארפן, וואלט מען זיך געקענט וווייטער ראטעווען. האט ער זיי אזוי געענטפערט:

— איר זעט נאך נישט ווו מיר זיינען אין דער וועלט? עס וועט אונדז שוין נישט העלפן קיין גאלד און קיין זילבער, לאמיר לויפן זיך באהאלטן אין די וועלדער, וויל דא וועלן מיר אלע אומקומען.

דער יודען־ראט האט זיך אבער געהאלטן ביי זיינס: — „גאט וועט העלפן!"

צו אונדזער שטאלין קען מען זאגן, אז סיי דער יודען־ראט און סיי די איבעריקע איינוווינער פון דער שטאט זיינען גראד אין צייט פון אומגליק געווארן פריינט־ליך־ער און איבערגעבענער איינער צום אנדערן אפשר מער ווי תמיד.

איבערהויפט האבן זיך אויסגעצייכנט מיט ברידערלעכער הילף אונדזערע חברים די האנטווערקער. די האנטווערקער זיינען עקאנאמיש גוזוען בעסער סיטו־אירט ווי די איבעריקע אינוווינער פון שטאט, שוין דערפאר וואס זיי פלעגן ארבעטן אין די דערפער און באקומען זייער לוין מיט לעבנס־פראדוקטן. אזוי ארום אז די האנטווערקער פלעגן יעדע וואך ארויפירן אין שטאט ארײן פורן מיט קארן, מעל, פוטער און אנדערע פראדוקטן. זיי פלעגן זיך טיילן מיט אלע נויטבאדערפטיקע און אפילו אריבערשיקן אין שטעטל וווּ עס זיינען גוזוען געטאם.

איך האב פאקטן, אז נישט אין פאמיליע איז געהאלפן גוזוארן און אויסגע־האלטן גוזוארן פון די פארדינסטן פון די האנטווערקער. ראטנער יידן זיינען נישט גוזוען פארדארבן און עגאאיסטיש צו לאזן שטארבן אנדערע פון הונגער.

דינסטיק, דעם 24סטן אויגוסט (י"ב אלול) 1942, צען אזייגער אין אוונט איז גע־קומען אין יודען־ראט א דייטשישער סאלדאט און האט איבערגעגעבן בסוד, אז היינ־טיקע נאכט וועט זיך אנהייבן די אויסראטונגס־אקציע פון דעם שטעטל. דעריבער האט ער געצהט די יידן, אז זיי זאלן אנטלויפן אין די וועלדער איידער די אויסרא־טונג הייבט זיך אן. מען האט אנגעהויבן צו לויפן, אבער אלע וועלן זיינען שוין גע־וווען פארצוימט מיט ס"ס־לייט און מיט אוקראאיניישער מיליץ. פון אלע זיימן האט מען געעפנט א פייער אויף די אנטלויפנדיקע און די גאסן זיינען פול גוזוארן מיט טויטע יידן. דורך אירן גאם איז יא געלונגען צו אנטלויפן א פאר הונדערט יידן אוך

דאָס דורך דער גאַס, וואָס עס האָט באַוואַכט דער אוקראַאינישער שוצמאַן קולבאַ־טשינסקי — אַ זון פון דאַניל קולבאַטשינסקי.

צווישן די אומגעקומענע, וואָס זיינען געפאַלן אין די גאַסן — האָט מען מיר אי־בערגעגעבן — זיינען געווען: דער לערער פון עטלעכע דורות יידישע קינדער נוח קעטשקער, יצחק הערש העלד מיט דער פרוי און קינדער, מיין שוועסטערס טאָכטער קרייַנע מיט דעם קינד און אַ סך אַנדערע.

מיטוואָך אינדערפרי דעם 25סטן אויגוסט (י"ג אלול) 1942 האָט מען אַלע יידן אַרויסגעפירט פון שטאָט אויף קאַמיאַנען צום פראַכאַדער באַרג. מען האָט זיי אַפ־געפירט רעכטס צו קאַנישטש און פאַרטיעסוויי אויסגעשאָסן. קיין איינער איז נישט געבליבן לעבן, קיין איינעם איז נישט גערלונגען זיך צו ראַטעווען. עס איז אפילו ניטאָ קיין עדות וואָס זאָל איבערגעבן זייערע לעצטע קרעכצן און פיינען, סיידן די בייַ־מעלעך אויף דעם גרעלן זאַמד נעבן די קברים פון אונדזערע ליבסטע.

די נאַצישע באַנדיטן האָבן אַפּגעטאָן זייער ארבעט און זיינען אַפּגעפאָרן פון שטעטל. דאָס איבעריקע האָבן פּאַרנעדיקט אונדזערע אייגענע שכנים, די אוקראַאי־נישע גזלנים. וויַן נישט זיי וואָלטן זיך געראַטעוועט אַ סך מערער יידן פון שטעטל.

אַ סך יידן האָבן אויסגעבויט געהיימע קעלערס און האָבן זיך דאָרטן באַהאַלטן. וויַן די ס"ס־גזלנים זיינען שוין אַוועק, האָבן טויזנטער אוקראַאינער אַנגעהויבן צו באַלע־באַטעווען אין שטאָט. מיט פרייַדיקע געזאַנגען און טענץ זיינען זיי אַנגעלאָפן אין שטאָט אַריין, געלאָפן איבער אַלע גאַסן, אַריינגערייסן זיך אין אַלע היַזער, גערויבט און צוגעגומען וואָס דאָס הארץ גלוסט. זיי האָבן אויך אויפגעריסן קעלערס, ארויס־געשלעפט פון דאָרטן די יידן און יעדע שעה האָבן זיי אַפּגעפירט פּאַרטיעס אויף דעם זעלביקן פלאַץ און זיי אומגעבראַכט.

אייניק מענטשן וואָס לעבן נאָך, ווי מיין אליה־בער און יאַנקל שטיינגאָרטן, דערציילן ווי זיי האָבן דורך שפאַלטן געזען און געהערט זייער ווילדע פרייד. זיי — די אוקראַאינישע באַנדיטן — האָבן געזאָגט, אַז שוין טויזנטער יאָרן האָבן זייערע זיידעס געווארט אויף אַזאַ טאָג און זיי האָבן עס דערלעבט.

דער באַוווסטער שטאָטישער באַלעבאָס איוואַן אַנטאָנטשיק יאַנצעוויטש האָט געזאָגט, אַז מען טאָר נישט איבערלאָזן אפילו אַ קליין קינד, ווייל דאָס קינד וועט נאָך אַמאָל נקמה נעמען. אַזוי האָבן די אוקראַאינער געמאַרדעוועט עטלעכע טעג. אין די דאָזיקע טעג האָט מען צוזאַמענגעקליבן 45 קינדערלעך, וואָס יידישע מאַמעס האָבן זיי נישט מיטגענומען, מיינענדיק אַז אפשר וועלן זיי בלייבן לעבן, אפשר וועט בלייבן אַ זכר פון זייערע משפחות. די אוקראַאינער האָבן אַלע קינדער צונויפגענומען און אין מיטן מאַרק זיי אויסגעשאָסן. דעם זעלביקן טאָג פּאַרנאַכט האָט מען אויך גע־כאַפט עטלעכע יידן, צווישן זיי דוד אהרן שאַפּירא, בנימין בענדער, פייוול בענדער, פייוול לאַנגער (שעפּעס) און אַנדערע. מען האָט זיי געפּייניקט, געשלאָגן, איבער־הויפּט האָט מען געשלאָגן דוד אהרן שאַפּיראָן ער זאָל אויסזאָגן ווו זיין גאָלד ליגט באַהאַלטן. אַבער ער האָט באַשלאָסן זיי נישט אויסצוזאָגן. איך וועל פוילן אין דער ערד — האָט ער געזאָגט — זאָל מיין גאָלט אויך פוילן און זאָלן די אויסזוכרפן נישט הנאה האָבן פון דעם. בכלל האָט זיך דוד אהרן געהאַלטן העלדיש ביז דער לעצטער מינוט.

— —

דאָס לעצטע האָט איבערגעבן פייוול לאַנגער, ווייל ווען מען האָט אים מיט דער לעצטער גרופּע אַוועקגעפירט צום דערשיסן, האָט די קויל אים נישט געטראָפן און ער איז אומגעפאַלן צוזאַמען מיט אַלע, כדי מען זאָל מיינען אַז ער איז אויך טויט. שפּעטער ווען די באַנדיטן זיינען אַוועק, האָט ער — אַ נאַקעטער — זיך אויפגע־הויבן און איז אַנטלאָפן אין די וועלדער און אין די וועלדער האָט ער דאָס דערציילט.

ער — פייוול — האָט זיך נאָר געראָטעוועט אויף א פּאָר חדשים. שפּעטער איז ער אומגעקומען אין די וועלדער.

מיט א פּאָר טעג שפּעטער האָט מען אויך אַרויסגענומען פון באהעלטעניש מאָטל קליינם פאַמיליע. א פאַמיליע פון 18 מאַן און מען האָט זיי אַוועקגעפירט הינטערן שטאָט און זיי אומגעבראַכט.

אויסגעבן האָט זיי א מיעשטשאַן דינים זשוק. דינים זשוק איז געווען דער דיי־רעקטאָר פון זייער מיל אונטער דער הערשאַפט פון די נאַצים. די נאַצים האָבן אים אַוועקגענעבן זייער גאַנץ פאַרמעגן און דעריבער האָט ער געטראַכט, אַז ווען ער וועט זיי אויסגעבן, וועט זייער האַב־און־גוטס געהערן צו אים אויף אייביק.

משה אייבלבוים מיט זיין משפּחה און אייגענע. פון רעכטס שטייענדיק, מיט דער האַנט אָנגעשפּאַרט משה אייבלבוים, לעבן אים אַשר פּערלמוטער; פון רעכטס זיצנדיק: דינה רחל אייבלבוים (שאַפּירא), אונטער איר — מאַריידע פּערלמוטער.

אַרויסגענומען האָט מען די פאַמיליע קליין אין א יום־טוב טאָג. אַלע מיעשטשע־נעס און דאַרפישע פּויערים זיינען געשטאַנען אַרום קלויסטער וועו מען האָט די קליינס געפירט צו דער הריגה. נחום — מאָטלס עלטסטער זון — איז געגאַנגען פאַראויס. וועו זיי זיינען פאַרבייגעגאַנגען דעם קלויסטער, האָבן זיי געבעטן בייַ די מיעשטשאַנעס, אַז מען זאָל זיי גיבן א טרונק וואַסער. מען האָט געגיבן אַביסל וואַ־סער און וועו זיי האָבן געענדיקט טרינקען, האָבן זיי זיך געוועדעט צו די קריסטן און געזאָגט, אַז זיי זאָלן דערציילן פאַר דער וועלט אַז דינים זשוק, דער דירעקטאָר פון זייער מיל, האָט זיי אויסגעגבן.

שפּעטער האָט מען דעם דינסן אויך אומגעבראַכט. דער גזלן האָט באַקומען זיין פאַרדינטע שטראָף.

וווייטער זיינען פאַראַן לעבעדיקע עדות, וואָס דערציילן אַז וועו מען האָט אויפ־געדעקט דעם קעלער וווּ משה עלבוים מיט זיין פאַמיליע האָבן זיך געפונען, איז ער.

משה, אראפ פון זינען פון שרעק אין ער האט ארויסגעגעבן אנדערע קעלערם ווי יידן ליגן באהאלטן, כדי זיך צו רעטעווען. דאם האבן מיר דערציילט קריסטן. איך האב זיי אבער נישט געגלויבט. אבער וועו איך האב זיך געטראפן מיט דעם גערעטעוועטן יאנקל שטיינגארטן, האט ער מיר אויך דערצייקט, אז ער האט עם פלייץ געהערט. זייערע שטיבער זיינען געווען איינם נעבן דעם אנדערע אין וועו מען האט משה על־בוים ארויסגענומען פון קעלער, איז ער, יאנקל, דאן געלעגן אין דעם שכנישן קעלער אין געהערט וי משה זאגט: „זוכט נאר גוט, דא דארף זיין יאנקל מיט זיין פאמיליע".

יאסיף פינקעוויטש — דעם סטאליערם זון — איינער פון די באנדישן האט זיך דעמאלט אזוי אנגערופן:

— אויב פאניע מאשקו זאגט דאם, איז געווים אמת, לאמיר אים גיין ארויסנע־מען! די איבעריקע האבן זיך אבער שוין געפויקט צו גיין זוכן, ווייל עם איז שוין גע־ווארן נאכט אין זיי האבן דאם אפגעלייגט אוף מארגן אינדערפרי. יאנקל שטיינ־גארטן מיט זיין פאמיליע איז שוין אבער אין דער זעלביקער נאכט אנטלאפן פון קע־לער, זיין שווער איצל מערסיק האט פון דארטן נישט געוואלט אנטלויפן אין אוף צומארגנם האט מען אים טאקע פון דארטן ארויסגענומען אין ער האט נאך שיין געלט באצאלט, אז מען זאל אים דערהרגענען אוף דעם פלטן בית־הקברות.

עם זיינען אויך געשען אנדערע אומגלויבלעכע זאכן, וואם מענטשן האבן אפגע־טאן אין צייט פון שיגעון:

אט האט מיין ברודער אליה־בער אפגעטאן א זאך וואם איז ממש אומגלויבלעך. וועו עם איז פארגעקומען די לעצטע אויסרעטונג האט ער זיך באהאלטן אין א פאר־בארגענעם קעלער מיט זיינע צוויי זינדלעך: איינם פון 9 יאר און איינם פון 4½ יאר אן מיט מיין שוועסטער קריינעם א יינגל פון 13 יאר. די ערשטע נאכט האט ער גע־מוזט ארויסקריכן פון קעלער אין ברענגען פאר די קינדערלעך אביסל וואסער. ער האט דורך סראלי בענדערם שטוב געוואלט פריינגין אין אונדזער שטוב דורך דער קיך־טיר, האט ער זיך אויפן בריקל פון אונדזער שטוב אנגעשטויסן אויף אונדזער טאטנס קערפער, וואם די נאצים האבן דערהרגעט וויל ער האט זיך נישט געוואלט רירן פון שטוב אן גיין מיט אלע קיין פראכאד.

וועו מיין אליה־בער האט אויף דעם צוויישן טאג, דאנערשטיק, געזען אז מען האט אויסגעהרגעט א סך יידן און אז מען שלעפט ארוים די איבערגעבליבענע יידן פון די פארבארגענע קעלערם און מען ברענגט זיי אויכעט אום, האט ער זיך דעצי־דירט צו טאן אזא זאך, וואם מען קען נאר אפטאן אין א שיגעזונדיקן צושטאנד.

היות ער האט בשום אופן נישט געקענט מיטנעמען די דריי קינדער, ווייל מען האט געדארפט דורכשווימען דורך וואסערן, קריכן דורך זומפן און בלאטעם, בא־שליסט ער זיך צו פארלאזן די קינדער און אליין אזוינ אין וואלד ארויין.

וועו ער האט ביינאכט אנגעטאן זיין פעלצל און א טארבע אויף די אקסלען, האבן ביי די קינדערלעך די הערצלעך אנגעהויבן צו קלאפן און זיין קליינער זון ברוד פרעגט אים:

— טאטעלע, וווהין גייסטו? צי וועסטו נאך קומען צו אונדז?

און ער, דער טאטע, נארט אפ די קינדער און זאגט זיי, אז ער גייט ברענגען פאר זיי עסן, אבער ער גייט אוועק פון זיי אוף אייביק.

די קינדערלעך זיינען אין א פאר טעג ארום ארוים צו זייערע גויאישע שכנים און זיי געפרעגט, אויב זיי האבן געזען זייער טאטן. די אוקראאינישע מילין האט צוויי קינדער געכאפט און זיי אומגעבראכט. אויפן פינפטן טאג האט מען אויך דאם קלעגסטע קינד געכאפט א נאקעטם מיט איין העמדל אויפן לייב, מען האט עם פאר־גומען אין דער מילין, געפייניקט עם און געפארשט ווו עם איז זיין טאטע און לסוף עם אויך אומגעבראכט.

אזעלכע טרויעריקע געשעענישן זיינען געווען לרוב.

אין די ווייטערדיקע טעג האָט מען געפונען אין אזא געהיימען קעלער גיטל קאַרש מיט אירע צוויי שיינע טעכטער. די דייטשישע זשאַנדאַרן האָבן זיי צייטווייליק געלאָזט לעבן און זיי אַנגעשטעלט פאַר קעכינס ביי זיך. אין דער זעלביקער צייט האָבן זי נאָצים אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף, אז אלע האָנטוועדקער וואָס לעבן נאָך, זאָלן זיך צו זיי אומקערן, זיי וועלן קענען פריי לעבן און ארבעטן אָן מער קיין שחיטות וועלן נישט זיין. א סך אזעלכע באַהאַלטענע האָבן זיך טאקע אומגעקערט — מיין אליה-בער צווישן זיי — און זיי האָבן געארבעט נאָך א פיר חדשים.

צווישן די וואָס האָבן זיך אומגעקערט צוריק אין שטעטל אַריין צו ארבעטן ביי **די נאָצים, זיינען אויך געווען די צוויי חברים אברהמצי דער סטאַליער (וויסבליי) און חיים דער סטאַליער (שיינים). זיי איז געלונגען זיך צו רַאטעווען פון דער אויסראָטונג וויל אין דעם טאָג זיינען זיי אין רַאטנע נישט געווען, זיי האָבן געארבעט אין די דערפער. אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען זיי געכאַפט און מען האָט זיי געברַאכט צו דער זשאַנדאַרמעריע. זיי האָט מען אויך גלאָזט לעבן און מען האָט זיי געגעבן ארבעט און עסן אין דער זשאַנדאַרמעריע. פאַרשטייט זיך, אז דאָס עסן איז דאַרט געווען טריפה. און הערט וואָס עם האָט פאַסירט:**

דער פרומער, שטרענג-רעליגיעזער חיים שיינים איז מיטאַמאָל געוואָרן פריי און האָט געגעסן פלַיש, וואָס מען האָט אים געגעבן. ער האָט אפילו אויפגעהערט צו דאַוונען. פאַרקערט, דער פרייער אברהמצי וויסבליי איז געוואָרן זייער פרום, יעדע פרייע מינוט געהאַלטן אין איין דאַוונען, זאָגן תהלים, נישט געגעסן קיין טריפה און איז אָפגעקומען מיט טרוקענע שטיקלעך ברויט מיט וואַסער.

די רעשטלעך יידן וואָס די נאָצים האָבן פאַרנאַרט מיט דעם צוזאָג, אז מען וועט זיי נישט טשעפען, האָט מען ביסלעכווייז אַנגעהויבן אויסצורַאטן. די לעצטע עטלעכע יידן האָט מען אומגעברַאכט אַנהייב 1943, וועו די נאָצים האָבן געהאַט די גרויסע מפלה הינטער סטאַלינגראַד.

זיי האָבן דעמאָלט פראַקלאַמירט א דריי-טאָגיקן טרויער-טאָג און אין די טעג האָבן זיי אומגעברַאכט די לעצטע פון דער שארית הפליטה: גיטל קאַרש מיט אירע צוויי טעכטער, נחום דעם פראַכאַדער מיט זיין פאַמיליע, יאניש מאַגילאַנסקי מיט זיין פרוי גענעדל (לייבל חייטס טאַכטער) און נאָך אַנדערע וואָס איך דערמאָן זיך נישט זייערע נעמען.

פון די וואָס זיינען אַנטלאָפן און האָבן זיך גערַאטעוועט פון דער לעצטער שחיטה זיינען: מיין אליה-בער, ישראליק חייט (פון באַנק), שלמה פערלמוטער-אליצקי, אליהו זאסק, מאַרגאָלִיצ די פראַכאַדער מיט איר מיידלע, פרומע בערגל און יחיאל וויינער (יואל וויינערס א זון).

און צום סוף לאָמיר דערציילן דעם הערַאישן עפּאָס פון אונדזערע רַאטנער צוויי קליינע יינגלעך, וואָס זיינען געווען די לעצטע קרבנות:

צוויי קליינע יינגלעך — נעכע גינזבורגס אייניקלעך; אייגער א זון פון יאָסקע זאסק; דער צווייטער א זון פון משה גינזבורג — האָבן זיך די גאַנצע צייט באַהאַלטן אין גריבער און קאַנאַלן אַרום די וועלדער פון זאַברידיע און פאַסטפוליע. זיי האָבן זיך אויסגערַאכן דאַרט א טיפע גרוב אין דער ערד, זי פאַרמאַסקירט מיט בלעטער און צווייגן און די גאַנצע צייט זיך דאַרט אויפגעהאַלטן. זיי פלעגן בַּיי די גויים אויסבעטן עסן און קליידונג און האָבן זיך עס דאַרט אַנגעגרייט אויך איבערצולעבן דעם ווינטער פון 1943-44. צענדליקער מאָל זיינען זיי געווען אין די הענט פון די מערדער, געשטאַנען צווישן קרבנות ביי צעשיסונגען; און שטענדיק איז זיי געלונגען

זיך צו דאטעוון. דאס מאל אבער האט עמיצער אונטערגעזאגט די נאציש בא־
דיטן זייער באהעלטעניש און מען האט זיי געכאפט און אומגעבראכט.

נאך דעם ווי זיי זיינען אומגעקומען זיינען מאסן פויערים עטלעכע טעג נאכא־
נאנד געגאנגען באוונדערן דאס, ווען די קליינע יינגלעך האבן אויסגעמיסטרעוועט
אונטער דער ערד.

זיי האבן דארט זיך אויסגעבויט צווישי צימערלעך, איינס צום ווויינען און דאס
צווייטע אויף שפייז. אין דעם צווייטן צימערל האט מען געפונען א גרויסן זאפאס
עסנווארג, ווען זיי פלעגן ביינאכט צוגנבענען פון די פעלדער. זיי האבן אין זייער
צימערל אויך איינגעארדנט אן אייוועלע, ווען זאל ווארעמען אין די קאלטע ווינ־
טערדיקע חדשים. דער קוימען פון דעם אייוועלע איז געווען אזוי קונציק געמאכט,
אז דער רויך איז ארויסגעגאנגען ערגעץ אין אן אויסגעהוילטן בוים ארויין. חייצן
דאס אייוועלע פלעגן זיי בלויז ביינאכט. די קינדער וואלטן זיך געווים געראטעוועט,
ווען נישט דאס רשעות פון אונזערע אוקראאיניש און פוילישע שכנים. אויך די
דאזיקע קינדערלעך האט מען אומגעבראכט.

דאס איז, מיינע ליבע, די טראגישע געשיכטע פון אונזערע יידן אין דעם שטעטל
ראטנע, ווען זיינען אומגעבראכט געוואָרן צוליב דער פארדארבנקייט און דעמא־
ראליזאציע פון א וועלט, ווען האט זיך דערקיקלט צו א תהום. און ווער ווייס ווען
אזא וועלט וועט זיך קענען דערהייבן פון איר געפאלנקייט.

מינכען, יולי 1947.

אברהם באַרג

אונטער דער נאַצישער אָקופּאַציע

א קאַפּיטל פֿערזענלעכע איבערלעבונגען

אין די ערשטע טעג נאָך דעם, ווי די סאָוועטישע אַרמיי איז אָפּגעטראָטן און די נאַצישע אָקופּאַציע מאַכט האָט נאָך נישט געפֿונען פֿאָר נייטיק צו אָקופּירן אונדזער שטעטל, האָבן אונדזערע אוקראַינישע שכנים, אָנגעהויבן אַליין צו באַלעבאַטעווען אין ראָטנע.

אין איינעם אַ טאָג, ווען איך בין געגאַנגען איבערן טראָטואר מיט מיין פֿרײַנד ישׂראל בער ערליך, איז צו אונדז צוגעקומען אַן אוקראַינישער שיגעץ מיט צוויי פּיסטאָלעטן אין די הענט און האָט אונדז געפֿרוּפן מיט זיך. ער האָט אונדז געהייסן פֿארקערן דעם שאָסי און האָט אונדז געדראָט, אַז אויב מיר ווילן אים נישט פֿאָלגן, ווילן מיר אליין מוזן אויסגראָבן פֿאַר זיך אַ גרוב און ער וועט אונדז לעבעדיקערהייט באַגראָבן.

אונדזער חרפּה איז געווען זייער גרוים, ווײַל אויף דעם שאָסי נעבן דעם פֿראָוואָסלאַווענעם קלויסטער זיינען געשטאַנען מחנות פֿויערים פון שטאָט און דאָרף און האָבן געשעפּט דערפון נחת. מיין ווייטיק איז נאָך געווען גרעסער, ווײַל איך האָב כּמעט קיינמאָל אין מיין לעבן קיינעם נישט פֿאַרשוויגן און פֿאַר קיינעם זיך נישט איבערגעשראָקן. איצט האָב איך אָבער געפֿילט, אַז איך טאָר זיך נישט קעגנשטעלן און מוז פֿאָלגן דעם באַפֿעל.

עס האָט מיך אויך פֿאַרדראָסן דאָס, ווָאס דער ערשטער וועלכער האָט אָנגענומען צו פֿראַקטיצירן די נאַצישע מעטאָדן, איז געווען גראָד ער, א י ו א נ ק ע ב א נ ד י ט , איוואנקע פון קאַמאַראָווע, ווָאס איז נאָך מיט דרײַ טעג צוריק געווען א ק א מ ס א מ ל ע ץ , און האָט אָזעלכע האַרעפאַשניקעס ווי אונדזערע בעלי־מלאכות אָנגערופן ב ו ר ז ש ו י , ע ק ס פ ל א ט א ט א ר , ק ו ל א ק . שפּעטער איז דער באַנדיט איוואנקע באַרימט געוואָרן מיט זיינע בלוטיקע מעשׂים בשעת די אויסראָטונגס־אַקציעס. דער דאָזיקער איוואנקע האָט פֿאַרפֿיניקט און אומגעברַאכט טויזנטער יידן אין אונדזער שטעטל און אין אָנדערע ארומיקע שטעטלעך. דער דאָזיקער באַנדיט האָט שפּעטער געהאַט אַ טרויעריקן סוף. אונדזערע פֿאַרטיזאַנער פֿערלמוטער און זאָסק האָבן אים מיט זייערע הענט אויפֿגעהאַנגען.

די געשיכטע איז געווען אזוי:

איוואנקע האָט נישט נאָר אויסגעפֿילט נאַצישע פֿאַרדרעהונגען צו רויבן, שלאָגן און מאָרדן, ער האָט נאָך אויך געדראָפט אויספֿירן שפּיאָנאַזש־אַרבעטן צווישן די פֿאַרטיזאַנער. עטלעכע הדשים נאָך דער אָקופּאַציע, ווען עס זיינען שוין געווען גרעסערע פֿאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען אין די וועלדער, איז ער געקומען זיך אָנשליסן אין אַ פֿאַרטיזאַנער אָפּטיילונג, געקומען מיט אַ פֿאַררעטעריישער שליחות, צו דערהרגענען דעם באַווסטן ענגעראל פּיאַדאָראָוו, דעם פֿירער פון די פֿאַרטיזאַנער. אונדזערע רָאַטנער פֿאַרטיזאַנער פֿערלמוטער און זאָסק האָבן אים דערקענט און זיי

האבן וועגן אים דערציילט די פאַרטיזאַנער אַנפירונג. פינף טעג האָט מען אים געפּוינקט, ער האָט זיך מודה געזיצן אָן איז פאַרמשפּעט געוואָרן צום טויט. דעם כבוד אים צו העניגן האָט מען איבערגעגעבן אונדזערע ראַטנער פאַרטיזאַנער. אין רוסלאַנד האָט מען אַפילו געוויזן א פילם ווי אזוי מען הענגט אים.

אין די וויטערדיקע חדשים האָב איך געארבעט גלייך מיט אַלעמען אין דער־פער. אַהיים פלעג איך נאָר קומען אויף א פּאָר שעה און גלייך אַוועקגיין צוריק אין די דערפער, וויל דאָרטן, אין די דערפער האָט מען זיך געפילט וויט פון אַלע צרות און אומגליקן. מען האָט פארגעסן וואָס עס דערווארט אונדז.

דריי געראַטעוועטע ראַטנער אין פערענוואַלד
פון רעכטס: אברהם בארג, שלמהלע
פערעלמוטער און הירשל מאסטישצער.

אין דעצעמבער חודש 1941 בין איך צוזאמען מיט אַלע האנטווערקער אריינגע־טראָטן אין דעם אַרבעטער־אַרטעל, וואָס די נאַצים האָבן אַרגאַניזירט. דאָרט האָב איך געארבעט צוויי חדשים. אין 19טן יאנואר 1942 האָט מען מיך מיט נאָך צען ראטנער סטאַליארעם פאַרנומען קיין זאַבאַלאָטצו אין דאָרטיקן סטאַרטאָק. דאָרט בין איך געווען דער הויפּט־מייסטער פון דעם גאַנצן סטאַליער־צעך. אין דעם דאָזיקן צעך בין איך געווען פונקט צוויי יאָר. איין יאָר ביז דער לעצטער אויסראַטונג פון די רעשטלעך, וואָס איז פאַרגעקומען צוליב דער גרויסער נאַצישער מפלה ביי סטאַלינגראד און איין יאָר — דאָס לעצטע יאָר זיינען מיר — דאָס 19טן יאנואר 1943 ביז דעם 10טן יאנואר 1944. דאָס לעצטע יאָר זיינען מיר — דאָס

הייסט איך, מיין פרוי און שלמה ווערניק געווען די איינציקע יידן פון דער גאַנצער געגנט, וואָס די דייטשן האָבן געלאָזט לעבן.

במשך פון די צוויי יאָר האָבן מיר דורכגעמאַכט אַזעלכע גרויליקע צרות וואָס זיינען גאָר ניט פאַר מיינע כוחות זיי צו באַשרייבן. דאָך וועל איך פרוון עפּעס פון די קאָשמאַר און אומגליק־יאָרן אייך איבערצוגעבן.

אין איינעם פֿ טאָג איז געקומען צו פֿאָרן פון זאַבאָלאָט דער דייטשער די־רעקטאָר פון טאַרטאק — פֿ פֿאַרבייסענער היטלעריסט — צו אונדז אין אַרטעל און האָט פֿאַרלאַנגט פון דער שטאָטישער מאַכט 10 סטאָליאַרעס. ער האָט אָבער דורכאויס פֿאַרלאַנגט, אַז איך זאָל זיין צווישן די צען, וויל פון זאַבאָלאָט האָט מען אים אַנגעוויזן אויף מיר, ווי אויף דעם בעסטן מייסטער. די ראַטנער אָפּיצירן האָבן אָבער נישט געהאט קיין חשק מיך אַוועקצושיקן פון דעם אַרטעל, ווייל איך פלעג מאכן פאַר זיי פֿאַרשיידענע מעבל און מיין אַרבעט איז זיי זייער געפֿעלן געווואָרן. און נישט נאָר מיך האָבן זיי נישט געוואָלט אָפּלאָזן, נאָר אָפּילו אַנדערע בעסערע סטאָליאַרעס אויך נישט. האָט מען פאַר דעם זאַבאָלאָטער דירעקטאָר פון טאַרטאק אויסגעזוכט צוויי־טראַנגיק בעלי־מלאכות וווי צום ביישפיל משה לעקאַר דעם סופּרם פֿ כחור, שיקעלע און יאנקל פון הירניק און נאָך אַזוינע.

איך האָב לכתחילה נישט געוואָלט פֿאָרן. דער דייטשער דירעקטאָר איז אָבער געקומען ספּעציעל צו מיר, אַר האָט מיר פֿאַרזיכערט אויף זיין וואָרט, אַז זיינע אַר־בעטער וועט זיין גוט און זיי וועלן זיין געזיכערט מיט זייער לעבן.

אין יענער צייט זיינען מיר געווען געוואלדיק אָנגעשראָקן. מיר האָבן געוווסט פון צענדליקער פאלן, וויו מען האָט צוגענומען מענטשן צו אַרבעט און מען האָט זיי פֿאַרפירט אין אַזעלכע ערטער, פון וואנען זיי זיינען שוין מער נישט צוריקגע־קומען. אַזוי למשל האָט מען צוגענומען 600 מענטשן פון קאָוולע, מען האָט זיי כלומרשט אַוועקגעפירט אויף אַרבעט און מען האָט זיי ערגעץ וווּ אומגעבראַכט. אָן ענלעכער פאל איז געווען אין בריסק. דאָרט האָט מען צונויפגעקליבן 1.000 מענטשן אַוועקצושיקן אויף אַרבעט און מען האָט זיי אויך אויפן וועג אומגעבראַכט. צווישן די טויזנט בריסקער אומגעבראַכטע יידן זיינען אויך געווען אונדזערע ראַטנער לאנדסלייט לייבל בלאָווישטיין, מאָטל גינזבורג און פּסח מערין.

דאָס זעלביקע האָט מען געטראַכט וועגן אונדז. ווער וויים, צי מען וועט אונדז שוין אמאָל זען.

דינסטיק דעם 19טן יאנואר 1942 האָבן מיר געדארפט אַוועקפאָרן קיין זאַבאָ־לאָט (פֿ דאָרף נישט וויט פון אונדזער שטעטל — פֿ באַן סטאַנציע צווישן קאָוולע און בריסק). דער טאָג איז געווען פֿ פראָסטיקער, אויפן הארצן איז געווען ביטער, מיר האָט שוין באנג געטאָן, וואָס איך האָב מסכים געווען אויף דער נסיעה. אָבער אָט זיינען שוין פֿאַרפֿאַרן די שליטנס פון דער פֿאַבריק אונדז צו פֿאַרנעמען. שטעלט זיך פאָר די סצענעס, וואָס זיינען פֿאַרגעקומען ביי אונדזער גיזעגענען זיך. צען מענער פֿאַרלאָזן זיערע משפחות און פֿאָרן אַוועק. ווער וויסט וווהין מען וועט זיי פֿאַרשלעפּן?

די גאַנצע הולאנקע גאָס איז געווען פול מיט מענטשן. פֿ פערטל פון די שטאָט־איינוווינער, משפחה און חברים זיינען געקומען מיט אונדז זיך גיזעגענען. אַלע וווינען, איך, איינער, שטארק זיך נישט צו וויינען, וויל איך בין דאָך אַליין שולדיק; איך האָב דאָך מיין גורל אַליין אָנגעצייכנט.

געקומען זיינען מיר קיין זאַבאָלאָט ביינאכט. וווינונגען האָט מען פאָר אונדז באַשטעלט ביי די דאָרפישע יידן. דעם צוויטן טאָג אינדערפרי האָבן מיר זיך צו־געשטעלט אין דער פאַבריק. מיט קלאַפּענדיקע הערצער האָבן מיר איבערגעטראַכטן

די שוועל פון דער פאַבריק, ווייל אין דער דאָזיקער פאַבריק האָבן געאַרבעט די גרעסטע כוליגאַנעס פון דער געגנט, הפקר־יונגען, וואָס דאָס לעבן פון אַ מענטשן איז בײ זײ גאָרנישט. אין צייטן פון שלום האָבן יידן מורא געהאַט צו באַטרעטן דעם הויף פון דער פאַבריק, ווײל די אוקראַיניש און פּויליש אַרבעטער פלעגן באַוואַרפן מיט שטיינער און איצט דאַרפן מיר דאָרט אַרבעטן, ווער ווײס וואָס עס דערווארט אונדז?

מיר זיינען אַריינגעקומען אין דעם סטאַליער־צעך פון דער פאַבריק. מיר זיינען געבליבן שטיין געפֿלעפּטע צווישן אַזוי פיל אוקראַיניש און פּויליש אַרבעטער. מיר האָבן זיך דערפילט אַזוי נידעריק, טאַקע ווי יידן אין יענער צייט און נאָך מער, ווײל צווישן אַזויפיל גוים.

אין דעם האָט זיך געעפנט די טיר און עס איז אַריינגעקומען דער דירעקטאָר פון טאַרטאַק. אויף זיין קאָמאַנדע האָבן זיך אַלע אַרבעטער אויסגעשטעלט אין אַ ריי און ער האָט געהאַלטן פאַר זיי אַ גאַנצע רעדע. אין זיין רעדע האָט ער זיי גע־מאָלדן, אַז איך ווער דער אויבערמיינסטער פון צעך און אַלע אַרבעטער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן מוזן מיך פאָלגן און אויב עמיצער וועט ווייזן אַ דיסציפּלין־ברוך אַדער וועט באַליידיקן עמיצן פון די יידן וועט ער שטרענג באַשטראָפט ווערן.

בנימין פוגאטש

און אַז אַ גזלן האָט געזאָגט, איז דאָס געווען הייליק, ווייל עס איז נישט געווען קיין טאָג, וואָס ער פלעגט נישט הייסן שלאָגן די ווידערשפעניקע אַרבעטער, ער פלעגט אָפט שלאָגן ביז צום פאַרלשן.

און זאָל בײ דער געלעגנהייט דערציילט ווערן, אַז במשך פון דער גאַנצער צייט איז קיין איין יוד נישט אַנגעריבט געוואָרן, אַפילו אזא פוילן ווי משה לעקער, וואָס האָט נישט געקענט און נישט געוואָלט אַרבעטן ווי מען דארף האָט ער קיין מאָל

נישט געטשעפעט, מעגלעך דערפאר ווײַל ער, דער גזלן, האָט זיך געטראַכט, אז מיר זיינען דאָך סיי ווי סיי פּאַרלוירענע, צי ווײַל נאָך אונדז שלאָגן. און למען האמת זאָל אויך דערצײלט ווערן, אַז די באַציאונג צו אַ בעל־מלאכה איז געווען נישט קיין שלעכטע אפילו מצד די ס״ס־מענער. זיי פלעגן באַדויערן (און אפשר איז דאָס געווען אן אנשטעל) ווײַל מען היימט אומברענגען אפילו פּראָדוקטיוו יידישע עלעמענטן.

איך האָב אויסגעפּועלט ביים דירעקטאָר פון דער פּאַבריק, אז אויף זונטיק זאָלן מיר קענען צופּאָרן אַהיים קיין ראַטנע. שבת, צווישן אַזייגער בייטאָג פלעגן מיר באקומען ספּעציעלע שיינען (דערלויבענישן) און מיר פלעגן צופּאָרן אין שטעטל. שטעלט זיך פאָר די פּרייד פון אונדזערע משפחות, ווען זיי האָבן אונדז דערזען שבת פּאַרנאַכט אין שטעטל. די פּרייד איז געווען אין לשער, ווײַל אין ראַטנע האָבן זיך פּאַרשפּרייט קלאַנגען, אז מען האָט אונדז צוגענומען און אַוועקגעשיקט אין דייטשלאנד.

אויף דער צווייטער וואָך זיינען שוין אייניקע יידן מיטן גוטן ווילן אַליין געפּאָרן קיין זאָבאָלאָט אויף ארבעט אין זיי פלעגן נאָך צוצאָלן געלט די פּוילישע אַנגעשטעלטע, אז מען זאָל זיי צונעמען. עס האָבן אויך נאָך געארבעט ביי פּאַרשיידענער שוואַרצער ארבעט עטלעכע צענדליק יידן פון ראַטנע, וואָס זיינען נישט געווען אונטער מיין דיספּאָזיציע צווישן זיי זיינען אויך געווען די צווויי ברידער שלמה און בנימין פוגאטש (בנימין פוגאטש איז געווען פון פאך אַ לערער, ער האָט געענדיקט דעם העברעאישן לערער־סעמינאר פון ד״ר ש. י. משארנא) 4 זין פון מענדל פלאַצקער (גלעזער) און אַנדערע ראַטנער און זאָבאָלאָטער יידן.

מיר, די יידישע סטאַליאַרעס, האָבן באַקומען באַצאָלט פּאַר אונדזער ארבעט אזוי ווי אַלע איבעריקע נאַציאָנאַליטעטן, פּאַרשטייט זיך לויט באַשטימטע קאַטעגאָריעס. עסן פלעגן מיר אַלע צוזאַמען אין אַ ספּעציעלער קיך ביי דער פּאַבריק פּאַר ביליקע פּרייזן. כרויז האָבן מיר באַקומען זייער זיידיק: יידן 150 גראַם אַ טאָג, קריסטן 200 גראַם אַ טאָג. די קריסטן האָבן אָבער געווינט אין דער היים, איז פּאַר זיי נישט געווען קיין גרויסע זאַך זיך אויסצוהאַלטן, ווײַל זיי האָבן געהאַט אייגן ברויט פון זייער פעלדער. אָבער מיר קענען זיך אויך נישט קלאָגן, אז מיר זאָלן האָבן געהונגערט, ווײַל דאָס ערשטע יאָר פון אונדזער ארבעט אויף דער פּאַבריק פלעגן מיר דאָך יעדע וואָך פּאַרן קיין ראַטנע אויף זונטיק, פלעגן מיר מיטברענגען עסנווּאָרג פון שטעטל, שפּעטער־צו פלעגן מיר צוקויפן עסן ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

און הגם מען האָט פון אונדזער געהאַלט אַראָפּגענומען 20 פּראָצענט, דאָך האָבן מיר זיך דורכגעלעבט גאָנץ פיין. אַזוי איז געזיצן ביז דעם 20סטן מאי 1942.

דעם 20סטן מאי איז געשאפן געווארן אין קאַזשלע די געטאָ פּאַר די יידן. אין דעם זעלביקן טאָג זיינען אויך אומגעקומען 12 טויזנט יידן. עס איז אייך אין דעם דאָרף קרעמנע געשאפן געווארן אַ געטאָ פּאַר די יידן פון די אַרומיקע דערפער און שטעטלער. אזוי, אז אַלע שוואַרצע ארבעטער פון זאָבאָלאָט האָט מען אויסגעפירט אין קרעמנער געטאָ. עס זיינען נאָר געבליבן אין זאָבאָלאָט די יידישע סטאַליאַרעס ווײַל האָבן געארבעט מיט מיר אין דער פּאַבריק.

אַ פּאָר טעג שפּעטער קומט אַרויף אין דער פּאַבריק דער דירעקטאָר — דער גזלן, רופט מיך אַרויס אין אַ צווייטן צימער, נעמט אַרויס אַ נאַטיץ־ביכעלע און שטעלט מיר אזא פראַגע:

— ה׳ מייסטער, איך ווייל אייך אויפֿרלאָזן בלויז פּיר ארבעטער. וויפֿיל זאָל איך אייך אויפֿרלאָזן, ווער איז פּאַר אייך ווויכטיקער? די איבעריקע וועלן מיזן גייַן צוזאַמען מיט אַלע אין געטאָ.

איך בין געבליבן שטיין אַ צעטומלטער. וועך בין איך עס, אַז איך זאָל באַשמיטן? איך האָב זיך באַלד באַהערשט און האָב אים אַזוי געענטפערט:

— הער דירעקטאָר, אין אַ פרידלעכער צייט וואָלט איך אייך תיכף געזאָגט וועך עס איז וויכטיקער פאַר מיר אוּן וועך נישט, אַבער איצט, אין אַזאַ צייט, קען איך דאָס נישט טאָן.

דעם גזלן איז אָפּנים געפעלן געווארן מיין ענטפער. ער האָט אַ שמייכל געטאָן אוּן האָט אַרײַנגעלייגט דאָס ביכעלע צוריק אין קעשענע אַרײַן.

פוּן דעם דאָזיקן שמועס איז מיר אַבער קלאָר געווארן, אַז עס רוקט זיך אָן אומגליק אויף אונדזערע שטעטלעך אוּן בתוכם אויך אויף אונדזער ראָטנע וווּ מיין פרוי געפינט זיך. רוף איך זיך אָן צום דירעקטאָר:

— ה׳ דירעקטאָר, וואָס טוט מען? מיין ווייב איז דאָך נאָך אין ראָטנע?

— וואָס, דיין פרוי איז נאָך אין ראָטנע? — האָט ער מיט פאַרוווּנדערונג אויסגעשריגן — שנעל, שיק אַ פוּר אוּן ברענג זי צופּירן.

איך האָב אים געפּאָלגט, גלייך אַוועקגעשיקט אַ פוּר אוּן אַראָפּגעבראָכט מיין דבורהן צו מיר. דאָס איז געווען פונקט ערב שבועות 1942.

אויף מיין ביטע האָט דער דירעקטאָר אויך אויסגעפּועלט ביי דער העכערער מאַכט, אַז מען זאָל דערווייל איבערלאָזן אַלע מיינע ארבעטער אין דער פאַבריק.

אין די ווייטערדיקע חדשים, וועך מען האָט זיך געגרייט צו די שחיטות אויף אונדזערע יידישע ישובים, האָבן זיך אין אונדזער דאָרף, אין זאָבאָלאָט, באַזעצט אַ גרעסערע גרופּע ס״ס־מענער. זיי, צוזאַמען מיט דער אַרגאַניזירטער אוקראַאַינישער מיליץ, האָבן באַטראָפן אַ זיבעציק מאָן.

היות ווי זיי האָבן באַדאַרפט זיך צוגרייטן אַנשטענדיקע הייזער צום ווינען, האָבן זיי צונויפגעטריבן פון ראָטנע און פון אַנדערע אַרומיקע ערטער יידישע בעלי־מלאכות ווי סטאַליאַרעס, טעפּלערס, מולערס און אַנדערע פאַכלייט. אַזוי אַרום האָבן זיך ביי אונדז אין דאָרף צונויפגעקליבן 88 יידן, מענער, פרויען און קינדער. צווישן די 88 מענער האָבן זיך געפונען אויך זאָבאָלאָטער וויי חיים גריגאָרטן מיט זיין פאַמיליע, שלמה פוגאַטש מיט זיין פאַמיליע און אַנדערע. הגם זיי זיינען נישט געווען קיין קוואַליפיצירטע ארבעטער, האָבן זיי זיך פאַר גאָלט איינגעקויפט צווישן די בעלי־מלאכות, ווייל מען האָט געמיינט, אַז בעלי־מלאכות וועט מען נישט טשעפּען.

און אַט זיינען געקומען די טרויער־טעג.

ראָטנע און קרעמנע זיינען געווארן יידן־ריין. בלויז אין זאָבאָלאָט האָבן נאָך אויף דער פריי גאָלעבט 88 נפשות. מיר האָבן געווויסט צוזאַמען אין עטלעכע הייזער מיט דער איבערצייגונג, אַז מיר זיינען די איינציקע יידן אויף דער וועלט.

מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז עס וועט אויך אין גיכן קומען אונדזער ריי, אַבער וואָס זאָלן מיר טאָן? אמת, מיר האָבן געקענט אַנטלויפן אין די וועלדער, אַבער וואָס וועט אַרויסקומען פון דעם לויפן? מיר זענען, ווי אַלע טאָג פירט מען פון די וועלדער גאַנצע פאַרטיעס יידן און מען צעשיסט זיי טאָקע ביי אונדז אין זאָבאָלאָט.

און אַט איז טאָקע געקומען אונדזער ריי.

עס האָבן זיך אַנגעהויבן בהדרגהדיקע סעלעקציעס צווישן די 88 יידישע נפשות פון זאָבאָלאָט. און די אויסגעקליבענע פלעג מען גלייך אַוועקפירן און אויסשיסן. אַזוי האָט מען אין איינעם א פאַרנאַכט אומגעבראַכט משה דעם סופּרם מיט נאָך צוויי קרעמנער יידן. אין א צווייטן פאַרנאַכט האָט מען דערשאָסן די פיר ברידער פּלאָצקער מיט אַנדערע צוויי קרעמנער יידן. אין א דריטן — משה פרומעם צוויי טעכטער און אַזוי ווייטער און ווייטער.

איינמאָל פאַרנאַכט, וועך מיר זיינען געגאַנגען פון פאַבריק, האָט מען אונדז אַלע־

מען אַרומגערינגלט אָן מען האָט אונדז אַוועקגעפירט צו די ס״ס־גזלנים. מיין פּרוי, וואָס איז געווען אין שטוב, האָט דאָס דערזען, האָט זי געמיינט אַז מען פירט אונדז שוין אַלעמען אויסשיסן, איז זי אַרויסגעלאָפן פון שטוב, צו מיר צוגעלאָפן, געמוטמען פאַר דער האַנט און צו מיר אַזוי געזאָגט:

— אַברהם, איך גיי מיט דיר!

מען האָט אונדז צוגעפירט צו די גזלנים. עטלעכע פון אונדז האָט מען פאַרנומען. די רעשט האָט מען צייטווייליק באַפּריט.

ביי די ס״ס־באַנדיטן האָבן געמוזט אַרבעטן אויך די פרויען. מיין פּרוי האָט די גאַנצע צייט נישט געאַרבעט. שפּעטער אַבער האָט מען זי פאַרמסרט און זי האָט געמוזט אַרבעטן צוגלייך מיט אַלע פרויען ביי די שוועדסטע אַרבעטן. די ס״ס־מערדער האָבן אויך אַרויסגענומען פון דער פאַבריק אַ סך יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן געאַרבעט אונטער מיין אויפזיכט, צו בויען זייערע הייזער. מיט מיר זיינען נאָר געבליבן משה לעקער, שלמה וועריק און אַשר שאַפּיר.

און אָט זיינען שוין אַנגעקומען די ימים־טובים. ביי אונדז אַבער איז קיין יום־טוב נישט געווען. טרויער־טעג זיינען עס געווען. אַלע אונדזערע נאָענטע זיינען אויסגעהרגעט. אויך מיר לעבן אויף דערווייל. אַלע טאָג ברענגט מען אום עטלעכע מענטשן און קיין הילף פון ערגעץ זעט מען נישט. אין וואַלד אַנטלויפן קען מען שוין אויכעט נישט, די פאַרטיזאַנער ווילן שוין נישט צוגענומען קיין יידן, ווייל מיר זיינען פאַר זיי אַ „שעדלעכער״ עלעמענט.

געווען איז עס שמחת תורה — אין אַ זונטיקדיקן טאָג — ביי אונדז אויף דער פאַבריק האָט מען נישט געאַרבעט. ביי די ס״ס־לייט איז אַבער פאַר יידן קיין רוטאָג נישט געווען. איך בין פאַרבייגעגאַנגען נאָענט פון דעם אָרט ווו די יידישע אַרבעטער ביי די ס״ס־לייט האָבן געאַרבעט. ערשט איך זע מען שלאָגט מיין פּרוי און אַנדערע יידישע פרויען. איך שטיי פון דער וויטנם און איך זע ווי מיין פּרוי און נאָך אַ יידישע פרוי טראָגן אַ שוועדן קלאָץ און קענען זיך נישט רירן פון אָרט מיט אים און די ס״ס־לייט שלאָגן זיי דערפאַר און פיניקן זיי. מיין האַרץ קאָכט אויף, די פויסטן בייגן זיך, אַבער העלפן קען איך נישט.

אַוועלכע סצענעס פלעגן זיך איבערחזרן כמעט יעדן טאָג. לייבל מאַלקים, אַ זאַבאַלאָטער תושב, וואָס האָט מיט זיין פּרוי און צוויי שיינע טעכטער געאַרבעט ביי די ס״ס־לייט, האָט שוין לענגער נישט געקענט צוזען די פיניקונגען פון זיינע משפּחה־מיטגלידער און ער האָט אין איינער אַ נאַכט זיך דערטרונקען אין טייך.

איך האָב אַנגעהויבן צו טראָכטן, וואָס טוט מען מיט מיין פּרוי, ווי אַזוי נעמט מען זי אַרויס פון די הענט פון די ס״ס־לייט, ביז איך האָב זיך דערטראָכט, אַז עס וואָלט שוין בעסער געווען ווען זי אַרבעט מיט מיר צוזאַמען אין פאַבריק. אין איינעם אַ טאָג בין איך טאָקע אַוועק צו דעם דירעקטאָר פון דער פאַבריק און האָב אים פאַרגעלייגט, אַז היות עס איז דאָ זייער אַ סך אַרבעט און מיין וויב קען זייער גוט פּאַליטורן, וואָלט געווען אַ יושר, אַז זי זאָל מיר בעסער אַרויסהעלפן ביי דער אַרבעט אין פאַבריק, איידער טאָן שוואַרצע ארבעט ביי די ס״ס־מענער.

דער דירעקטאָר האָט גלייך טעלעפאָנירט צו די גזלנים, אַז זיי זאָלן מיין פּרוי באַפרייען פון דער אַרבעט ביי זייער הויז, ווייל מען נייטיקט זיך אין איר אין דער פאַבריק. דער ס״ס־גזלן, דער באַוווסטער סאַדיסט זיסלער, וואָס די גויים האָבן אים גערופן „שטערוואָנע״, איז תיכף צוגענאַנגען צו די אַרבעטער און פרעגט, ווער איז דאָס פרוי באַרג? פאַרשטייט זיך, אַז מיין דבורה האָט גלייך אַפּגעשטעלט, ווייל זי האָט אַנדערש נישט געטראָכט, נאָר אַז מען וועט זי באַלד אַוועקפירן און דערשיסן, וואָרום עס איז

נישט געווען קיין פּאַל. זעלן דער גזלן זאָל זיך אויף עמעצן פּרעגן, צי א ייד צי א פּאָליאַק, צי אַן אוקראַאינער, און יענער זאָל נישט אַוועקגעשיקט ווערן צום טויט.

דער גזלן זאָגט צו אים:

— פּרוי בּאַרג, גיי אַהיים!

דערשרעקט זי זיך נאָך מערער, ווייל זי מיינט אַז ער שיקט זי אויף יענער וועלט, וואָרום ווי דען זיינען יידישע היימען? און אַז מען הייסט גיין, גייט זי. גייט זי אַזוי דעם גאַנצן וועג און וואַרט אויף א שאָס, וואַרט אַז אָט־אָט ווערט זי אומפּאַלן און שטאַרבן. זי פילט אָבער, אַז זי גייט וויייטער און וויייטער און עס געשעט איר גאָר־נישט — זי לעבט. הייבט זי שוין אַן צו גיין גיכער און גיכער, ביז זי איז מיט נויט־און טויט־אַנגסטן געקומען צו מיר אין פּאַבריק אַריין. ערשט ווען איך האָב איר גע־זאָגט, אַז זי בלייבט אַרבעטן מיט מיר און דאָס האָט דער דירעקטאָר פון דער פּאַב־ריק אויסגעפּוילט, האָט זי זיך אַנגעהויבן צו באַרואיקן.

מיר האָבן נאָך אין דער פּאַבריק געאַרבעט אַזוי ביזן 8טן יאַנואַר 1943.

דעם 8טן יאַנואַר, ווען מיר זיינען געקומען פון דער אַרבעט, האָבן מיר געטראַפן אַלע אונדזעריקע זיצן אין שטוב זייער טרויעריק, באשר עס איז אַנגעקומען א מעל־דונג, אז אַלע יידן דאַרפן זיך צושטעלן מאָרגן פרי זיבן אויפגער אין דער מילין, ווייל מיר דאַרפן אַריבערפּאָרן אַרבעטן קיין טער, נעבן דער „יעזערע" (אַזיערע). מיר האָבן געוווסט אז נישט אַרבעטן פירט מען אונדז אַהין, נאָר מען פירט אונדז אַהין אומ־ברענגן. א גרוב האָט מען שוין געווּיס פאר אונדז דאָרט אַנגעגרייט.

הגם מען איז זיכער, אז דאָס איז שוין די לעצטע נסיעה אונדזערע, פון דעסט־ווענן טלייעט נאָך אין הארצן א פונק פון האָפענונג, א פונק פון גלויבן, אפשר פאָרט מען טאַקע אַהין אַרבעטן.

איך, מיין פרוי, די אַרבעטער פון מיין פאַבריק זיינען געווען רויאיקער פון אַלע־מען, ווייל דער דירעקטאָר האָט אונדז געזאָגט, אז מיר ווילן נישט דאַרפן פאָרן אַהין אַרבעטן, מיר ווילן בלייבן אין פאַבריק אַרבעטן. זאָגן אונדז אָבער די איבערי־קע יידן, אז אויך מ י ר דאַרפן מיטגיין, ווייל אַזוי איז געווען דער באַפעל. עס איז שוין נין אַוונט, דער דירעקטאָר איז נאָך דאָ אין ביורא. וואָס טוט מען? איך נעם זיך אַן מיט מוט, נעם מיט מיט זיך אַשר שאַפּיר און מיר גייען אַוועק צו דעם דירעקטאָר.

בייס דירעקטאָר אין ביורא אין וואַרעם, ליכטיק. דאָס לעבן איז אַזוי אַנגענעם און שיין. דער דירעקטאָר אַליין איז פרייליך, לוסטיק. מיר אָבער שטייען מיט אַראָפ־געלאָזטע קעפּ. אין מוח לויפן דורך מחשבות, אפשר איז דאָס דער לעצטער אַוונט!

אויף דעם דיל נישט ווייט פון דעם דירעקטאָרס פּים ליגט זיין הונט, א זאַטער, א צופרידענער און א רייניער. און איך טראַכט: „רבונו של עולם! פאַרוואָס איז דעם הונט אַזוי גוט? קיינער טראַכט אים נישט שלעכטס צו טאָן, ער איז פריי! ווי אַזוי בייט מען זיך מיט דעם הונט? עס ווילט זיך אַזוי לעבן."

איך שטיי אַזוי און האָב נישט דעם מוט צו שטערן דעם דירעקטאָר אין זיין אַרבעט און אים דערצייל, אז אויך אונדז רופט מען אויף מאָרגן צו די ס"ס־מענער.

דער דירעקטאָר קוקט אויף אונדז, ער באַטראַכט אונדז פון קאָפּ ביז די פּיס. פאַר מיינע אויגן מאָלט זיך שוין אוים די גרוב ווי איך מיט אַלע אונדזעריקע ווּלן ליגן.

דער דירעקטאָר רייסט איבער די שטילקייט:

— וואָס איז, הער באַרג, וואָס האָבן זיי אויפן הארצן?

דערצייל איך אים, אז מען האָט מיר צוגעשיקט א מעלדונג, אז מאָרגן דאַרף איך זיך צושטעלן מיט אַלע יידן צו די ס"ס־מענער.

— אזוי? — פֿאַרקריכט ער זיך.

און זיין סעקרעטאַרין — קלאַפּ הייטער, א פֿאַרבייסענע היטלעריסטין — טוט זיך אַזוי א זאָג:

— וואָס דענקט דער הער זיסלער, זאָל מען מיט אונדזער מייסטער מאַכן דאָס זעלבע, וואָס מיט די אַנדערע יידן — אים נאָך טעג שיקן?

— יאָ — טוט א מאָך דער דירעקטאָר מיט דער האַנט — גייען זי צו האָוזע, איך ווערדע נאָך הויטיג גיין צו די ס"ס-מענער, מעגלעך דאָס איז א מיספֿארשטענ-דעניש, האָבן זי קיינע אַנגסט, נאָך הויטיג וועל איך אינעו צו וויסן געבן!

וועו מיר זיינען געקומען אין שטוב איז שוין געווען האַלב צען. די קלענערע קינ-דער שלאָפֿן שוין. זיי האָבן גאַרנישט קיין אַנונג וואָס עס דערווארט זיי מאָרגן. די עלטערע מענטשן זיינען גוואַלדיק אומרואיק. אייניקע זיצן נאָך, אַנדערע ליגן אין צרות פֿארמוחט, מען טראַכט שוין גיכער וועגן יענער וועלט ווי וועגן דער וועלט.

און איך דריי זיך אַרום א צעטראַגענער, וואָס קען איך זיי זאָגן? וואָס קען איך זיי ראַטן?

דער זייגער איז שוין צען, האַלב עלף, עלף. דער ווייזער רוקט זיך. און וואָס ווייטער ער רוקט זיך, אַלץ קירצער ווערט דעם פֿאַדעם פון גלויבן, אז אונדז וועט אויך דאָס מאָל בעלינגען ארויסצונאַרן זיך פון דעם מלאך-המוות הענט.

עס איז שוין 12 אזייגער. קיינער קומט נישט רופן. וואָס וועט זיין? וואָס זאָלן מיר טאָן?

צוועלף אזייגער מיט פופצן מינוט. מען קלאַפּט אין טיר:

— הער באַרג, דער דירעקטאָר רופט!

דאָס איז געקומען אונדז רופן זיין שטוב-מיידל — א „פֿאַלקס-דייטשישע". איך נעם מיט זיך אַשר שאַפּיר און מיר קומען צום דירעקטאָר אַהיים.

אַרייגקומענדיק באַגעגנט אונדז דער דירעקטאָר זייער פֿרייגדלעך און זאָגט:

— האָבן זיי קיין אַנגסט, באַפֿעל איז באַפֿעל, זיי בלייבן מיט אונדז! מארגן פרי וי יעדן טאָג קומען זיי צו דער אַרבעט!

א גאַנצע נאַכט האָבן מיר שוין קיין אויג נישט געקענט צומאַכן. מיר האָבן זי אַדורכגעמאַכט אין צרות און אַנגסטן. זעקס אזייגער אינדערפרי זאָג איך צו מיינע חברים האַנטווערקער, וואָס זיינען געווען צו מיין דיספֿאזיציע:

— חברים, מאַכט זיך נישט וויסנדיק און קומט מיט אונדז!

אזוי האָבן מיר, איך מיט מיין פרוי, אַשר שאַפּיר מיט זיין פרוי און קינד, משה לעקער און שלמה וועריניק זיך אַפּגעזאָגט מיט אַלע אונדזעריקע יידן און זיינען אויף דער פֿאַבריק.

דאָס איז געווען דעם 9טן יאַנואַר 1943 (ב' שבט).

מיט צוויי שעה שפּעטער איז צו אונדז אין פֿאַבריק אַרייגעקומען דער קאַמע-דאַנט פון דער אוקראַינישער מיליץ ביי די ס"ס-מענער מיט א פֿאַפּיר פון די ס"ס אז בארג און פרוי און וועריניק בלייבן אַרבעטן אין פֿאַבריק. די איבעריקע מוזן מיט-גיין מיט אים צו אַלע יידן אויף דעם פֿארזאַמלונג-פּלאַץ.

די פֿנימער ביי אונדזערע חברים זיינען געווארן פֿארקרומט. דער ליבער משה לעקער האָט זיך נאָך א וואַרעם געטאָן ביי דער הרובע, האָט א רייב געטאָן איין האַנט אין דער צווייטער און האָט א זאָג געטאָן:

— וואָס וועט ארויסקומען, אז איך וועל אויפעמן נאָך א זאָק קאַרטאָפֿל? נישט היינט, איז מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער! אומקומען דאַרף מען דאָך סיי-ווי-סיי!

און זיי, די אומגליקלעכע, זיינען אַוועק פון אונדז אויף אייביק.

די אַלע צונויפֿגעזאַמלטע רעשטלעך יידן האָט מען מיט זייערע פֿרויען און קינ-

דער און זאכן אוועקגעפירט קיין ט ע ר נעבן דער „יעזרע" (אזיערע) און דארטן איז טאקע געווען צוגעגרייט פאר זיי א גרוב. מען האט אלעמען אויסגעטאן נאקעט, מען האט זיי געהייסן זיך לייגן אויפן שניי און גרופעסוויז — צו צען אין א גרופע — האט מען זיי אויסגעשאסן.

אזוי זיינען אין דעם דאזיקן חודש אומגעקומען די לעצטע רעשטלעך יידן, וואס האבן זיך געראטעוועט פון די פריערדיקע אויסראטונגען און די גאנצע געגנט איז געבליבן יידן־ריין.

מיר, די דריי אומגליקלעכע, זיינען דערווייל געבליבן לעבן. וווינען האבן מיר שוין געווויינט אין דער פאברויק. דארטן געארבעט און דארטן געווויינט. אין דארף האבן מיר שוין נישט געטארט וווינען און ארויסגיין פון דער פאברויק האבן מיר בלויז געקענט, וועו מיר האבן געהאט א ספעציעלע דערלויבעניש אויף דעם. אונזער הערצער זיינען צעריסן געווארן פון צער און וויטיק: דריי איינציק געבליבענע עלנטע יידן פון מיליאנען אויסגעשאטענע און אויסגעמארדעטע. די גרעלע לאטעם האט מען אונדז געהיימן ארויסגענט אויסהאלטן די בליקן פון די קריסטלעכע ארבעטער. זייער בליק איז פול געווען מיט רחמנות. מיר האבן זיך אויך געפילט שולדיק, פארוואס מיר האבן זיך אויסגעדרייט פון טויט, וועו אלע אונדזערע ברידער זיינען אומגעקומען.

אונדזער לעבן איז אבער געווען איבערגעפולט מיט שרעק. מיר האבן נישט געוווסט אויף וויפל צייט עס איז פארלענגערט געווארן אונדזער לעבן. יעדן טאג ריכטן מיר זיך, אז אט קומט מען און מען נ,מט אונדז צוועק פון דער ארבעט. קומט עפעס אן ס"ס־מאן אדער אן אנדער מיליטערמאן אויף דער פאברויק וועגן ארבעט, מיינען מיר אז דאס איז מען געקומען אונדז צונעמען.

דעם ווינטער 1943 האבן מיר געדארפט מאכן אין אונדזער צעך 40 שלאפצימערן מעבל פאר דעם קאוואלער בעביטס־קאמיסאר. דער בעביטס־קאמיסאר איז געווען דער באווסטער סאדיסט, וואס האט אויסגעשאסן דאס קאוואלער יידנטום. און אט דער מערדער איז געווען אן אפטער גאסט ביי מיין באנדיט — דעם דירעקטאר פון דער פאברויק — און ער פלעג אויך קומען אפט אין פאברויק ארויין און איך פלעג דארפן שמועסן מיט אים וועגן דעם מעבל, וועו עס וועט פארטיק ווערן אא"ו.

שטעלט אייך פאר אונדזערע הערצער וועו דער באנדיט פלעג זיך דערנענטערן צו אונדז.

כמעט יעדן טאג פלעגן מיר האבן אזעלכע בלוטיקע געסט מיט וועלכע מיר פלעגן מוזן שמועסן, רעדן אין ענטפערן אויף זייערע פראגעס. דאס הארץ פלעג זיך אפשטעלן וועו זיי פלעגן זיך דערנענטערן צו אונדז. די נערוון האבן געדארפט זיין פון שטאל וואס זיי האבן דאס געקענט אויסהאלטן און מען האט געדארפט אלץ אריבערגיין מיט שטילשווייגן און טאן די טאג־טעגלעכע ארבעט.

דערצו נאך האב איך געהאט ענוג צרות פון די גויאישע ארבעטער. זיי פלעגן יעדן טאג צוגענענען אין פאברויק פארשידענע געצייגן, פאסן פון מאשינען און אנדערע וויכטיקע און נייטיקע זאכן. איך פלעג מוזן לויפן און זיך נישט־וויסנדיק מאכן. וויל מען האט זיך נישט געטארט שאפן קיין שונאים צווישן זיי, איך פלעג אויך מוזן פארדעקן זייער סאבאטאזש־ארבעט, זייער פוילקייט. אזוי ארום פלעגן מיר: איך, מיין וויב און ווערניק, ארבעטן איבער די כוחות בכדי נושא־חן זיין ביי אלעמען אז מען זאל אונדז לאזן ווייטער לעבן.

אין אזעלכע שווערע איבערמענטשלעכע איבערלעבונגען האבן מיר דורכגעמאכט דאס גאנצע יאר 1943. אינדערפרי האט מען געווארט אויף דעם אוונט און

ביינאכט האָבן מיר געוואָרט אויפן טאָג. א יאָר פון שוועָרע, פיינלעכע, מאָראַלישע איבערלעבונגען איז דאָס געווען, א יאָר פון שרעק און פסיכישע קאָנווולסיעס. מיר האָבן אָבער שוין מער נישט געקענט דאָרט בלייבן. די טאָג-טעגלעכע שרעק האָט זיך אזוי אינגעגעסן אין די ביינער, אז זי האָט ממש פאַרסמט אונדזער לעבן, צוגע־נומען דעם שלאָף ביינאכט און די זיכערקייט בייטאָג.

איין געדאַנק איז געווען: אַנטלויפן צו די פאַרטיזאַנער. אָבער וווּ אזוי מאַכט מען דאָס? בייטאָג אַנטלויפן צו די פאַרטיזאַנער איז געווען נישט אזוי גרינג. ביינאכט האָבן מיר נישט געקענט אַרויסגיין פון פאַבריק ווייל א שטאַרקע וואַך פון פופציק סאָלדאַטן האָט געהיט. דערצו נאָך איז די פאַבריק געווען אַרומגעצוימט מיט א הויכן פלויט פון 2½ מעטער און אין דער הייך — אַן עלעקטרישער דראָט. דער געדאַנק אָבער נישט צו גיין א לעבעדיקער צום גרוב, נאָר בעסער אומקומען מיט געווער אין דער האַנט איז געווען שטאַרקער פון אַלע שרעקן און מיר האָבן בא־שלאָסן איבער אַלע שטערונגען אַנטלויפן פון דער פאַבריק צו די פאַרטיזאַנער.

מיר האָבן חוין דעם געדאַנקפן באַקעמפן אַן אַנדער שוועריקייט. מיין פרוי האָט בשום אופן נישט געוואָלט פאַרלאָזן די פאַבריק און אַוועקגיין אין די וועלדער. א גאַנץ יאָר האָבן וועריק און איך געפירט א קאַמף מיט מיין פרוי וועגן דעם. זי האָט אָבער אַלץ געטענהט, אז אויב מיר וועלן אַרויסשטעלן א פוס וועט מען אונדז כאַפּן און גלייך דערהרגענען. וועג איך האָב געזען, אז מיט לאַגישע וועגן וועל איך מיין פרוי נישט איבערצייגן, האָב איך איר אָנגעהויבן צו שרעקן, אז אויב זי גייט נישט מיט אונדז, וועלן מיר זי איבערלאָזן און מיר וועלן אַליין אַנטלויפן. זי וועט דאָ אום־קומען און מיר וועלן איבערלעבן דעם היטלעריזם און קומען בשלום קיין ארץ־ישראל.

הכלל, מיין וויב האָט מסכים געווען.

מיר האָבן באַשלאָסן צו אַנטלויפן זונטיק דעם 10טן יאָנואַר, פונקט א יאָר מיט א טאָג נאָך דער אויסראָטונג פון די לעצטע יידן.

זעקס אַזייגער אינדערפרי, ווען עס בייטן זיך די אַרבעטער; די נאַכט-וועכטער גייען אַרויס און די טאָג-אַרבעטער קומען אַריין, האָבן מיר זיך אויסגעמישט מיט די אַרויסגייענדיקע אַרבעטער און מיר האָבן בגנבה פאַרלאָזט די פאַבריק. מיר האָבן גאָרנישט מיטגענומען מיט זיך, כדי קיום מען כאַפּט אונדז זאָל אויף אונדז נישט פאַלן קיין חשד.

עס איז אונדז געלונגען אַרויסצוכאַפן זיך, אז קיינער זאָל אונדז נישט באַמערקן. אין דרויסן איז געווען פינצטער. דער פרימאַרגן איז געווען א פראָסטיקער, די וועגן פאַרשנייט און מיר לאָזן זיך מיט האַסטיקע טריט אַלץ וויייטער און וווייטער פון דער פאַבריק. מיר גייען אין דער ריכטונג צו דעם וואַלד ל י פ י נ ע ס, מיר גייען אין א פאַרקערטער ריכטונג נישט צו אונדזער שטעטל צו ווייל מיר האָבן מורא, אז אויב נאַכיאָגן וועט מען אונדז נאָכיאָגן אויף דעם וועג קיין ראָטנע כבן גייען מיר אין דעם דאָזיקן וואַלד, ווייל מיר האָבן געהערט, אז דאָרטן גיפינען זיך פאַרטיזאַנער. נישט ווייט פון זאַבאַלאָט האָבן מיר אַנגעטראָפן א „יעזערע" (אַזיערע), וואָס איז געווען פאַרפרוירן. מיר שניידן זי דורך אַלכסונדיק און לאָזן זיך איבער איר צום וואַלד. איך פאַראוואָס און מיין פרוי און שלמה וועריק נאָך מיר. אויפן וועג זאָג איך צו מיין פרוי:

— חער, דבורה, איצט ביסטו נישט מיין פרוי, מיר זיינען צוויי באַזונדערע מענטשן. איינער פון אונדז מוז זיך ראַטעווען. אויב מען וועט מיר נאָכשיסן און איך וועל פאַלן, זאָלסטו זיך נישט אָפּשטעלן און באַווייזן מיך, דו דאַרפסט וויי־טער גיין צו דיין וועג.

ווען מיר זיינען אָפּגעגאַנגען א קילאָמעטער, זאָג איך צו מיינע מיטגייער:

— איצט בין איך שוין רואיק! נו, קיין לעבעדיקער וועלט איך שוין צו דער גרוב נישט גיין!

מיט א שעה שפעטער זיינען מיר שוין געווען אין וואלד. מיר רופן זיך אביסל אפ און מיר טראכטן אין וואסער ריכטונג זיך צו לאזן, ווו עס קענען זיין די פארטיזאנער. מיר לאזן זיך וויייטער אין וועג אט זיינען מיר שוין אויף דער צווייטער זייט פון וואלד. פון וויייטן זעט זיך א דארף, אבער מיר האבן מורא ארייצוגיין, ווער ווייס אויף וועמען מיר וועלן אנטרעפן. דערווייל קומט אונדז אן אנטקעגן א יונגער אוקראינער, שטעלן איך אים אפ און גיב אים א פרעג אפשר וויייסט ער דעם וועג וווהין מיר דארפן גיין?

דער שיגעץ באטראכט אונדז, ער דערקענט אונדז, אז מיר זיינען פון דער פאבריק און ער פארשטייט אויך וווהין מיר גייען, זאגט ער אונדז:

— גייט נישט אין דארף, דארטן שטייט איצט גראד דער שטאב פון דער אוקראיניישער מיליץ, גייט בעסער אין דער ריכטונג פון די ליפינעס, וועט איר טרעפן, וואס איר דארפט. מיר זיינען ארויס וויידער אין וואלד, געקראכן דורך נישט אויסגעטראטענע וועגן דורך קוסטעס און פארוואקסענע שטעגן און מיר זעען קיינעם נישט.

דער זייגער איז שוין ניין, צען, עלף. מיר בלאנדושען אלץ אין וואלד און מיר זויסן נישט וווהין וויייטער צו גיין. דערווייל דערזעען מיר פון דער וויייטנס א כוטאר פון עטלעכע גוישע הייזער. דבורהן לאזן מיר זיצן אין וואלד און איך מיט וועריקן באשלוסן ארויסצוגיין אין כוטאר פרעגן, אויב זיי וויסן ווו עס געפינען זיך די פארטיזאנער.

נישט וויייט פונעם ערשטן הויז טרעפן מיר א שיגעץ, וואס שפאלט האלץ. איך גיב מיט מוט און טו א פרעג דעם שיגעץ:

— זאג מיר ווו געפינען זיך די רויטע פארטיזאנער?

דער שיגעץ דערשרעקט זיך און וויל נישט ענטפערן. מיר הייבן אים אן צו בעטן, אז ער זאל אונדז זאגן, פרעגט ער אונדז, ווער מיר זיינען. דערציילן מיר אים אז מיר זיינען יידן און מיר זיינען אנטלאפן פון דער זאבאלאטער פאבריק און מיר זוכן די פארטיזאנער.

דערהערט, אז מיר זיינען יידן, וועדט ער פריילעך און ער זאגט צו אונדז:

— אויב איר זייט יידן, וועל איך אייך זאגן ווער איך בין. איך בין אויך א פארטיזאן, איך בין א פאבריגדלער — אן אינפארמאציע־געבער פאר די פארטיזאנער. ער באגריסט זיך מיט אונדז וואריעם זאגנדיק: איר זייט מיינע חברים. ער גיט אונדז דעם פלאן, וווי אזוי מיר זאלן גיין כדי מיר זאלן אנקומען צו די פארטיזאנער. ער הייסט אונדז גיין דורך די בלאטעס און קוסטעס און אין דעם ערשטן כוטאר וווהין מיר וועלן אנקומען וועלן מיר טרעפן די ערשטע טיילן פון דעם פארטיזאנען־אטריאד אויף דעם נאמען פון מארשאל זשוקאוו.

מיר זיינען געווארן זייער פריילעך און האבן הארציק באדאנקט דעם שיגעץ און מיר זיינען אוועק אויף דעם אנגעווויזענעם וועג. ווען מיר זיינען אפגענאנגען א דריי קילאמעטער זיינען מיר אנגעקומען אין א קליין דערפל אויף דער וויסרוסישער ערד — אין דעם געגנט וואס געהער שוין צו מאלאריטער ראיאן.

מיר האבן גלייך אנגעקלאפט אין דער ערשטער שטוב און מיר האבן אן קונצן א פרעג געטאן, וווו געפינען זיך די פארטיזאנער. די פויערים פון דער שטוב האבן געהויבן מיט די פלייצעס, זיי פארשטייען אפילו נישט וואס מיר פרעגן. מיר האבן פארשטאנען אז זיי האבן מורא, אבער ווען זיי דערהערן פון אונדז, אז מיר זיינען יידן, וואס די דייטשן האבן אונדז געהאלטן אין זאבאלאטער טארטאק, אזוי האבן זיי

שוין אַנגעהויבן צו רייַדן אַנדערש מיט אונדז. זיי האָבן אונדז דערציילט, אַז זיי האָבן טאָקע געהערט אַז דריי יידן זיינען געבליבן לעבן און זיי אַרבעטן אין זאַבאָ־לאָטער טאָרטאָק.

אין דעם מאָמענט איז צו אונדז צוגעקומען אַן אַלטע פרוי און זאָגט אונדז אַזוי:

— איצט וועט איר שוין לעבן, די פּאַרטיזאַנער זיינען איצט נישטאָ, זיי שטייַגן ערגעץ אין די וועלדער, אָבער זיי קומען כּמעט יעדן טאָג אַהער.

און אַ יונג מיידל רופט זיך אַן:

— אויב איר ווילט וועל איך אייך באַלד אַוועקפירן צו די פּאַרטיזאַנער. אין דעם צווייטן כּוטאָר דאָרטן שטייט אין אַ גרופּע פון דעם אָטריאַד.

דערווייל אָבער גרייט מען דעם טיש פּאַר אונדז, מען טראָגט אונדז זייער פּריינדלעך צו צום טיש עסן און טרינקען. מען שלעפּט פון אונדז אַראָפּ די צערי־סענע נאסע שיך און קלייַדער און מען טריקנט זיי אויס. מיר עסן אָפּ, טרינקען אָפּ וואַרעמען זיך אָן און גלייכן אָביסל אויס די גלידער און אויפן האַרצן ווערט פּריי־לעכער. אין דעם מאָמענט עפנט זיך אויף די טיר און עס קומט אַריין אַ מיידל און זאָגט:

— איר האָט גליק, עס פּאַרט פון אָטריאַד דער אָפּראָוויזאַציע קאָמאַנדאַנט מיט זיינע פּיר געהילפֿן. זיי פירן מיט זיך פּיר פורן מיט ברויט פּאַר די פּאַרטיזאַנער.

די פּאַרטיזאַנער גרופּע איז צוגעפּאַרן צו דער שטוב מיט פרייַלעכע, לוסטיקע געזאַנגען. גלייך איז דאָס מיידל צו זיי אַרויסגעגאַנגען און האָט זיי דערציילט, אַז אין שטוב זיינען דאָ דריי יידן, וואָס זיינען אָנטלאָפֿן פון זאַבאָלאָטער טאָרטאָק און ווילן זיך אָנשליסן אין די פּאַרטיזאַנער.

זיי היימען אונדז אַרויסקומען. מיר גייען אַרויס. דער קאָמאַנדאַנט פרעגט אונדז אויס פון וואַנען מיר זיינען און אויב מיר האָבן עפּעס דאָקומענטן. דערציילן מיר אים, אַז מיר זיינען פון ראָטנע און אין נעם אַרויס מיין רוסישן פּאַספּאָרט וואָס איך האָב די גאַנצע צייט אויסגאַהאַלטן פּאַר דער צייט פון דער נאַצישער ממשלה אין ווייַס אים.

זיי ווערן גלייך מיט אונדז גוטע חברים, קומען אַריין אין שטוב און מען וועט זיך ווידער צו אַ נייער סעודה. אויף דעם טיש שטעלט מען אַרויף פון אַלע־פֿאָם גוטס. מען עסט און מען טרינקט, מען מאַכט אַ לחיים און גראָד מיט אמתער רוסישער „וואָדקא", וואָרום פּאַרטיזאַנער אַן „וואָדקא" ריכּרן זיך נישט.

מיר האָבן אַזוי פּאַרברענט ביז פּאַרנאַכט, ווען אין דרויסן איז שוין געווען גוט פינצטער. מיר געזעגענען זיך מיט דער פּריינדלעכער ווייסרוסישער משפּחה און מיר גייען שוין מיט די פּאַרטיזאַנער.

מיין פּרוי האָט מען אַרויפגעזעצט אויף אַ פּור און מיר אַלע גייען צופּוס נאָך די וועגענער מען גייט און מען שיסט דעם גאַנצן וועג. אויפן וועג זינגט מען פּאַרטי־זאַנער לידער און מיר זינגען אויך מיט מיט זיי, פּונקט ווי מיר וואָלטן שוין געווען אַלע פּאַרטיזאַנער. מיר גייען לוסטיקע, פרייַלעכע. מיר ווייסן, אַז וואָס עס זאָל נישט זיין, אויב מיר וועלן אַפֿילו פאַלן אין קאַמף, אָבער לעבעדיקערהייט וועלן מיר שוין צום גרוב נישט גיין.

די פּאַרטיזאַנער האָבן אונדז אַפּגעפּירט עטלעכע קילאָמעטער, אַריינגעפירט אין אַ כוטאָר צו איינעם אַ ווייסרוסישן פּויער און אונדז דאָרט איבערגעלאָזט אויף אכט טעג. זיי האָבן אונדז אויך איבערגענעבן אַ דאָקומענט, אַז מיר גהערן אין דעם זשוקאָוו־אָטריאַד.

די פּאַרטיזאַנער זיינען געווען זייער פּאָרזיכטיק בייַם אַננעמען נייַע מיטגלי־

דער. זיי פלעגן שטענדיק אויספרווון די נייע חברים, צי זיי זיינען נישט קיין שפיצ־נען אונטערגעשיקטע פון די נאצים.

8 טעג זיינען מיר געווען ביי דעם וויסרוסישן פויער, האוורילע האט ער גע־הייסן. אין די וויטערדיקע וואכן זיינען מיר געווארן אינטימער מיט די פארטיזאנער און זיי האבן אונדז שוין אלץ געטרויט. מיר האבן עמאצט ניטיקע זאכן פאר די פארטיזאנער ווי העמדלעך צו די ביקסן און אנדערע ארבעטן. מיר האבן זיך כמעט באשעפטיקט ביי אונדזער פאך.

דעם גאנצן ווינטער 1943 האבן מיר געלעבט פראנק און פריי. מיר האבן זיך אויסבאהאלטן אין די כוטארן און אין די דערפער. אונדזער אויפגאבע איז געווען צו שטערן די ארמייען דאס פאלן צום רוסישן פראנט. מיר האבן געדארפט אויפרייסן באנען מיט מיליטער און מיט פראוויאנט, וואס מען פירט פאר די נאצישע חילות. די בעסטע אויפרייסער פון די באנען זיינען געווען די גרוזינער. זיי האבן זיך זייער שמארק אויסגעצייכנט אין דער דאזיקער ארבעט.

בכלל אבער זיינען צווישן די פארטיזאנער געווען זייער א סך וויסרוסן, אוק־ראינער, פאליאקן און ציגיינער.

אין חודש מארץ איז אונדזער לאגע געווארן געפערלעך. אין אירע ארט האבן זיך צונויפגעקליבן צוויי פארטיזאנער־אטריאדן: אונדזערער — דער זשוקאוו־אט־ריאד און דער וואראשילאוו־אטריאד.

אין דעם וואראשילאוו־אטריאד זיינען קיין יידן נישט געווען. דער פראנט האט זיך דערנענטערט צו קאוולע. דעם שונאם ארמייען זיינען געווען נישט וויט פון אונדז און מיר האבן זיך נישט געקענט רירן מיט אונדזערע אפעראציעס צו שטערן דעם שונא.

יעדן טאג פלעגט מען מאכן אויף אונדז אנפאלן און אנגרייפן דורך יבשה און לופט און עס איז באלד נישט געווען קיין ווינקל פאר אונדז ווו זיך צו באהאלטן.

אין יענער צייט האט מען צוגענומען פון אונדז שלמה ווערניק און מען האט אים אריבערגעשיקט וויטער אין אן אנדער אטריאד.

ביסלעכווייז האבן זיך די סאוועטן דערנענטערט צו קאוולע, מען האט שוין אויך איינגענומען ראטנע, אלע געגנטן ארום זיינען שוין באפרייט און מיר זיינען בלויז די איינציקע, וואס געפינען זיך אין דער קלעם. ערשט איצט הייבן זיך אן אונדזערע צרות. די צאל פארטיזאנער פארגרעסערט זיך ביי אונדז פון טאג צו טאג. עס קומען אן צו אונדז פון אנדערע געגנטן פארשידענע פארטיזאנער אטריאדן, וואס זיינען ארומגערינגלט געווארן פון די נאצים און זיי האבן זיך דורכגעריסן צו אונדז אין די שאצקער וועלדער.

נאך ערגער ווערט די לאגע ווען די נאצים געלינגט ארויסצוטרייבן צוריק פון קאוולע און פון ראטנע די סאוועטן. מיר ווערן דעמאלט איינגעקלאמערט ווי אין א רינג און עס דראט אונדז פולשטענדיקער אומקום.

און טאקע דעם 5טן מאי 1944 זיינען די דייטשן געקומען אויף אונדזערע שפורן, זיי האבן אונדזערע אטריאדן ארומגערינגלט פון אלע זייטן מיט פיר דיוויזיעס מי־ליטער, טאנקן און מאשינען־געווערן, דערצו נאך האט פון דער הייך געהאנגלט מיט באמבעס. די שלאכט האט געדויערט צען טעג. פון ביידע זייטן זיינען געווען מאסן־פארלוסטן. די בעסטע פארטיזאנער־אטריאדן אונדזערע האט מען צעקלאפט, טויזנ־טער פארטיזאנער האבן זיך אליין געמוסן דאס לעבן, בכדי נישט ארויסצופאלן אין די הענט פון די נאצים.

די רעשטלעך וואס זיינען געבליבן לעבן ארגאניזירן זיך פונדאסניי, אבער דאס לעבן ווערט שווערער פון טאג צו טאג. מיר זיינען ארומגערינגלט פון אלע זייטן און

מיר באהאלטן זיך אין זומפן און בלאטעם. די ארומיקע באפעלקערונג ווערט אומ־פריינטלעכער צו אונדז, ווייל די דייטשן האבן פארשפריט בלעטלעך, אז זיי האבן שוין איינגענומען צוריק קיעוו און זיי מאכן נייע אפענסיוועס און זיינען זיכער, אז דער זיג איז זייערער.

פארקערט, אבער, באראוקט אונדז דורך ראדיא דער רוסישער געזעראל־שטאב: מען גיט אפ אלע טאג באריכטן פון נייע זיגן און זיי טרייסטן אונדז, אז נאר אינ־גיכן הייבן זיי אן א נייע אפענסיווע וואס ווערט ענדלעך צעקלאפן דעם שונא. די פויערים אבער גלייבן עם נישט. זיי זאגן אז דאס איז פראפאגאנדע.

אלע נאכט ווארפט מען אונדז ארא דורך פאלשירמס נייטיקע זאכן צום עסן און צום קאמף מיטן שונא. מיר באשליסן ווייטער צו אנטוויקלען א טעטיקייט און צו קעמפן קעגן די נאצישע כוחות.

און טאקע דעם 18טן יוני האט זיך אנגעהויבן דער אנגריף פון די סאוועטישע ארמייען. מיט שטורעם און גוואלדיקן אימפעט האבן זיי זיך א לאז געטאן אויף די נאצים און במשך פון צוויי וואכן האבן זיי צעקלאפט די ריזן־ארמיי פון די דייטשן. דעם 3טן יולי האבן זיי איינגענומען קאוולע, ראטנע און זאבאלאט און דעם 4טן יולי 1944 זיינען מיר שוין געווען פריי.

דעם דאזיקן היסטארישן טאג וועל איך געדענקען מיין גאנץ לעבן.

א מצבה געשטעלט אין דייטשלאנד. רעכטס:
דבורה בארג, אייניקל פון נחום פריכאדער
און א. בארג.

אונדז, אלטוואַרג, האָט מען תיכף באַפּריט, געהייסן גיין אהיים און זיך פאַר־נעמען מיט העלפן צוריק בויען דאָס לאנד. דאָס יונגווארג האָט מען פֿאַריינגענומען אין דער ארמיי. דעם 5טן יולי האָבן מיר, איך און מיין פרוי זיך געלאָזט גיין צוריק קיין ראָטנע. מיר זיינען געגאנגען דורך דעם זעלבן וועג, וואָס מיר זיינען געקומען אהער. די וועגן זיינען גיוועזן פול מיט מיליטער. אַלע האָבן זיך געגריסט מיט אונדז פריינדלעך. די באַקאנטע פויערים וואָס האָבן אונדז באַגעגנט האָבן זיך מיט אונדז געפרייט, געקושט זיך אַזש פאַר שימחה.

דעם זעלבן טאָג זיינען מיר אַנגעקומען קיין זאבאלאָט. אין זאבאלאָט האָבן מיר געטראָפן א גאנצן חורבן. דאָס דאָרף פאַרברענט, די פאַבריק אויפגעריסן, מען דער־קענט אַפילו נישט דאָס אָרט וווּ די פאַבריק איז געווען. מיר גייען איבער די גאָסן און גלייבן נישט די אייגענע אויגן. איז עס אמת, אַז מיר זיינען פריי, איז עס אמת, אַז מיר דאַרפן שוין פאַר קיינעם נישט מורא האָבן?

מיר טרעפן זיך מיט באַקאנטע פויערים פון דאָרף, דערציילן זיי אונדז, אַז אין דעם טאָג וואָס מיר זיינען אַנטלאָפן איז די ס״ס געלאָפן אונדז זוכן אויף דער ליניע קראָסקע־ראָטנע. האָבן זיי אויפן וועג אַנגעטראָפן צוויי פויערים און א פויערטע וואָס זיינען געגאנגען קיין קראסקע שלאָגן אייל, האָבן זיי אַנגעהויבן צו שרייען צו זיי, אַז זיי זאָלן זיך אַפּשטעלן, האָבן זיי זיך דערשראָקן און האָבן אַנגעהויבן צו אַנטלויפן. האָט מען זיי נאָכגעשאָסן און אַלע דריי וווּעקגעהרגעט. די ס״ס־לייט זיינען געווען זיכער, אַז דאָס האָבן זיי אונדז דערהרגעט.

וווייטער האָבן מיר דערציילט די ארבעטער וואָס זיינען געווען מיט אונדז אויף דער פאַבריק: וועָן דער דירעקטאָר איז אַריינגעקומען, וווּ זיין שטייגער איז געווען, ניין אַוייגער אויף דער פאַבריק האָט ער גלייך א פרעג־געטאָן אויף אונדז, וווּ מיר זיינען? און וועָן די ארבעטער האָבן אים געענטפערט, אַז זיי וויסן נישט האָט ער א שמייכל געטאָן און האָט געזאָגט:

— א, זיי זיינען שוין געווים פאַרטיזאנער!

דעם 6טן יולי איז דער פרי זיינען מיר אַרויסגעגאנגען פון זאבאלאָט אויף דעם וועג קיין ראָטנע. דער וועג איז באַלויכטן מיט א שיינער פרימאָרגנדיקער זון. אויפן האָרצן איז געווען פריילעך: מיר לעבן, מיר האָבן דערלעבט דעם נצחון, מיר גייען צוריק אַהיים. וואָס מער מיר האָבן זיך אַבער דערנענטערט צו ראָטנע, אַלץ וויניי־קער איז געוואָרן אונדזער פרייד. עס האָט אונדז אַנגעהויבן צו נאָגן א וווייטיק, א צער: — וווהין גייען מיר? וועמען וועלן מיר דאָרטן טרעפן? איז דאָך ראָטנע געווען א שטעטל פון קרוב 2.500 יידישע איינוווינער, וועלן מיר עמעצן פון זיי טרעפן? וועלן מיר טרעפן עמיצן פון דער משפחה?

מיר זיינען שוין אין זשירין, פון זשירין גייען מיר קיין פראָצאָד. אַלע וועגן זיינען איבערפולט מיט מיליטער, מיט מאַשינען, טאַנקן פון אַלע סאָרטן. די רויטע ארמייער נעמען אונדז אויף זייער פריינדלעך און וועָן זיי דערווויסן זיך, אַז מיר זיינען פאַרטיזאנער דערפריַען זיי זיך מיט אונדז און וויינטשן אונד אַלדאָם גוטס.

און אָט זיינען מיר שוין אין פראָצאָד. מיר גייען פאַרבי די קברים פון אונד־זערע טייערסטע, פון אונדזערע נאָענטסטע. די פויערים וווייזן אונדז אָן פון וווייטן די ערטער וווּ די עקזעקוציע איז פאָרגעקומען. מען דערקענט גאָרנישט. די ערד איז אויסגעגלייכט, דער גרעלער זאמד שיינט אנטקעגן דער זון וווּ ער וואָלט גאָרנישט אין זיך באַהאלטן. מיר וויליַן צוגיין נענטער צו די קברים, די פויערים לאָזן אונדז נישט, זיי זאָגן אז דאָרט איז יעדער טריט מינירט און אַלע שעה ריַיסן דאָרט אויף מינעס. די פאָר קילאָמעטער פון פראָצאָד קיין ראָטנע איז אונדז שוין גרעוועז זייער

שוועך צו גיין. איינס, זיינען מיר שוין געווען זייער מיד און צווייטנס — שוועך אנגסטן זיינען אונדז באפאלן: וווהין גייען מיר? וועמען וועלן מיר טרעפן?

דאך גייען מיר. מיר ווילן שוין וואס גיכער זען די שטאט, אפשר זיינען נאך פאראן יידן, אפשר איז עמעצער דאך געבליבן. מיר קומען אלץ נענטער צו דער שטאט, אונדזערע הערצער קלאפן שטארקער. מיר דערזען פון דער ווייטנס א חרובע צעקלאפטע שטאט. אפשר א צוואנציק הייזער זיינען געבליבן. א שטראם טרערן האט א שלאג געטאן אין די אויגן און מיר האבן זיך צעווויינט. מיר זיינען צוגעקומען צו יענטעלם בריק, ערשט די בריק איז אויפגעריסן. סאוועטישע זעלנער מאכן א נייע בריק, דערווייל אבער האט מען געמאכט א פראוויזארישן בריק פון קלעצער אנגעלייגט אויף קלעצער און די מחנות ציען אויף דעם בריק אויף צו יאגן דעם שונא. מיר גייען אריבער די בריק, מיר דערזעען אז אויך דער קלויסטער איז פאר־ברענט, די „שקאלעס" פארברענט און אלע געביידעם פון שאסי און פון די הויפט־גאסן. קיין ציווילע מענטשן זעט מען בכלל נישט. אלע זיינען זיך צעלאפן אין די וועלדער און די דערפער. ערשט איצט הייבן זיך אן צונויפקומען די „מיעשטשאנעס" פון די כאהעלטענישן. מען קומט פון די וועלדער און פון דער רוסישער זייט. איך הייב זיך אן נאכצופרעגן אויף יידן, קיינער ווייסט נישט. אין ראטנע זיינען מיר געווען די ערשטע יידן וואס זיינען געקומען.

א גרופע געראטעוועטע ראטנער פרויען אין מינסק.

די אוקראינער — אונדזערע פריערדיקע שונאים — אז זיי האבן אונדז דערזען האבן זיי אונדז אנגעהויבן קושן, ארויסטראגן אונדז עסן פון דעם בעסטן. מען ווייל שוין ווידער ווערן חברים ווי אמאל פארן אומגליק. זיי דערציילן מיר אויך, אז מיין ברודער לעבט, ער איז אין מאניעווישי, זיי דערציילן אונדז פון נאך א פאר גערא־טעוועטע יידן, אבער קיינער איז דערווייל נאך נישטא.

מיר דערנענטערן זיך מערער צו דער שטאט, אונדזער שטוב שטייט א צע־

קלאפּטע א חרובע. גויים שבנים פּאַרבעטן אונדז צו זיך, מיר איז אַבער דערווידער זייער פּאַרבעטונג, ווייל איך וויים, אז זיי זיינען אונדזערע שונאים און נישט קיין קלייניעם חלק האָבן זיי צוגעטראָגן צו דער אויסראָטונג.

איך האָב אַבער קיין ברירה נישט געהאט. מיר זיינען אַריין אין א שטוב פון א קריסטלעכן שכן, מיין פּרוי קען זיך נישט באַהערשן, זי פּאַלט אַריין אין א היסטעריש געווויין. זי וויינט, זי האָקט זיך קאָפּ אין וואַנט, עס איז איר אוממעגלעך צו באַרואיקן.

איך לאָז איבער מיין פּרוי אין שטוב פון מיין שכן און איך לאָז זיך שווער אי־בער די גאסן. די גאסן זיינען פּאַרוואקסן מיט ווילדע קרייטעכער און גראָז. נישטא קיין זועגן און סטעזשקעס, אַלץ איז פּאַרוואקסן. איך בלאָנדזשע צווישן חורבות און ווילדע קראָפּיווע: דאָ האָט געווויינט מיין טאַטע, מיין ברודער, מיין שוועסטער, מיינע פרייַנד, מיינע חברים. ווו־נישט־ווו שטאַרצט אַרויס פון צווישן חורבות א

א גרופּע ראַטנער פּליטים אין מינכען (דייטשלאַנד) ביי א הזכרה־אַקט.

חייקע א גאַנצע וואָס קוקט מיט אויסגעשלאָגענע פענצטער אויף דעם אָרום. דער גאַנצער מאַרק איז לייַדיק, חרוב ונחרב. איך גיי אַריבער דעם מאַרק, איך קום אַריין אין יאַטקע גאָס פון דאַרטן אין דער שול־גאָס. אין שול־גאָס שטייען נאָך אייניקע שטיבער צעקלאַפּטע, אָט גיי איך פאַרבי פאַר מיין חבר מענדל בלאַטט שטוב. איך גיי אַריין אינעווייניק און איך דערזע דאַרט א מוראַדיקן חורבן. די פענצטער און די דילן אויסגעריסן און א צוג־ווינט האָט זיך צעהוליעט ווי אויף א שדים־חתונה. איך שטיי אינמיטן שטוב און וואַרט אויף א נס: אפשר וועט זיך עמיצער באַווייזן, אויב נישט קיין לעבעדיקער מענטש זאָל כאָטש זיין א קול פון די קדושים. אַבער קיין נסים געשעען נישט. איך גיי אַרויס און גיי ווייטער. פון די בתי־מדרשים איז קיין אייניער נישט געבליבן. אויף דעם פּלאַץ האָב איך געפּינען טייל פון ספרי־תורות. איך הייב זיי אויף און טראָג זיי אויף מיינע הענט.

מיט א פּאָר טעג שפּעטער זיינען געקומען קיין ראַטנע די ברידער איציע און

אליה בלאָוושטיין, מיין ברודער אליה-בער, מארגאַלצע די פראַכאַדער מיט איר קינד, יחיאל וויינער.

אין א פאַר וואָכן אַרום איז אויך געקומען פערל זוערניק, רייצע קלאדנער און א יידישע פאַמיליע פון פיר מאן פון ק א ר ט י ל י ס . צוזאמען זיינען מיר געווען דרייצן מאן. אין א פאַר חדשים אַרום איז אויך צוגעקומען פרומע בערגעל.

איך האָב אַבער שוין נישט געקענט ווײַנען אין ראַטנע, ווייל מיין פרוי פלעגט אַלע טאָג אַוועקגיין אויף די קברים און דאַרט וויינען און פלעגט אַפט דאַרט פאַלן אין חלשות. די גוים פון די אַרומיקע דערפער פלעגן זי אַפט ברענגען א האַלב-טויטע אין שטוב אַריין. מיר זיינען פון ראַטנע אַפגעפאַרן קיין קאָוולע. דאַרטן האָבן מיר — צוזאמען מיט נאָך צוואנציק יידן — אַפגעלעבט א 9 חדשים, פון דאַרט זיי-נען מיר אַוועק אין דער אַמעריקאנער זאָנע פון דעם אַקופירטן דייטשלאנד. אַליין, בידים, געמומען אויף זיך דעם נייעם גלות, גלות דייטשלאנד.

די חשפחה רייף געזעגנט אליהו־יצחק רייף (שטייט אין דער מיט) ביים אָפּפאָרן קיין אַרגענטינע (היינט אין אַרגענטינע).

א תנאים־צוזאַמענקום ביי ר׳ מענדל ווייגטרויב (דער ווידריניצער).

אַ פאַמיליע־בילד — אַ תנאים ביי היה־רחק רייף און מאַטל טערנעבליט. עס זיצן אויבנאָן: דאָבע רייף און איר פאַטער ישעיה פייגעליס. איינער פון די עלטסטע יידן אין ראַטנע.

אַ שבע ברכות ביי דער פאַמיליע פוקס. חתן־כלה נפתלי אשכנזי און מינצע פוקס (געפינען זיך אין אַרגענטינע).

שלמה פערלמוטער

בלעטלעך פון א טאגבוך

4טן יולי 1941. —

ס׳איז געשען בייטאג.

כ׳בין געשטאנען מיט נאך יידן ביי דער שולע, ס׳איז אויסגעוואקסן פאר אונדז א יינגער הויכער מענטש מיט א ווייסן פראק אן שווארצע הויזן. אין זיין אויסגעשטרעקטער האנט האט ער געהאלטן א רעוואלווער:

— לאזשים! ניע סמאטרי! סטרעליאיו!... (לייג זיך, קוק נישט, איך שים!...)

א מאמענט און ס׳האט זיך דערהערט א ווילד שיסעריי. דערשראקענע טויבן האבן זיך גיך מיט א ציטער אויפגעהויבן פון ליבער קארשם דאך און זיינען פאר־שוונדן אין זייט פון דער באד. די זון — די באטאגיקע האט זיך ארונטערגעגליטשט, דאס שטעטל האט זיך פארטונקלט. אויף די גאסן זיינען ארויסגעשוומען באוו־פנטע אוקראינער.

— —

כ׳האב זיך נישט צוגעהערט צום באפעל „לאזשים" און בין אנטלאפן. צוויי קויזן האבן זיך ארויסגעשניטן אין לופט און מיך נאכגעיאגט. צעטומלט בין איך דערלאפן צו אונדזער שטוב.

— טאטעניו, מאמעניו — א פאגראם!... אנטלויפט!!...

די פענצטער זיינען געווען בריים צעפנט און כ׳האב געזען, ווי מ׳איז זיך גע־זעסן רואיק אן געטרונקען טיי. א בליין, אן אויגנבליק — און ס׳האט זיך געביטן די סיטואציע, מען וואלט אלץ. מ׳אנטלויפט — — — ווער ווהין עס קען. איך אליין האב זיך געלאזט צום טייך און זיך באהאלטן אין אטשערעט.

כ׳בין געלעגן, דער גאנצער קערפער איינגעטונקט אין וואסער. דעם קאפ אביסל ארויסגעשטעקט. ס׳פארניין מינוטן, כ׳הויב אן דערפילן די קעלט. עם קלאפט א צאן אן א צאן. די שיסעריין און געשריין הערן נישט אויף.

און כ׳האב געזען, ווי פון אונדזער שכנם שטוב (יצחק־הערש דעם בעל־עגלהם) פירט מען ארויס בנימין פריימאן. אכט געזונטע באנדיטן האבן אים געבונדן די הענט אויף הינטן. כ׳האב געהערט א שאס... בנימין איז טויט — — — דער צוויי־טן דרייסיק־יאריקער בנימין איז געווען א געזונטער יונג. ווען די אוקראינער האבן זיך ארויינגעריסן צו אים אין שטוב, האט ער איינעם מיט א האק צעשפאלטן דעם קאפ. שפעטער האבן זיי אים געכאפט און...

דער פאגראם האט זיך פארשטארקט פון מינוט צו מינוט. מ׳האט זיך אביסל פארטיידיקט. שפעטער אבער זיינען אלע ארויינגעפאלן אין יאוש. מ׳האט דאך געוווסט, אז הינטער די פליייצעם פון די אוקראינער פאגראמשטשיקעס שטייט די דייטשע מאכט. ארויסגעטריבן די יידן פון מארק, זיינען די אוקראינער צוגעטראטן

אויסצולייקן די הייזער. דאָס האָב אוּן גוטס איז הפקר געוואָרן, ווייל אַלע זיינען געלאָפֿן — אלע האָבן געזוכט פאַר זיך א מקלט.

די אַנפירערס פון פאַגראָם זיינען געווען אַט די דאָזיקע לייט:

1. אַנים זשוק — ווויינט אויף דער אַלטער שטאָט אַנטקעגן קלויסטער;
2. טאַקארסקי יאָסיף מיט זיינע זין, קריווא גאס 2 (אהרום דעם אפטייק);
3. קוראסעוויטש סטעפאן מיט דער משפחה, בשכנות מיטן לערער קעטשקער;
4. יאנצעוויטש מישא, אויפן שאָסי, קעגן קאָטינען, ביים ארייַנפאָר פון קאָוולע;
5. ליסאָווסקי יורקא אוּן וואניע, דעם „גענלן" פאָפּס בייַדע זין;
6. ביסטרימאָוויטש, דעם גענלן פאָפּס איידעם;
7. זשוק מיטיא — אַנים׳ס ברודער, אויף דער אַלטער שטאָט, נעבן קלויסטער;
8. סמאלטשוק מיקיטא, פון דאָרף יאקושי;
9. קאָטיוגק, פון דאָרף ווידראניץ;
10. דעינעקע, פון דאָרף ווידראניץ;
11. „סאליפאנקע", דער באָווסטער גנב אוּן גזלן פון שמענקי;
12. כארטאָן אוּן אַמיליאן — באָווסטע רוצחים פון אירניק; צו זיי איז צוגעקומען א גרויסע צאָל אוקראינער פון די דערפער: פראָכאָדי, ווידראניצע, זאָבריציע, וועלעמטשע, לוטשעטשי, זשיריטש, זדאמישליץ אוּן שמענקי. אַלע האָבן אַנטיילגענומען אין דער בלוטיקער שמחה.

איך בין אַרוים פון וואָלער אוּן צו א יידישער שטוב. די אַלטע צביה (אפרים קאָטליארס מאמע) מיט איר קליין אייניקל שטייט בייַם פענצטער אוּן ווויינט: „רבונו של-עולם"! „על קדוש - השם!". טרערן גיסן זיך פון אירע אויגן. זי זעט, ווי ס׳גייט די שחיטה; זי זעט, ווי צענדליקער אוקראינער ברעכן זיך אַריין אין יידישע הייזער; זי זעט, ווי דער עולם לויפט זיך באַהאלטן — אָבער זי איז שוין אַלט. האָט נישט קיין כוח צו לויפן, זיצט זי דעריבער אוּן קוקט אויס דעם טויט.

איך האָב זיך אַריינגערייסן צו איר אין שטוב ווי א צעדולטער. דאָס וואָלער איז געווען פון די מלבושים. כ׳וואָלט געוואָלט אַריינקריכן צו איר אין אויזון אַריין, אָבער וואָר שנעל בין איך אַרוים פון איר שטוב אוּן בין צוגעלאָפֿן מיט אימפּעט צו יאַנקל פראָסמאַנס פאָדערשטער טיר. מיט זאָבאָלאָטיער גאָס זיינען געגאַנגען דריי אוקראינער מיט נאַגאַנעס.

— עפּנט! האָט רחמנות! דאָס בין איך שלוימקע!

ס׳האָט זיך געעפּנט די טיר. דאָס האַרץ איז זיי אַרויסגעפאלן בעת מיין קלאפּן. ר׳ יאנקל — א גרויער זקן מיט דער לאַנגער שפּיציקער בארד איז געשטאַנען פאַר־בראָכן די העגט: „א ביטערע שעה איז געקומען!"... זיין ווייב מיט אַנגעגאָסענע אוּן צעשראָקענע אויגן רעדט צו זיך אליין...

אין דרויסן איז אָביסל פינצטערער געוואָרן. ביי יאנקל פראָסמאן אין שטוב האָב איך זיך קיין אַרט נישט געקאָנט געפינען. א סך מאָל בין איך אַרויף אויפן דאַך, האָב געקוקט דורך די פענצטערלעך אוּן צוגעהערט זיך צו דער גאָס. שיסע־רייען אוּן האַלאָקעס. אוּן, ווו דאָס האַרץ האָט בייז נביאות געזאָגט, הערן מיר פלוצים רייסן די טיר מיט געשרייען: עפּנט, זשידאָווסקע כאַראַ! מיר האָבן געשווינגן. די מערדער האָבן אַנגעהויבן ברעכן די טיר מיט כח. נישט לאַנג טראכטנדיק האָב איך זיך א וואַרף געטאָן פון שטוב דורכן פענצטער אין גאָרטן אַריין. זיך אַריינגע־

קאטשעט אין גרינוואַרג און באַהאלטן, האָב איך באַנומען איצט דאָס ערשטע מאָל וואָס עס הייסט פּאַגראָם... דאָס האַרץ האָט שטאַרק, שטאַרק געקלאַפּט און כ׳האָב מורא געהאט צו ברענגען אויפן געדאנק וווּ ס׳געפינט זיך דער טאטע, די מאמע מיט די ברידערלעך, דער זיידע און... וווּ באַהאלטן זיי זיך? צי זיינען זיי כאָטש אַנטלאָפן! ווי לאנג דאַרף זיך ציען א פּאַגראָם? מיט דעם אַנקום פון דער נאַכט האָט זיך די „שמחה" פּאַרשטאַרקט. פּאַרטיעס־זוייז צו 100 מאָן, מיט געשפּאַנען זיינען זיי פון אַלע דערפער געקומען קיין ראטנע, באַוואַפנטע מיט ביקסן און רעוואָלווערן.

א בילד פון מאָסקווע אין 1945. — דער ערשטער רעכטס איז שלמה פּערלמוטער די אַנדערע צוויי, אומבאקאנט.

שטילערהייט האָב איך זיך אויפגעהויבן. מ׳האָט געשאָסן אַרום און אַרום. היטנדיק זיך בין איך אַדורכגעקראָכן די גאַס. שפּעטער האָב איך זיך דורך געטנער און שטעכיקע פלויטן דערקליבן צו שעפע לאנגערם שטוב. אין ווינקל אירער לאָזט זיך אַריין אין אנאטאַליעס געטנער.

די נאַכט האָב איך פּאַרטריבן אין א ריזאַרע ביי אַנאטאַליען אין גאַרטן. ס׳איז געווען קאַלט. די מלבושים נאַס. די שטילקייט פון דער נאַכט פלעגן אָפט אינערריסן די קוילן־קנאלן און יידישע קרעכצן אין גאַרטן. דא זיינען געלעגן אַברהם גוטמאן (דער קראסקער) מיט זיין טאַכטער רייזל, בעריש דעם סופרס און נאָך יידן...

5טער יולי 1941 —

א קאַלטע נאַכט. דער טוי איז געפאלן. נאַענט צו טאָג האָבן אונדז שטאַרק אי־

בערגעשראָקן סנאריאדן־אויפרייסן און פליענדע שטיקער פייער. ס׳האָט זיך גע־
טרייסלט די ערד. אזוי זיינען דייטשן אריין אין ראָטנע.

אין דער פרי הער איך פלוצים:

— האלט! לאָם!

א הויכער מערדער, אַנגעטאָן אין גרינס שלעפט מיך ביים ארבל.

— „הענדע האָך, לאָם!" — שרייט ער צו מיר און איך פאַרשטיי נישט קיין
וואָרט. ער פירט מיך. אין זיין אויסגעצויגענער האַנט אַן אַנגעלאָדענער פלאָשער
(רעוואָלווער). אויפן וועג כאַפט ער נאָך יידן. די קאָלאָנע פאַרגרעסערט זיך. אַלע
האַלטן די הענט אין דער הויך, מ׳פירט אונדז אונטער א ביקסן־שמירה.
ווהין? — קיינער וויסט נישט. פאַרוואָם? — קיינער וויסט נישט. מ׳שלעפט מענער
פון 13 יאָר אַן. ס׳איז דינסטיק, ווי אויף צופיקענישי האָט זיך אויך געשטעלט א
שיינער זומערדיקער טאָג, אַן איין וואָלקנדל. פייגעלער זינגען, ביימער שושקען זיך
מיטן גרינגרן ווינטל וואָס ציט פון טייך... אומעטום לעבט מען, אַלץ פרייט זיך.
מ׳גיט אפילו א נייעם פילם, וועגן דעם מעלדן די פרישׂ־צעקלעפטע פלאָקאָטן אויף די
וועגט. אָן אין קאָפ אַריין קומט א ביאליק־אויסגאחזרטע שורה: כי קרא ד׳ לאביב גם
יחב, השמש זרחה, השטה פרחה והשוחט שחט. הונדערטער גיינן מיר איצט מיט
אויפגעהויבענע הענט אונטער דער דראָענדיקער ביקס. אומעטום פאַטרולירן דייטשן
אויפגעהויבענע הענט אונטער דער דראָענדיקער ביקס. אומעטום פאַטרולירן דייטשן.
יידן — טרייבט מען פון אַלע הייזער. די חתונה פארגרעסערט זיך.

— פאַרוואָם טרייבט מען אונדז? וווּ פירט מען אונדז? פרעגט איינער דעם
צווייטן, די פנימער זיינען קיין פנימער נישט. שרעק־מאסקעס, אויגן פארטיפטע
פרענען פ א ר ו א ם ? אין אזוי האָט מען אונדז פארפירט ביז צום שאַסיי מא־
גיסטראט קאָוולע־בריסק. און אויסגעשטעלט פון דער לינקער זייט אין רייע. אין
די גוטע צייטן פלעגט מען דאָ יעדן אָוונט מקבל־פנים זיין דעם קאָוולער אויטאָבוס,
אַקעגן די יידן זיינען אַנגעקומען א דריטהאלבן פאַליאקן און פופצן, נישט מער,
אוקראיניער אין זייט פון קלויסטער.

איך בין אויך געבראָכט געוואָרן אָהער. נאָר, פלוצים האָט א דייטש, איינער
פון די אויפקוקערס זיך צעשריגן אויף מיר: לאָם, קינדער, נאָך האום! נישט וויסן־
דיק וואָס כ׳טו האָב איך זיך געגנומען אומקערן אַהיים. לאַנג לויפן צוריק האָט מען
מיך נישט געלאָזט... א גרינער בייזער טייוול מיט א רעוואָלווער האָט מיך וויידער
פארהאלטן... דערווייל בין איך אַדורכגעלאָפן די שטוב אונדזערע. די פענצטער
אויסגעקלאפטע, קישנס, פעדערן, וועש שיסלען — אַלץ וואלגערט זיך אין מיטן
גאָס. די טירן צעעפנט — — — און וועג כ׳האָב זיך געטראפן מיט די הונדערטער
געכאפטע יידן האָב איך דערהערט א באקאנט קול:

— שלומהלע! א בראָך איז צו מיר — דו ביסט דאָ־אויכעט־דאָ?!

— זיך אויסגעדרייט — האָב איך דערקאָנט מיין טאטנס פארשווארצט פנים.
כ׳שטעל זיך פאָר וויי ער איז אויסגעוויגן אין משך פון די טעג? נאָכדעם, ווי כ׳האָב
זיך דערלאנגט צו אים א וואָרף האָט ער מיר שטארק צוגעדריקט און געקושט.
כ׳האָב דערפילט, ווי גוט ס׳איז צו האָבן א טאטן... צוויי טעג האָבן מיר זיך נישט
געזען און ס׳האָט אויסגעזען מער פון צוויי יאָר.

— וואָס זאָגסטו, טאָטעניו, אַנטלויפן?

— טו וואָס דו ווילסט, אין אזוינע מינוטן קען אפילו קיין טאטע נישט העלפן.
דאָס הארץ האָט שטארקער אַנגעהויבן שלאָגן. אין מוח טוישן זיך שנעל די געדאנ־
קען. טויזנטער מחשבות פאַרפלייצן. איינער ראָט: „אַנטלויף! א צווייטער: — ניין!
איינער: אַנטלויף — סיי־ווי־סיי טויט! א צווייטער: און אפשר איז עס נישט מערער

זוי שרעק, „מען וועט אפֿלאזן" און אנטלויפֿנדיק וועסט געהרגעט ווערן! ס'גלוסט זיך לעבן... איך שטיי אויפן שיידוועג פון טויט און לעבן און וויים נישט וווהין זיך צו קערן. אלעמענס פּנימער זיינען פֿאַרגאַסן מיט בליי. מען זעט נישט קיין מענטשן, נאָר שטיקער טרויער. אַביסל ווייטער, איבער דער דייטשער וואַך, אין די יידישע געסלעך וויינען הונדערטער וויבער. אַלע מענער, אלע מאטעס אוועקגעשלעפּט צו שיסן. קיינעם האָט דער גזלן נישט אויסגעמיטן. יאָסל מיט מאירן, צוויי רוסישע יידן, וואָס האבן אַ צייטווייליקן מקלט געפונען אין ראטנע, זיינען אויך דאָ געשטאַנען. דערנענטערן זיך צו זיי איז געווען אוממעגלעך. און אַזוי קוקנדיק אויף זיי האָב איך באַמערקט ווי מען האָט זיי גאָר פון דער שורה אַרויסגעפירט. אַבט דייטשע סאָלדאטן האבן זיי אָפּגעפירט. כ'האָב זיי לאנג נאָכגעקוקט און קיין רו נישט גע־פונען. צווישן עולם האָט מען געריידט אז דער און דער ייד האָט זיי אויסגעגעבן. אויף אים איז אָלץ צו גלייבן. אזא נאַמען האָט ער שוין אין ראַטנע. אַנדערע זאָגן, אז די אוקראינישע בעלי־גופים, וועלכע קאָנען אויסגעבונדן אלע ראַטנער יידן האבן אַנגעווויזן אויף זיי, ווי אויף פּרעמדע. צו דעם נאָך צוגעגעבן:

— אַט־די, די־אַ האָבן אייך באַשאַסן!

— מער דאַרף מען נישט. די דייטשן האבן באַפּוילן אַפּירן יאָסלען מיט מאירן. עטלעכע מינוט שפּעטער האָט מען אויסגעוויילט צוויי יידישע בחורים פֿאַר באגרעבער (משה לעקאר און יאָסל מאַסטישטשער). די געוועזענע יידישע רויטאַר־מייער זיינען געגאנגען רואיק צום טויט. ווי ס'האָבן שפּעטער דערציילט די בא־גרעבער, האָט יאָסל אַרויסגעוואָרפן זיין זייגער אין אַ וואַסער־רוי. פּאַרן טויט האָט ער געבעטן מודיע צו זיין קיין קאזימע, אַדעסער געגנט, זייערע נעמען. מען האָט זיי אַרויסגעשאַרט אין אַ גרוב, ווי פּריער מיט עטלעכע מ'האָט געפונען צוריק האָבן די דייטשן געשאַסן דרייי יאקושיער באַנדיטן, ביי וועלכע מ'האָט געפונען געווער.

די גרוב געפינט זיך אויפן פּוילישן צווינטער, ביים רעכטן פלויט נישט וויט פון אַריינגאנג. (דער באַגרעבער חיים מאַסטישטשער איז שפּעטער אויך דערשאַסן געוואָרן).

און דערווייל האָט אונדז אַ הויכער קאָלטער מערדער, אַן אבער־לייטענאנט מיט אַ גאנצער סוויטע דייטשן אַרומגערינגלט. פון אַלע זייטן זיינען צעשטעלט געוואָרן מאַשין־געווער: צוויי ביים קלויסטער מיט אַ גראַנאַט־וואַרפער. פּינקטקוי־לנוואַרפערס אין זייט פון טייך און דריי פון בייַדע זייטן שאַסיי און אויף אַנדריקעס (דעם קליינעם) שטיבל. אין מיטן שאַסיי איז געשטאַנען און האָט אַ בייזע שרעק געוואָרפן אַ קליינע האַרמאַטקע. די קופערנע גלאַנצנדיקע קנויל־שנורן האָבן זיך ge־שפּילט און ערייצט קעגן דער זון.

א טויט — א שוואַרצער טויט אויף אונדז. קיינער, קיינער האָט זיך נישט גערירט.

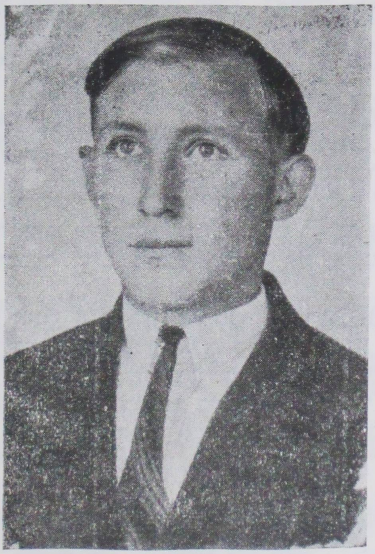
— „רבונו של־עולם", „שמע ישראל", הונדערטער יידישע קרעכצן. „פֿאַרפֿאַלן", ברעכן זיך די הענט. אין דער זעלביקער צייט האָט מען אָפּגעלאָזט די געצייל־טע אוקראינער און פֿאַליאקן, זייערע וויבער האָבן מקבל־פּנים געווען די דייטשן מיט סמעטענע, מילך, אייער און פּוטער. דרייסיק אוקראינישע בעלי־גופים, רייכע פּוי־ערים, צווישן זיי: איוואן כוצעוויטש, ספּירידאן גריצעוויטש, יאָסיף טאַקאַרסק, וואסילי ליענארטאָוויטש און קאראַסעוויטש האָבן עדות געזאָגט: „די יידן — די קאָמוניסטן האָבן אין דער נאַכט פון 4טן אויפן 5טן יולי באַשאַסן די דייטשע אַרמיי" וועגן פֿאַגראָם, וועלכן זיי האָבן אויסגעפירט נאָך ערב דעם דייטשן אריינקום, האָבן זיי, פֿאַרשטייט זיך, פֿאַרשווינגן. כדי ס'זאָל נישט אויסקומען, אז די יידן אליין זיינען גרויסע בריונים האָבן זיי צוגעגעבן, אז די רוסישע געפֿאַנגענע, וואָס האָבן געקריגן

א צייטווייליקן מקלט אין שטעטל, האָבן אָנגעפירט מיטן „אָנפאַל". אמת איז, אַז געציילטע געפאַנגענע סאָלדאַטן אוובעקן האָבן אויך אָנטיילגענומען אין פאָגראָם. זיי זיינען געווען באָגלייבט. אונדז האָט מען אָפילו נישט געפרעגט. מיר זיינען שטיין געבליבן פאַרגליווערטע. אָן קיין שום שחיטה וועט עס נישט אָפגיין! דער אבערלייטענאנט האָט באָפוילן אויסצושטעלן אַלע יידן שורות-וויז — צו פיר.

— אַכטונג!

א ציטער איז אַדורך דער גאַנצער מחנה. ער לייענט דעם פסק-דין:

— „וועָן מיר זיינען אַריין אין שטעטל ראָטנע האָבן אונדז די יידן מיט די רוסישע געפאנגענע באַשאָסן. דעריבער באָפוילּ איך פאַרניכטן יעדן פופצנטן יידן און פינפאונדרייסיק רוסישע געפאנגענע". ס'האָט זיך אין אים אָנגעצונדן א פייער. זיין מערדעריש פנים האָט זיך אָנגענאָסן מיט טרייפענעם בלוט און פון דער געמבע האָבן זיך אָנגעהויבן שיטן זלזולים: „איר יידן, איר מלחמה-העצער. צוליב אייך פליסט אונדזער בלוט אויף די שלאַכט-פעלדער; צוליב אייך איז די שלאַכט אויף דער וועלט. איר באַנדיטן, איר אזוינע און אזוינע... מיר וועלן אייך פאַרניכטן!"

י ש ר א ל ק א נ פ ע ר ז "ל
איינער פון די ערשטע דרייסיק
אומגעקומענע קדושים.

נאָך אים האָט א יונגער מערדער — א מיליטער פראָקוראָר אין וויסע העמטש-קעס אָנגעהויבן קלייבן יידן צום שיסן. איך שטיי א גלייכמטער... יעדן פופצנטן שלעפט ער אַרויס.

— איינס, צוויי, דריי, פיר... פופצן ראָם אף רעכטס! און וויטער איבערגעזערט די זעלביקע שפיל:

— אויגן, צווי, דריי... פינף... איך בין ניין אזן פופצן ראוס! פ׳רעכטס! אזן נאך אמאל דאס אייגענע.

אכט אזן דרייסיק יידן זיינען אויסגעוויילט אזן אויסגעשטעלט אויף רעכטס. די דרייסיק (אזוי האט מען זיי גערופן) האבן געפילט, אז מ׳וועט זיי שיסן... אהרן רייזמאן האט זיך געבעטן ביים דויטש ער זאל אים דערלויבן זיך געזעגענען מיט זיין ווייב, ערשט א וואך פאר דער מלחמה האט ער התונה געהאט. לייבל שטיינ־גארטן האט געווינט. ישראל קאנפער האט געריבערט זיין פאפיראס נאבן צווייטן...

פאר מיינע אויגן האט מען אפגעפירט די רוסישע געפאנגענע. כ׳האב אליין געהערט, ווען מען האט זיי דערשאסן. ס׳האט פלוצים א חילק געטאן דער האנצער רוים פאר אונדז אזן א ציטער האבן געטאן אפילו די דייטשן. מ׳האט זיי באגראבן נאך מיקאליעס שטוב, ביי דער סיטשקארניע אויף קאוואלסקי־גאס. זיי לייגן אין א ברודער־קבר. שווער צו פארשטיין צי איז עס די ווירקליכקייט צי נאר א בייזער חלום. איך שטיי אינייניעם מיט העכער טויזנט יידן. מיט מיין טאטן, מיט מיינע קרובים שכנים, חברים, פון אליע פיר זייטן דרייען זיך פרום מאדנע גרינע ברואים. ס׳זשומען אויטאס, ביקסן שרעקן... כ׳הער א באפעל: אליע אין עלטער ביז 16 זיך שטעלן אויף רעכטס פון די „דרייסיק"! קליער איך: וווּ איז בעסער שטיין? בלייבן צוזאמען מיט אליע יידן אדער ארויסגיין צוזאמען מיט די חברים? אפשר וועט מען אליע לעבן לאזן אזן אונדז, דעם יונגן דור פארניכטן? אזן אפשר פארקערט, אויף אונדז די יוגנע האט דער לייטענאנט רחמנות אזן וויל אונדז לעבן לאזן? דער דייטש האט דען נישט אזוינע קינדער ווי מיר? וואס זיינען מיר שולדיק? אזן אזוי טראכטנדיק האב איך באמערקט דעם טאטנס וווּנק. כ׳בין ארויבער צו די יונגע. דאס מאשין־געווער איז געווען אנגעשטעלט ממש אויף אונדז... אויף מיר. א קליין פאר־ביסן דייטשל מיט א האקנקרויץ אויף דער ברוסט דרייט זיך אלום אונדז. כ׳הער ווי ער זאגט דעם צווייטן:

— האנס! דערלאנג מיר דעם פאטראנענטאש!

האנס לויפט שנעל צום אויטא, געצייגלטע מינוטן אזן דער מעדדער בראנט דעם מלאך־המות. דער קלייניער מגושמדיקער סאלדאט קוועטשט ארויס פון דער לאנגער טאשמע פאטראנען אזן זעצט זיי אין מאגאזין. די ביקס שטעלט ער אן אויף מיר. איך בויג זיך איין... ער לאכט, א גדולה. ער פרייט זיך אזן אין זיין לאבן מיט א מאדנער פארביסנקייט רעדט ער צו אונדז:

— הא, פארדאמטע יידן, הויטע ווירדט איר אליע טאט געשלאגן!

מיר זיינען איינגעטיילט געווארן אין דריי גרופן: אין דער ערשטער — אליע יידן; אין דער צווייטער — די אויסגעוויילטע „דרייסיק" אין דער דריטער — די קינדער ביז 16 יאר. צווישן זיי אויך — איך. קיינער האט נישט געווסט אין וועל־כער רויי איז בעסער אזן באוואהנטער צו שטיין. מיטגלידער פון יעדער משפחה זיינען צעוואהרפן אין אליע גרופן. איך למשל, געפין זיך מיט די קינדער, דער טאטע מיט אליע יידן, יאסל צווישן די אויסגעוויילטע. לאנג איז נישט אויסגעקומען צו צווייפלען אין וועלכער רויי איז זיכער צו שטיין. דער אבערלייטענאנט האט בא־פוילן „אפפירן" די אויסגעוויילטע. מיר האבן שוין געווסט ווהין. יעדערער איז פארשטאנט געווארן. איך וויים נישט פארוואס, כ׳האב זיך דאן פארקוקט אויפן פעטער אשר, וואס האט פארטראכט צונויפגעשמורעט די אויגן, דאס מויל אפן אזן מיט דער רעכטער האנט זיך געשויבערט די באדד. ס׳גייט דורך א מינוט אזן ניינ אזן דריי. א מאדנע אנגעשטרענגטקייט... פון מאל צו מאל טוט זיך רעכטס אדער לינקס פון אונדז א צי אוים א שנורל טראסירנדיקע קוילן. באוואכט פון אליע זייטן

דורך צענדליקער דייטשע זעלנער האָבן זיך די 38 ראָטנער יידן אויך געלאָזט אין לעצטן וועג.

חנאלע שטיינגארטן איז געשטאנען איניינעם מיט מיר. ער האָט געווינט. זיין טאטע מיט ישראלן — מיט אַלע יידן. לייבל — זיין עלטערער ברודער — מיט די אויסגעווייטע. א לאַנגע צייט האָבן זיי זיך איבערגערעדט צווישן זיך.

— לייבל, אונדז וועט מען שיסן?

— ניין! (ענטפערט אים לייבל), — מען וועט נאָר א ו נ ד ז שיסן — אייך ניט.

— אונדז נישט? גוט!

צווישן די אויסגעווייטע זיינען געווען: אהרן סאליאָפּ, אברהמטשיק סאליאָפּ, חיים קליין, אברהם בלאָווישטיין, יאָסל פערעלמוטער, אהרן רייזמאן, נוח ראין, ישראל קאנפער, לייבל שטיינגארטן, יאָסל מאָסטישטשער, יאנקל קלאדנער, וועלוול אברך (ינובר) א. א.

— זייט געזונט יידן — — — זייט געזונט! — האָט דאָס לעצטע מאָל אויסגערופן, פון די אויסגעווייטע, יאָסל. די האנט זיינע האָט א פלאטער געטאָן... אבער וועד האָט עס געזען און וועד האָט עס געקאָנט צוהערן. יעדערער איז געזונן פּאָרטאָן מיט זיך. העכער זעכציק דייטשן האָבן געטרייבן די דרייסיק.

א רגעלע שפעטער איז א דייטש ארויסגעלאָפּן צווישן עולם-יידן און האָט שטי־ לערהייט געפרעגט וועד עס וויל גיין אַלם באָגרעכער... די אויסגעווייטע זיינען נאָך געגאנגען מיטן שאָסיי... „איך - איך" רופן זיך אויס בריידער און טאָטעם פון די פּארמישפּטע. זיי ווילן האָבן דאָס גליק צו זען זייערע זין, בריידער א לעצטן מאָל. יענקל שטיינגארטן מיט ישראליקן, יאנקל קאָנפער און נאָך טאָטעם האָבן אויך באָגראָבן די דערשאָסענע.

און דאָרט אויפן פלאַץ, נישט וויט פונעם פּוילישן צווינטער, דאָרט שטייען נאָך דערווייל די לעבעדיקע מתים. יאנקל שטיינגארטן מיט ישראליקן קוקן... זיי זענען זייער לייבלען, ווי ער רייסט זיך צו זיי... א סך טוען אזוי.

פּלוצים באָפעלט מען זיי זיך אויסדרייען — זיי פאָלגן. די העכט, הייסט מען זיי האָלטן אויפן קאָרג — זיי פאָלגן. זיי שטאָרקן זיך... אט, אט נאָך אן אויגנבליק; יאנקל שטיינגארטן מיט יאנקל קאנפער זיינען צוגעלאָפּן בעטן די דייטשן: טייערע הערן! דערלויבט אונדז צו פאָרביטן אונדזערע זין. זיי זיינען נאָך יונג... שיסט אונדז!

— לאָמיר קענען אייך אויך שיסן, לאָמיר!

א לאַנגער אמתדיקער בליין און די קדושים זיינען געפאלן.

— באָגראָבט זיי אייערע זין... די באנדיטן! — האָט עמיצער געלאָכט.

די דייטשן זיינען צוגעקוקט. נאָענטע האָבן זיך צוועקגעוואָרפן צו די קערפערס. מען האָט שוין קיינעם נישט געקאָנט דערקענען. די קוילן האָבן זיי צעפרעסן און צעלעכערט...

— — — —

די קליאטקעס איבערן טייך אקעגן דער גארבערייַ. אין שטעטל לויפן אים נאָך די קינ־דער. ער איז אַ האַלב־משוגענער. און אַז אין די לעצטע מינוטן האָט ער באַווײַזן זיין קלוגשאַפט. שטייַנדיק מיט די אויסגעווייטלטע האָט ער זיך איבערגעשריגן און גע־בעטן לוי־יצחק בעגדער, אַ ייד אַ בעלי־בית און אברהם־ציק סאלאפ.

— קומט זיך בייטן, איך בעט אייך, כ'דארף נאָך געבן עסן דעם פערד, ער וועט אויסגיין! קיינער האָט אים נישט געענטפערט. אַזוי רייַדנדיק האָט ער זיך אַ דריי געטאָן, אַרײַנגעדרייט אינעם עולם און אויסגעמישט. ס'האָט אים אַפגעגילט...

שמעון בער פּראָך — אַ הויכער יונגערמאַן (שרה אַן דער האַנטס זון) כימי פּוילן איז ער געווען אַ קליינהענדלער, ביי דער ראַטנמאַכט אַ שאַסי־ארבעטער. ער איז אויך אַרײַנגעפאַלן צווישן די אויסגעווייטלטע. שמעון־בער האָט אַ וואַרף־געטאָן אַ קליין פּעקעלע, וואָס ער האָט נאָך מיטגענומען זונטיק פרויסלויפנדיק פון שטוב, מיטן גאַדאנק זיך קאָנען אויסקויפן דאָס לעבן... כלומרשט גייענדיק עס אויפהויבן האָט ער זיך פאַרמישט אינעם גאַנצן עולם. ער איז ניצול געווארן...

און מיר שטייען נאָך אויפן שאַסי, הערן דאָס שיסעריי, קלערן: די וואָס זיינען אַט־דאָ געשטאַנען שוין נישטאָ.. טויט; און קיין סך טאָר מען אַבער נישט קלערן, כ'ציטער פאָר זיך. געצייטלט מינוטן און דער דייטש זאָגט: „האָס, קינדער נאָך האום?"... כ'בין צעדולט... וואָס הייסט א ה י י ם ? איך ג י י א הייס? מען גייט נאָך אַ הייס? און נישט וואַרפנדיק אפילו קיין בליק צום טאטן בין איך אַנטלאָפן פון פלאץ. פון שאַסי צו אונדז, לענגאוים דעם טייך ברעג איז נישט ווייט, אפשר אַ האַלבער קילאָמעטער. כ'בין געלאָפן אַ סך מערער. דורך פעלדער און גערטנער, פלויטן און הינטערגעסלעך, ארום און ארום דאָס שטעטל, בין אריינגעלאָפן אין שטאָל אַריין און פּאַרקראָכן אין סיטשקע. דאָ אויף דער וואָנט אין שטאָל, האָב איך דאָס ערשטע מאָל פּאַרשריבן די נעמען פון די צווויי רוסישע יידן — יאָסל זיקנער און מאיר פליט, פון קאָדרימע, אַדעסער געגנט. כ'בין געלעגן ביז פּאַרנאַכט. אַ גאַנצן טאָג האָט מען געהערט געווייגען און געשריען... יעדער משפחה האָט באַ־וויינט אירע קרבנות.

אביסל שפּעטער, נאָך דעם, זוי מ'האָט אונדז צעטריבן האָבן די דייטשן אויך פּרייגעלאָזט די רעשט יידן.

— גייט אהיים! נאָר אויב מען וועט הערן אַ שאָס אין ראַטנע, הייסט עס, אז ס'איז פאַראן געווער ביי אייך. און אויב געווער, איז ביי וועמען אויב נישט ביי יידן? דאָס גאַנצע שטעטל, אַלע יידן, ק א פ ו ט !

— לאָס — לאָס! און קלעפּ געגעבן, די יידן זיינען זיך צעלאָפן. אַ טייל מערדער זיינען באַלד אָפּגעפאַרן אין קאָוולער ריכטונג.

אויפן הרוגים־פּלאץ. אהער איז געקומען יעדע משפחה צונויפנעמען אירע קדושים. איך אַליין בין דאָרט נישט געווען. דער טאַטע האָט מיר דערציילט. ער איז געגאַנגען באַהאלטן זיין ברודערס זון — יאָסלען. מ'האָט זיך נישט געקאָנט שיידן. זיך געטוליעט צו די מתים ווי צו לעבעדיקע, געווואלט זיך טיילן מיטן לעבן. פאַר־נאַכט האָט מען זיי געבראכט אויפן נייעם בית־עולם...

נאָך איינעם פון די אויסגעווייטלטע צום טויט איז אויסגעקומען בלייבן מיט די לעבעדיקע. פאַרן שאָס נאָך האָט יאנקל קלאדנער זיך געמאכט אנידערגעפאלן. די דייטשן האבן עס נישט באמערקט. ער איז פארוווונדעט געווארן. טויטע זיינען אַנ־דערגעפאלן אויף אים און מיט זייערע קערפּערס אים פאַרשטעלט. שפּעטער איז ער ארוים א נאסער פון בלוט און אַ לעבעדיקער. ער האָט זיך נאָך געפרעגט:

— שוין פאַרענדיקט?

— יא!

ער האָט זיך אויפגערימען און אַוועק מיט די פעלדער. דאָס בלוט האָט זיך גע־גאָסן פון אים, ווי פון א געשאָכטענעם קאַלב. די באַגרעבער האָבן אים נאָכגעקוקט און זיינען געווען זיכער, אז ער וועט ערגעץ־וווּ פאלן א קרבן אין פעלד — — —

— — — —

געהויבן די שטימונג. אין צייט פונעם יום-טוב האָט מען קיין יידן נישט געזען אויף דער גאַס. בלויז קינדער זיינען אַרומגעקראָכן. איך בין געזעסן ביי אברהם באַרג אין שטוב (וועלכע איז אָקעגן דער רעמיזע) און האָב אַלץ אויסגעהערט. אַזוי האָבן אוקראינער אויפגענומען די דייטשע מאַכט.

דער פעטער אשר לעקער האָט אַפילו שפעטער געזאָגט: „זאָלן זיי זיך פריַען דערווייל. פונעם דייטשן רייד אַליין קומט אוים, אַז ער וועט ז י ך מיט די אוקראי־ נער אין איינעם „חתונה מאכן"...

9טן יולי 1941. —

פון קאָוולע קומען אַן שווערע בשורות. קליין און גרויס גייט אום אַן קעפּ. זיי האָבן אַרומגערינגלט וואַרשעווער גאַס, אַרויסגעפירט העכער 300 יידן (בלויז מענער) און זיי אַפּגעפירט אין דער זייט פון די קאזארמעס. דאָרטן האָט מען ביים כאַפּ־ פליגל אויסגעשאָטן פון אַ פאראוואָז הייסט קוילן און מ'האָט די יידן באַפוילן טאנצן. נאָכן טאנצן האָט מען זיי ווידער געפירט אין די קאָזארמעס. די קאָוולער יידישע קהילה באַמיט זיך ראַטעווען די יידן מיט אַלע מיטלען. וועגן דעם אומגליק וויסן שוין אויך ראַטנער אוקראַיניש מיעשטשאַנעס. אייניקע זאָגן שוין: מ א ר ג ן וועט איר ביי אונדז אויך טאַנצן.

12טער יולי, 1941.—

— — — — איך זיץ איצט ביים פענצטער פון אונדזער פעדערשטן צימער און שרייב. ס'איז אַ צושטאַנד, ווי פאַר אַ שטורם. שטיל און רואיק. דער מארק איז טויט. אַלע קלייטן זיינען געשלאָסן. אַט לויפט אַרוים פון שיע באַקלערס געפּל אַ קינד און פּאַרשווינדט צוריק. ס'ווערט וויטער לויפן פוסט... און אין שטוב וויסט מען גאָרנישט. נישט קיין צייטונג און נישט קיין ראַדיאָ. מ'לעבט פונקט, ווי ס'האָט אַמאָל דערציילט דער זיידע, אין די צייטן פון די אכות. פאַר אַלץ האָט מען מורא — פאַר אַלץ שרעקט מען זיך. דער בית-מדרש איז דער קוואל פון נייעס. פון דאָרט קומען אַלע גוטע און שלעכטע בשורות. מ'רעדט און מ'זאָגט... דערווייל איז אין שטעטל שטיל. אַ בית-עולמדיקע שווערע געפּרעסטע שטילקייט. אַ שטילקייט וואָס קומט נאָר אַז פאַר אַ שטורעם. — — — —

14טן יולי, 1941. —

באַפעל נומער 1: צו דער יידישער באַפעלקערונג פון שטאָט ראַטנע!

די ראַטנער פאָליציי - קאַמאנדע אין נאָמען פון דער דייטשער ציווילער מאַכט באַפעלט דער יידישער באַפעלקערונג, אין עלטער פון 10 יאָר און וויטער, אָנטאָן אויפן רעכטן האָנט ווויסע אַפּאסקעס מיט בלויע מגן-דודס. פאַר נישט אויספירן דעם באַפעל, וועט מען וועלן צוגעציונגן צו פאַראנטוואָרטלעכקייט.

קאַמאנדאַנט פון שטאָט (מיראָניוק)

באַפעל נומער 2: א כ ט ו נ ג ! ! !

פון מאָרגן אָן איז יידן פאַרוועלט צו רייַדן מיט אוקראינער. ס'איז פאַרווערט זיך גרימען. פון 5.30 אוונט ביז 6 פרי איז פאַרווערט אַרויסצוגיין אין גאַס.

(דאנילעוויטש - מיראָניוק) ,

אין שטוב איז טרויעריק. דער טאַטע זיצט בײַם תהילים. (ער איז זייער פֿרום געוואָרן!) און די מאַמע לײַסטשעט־אויס בעבלעך אַרויסגענומענע פֿון אונדזער גאַרטן. שיקעלע לייענט: „ילדי רב החובל גרנט". מאַמעלע איז נישטאָ. איך פֿאַרשרײַב... פֿאַרנאַכט וויל איך עס איבערלייענען דעם זיידן. ער איינער אליין האָט געדולד מיך אויסהערן.

— — — נאַכמיטיק־צייט בין איך מיט נאָך עטלעכע חברים אַרײַנגעפֿאלן אין וואַנקע קאַמאַראַווערס הענט. ער האָט אונדז געגייט פֿאַרבײַ־נעמען דאָס מיסט. שפּעטער האָט ער אונדז באַפֿוילן קומען מאָרגן הייצן די פֿליטע און האָקן האַלץ פֿאַר דער קיך. אַהיים בין איך געקומען וועג ס'האָט געטונקלט. געכאַפּט „עפּעס־וואָס" פון דער מאַמען. כ'שרײַב נאָך די קלעפּ. אָט זאָגט זי דער מומע כאַסיע־ברײַנען:

— אזא אַנשיקעניש, א גאַנצן טאָג נאָר ס'קריכט אַרום אין די גאַסן!

16טער יולי, 1941. —

נאָך ליגנדיק אין בעט האָט מיר דער טאַטע געזאָגט:

שלוימעלע! טו זיך גיכער אָן און לויף אין פּאָליציי (אַרבעט־שטעלע).

— וואָס איז, טאַטע?

— גיי זונדעלע טיערע! היינט איז דאָ א נייע גזרה. די אוקראינער מיט די דייטשן פֿאַדערן אַרויס אַלע יידן אויפן שאָסיי. מ'איז שוין געווען ביי מיראַניוקן און ביי דאַנילעוויטשן. זיי זאָגן צו, ווער וויסט וואָס ס'וועט זיין מיט אונדז.

— טאַטע, אויב אזוי וויל איך נישט בלייבן אַליין — — —

אַזייגער ניין איז דאָס גאַנצע שטעטל אַרויס אויפן פֿלאַץ (ס'איז געווען העכער 3.000 יידן, דאַרפֿישע יידן האָבן געקריגן א באַפֿעל צו ווינען אין ראַטנע). אפֿילו זויג־קינדער האָט מען מיטגעבראַכט. נאָך דעם ווי אַלע האָבן שוין כמעט ווידוי אַפּגעזאָגט האָט דער פּוילישער לערער אַנטאַני צעלוק באַפֿוילן אַלעמען גיין מאכן אַרדענונג אין די אנשטאַלטן פון דער געוועזענער סאָוועטישער מאַכט. זיי האָבן פּשוט מורא געהאט אַרײַנגיין אין די א. ד. הייזער צוליב א חשד פֿאַר פֿאַרזייטע מינעס. די ארבעט איז דורך בשלום.

17 יולי 1941. —

היינט איז געשאפן געוואָרן א „יודנראט" לויט א באַפֿעל פון דער דייטשער ציווילער מאַכט. פֿאָרזיצער איז געוואָרן דוד־אהרן שאפּירא. מיטגלידער: לייבל גראַבאָוו, פישל שוסטער, יאָסל שניטער, אשר לעקער, נחום רייסקים, איצל גראַבאָוו, ישראל־דוד פינטוך, מענדל בלאַט, יצחק חיט (לייבלס זון), דוד שטיינגאַרטן און יאנקל ליבערמאן.

פּאָליציאנטן: יונה שטערן, קלעפּאטש עזור, לארבער, יאָסי לייוונט.

קוריער: איסערקע שטערן.

דער „יודנראט" געפינט זיך אין הויז פון יאנקל ליבערמאן, אויפן אַרויסגעהאַנ־געגעם שילד די אונטערשריפט:

(עם קומט אוקראַניש־שער אויסלייג)

פֿאַרנאַכט האָב איך געבראַכט דאָס ערשטע צעטל פון ראַיאָן־קאָמאַנדאַנט צו דוד־אהרנען, כ'האָב עם איבערגעגעבן:

(עם קומט אוקראַניש־שער אויסלייג)

עס לייענט זיך דאָס צעטעלע ווי פאָלגט:
צום פרעזידענט פון ראָטנער קהילה, חער שאָפירא!
אומבאדינגט מיר צו שיקן פאָלגענדעס:
1) 8 בלויזן באסטאנער קאָסטיום.
2) 3 זיידענע בלויע העמדער.
3) צווייַ בלויע בינדעס (גאלסטוקי).
4) האנטוכער.

אונטערגעשריבן קאָמענדאַנט ס. דאנילעוויטש.

2טן אויגוסט 1941.

דער קאָמאנדאנט האָט מיך אַרויסגערופן צורויק און געהייסן איינהייצן די פליטע. קיין האָלץ איז נישט געווען. ווען כ'האָב זיך געלאָזט ברענגען שפּענער פון דער אלגעמיינער קוך האָט ער מיך פֿאַרהאלטן און געפרעגט:

— און דאָס וואָס ליגט אויפן פּאָל איז ווינציק פּאָר 8 „פרעזשניצע"?

כ'האָב אָנגעהויבן בלאָנדזשען מיט בויידע אויגן. אין צימער איז געווען פינצטער און אויף דער גאָס פֿאַרנאכטיק. דאנילעוויטש האָט אָנגעריבן 8 שווענעלע. אין ווינקל נישט ווייט פון דער וואָסער איז געלעגן 8 בערגל ביכער. דער פֿאַרמאַט זייער ראָר אין די לעדערנע אינבינדונג האָבן מיר גלייך געזאָגט, אז דאָס זיינען גמרות. כ'האָב תיכף פעסט באַשטימט אין זיך, אז כ'וועל בשום אופן נישט ברענען קיין יידישע ביכער אפילו כ'זאָל דאַרפן אויסשטיין ווייס־איך־וואָס...

דאנילעוויטש האָט אוודאי עפּעס פֿאַרשטאַנען פון מיין קרומען קוק און איז צוגעפאָלן צו מיר ווי 8 שאָקאָל. אָנגענומען ביים קאָלנער, האָט ער מיך 8 רים און שלייַדער געטאָן אויף דער ערד. געטראָטן מיט די פים און דורך זיינע טריפה ציינער האָט זיך דורכגעזוכט 8 אוקראינישע „ברכה".

— זשידאָווסקא כארא! צו גוט איז אייך בייַ מיר!

כ'בין געלעגן און געפּילט ווי ס'צעבייט זיך מיר 8 וואַרעמקייט איבערן גאַנצן קערפּער. פונקט אזא וואַרעמקייט וואָס ס'נעמט פֿרום 8 מענטש אין 8 היים־היסער וואַננע. כ'ווייס נישט צי ס'איז אמת, צי גאָר האָט זיך מיר אויסגעדוכט, דער מערדער האָט אָנגערופן 8 שוועבעלע, ס'האָט 8 קריין געטאָן דאָס טירל פון פליטע. מיט צעוויי־שעטער רציחה האָט ער אָפּגעפּליקט די לעדערנע טאָוולען פון ספר. זיי פרובירט צינדן. זי האָט געברענט די גמרא, זי האָט אפילו געפלאקערט און אין דער גרויסער גאלאמין־פאטעליע האָבן פאמעלעך אָנגעהויבן סיקען צעשניטענע שביקער חזיר... און ווו איז אונדזער גאָט? פֿאַרוואָס לאָזט ער פֿרעגלען חזיר אויף גמרות?

שפּעטער האָט מיך עפּעס 8 כוח אָנגענומען ביים קאָרג און אַרויסגעשאָרט פון שטוב. כ'בין פֿאַרקאָכן אהיים. — — — — — — — — —

12טער נאָוועמבער 1941. —

גאָנין פרי בין איך געווען אין פאליציי. כ'האָב אָנגעהאָקט האָלץ פֿאַר דאנילע־ווישן. ס'איז נישט געווען קיין ברענהאָלץ האָט מיר דער קאָמענדאַנט באָפּוילן אָפּ־רייסן די זשערדעם פון יידישע פלויטן. שפּעטער האָט מיר דאנילעוויטשעכע געשיקט נאָך מילך. כ'האָב געברוכט. דערנאָך האָט זי מיך געשיקט סמעטענע קויפן. כ'בין נעגאַנגען. ווען כ'האָב זיך אומגעקערט האָב איך געטראָפֿן צוויי יידישע מיידלעך וואָשן דעם פֿאַל בייַם קאָמענדאַנט. מיינע צוויי שול־חברות. זיי האָבן זיך בויידע פֿאַררויטלט, ווען כ'בין אָנגעקומען. כ'האָב אויף זיי כמעט ווי נישט געקוקט.

בייטאָג־צו האָב איך זיך אָפּגענודיעט פיר שעה בייַ פעדיאַן אין שטוב. וואָס

קומט אַרויס אַז כ׳לערן זיי? אַזוינע גראָבע קעפּ: הײַנט ווײַז איך זיי — מאָרגן פאַר־געסן זיי. זיי פאַלגן נישט און לאָכן מיך אויס. וועלכע צורה האָב איך אין זייערע אויגן, אַז אײדער כ׳גיי צו צום למוד, זאָלן זיי מיך הײַצן בײַ זיי אין הרובע, האַלטן האַקן, טראָגן וואַסער?...

הײַנט, בעת דער לעקציע, האָט זיך דעם קלײנעם פעטקע פאַרגלומט א טרונק וואַסער. קיין וואָסער איז פונקט נישט געווען. מײַן תלמיד האָט זיך אַנגעצונדן אויף מיר אַן כ׳האָב געמוזט אים לויפן ברענגען וואַסער פון קאָטיענס־ברונעם. נא דיר א לערער אַן האַלט זיך!

וואָן כ׳בין אַרויס א פאַרשוויצטער פונעם „חדר״ האָב איך געטראָפן אברהם מאַגיליאַנסקי. מיר האָבן פאַרפירט א שמועס.

פאַמעלעך אַזוי גייענדיק זיינען מיר פאַרקראָכן מיט דער קאָוואַלסקי־גאַס בײַ צום פּוילישן צווינטער.

— דו זעסט? דאָ איז א קבר... דאָ ליגן זיי — זאָגט איך פלוצים אברהמען.

— ווער?

— מאיר און יאָסל!

א קליין פירקאָנטיק בערגעלע אַרום דעם רעכטן פלויט פון בית־עולם. ס׳איז נאָך נישט באַוואַקסן נישט מיט קיין גראָז און נישט מיט קיין דערנער. ס׳איז פוסט... די ערד איז נאָך פריש.

דאָ ליגן צווײַ יונגע רוסישע יידן — צווײַ יונגע לעבנס: יאָסל און מאיר.

— אברהם! זאָג ווו אַזוי מאָכן א סימן? זאָג, ווי אַזוי מאַכט מען ס׳אַלן קומען־דיקע דורות וויסן, אַז אַהער, אויף דעם פּוילישן בית־עולם האָבן פאַרבאַנדזשעט צווײַ יידישע בחורים פון רוסלאַנד. ווי אַזוי זאָלן זיך דערוויסן פון זיי א פאַטער־מוטער?

— דו ווייסט וואָס, — זאָגט מיר אברהם, — לאָמיר דערוויײַל אַרויפלייגן א שטיין און שפּעטער וועלן מיר זאָגן דעם יודענראָט מען זאָל זייערע קערפערס ברענ־גען צו קבר ישראל.

מיר האָבן אַנגעקליבן א סך שטיינער און אַוועקגעלייגט אויפן קבר. יאָסלען מיט מאירן איז נישט שווערער געוואָרן. זיי פּילן שוין גאָרנישט. אברהם האָט מיט א רויטן בלייפעדער אַנגעשריבן זייערע נעמען אויפן פלויט. איך האָב אים דיקטירט: „יאָסל זיקנער, מאיר פּליט — קאַדימע, פלך אודיסה. הנעימים והנאהבים שבחייהם וכמותם לא נפרדו. נרצחו ע״י הגרמנים בב לחדש יולי 1941״.

— —

(דער דאָטום איז פאַרמעקט). —

זונטיק. א שיינער פרימאָרגן. איך בין נאָך גליגן און געדרעמלט אין אײנעם מיט מײַנע ברידערלעך אויף דער ערד, ווען דער טאַטע האָט אַריינגעבראַכט די נײַס. עפּעס הער איך „פּאַרטיזאַנער״, „דײַטשן״. כ׳פאַרהייב אַביסל העכער דעם קאָפּ, מאַך האַלב־אויף די אויגן און כ׳הער:

„די נאַכט האָט ראַטנע באַזוכט א גרופּע פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן דערשאָסן בײַ־דע זאַנדערפירערס: טענענבאָומען און מאַדערן; צוגענומען דאָס גאַנצע געווער פון דער אוקראַאינישער פּאָליצי, איבערגעריסן דעם טעלעפאָן, אויסגעריניקט די באַזע פון פראָדוקטן. א גאַנצע נאַכט איז געווען „פרייליך״.

געמישטע געפילן. פון איין זייט די פרייד. ווער האָט זיך עס געגלויבט, אַז דער נעכטיק־אײַרנעכטיקער שיין געפאַשעטער ווילי טענענבאָום, וואָס רייט אַרום אַזוי זיכער אויפן פערדל, האָט זיך איבערגעדרייט אין א קאַלוזשע בלוט אויף זײַן אײַגן

בעט?... אים האָט זיך זיכער געדאַכט, אז ער זועט דעם קריג איבערלעבן אין אזא פאַרוואַרפן שטעטל, ווו ראַטנע איז...

פון דער צוויטער זייט: טונקעלע פאַרגעפילן אז ס'וועט שוין גלאַט נישט אַפֿגיין. עד לחשבון מיט די פאַרטיזאַנער וועלן זיי אונדז באַצאָלן. דייטשן צאָלן „גאַנץ גוט". אין שטעטל האָט זיך דערפילט דער ריח פון ערב שחיטה.

זונטיק איז עס געווען און ס'האָט אין קלויסטער געקלונגען. ווען כ'האָב פרוים־געקוקט דורכן פענצטער, כדי זיך דערווייסן מיט וואָס ס'ענטפערט די גאַס אויף דעם געשעענעם, האָב איך געזען דאָס זעלבע ווי אלע זונטיקן. גרופּעם אוקראַאינער אוים־געפּוצט יום־טובדיק האָבן זיך געלאָזט אין קלויסטער אַריין. אלע אין איין ריכטונג... מאַנאַטאַן, רואיק. נאָר פלוצים ווארפט זיך פרוים פון ערגעץ א געסל א ייד. שנעידט דורך די גאַס פונקט ווי א פוקס דעם שליאָך און פארשווינדט צווישן די הייזער. איך פארשטיי וווהין ער לויפט. כ'פארשטיי, ווייל כ'גיי אויך דאָס זעלבע טאַן... און די מאַמעלע האָט מיר א לעבל ברויט אין האַנט געגעבן, שיקעלען א גלאָז פוטער. געזגנט זיך מיט א קוש און אַוועק זוכן א מקלט ביז ס'וועט אריבער דער שטורעם. דער טאַטע מיט מאַטעלען זיינען אויך אזוי אַוועק אין אַנדער ריכטונג. די מאַמע מיטן זיידן און די מומע כאַסיע־בריינע זיינען פאַרבליבן אין שטוב. אויב גאָט וועט העלפן און ס'וועט רואיק זיין וועלן מיר זיך טרעפן ווייטער לעבעדיקע. הלוואי מיר זאָלן געשטראָפט ווערן מיטן שרעק...

פאַמעלעך זיינען מיר דורך די קליאטקעס איבערן טייך. דאָ מיט נאָך א גרופּע חברה (יאַשקע גינזבורג, יאַנקל זאסק, יאַסעלע קעטשקער) זיינען מיר פרוים־געשווימען דורך אַלע גויאישע הינטערגעסלעך אויף די ריסקעס, אונטער דער שטאָט. ניך אַדורך די פעלדער מיט קאַרן אין אַריינגלאָזט אין דער בלאַטעדיקער לעפּעכע.

אין רואיקע צייטן האָט די בלאַטע קיין מאָל נישט געדינט פאַר קיין וועג פון ראַטנע קיין פראַבאַדי. סאיז דאָ א שאַסיי. א גוי פלעג אמאָל אַרייקריכן אַהין אין דער געדיכטעניש מיט א קאַסע זיך אַנשניידן אַביסל גראָז. היינט לויפן זיך אַהער באַהאַלטן יידישע קינדער. זינקענדיק אין דער קוואַטשיקער בלאַטע צווישן די סטויגלעך היי האָבן מיר באַמערקט נאָך א יאָטל... ס'איז געווען חנאלע שטיינגארטן.

אַ פאַמיליע־שמחה ביי משה גינזבארג אין שטוב. חוץ אל. העלד און משה דרוג (אין ישראל) זיינען אַלע אומגעקומען.

אַ יוגנטלעכער לחיים לכבוד די תנאים פון מינצע פוקס און נפתלי אשכנזי, וועלכע געפינען זיך היינט אין אַרגענטינע.

קליינע קינדער - גרויסע קדושים

אין יאָר תשי"א (1951) איז אין תל־אביב דערשינען אין עברית אַ בראָשור פון זעכצן זייטן א"נ „יתמות" „דפי זכרון לקהלת רטנה". אַרויסגעגעבן אָט די בראָשור האָט די ראָטנער לאַנדסמאַנ־אַרגאַניזאַציע (ארגון יוצאי רטנה) אין ישראל. דער רע־דאַקטאָר איז שלמה פערלמוטער.

אין דער קורצער הקדמה זאָגט דער רעדאַקטאָר ש ל מ ה, אַז דאָס איז נישט קיין ראָטנע־בוך, נאָר אַ פאָר פראַגמענטן פון די געפילן, וואָס אַלע ראָטנער האָבן אין זיך. דער מאַטעריאַל איז געזאַמען פון ערשטן מקור, פון אַזעלכע שרייבער, וואָס זיינען שוין נישט פאָראַן צווישן די לעבעדיקע. די דאָזיקע אין בלעטלער מאַגערע בראָשור, זאָגט דער מחבר, איז אַן אָנהייב.

די בראָשור הייבט זיך אָן מיט אָט דער נאָטיץ, וואָס איז אַרויסגענומען געווארן פון דער „יעווריייסקאַיא ענציקלאָפּעדיע" (יידישע ענציקלאָפּעדיע — אויף רוסיש): ראָטנע אין דער עפּאָכע פון דער רעפובליק, אַ שטאָט אין כעלעמער גובערניע, לויט די פּאַרצייכענונגען פון ראָטנער סטאַראָסטע (בירגערמייסטער), האָבן אין יאָר 1565 געלעבט אין ראָטנע 12 יידישע משפחות. לויט יידישע מקורות זיינען די ערשטע יידן אין ראָטנע געווען פאַרטריבענע פון ליטע — יידן אין קאַראַימען —, וועלכע זיינען אַהין אָנגעקומען אין יאָר 1495 אָן זיי האָבן די שטאָט פאַרלאָזט אין יאָר 1530, ווען זיי האָבן זיך אומגעקערט קיין ליטע. לויט דעם רייסטער האָבן אין יאָר 1765 געלעבט אין ראָטנע 210 יידן. איצטער געפינט זיך ראָטנע אין קאָוועלער גובערניע אָן אין יאָר 1847 זיינען דאָרט געווען 1065 אָן שפּעטער, אין יאָר 1897 זיינען דאָרט געווען 3.039 נפשות, פון זיי — 2.219 יידן.

באַלד נאָך אָט דער נאָטיץ קומט אַ נאָטיץ פון דער בראָשור פון פישל העלד וועגן אָנהייב פון ראָטנע, וואָס דער לייענער וועט געפינען אין אָנהייב פון אונדזער בוך. —

דערנאָך קומען קורצע וועריעטער פון טרויער אָן חספּד אָן דערמאָנונגען פון זאַב גראַבאָוו (וועלכער האָט אַ לאַנגע צייט געלעבט אין ב. איירעס), שמחה ליקר (לביא), משה גוטמאַן, שמואליק, בתיה חייט אָן שאול גרינשטיין. די אַלע דערמאָנטע זוכן צו אויפלעבן די שטימונגען אָן דאָס געמיט, וואָס האָבן געהערשט אין ראָטנע. משה גוטמאַן דערציילט וועגן דער עפּאָכע פון בולאַכאָווצעס אָן וועגן דער תרבות שול, וואָס נח קעצקער האָט געגרינדעט אין יאָר 1922. וועגן ביידע עפּאָכן וועט דער לייענער געפינען אַ סך מאַטעריאַל אין אונדזער בוך. א. גראַבאָוו שילדערט די אַר־בעט פון זעקס יוגנטלעכע, צוויי מיידלעך אָן פיר יינגלעך, אין „החלוץ הצעיר". אַז די ליכט פלעגן אויסגיין, פלעג איינער פון זיי לויפן אַ גאַנצן קילאָמעטער אַן אָטעם אָן ברענגען ליכט. די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן מיט ליבע אָן געטריישאַפט. שמואליק דערציילט וועגן דער קולטור־אַרבעט אין „החלוץ הצעיר". די צוויי לעצטע באַריכטן זיינען אַרויסגענומען געוואָרן פון „החלוץ הצעיר", וואָס איז דערשינען אין יאָר 1931. פון דער חלוציסישער צייטונג „להבות" (פלאָטע) איז אַרויסגענומען אַ שטימונג־ליד פון א. גראַבאָוו. אַ שטימונג־זאַך א"נ „על כנפי הדמיון" (אויף די פליגל

פון דער פּאַנטאַזיע). פון בתיה חייט איז אַרויסגענומען געוואָרן פון דעם העפט „ביטויים", וואָס איז דערשינען אין ראַטנע אין יאָר 1929. שאול גרינשטיינס „אַביב בדרכים" (פּרילינג אויף די וועגן) איז אַרויסגענומען פון „החלוץ הצעיר", וואָס איז דערשינען אין יאָר 1939. עס האָט געבליט א פּרילינג-גלויבן אויף די וואָלינער פּעלדער ביי די חלוצים, וואָס האָבן זיך געקליבן קיין ארץ-ישראל.

פּאַראַן א קאַלענדאַר פון חורבן-דאַטן אין „יתמות", וואָס מיר געבן דאָ איבער.

י'—י"ג תמוז תש"א (1941) — אַן איבערפאַל פון די אוקראַאינער אויף די ראַטנער יידן.

י"ג תמוז פון זעלביקן יאָר — דער איבערפאַל פון די דייטשן און די ערשטע דרייסיק דערהרגעטע ראַטנער יידן.

דריי פּירנדיקע חברים־ות פון השומר־הצעיר אין החלוץ. שטייען פון רעכטס: העניע קאַרש, שמחה פּלאצקער און בתיה חייט.

י"א תמוז תש"ב (1942) — 111 דערהרגעטע נאַענט ביי דער ריין־סאַפּאַנטשי־קער בריק, אויף דעם וועג קיין קאַמאַראָווע.

י"ג אלול פון זעלביקן יאָר — די דייטשע ליקווידאַציע פון דער שטאָט. 1.300 דערהרגעטע אויף די זאַמד־בערגלעך, נעבן דאָרף פּראַכאַד, ביים שאָסיי. הונדערטער דערהרגעטע אין דער געגנט פון טשעפּעליק.

דעם 3טן סעפּט. 1942 — דערהרגעט 130 ראַטנער יידן אין שטעטל מעלניצע.

15טן דעצ. פון זעלביקן יאָר — ליקווידאַציע פון אַרטעל 1 אין ראַטנע — 32 דערהרגעטע.

מערץ 1943 — ליקווידאציע פון ארטעל 2 אויף דעם וועג קיין זשירין.

„דפים מיומן" (בלעטלעך פון א טאָג־בוך) פון י. הייט ברענגט אייגנטלעך בלויז צווויי בלעטלעך, וואָס זיינען געשריבן דעם 25טן און 26טן יוני 1942 (י. ג. אלול), זוען מען האָט אויסגעהרגעט דרייצן הונדערט ראָטנער יידן און מען האָט ליקווי־דירט דאָס גאַנצע יידישע שטעטל. אין בלעטל פון 25טן וועלט באַשריבן, ווי ס'האָט נאָך געבליט ארום און ארום קינדער, האָבן זיך געשפילט. אין מלחמה האָבן זיך די קינדער געשפילט. אָבער אָט האָבן זיך באַוויזן פון ווייטן די גרינע מונדירן און די קינדער זיינען געוואָרן אויס קינדער... די שטיבער זיינען אָלע אויסגערייניקט געוואָרן און אָלע זיינען אַראָפּ אין די קעלערס. אויבן איז געבליבן בלויז דער „יודענ־ראט" וואָס זיינע מיטגלידער האָבן געשפּאַנט „זיכער". זיי האָבן זיך טיף פאַר־נייגט פאַר די אוקראַיניש פּאָליצייליט. די מענטשן פון „יודענראט" האָבן בראש מיט דוד אהרון זיך צונויפגענומען אויף א בראַטונג נאָך גאַנץ פרי. זיי האָבן שוין געפילט, אַז עס קומט דער סוף.

אין בלעטל פון 26טן וועלט איבערגעגעבן די שרעק, וואָס ס'האָט אַרויסגערופן דער רויש פון צענדליקער מאַשינען. נאָך ביינאַכט האָט מען זיי אָנגעהויבן הערן. פאַקטיש האָט מען שוין אַזא רויש געהערט אריבער א יאָר, אָבער איצטער האָט ער מער געשראָקן. יידן האָבן געבעטן, אַז די נאַכט זאָל זיך נישט ענדיקן, גלייך זיי וואָלטן פאַראויסגעפילט, אַז דאָס איז זייער לעצטער פרימאָרגן. פינף אַזייגער פאַר־טאָג האָט מען געהערט די שיסעריין, וואָס האָבן אָנגעזאָגט דעם סוף. די שיסע־ריין האָבן נישט אויפגעהערט. זעקס אַזייגער האָבן זיך באַווזין געשטאַפּ־לייט אין דער באַגלייטונג פון אוקראַיניש מיליציאָנערן. זיי האָבן פאַרהאַלטן יידן און זיי געבראַכט צו דעם פּלאַץ נעבן הויז פון אלי יאנאָווויטש. דער ערשטער ייד, וואָס האָט געפרווווט נישט פאַלגן און גיין ווייטער, בערל העלד, איז אויף דעם פּלאַץ דערשאָסן געוואָרן. ראָטנע איז ארומגערינגלט געוואָרן פון 400 דייטשן פון געש־טאַפּאָ און „טויטן־קאָרפּוס". ווי בלוט־זויגנדיקע היענעס זיינען זיי ארומגעלאָפן אין שטאָט. זיי האָבן געזוכט אין די הייזער, אין די קעלערס, אויף די בוידעמער, האָבן ארויסגעשלעפּט די קרבנות און זיי אריינגעשטופט אין שעכט־פּלאַץ, פון דאָרט ווען זיי פירן די קרבנות צו די זאמד־בערגלעך פון פראָכאָד, אין די גריבער, וואָס האָבן אין משך פון איין טאָג באַדעקט 1300 לעבעדיקע נפשות.

פיר אַזייגער פאַרנאַכט האָט דאָס שיסן אויפגעהערט. די מערדער און אונד־זערע אוקראַיניש שכנים האָבן דורכגעפירט אַן ארגיע איבער די חורבות פון שטאָט. זיי האָבן געגנבעט און גערויבט יידיש פאַרמעגן.

די אייביקע נאַכט האָט ערשט דעמאָלט זיך אָנגעהויבן.

די בראָשור צייכנט זיך אויס מיט אייניגע גבית עדות וואָס ש. פערעלמוטער האָט פאַרשריבן. „הם הלכו לעיר" (זיי זיינען געגאַנגען אין שטאָט אריין) איז א פאַרצייכענונג אויסן מויל פון קינדער. די עלטערן האָבן אַוועקגעשיקט זייערע קין־דער צו די פויערים אין די דערפער און א סך יידישע קינדער האָבן זיך סוף זומער 1942 געפונען אויף די לאַנקעס און אין די וועלדער פון פּאָלעסיע און צפון וואָלין. ש. פ. גיט איבער די גבית־עדותן פון די דריי קינדער — שייקעלע, מאָטעלע און בצלאליקל. א בילד, וואָס שוידערט אויף און פאַרגליווערט דאָס בלוט.*)

די בראָשור וועלט פאַרענדיקט מיט א רוף פון ישראל חייט, אייגער פון די גע־

*) דעם פולן טעקסט פון דעם גבית־עדות, ברענגען מיר אויף אן אַנדערן אָרט. — רעד.

ציילטע געראטעוועטע, וואס איז בייגעווען די ליקווידאציע, אז דער פינקס ראטנע זאל געשריבן ווערן. עס גייען נאך ארום, שרייט ער, מענטשן, וואס האבן איבערגע־לעבט אויף זייערע לייבער די קאשמארן פון דעם חורבן. זייערע רייד וועלן פארגעסן ווערן, אויב מיר וועלן נישט איינמאנען זייער עדות זאגן. עס איז א חוב צו באפרייען זיי פון דעם בינטל שוידערלעכע זכרונות, וואס דריקט זיי. מיר וועלן באגיין א זינד קעגן אונדזערע טייערע און קענן זיך אליין, אויב מיר וועלן דאס נישט טאן! זאל דער פינקס־ראטנע געשריבן ווערן!

שלמה פּערלמוטער

זיי זיינען אין שטאָט געגאַנגען...

שיקעלע, מאַטעלע און איך — — —

אַ בלאָם יינגעלע, וואָס פּאַרמאָגט אַ קעפּעלע פול מיט לאָקן, מיט בלויע אייגעלעך און קליין פּנימל, וואָס אַ האַרציק שמייכעלע מיט אַן אָפּגלאַנצן פון קריסטאַל-ריינעם אומעט, שלעפּנגלט זיך פון די חן-גריבלעך און מויל-ווינקל אַרויס — אָט דער איז געווען שיקעלע. אַ יינגעלע אַ פּקח און אַ פּליסיקער צום לערנען, מיט אַ תּעודה פון ענדיקן דעם בית-הספּר, באַזאָרגט מיט די בעסטע נאָטעס, וועלכע ליגט שטענדיק באַהאַלטן ביים טאטן אין טיש-קעסטל, צוזאמען מיט די גרינע שטייער-צעטלען און געלט-באנקנאָטן.

דעם אמת מוז איך אָבער זאָגן, אַז ער איז קיינמאָל נישט געווען פון מיינע אַנהענגער, נישט געהאלטן פון מיינע מיינונגען — מיינונגען פון אַן עלטערן ברודער. פּשוט גערעדט — ער איז גאָר גיכער געווען אין אַלץ מיינם אַ קעגנער. ס'איז אָפּילו אַמאָל דערגאנגען ביי אים צו אַ חוצפּה, וועלן ער פלעגט פלוצלינג אָפּלאכעריש פון זיידן אַרויסזאָגן עפּעטלעך זיין מיינונג: איר מיינט, — פלעגט ער טענהן, אַז אומזיסט איז דאָס, וואָס דער זיידע האָט בעסער ליב שלמהן פון מיר, געווים וויל ער הייסט נאָך זיין טאטן ר' שלמה אהרן".

אָפּט פלעגט זיך צווישן אונדז צעפלאקערן אַ מלחמה איבער דער השפּעה אויף דעם קליינעם מאַטעלעלן. יעדער פון אונדז פלעגט דאָן אַנווענדן אַלערליי מיטלען און פּאַרשיידענע גוטע רייד און צוזאָגעכצן, כדי אים איבערצוציען אויף זיין זייט. מאַטעלע ווידער איז ווי אַמאָל — אַמאָל פלעגט ער זיך קלעפּן צו מיר און אַן אַנדערש מאָל — צו שיקעלען. שטענדיק אָבער איז ער צוגעשטאַנען צו דעם צד, וואָס האָט אים אויסגעווויזן צו זיין דער שוואכערער. זייענדיק אַמאָל אויף מיין זייט האָבן מיר די שיינע אויסגעניטע קישעלעך געווארפן שיקעלן אין קאָפּ. איז ער אָבער געווען מיט אים — זיינען די קישעלעך געפלויגן צו מיר...

די אָנקומענדיקע מלחמה האָט אָבער אַלע אונדזערע קונדעסעריין מיט אַמאָל איבערגעריסן. איך מיטן טאטן זיינען אַוועקגעפּירט געווארן אין אַ ווייטן ארבעטס-לאגער, די מאמע וויידער האָט זיך אָפּגעשטעלט מיט דעם קליינוואָרג. שפּעטער צו, לויט ווי מען האָט אונדז איבערגעגעבן, האָט זי, כדי זיי זו ראטעווען פון זיכערן טויט, זיי איינגעאָרדנט אלס פּאסטוכער ביי באָקאנטע פויערים אין אַ נאָענטן דאָרף. אין דעם פּרט זיינען זיי נישט געווען די אייניציקע דאָרט — נאָך אָנדערע מאמעס האָבן אויך אָזוי געטאָן.

סוף זומער האָבן אַ סך יידישע קינדערלעך געפּאשעט די גוישע טשערעדעס אין די אייביקע פּאַלעסיער בלאָטעס, וואָס אין צפון וואַלין, אויף די פּאַרשיידענע

לאָנקעם און אין וועלדער. צווישן די לוטשיצער און זאברידיער פֿאסטוכער איז אויך געווען בצלאלקע מאָגיליאָנסקי, דעם ראָטנער אפֿטייקערס א יינגעלע און יודעלע, דעם אָנפירער פון ראָטנער פּייערלעשערס א יינגעלע.

בצלאלקע — א דאר, בלאנד יינגעלע, וואָס זיינע קינדערשע אויגעלעך האָבן ווי געדרימלט אונטער זיינע גלעבלעכע און אויפגעשטעלטע ברעמען, איז געווען ביי זיך שטענדיק א גאָנצער תקיף — א תלמיד אין זעקסטער מחלקה, דער צווייטער — אי־דעלע האָט געהאָט אָן אָפּגעשוירן קעפּל, און א פּאָר קלוגע און צוגלייך שרעקעוודיקע אויגן, פּאָרשטעלטע פון געדיכטע, שוואַרצע וויעס.

צו די אָט דריי קינדערלעך וויסמע איך מיין גביית עדות. מאָטעלע דערציילט אזוי: „א טאָג פּאָר דער גרויסער שחיטה בין איך מיט שיקעלען געגאַנגען אין שטעטל. די מאמעלע האָט אונדז פֿרויסגעווויזן און געשאָנקען א סך ליבע, צוזאמען מיט א סך שפּייז פֿראָדוקטן און האָט אונדז אויפֿן צוריקוועגס פֿרויסבאָגלייט ביזן שאָסיי, ביז ברענערס שטוב. איך בעט זיך ביי איר: מאמעלע, פּאָלג מיך און קום מיט אונדז מיט אין דאָרף פֿריין, ווייל דאָס האָרץ האָט מיר גאָר קיין גוטס נישט פֿאָראויסגעזאָגט. זי אָבער, מיט טרערן, וואָס האָבן דאָס פּנים איר פֿאָרפֿלייצט, האָט מיר געזאָגט, אז זי קען דעם זיידן אליין נישט איבערלאָזן. נעבן ברענערס שטוב האָט זי אונדז גוט אָנגעקושט און מיר האָבן זי אַליין דאָרטן איבערגעלאָזט שטיין און ווינען און ווישן זיך אַלעמאָל די אויגן. ס׳האָט מיר דאָס האָרץ אויף איר שטאַרק ווי געטאָן אָבער נישט איך און נישט שיקעלע האָבן דאן מיטגעווויינט. פּשוט, מיר האָבן זיך געשעמט פֿאָר בצלאלקן און יודעלען. אָט אזוי האָבן מיר זיך מיט איר געזעגנט און טאָקע שוין מער נישט געזען.

אויף מאָרגנס, פּאשענדיק די „שטיקלעך" אויף לאָנקעם נאָענט צום שטעטל, האָט אונדז א שטאַרקע און פֿלוצלינגדיקע קאָנאָנאדע אויפֿגעשוידערט. ס׳האָט מיך א שרעקלעכע מורא פֿרומגעכאָפּט, אָבער איך האָב זיך גאָרנישט פֿאָרגעשטעלט, אז דאָס הרגעט מען אזוי די ראָטנער יידן אין די מינוטן אָן, וואָר ווייסט, אפשר אויך מיין טייערער מאמען מיטן זיידן. ס׳איז טונקל געוואָרן. איך האָב צוריקגעקערט מיט די קי אין דאָרף פֿריין און א מאָדנע נאָגעניש, וואָס איך האָב עס דאָכט זיך קיינמאָל אין מיין יוננן לעבן נישט געפילט האָט מיך א נעם געטאָן און גאָר שרעקלעכעם אָנגעזאָגט. אינעם גוישן הויף האָט דאן, וני שטענדיק, געהערשט א פֿאָרנאכטיקע שטילקייט. פֿלוצלינג: איך הער טריט אין מיין ריכטונג. איך דערקען אין זיי אַלעקסאַנדער דעם אמעריקאניצעס טריט, דער בעל־הבית מיינער.

— מאָטל — זאָגט ער מיר ארויסרייסנדיק וויך דעם לעצטן למד, און מיט א מאָדנער גוט פֿאָרכאָהאלטענער צופֿרידנקייט, — דו ווייסט, היינט האָט מען אַלע יידן אין ראָטנע אויסגעהרגעט, קיין איינער איז נישט געבליבן".

נישט קוקנדיק וואָס איך בין שטאַרק מיד געווען, בין איך ביינאכט בגנבה ארי־בערגעגאנגען צו שיקעלען. ער האָט דאָן געפּאשעט אמיליאָנס פערד בייס עק וואלד. איך האָב אים דאן פונקט געטראָפן אין דער פינצטער זיצן צוזאמען מיט בצלאלקען אין יודעלען. זיי האָבן זיך עפּעס געסודעט. געווויס, קלער איך, זיינען זיי דאָך שוין גרויסע — צוועלף־דרייצניעריקע, וואָס פאשען שוין פערד און מסתמא וויסן זיי שוין, וואָס זיי רעדן. אויף מאָרגן, האָבן זיי געהאָט באַשלאָסן צו פֿאָרופן אָלע יידישע פֿאסטוכער, וואָס אין דעם דאָרף, כדי צוזאמען זיך בראָטן, וואָס ווייטער צו טאָן. זיי האָבן מיך דורך די פעלדער באָגלייט ביז צו מיין בעל־הבית. איך האָב זיך ווי אַן איבערגעשראָקענער האָזל דורכגעשלייכט אין שייער פֿריין. אָבער א גאָנצע נאָכט האָב איך שוין קיין אויג נישט צוגעמאָכט. מיט אָפּענע און צעשראָקענע אויגן האָב איך פֿאָנטאָזירט, גענישטערט און געזוכט ביי אונדז אין די שטיבער.

דער אָנקומענדיקער פרימאַרגן האָט מיך שוין געטראָפן אַ וואַכענדיקן. איך בין זוידער אַרויס מיט מײַן טשערעדע אין די נאָענטע לאָנקעס צו דער שטאָט. אַ גאַנצן טאָג האָבן די שיסעריין נישט אויפגעהערט. מיטיק־צייט האָט עס אָפּילו אויפגע־הערט, אָבער באַלד נאָכדעם האָט זיך די מאָרד־סימפאָניע זוידער צעזונגען. אַזוי לאַנג שיסן האָב איך קיינמאָל נישט געהערט.

אויפן צווייטן טאָג זיינען מיר געוואָר געוואָרן, אַז מ׳האָט זיי דערמאָרדעט. יום־כפּור — — — מיט אַ דריי טעג פריער נאָך זיינען מיר שיעור נישט פֿאַרכאַפּט געוואָרן פון אַ פּאָליצייאישער לאָקערונג גאָר נאָענט פונעם אָרט, ווו מיר זיינען צווישן בייַמער געווען באַהאלטן. דערשראָקענע און אויף טויט צעטומלטע האָבן מיר זיך על פּי נס געראטעוועט אין דעם בלאָטיקן קאנאל... מיר זיינען דאָרט אַפּגעלעגן אומבאַוועגלעך צוויי טעג כסדר הונגעריקע און דורשטיקע. דעם דריטן טאָג, יום־כפּור, האָבן אונדז הירניקער פויערטעס, וואָס זיינען צופֿעליק אַהין צו די בלאָטעס צוגעקומען, כדי צו קלייבן די רויטע זשאקלינעס, דערציילט, אַז אין שטעטל, ווו זיי זיינען נעכטן געווען, האָט מען אומגעבראַכט עטלעכע יידישע קינדער.

פון רייזעלע גוטמאן, פייגעלע פיולער און גאָלדע קאָרש האָב איך אַרויסגעקריגן און פֿאַרצייכנט די פֿאָלגנדע פּרטים: דער אוקראַיניישער פֿאָליצמאן באריסיוק פון פאַסטופֿליע, גייענדיק אַזוי אַיינמאָל אַ זונטיק צו זיך אַהיים, האָט פֿלוצלינג באַ־מערקט וויי אַרום אַ פֿליטקן טייכל נעבן לוטשיין זיצן זיך דריי בלאָסע קינדערלעך; ער איז צו זיי נעענטער צו און פֿרעגט זיי:

—ווהין גייט איר?;

— אַהיים — ענטפֿערן די קינדער צעטומלט.

— גוט — זאָגט ער זיי, אויב איר ווילט דוקא אַהיים, קומט ווען איך אייך אַהין באגלייטן.

ער האָט זיי דאַן געבראַכט אין דער קאָמאנדאטור און זיי דאָרט איבערגעגעבן. ער האָט פֿאר אַ קאָפּ געקריגן באַצאָלט צו 50 מאָרק און נאָך אין אַזעלכע פּראָדוקטן, וואָס זיינען ווי גאָלד געווען: טאבאק, זאלץ און ציגארן. די עטלעכע ראָטנער יידן, וואָס זיינען נאָך פֿאַרבליבן לעבן נאָך דער שחיטה, האָבן זיך געפֿרווט סטארען פֿאר זייערע ווענען און זיי געוואָלט אָפּראטעווען. אָבער ס׳איז געווען אומזיסט זייער מי. מ׳האָט זיי געהאלטן פֿאַרשפֿאַרט אין אַ פינצטערן חדר — די לעצטע סטאנציע פון אַלע ראטנער יידן, וואָס מ׳האָט געכאַפּט אין די וועלדער, אין די דערפער און אַנ־דערע באהעלטענישן.

וועג די אַרעמע קינדערלעך האָבן דערהערט פלוצלינג נאָך דעם פֿאַרנאַכט, פיר אזייגער, דעם שליסל זיך איבערדרייען אין דער טיר־לאָך, האָבן זיי געווים געמיינט, אַז דאָ קומט מען זיי שוין באַפֿריַיען און אַז זיי איז באַשערט ווידער גיין, זען און אָטעמען די פרישע לופט, ווי אַלע פרייַע מענטשן און אַז זיי וועלן נאָך אָפּילו די בריידערלעך אָהער כרענגען — — —

דער וואנט־זייגער, יידיש גוטש, וואָס איז געהאנגען אין פֿאָדער־הויז, האָט עפּעס טרויעריק אויסגעקלונגען די שעה. די בליקן פון די אַרעמע קינדערלעך האָבן זיך מיטאַמאָל אָנגעשטויסן אין דעם גרויען גלאנץ פון די ביקסן מיט די אין זיי אַריַין־געשטעקטע באַגנעטן, וואָס אויף די אקסלען פון די אוקראַיניש פֿאָליצלייט. אַ דייטש מיט אַ רויט אָנגעזיפט מערדעריש פנים, אַ באַווסטער געשטאַפֿע, מיט אַ גרויענע אוניפֿאָרם און אַ רעוואָלווער אין דער זיים, האָט געשמייכלט צו זיינע קליינע קרבנות. ער פֿרייט זיך געווים ביי דעם געדאנק, אַז אָט־באַלד וועט ער באַוויזן זיין קראַפֿט און מאַכט איבער די אַ־אַרימענקע.

„פֿאַרווערטס", געמבעט ער אַרויס פֿלוצים מיט אַ טרוקן בייז קול, „פֿארווערט",

חזרט ער איבער אין טשעכיש, וואָס איז ענלעך צו אוקראַאיניש. ווי צעשראָקענע האָזלעך, געכאַפּטע לעבעדיקע, האָבן זיך די ערימענקע קינדערלעך צוגעקלעפּט איי־נער צום צווייטן, גלייך ווי זיי וואָלטן זוכן איינער ביים צווייטן הילף און שוץ. זיי זעען שוין נעבעך איצט, ווי זייער לאָגע איז שרעקלעך, ווי ס'העכט איבער זייער יונג לעבן דער ביטערער גזר־דין. זיי גייען צוזאַמענגעטוליעט איבער די שטעטלדיקע גאַסן. אָט גייען זיי שוין איבערן גרויסן מאַרק פֿאַרבײ זייערע שטיבער, אויפן הו־ליאנקע ברוק. מ'פירט זיי ווי די שעפּעלעך אַזוי פֿאַמעלעך אין דער ריכטונג צום „טשופּעליק". די אַרטיקע מיעשטשאַנעס, וואָס באַגעגענען זיי און וואָס זעען די טרויעריקע קינדער־פֿראַצעסיע, הערן נישט נתפּעל און דערשראָקן און האַלטן אפּילו נישט איין אויף אַ מינוט זייער גאַנג, ווייל מיט וואָס איז דען דער פֿאַל אַנדערש פון די וואָס האָבן נעכטן און אייערנעכטן געטראָפֿן און וואָס וועלן נאָך זיכער מאָרגן טרעפֿן...

וועלן די „לוויה" אַבער איז צוגעקומען צו אברהם קאַוואַלם שטוב, איז די כלומר־שטע רואיקייט מיט אַמאָל אויפגעריסן — ס'האָבן זיך דערהערט אַן אַ סדר און אַ ריכטונג צענדליקער זאַפּן פון ביקסן. שיקעלע אַבער האָט זיך אויסגעדרייט און איז אַנטלאָפֿן. אַ האַגל פון היימן בליי גיסט זיך אין זיין זייט און יאָגט אים נאָך, אַבער ער שפּרינגט איבער פּלויטן און שלייכט זיך פֿרײַן אין די פּעלדער, וואָס שפּרייטן זיך אַוועק אונטער די הוליאַנקער שטיבער ווייט, ווייט... אַפּילו די פֿאַליצייליט זיינען שוין זיכער געווען, אַז ער וועט זיך פון זייערע הענט פֿרוסטראַטעווען. פֿלוצים אַבער... האָט אים אַ קויל געטראָפֿן און ער איז אומגעפֿאַלן. די אוקראַאינער האָבן זיך גע־איילט, דאָס דערזעענדיק, נעענטער צו זייער קרבן און דאָ גאָר הערן זיי אים נאָך זינגען אַ יידיש לידל. שיקעלע האָט געענדיקט און זיין כשרע נשמה אויסגעהויכט מיט דער „התקוה". פון דער מינוט, וואָס די קויל האָט אים געטראָפֿן ביז די ערד האָט אים כמעט אַ לעבעדיקן צוגעדעקט און זיין מויל פֿאַרמאַכט, האָט ער אַלץ געזונגען.

בצלאלקען און יודלען האָט דער גרויזאַמער געשטאַפּ־מאַן באַפּוילן אַראָפּצו־ציען פון זיך זייערע מלבושים, זיי אַבער האָבן זיך צוזאַמענגעפֿלאָכטן און געזונגען און געטאַנצט אַ הוידע, געטאַנצט און געזונגען „התקוה".

דער מעשטשאַן אַלעקסיי פּינקעוויטש, וואָס וווינט אויף זאבלאָטסקי 24, אַן ערך 150 מעטער פון דעם ברודער־קבר, וואָס אויף דעם טשופּעליקס פעלד, האָט מיר דעם 22-9-1944 דערציילט: שיקעלע איז נעבן מיין שטוב פון דעם קויל געטראָפֿן געוואָרן און דאָרטן אַ פּאָרוונדעטער געפֿאַלן. איך האָב אים ביזן טשופּעליק באַגלייט. דעם נאָנצן וועג אַהין האָט ער געהאַלטן אין איין זינגען.

„וואָס האָט ער געזונגען?"

„אַזאַ ליד, וואָס אַלע יידן זינגען נאָ באַטשנאַסט (אויפֿשטעלנדיק זיך)".

איך האָב אים געפֿרוווט זינגען אַלערליי יידישע מעלאָדיעס. ער אַבער, האָט אַלין געשאָקלט מיטן קאָפּ אויף נישט. וועלן איך האָב אים אַ זינג געטאָן די „התקוה", האָט ער גלייך אַ זאַג געטאָן: „אָט דאָס איז דאָס!"

אויף מיין פֿראָגע, וואָס האָט מיט שיקעלען געטראָפֿן נאָכדעם, ווי ער איז פֿאַר־וווּנדעט געוואָרן, האָט ער מיר דערציילט פֿאָלגנדעס: „דער בלאָנדער פֿאַליציאַנט באריסיוק איז באַלד געקומען צולויפֿן אויפֿן אָרט און האָט מיר באַפּוילן אייַנשפּאַנען מיין פֿערד, צוטשעפּען אויף הינטן דאָס קערפּערל און דאָס צושלעפּן צו דער צוגע־גרייבער גרוב. איך האָב, פֿאַרשטייט זיך, געמוזט אויספֿאָלגן." מיט טרערן אין די אויגן, נאָכדעם וועלן איך האָב אים אויפֿגעקלערט די גרויסע מצווה צו דערציילן אַלץ, האָט ער מיר דאָס איבערגעגעבן:

„נעבן מיין שטוב, האָט ער פֿאַרגעזעצט דערציילן, האָט מען כמעט אַלע אייַ־

ריקע אויסגעהרגעט. איך האָב צוגעזען אוֹן בין געווען אַן עדות פון אַ סך יידן, יידן פון שטעטל, וואָס מ'האָט זיי אומגעבראַכט. די ערשטע צייט איז טאַקע געווען שווער דאָס צוצוקוקן, אָבער מיט דער צייט האָב איך זיך אַזוי צו דעם, צו דער שחיטה פון מענטשן, צוגעווויגט, פונקט ווי מיין שוואָגער פעדיע איז צוגעווויגט צו שעכטן אין זיין שעכט־הויז, וואָס געפינט זיך ביי זיין שטוב. אָבער דאָס בילד, וואָס איך האָב צוגעזען איז שוין געווען עפּעס שרעקלעכער פון אַלע פריערדיקע. שטעל זיך פאָר, איך זיץ אויפן פערד אוֹן פיל אז ער שלעפּט פון הינטן אַ לעבעדיק קינד, וואָס גייט אַפּ מיט בלוט אוֹן ער זינגט נאָר. גלויב מיר, אז איך האָב נישט געקענט אַ קוק טאָן אין זיין פּנים, בשום אופן נישט געקענט... אוֹן ווען איך האָב אים צום ערט געבראַכט, האָבן אַלע פאַליציילייט אַנגעקוואָלן אוֹן געפּרייט זיך, פונקט ווי די יעגער דערפרייען זיך מיטן אָנקום פון הונט, וואָס ברענגט זיי די דערשאָסענע קאָטשקע... מיט אַ שטוים פון די פּיס האָבן זיי אים אַריינגעוואָרפן אין גרוב, פון וועלכן, גאָט מיין גאָט, טאַקע נאָר איין מאָל אין מיין לעבן האָב איך אַזעלכעס געהערט, זעצט ערוים אַ זינגען מיט דער גאַנצער קראַפט.

זיי האָבן מיר באַפוילן זיי אַלע צו פאַרשיטן לעבעדיקערהייט... ממש איבער מיין קאָפּ זיינען זיי געשטאַנען אוֹן מיך געצוווונגען. זיי זיינען נישט אָפּגעטראָטן אוֹן געוואָלט זען, ווי איך טו די אַרבעט... איך דערמאָן מיך, ווי דער גראַבאַייזן האָט זיך פון מיינע הענט אַרויסגעגליטשט אוֹן אַ כוואַליע טרערן האָבן מיין פּנים פאַרפלייצט... איך האָב דאָן געחלשט. אויפגעמונטערט האָט מיך דער גזלן וואָנקע מיט זיין פּריקלאַד פון דער ביקס. „הער דו קלאָגער — האָט ער זיך צעשריגן — אויף ווייטער וועסטו שוין ביי מיר נאָר לעבעדיקע יידן באַגראָבן אוֹן וועסט שוין גאָנצענע טעג ווייזן."

פון העברעאיש — י. קאנישטער

יהודה קאגאן

פאַרצייכענונגען פון אַ לעבנגעבליבענעם

(אויסצוגן פון אַ טאָגבוך)

דעם 21סטן יוני 1941.

דאָס שטעטל ראטנע האָט געוודערט. די קינאָס און טעאַטערס האָבן ניט אויפגעהערט זייער ארבעט. די נאַכט האָט פאַרדעקט די גרויזאַמע גרענעץ, וועלכע האָט זיך געפונען אַוועלכע 60 קילאָמעטער פון שטעטל אין אַלץ איז שטיל געווארן, ווי אויסגעשטאַרבן. פלוצלונג האָט אַ שטאַלענער פויגל דורכגעקרייצט די לופט און עס האָבן זיך געגומען הערן די באַמבעס-שוויטשערייען, וואָס זיינען געפאַלן אויף אומבאַפענטע הייזער און מענטשן. 4 אַזייגער באַגינען. די שטאָט האָט זיך שנעל אויפגעכאַפט פון שלאָף. אונדזער שטעטל איז אויפגעציטערט געווארן פון די אויפרויסן. מענטשן זיינען גלאַפן אַהין און אַהער און נישט געוווסט וואָס האָט דאָ געטראַפן. מען איז גלאַפן צום „ראיפארטקאָם", דער שטאָט-ראָט פון דער באַלשעוויסטישער מאַכט, וואָס האָט געהערשט אין שטאָט און מען האָט זיך אַנגעפרעגט וואָס עס באַדייטן די באַמבעס. אויף דעם האָט מען באַקומען אַן ענטפער, אַז די רוסישע לופט-פליערס לערנען זיך באַמבאַרדירן. 10 אַזייגער זיינען געקומען מענטשן פון קאָווע און האָבן דערקלערט, אַז דאָס האָבן דייטשישע באַמבאַרדירערס אַטאַקירט די שטאָט. 12 אַזייגער מיטאָג-צייט האָט מאַלאָטאָוו געהאַלטן אַ קלאָג-רעדע דורך ראַדיאָ און געמאַלדן, אַז עס האָט זיך אַנגעפאַנגען אַ קריג מיט דייטשלאַנד.

עס האָט זיך פאַרמירט אַ מאָניפעסטאַציע און באַלד האָט זיך אַנגעהויבן אַ מאָביליזאַציע. אַ סך יידן האָבן זיך געלאָזט מאָביליזירן אין דער צרמיי אַבי נישט אַרייַנצופאַלן אין די הענט פון דעם ביטערן שונא. עס איז אַבער געווען אומזיסט. ניט געווען צו וועמען צו רעדן, דער שונא האָט אונדז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן און איז געגאַנגען וווייטער. מיר זיינען געבליבן אין קעסל. די רוסישע צרמיי איז זיך צעלאָפן. ניט געבליבן קיין אַנדער וועג ווי לויפן אַדער אונטערגיין. מיר האָבן זיך געבעטן בײַ די רוסן זיי זאָלן אונדז מיטנעמען בײַם אָנטלויפן, אַבער זיי האָבן נישט געוואָלט הערן פון דעם. זיי האָבן אונדז איבערגעלאָזט אַליין מיט אונדזער גורל.

דעם 23סטן יוני 1941.

דאָס גאַנצע שטעטל איז געוואָרן באַאַגערט דורך די בלוטדורשטיקע אוקראַ־
אינישע מערדערס פון די ארומיקע דערפער. זיי האָבן אַנגעהויבן רויבן יידיש האַב־
אַן גוטס אָן מיט העק זיך אַרײַנגערײַסן אין יידישע הײַזער פון אַנגעזעענע באַלע־
באַטים, מאַכנדיק די ערשטע ברכות על־השחיטה איבער יידישע העלדזער. צען נפשות
זיינען געפאַלן ווי די ערשטע קדושים. אַבער דער שטורעם האָט אַנגעהאַלטן אַ גאַנ־
צע נאַכט. בלוט האָט זיך געגאָסן ווי וואַסער, די האַרצריײַסנדיקע געשריײַן האָבן גע־
שפאַלטן די הימלען. וועָן די דייטשן האָבן געהערט די שיסעריײַן, האָבן זיי זיך צו־
געאײַלט נישט צו פאַרשפּעטיקן די שחיטה. וועָן די דייטשן האָבן געפרעגט כּיִ די
אוקראַינער וועָר עס האָט געשאָסן, האָבן זיי געענטפערט, אַז דאָס האָבן געטאָן די
„פראָקאָטע זשידעס" און אַז זיי האָבן געוואָלט מאַכן אַן אויפשטאַנד קעגן די דייטשן.

דער דייטשער הויפטלינג האָט באַפוילן, אַז אַלע יידן פון 14 יאָר אַן זאָלן זיך
אויסשטעלן אויפן שאָסיי וואָס פירט קיין ברעסק. צו 10 מאַן האָבן זיך אויסגע־
שטעלט לאַנגע רייען מיט וויינענדיקע יידן. דער הויפטלינג איז צוגעפאָרן מיט זיין
אויטאָ און געמאַלדן, אַז דערפאָר וויל די יידן האָבן געוואָלט מאַכן אַן אויפשטאַנד
וועלן אַלע דערשאָסן וועָרן. הערצער זיינען פאַרשטיינט געוואָרן. געוויינען און ספּאַ־
מעס האָבן זיך אַרויסגערײַסן כּיִ א סך און אַלע האָבן געוואָרט אויפן שרעקלעכן אור־
טייל. פלוצלונג האָט זיך געהערט א קול: „בריידער יידן, סיי־ווי זיינען מיר פאַרפאַלן.
לאָזט מיך צו מיט א ביטע צום עלטסטן פון די מערדערס, איך וועל אים עפעס דער־
צײַלן!"

פאַר די אויגן פון אַלע האָט זיך פון דער רײַ אַרויסגערוקט אַן אַלטער מאַן פון 60
יאָר. דאָס איז געווען אליהו יאַנאָווישט. ער האָט זיך געוענדט צום עלטסטן מיט א
וויינענדיקן קול און אַנגעוויזן, אַז דאָס האָבן געשאָסן די אוקראינער און נישט די
יידן. דער עלטסטער האָט זיך צוגעהערט, לאַנג גערעדט און צום סוף אַרויסגעגעבן
א באַפעל צו זיינע משחיתים אַרויסצונעמען יעדן צענטן פון דער רײַ. ווי די שאָף
זיינען זיי געצײַלט געוואָרן און 30 יידן, צווישן זיי דער רב פון שטעטל. זיינען אַרויס־
געפירט געוואָרן. פאַר די אויגן פון זייערע עלטערן, קינדער, ברידער און שוועסטערס
זיינען זיי דערשאָסן געוואָרן מיט די לעצטע ווערטער אויף זייערע ליפּן „שמע־יש־
ראל". דאָס זיינען געווען די קדושים וואָס זיינען געשטאַרבן פאַר דער גאַנצער עדה
און די איבעריקע האָבן באַקומען א באַפעל זיי מקבר צו זיין. אײַנער איז געבליבן
לעבן און איז פאַרדעקט געוואָרן מיט די פאַלנדיקע מתים און מיט זייער בלוט. ער
האָט זיך שפּעטער אויפגעהויבן און אַנטלאָפן אין די נאָענטסטע דערפער. עסיע דער
קאָוואַל פון 22 יאָר איז געווען צווישן די קרבנות, ער איז שווער פאַרוווּנדעט גע־
וואָרן און זיך געבעטן כּיִ זיין טאַטן, אַז ער וויל לעבן, אַבער עס איז געווען אומ־
זיסט זיין געבעט. א טיפער טרויער האָט באַדעקט אַלע יידן, וואָס האָבן צוגעזען
די עקזעקוציע.

מיין פאַטער, נחום, האָט זיך געזומען אָפּגעזאָגענען מיט די מענטשן און האָט
געזאָגט צו מיר און מיינע ברידער און מוטער, אַז מען מוז אַנטלויפן, די ערד ברענט
אונטער די פיס. מיר זיינען גיך אַוועק אין דאָרף אַריין, וווּ מיר זיינען פאַרבליבן כמעט
3 חדשים. אַבער נישט לאַנג האָט עס געדויערט. די אוקראַינישע מערדער האָבן גע־
בושעוועט, גערויבט, געמאַרדעט. זיי האָבן געשאָפן אַן אוקראַינישע פאָליציי, וואָס
אין איר שפּיץ האָט זיך געשטעלט א באַקאַנטער באַנדיט. מיט זיין אוקראַינישן או־
ניפאָרם און מערדערישן פנים האָט ער געמאַכט אויפשוידערן ביי זיין באַווייַז זיך.
זיי האָבן געיאָגט יידן אין די גרעסטע קעלטן, נישט געלאָזט נעמען אויף זיך קיין

מלבוש. יעדן טאג א נייעם באפעל. פלוצלינג איז געקומען א באפעל צו פארזאמלען זיך אין שול, אלע פון קליין ביז גרוים. דארט האט שוין געווארט א הויכער דייטש אדער אוקראינער פאליציי-מערדער מיט א שרעקלעכן אויסזען, וואס האט אנגע-וואנפן אן אימה אויף די יידן. אין זיין האנט האט ער געהאלטן א גרויסע נאנייקע. די יידן זיינען ארויסגעטריבן געווארן אין צווייטן צימער, וואס איז געווען טונקל. אויף א באנק זיינען געזעסן צוויי אוקראינישע לערערקעס און האבן געלאכט פון די יידן. א פאליציאנט איז געזעסן מיט א ביקס אין האנט און אויפן קאפ האט ער גע-טראגן אן אוקראינישע קובאנקע מיט אוקראנישן סימבאל. לעבן אים איז געשטא-נען נאך א הויכער אוקראינישער פאליציאנט מיט הויכע שטיוול און א ריזיקער נא-נייקע אין דער האנט. זיין געשריי „אויפשטיין!" האט אפגעשטעלט דאס קלאפן פון הארץ „ווער איז דער זשידאווסקער סאלטיס?" — האט ער א פרעג געטאן. עס האט זיך ארויסגערוקט דער אלטער ר' מאיר אלישאנקער, וועלכער האט מיט א ציטער-דיקער שטימע באשטעטיקט, אז ער איז עס. א שווערע האנט מיט דער לאנגער נא-נייקע האט זיך אראפגעלאזט אויפן ארעמען לייב פון אלטן. זיינע אויגן זיינען באלד פארגאסן געווארן מיט טרערן און בלוט. גאנצע טייכן טרערן און בלוט. די מערדער האבן נעציילט: איינס, צוויי, דריי... ביז 50. ער האט פארביסן די ליפן און נישט געשריגן, ער האט שוין נישט געפילט. מיר האבן געפילט, אז יעדער קלאפ פון דער נאנייקע איז א נייער חורבן פון אונדזער פאלק. ער איז ארויסגעווארפן געווארן אין צווייטן צימער און מען האט אים געשטעלט אויף די קני.

איצט איז געקומען די ריי אויף מיין ארעמען פאטער, נחום, פון 55 יאר, וועל-כער האט 8 יאר געדינט ביי די רוסן, פון 1914 ביז 1922, איז געווען 4 יאר אין גע-פאנגנישאפט אין פראנקפורט אם מיין, איז געווען 6 מאל פארוווונדעט און באקו-מען, אין 1920, הונדערט שמיין פון באלאכאוויצע. זיין לייב איז געווען צעשניטן און אויסגעהארעווט פון זיין שווערער שמידער-ארבעט. די אוקראינער זיינען גע-זעסן און געלאכט פון אונדזערע צרות. מיין פאטער האט פארמאכט זיינע אויגן, ער האט זיך געשטעלט אויף די קני און אראפגעצויגן דאס היטל. איך מיט מיין יינגערן ברודער האבן דאס פלץ געמוזט צוזען. דער אוקראינישער משחית האט באלד געלאזט זיין בייטש אויף מיין טאטנס ארעמע פלייצעס. דאס העמד איז באלד צעריסן געווארן און רויט געווארן פון בלוט. טייכן בלוט האבן זיך געגאסן פון לייב, פון די אויגן. „גאט! — האט ער א געשריי געטאן — ווו ביסטו?" ער האט זיך הויך צעווייגט. דער אוקראינער איז ארויס אין כעס און א געשריי געטאן: „פארשאל-טענער ייד, פאר דיין וויינען באקומסטו נאך 20 שמיין!" דער פאטער איז געבליבן פארחלשט און אזוי א פארחלשטן האט מען אים ארויסגעווארפן אין גאס. עס איז געקומען מיין ריי. איך האב פארביסן די ליפן, באקומען מיינע 50 שמיין און האב אויסגעהאלטן דעם עקזאמען. עס האבן מיר נישט וויי געטאן די קלעפ, וואס איך האב באקומען, נאר די שמיין וואס מיין פאטער האט באקומען. איידער מיין יינגע-רער ברודער איז געגאנגען צו דער עקזקוציע האב איך אים ארויסגעשריגן: האלט אויס, יאסל-בער, האלט אויס. ער האט מיט געווין אויסגעהאלטן. אזוי זיינען דורך אלע יידן. די זאכן זיינען צעפליקט געווארן, דאס בלוט איז פון יעדן אייגעם גערונען. שפעטער זיינען ארויסגעקומען די אוקראינער, אויסגעשטעלט אונדז אין רייען אין אונדז געהייסן גיין אין די בלאטעם אין מיטן גאס און זינגען יידישע לידער. אזוי האבן זיי אונדז צוגעטריבן ביזן טייך טוריא. מיר האבן זיך קוים דערשלעפט. בעת-מעשה זיינען געשטאנען אוקראינער פון ביידע זייטן גאס און האבן מיט גלעכ-טערס צוגעקוקט זוי מען טרייבט די זשידעס. מען האט אונדז געשטעלט פאר צוויי

אלטערנאטיוועס: אדער דערטרונקען ווערן אין טייך, אדער אויפשטעלן 30 קוביק־מעטער האלץ, וואס געפינט זיך אין וואסער. ביז שפעט אין דער נאכט האבן די אומגליקלעכע געארבעט מיט די לעצטע כוחות, געענדיקט די ארבעט און געגאנגען אהיים אין די פינצטערע קאלטע היימען האבן געווארט די מאמעס, מיט אויגן גע־שוואלן פון טרערן. וועו מיר זיינען ארויס אין שטוב איז אונדזער מוטער געפאלן אויף אונדז און ספאזמירט. דער פאטער האט אראפגעצויגן דאס העמד און דאס לייב איז נישט געווען צו דערקענען, צעקלאפט און שווארץ ווי קויל.

עס זיינען אווק טעג און וואכן און חדשים. מען ארבעט שווער און ביטער. מען שניידט האלץ פאר דער אוקראיניישער ס"ס־פאליציי אין שטורעם און אין שניי, די פיס פארוויקלט אין שמאטעס און אין פאסטאלעס, די הענט שטענדיק גע־פרוירן און נישטא ווו זיי אנצווואלמען.

עס איז געווען אין חודש אדר. איך בין אהיימגעקומען מיט מיין יינגערן ברו־דער, יאסל־בער און איך דערזעז, אז אין שטוב איז תשעה־באב. וואס איז געשען? מען האט אונדז ביידן ארויסגעפאדערט אויף ארבעט קיין קאווקל. די מאמע בא־ווייזט אונדז שוין, זי ווייסט וואס עס מיינט „אויף ארבעט", דער טאטע ווייזט און טוט תפילה צו גאט. אין שטוב איז נישטא אפילו א שטיקל ברויט. די קעלט עסט די ביינער. איך לייג זיי פאר, אז איך אליין זאל גיין, צו וואס ברענגען צווויי קרבנות? זאלן זיי גיין אין שטאט, איך ווקל בלייבן ווארטן אויף די מערדערס. איך שטיי אין דרויסן. באלד קומט אן א וואגן, וווּ עס זיצן שוין 10 יידן. ווו איז מיין ברודער, ווילן זיי וויסן און באלד פאלן אויף מיין קאפ שמיין. זיי לאזן זיך אין שטוב, צעשניידן דאס בעטגעוואנט און שטופן מיך ארויס אויפן גאס. מען שלעפט אונדז פון איין דארף צום צווייטן, זיי נעמען אויף די אומגליקלעכע יידן, וואס האבן יאהרלאנג געווויינט אין די דערפער און געצויגן זייער חיונה. די געווויינען פון די פאמיליעס זיינען אין לשער. אט פארן מיר דורך דעם וואלד, דעם אלט־באקאנטן וואלד. די ביימער רוישן ווי מיט הונדערטער יארן צוריק אויך איצט און אפשר ווייזען זיי אויף אונדזער אומ־גליק. פלוצלינג לויפט ארויס פון וואלד א יונגע פרוי, זי לויפט מיט צעפענטע ארעמס גלייך צו אונדזער וואגן. זי וויל זיך צום לעצטן מאל געזעגענען מיט איר טייערן מאן. א שאס און די פרוי ליגט שוין א פארבלוטיקטע אויף דער ערד. א שוידער גייט אונדז דורך. אזוי וועלן מיר אלע ליגן און נישט קומען אפילו צו קבר ישראל.

מען האט אונדז געדארפט פירן קיין קאווקל און אט דערזעען מיר זיך פלוצ־לינג אין שטאט, אין ראטנע. אויף דערויף האט מען אונדז ארומגעשלעפט? די שטאט קאכט. פון אלע זייטן האט מען געבראכט מענטשן מיט פעקלעך אויף די פלייצעס. מען קויפט אויס קינדער מיט גאלדענע זיגערס און אויף זייערע ערטער זעצט מען אריין ארעמע. איך דערזעז פלוצלינג מיין מאמען מיט מיין טאטן און מיין מומע סלאווק. איך מאך צו זיי מיט דער האנט זיי זאלן אווקגיין. מען פירט אונדז אין דער קאמענדאנטור. ארום און ארום שטייען דייטשישע זשאנדארן. א געוועזענער אוקראיניסישער באלאבאווייען מיט א רונדיק היטל גייט ארום מיט א נאגייקע אן שנייזידט איבער די קעפ צו דער צופרידנקייט פון די דייטשן. מען פירט אונדז אויף ארבעט קיין קאווקל. מיר זעצן זיך אויף די פורן און קומען אן קיין קאווקל. פלוצ־לינג קומט א באפעל: צוריק אהיים! שפעט אין אוונט קום איך אהיים. קיין ליכט איז נישטא, אלץ איז צעווארפן, דאס בעטגעוואנט צעשניטן, צעריבט. דער פאטער זיצט און טרערן גיסן זיך פון זיינע אויגן. וועו מען דערזעט מיך, פאלן זיי מיר אויפן האלדז און דער געיאמער צעשניידט די פינצטערניש.

קאַצעט קאָוועל, 1942

לאַנגע טעג און חדשים האָבן זיך שוועך געצויגן. יעדער טאָג — אַ יאָר. אין די נעכט האָט מען נישט געהערט מער ווי קרעכצן און געווײנען. דער ווינטער איז געווען אַ שווערער און קאַלטער. קיין האַלץ צום הייצן איז נישט געווען. אין שטוב איז געווען אזוי קאַלט ווי אין דרויסן. נישט געווען וווּ אָנצוווּאַרעמען אַ האַנט נאָך אַ טאָג פון ביטערער אַרבעט. עס איז דורך דער ווינטער, געווען פּסח, עס איז גע־קומען דער חודש אייר. מען איז שוין ביסלעכווײַז צוגעווויגט געווען צו די צרות. אין איינעם אָן אויפדערנאַכט, אַרום אינם אַזייגער, קלאַפּט מען בײַ אונדז אין שטוב. מיין פּאַטער גייט צו צו דער טיר נישט טוּט, נישט לעבעדיק, עפּנט אָן אין טיר שטייט אַ ייִד. ווער זענט איר? איך בין פון ראָטנע, פון יידנראָט, געקומען אייך מעלדן, אַז אייער זון, יהודה קאָגאָן, דאַרף זיך מאָרגן צושטעלן צום דייטשישן געביט־קאָמי־סאַריאַט. ער פאָרט אַף אויף אַרבעט מיט נאָך 50 מאָן. די טרויעריקע ידיעה האָט אַוועקגעלייגט אַלע מיינע שטוביקע, וואָס האָבן נישט אויפגעהערט צו ווײַנען. איך האָב באַלד אַוועקגעשיקט טאַטע־מאַמע קיין ראָטנע און איך בין געבליבן וואַרטן ביז מען וועט טעלעפאָנירן פון דאָרט. אויף מאָרגן איז געווען אַ טעלעפאָן, אַז איך מוז קומען וואָס גיכער. איך האָב זיך געזעגנט מיט מיינע ברידער, טראַכטנדיק דערבי, וועך ווייסט צי איך געזעגן זיך נישט אויף אייביק.

געקומען קיין ראָטנע. דער פאָטער אָן די מוטער אָן די מומע שטייען מיט פאַרבראַכענע הענט. די מאַמע איז געווען אויפן בית־החיים, געריסן קברים. מען גיט מיר אַ פּעקעלע, וואָס די פּאָליציי נעמט צו און וואַרפט עס אַרויף צוזאַמען מיט אַנ־דערע פּעקלעך אויף דרויי פורן און אונדז הייסט מען גיין צו פוס קיין קאָוועל, אַוועלכע 50 קילאָמעטער. מיר זיינען 55 יונגע מענטשן, פון וועלכע איך דערקען דעם אָנפי־רער פון השומר־הצעיר, משה פוגאַטש, וואָלף־בער טענענבוים, מאָטל דעם שוחטס זון, אברהם קאָגאָן און אַנדערע. עס הייבט זיך אָן אַ געזעגענען זיך, מען יאַמערט ווי אין יום־כיפּור. מיין פאָטער קוקט אויף מיר מיט שטומע בליקן, מיין מוטער וויינט ספאָזמאָטיש. איך וואָלט שוין געוואָלט זיין וואָס וויניקער נישט צוצוקוקן דעם צער פון מיינע עלטערן. מיר הייבן אָן דעם מאַרש, מיר גייען אָן גייען, בלייבן אָן קרעפטן. עס איז שוין אַוועק דער טאָג, מיר בלייבן אָן כוחות אָן מיר האַלטן אין אין גיין. מיר זיינען שוין נישט וויַיט פון לאַגער פון די רוסישע קריגס־געפאַנגענע. מען הייסט אונדז נישט קוקן אַהין. דאָך זעען מיר דעם ארומגעצוימטן לאַגער מיט דרײַ רייען שטעכלדראָט אָן עלעקטרישע דראָטן. פון אַלע זייטן הויבט טורעמס, וווּ עס שטייען סאָלדאַטן מיט מאַשין־געווער. אַרום גייען וואַכלייט מיט שפּיר־הינט. געשטאַפּ־לייט רייטן אַרום אויף פערד. איך זע די רוסן, אויסגעדאַרטע, אויסגעשטעלט אין רייען צו פיר, פינף, דער מיט אַ היטל, אַ צווייטער מיט אַ האַנטוך פאַרבונדן, אין פאַרשידענע מיליטעריש אָן ציוויל שמאַטעס. נישט פאַראַן קיין בארַאַקן, נאָר בודעם וווּ פאַר הינט פון 70-80 צענטימעטער די הייך. אַזוי קומען מיר צו דער פאַרשטאַט פון קא־ווע. יידן שטעלן זיך אַרום אונדז אָן פרעגן פאַרווונדערט וווהין מען פירט אונדז. מען פירט אונדז צום יידנראָט. צווויי אוקראַיניש פאָליציייליט גיבן איבער דעם פאַרזיצער פון יידנראָט די נעמען פון די געכאַפּטע מענטשן. פון איצט אָן זיינען פאַר אונדז פאַראַנטוואָרטלעך די יידישע פאָליציאַנטן, וועלכע דרייען זיך אַרום מיט שטעקנס אין די הענט. אויף מאָרגן פירט מען אונדז צום דייטשישן אַרבעט־אַמט. א געשטאַפּ־אַגענט הייסט זיך אונדז אויסשטעלן, עך באַטראַכט דאָס ביסל סחורה אָן צום סוף באַפּעלט ער, אַז די פאַרטיע בלייבט אין קאָוועל, אַז דער יידישער אַרבעט־אַמט זאָל אונדז צעטיילן אין גרופּן, פאַר פאַרשידענע אַרבעט־פּלעצער. נאָך א נאַכט

איבערשלאָפן שטעלן מיר זיך צו אין דער פרי אין אַרבעט־אָמט, וווּ מען צעטיילט אונדז אין גרופּעס. מיר איז אויסגעקומען צו גיין אין ט. ש. ס.־אָפּטייל. מיר מאַרשירן בייז מיר קומען אַן צו נאָוזש קאָלעאָוא, בייַ דער באַן־סטאַנציע, וווּ מען האָט גע־גרויבן קאָנאָלן צו רעמאָנטירן צוגן. לאָנגע רייען מענער און פרויען גראָבן קאָנאָלן האַלב אין וואַסער. אין דער הייך גייען גרויסע טאָטשקעס מיט צעמענט, וווּאָס מיר פירן איבער שמאָלע ברעטער. פֿרום אונדז דרייען זיך אַרום ס״ס־לייט מיט רויטע לענטעס און האַקנקרייצן און שלאָגן מיט זייערע נאַגייקעס אויף רעכטס און אויף לינקס.

אין אַרבעט דעם ערשטן טאָג זייער שווער. די טאָטשקע פּאַלט אַלע מאָל און עס שיט זיך אויס דער צעמענט. די מענטשן באַווײַזן זיך אַן אויפֿהער. עס ווערט 12 אזייגער. עס קומען אַן מאַשינען וואָס נעמען די ס״ס־לייט אויף מיטאָג. מיר גייען אין א יידישער קיך. א מיטאָג קאָסט 1.50 מארק, א סך האָבן נישט קיין גראָשן, וויל פֿאַר אַרבעט באַקומט מען נאָר 25 דק״גר ברוט. צווישן אַזייגער גייען מיר צוריק. דער טאָג שלעפּט זיך, מיר וואָלטן שוין געוואָלט עס זאָל זיין נאָכט. אָבער אזייגער ענדיקן מיר אין גייען אַהיים און פּאָלן פֿוועק אויף די בעטלעך. אויף מאָרגן וויידער אין אַר־בעט־אָמט, וווּ מען צעשטעלט אונדז אויף גרופּעס. דאָס מאָל איז מיר אויסגעפּאָלן צו גיין אויף דער גאָרקע, וווּ עס געפינען זיך די קאָזאַרמעס פון דער וועראָאָבט און ס״ס, וווּ אויך אוקראַינישע פרייוויליקע. מען פירט א מאָן 300 דורך דער בריסקער גאָס, פֿאַר אונדז גייט די יידישע פּאָליציי מיט וויסע לענטעס אויפן אַרעם. מיר קו־מען צו א גרויסן טויער באַווַאָכט פון סאָלדאָטן מיט שטאָלהעלמען אויף די קעפּ, מיט מאַשין־געווער אין די הענט. די פּאָליציי גיט זיי אונדזערע שיינען אין מען לאָזט אונדז דורך. מיר קומען אַריין, עס איז א גאַנצע שטאָט מיט גאָסן, אויף איינציק שטייט געשריבן „פּאַרן יידן אַריינגאַנג פֿאַרבאָטן". מען טיילט פון אונדז אויס 20 מענטשן צו גיין דרעשען קאָרן. נישט קיין שווערע אַרבעט. באַלד טרייבט מען צוזוף נאָך אויסגעמאַטערטע און אויסגעהונגערטע מענטשן, וואָס אַרבעטן אַנטקעגן אונדז. דאָס זיינען רופישע געפאַנגענע. איך באַמערק וויי זיי שיטן אַריין קאָרן אין זייערע אוג־טערהויזן, וואָס זיי טראָגן שפּעטער אַהיים. די אַרבעט האָט זיך היינט געביטן. עס זיינען אַנגעקומען וואַגאָנען מיט לעבנסמיטל, וואָס מען דאַרף אַליין צופירן צו די הייבע מויערן אונטער די כסדרדיקע קלעפּ און בייטשן. פון 10 אין דער פרי ביז 10 פאַרנאַכט האָבן מיר אויסגעלאָדן 9 וואַגאָנען, יעדער וואָגאָן צו 350 זעק אָן אויפן דריטן שטאָק. איך טראָג די זעק אָן פיל די כוחות גייען אויס. מיר זיינען פאַרמא־טערט ביז טויט — וואָבן לאָנג מיט 200 גראָם ברוט א טאָג. עס ווערט אַלעמאָל שיוערער.

ג ע ט א ם

טעג אין נעכט זיינען געגאַנגען אין שרעק אָן אין אַנגסטן, שווערע וואָלקנס האָבן זיך אַלע מאָל אַנגעזרוקט, די נאַצישע רציחות וועלן אַלע מאָל אַפּטער און שרעקלעכער.

אין א פרימאָרגן הערט מען א פּאָניק, מיר זיינען אַרומגערינגלט מיט אוקראַיני־שע פּאָליציי און ס״ס־לייט. זיי זיינען געקומען מיט ביקסן און מאַשין־געווער אויף גרינע מאַטאָרן מיט הויבריידערס, אויף די מאַטאָרן אייזערנע קייטן מיט בלעכן, וואָס מאַכט זי ווילדן גהינומדיקן גערויש. עס קומט א באַפעל: יידן גייען אין געטאָס. 2 געטאָס וועלן געמאַכט, א שטאָטישער און אַן אַרבעטער־געטאָ. קיינער וויסט נישט וו מען דאַרף גיין. מען וויסט נאָר, אז ווער עס וועט נישט פּאַרטיק וועלן ביז 12

אזויגער וועט דערשאפן ווערן. די סצענעס זיינען מוראדיקע, מען פאקט זיך, מען ווייגט, עס צעשיידן זיך פאמיליעס. מען ווייסט שוין, אז דער שטאטישער געטא וועט זיין אויף דער בריסקער גאס מיטן מארק און דער ארבעטער-געטא ביים וואקזאל אויף די זאמדן. די צייט איז קורץ און א סך דאקפן גיין ביזן געטא עטלעכע קילא־מעטערס. מען שלעפט די פעקלעך, וויר אויף וועגעלעך, וויר אין רוקזעק, קראנקע לייגט מען אויף וואגנס. די בהלה ווערט וואס א מאל גרעסער, עלטערן געפינען נישט די קינדער, קינדער די עלטערן און דא מוז מען גיין, ווייל די צייט שטייט נישט. דאס אלין שפילט זיך אפ ביי די חוזק-געלעכטערס פון די אוקראינער און דייטשן. אט קלינגט די שעה 12. עס הערן זיך די ערשטע שאסן און עס פאלן די ערשטע קרבנות, באלד פאלן יונג און אלט אונטער די מערדערישע קוילן פון די סאדיסטן. טייל קרבנות האבן באצאלט מיט זייערע יונגע לעבנס (2 יונגע מיידלעך זיינען געפאלן), ווייל זיי האבן נאך געהאט צוצוגיין 200 מעטער. דאס סאדיסטישע שפיל איז די רוצחים גע־פעלן געווארן, ווייל זיי האבן כסדר געלאכט. עס בלוטיקט די יידישע עדה, עס פאלן יונגע בייטער אינער נאכן אנדערן, פאר זיי איז שוין אלין איינס, אפילו דעם געטא האבן זיי נישט דערלעבט צו זען.

און אט זיינען מיר שוין אין דער גאס וואס איז באשטימט פארן געטא. עס קו־מען קויים ארויס דארט 600 מענטשן, האט מען ארייngעשטופט 6.000, 20 ביז 30 מענטשן אין איין שטוב. איינער שלאפט אויפן צוויטן, טויזנטער שלאפן אויף דער גאס, אבער דאס ערגסטע איז וואס עס איז שוין נישטא וואס צו עסן. מען קלייבט די שאל פון קארטאפל און צו באקומען אביסל וואסער שטייען לאנגע רייען.

דאס געטא־פלאץ איז ארומגעצוימט מיט פלויטן, איין ברעט צונויפגעקלאפט מיט דער צווייטער און אויבן שטעכיקע דראטן. מען זעט נישט די צוויטע זייט וועלט. פלוצלונג, ארום האלבן טאג קומט צופליען אן אויטא מיט 12 הויכע ס"ס-אפיצירן. זיי פאדערן 120 מאן און איך פאל ארויס צווישן די 120. אלע שרייען אז מען פירט אונדז צום טויט. מען באזעצט אונדז אין גרויסע מאשינען און מען פירט אונדז אוועק. מיר זעען אויף דער גרויסער, שיינער יידישער גאס אין קאוועל א גרויסע באזונדערע פון אוקראינישע פאליציי. מ'דאבירט, מ'נעמט וואס מען קען אין דער שטאט, ווו עס איז געפלאסן א שיין יידיש לעבן און וואס וועט איצט חרוב ונחרב. מען פירט אונדז צו די שענסטע הייזער, מען הייסט אונדז אויפברעכן די טירן. דארט האבן געווווינט דאקטוירים און אנדערע, וואס האבן אלין איבערגעלאזט אויף הפקר אין זיינען געלאפן, איבערלאזנדיק אפילו די פעקלעך מיט ברויט און אנדערע זאכן וואס זיי האבן צוגעגרייט מיטצונעמען מיט זיך.

מען האט געמוטן פאקן אן אויספלינדערן אלין וואס האט זיך געפונען אין די הייזער. מען האט אלין געווארפן אין גאס אויף די אויטאס. מיר האבן נאר געמעגט נעמען ברעקלעך פון עסן און קיין שום חפץ נישט. אין קאמענדאטור האט מען בא־זוכט די קעשענעס. ביי איינעם האט מען געפונען א שטיקעלע זייף האט מען באלד נעהערט א שאס און ער האט שוין מער נישט געדארפט זיך וואשן. וועו מיר זיינען צוריקגעקומען אין געטא האבן אלע אונדז באטראכט פאר אויפגעשטאנענע תחית־המתים.

פלוצלונג איז אנגעקומען א פארארדענונג אז מען דארף האבן ארבעט-שיינען, כדי צו קענען זיין אין ארבעט-געטא. אבער פון 6 טויזנט מענטשן באקומען נאר עט־לעכע הונדערט מאן, די איבעריקע מוזן גיין אין שטאטישן געטא. איך באקום נישט קיין שיין. איך וואלט אויף שפעטער, מען זאגט אז מען וועט נאך באקומען. עס וועלט נאכט. מען שרייט אז ווער עס וועט בלייבן אין געטא אן א שיין וועט דערשאפן

זיערן. עס איז שוין אַבער שפּעט, פּונדעסטוועגן ווערט דער געטאָ לויפיק און מען לויפט אין שטאָטישן געטאָ. עס הענגט א פּחד, פּון יעדן שרייט אַרויס דער שרעק. מען פּילט אז עס דערנענטערט זיך דער סוף צום לעבן. אַרום לויערן פּאָליציי, זשאַנדאַרן ס"ס, ס"א און ס"ד. א סך לויפן זיך באַהאַלטן אין בוידעמער. עס ווערט שוין גאָר שפּעט. די פּאָליציי־שעה איז פאַרבי. מיר ליגן 5 פערזאָן אין א קליין בוידעמל אין אַרבעט־געטאָ. עס איז רואיק, מען הערט גאָרנישט. מיר ליגן אויפן בוידעם אַן דאָקומענטן און דאָס הארץ קלאַפּט, נאָר פלוצלונג, אַרום 1 אַזייגער, הערן מיר די ערשטע שאָסן. מיר הערן געשרייען, דאָס שיסט מען אונדזערע זין און טעכטער, א סך ווערן געשלעפּט דורך אוקראַינער ס"ס און ס"ד אויפן בריסקער פּלאַץ, ווערן פאַרפאַקט אין וואַגאָנעס. די ערשטע 100 מאָן ווערן געשאָסן אויפן אָרט. עס ווערט א פּאָניק, א בהלה, מענטשן לויפן זיך באַהאַלטן ווו עס לאָזט זיך: אין רערן פון אויוונס, אין וואַסער־קאַנאַלן ווו עס איז דאָ א לאָך צו קענען אַנטרינען אויפן מאַכענט פון די מערדער. עס ווערט געברענט דער קאַמיטעט פון יידנראַט אויף דער גאָרקע, ווו ער ווערט געפּיניקט און צום סוף אויסגעשאָסן. א גאַנצע נאַכט הערט מען די מוראדיקע קולות פון פרויען און קינדער, די הילכיקע שאָסן און שמע־ישראל פון די יידן. אַט לויפן צוויי שיינע יונגע מיידלעך, זיי זיינען שוין נעבן אונדזער גאָטאָ, אַבער נעבן טויער ווערן זיי דערשאָסן דורך אוקראַינער. די גאַנצע שטאָט איז געוואָרן א שעכט־הויז א טיול נישט אויסגעשאָכטענע ווערן פאַרטריבן אין שול. כמעט אַלע שנייַדן אויף זייערע לייבער און שרייבן אַן מיט זייער אייגן בלוט דעם נאָמען און פאַמיליע־נאָמען אויף די ווענט. א סך האָבן געלאָזט אויפ־שרייבן מיט זייער בלוט: „נעמט נקמה פאַר אייערע טייערסטע אין ליבסטע".

מיר ווארטן עס זאָל קומען די רייַ אויף אונדז. מיר זיינען נישט וויט, אינגאַנצן 100 מענטער. עס הייבט שוין אַן צו טאָגן. פּלוצלונג קלאַפּט מען אין יעדער טיר, עס איז די יידישע פּאָליציי. זיי מעלדן אז קיינער זאָל היינט נישט אַרויס פון הויז, ביז עס ווערט קומען א באַפעל פון געביט־קאָמיסאַר. בייטאָג נעמט מען א גרופּע יידן צו באַגראָבן די מתים וואָס ליגן צעוואָרפן איבער דער שטאָט. מיר קריכן אַרויס פון אונדזערע נאָרעס, מען כאַפּט אונדז אויף אַרבעט און מען שיקט אונדז צונויפקלייבן דאָס יידישע פאַרמעגן. גאַנצע בערג ביזן הימל יידיש גוטס ווארפן מיר אַן. אין אַלע גאסן טרעפן מיר טייכן גאַנצע פון יידיש בלוט. דער געביט־קאָמיסאַר פּאַרט ווי א משוגענער. די ס"ס ראַבעווען, עס איז א כאַאס. איך רוף זיך אָפּ צו מיינע חברים: שמאַרבן אַדער זיגן, מיר מוזן אַנטלויפן פון דאָנען. אָפּריימן די געלע לאַטעס און גיין. מיר טוען אַזוי און לאָזן זיך גיין אין א באַקאַנטן אַרבעט־פּלאַץ צו א דייטשישן שפּיצל, וועלכער איז געווען א יידן־פריינד. מיר זיינען אַנגעקומען אָהין, עס איז געווען א בוי־שטעלע און טאָקע געטראָפן דאָרט דעם שאָפער, דעם דייטש, וועלכן מיר האָבן דערציילט אונדזער סוד און אים געבעטן, ער זאָל אונדז אַרויספירן פון שטאָט.

ווען אונדזער דייטש הערט וואָס מיר ווילן פון אים, צעשרייט ער זיך: פאַר־פלוכטע יידן, פאַרוואָס האָט מען נישט דערהרגעט כאָטש א הונדערט דייטשן און אוקראַינער, אַבער ער האָט מורא צו נעמען אויף זיך די ריזיקע. ער ווייזט אַן א וועג דורך וואָנען צו גיין. מיר זעען אוים אַלע ווי אוקראַינער און רעדן גוט אוקראַיניש, שטעלן מיר איין און לאָזן זיך גיין לענגאויס דער אייזנבאַן. אויפן וועג געפינען מיר ליגן סידורים, חומשים, תפילן. מיר שטעלן אָפּ אַן אוקראַינער און פרעגן אים וואָס קומט דאָ פאַר. ער ווייזט אונדז אַן, אז יעדע האַלבע שעה ברענגט מען א וואַגאָן יידן, מען שיסט זיי אוים און מען ברענגט אַן אַנדערן. אַט הערן מיר טאָקע א גע־שרייַ „שמע ישראל!" און עס רעדט דער רב פון שטאָט צו די מערדער: „איר מערדער

— שרייט ער — איר שיסט אונדז אָן באָמבט אונדז, אייך וועט מען דערשיסן ווי די הינט אָן מען וועט אייך אָפילו נישט באָגראָבן". באָלד באָקומט ער מיטן ביקס איבערן קאָפּ אָן ער פאַלט אַ לעבעדיקער נאָך אין גרוב אַריין. עס איז שרעקלעך צו הערן דעם געשריי.

מיר לאָזן זיך גיין לינקס איינער הינטערן אַנדערן אָפּגערוקט עטלעכע הונדערט מעטער, קוים וואָס איינער זעט דעם צווייטן. מיר לאָזן זיך אין אַ דערפל 15 קילאָ־מעטער גאַנג, וווּ קיין פּאָליציי איז נישטאָ. מיר גייען דורך בערג אָן גריבער אָן אַט קומען מיר צו צו אַ דאָרף, וווּ מען דאַרף דורכפאָרן אַ קליין טייכל. מיר געפינען אַ פּייער וואָס זאָגט אונדז צו דורכצופירן דאָס טייכל. ער הייסט אונדז וואַרטן וועט ער ברענגען אַ שיפל. מיר וואַרטן 15 מינוט. ער קומט אָן אָן מיר ווילן זיך אויפ־זעצן אויפן שיפל, אָבער פלוצלונג וואָקסן אוים 4 אוקראַיניש פאָליציסטן, זיי הייסן אונדז אויפהייבן די הענט אין דער הויך אָן זיי פירן אונדז אַוועק אין דאַרף ערגעץ אין אַ קליין שטיבל, וווּ מען באָזוכט אונדז פון קאָפּ ביז די פּיס. מען גיפינט ביי אונדז אַ פּאָר בריטוועס צום ראָזירן אָן אַ פּאָר שטיקלעך זיף. זיי פירן אונדז וויי־טער. אויפן וועג קומט אָן אָן אוקראַיניש מערדער אָן ער נעמט ביי אונדז צו אַלע זאָכן, די פאָליציסטן מאָכן זיך נישט זעענדיק. מיר בעטן זיי, מען זאָל אונדז געבן עפּעס עסן, פירן זיי אונדז אַריין דווקא אין אַ יידישער קרעטשמע. דאָרט וואַרטן מיר אויפן קאָמענדאַנט ער זאָל אַרויסגעבן אויף אונדז זיין פּסק־דין. פלוצלונג קומט אַריין דער סעקרעטאָר פון קאָמיטעט, ער זעט אונדז זיצן אָן פרעגט וואָס האָט פאַסירט, מען דערציילט אים אָן ער רופט זיך אָפּ, אַז היות דער קאָמענדאַנט איז נישטאָ אָן אויב ער וועט קומען וועט ער אונדז באָלד שיסן, איז זיין עצה מען זאָל אונדז לאָזן ניין, זויל מיר זיינען נאָך יונגע חברה, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון טוט. זיי זיינען נאָך לאַנג געשטאַנען אָן געטראַכט וואָס צו טאָן מיט אונדז אָן צום סוף געלאָזט גיין. מיר האָבן זיך נישט געלאָזט בעטן אָן געמען שפּרייזן. באָלד זיינען אונדז באַקומען אַנטקעגן אויף פערד מערדער אָן געהייסן אָפּגעבן אַלץ וואָס מיר טראָגן אויף זיך. מיר זיינען געבליבן מוטער־נאַקעט. עס איז שוין פינצטער אין מיר גייען דורך פאַרשידענע דערפער אָן פאַרטאָג קומען מיר אָן אין דאַרף פון דער פאַמיליע. מען יאַמערט אָן מען וויינט, מען האָט מיך שוין געהאַלטן פאַר טוט. מיר זאָגן אַבער אַז עס איז נישטאָ קיין צייט פאַר קיין געווייגען, מיר מוזן לויפן אין וואַלד אַריין.

אין וואַלד

עס איז אַ שיינער טאָג פרייטיק, עס איז דאָס יאָר 1942. עס זיצט נאָך ביי אונדז אַ מיידל, גיטל מערין. מען גיט אונדז איבער אַ ידיעה אַז אין ראָסנע האָט מען דער־שאָסן 200 יידן אָן מיר זיינען אין געפאָר. מען מוז גלייך לויפן אין וואַלד אַריין. דורך אַ זייטיקן וועג גייען מיר אַרוים פון הויז, שפּאַנען דורך פעלדער ביז מיר קומען צו יונג וועלדל. מיר זעצן זיך אַוועק באָטראַכטן אונדזער גורל. אויפן האַרצן איז ביטער. מיר זיצן די גאַנצע פאַמיליע מיט דריי לעבלעך ברויט. דאָס איז וואָס מיר פאַרמאָגן. מיט דעם דאַרפן מיר איבערקומען דעם דייטש, וואָס געפינט זיך שוין אונטער מאָס־קווע. די מוטער האָט מיטגענומען צוויי ליכט, עס איז דאָך ערב שבת, זי טוט אָן אַ וויסע פאָטשיילע אָן בענטשט ליכט. קוואָלן טרערן רינען פון אירע אויגן, עס איז דאָך ערשטע מאָל אַז זי בענטשט ליכט ביי אַזעלכע באַדינגונגען, נישט אין דער היים נאָר אין אַ וואַלד.

עס וועלט נאָכט, נישטאָ מיט וואָס זיך צוצודעקן. איך נעם מיין ברודער אָן דורך זייטיקע וועגן דערשלעפּן מיר זיך צו אונדזער דאַרף, מיר גייען אַריין אין אונ־

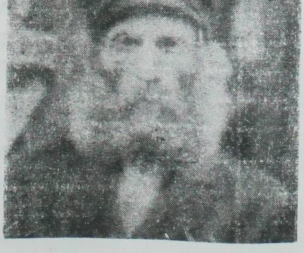
דזער פֿאַרלאַזטער שטוב און כאָפּן צוויי קאַלדערעם און לאָזן זיך צוריק אין וואַלד. מיר טרעפֿן די עלטערן מיטן האַרץ אין האַנט וואַרטנדיקע אויף אונדז. מיר קריכן אַריין אין אַ צעבראָכענער הייזקע, אַ חורבה, וואָס שטייט אין וואַלד. די קעלט פרעסט אונדז, אָבער 3 אַזייגער ביינאַכט כאָפּן מיר זיך אויף כדי אַרײַנצוקריכן טיפער אין וואַלד, וויל אין דער חורבה איז מען נישט זיכער. אונדזער ציל איז אַרײַנצוכאָפּן זיך אין דעם גרויסן געדיכטן וואַלד „פּירטש", אַהין מוז מען אָבער אָנקומען מיט אַ שיפל, וויל מען מוז אַדורכפֿאָרן די ברייטע אַזיערע. מען זעט גאָרנישט, אַלץ איז פֿאַר־נעפּלט. פֿונדעסטוועגן זיינען מיר דורכגעפֿאָרן דעם טייך. עס האָט געדויערט 3 שעה. מיר קומען אָן צו אַ פּלאַץ פון זומפּן, ביז העכער די קני בראָדזשען מיר אין די זומפּן אָן אַז האָבן מיר דערגרייכט אַ האַרטן באָדן, נאָכן גיין שיינע עטלעכע קילאָמעטער. מיר שניידן אָן צוויזן אָן שטאָפּן אָן דאָס אָרט נאָך געדיכטער, מען זאָל אונדז נישט באַמערקן. מיר זיצן אין וואַלד אונטערן פֿרייען הימל. דאָס געזאַנג פון די פּיגל באַ־גלייט מיין טאָכטער שבתדיקע תפילות. עס איז דאָך שבת און דער טאָטע האָט אַנ־געטאָן אַ טלית און ער דאַוונט מיט געוויין, מיט ביטערע טרערן. נאָכן דאַוונען שניידט ער אָפּ צו שטיקלעך ברויט, אַ 150 גראַם און זאָגט דערבי: עסט טייערע קינ־דערלעך, וויל ווער וויסט וואָס מאָרגן וועט זיין. עס פֿלייצן ביי אַלעמען טרערן פון די אויגן.

ביינאַכט זיינען מיר אַוועק ווייט פון דעם אָרט וווּ מיר זיינען געווען אַ גאַנצן טאָג. עס איז קאַלעמוטנע אויפן האַרצן. מיר גיבן זיך רעכענונג וואָס קען פון אונדז ווערן, פון וואַנען קען קומען אַ הילף און צי זי וועט בכלל קומען. האָבן מיר אויסגע־שפּרייט אַ קאַלדערע אונטער אַ דיקן בוים און זיך איינגעטוליעט אינער נעבן אַנדערן און אַזוי איינגעשלאָפֿן... ווי נאָר עס האָט אָנגעהויבן טאָגן, האָבן מיר פֿאַרלאָזט דאָס אָרט און אַוועק ווייטער אין וואַלד. מיר האָבן זיך געזעצט אין אַ קאָרטש באַועצט מיט בלימעלעך און בלעטער פון די יונגע ביימעלעך. מיר ווייסן, אַז די פֿאַסטושקעס קומען יעדן טאָג מיט זייערע טשערעדעס, וועלכע עסן אויף די בלימלעך און די בלעט־לעך און מיר קענען בלייבן אַן אַ דעקונג. עס בלייבט איך מיטן פֿאָטער זאָלן גיין זוכן עפּעס עסן. מיר פֿאַרלאָזן דעם וואַלד און מיט זייטיקע וועלדלעך און וועגן גייען מיר צו אַ כוטאָר, גנבנדיק זיך דורך גערטנער, ביז מיר קומען צו אַ הויז פון אַ באַ־קאַנטן גוי. ווי נאָר מיר טרעטן איבער די שוועל האָט אונדז די באַלעבאָסטע געבעטן מיר זאָלן גלייך פֿאַרלאָזן די שטוב און גיין פון דאָנעט. זי האָט אונדז געגעבן 2 שטיק־לעך ברויט און דערבי אונדז געזאָגט, אַז איר מיידל האָט געזען אין וואַלד זיך דרייען יידן. מיר גייען פֿאַרזיכטיק ביז מיר קומען צו אַ גלייבער לינעץ, וואָס פירט אונדז אין דער לענג פון וואַלד ווו מיר שטעלן זיך אַוועק אויסקוקן צי קיינער גייט נישט. פּלוצ־לונג זעען מיר ווי אַ פּיגור שפּרינגט דורך דעם וועג און ווערט פֿאַרשווינדן. מיר לאָזן זיך סוף כל סוף אין געדיכטן וואַלד און ווערן פֿאַרפֿאַלן צווישן די הויכע גראָזן, וואָס דערגייען צו 2 מעטער. מיר גייען טיפער אין וואַלד און ווייסן אַליין נישט ווהין מיר גייען. פּלוצלונג צווישן הויכע קאָרטשעס הערן מיר אַ קול: נחום קומט אַהער. מיר גייען צו נענטער צו די קאָרטשעס. דאָרט זיצן יידן. יאָסל בער, דער ראָטנער, מיט פרויען און קליינע קינדער, מרדכי יאָנקל דער בירקער מיט 8 קינדער, מאיר אַלישאַנסקערס פרוי מיט 3 קינדער. אַזוי לעבן זיי אין וואַלד ווי די חיות הינטער געדיכט באַדעקטע קאָרטשעס מיט גראָז. זיי פֿרעגן זיך אויף מיין ברודער און מו־טער. מיר דערציילן זיי ווען דער אוקראַינערין, וואָס האָט אונדז דערציילט אַז יידן באַהאַלטן זיך אין וואַלד. די יידן האָבן אונדז געבעטן מיר זאָלן קומען צו זיי און צוזאַמען זיך האַלטן לעבן אַדער שטאַרבן.

נישט לייכט איז געווען ארויסצוקריגן זיך פון וואלד, אבער מיר קומען אן צו א לאנקע. פלוצלונג זעען מיר ווי פאסטוכער לויפן, קוקן זיך אום און לויפן. טאטע, מאך איך צו מיין פאטער, בלייב דא. איך בין יונג און פלינק וועל איך לויפן זוכן די מוטער מיטן ברודער. איך דארף לאנג נישט ווארטן, באלד זע איך זיי גיין גלייך צו מיר. איך פרעג זיי וואם האט פאסירט, דערציילן זיי אז עס איז געשען וואם עס האט געמוזט געשען. די בהמות האבן אפגעגעסן די בלימלעך מיט די בלעטלעך און אונדז געלאזט אין דרויסן. האבן אונדז די פאסטוכער געזען און זיך דערשראקן. האבן זיי גענומען לויפן. איך פארשטיי אז איך מוז דעריאגן די פאסטוכער און זיי זאגן, אז מיר זיינען נישט קיין פארטיזאנער, זיי זאלן נישט ברענגען קיין פאליציי. איך האב זיי דעריאגט און מיט זיי געדעדט, דערביי האב איך ביי זיי אויסגעבעטלט א שטיק ברויט מיט קעז. אזוי האב איך זיך מיט זיי יעדן טאג געטראפן.

אונדזער עדה האט געמומען וואקסן און מיר זיינען שוין געווען א 30 פאמיליעס. מיר האבן אויסגעטיילט פון זיך 10 יונגע מענטשן און אנגעהויבן באטראכטן ווי צו באקומען געווער כדי צו שיצן זיך. מיר האבן בא א באקאנטן גוי פאר א זייגער און אן אנצוג באקומען 2 אפגעשניטענע פראנצויזישע ביקסן מיט 40 קוילן. עס איז געווארן לייכטער אויפן הארצן. ביינאכט זיינען מיר געגאנגען נאך קארטאפל מיט געווער אין די הענט. מיר זיינען אויך געגאנגען אין דארף אנגעווארפן א שרעק, אז דער וואלד איז פארפלייצט מיט פארטיזאנער. איין מאל האבן מיר ביינאכט געטראפן זיך ארומבלאנקען א יידיש מיידל, ווען זי האט אונדז דערזען איז זי אנטלאפן. מיר האבן זי דעריאגט און עס האט זיך ארויסגעשטעלט, אז זי איז הערשל דעם כאטעשאווערס טאכטער. זי האט אונדז אנגעווויזן ווו עס געפינט זיך איר פאטער מיט דער פאמיליע. מיר האבן זיי אויפגעזוכט און געברענגט צו אונדז.

עס האט זיך אונטערגעקומען ראש־השנה און יום־כיפור. עס האט אנגעהויבן קאלט צוערן. אין די עשרת ימי תשובה איז אנגעגאנגען א וויכוח צווישן מיין פאטער און דעם למדן הערשל כאטישאווער ווענן דעם ווען עס איז דער ריכטיקער טאג פון יום־כיפור. מיין פאטער האט געזאגט אז עס פאלט אוים מאנטיק און ער האט געזאגט דינסטיק, געבליבן איז ביי דעם וואס ר' הערשל האט געזאגט. מען האט צוגעגרייט קארטאפל, אן צרת צום דאוונען און ר' הערשל מיט זיינע 2 קינדער האבן זיך געשטעלט ביים עמוד. ער איז געווען א גוטער חזן און ווען ער האט ארויסגעזאגט דעם „כל נדרי" איז געווארן א יללה ביזן זיבעטן הימל. עס איז געווען א בילד, וואם לאזט זיך נישט פארגעסן. א וואך האט כסדר געהיט מיט געווער אין די הענט.

ר' הירשל באקלער (פון כאטעשאוו)

עס איז אונדז צוגעקומען נאך א פאר פיסטאלעטן. מען האט זיך געלייגט שלאפן און אין מארגן ווידער געשטעלט זיך דאוונען. יידן איינגעווייקלט אין טליתים זיינען געשטאנען אין וואלד און געדאוונט, געוויינען און זיפצן האבן פארהילכט דעם וואלד. אזוי האט דער חזן געדאוונט ביז ער איז צוגעקומען צום יום. ער איז רויט געוואָרן ווי א צינטער, ער האט דעם יום נישט געפונען אין מחזור, ווייל דעם טאג פלעגט נישט אזוי יום־כיפור. מען האט זיך ערשט געכאפט אז יום־כיפור איז געווען נעכטן, ווען פלעגט האבן געארבעט. ר' הערשל האט זיך אוועקגעשטעלט האלטן א דרשה און אנגעווינן, אז דאס טרעפט אים אין זיין 60 יאריקן לעבן צום ערשטן מאל. דאס איז א שלעכטער סימן און וועד ווייסט צי מיר וועלן נאך דורכלעבן א צווייטן יום־כיפור.

די וועלט פון ר' הערשל זיינען מקוים געווארן. במשך פון 3 חדשים זיינען 90 פראצענט פון די מענטשן אין וואלד געווען אויפן עולם האמת, ווייל עס איז געווען שווער דורכצוטראגן די קעלטן און דעם הונגער. עס איז אנגעקומען א ידיעה, אז אלע ארבעט־מענער קענען זיך אומקערן אין שטאט ארויין. דאס איז געווען אן אויסגערעכנט שטיקל ארבעט, כדי צו קאנצענטרירן די יידן, ארויסשלעפן זיי פון די וועלדער און האלטן אויף זיי אן אויג וועט מען וועט זיי דארפן ליקווידירן. נאך צווויי הדשים האבן מיר אויסגעהאלטן דעם וואלד און ביסלעכווייז זיך צוריקגעקערט אין דארף אריין. דעמאלט איז עס געשען, אז מען האט אויסגעשאסן די רעשטלעך יידן פון קאמין קאשירסקער געטא, א סך האבן געשטעלט א וויידערשטאנד, איינער פון זיי איז געווען שמאי מייסטל, א צווייטער נחום ענשיין. ביידע זיינען געלאפן שפעטער צו די פארטיזאנער.

אין אין וואך האבן זיך אנגעזאמלט ביי אונדז א פולע שטוב מיט יידן פון ראטנע. עס איז געקומען זלמן קענפער מיט זיין פרוי שוינדל, מיט זיין מוטער יענטע, מיט זיין שוועסטער עטל מיט א קינד. עס איז געקומען איינער א שינדלמאכער מיט א צוויי־יעריק קינד. זיין נאמען געדענק איך נישט און דעם זיינגערמאכערס 2 טייטלעך. כאטש עס איז א ריזיקע צו האלטן אזויפיל יידן, קוקט נישט דער פאטער אויף דעם און ארבעט אליין שווער און ביטער אויסצוהאלטן די אלע מענטשן. נישט לאנג געדויערט די שטילקייט. די דייטשן און אוקראינער וואָרטן איינצואמלען אלע אין דער פאסטקע און שפעטער זיי דערשיסן. אין א שיינעם טאג איז דער פאטער ארי־בערגעגאנגען צום סאלטיס, וועלכער איז שטארק צערודערט. אויף דער בקשה פון טאטן דערציילט ער אים, אז שבת אין פרוה וועט מען ארומרינגלען אלע הייזער און מען וועט אויסשיסן אלע יידן. אזוי ווי ער קען עס נישט טאן איז ער שטארק באומרואיקט און וויסט נישט ווי צו האנדלען. דער פאטער איז גלייך געקומען אהיים און באפוילן: צוריק אין וואלד אריין!

ווידער אין וואלד

ווידער לאזן מיר זיך אין וואלד. דאס מאל זיינען מיר מער יידן, עס זיינען מיט־גענאגען יידן פון ראטנע און פון קאמין קאשירסק. אין דרויסן שנייט שווין, עס איז ביינאכט און מיר זיינען א מאן 40 מיט קינדערלעך. מיר פארמאגן 2 ביקסן, גראב־אייזנס און מיר לאזן זיך אין וואלד. מען מאכט א פייער אין מיטן שניי, דער עולם איז ביד פון לאנגן וועג. דערווייל לויפט אן א יד, וואס דערציילט אז ער האט געזען דעם וואלד־היטער מיט געווער אין האנט. מיר קענען אים דערשיסן, אבער וואס וועט פון דעם ארויסקומען? מען וועט אים נעמען זוכן און קומען אויף אונדזערע שרייט. עס כלייבט דערווייל שוויגן. מיין פאטער האט זיך דערווייל צוגעלייגט אפרוען ביים

פּייער און איינגעשלאָפן. דאָס פּייער האָט אַרומגעכאַפּט זיינע קלייַדער און שיר אים אין גאַנצן פֿאַרברענט.

עס הייבט אָן טאָגן און דאָס איז קיין פֿלאָן נישט צו זיצן. מיר קומען צוזיצן גאָנץ געדיכטע בייַמלעך און מיר פֿאַנגען דאָ אָן אַ „ניי" לעבן. אַ לעבן פון חיות. עס דוכט זיך אונדז, אַז מיר האָבן שטענדיק געלעבט אין וואַלד און אַז מיר קענען בכלל שוין נישט לעבן אויסערן וואַלד, ווו עס איז דערווייל דאָס זיכערסטע אָרט פֿאַר אונדז. מיר מאַכן אַ זיעמליאַנקע אין אַ גרוב, וואָס מיר האָבן אויסגעגראָבן. אָבער טיפֿער ווי ביז די קני קענען מיר נישט גראָבן, ווייל וווייטער איז שטייניקער באָדן. פון אויבן לייגט מען דיקע בערעזענע בייַמער און מען מאַכט נאָר אַ לאַך אַריינצוגיין און אַרויסצוגיין. אינעווייניק קען מען נאָר ליגן, נישט זיצן און נישט שטיין. פון אויבן איז פֿאַרדעקט מיט שניי און עס איז נישט שלעכט פֿאַרמאַסקירט, אָבער אין אָוונט ווען 33 מענטשן גייען אַריין אינעווייניק, אייניקע האַלטן זואָך, מוז מען ליגן אייַנער אויפֿן צווייטן, נישט געלעבט און נישט געשטאָרבן. מיר האָבן געגנוצט אין אָנהייב שניי פֿאַר וואַסער, שפּעטער האָבן מיר אויסגעגראָבן אַ גרוב און מיר האָבן באַקומען שמוציקע וואַסער צו דערהאַלטן דאָס חיות. בייטאָג האָט מען אויף אַ קליין פּייערל עפּעס אפּגעקאָכט און אין אָוונט האָבן מיר זיך אַרויסגעלאָזט זוכן עסן. אין אָוונט האָבן מיר געבראָכט 2 שאָף, וואָס מיר האָבן אַרויסבאַקומען פון אַ טאַל, זיי געקויפֿלט און געבראָכט אין וואַלד. אַנדערע האָבן געבראָכט קאַרטאָפֿל פון אַ גרוב, מען האָט אפּגעקאָכט די שאָלעכן באַזונדער און מען האָט געגעבן יעדן צו 2 קאַרטאָפֿל. ברויט איז געווען אַ לוקסוס. דער פּאָטער איז אַמאָל אַוועק אין אַ כוטאָר בעטן ברויט, האָט אַר זיך דערוווסט, אַז מען וויסט וועגן אונדז אין דער אָנצער געגנט. מ'דערציילט, אַז מיר זיינען אַ סך מענטשן און אַז מיר האָבן מאַשין־געווער, גראַנאַטן און ביקסן, אַ סך גוים פֿלעגן קומען ביינאַכט גנבענען בייַמער אין וואַלד, האָבן זיי זיך אַנגעטראָפֿן אויף אונדזערע באַוואָפֿנטע פּאַטרולן, זיינען זיי געלאָפֿן אין דאַרף און אַנגעוואַרפֿן אַ פּחד אויף אַלעמען. דער אמת איז געווען, אַז מיר האָבן געהאַט וווייניק געווער. אַ גוי האָט אונדז צוגעזאָגט, אַז ער וועט אונדז געבן עטלעכע ביקסן ווי קוילן. דער גוי איז געווען פון קאַזיאַל. אין אָוונט האָבן מיר זיך אַרויסגעלאָזט באַוויַפֿנטע, איך, מיין ברודער יאָסל־בער און מאָטל אלישאַנקער אין דעם דאַרף. נישט לייכט איז געווען דאָס צוקומען, מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ שייַער און שפּעט ביינאַכט זיינען מיר אַריין צום גוי. ער האָט געמוען זוכן און נישט געפֿונען. דערביי האָט ער אונדז דערציילט, אַז דאָס דאַרף איז באַלאַגערט פון דייטשן און מיר דאַרפן זיך אָפּטראָגן. צום גליק איז געווען אַ זאַווערוכע און מיר האָבן געמוען שפּאַנען אין שמאַק־פינצטערניש, אַלע ווענען זיינען פֿאַרשאָטן געווען און מיר זיינען געגאַנגען אין שניי ביז דער ברוסט. מיר האָבן פֿאַרבלאָנדזשעט און זיך געכאַפּט, אַז מיר גייען אין שטאָט אַריין צו די דייטשן אין די הענט אַריין. די שיך בייַ מיין ברודער זיינען צעריסן געווארן, זיינען מיר אַרויף אויפֿן גוישן צמענטער, אַראָפּגענומען פון די צלמים די פֿאַרטוכער און זיך פֿאַרווויקלט די פּיס. עס האָט געמוען טאָגן, זיינען מיר אַריין אין אַ חורבה, דער שטורעם האָט אַראָפּגעריסן דעם דאַך, איז געקומען אַן אוקראַיִנער צוגויפֿגעמען דאָס ברוך, דערזען אונדז האָט ער געמוען לויפֿן צוריק אין דאַרף. מיר זיינען קוים מיטן לעבן גלאָפֿן ביז מיר זיינען אַריינגעקומען אין וואַלד. אַלע האָבן אונדז שוין געהאַלטן פֿאַר פֿאַרלוירן און אונדזער דערשיינען האָט אַרויסגערופֿן טרערן פון פרייד.

די שחיטה אין וואַלד.

מיין פּאָטער איז געווארן דער גאַנצער פירער אין וואַלד. ער האָט געהייסן באַ־

גראבן דאס צירונג און טייערע זאכן ווער עס האט, כדי די אוקראינער זאלן נישט באקומען קיין חשק צו פאגראמירן אונדז ווי באלד זיי ווילן וויסן אז מיר זיינען ריי־כע לייט. מען האט אלין באגראבן אין א גרוב. די קעלטן זיינען געווארן שטארקער און קיין קארטאפל זיינען שוין נישט געווען. מיין פאטער מיט מיין ברודער זיינען גע־גאנגען זוכן קארטאפל. האט זיך צו זיי צוגעטשעפעט דער שינדלמאכער פון ראטנע. ביים צוריקגיין מיט די זעק קארטאפל האבן זיי זיך געכאפט, אז דער שינדלמאכער איז נישטא. מען האט ארויסגעשיקט באוואפנטע מענטשן אים צו זוכן און אים נישט געפונען. אוועקגיין פון דעם פלאץ האבן מיר נישט געוואלט, ווייל ער האט דא גע־האט זיין קינד און מיר האבן געהאפט, אז ער וועט צוריקקומען. ער איז טאקע צוריק־געקומען. אבער פארן פרייז וואס ער האט דערציילט די פאליציי, ווועלכע האבן אים געכאפט, ווייפל מענטשן מיר זיינען און ווו מיר געפינען זיך.

עס איז געשען דעם 2טן טאג אין טבת, 1942. א מוראדיקער הורא־געשריי און קנאקן פון ביקסן און מאשין־געווער. פון אונדזער ענטפערט מען צו ביסלעך. איך הער מען שרייט צו מיר „סטאי!" אבער איך האב באשלאסן, אז א לעבעדיקן ווילן זיי מיך נישט נעמען. איך לויף און איך פאל, איך באהאלט מיך אונטער א בוים און זויים נישט ווו איך בין, ווו זיינען מיינע עלטערן, ווו זיינען אלע? איך הער דאס שי־רעי געמישט מיט געוואלדן און קרעכצן, דער גאנצער וואלד ציטערט ווי אויף א שלאכטפעלד. איך ליג אונטער א בוים און פיל, אז מיינע כוחות גייען אוים. צווי שעה האט געדויערט דאס שיסעריי און דא הער איך פלוצלונג א געזאנג. דאס זינגען די אוקראינישע באנדיטן, ווועלכע האבן פארגאסן אזויפיל אומשולדיק בלוט. איך הער א גרוים געווין און דערקען די שטימע פון מיין מאמען, ווועלכע איז געזונטן געווארן לעבעדיקערהייט. אוי, מאמע, ווי וואלט איך געוואלט גיין מיט דיר, אבער איך טראכט, אז איך וויל דאך נעמען נקמה, איך בין דאך נאך יונג און וויל נאך דער־לעבן מען זאל אפצאלן די רוצחים פאר דעם פארגאסענעם בלוט פון טאטע־מאמע, בריידער און שוועסטער און קליינע קינדערלעך. אט הער איך ווי מען פירט זלמן קנע־פערן, שיינדלען, יאסל־בער דעם ראטנער און נאך 8 יידן, ווועלכע זיינען אריינגעפאלן לעבעדיקערהייט, די איבעריקע האבן זיך געשלאגן ביזן לעצטן טראפן בלוט און זיך נישט געלאזט נעמען ווי שאף צו דער שחיטה.

איך וואלט ביזן אוונט. איך בין אומגעדולדיק צוצוקומען צום פלאץ פון דער שחיטה, אפשר וועל איך טרעפן פארוואנדעטע, אימיצן מיט א צייכן פון לעבן. איך פארשעלט דעם טאג וואס איך בין געבוירן געווארן. עס איז שוין פינצטער, איך בין אין גאנצן געפרוירן און הייב אן לויפן ווי א וואנזינקער, איך לויף און פאל. עס דאכט זיך מיר, אז איך הער קולות: ראטעוועט! איך טרעט טיף אין שניי און קען מער נישט לויפן. איך פארשטיי, אז עס איז אומזיסט מיין זוכן, אז אלע זיינען שוין טויט. דאס הארץ פארקלעמט זיך מיר, איך פיל אז איך בין געפרוירן און מוז ווייטער לויפן, לויף איך אין דארף ארין. איך זע די הייזער פון לעסניטשעפסטווא „סירטשע". קיינער היט נישט, עס איז נישטא שוין פאר ווער. אט זע איך די גרויסע אזיערע סיטש. פון יענער זייט קרעכצט דער וואלד און קולות, דוכט זיך מיר, ריסן זיך פון דארט: ווהין לויפסטו? דו ביסט א פארעטער. לאזט דא אונדז איבער, דעם טאטן, די ברי־דער, וואס זיינען אפילו ניט באגראבן ווי מענטשן? דיין טייערן טאטן, נחום, וואס איז בארוועסערהייט געלאפן ברענגען קארטאפל פאר דיר. איך ווער שיר נישט משוגע פון פיין און וויים נישט וואס צו טאן. דערזע איך א שטאל, איך שריי אריין: בריידער יידן! ווער פון אייך לעבט? איך לעב, קומט ארויס. אבער א ווינט בלאזט פון דארט און קיינער ענטפערט ניט. איך בין איינער אליין אויף דער ווועלט, איינער

אליין געבליבן, וואָס טוט מען? ווי האָב איך דערלאָזט צו בלייבן לעבן, ווען אַלע זיי־נען טויט? איך פיל, אַז איך פֿאַרליר דעם באַווסטזיין, אַלץ דרייט זיך אַרום מיר. איך דערזע די הורבה, ווו מיר זיינען געווען מיט מיין ברודער און מאַטל אַלשאניקער. איך לויף אַריין און פֿאַל אויף דער ערד. א שטורמישער ווינט בלאָזט פון אַלע זייטן, איך ווער אַנטשלאָפן.

דער אינספּטינקט האָט מיך אויפגעוועקט איידער עס האָט אַנגעהויבן טאָגן. איך לויף אין דאָרף אַריין און פֿאַל אַריין אין א שטאַל, כאָפּ זיך אַרויף אויפן בוידעם און גאָרנישט זיך איין אין היי. עס ווערט טאָג. דער גוי קומט אַריין נעבן עסן די בהמות און הייבט אָן צו נעמען היי מיט שטעכיקע וויידלעס. אָט־אָט און ער שטעכט מיר אַריין די וויידלע, איך פיל אַז איך גיי אוים. אַזוי בין איך אָפּגעלעגן דריי טעג און דריי נעכט, אָן עסן אין קאָלט. איך נעם זיך אונטער אַראָפּצוגיין צו א גוי, וואָס איז אונדז שולדיק געבליבן געלט. איך גנבע זיך אַראָפּ, מיט שטיל טריט שלייך איך זיך פון אין שטוב צו דער אַנדערער און אָט קום איך צו א קליין שטיבעלע. אינעווייניק איז ליכטיק, קינדער שפּילן זיך, זיי פֿריען זיך אן מיר איז פינצטער אן ביטער. איך וואַרט ביז־ די קינדער ווילן אַנטשלאָפן ווערן. עס איז שוין שפּעט ביינאַכט, איך קלאָפּ אָן אין טיר אוֹן בעט מיך אַרײַנלאָזן אַנווארעמען זיך. דער באַלעבאָס גייט אַרויס, ער דער־זעט מיך אן ווײַל צוקלאָפּן די טיר. ער האָט מורא, זאָגט ער, ווייל זוער עס וועט אוים־באַהאַלטן א ייד וועט דערשאָסן ווערן. איך פיל, אַז איך מוז מיט עפּעס פאָנגען זיין האַרץ, זאָ איך אים, אַז אַזוי ווי איך טראָג נייע שטיוול און עס איז מיר קאַלט אין זיי. ווײַל איך זיי אים אַוועקגעבן און ער זאָל מיר געבן א פּאָר פּאַסטאַלעס פון בויי־מער־הויט און שטרוי וועט מיר זיין וואַרעמער אין די פּיס. מיין אַרגומענט האָט אים איבערצייגט, בפרט ער האָט באַטראַכט מיינע שטיוול. ער הייסט מיר אַריינגיין אין שטוב, ער כאָפּט אַראָפּ מיינע שטיוול און גיט מיר א פּאָר פּאַסטאַלעס און הייסט מיר אַרויפקריכן אויפן אוקראַינישן אויוון זיך צו דערוואַרמען, ער גיט מיר אויך א שטיקל ברויט. איך פרעג אים אוים ווער עס איז געבליבן לעבן פון מיין פאַמיליע, דערצײלט ער מיר, אַז מיין פאַטער האָט געפירט א שטאַרקן קאַמף ביז זיינע פּים זיינען צעריסן געוואָרן און מען האָט אים דערשאָסן צוזאַמען מיט מיינע 2 ברידער און אַז מיין מוטער האָט מען צוגענומען מיט נאָך 7 יידן קיין כאַטיעשאָוו, ווו מען האָט זיי אויסגעטאָן נאַקעט, אַוועקגעשטעלט אויפן פראָסט און אַזוי זיינען זיי געפאַלן, אַפילו נישט באַגראָבן געוואָרן און זייערע קערפּערס וואַלגערן זיך אַרום.

א שאָד, מאַכט דער גוי, וואָס דו ביסט געבליבן לעבן. בעסער וואָלט געווען ווען דו פאַלסט מיט זיי צוזאַמען, ווייל נישט לאַנג וועסטו זיך קענען אויפהאַלטן.

פלוצלונג קלאַפּט מען אין טיר. דער גוי ווערט דערשראָקן. איצט זיינען מיר בויי־דע פאַרפאַלענע, אַבער צו אונדזער דערשטוינונג לויפט אַריין א הויכער בחור, מיט א פּאַרכאַנדאָזשירטער האַנט און פרעגט צי קיינער פון נחומס קינדער לעבן נישט. איך דערקענן מאַטל אלישאנקער. איך שריי צו אים אַראָפּ פון אויבן און פרעג אים ווען זיינען האָנט. דערציילט ער מיר, אַז ווען ער איז געלאָפן האָט אים די פאַליצי נאַכגע־שאָסן. ער פרעגט מיר אויך זיין ברודער, יאָסל, און לויפט גיך צוזעק, ער ווייל דאָ נישט בלייבן, שרייט ער. דער גוי גיט מיר א שטיקל ברויט און בעט מיך, אַז אויב מען ווערט כאָפּן זאָל איך נישט דערציילן ווו איך האָב געגומען. איך לויף צוריק אין שטאַל אויפן בוידעם, ווו איך בין געווען 3 טעג.

אַזוי לעב איך אין קעלט, אָן וואַסער, מיטן שטיקל ברויט, וואָס דער גוי האָט מיר געגעבן. איך זע, אַז דאָס היי ווערט וואָס א מאָל וויניקער און אַז איך קען דעמאָ־קירט ווערן, הוין דעם ווערט מיר נמאס דאָס לעבן. עס גייען מיר נאָך די קולות פון

וואלד און איך טראכט צו באגיין זעלבסטמארד. שוין וויידער דריי טעג אז איך הונ־גער, דער קאפ שפאלט זיך מיר. ביינאכט גיי איך אראפ פון בוידעם זוכן א שטיקל ברויט. איך לויף פון שטוב צו שטוב, קוק ארויין אין די פענצטער, וווּ עס איז ליכטיק, עס ברענט די לוטשינע אויפן פריפעטשאק, קינדער שפילן זיך, זיי איז פרייליך אזוי איך לויף ארום ווי א ווילדע חיה זוכן א שטיקל ברויט. איך קען יעדע מינוט באי־מערקט אין דערשאסן ווערן. איך פיל, אז די פיס זענען זיך מיר, איך פאל פלוצלונג אויף דער ערד און פיל מער גארנישט.

איך וויים נישט וויפל צייט איך בין געלעגן, איך פיל נאר, אז מיר איז אביסל וואראמער, איך עפן אויף די אויגן און דערזע אז אך ליג אין שטוב פון סעקרעטאר פין דארף. נאך אזויפיל חדשים בלאנקעניש זיין איך אין א שטוב. דער סעקרעטאר זאגט מיר, אז איך דארף נישט מורא האבן, ער וועט מיר נישט שיסן, ווייל מיין לעבן איז מ־זוי נישט אויף לאנג. עס איז א שאד וואס איך בין געבליבן לעבן, וווייזט אוים אז איך בין זינדיקער פון די וואס זיינען אומגעקומען. מען גיט מיר עסן, איך שלינג. א קלייניקייט — ברויט, אביסל וואראמס. איך דערצייל ווי איך בין געבליבן לעבן. די אוקראינקע זיפצט מיט, אבער זי קען מיר גארנישט העלפן.

פלוצלונג רייסט זיך אויף די טיר און עס לויפט ארויין שווארץ ווי די ערד, צאלע מערין, א בחור פון 29 יאר און בעט א שטיקל ברויט. אז ער האט מיך דערזען, איז ער מיר געפאלן אויפן האלדז: קום שנעלער, זאגט ער מיר, דיין קלענערער ברודער, יאסל־בער, האט זיך געוואלט נעמען דאס לעבן, ווייל ער האט געמיינט, אז קיינער איז מער נישטא פון דער משפחה. איך קריג פון גוי א שטיקל ברויט און מיר לויפן ביידע ארוים און מיר קומען צו צו א שייער, וווּ איך טראף מאטל אלישאנקער און זיין ברודער יאסל. מיר גייען אלע אין וואלד ארויין אין טיפן שניי, אין פראסט און קומען דאך אן. פון ווייטנס זע איך א פייער, איך קום צו נענטער און זע מיין ברודער יאסל־בער. א לאנגע צייט ליגן מיר איינער אין דעם אנדערנס ארעמס און קושן זיך און ווייגען. עס זיצן צוויי מיידעלער, עלקע און גאלדע מערין פון 13 און 11 יאר. עס זיצט א בריטפלייציקער יונגערמאן, פיוול דער מאלער, וועלכער האט מיט 6 טעג צוריק פארלוירן זיין ווייב מיט 2 קינדער. עס זיצן ארום 10 מאן ארום פייער, אויף שטיקער האלץ. מען וואראמט זיך איינער אין צוויטן, מען זיצט און טרערן גיסן זיך.

אין דער פרי גייען מיר צום ארט פון דער גרויסער שחיטה. עס וואלגערן זיך פארברענטע קאלדערס, קישנס אויפגעריסענע פון גראנאטן. אין א גרוב ליגן צוזאמ־מענגעמישט טויטע קערפערס פון פרויען, מענער און קינדער. מיר פארשיטן אן זאגן דדיש, דעם לעצטן קדיש. מיר וועלן זיי שוין מער קיינמאל נישט זען. מיר שיטן אן כער ערד, די חיות פון וואלד זאלן זיי נישט ארויסשלעפן, אבער סיי ווי האט עס ניט געהאלפן, די וואלד־חיות האבן געמאכט זייער סעודה פון די טויטע קערפערס.

מיר קערן זיך אום צוריק אין וואלד. 2 וואכן האלטן מיר אוים, די פרעסט זיינען מוראויקע, מיר קענען מער נישט אויסהאלטן און לאזן זיך אין א כוטאר. איינער פון אונדז איז א סטאליער, ער גייט צו אן אוקראינער ארבעבן און האלט אונדז אוים א חודש צייט, אבער מער קען ער נישט, אויך דער אוקראינער האט מורא. איך זאג צו מיין ברודער, מיר זאלן גיין אין דארף אויסבאהאלטן זיך אין א שייער. די פרעסט זיינען זייער גרויסע, גייען מיר בייטאג ארויין אין שטאל, קריכן אויפן בוידעם און ניטרען זיך אויף אין הוי און פארמאכן די לאך מיט שטרוי. ביינאכט כאפן מיר זיך ארויין אין א שטאל פון חזירים, דא איז וואראם, מיר נאראן זיך איין אין מיסט נעבן די חזירים. עסן פעלט נישט, די קארטאפל, וואס זיינען געקאכט פאר די חזירים עסן מיר־ אויך און באהאלטן אין די קעשענעס און ווי נאר עס הייבט אן צו טאגן לויפן מיר

וויידער אין שייער אריין. אזוי גייט דאָס לעבן, די באָרד זואָקסט און איך זע אויס פון א יאָר 50, נישט געוואָשן זיך א לאנגע צייט און מיר טרינקען שניי. איינמאָל האָבן מיר געהערט א שמועס פון די גויים, אז די דייטשן זיינען שוין נאָענט פון מאָסקווע און אונדז ווערט ביטער אויפן האַרצן פון דער ידיעה.

מיר בייטן אַלע מאָל אונדזער „קוואַרטיר", שלייכן זיך שטיל ווי די מייז, היינט אין איין שייער, מאָרגן אין א צווייטן. דאָס לעבן איז נמאָס, מיר פאַרשעלטן דאָס ליכט פון טאָג, ווייל מיר קענען נאָר לעבן אין דער פינצטער. איין מאָל ביינאַכט זעען מיר ווי אייגער לויפט און מען לויפט אים נאָך. מיר דערקענען יידלען, יידל פאפיר פון רעטשיצע, וואָס זיין פרוי איז אומגעקומען אין כאַטשיעשאָוו. מיר גיבן אים א צייכן און ער האָט אונדז באמערקט. ער האָט זיך שוין אונדז נישט אָפגערופן מער.

מיר הייבן אָן צו זוכן פאַרבינדונגען מיט די אַנדערע, וואָס זיינען צעשאָטן אין פאַרשידענע ערטער. מיר קומען אין אַוונט אין א כוטאָר און דאָרט דערקענען מיר ציווי יידישע מיידלעך פון ראָטנע, זייער פאָטער איז געווען א שינדלמאַכער. אייגע איז געווען ביי די רוסן א לערערין און די צווייטע איז געווען א שילערין אין מיטל-שול. זייער שיינע מיידלעך זיינען זיי געווען. זיינען זיי געזעסן און געשטריקט סווע-טערס פאר די אוקראַינישע מערדערס. מיר האָבן זיי געבעטן איבערלאָזן דאָס פלאַץ און ניין מיט אונדז, ווייל דא וועלן זיי אומקומען, זיי האָבן אָבער נישט געוואָלט גלייבן אין גאַרנישט. זיי זיינען טאָקע שפעטער מערדעריש דערהרגעט געוואָרן דורך די באַנדעראָווצעס.

דאָס איז האָט זיך לאַנגזאָם געמומען שמעלצן. מיר זיינען געגאַנגען פון אָרט צו אָרט און אין איין כוטאָר האָבן מיר אַנגעטראָפן אויף נאָך 4 יאָטן און האָבן געמומען מראָכטן וועגן געוויר, כדי צוויק צו די פאַרטיזאַנער. מיר האָבן זיך פאַרזאַמלט אין וואלד און אָפגעהאַלטן באראָטונגען. אין חודש אדר האָבן מיר זיך דערוווסט, אז די אוקראַינישע פאָליציי האָט זיך צעבונטעוועט, צוגענומען דאָס געווער און זיך צוויק-געלאָזט אין וואלד אָרייַן קעמפן קעגן די דייטשן. מיר האָבן אָבער געהאָט א ביטערן טעות, מיינענדיק אז מיר זיינען געראָטעוועט. פריער וועלן זיי האָבן געדינט דעם דייטש האָבן זיי נאָך א מאָל געקוקט דורך די פינגער, איצט אָבער, זייענדיק נאָציא-נאָליסטן, האָבן זיי זיך אַרגאַניזירט אין באַנדעס, וווּ: באַנדעראָווצעס, מעלניקצעס, סיקאָטשאָוצעס און אין זייער פּראָגראָם האָט זיך געזאָגט, אז זיי דאַרפן פאַרניכטן דייטשן, רוסן, פאָליאַקן און יידן און אויפשטעלן א זעלבסטשטענדיקע אוקראַינע. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אז פון זיי וועט זיין שווער זיך אויסצובאַהאַלטן. די ערשטע קרבנות זיינען טאָקע שוין געפאַלן, ווי די צוויי דערמאָנטע מיידלעך, פייוול און אַנ-דערע. אזוי האָט אונדז טאָקע געזאָגט דער גוי, ווו מיר פלעגן אַריינגיין בעטן א שטיקל ברויט. פון אייגענע, האָט ער געזאָגט, איז שווער זיך אויסצובאַהאַלטן.

אונ־זער פּראָבלעם איז איצט געווער. מיר וועלן געוואָר, אז ביי א גוי זיינען פּאַראַן ביקסן. מיר גייען אריין אין וואלד, ווו עס געפינט זיך דער גוי, רינגלען אַרום זיין שטוב. 2 מאָן, יאָסל אלישאנקער און חיים מערין, גייען אַריין אינעווייניק. דער גוי ווייל נישט געבן. ער קריגט קלעפ און ענדלעך גיט ער 2 ביקסן אָבער ער זאָגט, אז ער האָט נישט קיין קוילן. דער שיקסע זיינער איז געלונגען אַרויסצוקריגן זיך פון שטוב און אַנטלויפן אין וואלד, ווו זי האָט מודיע געווען וועגן דעם איבערפאל. די באַנדע האָט אַנגעהויבן באשיסן די שטוב. צאָליע, וועלכער האָט געהיט אין דרויסן, האָט זיך באַהאַלטן אין א זומפ, די איבעריקע צוויי האָבן נישט באַוויזן צו אַנטלויפן און זיי זיינען געמומען געוואָרן לעבעדיקערהייט. מען האָט זיי מערדעריש געשלאָגן, זיי זאָלן אויסזאָגן ווו געפינען זיך די איבעריקע, אָבער זיי האָבן נישט געוואָלט אויס-

זאָגן. מען האָט זיי צוגענעגלט די הענט מיט טשוועקעס צום טיש, זיי זיינען אזוי געזעגן 3 טעג און געזען דעם טויט פאָר די אויגן און האָבן נישט אויסגעגעבן, ביז זיי האָבן אויסגעהויבט זייערע הייליקע נשמות.

עס איז געווארן אַלץ ערגער און ערגער. מען האָט זיך כסדר געמוזט באַהאַלטן, אום עסן, ווייל אויך ביינאַכט איז א שרעק צו באַווייזן זיך. אויף די פעלדער וואקסט נאָך גאַרנישט. אין אַוונט בין איך געווען ביי אַן אוקראַינער, וווּ איך האָב באקומען עפעס עסן. פלוצלונג זיינען אַריינגעקומען 2 מענער, איינעם האָב איך געקענט, דער צווייטער איז א פרעמדער. איך זע, אז דער גוי ווערט טויט און רויט. ווען זיי זיינען אַרויס, זאָגט מיר דער גוי, אז איך האָב געהאָט מזל, ווייל איינער פון די צווייי איז א פרעמדער, וואָס האָט שוין אויסגעהרגעט א סך יידן, אויך מיין ברודער האָט ער שוין נאָכגעשאָסן.

אין אַוונט האָב איך געהאָט א חלום, מיין מאַמע האָט מיך געבעטן איך זאָל דעם אַוונט נישט אַרויסגיין זוכן קיין שטיקל ברויט. מיר זיינען געלעגן מיט מיין ברודער אין שייער און האָבן שוין טעג נישט געגעסן. מיר האָבן מער נישט געקענט אויסהאַלטן. איך זאָג דאָן צו מיין ברודער, אז ער זאָל גיין זוכן עסן אַליין און איך וועל גיין אַליין, איך האָב מורא געהאָט אז עס וועט מיט מיר עפעס פאַסירן, טא זאָל ער נאָך כאַטש בלייבן. גיי איך און גנבע זיך צו א שטוב פון א גוי, וועלכער האָט אויף מיר רחמנות און גיט מיר א שטיקל ברויט. ביים אַרויסגיין זע איך 2 אוקראַינער וואָס גייען גלייך אויף מיר. איך האָב געמוזט לויפן און זיי נאָך מיר ביז איך בין אַריינגעשפרונגען אין א פאַרמאַכטן שייער אַרויפדראַפּעדיק זיך אויבן דורך דער פאַרשלאָסענער טיר. די אוקראַינער האָבן מיך געזוכט מיט א הונט און וויל זיי האָבן מיך פאַרלוירן פון אויג, האָבן זיי פאָר כעס דערשאָסן דעם הונט. דער גוי פון שייער האָט מיך שפעטער געפונען און מיר געהויסן אַנטלויפן. איך בין אַוועק צום טייך זיך באַהאַלטן אין די קאַרטשעס. אַפּגעלאָפן א שטיקל וועג, האָב איך זיך אַנגעטראָפן אויף די פאַסטוכער. זיי האָבן רחמנות געהאָט אויף מיר און געגעבן א שטיקל ברויט. איך לויף ווייטער און טראַכט מיין ברודער. פלוצלונג זע איך דעם גוי, וווּ עס איז געאַנגען בעטן א שטיקל ברויט מיין ברודער. דער גוי זאָגט מיר אז מיין ברודער מיט יידלען זיינען באַהאַלטן ביי אים אויפן בוידעם. איך וואַרט עס זאָל ווערן פינצטער און גנבע זיך צום שייער וווּ זיי געפינען זיך. אונדזער צוזאַמענטרעף איז א גליקלעכער. דער גוי ברענגט אַלע טאָג עפעס עסן אַבער לאַנג קען עס נישט אַנהאַלטן. מיר האָבן צעמוזט יעדע צווייטע נאַכט בייטן דאָס פלאַץ. מיר האָבן קיין העמד אויפן לייב, דאָס לייב איז צעריסן פון אומפלייט. מיר זיינען אַוועק צו די קאַרטשעס. מיר האָבן זיך אַנגעטראָפן אויף א באַקאַנטן גוי, סאַווקא, וואָס פלעגט באַהאַלטן יידן. ער דערציילט, אז עס זיינען געקומען 20 באַנדעראָווצעס, האָבן אַרומגערינגלט א הויז, וווּ עס האָט זיך געפונען מאיר אַלישאַנקער, זיין פרוי און צווייי יינגלעך. דעם קליינעם משהלען האָבן זיי אַנגענומען ביי די פיסלעך און אים צעשפאַלטן אויף שטיקלעך אין דעם ברוק. דער 20־יעריקער ברודער, מאָטל, איז אַרויסגעשפרונגען דורכן פענצטער, האָבן זיי געשאָסן און אים לייכט פאַרוווּנדעט אין בויך. ער האָט געבעטן מען זאָל אים שענקען דאָס לעבן, אַבער זיי האָבן אים געהייסן אויסגראָבן א גרוב און מען האָט אים לעבעדיקערהייט באַגראָבן. ער האָט מיט כוח זיך אַרויסגעקריגן פון פאַרשאָטענעם קבר אַבער נאָר ביז העלפט און אזוי איז ער געשטאַנען א פאַרוווּנדעטער ביז ער האָט אויסגעהויבט זיין הייליקע נשמה. בעת־מעשה זיינען אַרום געשטאַנען פויערים און צוגעקוקט זיך צו די אוממענטשלעכע ליידן פון דעם קרבן. זיין מוטער, די שיינע חנה, האָבן די רוצחים אַראָפגעווואַרפן פון בוידעם און איר צעשטאָכן מיט שפיציקע

פלעקלעך און איר מאן, מאיר אלישאנקער, האבן זיי געגעבן דעם ערגסטן טויט, וואס עס איז נאר מעגלעך אויסצוטראכטן. זיי האבן אים אויסגעטאן מוטער־נאקעט און אים געצוווונגען צו זיין מיט דער טויטער פרוי, שפעטער האבן זיי אים געגעבן עסן קראפיוט און דערנאך אים בעסטיאל דערמארדעט. דער גוי דערציילט און עס רינען אים טרערן פון די אויגן. ער דערציילט, אז מען האט אים געזואלט ארעסטירן, ווייל ער האט געהאלפן יידן, איז ער אנטלאפן. דערביי דערציילט ער, אז ווען מען האט אים געפירט צום נאטשאלניק, האט ער אויף דער בריטער גאס געזען, ווי עס שטייט א וואגן מיט צוויי פערד איינגעשפאנט און צוגעבונדן צום וואגן שטייט מאיר אלשאני־קער א נאקעטער, די אויגן אפגעשניטן. אויף דער פור האט מען אים טאקע אוועק־געזעצט און פון דארט איז ער אנטלאפן.

כיי די פארטיזאנער

מיר האבן זיך ווייטער געמאטערט, צוזאמען מיט מיין ברודער. ווו געטאגט דארט נישט גענעכטיקט, אויסגעבעטלט א מאל א שטיקל ברויט און ווידער זיך פארנארעט זוי די חיות. מיר האבן זיך א סך מאל פארלוירן, ביז מיר האבן באשלאסן אוועקצוגיין צו די פארטיזאנער. דא האט זיך אנגעהויבן א נייע עפאפייע. ביז מיר זיינען צוגעקומען צו דארף פון די רויטע איז אונדזער לעבן געהאנגען אויף א הער, מען האט אונדז געפרעגט פון וואנען מיר קומען און אז מיר זיינען וויסע אוקראינער, ווייל מיר קומען פון יענער זייט. אייניקע גויים, וואס מיר האבן אנגעטראפן אויפן וועג, האבן אינדז געעצהט צוריקצוגיין, ווייל מען וועט אונדז שיסן. די אמתע פערספעקטיוון. מיר זיינען קיום צוגעקראכן צום ערשטן דארף פון די פארטיזאנער פון רוסישן צד, ווו מען האט אונדז געזאגט, אז עס זיינען פארן א סך יידן וועט מען אונדז נאך שיסן אויך. אבער וועגן צוריקגיין איז דאך אוודאי נישט געזונן קיין רייד, צו וועמען? צו די דייטשן? צו די באנדטראוצעס? מיר זיינען געגאנגען און מיר זיינען צוגעקומען צו דער קאמענדאטור. אויפן שפיץ פון דער גבעיידע האט געפלאטערט א רויטע פאן. מיר זענען א גרופע יידן און דאס הארץ שפרינגט שיר ארויס פון פרייד. אבער דא קומט צו צו אונדז דוד גראבאוו, ער דערקענט אונדז און זאגט אונדז מיט א טרויערי־קער שטימע: טייערע קינדער, איר האט נאך א סך דורכצוגיין, ביז איר וועט זיין פרויי. נעכטן זיינען געקומען 2 יידן פון אייערע קאנטן און מען האט זיי דערשאסן, ווייל מען האט זיי געהאלטן פאר שפיאנען. דער חשד האט זיך געקענט אזוי לאנג אויסבא־האלטן ביי די וויסע אוקראינער. —

פלוצלונג קומט ארויס א פארטיזאן, אנגעטאן מיט וויכע שטיוועלעך, מיט לע־דערנע פאסיקעס איבער בויידע אקסלען און פרעגט אונדז פון וואנען מיר קומען. מיר פילן, אז די ערד ברענט אונדז אונטער די פיס. עס קומט ארויס א צוויייטער פארטי־זאן און פרעגט וויייטער ווער מיר זיינען און פון וואנען מיר קומען. און ווען מיר ענטפערן, אז פון דארף בירקע, מיר זיינען נחום דעם שמידם זין, גיט ער א פרעג: איז מיך קענסטו נישט? געדענקסטו נישט, אז ווי א רוסישער קריגס־געפאנגענער האב איך געארבעט ביי דיין פאטער?

אונדז איז געווארן אביסל לייכטער אויפן הארצן, אבי מיר האבן שוין דא זכות־אבות. עס איז טאקע אזוי געווען. דער פארטיזאן האט וועגן אונדז געזאגט, אז מיר זיינען ווייל חברה און אז ער איז פאר אונדז פאראנטווארטלעך. מען גיט אונדז א דערזויבעניש אריינצוגיין אין דארף און אן ארט צום שלאפן. ווען די יידן האבן אונדז

דערזען פֿרויסגיין פון דער קאַמענדאַטור דערפֿרייען זיי זיך מיט אונדז. מיר עטעמען אַף פֿרייַער, מיר זיינען פֿרייַ מענטשן... אָבער נישט אויף לאַנג. איין מאָל אין מיטן דער נאַכט האָט מען אויפֿגעריסן די טיר ווו איך בין געשלאָפן מיט ווילדע געשריען. אין דער פינצטער האָב איך געזען אַ הויכן אוקראַינער מיט אַ ווילד פּנים פון אַ מער־דער. ער גייט גלייך צו מיר ווי צו שיסן. פֿאַר וועמען האָלטסטו? — רעוועט ער אַרויס. פֿאַר די פֿאַרטיזאַנער, ענטפֿער איך דערשראָקן. פֿאַר וועלכע, פֿאַר די וויסע צי פֿאַר די רויטע? פֿאַר די רויטע — זאָג איך. אָזוי, פֿאַר די רויטע? אין דיין מאַמעס אַרײַן, זשיד. מיר ווילן באַפֿרייען אוקראַינע פון די דייטשן, רוסן און זשידעס. ער האָט געשריגן מיט באַנומענע קולות און האָט מיך געמאַטערט 2 שעה, ביז צום סוף האָט ער מיר געזאָגט, איך זאָל גיין שלאָפן, ווייל דאָס האָט ער מיך נאָר אויסגע־פֿרוווט צי איך בין טאַקע אַ רויטער, ווייל ער איז אַ רויטער פֿאַרטיזאַן.

פֿאַרשטייט זיך, אַז שלאָפן האָב איך שוין נישט געקענט און ווי נאָר ער איז אַוועק האָב איך זיך ווידער געלאָזט לויפֿן צו די קאַרטשעס באַהאַלטן זיך. שפּעטער האָט מען מיר דערציילט, אַז די דאָזיקע פֿראָבן אין מיטן דער נאַכט האָבן געקאָסט אַ סך מענטשלעכע לעבנס, ווייל מען האָט נישט געוווסט ווָאס צו ענטפֿערן און מען האָט זיי דערשאָסן. אירן טאָג זיינען זיך צוזאַמענגעקומען די יידן און האָבן מיך מיט־גענומען אין וואַלד. דאָרט האָבן זיך געוואָלגערט טויטע קערפֿערס פון יידן. מיר האָבן זיי געדאַרפֿט באַערדיקן. א יונג מיידל, סימע מאַנשיין, האָט מיר געזאָגט, אַז אויך זי האָט דא געלעבט אין די זעמליאַנקעס, ווָאס זיי האָבן אויפֿגעשטעלט. זיי האָבן גע־לעבט ווי די חיות, עס איז נישט געווען ווָאס צו עסן, די פֿרעסט און די שניידן זיינען געווען גרויסע. אין א שיינעם טאָג האָט זיך באַווען א באַנדע רויטע פֿאַרטיזאַנער אין מיטן אויסרייד, אַז זיי ווילן זען די יידן, האָבן זיי זיך א לאָז געטאָן, אַראָפּגעצויגן די זאָכן און אַזוי נאָקעט געטריבן די יידן איבערן שניי און געשריגן, אַז צוליב די יידן קומט פֿאַר דער גאַנצער קריג. דערנאָך האָבן זיי געשלאָגן מיט שטעקנס און געהיים־לויפֿן און ווי מען האָט געגומען לויפֿן, האָבן זיי געגומען שיסן און פון דער שחיטה זאָלגערן זיך איצט דאָ פֿרום מתים און אברים פון מענטשן. דאָס איז געווען איינע פון די רויטע פֿאַרטיזאַנסקע שחיטות. מיר האָבן געגראָבן קברים און באַגראָבן די אברים פון די קרבנות.

נקמה פון די דייטשן און מיין לעצטע נסיעה — אריסישראל

וואָס איך האָב נאָך דורכגעמאַכט ווייטער איז צו שרייבן טעג און נעכט. איך בין סוף־כל־סוף אַרײַן אין דער רעגולערער רוסישער אַרמיי. מען האָט אונדז געפירט קיין לענינגראַד, וווּ איך האָב געקעמפט אין דער רעגולערער אַרמיי, געגאַנגען קיין סטא־לינגראַד, געהאָלפן פֿאַרנעמען בערלין. מיר האָבן געכאַפט דייטשן און מיין גרעסטער פֿאַרגעניגן איז געווען צו נעמען נקמה אין זיי. מיר כאַפּן דייטשן, פֿירן זיי אין קא־מענדאַטור, אויפן וועג נעמען די סטאַרשינאַס אַף ביי זיי די שטיוול און אַנדערע בע־סערע זאַכן און דערנאָך פֿירן מיר זיי צוויקע. די תפיסות זיינען געפאָלקט מיט דייטשן און מיר פֿרייען זיך, כאָטש די פֿרייד איז געמישט מיט א טיפן טרויער נאָך אונדזערע אומגעקומענע.

אין שטעטל סטענדאל האָב איך באַגעגנט זיך מיט 150 יידן פון לאַדוש, טשענס־טאַכאָוו און אַנדערע שטעט, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט וויל זיי זיינען אַוועק צו דער אַרבעט. 1.000 יידן פון זייער קאַצעט גארדלייגען זיינען לעבעדיקערהייט פֿאַר־בליבן נעוואָרן. איך האָב זיך דערפֿרייט מיט די יידן און איך האָב אַנגעהויבן אויף

מיין אייגענעם חשבון, אין נאָמען פון דער סאָוויעטישער רעגירונג, צו קאָנפיסקירן דייטשע פאַרמעגנס און אָוועקגעבן עס די ייִדן, ווי די דייטשן האָבן עס געמאַכט מיט די ייִדן און מיט אונדזער שטאָט ראַטנע. איך האָב אזוי לאַנג קאָנפיסקירט ביי דייטשן און אָוועקגעגעבן יידן, ביז איך בין געשטעלט געוואָרן פאַר אַ מיליטער-געריכט פאַר גיין אין נאָמען פון דער רוסישער רעגירונג. איך האָב געמוזט אַנטלויפן פון דער אַר-מיי, ווו איך האָב געקעמפט קעגן אונדזער ביטערסטן שונא. איך בין אַנגעקומען קיין כראַנשוויִג, פון דאַרט אין שטעטל צעלער, דערנאָך אין דעם טראַגיש-באַרימטן לא-גער בערגען-בעלזען, ווו איך האָב געטראָפן יידן באַפרייט דורך די ענגלענדער און אַמעריקאַנער. איך האָב שפעטער זיך פאַרבונדן מיט אַ גרופּע יידן, וואָס זיינען גע-שטאַנען אין פאַרבינדונג מיט דער „בריחה" עולה צו זיין קיין ישׂראל. דאָס איז גע-ווען אַ באַזונדער קאַפּיטל פון ליידן, עינויים, שוואַרצן גרענעץ, אַרויסשיקונגען, וואַנ-דערונגען און ענדלעך, נאָך אַ סך מאַטערניש, האָבן מיר אין וועגעציא זיך אויפגע-זעצט אויף אַ שיף, וואָס האָט אונדז געפירט אין דעם אויסגעבענקטן לאַנד, קיין ארץ-ישׂראל. אונדזערע אויגן זיינען געווען פול מיט טרערן און פון אַלעמען האָט זיך מיט פרייד אַרויסגעריסן דאָס געזאַנג פון „התקוה".

דאָס איז אין קורצן די געשיכטע פון מיין טראַגישער איבערלעבונג.

משה חיים פוקם

אונדזער שטעטעלע ראַטנע
אונטער דער
נאַצישער ממשלה

זונטיק דעם 21טן יוני 1941 איז אויסגעבראַכן דער קריג צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד. איך בין דאן געווען אויף ארבעט אין א שטעטל נאָך לעמבערג און בין געבליבן על פרשת דרכים, כ׳האָב נישט געוווסט וואָס צו טאָן: צי לאָזן זיך צוריק נאָך ראַטנע, אַדער גיין מיטן שטראָם קיין רוסלאַנד אויף דעם וועג וואָס פירט קיין קיעוו. כ׳האָב באַשלאָסן זיך צו לאָזן מיטן שטראָם נאָך רוסלאנד, אַבער צום בא־דויערן האָב איך נישט געקאָנט גיין אַט־אַהין, ווייל מען האָט באַדאַרפט האָבן א קאָמ. פאַרטיי־בילעט. כ׳האָב אויך באַשלאָסן זיך לאָזן צוריק נאָך מיין שטעטעלע ראַטנע. 5 טעג און נעכט האָט געדויערט מיין רייזע צופוס קיין ראַטנע. אין יעדער האַלבער שעה האָבן אונדז באַגלייט דעם מערדערס אַוויאַנען. ווי מערעשקעס בא־פאלן א מענטשן אַזוי זיינען אונדז באַפאלן די אַוויאַנען א גאנצן וועג. לעמבערג, בראדע, דובנע, לוצק, ראזשישץ, קאָוועל. קיין קאָוועל האָב איך זיך דערשלאָגן פרייטיק ביינאַכט. לוצק און קאָוועל זיינען געווען אין פלאמען. מען האָט נישט גע־קענט אַדורכרייסן דעם שאָסיי, וואָס פירט נאָך קאָוועל. א קאַראַוואַנע פון 50 אויטאָס טאָנקען זיינען געליגן מיט די מענטשן, ס׳איז געווען שווער זיך דורכרייסן דעם וועג. נישט געקוקט אויף דעם האָב איך מיט די אנדערע מענטשן מיט וועלכע איך בין געגאנגען באַשלאָסן זיך דורכרייסן איבער דעם בריק וואָס פירט נאָך קאָוועל. נאָך א נאַנצער נאַכט באַמבארדירן האָבן שבת פרי, אריינגעמארשירט קיין קאָוועל דעם מערדערס טרופן.

איך בין געווען אויף מאציווער גאָס ביי מיינעם א פעטער ז״ל, איך האָב זיך גוט צוגעקוקט ווי די אוקראיניש מערדער זיינען ארויס מיט בלומען, ברויט און זאַלץ. גלייך האָבן די דייטשן באַפוילן אז אַלע קאָוועלער יידן וואָס האָבן ראַדיא־אַפא־ראטן זאָלן זיי אַריינטראָגן אין דער קאַמאַנדאַנטור. באַלד האָבן זיי ארויפגעלייגט א קאַנטריבוציע פון א פאָר מיליאָן רובל אויף יידן.

זונטיק פרי האָב איך זיך געלאָזט גיין נאָך ראַטנע. פון קאָוועל קיין ראַטנע איז שוין דער וועג גרינגער, מען איז שוין אַלע מאָל אונטערגעפאַרן מיט א פורל. אַנקו־מענדיק אַהיים, האָט מען מיך אויפגענומען פונקט ווי א מענטש וואָס שטייט אויף תחית המתים. אַלע פון שטעטעלע זיינען מיך באַפאלן כדי אַפצונעמען א גרוס ווי

אזוי עס זעט אוים אונטער דעם מערדערס הענט, ווייל אונדזער שטעטעלע ראטנע איז נאך דאן געווען אן א מאכט. צווישן וואכן איז אונדזער שטעטעלע געווען אזוי אן א מאכט. אונדזערע מיעשטשאנעס, ימח שמם, האבן נישט געקאנט זיצן מיט פארליגנטע הענט, האבן זיי אנגעהויבן אויפהעצן די פויערים פון די ארומיקע דערפער און מען האט זיך א נעם געטאן ראבעווען דאס ביסל יידישע האב און גוטס. דאס איז געווען דעם זונטיק נאכן אויסברוך פון דעם קריג. מיר זיינען געגאנגען עטלעכע מאן פון באדן זיך אויף די מאלצים, ווי מען האט דאס גערופן, האט עמיצער צו אונדז אוים־געשריען: „לאשוים" און דערבי געדראט מיט א רעוואלווער אין דער האנט. דאס איז געווען יוסיפ דעם סטאלערס א שייגעץ און קרויאסעקס א שייגעץ און גלייך נאך זיי האבן זיך א לאז געטאן אויף אונדז א באנדע פאסטופלער גוים און מען האט זיך א נעם געטאן צו דער מלאכה פון ראבעווען.

די ערשטע זיינען זיי באפאלן אברהם האכמאנס הויז. ביי אברהם האכמאן אין הויז האט געוווינט זיין שוואגער בנימין פריימאן ז"ל פון קרעמנע. בנימין פריימאן איז געווען אן אמתער שטאלצער ייד און האט שוין געהאט איבערגעלעבט די מלחמה ביי די באלאבאווצעס. ער האט געזען אז ס'איז במילא נישטא קיין אויסוועג האט ער געכאפט א הק און אוועקגעהרגעט אויעם פון דער באנדע רויבער. די באנדע האט אנגעהויבן צו זוכן און מען האט אים געכאפט ביי פסח מערין אין געסל און אים דערהרגעט. אין שטעטעלע האט געהערשט א גוואלדיקע פאניק. דאס שטעטעלע מיט די מעטשן זיינען זיך צעלאפן ווו נאר די פיס האבן געטראגן. וועד אויף די ריסקעס, וועד אין די בלאטעס, צווישן טעג האט געדויערט דאס ראבעווען. די מענטשן זיינען געווארן אזוי דערשעפט, אז מען האט געזאגט: וואס ס'וועט זיין זאל זיין, אבי ס'זאל אריין וואס גיכער די מאכט.

דינסטיק פרי, א' תמוז 1941, איז אנגעקומען די מערדערישע מאכט קיין ראטנע. זיי האבן פארטריבן די רויבער און גלייך דינסטיק אינדערפרי האבן זיי גע־געבן א באפעל, אז אלע איינווווינער פון שטעטל זאלן ארויסקומען אויפן שאסיי וואס פירט קיין קאווול - ברוסק. כמעט אלע זיינען געקומען אויפן שאסיי. איך האב גע־זאגט צו מיין ברודער יצחק־הערש ז"ל: לאמיר נישט גיין, ווייל מיר האבן זיך אנ־געהערט פון די פליטים פון יאר 1939 וואס האבן אזוווינט אונטער דער מערדערי־שער אקופאציע אויף דער צווייטער זייט בוג, אבער אז מען רופט מוז מען גיין. די פרויען און קינדער ביז 16 יאר האט מען געהייסן גיין אהיים. און די מענער האט מען אויסגעשטעלט צו 5 אין א רייא לענג־אוים פון ר' אייזיק שטיינבערגס גאראזש ביז יענטעלס בריק און פון דער אנדערער זייט האט מען איינגעגראבן קוילנווארפער, בכדי קיינער זאל נישט אוועקגיין. אזוי האט מען אונדז אפגעהאלטן פון גאנץ פרי ביז פיר אזייגער פארטאג ביז וואנען ס'איז אנגעקומען דער מערדערישער באפעל פון קאווולער הויך־קאמיסאר אז עס ווערן געשאסן 30 יידן און 30 מיעשטשאנעס. די מיעשטשאנעס האבן גלדעקט מיט 30 רוסישע גפענגענע וועלכע האבן זיך אוים־באהאלטן אין ראטנע אוז פון אונדז האט דער דייטשער אפיציר אין די וויסע הענ־טשיקעס ארויסגענומען וועמען ס'איז אים געפעלן, צו איין מאן פון יעדער רייע און 20 מאן האט ער גענומען אויף מקבר צו זיין די דערשאסענע. א פאטער האט בא־דארפט צוזען ווי מ'פירט זיין זון צו דער שחיטה. יעקב שטיינגארטן וועלכער ג־פינט זיך איצט אין ארץ ישראל איז געווען דער, וועלכער האט זיך צוגעקוקט ווי מען שעכט זיין קינד לייבל ז"ל. נתן דער קאוואל (פאמיליע מארדער) ז"ל האט גע־מוזט מקריב זיין זיין זון וועלכער האט צו אים געשריגן אין די לעצטע מינוטן פון גרוב: טאטע, ראטעווע! איינער פון די דרייסיק וועמען ס'איז געלונגען זיך צו רא־טעווען ממש פון אונטער די מתים אפער איז געווען יענקל קלאדנער, וועלכער איז

געבליבן לעבן און געפינט זיך אין פוילן, דאָס איז געווען דער ערשטער קלאַפּ, אַזוי ווי די דייטשע באַנדיטן האָבן אריינגעשטעלט די ערשטע טריט קיין ראַטנע.

וועָן מיר זיינען זיך צעגאַנגען פון דעם פּלאַץ ווו מ'האָט אונדז אויסגעשטעלט זיינען מיר אַלע געבליבן מרה שחורהדיק. יעדער איינער איז אַרומגענאַנגען פאַר־צאַרנט צוקוקנדיק זיך צו דעם אָרום. א סך פּלעָנן זאָגן: מיר וועלן נאָך מקנא זיין די ערשטע 30 הרוגים. זיי האָט מען שוין מקבר געווען ווי קדושים און מיט אונדז ווער ווייסט וואָס ס'וועט געשען?

אויף מאָרגן נאָך דער שחיטה — א קאָנטריבוציע. מען האָט אויסגעקליבן א יודען־ראָט פון 7 מאַן צוזישן זיי ר' דוד אהרן שפירא, דוד שטיינגאָרטן, יצחק קאָרש, יעקב ליבערמאַן און נאָך אייניקע. יעדער טאָג קומט אַן אַנדער באַפעל. יעדער אויטא וועלכער איז דורכגעפאָרן דורך דעם שאַסיי, וואָס פירט פון קאָוועל צו בריסק האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי אונדז אין ראָטנע און אַלע מאָל האָט מען געבראַכט אַן אַנדער באַפעל. ס'איז נישט אַדורך קיין טאָג וואָס די קאָמענדאַנטור זאָל נישט געבן קיין באַפעל, ווי למשל אין משך פון 24 שעה זאָל געשאפן ווערן 200 אַנצוגן, 200 ליי־לעכער. 200 קאָלדערעס, 200 פּאָר שיך א. א. וו.

אזוי איז עס געווען טאָג נאָך טאָג...

יעדער אייניער האָט געמוזט טראָגן א מגן דוד אויף דעם ארבל אַלס צייכן אַז מען איז א ייד. 7 אזייגער פּאַרנאַכט האָט זיך קיין ייד נישט געטאָרט גיפינען אויף דער גאַס. אין דריי חדשים אַרום האָט מען ארויסגעגעבן אַן אַנדער באַפעל אויסצו־טאָן דעם מגן־דוד און אַנטאָן א גרעלע לאטע פון 8 מילימעטער אויף דער ברוסט און הינטן אויף דער פּלייצע. און וועָר ס'וועט נישט טראָגן קיין לאטע דעם וועט מען שיסן. איך בין געווען א טאָג אין קאָוועל און א ביציער ייד האָט זיך נישט אַזוי געגרייסט ווי מען דאַרף פאַר א דייטשן מושל, האָט ער אים אַוועקגעלייגט אויף דער ערד נעבן משהן פון דער ראָטנער סטאַנציע און האָט אים געטאַפּטשעט מיט די פּיס. ביי דעם דייטשן מערדער האָט א ייד נישט געטאָרט גיין אויף די טראָטוארן, נאָר אויפן שאַסיי. דער אייניקער ייד וואָס האָט געטרייסט דאָס שטעטל איז געווען ר' דוד אהרן שפירא ז"ל. ער איז געווען זייער א שטאַלצער ייד און פול מיט בטחון. ער פלעגט שטענדיק אַלעמען טרייסטן מיט א שמייכעלע אויפן פּנים:

— מיר וועלן זיי איבערקומען מיט גאָטס הילף — פלעגט ער זאָגן.

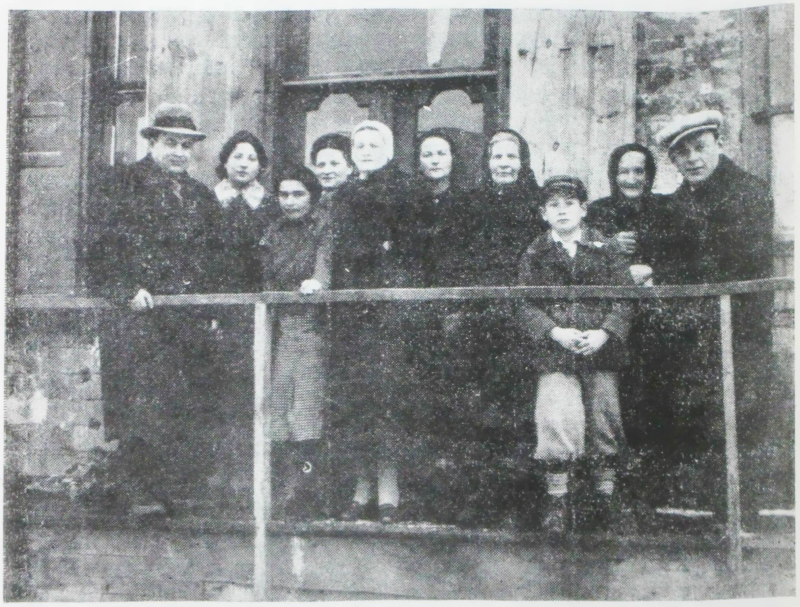
און אַוועקגייענדיק פון אים האָט מען זיך גיפילט מיט מער מוט. יעדער טאָג אונטער דער דייטשער מאַכט האָט גיעדויערט ממש א יאָר. יעדן טאָג איז אַנגעקומען א ידיעה פון אַן אַנדער שטעטל. און אומעטום מיטן זעלבן נוסח, אַז מען ליקווי־דירט אונדז ביסלעכווייז און וועמען מען כאַפּט אויף ארבעט זעט מען אים שוין נישט אויף צוריק. אַנהויב וויינטער מאַכט זיך אַזא פאַל אין סמאלנע: 14 קילאָמעטער פון ראָטנע רייסט מען איבער דעם טעלעפאָן־דראָט. וועָר איז שולדיק? ראָטנער יידן! הייסן די מערדער באַשטימען 7 מענטשן אַלס ערובניקעס און מען פאַדערט אויף דעם „יודענראט" ער זאָל זיי צושטעלן. דוד־אהרן שפירא פון יידן־ראָט האָט זיך אַנט־זאָגט צוצושטעלן די מענטשן, האָבן זיי אליין געכאַפּט 7 מאַן און פּאַרשיקט אין קאָוולער תפיסה. צווישן זיי ר' יצחק גראָבאָוו ז"ל, נחום רייסקי ז"ל, יוסף קעם־פער ז"ל, מאיר טאָקאַ ז"ל שפּעט סופרס זון און נאָך עטלעכע וועלכע ס'איז שווער צו געדענקען. אין גאָס איז געוואָרן א ויצעקו, 7 יידן אין תפיסה! מען דאַרף זיי רא־טעווען, וויפל ס'זאָל נישט קאָסטן! מען האָט אויפגעשטורעמט וועלטן צו באַפרייען די זיבן מאַן און ס'איז געלונגען.

דאָס ערשטע יאָר וועָן די מערדערס זיינען אַריין האָבן זיי קיין פרויען נישט גענומען אויף דער ארבעט. מענער פלעגן זיי ארויפכאַפּן אויף די אויטאָס און ארויס־

לאזן א קלאנג, אז מען האָט זיי אַוועקגעפירט אויף ארבעט. ס׳איז אַבער נישט אַזוי געווען. זיי פלעגן די מענטשן גלייך פֿרויספירן עטלעכע קילאָמעטער פון שטאָט און זיי אויסשיסן. און דאָך האָבן מענטשן געלעבט מיט האָפענונג. אפשר? אולי ירחם? אפשר לעבן זיי ערגעץ די אַוועקגעפירטע? מען פלעגט זיך אליין טרייסטן: בעסער אין לאנד איידער אין זאמד. אַנהויב ווינטער 1942 קומט א באָפעל פון קאָוולער הויך־קאָמיסאר אַז דער יודען־ראט זאָל צושטעלן 50 מענטשן אויף ארבעט. אין שטעטל א יאָמער־געשריי. מען וויסט: ס׳איז נישט אויף קיין ארבעט. דער עולם צעלויפט זיך. דער שניי איז טיף, איבער די קני, אַבער דער יודען־ראט באַשטימט 50 מאָן און די מענער זיינען אַוועקגעפאָרן. אין אייניקע טעג ארום קומען די טאטעס וועמענס קינדער מ׳האָט אַוועקגעשיקט און מ׳וואַרפט אַריין צו דוד אהרן שפירא שטיינער אין שטוב און מען ברעכט אים אויס די שויבן. ער זאָגט: וואָס בין איך שולדיק, אז ס׳איז א גזירה מן השמים? אין אייניקע וואָכן ארום קומט אָן וויטער א גזירה צוצושטעלן נאָך 50 מאָן צווישן די 50 מאָן בין איך אויך געווען. ס׳האָט מיך נישט אויסגעמיטן, דאָס שטעטל האָט געשריגן אז אויב איך וועל נישט זיין צווישן די פופציק מאָן גייט קיינער נישט. מעג זיין וואָס ס׳וויל זיך. ס׳האָט גאָרנישט געהאָלפן און איך בין געפאָרן צוזאמען מיט דער גרופע. עטלעכע אוקראינער פאָליציאנטן האָבן אונדז באַגלייט ביז קאָוועל און מ׳האָט אונדז איבערגעגעבן צו די דייטשן אין די הענט. מען האָט אונדז צעטיילט אין עטלעכע גרופעס. איך האָב געארבעט ביי דער באָן. דורך א צופאל האָט מען מיך און נאָך איינעם זלמן האניק ז״ל באפֿרייט. דאָס איז געווען פונקט אין דעם טאָג וועו אין קאָוועל האָט מען געמאַכט א גענאָ. 8 שעה צייט האָבן די דייטשן געגעבן די יידן זיך אַרויסצוציען אין די געטאָס. וועו פון זאמד מוז ווינטען אויף ברייסקער גאָס און מאציווער גאָס. און וועו פון ברייסקער גאָס און טרייסקער גאָס דארפן זיך ציען אויפן זאמד. די טערען פון די מענטשן האָבן גערונען ווי עמערס וואַסער. וואָס קאָן א מענטש נעמען מיט זיך אין אַכט שעה צייט? מיט קיין פורן האָט מען נישט געטאָרט פֿאָרן נאָר טראָגן אויף זיך דאָס געפּעק. מענטשן וויינען נישט וואָס פריער צו נעמען, א מלבוש, א חפץ, אַדער אביסל עסן. איך קום צוריק קיין ראטנע. אין עטלעכע טעג ארום באָקומען מיר א ידיעה אז אין דעם נישט ארבעטער־געטאָ פון קאָוועל האָט מען אַלע יידן אויסגעשאָסן. מענטשן ווילן נישט גלויבן, דאָס קאָן נישט זיין. יעדער איינער טרייסט זיך: מן־הסתם איז עס געווען א צופאל. אונדזער יידן־ראט ארבעט גוט. אונדז וועט מען נישט טשעפּען, אין אייניקע וואָכן ארום קומט וויטער אָן א באָפעל פון קאָוולער גערייכטם־קאָמיסאר מ׳זאָל געבן 50 ארבעטער קיין ראָווגע. וועגן די דאָזיקע 50 מאָן האָט קיינער שוין נישט געווסט, ווו זייער געבליבן איז אהינגעקומען, קיינער האָט נישט דערהאלטן פון זיי קיין שום בריוו.

ר״ח תמוז האָבן פֿאָרטיזאַנער געשאָסן אויף דער דייטשער קאָמאַנדאָטור און מען האָט געהרגעט בוידע זאָנדער פירערס, ווי מען האָט זיי גערופן. מיר שטייען אויף גאָנץ פרי און מיר הערן א ידיעה אז אין שטעטל איז חושך, קיינער וויסט נישט ווהין זיך צו לאָזן. גלייך זיינען אָנגעקומען פון קאָוועל מאָשינען מיט דייטשע און אוקראיניש מערדער און מען האָט ארומגערינגלט דאָס גאנצע שטעטל. געכאָפט וועמען זיי האָבן נאָר געוואָלט און מיר האָבן באַצאָלט מיט הונדערט דרייצן קרבנות. דאָס איז געווען א׳ תמוז 1942. מען האָט די געכאָפּטע געטריבן צו סאָפאָנטשיקס גאָרטן, אויסגעשטעלט צו 4 מענטשן אין א רייע, צווישן די 113 קרבנות איז געווען מיין ליבע מוטער שרה, די שוועסטער יוכבד און די מומע ראסיע, די מומע נעכע גינזבורג, בערטע גינזבורג, צווישן די קרבנות האָבן זיך געפונען בערל האניק און דער שוואָגער שמשון וויסבלאט. מיט די שיינען אין די הענט זיינען זיי געפאלן. איך

שטעטל איז תשעה באב, מענטשן קומען זיך צונויף פון די באַהעלטענישן און יעדער איינער זעט שוין זיין בראָך. וועמען עס פעלט א מאַמען, א טאַטן, א שוועסטער, א ברודער, א ניין, וועמען א קינד. ס'איז נישטא קיין איין פאַמיליע וואָס זאָל האָבן אויסגעמיטן דאָס אומגליק. יעדער איינער ווייניט מיטן זעלבן נוסח. מיר זיינען א סטאַדע געגנדז, מיר פאַשען זיך אין דערנאָך וועט מען אונדז אלעמען אויסשעכטן. יעדער איינער פון אונדז האָט געווווסט און געפילט אז דער מערדער וועט די מלחמה פארשפילן. אָבער וואָס קומט אונדז ארוים, אויב די ישועה וועט קומען צוועלף אזיי־גער ביינאַכט, אז דריי פערטל צוועלף זיינען מיר נישטאָ?

מ ש פ ח ה פ ו ק ס — עס שטייען פון לינקס: יצחק הערש פוקס ע"ה, יוכבד פוקס, בתיה פוקס ע"ה, שרה פוקס, צעשי ע"ה און אַנדערע.

ס'האָט לאַנג נישט געדויערט, פונקט אזוי ווי אין אלע שטעט און שטעטלעך האָט אונדז דאָס אומגליק נישט אויסגעמיטן, דינסטיק פאַרנאַכט י"ג אלול האָבן זיך אריינגעלאָזט דורך ברייסקער וועג דייטשע זעלנער אויף אויטאָבוסן און זיי האָבן ארומגערינגלט דאָס גאַנצע שטעטל. וועמען ס'איז געלונגען, דער האָט זיך געלאָזט אין דער וועלט אַריין, איבער וועלדער, פעלדער, סטעפעס. גאַנץ פרי האָבן די מער־דער מיט דער אוקראַינער באַנדע ימח שמם געגומען כאַפן אונדזערע יידן און אריין־געווארפן אין די אויטאָס און ארויסגעפירט אויף די פראַכאַדער בערג. דאָרט האָט מען זיי דערשאָסן און געלייגט אין די גריבער צו 10 מאן אין א רייי, איינעם אויף דעם אנדערן. דער פראַכאַדנער באַרג האָט איינגעזאפט דאָס גאַנצע בלוט וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט. ס'איז געווען א אוקראַינער כוליגאַן, וואַנקע, האָט ער געהייסן,

ימח שמו, ער האָט אַנגעטאָן געברוינטע צרות דעם שטעטל בעת מען האָט געפירט ר׳ דוד־אהרן שפירא צו דער שחיטה, האָט ער אים געשלאָגן מכות רצח.

— אדע טוואיע זאלאטא? (ווו איז דיין גאלד?)

ר׳ דוד־אהרן שפירא ז״ל האָט געזען אז ס׳איז שוין דער סוף און ער האָט אים געענטפערט:

— יא אי מאיו זאלאטא סגיניעם, א טובי ניע דאם (איך וועל פארפוילט ווערן, מיין גאלד וועט פארפוילט ווערן, און דיר וועל איך נישט געבן!). אין דעם איוואנקע ימח שמו, האָט אונדזער א בחורל, וועלכער איז געווען אין די פּאַרטיזאַנער, שלמהלע פערעלמוטער, היינט אין ישראל, געזונטען א גערעכטע נקמה.

פון י״ג אלול 1942 האָב איך געזונטען דעם וואַנדער־שטעקן און געבלאַנדזשעט אַן דאך, אַן א היים, דאָרט וו געטאָגט, דאָרט נישט געגעכטיקט. און האָב זיך גע־לאָזט אין דער וועלט פּאַריין, נישט געטאָרט זיך ווייַן פּאַר א פּאַליאָק, פּאַר א כּאַ־כאָל, פּאַר א רוס, אפילו פּאַר א פּאַסטעכל. טאָג־אויס, טאָג־אויס האָבן די מיעשטשע־נעס מיט די אוקראינער פּאַליציי ימח שמם געהאַלפן אויפזוכן באַהאַלטענע יידן. ס׳איז נישט געווען קיין טאָג וואָס מ׳זאָל נישט פירן קיין יידן צו דער שחיטה. פון קעלערס, פון בוידעמער, פון אומעטום האָט מען זיי ארויסגעפירט. די מערדער האָבן געלאַכערט אויף יידישע נשמות. מיט אייזערנע לאָמעס זיינען די ראַטנער מיע־בשאַנעס ארומגענאַנגען און אויפגעריסן אלע קעלערס, כדי אויסצוגיפינען אין זיי א יידן. ר׳ מאָטל בערישעס פּאַמיליע האָט מען ארויסגענומען א וואָך נאָך דער שחיטה פון אונטער דער טראַנסמיסיע. דאָרט האָבן זיי געהאט א באַהעלטעניש. נחום קליין האָט מען געפירט שיסן וויייל אַנים זשוק, וועלכער האָט גיארבעט אין אוליציע האָט אים אויסגענעבן. אַבער דער זעלבער כוליגאן אַנים זשוק האָט זיין שטראָף באַקומען: ביים צוריקצוג פון די דייטשן האָט אים געטראָפן א באַמבע, אים אַוועקגעהרגעט. נחום קליינס טעכטערל חוהלע, ווען מען האָט זיי געפירט צו דער שחיטה, זי איז אלט געווען דעמאָלט 17 יאר, האָט זי זיך געבעטן ביי די מער־דערס אז מען זאָל זי נישט אויסטאָן אינגאנצן נאקעט נאָר לאָזן אין די אונטער־ווערש. די מערדער האָבן אלעמען געשאָכטן אזוי ווי די מוטער האָט זיי געבוירן. זיי האָבן אַבער נישט נאָכגעגעבן איר פּאַראַנג.

ניסקע שפירא האָט באַהאלטן זיין ביסל גוטס ביי א זאַברידיער ערל און ווען עס איז אים געלונגען צו אנטלויפן פון דער שחיטה איז ער געקומען אין דער עת צרה צו דעם ערל. אַבער יענער האָט אים נישט ארויפגעלאָזט אויף דער שוועל. ער האָט אים שוין מער נישט דערקאַנט און ניסקע האָט געזען אז ס׳איז נישטא קיין שום האַפענונג האָט ער איינגעגעבן זיין אייגן קינד, נחמנקען, 10 יאר אלט, סם און ווען ער האָט געזען אז דאָס קינד גוסעט שוין, האָט ער זיך אַליין אויף פּאר־סמט. דאָס קינד האָט געבעטן, אז ווער ס׳וועט איבערלעבן זאָל איבערגעבן וועגן אים און דאָס געשעענע פּאַרשרייבן.

ארום די פּאַסטופּלער וועלדער זיינען געווען באַהאלטן 25 מאן. צווישן זיי נטע שפירא, די סאלאפּס, האָבן די גוים זיי ארומגערינגלט און מען האָט זיי געבראַכט צו דער שחיטה קיין ראַטנע. אין דאָרף סאַמאַראָוויטש, איז עטלעכע יידן געלונגען אויף א שטיקל צייט זיך אויסצובאהאלטן. אַבער ס׳האָט לאַנג נישט געדויערט אין איינעם א טאָג ערב סכות האָבן די מערדער אלעמען ארומגעריגלט. אין בערקע מאַגיליאַנסקי, דעם ראַטנער אפטייקער האָט מען ארויסגעשאָסן 70 קוילן פון אַן אויטאָמאַטיש געווער.

אַנהויב חשון זיינען אין די זאַברידיער וועלדער ארומגענאַנגען ביי 50 מאן, צווישן זיי יענקל טשארנעס, חיה ווערבע, אנדזשע גינזבורג מיט די קינדער א. א. ו.

אין איין ברידער קבר האָט מען זיי באַגראָבן נאָכדעם ווי מען האָט זיי געשאָסן אין זאברידער וועלדל. אַן עד ראיה איז דאָ אין נאָרד אַמעריקע, יואל ווייניערם יינגל וועלכן ס׳איז געלונגען פון דאָרט צו אנטלויפן.

איך האָב געוואנדערט פון דאָרף צו דאָרף, פון כוטאָר צו כוטאָר, כ׳האָב נישט איינמאָל מקנא געווען די הינט וועלכע האָבן בעלי־בתים וואָס געבן אכטונג אויף זיי. כ׳וואָלט געגעבן וויפל מען זאָל מיך לאָזן זיין כאָטש אין אַ בודע פון הינט. כ׳וואָלט דאן גליקלעך געווען.

אין איינעם אַ פּאַרנאָכט טרעף איך יוסף קאָרש, אַ זון פון בערל קאָרש, ער גיט מיר איבער, אַז מיין ברודער יצחק־הערש דאָרף זיך געפינען אין הירניק. כ׳האָב געהאט שלאָפלאָזע נעכט, האָב איך געווויינט, מען האָט מיר פותר חלום געווען אַז כ׳וועל זיך פרייען, איך האָב באַשלאָסן גיין אויפזוכן מיין ברודער יצחק־הערש.

כ׳קום קיין הירניק, איך גיי צום גוי אַניפאך פּאַסאָסיוק און פרעג אים צי עס געפינט זיך מיין ברודער יצחק ־ הערש? ענטפערט ער מיר: נעמא! (נישטא). פּריכאדי וויעטשערקאָם, (קום ווען ס׳פאַלט צו די נאָכט). כ׳קום פאַרנאָכט צוריק צו אַניפאמען, ראמט ער מיר אין אַ סוד: יצחק־הערש לעבט! באַלד דערנאָך דערזע איך מיין האָרציקן ברודער. אַ גליק, אַ פרייד. ער דערציילט מיר אַז 7 וואָכן האָט ער זיך אויסבאַהאלטן אויף אַ בוידעם ביי איינעם אַ גוי דאָ אין הירניק. דער גוי הייסט מארקא דאניליאק. אַלע אָוונט פלעגט מען אים דערלאנגען 200 גראָם ברויט... איך נעם מיין ברודער און צוזאמען לאָזן מיר זיך וויטער וואנדערן. קוים וואָס ער גייט אויף די פּים פון דעם ליגן אויפן בוידעם און פון דער קעסט. אַזוי האָבן מיר בוידע געוואנדערט. איך בין געווען דער העלד און פלעג אויסבעטן ביי אַ פויער אַ שטיקל ברויט.

ס׳איז אַנגעקומען דער ווינטער. קיינער פון די פויערים האָט נישט געוואָלט אריינלאָזן זיך אַנזוארעמען. ס׳איז שלעכט. מיר ווילן געפרוירן ווערן. האָבן מיר באַ־שלאָסן זיך צו דערשלאָגן צו איינעם אַ פויער, ס׳איז אונדז געלונגען און מיר זיינען ביי אים געווען אַ וואָך צייט.

— אוי, — זאָגט מיר מיין ברודער, ווי גליקלעך מיר וואָלטן געווען ווען מען לאָזט אונדז לינן אויפן בוידעם. אבי קענען איבערלעבן. און דערציילן וואָס ס׳איז געשען מיט אונדז. אַבער צום אומגליק איז דאָס נישט מקוים געוואָרן, אין איינעם אַ טאָג הערט מען, אַז דייטשן זיינען געקומען אין דאָרף פריין. דער גוי גייט צו צו אונדז און זאָגט מיר זאָלן פאַרלאָזן דעם בוידעם. מיין ברודער זאָגט צו מיר: לאָמיר אַראָפּגיין. אַזוי ווי מיר גייען אַראָפּ אויף דער גאַס דערזעען מיר אַ פאָר שקצימלעך: טאטו! טאטו! זשידי, זשידי! (פאָטער, פאָטער, יידן) און די טאטעס יתח שמם מי־כאָלקע כאבאוועץ, גאוואראם כאבאוועץ, די זין פון כוועדער דעם שוואַרצן פון פיל־קאוע גאם, און נאָך אייניקע כאפן אונדז און שרייען:

— דאוואי ניעמצי! (קומט צו די דייטשן) מ׳גיט אונדז גלייך איבער צו די דייטשן און מען פירט אונדז אַוועק גלייך נאָך ראָטנע. די מיעשטשאניעס לויפן זיך צוזויף און קוקן אויף אונדז ווי אויף אַ בייז ווונדער. מיר זענען אוים שרעקלעך אין די צעריסענע פאסטאלעס, ווייל די שיך האָט מען פון אונדז אַראָפּגעצויגן שוין לאָנג, אין די לייוועטענע הויזן מיט 20 לעכער און לאטעס, מען פירט אונדז אַריין אין טורמע, די טורמע איז געפאָקט. אַלע אַן אויסנאם זיינען מיר דערשלאָגן. אויף דער גאַס שטייען שוין די מעשטשאניעס און ווארטן שוין אויף דעם אַנטאָן, דאָס הייסט, זיי האָפן נאָך אַלין, אַז אין דעם אונטערשלאָג פון אונדזערע צעריסענע מלבושים געפינען זיך דאָלארן.

ניטל קאָרש, מיט די טעכטערלעך אירע, חנהלע און גאָלדעלע, האָבן דאָן נאָך

געלעבט, זיי האָבן געארבעט אין דער דיטשער קאָמענדאנטור, רופט זי ארויס מיין ברודער ער זאָל פאָרהאנדלען מיטן קאָמיסאר. מיך, מיין ברודער און אייזיק חיט, א זון פון ר׳ משה יענקל דעם שניידער, לאָזט מען איבער, און די איבעריקע 40 מאָן צו צווויי מאָן אין א רייע, צווישן די פערציק מאָן האָט זיך דאָן געפונען ישראל קו־בערג, זיין פרוי בתיה מיט א טעכטערל, מינדעל אייידעס, זעלדע יונוביץ, יודל יונובין און שלמה יונוביץ, האָט מען אַוועקגעפירט צו ריין סאָפאנטשיקם גאָרטן צו שיסן. מיר אין דרייען בלייבן די גאנצע נאָכט אין טורמע. ס׳איז א ווינטערדיקע נאָכט. ס׳וואָרפט אונדז א קעלט און א צאָן קלאפט אין א צאָן, איך מיטן ליכן ברודער יצחק־הערש נעמען זיך אָרום, מיר טוליען זיך איינער דעם צווייטן און רייבן די גאנצע נאָכט. אונדזערע בריידער אין ארגענטינע זאָלן כאָטש נעמען פאָר אונדז נקמה.

שלמה יאנאוויטש

איך זוך א שפאַרינע דורך וואָנען זיך ארויסרייסן, אָבער פארמאָכט זיינען אלע וועגן. די נאָכט איז א יאָר אן מאָרגן איז אונדזער רייו צו דער שחיטה. אָבער דער גורל האָט געוואָלט אז אונדז דריי זאָל מען באפרייען און דער דייטש פירט אונדז צו צום ארטעל וווּ ס׳זיינען נאָך געווען א צענדליק יידן. אויפן וועג גיט אונדז דער דייטש צוויי ציגארעטן צום רויכערן. דערי וואָכן זיינען מיר ווייטער ארומגעגאנגען אויף דער פריי. אין איינעם א פרימאָרגן האָט מען געגעבן א רינגל ארום דאָס הויז וווּ מיר האָבן זיך געפונען. מיר איז געלונגען צו אנטלויפן דורך דער צווייטער טיר. כ׳האָב זיך גלייך דערשלאָגן צו א פוסטקע. דאָרט זיינען געלעגן סנאפּעס. קאָרן און איך האָב זיך צווישן זיי באהאלטן ביז בין־השמשות. פארנאָכט בין איך ארוים. איך וויל ווייסן וואָס עס איז געשען מיט מיין ברודער און די איבעריקע. דערזעט מיך א קורטילעסער פויער, וואָס האָט געווינט נאָענט און ער זאָגט מיר: באהאלט זיך! איך לויף אריין צו צביה דער מוליערקע אין קעלער און אין אייניקע מינוט ארום שרייט צו מיר דער פויער: א דע טי, וווּ ביסטו, און אויף דייטש: האלט! איך הער שאָסן און ציטער פון שרעק און קעלט. קלער זיך: דא וועל איך שוין אומקומען וווּ א הונט. און קיינער וועט נישט ווייסן וווּ מיין געביין איז אהינגעקומען. ביינאָכט האָב איך זיך אדורכגערייסן דעם שאָסי און זיך אריינגעכאפט אין א שייער און איבער־געגעכטיקט. גאָנין פרי פרעג איך דעם פויער: וואָס הערט זיך? גיט ער מיר איבער

אז מען האָט געכאָפט ביי די 30 מאַן און מען האָט זיי געהאלטן די גאַנצע נאַכט אין טורמע. מיין ברודער יצחק־הערש האָט מען געפרעגט ווו געפינט זיך דיין ברו־דער? אויב דו וועסט זאָגן וועט מען דיך באַפרייען.

מיין ברודער האָט געוווסט, אז מען וועט אונדז ביידן אומברענגען. מיר האָבן געהאט אַפגעראַדט אין פאַל מען וועט אַרומרינגלען דאָס הויז און עמיצן פון אונדז וועט געלונגען צו אנטלויפן זאָל ער לויפן און זיך באַהאלטן, אַפשר וועט אַזוי ארום עמיצן פון אונדז געלינגען צו בלייבן לעבן. און אַזוי איז דאָס געשען, ה' טבת 1942. צווישן די 30 מאַן איז געווען יאניש מאַגיליאנסקי, גנענדל, א טאַכטער פון לייבל דעם שניידער (פאמיליען נאָמען חיט), יוסף קאַרש, אברהמצי דער סטאַליער, (פא־מיליען נאָמען וויסבליי), חיים שיינס און מיין ליבער ברודער יצחק־הערש. איך בלייב איינזאָם און כ'שלאָג זיך מיט דער דעה, צי איך זאָל זיך אי־בערגעבן צו די מערדער, אַדער איך זאָל קעמפן קעגן דעם שטראָם. אפשר וועט פאַרט געלינגען אי־בערצוקומען? איך וויים אַליין נישט ווו אזוי ס'האָט זיך גענומען צו מיר אַזוי פיל מוט. הונגעריק, דאַרשטיק, אָפגעריסן, דאָס האַרץ אַנגעווייטיקט. און דאָך געקעמפט קעגן דעם ביטערן גורל. אפשר? אולי ירחם? אפשר וועט פאַרט געלינגען זיך ארויס־צורייסן פון די מערדעריש נעגל. כ'האָב זיך געטראַפן מיט שלמהלע פערלמוטער, האָבן מיר באַשלאָסן גיין קיין קאַנישטש, מיר שטעלן טריט, ווייל פויערים גייען און מ'קען אונדז כאַפן און אונדז איבערגעבן צו די מערדער. מיר קומען צו צו א טייכל. שלמהלע האָט מורא און קען נישט גיין. איך נעם אים ארויף אויף די פלייצעס. מיר גייען אַריבער און מיר לאָזן זיך ווו די אויגן ווערן אונדז ווייזן. מיר דערשלאָגן זיך אין קאַנישטש צו אַריאן, דעם וואַסער־טרעגערס טאַכטער, מאַריא, היימט זי. מיר קומען צו איר שטוב, גייט זי ארויס, דערציילט זי אונדז אז עס געפינען זיך ביי איר באַהאלטענע יידן. מאַרגולציע שעפטעל מיטן קינד, א טאַכטער פון נחום דעם פרא־כאַדער, פרומע בערגעל, יצחק בלאָוושטיין און אַליהו בלאָווישטיין און אַלע זיינען זיי קראנק אויף טיפוס. מיר לאָזן זיך ווייטער אויפן וועג. קיין הירניק. מיר קומען צו ביינאַכט צו א שטוב און מיר בעטן א שטיקל ברויט. דער פויער מאַכט נישט קיין געשעפטן, נאָר לויפט ארויס און מאַכט א גוואלד, באַלד נעמט מען אונדז נאַכיאָגן. מיר כאפן זיך ארויף אויף א בוידעם צום זעלבן גוי ביי וועלכן כ'בין שוין אמאל געווען. באַלד קומט ארויף דער פויער און פרעגט מיך צי איך בין אַליין. ער נעמט גלייך די ווילקע און זוכט אין היי כ'זאָל אים זאָגן דעם אמת, כדי איינצושטילן זיין גרימצארן האָב איך אים דערציילט דעם אמת, אז ס'גענפינט זיך מיט מיר שלמהלע. באַלד האָט ער אונדז געהייסן פאַרלאָזן די סטאדאלע. אין א פאַר ווָאָכן ארום האָבן מיר זיך געטראַפן מיט נאָך 2 ראטנער, אַליהו זאסק און הירש־לייב יא־נאָוויטש, זיי האָבן שוין געהאט געווער און מיר האָבן זיך פאראייניקט און אז מיר האָבן שוין געהאט געווער איז אונדז שוין אַנגעקומען גרינגער צו קריגן א שטיקל ברויט, ווייל יעדער פויער האָט געהאט אימת מות פאַר די באַוואָפנטע פארטיזאנער צוליב דעם, ווָאָס ער האָט געדויבט יידיש האָב און גוטס און איז שולדיק געווען אין פארגאַסענעם יידיש בלוט. אז מען האָט זיי געווויזן א ביקס אַדער א רעוואָלווער, פלעגן זיי ציטערן.

אין א קורין שטיקל צייט ארום האָבן מיר זיך דערשלאָגן צו די פארטיזאנער אין אבי מיר זיינען ארויין צו זיי, האָבן מיר שוין אַנדערש אויסגעזען.

ישראל חיט (ישראל)

פאַרצייכענונגען

דאָס ווייטע האַרמאָניע־שיסערײַ, וואָס האָט געדונערט עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד, האָט אָנגעהויבן צו ווערן נעענטער און נעענטער.

די וועגט פון שטאָל, ווו י. איז גלעזגן באַהאַלטן, האָבן זיך אָנגעהויבן צו טרייסלען און אויך די ערד האָט אָנגעהויבן ביסלעכווײַז צו ציטערן. ס׳האָט זיך געדאַכט, אז אָט־אָט וועט זי נאָך א ציטער טאָן און י. ווען בלייבן א פאַרשאָטענער אין די לעצטע מינוטן אויפן שוועל פון באַפרייאונג.

דער נעכטיקער גערוויש פון די אויטאָבוסן, וועגענער און די ווילדע געשרייען פון דעם אָפּטערטנדיקן אָקופאַנט, דער געפילדער פון דער אַרטיקער באַפעלקערונג, איז ווי ניט איין מאָל פאַרשווינגן געוואָרן. אַן אומאויסדריקלעכער געפיל האָט י. באַהערשט. אויף א מינוט האָט ער פאַרגעסן אין דער פינצטערניש, נעזן, קעלט און שרעק וואָס ער האָט געפילט אין משך פון די לאַנגע חדשים, ווען ער איז גלעזגן אין גרוב אונטער א קופּע מיסט, אויף וועלכער ס׳איז געשטאַנען א בחטה אין שטאָל פון דער בעטלערין צעצילע.

דאָס געפיל פון א מינוט פרייהייט, האָט גובר געווען אָלע פאַרזיכטיקע אויסרעכענונגען, אַדאַנק וועלכע י. האָט זיך דערהאָלטן צווישן די לעבעדיקע, די גאַנצע צייט, וואָס ער איז געיאָגט געוואָרן דורך די דייטשישע און אוקראַאיניש מערדער.

י. האָט נישט געקענט לענגער וואַרטן אָפּילו אויף דער ידיעה, וואָס ער האָט געדארפט באַקומען פון דער בעטלערין און ער איז אַרויס פון גרוב.

א שרעקעדיקע טויטע שטילקייט האָט באַהערשט די גאַסן פון דער גויאישער זאַנאַטישע, איבער וועלכע י. איז געגאַנגען יענעם פרימאָרגן.

ניט איין מאָל איז אויך פון די גויאישע גאַסן פאַרשווונדן דאָס גאַנצע לעבן, פונקט ווי אויף די יידישע גאַסן אין אַנהייב פון דער דייטשישער אָקופּאַציע, וועלכע זיינען שוין גלעזגן אין חורבות. די מאַמענטאַלע טויטקייט האָט גאַרנישט געקענט דערמאַנען, אז קוים, קוים ניט וואָכן און טעג צוריק האָבן דא די איינוווינער

געלעבט זאַרגלאַז און צופרידן, געטאַנצט און געהוליעט צוזאַמען מיטן היטלעריס־בישן אַשמדאי, וואָס האָט זיי צוגענומען פּאָר שותפים צום יידישן רויב און מאָרד.

נאָר דאָס האָווקען און וואַיען פון די הינט האָט עפּעס דערמאָנט אין אַ לעבעדיקער באַשעפענישן אין דעם טויטן אָרום. י. האָט זיך דערמאָנט די לעגענדע וואָס ער האָט נאָך געהערט אין זיינע קינדער־יאָרן: „אַז די הינט ווויען, איז אַ סימן אַז דער מלאך־המוות איז נאָענט פון שטאָט". דאָס מאָל קומט מסתמא אָהער נישט דער יידישער מלאך־המוות... צו וועמען? סיידן צו מיר אַליין, האָט זיך י. געטראַכט.

די טויטקייט אויף דער גויאישער „זאַנאַטישע", דאָס נאָענטע אומאויפהער־לעכע האַרמאָניע־שיסעריי האָט אין י. געווקט דעם גלויבן, אַז דער טאָג פון נקמה אין די מיליאָנען מערדער פון די מיליאָנען אומשולדיק דערמאָרדעטע איז נאָענט.

מיט דעם געפיל האָט י. פאַרלאָזט דאָס גויאישע ראַטנע און געגאַנגען אין וועג אריין, ווואהין? מיטן וועג אויף מזרח.

דורך שניי באַדעקטע באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע וועגן, פעלדער און פאַרפרוירענע טייכן שלעפט זיך י. נאָך אים און פאַר אים יאָגן זיך פויערים פון די אַרומיקע דערפער מיט זייערע ווייבער און קינדער אין געפאַקטע וועגענער מיט זייער האַב־און־גוטס.

קענטיק, אַז דאָס נאָענטע האַרמאָניע־שיסעריי האָט זיי אַרויסגעריסן פון זייערע וואַרעמע היימען און דאָס אָנקומען פון דער שטורעמדיקער רויטער ארמיי, וואָס שלאָגט און יאָגט אומברחמנותדיק זייער נאַצישן גואל, האָט אָנגעוואַרפן אויף זיי אַ באַרעכטיקטע שרעק.

פאָר וועמען נאָך אַזוי ווי פאָר י. איז קלאָר, אַז מיטן אָפּטרעטן פון היטלער־אָקופאַנט איז אויך אָפּגעטרעטן די רו און זיכערקייט פון דער גרעסטער טייל פון דער אוקראַאַניישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט געזען אין דעם היטלער־אָקופאַנט נישט נאָר אַ געגנרטן אויסראָטער פון זייערע דורותדיקע יידישע שכנים — נאָר אויך אַ געגנרטן באַפרייער און פירער צו זייער נאַציאָנאַלער שטאָטלעכער זעלבסט־שטענדיקייט?

אַ שפּיל פון גורל, טראַכט זיך י., אויף די וועגן, וואָס האָבן געשראָקן אַ יידן אָפּילו אין די רואיקסטע צייטן, גייט איצט דער אייביק דאָ געשראָקענער ייד אומ־דערשראָקן און אין דעם שרעקעדיקן האַרמאָניע־שיסעריי הערט ער דעם שופר של משיח... און דער נעכטיקער „העלד", וואָס האָט אייביק געשראָקן, לויפט אַליין ווי אַ דערשראָקענער שטשור, וואָס פילט אַז ער ליגט שוין אין פאַסטקע.

יאָ, כדאי געווען אַלע לייַדן, בכדי א י ן מ י נ ו ט זאָלן דאָס וואָס איך זע שוין, האָט זיך י. געטראַכט. איין מינוט זאָל די וועלט פון מאָרגן, וואָס וועט ברענגען שלום און פעלקער־פריינטשאַפט אויף דעם יידישן פאַלק און דער עיקר: ווי זי וועט שטראָפן און צאָלן פאַר אַלע יסורים, פיין און מאָרד דער היינטיקער מערדערישער וועלט.

אין לוטשיצער וואַלד. ביי אַ זייטיקן וועג וואָס פירט אין דער טיפקייט פון לו־טשיצער וואַלד, האָט זיך י. געזעצט אָפּרוען אויף אַ „פּיזן" פון אַן אָפּגעזעגטן בוים. דאָס שיסעריי איז אויף אַ צייט פאַרשוויגן געוואָרן. י. האָט באַטראַכט דעם וואַלדיקן אָרט און די נאַטור ערב פרילינג און ס'האָט זיך אים געדוכט, אַז היינט איז שוין די נאַטור אויך מילדער געוואָרן פאַר אַ וואַנדערן יידן, וואָס שלעפט זיך דאָ הונגעריק באַוועג און נאַקעט.

טויזנטער געדאַנקען פון דער נאָענטער גרויזאַמער פאַרגאַנגענהייט און נאָ־ענטער פרייער צוקונפט האָבן זיך געפלאָנטערט, געוויקלט און פאַרוויקלט אַן אַ לייזונג אין געצייטלטע מינוטן.

אַ פלוצימדיקער געשריי: „סטאַי!" האָט אויפגעציטערט אַלע זיינע גלידער. י.

האָט דערזען פֿאַר זיך פֿינף באַוואָפנטע קאָמפּס־פֿאָטרולן פון דער רויטער אַרמיי.

מיט אויפגעהויבענע הענט איז י. געשטאַנען פֿאַר די רויט־אַרמייער די גאַנצע צייט, וואָס ס׳האָט געדויערט די באַזוכונג און קורצע אויספֿאַרשונג. און איצט, וועַן זיי האָבן זיך איבערצייגט אַז י. איז טאַקע נישט מער ווי אַן אומבאַוואָפנטער גע־ראָטענער ייד, האָבן זיי אים געהייסן די הענט אַראָפּלאָזן און ווי פֿאַר א באַ־לוינונג דערלאַנגט א שטיק ברויט און האַרטן צוקער.

זייער קאָמאַנדיר האָט פֿאַראַרדנט איינעם פון זיי אָפּצופֿירן אים אין שטאָב.

אין דאַרף לוטשיין, וווּ ס׳האָט סטאַנציאָנירט דער שטאָב פון די קאָמפּס־פֿאָטרולן איז י. אַריינגעפֿירט געוואָרן אין א פּויערשער שטוב. אויף א וויילע איז זיין באַ־גלייטער פֿאַרשוווּנדן. אַן אָלטע פּויערטע איז אַרויסגעקומען פון קיך, באַטראַכט אַן דערקענט א נישט דערשלאָגענעם יידן און ווי פֿאַר א געטלעכן אָנגעהויבן עפּעס צו מורמלען א תפילה, אָדער א קללה? זיך איבערגעציילעמט און אַרויס פון שטוב.

פון דערנעבנדיקן צימער, האָט זיך געעפנט א טיר און דער רויטארמייער — דער באַגלייטער פון וואלד האָט געהייסן אים אַריינגיין.

אין א ווינקל פון א גרויסן צימער וווּ ס׳איז געהאנגען די הייליקע איקאָנעס פון יעזוס, מאריא און אַנדערע איז געשטאַנען א טיש־ל אַרום וועלכן ס׳איז געזעסן אַן אונטערמירטער אָפּיציר פון דער רויטער אַרמיי פֿאַרטאָן אין צייכענען פֿאַרשידענע מאפּעס. אויף דער באַגריסונג פון י. האָט דער אָפּיציר נישט געענטפֿערט, ווי ער וואָלט בכלל נישט געזען און געהערט, אַז עמעצער איז אַריינגעקומען. י. און זיין באַגלייטער זיינען געשטאַנען כּיום טיר אַן באַוועגונג. ערשט וועַן דער אָפּיציר האָט געענדיקט דאָס צייכענען און אַריינגעלייגט די מאפּעס אין א מיליטערישן טאַש, האָט ער א קוק געטאָן אויף די אַריינגעקומענע, א שמייכל געטאָן און געענטפֿערט מיט אַן האַרציקן „זדראַסטוויטיע".

דער באַגלייטער פון י. האָט פֿאַרלאָזט דאָס צימער און י. האָט זיך געזעצט אויף א בענקל בייַם טיש.

— „שטאָ סקאזשעטע גאָלובטשיק?" (וואָס וועסטו זאָגן ליבער) — איז געווען די ערשטע וועַנדונג פון אָפּיציר צו אים.

סיי דער טאָן און דער אויסדרוק, האָט אים באַלד געמאַכט היימיש. און טאַקע אין א היימישן טאָן האָט י. אָנגעהויבן צו דערציילן וועגן זיינע איבערלעבונגען, וועגן די יאָגנישן און פֿלאָגנישן אין די זועלדער און פעלדער, אומעטום געיאָגט דורך די דייטשע אין אוקראינישע מערדער וועגן דעם אָלגעמיינעם חורבן פון נא־צישן היטלער־אָקופּאנט.

דער קאָמאַנדיר איז געזעסן אַן באַוועגונג, געריבט בײַ טרערן, ער האָט זיך אָבער באַמיט צו האַלטן „מיליטעריש" און צום סוף א זאָג געטאָן:

— דאָ ראַדנאי! (אָ אייגענער!) ניעמאָזשקא אָב עטאָם זגאיצא, מנאָגא יעש־משא אוזגאיעם — א בעפֿעשטאַנאָ זא ווסיא אָפּלאָטעס (אַביסעלע וויסן מיר שוין וועגן דעם, א סך וועלן מיר זיך נאָך דערווייסן — און אומברחמנותדיק וועלן מיר פֿאַר אַלין אָפּצאָלן).

י. איז געריבט געוואָרן. זיין היסטעריש געווייַן, האָט איבערגעריסן די שטיל־קייט אין צימער. די וווערטער פון דעם זיגער און באַפֿרייער; מיר וועלן אוברחמנות־דיק באַצאָלן, האָבן זיך אַריינגעשניטן אין זיין הארץ אין נשמה, ווי זיי וואָלטן גע־קומען פון געטלעכן קריגער אַליין. י. האָט געבעטן ער זאָל אים מאַביליזירן אין דער רויטער אַרמיי.

מיטן זעלבן טאָן פון מיטגעפֿיל, האָט דער אָפּיציר אים געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז ער פּילט אים מיט אפשר מער ווי א נ ד ע ר ע , אַז דער איינציקער וויטערדיקער

זוען איז פֿאר אים זיך צו שטעלן אין די ריינן פון דער זיגרייכער רויטער ארמיי, ווו ער וועט האבן אלע מעגלעכקייטן נקמה צו נעמען פֿאר זיין פֿאלק. דערצו אבער, ד. ה. צו מאביליזירן זיינען באַרופן ספעציעלע אינסטאנצן, וואס זיינען דערווייל נאך ווייט פון פראנט. ער ראט אים דעריבער, זיך שוין צו מאביליזירן אין די ריינן פון די פארטיזאנער, וואס קעמפן דא אין געגנט. דא וועט זיין קאמף אויך זיין וויכטיק, ווייל ער קען סיי די געגנט און סיי די וואס האבן געדינט דעם אקופאנט און פאר־דינען א גערעכטע שטראף.

וועז י. האט אנגעהויבן צו דערציילן פרטים, אז די היגע פארטיזאנער נעמען נישט גארן אויף קיין יידן אין זייערע ריינן, האט זיך דער אפיציר פארטראכט. אן ערנסטקייט איז ארויפגעקומען אויף זיין סימפאטיש מילדן פנים און שטרענג א זאג געטאן: „עטא ניע וויערנא, (דאס איז נישט אמת!) א יעסלי טאק, (און אויב יא,) טא פֿא נאשעי נאפראוולעניע פרימוט!" (וועט מען לויט אונדזער רעקאמענדאציע צוגעמען.)

ווי צו פארענדיקן דעם געשפרעך, האט ער מיטן זעלבן אפיציעלן טאן געהייסן י־ן גיין אין שטאב פון די פארטיזאנער, וועלכער געפינט זיך איצט אין דארף ווידריטש. דערלאנגט די האנט און געוווּנטשן דערפֿלג.

מיט די זייטיקע סטעזשקעס פון דעם הויפט־וועג ראטנע־קאמיען־קאשירסק, האט י. געשפרייזט מיט די לעצטע כוחות. די מידע פיס האבן קוים געשלעפט דעם אויסגעמאטערטן קערפער ווי א כוואליע ליכט און דערמונטערונג, האט אים אבער באגלייט דער ענטפער פון אפיציר: וואס פרימוט! (אייך וועט מען צוגעמען!) אין זיין נאיוון הארצן האט ער געגלויבט, אז דאס מאל, וועט מען אויך א יידן געבן די מע־לעכקייט צו קעמפן מיטן שונא און ער וועט מער נישט הערן קיין ווערטער פון חוזק און באדינגונגען פון צושטעלן געווער, געלט א. א. וו. וווי א סך מאל פריער... שוין נאענט פון דארף ווידריטש איז י־ן געקומען אנטקעגן א פארטיזאנער פאטרול.

דרויי טיפֿישע פויערים ווי געבוירענע וואלד גזלנים, האבן מיט רציחה געקוקט אויף אים און מיט א מערדעריש טאן א פרעג געטאן:

— קודא שלאיסא זשיד? (ווהין שלאנדערסטו זיך יידן!) י. האט דרייסט ג־ענטפערט:

— איך גיי צו אייך!

— נאך וואס?

— זיך מאביליזירן.

א שמייכעלע האט זיך באוויזן אויף די גזלנישע פנימער און מיט רציחה האט דער זעלבער א זאג געטאן: וואיאק נאשאלסא! (א קעמפער האט זיך געפונען). זא־זואדי יעווא וו׳פושטשו אי פאקאזשי קאק וואיעוואט! (פיר אים אריין אין טיפע־גיש פון וואלד און וויי אים ווי מ׳קעמפט...).

י. האט פארשטאנען, אז זיינע מינוטן זיינען געצייטלט. א קאלטער שוויים האט אים באדעקט. די פיס האבן זיך געבראכן, אבער ווי א סך מאל אין ענלעכע פאלן, האט ער זיך גלייך אריינטירט און נישט פארלירנדיק זיך א זאג געטאן:

— איך גיי צו אייך מיט א רעקאמענדאציע פון דעם קאמאנדיר פון דער ער־שטער קאמפס־ראזוויעדקע, וועלכע געפינט זיך אין דארף לוטשיץ, וועגן מיין קומען האט ער געקלונגען צו אייער קאמאנדיר וועמען איך דארף איבערגעבן וויכטיקע ידיעות.

י־ם דרייסטער ענטפער האט קענטיק געווירקט אויף די פארטיזאנער און וועז י. האט נאך געענטפערט אויף א פראגע, אז זייער שטאב געפינט זיך איצט אין דארף ווידריטש, האבן זיי זיך איבערצייגט, אז ער דארף טאקע מסתמא איבערגעבן

וויכטיקע ידיעות. און אַנשטאָט צו פירן אין דעם וואלד געדיכטענישׂ, האָט אים אייגער פון די דריי באַגלייט אין שטאב.

אין דאָרף וו י ד ר י ט ש ארום דעם הויז וווּ ס'געפינט זיך דער פּאַרטיזאַנער שטאב איז א גרויסע באַוועגונג, באַוואָפנטע און אומבאַוואָפנטע רייטער און פוס־גייער, ציוויל־ע און מיליטעריש געקליידטע פּאַרטיזאַנער קומען און גייען אַוועק. צווישן זיי באַמערקט י. דעם יידישן פּאַרטיזאַן בליט פון דאָרף דאטין (היינט אין קאנאדע). י. ווערט היימלעכער. א פאקט, אז היינט נעמט מען שוין אַן יידן אויך צו די פּאַרטיזאַנער. י. שטעלט אַפּ דעם יידישן פּאַרטיזאַן. מיט א פראגע:

— ביזט פון דער משפחה בליט פון דאטין?

— יאָ! — ענטפערט ער.

— און מיך דערקענסטו?

— יאָ! ביסט געווען אַן אַנגעשטעלטער אין דער ראַטנער פּאַלקס־באנק.

— ווייסטו אפשר נאָך ווער פון אונדזערע ראטנער לעבן נאָך ערגעץ ווו?

— יאָ, בליט רופט אַן די נעמען יעקב גראבאָוו, הערשל־לייב און רייצע יאַנאָווויץ אויך ווייטערדיקע פּראָגן וועגן זיין אייגענעם גורל גיט בליט אַן אויסמיידנדיקן ענטפער. י. באַמערקט, אז דער „גליקלעכער" יידישער פּאַרטיזאַן, האָט נישט קיין חשק זיך לאַנג מיט אים צו פּאַרהאלטן אין דעם אָרום פון די גוים, וואָס קוקן נאָך זייערע באַוועגונגען.

י. געזעגנט בליטן טראכטנדיק, אז היינט - מאָרגן וועט ער מסתמא זיין אין דעם זעלביקער גליקלעכער לאַגע וואָס בליט. ער וועט אויך זיין פריי, טראָגן געווער און א רעקל פון א דערשאָסענעם היטלעראָווייץ.

אין א צימער, וואָס האָט אויסגעזען ווי א געווער־מאָגאזין, זיינען געשטאנען דריי פּאַרטיזאַנער־קאָמאנדירן און דיסקוטירט וועגן טעכנישע פראגן, איבער געווער טיילן, וואָס זיינען געלעגן צעשרויפט און אַנגעוואָרפן אויף א לאנגן טיש.

איינער פון זיי, א נידעריקער, פעסט געבויטער יונגערמאן, מיט א צעשוי־בערטער שוואָרצער טשופּרינע — אַן אויסזען פון א טיפישן קאַצאַפּ, האָט געוואָרפן א זייטיקן אומסימפּאַטישן קוק אויף י־ן, וואָס איז אַריינגעפירט געווארן, דורך א פּאַרטיזאַן און ווייטער זיך פּאַרטאָן אין די געווער טיילן. העכער א האַלבע שעה האָבן זיי י־ן געלאָזט שטיין ביי דער טיר און טראכטן וועגן דעם גליק פון א פריינעם פּאַרטיזאַן און קעמפער.

אפשר נאָך מאָרגן וועט ער קומען אין דעם חרובן ראַטנע, שוין נישט מער ווי א געפלאָגטער ייד, נאָר ווי א נקמה־נעמער פּאַרן אומשולדיקן יידישן בלוט. נאָך אין זיין יוגנט, האָט ער דאָך געלערנט, אז די גוים אַנערקענען דעם יידישן גאָט, נאָר דעמאָלט, וועון זיי פילן גאָטס נקמה, נאָר גאָטס נקמה אליין קאָן צאָלן פאַר דעם בלוט פון מיליאָנען אומשולדיקע לעבנס...

א פּלוצימדיקע פראָגע האָט איבערגעריסן זיין טראַכטן:

— ווי רופט מען דיך? — האָט איינער פון די דריי קאָמאנדירן געפרעגט.

— י. — האָט ער געענטפערט.

— נאַציאָנאליטעט?

— יידישע.

— באַשעפטיקונג?

— ביוראליסט.

— ווו האָסטו זיך אויסבאהאלטן אין דער אָקופּאציע־צייט?

— אין פּאַרשיידענע ערטער: פריער אין פעלדער, וועלדער, שטיבער און גריבער און לעצטנס ביי א פויערטע א בעטלערן.

— נו איז זי נאך היינט אויך א בעטלערן נאכדעם ווי דו האסט איר מסתמא געשענקט „אביסעלע" פון דיין גאלד?

— יאָ, — האָט י. געענטפערט, די זעלבע בעטלערן, וויל ערשטנס, האָב איך איר בכלל נישט געצאָלט, צווייטנס, האָב איך קיין גאלד קיינמאל ניט געהאט.

— נו, פארוואָס זשע האָט זי דיך אויסבאהאלטן?

— וויל זי האָט געקענט מיינע עלטערן, וואָס פלעגן איר שענקען א שיינע נדבה, אויסער דעם, האָט זי געגלויבט, אז מיטן ראטעווען א מענטשן פארדינט זי א מצווה.

— איז זי געווען א גלויביקע?

— יאָ!

— אין וועלכן עלטער איז דיין בעטלערן?

— מער פון 70 יאָר.

— ווער פון דיין משפחה לעבט נאָך?

— כ'ווייס נישט, מענלעך, אז עמיצער לעבט פון זיי און מענלעך אז נישט.

— ווען האָסטו זיך געשיידט מיט זיי?

— מיט מיין פרוי און קינדער דעם 26טן אקטאָבער 42טן יאָר.

— ווו זיינען זיי געבליבן יענעם טאָג?

— ווי ביי א סך אנדערע אקציעס איז מיין פרוי און קינדער אריין אין אפטייק און זיך געשטעלט ארבעטן אלס פראָוויזאָרן. דאָס האָט פאָר אונדז אויסגעזען אלס בעסטע רעטונג, וויל קיין ייד, האָט נישט געטארט אהין ארייננקומען לויט דער דיי־טשישער פארארדענונג.

— ווי אזוי־זשע, האָט זי דאָרט אלס יידן געקענט ארבעטן?

— וויל דער אויפזעער איבערן אפטייק, דער פאָליאק קובאלסקי, האָט זי גע־דעקט, אויך דער אויסזען און שפראָך האָט זי נישט געקענט פאראָטן.

— נו, און אויב זיי לעבן נישט מער, ווילסטו אליין לעבן?

— מענלעך, אז יאָ און מענלעך אז נישט, אלנפאלס פאלן פון דער נאצישער קויל ווי איך נישט.

— פארוואָס?

— מענלעך דערפאר, וויל סיר דוכט זיך, אז עמעצער פון מיין פאמיליע לעבט און טראָכט אפשר אויך אזוי.

— און פון אונדזערער א קויל ביסטו גרייט צו שטארבן?

— אויב איך וועל זי פארדינען, יאָ!

— פארוואָס־זשע ווילסטו ווערן א פארטיזאן?

— כ'האָב די גאנצע צייט פון קריג געזוכט די געלעגנהייט, אָבער איך האָב זי נישט געקענט געפינען, וויל די היגע פארטיזאנער האָבן געפאָדערט געווער.

— סלושנאָ! (נערעכט!) און איצט האָסטו געווער?

— ניין!

— כוואטיט! (נענוג!) האָט זיך פלוצלינג אָנגערופן איינער פון די צווויי ביי־זיצערס. ווי אָן אורטייל אויף וועלכן מען קען שוין נישט אפעלירן, האָבן אויך גע־קלונגען די לעצטער ווערטער: „מי וואָינו זאקאָנטשעש בעז ניוווא"! (מיר וועלן דעם קריג ענדיקן אָן אים!)

י. האָט נאָך געוואָלט דערמאָנען, אז ער איז אהער געשיקט געוואָרן פון דעם קאָמאנדיר פון די קאמפס־פאטרולן, אָבער אין דעם מאָמענט איז אריינגערופן ג־ווארן א באוואָפנטער פארטיזאן און מען האָט געהייסן אים גיין.

אין א פויערישער שטוב ערגעץ ווו, אין דעם זעלבן דאָרף, זיינען געזעסן פאר־

טיזאנער אוקראינער פון די ארומיקע און ווייטע געגנטן, רוסן פון ווייטן רוסלאנד, געשיכורט, נערויכערט, געשפילט און געטאנצט. געזונגען באקאנטע לידלעך פון נאענטן זיג. אהין איז י. ארייננעפירט געווארן דורך דעם באוואפנטן פארטיזאן.

אין קיך אין דעם זעלבן הויז איף א באנק איז געזעסן מאטל טעקטינער (א זון פון לייבל טעקטינער, היינט אין אמעריקע) געשוואלן פון הונגער און קעלט — אפגעריסן און אפגעשלייסן און געווייגט מיט די לעצטע טרערן, וואס ער האט נאך פארמאגט אין זיינע אויגן, וואס האבן שוין חדשים לאנגע נישט געזען קיין ליכטיקע שיין. ביים פויערישן באק־אויוון זיינען געשטאנען צוויי יידישע פארטיזאנקעס, יינגערע מיידלעך און געבאקן און געקאכט און מסתמא געווען צופריידן פון זייער אייגענעם גורל... א געשטופלטער פארטיזאן (אבר מאטלס א באקאנטער) איז אדורכ־גענאנגען די קיך, פארטשעפעט די יידישע מיידלעך און איז ארויס פון שטוב.

פון נאס איז ארויסגעקומען דער יידישער פארטיזאן בליס, אדורכגעגאנגען גיך די קיך, אריין אין ציטער פון די זינגענדיקע פארטיזאנער און גלייך ארויס צוריק, ווי ער וואלט נישט באמערקט די צוויי אומגליקלעכע יידן... נאך אים זיינען אויך די צוויי יידישע מיידלעך - פארטיזאנקעס אוועק.

פון נאס איז ארויסגעקומען א פויער, פארסאפעט און געמאלדן, ווי ספעציעל, אז די יידן זאלן אויך הערן, אז ער האט זיין אויפגאבע דערפילט. ער האט די גרוב אויסגעגראבן אין אנגעוויזענעם ארט און בעט דערפאר טען זאל אים שענקען די הויזן, וואס ער האט באמערקט אויף י. און וועלכע האבן נאך פאר אים א ווערט.

מיט א כליפ ווי א כארכל פון א בר־מנן, האט מאטל אויסגעכליפעט: י. זיי גייען אונדז שיסן. און האט ווייטער געכליפעט.

י. איז געשטאנען אויף דער שוועל פון שטוב און אין דער קאשמאריקן טראכטן נישט געקענט באגרייפן, אז ער שטייט שוין אויף דער שוועל פון טויט...

רבונו־של־עולם! האט ער צו זיך אליין געשריען, אט דאס איז דאס לעבן שוין אויף דער פריי? נו, זאל געשען וואס ס'זאל נישט געשעען! דער סוף פון מערדער איז נאענט. איך אליין זע דאך שוין דעם אנהויב פון סוף. איז אפשר טאקע דאס ווי־טערדיקע לעבן דאס שרעקלעכסטע?

אין די מינוטן האט ער נאך מער ווי אלץ מאל דערפילט, אז די וווּנד, וואס בלו־טיקט טיף אין זיין נשמה, וועט שוין במילא קיינמאל נישט פארהיילט ווערן. שרעק, פארלוירנקייט און פארצווייפלונג וועלן אים שוין באגלייטן דאס גאנצע לעבן, און דאס שרעקלעכסטע: ס'וועט דאך נישט זיין ווער ס'זאל אים זיין צער און טרויער מיטפילן, ווייל די וואס ער זוכט, וועט ער דאך שוין קיינמאל נישט געפינען.

אויפן גאס איז געווארן פינצטער, אין קיך אויפן ראנד פון באק־אויוון האט געצאנקט א קאפטילקע, ווי א יום־כפורדיקע ליכט. א היכער בלאנדער שייגעץ איז ארויסגעקומען פון גאס, אראפגענומען פון וואגט א ביקס, ארויסגעלייגט אין איר א מאנאזין קוילן, פארקלאפט דעם זאטוואר און שמייכלענדיק א וווּנק געטאן צו זיינע חברים. מיטן זעלבן שמייכלעלע האט ער זיך געזעגנדט צו י. און מאטלען:

— נו, רעביאטא, פאשלי נא זאדאניו (נו, קינדער, געגאנגען אויף אן אויפגאבע).

י. איז געגאנגען דער ערשטער. נאך אים מאטל אן וווּנק י. האט געעפנט די טיר פון הויז און דערזען פאר זיך די גאס אין פינצטערניש האט ער זיך צעשריען: לויפן! לויפן! לויפן!

נאר דאס קנאלן פון א ביקס אין קאלירטע פייער פינקען, האט י. געהערט און נעזען אין געלויף און ערשט וועו ער איז געלעגן ארום א פויערישן שטאל, האט ער דערפילט א ווייטיק אין לינקען פוס.

י. האט אראפגענומען דעם צעשאסענעם שוך, אראפגעריסן פון זיך דאס לעצטע העסר און באנדאזשירט זיין לייכטע וווּנד.

יעקב שטיינגאָרטן (ישראל)

פון אַ בריוו צו לייזער גינזבערג

. . . איז דען מעגלעך אַרויסצושרייבן אַלע אונדזערע איבערלעבונגען פון 1941 ביז צו דער באַפרייאונג? קען דען אַ מענטש זיך פאָרשטעלן, אַז מען קען אַזוי פיל צרות און ליידן איבערטראָגן? איך קען דיר בלויז שרייבן, אַז אין חודש יוני 1941 זיינען די דייטשן אַריין אין ראָטנע און באַלד, ביי זייער אָנקומען, דעם ערשטן טאָג, האָט מען צונויפגענומען די גאַנצע שטאָט יידן אויפן פלאַץ נעבן קלויסטער און מען האָט פאר אונדז איבערגעלייענט אַ באַשולדיקונג, אַז יידן האָבן ביינאַכט געשאָסן אויף די דייטשן. דער דייטשער מאָיאָר האָט אַרויסגעטראָגן אַן אורטייל, אַז מען דאַרף אָפּקלייבן, פון אַלע פאַרזאמלטע, דרייסיק יידן און זיי שיסן. גלייך האָט מען אויסגעשטעלט אַלע יידן אין רייען און פון יעדער רי האָט מען אויסגעקליבן צו אַיין מענטשן, איז באַלד אין דעם גורל פון די אומגליקלעכע דרייסיק אַריינגעפאלן מיין עלטסטער זון לייבל ע"ה. דו קענסט פאָרשטיין מיינע איבערלעבונגען, ווען איך האָב געדארפט דאָס אַלץ צוזען פון דער זייטנס! איך בין צוגעלאָפן און זיך געבעטן כיי די דייטשן, אַז מען זאָל מיך נעמען צום שיסן און אַרויסלאָזן מיין קינד, אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן.

נאָך דעם טאָג האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן די אמתע צרות. אַלע טאָג האָבן זיך געשאָטן אויף אונדז נייע גזרות און עס זיינען פאָרגעקומען פרישע הריגות פון יידן. אַלע מאָל פלעגט מען אַרויסנעמען אָנדערע מענטשן אויף אַרבעט און מער האָט מען זיי שוין נישט געזען. ווו זיי זיינען אהינגעקומען וויסט מען נישט ביז היינטיקן טאָג. אזוי האָט עס זיך געצויגן פון יוני חודש 1941 אָן. אויב מען האָט דערציילט, אַז דעם און דעם יידן האָט מען געהרגעט, האָט מען עס אויפגענומען ווי אַ געווינלעכע געשעניש. דאָס לעבן איז שוין אזוי פארמיאוסט געווארן, אַז מען האָט יעדן טאָג געווארט אויפן טויט און עס פלעגן שוין נישט איבערראשן די שרעקלעכסטע נייעס פערצן חדשים דורכאנאנד האבן מיר אזוי געלעבט אין שרעק און אין פחד ביז עס איז געקומען דער 26סטער אויגוסט (י"ג אלול) און עס האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע מאסן־שחיטה אין אונדזער שטעטל.

מיטוואך אין דער פרי, דרייצן טעג אין חודש אלול, זיינען די דייטשע מער־דער מיט זייערע ארויסהעלפערס די אוקראיניש פאליציי־לייט ארומגעלאפן אי־בער דער שטאט, ארויסגעפירט אלע יידן פון די הייזער, פון די בוידעמער, פון די קעלערס און אנדערע באהעלטענישן און זיי אוועקגעפירט צום פראכאדער באהנ, דארטן האט מען זיי אויסגעטאן נאקעט און אלעמען צוזאמען — מענער, פרויען און קינדער — אויסגעשאסן. די מענטשן זיינען גלייך ארויינגעפאלן אין די גריבער — וואס זיינען פאר זיי פון פריער צוגעגרייט געווארן דורך פראכאדער גוים — איי־נער אויף דעם אנדערן. הונדערטער מענטשן זיינען באגראבן געווארן צוזאמען אין איין גרוב און צווישן זיי זיינען אויך געווען געזונ לעבעדיקע, וואס זיינען פארשאטן געווארן מיט די טויטע. פון מיטוואך ביז זונטיק זיינען אומגעבראכט געווארן ביי 1.500 יידן, אן ערך 500 ראטנער יידן זיינען אין די טעג פון דער שחיטה זיך צע־לאפן אין די דערפער, וועלדער און אויף די פעלדער און האבן זיך דארט אויף פאר־שיידענע אופנים צייטווייליק געראטעוועט, וער אויף א וואך, צווי וואכן און וער אפילו אויף עטלעכע חרשים, ביז די דארפישע גוים האבן זיי אינציקווייז אויסגע־כאפט און אריבערגעכאפט צו די דייטשן אין שטאט ארויס.

פון אלע ראטנער יידן זיינען געבליבן נאר דער שחיטה אן ערך 30 יידן וואס האבן געארבעט אין אן ארטעל ביי די דייטשן, אבער זיי זיינען אויך ליקווידירט געווארן אין זעקס חדשים ארום, דאס הייסט דעם 17טן פעברואר 1943. די דאזיקע דרייסיק יידן האט מען ארויסגעפירט פיר קילאמעטער הינטער ראטנע אויפן וועג קיין זשירייטש און דארטן האט מען זיי געהרגעט.

אין אלגעמיינעם סך־הכל זיינען ראטנער יידן באגראבן געווארן אויף פיר ערטער (א חוץ די ערשטע דרייסיק וואס זיינען געקומען צום קבורת ישראל אויף דעם בית־עלמין): די פון דער ערשטער שחיטה (הונדערט און צען יידן), וואס איז פארגעקומען א' תמוז 1942, זיינען נקבר געווארן ניט וויט פון הריץ סאפאנטשיקס מיל אויף דעם וועג צום דארף קאמארווע. די פופצן הונדערט יידן פון דער גרויסער שחיטה פון י"ג אלול 1942 — אויף דעם פראכאדער באהנ רעכטס, פארנדיק אין דארף קאנישטש. די פינף הונדערט יידן אנטלאפענע, וואס מען האט ביסלעכווייז געכאפט און אויסגעהרגעט ליגן אויף הוליאנקע נאס נעבן דער ציגלעניע און די לעצטע — אויף זשירייצער וועג. דאס איז דער קורצער סך הכל פון אלע ראטנער יידן.

ווי אזוי האבן מיר זיך געראטעוועט?

איך, מיין פרוי שבע און מיינע צוויי קינדער האבן זיך בעת דער גרויסער שחיטה אויסבאהאלטן אין דעם קעלער פון אונדזער הויז. דארטן זיינען מיר געלעגן פיר טעג. דעם פערטן טאג ביינאכט זיינען מיר אנטלאפן פון שטאט דורך פעלדער און טייכן אין באלער וואלד צו מיינעם א פרייַנד א „ליעסניטשע" (וואלד־ווכטער) און ביי אים האבן מיר זיך אויסבאהאלטן א חודש צייט. שפעטער, ווען די דייטשן האבן דערלויבט די דרייסיק יידן צו ארבעטן פאר זיי, אין דעם ארטעל האט דער ליעסניטשע אויך באקומען א דערלויבעניש פאר מיר און מיין פאמיליע צו ארבעטן ביי אים אין וואלד. איך האב ביי אים געארבעט די גאנצע צייט וואס עס האט עק־זיסטירט דער ארטעל. אין דער צווישנצייט האט מען מיך מיט דער פאמיליע גע־ברענט קיין ראטנע צו דער פאליציי און מען האט אונדז געוואלט שיסן. זכות־אבות זיינען אונדז בייגעשטאנען און מען האט אונדז דערלויבט זיך אומצוקערן צוריק צו דער ארבעט אין באלער וואלד. אין צוויי חדשים ארום אבער, ווען מיר האבן דערהערט, אז אויך די לעצטע דרייסיק יידן פון ארטעל זיינען אומגעבראכט געווארן, זיינען מיר אנטלאפן פון ליעסניטשע און מיר זיינען אנגעקומען אין די קארטיליסער וועלדער און דארטן האבן מיר זיך פאראיניקט מיט די רוסישע פאר־

טיזאנער. (דאָס איז געווען פֿעברואר חודש 1943 יאָר). מיר האָבן גלייך באַקומען געוואָר אָן אַנגעהויבן צו קעמפֿן קעגן די נאַצים צוזאַמען מיט אַלע פּאַרטיזאַנער. צוויי יאָר צייט האָבן מיר געפֿירט אַזאַ אומזיכער לעבן פֿון פּאַרטיזאַנער, פֿאַרשוואַרצט אָן אויסגעריסן געוואָרן, נישט איין מאָל זיינען מיר געווען אין ממשות־דיקן געפֿאַר פֿון אומקום ביז לסוף זיינען מיר באַפֿרייט געוואָרן דורך דער רויטער ארמיי אָנהייב 1945.

גלייך נאָך דער באַפֿרייאונג בין איך געקומען צו פֿאָרן קיין ראַטנע זען, אפֿשר וועל איך עמיצן טרעפֿן. איך האָב אָבער קיין יידן דאָרטן נישט געטראָפֿן. דאָס רוב הייזער זיינען געווען פֿאַרברענט, פֿון אונדזער הויז איז געבליבן נאָר א האַלבע, די צווייטע העלפֿט איז צעגומען געוואָרן דורך די דייטשן. אין די איבעריקע גאָסן אויך דאָס זעלביקע: עס שטייען בלויז א פּאָר הייזער, די איבעריקע פֿאַרברענט, אַדער צעשטערט.

די שטאָט האָט אַנגעוואָרפן אויף מיר א פּחד: — זייער גוט, האָב איך געטראכט, וואָס קיין יידן האָבן זיך נישט אומגעקערט אין שטעטל פֿריין, מען קען דאָך אין אַזאַ שטאָט פֿראָפּ פון זינען! די ראַטנער יידן וואָס האָבן זיך געראטעוועט זיינען אָפּגעפֿאָרן קיין שלעזיע און פון דאָרטן קיין עסטרייך, קיין איטאַליע און מען וואָרט ווער אויף צו פֿאָרן קיין ארץ ישראל און ווער קיין אַמעריקע אַדער אַנדערע לענדער.

מיר איז אויסגעקומען צו נעכטיקן א נאַכט אין ראַטנע. איז מיך באפאלן אַזאַ מרה־שחורה, אז איך האָב א גאַנצע נאַכט נישט געקענט צומאכן אַן אויג. פון די „מיעשטשאנעס" וואָס האָבן פֿאַרוסגעהאַלפֿן די נאַצים אין זייער מערדערישער אַרבעט, זיינען א פּאָר אומגעברַאכט געוואָרן דורך דער רויטער ארמיי. א טייל האָב איך פֿאַר דער רוסישער מאַכט באשריבן ווי עס דאָרף צו זיין און עס האָט טיילווייז געהאָט דערפֿאָלג; מען האָט זיי גלייך צוגענומען פון ראַטנע און מען האָט זיי ערגעץ ווו פֿאַרשיקט.

צום באַדויערן זיינען זייער ווייניק יידן געבליבן, כדי צו קענען נעמען די ריכטיקע נקמה. לענגער האָב איך אין ראַטנע נישט געקענט בלייבן, ווייל אונדזערע אוקראַיניש שונאים האָבן געלויערט אויף אונדז און מען איז נישט געווען זיכער מיטן לעבן.

איצט געפינען מיר זיך אין איטאַליע און וואַרטן אויף דער געלעגנהייט צו קענען עולה זיין אין ישראל.

איטאַליע, 26טן יאנואר 1946

שיקע קופערבערג (בוענאס־איירעס)
(געבוירן אין אירניק — זון פון ישראל)

אַ יתום דערציילט...

וועז דייטשלאַנד איז באַפאַלן רוסלאַנד בין איך אַלט געווען 13 יאָר. אַלס יונגער בחור האָב איך נאָך ווייניק פאַרשטאַנען דעם שוידער, וואָס עס האָט אונדז דער־וואַרט. כ׳האָב געזען די נערוועזיטעט פון מיינע עלטערן הי״ד, און זייער אומרואי־קיים, און כ׳האָב אַנגעהויבן דערפילן די צרות, וואָס גייען אויף אונדז.

איינס אַזייגער ביינאַכט זיינען די דייטשן באַפאַלן רוסלאַנד און שוין אין די פּרימאַרגן־שעהן זיינען זיי אַנגעקומען קיין הירניק.

באַלד דעם ערשטן טאָג האָט מען מיך געכאַפּט צו דער אַרבעט. מ׳האָט מיר געגעבן אַ לאַפּעטע און געצוווּנגען גראָבן גלייך מיט אַלע גרויסע. ביינאַכט, אַהיים־קומענדיק, האָב איך געטראַפן ביי אונדז אין שטוב אַ סך ראָטנער, צוזישן זיי די פראָכס, יודל מערין מיט דער פאַמיליע, פייוצ האַניק מיט די קינדער, בערל, מיכאל, זלמן און פייגע האַניק, די פאַמיליע גינזבורג, יוסף זאסק און פאַמיליע. און נאָך פיל אַנדערע פאַמיליעס. די ראָטנער האָבן געמיינט אַז אין די דערפער וועלן זיי זיך קע־נען באַהאַלטן. דערפאַר האָבן צענדליקער משפּחות זיך געלאָזט אין די שכנותדיקע דערפער.

אונדזער שטוב איז געווען אַ גרויסע. אַלע יידן האָבן זיך זיי עס איז איינגע־אָרדנט אויף דעם בוידעם און שייער. אַלס דאָרפישע האָט אונדז קיין שפּייז נישט געפעלט און אַלע האָבן געהאַט צו עסן. די מאַמע ע״ה איז געשטאַנען ביים אויוון גאַנצע טעג און געקאָכט, און איך האָב געטראָגן די טעפּ אויפן בוידעם.

וועז עס איז געווארן אַכיסל שטילער, זיינען אַלע ראָטנער יידן צוריק אַוועק קיין ראָטנע. אונדזער דאָרף איז אויך שפּעטער געווארן דער אינדזל פון רעטונג פאַר אַ סך יידן. אַזוי האָט זיך דאָס געצויגן חדשים, חדשים פון פּיין און לייד, ביז די לעצטע שחיטות, וועז מ׳האָט פאַרניכטעט אַלע יידן.

אַ טאָג אין כסלו איז פאַרגעקומען די לעצטע אַבלאַווע אין הירניק. דאָז האָט מען באַפוילן אַלע יידן פון דער גאַנצער געגנט אַרום ראָטנע צו קומען אין שטע־טעלע. מיר האָבן שוין געוווסט, אַז מ׳גייט אומברענגען די לעצטע לעבנגעבליבענע

יידן. מיין שוועסטער פערל איז געלאָפן צום נחום פראכאדער, הערן עפּעס ניים... לויפנדיק צו זיי האָט זי שוין געטראָפן נחומס משפּחה מיט די פּעקלעך אויף די פּלייצעס. זיי זיינען אויך געלאָפן עפּעניען ערגעץ אַ מקום מקלט. על פּי נס איז טאַקע גערעטעוועט געוואָרן די איין־און־איינציקע טאָכטער פון דעם געשעפטן נחום פּראכאדער. וועָן מיין שוועסטער האָט דאָס דערזען האָט זי געזומען לויפן צוריק צו אונדז אין אונדז דערציילט וואָס עס האָט פּאַסירט אין ראָטנע. מיר האָבן געזומען זוכן אַן אָרט, וווּ זיך צו באַהאַלטן. מיר זיינען געגאַנגען פון איין אָרט צום צווייטן כּיז איך בין אַנגעקומען אין כוטאָר סעניש. דאָרט האָבן מיר געהאָט אַ באַקאַנטן גוי. דער גוי האָט אָבער נישט געוואָלט אונדז אַרויפלאָזן. אַזוי זיינען מיר אַרומגעגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט. דאָס איז געווען אין אַ ווינטער־נאַכט. עס איז דאָן געפֿאַלן אַ שניי. זיינען מיר אַזוי געגאַנגען ביז צום כוטאָר ליפֿעווע. אויך דאָרט האָבן אונדז די באַקאַנטע גוים נישט אַרייגעלאָזט. בלית ברירה זיינען מיר צוריקגעגאַנגען קיין היידניק אין אַרין בגנבה אין אַ שייער. דאָרט האָבן מיר איבערגענעכטיקט. מיין טאַטע ע״ה האָט פֿאַרטאָג אַנגעקלאָפּט בייַם גוי, בעטנדיק אַ דערלויבעניש איבערצוזליבן דעם טאָג אין שייער. דער גוי איז געווארן מלא רציחה און אונדז גלייך אַרויסגיעגאַנגען.

כ׳בין דאָן געווען געפערלעך קראַנק און האָב נישט געקענט גיין מער אויף די פֿיס. האָב איך געבעטן די עלטערן זיי זאָלן אַנטלויפן, זיי זאָלן זיך באַהאַלטן און איך וועל צוריקגיין אין אונדזער שטוב קיין הירניק און וואָס עס וועט זיין זאָל זיין...

און אַזוי בין איך אַנגעקומען אויסגעמוטשעט, מיד און הונגעריק צוריק אין שטוב, וווּ איך האָב געטראָפן אַלץ צעשטערט. אַרייגעקומענדיק אין שטוב בין איך אַנידערגעפאַלן און אַנטשלאָפן געוואָרן. אינדערפרי הער איך, ווי מ׳רייסט די טיר. איך כאַפּ זיך אויף און דערזע ווי באַווסטע באַנדיטן שטייען אין פּענצטער און גרייטן זיך אויפריסן די טיר. נישט לאַנג טראַכטנדיק בין איך אַרוים דורך דער קראַם־טיר און בין אַרין צו אַ שכן אין שייער. אַזוי בין איך געלעגן ביז דער שכן איז געקומען געבן עסן די בהמות. דער אַלטער גוי האָט מיך זייער ליב געהאַט. דערזעענדיק מיך אין שייער, האָט ער זיך אַביסל דערשראָקן, אָבער ער איז גלייך געקומען צו זיך, און מיך געפרעגט צי כ׳בין הונגעריק, און ער האָט מיר באַלד אַרייננעבראַכט עסן, זאָגנדיק אַז כּזאָל דאָ איבערלייגן די נאַכט. מאָרגן וועט ער מיך אַרייננעמען אין אַ גרויסן שייער, וווּ עס איז דאָ אַ סך היי און איך וועל זיך דאָרט קענען מאַכן אַ באַהעלטעניש.

אויף צומאָרגנס אינדערפרי זיינען אַנגעקומען אין דאָרף אוקראַאינער און דייטשן. זיי האָבן געמאַכט אַבלאָווע. דער אַלטער גוי האָט זיך געהאַט אַרויסגעכאַפט פּאָר זיינער אַ שנור, אַז ער באַהאַלט א ייד אויפן בוידעם. די שנור איז געקומען אין שייער אריין און מיט רציחה מיך אַרויסגעטריבן אין מיטן העלן טאָג. איך בין גלאָפן איבערן דאָרף און געבעטן ביי אַ סך גוים זיי זאָלן מיך באַהאַלטן. אָבער קיינער האָט נישט געוואָלט דאָס טאָן. אַזוי בין איך אַנטלאָפן וויַיט אַרוים פון דאָרף און אין בלאָטעס זיך געמאַכט אַ נאָרע. כ׳בין איבערגעשלאָפן אַ פּאָר שעה און וויַיטער געגאַנגען צוריק אין אונדזער אַלטער חרובער שטוב. צען מעג בין איך גלעגן אין אונדזער שטוב. ביינאַכט פלעג איך אַרויסגיין, זיך אַריינגנבענען אין שטאַל און אַרויסנעמען קאַרטאָפּל, און מיט דעם האָב איך זיך דערנערט. אַזוי זיינען אַריבער צען טעג. ביז איך האָב געטראָפן אַ גוי, נאַטאַליסטיט, וועלכער האָט מיר אַנגעזאָגט די פינצטערע בשורה, אַז מ׳האָט דערמאָרדעט מיינע עלטערן מיט דער קלענסטער שוועסטער.

טיף צעבראָכן פון דעם אומגליק בין איך געגאַנגען זוכן מיינע שוועסטער און דעם ברודער איציק. כ׳האָב זיי געפונען אין אַ באַהעלטעניש ביי אַ גוי אין שייער,

אָבער דער גוי האָט מיך נישט געוואָלט אַרײַנלאָזן צו זיי. כ׳האָב זיך געמוזט אומ־קערן. אָבער אין מיטן דער נאַכט האָב איך זיך אַרײַנגענבעט צום גוי אין שייער. מיט מײַנע שוועסטער און ברודער בין איך געבליבן אין באַהעלטעניש 6 חדשים אין דער גוי האָט דערפון נישט געוווסט.

אין לאַגער אין איטאַליע צווישן זיי שיקע קופערבערג.

אין דער נאָרע בין איך געוואָרן קרעציק און בין שיער אויסגענאַרט. איז מײַן שוועסטער פערל אַרוים ביינאַכט און איז אַוועק צו דער גוי, כריסטיע די שניידער־קע, און איר אַלײַן דערציילט. די גוי האָט איר געמאַכט א זאַלב. איך האָב זיך מיט דעם זאַלב צוויי מאָל באַשמירט און בין גערעטעוועט געוואָרן.

אַזוי זיינען מיר אַפּגעווען 22 חדשים ביי דעם גוי פּאַנאַם און טעקלע מאַנטצוק. געווען זיינען מיר: איך, מײַנע שוועסטער פערל און פייגע און מײַן ברודער יצחק. דער גוי האָט אונדז יעדן טאָג געבראַכט עסן. דער דאָזיקער גוי האָט געהאַט א שם ווי דער ביטערסטער און שלעכטסטער גוי פון דאָרף. דערפאַר איז נישט געפאַלן קיין חשד אויף אים.

דאָס גאַנצע דאָרף האָט געוווסט אז מיר לעבן, ווייל ביינאַכט פלעגן מיר אַרוים־גיין זוכן פּאַרטיזאַנער. פיל גויים האָבן אונדז געזען. מ׳האָט אונדז אַרומגעזוכט אָבער נישט געפונען.

אין דער צייט בין איך עטלעכע מאָל געווען א פּאַסטוך. דער גוי האָט מיך אי־בערגעטאָן און פּאַרשטעלט, אז מען זאָל מיך נישט דערקענען. איין מאָל האָב איך געפּאַשעט די בהמות נאָענט פון וואַלד, האָב איך באַמערקט עטלעכע מענטשן. איך האָב זיך דערנענטערט צו זיי און זיי האָבן פלוצים אָנגעשטעלט אויף מיר זייערע ביקסן. דערנאָך האָבן זיי מיך געפּאַרשט ווער איך בין. כ׳האָב זיי דערציילט דעם נאַנצן אמת. דאָס זיינען געווען פּאַרטיזאַנער און אזוי אַרום האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער פּאַרטיזאַנקע מיין ברודער יצחק און אברהם לייב מיכאל דעם הירניקערס זון.

אין איינעם פֿון טאָג האָבן די פּאַרטיזאַנער געמאַכט אַן אַנפאַל אויף הירניק, ווו זיי האָבן צוגענומען פערד, בהמות, חזירים, שפּייז א. א. וו. זיי זיינען אויך געקומען צום שייער ווו מיר זיינען געלעגן באַהאַלטן. מיר זיינען דאָן אַרויס צו זיי און דערציילט, אַז דער גוי האָט אונדז באַהאַלטן. זיי זיינען געוואָרן דערשטוינט. זיי האָבן געדאַנקט דעם גוי פֿאַר זיין העלדישקייט, וואָס ער האָט איינגעשטעלט דאָס לעבן פֿון האָבן גאַרנישט געירט פֿון דעם גוים פּאַרמעגן. זיי האָבן אונדז גערופֿן אין דער פּאַרטיזאַנקע. אַזוי ווי מיר זיינען געווען קליינע קינדער, איך 13 יאָר און מיינע שוועסטער: 17 און 19 יאָר, האָבן מיר באַשלאָסן נישט צו גיין מיט זיי, נאָר אַנצוהאַלטן מיט זיי אַ קאָנטאַקט.

די יוגנטלעכע פּליטים שיקע קופּערבערג
און ר. קאַמענעצקי פון הירניק.

מיר פלעגן האָבן טרעפונגען מיט זיי און מיר האָבן זיי איבערגעגעבן, ווער עס זיינען געווען די מערדער פון אונדזערע עלטערן, ברודער און אַנדערע יידן.

די פּאַרטיזאַנער פלעגן מאַכן איבערפאַלן אַלע 15 טעג און זיך נוקם זיין אין די באַנדיטן, פאַרברענען זייערע הייזקעס, צוגעמען זייערע פערד, בהמות און זיי דערשיסן ווי הינט. די גויים פון דאָרף האָבן זיך אַנגעהויבן שרעקן, ס'איז זיי געוואָרן קלאָר, אַז מיר געפינען זיך אונטער דעם שוץ פון די פּאַרטיזאַנער. און מ'האָט אונדז אין דאָרף מער נישט געזוכט.

אין איינעם אַ טאָג האָבן מיר געטראָפן עטלעכע ראָטנער לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך געוואָלגערט אין די וועלדער און אין די כוטאָרעס. זיי זיינען געווען אָפּגעריסן, הונגעריק. דאָס זיינען געווען: מ. ח. פוקס, שלמה פערעלמוטער, חייקע יאנאוויטש מיט איר ברודער. מ'האָט זיך גוט אויסגעווויינט. מיר האָבן זיי דערציילט אַז מיר טרעפן זיך מיט פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן זיך דערפרייט מיט די גוטע ידיעות, זיי האָבן באַלד אַנגעהויבן נאָכזוכן, ביז וואָנען זיי האָבן זיך דערשלאָגן צו דער פּאַרטיזאַנקע און אַדאָנק דעם זיינען זיי געבליבן לעבן...

אַזוי האָבן זיך געצויגן די טעג ביז די רויטע אַרמיי איז אַריינגעקומען קיין הירניק. דער שטאָב פון דער רויטער אַרמיי האָט זיך איינגעאַרדנט ביי דעם גוי, ביי וועלכן מיר זיינען געלעגן באַהאַלטן, וויל ער האָט געהאָט די גרעסטע שטוב אין דאָרף.

מיר האָבן מורא געהאָט צו אַנטדעקן דעם סוד, אַז מיר זיינען יידן. האָבן מיר דעריבער די גויים אַנגערופֿן טאַטע־מאַמע, כדי מ'זאָל זיך נישט דערווייסן אַז מיר זיינען פֿרעמדע.

דער שטאָב איז באַשטאַנען פון א רוסישן לייטענאַנט, א יידישן קאַפּיטאַן, א יידישן פּולקאָווניק און א יידישן טעלעגראַפיסט. מיין שוועסטער האָט זיך אַנגע־חויבן נאָכפרעגן צי מען געפינט עפּעס יידן אין דער געגנט. דער רוסישער לייטע־נאַנט האָט געענטפערט, אז צום באַדויערן טרעפט מען זייער זויניק יידן.

דער גוי האָט געמאַכט א פייערלעכע אויפנאַמע פאַר דעם שטאָב און מיר האָבן אַנטדעקט דעם סוד, אַז מיר זיינען יידן. זיי האָבן געשטוינט און געגאַפּט. זיי האָבן זיך נישט געקענט דאָס גלויבן. זיי האָבן געבעטן מיר זאָלן זיי אַלין דערציילן. זייער איבערראַשונג איז געווען גרויס, אז זיי האָבן אַראָפּגעבראַכט א יידישן געטע־ראָל און מ'האָט אונדז אויסגעפרעגט וווּ אַזוי מיר האָבן זיך באַווייזן צו ראַטעווען. דער גוי האָט זיי אַלין אויפגעקלערט. דער קאַפּיטאַן האָט פּאַרשריבן, פּרעגנדיק דעם גוי, וואָס ער פּאַרלאַנגט פאַר זיין העלדישקייט. דער גוי האָט געענטפערט, אז ער פּאַרלאַנגט גאָרנישט.

א בילד ביי דער אַרבעט אין לאַגער.

אין די טעג איז הירניק אַריבער פון די דייטשן צו די רוסן און פון די רוסן צו די דויטשן. וועגן עס האָט געדאַרפט אז די נאַצים זאָלן נאָכאַמאָל אַרײַנקומען קיין הירניק, האָט אונדז דער שטאָב געהייסן לויפן קיין קאַטין־קאַשירסק. מיר האָבן געפאָלגט און זיינען כאָלד אַנטלאָפן. בייטאָג האָבן די נאַצים פאַרנומען נאָכאַמאָל הירניק. אויך דער גוי, וואָס האָט אונדז געראַטעוועט, איז אַנטלאָפן אין וואַלד און זיך דאָרט באַהאַלטן.

דער וועג קיין קאַמין איז געווען פול מיט רוסישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיך אומגעקערט ביז דעם ראַנער יעגטלם בריק. דאָרט האָבן זיי פאַרהאַלטן די דייטשן

אין קאנטראַטאַקירט. אזוי האָט געדויערט נאָנצע צוויי חדשים ביז ס׳איז געקומען די גרויסע דייטשע מפלה.

אַנקומענדיק קיין קאַמין, האָבן מיר קיין אײַן ייִד נישט געטראָפן. מיר זײַנען גלייך געגאַנגען אין שטאָב און דערציילט זוער מיר זײַנען. האָט מען אונדז געגעבן א דירה. אַנטקעגן דער דירה איז געווען דער שפּײַז־שפּייכלער. דער פֿאַרוואַלטער פון שפּייכלער האָט זיך דערוווסט, אַז מיר זײַנען ייִדן, איז ער אַרײַנגעקומען אין אונדז אַנגעהויבן אויספֿרעגן, זוער מיר זײַנען. זוען מיר האָבן אים אַלץ דערציילט, האָט ער זיך צעוויינט זוי א קליין קינד און ער האָט אונדז יעדן טאָג געבראַכט מכל טוב. אין עטלעכע טעג אַרום האָבן אַנגעהויבן אַנקומען נאָך גערעטעוועטע ייִדן. מען האָט זיך דערזען און אַנגעהויבן זיך דערציילן פון דעם גרויסן ברעך. מ׳האָט אונדז געגעבן ברבעט, אָבער מיר האָבן געלעבט מיט שרעק און פחד. מיר האָבן געפילט אַז אויף דעם אָרט, וואָס האָט אַזויפיל אומשולדיק בלוט אַנגעזאַפּט, קענען מיר מער נישט בלייבן, און מיר האָבן געזומען דעם וואַנדער־שטעקן.. אונדזער זוען האָט זיך אַנגעהויבן אין קאָוועל און מיר זײַנען געגאַנגען קיין לובלין, פּוילן. דאָרט האָט זיך קאַנצענטרירט דער גרעסטער טייל ייִדישע פֿאַרטיאַנער, וועלכע האָבן געזוכט א שפֿאַרונקע און א זוג קיין ארץ־ישראל.

מיר האָבן באשלאָסן צו נעמען די פּעקלעך און גיין דעם זוג פון אַלע ייִדישע פֿליטים. אזוי האָבן מיר געוואַנדערט טאָג און נעכט איבער בערג און וועלדער. געשוואַרצט גרעניצן פון פּוילן קיין טשעכיע, פון דאָרט קיין אונגאַרן, עסטרייך, איטאַליע. און דאָ, אין אימאַליע, הייבט זיך אָן דאָס לאַגער־לעבן, און די דערוואַרטונג אויסגעליזט צו ווערן. די אומלעגאַלע שיפֿן, וואָס פלעגן גיין קיין ישראל, זיינען געוען איבערפולט און נישט אייניע איז דערגאַנגען צום בערג פון ישראל, אָבער א סך אייך — קיין ציפֿערן...

דאָן האָבן מיר אַנגעהויבן צו זוכן אונדזערע קרובים אין דער וועלט, און אזוי האָבן מיר זיך דערווווסט פון אונדזערע קוזינען אין ארגענטינע. די פרייד איז געווען גרויס, און אינגיכן האָבן מיר דערהאַלטן פּאַפּירן און מיר זײַנען אַנגעקומען קיין ארגענטינע און אַנגעהויבן אונדזער נײַ לעבן.

אָבער דער שוידערלעכער קאָשמאַר פון די פינצטערע יאָרן קען נישט פֿאַרגעסן ווערן. די טייערע קדושים שטייען שטענדיק פֿאַר די אויגן און עס רייסט זיך אַרויס פון הארץ אַן אייביקע קללה די מערדער, די נאַצישע, אוקראַאַנישע הינט, וועלכע האָבן אזוי רוצחיש אומגעבראַכט אונדזערע ליבסטע.

פערל וואַרניק (ישראל)

פון צוויי משפחות די אינציקע נעראַטעוועט

געווען זיינען אין שטעטל צוויי משפחות: שאפירא און וואַרניק. האָבן זיי זיך דורך זייערע צוויי קינדער פאַראיניקט און צוזאַמענגעקניפט. פון די ביידע גרויסע פאַמיליעס איז נאָכן חורבן און אומקום געבליבן נאָר אין מענטש, אין צווייגל. וועל איך, די אינציקע לעבנגעבליבענע, דערציילן וועגן זייערע גהינום-איבערגעבענישן, וויל איך האָלט דאָס פאַר מיין הייליקסטן חוב עס זאָל כאָטש בלייבן א געדענקניש נאָך מיינע טייערע, פאַרשניטענע קדושים.

פון דער פאַרצווייגטער, טיוחסדיקער פאַמיליע שאפירא אין ראַטנע איז דער אינציקער, וואָס איז דאָרט געבליבן וווינען, געווען ר' דוד אהרן ע"ה.

די איבעריקע בריידער, דריי אין צאָל, זיינען אַרויסגעפאָרן פון דאָרט און געווינט אין אַנדערע שטעט. פונעם פאַרשטאָרבענעם ר' יעקב שאפירא ע"ה, א זייער אייזעלער ייד א וואָלד-סוחר, ווידער זיינען געבליבן צוויי טעכטער, דינה רחל עלבוים און מינדל טאַניס (לעבט טיט איר מאַן כ. טאַניס און פאַמיליע אין ארגענטינע).

א גרופע יוגנטלעכע — עס שטייען פון רעכטס ערשטע ריי: משה דרוג (ישראל), מאָטל ווינשטאָק (ישראל), איצל קאַרש, קדוש ע"ה; צווייטע ריי: יצחק שאפירא ע"ה, מאָן פון פערל וואַרניק. בערל פוקס (ארגענטינע), מאיר גראַבאָוו (ארגענטינע), מאיר רידער, געשטאָרבן.

נע). אויך האָט אין ראָטנע געלעבט זייערס אַן אינציקיק שוועסטער חוה רויזקעס, וואָס איר מאַן ברוך, א ביאליסטאָקער, איז געווען א גרויסער למדן. ר' דוד אהרן שאפירא איז געווען א שטעטלדיקער גביר, מיט א גרויסער שיינער שטוב, וווּ ער האָט געהאַלטן די ברָאַנפן קאַנצעסיע. ער איז געווען א ייד א למדן און א הייסער סטאָלענער חסיד. מיט זיין הירדיקער האַלטונג האָט ער ארויסגעהופן דרך־ארץ צו זיך מצד די שטעטלדיקע יידן. די דאָזיקע האַלטונג איז אָבער ביי אים ארויסגעקומען נאַנץ נאַטירלעך און ער איז באמת געווען א ליבלעכער און ליבעראַלער מענטש. ער האָט געהאַט אַן אָפענעם אויער און וואַך האַרץ פאַר יעדן מענטשלעכן קרעכץ און פאַר יידישע צרות. ער איז שטענדיק געווען גרייט ארויסצוהעלפן איינעם מיט א נמילת־חסד, אָדער א שתדלנות ביי דער מאַכט, וועלכע האָט אים רעספעקטירט. און באַזונדערס איז ער געווען א פאַטריאָט פון זיין שטעטלע און איז געשטאַנען אויף דער וואַך צו פארטיידיקן די יידישע אינטערעסן, וועו ער איז געווארן די לעצטע יארן פרעזידענט פון דער ראַטנער קהילה. אין דער חורבן־צייט, וועו ער איז געווען דער עלטסטער פון יידן־ראָט, האָט ער מיט א ביישפיללאָזער מסירת נפש, ווי א פאָטער זיינע קינדער, פארטיידיקט און פארשטעלט אפט מיט זיין קערפער זיינע שבעטלדיקע יידן.

זיין פרוי חווה איז אויך, ווי ער, געווען א גוטע און איידעלע און שטענדיק געהאַלפן א נויטבאַדערפטיקן.

זייער באַלעבאַטיש שטיל לעבן, וואָס איז שטענדיק געפלאָסן נאָרמאַל, איז איין מאָל נאָר פאַרטונקלט געווארן, וועו זייער עלטסטער, גאַנץ באַוווסטזיניקער זון סאָטל, איז אין עלטער פון 40 יאָר געשטאָרבן. דערפאַר האָבן זיי געהאַט נחת פון די איבעריקע דריי זין און דער איין־און־איינציקער טאָכטער. זיי האָבן די קינדער זייער פיין דערצויגן און געלערנט באַזונדער די בת־יחידה ריזוּ, וועלכע האָט געלערנט אין דער קאָוולער העברָאישער גימנאַזיע. די עלטערע צוויי זין, ניסקע און נטע, ויינען אָבער שוין נישט געאַנגען מיטן אַלטן משפחהדיקן אויסגעטראַטענעם דרך — זיי זיינען שוין געווען דורכגעדרונגען מיט די סאָציאַליסטישע אידעען. אָבער געפירט האָבן זיי א פיין יידיש לעבן מיט שיינע געשעפטן, ווי ס'פאַסט פאַר די שאַפירָאָס.

דער בלוטיקער מבול אָבער, וואָס האָט זיך אין יאָר 1939 אראָפגעלאָזט אויף דער אומגליקלעכער אייראָפּע און די ווילדע נאַצים, וואָס זיינען באַפאַלן די וועלט און, באַזונדערס, די יידישע ישובים, האָבן אויך דערגרייכט אונדזער שטעטלע ראָסנע. זיי האָבן דאָרט אויסגעריסן טויזנטער יידישע לעבנס, צווישן זיי די מיטגלידער פון די אויבנדערטאָנטע פאַמיליעס. ס'האָבן נישט געהאַלפן די גרויסע אַנשטרענגונגען און אוטמענטשלעכע באַמיאונגען פון ר' דוד אהרן שאפירא צו רעטעווען זיין קהילה. וווּ מ'האָט ביי אים נעפ דערט געלט, אָדער אַנדערע זאַכן, האָט ער פריער געגעבן זיינס. אָבער וווּ מ'האָט ביי אים געפאַדערט מענטשן פאַר דער עקידה־ווענן, האָט ער זיי געזאָגט: „נעמט מיך בעסערע!".

זיין זון ניסקע וואָס איז געשטאַנען אין שטעטל מיט א פאַבריקל פון סאָדע איז באַזונדער שטאַרק פארצווייפלט געווען. זיין שטאַרקער גלויבן אין דער סאָציאַליסטישער אידעע און אין איר אַנטגילטיקן נצחון, זיין גלויבן אין דער גרויסער שליחות פון רוסלאַנד צו באַפרייען די מענטשהייט, האָט זיך פלוצלינג א וואַקל געטאָן נאָך דעם פאַקט, וואָס זי האָט געמאַכט מיט היטלערן ימ"ש. באַזונדער נאָכדעם ווען די קאָמוניסטן האָבן אָקופירט דאָס שטעטל, האָבן סאָציאַליזירט קליינע אייגנטומען, צווישן דעם אויך זיינע, און האָבן זיך געקליבן צווישן די אַנדערע אויך ארויסשיקן

די פאמיליע שאפירא קיין סיביר. זיין מאראלישער גלייכגעוויכט האט זיך א טרייסל געטאן און ער איז דאן ארויסגעפאלן אין א מרה־שחורה. זיין טאטע האט אים געמוטיקט, אבער ער איז געווען שטארק דערשלאגן. נאכן באפאלן רום־לאנד, האבן אקופירט דאס שטעטל און זיך געגומען צו זיערע בעסטיאליטעטן, צו די שחיטות אויף יידן, האט ער זיין פרוי מיטן קלענערן קינד אראפגעשיקט אין דעם ספעציעל אויסגעבויטן קעלער און ער מיטן צען־יעריקן יינגעלע זיינען צוויי אין א נאענט דארף און אויסבאהאלטן זיך ביי א באקאנטן פויער. וועו דער פויער האט אים אנגעזאגט איינמאל די וויסטע בשורה, אז די נאצים האבן אומגעבראכט זיין פרוי און קינד, האט ער פריער דאס יינגעלע און דערנאך זיך מיט ציאן־קאלי פאר־סמט. זיי האבן אויסגעהויבט די נשמות, ארומנעמענדיק זיך. ער האט זיך אבער פריער באוואהרנט און, צוועקגעבנדיק דעם פויער דערפאר זיין גאלדענעם זייגער, אים געבעטן זיי מקבר זיין אויפן יידישן בית־החיים.

און וועו מ׳האט געפירט צו דער שחיטה דעם ברודער זיינעם, נטען, האט ער אויסגעשריגן צו א ראטנער מיעשטשאנין: „פריי זיך נישט, איוואן, מיט אונדזער טויט; אונדזער אומשולדיק בלוט וועט נישט שוויגן! די לעבנגעבליבענע ברידער וועלן נאך אמאל נעמען פון אייך נקמה.״ און ווי עפעס א נבואה וואלט פון אים ארויסגערעדט: דעם זעלבן איוואן האט דערנאך א מינע צעריסן אויף זיין אייגן פעלד.

זישע מערין ע״ה, איינער פון די לעצטע פירער
פון בית״ר אין ראטנע.

כדאי צו פארצייכענען דעם פאלגנדן טרויעריקן עפיזאד: ביי דער לעצטער גרוי־סער אקציע אין ראטנע, וועו מ׳האט כמעט דאס גאנצע שטעטל יידן געפירט צו דער טרויעריקער פראכאד־עקידה, האט זיך דער דריטער זון דוד אהרנס, יצחק מיט

זיין פרוי, די שרייבערין פון די שורות, ארויפגעכאפט אויף א מיעשטשאנסקים בוי־דעם. דעם יונגטלעכן זיסקע מערין וואס האט זיך נאך זיי אויך ארויפגעדראפעט, האט אבער די גויע באמערקט און זי האט גערופן די דייטשן, וואס זיינען געשטא־נען אין דער נאענט ביים בריק צו היטן, אז יידן זאלן נישט אנטלויפן. די דייטשן האבן אים אראפגענומען און געפרעגט, צי ס'איז נאך עמיצער דא אויפן בוידעם. ער האט אבער מיט א זיכערן טאן זיי געענטפערט, אז ס'איז קיינער נישטא דארט און אזוי ארום זיי געראטעוועט פון א זיכערן טויט. אים אליין האבן די דייטשן דער־שאסן אויפן ארט. דערנאך האט מען אומגעבראכט אויך דוד אהרן שאפירא מיט דער פרוי און טאכטער און ס'איז אפגעווישט געווארן אויך די פאמיליע שאפירא אין ראטנע.

כמעט דאס זעלבע איז אויך פארגעקומען מיט דער פאמיליע ווערניק.

ר' יהודה לייב און רבקה ווערניק זיינען געווען גאנץ אנגעזעענע און באווסטע מענטשן אין ראטנע. זיי האבן פארמאגט ביים שאסיי א גאנץ גרויסע און שיינע שטוב. זיי זיינען געווען סוחרים: ער האט זיך פארנומען מיט וואלד־מסחר און די פרוי מיט א קראם פון תבואה. זיי זיינען געווען ארבעטזאמע און שטענדיק געפרא־צעווען. זיי האבן געגעבן זייער א שיינע דערציאונג זייערע צוויי זין און דריי טעכ־טער. בכלל האבן זיי געפירט א יידיש־טראדיציאנעל לעבן. וועז דאס אומגליק איז געקומען אין שטעטל און די מערדער האבן אנגעהויבן פאדערן ארבעטער, האט מען לכתחילה געזומען דעם עלטערן זון און אים אוועקגעשיקט אויף דער סטאציע זא־בלאטיע אין א פאבריק. און וועז מ'האט שוין געפאדערט דעם צווייטן זון, האט דער פאטער אים פארטרעטן און מ'האט אים געשיקט נאך קאוולע. האט מען דארט איינ־מאל פארכאפט א פאר הונדערט יידן און זיי געשיקט צו דער שחיטה. ער, ר' יהודה לייב ע"ה, איז אויך געווען צווישן זיי. ער האט זיך צולעצט אבער על פי נס גערא־טעוועט און איז גלייך דורך פארשידענע וועגן־אומוועגן גלאפן קיין ראטנע. נאך נישט וויניק יסורים און וואגלענישן איז ער אנגעקומען צוריק צו זיין פאמיליע, וואס האט שוין אפילו נישט גהחלומט, אז ער לעבט. די שמחה פון זיין צוריקקומען האט אבער לאנג נישט געדויערט: אין עטלעכע טעג ארום האבן זיך צו זיי אין שטוב אריינגעריסן די נאצים און האבן זיי אלע ארויסגעפירט און זיי אומגעבראכט.

און אט אזוי האבן די מערדערישע נאצים אומגעבראכט, צווישן אלע איבעריקע יידן, אויך די צוויי אנגעזעענע משפחות און איך, וויי א לעבעדיקע האלעוועשקע פון צוויי משפחה־שרפות, בין געבליבן די איינציקע — פון איין משפחה די איינציקע שנור און פון דער צווייטער — די איינציקע טאכטער.

בריוו פון פּליטים

באַארבעט פון מ. האָניק

אַ בריוו פון ישׂראל חייט צום קאָמיטעט

זייער געערטע חברים!

איך האָב דערהאַלטן אייער לופט־בריוו פון דעם 7טן ד. ח. און דאַנק אייך זייער פאַר אייער ברידערלעכן געפיל און אַנגעבאַטענער הילף. סוף כל סוף זיינען מיר אויסער פריינד און חברים אויך יידן... און אַ יוד קען אַון וויל העלפן... אַבער ס'איז שוין צייט, אַז מיר זאָלן נישט קלערן פון אינדיווידועלער הילף, נאָר וועגן אַ הילף פאַרן גאַנצן כלל. צום גליק, אַדער אומגליק איז שוין נישטאָ וועג ס'זאָל זי אויסנוצן, אָלע יידן פון רומעניע און אומגעגנט זיינען שוין איצט אין אַנדערע לענדער אויפן וועג קיין ישׂראל.

איך אַליין זיץ דערווייל נאָך דאָ, צוליב דעם וויל מיין שוועסטער האָט אַנגענומען צו מאַכן פאַר מיר פאַפירן קיין ארגענטינע. כ'גלויב אַז אין דער נאָענטסטער צייט וועלן אונדזערע היגע קאָמיטעטן נישט האָבן וואָס צו טאָן, מיט מיר קענט איר האָבן אַ האָפענונג זיך נאָך צו זען, וויל חוץ מיין שטרעבונג און קאַמף פאַר אונדזער אייגן לאַנד שטרעב איך אויך זיך צו זען מיט מיינע בעסטע און טייערסטע, וואָס זיינען מיר פאַרבליבן אין ארגענטינע.

זייט מיר אַלע האַרציק געגרוסט

אייער ישׂראל חייט.

אַ בריוו פון ישׂראל חייט צו (מאָטל טעלזיאן און פרוי) זיין שוועסטער, שוואָגער און קינדער

וואלבזשיך, 20.4.1946, פוילן.

כ'קום נאָר וואָס פון הייליקן ארט אין דער שטאָט וואלבזשיך, וו מיר האָבן געבראַכט צו אייביקער רו אַ ראַטנער פרוי: טויבע דער וועלעמשער, אברהם דרוגס שוועסטער, וועלכע האָט איבערגעלעבט די מלחמה ווי אַ פּאַרטיזאַנקע און איז איצט דערמאַרדעט געוואָרן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן דורך אַ דייטשן היטלער־מערדער, איבערלאַנדיק אַ זון פון 15 יאָר, וועלכער איז צוליב די מלחמה־איבערלעבענישן נים כיי די קלאָרע געדאַנקען. און כאָטש מאָרד און טויט איז כיי אונדז אין משך פון

צו מיינע טייערע לאנדסלייט און פריינט פון ראטנע אין ארגענטינע, ליבער פאל שטארק דערשיטערט.

פריער האבן מיר געוווסט דאס מיר האבן קיגן זיך אן עפּוטלעכן שונא, פריער איז געווען מלחמה, פריער זיינען מיר געווען אקופירט דורך די מערדער, און איצט? אונדזער שונא איז כלומרשט פארניכטעט. די מלחמה איז כלומרשט געענדיקט, די מערדער זיינען כלומרשט געווארן אקופירט דורך אונדזערע פריינט, און דאך — ווי־דערמאל טעגלעכע מארדן...

עס פרעגט זיך דאריבער: אויף וואס האבן מיר געווארט, וואס האבן מיר דער־לעבט, און אויף וואס האפן מיר?

פאר וועמען האט דער יידישער סאלדאט און פארטיזאן געפירט זיין קאמף און געשענקט זיין בלוט און לעבן?

וואס האבן מיר דערלעבט? מיר זיינען וויטער אויסגעשטעלט יעדן מאמענט דערמארדעט צו ווערן. נארנישט! קיינעם זיינען מיר איצט נישט נייטיק, און נישט נאר קיינער ווייל נישט פארהינן אונדזער לעבן, קיינער פרעגט אפילו נישט צו האסטו א שטיקל ברויט, אדער וווּ דעם קאפ אוועקצוליגן.

ניין. די וועלט ווייל אונדז וויטער נישט פארשטיין און העלפן.

מיר, די פארבליבענע רעשטלעך פון איראפעאישן יידנטום, זיינען וויטער אויס־געשטעלט אויפן זעלבן גורל ווי בעת דער הערשאפט פון היטלער הרשע.

יידן בעטן הילף און רעטונג, אבער קיינער ענטפערט זיי נישט...

א פאר וועלטער וועגן זיך אליין. ווי איך האב אויך שוין געשריבן אין מיינע פריערדיקע בריוון, בין איך אהער געקומען מיטן איינציקן ציל אריבערקומען צו אייך, און דעריבער זיין איך און ווארט. אלס ייד קריג איך נישט קיין ארבעט. דאס איינ־ציקע ארט ווו כ'וואלט געקענט אנגענומען ווערן אויף ארבעט איז אין די קוילן־שאכטעס. דערלויבט מיר אבער נישט מיין געזונט־צושטאנד צו אזא שווערער ארבעט.

כ'בעט אייך, שרייבט מיר פון אייך און אונדזערע פריינד. זייט מיר אלע געזונט און האלטט עקזיסט.

אייער ישראל.

א בריוו פון מאיר בליט פון דאטין (געווועזענער פארטיזאן)

באר, 7-5-5 — איטאליע

צו מיינע טייערע לאנדסלייט און פריינד פון ראטנע אין ארגענטינע, ליבער פריינט האניק און אויך אלע איבעריקע פריינט ראטנער:

געווויס וועט אייך פארוינטערעסירן ווער עס שרייבט צו אייך. דאס בין איך מאיר בליט פון דאטין, מארגאלציץ דעם פראכאדערס זון, נחום דעם פראכאדערס שוועסטערס זון. איך געפין זיך זייט 22 חדשים אין איטאליע, מיר ווויינען דא אין א לאגער צוזאמען מיט אלי קאטלער.

מיינע ליבע ראטנער, צי האט איר זיך פארגעשטעלט אויף אזא אומגליק וואס מיר האבן דא אדורכגעלעבט?

איך אליין בין געווען אין פארטיזאנקע פון יולי 1941 ביז מאי 1944. איך האב אליין ארגאניזירט די ערשטע פארטיזאנקע, איך בין געווען קאמאנדיר פון אטריאד ביז איך האב זיך פאראיניקט מיט מאסקווער פארטיזאנער אין אפריל 1942 ווען

מען האָט פון רוסישע אַוויאַנען אַרויסגעוואָרפן 80 מאָן קאָמאַנדאַנטן כדי צו שטאַרקן אונ אַרגאַניזירן די פּאַרטיזאַנער. דעמאָלט האָבן זיי מיך געשטאָפּן מיט 150 מאָן. די מערהייט זיינען זיי געווען רוסן און 40 פּראָצענט יידן. נאָכהער בין איך געווען סטאַרישנער פּראָ־בריגאַדע. דערנאָך האָב איך געקראָגן 3 מעדאַלן, די גרעסטע אויסצייכענונג. איך האָב פיל יידן געראַטעוועט. איך בין געווען מיט מיין קינד, וויל מיין פרוי איז געפאַלן דעם 21טן מאי 1943, 1 אַזייגער בייטאָג אין זאַמשענער וואַלד, 4 קילאָמעטער פון דעם שאַסיי אַרום דעם פּאַרעין סטאַראָסקי, דאָרט אויף זיינע פעלדער, האָב איך זי מיט מיינע אייגענע הענט קובר געווען. מיר זיינען געגאַנגען 120 מאָן אויף אַן אויפגאַבע, האָבן מיר זיך באַזעצט נעבן סטאַראָסקען אָפּרוען, און מיר האָבן אָנגעהויבן צו קאָכן עסן, זיינען אונדז באָפאַלן 500 אוקראַיניש מער־דער וועמען מען האָט געדרופן באַנדעראָווצעס. זיי זיינען פּריער געווען ביי די דייטשן אין פּאָליציי, נאָר דעם וועג עס איז געווען דער אויפשטאַנד פון די אוקרא־

מאיר בליט, א פּאַרטיזאַן פון נאָענטן
דאָרף דאָטין

אינער, אין אַפּריל 1943, דאָן זיינען זיי אַלע אַוועק אין די וועלדער, און זיך באַזעצט נישט וויט פון די פּאַרטיזאַנער לאַגערן, ביז מאי האָבן זיי זיך מיט אונדז נישט געשלאָגן נאָר דעם 21טן מאי בייטאָג זיינען זיי אונדז באָפאַלן. דער קאָמף האָט געדויערט צווי שעה און מיין פרוי איז געפאַלן אין דער שלאַכט.

שטעלט זיך פאָר מיין איבערלעבונג, ז׳ איז געשטאַנען אין קאָמף פונקט ווי איך, ווי א גוטער זעלנער מיט איר ביקס און עס האָט איר נעטראָפן א גאַנצע פו־

לעמיאטנע סעריע אין לינקן אקסל. אז כ׳האב דאס אומגליק נעזען האב איך זיך געוואלט דערשיסן, אבער די פארטיזאנער האבן צוגענומען ביי מיר דאס געווער און מיך שטארק אפגעהיט.

קומענדיק צוריק צו דער קאמאנדע האבן מיר דורך ראדיא געמאלדן אונדזער סיטואציע און באלד זיינען אנגעקומען 120 מאן קאוואלעריע מיט בלויזע אויטא־מאטן און 250 מאן מיט שווערע פולעמיאטן, וועלכע האבן זיך גערופן אין רוסיש „מאקסימא", דאן האט מיין קאמאנדאנט געזאגט, אז פאר אין נ י נ ק ע ן וועלן פאלן הונדערטער הונדערטער אוקראיניש מערדער און אזוי האבן מיר געטאן, ביז טאג האבן מיר ארומגערינגלט דאס דארף וועלעמטשע ווו די מערדער זיינען גע־שטאנען, האבן א העלפט פון אונדזער גרופע באזעצט ארום דעם טייך און די צוויי־טע העלפט האט זיך ארייגעקראכן, שטיל אין דארף, זיי זיינען געלעגן צעלייגט איבער דעם דארף. וויו איר זעט דאס בילד! מיר האבן מיט די שווערדן זיי ג ע־שטאכן אויף די געלעגערס, זיי האבן געוואלפן דאס געווער אין די ברונעמער און זיך אויסבאהאלטן מיט פאניק און די וואס זיינען געלאפן צום טייך, זיינען אלע צעשמעטערט און דערטרונקען געוואָרן. פון דעם טאג האבן מיר באקומען א באפעל, „מאכט וואס איר ווילט מיט די מערדער"!

עס איז געווען ביי אונדז פון יאקאשי א שייגעץ אנישטשאק, האבן די אוקראי־נער דערמארדעט זיין פאטער. ער איז אויך געווען פון די קאמאנדאנטן פון די פארטיזאנער, דער אנישטשאק האט געמומען נקמה נאך מער ווי איך. ער האט זיי געברענט און געבראטן. זיי אויסגעשאסן ווי הינט. ווי נאר מיר זיינען ארויס אין א דארף און זיך דערוווסט וועגן די מערדער, אזוי האבן מיר זיי באלד אומגעברענט און זייערע הייזער פארברענט. מיר האבן געגוג נקמה גענומען פאר אונדזערע אומגעקומענע בריידער און שוועסטער. עלטערן און קליינע אזמשולדיקע קינדער אזוי האב איך געקעמפט און געבליבן לעבן.

מ א י ר ב ל י ט

צווייטער בריוו פון מאיר בליט

באדי, 6-6-1947

מיינע ליבע, טיערע פרוינד לאנדסלייט!

ערשטנס קען איך אייך שרייבן, אז אייער האַרציקן בריוו, מיט די פינף דאלאר האב איך דערהאלטן און איך דאנק אייך פון טיפן האַרצן.

איר שרייבט מיר אז איר גייט ארויסגעבן א יזכור־בוך, אין אנדענק פון ראטנע און אומגעגנט, וועל איך אייך צושטעלן זייער וויכטיקע מאטעריאלן. כ׳האב ג ע־קראגן א בריוו פון דער היסטארישער קאמיסיע פון וואַרשע וועלכע בעט מיך, איך זאל זיי שיקן בילדער פון דער גאנצער עפאפייע פון מיין פארטיזאנער גרופע.

איך שיק אייך א בילד, ווו איך האב אויסגעזען אלס פארטיזאן.

אין 1943 איז ראטנע איבערגעגאנגען דריי מאל פון האנט צו האנט, מיר האבן די דייטשן פאריאגט פון דארט, דערנאך האבן מיר זיך געשלאגן מיט די באנדי־ראוועצע, מיינע עלטערן זיינען געווען מיט מיר די גאנצע צייט. נאר ווען די אוק־ראינער זיינען געקומען אין די וועלדער, איז אין אונדזער געגנט געווארן שטארק שלעכט. אבער כ׳האב זיך מיט זיי געמוטשעט, געווארפן פון אירט צו א צווייטן.

מיין פאטער ז"ל האט זיך ביי מיר געבעטן: קריג מיר א גוי אין מאך פאר מיר א קעלער, כ'קען שוין נישט זיין מער אין וואלד, כ'וועל דא אויסניין. דערהערנדיק די וערטער פון מיין פאטער, בין איך מיט לייזערן שווערקגעפאלן אין א וועלעמטשער כוואר, און געפאקט א גוי, לאטעק האט ער געהייסן, און דעו גוי האט דערלויבט מאכן א קעלער, אונטער א סטארנע הויי, ארייגיין האט מען געדארפט קריכנדיק ווי א שלאנג, טאמער זיינען אנגעקומען די אוקראינער זיינען זיי געזעסן טעג און נעכט אין קעלער, איך האב דעם גוי געגעבן גאנצע פעסער מיט חזיר. אלע וואך פלעג איך קומען און ארייגפירן פראדוקטן פאר דעם גוי כדי ער זאל אויסבאהאלטן מיינע עלטערן. קיינער האט נישט געוווסט פון דער באהעלטעניש.

אין א שיינעם טאג האט זיך דערוווסט דעם גוים איידעם, און ער איז אליין אוועק, און געברענט מיט זיך פערציק אוקראינער, ארויסגעמעגדיק פון דעם קעלער מיינע עלטערן, שווער און מיין טייער קינד, און ברודער לייזערס קינד פון 6 יאר, שטעלט זיך פאר, אז די פאמיליעס וואס האבן אנטיילגענומען אין דעם טויט פון מיינע טייערסטע, האבן מיר אויסגעשטאכן מיט שפיזן, און דערנאך דערשאסן און פאר־ברענט זייערע הייזער, דאס גאנצע דארף האבן מיר אנגעצונדן פון אלע זייטן, כ'האב אזוי לאנג געלאקערט און געזוכט, ביז כ'האב געפאקט דעם מערדער דעם איידעם, (אזוי זאל איך נאך דערלעבן זען מיין יתום). כ'האב דעם באנדיט גע־ברענט קיין קאמין־קאשירסק און איך בין געווען דעמאלסט אין „ווידזיאל סלע־דטשי־פאליציי„ (פערעל ווערניק איז געווען א שטיקל צייט ביי מיר, זי איז אן עדות פון פיל זאכן). כ'האב נקמה געגומען אין די מערדער פאר אונדזערע אומשולדיקע קרבנות.

אין 1944 נאך דער באפרייאונג האב איך געהאט אונטער מיין קאמאנדע 400 מאן פארטיזאנער מיט די בעסטע געווער. דער באטאליאן האט זיך גערופן „אים־מרעביטעלני". פון קאמין־קאשירסק איז אונדזער באטאליאן באאויפטראגט געווארן צו ליקווידירן די אוקראינישע באנדעס, פלעגן מיר פארן אין די ווערפער און געזוכט די באנדיטן. אזוי האב איך געפונען די מערדער פון מיינע עלטערן, 8 טעג האב איך זיך מיט אים פארנומען, נקמה גענומען פאר דעם אומשולדיקן מויט פון מיינע ליבע משפחה־לייט.

מיינע עלטערן האט מען געמוטשעט 3 טעג און מ'האט זיי פארפירט אין דארף ניצו, און דארט האט מען זיי געשאסן.

וועו מען האט געפירט מיין מאמען דורך דאטין, פון וועלעמטשערס כוטערס, האט זי געשריגן צו די גוים: גיט איבער מיינע זין אז איך גיי דעם לעצטן וועג... זאלן זיי נעמען נקמה פאר אונדזער אומשולדיק פארגאסן בלוט...

דאן בין איך געקומען צופארן מיט 85 פארטיזאנער קיין דאטין, מיר האבן זיך אנגעטראפן אויף אן אוקראינישער באנדיטן־באנדע. ווי נאר מיר זיינען ארויס און געגעבן די ערשטע שאסן זיינען זיי פארשוווונדן געווארן ווי מיוז... די הינטישע מערדער האבן באצאלט די שטראף, מיין עלטפער פלעג זיין בלוט פאר בלוט...

נאר וואס קומט מיר ארוים פון דעם אלעמען, אז מיינע טייערע עלטערן זיינען שוין נישטא, בלויז צוויי זין פון א גרויסער משפחה זיינען פארבליבן, איך קען גארנישט פארגעסן מיינע ליבע און טייערע, וואס זיינען אזוי שוידערלעך דערמאר־דעט געווארן.

אין דער בריגאדע בין איך געווען איין ייד מיט מיין קליין קינד, מיין נאמען איז נישט געווען מאיר בליט, נאר „קוזניעצאוו", אלע סעקרעטע זאכן זיינען געווען ביי „קוזניעצאוון", פיל יידן האב איך גערעטעוועט און אויסבאהאלטן צווישן די פארטיזאנער ביז דעם באפרייאונגס־טאג. דאס איז מיר נישט אנגעקומען גרינג.

דורך א האגל פון קוילן האב איך טייל־מאל געדארפט שלעפן מיינע ברידער...
מיך האט מען פארוואונדעט פיר מאל, פיל בלוט האט זיך פון מיר געגאסן.
און איצט געפין איך זיך אין איטאליע און מאטער זיך אין די לאגערן, די „אונרא" האלט זיך ביי אויפלייזן און וועך וויסט וואס עס וועט זיין... קיין שום לאנד ווייל אונדז נישט ארייגלאזן, כאטש גיי פון ברוק אין וואסער...
כ'דאנק אייך פאר אייער הילף, און פארגעסט נישט אין אונדז. איך גרים אלע לאנדסלייט. שלום וברכה!

מאיר בליט

א בריוו פון פ. וואלפער צו די ברידער האניק

פוילן, 13-6-46

צו מיינע ליבע און טייערע ישראל און משה.

מיר האבן היינט דערהאלטן אייער בריוו. שטעלט זיך נאר די פרייד — אוודאי האבן מיר שוין נישט געהאלומט צו דערלעבן דעם נס. איר בעט אונדז מיר זאלן אייך ארויסשרייבן פון אלעם, יא מיינע טייערע, איך וועל אייך שרייבן...

דאס ערשטע קען איך צעוויסן געבן, אז עס לעבט פון אונדז פיר קינדער פון דער נאנצער משפחה איך און מיין שוועסטער פייגע. יצחק הערש און שיקע. וווי אזוי מיר זיינען געבליבן לעבן וווייסט נאר גאט אליין...

און איצט וווי מ'האט פארפיניקט און דערמארדעט אינדזערע ליבסטע און הייליקסטע נשמות. אזוי וווי די מערדערס זיינען ארויס, האט מען גלייך אנגעהויבן ראבעווען די פארמעגנס, נאכדעם האט מען אנגעהויבן נעמען יונגווארג צו דער ארבעט, מען האט זיי אפגעמוטשעט עטלעכע טעג, נאדער וואכן, און גלייך אומגעברענט. צווישן די ערשטע גרופעס וואס מ'האט צוגענומען האט זיך געפונען מיין ברודער, יחיאל און אייער זלמנקע, מען האט זיי פארפירט קיין אלאב, ארום קאוועל און דערהרגעט. ראש־חודש תמוז 1942 האט מען געהרגעט אינדזערע ליבסטע און הייליקסטע נשמות. אזוי וווי די מערדערס זיינען ארויס, האט מען גלייך אנגעהויבן ראבעווען די פארמעגנס, נאכדעם האט מען אנגעהויבן נעמען יונגווארג צו דער ארבעט, מען

דער נאכט זיינען מיר ארוים פון אונדזערע באהעלטעניש, און איך און פייגע זיינען מיר אויף אין שטוב ארויסגעמען א פאר שמאטעס און אביסל עסן פאר אונדזערע עלטערן וועלכע האבן זיך געפונען צוזאמען מיט אונדז. אזוי ווי מיר האבן געעפנט די טיר פון שטוב איז מעכעל אראפ פון בוידעם ארומנעמענדיק אונדז מיט א שווערלעך געוויין.

— פערעל וואס מאכסטו? מיר האבן שוין קיינעם נישט, אלץ איז פארלוירן...

מיר האבן זיך דערפריט וואס ער איז כאטש פארבליבן לעבן, און גלייך זיך צעווייגט, מיר האבן ארויסגענומען די פאר שמאטעס, און געקריגן א לעבעל ברויט פון א שכן און אויף מיט מעכלען צוריק צום טאטן מיט דער מאמען מיט די ברידער. אויך מינדל איז געווען מיט אונדז, דאס איז געווען אין א וואלד ארום הירניק, דארטן האבן זיך געפונען א פאר ראטנער יידן. א טייל האבן באשטימט צו גיין קיין רעטשיצע. זיי האבן אונדז אויך מיטגערופן. דער טאטע האט אונדז נישט געלאזט גיין אין קיין פרעמד דארף, ער האט אלץ געקלערט אז די היימישע גוים פון דארף וועלן אונדז נישט טשעפען, מיכאל מיט מינדלען זיינען אויף מיט דער גרופע יידן קיין רעטשיצע...

מיר האבן זיך אזוי געוואלגערט ביז 13 טעג אין כסלו, ס'זיינען געווען גרויסע שניייען און קעלטן, דאן האט מען שוין ארומגעזוכט אין שלע דערפער און וועלדער די לעצטע יידן, און אונדזערע עלטערן מיט אונדזער שוועסטערל זיינען געווען אויסבאהאלטן, און מען האט זיי אויך געפונען. דאס איז געשען הען איך, פייגע מיט בויד ער ברידער זיינען אויף אין דארף זיך דערווייסן וואס עס הערט זיך. אומקערדיק זיך צוריק האבן מיר אונדזערע ליבע עלטערן און שוועסטער שוין נישט געטראפן. די גוים אליין האבן זיי ארויסגעגעבן און אויעקגעפירט צו די מערדערס. אזוי זיינען מיר געבליבן די לעצטע פיר, אייזאס צעבראכן, פון דעם אומגליק וואס עס האט אונדז געטראפן. שפעטער האבן מיר זיך דערוווסט אז מ'האט אומגעברענט מעכלען און מינדלען ארום רעטשיצע. מיר האבן זיך ארומגעוואלגערט נאקעט און בארוועם 20 חדשים הונגעריק, פארפיניקט, פון די צרות, האבן מיר נישט געוווסט וואס צו טאן. נישט אנדערש ווי זיך איבערגעבן צו די מערדערס אין די הענט. אזוי האבן מיר באשטימט צו גיין צוריק אין דארף.

עס איז געוואלן אונט, זיינען מיר אויף אין דארף, אנקומענדיק אינמיטן דער נאכט, זיינען מיר צוגענאנגען צו א באקאנטן שכן, אנגעקלאפט אין טיר, אים געבעטן ער זאל אונדז געבן א שטיקל ברויט. דער גוי, זעענדיק זיי מיר ווייגען שטארק, האט אונדז עהאייסן ארייגיין צו אים אין שטאל, הפנים ס'האט אים אנגענומען ביים הארץ. מיר האבן זיך ארייגעלייגט אין דעם היי צו דערווארעמען זיך. עס האט קיין שלאף נישט געגומען, ווייל דער פחד איז געווען גרויס.

אזוי מיינע טייערע זיינען מיר אפגעלעגן 22 מאנאטן אין ששאל, אין א פארמאסקירטער קיטשע. הונגעריק און געפרוירן, ביז עס איז געקומען דער טאג פון באפרייאונג, דאן הייבן זיך אן די יללות און געווייגען פון אונדז אויף דעם גרויסן חורבן, אויף דעם אומקום פון אונדזערע ליבסטע, באלד האבן זיך באווויזן באנדעם וועלכע האבן וווייטער אנגעהויבן מארדן יידן, מיר זיינען תיכף אויעק קיין קאמין, ס'האט געזאגט אז דארט געפינען זיך עטלעכע יידן.

מיין ברודער יצחק-הערש האט תיכף זיך אנגעשלאסן פרייוויליק אין דער רויטער ארמיי כדי צו נעמען נקמה פון די מערדער, מיר האבן געווויינט, נישט געוואלט זיך שיידן, זיינע לעצטע ווערטער זיינען געווען: „כ'גיי קיין דאם הארץ פאר דער משפחה און גאנצן יידישן פאלק".

אייער פ ע ר ע ל

א בריוו פון דער פאמיליע יאנאוויטש

פלאָרענץ, 13-12-46

חשובער לאנדסלייט קאמיטעט פון ראטנער יידן אין אַרגענטינע —

איך קום אייך מיטטיילן דאָס מיר האָבן פון אייך דערהאַלטן א בריוו מיט 5 דאָלאר. צום ערשטן ווייל איך אייך אויסדריקן אונדזער דאנק פאַר אייער אונטער־שטיצונג פון די איבערגעבליבענע ראטנער שארית הפליטה. די זילף האָט א צוויי־פאכיקע באַדייטונג, אויסער דעם מאַטעריעלן ווערט איז דאָ אין איר א מאָראלישע אונטערשטיצונג, אין דערמונטערונג אז די קליינע גרופע ראטנער געראטעוועטע זיינען נישט אינזאם, אז די ל"ל, וואָס דער גורל האָט געוואלט, אַז מיט צייטן פריער זאָלן זיי פאַרלאָזן דאָס טייערע שטעטל, האָבן נישט איבערגעריסן זייער פאָדעם מיט די לאַנדסלייט וואָס האָבן געקעמפט מיט די מערדער — וואָס האָבן אונדזער שטאָט ראטנע אין בלוט דערטרונקען.

מיר, די איבערגעבליבענע ראטנער יידן זיינען נישט געווען גלייכגילטיק ביים צוקוקן זיך צו די שרעקלעכע מעשים פון די רויבערס. ניין, מיר זיינען נישט געווען גלייכגילטיק. מיר האָבן פון דער ערשטער מינוט אָן אָנגעהויבן א קאמף. נישט נאָר מיר אַליין די לעבנגעבליבענע, נאָר א גרויסער טייל פון די געפאלענע לאנדסלייט קדושים האָבן געקעמפט און געפאלן.

צווייַ פאַמיליעס שטיינבערג און יאנאָוויטש — מחותנים. זיצן פון רעכטס: ר' אייזיק שטיינבערג, שרה זיין פרוי, שרה יאנאָוויטש (לעבט אין קאנאדע), רייסקי און אליהו יאנאָוויטש. שטייען: יודל יאנאָוויטש, פייגע און יוסף שטיינבערג און מלכה יאנאָוויטש (די לעצטע גראַטעוועט לעבן אין קאנאדע).

דער טויט האָט אונדז נישט אָפגעשראָקן און מיר האָבן פֿאראויס מארשירט. אונדזער לעבן האָבן מיר איינגעאַרדנט אין די וועלדער, ארום ראטנע, דאָרט איז געווען אונדזער היים, סעמארויטשער וואלד איז געווען אונדזער פעסטונג, פון צייט צו צייט האָבן מיר זיך איבערגעטראָגן אין פֿאַסטפּולער וואלד, מיט אַלע מעגלעכ־קייטן האָבן מיר זיך אַרגאניזירט און געוואלט ראטעווען מער ברידער פון אונדזער שטאָט, אָבער ליידער, דער פיינט איז געווען שטאַרקער פון אונדזערע מעגלעכקייטן, און האָט גערויסן פון אונדז שטיקער. איינצעלע איז געלונגען אונדז אַרויסצושלעפּן. משה חיים פוקס און שלמה פערעלמוטער, אונדזערע צוויי לאָנדסלייט פֿאר וועלכע כ׳האָב מיין לעבן איינגעשטעלט און גערעטעוועט.

זיי זיינען געליגן באַהאַלטן ביי קריסטן אין דאָרף הירניק אין א כוטאָר, און באַנדיטן האָבן זיי געוואלט אומברענגען. מיר האָבן זיך וועגן דעם דערוווסט און גלייך ענערגיש רעאגירט. איך בין אַוועק מיט מיינעם א חבר אויך פון ראטנע אליהו זאסק, און מיר האָבן ווי געניטע מיליטער־לייט מיט אונדזער געווער פאַרטריבן די באַנדיטן און גערעטעוועט אונדזערע לאָנדסלייט (משה חיים פוקס געפינט זיך היינט אין ארגענטינע און שלמה פערעלמוטער, העלד פון ראטנפאַרבאַנד, געפינט זיך אין ישראל). אַזוי זיינען מיר געווען געבונדן איינער מיט דעם צווייטן. דאָס איז בלויז א קליין רינגעלע פון דעם גרויסן גערענגל וואָס מיר האָבן אַדורכגעמאכט אין משך פון די פינף יאָר פּיין.

היינט, ווען מיר הייבן אָן צו ביסלעך אָפּצוואַטעמען, מיט פרייער און פרישער לופט, דערוועקט זיך ביי אונדז די אַלע שוידערלעכע מאַמענטן וואָס מיר האָבן דורכגעמאכט, און מיר זוכן א פונק פון טרייסט. ווען מיר באַקומען א וואָרעם וואָרט פון אונדזערע ברידער פון דעם ווייטן ארגענטינע דאָן דערוועקט דאָס ביי אונדז, א שטראל פון האָפענונג און לעבן, פון אונדזערע שווערע טעג.

אין יענער צייט האָבן מיר געטראַכט, אז אויב מיר וועלן בלייבן לעבן, וועלן מיר אַלס עדות האָבן וועמען איבערצוגעבן דאָס געשעענע, און מיט וועמען זיך צוניפֿ־גיסן ווי ברידער.

אין יענע טראַגישע טעג ווען אייער האָנט האָט צו אונדז ניט געקענט דערגרייכן האָבן מיר זיך אַליין מיט אַלע מעגלעכקייטן געהאלטן, היינט ווען די צייט האָט אייך געגעבן די איניציאטיוו אין אייערע הענט, ווינטשן מיר אייך דערפאָלג אין אייער טעטיקייט. אונדזערע הארציקע וווּנטשן פֿאר אייך, חשובער קאַמיטעט און אַלע, וועלכע העלפן אייך מיט אין אייער אַרבעט. מיט בריידערלעכע גרוסן:

הערש לייב יאנאָוויטש, חיה יאנאָוויטש, טאָכטער: מנוחה זעלדע
און מאַן משה שטיינבערג.

אליהו בלאוושטיין (קאנאדע)

פון אַ בריוו צו ל. באַיאַן - מעקסיקע

. . . וועגן די דייטשע רציחות אויף יידן האָבן מיר שוין געהערט אין סוף פון 1939טן יאָר. צען טויזנט יידן פון דעם נאַצי־אַקופירטן פוילן, פון יענער זייט בוג, זיינען אַנטלאָפן צו אונדז אויף דער סאָוועטיש־אַקופירטער זייט. די געגנט פון מערב ווייסרוסלאנד און אוקראינע זיינען פֿאַרפֿלייצט געוואָרן מיט פיל יידן פון צענטראַל־פוילן. דאָס לעבן פון די פליטים איז געווען זייער אַ שווערס; עס האָבן געכושעוועט הונגער, קראנקייטן און טויט אין די מחנות פון די פליטים.

דאָס שרעקלעכע לעבן, דער הונגער און דעם פֿראָסטיקן ווינטער פון 1939־1940 האָט גורם געווען דערצו אַז די הונגעריקע, דאכלאָזע פליטים זאָלן ווילן זיך אומ־קערן צוריק צו זייערע היימען אויף דער דייטש־אַקופירטער טעריטאָריע. די סאָוו־טישע מאַכט האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל צו רעגיסטרירן אַלע פליטים וואָס ווילן צוריקפֿאָרן. איך בין בייגעווען דערבי, ווען טויזנטער יידן זיינען געשטאַנען אין רייען צו רעגיסטרירן זיך. פון יעדן פליט האָבן מען געהערט דעם זעלבן זאַץ: „איך פֿאָר אַהיים!" מען האָט געשמועסט אַז לויט אַ ריי ווילן די טראַנספֿארטן אַפּגעשיקט ווערן אויף דער זייט פון דייטש־אַקופירטן פוילן. אָבער אַנשטאָט צו שיקן די טראַנספֿארטן אויף מערב — צו דער דייטשישער טעריטאָריע האָט די סאָוועטישע מאַכט זיי געשיקט אויף מיזרח — אין די ווייטע געגנטן פון טיף רוסלאנד. בדיעבד איז דאָס אַרויסגעקומען אַ טובה פֿאַר די פליטים, ווייל אַ טייל פון זיי איז געראַטע־ווען געוואָרן און האָט איבערגעלעבט די שרעקלעכע מלחמה, נישט ווייניק אָבער זיינען נאָך גרויליקע ליידן אין די סיבירער טייגעס אומגעקומען.

פיל בעסער און סטאַביל׳ער איז געווען דאָס לעבן פון די ראַטנער תושבים, וועלכע זיינען געבליבן זיצן אין זייערע היימען.

דאָס רואיקע לעבן פון אונדזער שטעטל האָט אויך לאנג נישט געדויערט. אין דער נאַכט פון דעם 22טן יוני 1941 האָבן זיך דערהערט די ערשטע שאָסן פון די דייטשע הארמאטן. וועגן דעם, אַז עס זאָל האָבן אויסגעבראכן אַ פּוצימדיקע מלחמה האָט קיינער אפילו נישט געטראַכט און יעדער איינער איז געווען זיכער, אַז די קאָנאָדעם זיינען געווים פון סאָוועטישע הארמאטן וואָס פירן ערגעץ ווו דורך מי־ליטערישע מאַנעווערס. אַז עס איז אויסגעבראכן די מלחמה, האָבן מיר זיך ערשט דערוווסט אין דער פרי. דעם זעלביקן פֿאַרנאַכט איז צונויפגערופן געוואָרן אַן אַלגע־מיינע פֿאַרזאַמלונג פון דער נאַנצער ראַטנער באַפֿעלקערונג. דער קאָמיסאר פון דער „ענקאָוועדע" האָט געהאַלטן אַ פּאַטריאָטישע רעדע וועגן קאַמף אויף לעבן און טויט קעגן די נאַצישע הארדעס און געפֿונפן די באַפֿעלקערונג זיך צו באַטיליקן אין דעם דאָזיקן קאַמף.

מאָנטיק דעם 23טן אינדערפרי, ווען איך בין אַרויס אין גאַס, האָב איך געזען, ווי אַלע סאָוועטישע אָמטן פאַקעוועט זיך און מען גרייט זיך אין וועג אַריין. איך האָב אויך באַמערקט, ווי די שטאָטישע מיליץ האָט געפירט צוויי אוקראינער אין באָד

אריין און צען מינוט ערום האָבן אַלע שוין געווסט אז מען האָט די דאָזיקע צווייאוקראינער געשאָסן. דעם זעלבן טאָג פּאַרנאַכט איז ראַטנע געבליבן אָן א מאַכט. די פּאַניק צווישן די ראַטנער יידן איז געווען אין לשער, טייל האָבן געזאָגט, אז מען דארף אַנטלויפן מיט די סאָוועטן און טייל האָבן געהאלטן, אז מען דארף אַנטלויפן אין די וועלדער. פון מינוט צו מינוט זיינען פּאַרשפּרייט געוואָרן נייע ידיעות, וואָס האָבן פּאַרגרעסערט די פּאַניק אָן די צערודערונג: דער האָט געזאָגט, אז די דייטשן זיינען שוין אין מאָקרען, א צווייטער האָט געזאָגט, אז מען האָט זיי שוין געזען אין הירניק. א גרויסער טייל פון דער ראַטנער יוגנט האָט באַשלאָסן צו אַנטלויפן מיט די סאָוועטן, אויך איך האָב עס געהאט בדעה צו טאָן. וועו איך האָב אָבער שוין געהאט איינגעפּאקט מיין פּעקל, איז צוגעקומען צו מיר מיין מאמע און האָט מיך אָנגעהויבן בעטן, אז איך זאָל נישט פאָרן; „וואָס עס וועט זיין מיט כל ישראל, וועט אויך זיין מיט דיר" — האָט זי אין מיר געפרווט איינטעגנהן. די זעלביקע סיבות האָבן אָפּגעהאלטן א סך אַנדערע מענטשן פון פאַרלאָזן דאָס שטעטל און מיטפאָרן מיט די סאָוועטן. עס איז א שאָד געווען איבערצולאָזן די משפחה, די שטוב, דאָס פאַרמעגן און דער עיקר — עס האָט זיך נישט געגלוסט ווערן א „בעזשעניץ". ווייל ווי אַזוי א פליט זעט אוים האָבן מיר שוין גוט געווסט.

דעם 24טן יולי האָבן זיך מיט א מאָל אומגעקערט די סאָוועטישע פירערס פון אונדזער שטעטל. עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אז די דייטשן האָבן זיך צוריקגעצויגן און מען האָט געמיינט, אז דאָס לעבן אין שטעטל וועט זיך אומקערן צוריק צו דער פריערדיקער לאַגע. אָבער עס איז נישט געווען אזוי. די פירערס האָבן זיך אומגעקערט בכדי צו צעשטערן געווייסע מיליטערישע באַזעס, זיי האָבן עס אָבער נישט געטאָן, צוליב אומבאַוווסטע סיבות האָבן זיי זיך גלייך אומגעקערט צוריק קיין קאָוולע. איצט איז ראַטנע באַזעס געבליבן אָן א מאַכט און מען האָט מורא געהאט פאַר פּאָגראָמען מצד דער אוקראַיניישער בלוטדורשטיקער באַפעלקערונג. די נאַציש חילות זיינען געגאַנגען אַלץ פאַראויס און פאַראויס. קאָוולע איז שוין געווען אָקופירט פון די דייטשן, בריסק — אויך און ראַטנע איז אַלץ אויסגעמיטן געווען. אין דער דאָזיקער צווישן-צייט האָבן טאָקע אונדזערע אוקראַיניש שכנים פון די ארומיקע דערפער דורכגעפירט א פּאָגראָם. עס האָבן זיך א לאָזגעאָן מאסן-פּויערים פון די דערפער, מען האָט אויסגעהאָקט שויבן, אויפגעריסן שלעסער און מען האָט צערויבט יידישו האָב און גוטס. די צעשראָקענע יידישע באַפעלקערונג האָט זיך אויסבאַהאלטן אויף בוידעמס, אין קעלערס, איז אַנטלאָפן אין די געטנער און פעלדער און די צעוישעטע פאַגראָמשטשיקעס האָבן זיך גלאָזט ווויליגיין עטלעכע טעג. יעדער ייד האָט אין זיין האַרצן געבעטן גאָט, אז עס זאָלן שוין אַריינקומען די דייטשן און דאָס שטעטל זאָל שוין האָבן א מאַכט.

ערשט אין א וואָך ערום נאָך דעם ווי די סאָוועטן האָבן פאַרלאָזן דאָס שטעטל, זיינען ערום האַלבער נאַכט אַנגעקומען אין שטעטל אריין דייטשישע מאָטאָציקליסטן אויך איך האָב מורא געהאט אַריינצוקומען אין שטאָט אריין, ווייל אין שטאָט האָבן נאָך געבושעוועט די פּאַגראָמשטשיקעס און אין פּאַרשיידענע טיילן פון שטאָט האָבן זיך געהערט שיסעריין און וויילדע געשריין. דערשראָקענע האָבן זיך די דייטשישע מאָטאָציקליסטן אומגעקערט קיין קאָוולע, ווייל זיי האָבן געמיינט אז פּאַרטיזאַנער באַנדעס גיפינען זיך דאָרטן. גאָנץ פרי איז אַנגעקומען קיין ראַטנע א גרעסערע אָפּטיילונג פון דייטשישן מיליטער און מען האָט ארומגערינגלט די שטאָט פון אַלע זייטן. אַלע יידן מענער און טייל מיעשטשאַנעס זיינען צוזויפּגעטריבן געוואָרן אויפן שאָסיי און די דייטשישע פעלדמאָכט האָט באַשולדיקט די ראַטנער איינווינער, אז זיי האָבן געשאָסן אויפן דייטשן מיליטער. עס האָבן

נישט געהאלפן די אויפקלערונגען און די באוויזן, אז אזעלכע באשיסונגען זיינען נישט געווען. דער אורטייל איז געווען: דרייסיק יידן און דרייסיק „מיעשטשאנעס" מוזן באצאלן דערפאר מיט זייער לעבן. די דרייסיק מיעשטשאנעס זיינען פארבינט געווארן מיט דרייסיק סאוועטישע געפאנגענע און דרייסיק יידן — צווישן זיי מיין ברודער אברהם — זיינען אומגעבראכט געווארן אומשולדיקערהייט אין דעם דאזיקן אומגליקלעכן טאג.

ווי איר ווייסט, איז מיין בעסטער חבר געווען אייער ברודערם זון שלמה. אין 1941 האבן מיר צוזאמען איינגעארדנט א געהיימען ראדיא, וואס אפילו אונדזערע עלטערן האבן פון דעם נישט געוווסט. אין 1942, ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די טרויעריקע פקציעס און פאגראמען אויף יידן האבן אונדזערע ביידנס עלטערן באשלאסן אונדז אפצוגעבן אויף ארבעט צו דער באוווסטער דייטשישער פירמע „יעצערויק", וואס פלעגט בויען שאסייען. מענטשן האבן געזאגט, אז דער וואס ארבעטן ביי דער דאזיקער פירמע איז געזיכערט מיטן לעבן. מיר האבן אנגעהויבן צו ארבעטן ביי דער פירמע, מיר פלעגן האקן שטיינער אויף די שאסייען. נאך דעם אנגעקומען אויף דער קאמענדאנטור פון אונדזער שטאט זיך די פירמע איבערגעטראגן קיין האלאב, 25 קילאמעטער פון קאוולע. אין דער דאזיקער פירמע האבן מיר געארבעט אכציק ראטנער יידן. איך מיט אייער פלימעניק שלמה זיינען געשלאפן אויף איין נארע, געקאכט און געגעסן צוזאמען און געבענקט אהיים צו די עלטערן. אזוי האט זיך עס געצויגן צוויי חדשים, ביז עס איז אנגעקומען דער טרויעריקער הודש אלול. אלע ווען פלעגן די דייטשן פארן קיין ראטנע מיט אן אוטאבוס ברענגען עסן פאר אונדז, די לעצטע ווען זיינען זיי אבער נישט געפארן און עס האט זיך אנגעהויבן א הונגער ביי אונדז אין לאגער. יעדן טאג פלעגן מיר אוועקגיין אין דער נאענטער פוילישער קאלאניע און אויסטוישן די לעצטע פאר וועש, אדער שיך אויף א שטיקל ברויט, קארטאפל אדער גרויפן. מיר האבן אנגעהויבן צו פארשטיין, אז עפעס איז נישט אין ארדענונג און איך האב אנגעהויבן צו אגיטירן, אז מיר זאלן אנטלויפן אין וואלד ארײן, וואס איז געווען א זעקס, זיבן קילאמעטער ווייט פון אונדזער לאגער. עמיצער האט דערטראגן דאס צו די דייטשן און מען האט מיך באשטראפט מיט 25 שמיץ. מיין פלאן האב איך אבער באשלאסן אויף אלע פאלן דורכצופירן, איך האב געהאלטן, אז עס איז בעסער אומצוקומען אין וואלד דורך הונגער איידער דערשאסן ווערן דורך די נאצים. און אט איז געקומען א טאג, וואס האט מיך איבערראשט, אז מען דארף אנטלויפן.

אין איינעם א טאג זיינען מיר געשטאנען ביי דער ארבעט. מיט אמאל האט אייער פלימעניק שלמה דערזען א באקאנטע פרוי, דאס איז געווען דעם ראטנער אפטייקערם פרוי, וואס איז נאר־וואס געקומען פון ראטנע מיטן שקף פון אונדזער פירמע. די פרוי איז געווען זייער א גוטע באקאנטע פון שלמהס פאטער — אייער ברודער ישראל איצע. שלמה האט אויף גיך אנגעשריבן א בריוול, עס צוגעטראגן צו דער פרוי, אז זי זאל עס איבערגעבן זיין טאטן. און אז דעם אפטייקערם פרוי זיך אפגעזאגט דאס צו טאן, האבן מיר גלייך פארשטאנען אז ראטנע איז שוין נישטא. קומענדיק צוריק אין לאגער האב איך איבערגעגעבן די ידיעה און האב אנגעהויבן צו אגיטירן אונדזערע ראטנער בחורים, אז מען זאל באפאלן די וועכטער, זיי אוים־הרגענען און אנטלויפן אין וואלד ארײן, קיינער, אבער, האט זיך אבער ניט געוואלט צוהערן צו מיינע רייד. אלע זיינען געווען זיכער, אז דער שם המפורש פון דער דייטשער פירמע ווערט זיי ראטעווען, אנדערע ווידער האבן געזאגט, אויב אונדזערע עלטערן זיינען שוין נישטא, צו וואס טויג אונדז שוין אונדזער לעבן.

איך געדענק נישט גענוי די דאטע, אבער ווארשיינלעך איז עס געווען דעם

2טן סעפטעמבער 1942. וועז מיר זיינען געקומען פֿאַרנאַכט צוריק פֿון דער אַרבעט. איז שוין אונדזער לאַגער געווען אַרומגערינגלט פֿון דייטש-אוקראַינישער פּאָליציי. מען האָט אונדז נאָך געלאָזן דורכשלאָפֿן די נאַכט. אין דער פֿרי, וועז מיר האָבן גע־ וואָלט אַרויסגיין אין הויף זיך אַרומוואַשן, צוגרייטן עסן, האָבן מיר געטראָפֿן די טירן פֿאַרשלאָסן. איך בין צוגעלאָפֿן צום פענצטער, האָב איך דערזען אַרום און אַרום פּאָליציי. כ׳האָב געזאָגט שלמהן, אַז איך אַנטלויף. ער האָט גאַרנישט געענטפֿערט, נאָר ער האָט מיר דערלאַנגט אַ פּאָר בילדער פֿון זיינע עלטערן, פֿון זיך און דאָם בילדל פֿון אייך, וואָס איך שיק אייך דאָ צו.

איך האָב שטילערהייט געעפֿנט דאָם פענצטער אין בין אַרויסגעשפרונגען און אַנגעהויבן צו לויפֿן אין דער ריכטונג צום וואַלד. ביקסן־קוילן האָבן זיך צעשאָסן אין אלע זייטן, מיך נאָכגעיאָגט, איך האָב אָבער אויף גאַרנישט געקוקט און בין געלאָפֿן אין אין אָטעם. נאָך אַ שעה לויפֿן בין איך אַנגעקומען אין אַכאַוועצקער וואַלד. אויף מאָרגן האָב איך זיך דערוווסט, אַז אַלע ראַטנער זיינען אַפֿגעפירט געוואָרן אין מעל־ ניצער געטאָ און זיינען דאָרטן אומגעבראַכט געוואָרן. נאָך עטלעכע וואָכן בלאָנד־ זשענישן איבער די וועלדער בין איך אַנגעקומען צוריק אין ראַטנער געגנט; איך האָב אין די דערפֿער נאָך געטראָפֿן אַ סך יידן אַנטלאָפֿענע פון ראַטנע, צווישן זיי מיין ברודער איצען. פון דעמאָלט אָן האָט זיך אַנגעהויבן אַ נייער קאַפּיטל ליידן אין מיין לעבן.

פֿאַמיליע מיטגלידער געזעגענען ביי דעם קאָוולנער וואק־ זאל חוה פּייגעלעס און פֿאַמיליע צו איר אָפּפֿאָרן קיין אַרגענטינע.

אַ גרויסע צאָל ראָבּנער איינוווינער באַגלייטן די צוויי נ. אַמעריקאַנער ראַבּינער, ר׳ דוד פּריגעלס שוואַגערס, וועלכע קערן זיך אום אין זייער נייער היים.

אַ גרופּע יוגנטלעכע געזעגענען זיך מיט מייע וויינ־שטאָק צו איר עולה זיין קיין ישראל. עס שטייט איך וואלוויש כהן, אומגעקומען אין דער גרויסער שחיטה.

רשימה פון משפחות וואָס האָבן זיך געפונען אין ראָטנע בעת דעם אויסברוך פון דער לעצטער מלחמה

דרויי רשימות פון די ראָטנער יידישע פאָמיליעס, וואָס האָבן געלעבט אין די דרייסיקער יאָרן, זיינען דערהאַלטן געוואָרן אין דער רעדאַקציע.

מיר האָבן די אַלע דריי רשימות צוזאַמענגעגאָסן און געמאַכט איינע, וואָס נעמט אַרום אַ צאָל פון 370 נעמען פון משפחות. אָט די אַלע אויסגערעכנטע פאָמיליעס זיינען פארבליבן אין שטעטל ביזן גרויסן אומגליק, מיט אַ צוגאָב פון אַ סך דאָרפישע יידישע פאָמיליעס, וואָס די מערדער האָבן זיי אַהין געבראַכט צום אומקום. אַ סך פון זיי האָבן זיך שפעטער געראַטעוועט. די מחברים פון די ליסטעס זיינען בערל פוקס, גיטל קאנישטער און אליעזר בן יוסף גינזבארג, וועמענס פאָרוואָרט מיר גיבן דאָ.

די רעדאַקציע

דאָ וועט געבראַכט אַ רשימה פון ראָטנער פאָמיליעס, קדושים און פליטים, לויט וויַ איך געדענק זיי און לויט וווּ זיי האָבן געהאַט געווווינט אין יאָר 1930 וועַן איך האָב פאָרלאָזט ראָטנע. קען זיין, אַז אין די שפעטערדיקע יאָרן זיינען נאָך אַנדערע פאָמיליעס צוגעקומען.

איך רוף זיי אַלעמען אַן מיט זייערע נעמען, פאָמיליענאָמען. טייל מיט זייער באַשעפטיקונג און אויך אייניקע, ווי זיי זיינען מער באַקאַנט געווען, מיט אַן אַנדער צונאָמען.

די ערשטע אָקציע איז פאָרגעקומען אין י"ג אָדער י"ד אלול 1942. זייער מאַסן-קבר געפינט זיך אויפן פריכאדער באַרג, דרויי זוּאָרסט אין צפון פון ראָטנע.

דער קבר פון אַנדערע 120 קדושים געפינט זיך אויפן וועג צום דאָרף קאָמאָרָאָווע, נעבן דעם גוט פון ריין סאפאנטשיק. 38 קדושים, די סאָמע ערשטע קרבנות, ליגן אויפן ראָטנער בית-עולם.

דער פערטער מאַסן-קבר איז נעבן דעם קריסטלעכן בית-עולם ביי פראָוואָרָעווען אין הויף אויף דער זאבלאטיער גאַס.

דער מאַרק

חנה ליבערמאן
אהרן כ"ץ
אשר דרוג
דוד גרינשטיין
יצחק גרינשטיין
זכריה האַניק

מענדל פלאַצקער (דער גלייזער)
בערל קארש
אברהם פוקס
שרה פוקס
יצחק-הירש פוקס
ראָסיע פוקס
באָסיע פורער (שרה פוקס טאָכטער)
אלתר גאָלדבערג (שוחט)

יהושע בעקערמאן
זעלדע זעלצער
הינדע זעלצער
זיסיע מערין (חיים מאנילעס אייידעם)
הירשיל פאיולער (ציפוק)
חיים איציקזאן
יעקב קאנפער (קירזשנער)
ישעלוול גלייזער
נאסקע גלייזער
יעזר גלייזער
שואל האפמאן (שערער)
שרה כמעליער
אייזיק באקלער
בערקע מאגיליאנסקי
דבורה פראסמאן
לייבל גראבאוו
נעכע גינזבארג
משה גינזבארג
יאסקע זאסק
דוד שטיינגארטן
יעקב שטיינגארטן
פרוידל שאפירא
משה אוילבוים
יוסף פערעלמוטער (זיין אויידעם)
יעקב חייט
בערל בערגעל
אייזיק קאלאטשניק
חיה-שרה טעלעסאן
נחום רייסקי
יעקב חייט (קצב)
שלמה הינדיך
רויזע הינדיך
יונה יאנאוויטש
אליהו יאנאוויטש
דוד-אהרן שאפירא
ניסקע שאפירא
נטע שאפירא
יצחק שאפירא
יצחק קאהן
וואלוועש קאהן
יצחק גראבאוו
עלצע-פייגע קאנישטער
שמואל-בער קאנישטער
יאנקל קאנישטער

אהרן רויזענבוים
פישל העלד
לאה אפעל
בערל העלד (שרה-לאהם)
בערל העלד (פישלם)
אשר אליצקי
שרה בענדער
בנימין בענדער
לייבל בענדער
קיילע קאזאק
אברהם האכמאן
אלטע טייטעלבוים
יצחק-הירש קאטלער
גיטל פוגאטש און זין
חיים-דוד וואלק (שוחט)
יונה לייבמאן
שרה פראך
שמעון-בער פראך
חיים פראך
הנה-ליבע קארענמעל
פסח מערין
לאה גינגאלד
ברוינדל גאסקא
שמואל-שמחה אליצקי
אשר פערלמוטער
חיים טאפאלאווסקי (שמש)
ברכה אברך
נטע רויסקעס
אשר לעקאר
יעקב אקסעלראד
ישראל אקסעלראד
שעפטל אקסעלראד
ברוך-לייב דער באשלייגער
שמעון יאקאבזאן

הוליאנקע גאס

יצחק לארבער
אברהם געלער
זיסקע מערין
לייזער פוקס
דוד פריגעל
יעקב בערשטיין
פייוול לאנגער

חיים שיינעס
יצחק קלעפאטש
שמואל העקער
חיים וויסבלאט
אברהם וויסבלאט
יודל באקסער
זלמן קלעפאטש
וואליע לייוועגט
זעליג באקסער
אברהם־בער קאמינער
אליהו בראנשטיין
חיים קאמינער
זעליג ראקיטער
וואלף דעם טעפערס קינדער
מרדכי קליין
רחל הערצלס
אדעל כמעלער
בינע און זון העניך
מאטל פריגעל (דער שטומער)
אברהם קאוואל
ברוך־הירש באקסער
חיים פריגעל
מלכה קארפעלעס
ישראל־יאנקל חייט
נטע שאפירא
מענדל שאפירא
רייזמאן
זעליג זעמעל
מאניש זעמעל
יצחק־הירש העלד
מאטל קאהן (שוחט)
אייזיק שטיינבארג
פסח שטיינבארג
אליהו שטיינבארג
הירשל ראקיטער

יאטקע גאם

הרה־איטע זעלצער
משה זעלצער
שעפע סופר (בעקער)
אשר מילשטיין
צביה קערזשנער (קאצעבע)
וואלף מעלניק
מענדל קעסלער
בערל חייט
שלום חייט
שוואבעכע
שעפע לאנגער
בערל טערנעבליט
ישראל טערנעבליט
ישראל בענדער
וואלף וואלינסקי (טאקערס איידעם)
יצחק־הירש בארג
קריינע בארג
שבע לאנגער (שעפעס טאכטער)
דאבע רייף

שול גאם

אליהו כ"ץ
פנחס שאפיר
פנחס שיינפראכט
יעקב ליבערמאן
אביגדור סופר
יצחק־הירש ראג
ישראל גווירץ
מענדל גווירץ (ליטמאן)
ברוך דובעטשנער
איציע אהרנבע
עזריאל שליטן
בנימין פרייטאן
ליבער קארש
איצל קארש
פריידע רחל עהרליך
ישראל יענקל קאנישטער
אהרן־יהושע קאנישטער
לייבצעבע
גדליה בענדערס קינדער
העניע קוואשניק
אליעזר קוואשניק
אליעזר בראשאנקער (מלמד)
מענדל בלאט
יעקב מאליק (אליעזר מלמדס איידעם)
דוד פראסמאן
רייזל האכשטיין
וואלקאמירסקי
אליעזר גלעזר

זיסיע געלער
יעקב שוסטער (באשליגער)
יעקב פוקס (דער טערער)
ר' שלמה־טוביה פרידלענדער (דין)
אליעזר קוואשניק
הירשל בענדער

אלטע שטאט

בערל סערטשוק
לייבל שניידער
שלמה שניידער
לייבקע האכמאן
שמואל־חיים טולער
אשר קלאדנער
שמואל קוציק
אלתר־דוד קוציק
גבריאליכע
בערל קעמעלמאכער

קריוואליצע

זיסע מערין
מלכה אברך
כלוואוץ (איצי־זלמנס טאכטער)
חיים מיסטישטשער
הירשל וואלינער (בענדער)
מלכה חייט (רעטאנדע)
חיה מגידכע
נח קעטצקער (לערער)
בערל גינזבערג
מאיר טאקער
מאטיע בעניק
פיניע גראבאוו
גיטל קארש
ישעיה חייט
מנשה חייט
אברהם בעזדער
מענדל ווינטרויב
ציפע שאפיר
פייגע ווינטרויב
בתיה בראנשטיין
שמחה אליצקי
מלכה־יהודית ריכטער

מאיר חייט
יעקב חייט
ישעיה חייט
טשארנע חייט
אייזיק קאלאטשניק
משה פעלדמאן
חיים פעלדמאן
יואל ווינער
יעקב אברך
אייזיק רידער
מענדל רידער
יעקב שמואל רידער
כישקה רידער
סאסיע ראטשילד
בישה טוליער
אלקנה שעפטעל
שלמה יאנאוויטש
וואלף קעמפער
יוסף קעמפער
יודל קעמפער
אבא פוקס
משה־פסח ראזענבוים
בנימין קענפער
צפורה קענפער

קאוואלעם גאס

בתיה רויטשליד
משה רויטענבערג
ישראל רויטשילד (בתיהס זון)
פאליק חייט
לייבל טיקטינער
לאה מארדער
בנימין מארדער
הירשל מילער (פאצקער)
נחמקה פייער (אליהו קאוועלם טאכטער)

ש א מ י

וואלף ברענער
יצחק מערסיק
ישראל רויטשילד
מרדכי־לייב רויטשילד

אברהם קליין (בנציון סטעלמאכם זון)
יהודה-לייב וועלניק
מאטל טיקטינער
אברהם דרוג
אברהם גוטמאן
אברהם טערנעבליט
שמעון דרוקער
בערל גלעקעל
אשר באיאן
מאיר דער שוסטער (אשר באיאנס איידעם)
נתן מארדער
שרה מארדער
מענדל קליין
נחום קליין
מאטל קליין
יוסל סערטשוק (מאטל קליינס איידעם)
מרים מעלניק
זעליג האכשטיין

סעלעשטשע נאם

לייבל חייט
יאנקל מאגילאנסקי
יצחק חייט
חיים זאסק
אברהם באדג
לייבל ליבערמאן
שרה קוניפאס
הירשל לייזענט
ברוך רויסקעס
מלכה שטערן
דוד-לייב בענדער
איסר שטערן
פייסע גראבאוו
שמואליק גראבאוו
יצחק ארדא (פייסים איידעם)
יעקב עפעלבוים (שטעפער)
אבא פוקס
יעקב פוקס
לייבל חייט (צימעס)
מאיר קאמענעצקי (קאזאל)
ישראל-דוד עהרליך
לאה עהרליך

יהודה-לייב סענדיוק
חיה גראבאוו (חיה זוארשעווער)
פייסע טוב
חיים טוב
יאסל טוב
ישראל בענדער
אשר שאפיר
רחל קאטשאן
לוי-יצחק בענדער
פייוול בענדער
ריטע בענדער
העניע פיינטוך
אהרן פיינטוך
ישראל-דוד פיינטוך
אביגדור פיינטוך
יעקב טריאנאזי
יעקב-חיים מארקוזע
מאטל שוסטער
יוסף מארגין

מצרים נאם

אברהם טאקער
שלמה-חיים קאטלער
צביה פערעלמוטער
קלמן אסאווסקי (קצב)
מאטל רייכער (טשערקאס)
משה רייכער
אליהו ווינער
משה-מאיר ווינער
מאיר טולער
נחמן דער שוסטער
האפער (אנציליוק)
זאלף וואסערטרייגער
דוד קערזשנער (חודש)
שמעון קערזשנער
איצקע קערזשנער
משה קערזשנער
יעקב-לייב סאלאפ (בע"ג)
אברהמציק סאלאפ (בע"ג)
אהרן סאלאפ
יעקב בוימעל (חודש)
חיים-יוסל וואסערטרייגער
ראובנער

מיל גאס

יעקב פראסמאן
העניך פראסמאן
אהרן שעדראוויצקי
רחל פראסמאן
דבורה פראסמאן
צביה קאטלער
יוסל־בער (צביהם איידעם)
ניסל קאהן
אהרן־יעקב גינזבערג
יודל מערין
לייבל קופערבערג
ברוינדל קופערבערג
הירשל איידעם
בנימין בירבריער
יוסף ברוינהענדלער
זועלוול ברוינהענדלער
חיה־פיגעל קליינער (טעפערקע)
אברהם קליינער
בשה קליינער
הירש־בער בלאווושטיין
זרח האכשטיין (בע"ג)
איצל בלאווושטיין
יעקב באיאן
ישראל־איציק באיאן
פישל שוסטער
הנה זאליכעס
משה־יענקל חייט
איצל טערנעבליט
וואלף־לייב טערנעבליט
אברהם־לייב טערנעבליט
מרים עלבוים
נחום שעפטעל

ריאַשטעך לאַנדשאַפֿטיק דערמאָנען און באַוויינען זייער הייס

זאב גראבאוו (ישראל)

ראַטנע

ראַטנע,
אַזוי זע איך דיך
אין שלאָפלאָזע נעכט און אין שטורמישע חלומות.
דרוי־פֿיר גאַסן
אַ מאַרק.
צוויי כריקן
אַ טייכל ווו אַ גאַרטל
צוויי בית־עלמינם
ימים טרערן,
זיבן בתי־מדרשים
טויזנטער געבעטן.
און איך וואַנדער איבער דיר
מיין גאַנץ לעבן.
אויף דעם צופעליקן וועג, צו ריץ סאַמאַנטשיק
און פּראָכאָדער בערגל.
און זאמל דעם שטויב פון אייער לעצטן גאַנג, אין אַ בארג
און טראָג אים אויף מיינע פּלייצעס ווי אַ מצבה.
כ'זאמל יעדן טראָפּן פון אייער הייליק בלוט
אין לאָגלען — מיינע אָדערן, און עס שטורעמט אין מיר
און לאָזט נישט צורו.
כ'נעם צונויף אייער נישט כאַראַנדיקטן
געשריי
אין אַ קללה, און כ'וויים נישט אויף וועמען זי וואַרפן
אויף מענטש — צי אויף גאָט...

זאב גראַבאָוו (ישראל)

י״ג אלול ה׳תש״ג

גייען ראטנער יידן

נישט צו תשליך צו די בריקן
זיי גייען נישט אַ חתן צו דער שול פירן
און אויך נישט אַ טויטן צום לעצטן וועג באַגלייטן.
זיי גייען איינגעבוגן איינגעקאַרטשעט,
העכט אין ארבל, אינמיטן אלול.
שטייען הייזער אינגעבוגן
שטומע עדות פון דעם חורבן
מיט שויבן, אויסגעהאקטע אויגן,
ליידיק פּוסט און ווילד.
קוקט די זון פון הימל לוסטיק
חוצפהדיק זיך אויסגעפּוצט מיט שטראלן
שטייען ביימער כיי די זייטן
פונעם וועג, די קעפּ געבוגן.
פליסט דאָס טייכל כיי דעם וועג
שושקען כוואליעם אין דער שטיל:
אזויפיל יידן, ווייב און קינד,
ווהין גייען זיי אַצינד?
פליט אַ פויגל אין דער לופט
שניידט די בלויקייט אין זיג־זאגן
און פּאַרקוקט זיך מיט אַן אויגל:
נישט קיין יעגער,
נאָר אן עדה געיאָגטע יידן!
גייען זקנים, גייען פרויען מיט קינדער פון די ווינקלען,
אַלע, אַלע גייען אַצינדער.
נישט צום באַרג סיני אין דער מדבר
מקבל זיין די תורה גייען זיי,
צום פּראַכאַדער בערגל גאָר
דאָרטן צו די זאמדן — איז זייער גאַנג.
גייט ר׳ אשר לעקאָר און די באַרד די רויטע
אויף דעי ברוסט בריים צעליגט
ווי דער פלאם פון דעם נר־תמיד...
און צוויי ליכט ביי די זייטן — ביידע טעכטער,
אַרויף צום פּאַטער, אין די אויגן קוקן,
שוין זיי זוכן.

גייט ר' פישל העלד א פאַרטראכטער,
נישט אים פירט מען צו דער שחיטה,
צופט אַ האָר פון דער כאָרד דער גרויער
זוכט די גמרא זי צו באַהאלטן.
נישטאָ קיין גמרא, נישט קיין משניות
אפילו, קיין עין־יעקב
מישט ער אין זכרון געזעץ בלעטער
און וויל די האָר דאָרט פארוקן
פאַלט די האָר פון אַ האנט אַרויס
וויל ער זי פון דער ערד דערהויבן
בויגט זיך איין, פליט אַ קויל ווי אַ פויגל
מיט אַ שנאבל שפיציק
אין האַרץ זיך איינגעזוינגן...

זינגט דאָס הארץ אַ תפילה
וואָרט נאָך וואָרט דריי מאָל איבערזאָגן
בויגן קני זיך ווי צו כורעים
און ער פאַלט אין דער שטיל אַניידער...
מיט אַ שמויכל אויף די ליפן
גייט ר' מענדל ליטמאנס גאָר אינמיטן
ווי אַ תושב אַ גביר...
אָנגעלאָדן... מיט קאַרבן גלויבן
זאָל נאָר די בייזע מינוט אַריבער
און... אַ פשוטער ייד איז אויך אַ גבור.
מיט שטילע טריט ווי פון שבת דאוונען
גייט בתיה פסחס מיט בוידע טעכטער
די צעפּ פאַרפלאָכטן ווי ערב שבת
צעריסענע קליידלעך אויף די ריינע גופים גאָר חתונה מלבושים...
און זי לערנט מיט זיי ביידן
נישט קיין הלכות ליכט צינדן
נאָר זאָגן וויזוי פון דעם סידור
פון דעם קרבן מנחה איר נדן סידור
אין די ציטערנדיקע בלאסע הענט,
נישט מורא האָבן פאר דעם משחית
נאָר חבוט־הקבר

און געלייטערט ווערן ווידער...
און זיי קוקן אין אירע אויגן
און זיי גיסן נישט קיין טרערן
אויב נישט מאמע צו דער חופה
אונדז האָבטו געקענט פירן...
זיינען מיר דאָך זוכה
זיין אין גן־עדן מיט דיר צוזאמען...
גייט ר' זעליג דער מלמד
אַפּגעזאָגט די לעצטע תפילה ביי דעם עמוד,
צונויפגעפאקט אין האַרצן אַלע זמירות
אַלע תפילות אַלע שירהם

צו וואָס תפילות צו וואָס זמירות
אַז קיין יידיש אויער וועט זיי מער נישט הערן...
ר' אַלטער דער שוחט
שוין אויסגעבלאָזן די לעצטע תקיעה
נישט די טומאה צו פאַרטריבן
נאָר צו דערהויבן די עדה יידן.
די בעטערקע העניע
מיט כאַלטשיקעס פולע זשמעניעס
ס'וועט מער נישט זיין קיין ראַטנער תנאים
שוין פאַרטיילט אַלע..
נאָר דעם לעצטן פאַר דעם האַר דעם בורא עולם
אים אייניצלאדן אויף אָט־דער שמחה
צוזאמען מיט אַלע.
מאיר דער קאַוואַל

אַפּגעלערנט דאָס לעצטע קאַפּיטל
פון עין יעקב אין בוקר שטיבל
גייט און קאַוועט מיט שנוידער־שוסטערס
חיסן גלויבן
מיט וועלטער וואָס גלעטן און גלינן.
נישט ל"ג בעומר

און קינדער גייען
מיטן שאַפּיי צום פּראַכאַדער באַרג
דער הונגער איז גרויס
דער דורשט ער וואַרגט
נישט זיי בעטן, נישט זיי וויינען
אַלע גייען שטיל און זעען קיינעם
מלבושימלעך - צעפליקטע פלוגלעך,
פּנימלער, דערשראָקענע מלאכימלער
אָט הויבן זיי זיך אויף אין פלינן
(אַ זויגיקונד ביי דער ברוסט ס'האַלט זיך)
צו דער זון, צו די שטראלן וואָס גלינן...
רוקט דאָס קעפל אין זוכט
ביי דער מוטערס דאַרער ברוסט
אין עס כאַרגייט זיך אין אַ געויין
אַ קוש פאַרשטילט דאָס וויידער
שוין נישט וויים איז דער קבר.
שטייט אַ גרוב, אָפן בריים,
כאַר דער עדה צוגעגריים
נישט קיין קבר, נישט קיין גרוב
נאָר אַ מקוה
כאַר דער טבילה צום לעצטן וועג.
שפּרינגען יידן
פלינן קוילן אין דער לופט
שניידן הערצער מיט אַ פּיוק.
און דער אַלטער געלער דיין

שטייט אינמיטן אין מיט גבורה
זאָגט אַ ווידוי כּאַר זיין עדה
און ס׳פלוט אָן אַ בייזער פּוגל
מיט אַ שנאָבל שאַרף ווי חלף
און אין גרוב איז אויך דער דיין.
און דער זאמד ביי דעם גרובן
ווערט רויט פֿורפֿור
אַ פֿרוכט
כּאַר דעם קבר פֿון קדושי - השקדושים
געשטריקט פֿון יאָרן טעג און שעהן
פֿון נישט קיין אויסגעלעבטע קינדערישע יאָרן
און עס שרייט אַרויס דאָס לעצטע געבעט:
געדענק! געדענק!
נישט געבעטן קיין רחמנות
זאָל אויך קיין גרענעץ זיין צו נקמות
געדענק ראַטנע ה. ת. ש. נ.

ישראל האָניק

ראָטנע - מיין היים

. . . אזוי טרעפט אָפט ביי מיר: דערמאָנענדיק דעם נאָמען פון מיין שטעטל ראטנע, וווּ מיין היים איז געווען, דערפיל איך באַלד אין מיינע בלוטן דעם שוי־דערלעבן קאָשמאר פון אומקום. איך זע דעם מאַרק, גאסן און געסלעך, הייזער. און יידן לויפן מיט זייער געפעק. עס לויפן מאמעס מיט קינדער, מען לויפט פונקט ווי אין יענע טעג פון באַלאַגאַוויטשעס באַנדעס, ווען יידן זיינען געלאָפן זיך באַהאלטן הינטער דער שטאָט. איך געדענק דאָס פון מיינע קינדער־יאָרן, יענע שרעק פון פּחד און שרעק זיינען מיר פאַרבליבן אין זכרון.

דעמאָלט איז מען זיך געלאָפן באַהאלטן פאַר מערדערישע הענט פון וועלכע מען האָט שפעטער זיך אויסגעקויפט פאַר געלט און גאָלד און שפעטער מיט עטלעכע און צוואַנציק יאָר זיינען געקומען געלערנטע, געשולטע מערדער וואָס האָבן זיך נישט געלאָזט איבערקויפן, נאָר זיי האָבן דערפירט ביז צו די טיפע פינצטערע גריבער... דערמאָן זיך אין דיין היים, אין דיין סביבה, אין דיינע גאסן און געסלעך, אין די חדרים אין וועלכע דו האָסט געלערנט, אין טעג פון טיפן טרויער, אדער אין נעכט פון חתונות און שמחות. שבת־יום טובדיקע טעג, אין דעם רואיקן מאַרק, וואָס האָט אַ גאַנצע וואָך געווימלט מיט פויערים און סוחרים. אָן אין יום־כיפּור־דיקע טעג, פון שילן און בתי־מדרשים ביז חסידים־שטיבלעך. די גאַנצע שיל־גאָס. און געדענקט און דערמאָנט זיך אייערע מאמעס, באבעס און שוועסטערס ליכט־בענטשן ערב יום־כיפור, דאָס געווויין און געבעט פון רחמים, פאַר דעם נייעם יאָר. די ערנסטע־פּחד־שטימונג, האָט געווירקט אויף אונדזערע קינדערשע נשמות, און איז פאַרבליבן ביז היינט. יידן מיט ווייסע קיטלען — סימבאָלן פון באַהעפטן זיך מיט גייסטיקער זויבערקייט און אַלטע גרויע זיידעס, זאָגן די תפילות, און טרערן פאלן אויף די זילבערנע בערד בעת דעם אל תשליכנו לעת זקנה — מיט אויגן פייכטע, וואָס זיינען פול מיט נשמה־יתרהדיקייט. די שעהן פון נעילה אין דער וויבערישער שול ברענען מיר נאָך ביז היינט, זיערע יללות און פאַרחלשטע געווויינען בריען מיך ביז איצט.

געווען דאָרט אַ וואַלף דער וואָסער־טרעגער. דער אמתער באנטשע־שוויג פון שטעטל, אַ ייד אַ בעל־מום, מיט אַן אויסגעדרייטער האַנט, און מיט אַ פּוס וואָס האָט זיך נאָכגעשלעפט. און אזוי פלעגט ער טראָגן עמערס וואָסער אויף זיין ארעם. שטיל און הכנעהדיק־באַשיידן, זומער און ווינטער, געטראָגן, געשלעפט וואָסער. ביז דאָס וואָסער האָט פאַרשלעפט זיינעם אַ זון — די לענענדע דערציילט, אז אונד־זער היימישער שטילער טייך פריפעט, האָט אַלע יאָר געדאַרפט אַ קרבן, איז דאָס גראד אויסגעפאלן אויף וואַלף דעם וואָסער־טרעגערס זון. טראָכטטו אַמאָל וועגן צופאלן, וועגן גורל, וועגן די סודותדיקע וועגן פון לעבן און טויט דערמאָנטטו זיך גלייך דאָס געשעעניש מיט דעם דערטרונקענעם און זיין טאטן דעם וואָסער־טרעגער. זויי, וויפל דער ייד האָט איבערגעלעבט און וויפל צער דער ייד האָט ארויסגערופן מיט

זיין פּיין. אזעלכע טעג און שעהן פּארגעסן זיך נישט, אזש לויה, וואס איז ווי א ים פון צעברויזטן וויטיק קען מען נישט אויסמעקן פון זכרון.

און וואלף דער וואסער־טרעגער, האט געשעפט וואסער פון פריפעט, און געטראגן אויף זיינע אקסלען די עמערס, און יידן בני רחמנים האבן געהאט רחמנות און אים באדויערט, און ארויסגעהאלפן אין זיינע נויטן...

אין די קאלטע, ווינטערדיקע נעכט, פלעגן מיר, יוגנטלעכע מאכן „ארף" אין די גבירישע שטאלן, און צוזויפנעמען האלץ, פאר די ארעמעלייט, וואס האבן נעבעך נישט געהאט מיט וואס צו הייצן. אין אזש נאכט, טראגן מיר אביסל האלץ צו וואלף דעם וואסרטרעגער וואס האט געווויינט דערנעבן די קלאטקעס פון טייך. מיר קלאפן אן אין זיין טיר, עס דויערט אביסל, וואלף קומט ארויס און זאגט:

— כ'האב געזונ, חברה, טראגט צו עמיצן אנדערש.

די חתונה פון פייצע האניק, די טאכטער פון זכריה און יאכע האניק אין 1936. אלע אומגעקומען, דער איינציק לעבן־געבליבענער, משה האניק, אין ארגענטינע.

און מיר האבן תיכף באשלאסן, פאר זיין ענטפער בלויז, אים מארגן צו ברענגען נאך. אזעלכע נאכט־עקסקורסיעס האבן מיר געמאכט אפט, און מיט ענטוזיאזם. מיר האבן דערפילט א שליחות פון הילף... איך דערמאן זיך יענע עמאציאנעלע מאמענטן. פון די פינצטערע שבת־נעכט, ווען מיר פלעגן זוכן האלץ און איך דערמאן זיך גלייך אין דער גרויסער יידישער שריפה, אין וועלכער אלע אונדזעריקע זיינען פארברענט געווארן, אונטערגעגאנגען, און ס'איז נאר געבליבן אש... און דאס טראגישע וואלט נישטא... נישטא מער קיין יידיש לעבן אין ראטנע. מיר האבן געזוכט האלץ, אנצווואלעמען די יידישע גופים. און זיי... די וויילדע בעסטיעס, די מערדער, האבן פארברענט און פארגאזט אין אויוונס די גופים און נשמות פון אונדזער פאלק. וועל אריינגעשליידערט אין גהינום, און דערפיל מיט דעם גאנצן מהות די באדייטונג פון וואלט: נישטא. האט דען א באדייט דער זין פון לעבן. האט עפעס א באטייט

דער ווירוואר פון טאָג און נאַכט, ווען אלץ וואָס האָט דיך באַגלייט אין משך פון יאָרן, איז מער נישטאָ. אין וואַכנדיקע טעג שטייסטו אויף מיט דעם פרימאָרגן און דו גייסט זיך צו דיין טאָג-טעגלעכער ארבעט, טרעפסט אַבער, אז עס טויכט אויף אין דיין דימיון עפעס א בילדל פון דער היים פון דיין אמאָליקער סביבה, חברים און דו דערפילסט תיכף, אז דער טאָג איז שוין א פֿאַרפֿאַלענער. און עס שלעפט דיך אין תהומען פון טרויער און פֿאַרזינקט דיך אויף אַרויף. און א שווערער צער נאָגט דיר דאָס האַרץ, נאָגט און עגבערט. אין אט די שעהן פון יאוש און טרויער, באַנעמסטו די גאַנצע שוידערלעכע טראַגעדיע פון אונדזערע צייטן. שוין צום וויפלסטן מאָל, באַנעמסטו דעם זין און דו פֿאַרשטייסט קלאָר, ראַאל און לאָגיש דאָס געשעענע און מיט קלאָרער אכזריותדיקער פֿאַרשטענדלעכקייט באַנעמסטו דאָס אומפֿאַרשטענדלעכע. אזוי איז דאָס געשען!

דריי יוגנטלעכע פון רעכטס: מרדכי אברך (ישראל), אפרים קאַטלער, פירער פון „בונד" (אומגעקומען), ישראל האניק (ארגענטינע)

ביי יעדן איינעם פון אונדז ליגט פֿאַרבאַרגן דער טרויער פון דער צייט. ביי איינעם טיפער און ביי א צווייטן — תיכף אויף דער אויבערפלאַך פון געפיל. ביי פיל איז דאָס א טעגלעכע דערשיינונג, וואָס נאָגט אוים די זאפטן פון לעבן. און ברענגט כסדר פֿאַרצווייפלטע געדאנקען פון היים און היים. אונדזערע היימען האָבן אויסגעוואנדערט קיין פראכאד, און אין אַנדערע ערטער. פראכאד, געפינט זיך בלויז דריי קילאָמעטער פון שטעטל. גלייך מיט דעם שאַסיי, אויף דעם וועג קיין בריסק, געפינט זיך א קליין דערפל וואָס רופט זיך מיט דעם נאָמען. דער נאָמען האָט געקלונגען אין שטעטל, איבערהויפט ביי די קינדערלעך, ווייל אלע שפאצירן פלעגט מען מאכן אהין, אין וועלדל אויף די בערגלעך זאמד. דאָס האָט צוגעציוגן די יונגט,

און ס׳איז טאקע געווען א קאנטראסט צום שטעטל מיט אירע טיפע בלאטעס. עס דערמאנט זיך, אז אונדזערע ערשטע רייזעס אין „דער גרויסער וועלט אריין" איז געווען קיין פראכאד. איבערהויפט איז דאס געווען א שפאציר־פלאץ אין זומערדיקע חדשים, דער קלימאט פון זאמד און וואלד, איז געווען א גרויסער אונטערשייד לגבי דעם שטעטל מיט די בלאטעס און קאלוזשעס, וועלכע זיינען געווען פארשמט אין געגנט. וויפל מען זאל נישט שיטן קיין זאמד אין די גריבער, איז שטענדיק געווען פלעצער, וואס אפילו אום זומער פלעגן זיי זיך נישט אויסטריקענען, ארום סאדאווניק איז שטענדיק געווען א ים. און נישט אינמאל פלעגט טרעפן ווי די בעלי־עגלות פלעגן פארזונקען ווערן מיט זייערע פערד און וועגענער. דאן פלעגט אפהילכן איבער די גאסן און געסלעך דער וויא — און יונגע חברה פלעגן אריינ־קריכן אין בלאטעס און העלפן ארויסשטופן דעם וואגן פון זומפ, ארומפטראגן די משא פון וואגן און ביי די זייטן אויף די בריקלעך זיינען פול געווען מיט מענטשן און קינדער, וואס פלעגן באדויערן דעם בעל־עגלהס דאליע און פערדס „מזל" צוגלייך.

דער שטאט־ראט, אדער מאגיסטראט, ווי מען האט גערופן, פלעגט א גאנץ יאר שיטן פראכאדער זאמד אין די זומפן, און שטענדיק איז געווען דאס זעלבע — און נישט איין יינגל אין חדר פלעגט טראכטן פון די הויכע פראכאדער בערג וואס האבן אזוי פיל זאמד.

אין די שפעטערדיקע יארן איז דאס אויך, געווארן אונדזער שפאציר־פלאץ, צוגלייך מיט די עלטערע. די שולעס פלעגן מאכן זייערע אויספלוגן ל״ג בעומר און כ׳ תמוז, און אפטמאל זונטיק. שבת נאך מיטיק איז דער שאסיי געווען איבערפולט פון יוגנט, וואס איז געגאנגען קיין פראכאד. און אלע פלעגן זיך אריינכאפן צו נחום — דעם פראכאדער אין חויז, וואס איז געשטאנען אין צענטער פון דארף, ווער נאך א טרינק וואסער, און ווער זיך אביסל אפרוען, און זיין פרוי און קינדער האבן יעדן איינעם באדינט.

ס׳איז דארט געווען א קליין גויעלע, זייער א קליינינקער, סטאסיקל, האט מען אים גערופן, איז ער אלט געווען ביי די זעכציק יאר, ווען ער פלעגט זיך באווייזן אין שטעטל, זיינען אים די קינדער נאכגעלאפן, ווי אויף א בייז־וווגדער. ער איז געווען א שטילער און באשיידענער, מיט א דין קוויטשענדיק קולכל. קוים וואס ער האט גערעדט, אלטע יידן פלעגן זאגן, אז ס׳איז אין אים אריין א גילגול, ווייל וואס א יאר ווערט ער קלענער. און אויב אין שטעטל האט מען גערעדט פון א נייער ליבע צווישן א יינגל און א מיידל, האט מען געווסט אז אלע ליבע־אוואנטורעס פלעגן זיך שאפן אין פראכאד. אלע יוגנט־ארגאניזאציעס, וואס האבן זיך באקעמפט צוליב אידאלן און טעאריעס, פלעגן אויך קעמפן פאר בערגלעך אויף וועלכע מען האט געהאט א חזקה...

אין אט דעם דערפל פראכאד, אין די זעלבע בערגלעך און וועלדלעך, ליגט כמעט דאס גאנצע שטעטל, ווייל אהין איז געווען דער לעצטער וועג און דארט האט זיך אלץ געענדיקט, אייביק פארענדיקט... אין די בערגלעך ליגט אינגעזונקען דאס שטעטל ראטנע, מיט יוגנט און קינדער — אין די בערגלעך, ליגן באגראבן אלע טרוימען, אלע פארלאנגען זיינען דארט פארשטומט געווארן — אלע דיסקוסיעס, פון אידאלן און טעאריעס אן פארשידענע פילאסאפישע שיטות, מיט אלע מענטשלעכע וועדטן און קולטורן ליגן אין גריבער, געבליבן איז דאס קולטור־פאלק פון קאנט און שאפענהויער, פון געטא און שילער, די קאניבאלן... און אויב ליבע, טעאריעס און ראמאנטישע שטימונגען האבן נאך ביז צום היינטיקן טאג נישט דערגרייכט זייער פולן באטייט און זין, וואס דאס וואלט ליבע באנעמט, האבן די

בערגלעך און וועלדלעך געגעבן דערויף זייער ענטפער... אייביק צוזאמען אויף שטענדיק באהאפטן זיך...

ס'איז א זומערדיקער שבת-נאך-מיטיק, דער שאסיי איז פוסט, נישטא קיין יונגט וואס זאל גיין שפאצירן קיין פראסאד, מען זינגט נישט מער, נישטא מער די קלאנגען וואס פלעגן אפהילכן אין דער לופט — נישטא קיין שום באווענונג.

פויערים און פויערטעס גייען פארבי אין איילעניש די בערגלעך, א טייל שרעקן זיך עפעס, און פילן זיך מיטשולדיק, און צענדליקער אנדערע זיינען דירעקט שולדיק און טראגן זייער מאדד-צייכן אויף זייער געווישן. נחום דער פראסאדערס הויז שטייט אויף דעם פלאץ, אבער ער מיט זיין פרוי און קינדער זיינען אין די בערגלעך — ס'איז שטיל און רואיק אויף די בערגלעך פון פראסאד.

אריבערגייענדיק די קלאטקעס פון טייך, אזא שמאל און לענגלעך בריקל, צו דער גארבארניע, אין בלויז אייניקע מינוטן וועג, האט זיך אנגעהויבן די גרויסע לאנקע

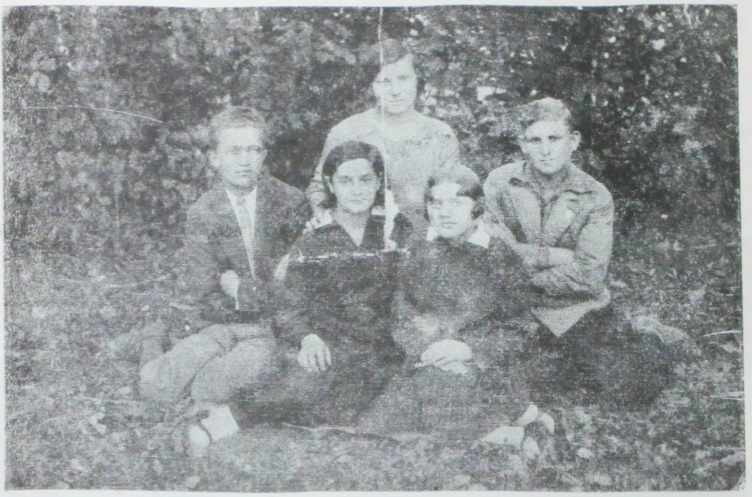
דער השומר הצעיר אין 1929

פון גראזן, וואס מען האט גערופן רעזקעס, וואס דער נאמען באטייט, האבן מיר ניט געוווסט. א גרויס שטיק פעלד אומעגדלעך ווייט, מיט שיינע גרויסע גראזן, אום זומער פלעגט דארט טעגלעך, גייען חברה מיט די ביכער אונטער די ארעמס, צו די רעזקעס, און דארטן שעהנווייז ליגן און לייענען, שטענדיק איז מען געווען אויף די גראזן און זיך פארטיפט אין א בוך.

דאס ליבסטע און רואיקסטע פלאץ איז געווען די רחבותדיקע רעזקעס — ליגנדיק אין די טיפע גראזן, האט מען ווי זיך באהעפט מיט דער נאטור, און אין אירע אינ-געוויידן ארייגעבליקט — און זיך פארטיפט אין דער שטילער אומעגדלעכער שטיל-קייט. דער הימל איז געווען לויטער, מיט א זון וואס האט געשטראלט און ארייננע-

בראַכט ווערעמקייט און שטימונג אין פאַרבינדערטע יוגנטלעכע הערצער. אהין פלעגט קומען די רעזיגנירטע יוגנט, ווען האָט געטרוימט, און געלעבט מיט גרויסע האָפענונגען פון אידעאלן און רעוואָלוציעס, אז עס וועט אינגיכן קומען אַן ענדע צו דער בייזווילקער און שלעכטער אַרדענונג פון דער וועלט...

יעדעס בוך וואָס מען האָט דאַרט געליינט, האָט זיך אויסגעווישן, אז אַ סך וויכטיקע פראַבלעמען זיינען געווארן קלאָר און פאַרשטענדלעך, און אויב מען האָט באַדארפט אַ וויכטיק ווערק שטודירן, בכדי בעסער צו פאַרשטיין, פלעגן מיר פאַרמירן לייען־קרייזן — לייענען און דיסקוטירן. און וואָס האָט מען נישט געלייענט. עם דערמאָנט זיך אַן אינדרוק און ווירקונג פון יענער צייט — אַרציבאשעווס „סאַנין", וועלכעס מיר האָבן אינגעשלונגען אין אַ האַלבן טאָג. מיר זיינען געווען גוואַלדיק

דער ועד החלוץ הצעיר 1930: פון רעכטס: שמחה לעקאר (ישראל); בתיה חייט, מיה ווינישטאָק (ישראל), ישראל האָניק (ארגענטינע); שטייענדיק: טשאַרנע גרינשטיין (ישראל)

באַגייסטערט פון ווערק און פאַרצווייפלונג - שטימונגען האָבן זיך דערוועקט ביי אַ טייל פון אונדז, לאנג איז דאָס געווען די טעמע פון אונדזער געשפרעך. ס'זיינען געווען חברה, וואָס האָבן געמאַכט צווויי טורנעס אויף די רעזקעס, אינדערפרי און בייטאָג. און נישט איינמאָל פלעגט טרעפן, אז מען איז געשמאַק אנטשלאָפן געווארן מיט דעם בוך אין דער האנט. וועג דו גיסט נאָר אַ טראַכט, נאָך צוואנציק יאָר פון יענע צייטן, און כאַפסט אַ בליק אין תהום פון נישטאָ, פילסטו זיך ווי יענער יתום אויף דער וועלט, וואָס וויל זיך באַהעפטן מיט זיין צער און לעבן אין דעם טרויעריקן געמיט, פון יענע צייטן טעג און נעכט.

אין קאַלטע וווינטערדיקע שבט־נעכט, וועו דער פראַסט האָט געברענט, פלעגן מיר, חברה, ממש לויפן אין לאָקאל ארויין, יעדער אין זיין ארגאניזאציע, מען האָט קוים דערצויגן ביזן אוונט, וואָס פאר אַנדערע ארבעטן זיינען דען געווען? און עם

דערמאנט זיך אן עפיזאד פון יענע יאָרן. אין אונדזער לאָקאל פון החלוץ־הצעיר איז געווען ביי יאָסעלע רייצעס אין שטוב, דאָרטן האָבן מיר געהאט א קליין צימערל, ווו מיר פלעגן אלע אוונט קומען, און לערנען און לייענען. דער חבר מ. אברוך (היינט אין ישראל) האָט מיט אונדז געלערנט „במסדה" פון י. למדן, אז ס'איז געווען קאלט איז איבעריק צו דערמאָנען אָבער די פאָעמע האָט געווירקט ווי מיט איר פייער, וואָס שניידט רויע שטיקער פלייש פון דער צעקראָכענער און צעיאָרענער וועלט, מיט אירע רעכטן און געזעצן.

ערשט היינט איז מיר די פאָעמע פארשטענדלעכער געוואָרן, ווי קלאָר זי איז פאר אונדזער פאָלק.

איינמאָל אין אזא נאכט, און ביי דער באמת ערנסטער לעקציע, ווי מיר זיינען אזוי געווען פארטאָן אונטער דער ווירקונג פון מחבר, האָט עמעץ אָנגעקלאפט אין

א גרופע יוגנטלעכע געזעגענען ישראל האניק צו זיין אוועקפאָרן קיין ארגענטינע

טירל און עס מיט שטורעם געעפנט, ס'איז געווען דער פאָליציאנט ווילטשיק, א בא־קאנטע פיגור אין שטעטל, א וואָרעם־מענטש, ווייל מען האָט זיך נישט געקענט פאר־שטעלן מיט אים. אין דעם אויגנבליק ווי ער איז אריין, האָט מען אויסגעלאָשן דעם לאָמפּ, און מיר זיינען אלע אין דרויסן און זיך צעלאָפן אין פארשידענע גע־לער. מאָנאָטן לאָנג האָבן מיר אים אויסגעמיטן, און יאָסעלע רייצעס, פלעגט דערצייל אז ער פרעגט זיך נאָך אויף אונדז. דערפאר האָבן מיר זיך אריבערגעצויגן אין א צוויט צימערל... און די שרעק האָט אונדז באגלייט. א טייל האָבן אויפגעהערט צו־קומען, לאנגע חדשים זיינען פארבי ביז מיר האָבן זיך אויפסניי ארגאניזירט...

ס'איז אין די שפעטע נאכט שוין נאָך דער לעצטער געזעגענונג־מסיבה פאר מיר, מיר גייען איילנדיק אהיים, א פאָר חברים און איך פיל שוין, אז די טע: אדער שהן, דערנענטערן זיך. און שוין, נאָך צוואנציק יאָר זיין אין שטעטל, וועל איך עס פארלאָזן, און טאקע אויף שטענדיק, כ'האָב דאָס געפילט אינטואיטיוו...

מיט א מאַדנעם סיסטעם, האָט געארבעט מיין געדאנק יעדע וויכטיקע זאך צו זען נאָך א מאָל און באַטראכטן, זי איינזאפן אין זכרון און געדענקען, דער עיקר געדענקען אויף אייביק. מיר גייען א גרופּע חברים מיט מיר צו די ביידע בית עולמס, איך קוק אויף מצבות שעהנווייז, שטיי ביי אלטע קברים און קוק אויף דעם פעלד — עס געדענקט זיך אזוי פריש אין זכרון די לעצטע טעג אין שטעטל. כ׳האָב געוואָלט פֿרײנבליקן טיף אין מיטנעמען עס אלם אַנדענק, יעדעס הויז און גאַסל, יעדן מענטש און חבר. כ׳האָב דערפילט א מאַדנע ליבשאפט צו אַלין, וואָס די שׂהן זײַנען אונטער, אלין טיערער זיינען געווען די לעצטע מינוטן. די לעצטע נאַכט, א חבר באַגלייט מיך איבער דעם שטעטל, איך גיי פון הויז צו הויז זיך געזעגענען, די נערוון זיינען רואיק, איך באַטראכט מיין גורל אלם וואנדערער. אין אונדזער הויז איז פול מיט פרײַנט, חברים, א גאַנצע נאַכט קומען מענטשן ברענגען גרוסן, פאַר זייערע משפחות, איך מייד אויס די טרערן מיט מיינע בליקן, מיינע משפחה־מיטגלידער, באזונדערס מיט מיין טאַטע־מאמע, איך ציטער אז זיי זאַלן זיך נישט צוזאמענטרעפן, וויל כ׳וויים און באַנעם זייער צער. די מאמע וויינט שוין.

— פֿאַרוואָס וויינסטו, מאמע? — פֿרעג איך ערנסט; און אלע צוזאמען וויינען. איך גיי ספּעציעל אַרום מיט די חברים אין גאַס, מיר גייען אייליענדיק, איך שלינג מיט דער נאַכט־פינצטערניש יעדעס הויז אין זכרון, דער עיקר דעם מאַרק. מיר גייען, די וואַליזעס און געפּעק טראָגט מען, כמעט דאָס גאַנצע שטעטל באַגלייט מיך צום אויטאָ, און אָט שטיי איך אַרום דוד אהרנס הויז. מיט אַמאָל האָב איך זיך אויסגעדרייט, און געגעבן דעם לעצטן בליק אויף מיין היים, אויף ראטנע און צוזאמענגעבראַכענע פּאַלן אויף מיר בריידער און שוועסטער, טאַטע און מאמע, חברים און פריינט, זיי פאלן אויף מיר, און העננען זיך אַן, איך וויער זיך אין געוויין עס שטיקט מיר אין האלדז, שאַכנע פון אויטאָ שרייט שוין און לאָזט אין גאַנג די מאשין, דער אויטאָ רירט אן וועדט מיט מיר פאַרשוונדן.

* * *

נישטאָ דער טאַטע, נישטאָ די מאמע, ביידע האָבן געהאט די זכיה צו שטאַרבן מיט זייער נאַטירלעכן טויט — אַבער מיינע יונגע שוועסטער און בריידער און ליבע חברים זיינען ערגעץ אין פראַכאַדער בערגלעך פאַרשניטן געוואָרן...

לעאָן גינזבערג

נעוועו אמאל אַ שטעטל ראָטנע

דער גרויסער אומגליק וואָס האָט געטראָפן די יידישע מאסן אין אייראָפּע, האָט אויך נישט אויסגעמיטן דאָס שטעטל ראָטנע, וואָלינער גובערניע. דער דאָרטיקער יידישער ישוב וואָס האָט געציילט 500 משפּחות און עקזיסטירט הונדערטער יאָרן, איז אין גאנצן אָפּגעווישט געוואָרן. דאָס שטעטל האָט פּאָר איר עקזיסטענץ שוין אדורכגעמאַכט אַ גרויסע שחיטה, אין דער צייט פון כמעלניצקים פּאָגראָמען, און עס האָבן זיך דאָרט איינצעלנע משפּחות זיך געראטעוועט, דאָך האָבן זיי זיך צוריקגעקערט און אָנגעהויבן אויפדאָסניי אויפבויען וואָס די רוצחים האָבן חרוב געמאַכט, און האָבן באָווויזן, אויפבויען די אַלע אינסטיטוציעס וואָס אַ יידישער ישוב פאָדערט.

אַזוי אָרום איז דאָס שטעטל צוריק אויפגעריכט געוואָרן און אַ נאָרמאַל יידיש לעבן האָט אָנגעפאנגען פונקציאָנירן. עס איז אויפגעבויט געוואָרן אַ פּראַכטפולע שול מיט די שענסטע קינסטלעכע שניצערייען. רעגירונג פּאָרשטייער און רייזנדע פלעגן קומען באָוווונדערן די מאלעריין און שניצערייען פון דער שול. היינט די אנדערע בתי־מדרשים און סתם חסידים שטיבלעך, און הקדשים וואָס דאָס איז געווען ספּעציעל פּאָר היימלאָזע אורחים וואָס זוכן אַ פּלאַץ איבערצונעכטיקן. אין

א גרופּע יוגנטלעכע: דער ערשטער פון לינקס לייזער גינזבורג (היינט אין נ. אמעריקע)

אלגעמיין איז דאָס שטעטעלע געווען א משפחה געזינדל וואָס יעדערער האָט גע־וווסט וואָס ביים צווייטן טוט זיך, און געווען איז טריישאפט פון איינעם צום אַנדערן, איז געווען א שמחה האָבן אַלע זיך באַטיליקט, חלילה, אן אומגליק, איז דער אומגליק געווען אַלעמענס.

אין דעם שטעטלשן פּנקס זיינען פאַרצייכנט געווארן פאַרשידענע מינהגים וואָס זיינען געווען איינגעפירט. דאָס שטעטל האָט געהאַט א סך רבֿיים־שטיבלעך, פון די טריסקער, ניסכיזשער, קאַברינער, ריזשינער און סטאַלינער. דער יום־טוב וואָס אין שטעטל איז געווארן וועג א רבי איז אויף א שבת געקומען. די חסידים פלעגן אַרויספאָרן מיט פערד און וועגענער באַגעגענען דעם רבין, און די טאַנצערייען א גאַנצן שבת נישט אויפגעהערט. ספּעציעל שבת צו־נאַכט ביי דער מלוה מלכה. יידן אין שטעטל האָבן געלעבט פון מסחר, תבואה, און וועלדער. קיין גבירים זיינען נישט געווען, און אויב עמיצער איז שוין געווען ביכולת צו געבן א גרויסן נדן זיין טאַכטער, האָט מען געזאָגט, אז ער פאַרמאָגט א סך געלט. אָבער דערפאַר זיינען געווען בעלי־בתישע יידן וואָס האָבן יום ולילה תורה געלערנט, און די בעלי־מלאכה פון שטעטל זיינען געווען גאַנץ פרומע יידן וואָס האָבן געקאָנט לערנען א גוטן פּרק משניות.

ווי פריילעך און יום־טובדיק דאָס איז געווען, ווען שמחת־תורה פלעגט קומען און די יידן פלעגן מיט גרויס התלהבות, מיט יראת הכבוד ארויסצוויזן די פריידּ מיט דער תורה. דאָס האָט אזוי זיך געצויגן בין די יאָרן 1910. 1918, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דאָס שטעטל אַפּגעברענט געווארן און די יידן פון שטעטל וואָס האָבן זיך אַלס פליכטלינגען צוריקגעקערט, האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן אויפבויען דאָס חרובע שטעטל מיט דעם בטחון און האָפענונג. מיט שטיצע פון אַמעריקאַנער קרובים, און מיט דער גרינדונג פון א יידישער פאַלקס־באַנק, וואָס דער דזשאָינט האָט מיטגעהאָלפן, אויפגעשטעלט א נאַרמאל יידיש לעבן. געזונ פּרנסה איז נישט געווען, ווייל די פּוילישע רעגירונג איז נישט געווען פאַראינטערעסירט, אז דער יידישער האַנדל זאָל זיך אנטוויקלען, האָט אָנגעהויבן א סיסטעמאַטישע דיסקרימי־נאַציע קעגן יידן, און ביסלעכווייז איז דער ייד פרויסגעשטויסן געווארן פון זיינע עקאָנאָמישע פאָזיציעס.

אזוי ארום האָט דער יונגטלעכער עלעמענט אָנגעהויבן וועלן אומרואיק נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייטן צו קענען זיך ווי עס איז עטאַבלירן, און אדאנק דעם וואָס עס איז אַראָפגעקומען פון פינסק א לערער ה' נח קעצקער, וואָס איז דרך־אגב געווען דעם פאַרשטאַרבענעם גרינדער פון הבימה נחום צמח'ס א חבר, און האָט נאָך א סך מי געהאָלפן די יונגט פון שטעטל צו באַקומען א מאַדערנע נאַציא־נאלע דערציאונג, וואָס האָט געגעבן דער יונגט אן אינהאַלט און אן אידעאל אין לעבן.

אין דעם שטעטל האָט זיך במשך דער צייט אַרגאַניזירט 2 מאַדערנע שולן, תלמוד תורהס, אַרגאַניזאַציעס פון אַלע ציוניסטישע ריכטונגען, און עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס עמיגרירן, מאַנכע אין דרום־אַמעריקאַנער לענדער, ספּעציעל אין אַרגענטינע וואָס ציילט קרוב צו 300 נפשות פון שטעטל, און אין ארץ־ישראל 60 נפשות, וואָס מאַנכע פאַרנעמען אן אָנגעזעענעם אָרט אין א"י אַרבעטער לעבן.

עס איז כדאי צו באַמערקן דאָס אין די אומרועו אין א"י אין 1936, איז א ראַטנער בחור, אברהם גראָבאָוו דערמאָרדעט געווארן דורך אַראַבער, און די א"י־פּרעסע האָט אים א סך פּלאץ געווידמעט. חוץ וואָס ער האָט אליין געשריבן אין דער פּרעסע, איז ער געווען אין פּוילן דער ענעראל סעקרעטאַר פון החלוץ הצעיר. אזוי איז זיך געגאנגען דאָס לעבן פון א פּשוט יידיש שטעטל אין וואַלינער

גובערניע. די יידן אין שטעטל האבן קיינמאל קיין גוטס נישט געהאט, אבער שטענדיק געהאט בטחון, געהאפט, אז זיי ליידן, אבער די קינדער וועט געווים זיין בעסער. אזוי האט עס זיך געצויגן פאר דורות, ביז דער גרויסער אומגליק איז געקומען און האט דעם יידישן ישוב פון שטעטלע ראטנע אפגעווישט, און 2.500 נפשות אין קאלטן בלוט אומגעבראכט. אויסטועגדיק אלע נאקעט, האבן די דייטשע מערדער מיט די אוקראינישע ארויסהעלפער געצוונגען די אומגליקלעכע קרבנות גיין אין א קאנאווע וואס איז געווען 30 סענטימעטער בריים און 2 מעטער טיף און 100 מעטער לאנג און מיט מאשין ביקסן זיי אלע פארניכטעט. פון דעם גאנצן יידישן שטעטל, זיינען פיר מאסן קברים געבליבן.

א גרופע יוגנטלעכע פון החלוץ הצעיר; נומער 12 — אליעזר גינזבארג

קוים עטלעכע און פופציק מענטשן האבן זיך געראטעוועט, א דאנק דעם וואס זיי זיינען געווען פארטיזאנען. דאס בלוט גלייווערט, ווען מען דערמאנט זיך, אז ס'שוין נישטא נאך וועמען צו בענקען און א וואלד פון טרייסט צו באקומען. עס איז כדאי צו באמערקן, אז איינער פון די פארטיזאנער האט ווי ער שרייבט, זיך טיילווייז נוקם געווען.

„כ'האב — שרייבט ער — מיט מיינע דארע קליינע הענט 42 דייטשן דערהרגעט, חוץ ארסענאלן און בריקן פארניכטעט, ער האט באקומען א מעדאל פון דער סאוועטן-מאכט פאר בראווקייט. עס ווילט זיך זאגן צו די אלע לאנדסלייט ווו נאר זיי געפינען זיך אין דער בריטער אמעריקע און אין אנדערע לענדער, פארגעסט נישט דעם אנדענק פון די קדושים און פלאנצט איין דעם געפיל פון עקל צו די אלע רוצחים וואס האבן אומגעבראכט אונזערע ליבע און טייערע אין די הערצער פון אייערע קינדער. און מיר וועלן האפן, אז די האנט פון גערעכטיקייט וועט באצאלן די וואס האבן דעם אומגליק געבראכט.

1 („דער אמעריקאנער", 28 דעצעמבער 1945)

שמואל גאָלדמאַן (ישראל)

ווו זענט איר?

צום אָנדענק מיין פּאָטער שמאי, מיין מוטער ברײַנדל,
ברודער אהרן און שוועסטער שיינדל — דערמאָרדעט
געוואָרן דורך די נאַציס און מיטהעלפער רוצחים.

ווו זײַנען אייערע קברים, טייערע טאַטע־מאמע? אין וועלכן
גרויליקן טאָג — פון יענער שוידערלעכער צייט — זײַנען פֿאַרלאָשן
געוואָרן אייערע לעבנס? צי זענט איר דערמאָרדעט געוואָרן אין
קרימער געטאָ, צי אויף וויטעס פֿאַרוואָגלטע פֿעלדער? ווער קען
אנטפּלעקן פֿאַר מיינע אויגן דעם הויליקן פֿאַרכטיקן אָרט?
מיין גייסט אין נשמה איז מיט זיי תמיד באהאפטן, ווו זענט איר? — —

החלוץ הצעיר אין 1929 — אויפן בילד דער ערשטער פון דער ערשטער רײַ לינקס,
שמואל גאָלדמאַן

מיין ברודער און שוועסטער זיינען געפאלן אין די געדיכטע וועלדער פון זאבראדיע. מ׳האָט כּמעט אַז מ׳האָט זיי גאָר נישט געזען אין די וועלדער באַוואָפנט מיט געווער. מיין העלדישער דרייסטער ברודער איז דערמאָרדעט געווָארן צו 23 יאָר. מיין שוועסטער, די מוזינקע, אַ צעבליטע שיינקייט, צו 17 יאָר איז זי דערהרגעט געווָארן.

גאָט! צי האָסטו געזומען נקמה פון זייערע מערדער, איידער מיינע טייערע האָבן אַוועקגעגעבן זייערע לויטערע נשמות? כ׳וועל שוין קיינמאָל נישט וויסן ווו איז אייער קבר, און אין וועלכן טאָג איר זענט געפאלן אין שלאַכט — —

איך בין איינער אליין געבליבן פון פינף אין דער משפחה, פאַריתומט פון טאַטע־מאמע, פון ברודער אין שוועסטער. אן איבערבלייב פון אַ פיל פאַרצווייגטע פאַרוואָרצלטע משפחה, אַ משפחה פון תורה־לערנער און אַפּהיטער פון מצוות, קאַרלינער חסידים, געטריי צו די ווערטן פון איינגעווָארצלטן חסידות. אַ משפחה פון יידן למדנים, וואָס האָבן אויך אין זיך איינגעזאמלט וועלטיש שיינקייט און גוטסקייט, זיינען משפּיע געווָארן פון גראדקייט אין לעבן. און אַלץ איז שוין מער נישטאָ, אויסגעריסן געווָארן מיטן ווָארצל!

איך האָב זיך מיט זיי געזעגנט דעם 23טן אָקטאָבער 1933 ווען איך האָב זיך געלאָזט אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. דעם לעצטן מאָל האָב איך זיי דעמאָלט געזען. געהאָפט זיך טרעפן מיט זיי דאָ אין לאנד. דאָס שטרעבן און בענקען צום לאנד האָט זיך אויסגעדריקט אין די פיל בריוו וואָס מיר האָבן זיך דורכגעשריבן, אָבער די צייט האָט נישט פאַרווירקלעכט די חלומות צו וועלכע מ׳האָט געשטרעבט. צוליב געוויסע סיבות האָט מען די נסיעה אָפּגעלייגט אויף שפּעטער. און ווער האָט זיך דעמאָלט געקענט פאָרשטעלן, אַז עס דערנענטערט זיך דער קוף פון פּוילישן יידנטום, און אַז אַ פייער ברענט שוין די ערד אונטער זייערע טריט? — —

— — און מיטאמאָל האָבן מיר דערזען אונדזער פאָלק מיט דער גאַנצער גרויזאמקייט. בלוטיקע כוואליעס פון שחיטות האָבן פאַרפלייצט און פאַרגאָסן, אויך די הייליקע קהלה ראַטנא. אַלץ איז צעשטערט, אויסגעריסן און פאַרטילקט. אונדזערע קדושים זיינען אין די המונים געפיניקט און דערמאָרדעט געווָארן און מיטן העלן טאָג, אונטער דער שטראַלנדיקער זון — —

„השמש זרחה,
השיטה פרחה
והשוחט שחט

נאָר יחידים זיינען איבערגעבליבן פון דעם מיליאָנענדיקן מאַסן־מאָרד, פאַריתומט און פאַרצוקט און געשריי צו דער וועלט: צוליב וואָס און פאַרוואָס?

גוטער, טייערער טאטע, אידעלער גייסט מיט שארפן מוח און קלאָרן
געדאנק. איך וועל שוין מער נישט הערן דיין שטיל וואָס האָט באַרואיקט אין
פאַרווירגט. ס׳איז געשלאָסן אויף תמיד דיין בליק וואָס האָט דערנענטערט
אן באַהארצט. ווי פיינלעך מיר איז וואָס איך האָב זיך מיט דיר צעשיידט
אזוי יונג און נישט באַווייזן גענוג זיך זעטיקן פון דיינע וווּנדערלעכע
קוואלן.

— — אן איך וועל שוין מער נישט זען דעם אדעלזיקן פנים
פון מיין מאמען, דורכגעלויכטן מיט טרויער אויף אירע
אַוועקגעקומענע קלייניע קינדער פון אַמאָל. איר שלאנקער גוף
האָט זיך געבויגן פון ציטער און זאָרג פאַר די לעבנגעבליבענע
קינדער, פאַר זייער דערציאונג אן גלויק. ווי שטאַרק איז געווען
דיין ווילן צו קומען אין לאנד אן זיין מיט אונדז צוזאמען.
צו האָסטו געאנט דעם חלק וואָס האָט געפאַלן איבער אייערע קעפ?

טייערער ברודער אן שוועסטער! פאַר אייער מסירת נפש
און גמטרישאַפט צו די עלטערן, וועל איך אייך אייביק טראָגן
מיט קדושה אין האַרצן, אייביק וועל איך זיין באַהאפטן מיט
אייערע קריסטאל־ריינע נשמות — —

(תל־אביב, אקטאָבער 1952)

ישראל האגיר

א לעבן וואס איז אויסן און מער נישטא

געהיליקט מיינע ליבע שוועסטער און ברידער, אין די טעג פון שוידערלעכן אומקום.

מיר זיינען געקומען פון יזכור־אקט, נאך דעם געווען עס שטעטל יידן. מיר ביידע, אלטע חברים האבן גארנישט געדענקט.

בילדער און געשטאלטן זיינען אויפגעשוומען: היים, חברים, פרייליכע טעג און נעכט, יוגנט־חלומות, וואס האבן זיך אמאל געווענדט.

דער גראטעווטער לאנדסמאן שילדערט אלע אינצעלהייטן פון אומקום און פארניכטונג, אלע גרויליקע טויטן, און ווו, אויף וועלכע פלעצער עס געפינען זיך די דערמארדעטע. אזוי דערציילט ער מיט א גוואלדיק מערקווירדיקער רואיקייט: „איר מוזט אלין וויסן". און אט זיינען מיר אלע דא, נישט אין קיין שיל, נאר ביי די גרי־בער, אין די רוצחים ווארפן אייערע קינדערלעך אין טיפן תהום, און עס הילכט דאס שיסערייַ פון פארשייַדענע מינים געווער.

איר מוזט עס פילן, געדענקען ווי איך, אין אלע טעג פון נעכט פון אייער לעבן, פונקט ווי איך, זענט איר אויך געווען ביי די גרויסע גריבער, און אויב מיר זיינען אלע גראטעווטע געווארן, איז דאס צו פארדאנקען דעם צופאל, געווים דעם צופאל, מיר מוזן געדענקען, ווייל דאס איז געווען דער פארלאנג פון אייערע ליבסטע און טייערסטע.

איך קום פון די גריבער, דארטן זיינען פארבליבן מיינע קינדער, און ברידער און שוועסטער, איך שטיי דא פאר אייך און דערציל אין פשוטע ווערטער דעם :רויל. און אין געדאנק און זכרון, גיי איך איצט דורך דעם טויטן וועג, לענג־אויס דעם מארק, און שטעלט אייך פאר די גהינומדיקע פראצעסיע, ווי עס גייט דאס נאנצע שטעטל, אלט און יונג, און יוגנטלעכע און קינדערלעך, דעם טויט אנטקעגן...

נאך דער געגארטער באפרייאונג, בין איך צו די גריבער :געגאנגען, און דארטן אויפסניי דורכגעלעבט די שוידערלעכע סצענע, און אויסגעבראכן אין א יאמער־לעכן געווין. שעהן בין איך געלעגן אויף די קברים, ביז איך בין ווייטער געלאפן, ווי אווילדע פארצווייפלטע חיה, געלאפן צו אייך.

און ביז היינט, האב איך נישט געפונען קיין מנוחה. איך וועל אזוי כסדר לויפן איבער ימען און לענדער.

און דעם גרויסן פארק־גארטן פון שטעטל, דארטן איז דאס פלאץ פון די גריבער, אויף די זעלבע פלעצער זענט איר אין זומערדיקע שבתדיקע טעג געגאנגען שפא־צירן מיט אייערע מיידלעך. דארטן האט מען כסדר דיסקוטירט און דארטן פלעגט מען לייענען ביכער און חלומות געווענדט פון א שענערער, גערעכטערער וועלט. דארטן ליגן אלע, אלץ איז איינגעזונקען אין תהום, מיט די חלומות צוזאמען...

ער האט לאנג גערעדט און דערציילט און אלע האבן זיך געפילט ווי פאר־שעמט, און געפילט זיך שולדיק, צוליב די זאטע יארן, אין צייט פון זייער טרויעריקן חורבן . . .

ס'איז האַסטיק צוגעפאלן די נאַכט, ווען מיר זיינען געקומען אין וועלוולם איינזאם צימערל: וועלוול האַט אָפּגעזוכט זיין אלבום, וואָס איז פול מיט הונדערטער בילדער. מיר האָבן זאַלבע צוויייט, געגומען קוקן און זען די בילדער. אויף דעם שער־בלאַט, איז אָנגעשריבן א שטימונגספולע פראזע: „צו דעם אייביקן אָנדענק, פאר דעם חבר, וואָס פאַרלאָזט דאָס שטעטל". אונטערגעשריבן פון א גרויסער צאָל חברים.

פאַמעלעך און מיט האַלב פאַרטרערטע אויגן, מישן מיר די בילדער און מיר זען באַשיינפערלעך דעם טייערן ליבן נעכטן פון אונדזערע הייטען, אין אַלע זיינע פאַרמען און ניואנסן, וואָס דאָס לעבן פאַרמאָגט, דאָס לעבן וואָס האַט זיך אזוי האַסטיק פאַרענדיקט, אויף שטענדיק...

א גרופּע יוגנטלעכע שיפן זיך אויפן טייך פריפעט, פון רעכטס: ח. איידעס (ארגענטינע), מ. קאנישטער (אומגעקומען), מ. ח. פוקס (ארגענטינע), בערל האַניק (אומגעקומען), (א מאַציעווער אומבאַקאַנט); און משה האַניק (אין ארגענטינע)

אָט איז מיין גאַנצע משפחה, אַלע צוזאמען, אויף דער שוועסטערס התונה. די גאַר אלטיטשקע באבע, זיצט אין דער מיט, ארומגערינגלט מיט אייניקלעך, און מחותנים. אַלין איז פריילעך, אין א שמחה־שטימונג, ווער קען דען אָפּשאצן יענע מינוטן פון נחת און פרייד? די דאטע איז 1938.

אָט זיינען מיר אויך אין דער מיט, צווישן א גאַנצער חברה, אויף צוויי שיפלעך, אויף אונדזער היימישן טייך פריפעט, יינגלעך און מיידלעך. זעליק שפּילט אויף דער מאַנדאָלינע און אהרן־יאנקל אויף א פידל, מיידלעך זינגען לידער, פון ליבע, און רעוואָלוציע, און אויך נאציאָנאלע באפרייאונגס־לידער מיט צעשטראלטע פנימער אין די זאַרגלאָזע טעג...

אַנגעפילט דעם גאַנצן סטעפּ און געהערט מיט די האַרציקע טענער, און מיר שיפן זיך אויפן טייכל, און מאַכן אַלערליי קונצן, און געווטן, און מען יאָגט זיך אין שנעלקיט. איז ווו־זשע די באַרימטע כאליאסטרע חברה טרוימער? א, איך געדענק זיי אין די זומערדיקע נעכט, די לאַנגע שפּאַצירן, אין די ווינטערדיקע, ווייסע קאַלטע נעכט מיט די לאַנגע טעאַרטישע דיסקוסיעס און סקעפּטישע פּעסימיסטישע שלוסן. און טרוימער... ווי האָט זיך געענדיקט זייער געזאַנג, וואָס האָט אַנגעפילט דעם חלל, און אַנגעפילט מיט פרייד און לעבנס לוסט... נישטאָ מער די צאַרטע אויסגע־בענקטע געפילן און טרוימען, ס׳האָט זיך אַפּגעהאַקט, פּאַרשטומט געוואָרן אויף אלע צייטן.

יידן גייען צו תשליך, די גאַנצע גאַס איז פול, א פרידלעכע רעליגיעזע מאַני־פעסטאַציע צו גאָט, און אָט שטייען זיי ביי דעם ברעג פון טייך, זאָגן און קוקן, אויף די שטענדיקע כוואליעס וואָס שטראָמען און יאָגן.

בילדער פון פּאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס, אין די צענדליקער יוגנטלעכע און על־טערע, אַרבעטער פּאַרטייען און סוחרים פּאַרייגען, שטעטלדיקע כלי־זמרים און בעלי־עגלות, די תרבות שולע מיט אירע לערער און די הונדערטער תלמידים, קינדער מיט זייערע צאַרטע באַגריפן און חלומות וואָס האָבן דורכגעלעבט אַלע גרויל און וואַקאַנאַליעס. טייערע העלדישע חברה פון שטעטל, דער שטאָלץ פון דער יוגנט, פון זייער גייסט און אידעאַל־אויסדויער, געזעסן אין פּאַרשידענע טורמעס, אין דעם נייעם פּאַרמלחמהדיקן פּוילן. און יאָרן לאַנג געגאַנגען זייער וועג, פון קאַמף, פון אַפּענעם רעוואָלוציאָנערן קאַמף און איצט איז שוין נאָך אַלעמען... צער און אויפ־ברויז קעגן דער וועלטס אכזריות.

מיר האָבן אויפגעהויבן די אויגן, און זיך אַנגעטראָפן מיט די בליקן פון מאַטע־מאַמע, וועמענס בילדער זיינען געהאַנגען אויף די וועגט. דאָס צימערל איז געווען איבערפולט מיט הונדערטער באַקאַנטע מענטשן, מיר האָבן געזען זייערע געשיכטלעך ווי אלץ וואָלט געווען רעאַליטעט...

דער אלבום איז געבליבן ליגן אַן אָפּענער, און מיר זיינען אַוועק, אַנטלאָפן פון דער ווירקלעכקייט, און זיך פאַרקליבן אין א קאַפּע־ווינקל. מיר האָבן געמאַכט דעם חשבון, פון דעם נעכטן, וואָס איז אַמאָל געווען...

— דו געדענקסט, וועלווּל, ווי אונדזערע זיידעס און טאַטעס, פלעגן אין בתי־מדרשים, צווישן מנחה און מעריב אין בין־השמשות, דערציילן אויסטערלישע מעשיות, פון געווען אַמאָל? און ווי שטענדיק האָט זיך אַלץ גערעדט פון געווע־זענעם פון אַמאָליקע פריצים און מאַגנאַטן, און להבדיל גוטע יידן. און דער שטע־דיקער זאָג: אַמאָל איז געווען א שיינע וועלט. און אפשר וועט נאָך אַמאָל זיין א וועלט? די פאַלקס נשמה האָט געבענקט, מיט בטחון, צו א שיינער בעסערער וועלט...

און דער אַמאָל, איז דאָך נישט פון ווייטע צענדליקער יאָרן, נאָר ערשט נעכטן איז ער געווען, און געלעבט. שטייען מיר אַנמעכטיק און זען די שאַטנס, און דערמאָנען זיך זכרונות פון היימען און משפחות, פון דורות יידן.

דער היינט, האָט זיך געענדיקט, און וועלט אויך פאַרוואַנדלט אין דעם גרויען נעכטן־ און מיר גייען איבער די ליידיקע גאַסן און דערוואַרטן דעם ליכטיקן מאָרגן־. דאָס אויפגיין פון דער זון...

(געדרוקט „די נייע צייט" 1950)

ישראל שטיינגאַרטן (ישראל)

איך דערציל מיין זון...

איבערזעצט פון העברעאיש

אין אַ ווינקל אויפן טיש ברענען ליכט.
דער קליינער דודל שטייט און קוקט זיך צו צו די צאַנקענדיקע ליכט און זאָגט מיט אַ באַדאַכט שטימעלע:
— טאַטע, צו וואָס זיינען די ליכט?
— נשמה־ליכט, זון...
— נשמה? וואָס איז דאָס אַזוינס נשמה? און וואָס עפעס, טאַטע, די טרערן אין דיינע אויגן? דו ווייסט?
— אַ דו וועסט גרעסער ווערן, מיין זון, אַז דו וועסט גרויס ווערן...
דער געוויינלעכער שטענדיקער ענטפער מיינער, ווען איך האָב שוין נישט וואָס צו ענטפערן אויף זייַנע אויך פֿאַר מיר שווערע קשיות.
אָבער מאָדנע, דאָס מאָל ווייל ער אויף קיין פאַל נישט נאָכגעבן און באַשטייט נאָר אויף זייַנס. ער קלעטערט אַרויף צו מיר אויף די קני, דריקט זיך צו מיר צו, לאַשטשעט זיך און בעט:
— טאַטעלע! . . .

* * *

— די זאַך איז געשען...
— פֿאַר אַ סך, אַ סך יאָרן... — נישט אַזוי טאַטעלע?
— ניין, טייערער. ערשט נעכטן, דאַכט זיך מיר, איז די זאַך געשען. ערשט נעכטן. און שטענדיק וועט עס זיין ווי ערשט נעכטן געשען. אין הונדערט, אין טויזנט יאָר... ביז אין לעצטן דור!
און געשען איז עס אין אַ קליין שטעטעלע אין דעם ווייטן גלות, אין פּוילן, אין ראַטנע. געדענק־זשע מיין זון, דעם נאָמען — ראַטנע, וואָס נעבן קאָוולע.
— צו איז דאָס בילד, וואָס די ליכט ברענען אַנטקעגן, פון יענע הייזער?
— יאָ, דאָס איז איינע פון די דאָרטיקע גאַסן. דער מארק, אַט איז דער ברונעם, און אַט שטייט אַנטקעגן — דעם זיידנס שטוב... קום צו וועלן מיר קוקן דורכן פענצטער! אָבער — שא־שטיל...
— איך זע אָבער טאַטעלע, גאָרנישט!
— דו זעסט גאָרנישט, ווייל ס'איז זייער אַ געדיכטע פינצטערניש. ווייל זי, די פינצטערניש האָט איינגעהילט דאָס גאַנצע שטעטעלע. נישטאָ קיין שיין אין די שטיבער. נישטאָ דאָרט קיין לעבעדיקער נפש...
— זעסטו, אָבער, מיין זון, אַט־דעם עק מאָרק רעכטס צו? דאָרטן הויבט זיך אַז די גאַס וואָס פירט צום שאָסיי. דאָס איז געווען דער לעצטער זיגע פֿיז דיין זיידן הוד, מיין טאַטע — פון דיין באבען מאטעל, מיין מאַמע — בון דיין מיטע מרים, מיין שוועסטער... די טיירסטע און ליבסטע, די ליכטיקסטע און זויבערכצ'... און מיט

זיי אַט די אַלע אונדזערע נאַענטע, אוֹן מיט זיי אַט די אַלע שטעטלדיקע קדושים — מענער, ווייבער אוֹן קינדער...

אוֹן געשען איז דאָס אין אַ זומער טאָג, אלול-צייט, אין אַ זומער-טאָג... אוי, רבונו של-עולם!

— טאטעלע, ווידער באַווייזן זיך אין דיינע אויגן די טרערן? ס'טוט דיר עפּעס ווי, טאטע?

— דאָס האַרץ, מיין זון... ס'טוט ווי דאָס האַרץ מיט אַ מאַכטלאָזן **וויטיק** ווּאָס שטעכט אוֹן ברעכט, ווען נישט די טרערן — ווּאָלט דאָס האַרץ אויף שטיקער צערייסן געוואָרן.

— אָבער טאָטע, האָסט דאָך מיר נאָך גאָרנישט דערציילט...

— יאָ, איך האָב דיר נאָך טאָקע נישט דערציילט, ווּאָס אזוינס איז געשען אין דעם שרעקלעכן אוֹן ביטערן טאָג. אָבער, ווען איך וועל דיר אָפּילו דערציילן, וועסטו אלצאיינס נישט פאַרשטיין, וועסט עס נישט פאַרשטיין...

— אָבער טאָטע, איך בין דאָך שוין אַ גרויסער! נאָך אָביסל וועל שוין גיין אין שולע!

— אמת! נאָך אָביסל וועסטו שוין אין שולע גיין, מיין זון. וועסט דאַרט אַ סך זאכן לערנען אוֹן וועסט אַ סך פאַרשטיין, אוֹן אויך...

— אַ סאַלדאַט זיין! אוֹן וועל האָבן אַן אמתע ביקס! נישט ווי די הילצערנע, ווּאָס דער פּעטער חנא האָט מיר געשענקט.

— יאָ, מיין זון, אַ סאַלדאַט וועסטו דאָן זיין! אַ יידישער שטאַלצער אוֹן גע-זונטער סאַלדאַט. דו אוֹן אויך דיינע חברים. אוֹן דו מיט דיינע חברים וועלן תּמיד אויף דער וואַך שטיין אוֹן היטן אַז ס'זאָל אונדז חלילה קיין שלעכטס נישט געשען...

— טאָטע, טאָטע, קוק-נאָר, זע, ווי דעם זיידנס פּנים איז פּלוצים עפּעס ליכטיק געוואָרן?

— דאָס דאָכט זיך דיר, מיין זון, דאָס... איז פּון דעם ליכט-שיין, ווּאָס האָט זיך צעפּלאַקערט פּאַר דעם בילד!

— אָבער, טאָטעלע — די גאנצע צייט האָבן דעם זיידנס אויגן אויף מיר געקוקט, אזוי טרויעריק, אזוי אומעטיק, אוֹן איצט — זע נאָר — שמייכלען זיי גאָר צו מיר, זיי שמייכלען!...

אמת, מיין טייערער, ביסט געראַטן: אַ שיין, אַ נחמה-שיין האָט זיך אַנגע-צונדן אוֹן איז אויפגענאַנגען אין דעם זיידנס אויגן...

קום אַהער, דוד, גיי צו די ליכט אוֹן פּליסטער מיר נאָך וואָרט ביי וואָרט: „יתגדל ויתקדש שמיה רבה"...

נה כהן

אַ חלום

חיימלען האָט זיך געהלומט:

ער מיט זיין טאטן זיינען אויפן וועג קיין ראטנע. זיצן זיי מיט נאָך יידן אויף אַ גרויסן בעל-עגלחשן וואָגן, פול מיט סחורה וואָס דער בעל-עגלה פירט פאַר די ראטנער קרעמערס. כאָטש ס'איז אינמיטן נאַכט און די פאַרשוינען דרימלען, קען חיימל קיין אויג נישט צומאכן. ער פלאַטערט פון אומגעדולד צו זען וואָס גיכער מיט די אייגענע אויגן דאָס געבורט-שטעטעלע פון זיין טאטן. אַזוי פיל שיינע מעשהלעך האָט אים דער טאָטע דערציילט פון אָט-דעם וואַלינער שטעטעלע, וווּ ער איז געבוירן געוואָרן און זיין יוגנט פאַרברַאכט. וווּ זיין זיידע און די גאַנצע משפחה האָבן געלעבט לאַנגע יאָרן. איצט, פאַרט ער מיטן טאָטן פון דער וויטער ארגענטינע אין דעם קליינעם פֿרט, וואָס לאָקט אים אַזוי שוין אַ לאַנגע צייט.

דער בעל-עגלה, א הויכער און פעסטער ייד זיצט זיך אויף דער „קאָזלע" און דערציילט פרייליכע מעשיות די פאַר פאַרשוינען וואָס שלאָפן נישט. אינמיטן וועג, בלייבט מען שטיין. דער בעל-עגלה שפרינגט אַראָפּ פון וואָגן, וועקט פאַרפאלן אויף אַ פאָר מינוט און באַלד קומט ער צוריק מיט אַ גאנצן פאָק פרישע חיי פאַר די פערדם וועגן. ער זעצט זיך צוריק אויפן וואָגן און די רעדער הילכן שוין ווידער אויפן שאָסיי. איינער פון די פאַרשוינען פרעגט דעם בעל-עגלה:

— ס'טייטש, ר' אלי, ווי קומט עס איר זאָלט נעמען חיי פון אַ פרעמד פעלד? ענטפערט אים אלי בעל-עגלה:

— וואָס הייסט? ווי קומט עס איר זאָלט נישט וויסן? ס'איז דאָך אַ בפירושער דין, אז מען מעג. קדושים היו-ליגט האָזינו — פאַרגעסט. אַלע לאָכן פונעם בעל-עגלהס ענטפער, חיימל אויך.

אין פרימאָרגן פאָרט די „בריקע" אריין אין שטעטל. דער טאָטע דערקלערט חיימלען:

— זעסט חיימל, דאָ הויבט זיך אָן ראטנע. דאָ אין קליינעם שטעטעלע ווויינען עטלעכע הונדערט יידישע משפחות. נישט קיין רייכע, אָבער אַלע בעל-חבתישע. אַזוי סוחרים, אַזוי בעלי-מלאכות. ביי די שוסטערס וועסטו טרעפן אַזעלכע שטילע, ווויילע יידן ווי דוד דעם שוסטערס קינדער, יאנקל דעם שוסטער מיט זיינע קינדער, ביי די שניידערס, אַזעלכע ווי אברהם דער שניידער וואָס ביי אונדז אין ארגענטינע וואָלט ער געקענט זיין אַ גוטער חזן, ביי די סטאַליערס אַזעלכע יידן ווי יצחק-הערש דער סטאַליער, און ביי די בלעכער אזא ייד אַ בן תורה ווי יצחק-הערש דער בלעכער. חיימל הערט זיך צו צום טאטנס רייד און וועָן די פור פֿרט אַריין פון שאָסיי אין שטעטל. הערט שוין נישט חיימל וואָס דער טאָטע דערציילט אים, נאָר קוקט זיך אַרום אין אַלע זייטן.

קראָמען עפענען זיך פאָמעלעך. פון אַלע געסלעך זעט מען ווי יידן אייַלן זיך אין בית המדרש, אַדער אין די פאַרשיידענע חסידישע שטיבלעך אריין דאוונען. קינדערלעך לאָזן זיך אין שול אריין.

בייטאָג איז חיימל געגאַנגען מיט זיין טאַטן באַטראַכטן דאָס שטעטל. ער האָט געזען דעם „מארק". די שול־גאס, יאַטקע־גאס, די הוליאַנקע־גאס, שעלעשטע, קריווע אוליצא, דעם שאָסיי און נאָך גאַסן און געסלעך. זיי האָבן באַזוכט די תרבות־שולע. קעצקער, דער דירעקטאָר פון דער שול האָט זיי האַרציק אויפגענומען. זיי פֿאַרגעשטעלט פֿאַר די קינדערלעך. דערביי דערציילט, אַז חיימלס טאַטע איז געווען זיינער א שילער. וועלן די קינדערלעך האָבן געהערט אַז די געסט זיינען פון אַרגענטינע, האָבן זיי זיך דערפֿרייט. יעדער איינער האָט דאָרט אימיצן. זיי האָבן אַנגעהויבן חיימלען פֿאַרשיטן מיט פֿראַגעס:

— קענסט מיין טאַטן, מיין פעטער, מיין זיידן, מיין באבען?

אָלע קינדערלעך וואָלטן זיין אויף חיימלס אָרט און פֿאַרן קיין ארגענטינע. חיימל וויסט נישט, פֿאַרוואָס עס געפֿעלט זיי נישט ראָטנע. ס'איז דאָך אַזוי שיין, שטיל, אַזוי יידיש.

פֿרייטיק צו נאָכטס. חיימל גייט מיט זיין טאַטן אין שטיבל אַרײַן. אַזא ליכטיקייט. אַזוי פיל יידן. זיי האַרציק, ווי בנעימותדיק סקויקלט זיך דורך די פֿענצטער דעם בעל־תפלהס לכו נרננה לה'. נאָכן דאוונען: די שול־גאס איז פול מיט יידן וואָס גייען פון שיל. יידן פון סטעפּענער שטיבל, פון טריסקער, פון בית־המדרש, פון קאַרלינער שטיבל, פון ריזשענער. חיימל שטייט און כאַוונדערט. אַזוי פיל שילן. איינע נעבן דער צווייטער.

חיימלס טאַטע דערציילט:

— זעסט דעם לייַדיקן פּלאַץ, דאָ איז געווען די שיל, די גרויסע ראָטנער שיל. הונדערטער יאָרן אַלט געווען. דאָ פלעגט דאוונען דער גרויסער ראָטנער רבֿ ר' משה ע"ה. ימים־נוראים, דער עיקר צו כל נדרי פלעגן קריסטן קומען אים הערן דאוונען. און א באַזונדערן יראת הכבוד האָט מען דערפֿילט אין שיל. סיי וועלן זי איז געווען פול מיט מתפּללים און סיי וועלן זי איז געווען לייַדיק. פונקט ווי אין א בית־המקדש. און גייענדיק אַזוי מיטן טאַטן און הערנדיק זיין דערציילונג פון דער ראָטנער שיל, דערטראַגט זיך צו חיימלען דורך די אָפֿן באַלויכטענע פֿענצטער א האַרציקער ניגון:

„יום הששי ויכלו השמים והארץ וכל צבאם.

יידן מאַכן קדוש. יידן סוחרים און יידן בעלי־מלאכות.

יידן אַרעמע און יידן רייכע, אָלע מאכן קדוש. ווער איבער א כום וויין, ווער איבער א גלעזל בראַנפן און ווער גאָר איבער די חלות. אומעטום איז שבת. ווי גוט דאָ איז, — זאָגט ער צום טאַטן. חיימל האָט אויך געזען א חתונה אין שטעטל. מען פירט חתן־כלה צו דער חופּה דורך דער גאַנצער שטאָט צום גרויסן פּלאַץ נעבן דער פֿאַרברענטער שיל. אינמיטן גאַס פירט מען פֿריער דעם חתן, דערנאָך פירן די אונטערפירערס די כלה. אהרון יהושע מיט זיין קאפּעליע גייט פֿאַראויס און שפּילט א מארש, און דאָס גאַנצע שטעטל גייט נאָך זען דאָס פֿאַרל וואָס וועט באַלד חתונה האָבן.

איינמאָל איז געווען א גרויסער יוגנט־יום־טוב. אָלע שול־קינדער יום־טובדיק אַנגעטאָן. די מיידעלעך מיט שיינע קאַלירטע סטענגעס אין זייערע האָר, האָבן מאַרשירט אין רייען דורך די גאַסן פון שטעטל. הינטער די שול־קינדער האָבן מאַרשירט די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. אָלע אין רייען, מאַרשירט און געזונגען. אָלע פֿרייליכע, לוסטיקע. און זיי האָבן מוטיקע לידער געזונגען. כּיי די זייטן גאָס זיינען געשטאַנען די עלטערע מענטשן און אַנגעקוואָלן פון די קליינע קינדערלעך און פון דער יוגנט. די „הידד"געשרייען האָבן פֿאַרהילכט די לופט. חיימל איז אָזוי באַגייסטערט געוואָרן פון דעם בילד, אַז ער האָט אויך געוואָלט אַריינגיין אין דער רייַ און מיט אָלע צוזאמען מארשירן.

— איינס, צוויי, דריי, פיר. איינס, צוויי, דריי, פיר.

פלוצים האָט אויסגעבראָכן אַ שטורעם. אַ שטאַרקע זאוויערוכע האָט זיך אַ טראָג געטאָן איבערן שטעטל. חיימל קוקט זיך אַרום, ער זעט נישט אַרום זיך קיינעם. נישטאָ קיין יוגנט, אויס דאָם מאַרשירן, מ׳הערט נישט זייער געזאנג. ווו זיינען די רייען? ווו איז די יוגנט? וואָם האָט געטראָפן, ווו זיינען זיי? חיימל הויבט אָן צו לויפן, ווײל עמיצן פרעגן וואָם ס׳איז געשען. פוסט און לוידיק. נישטאָ ביי וועמען צו פרעגן.

לויפט ער אין שיל־גאס. אפשר, טראָכט ער, זיינען די יידן אין שיל, אפשר איז היינט אַ יום־טוב אדער אפשר גאָר אַ תענית.

אָפן טיר און טויער שטייען אלע שילן. שרעק אוּן פחד קוקט ארויס פון יעדן ווינקעלע. און קיין ייד זעט מען נישט. ער לויפט אין שולע. ווײל פרעגן דעם טאטנס

החלוץ הצעיר בעת אַן אויספלוג אין אַ וואַלד פון דער געגנט.

לערער, ווײל פרעגן די קינדערלעך, ווו זיינען אַהינגעקומען די יידן? אויך דאָ טרעפט ער קיינעם נישט. איבערגעקערטע טיש און בענק און פוסט אומעטום. אָבער ווו זיינען אַהינגעקומען אלע יידן פון שטעטל, ער האָט זיי דאָך נאָרוואָם געזען?

חיימל זעט ווי פון איין שטוב, אַ צוויטער, אַ דריטער זעצט ארויס אַ רויך, אַ שווארצער רויך. טראָכט חיימל:

— ס׳ברענט! דאָם שטעטל ברענט!

— אָבער ווו זיינען די יידן, פארוואָם גייען זיי נישט לעשן? און חיימל טראָכט: ער וועט אַנהויבן שרייען וועלן יידן זיך צונויפלויפן און אָפלעשן דאָם פייער. חיימל הויבט אָן שרייען מיטן גאַנצן כח: ע ס ב ר ע נ ט !

— י י ד ן ד א ָ ם ש ט ע ט ל ב ר ע נ ט ! ג ו א ל ד ! ר א ט ע ו ו ע ט !

* * *

אינגאנצן א באגאסענער אין שווייס איז חיימל געליגן אין בעט. נעבן אים זיינען געשטאנען זיין טאטע און מאמע איבערגעשראקענע.

— גאט איז מיט דיר, חיימל, וואס האט זיך דיר געחלומט?

חיימל וויינט. קוקט זיך ארום כדי צו זען און זיכער צו זיין, ווו ער געפינט זיך.

— ווו בין איך, טאטע?

— וואס הייסט, ווו דו ביסט, אויף מיינע שונאימס קעפ. פו, דו ביסט דאך אין בעט נעבן דיין טאטע און מאמע.

אבי כ'האב געמיינט אז כ'בין אין ראטנע.

— אין ראטנע? ווי קומסטו קיין ראטנע?

— אוי טאטעניו, האב איך געזען ראטנע, ווי שיין, ווי גוט ס'איז מיר דארט געווען. א סך שילן, בתי־מדרשים, א שיינע און גרויסע שולע, פרייליבע יונגווארג, קינדערלעך טייערינקע און ליבינקע. געווען איז א יום־טוב, אלע מארשירן און פלוצלינג איז אלץ פארשוווונדן. ס'האט געברענט דאס שטעטל און קיינער איז נישט געווען ווער ס'זאל אפלעשן דאס פייער, האב איך אנגעהויבן צו שרייען, אפשר וועט עמיצער קומען לעשן. און חיימל וויינט. גרויסע טרערן קייקלען זיך איבער זיינע קינדערשע בעקלעך. דער טאטע שטילט אים איין. און שטיל ווי פאר זיך זאגט ער:

— נישט קיין חלום איז דאס געווען. ס'איז אמאל, נישט לאנג צוריק, אזא שטעטעלע געווען, פונקט ווי דו, חיימל, האסט געזען אין חלום, א שטעטעלע פול מיט לעבן און ווי דורך א כשוף איז אין איין אויגנבליק אלץ פארשוווונדן. געווען אמאל א לעבן דארט און ס'איז מער נישטא.

נישט קיין חלום איז דאס געווען.

("די נייע צייט")

הרב שמעון פרידלענדער (ישראל)

דער ספר־הזכרון איז דער המשך פון איבערגעריסענעם לעבן

(פון העברעאיש)

חשובע ראטנער לאנדסלייט,

איך מוז אייך זאגן דעם אמת, אז די מיסיע, וואס דער ראטנער ל"ל פאראיין אין ארגענטינע האט אויף מיר פארופגעלייגט, אויפפאדערנדיק מיך איך זאל שרייבן פאר דעם ראטנער יזכור־בוך איז פאר מיר צו שווער. די אויפגאבע פון אזא בוך דארף דאך אייגנטלעך זיין: שריפטלעך אויפלעבן דאס שטעטל, וואס איז שוין נישטא. מיט אנדערע ווערטער: מאלן אזעלכע ליטעראריש בילדער, וואס זאלן בכוח זיין ארויסצוברענגען פון דער פארגעסנקייט דאס אמאליקע לעבן און זאל די ביינער־רעשטן פון אט דעם לעבן ממש באדעקן מיט הויט. אין אזעלכע בילדער דארף זיך אפשפיגלען דאס צאפלדיקע לעבן פון אמאל און מען דארף אין זיי זען די ווירקלעכקייט אליין, וואס האט פארמירט און אויסקריסטאליזירט סיי די צורה פון כלל, סיי די פרצופים פון די יחידים די העלדן בפרט. מען דארף אין דעם באשרייבן ראטנע, וויזן די פיזיאנאמיע פון דעם גאנצן שטעטל. און איך קען דאס דאזיקע לוידער נישט באווייזן, ווייל איך בין אוועק פון מיין געבורטסשטעטל אין די מאמע יינגסטע יארן און איך האב געלעבט אין פארשידענע אנדערע ישובים, ווו איך האב געלערנט תורה און איך האב דערפאר נישט באווייזן צו איינואפן אין זיך און קאנסערווירן דעם זיכרון פון אלע ראטנער מינהגים, טראדיציעס, און די פערזענלעכקייטן, וואס האבן פארמירט דעם גייסט און געלייגט זייער חותם און געמאכט, אז ראטנע זאל זיך מיט עפעס אויסטיילן פון די אנדערע שטעט און ריידן אן אייגן לשון און לעבן אן אייגן לעבן. דערצו דארף איך צוגעבן, אז איך פיל זיך נישט פעאיק אויף דעם ליטעראריש געביט און איך בין וויניק פראקטיש אין דער ארבעט מיט דער פען און דאס דאזיקע מאכט נאך שווערער דאס מקיים זיין אייער בקשה. און פונדעסטוועגן — פטור בלי כלום אי אפשר. איך קען זיך נישט באפרייען אין גאנצן און אן אינעוויניקסטע שטים באפעלט מיר ממש: „שרייב! פארעוטפער זיך נישט — זאגט צו מיר אט די שטים — ריים זיך נישט אף מיט פרעמדקייט פון דיין

געבוירן שטעטל און דיין פלאץ פון דיין אפשטאם און שרייב, וואם דו ווייסט אין זוי אזוי דו ווייסט. פארשפעטיק נישט די געלעגנהייט וואם די ציט גיט דיר. נעם ארויס פון דעם זכרון, וואם דארט איז פארבליבן פון דיין פריסטער יוגנט און וואם איז געווארן א יסוד פון דיין וויטערדיקן לעבן און פאראיניק זיך מיט די בני עיר דיינע, וואם ווילן נישט לאזן פארגעסן ווערן דאם דאזיקע, וואם די אכזריותדיקע האנט האט פארשניטן. שרייב!"

און איך האב זיך דערפאר געזאגט: איך וועל פאלגן מיין געווישן, וואם שטראפט מיך פאר מיין נאכלאזיקייט און פאר מיין גרינגשעצנדיקע באציאונג צום שטעטל פון מיינע עלטערן און ערשטע מלמדים און איך וועל העלפן פרווון ברענגען מיין צושטייער פאר דעם מאנומענט, וואם ווערט געשטעלט ראטנע, וואם איז אמאל געווען פול מיט חכמים און געלערנטע און וואם האט געהערט צו די ליכטיקע פינטעלעך אין דעם פינצטערן גלות און וואם האט דורך איר כלל און אירע יחידים וויטער געצויגן די גאלדענע קייט פון דער טראדיציע פון אונדזער פאלק און שטארקן און שמידן דעם נאציאנאלן גייסט, אז ער זאל זיך קענען אנטקעגנשטעלן אלע בייזע ווינטן פון דער תקופה פון אונדזער גרעסטן חורבן און אומגליק.

אין מיין זיכרון לעבט אזא מינהג אין שטעטל, וואם איז כאראקטעריסטיש פאר אלע איינווינער פון ראטנע, אן אונטערשיד פון קלאס און אידעאלאגיע און וואם ווייזט זייער אלעמענס רעספעקט צו הייליקייטן: געווען אין ראטנע איין שטיקל פלאץ, וואם איז געווען באשטימט סיי פאר דעם אויפהאלט פון הכנסת כלה און סיי פאר הלווית המת. דאם איז געווען דאם ליידיקע פלאץ, וואם איז פאר־בליבן פון דער גרויסער שול, וואם איז פארברענט געווארן בשעת דער ערשטער וועלט־מילחמה. יענע שול איז פון אלעמען באטראכט געווארן ווי א מיקדש מעט, ווי א קליינער בית־המקדש און איר אנדענק האט מען דערמאנט ביי יעדער געלע־גנהייט פון שמחה, אדער חלילה טרויער. יעדע שמחה, וואם איז פארגעקומען אויף יענעם פלאץ, איז געווען געמישט מיט א שטילן טרויער וועגן חורבן און אומקום פון דער הייליקייט און יעדער פערזענלעכער טרויער איז באהעפט געווארן מיט דעם טרויער פון כלל. אט דערפאר אליין וואלטן ראטנער יידן פארדינט ס'זאל אין זיי מקוים ווערן דער זאג פון די חכמים, אז ווער עס טרויערט כהלכה, ווערט זוכה זיין צו זען אויך די פרייד... אין אנדערע שטעטלעך האב איך אזא אינפיר נישט געזען און איך פארצייכן דאם.

אין דער יידישער ליטעראטור זיינען נישט קיין ניים ביכער און ספרים, וואם פאראיביקן די יידישע געזעלשאפטלעכקייט, אירע מאסן און געקליבענע יחידים. מען האט זיי אנגעהויבן שרייבן אין דעם סאמע פארטאג פון אונדזער נאציאנאלער עקזיסטענץ. אין דער תורה, שמות י"ג — י"ד שטייט געשריבן: כתוב זאת זכרון בספר (פארשרייב דאם צום געדענקען אין א בוך), זעצט איבער דער תרגום יהונתן בן עוזיאל: כתוב דא דוכרנא בספר דסבייא (פארשרייב דאם אין ספר הזכרון פון די זיידעם) און דער פארטיטשער דערפון דערקלערט: „זקנים הראשונים כתבו כל דבריהם בספר" — די ערשטע זקנים האבן אלע זייערע רייד פארשריבן אין א ספר.

דער עם הספר האט פון שטענדיק אן געוואלט האבן פארשריבן דאם גאנצע לעבן זיינס אין ספרים, פארשרייבן געשעענישן, קליינע, צי גרויסע, איז זייט שטענדיק אן געווען אן עכט יידישע נייגונג. מן השמים איז די יידן געגעבן גע־ווארן צוזאמענגעבונדן דאם ממשותדיקע לעבן און דאם בוך. דארט, ווו דאם ממשותדיקע ווערט איבערגעריסן, קומט צוגיין דאם ספר און פארקניפט דאם אי־בערגעריסענע און ציט ווייטער דאם לעבן. ליטעראריש העלדן לעבן אויך נאך דעם טויט אין זיכרון פון זייערע פארערער. דאם בוך ווישט אפ די גרעניצן צוישן טויט און לעבן.

און דערפאר טאקע פאסט פאר א פאלק, וואס האט אין זיין קאנסטיטוציע אריינגענומען די עשרת הדברות און באזונדער דאס געבאט כבד את אביך ואת אמך — צו פאראייביקן דאס לעבן פון זיינע עלטערן און לערער און צו באערן זייער אנדענק דורך ספרים, וואס גיבן איבער די אויפטוען און מעשים פון איין דור צו די וויטערדיקע דורות און דערציילט וועגן זייערע לוידן און דערגרייכונגען ווי בויער פון דער צוקונפט.

און מען דארף דערפאר אויסדריקן א יישר כוח די אלע שרייבער און פאר־ציכענער, וואס ווילן פאר די ראטנער שארית־הפליטה ארויפברענגען דערהויבענע און גרויסע בילדער פון די וואַרטזאַגער און מינהגים און אויך פון אלע אירע מאסן, די גאנצע און תמימותדיקע מענטשן, וואס זיינען אין זייערע מעשים געווען גוט און שיין צו גאט און צו לייט. זאל זייער זכר זיין געבענטשט!

ישראל האניק.

ס׳איז נעווען...

געווידמעט דעם הייליקן אנדענק פון מיינע הארציקע ברידער און שוועסטער, און די טייערסטע און ליבסטע שטעטל יידן פון ראטנע, וועלכע זיינען גרויזאם דערמארדעט געוואָרן אין 1943.

שוין מאָנאַטן און וואָכן, ווי עס גייט מיר נאָך אַ געשפענסט־קאַשמאַר, מיט אינערלעכע אנגסטן און צערפולן טרויער, און גרוי־אומעטיק זיינען מיינע טעג, און וואנזיניק שלאָפלאָז זיינען די נעכט פון זינט מיר וויסן די ענינים ידיעות פון אונדזער שטעטל.

עס שוועבט פאָר די אויגן דאָס בילד, דער זכרון דערוועקט דערינערונגען פון דעם גאַנצן שטעטל. פון אַלע נאָענטסטע און ווייטע, חברים און פריינט, פון פאר־שיידענע פאַסירונגען און איבערלעבונגען.

עס זיינען געווען חברים מיט פֿלאַם־פייערדיקן רעוואָלוציאָנערן ברען, וואָס פלעגן אונדז, יוגנטלעכע אויפקלערן די אויפגאבן פון דער צייט, פון שטורמישן קאַמף קעגן אַלע מינים רעאַקציעס. לאַנגע שמועסן און דיסקוסיעס אויף דעם שאָסיי, וואָס פירט דירעקט אין דער ריכטונג פון מאַסקווע.

און זייער קאַמף איז געווען אַ סימבאָל פון מוט און גלויבן, מיטן טיפן ערנסט און אחריות און דערפאר האָבן זיי אָנגעפילט די טורמעס פון פוילן. עס זיינען געווען, אַרגאניזירטע דיסציפלינירטע חלוצישע אַרגאניזאציעס, וואָס האָבן דערצויגן מאַסן יוגנטלעכע, אויף דעם וועג פון ציוניסטישן חלוציזם, ווו ס׳האָט געהערשט ענטוזיאזם און גלויבן פאר אַ אידעאל, און פאר אַ צוקונפט פון אַ פאָלק פון יאָר־טויזנטער.

ס׳איז געווען אַ האנטווערקער פאַראיין פון באמת האַרעפאשנע קליינשטעטלדיקע בעלי־מלאכות, מיט די ספעציפיש יידישע פאַכן, וועלכע פלעגן זיך פאַרטיידיקן פאר דער מאַכט אין הסכם מיט זייערע ספעציפישע פראָבלעמען.

ס׳איז געווען אַ פראָפעסיאָנעלער פאראיין פון יונגע לוין־אַרבעטער פון פאר־שיידענע פאכן, וועלכע פלעגן היטן און אַכטונג געבן אויף יושר און גערעכטע פאַ־דערונגען און לוינען. אין זייער גייסט פון אויפברוזן פון קאַמף פאר אַ בעסערן מאָרגן, פלעגן זיי אויסזינגען אין זייערע רעוואָלוציאָנערע ארבעטער לידער. און די פויסטן און מוסקולן פלעגן האָרט ווערן ווי שטאָל, גרייט צום קאַמף... און געווען צענדליקער גיבורים פון שטעטלשע יידן, קצבים, בעל־עגלחם און טרעגערס, וואָס זיינען שטענדיק געווען גרייט צו פארטיידיקן דעם יידישן כלל און כבוד, ווי זיי האָבן נישט איינמאָל דאָס באַווויזן די פוילישע כוליגאנעס און פינצטערע אוקראינישע פויערים דעם שטאָלן און ווירדע פון יידן.

ס׳איז געווען אַ באַוווסטזיניקע יוגנט, וואָס האָט געשמט אין דער געגנט. אַ יוגנט וואָס פלעגט אין זומערדיקע טעג שפאַצירן אין די ארומיקע פעלדער, לייענען און דיסקוטירן, און זוכן מיט דעם טיפן דורשט, דעם ציל פון מענטש, און פארשן די טויזנטער פאַרוואָסן, און די שווערע לעבנס־פראָבלעמען פון פעלקער און מענטשן.

אַ יונגט וואָם האָט געקענט קאָנטן און שפּינאָזאן, שאָפענהויער ביז די גריכישע גאָר אַלטע פילאָזאָפן און דענקער; אַ יונגט פון קולטור אין העברעאיש, יידיש און פויליש. אַ יונגט וועלכע האָט געשפּרודלט און געלעבט און געקעמפט און געהאָפט אויף בעסערע ליכטיקע צייטן.

ס'איז געווען אַ שטעטל מיט טויזנטער יידן וואָס האָבן געלעבט און געקרעכצט אונטער דעם שווערן יאָך פון עקוי־סטענען, מיט אלע זיינען חנען און שוינקייטן.

און היינט, אין איינעם אַ טאָג פון 1943 איז מיט גוואלד צוזאמענגענומען געוואָרן דאָס גאַנצע שטעטל יידן — אַלע, אַלטע און יונגע, פרויען און קינדער. אין אַ טאָג מיט אַלע נאַטירלעכע שוינקייטן, מיט דעם זעלבן בלויען הימל, מיט די זעלבע

החלוץ הצעיר אין די לעצטע יאָרן פאָרן חורבן

ליכטיקע שטראלן פון דער זון, מיט אלע רחבותדיקע נאַטור־שוינקייטן פון אַרומיקן האָריזאָנט, מיט אַלע מינים פליגעלעך אויף די צווייגן פון בוימער, וואָס אַלע אין כאר שאפן דעם וווּנדערבארן זשום וואָס פלאַטערט אין דער לופט, אין אַ סימפאָניע פון מוזיק געשאפן פון דער נאַטור... אין אַזאַ טאָג, איז פאַרגעקומען דער גרויזאַמער מאסן־מאָרד, און מענטשלעכע אויגן האָבן געזען וויי מאמעס פארשטעלן די קינדער, און באָבעס פארשטעלן די מאמעס, אַ וואַנזיניקער געיאָמער, און האָלב־משוגענע, און קוילן פון בלוי און שטאָל, האָט געקנאַלט פון מאשין געווער שעהנ־וויי ביז...

אַ בילד וואָס איז דאָס שוידערלעכסטע פון אלין, און מענטשן האָבן דאָס געזען און איינצעלנע יחידים האָבן דאָס איבערגעלעבט. וועל קען דען באַנעמען און פילן דעם קאָשמאר פון שעהן, פון קולות און רחמים, געשרייען, פון רעזיגנירטן יאוש,

פון רעזיגנירטן אומקום... וואס וואנדאלישע עקלדיקע מענטשלעכע געשטאלטן, האבן געטאן. קען דען א גאנץ פאלק, אזוי בעסטיאליש ווערן, און פאלן אין זומפ פון אור־צייטיקע ווילדע קאניבאלן, וועלכע האבן נישט געהאט קיין אנדער באגריף און באנעם פון לעבן?

ס'איז זיכער, אז צענדליקער און אפשר הונדערטער האבן זייער היים בלוט נישט אוועקגעשענקט פ ח ד נ ו ת ד י ק דעם שונא, נישט קוקנדיק אויף אלע מינים וואפן, האבן זיי זיך געראנגלט און פארטיידיקט קעגן די שטאלענע הענ־קערס. און ווי פיינלעך גיהנומדיק ס'איז דאס בילד, און ווי שרעקלעך דער סוד: צוויי מאסן־קברים, האלב פארוונדעטע און טויטע קינד און קייט, אלע געמיינזאם אין די קברים... ס'איז ביינאכט, איינצעלנע פארוונדעטע פרוון זיך ארויסדראפען פון די הויפנם קערפער, עם הויבט זיך די ערד, און אין נאכטיקער שטילקייט שלייכן זיך קערפערס און זוכן ערגעץ פאראנדערגענעם שוץ...

השומר הצעיר אין 1921

ניין און צוואנציק זיינען געבליבן אין שטעטל, און יעדן טאג גייען זיי צו די קברים שטיין פארהארטעוועטע פון קאמף און ליידן. אן טרערן און אן יללות, קוקן מיט די אויגן דירעקט אין די טיפע קברים, צו זייערע עלטערן, ברידער און שוועס־טער, פריינט, חברים און סתם יידן, און זיי דערציילן מיט טיפן שטילשווייגן, זייט וויסן ברידער און שוועסטער, מיר זיינען געווען פארטיזאנער, מיר האבן נקמה גע־נומען פאר אייער לעבנס, דער שונא, דער בעסטיאלישער דייטש, ליגט א באזיגטער, א דערוואַרגענער, א געפייגערטער. טאג אין, טאג־אוים גייען זיי צו די קברים. טאג־איין, טאג־אוים קומען זיי שווייגנדיק. זיי דערציילן דעם סוד, און געבן צו א שבועה, וועלכע איז הייליק און טייער, א שבועה וואס איז געשמידט פון בלוט און פייער.

ס'וועט אויפגיין א ניי לעבן אומעטום וווּ עם לעבט דאס יידישע פאלק, און עס וועט לעבן אין אלע צייטן, און מיר וועלן פאראייביקן אייער אנדענק און פארוצען אייער פארלאנג פון יידישן המשך. און אייער ליבער אנדענק וועט אונדז שטענדיק

דינען אין אונדזער צערפולן טרויער, אלם ביישפיל פאר אלין וואם איז יידיש, און פאר אלין וואם איז הוילוק...

די ניין און צוואנציק שרייבן מיט זייער בלוט, מיר קענען נישט באשרייבן און דערציילן דעם בראך, מיר קענען נישט און ווייסן נישט ווו אנצוהויבן. ס'איז דער טראגישסטער חורבן, דער אומגליקלעכסטער סך־הכל... זאל זייער ליכטיקער אנדענק אונדז דינען אלם ביישפיל פון קאמף, פאר דער עקזיסטענץ פון יידישן פאלק, ציען דעם פאדעם, פון אונדזער גלאריכער געשיכטע און פארזעצן אונדזערע צילן און אידעאלן, צו דערגרייכן זיי, פאר וועלכע אונדזערע קדושים מארטירער האבן געקעמפט, דאם איז דער פליכט פון אונדז. און דאם איז געווען זייער לעצטער פארלאנג.

אזוי וועלן מיר באערן דעם אנדענק פון אונדזערע פארפיניקטע מיליאנען ברידער און אזוי וועלן מיר קענען דערגרייכן געוונטשענע רעזולטאטן פאר אלע פרעבלעמען פון יידישן לעבן.

(„דער וועג", 1945־9־21)

י. קאניטשטער

ס'איז אמאל א שטעטלע געווען...

ראטנע, א קליין שטעטלע ערגעץ־וווּ אין פאלעסיע, אויף די ראנדן פון וואלין אן ליטע. דאכט זיך, אזא פשוט, אומשולדיק ווארט, אן איינפאכער, באשיידענער נאמען, א הוילער קלאנג, וואס זאגט קיינעם גארנישט אן פאר דער גרויסער וועלט האט ער בכלל קיין שום ווערט נישט, א נאמען פון א שטעטלע ערגעץ־וווּ, אונטער די הרי־חושך, צווישן טויכן אן בלאטעם, וואס האט קיינמאל אין דער מענטשלעכער געשיכטע נישט געשפילט קיין שום ראל, נישט אין דער ליטעראטור אדער מוזיק, נישט אין דער וועלט־פאליטיק אן אויך נישט אין דער אינדוסטריע און קאמערץ, — א שטעטלע, וואס האט זיך איין פערטל פון יאר אין אסיען צייט, געטרונקען כמעט ביזן האלדז אין בלאטע און אין אנדערן טייל יאר, אין ווינטער, איז דאס פארוואנדלט געוואָרן אין פארפרוירענע שפיציקע, ווי שארפע פעלזן, הארטע גרודעס, וואס האבן די פים געשטאכן און אפילו אין דעם שיינעם פרילינג און הערנאך אין זומער, די שענסטע צייט, ווען די נאטור באוויזט זיך אומעמום מיט איר גאנצן פראכט און צוי־בער, הויבן זיך אויף אויף אירע גאסן ווען א פור פארט דורך גאנצע וואלקנס שטויב און פארשטעלן אויף א מינוט די שיינע זון, — אין דאך ווען יעדער איינער פון אירע זין און טעכטער, וואס זיינען איצט צעזויט און צעשפרייט איבער דער וועלט, וואס האבן זיך באצייטנס אדאנק עפעס אן השגחה עליונה געראטעוועט פון אומקום און אויסגעוואנדערט, טאקע צוליב עקאנאמישע סיבות אין די אמעריקעס אדער אנדערע מקומות, — ווען יעדער איינער פון אירע קינדער דערמאנט עס, רעדט ארויס נאר דעם נאמען ראטנע, גיימט אים אדורך ווי אן עלעקטרישער שטראם איבערן לייב א זיסער ציטער און זיין הארץ, ווי א פארליבטער, גיט א צאפל און דאס בלוט שטראמט עפעס שטארקער אין זיין קערפער...

מיט ליבע־ווארעמקייט און גליקזעליקייט ווי־ט זיין גאנצער וועזן אנגעפילט און זיסע קינדער דעראינערונגען, יוגנט חלומות און שיינע ראזעווע לופט־שלעסער, וואס האט דאן אין זיין פאנטאזיע זיך אויפגעבויעט גייען אויף אים ווידער און צאפלען מיט זייער פרישקייט. ווי אן אנגעצוגענע פידל ווירבלירן זייע הארץ־סטרונעס און לאזן ארויס קלאנגען, פול מיט ליבע און בענקשאפט צו דעם שיינעם גייסטיקן לעבן דארט, צו דער שיינער פארגאנגענהייט, צום אפגעשטארבענעם נעכטן אין דעם אומ־געקומענעם שטעטל ראטנע. ווייל דאס שטעטלע ראטנע איז פון צווי טיילן באש־טאנען — איינע די פיזישע, די בלאטיקע און גרויע ראטנע, די ראטנע של מטה. די אנדערע — די מאראלישע, די רוחניותדיקע, די עטישע, די ראטנע של מעלה. אין דעם ראטנע של מטה זיינען געווען בלאטעם און שטויב, זיינען געווען טאג־טעגלעכע זארג פאר פרנסה, האנדל־וואנדל, קנאה און שנאה און דער מלחמת הקיום פארן שטיקל ברויט, וואס יעדער איינער האט עס געווארט פאר זיך און קינדער, מענטשן מיט פארדאנהטע, שאטנדיקע פנימער מיט איינגעהויקערטע פלייצעס, מיט שטענדיקן אומעט און פחד פארן מארגן אין די אויגן, בכלל מיטן חותם פון א שטענדיקן וועלט־

שמערן אויפן נאנצע וועג, מיט די דינע גופים און קארענע קאפאטעס, קלייד־לעך אויף זיי.

אין דעם ראטנער של־מעלה וויידער — העכערע ענינים, העכערע געפילן, לערנען און עסק בתורה און עבודה זיין, חסידישע התלהבות און דבקות, שבת־יום־טובדיקע יידן מיט אנדערע מלבושים, אנדערע פרצופים, גלייכע רוקנס, נשמה־יתירהדיקע, וואס ס'זינגט פון זיי ארויס די שבת־קדושה, די יום־טוב־שמחה און ס'שטראלן פון זיי ארויס אינערלעכע, חיליקע און געהויבענע געפילן. אפילו די ארעמע יידן, אט די פון לעבן אינאנצן פארשעמטע און דערנידעריקטע, וואס א גאנצע וואך הונגערן זיי כמעט און זיינען אין זייער נויט און עלנט וויי פארגעסן און פארלוירן, וואס האבן אפילו נישט אויף מזון סעודה אחת, אפילו זיי זיינען אויך פרייליך און צופריידן שבת, וויל מלכה די „ראטאנדע" און די מיידלעך פון דער גאס האבן זיי שוין אויך באזארגט אויף שבת און יום־טוב. מיט די גרויסע פארטוכער פארנט און מיט די ערנסטע גאטספארכטיקע פנימער גייען זיי אום פון שטוב צו שטוב בעת קבלת שבת און יום־טוב דארטן אין די שולן און נעמען צונויף פאר זיי ברווים, פיש און פלייש, וואס יעדע פרוי רייסט אפ פון אירע קארגע פארציעס און גיט פאר זיי, פאר די ארעמע לייט, כדי זיי זאלן אויך ווייס פון א שבת און יו"ט.

ראטנע של מעלה — ס'איז פורים אין שטעטל, א יום־טוב וואס איז א מצוה צו עסן און טרינקען א סך צוליבן גרויסן נס אמאל, וואס גאנצע געמיינדעס יידישע זיינען אפגעראטעוועט געווארן פון פארלעגדונג דורך זייערע בלוטיקע שונאים. יידן שיקן זיך משלוח מנות אינער דעם צוויטן און צוגלייך זיצט זיך יעדער אינער א שיינע־דיקער א גוטמוטיקער אויבנאן בייס טיש מיט א בערגעלע קלייגנגעלט און טיילט יעדן איינעם, וואס קומט מיט דער רויטער פאטשטילע ארויס אין שטוב, סיי ארעמעלייט אדער אזוי נויטבאדערפטיקטע. די האנט און הארץ זיינען אפן, מ'טיילט יעדן. ערב פסח. ס'קומט אן אין דער יידישער גאס דער גרויסער באפרייאונגס־נאטור יום טוב — דער פרילינג. אלץ שיינט און גלאנצט. יעדעמס געמיט איז אויפגעלעגט און פריילעך. מ'וואשט, מ'רייניקט און מען שייערט און מ'גרייט זיך צו דעם עהויבענעם יו"ט מיט מצות, פיש, פלייש און ווייז. ס'זיינען אבער דא א סך יידן, אויסגעשריענע און פארבארגענע ארעמעלייט, וואס קאנען זיך דאס אלץ נישט איינשאפן און באזארגן. עקזיסטירט אין שטעטל א מעות־חיטים קאמיטעט, וואס באזארגט מיט אלדאס נויטיקע אויף די גאנצע אכט טעג יום־טוב די ארעמע, וואס האבן נישט און ר' זעליג דער „גלייכער" און ר' ליבער קארש ע"ה וויסן שוין אפילו פון די בעל־הבתישע ארעמעלייט, פון די עניים בני טובים וואס מ'דארף זיי נעבן מתן בסתר און מ'ברענגט ארויס דעם שמחת יום־טוב אויך אין זייער ארעמע שטיבער.

ראטנע של מעלה — ס'איז דא א חברה ש"ס אין שטעטל, זיינען אין איר פאר־שריבן יידן, וואס קענען לערנען און אויך אזעלכע, וואס קענען **נישט לערנען, אבער** זיי גיבן געלט אויף די חברה־הצטרכותן, כדי אויך צו האבן א שטיקל חלק אין דעם לערנען. צעטיילט מען די זעכציק גמרות און די סדרים משניות צווישן די לומדים און יידן, א חוץ זייערע פריוואטע שעורים אין לערנען, לערנען א גאנץ יאר. ס'קומט דער טאג פונעם סיום הש"ס, מאכט מען א סעודת מצוה אין א שטיבל און אלע מיטגלי־דער קומען אויף איר. ס'איז צוגעגרייט א סעודה כדבעי, מיט פלייש, פיש און אבי־סעלע בראנפן אויך און אפילו מיט זיוו השכינה — זיצן זיך די יידן מיט שיינעגדוקע פנימער, מיט רוחניותדיקע אויגן ארום די טישן, פונקט אזוי ווי ביי א סעודה פונעם שור הבר מיטן לויתן, מ'זאגט תורה, מ'דערציילט חסידישע מעשיות, מ'זינגט זמירות און מ'שוועבט מיט די חומרם אין די העכערע וועלטן...

ראטנע של מעלה — ראש השנה דעם ערשטן טאג גייען יידן צוריק פון „תשליך". זיי האבן דארט ארויסגעוואַרפן די זינד, סימבאליזירנדיק דאס מיט די ארויסגעוואַרפענע פון די קעשענעס ברעקלעך אין וואסער, זיי גייען איבער די גאסן אין געשלאסענע רייען צוריק אין די בתי־מדרשים און זינגען אזוי האפערדיק, אזוי שטאלץ די שיינע חסידישע ניגונים, די שיינע מארשן מיט אזא ענטוזיאזם און דבקות, אז דו דערקענסט זיי גארנישט און פרעגסט זיך דאן: צי שוין דען זיינען דאס די נעכטיקע וואכעדיקע יידן, אט די נעכטיקע שקלאפן? ס'זיינען דאך גאר פרינצן, האפער־דיקע, שטאלצע פרינצן מיט אנדערע פנימער, מיט גלייכע פלייצעס, מענטשן, פרייע מענטשן.

ראטנע של־מעלה — ס'זיינען געווען אין שטעטל א בינטל אינטעליגענטע יונגע־לייט, וואס האבן נישט געקענט זיין גלייכגילטיק צום פארלאזענעם חינוך־פעלד אין שטעטל, צו דער אפגעשטאנענער דערציאונג פון די שטעטלשע קינדער, וואס א סך פון זיי האבן זיך פשוט דערצויגן „ללא תורה ולא דרך ארץ". פון איין זייט האט נאך געדייעט דארטן דער אלט־פרענקישער חדר, וואס האט דעם אמת זאגנדיק, גע־האט א סך פארדינסטן אין זיינער צייט, אבער צו וועלכן אין דער לעצטער צייט האבן די קינדער זיך שוין באציגן מיט בטול און נישט געהאט דעם מינדעסטן רעספעקט צו די מלמדים. פון דער צוויטער זייט וויידער — די פאושעכניע־שולע, ווו ס'האט גע־הערשט א קאטולישער, קאנסערוואטיוער גייסט, וואס האט אין געוויסן זין משפיע געווען שלעכט אויף דער דערציאונג פון יידישע קינדער. האבן די יונגלייט כמעט אוועקגעלייגט פרנסה און זייערע פאמיליען־זאגרגן און האבן אויך נישט געקוקט אויף די הוצאות, וואס זיי זיינען אליין אפט אויסגעשטאנען און האבן זיך געגומען אוים־סטארען א אינטעגראלע תרבות־שולע פאר די יידישע קינדער. זייער ארבעט איז געקרוינט געווארן מיט א דערפאלג און אין א שיינעם טאג איז די תרבות שולע גע־

דער החלוץ אין ראטנע אין 1937

עפּנט געווארן, וואָס איז באמת געווען א קוואל פון עלעמענטארן יידישן ווויסן און נאַציאָנאלן גייסט. ס'האָבן זיך דאָרטן געלערנט ביי די 200 קינדער פון וועלכע 20 פּראָצענט האָבן געצאָלט די גאַנצע פרייז, 50 פּראָצענט נאָר פּארשיידענע רעדוציר־טע פּרייזן און אַן ערך 30 פּראָצענט האָבן צוליב אַרעמקייט געלערנט אומזיסט. דער־פּאר איז אַלע יאָר די שולע געשלאָסן געווארן מיט א גרויסן דעפיציט. און דאָס האָבן טאָקע די זעלבע יונגעלייט געדארפט אויסטראָגן אויף זייערע אייגענע פלייצעס: זיי מיט זייערע פרויען זיינען געווארן „גבאים און גבאיטעס" און האָבן א טייל פונעם דעפיציט געדעקט מיט די נדבות, וואָס זיי האָבן געזאמלט איבער דער שטאָט. און דאָס רעשט וואָס האָט געפעלט, האָבן זיי שוין דערלויגט פון זייערע אייגענע קעשענעס.

יאָרן פאָרגייען און פאַרשווינדן. דורות בייטן זיך. די אלטע שיינע וועלט מיט אירע רעליגיעזע כשופן, מיט טיפן פון גלויבן און טיפן בטחון טרעט אַפ פאַר דעם יונגן דור. דער יונגער דור טראָגט אוים אַנדערע, נייערע אידייען, נייע לעבנס אויס־שטעלונגען און טעאָריעס, אידייען פון פאַלקס־אויפלעבונג, פון נאַציאָנאלן רענעסאַנס, פון א זעלבסטשטענדיק לעבן אין אייגן לאַנד. זיי זיינען טאָקע נישט אזוי רעליגיעז און פרום, ווי זייערע טאַטעס און זיידעס, אַבער שטענדיק טראָדיציאָנעל טראָגן זיי מיט שטאָלץ זייער יידישקייט און ציען דעם גאַלדענעם פאָדים ווייטער, דעם יידישן דורותדיקן המשך. זיי לערנען, זיי שטודירן, זיי דיסקוטירן, טומלען און שאפן א נייי־שפּרודלדיק לעבן, פיל מיט אינטערעס און באַוועגונג. א נייע ראָטנע של־מעלה.

און ווען ס'איז אַבער געקומען א סוף צו דעם ראָטנער של מטה, ווען די ווייסטע נאַציש בעסטיעס האָבן אומגעבראַכט דאָס שטעטעלע מיט אירע טייערע מענטשן איז אויך פאַרשווונדן גלוואָרן די ראָטנע של מעלה. נישטא מער די פשוטע, ערלעכע אלטע יידן, נישטא שוין אויך די ברויזנדיקע יוגנט. פוסט און לייזיק, אלץ איז פאַר־שוונדן. ס'איז אומגעבראַכט און אויסגעלייכט גלוואָרן די ערד מיטן הימל, דער אונטן מיטן אויבן... איין שטיקל נס אַבער איז די שארית הפליטה, אַט די, וואָס על־פּי צופאל האָבן זיך פריער גערראַטעוועט אין די אַמעריקעס און אַנדערע לענדער, אַט די יורשים, גייסטיקע יורשים פון דער ראָטנע של מעלה, וואָס ווילן איצט ווייטער אי־בערנעמען די הייליקע שליחותן און ציען ווייטער דעם פאָדים, דעם המשך, וואָס ווילן די צעפלויגענע אותיות. (אותיות פורחות) פון די צעבראָכענע לוחות, די ניצוצות של קדושה, די הייליקע פונקען, די הייליקע, נאַקעטע און פאַרוואָגלטע נשמות, וואָס שוועבן און פלאַטערן ערגעץ אַרום אין דעם וועלט רוים — אויפקלייבן און צונויפזאמלען און זיי געבן א נשמה תיקון אויפן פאַפיר און לדור דורות פאַר־ווירקלעכן און פאַראייביקן ווי א מאָנומענט, אין פאָרם פון א יזכור־בוך צום פאַר־שוונדענעם ראָטנע של מעלה!

אליעזר גינזבערג (אליעזר בריינדלס)

געווען אמאל א שטעטל אין וואלין

שוועך שלום צו מאכן מיטן געדאנק, אז דאס שטעטל, וואס האט דעם יחוס גע־צויגן הונדערטער יארן איז פארשוווונדן און אפגעמעקט געוואָרן און אונדזערע נא־ענטע זיינען מער שוין נישטא.

מען האט געטרויעט און געהאפט, אז די מלחמה וועט זיך ענדיקן וועט מען פארן אהיים זיך זען מיט פרייַנט, באקאנטע, חברים און אפפרישן די זכרונות פון דער יוגנט. ליידער, ליידער, נישטא קיין פרייַנט, קיין קרובים, קיין חברים, נישטא צו וועמען צו קומען און נישטא נאך וואס צו פארן. פארשניטן געוואָרן א לעבן און געעגדיקט.

שוועך געווען דאס לעבן פון אונדזערע ליבע אין שטעטל. קיינמאל פאר זיך קיין גוטס נישט געהאט. אן עקאנאמישע אויסזיכטן פאר א בעסערן מאָרגן, אבער פול מיט בטחון און אמונה, געווסט און פארשטאנען, אז זיי איז נישט גוט, אבער געהאפט, אז די קינדער וועט בעסער זיין. וויי וואכעדיק און שוועך זייער לעבן איז געווען אינעם עול פרנסה האבן זיי אין די יום־טובים און שבתים אראפגעוואָרפן פון זיך אלע זאָרגן און דאגות און באקומען אן אנדער פנים. אמתע קדושה האט געהערשט אינעם שטעטל אין די ימים נוראים־טעג, אזוי האט עס געצויגן פאר גאנצע דורות.

די יוגנט, נישט זעענדיק קיין תכלית אינעם לעבן פון קליינעם שטעטל און קיין אויסוועג צו וואקסן, האט זיך געריסן אין דער גרויסער וועלט ארײַן, ווו מען האט געהאפט, געטרויעט און געקעמפט מיט שיינע אידאלן פאר א בעסערער וועלט, פאר א וועלט אן עקספלאָאטאציע און אויסנוצערײַ, פאר אויפלעבן דאס יידישע פאלק אין זיין אייגן לאנד, דערגרייכן א בעסער לעבן פאר זיך און פארן יידישן פאלק. מען האט נישט נאר געטראכט, געטרויעט, נאר אליין געוואָרן די פיאָנערן, די פאר־וירקלעכער פון אט די טרוימען, פארלאָזט פאמיליע, היים, פרייַנט און חברים און שווער אינעם לאנד פון די יוגנט־חלומות. עמיגרירט אויך אין פארשידענע

לענדער איבער דער וועלט, צוועקגעטראגן מיט זיך די יוגנט־אידעאלן און געמרוימט זיך צו דערשלאגן צו א תכלית, כדי צו קענען העלפן זיך און פיל מעגלעך אויסבע־סערן, פארלייכטערן דאס לעבן פון דער פאמיליע אין איר גראנגל פאר דער שוץ־רער עקזיסטענץ.

א גרופע חברים געזעגענען יואל ריכטערן (חיים שטיינבערג) צו זיין אפפארן קיין ארגענטינע. עס שטייען פון רעכטס: אליעזר העלד, נ. שאפירא, יואל ריכטער, לייבל באיאן, לייבל בלאוושטיין און ניסקע שאפירא.

אזוי זיינען פארלאפן יארן, און פלוצלינג אזא אומגליק. נישטא פשוט קיין אויסדרוק־וועדטער. דער בראך איז טיפער ווי דער ים, וועו מען דערוווסט זיך ווי אונדזערע קדושים און טהורים האבן פארלארן זייער לעבן. א גליק איז שוין געווען וועו די קויל האט דירעקט געטראפן אויפן ארט, און מען האט נישט געדארפט דורכמאכן אזוי פיל יסורים, ביז דער טויט האט דערלייזט.

מיר, די לעבנגעבליבענע, וואס האבן נישט דורכגעמאכט דאס אלץ קענען זיך גארנישט פארשטעלן די אלע יסורים, פיינען און אומגליק, וואס זיי האבן געהאט אויסצושטיין ביז דער טויט האט זיי ענדלעך באפרייט.

שווער צו גלויבן, אז אונדזערע טאטעס און מאמעס, די בריידער און שוועסטער, אזוי די ריינע אומשולדיקע קינדערלעך ליגן פונאנדערגעווארפן אין פיר בריידער

קברים, פון יעלכע די גרעסטע צאָל איז דערמאָרדעט געוואָרן י"ג אלול און זיי רוען אויף דעם פריכאָדער בארג און דער צוויטער ברודער-קבר פון 500 נפשות אויף דער האליאנקע אין הייפל און 110 נפשות נעבן ריטין סאפאנציק, און 400 אין קאשאטע נעבן זשעריטשי און צענדליקער וואָס זיינען אומגעקומען אין די וועלדער, פעלדער און אין וואסערן, געפרוירענע, פארהונגערטע און דערשטיקטע.

חרוב געוואָרן דאָס ליבע האַרציקע שטעטעלע, וואָס האָט לאַנגע דורות עקזיסטירט. נישטאָ מער קיין בתי מדרשים מיט די ליבע יידן, מען הערט שוין ניט דאַרטן די ליבע זיסע קולות און שטיפערייען פון אונדזערע ליבע משהלעך און שרהלעך. צעשטויבט און פארברענט, פארניכטעט דאָס היליקסטע, וואָס יעדער איינער האָט עס אפגעהיט פאר הונדערטער יארן. צעטראָטן אלע טרוימען. אין חורבן און אש זיך פארוואנדלט אונדזער שטעטל.

פארוואָס איז זיי דאָס געקומען אזא מין טויט? עס פארקלעמט דאָס האַרץ און מען ווייסט נישט צו וועמען צו האָבן טענות, מען פילט דעם בראָך ווי גרויס ער איז און קיינער קאָן קיין טרייסט נישט געבן.

מיר דאַרפן הייליק טראָגן זייער אַנדענק ווי לאַנג נאָר מיר וועלן לעבן. וויל וועז זיי זיינען אומגעקומען אונטערן האָגל פון קוילן, געשליידערטע לעבעדיקער-הייט אין די ברידער-קברים, זיינען זיי געשטאַרבן פילנדיק, אז ערגעצוואו ווייט, ווייט צי דאָס איז אַמעריקע, אַרגענטינע, צי ארץ-ישראל און אין אלע עקן וועלט ווו עס געפינען זיך נאָר ראַטנער קינדער, וועט בלייבן א רינגל פון דער גרויסער קייט, וואָס איז נישט איבערגעריסן געוואָרן. מיט דעם דאָזיקן געפיל זיינען זיי געשטאַרבן.

עס וועט נאָך קומען די צייט וועז די געשיכטע פון אונדזערע מארטירער וועט געשריבן ווערן און די העראָישע קאַפיטלעך פון דער נישט ווייטער פארגאנגענהייט פון יידישן פאָלק אין די גלות-לענדער, וועלכע זיינען אזוי טראָגיש אומגעקומען וועט וועט פאראייביקט ווערן. דעמאָלט וועט אונדזער שטעטל ראַטנע פארנעמען איר געהעריקן פלאץ.

די אויפגאָבע פון יעדער ראַטנער יוד, וואָס לעבט אין דער וועלט מוז זיין נישט צו רוען און צו העלפן אונדזערע ליבע ראַטנער פון דער שארית הפליטה, וואָס זיינען לעבנגעבליבן ארויסגעריסענע על-פי נס פון טייוולס מויל, זיי העלפן נישט נאָר מיט אויבערפלעכלעכער הילף, נאָר קומען צו זיי מיט קאַנסטרוקטיווער הילף, זיי העלפן זיך איינארדענען ווי נארמאלע פראָדוקטיווע מענטשן. זאָל אונדזער געוויסן זיין רייַן און זאָלן מיר טאָן אלץ וואָס ליגט נאָר אין אונדזערע מעגלעכקייטן צו העלפן די שארית הפליטה פון אונדזער שטעטל ראַטנע, גרינגער מאכן, פארלייכטערן זיי דאָס לעבן און דערמוטיקן נאָך זייערע גרויסע יסורים, וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט אין משך פון די יאָרן פון דעם חורבן.

זאָל דער אַנדענק פון אונדזערע קדושים קיינמאָל פון אונדזער זכרון נישט פארגעסן ווערן.

(„אמעריקאַנער מאַגאזין")

ברוקלין, 5טער טאָג פון חודש אדר שנת תש"ז

שרה גינזבורג־שוואַרץ (ישראל)

גרויס איז דער ווייטיק און טיף דער טרויער

גרויס איז דער ווייטיק און טיף איז דער טרויער, וואָס הויערט אין די טיפֿסטע טיפֿענישן פון האַרצן. לאָמיר זוכן אַ טרייסט אין דעם, וואָס מיר, די אַלע אבלים נאָך אונדזערע אייגענע אין ראַטנע, די אכזריותדיק־פֿאַרשניטענע, האָבן די מעגלעכקייט אַרויסצושרייבן עטלעכע ווערטער אין דעם ראַטנער ספר הזכרונות און נישט דערלאָזן, אַז דער זכר פון די פֿאַרשניטענע זאָל אינגאַנצן אָפּגעווישט ווערן.

מיין טייערע שוועסטער אַנדזשע... מיין שוואָגער לייבל גראָאָ, דער גוטער און געראַטענער צווישן די מענטשן. ביידע האָבן זיי נישט זוכה געווען צו זען פֿאַר־ווירקלעכט דאָס דאָזיקע, וואָס זיי האָבן געחלומט און דערגרייכן צו דעם, וואָס זיי האָבן געשטרעבט.

די ערשטע חלוצים אין אונדזער שטאָט זיינען געווען פּול מיט האָפענונגען אין יאָר 1925, אין דער צייט פון דער פּערטער עליה. לייבל און אַנדזשע האָבן זיך דערמאָלט אויך געגרייט צו פֿאָרן קיין ארץ ישראל. זיי האָבן ביידע זיך אָפּגעגעבן מיט הכשרה. מיין שוועסטער, אַ פּולע מיט לעבן, האָט זיך געגרייט צו דער אַרבעט אין רפת (שטאַל).

און ס'האָט אויסגעבראָכן דער קריזיס אין ארץ. דער ערשטער עולה האָט זיך אומגעקערט און איבער פֿאַרשידענע סיבות זיינען זיי שוין פֿארבליבן אין ראַטנע. און כאָטש זייער מאַטעריעלע לאגע איז געווען אַ גומע, זיינען זיי קיינמאָל נישט געווען צופֿרידן פון זייער לעבן — אַ לעבן פון צוטומלטקייט, בהלה און פֿאַניק. זיי האָבן שטענדיק געהאָפּט, אַז די מיידלעך זייערע וועלן אונטערוואַקסן, וועלן זיי פֿאָרן לערנען אין לאנד און מיט דער צייט וועלן זיי אויך קענען איבערבייטן זייער לעבן. און אַט איז געקומען די אכזריותדיקע האַק און האָט געמאַכט אַ סוף צו זייער אַלעמענס לעבן.

אייביק וועל איך זיי געדענקען.

איך האָב געהאט אַ פונק פון האָפענונג צו קענען ברענגען אין יידישן לאנד אריין מיין קלענסטע שוועסטערל יענטעלע, וועלכע איך האָב איבערגעלאָזט נאָך גאָר אַ קינד. איך האָב תמיד געמראָכט: זי איז אומגליקלעך אין איר קינדהייט, וועל איך זיין די דאָזיקע, וואָס וועט זי אויסלייזן, ווען זי וועט גרויס ווערן. איז זי געפאלן אין בלי פון אירע יאָרן.

איך וועל זי אייביק געדענקען.

און ווער האָט געקענט טראָכטן, אַז דער אכזריותדיקער גורל וועט זיך נוקם זיין אויך אין מיין פעטערס זון מאָטל גינזבורג און אַז די האנט פון די מערדער וועט אים נישט אויסמיידן? ער איז געווען דער סימבאָל פון איידלקייט. ער איז שטענדיק געווען גרייט זיך אַליין מקריב צו זיין, בכדי צו העלפן אַ צוויטן.

איך געדענק אים אין דער טרויעריקער בולאק־בולאכאָוויטש־עפּאָכע. דער דאָזיקער באַנדיט האָט מיט זיין באַנדע נישט איבערגעהיפּערט אויך זיין שטאָט. עס

איז געווען א גרויסע בהלה. די ייִדן זיינען געלאָפן זיך באַהאלטן ביי די פּויערים אין די כאטעס. אייניקע האָבן זיך באַהאלטן אין שטיבל פון רבקה טאָקער, בכדי זיך צו ראטעווען פון די „ראזאַיניקעס". זיי זיינען געווען זיכער, אז די מערדער וועלן זיך נישט אומקוקן אויף דעם קליינעם שטיבל. און זיי האָבן געגרייבט דווקא אויך אהין. זיי האָבן פּאַרהאָקט די טירן און זיך געקליבן צו אונטערצינדן די גאַנצע הייזקע אינזיינעם מיט אַלע מענטשן.

מאַטל האָט דאָס געזען פון דער וויטנס און ער האָט איבערגעלאָזט זיין באַהעלטענישׂ, האָט איינגעשטעלט זיין לעבן און ער איז צוגעגאַנגען צו דער באַנדע, זיי געגעבן צו רייכערן און ער האָט זיך „פּרייַנטלעך" געווענדט צו זיי און זיי פּאַר-געלייגט א באַדייטנדיקע סומע און צוגעזאָגט זי גיך צו ברענגען. און ער האָט דער-נאָך פּרובירט אנדערט א פּאַרלוירענער און געקלערט וזו צו קריגן דאָס געלט און ער האָט זיך געשראָקן פּאַר די אַלע לעבנס, אז דאָס האַרץ איז אים שיר-נישט

א גרופּע יוגנטלעכע פון החלוץ הצעיר, די 5טע פון די זיצנדיקע, רעכטס, איז שרה גינזבורג.

ארויסגעפאלן. קיינער האָט נישט געהאָט קיין געלט אין שטעטל. און ער האָט זיך אַנגענומען מיט קוראַזש און ער איז צוגעגאַנגען צום רַאטנער גלח, האָט ביי אים פּאַרמשכונט דאָס הויז זיינס און ער האָט געקראָגן די צוגעזאָגטע סומע און אַלע גערַאטעוועט.

אַבער זיין לעבנס-חלום האָט מאַטל נישט זוכה געווען צו זען פאַרווירקלעכט. איך האָב ביי מיר דאָס לעצטע פּאַסט-קאַרטל זיינס. ער האָט געשריבן, אז זיין טאָכטער געפינט זיך אויף דער שוועל פון עליה. זי פּאַרט לערנען אין העברעאישן אוניווער-סיטעט. און ער דריקט אויס די האָפענונג, אז מיר וועלן זיך זען אין ארץ. דער גורל האָט נישט געוואָלט.

קיינמאָל ווועט זיין אַנדענק נישט אָפּגעטאָן ווערן פון מיר.

לאָמיר דאָ דערמאָנען אויף תמיד אין אט דעם ספר, וואָס גיט אונדז א מעג-לעכקייט צו פּאַראייביקן אונדזערע קדושים, אונדזער לעצטער נח קעצקער, וואָס פון

אים האבן מיר געשעפט אונדזערע קענטענישן אין דער העברעאישער שפראך. ער איז געווען דער ערשטער לערער אין אונדזער שטאט, וואס האט ארויסגעבראכט דעם ציוניסטישן גייסט און ער האט נישט זוכה געווען, אז אפילו איינער פון זיין משפחה זאל אנקומען אין יידישן לאנד אריין. די האק פון די מערדער האט אלע־מען פארשניטן דאס לעבן.

דאס הארץ וועלט אין מיר צעריסן, ווען איך ברענג ארויף אויף מיין געדעכעניש מיינע חברות, וואס זיינען פארשניטן געווארן אין בלי פון זייערע לעבנס. ריקל מעלניק, מיין חברטע פון דער שול־באנק און פון דער הכשרה. זי האט נישט זוכה געווען עולה צו זיין. גילה וויינשטאק, ריבה שאפירא, רבקה קאמינער... אלע זיינען זיי געפאלן פון דער אכזריותדיקער האנט פון נויסטן שונא...

איך וועל זיי שטענדיק געדענקען.

ישראל האניק (בוענאס אייראס)

ראטנע

ס׳איז שוין ארויבער דאס זיבעטע יאר, פון דעם שוידערלעכן אלגעמיינעם חורבן, ווען די דייטשע וואנדאלן מיט די אוקראיניש משרתים האבן אזוי גרויזאם פאר־פיניקט און דערמארדעט דאס שטעטל.

אין קברים אויף פארשוידענע דערבייאיקע פעלדער, ליגן אונדזערע טייערסטע און ליבסטע. אויסגעלאשן איז געווארן א לעבן, וואס האט זיך געצויגן יארהונדער־טער. נישטא מער דאס לעבן, וואס האט זיך געפיניקט און געקעמפט אין פארלויף פון דורות, אין צייטן פון מלחמות און פאגראמען. פון אפטע שרפות פלעגט עס אפ־געבערגט ווערן, פון אוקראינער און אין דער מלחמה פון 1914 דורך די קאזאקן פא־גראמירט ווערן. און שטענדיק אויף די זעלבע פלעצער פלעגט מען אויפבויען נייע הייזער, און נייע געשעפטן.

דער אלטער בית־עולם האט געהאט איינגעזונקענע מצבות פון הונדערטער יארן צוריק, און לחבדיל דער אלטער פוילישער קאשציאל אויף דער אלטער שטאט האט געהאט די דאטע פון דעם פופצנטן יארהונדערט.

ראטנע, אן אלט שטעטל, מיט יידן און אוקראיניש מישטשאנעם, האט געצויגן איר יחוס פון פוילישע פריצים און גראפן.

אפגעריסן פון דער שטורמישער וועלט, ארומגערינגלט מיט טיפע פעלדער און טייכן: דער טייך פריפעט האט דורכגעשניטן דאס שטעטל. אמאליקע יארן איז דער גאנצער מסחר פון האלץ געגאנגען אויף זיינע כוואליעס אזש צום וויסל קיין דאנציק. א שאסי, וואס גייט ווארשע—מאסקווע האט פאראייניקט דאס שטעטעלע מיט די גרויסע קרייז־שטעט ווי כריסק און קאזוול.

יידן סוחרים און אלערליי בעל־מלאכות, בתי־מדרשים און שטיבלעך און פאר־שיידענע חסידים, זיינען געווען אויף דער לאנגער שיל־גאס, מיט א ברויזנדער שטורמישער יוגנט, פול מיט אלערליי ארגאניזאציעס, ציוניסטישע און אנדערע, און ביבליאטעקן.

ס׳דערמאנט זיך אזוי בולט און קלאר דאס שטעטל, און עס קומט אויס אזוי טראגיש וויייטיקלעך צו מאכן פארגלייכן. דו טראכטסט און דענקסט, און דו ווערסט פארזונקען אין א לאבירינט פון קאשמארן, וואס פארפאלגן דיך אין דיין טאג־טעג־לעכן לעבן. דו זעסט די ברויזנדע שטורמישע יוגנט פון אידאלן און רעוואלוציעס, פון אינטעליגענטע יידישע זין און מעכטער, וואס האבן געקעמפט און געגלויבט אין דעם מענטש, וואס האבן דערוואוסט א זוניקן מארגן פאר דער מענטשהייט..

געלערנט און געלייענט, א סך געלייענט און זיך אויך גערילדעט. און געפירט טיפע דיסקוסיעס, וועגן באוועגונגען און שיטות אין דער וועלט־ליטעראטור, זיך טיף געגריבלט אין די אייביקע פארוואסן פון מענטשלעכן לעבן, פון פאלק און פאלק... אין ווינטערדיקע נעכט, אין זומערדיקע טעג, אויף דער רחבותדיקער שוים פון דער נאטור.

און עלטערע פלעגן זאגן און ריידן: נו, וואס זאלן זיי טאן די ליידיקגייערס, אז קיין ארבעט איז נישטא און דער מסחר באגראבן, איז שוין בעסער אזוי... אזוי האט מען געצוויגן די גאלדענע קייט פון זיידעס און עלטערן, וואס פלעגן דערציילן אלטע מעשיות פון מלחמות און פאגראמען, פון שטענדיקע צרות, פון אלע צייטן, פון פאר־שידענע באנדעס און הפקר־יונגען, ביז די באלאכאווצעס. און אין אלע צייטן האט באגלייט דער יידישער בטחון, און אזוי האט מען געלעבט מיט שטיצע פון זין און מעכטער אין אמעריקע. נישטא מער דאס שטעטל, וואס האט געלעבט מיט דעם אמאל. אמאל זיינען געווען אנדערע צייטן. אזוי פלעגן יידן שטענדיק זאגן... נו און היינט, אין צוואנציקסטן יארהונדערט האט דאס פאלק פון דענקער און דיכטער, פון געטע און קאנט, פון שילער און שאפענהויער אזוי בעכטיאליש חיוש פארצוקט און פארניכטעט מענטשלעכע לעבנס...

א געזעגענונג פאר שמחה לעקאר צו זיין עולה זיין קיין ישראל אין 1932

כ'וועך נאיזו פון צער, און כ'פרעג אפט: איז דאס מעגלעך געווען, אז מענטשן זאלן באגראבן לעבעדיקערהייט קינדער, זויג־קינדער? זיינען זיי נישט משוגע גע־ווארן פון הארצריסנדיקן היסלשריענדיקן געוויין? חיות וואלטן זיך אויף זיכער דערשראקן...

אלע זיבן יאר, איז די טעג פון די גרויליהאפטע שחיטות, גייט מיר נאך א גע־שפענסט און מאנט, ווייל דער אייניציקער פארלאנג אין די שוידערלעכע מינוטן איז נישט מקום געווארן...

פאריתומט איז געווארן אונדזער לעבן, נישטא מער קיין בריוו פון אונדזערע ליבע טייערע היימען. אויף אלע שמחות פילן מיר זיך ווי איינזאם, עס פעלט אונדז

אויס לעבנס-לוסט. אייביק, אויף אַלע אייביקייטן, דארפן מיר געדענקען און נישט פֿאַרגעסן און דערמאָנען זיך, און פילן און איבערלעבן זייער צערפולן אַנגסט, און די מינוטן פון אומקום און פֿאַרניכטונג.

קיינער פון אונדזערע אַזוי געראָפענע פריינט, וואָס האָבן צוזאמען געלעבט פיל דורות, האָבן זיי נישט געקענט אויסבאהאלטן און ראַטעוועז פון אומקום, ווען זיי זאָלן נאָר וועלן. אַן אויסנאַם פון אייניציקע „יחידי סגולה", האָבן די אוקראַיניש באַנדיטן נישט נאָר געכאַפט און געפירט צו די דייטשן, נאָר אליין מאסנווייז געמאַרדעט. זיי זיינען דאָך געווען די בעסטע ווען זיי האָבן פון אונדז געדארפט... אויך זיי האָבן פֿאַרלאָרן דאָס מענטשלעכע געשטאלט און פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין ווילדע מערדער.

(„די פֿרעסע" 1945)

ישראל חיות (תל-אביב)

וועגן און חלומות

(א בלעטל פון מיין טאג־בוך)

וועגן אונזועגן שפרייטן זיך פאר מיר, און איך שפרייז צו דעם חרובן שטעט ראטנע. איך מאך אדורך א קפיצת הדרך איבער יידישע שטעט און שטעטלעך און וואס דורותדיקע יידישע לעבן פון אמאל, ליגט הינטן אין בערג אש, און טויזנטער קברים, איבער וועלכע ס'בלאנדזשען די שארית הפליטה, די רעשטלעך נישט הערגאזטע, נישט הערבראנטע — די אנטרינענע פון תלינים האק, וואס וואל־גערן זיך איצט, דא און דארט, זיי אפגעקאסטע זאנגען אויף אפגעקאסטע פעל־דער... זיי מיתה משונהדיק ס'זאל אבער נישט זיין צו גיין אויף וועגן, וואס איך האב מיט א קללה אויף שטענדיק פארלאזט, דאך קען איך זיי נישט מיידן, אלע וועגן זיינען דא יעפלאסטערט מיט יידיש בלוט.

ראטנע, סוף 1945. א זונטיקדיקער פרימארגן, די זון וואלעמט און וואלפט אירע לעצטע סנאפעס זומער שטראלן, היינט ווי אמאל, און איך טראכט פאר וועמען? איך בין דאך פארגליווערט און קריך ווי א וואנדערער פרום אין דער פינצטער, צי קען אבער די זון וואלעמען אין שיינען, אי פאר די מערדער, אי פאר די געמארדעטע?...

איך קריך איבער די חורבות און בערג גראז פון דעם יידישן ראטנע. צווישן פאלנדיקע וועגט און בערג אש, שטייען נאך יידישע הייזער, וואס זענען אוים אין יידישע אויגן, ווי ביידלעך אויף א בית הקברות... ס'קוקן אבער ארויס פון זיי לע־בעדיקע ברואים, וואס פרעגן פארוונדערט: וואס? מען זעט נאך אין ראטנע א לעבעדיקן יידן?

אט שטיי איך ביי א גארטן, וואס גרינט נאך הינטן ווי אמאל. א שאד! קינ־דער זינגען דא און טאנצן אין א קארעשאד און מיינע אויגן זיינען געווענדט אין אן אנדער ארט — צו דעם טייל שטאט, וואס איז אויסגעגליבט מיט דער ערד — צו די קינדערלעך, וואס ליגן אונטער בערג. ציגל און אש, אפשר פאר דעם חטא, וויל זיי האבן דא גערטנער געפלאנצט?...

אויסגעפוצט אין יום־טובדיקע מלבושים באגעגן איך מיינע אמאליקע שכנים אין קלויסטער ארײַן גיין, מסתמא מתפלל זיין צו זייער גאט, וואס האט זיי אויסדערוויילט פאר מערדער, און אונדז פאר געמארדעטע, און איך טראכט: מיין גאט! ניב מיר איצט די גבורה פון שמשון הגבור א טרייסל צו טאן די מערדערישע הייליקייטן, און תמות נפשי עם הפלישתים.

די זון פארגייט, די נאכט פאלט צו קאלט און כמארגן, און איך ליג נאך אלץ ביי די קברים ארום פראכאדער בערג, וווּ אלץ איז וויסט און טויט, נאר כמארעם בא־וועגן זיך אויף דעם טונקל בלויען הימל, אבער כמארעם, וואס וועבן זיך פון יידישן היינט — פון דעם רויך פון די קרעמאטאריומס אויוזנם, וואס טראגט זיך אהער און ברענגט צום טשאד פון מענטשלעך בלוט, אין דעם טשאד שלאף איך איין.

אין מיין היים האָט מיר היינט ווי אמאל באַגעגנט מיין ליב האַרציקע פרוי. אירע שוואַרץ ברענענדיקע אויגן זיינען אַבער היינט אויסגעלאַשן געוואָרן, אין אירע ראָז שמייכלענדיק געזיכט, בלאָס ווי קיינמאָל נישט, אירע צאַרטע ליפּן, וואָס האָט מיר אמאל אזוי מוטערלעך געקושט, האָבן היינט קוים געשעפּטשעט: קום נישט מער, קום נישט מער אַהער...

אַנטקעגן איז מיר אַנגעקומען מיין קינד — א ברילאַנט, אַבער היינט אָן זיין קינדערישע שפּראַך... זיינע פּוכיקע העַנטעלעך, וואָס האָבן זיך שטענדיק גע־ פלאַכטן אַרום מיין האַלדז, האָבן מיר היינט געווינן זיין דערשאַסן קעפּעלע, פּון וועלכן ס׳האָט גערונען קינדערש וואַרעם בלוט.

איך האָב זיך אויפגעכאַפּט באַגאַסן אין קאַלטן שווייס, דאָס האַרץ האָט זיך געקאַרטשעט פּאַר צער אָן ווייטיק, העלע לבנה ליכט, האָט באַלויכטן דעם קער פּון די, וואָס איך האָב געחלומט...

איך האָב אַנגעצונדן די נישט דערברענטע ליכטעלעך פּאַר זייערע הייליקע נשמות, אָן ביי דער שיין פּון דער שטענדיקער ליכט געמומען לייענען פּאַרבלומיקטע בלעטעלעך פּון ספּרים אָן ביכער, וואָס איך האָב געקליבן אויף די ראַטנער חורבות:

דער הימל האָט טרערן געגאַסן,
אָן בלוט האָט געגאַסן פּון מיין האַרץ.
אָן איך האָב די אויגן פּאַרשלאַסן,
צו קענען פּאַרזינקען אין שמאַרץ...

וועָן איך וואַלט אמאל געלייענט די ווערטער, וואָס א יידישער לירייקער האָט ערגעץ ווו געשריבן, וואָלט איך מסתמא זיי פּאַרשטאַנען אַנדערש ווי היינט, אַבער אויך היינט פּאַרשטיי איך נישט, פּאַרוואָס האָט דער הימל קיין טרערן נישט גע־ גאַסן וועָן נאַצי־מערדער, האָבן אין יידישע הערצער געשאַסן? נאָר ער האָט גע־ כליט אָן געלויכטן אין טאָג פּון יידישן מאַרד, פּונקט ווי אין טעג פּון יידישן לעבן, נאָר דער ייד פּון אייגענעם חורבן, וועמען זיין גליק, אַדער אומגליק, האָט פּאַר אַן עדות געלאָזן, ער בלוטיקט אָן איז פּאַרזונקען אין שמאַרץ...

מלכה קאנישטער־קלאטשקע

איר לעבט נאָך טייערע קדושים אין מיין זכרון

איך פיל, ווי אַ הייליקן חוב צו מיינע אומגעקומענע פריינטן, לערער, חברים און חברות אויף איין שול־באנק — זיי אויפן פאָפיר צו פאראייביקן. אָפטמאָל דאָכט זיך מיר אָפילו, ווי זייערע אומשולדיקע זויבערע נשמות פלאטערן איבער מיין קאָפ און אין זייערע אומעטיקע בליקן דערפיל איך ווי אַ שטומען געבעט — כ׳זאָל זיי אַ ליכטל שטעלן אין דעם ראטנער יזכור־בוך.

טו איך דאָס טאָקע, לויט מיינע באַשיידענע כחות.

**
*

שטיל און רואיק איז אונדזער שטעטעלע ראָטנע געלעגן ביי די ברעגעס פון דעם שטיל־פליסנדיקן טייך פריפיעט, וואָס האָט עס אויך צווייען צעטיילט. דאָס שטעטעלע מיט אירע אַלטע, נידעריקע און הילצערנע הייזער, מיט אירע שטוי־ביקע קליינע געסלעך דאָ - דאָרטן אָמאָל אָנגעוואָרפענע מאָגערע גערטנער און סעדער — האָט אויסגעזען אָרעם און נעבעכדיק. נישט קוקנדיק אָבער אויף דעם, זיינען דאָרט אונדזערע קינדער־יאָרן, די טעג פון אונדזער פרילינג, גליקלעך און פרייליך אָדורכגעלאָפן. ווייל דאָס שטעטעלע, ווי אָרעם און אָפגעלאָזן ם׳איז נישט געווען, האָט פאָר אונדז, קינדער, דאָרט געבוירענע און דערצויגענע, געהאט אַ כאַ־זונדערן חן, אַ צוציונגם־קראפט. אָפילו די טיפע בלאָטע אירע אין די אָסיען־טעג. אין וועלכע מיר פלעגן בראדזשען, גייענדיק טאָג־טעגלעך אין דער תרבות־שולע האָט אויך געהאט אין אונדזערע אויגן איר רייזן און ,אפשר, ווי איך פאָרשטיי דאָס איצט, אויך אַ געוויסע לעבנם־באַדייטונג — אַ סימבאָלישע לעקציע, שוין אין די פריעסטע קינדער־יאָרן, פון אויסדויער, פון קעמפן מיט די סטיכישע שטערונגען, קעמפן און מיט פאָרזיכט טרעטן און פאָראויסגיין...

און שפעטער, אַז דער ווינטער איז געקומען און האָט די געדיכטע בלאָטע איינגעפרוירן און מיט אַ געדיכטן ווייסן שניי זי צוגעדעקט איז פאָר אונדז, קינדער, דאן גאָר אַ פארגעניגן געווען: פעסט און שטאַלין האָבן מיר אויף אים געטראָטן, פון אים אלערליי פיגורן אויסגעקלעפט און מיט „סניעזשקעס" (קיילעכלעך) זיך גע־

וואַרפן. אויפן פאַרפרוירענעם טייך זיך געגליטשט און אַהיים, שטאַרק, מוטיקע און פאַרויטלטע, דערנאָך מיט אַ גרויסן אַפעטיט צום עסן צוריקגעקערט. און אַזוי איז געווען אין דעם פרילינג, וואָס קומט אין שטעטל, נאָכן קאַלטן ווינטער, מיט זון־ געזאַנג און האַפענונג...

און אַזוי איז אויך דער ליבער זומער פריילעך פאַר אונדז איבערגעלאָפן... און אַזוי זיינען טאַקע דאָרט מיינע קנאפע צוועלף יאָר לעבן אין שטעטל פריילעך און זאָרגלאָז ווי אַ שיינער חלום אַדורכגעגאַנגען.

שטענדיק זיינען מיר, קינדער, פריילעך געווען, צוזאַמען אין שולע געלערנט און צוזאַמען די לעקציעס געמאַכט, געשפילט, געטאַנצט און הנאה געהאַט פונעם יונגן לעבן. און טראָץ די 18 יאָר, וואָס טיילן מיך אַפּ פון יענער גליקלעכער צייט, לעבט נאָך אין מיין פאַנטאַזיע אַזוי העל אַלץ, וואָס איך האָב דאָן אויפגענומען מיט זיי, די טייערע, געטיילט און אַדורכגעלעבט.

לערער און תלמידים פון תרבות אין 1933

אַט זע איך ראשית די תרבות־שולע, איר שיינע געבוידע אויפן בערגל מיט אירע רחבותדיקע ליכטיקע קלאַס־צימערן, אין וועלכע די לערער דערקלערן די לימודים פאַר זייערע תלמידים, וואָס זיצן רעספעקטפול זאַלבעצווייט אויף די שול־ בענקלעך, אַט שטייט ביי אונדז אין קלאַס דער טייערער, ליבער לערער נ. קעצקער און דערקלערט אונדז די לעקציע פון דקדוק אַדער חשבון. אויסערלעך, דאַכט זיך, אַ שטרענגער, אָבער מיט וויפל ליבע ממש פאַטערלעכע ליבע און זאָרג ער דער־ קלערט אונדז די לעקציע? ווי קען מען דען פאַרגעסן יענע גליקלעכע קינדערשע יאָרן ווען דער אומפאַרגעסלעכער און דורך אונדז אַלע ממש פאַרגעטערטער לערער קעצקער האָט אונדז געלערנט, דערציגן און מיט זיין גיימס באַהויבט גאַנצע צוויי דורות?

ווי קען מען פאַרגעסן דעם איבערגעגעבענעם לערער וואָס האָט אין אונדזערע יונגע הערצער ליבע צום יידישן פאָלק און זיין לאַנד אַיינגעפלאַנצט — די גליק־

לעבן שעהן, זוען ער האָט מיט אונדז לידער געזונגען, וואָס האָבן אונדז אויך אין א חלום ערגעץ וויט־וויט אין אונדזער געגארטן לאנד אריבערגעטראָגן?

נישט בלויז וויל א לערער האָט ער זיך צו אונדז באַצויגן, נאָר טאָקע ווי א גרויסער פאָטער. אָט באַמערקט ער ווי איך שרייב מיט דער לינקער האַנט און ער בעווויזעט מיך פון דעם אָפּ. אפילו שוין זייענדיק אין ארגענטינע גיט ער אונדז (מיר מיטן ברודער אברהם) עצות פון דער וויטן וואָס צו לייענען אין העברעאיש, כדי ניט צו פארגעסן די שפראך און נישט איבערצוריסן דעם פאָדעם פון חיבת ארץ ישראל. איך זויל דערביי אויך דערמאָנען מיט ליבע און רעספעקט זיין אייזעלע און געלע־רנטע פרוי צביה און זייער טייערע, צום לערנען פלייסיקע קינדער יענקעלע, חיהלע און יאָסעלע, צו וועלכע דער לערער קעציקער האָט זיך אין שולע באַצויגן גלייך ווי צו אלע איבעריקע תלמידים.

און די חברות און חברים? אָט שטייען זיי דאָך אלע פאָר מיינע אויגן ווי לע־בעדיקע, אָט זע איך זיי אלע פון מיין מחלקה. אָט דרייט זיך ווי א קווענקזילבער, די טייערע און שטיפערישע חברה מיינע אידעלע עפּעלבוים, שטענדיק א פרייי־לעכע, מיטן ברייטן לאכנדיקן פנים, מיט די שטיפערישע שוואַרצע אויגן, מיטן טענצלדיקן געגנעלע און קלינגענדיקן, ווי א זילבערן גלעקעלע, קולכל, וואָס קען לי־דער — א וועלט.

אָט שטייט אויך פאָר מיר די פּאַרשייטע און שטיפערישע גיטעלע עלבוים, מיטן בלאָנדן קעפּל און לעבעדיקע קלוגע אויגן. ס'ארא איבערגעגעבענע, געטרייע חברה זי איז געווען! בשום אופן האָט מען זי נישט געקענט אָפּריסן פון מיר, ביי מיין אָפּפאָרן קיין ארגענטינע. אזוי האָט זי זיך איינגעזוינגן אין מיר, גלייך ווי זי, די ארעמע חברה, האָט שוין דאן אינסטינקטיוו געפילט, אז דאָס זעט זי זיך מיט מיר צום לעצטן מאָל. אָט זע איך אויך די קלוגע, פרייליכע גיטעלע פוקם ביי וועלכע מיר אלע חברות זיינען זיך אָפּט צוזאמענגעקומען און שעהן פארבראַכט אין פרייי־לעכע שפילערייען. און אָט שטייען זיי ווי לעבעדיקע די אלע איבעריקע, טייערע און געטרייע חברות ווי שרהלע גלייזער, אסתרקע גינזבורג, חיהלע שעדראוויצקי, פע־רעלע יאקאבסאָן, שבעלע לעקאר, חסקע בעקערמאן און אויך די טייערע חברים, ווי מתית בלאט, א געטרייער חבר מיט אן אייזעלער נשמה און בעסטער תלמיד אין מחלקה, דער קלוגער אינטעליגענטער און צוגלייך גרויסער שטיפער מייכעלע האַניק, לייבעלע לייבמאָן און זיינווּעל בענדער, ווי, ווי, זיי וואָלטן דאָך שוין אלע גרויסע געווען און נוצן דער מענטשלעכער געזעלשאפט געבראַכט!

נאָר באַזונדער האָבן מיר זיך אין זכרון איינגעקריצט די צוויי טייערע חברות, די צוויי טייערע שוועסטער חנה און גאָלדע קאָרש.

דאָכט זיך צוויי שוועסטער און וואָס פאָרא פּאַרשיידענע כאַראקטערן זיי האָבן פאַרמאָגט! איינע, חנה, די עלטערע, א שיינע, א בנעימותדיקע, מיט א צארטער נשמה, האָט געהאָט א שוואַכן כאַראקטער, א נאָכגעביקן. דערפאָר איז די צוויטע, גאָלדע, א רייצנדיקע, מיט א פאָר ברענענדיקע שוואַרצע קארשן־אויגן, געווען שטענ־דיק אַמביציעז און פאַרמאָגט א פעלדזן־שטאַרקן כאַראקטער.

שוין אין יענע פריע יוגנט־יאָרן זיינען מיר, יונגע קינדער, פאַרכאָפּט געוואָרן פון פארטיי־אידעאָלאָגיעס און ממילא פארטיי־רייסענישן.

ס'האָבן שוין דאן אין שטעטלעך עקזיסטירט דער „השומר" מיטן „בית״ר" און ממילא צוויי באַזונדערע קלובן.

די מיידלעך זיינען מערסטנטייל געווען אין „השומר" און די יינגלעך טיילווייז אין „בית״ר". גאָלדע, ווי ס'פאסט יזך פאר אזא כאַראקטער איז געווען א בית״רקע. פלעגן דאן צווישן אונדז פארקומען דיסקוסיעס, וועלכע פלעגן גיך איבערגיין

אין געשרייען און קולות. יעדע איינע האָט געוואָלט איבערשרייען די צווייטע: איינע שרייט „קדימה השומר!" און די צווייטע — „קדימה הבית"ר!" די שרייט: „אַן גע־ווער און אַן כלי־זיין, וועלן מיר דאָס פאָלק באַפרייען". אוּן די אַנדערע: „מיט געווער און כלי־זיין, וועלן מיר דאָס פאָלק באַפרייען"!

גיטל קאַרש מיט אירע צוויי קינדער — רעכטס: גאָלדע, לינקס: חנה, (אַלע אומגעקומען)

און כדי צו זיין מער עפעקטפולער, פלעגט גאָלדע אויפן טיש ארויפקריכן און מיט א הויך קול אויסשרייען אירע לאָזונגען.

ס'דערמאָנט זיך מיר אַן עפיזאָד, וואָס כאַראַקטעריזירט, וווּ וויט די אונטער־וואָקסנדע קינדער, וואָס זיינען שוין אין די פריע יאָרן פאַרכאַפּט געווואָרן פון דער פאַרטיי־אַמביציע, זיינען געווען פאַנאַטיש און הייסע חסידים פון זייער פאַרטיי: מיין טייערער אומפאַרגעסלעכער קוזין אברהם כהן ע"ה אַן אַכט־יעריקן יינגל א „השומר" האָט אַמאָל א שטיק געמאַן אין גאַס. א באַקאַנטע פרוי האָט אים געמאַכט א פאַר־ווורף און אים דערביי געזאָגט אז אַזעלכעם פאַסט נישט פאַר א „השומר". ער אָבער, נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער האָט זיך פאַרשעמט, האָט אין זין געהאַט צו פאַר־טיידיקן זיין פאַרטיי־פרעסטיזש און געזאָגט: „ווער האָט אייך געזאָגט, אז איך בין א „השומר", איך בין גאָר א „בית"ר"...

צווויי מאָל אין וואָך, פרייטיק־צו־נאַכטס און שבת בייטאָג, פלעגן מיר זיך צו־נויפקומען אין קלוב פון „השומר". ס'איז ביי אונדז געווען דאָס בעסטע פאַרברענגען, טאַנצנדיק דאָרט די חלוצישע טענץ, ווי די „הוירא", א. א. וו.

מער נאָך פון דעם אָבער האָבן אונדז פאַראינטערעסירט די שיחות פון אונד־זערע מנהלים — חיה דרוג, וועלוול גראָבאָוו (אין א"י) און משה האָניק (אין אָר־גענטינע) א. א. וו. די דאָזיקע עונג שבתים האָבן באַפרידיקט אונדזער דאָרשטיקן נייסט און באַלויכטן אונדזערע מוחות, איינפלאַנצנדיק צו גלייכער צייט אין אונד־

זערע יונגע הערצער ליבשאפט צום יידישן פאלק, צו זיינע טראדיציעס און זיין לאנד. מ׳האט אבער אונדז געלערנט, סיי אין תרבות שולע און סיי אין קלוב, אז מיט טענין אליין קען מען קיין לאנד נישט בויען, אז מען דארף דערצו אויך זיין אקטיוו מיט נאציאנאלע מעשים און ארבעט. האט זיך טאקע דערפאר געפירט א גרויסע

אברהם כהן (אומגעקומען) און שלמה פערעלמוטער, באוווסטער העלד פון ראטנפארבאנד, לעבט איצט אין ישראל

קאנקורענץ אויף דעם געביט צווישן אונדז „שומרים" און „ביתרים" — יעדער איינער האט געוואלט איבערשטייגן דעם צווייטן מיטן אריינברענגען מער נעלט פארן קק״ל. שיין איז אויך געווען די ל״ג בעומר פייערונג אין שטעטל. אלע תלמידים פון תרבות שולע און סתם יוגנט פון די ארגאניזאציעס האבן זיך פארפוצט אין די אוניפארמעס און בלויע אפצייכענונגען, זיך צונויפגעקומען אויף א פלאץ, פון וואנען זיי האבן אין רייען, ווי סאלדאטן, ארויסמארשירט מיט געזאנג און נאציאנאלע לידער צום נאענטן וואלד, ווו מיר האבן א גאנצן טאג פארברענגט צוזאמען מיט די לערער און מנהלים, וועלכע האבן אונדז ביי דער געלעגנהייט אויפגעקלערט די באדייטונג פונעם טאג און בכלל גערעדט פון יידישן פאלק און זיין געשיכטע. ערשט פארנאכט האבן מיר זיך צוריקגעקערט אהיים מיט הילכיק געזאנג און אזוי טראכטנדיק גייען מיר אויף אין געדאנק אזעלכע שיינע הארציקע בילדער פון דעם שיינעם לעבן אין שבעטעלע, וואס איז אזוי מערדערלעך פארשניטן נעווארן, ס׳זעען זיך מיר אוים, א שטייגער, ווי עפעס אידילישע די שטילע, רואיקע היימען פון מיינע פעטערס און מומעס דארט אין ליבן, חרוב געווארענעם שטעטעלע.

אט שטייען זיי מיר אלע, די פעטערס, מומעס און הארציקע שיינע קינדערלעך פאר די אויגן. אט זע איך דעם קלוגן ,גוטן פעטער מאטל, דעם שטעטלדיקן שוחם,

מיט זיין שיינער באַרד, דער מומע טויבע מיט די טויערע קינדערלעך אברהמלע, דודל און די קליינע חנהלע ווי זיי זיצן ביי א שבתדיקן טיש. ס׳פילט זיך דאָרט די מנוחת שבת אין אַלע ווינקלעלער, אַלץ איז אויפגעלייגט און זעט אוים שבתדיק און די זמירות ביים טיש, וואָס די קינדער העלפן צו מיט זייערע שוין שטימלעך. געבן נאָך צו דעם בילד א באַזונדערן חן און פייערלעכקייט. און ווי קען מען פֿאַרגעסן אַזעלכע טייערע און איבערגעבענע פעטער און מומע יצחק הערש און רחל העלד, דער באַנק-דירעקטאָר אין שטעטל, און זיינע האַרציקע און פֿריאיקע קינדערלעך שרהלע און אברהמלע? זייער שטוב, וואָס איז געווען אונדזער צווייטע היים, איז פונקט געווען אנטקעגן דעם קלוב, ווו מיר האָבן פֿאַרבראַכט און אַלע מאָל פלעגן מיר זיך אַהין אַרײַנכאַפן און די גוטע געטרייע מומע ע״ה, האָט אונדז שטענדיק מיט אמתער געטרוישאַפט אויפגענומען און אונדז מכבד געווען מיט אַלערליי גוטע זאכן.

קינדער פון די פאַמיליעס מאָטל כהן (שו״ב אין ראָטנע) און יצחק הירש העלד: פון רעכטס שטייענדיק: דודל כהן, אברהמלע העלד, שרהלע העלד און אברהם כהן; אונטן די קלענסטע — חנהלע כהן

און געווען איז דאָס א זונטיק, אן ערב פרילינג - טאָג, וואָס האָט אָנגעזאָגט דעם אָנקום פון דער שענסטער צייט פון יאָר, ווי אויך פון פרייליכן פרילינגס-יום-טוב — פּסח. פון הויכן בלויען הימל האָט אַראָפּגעלויכטן א וואַרעמע פרילינגס-זון, וואָס האָט די בלאָטעס אונטן אין שטעטל געטריקנט... דאָן, אין דעם טאָג האָבן מיר, איך, מיין מוטער און ברודער, זיך געזונגען און צעשיידט מיטן ליבן שטעטעלע ראָטנע, מיט אַלע מיינע דערנט, מיט די טייערע לערער און האַרציקע חברים און חברות. ס׳איז געווען דער לעצטער טאָג, וואָס מיר האָבן די אַלע טייערע פנימער געזען, וואָס מיר האָבן אויפן טיערן געבוירן אָרט געבליקט. שוין צוויי טעג, ווי

ביי אונדז אין שטוב האָט זיך געדוידערט און געטומלט פון באַקאנטע, וואָס זיינען זיך געקומען געזעגענען מיט אונדז.

וועד־זשע וואָלט זיך ריכטן און פֿאַראויסזען, אז אַט־די זעלבע טייערע מענטשן וואָס האָבן אונדז מיט אזוי פיל ברכות אַרויסבאַגלייט אין ווייטן וועג, קיין ארגענטינע, וועלן אין עטלעכע יאָר אַרום דורך דעם היטלער־מערדער פון לעבן אומגעבראַכט ווערן? און אַט שטייען מיר שוין ביים אויטאָ — כמעט דאָס גאַנצע שטעטל האָט אונדז אַרויסבאַגלייט אַהין, צו דער לעצטער פֿאַזיציע אונדזערע אין דעם געבוירן־אָרט. די חברות געזעגענען זיך מיט מיר... מיר קושן זיך, מיר האַלטן זיך ארומגעאָרעמט, מיר באַטראכטן זיך אַ סעקונדע, ווי מיר וואָלטן וועלן איינזאָפן אין זיך אויף אייביק איינע דער אנדערנס אויסזען און דריקן און שליסן זיך ווידער איין און עסן זיך ווידער איינע אין דער צוויטער. ס'איז שווער זיך אַפצורייסן און צעשיידן, ווי מיר וואָלטן זיך אַרגאניש צוזאַמענגעוואקסן... דער אויטאָ פייפט און רופט אינצושטייגן — ס'איז שוין שפּעט.

איך גיי אונטערווייל עכטס אַ באַגאַסענע מיט טרערן אויפן טרעפּל ארויף. גיי אַרײַן אינעווייניק, זעץ זיך אונטן ביים פענצטערל, קוק און פרעם זיך איין מיט די פֿאַרווייטע אויגן אין די טייערע פנימער און טראַכט, ווער וויסט צי וועל איך זיי שוין אַמאָל זען. דער אויטאָ רירט זיך פון אָרט און פֿאָרט אָפּ. איך זע נאָך פון ווייטן די טייערע מיינע מיט די וויסע טיכלעך אין די הענט, וועלכע פלאַטערן אין מיין זייט, זע און באַמערק נאָך זייערע טייערע געשטאלטן, וואָס הויבן אָבער אַן אָפּלע מאָל מערער פֿאַרלאָסן און פֿאַרשוווונדן... שוין — מ'זעט שוין נישט מער קיין פנימער אָפּילו קיין טיכלעך, קלייע וויטע פינטעלעך נאָר זעט מען וואָס וועלן צו לעצט אויך איינגאנצן פֿאַרשוווונדן...

און אזוי איז דאָס שטעטעלע פֿאַרשוווונדן געוואָרן, אזוי זיינען אָלע מיינע טייערע, די ליבע פעטערס מיט די מומעס מיט זייערע האַרציקע קינדערלעך פֿאַרשוווונדן געוואָרן און אזוי אויך מיינע טייערע לערערס, חברות און חברים, און אזוי אויך אָלע מענטשן וואָס האָבן אונדז אַרויסבאַגלייט... אלץ איז פֿאַרשוווונדן געוואָרן, אלץ איז אָפּגעמעקט געוואָרן און אָלע, אָלע אָפּגעווישט, שוין נישטאָ מער קיינער, קיינער...

אליהו טאקער *)

פון אומקום צום לעבן

דער טויט האט זיך באזעצט אין די אלטע יידישע שטעטלעך פון איראפע. זיינע ברענענדיקע טריט זיינען פארבליבן איינגעקריצט אין אלעמענס זכרון.

הונדערטער שטעטלעך זיינען אומגעקומען; הונדערטער, און יעדערע מיט איר באזונדערן חן, הונדערטער וואס ס'איז אומגלעך זיי אויסצורעכענען, און יעדערע האט איבערגעלאזט נאך זיך קינדער, לעבן־געבליבענע קינדער וואס קענען זי נישט פארגעסן. נישט איך אליין, ס'זיינען פאראן נאך א סך אזעלכע ווי איך, וואס זיינען געבוירן געווארן דא, אין אמעריקע, אין א פריי לאנד, און האבן נישט געהאט די זכיה צו זען זייערע מאמע־שטעטלעך, יענע שטעטלעך וווּ זייערע עלטערן זיינען געבוירן און דערצויגן געווארן; נישט געהאט די זכיה זיי צו זען אויידער דער טויט האט זיך איבער זיי פארצויגן, אויידער זיי זיינען געקוילעט געווארן דורך דייטשע און אוקראיניש העכט.

איך האב אויך נישט געהאט קיין מזל; אויך איך האב נישט באוויזן צו קענען דאס שטעטעלע וואס האט מיין טאטן איינגעוויגט און אויסגעניאנטשעט, דאס שבעטעלע ראטנע, יענע ראטנע, פון וועלכע מיין פאטער, מיין באבע, פארצייכן זיך אזוי פיל אן, יענע ראטנע, וואס ליגט זיי שטענדיק אויף די ליפן און נוצט זיי שטענדיק אלס משל; יענע ראטנע וואס איז איינגעבאקן ביי מיר אין הארצן אומגעזעענערחייט.

ס'איז פאר מיר אומגלעך זי צו פארגעסן; אומגלעך, נישט וויל זי איז אומגעקומען, נישט וויל זי איז מער נישטא, נאר וויל זי האט געלעבט, וויל זי איז יא געווען, וויל ס'האט געשפראצט פון איר לעבן. טאקע דאס זעלבע לעבן ווי פון אנדערע יידישע שטעטעלעך, און דאך אויף א צוויטן אופן, מיט א באזונדערן חן, מיט א באזונדערן כח. אמתדיק לעבן האט אין איר געשטראמט; דאס קליינשטע־טלדיקע לעבן וואס האט אנגעפילט מיט הארציקע ליבע די צארטסטע בלעטער פון

*) אליהו טאקער איז א נעבוירענער איז ארגענטינע (זון פון אונדזער לאנדסמאן יעקב טאקער).

שלום עליכם מעשיות און פרצעס דערציילונגען; דאָס לעבן וואָס האָט ארויסגע־
רופן ביי מענדעלען זיינע שאַרפסטע סאַטירעס און האָבן פאַרקנייטשט זיין שטערן.
אַבער דורך די סאַטירעס און דורך די קנייטשן פינקלט דורך א שמייכל, דער ליבער
שמייכל פון א פאַטער וואָס שלאָגט זיין קינד ווייל ער שטעלט אויף אים א סך
האָפענונגען, וואָס שלאָגט אים מיט איין האנט און בענטשט אים מיט דער צווייטער.

איך וויים נישט צי ראטנע, און אין אַלגעמיין אַלע יידישע קליינע שטעטלעך
האָבן טאַקע אזוי אויסגעזוען ווי ביי מיר אין דמיון, און ס'איז באמת א שאָד — וואָס
יענע טביכה איז אין דער לופטן אויסגעגאנגען. א שאָד, א גרויסער שאָד, וואָס איך
וועל שוין קיינמאָל נישט קענען אריינציען אין מיר יענע לופט. אזא מין לופט, וואָס
האָט געהאט דעם כח אריינצודרינגען אין די בלוטן פון די קליינשטעטלדיקע און זיי
אויפברויזן; וואָס האָט געהאט דעם כוח צו דערציען אין א פאַר קליינע, נישט אינ־
גאַנצן ריינע געסלעך, אזוינע מענטשן וואָס זיינען אַרוים אוף גרעסערע, שענערע
און ריינערע גאסן, און דאָרט געלערנט תורה, און געלערנט דאָרט א נייע וויכטיקע
תורה: תורת לעבן, לעבן ווי א מענטש.

**
*

און איך דערמאָן זיך ווידער (טאַקע קיינמאָל נישט געזען, און פאַרט ווי געזען
אין פאַנטאַסטיש־אמתע חלומות) אז אזא קוואל פון שטורמיש לעבן איז מיט איין
שניט צאָגעשטעלט געוואָרן, אז ס'זיינען אינזיינעם געפאלן אלטע, דארע הענט, מיט
יונגע, פרישע טרוימען, אז ס'זיינען מיט איין שטוים פאַרמאַכט געוואָרן מידע, אַנ־
געזעטיקטע אויגן, מיט נייע, דורשטיקע אייגלעך; אז ס'זיינען מיט איין זעץ איבער־
געהאקט געוואָרן איינגעפאלענע, אויסגעטריקנטע, שוין צו דער ערד געבויגענע
רוקנס, מיט גלייכע, שטאַלצע, נאָך צום הימל ציענדע קעפ; אינזיינעם אויסגעלאָשן
מיט שכינה באַלויכטענע, מיט תורה אויסגעקנעטענע פנימער און קינדערשע, נייגע־
ריקע, פנימלעך, וואָס האָבן נאָך אפילו קיין צייט נישט געהאט צו פארזוכן פונעם
געטלעכן מאכל תורה.

ס'האָט זיך מיר איינמאָל א נאכט, געחלומט אז איך זע זיי, די אומגעקומענע,
מיט די לעבנגעבליבענע אינאיינעם און אַלעמענס אויגן זיינען נאס, טרערנדיק,
מען זיצט און וויינט. דער צימער איז א גרויסער און די מענטשן, א סך, לאנגע,
אויסגעדארטע מענטשן וואָס יאָמערן אַן אַן עק, פון איין זייט די אומגעקומענע, פון
דער צווייטער, די לעבנגעבליבענע. איך קען נישט פאַרשטיין. איך פאַל נישט
אויפן שכל פאַרוואָס וויינט מען. פרעג איך די אומגעקומענע, און זיי, נישט קוקנדיק
אויף מיר, נאָר ערגעץ וויים, אונטער מיינע פלייצעס, ענטפערן מיט איין גרויסע,
פייכטע, הוילע שטימע, ענטפערן מיט נאָך א פראָגע:

— וועך, וועך וועט פאַרזעצן אונדזער וועג? וועך וועט שפינען וויטער אונדזער
אַפּגעשניטענעם קולטור־פאַדים? וועך, וועך, וועך?... און די ווערטער פאַרוואַנדלען
זיך אין א כליפּעריי, א שרעקלעכער געוויין און די טערן פאַלן פון די באקן און
גיסן זיך צווישן די לאנגע פינגער.

וועגד איך זיך מיט די זעלבע פראגעס צו די לעבנסגעבליבענע, און וואָס וויי־
נען זיי? איך פרעג און וואַרט צו הערן נחמה וועדטער, דערמונטערנדיקע ווערטער,
נישט פאַר מיר, נאָר פאַר יענע וואָס זיצן אונטער מיר און הערן נישט, און זעען
נישט און וויינען ביטער כסדר. נאָר וועך איך האָב דערהערט דעם ענטפער בין איך
געבליבן פארגליווערט, אויך זיי, די לעבעדיקע האָבן צוגעגעבן: — וועך, וועך וועט
זייער וועג פאַרזעצן, וועך, וועך, וועך? אוי, וועך? — אויסגעמורמלט די פאַר וועך־

טער, האָבן זיי זיך אַראָפּגעלאָזט אין אַ טיפן זיפּן, אָן שוין פּאַרמאָטערט פון וויינען, געסאָפּעט, אָן געווישט פון פּנים קאַלטע טרערן.

איך בין געבליבן דערציטערט אָן נאָר געקלערט: אז דאָס לעבן וויינט אָן האָט נישט קיין האָפענונג אויף זיך אליין, וואָס זאָל שוין דער טויט טאָן? — אָן איך האָב נישט געקענט פּאַרשטיין...

אינדערפרי בין איך אויפגעשטאנען אָן זיך באַלד דערמאָנט אין חלום. האָב איך זיך געזעצט אין אריינקלערן אָן ס'איז מיר ביסלעכווייז קלאָר געוואָרן, אָן איך האָב פּאַרשטאנען אז די לעבנגעבליבענע, זיינען מיר אַלע, אַלע, איך אַליין. אָן איך האָב פּאַרשטאנען דעם זין פונעם חלום. אָן דעמאָלט האָב איך דערהערט זייער געשרייַ, אַ געשריי וואָס איז אין מיטן איבערגעהאַקט געוואָרן, נאָר וואָס איז נישט געשטאָרבן, וואָס איז ניט פּאַרשטילט געוואָרן. כ'האָב דערהערט זייער לעבנס געשריי, זייער קולטור געשריי, אָן דערהערט וויי ער איז געבליבן הענגען אין דער לופט ווי אַ נישט פאַרענדיקטע סימפאָניע.

אָן איך האָב פּאַרשטאנען אז מיר, מוזן די טרערן פון די געקוילעטע, מיט לעבן קלאָנגען, אָן מיט קולטור-טענער, אָפּווישן; נאָר וויינען נאָך זיי, דאָס טאָרן מיר נישט, וויל וויינען איז גיין אויף צוריק, אָן מיר מוזן גיין פאָראויס, גייען וויייטער. דאָס חיסט נישט, חס וחלילה, זיי זו פאַרגעסן, נאָר להיפוך: מיר מוזן זיי דערמאָנען, אָן מיט אונדזער לעבעדיקן וויליז דערגרייכן יענע ציל וואָס זיי האָבן זיך אַנגעגעבנס, צו וועלכע זייערע הערצער האָבן זיי געזויגן, יענע ציל צוזאמענגעשמאָלצן מיט אונדזערע אייגענע ציל; זייערע חלומות אין אונדזערע אייגענע חלומות אריינגעפלאָכטן; זייערע שטרעבונגען, פאַרוואנדלט אין אונדזערע אייגענע שטרעבונגען.

כדי די אלטע קולטור זאָל פאַרזעצן איר לעבן אויף נייע וועגן מוזן מיר, די יונגע יידישע קינדער, שאפן וויייטער, שאפן, שטענדיק שאפן אויף אַלע געביטן פון מענטשלעכער קונסט און וויסן. מיר, די וואָס זיינען בייגעווען דעם סינגולערן צוזאמענאָם פון צוויי אַנגסטפולע מאַמענטן וווּ עס זיינען דער טויט און דער געבורט פון אַיין זעלבן פאַלק אין אַיין דור, מיר מוזן זיין די יורשים, די פרייוויליקע יורשים; מיר מוזן איבערנעמען די פּעץ וואָס האָט זיך אַרויסגעגליטשט פון צווישן די פינגער פון די אומגעקומענע, מיר מוזן איבערנעמען פון זייערע אומבאַקאַנטע הענט די לעבעדיקע ירושה, און גיין מיט איר וויייטער; אַלץ וויייטער און וויייטער.

מיר טאָרן נישט דערלויבן אז דער קבר וווּ ס'ליגן די שטארביקע רעשטן פון די אויסגעקוילעטע בריידער, זאָל זיך פאַרוואנדלען אינעם קבר פון זייער שאפן און וויליז; און כדי דאָס זאָל נישט געשען, מוז יעדער איינער אַרויסטרעטן, מיט אַ נייער פּאָן פּלאַטערנדיק איבער זיין קאָפּ: דער אַנדענק פונעם שטעטל וואָס איז אים ליב.

איז מיין פּאָן ראָטנע; איז, צוליב ראָטנע, צוליב שטראָם לעבן וואָס האָט זיך געצויגן איבער אירע אַרעמע דעכער, צוליב אַלע יידישע נשמות וואָס זיינען אין אירע נידעריקע שטיבלעך געבוירן, צוליב אַלע יידישע קעפּלעך וואָס האָבן אין אירע חדרים געלערנט, צוליב אַלע יידישע הערצער וואָס זיינען אויף אירע גאַסן אויסגאַנגען, אין זייער נאָמען, טאָקע צוליב זייער זכרון, מוזן מיר דערגרייכן די צוקונפט.

נאַדיע אידעם (טשאקא)

דאָס ליבע מוטער־שטעטל

ביידע, מוטער און שטעטל, זענט איר מיר טיף אין האַרצן טייער און אייגנע־באקן. איין ביטערער גורל בינדט אייך ביידן צוזאַמען. שטענדיק אַרעם געלעבט, אין נויט און דחקות און דאָך אַזוי האַרציק און ליב.

שיין אין יאָר 1932, וועו איך פאַרלאָז זיי, די טייערע אין זייער אַרעמקייט און וואַנדער אוים אין דעם וויטן אַרגענטינע, האָט זיך געשפירט אין דער לופט דער פולווער און שרעק פון א וועלט־מלחמה.

מיין פאַטער איז זייער יונג געשטאַרבן און האָט איבערגעלאָזט דער אַרעמער מאַמע עטלעכע פיצלעך קינדער יתומות.

זי האָט שטענדיק שווער און ביטער געהאַרעוועט, כדי צו אויסהאַלטן און דערנערן די קליינע שוואַכע קינדערלעך. זי איז געווען שטאַלץ און נישט געוואָלט אַננעמען קיין שום שטיצע פון אירע פאַרמעגלעכע שוועסטער. זי האָט אַבער דעם יאָך פון פרנסה געטראָגן געדולדיק און מיט א שמייכל אויף די ליפן. טאָג און נאַכט האָט זי זיך געמאַטערט, ערשט די לעצטע מינוטן פון פרייטיק פאַרנאַכט האָבן זי געבראַכט אין דעם קליינעם אייגצימערדיקן „פאלאצל" צו ליכט בענטשן. און ווי אַנדערש ס'האָט זיך דאָן אַלץ געביטן — ס'איז מיטן ליכט־בענטשן אין דעם קליינעם שטיבל אַנגעקומען א מנוחה און א געמיטלעכקייט, ווי בכלל אינעם גאַנצן שטעטל.

הגם ס'זיינען שוין א סך יאָרן פון דאָן פאַרלאָפן שטייט מיר נאָך דאָס בילד פון אַרויסגאַליטן מיך אין דעם וויטן לאַנד פאַר די אויגן.

עס לעבן אויף אין מיין זכרון די פנימער פון מיין טייערער מוטער, פון די שוועסטער און פון אַלע ראָטנער יידן בכלל, פונעם טייערן שטעטלע, וואָס האָט אַלע אין ביטערן סוף געטראָפן — חורבן, און אומקום.

אטנע

אין זאל

יופלט

משה האָניק (ב. אוירעם)

ראָטנער אין אַרגענטינע

(אַביסל געשיכטע)

אין די ערשטע יאָרן נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג, וועלן דאָס שטעטעלע ראָטנע איז קוים געקומען צו זיך, האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע מאַסן־אויסוואַנדערונג פון דאָרט. די אימיגראַציע האָט געשטראָמט קיין נאָרד־אַמעריקע און ארגענטינע.

די דערוואַקסענע יוגנט האָט געזוכט אַן אויסוועג. דאָס קליינע שטעטל איז געווען צו ענג פאַר איר. מען איז שוין דאָן אַרומגעגאַנגען פאַרזאָרגט, מ׳האָט געטראַכט וועגן מאָרגן, מ׳האָט געזוכט אַן אָנהאַלט אין לעבן. אין שטעטל איז נישט געווען וואָס צו טאָן, די יוגנט האָט געזוכט אַ טיר אין דער בריייטער וועלט אַרײַן.

די ערשטע ראָטנער עמיגראַנטן אין אַרגענטינע. רעכטס זיצנדיקע: ל. באקלער, א. בארענגאלז, גח כהן, יעקב ראג און אליהו כהן. רעכטס שטייענדיק: איסר קאמינסקי, שעפסל מעלניק, (צווישן אומבאקאנטע) חיים יוסף גוטמאַן און יואל ריכטער (חיים שטיינבערג).

אין יענע יאָרן 23-1922 קומען די ערשטע ראָטנער איטיגראָנטן קיין ארגענטינע. יונגע קינדער, נישט קיין רייפע קומען זיי אין דער נייער פרעמדער וועלט מיט זייער וואַנדער־שטעקן זוכן א היים... און אזוי הייבט זיך אָן די געשיכטע פון די ראָטנער אין ארגענטינע. ס'הייבן זיך אָן די חבלי־לידה פון דער נייער היים־איינוואַנדערונג. די עלנטקייט און ארעמקייט איז געווען גרוים און די בענקעניש נאָך דער אלטער היים איז געווען נאָך גרעסער. טרבעט צו קריגן איז אַנגעקומען זייער שווער. אָט די אלע סיבות האָבן געשטויסן די ערשטע ראָטנער זיך צו האלטן צוזאַמען, כרידערלעך. אזוי ארום האָבן זיי באָוויזן אריבערצוטראָגן די ערשטע, שווערע, „גרינע" יאָרן פון ראַנגלענישן פאר דער עקזיסטענץ.

פון די ערשטע אַנגעקומענע שוואַלבן זיינען געווען וו. רייסקעס, א. לעווין, נח כהן, יואל שטיינבערג, מאָטל טעיטזאָן, יעקב טאָקער, יוסף קאָן, יעקב ראָג און חיים יוסל גוטמאַן. זיי זיינען געווען די ערשטע ראָטנער פיאָנערן אין ארגענטינע.

אין דעצעמבער 1925 האָט א גרופע ראָטנער, צווישן זיי: י. ראָג, יואל שטיינבערג, נח כהן און י. גוטמאַן, געדונגען א דירה, וועלכע איז געווארן א היים פאר אלע נייי־אַנגעקומענע לאַנדסלייט. די באציאונג צו זיי איז געווען א כרידערלעכע און הארציקע. א נייעם לאַנדסמאַן האָט מען דערווארט מיט פרייד און טרערן.

אזוי האָט זיך געצויגן די ערשטע יאָרן ביז 1925, ווען איינצלנע ראָטנער האָבן מיט זייער פראָצע און שוויים דערגרייכט צו אייגענע „טאזשערן", וווי י. ראָג, יואל שטיינבערג און שפעטער אויך מאָטל טעלזאָן. אנדערע זיינען געווארן פעדלערס. נאָך דעם ווי זיי האָבן פיל יאָרן געארבעט ביי יענעם, אָדער געוואַשן טעלער און האָטעלן. אזוי, למשל, האָט י. טאָקער געעפנט א שניידער־ווארשטאָט און מלבושים־געשעפט. אנדערע האָבן ווייטער געארבעט אלס טאָג־לוינער ביי פארשידענע ארבעטן.

די ערשטע ראָטנער האָבן אויסגעטראָגן א וועג פאר זייערע שפעטער געקומענע לאַנדסלייט, וועלכע האָבן כסדר איינגעוואַנדערט אין לאַנד אריין, ווער צו א ברוידער, ווער צו א שוועסטער און ווער צו א נאָענטער פאַמיליע. אזוי האָט מען געמיינט געבויט דאָס נייע לעבן. אין די שפעטערדיקע יאָרן ווערט דער שטראָם פון דער אימיגראַציע פארגרעסערט, און עס קומען אַן פיל ראָטנער צו זייערע משפחות. עס פארמירן זיך דאָן אין יענע יאָרן דרייי ראָטנער ישובים: איינער אין בוענאָס־איירעס, דער צווייטער — א גרעסערער — אין לאָנוס (די ערשטע ראָטנער וואָס זיינען אַנגעקומען קיין לאָנוס, זיינען געווען ישראל כהן, נח כהן, אליהו כהן און לייבל באָקלער) און א דריטער אין דער וויייטער רעסיסטענסיע — טשאָקאָ. דורך דער צייט ווערן פיל ראָטנער אין ארגענטינע גרויסע סוחרים און פאבריקאַנטן. א טייל פאַרנעמען אין מסחר א גאַנץ חשובן פלאַץ, צווישן זיי די ברידער טאָקער, שלמה כהן, נח כהן, מאָטל טעלזאָן, פייוועלעס, פוקס, יואל שטיינבערג, חיים פייגעלעס, ישראל האַניק, יואל אייזעס, בוזי טאַנס און זיין זון יענקל, אליהו יצחק רייף, יוסף קאָן, ישראל כהן, איסר קאַמינסקי א"א.

די ראָטנער זיינען אין גרעסטן טייל טעטיק אין די פאַלגנדיקע אינדוסטריע און מסחר־צווייגן: טעקסטיל, וואָל־קאַנפעקציע, מענער־קליידונג, העמדער, מעבל־פאַבריקאַציע, פארקויף פון מאַטעריאַלן פאר אויטאָס. זיי פאַבריצירן אויך אליין שטאָפן. א צווייטער טייל פארנעמט זיך מיט קליין־האַנדל און האָבן קלייניע געשעפטן. א דריטער טייל זיינען קוינטענעניקעס (פעדלערס), און א פערטער טייל, א קלייניער, לעבט פון מלאכה, מערסטנס שניידעריי.

אלע ראָטנער אין ארגענטינע האָבן ברוך השם גאַנץ פיין פרנסה און פירן א שיין בכבודיק לעבן.

ראַטנער יידן האָבן שוין פון דער אַלטער היים מיטגעברַאַכט מיט זיך אַן אַנט־זויקלען חוש פאַר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט און אַ וויליען פאַרצוזעצן אויך אין נייעם לאַנד די נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע טראַדיציעס פון זייער היים־שטאָט. כל זמן די אייגענע לאַגע איז נאָך נישט געווען קיין פאַרזיכערטע, האָט מען דעם דאָזיקן וויליען נישט געקענט וויי געהעריק רעאַליזירן. קוים אַבער האָט זיך די אייגענע מאַטעריעלע לאַגע אַביסל סטאַביליזירט איז מען תיכף צוגעטרעטן צו פאַרוואַנדן די אַנגעזאַמלטע ענערגיע און דערפאַרונג אויפן נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכן געביט. די ראַטנער שליסן זיך דאָן אָן אין דעם אַלגעמיינעם שטראָם פון כוהות, וואָס בויען און צעמענטירן דאָס נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע לעבן פון אונדזער ישוב.

אַזוי טרעפן מיר שוין אין 1925 אַ גרופּע פון ראַטנער וועלכע זיינען זייער אַק־טיוו אין דעם ביאַליק־צענטער פון ווישע קרעספּע, צווישן זיי: י. ראַג, א. קאַמינסקי, יואל שטיינבערג, יואל ריכטער, נח כהן און ח. י. גוטמאַן. זיי אַנטוויקלען אַן אַקטי־ווימעט וואָס ברענגט נאָר גיך רעזולטאַטן.

אַ באַזונדערס וויכטיקן אָרט פאַרנעמען די ראַטנער צווישן די בויער פון דעם נעזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנוס. פונקט ווי אין אַלע אַנדערע שטעטלעך אין יענע יאָרן, האָט אויך אין לאַנוס דער נאַציאָנאַלער דופק געקלאַפּט זייער שוואַך און די ראַטנער האָבן מיט זייער ענערגיע און נאַציאָנאַלן באַווּסטזיין פיל מיטגעהאָלפן צו דער אַנטשטייאונג פון פאַרשידענע אינסטיטוציעס אין פאַרשטעטל. אין יענע ערשטע יאָרן, וועו עס האָט נאָך נישט גלייכגילטיקייט צום יידישן וואָרט און צו דער ציו־ניסטישער באַווענונג, טרעפן מיר אין דעם ציוניסטישן קולטור־צענטער אַ גרויסע גרופּע ראַטנער אַקטיוויסטן. צווישן זיי: נח כהן, ברכה כהן, לייבל באַקלער, אליהו כהן, ישראל כהן, שלמה כהן, ישראל האָניק און איצל טעפילאווסקי.

שפּעטער ווערט דורך די חברים ברכה כהן, שלמה כהן, נח כהן, לייבל באַקלער, און אליהו כהן אַרגרינדעט „די ליגע פאַר דעם אַרבעטנדיקן ישׂראל", וואָס ברענגט דאָס אייפּקלערונגס־וואָרט פון דער „הסתדרות העובדים" צו די יידן אין דער וויטער אַר־בעטניע. די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע פירט אַ פאַרצווייגטע אויפקלערונגס־אַרבעט, ברענגט אָפּאָ לעקטאָרן, רעדנער. מ'שאָפט גרויסע סומעס געלט פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישׂראל. די ראַטנער נעמען אַ גרויסן אַנטייל אין דער טעטיקייט פון די ציוניסטישע קרנות א. א. וו. שפּעטער, וועו עס ווערט ענגרינדעט דער פּועלי־ציון צענטער אין לאַנוס, זיינען אירע פירער און גרינדער ראַטנער. זייער ווירקונג אויף דעם אַלגעמיינעם קהלשן לעבן איז זייער גרויס און עס איז נישטאָ קיין טעטיקייט אין וועלכער די ראַטנער זאָלן נישט נעמען קיין אַנטייל. אַזוי אין „אוניאַן איזראַעליטאַ", וווּ אין דער „קאָאָפּעראַטיווע דע קרעדיטאַ". אין דעם שולווען געפינען מיר די אַקטיוויס חברים א. קאַמינסקי, י. האָניק, וו. גראבאָוו, הערשל באַבער, ישראל כהן, משה האָניק, נח כהן, ל. באַקלער.

די ראַטנער אין ארגענטינע זיינען אויך געזעלשאַפטלעך טעטיק אויפן געביט פון רעליגיעזן און טראַדיציאָנעלן לעבן. טראָץ דעם, וואָס עס האָט עקזיסטירט אין לאַנוס אַ קהילה פון די אלט איינגעזעסענע יידן, האָבן די ראַטנער געבויט אַ שיל פאַר די נייאַנגעקומענע פון ראַטנע, אומגעגנט און פון פון אַנדערע שטעטלעך. אַזוי ווערט נעגרינדעט די שיל „בית יעקב", וועלכע האָט היינט אַן אייגענע דירה און איז די אינציקע שיל וווּ מ'קען אין מיטן דער וואָך אָפּדאַוונען מיט אַ מנין. צווישן די גרינדער פארנעמען דעם חשובסטן אָרט הערשל כהן, נח כהן, חיים פייגלעם, ישראל כהן, אליהו כהן, ב. פוקס, ר. גראבאָוו, שפּעטער יודל קאַנישטער, שיע באַקלער ע"ה, ישראל האָניק, א. י. רייף, לייזער פייגלעלם, לייבל באַקלער. ביז היינט צו טאָג אר־בעטן זיי און פירן אַן מיט דער אינסטיטוציע, וועלכע איז אַ באַשטאַנד־טייל פון דעם

יידישן לעבן אין לאנוס. אפילו פיל פון זייערע קינדער קומען אין שול, אין גייען אין די עלטערנס וועגן. אין בנין פון דער שול פיל אנדערע אינסטיטוציעס וווי אויך יוגנט־אָרגאניזאציעס, צו וועלכע עס געהערן קינדער פון די ראָטנער און אנדערע יידן.

די ניי־אנגעקומענע ראָטנער האָבן מיט זייער אקטיווִיטעט און אינטעליגענץ, פארשטייט זיך צוזאמען מיט אנדערע, באַווִיזן אויפצובויען אין לאנוס פיל אינסטיטוציעס, ווי די פאראיניקטע יידיש־העברעאישע שול, וועלכע איז ביז היינט צו טאג א ברכה פאר דעם ישוב. די איניציאַטיוו איז געקומען אויך פון דעם ראָטנער משה חאניק (דעמאלט פרעזידענט פון „אוניאָן איזראַעליטא"), י. האניק, ל. באקלער, נה כהן ר. באָבער און אנדערע, און וועלכע שטייען נאָך היינט ביי דער אַנפירונג פון דעם חינוך אין לאנוס. די ראָטנער זיינען אויך פון די אקטיוסטע ביי אלע ציוניסטישע קאמפיינען. צווישן זיי טרעפן מיר: יוזל קונישטער, איסער קאמינסקי, לייבל באקלער, לייזער פייגלעס, אליהו כהן, שיע באקלער ע"ה, י. האניק, הערשל כהן, דוד גאלדין, י. פוקס און באָבער.

אזוי האָבן בלויז ראָטנער געגרינדעט דעם י. ח. ברענער־קלוב אין לאנוס, וועלכער האָט אין יענע יאָרן געמאכט א רעוואָלוציע אין די היגע יוגנט־קרייזן. אַדאנק דער איניציאַטיוו זיינען אַרויסגעריסן געוואָרן פון פרעמדע קרייזן פיל, פיל יוגנט־לעכע. דער „ברענער־קלוב" איז אין יענער צייט געווען דער ביישפיל פאר א סך שטעטלעך מיט זיין קולטור־אַרבעט און מיט זיין ציוניסטישער אויפקלערונגס־טעטיקייט. צענדליקער דיכטער און שרייבער, סיי אַרגענטינער און סיי אויסלענדישע, האָבן באזוכט דעם „ברענער־קלוב" און האָבן געשטוינט צו געפינען א סביבה וואָס האָט דערמאָגט דאָס יידישע לעבן אין פוילן. אזא יידיש־גייסטיקע אטמאָספער האָט געהערשט אין יענע צייטן אין „ברענער־קלוב". שפעטער גרינדן צווי ראָטנער, וועלכע זיינען גראָבאָוו און משה האניק, דעם השומר הצעיר אין לאנוס, פון וועלכן עס האָבן ביז היינט עולה געווען א מנין בחורים און בחורות קיין ישראל (נישט אייַן פאָטער דערמאָנט די צווי גרינדער און מורמלט אונטער: וועַן נישט „די צווי גרינצ" וואָלט מיין זון געווען א דאָקטער).

אין די לעצטע יאָרן פארנעמען פיל ראָטנער צענטראַלע שטעלישאפטלעכע פאָזיציעס אין בוענאָס־אירעס. צווישן זיי מאיר טאָקער, וועלכער נעמט אן אקטיוון אַנטייל אין דעם פאראיניקטן קאמפיין און איז אין דער עקזעקוטיוו פון איר צענטראַל־קאמיטעט, אויך איז ער סעקרעטאַר אין קאמאַראַ קאָמערסיאַל אינדוסטריאַל איז־ראָליטא אין ב. אַיירעס. ווי אויך יעקב טאָקער, וועלכער איז געווען א סך יאָרן טעטיק אין דער צירעלסאָן־שול און איז איצט וויצע־פרעזידענט פון דער קאָאָפּ „לאָקאָפּיטאַל".

נאָר א וויכטיקן אמט פון דער בוענאָס־אירעסער קהילה האָט פארנומען אונדזער לאָנדסמאַן איסער קאמינסקי, וועלכער איז איצט אין דעם לאָנדעס־דירעקטאָריום פון קרן קיימת לישראל. אויך האָבן דריי ראָטנער לאָנדסלייט געהאָט דעם כבוד צו זיין אויף די קאָנדידאַטן־ליסטעס צום ציוניסטישן קאָנגרעס: משה האניק, איסער קאמינסקי און מאיר גראבאָוו. שוין פיל יאָרן אַרבעט מיט ח' נח כהן אין צענטראַלע אינסטיטוציעס וווּ אין צ"ק פון פועלי ציון, אזוי אויך ח' משה האניק. איצט איז ח' נח כהן מיטגליד פון צענטראַלן שקל־קאמיטעט. אויך אין קולטור־אינסטיטוציעס וואָס פאר־נעמען זיך מיט דעם נאַציאַנאַל לאנד, ווי דער קולטור־קאָנגרעס, ווו עס נעמט אן אקטיוון אַנטייל ח' ישראל האניק אלס מיטגליד פון עקזעקוטיוו, ווי אויך אלס מיטגליד אין צ"ק פון פוילישן פאַרבאַנד.

מיר פֿארנעמען זיך נישט מיט בֿאריכטן וועגן פֿיל טעטיקייטן וווּ אויך פֿיל לייט־טונגען אויף דעם געביט פון הילפֿס־אַרבעט אין די יאָרן פון פּיין און אומקום, וועלן די ראָטנער זיינען געווען, זייער אַקטיוו אין אַלע ערטער וווּ זיי געפֿינען זיך. אָזוי, למשל, איז אין סאַן מאַרטין טעטיק אונדזער לאַנדסמאַן בוזי מאַנים, וועלכער נעמט אַנטייל אין אַלע ציוניסטישע טעטיקייטן. אויך יוסף וואלקאָמירסקע אין בעלגראַנאָ פֿארנעמט וויכטיקע אַמטן אין דער שולע און אין אַנדערע געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעטן, און העלפֿן צו מיט זייער אַקטיוויטעט פֿאַר דעם אויפבוי פון קהלשן לעבן אויף די ערטער וווּ זיי געפֿינען זיך.

ווי מיר זעען, זיינען די ראָטנער אַרויסגעוואַקסן פון זייערע לאַנדסמאַנשאַפֿטלעכע טעטיקייטן און פֿארנעמען צענטראַלע וויכטיקע געזעלשאַפֿטלעכע פּאָזיציעס אין דעם אַרגענטינער יידישן ישוב. די ראָטנער פֿארנעמען אַ חשובן אָרט אין דעם אַלגעמיינעם יידישן לעבן אין אַרגענטינע און מיט זייער אויפֿריכטיקייט און פֿשטות, מיט זייער ערנסטן צוגאַנג צו כלל ישראל־אינטערעסן, האָבן זיי אין משך פון די צענדליקער יאָרן, וואָס זיי געפֿינען זיך אין דער נייעס היים, מיטגעשטיירט פֿאַר דעם גוטן נאָמען פון דעם יידישן ישוב פון אַרגענטינע און דער גרויסער יידישער וועלט.

ראָטנער לאַנדסלייט־פֿאַראיין און די קאָוולער־ראָטנער באַנק

צוגלייך מיט די ערשטע ראָטנער זיינען אָנגעקומען אין די יאָרן 23־1922, פֿיל יידישע עמיגראַנטן פון דער אומגעגנט זווי אויך פון קאָוועל, וואָס איז געווען די קרייז־שטאָט צו וועלכער עס האָט געהערט ראָטנע. די לאָגע אין ענער צייט איז געווען זייער שווער און ביטער, עס איז אָנגעקומען זייער שווער צו קריגן אַרבעט און עס האָבן נישט געפֿעלט קיין צרות. די ראָטנער האָבן זיך געהאָלטן צוזאַמען, און שפּעטער, וועלן עס קומען אָן הונדערטער אימיגראַנטן פון דער געגנט אָרום ראָטנע, וועלכע דער קאָנטאַקט מיט די נייַ־אָנגעקומענע פון ראָטנע און אָרום, נעענטער. די שווערע לאָגע אין ענער צייט האָט באַוונדער געווירקט. עס טרעפֿן זיך צוזאַמען קאָוולער און ראָטנער „גרינע". זיי טוליען זיך אייַנער צום צווייטן, מ'העלפֿט זיך אָרויס מיט אַן עצה און חבֿרישער שטיצע. און ווי פון זיך אַליין וועלט געבוירן אין ענע יאָרן דער געדאַנק צו גרינדן אַ פֿאַראיין, וואָס זאָל אָרומנעמען די נאָענצע קאָוולער געגנט. פון ענער צייט הייבט זיך פֿאַקטיש אָן די ערשטע געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט פון די ראָטנער אין אַרגענטינע.

ביי דער גרינדונג פון קאָוולער פֿאַראיין און אומגעגנט, פֿארנעמען די ראָטנער נאָר אַ זייטיקן פּלאַץ. אזוי באַגעגענען מיר אין דער ערשטער פֿאַרוואַלטונג, צווישן די גרינדער נח כהן, זויצע־פֿרעזידענט; איסער קאַמינסקי, סעקרעטאַר; י. ראָג (די זיצונגען זיינען פֿאַרגעקומען ביי אים אין שטוב), ל. באַקלער, א. כהן, י. כהן אלס וואַקאַנץ.

אין יאָר 1926 וועלט אויך רייף דער געדאַנק צו שאַפֿן אַ ליי־קאַסע ביי דעם פֿאַראיין, וואָס זאָל אַרויסהעלפֿן די נייַ־אָנגעקומענע מיט אַ הלוואה, וועלכע זאָל זיי דערמעגלעכן צו שטעלן די ערשטע טריט אויף דעם אַרגענטינער באָדן. אויך ביי דער דאָזיקער איניציאַטיוו פֿארנעמען די ראָטנער אַ חשובן אָרט. אין דער ערשטער פֿאַרוואַלטונג שפּילן די ראָטנער גאָר אַ וויכטיקע ראָל און מיר טרעפֿן ביי דער אַרבעט אין די ערשטע יאָרן, די זעלבע אויבנדערמאָנטע לאַנדסלייט, וועלכע האָבן געמיינזאָם

מיט די קאוולער געטאן אלין, כדי א נייעם לאנדסמאן צו העלפן און אנטקעגנקומען.

די טעטיקייט פון דעם לאנדסליט-פאראיין פון קאוולע און אומגעגנט, אויך ראטנע בתוכם, האט זיך געצויגן ביז 1934. אין דעם יאר ווערט די ליי-קאסע אפגע־טיילט פון פאראיין און ווערט אויטאנאם. דאן ווערן אויסגעקליבן צוויי פארוואל־טונגען: אייגע פאר דעם לאנדסליט-פאראיין און די צווייטע פאר דער קאאפעראי־טיווע (ליי-קאסע). אזוי האבן ביידע אינסטיטוציעס געארבעט זעלבסטשטענדיק. אבער דער לאנדסליט-פאראיין האט געזאגט פאר דער סביבה, אין הסכם מיט די געמיינזאמע צילן, פאר חברישקייט און מארגישער שטיצע פון דעם נייעם לאנד־מאן, און די ליי-קאסע איז אנטקעגנגעקומען דעם ניי-אנגעקומענעם מיט א הלוואה, העלפנדיק אים אין די ערשטע שווערע טעג. ביי דער דאזיקער טעטיקייט טרעפן מיר ראטנער לאנדסליט איבערגעגעבן מיט זייער פאלקסטימלעכקייט און אינטעליגענץ. אזוי ציט זיך דער פאדעם פון דער גרינדונג אן. אין די יארן 5-1934 זיינען אין דער ערשטער פארוואלטונג פון דער זעלבסטשטענדיקער קאאפעראטיווע די ראטנער: יעקב טאקער, בערל פוקס, רפאל גראבאוו. אזוי אויך אין 37-1936 די חברים לייזער פייגעלעם, בן ציון הערליך, בוזי טאנים (אלס פרעזידענט) און יעקב טאקער.

ווי מיר זעען, זיינען די ראטנער געווען זייער אקטיוו סיי ביי דער גרינדונג פון דעם פאראיין, סיי ביי דעם אויטאנאם-ווערן פון דער ליי-קאסע. מ'קען זאגן אז אין יענער צייט איז דער פאראיין און די ליי-קאסע געווען די צווייטע היים פאר אונ־דזערע לאנדסליט.

אין 1936 נעמט איבער דעם פארזיץ פון דעם קאוולער-ראטנער פאראיין יעקב טאקער. ער אנטוויקלט זייער אן אינטענסיווע טעטיקייט, פירט דורך פארווירלונגם־און קולטור-אקטן, ציט אריין נייע לאנדסליט אין דער ארבעט. אזוי האלט ער אן זיין פרעזידענטשאפט ביז סוף 1938, וועז ער ענדיקט זיין פעריאד מיט גרויס דער־פאלג. אין 9-1938 נעמען אן אקטיוון אנטייל אין דער ארבעט פון דער קאאפעראטיווע לייבל באקלער, מאטל טעלעזאן, ברוך טאנים און יעקב טאקער. אונטער דער פרעזי־דינטשאפט פון חבר י. טאקער איז אין דעם פעריאד ארויסגעקומען געווארן די „פער־סאנערי כורידיקא" (יזרידישע אנארקענונג) פאר דער קאאפעראטיווע, וועלכע האט פון דעם דאזיגן אנגעציכנט א נייעם וועג מיט א גרויסן פארנעם.

אין 1-1940 אין די סאמע קריטישע יארן פון דעם צווייטן וועלט-קריג פארנעמען די ראטנער די וויכטיקסטע אמטן אין דער קאאפעראטיווע. אין דעם שווערן פע־ריאד זיינען פיל קאאפעראטיוועס ענלעכע צו דער קאוולער, אונטערגעגאנגען צוליב דער שטורמישער צייט. און מען מעג זאגן אז די ראטנער האבן פיל מיטגעשטייערט אין יעדע בעג פאר דער אויסערגעווייניעלעכער האלטונג פון דער קאאפעראטיווע, וועלכע האט אפגעהיט איר פאלקסטימלעכקייט און אירע צילן פון דער גרינדונג.

אין דעם פעריאד פון 1-1940 האבן אקטיוו מיטגעארבעט ל. באקלער, י. טאקער, י. פוקס, חיים שטיינבערג, בן-ציון הערליך. אין די זעלבע יארן האט דער קאוולער פאראיין אנגעהאלטן זיין טעטיקייט, אבער שוין נישט אזוי אקטיוו. וואס ווייטער האבן זיך די ראטנער, צוליב די שוידערלעכע ידיעות פון דער אלטער היים, כמעט ווי אפגעטיילט. אזוי האט אנגעהאלטן א שטילשטאנד א שיינע פאר יאר. אבער אין דער קאוולער-ראטנער קאאפעראטיווע, זיינען די ראטנער שטענדיק טיכטיק געווען, און מיר טרעפן אין אלע פעריאדן א גרויסע צאל לאנדסליט זייער אקטיוו פאר דער פאלקסטימלעכער אינסטיטוציע, וועלכע איז געווארן מיט ריזיקע שריט. און אין משך פון פארשידענע פעריאדן פארטרעטן פאלגנדיקע ראטנער אין דער קאאפע־ראטיווע: אין 3-1942 חיים שטיינבארג, בן-ציון הערליך; אין 5-1944 — חיים שטיינ־

בערג, משה האניק, בן־ציון הערליך, אליהו כהן; אין 1946-7 — ל. באקלער, אליהו כהן, חיים שטיינבערג (אלס פרעזידענט), כרוך טאגעס (סינדיקאט); אין 1948-9 — חיים שטיינבערג (פרעזידענט), (יואל ריכטער), ישראל כהן (קאסיר); אין 1950 — חיים שטיינבערג (פרעזידענט), א. קאמינסקי (וויצע), י. טאקער (קאסיר), און ישראל האניק, אליהו כהן און יצחק רייף (וואקאלן).

ווי מיר זעען האבן אין משך פון פיל פעריאדן די ראטנער פארנומען די זייכ־טיקסטע אמטן און אויך אין א גרעסער צאל זיך מיטגעטיילט אין דער אקטיוי־טעט פון דער פרעסביזשפולער פינאנץ־אינסטיטוציע. אין משך פון די יארן האבן די ראטנער זיכער מיטגעשטיירט צום גוואלדיקן פראגרעס און פאפולאריטעט פון דער קאאפעראטיווע. אזוי זעען מיר אין די לעצטע פעריאדן 2-1951 שטיין אין דער שפיץ פון דער קאאפעראטיווע די ראטנער לאנדסלייט: מאטל טעלעזאן אלס פרעזי־דענט, איסער קאמינסקי — וויצע, יעקב טאקער — קאסיר, ישראל האניק און א. י. רייף — פארוואלטונג־מיטגלידער. אין 1952 דאס זעלבע. עס פארנעמען די וויכטיק־סטע אמטן די ראטנער. פרעזידענט: מאטל טעלעזאן, וויצע: לייזער פייגעלעם.

אין די פעריאדן איז די קאאפעראטיווע געוואגען מיט גוואלדיקע שריט פאר־אויס און זי איז היינט צו טאג פארראכנט וויי איינע פון די שטארקסטע און גרעסטע קאאפעראטיוון אין לאנד. אויך איז דאס יאר, אונטער דער פארזיץ פון מאטל טע־לעזאן, געקויפט געווארן א פלאץ פאר דער אינסטיטוציע כדי אויסצובויען פאר איר אן אייגענע היים. היינט צו טאג ציילט די קאאפעראטיוון כמעט ביי די 2000 אק־ציאנערן, איז זייער באליבט ביי זיי פאר איר קארעקטקייט און פאלקסטימלעכער בא־ציאונג. די קאאפעראטיווע האט אן אייגענעם קאפיטאל פון — 3.500.000 פעזעס און איז סאליד און פעסט. טראץ וואס מיר שרייבן דא בלויז געשיכטע פון ראטנער אין ארגענטינע, וועל איך מאכן אן אויסנאם פאר דעם פארוואלטער זיסע וויינפעלד, וועלכער איז א טרייסקער (אפשטאמענדיק פאקטיש פון ראטנע). מ'קען נישט רעדן פון דער קאאפעראטיווע און נישט דערמאנען דעם חבר זיסע וויינפעלד, וועלכער האט אין משך פון 27 יאר אוועקגעגעבן זיינע בעסטע כוחות פאר דעם פראגרעס פון דער אינסטיטוציע — און פון אים האבן מיר פיל מאל געהערט וואס פאר א ראל די ראט־נער האבן געשפילט און שפילן למובת דער אינסטיטוציע. ח' וויינפעלד איז אזוי פאר־הייראטשט געוואָרן, אז ער איז פארוואנדלט געוואָרן אין אייגענעם, א בן־עיר.

מיר האבן דא געגעבן א לענגלעכע אפהאנדלונג וועגן דער קאוועלער־ראטנער קאאפעראטיווע, וויל כ'האלט אז די אקטיוויטעט וואס די ראטנער האבן געלייס־טעט זיינען גענוגן למובת די לאנדסלייט, און — דאס דארף מען אונטערשטרייכן — אדאנק דעם האבן צענדליקער ראטנער לאנדסלייט געקענט אריבערברענגען זייערע פאמיליעס. די קאוועלער ראטנער קאאפעראטיווע איז א פראדוקט פון הערלעכער, מאראלישער איבערגעבנקייט פון די ראטנער און אויך קאוועלער לאנדסלייט. פאר אונז איז א גרויסע צופרידנקייט צו קענען אונטערשרייכן, אז די ראטנער האבן שטענדיק מיטגעשטיירט מיט די בעסטע כוחות פאר דער קאאפעראטיווע וואס איז היינט א נאמען אין ארגענטינע. זי איז געוואקסן אדאנק די בשותפותדיקע כוחות פון די ראטנער און קאוועלער און איז באליבט פון די ראטנער, וועלכע זיינען שטענדיק געשטאנען אויף דער וואך פון דער אינסטיטוציע און היטן מיט ברידערלעכער אי־בערגעבנקייט אז די קאאפעראטיווע זאל קיינמאל נישט פארלירן די פאלקסטים־לעכע און מאראלישע הויקציט, וועלכע איז געווען ביז איצט א מוסטער.

פון 1938 צן איז די טעטיקייט פון דעם קאוועלער־ראטנער פאראיין פאקטיש פא־ראליזירט געוואָרן, און דאס האט אנגעהאלטן ביז די יארן פון דעם גרויסן אומגליק. די סיכות זיינען געווען די צעפאלונג פון דעם פאראיין. ביז אין די יארן 4-1945, וועו

עס זיינען אַנגעקומען די איוב־בשורות פון אונדזער אַלטער היים. אַבער אין משך פון די יאָרן פון פאר דער מלחמה האָבן די ראָטנער אין זייער נייער היים אַנגעהאַלטן אַ האַרציקן קאָנטאַקט מיט זייער טייער שטעטעלע, סיי אינדיווידועל, סיי אַלס כלל. אַזוי האָבן די ראָטנער פון אַרגענטינע פיל געהאָלפן דעם שטעטעלע. אין דער גרויסער שרפה, אין דעם יאָר 7-1928 האָבן די ראָטנער איבערגעשיקט אַ גרעסערע סומע פאר די אָפּגעברענטע פאַמיליעס. און די הילף איז זייער אָפּגעדאַנקט געוואָרן פון דעם שטעטל. די היגע ראָטנער פלעגן כמעט יעדעס יאָר זאַמלען מעות־חיטים און איבערשיקן אויף פסח קיין ראָטנע צו די אָנגעירער פון דער אַלטער היים, ווו אויך פון צייט צו צייט איבערשיקן שטיצע פאר דער תרבות־שולע. די טעטיקייט איז מיט דאָנקבאַרקייט אָפּגעשאַצט געוואָרן אין בריוו פון די פירער פון ראָטנע, וועלכע ווערן געברענגט אין דעם פנקס. ביי דעם זאַמלען פון מעות־חיטים האָבן זיך באַטייליקט בוזי טאָגיס, יהושע באָקלער ע"ה, הערשל כהן, יודל קונישטער, ידידיה מאליק (הגם נישט קיין ראָטנער), י. ראָג, און י. טאָקער.

אַזוי האָט זיך געצויגן די פֿאַרבינדונג מיט אונדזער ליב שטעטעלע ביז אויגוסט 1939. סוף 1939, דאָס יאָר פון ערב אומגליק פאר דעם יידישן פֿאָלק, האָט מיט זיין אומרו אויך נישט אויסגעמיטן אונדזערע לאָנדסלייט אין אַרגענטינע, וועלכע האָבן אין יענע טעג פול מיט טרויעריקע מחשבות געציטערט איבערן גורל פון זייער אַלטער היים, פון זייערע טייערע און ליבסטע. דאָן וואָרט אָפּגעהאָקט דער קאָנטאָקט מיט דעם שטעטל און מיר לעבן אַלע אין שפּאַנונג און שרעק. אין 1940 קומט אַן דורך ניסים בריוו צו איינצלנע לאָנדסלייט, מיט רמזים און פֿאַרשטעלטקייט וועגן דער אמתער לאָגע פון דעם שטעטל. אָבער עס געדויערט נישט לאָנג און עס קומט פאָר דער אָנפאַל פון די היטלער־בעסטיעס אויף רוסלאַנד. אונדזער שטעטל איז געלעגן עטלעכע קילאָמעטער פון דער נייער גרענעץ פון דייטשלאַנד און רוסלאַנד, און זי איז געווען פון די ערשטע אויף דעם פייער. מיר האָבן זיך פֿאַרגעשטעלט וואָס עס דערוואַרט אונדזערע טייערסטע, אָבער קיינמאָל האָט אונדז דער דמיון נישט דערלאָזט טראָכטן פון אַזאַ גרויזאַמען און טראָגישן סוף פון אונדזערע ברידער און שוועסטער.

—

נאָך יאָרן פון נערוועזער דערוואַרטונג אויף ידיעות פון די חורבות פון אונדזער היים, קומען אַן סוף 1945 די ערשטע איוב־בשורות מיט שוידערלעכע ידיעות. אַלע לאָנדסלייט זיינען דערציטערט פון די טרויעריקע בריוו. פאר אַלע איז קלאָר געוואָרן אַז מיר זיינען פֿאַרבליבן פֿאַריתומט. אונדזער היים חרוב, אַלע אומגעבראַכט אויף דעם מערדערלעכסטן און אכזריותדיקסטן אופן. נישטאָ מער אונדזער טייערע און ליבע עלטערן, ברידער און שוועסטער.

נאָוועמבער 1945 באָקומען מיר אַ רוף פון אירגון „יוצאי רטנה" פון ישראל, צו שיקן הילף די איבערגעבליבענע שארית הפליטה פון ראָטנע. זיי שיקן אונדז די ערשטע רשימה פון די גערעטעוועטע לאָנדסלייט און זיינען אונדז מודיע, אַז זיי האָבן זיך פֿאַרזאַמלט און געשאפן אַ קאָמיטעט וועלכער וועט טאָן אַלדאָס מעגלעכע כדי צו שיקן הילף פאר די ראָטנער גערעטעוועטע, און זיי בעטן דאָס זעלבע פון אונדז. עס שאפט זיך באַלד די איניציאַטיוו־גרופּע און עס וועלן פֿאַרופן אַ פֿאַרזאַמלונג פון אַלע ראָטנער אין אַרגענטינע אויף דעם 16טן מערץ 1946.

צו דער פֿאַרזאַמלונג זיינען געקומען כמעט אַלע ראָטנער, ביי די 90 לאָנדסלייט. אָנגעפירט מיט דעם גרינדונגס־קאָנגרעס האָט דער שרייבער פון די שורות. דער גאַנצער פֿאַרזאַמלטער עולם איז געווען אונטער דעם דערשיטערנדיקן און טרויעריקן אייַנדרוק פון אומקום און חורבן. וו. גראָסאָוו האָט געלייענט די בריוו פון ישראל, און איינציקע טרויעריקע שילדערונגען פון געראָטעוועטע לאָנדסלייט. אַלע אָנווועזנדע

אויף אַן אַזכרה־אָקט נאָך די ראַטנער קדושים אין אַ שוהל אין בוענאָס־איירעס, דעם 7טן סעפטעמבער 1952.

האָבן דאָן אויסגעדריקט זייער גרייטקייט אנטקעגנצוקומען מיט באַלדיקער הילף דער שארית הפליטה. און עס איז באַלד אויף דער פּאַרזאַמלונג געזאַמלט געוואָרן די סומע פון 7.200 פּזעטם. עס איז אויך אויף דער זעלבער פּאַרזאַמלונג אויסגעקליבן געוואָרן דער קאָמיטעט וועלכער זאָל אָנגיין מיט דער הייליקער ארבעט. אין דעם קאָמיטעט זיינען אויסגעוועלט געוואָרן אלם פרעזידענט יעקב טאָקער, וויצעס: יעקב ראָג און ב. פוקס, סעקרעטאַריאַט: לייזער פייגעלעס, משה האָניק און וועלוול גראַבאָווו, קאַסיר: יואל שטיינבערג, פרע — יוסף קאַין און יוסף זואַלקאָמירסקי, פּארוו.־מיטגלידער: ב. טאַנים, יהושע באַקלער, רפאל גראַבאָוו, מאָטל טעלעזאָן, א. י. רייף, ד. פרעגעל און יעקב פוקס, רעכענונג־איבערזעער: הערשל כהן, ישראל האָניק און וו. רייסקעס.

אויף דער ערשטער זיצונג איז דאָן באַשטימט געוואָרן זיך צו וועגדן צו אַלע ראָטנער אין ארגענטינע ווי אויך אין אורוגוויי וועגן דער נויטוועגדיקייט פון באַלדיקער הילף פּאַר די געראָטעוועטע. די אָפּרופן זיינען געווען סאָלידאַרישע און ברודערלעכע, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די פּראַקטישע הילף פון שיקן פּעקלעך און געלט. די וועגדונגען פון דער שארית הפליטה זיינען געווען הארץ־שרייענדיקע. צעגדליקער בריוו פון טרייסט און האָפענונגען זיינען ארויסגעשיקט געוואָרן צו די עלטע ברידער און זייערע דאָנק־בריוו, וואָס ציילן זיך אין די הונדערטער, זיינען געווען באַגעצט מיט טרערן... טרערן פון פרייד און טרערן פון טרויער. די בריוו זיינען די רירנדיקסטע קאָפּיטלען פון דער שוידערלעכסטער געשיכטע פון א פּאָלק וואָס איז געפיניקט און געמאַרדעט געוואָרן... און דאָך איז זייער גלויבן און זייער האָפענונג נישט געבראָכן געוואָרן.

מיר האָבן געשיקט אין יעדן בריוו צו 5 דאָלאַר. אויך זיינען דאָן ארויסגעשיקט געוואָרן פּעקלעך אין אַלע ערטער. קיין איטאַליע האָבן מיר ארויסגעשיקט 720 דאָלאַר, וועלכע זיינען פּאַרטיילט געוואָרן צו אַלע פּליטים דורך אונדזער גערָאטעוועטן בן־עיר יעקב שטיינגאַרטן. קיין ישראל זיינען איבערגעשיקט געוואָרן גרעסערע סומעס כדי מיטצוהעלפן די ניי־אָנגעקומענע און גאָר צום סוף איז געשיקט געוואָרן א גרעסערע סומע מיט אונדזער חבר ישראל חיות.

גאָר באַזונדער איז אונטערצושטרייכן די טעטיקייט און הילף פון די טייערע לאַנדסלייט פון רעסיסטענסיע, וועלכע זיינען דאָרט אין זייער א קליינער צאָל. זיי האָבן באַווייזן צו שאָפן זייער שיינע סומעס און איבערגעשיקט דירעקט און אויך צו אונדז; סומעס וועלכע זיינען פּאַרווענדעט געוואָרן פּאַר די צוועקן פון הילף. ביי דער ארבעט אין רעסיסטענסיע האָבן פקטיוו זיך באַטיילט מ. גראַבאָוו, אשר איידים יואל איידים און זעליק בענדער.

א באַזונדער וויכטיקע איניציאַטיוו איז געווען דאָס באַשטימען פון דעם ראָטנער קאָמיטעט צו ראָטעווען 10 לאַנדסלייט וואָס האָבן זיך געפונען אין פוילן, דייטשלאַנד און איטאַליע און זיי אַריבערברענגען קיין דרום־אַמעריקע.

עס וועלן באַשטימט צו שיקן א דעלעגאַציע קיין מאָנטעווידעא, אין באַשטאַנד פון די חברים וו. גראַבאָוו, י. פוקס און דעם שרייבער פון די שורות. די שליחות האָט געהאַט דעם גרעסטן דערפאָלג. עס איז געשאַפן געוואָרן א קאָנטאַקט מיט די ראָטנער אין דער שכנותדיקער רעפובליק, און אַדאָנק מ. ל. שטערן און יחזקאל האָפער, איז געלונגען צו שאָפן א גרעסערע סומע פּאַר דער הילפס־טעטיקייט. גאָר באַזונדער איז אונדז באַהילפיק געווען י. קעמפער ביי דעם דערפילן די מעגלעכקייט אַראָפצוברענגען די לאַנדסלייט. די 10 ארויספאָדערונגען זיינען דאָן גמאַכט געוואָרן און אַדאָנק דעם זיינען מיט אונדז דא איינצלנע גערָאטעוועטע לאַנדסלייט.

דעם 15טן יולי 1947 איז פּארגעקומען א מסיבה פון די ראָטנער. ביי דער ge-

די ערשטע פאַרוואַלטונג פון ראַטנער לאַנדסלייט פאַראיין (1946). זיצן פון רעכטס: הערשל כהן, אליעזר פייגעלעס (פרעזידענט), יעקב טאַקער (קאַסיר), חיים שטיינבערג (סע־קרעטאַר), משה האַניק און מאַטל טעלעזאַן. שטייען פון רעכטס: ישראל האַניק, יוסף וואלקאמירסקי, בערל פוקס, יעקב פוקס, יעקב ראג, א. יצחק רייף און בוזי טאניס.

לעגנהייט איז אויפגענומען געווארן די ערשטע אנגעקומענע בת־עיר דבורה פאפיר. דער פרעזידענט יעקב טאקער האט באריכטעט פון דער הייליקער ארבעט און באגריסט רירנדז אין נאמען פון אלעמען דער ניי־אנגעקומענער חברה. אויף דעם אוונט איז געווארפן געווארן דער לאזונג פון ארויסגעבן דעם פנקס־ראטנע. עס איז דאן געלייענט געווארן מאטעריאל צוגעשיקט פון אונדזער ליבן לאנדסמאן לייבל באיאן פון מעקסיקע. ביי דער מסיבה איז ארומגערעדט געווארן זועגן דער וויטערדיקער ארבעט פון דעם ראטנער פאראין, און עס איז דאן אויסגעווייזט געווארן נאכאמאל אלם פרעזידענט יעקב טאקער, וועלכער איז אין משך פון 2 יאר געווען זייער אקטיוו צוזאמען מיט דער גאנצער פארוואלטונג. אלם וויצע־פרעזידענטן זיינען דערוויילט געווארן די איבערגעבענע לאנדסלייט אויף נאך א פעריאד: י. ראג און בערל פוקס, און אלם סעקרעטאר — דער שרייבער פון די שורות; אקטן־סעקרעטאר — ו. גראבאוו, פרא — חיים גראבאוו, קאסיר — יואל שטיינבערג, פרא — יוסף וואלקא־מירסקי און יוסף קאין, וואקאלן: הערשל כהן, יודל קונישטער, איסער קאמינסקי, ישראל האניק, י. פוקס און מ. מעלניק, רעכענונג־איבערזיעער: לייזער פייגעלעם און בוזי טאנים.

די נייע פארוואלטונג, כמעט די זעלבע מענטשן, האט אנגעהויבן איר אקטיוויטעט מיט דעם אויפדעקן א באזונדערן טאוול אויף דעם מאנומענט פאר די קדושים אויף דעם בית־עולם אין טאבלאדא. דאס איז געווען אין דעם טאג פון יארצייט נאך אונדזערע אומגעקומענע ליבסטע. אלע ראטנער זיינען געקומען דערמאנען די חיי־ליקע נשמות, ביי דעם מאנומענט פון די קדושים, דעם הייליקן אנדענק פון אונדזערע בריידער און שוועסטער.

אין משך פון דער צייט זיינען מיר געשטאנען אין כסדרדיקן קאנטאקט מיט אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל, וועלכע האבן אונדז געשריבן פון דער חילף וואס זיי גיבן די ניי־אנגעקומענע פליטים.

א גאר נאענטן שריפטלעכן קאנטאקט האבן מיר אנגעהאלטן מיט די נאר־אמע־ריקאנער ראטנער לאנדסלייט דורך דעם ליבן אומדערמידלעכן סעקרעטאר לייזער גינזבורג, וועלכער פלעגט אונדז מונטערן און אנרעגן צו פיל ארבעטן. אויך דאס ארויסגעבן פון פנקס איז אויפגענומען געווארן דורך אים מיט התלהבות.

א באזונדער פרייד איז געווען די פארבינדונג מיט אונדזער אלעמענס געשעצטן חבר לייבל באיאן, וועלכער איז צוזאמען מיט אונדז געווען דער וועקער און דערמא־נער פון ארויסגעבן דעם פנקס־ראטנע. זייער ברייו זיינען געווען פאר אונדז פול מיט אינהאלט און לישאפט צו די ראטנער. ער האט א גרויסן חלק אין דעם ארויסגעבן פון דעם דאזיקן פנקס.

אין משך פון דער צייט זיינען א סך גערעטעוועטע לאנדסלייט אנגעקומען קיין ארגענטינע, צווישן זיי מ. ה. פוקס, בנימין גלייזער, ישראל חייט, פערל וואלפער מיט דעם מאן און קינדער, שיקע קופערבערג, דבורה פאפיר; שפעטער־צו נח דרוקער מיט דער פרוי שרה טאקער, קיווע דרוקער מיט דער פרוי מעלניק. צום סוף פייגע קופער־בערג מיטן מאן און קינד.

אויך קיין נאר־אמעריקע איז אנגעקומען א גרעסערע גרופע; צווישן זיי א. בארג, טיקטינערם צווי זין, יוסף שטיינבערג איז אנגעקומען קיין קאנאדא. קיין יש־ראל איז אנגעקומען א גרעסערע גרופע גערעטעוועטע לאנדסלייט, וווּ זיי האבן געקריגן די גרעסטע חילף פון אונדזערע ראטנער. פערל וועריניק, שלמה וועריניק, שלמה אליצקי, ישראל שטיינגארטן, יעקב שטיינגארטן און פאמיליע.

און דאס אלץ איז פארבונדן געווען מיט פיל חילף. סוף 1948 פארט אף פון ארגענטינע קיין ישראל אונדזער גערעטעוועטער לאנדסמאן ישראל חייט. דער פאר־

רעכטס זיצן: דבורה פּאפּיר און קינד, קיווע דרוקערס פרוי, פייגע סטעפּאַק, פּערל וואַלפּער, נח דרוקערס פרוי.
רעכטס שטייען: מ. ח. פוקס, קיווע דרוקער, שיקע קופּערבערג, טעלעזאַן, און נח דרוקער.

דריי עלטסטע ראָטנער פרויען

(ערד־פֿרעזידענטנס פון ראָטנער לאַנדסלײַט־באַריין אין אַרגענטינע)

רבקה טאַקער (ארגענטינע)

דאבע כהן (אַרגענטינע)

דינצע קאמינסקי (נ. אמעריקע)

איין אַרדנט איין פֿאַר אים א געזעגענונגס־אָוונט. ביי דער געלעגנהייט ווערט גע־זאַמלט א גרעסערע סומע ווועלכע ווערט מיטגעשיקט קיין ישראל.

אין 1950 פֿאַרט אַפּ קיין ישראל דער אַקטיוויזער לאַנדסמאַן ח' וועלוול גראָבאָוו און פרוי און דער פֿאַראין אַרדנט איין אַן אַפּשייד־אָוונט, ווו עס איז געקומען צום אויסדרוק די אנערקענונג פון זיין טעטיקייט אין קאַמיטעט.

אין יולי 1951 פֿאַרט אַף קיין ישׂראל אַלס קאַנגרעס־דעלעגאַט דער אַקטיוויסט לאַנדסמאַן פון רעסיסטענסיא, ח' מאיר גראַבאָווּ. עס ווערט איינגעאָרדנט אַן אַפּשייד־אָוונט, ווו עס קומען צום אויסדרוק דער ווילן פון פֿאַראייביקן אונדזערע ברידער און שוועסטער אין דער פֿאַרעם פון אַרויסגעבן דעם פּנקס. חבר גראַבאָווּ איז באַוויפּטראַגט געוואָרן אין נאָמען פון די ראַטנער אין ארגענטינע זיך צו טרעפֿן מיט אַלע ראַטנער און איבערגעבן וועגן אונדזער איניציאַטיוו און אויך בעטן די ראַטנער אין ישׂראל זייער מיטאַרבעט פֿאַר דעם הייליקן צוועק.

דעם 7טן אויגוסט 1951, קומט פֿאָר די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג אין האַטעל ווערט־היים, ווו עס זיינען געקומען כמעט אַלע ראַטנער פון בוענאָס אייראָס. ביי א פּייער־לעכער שטימונג ווערן אַרומגעאָרדעט אַלע פֿראַבלעמען פון דעם פֿאַראין און אַלע זאָגן זיך אַרוים מיט דער גרעסטער שטיצע פֿאַר אַרויסגעבן דעם פּנקס. עס קומען צום וואָרט יודל קונישטער, נח כהן, מאָטל טאַלעזאָן, מ. רייסקעס און מ. האַניק. דעם אָקט האָט אָנגענפֿירט ישׂראל האַניק. עס ווערט דערוויילט א פֿאַרוואַלטונג פון פֿאַלגנדע חברים: פֿאָרזיצנדע — משה האַניק, וויצעס: יואל שטיינבערג און בוזי טאַנעס, סעק־רעטאַרן: יודל קונישטער, נח כהן און י. האַניק, קאַסיר — י. ראָג, פֿרץ — ב. פּוקס, וואַקאַנ: הערשל כהן, יואל אייזעס, דוד וואַלקאָמירסקי, לייזער פּייגלעס, ישׂראל כהן, מאיר טאַקער, איסער קאַמינסקי, מאָנעס עלבוים, וועלוול רייסקי, רפֿאל גרא־באָוו, יעקב פּוקס, מאָטל טאַקער, רעכענונג־איבערזיכער: י. טאַקער, מ. טעלעזאָן און ח. גראַבאָווּ.

אויף די ערשטע זיצונגען ווערן באַהאַנדלט די פֿלענער וועגן אַלע ענינים וואָס האָבן א שייכות מיט דעם אַרויסגעבן דעם פּנקס. עס ווערט באַשטימט זיך צו וועגן צו אַלע ראַטנער אין דער גאַנצער וועלט, באַזונדער צו די ראַטנער אין נאָרד־אַמע־ריקע און ישׂראל, וועגן דער וויכטיקייט פון אַזא פּנקס און עס ווערט אויסגעקליבן א רעדאַקציע קאָמיסיע פון פֿאַלגנדע חברים: יודל קונישטער, י. טאַקער, נח כהן, י. האַניק און משה האַניק. שפּעטער ווערט די רעדאַקציע אויסגעבויטערט מיט די חברים מ. טעלעזאָן, לייזער פּייגלעס, בוזי טאַנעס און חיים גראַבאָווּ.

די דאָזיקע פֿאַרוואַלטונג מיט דער רעדאַקציע־קאָמיסיע הייבן אָן אינטענסיוו אַרבעט. מ'דינגט אָן אייגענעם לאָקאַל אין הויז פון דעם יידישן וועלט־קאָנגרעס אויף קאָריענטעס 1971, און אַלע מאַנטיק און דאָנערשטיק טרעפֿן זיך דאָרט די ראַטנער לאַנדסלייט. מ'דערמאָנט זיך פון דער וויכטער פֿאַרגאַנגענהייט, פון דעם קליינעם שבעטל, מ'לייענט מאָטעריאַלן און מ'נרייט אַרויסגעבן דעם פּנקס. די אַרבעט ווערט געטאָן מיט הייליקן אייפער, און אַלע באַטייליקן זיך אין איר אָקטיוו. און אַזוי ווערט געגרייט דער היסטאָרישער דענקמאָל פֿאַר אונדזער טייער שטעטל, פֿאַר אונדזערע טייערסטע, פֿאַר די וואָס זיינען שוין אויף אַלע אייביקייטן.

אַזוי האָבן ראַטנער קינדער אין דער וויטער אַרגענטינע געטאָן אַלדאָס מעגלע־כע צו פֿאַראייביקן, צו פֿאַרצייכענען זכרונות, עפּיזאָדן, געשיכטע, סקיצן פון טיפּן און אינסטיטוציעס, פון פֿאַרטיין און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, פון יחידים און פֿאַמי־ליעס, כדי אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער זאָלן אַמאָל קענען אַריינקוקן אין דעם אָנדענק־פּנקס און קענען די פֿאַרגאַנגענהייט פון אונדזערע ערלעכע טאַטעס און מאַמעס, וועלכע האָבן מיט דער גרעסטער אמונה געגלויבט אין בואת המשיח. אָבער זיי האָבן נישט דערלעבט אָט די משיח־טעג פון ניי געבוירן ווערן. זיי, אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, וועלכע זיינען אומגעקומען און האָבן נישט געפֿי־גען קיין רו, זיי איז געווידמעט דער פּנקס, וועלכער וועט אויך זיין א קוואָל פון אינ־האַלט פֿאַר דעם צוקונפטיקן היסטאָריקער פון דער שוידערלעכער עפּאָכע.

אן אפשייד דעם לאנדסמאן ה' מאיר גראבאוו צו זיין אפפאר אויף א באזוך קיין ישראל.

אשר אידעס (רעסיסטענסיא)

ראַטנער אין טשאַקאַ

דער ערשטער ראַטנער, וואָס האָט באַטראַטן די טשאַקער ערד, האָט זיך געווויס נישט פאָרגעשטעלט, אַז ער שאָפט דעם אַוואַנגפּרד פאַר דער גרופע ראַטנער לאַנדס־לייט, די צווייטע און קלענערע נאָך בוענאָס־אייראָס, בילדנדיק אין עטלעכע יאָר פֿרום אַ 20 משפּחות, אין דעם כלל סיי פֿריבערגענומענע פון דער אַלטער היים און סיי אַזעלכע, וואָס האָבן זיך פֿאַמיליאַר פֿאַרבונדן מיט זיי און אַזוי פֿרום פֿאַרגרעסערט די ראַטנער קאַלאָניע מיט נייע מיטגלידער, וועמען דאָס שטעטל, וואָס האָבן דאָס פֿריער נישט געקענט און פון דעם נישט געהערט, אויך געוואָרן ליב און טייער.

ס׳וואָלט זיכער קיין ראַטנער קיינמאָל נישט פֿאַרבאַנדזשעט קיין טשאַקאַ, אַ מהלך פון צוועלף הונדערט קילאָמעטער פון בוענאָס־אייראָס אין דעם טראַפּישן זשונגל, וווּ ס׳פֿלעגן נאָך פֿאָרקומען אָפּטע איבערפֿאַלן אויף די וויסע דורך די דאָר־טיקע אינדוויאַנער, די אינדיאָס, וועלכע זיינען מחנותוויז געקומען פון די געדיכטע משאַקער וועלדער אין שטאָט און פֿאַרגעליגט זייערע אויסאַרבעטונגען, פּויגלען און פֿאַרשידענע חיהלעך אויפן אויסטויש אויף אַלטע מלבושים. ווען נישט מיין ברו־דער יואל, וועלכער, קומענדיק דאָן מיטן שטראָם עמיגראַנטן קיין בוענאָס־אייראָס, האָט זיך אָנגעטראָפן אויף די שווערע באַדינגונגען, לעבנס־שוועריקייטן און ביטול־באַציאונג מצד דעם אַרבעט־געבער צו אַרבעט־זוכער, באַוונדער ווען דער לעצטער איז נישט געווען קיין פּאַכמאַן, האָט דאָן אָנגענומען מיט פֿאַרגעניגן דעם אָנאָטן פון אַ רעסיסטענסיער סוחר, וועמען ער האָט צופֿעליק געטראָפן אין בוענאָס־אייראָס, אַז ער זאָל מיט אים מיטפֿאָרן אַהין און אַרבעטן ביי אים אין געשעפט.

וועג איך בין אָנגעקומען קיין טשאַקאַ אין אַ היימן יאָנוואַר־טאָג אין יאָר 1926, נאָך אַ צוויי טאָגיקער אומזיסטער רייזע מיט אַ רעגירונגס־באָן, צו מיין ברודער יואל און דערזען די האָלב־נאַקטע אינדיאָס, רעשטלעך נאָך פון דער אמאליקער „טאָבאָס"־אימפּעריע און בכלל דעם האָלב־ווילדן אויסזען דאָן פון טשאַקאַ, האָב איך אים, מיין ברודער, מיט פֿאַרוווונדערונג אַ פּרעג געטאָן: „וואָס האָט דיך אַזוינס גע־צוינגן אַהער צו די הרי חושך און ווילדע טשאַקער וועלדער, אין דער צייט, וועו אופן וועג אַהער, האָב איך אָנגעטראָפן אַזעלכע שיינע און מיט מענטשן באַזעצטע שטעט?"

האָט ער מיר פיל־באַדייטנדיק געענטפֿערט: וואַרט נאָך אַביסל צו, וועסט זען מיר וועלן נאָך אַהער האָלב ראַטנע אַראָפּגעברענגען.

קיין האָלב ראַטנע האָט מען נישט אַראָפּגעבראַכט (הלוואי וואָלט מען דאָס גע־טאָן!) אָבער די משפּחה ראַטנער איז ביסלעכווייז פֿאַרגרעסערט געוואָרן מיט נייע אָנגעקומענע און דירעקט אַדער אומדירעקט האָבן זיי אַפֿילו מיט זייער זיין דאָ גורם געווען, אַז ס׳זאָלן אויך קומען אַהין באַקאַנטע אַדער אייגענע יידן פון בריסק, קאָב־רין און דיוויון. אַזוי איז דאָן געשאפן געוואָרן די באַזע פֿאַר אַ עדה פון 20 ראַטנער משפּחות אין טשאַקאַ, וואָס דער גרעסטער טייל געפינט זיך היינט דאָרט, הגם אייי־ניקע, צוליב געווייסע אומשטענדן, זיינען פֿרויסגעפֿאָרן פון דאָרט און זיך באַזעצט אין בוענאָס־אייראָס.

דער ערשטער צענדליק יידישע פאמיליעס, וואס זיינען צו יענער צייט אנגעקומען אין טשאקא, האבן שוין אנגעטראפן דארט עטלעכע יידישע אלטגעזעסענע, כמעט אסימילירטע פאמיליעס, וואס האבן זיך דערווייטערט פון די נייע־אנגעקומענע „גרינע" איינוואנדערער. די „גרינע" ווידער, מיטברענגענדיק מיט זיך פון דער אלטער היים די יידישע קולטור און דראנג נאך יידישער געזעלשאפטלעכער אויסלעבונג, האבן געפילט א נויטווענדיקייט זיך צוזאמענגענומען און שליסן פריינדשאפט.

אזוי ארום איז דאן געלייגט געווארן אין רעסיסטענסיער ישוב דער פונדאמענט פאר א געזעלשאפטלעכן צוזאמענלעבן, דער פועל־יוצא פון וועלכן ס'זיינען נאכהער אויפגעקומען דארט די אלע אנשטאלטן און אינסטיטוציעס, אין וועלכע די ראטנער האבן געוסקנען נישט קיין קליינעם אנטייל און האבן צוגעהאלפן צו זייער פראגרעס און אנטוויקלונג.

צו אלעם ערשטן האט מען געזען צו שאפן דארט א ביבליאטעק. עטלעכע ראטנער יוגנטלעכע האבן ארויסגעגעבן אין דער קולטור־ארבעט א גרופע יונגלייט פון דער נאענטער שטאט קאריינטעם און צוזאמען דורכגעפירט א ספעקטאקל, פריער דארט און נאכהער אין רעסיסטענסיע. פאר די עטלעכע הונדערט פעזעס, איינטראגבעלט פון די ספעקטאקלען, האבן מיר געקויפט די ערשטע ביכער, וועלכע מיר האבן געהאלטן אין דער שפע, וואס איך און דער ברודער האבן געשאנקען פאר דעם צוועק. אין יענער צייט האט זיך אדאנק „גראבסקעם עגלה" אין פוילן און איר אנטיסעמיטישער באהאנדלונג די יידן, פארגרעסערט די עמיגראציע און ס'איז אנגעקומען קיין ארגענטינע א פרישער צושטראם פון איינוואנדערונג. דער רעסיסטענסיער יידישער ישוב איז דאן אויך פארגרעסערט געווארן און צוזאמען מיט דעם אויך די קולטור־באדערפענישן און מאנגל פון אנטשפרעכנדע אינסטיטוציעס. ס'האבן שוין דאן עקזיסטירט דארט א 60 יידישע פאמיליעס. ס'זיינען אונטערגעוואקסן קינדער, זיי האבן שוין געדארפט האבן א יידישע שולע און די עלטערן האבן נישט ארויסגעוויזן פאר דעם.

און אויך אין דעם פאל האבן די ראטנער געמומען די איניציאטיוו: איך און ש. בענדער פון דיוויז האבן זיך געווענדט צום דעמאלדיקן ועד החינוך אין בועניאס־איירעס, וועלכער האט גלייך ארגאניזירט צו אונדז דעם באוואסטן עסקן ר' יחזקיה אפרון ז"ל און מיט זיין מיטהילף און שטיצע פון האלב שכירות די לערער, האבן מיר געעפנט די ערשטע שולע דא מיט א 20 קינדער־תלמידים.

דער ערשטער לערער איז דאן געווען ה' אהרן יורקאוויטש (היינט א באקאנטער שול־טוער אין מאטאדעראס, בועניאס־איירעס), וועלכער האט מיט א באזונדער מסירת נפש און אידעאליזם אויסגעהאלטן מיט א כמעט הונגער־לוין פון 120 פעזעס א מאנאט, א העלפט פון וועלכער איז געדעקט געווארן דורך אונדז יוגנטלעכע, צוליב דעם וואס די עלטערן האבן נישט געוואלט צאלן קיין שכר־לימוד.

אזוי איז אויסגעקומען צו קעמפן פאר דער עקזיסטענץ פון דער שולע עטלעכע יאר דורכאנאנד, ביז איר צייטווייליקן שליסן זיך.

מיר דוכט זיך, אז ס'איז נישטא קיין איין אינסטיטוציע, וואס איז אויפגעקומען פון דאן אן אין רעסיסטענסיע, אז ראטנער זאלן זיך אין איר נישט באטייליקן. אזוי איז געזעהן מיט דער ערשטער הילפס־באנק, וואס איז דארט געגרינדעט געווארן און דאס זעלבע מיט דער קאאפעראטיוו פאר קוועטעניקעס, וווּ צווישן די איבעריקע האט אקטואירט ה' איצל קאזאק.

צווישן די יארן 1928 און 1936 האבן מיר, יוגנטלעכע, באזונדער אנטוויקלט א שטארקע קולטור־ארבעט, וואס האט אינספירירט אויף דער דארטיקער יידישער דערציאונג. מיר האבן אפט געשפילט, ווי אמאטארן, טעאטער־פיעסן, אין וועלכע

ס׳האבן אנטיילגענומען איך, מיין ברודער יואל, זיין פרוי אסתר, איצל קאזאק און מאנעם אייכוים. די איינקונפטן זיינען געגאנגען אויף קולטור־צוועקן, ווי קויפן בי־כער און ארגאבערגען לעקטאָרן. מיר האבן אויך געעפנט א קולטור־צענטער, ווו מיר זיינען זיך פריי צונויפגעקומען און קולטורעל־יידישלעך זיך אויסגעלעבט. אויך האבן מיר געשאפן א אויפנאמס־קאמיסיע פאר די פראמינענטע, גרויסע געסט וואס פלעגן אונדז אפט באזוכן, ווי זלמן רייזען, מלך ראוויטש, זרובבל, יצחק גרינבוים און אנדערע. די ראטנער האבן אויך א גרויסן אנטייל גענומען אין דער פארוואלטונג פון דער אסאסיאציאן, אין דער צווייטער און דריטער יידישער שולע, אין דער קאא־פעראטיוו דע קרעדיטאס, און פארשיניקטן קאמפיין און אין סעקרעטאריאט פון פועלי ציון התאחדות א. א. אין די אלע אויבנדערמאנטע געזעלשאפטלעכע און נא־ציאנאלע אינסטיטוציעס האבן א באזונדער אנטייל גענומען מיין ברודער יואל איי־דעם און זיין שוואגער מאיר גראבאוו, וועלכער איז אזב דער דירעקטאר פון קרן קימת לישראל און איז געווען, אלס פארטרעטער פון רעסיסטענסיער ישוב, דעלע־גאט צום 23סטן ציוניסטישן קאנגרעס אין ירושלים.

זייערע פרויען אסתר איידים און ביילטשע גראבאוו, צוזאמען מיט זייערע חברות טויבע עלבוים, גאלדע אייזידים, פרומע אייזידים, שיינקע אברך, הינדע בענדער און גא־דע מעלניק, האבן געגרינדעט דאס דרויען־ארגאניזאציע וויצא און האבן אנט־וויקלט א שטארק אינטענסיוזע נאציאנאלע טעטיקייט אין שטאט.

כ׳וויל דא אויך צוגעבן, אז דער לאנדסמאן י. קאץ האט אויך אנטייל גענו־מען אין גרעלשאפטלעכער ארבעט, פריער ווי א מיטגליד אין געמיינדע־פארוואל־טונג און נאכהער אויך אקטואירט אין קרן קימת לישראל צוזאמען מיט דעם חבר זעליק בענדער און א צווייטער לאנדסמאן, וואלף בלאווושטיין, אין דער שולע־פאר־וואלטונג.

בכלל האבן אלע ראטנער, אפילו די וואס האבן דירעקט נישט גענומען קיין אנ־טייל אין דעם בויען פון יידישן לעבן דא, באטייליקט זיך אומדירעקט און האבן צו־געטראגן זייער בייטראג און שטיצע סיי מאטעריעל און סיי מארעליש צום אנט־וויקלונג פונעם ישוב.

אלע ראטנער, דא אין טשאקא, זיינען גוט איינגעארדנט און עקאנאמיש פאר־זיכערט און ס׳האט זיך נאך נישט געמאכט דער פאל, למשל, אז א ראטנער זאל זיך נישט בייטיינרן פאר פארייניקטן קאמפיין א. א.

אלע לעבן צוזאמען ווי איין פאמיליע בשלום און אויף שמחות קומט מען זיך טענדיק צוזאמען. אויך היטן זיי אפ דעם יארצייט פון די ראטנער קדושים און באר־ערן דעם הויליקן אנדענק פין די טייערסטע און ליבסטע, וואס זיינען אזוי אומברח־מנותדיק אומגעקומען און פארשניטן געוואָרן דורך די נאצישע בעסטיעס. און אויב, אויביק וועט זייער הויליקער אנדענק אין אונדזערע הערצער טליען און געדייען!

די גרינדונג און הילפס־ארבעט פונעם „ראטנער רעליף קאמיטעט אין ניו־יארק"

צונויפגעשטעלט פון סעקרעטאר לאזאן גינזבערג, זון פון יוסל און בריינדעל ע"ה

אין יאנואר 1945, זיינען זיך צוזאמענגעקומען אין הויז פון אונדזער פארשטאר־בענעם לאנדסמאן יעקב קאטליער ע"ה, א צאל ראטנער, צו ארגאניזירן די הילפס־ארבעט פאר דער שארית הפליטה פון אונדזער שטעטל ראטנע און אומגעגנט.

קיין געניעון חשבון פון די לעבנגעבליבענע, און קיין באשטימטע ידיעות וואס איז געווארן פון אונדזערע ליבסטע און טייערסטע האבן מיר נאך דאן נישט גע־האט. מיר האבן יא געוווסט אז דער ברעך פון אונדזער פאלק איז גרויס, און דער אומגליק האט זיכער נישט אויסגעמיטן אונדזער שטעטל. וועז די מלחמה האט זיך געהאלטן אין פארענדיקן האבן מיר פון דער יידישער פרעסע זיך דערוווסט, אז דער גאנצער יידישער ישוב איז אפגעמעקט און מיטן וואלצל ארויסגעריסן געווארן.

אבלים, צעבראכענע פון צער, האבן מיר די ערשטע זיצונג געעפנט מיט די פאלגנדע באטייליקטע לאנדסלייט: די ברידער זעליג און אביגדור מערין, פנחס בארג, שלום מעלניק, יעקב קאטליער ע"ה, פרוי הודל גאלדשטיין, הערי קארש און לאזאן גינזבערג.

אונדזער ערשטע שווערע אויפגאבע איז געווען צו קומען אין קאנטאקט מיט די הונדערטער לאנדסלייט וואס זיינען צעשפרייט איבער גרויס־ניויארק, און אין אמעריקע וואס מיר האבן אפילו נישט זייערע אדרעסן.

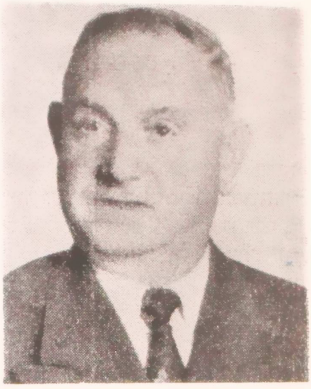
אלע אנווועזנדע האבן זיך פארפליכטעט מיטצוהעלפן, ערשטנס זיך זעלבן מיט די וועלכע מען וויים וו זיי ווויינען. מ'האט אויך באשלאסן צו אנאנסירן דורך דער יידישער פרעסע און ראדיא די גרינדונג פון אונדזער הילפס־קאמיטעט און בעט־אלע ראטנער זיי זאלן אונדז צושיקן זייערע אדרעסן, און מיטהעלפן אין דער הילף־אקציע וואס איז א הייליקע פליכט פאר אונדז אלעמען, אלס יידן בכלל און לאנדס־לייט בפרט.

מיר האבן אויסגעוויילט א צייטווייליקן קאמיטעט: פרעזידענט: פנחס בארג; סעקרעטאר: לאזאן גינזבערג; יעקב קאטליער ע"ה: קאסיר; זעליג און אביגדור מערין אלס וואקאלן. (מפקחים, נאמנים). און געניומען שאפן געלט - מיטגלען.

שווער, זייער שווער איז אונדז אנגעקומען זיך פארבינדן מיט אלע אונדזערע לאנדסלייט, דער ערשטער אפרוף איז געווען א שוואכער. מיר האבן זיך מתחייב געווען שטארקער זיך א נעם טאן פאר דער ארבעט מיט אלע כוחות.

פיר חדשים נאך אונדזער גרינדונג, איז דערהאלטן געווארן א בריוו, פון א לעבן־געבליבענעם לאנדסמאן, אברהם בארג, פנחס בארגס א ברודער, אין וועלכן ער לאזט אונדז וויסן דעם גרויסן בראך וואס האט געטראפן צו אונדזער ליב שטעטעלע ראטנע, און דערזוייל שרייבט ער אונדז די נעמען פון 29 געבליבענע פליטים, ער

שרייבט אונדז אז ס׳קען זיין, אז ס׳זיינען פֿאַרבליבן פֿיל מערער. אָ סך זיינען צע־ זאַרפּן געוואָרן, אַדער אַנטלאָפֿן אין רוסלאַנד, עס וועט נאָך צוקומען נאָך אַ רשימה, שרייבט ער. באַקומענדיק די ערשטע רשימה פֿון דער שאַרית הפּליטה, האָבן מיר זי געלאָזט דרוקן אין דער יידישער פּרעסע. צענדליקער לאַנדסלייט אין קרובים

זעליק און אביגדור מערין

פֿון די פּליטים, האָבן זיך באַלד במשך צווויי וואָכן געוואַנדט צום סעקרעטאַר לעאָן גינזבערג, נאָך געגויערער אינפֿאָרמאַציע. און אַזוי האָבן מיר אַנגעזאַמלט 200 אַדרעסן פֿון ראַטנער לאַנדסלייט, און מיר זיינען געשטאַנען מיט זיי אין שריפט־ לעכער פֿאַרבינדונג.

פּנחס בארג, פּרעזידענט פֿונעם ראַטנער רעליעף־קאָמיטעט.

האבנדיק דעם ערשטן באריכט וועגן אונדזער גרויסן בראך וואס האט געטראפן אונדזער שטעטל ראטנע האבן מיר געפילט, אז אונדזער צער מוז אריסגעברעכט ווערן אין דער עפנטלעכקייט. צו דער ערשטער טרויער־פארזאמלונג זיינען געקומען 175 לאנדסלייט. דער באוווסטער חזן ר' משה שטיינבערג ע"ה האט געמאכט אז אל מלא רחמים, דערמאנענדיק ביי די נעמען די קדושי־ראטנע. דער יאמער, דאס נג־ווין, פון די אנוועזנדע, די טרערן וואס זיערע אויגן האבן געגאסן וואלט א פייער געקאנט אויסלעשן. יעדער איינער פון די פארזאמלטע האט צוגעזאגט אנטקעגנצו־קומען מיט הילף אונדזערע פארבליבענע אומגליקלעכע, און צו יעדער צייט זיך אפרופן אויף דעם רוף פון קאמיטעט.

די אויפטוען פון דעם קאמיטעט פאר די זעקס יאר פון זיין עקזיסטענץ:

אפגעהאלטן 85 זיצונגען. 10 עפנטלעכע יזכור־פארזאמלונגען. קרוב צו 1.000 בריוו פון פליטים און לאנדסלייט דערהאלטן. אויף אלע בריוו געענטפערט. מיט ממשותדי־קער הילף אזן מיט א טרייסט וואלט אויך. דאס טרייסט־וואלט האט געווים פארגרינ־גערט די הערצער פון די שרייבער פון די טראגישע איבערלעבונגען. צו יעדער זו־צונג פון קאמיטעט זיינען אלע אנגעקומענע בריוו גרינדליך גלייענט געווארן, און די פארלאנגטע פאדערונג איז כמעט באוויליקט געווארן.

פיר באנקעטן האבן מיר געמאכט פאר דער צייט, וואס האבן אונדז פינאנציעל געהאלפן אדורכפירן אונדזער הילף צו די וואס האבן זיך געווענדט צו אונדזער קא־מיטעט. באלד אין די ערשטע יארן, איז אונדזער הילף באשטאנען אין שיקן פאקעטן מיט שפייז און קליידער, קיין דיטשלאנד, פוילן, איטאליע, עסטרייך אין ציפערן.

די ארבעט פון מאכן די פאקעטן, זיי ברענגען אין פאסט אריין איז געמאן גע־ווארן פון דער נאבעלער פרוי חנה מעלניק (שלומם פרוי). ביידע — באן אין פרוי מעלניק, — פאר זיי איז קיינמאל נישט שווער געווען קיין פיזישע און אנדערע נייי־טיקע פליכטן צו דערפילן פאר דעם רוף פון דעם קאמיטעט.

פאר עטלעכע טויזנט דאלאר שפייז פאקעטן זיינען איבערגעשיקט געווארן צו די פליטים אין פארשידענע „קעמפס" וווּ זיי האבן זיך געפונען. ווען די פאסט האט אונדז געבראכט א נייעם נאמען פון א לעבן־געבליבענעם פון ראטנע אדער פון דער סביבה האט א יום־טובדיקע שטימונג ביי אונדז אויפגעלויכטן. במשך פון 2 יאר האבן זיך אפגערופן 130 פליטים, ראטנער און ארום ראטנער יידן. פון ישראל, האט דער „ארגון יוצאי־ראטנע", זיך געווענדט צו אונדזער קאמיטעט נאך פינאנציעלער שט־צע. די פליטים זיינען געקומען קיין ישראל, ארעם און נאקעט, דורכגעמאכט פאר־שידענע וואגלענישן ביז זייערע באהוועסע פים האבן זיך געקענט אוועקשטעלן אויף דער טרוקענער ישראל ערד. האבן געבעטן פון אונדז פאר די גערואבעווענע הילף, זיי זאלן זיך קענען עקאנאמיש עמאלירן. אין משך פון דרייי יאר צייט איז צו זיי אריבערגעשיקט געווארן, א חוץ שפייז־פאקעטן, עטלעכע טויזנט דאלער.

מיר קענען באמת שטאלץ זיין וואס אונדזער גלעט־שטיצע איז פארנומט גע־ווארן אויף קאנסטרוקטיווער ארבעט. אריבער 60 נפשות, ראטנער, האבן דערגרייכט ישראל. מען האט אונדז געלאזט וויסן אז יע־יער פליט האט פון אונדזער גלעט באי־קומען שטיצע, אייניקע א ווויינונג, א פאך זיך ־ערנט, זיך איינגעארדנט אויף א שטעלע, און אויך אריסגעהאלפן געווארן צו שטודירן. אויסער די איינמאליקע שטיצע שיקט אונדזער קאמיטעט צו יעדן 2 מאל אין יאר שפייז פאקעטן.

די יעניקע ראטנער וואס האבן דערגרייכט אמעריקא האבן מיר מיטגעהאלפן, ערשטנס פינאנציעל, אנדערע באזארגט מיט ארבעט זיי זאלן זיך קענען איינארדענען.

מיר קענען שטאָלץ זיין מיט אונדזערע רעפּובליקאַנער לאַנדסלייט וואָס זיינען קיין ע"ה צעשפּרייט איבער דער גרויסער אמעריקע האָבן זיך וואַרעם אָפּגערופֿן. דורך דער אַקטיוויטעט באַטייליקונג פון בעלאל העלער אין דענווער, האָבן דאָרטן די לאַנדסלייט אונדזערע, במשך פון דער צייט אַ באַדייטנדיקע געלט סומע צוגעטראָגן.

אין קאָלאָראַדאָ, קאַנאַדע, האָבן אונדזערע לאַנדסלייט זיך אויסגעצייכנט מיט פינאַנציעלער הילף, די ברידער שעפּטיל און שטיינבערג, און ספּעציעל די פּאַמיליע קעטשין מיט אַ גרויסער סומע געלט.

פּ. איציקזאָן

די רעפּובליקאַנער לאַנדסלייט אין מאָנטראָאל, קאַנאַדע, זיינען אויך נישט אונטערשטעליק געבליבן. פיל געהאָלפֿן אין דער אַרבעט און פינאַנציעל האָבן זיך אויסגעצייכנט די ברידער מאָראָנץ און אייבי מאראנץ, יצחק לייב קאַטליער, דושאה פישער און א. מ. קליין, דער באַרימטער יידיש־ענגלישער דיכטער.

אין לאָס אנדזשעלעס, נ. אַמעריקע, האָט זיך טעטיק באַטייליקט און פינאַנציעל געהאָלפֿן, אונדזער אַרבעט פון דעם ערשטן אָנהויב פון אונדזער גרינדונג אונדזער ווירדיקער לאַנדסמאַן אברהם מאראנץ.

אין טשיקאַגאָ — באַסטאָן, האָבן זיך שטעטיק באַטייליקט ספּעציעל פייסי קראָסקער, די ברידער קאָגאַן און קאָרש, וועלכע האָבן מאַטעריעל פיל בייגעטראָגן צו דער אַרבעט.

א דאנק דער געטרייער אַרבעט פון סעם באָמלער איז די הילפֿס־אַרבעט מיט דערפֿאָלג דורכגעפירט געוואָר אין דעטראָיט, פלינט, מיגישען שטאָט. אוּנ איז סעם באקלער א געבוירענער פון דאָרף כאַמאשאָוו. אויך אברהם קעטפּער האָט פאַרדינט אָפּגעשאַצט צו ווערן פאַר זיין מיטהילף. דאָס זעלבע זאָל געזאָגט ווערן וועגן זיין ברודער משה אין טאראנטא, קאנאדע.

פון די ניו - יאָרקער טעטיקסטע לאַנדסלייט איז באמת ווערט צו פאַרצייכענען די געטרייע איבערגעגעבענע אַרבעט פון די ברידער זעליג און אַביגדור מערין, — רייזל משה דעם שמש קינדער — און פּנחס באַרג. אויף אייגענער צייט און הוצאות האָבן זיי באַזוכט אין ווייטע שטעט, אין די שטאָטן, לאַנדסלייט פאַר דער הילפֿס־אַרבעט פונעם קאָמיטעט, א חוץ זייער מאַראַלישע און פינאַנציעלע שטיצע וואָס זיי

האָבן צוגעטראָגן און וועלן נאָך צוטראָגן צו יעדער צייט פּאַרן רעליף, און פּאַר א מאָנומענט פּאַר די ראָטנער קדושים אין מדינת ישראל. דערבייַ וויל זיי אָפּילו קיין דאנק נישט נעמען פּאַר זייער אַרבעט.

אברהם און סימע מאַראַנץ. ציונויסטישע עסקנים אין לאָס אַנדזשעלעס.

אויך דאָס פּאַר־פּאָלק שלום און חנה מעלניק זויל קיין דאנק נישט. שלום איז דאָך דער גאַנצער מעכאניק וואָס שטייט ביי דער מאַשין געטרייַ, יומם ולילה, ווי א געטרייַער מאמע ביי אירם קינדם וויגעלע; וועקט אים אויף פון בעסטן שלאָף וועט ער גיין באַזוכן א פּליט, זען וואָס אים פעלט, באַזאָרגן אים מיט אַרבעט, זאָרגן פּאַר זיין געזונט, ברענגען לאנדסלייט כמעט אויף די פלייצעס צו א פּאַרזאַמלונג, איינאַרדענען אז די באַנקעטן זאָלן זיין מאַראַליש און פינאנציעל גוט און אָלע געסט זאָלן אָפּילו ביי די טישן מיט וואַרעמקייט צוגענומען ווערן. און אינדזערע פיר באַנקעטן זייגען דאָך טאקע געווען א דערפאָלג אין אָלע הינזיכטן. אונדזערע לאנדסלייט מעגן שטאָלץ זיין מיט נאָך א געטרייען לאנדסמאַן אונדזערן, מאנכע מוזן אים נאָך געדענקען פון ראָטנע, וועו ער פלעגט מיט זיין פערד און וואָגן זאמלען אום ווינטער האָלץ פּאַר די אַרעמע לייט אין ראָטנע. דאָס איז יעקב מאראנץ, יאָסל נוסיעס זון. א טרייער פריינד פון אונדזער אַרבעט. כמעט 60 פּראָצענט אייגנטום האָט זיין אומדערמידלעכע אַרבעט צוגעטראָגן צו אונדזערע באַנקעטן.

נאָך א זייער געטרייען לאנדסמאַן, א געבוירענער אין דאָרף וועלימטשע, לואיב לעווין, מוז צוגעשריבן ווערן צו אונדזער צעטל וואָס רופט זיך אָלע מאָל זייער וואָהרעם אָפּ אין אָלע אַרבעטן, אויך פינאנציעל גאנץ נישקשהדיק.

שטאָלץ דארפן מיר זיין וואָס אין אונדזער קאָמיטעט וואָס באַשטייט פון 16 מיטגלידער געפינען זיך צוויי זייער חשובע מיטגלידער וואָס זייער גייסטיקע אַרבעט איז גאָר שווער אָפּצושאַצן. אַליין תלמידי חכמים און יראי שמים, וואָס רופן אַרויס כיי אַלעמען גרויס דרך־ארץ. איינער איז: לייבל וואהל, איידעם פון שלום דעם שוחט ע"ה. א סך יאָרן תורה געלערנט מיט דעם ראָטנער דור וואָס איז אומגעקומען דורך די טריפה העגט וואָס מען טאָר זייער נאָמען נישט דערמאָנען. און דער צוויימער, ח' ישראל משה אריינשטיין, שוואָגער פון יעקב פוקס פון דאָרף טער. אלם

וויצע פרעזידענט פון רעליף. אט די צוויי זיינען די גאנצע ציים דער „בריין־טראסט", (מוח־טרעסט) ווי מיר דריקן זיך אוים אין ענגליש. אין עצה, טאט, שריפט און וואלט. עס איז נישט גרינג אפצושאצן די שוועכע ארבעט פון יעדן מיטגליד אין קאמיטעט, איך מיין די אנדערע איבערגעבענע טויער, לויט זייער אמט וואס זיי האבן פאר־

שלום מעלניק און זיין פרוי

טראסטן: זאל צום גוטן דערמאנט ווערן די ערלעכע ארבעט פון אונדזער פינאנץ־סעקרעטאר ה' פסח אייזיקסאן, זון פון חיים בריסקער, מלכה פסחם ברודער. און גאר די שוועסטער און אנגעשטרענגסטע ארבעט האט אויף זיך גענומען און דורכגעפירט בשלמות דער זייער איבערגעגעבענער סעקרעטאר פון רעליף — כאטש מען טאר זיך אליין נישט לויבן, יהללך זר ולא פיך — מיין וויניקייט, לייזער, דער שרייבער פון דעם איצטיקן באריכט. פאר זעקס יאר אנגעשטרענגטע איבערמענטשלעכע אר־בעט דורך די שפעטע שעהן אין דער נאכט דארפן דורכלייענען די אן א צאל בריוו מיט בלוטיקן טינט באשריבן פון די שארית הפליטה, זייערע פערזענלעכע און פאלקס איבערלעבונגען אין די פארשידענע פארוואגלטע לאגערן, און דארפן ענטפערן אויף בריוו מיט א טרויסט־וואלט צום ערשטן און הערנאך באזארגן דאס געפאדערטע וואס איז מעגלעך געווען אונטער די אומשטענדן צו באזארגן. עס איז נישט איבעריק צו דערמאנען אז ביי די אומגליקלעכע פליטים איז געווען צייט ענוג צום שרייבן און צרות נאך מער, איז יעדער בריוו געווען פון צענדליקער בייגעלעך פאפיר באשריבן מיט א המשך יבוא. נישט איין נאכט דורך דער וואך בין איך נישט דערשלאפן, און אז איך בין א נאכט יא געשלאפן האט מיר א קאשמאר א וויסטער געפלאנטערט אין מוח די באשריבענע ליידן און איבערלעבענישן וואס איך האב אדורכגעלייענט פון די צענדליקער בריוו וואס איך האב כמעט מיט יעדער פאסט דערהאלטן. אלעם, אלע געלייענט, געענטפערט, צום קאמיטעט באריכטעט און באזארגט פינקטלעך מיט היפ צו אונדזערע ליבע אין נויט. דא איז די רשימה פונעם גאנצן קאמיטעט וואס האט שווער, ביז היינטיקן טאג זייערע פליכטן ערליך דורכגעפירט, און איז גרייט צו פארענדיקן די נאך נישט פארענדיקטע ארבעט פון אן אייביקן מאנומענט פאר אונדזערע ראטנער קדושים אין א ספר זכרונות, אין א פארעם פון א „יזכור־בוך"

זואָס וועלט שוין צוגעגרייט בשותפות מיט דעם אַרגענטינער ראָטנער־רעליף, און אויך מיט א צווייטן מאָנומענטאלן פּראָיעקט אין ישראל.

יעקב מאַראַנץ, איינער פון די טיכ־
טיקסטע כלל טוער אין ראָטנער
רעליף־קאָמיטעט.

פּנחס באַרג — פּרעזידענט; י. מ. **האָרענשטיין**: וויצע פּרעזידענט; **לייזער גינזבערג, סעקרעטאַר; יעקב קאַטליער ע"ה, גזבר; פ. אייזיקסאָן, פינאַנץ סעקרעטאַר; ז. און א. מערין, וגברת אננא מעלניק, מפקחים, נאמנים ומשגיחי הכספים.**

כ. קאהן (בערל כאַנצעס)

די חברה „בני ה״ר יוסף אריו אנשי ראַטנע ־ וואַהלין״

(אין ניו־יאָרק)

אין 1906 זיינען זיך עטלעכע ראַטנער לאנדסלייט צונויפגעקומען אין א שבת צונאַכטס ביי ישראל קאהאן (ישראל כאַנצעס) אין שטוב אויף דער 181טער אסבארן נאַס, ברוקלין סעקציע פון ברוקלין — ניו־יאָרק. ישראלס שטוב איז דאַן געווען דער זאַמל־פונקט פון די לאנדסלייט אין בראנזוויל. פונקט ווי פאַר די לאנדסלייט אין מאַנהעטן (ניו יאָרק) איז דער זאַמל־פונקט געווען אויף קלינטאן, עק רייזינגטאַן. אין די דאָזיקע צוויי שטאַט־טיילן האָבן זיך דאַן געפונען די מערסטע ראַטנער אימיגראנטן אן זיי פלעגן זיך אַפט צונויפטרעפן ביי די דערמאַנטע צוויי לאנדסלייט. דער רוב האָט נאָך זייערע פאַמיליעס נישט געהאט אַריבערגעבראַכט פון דער היים. האָט זיך דערפאַר ביי זיי געפילט אַן עלנטקייט אן מען איז זיך צונויפגעקומען דער־ווארעמען די נשמה צוזושן אייגענע. אייניקע האָבן פאַרגעלייענט די באַקומענע בריוו פון דער היים אן דאָס האָט אויך געשאפן א משפהדיקע שטימונג. אין יע־נעם שבת צונאַכטס, ביי ישראלן אין שטוב איז געשאפן געווארן דער געדאנק, אז מען זאָל זיך פאַראייניקן אין א חברה פון קעגנזייטיקער שטיצע אן ברודערשאפט.

וויי איך קען זיך דערמאַנען, זיינען דאַן אנוועזנד געווען די פאַלגנדיקע ל״ל: וועלוול קאַרש (קאַדעלעס זון), אליהו קליין (אליהו הגאון), הירש לייב קליין, חיים לייב פאַשינסקי, פון דאַרף וויידרינין, שמעיה שניידער (דוד שוסטערס זון), יואל און יודל שנייידער (ישעיה יצחק דעם מלמדס זון), מיין פאַטער ישראל און איך בערל. ס׳זיינען געווען נאָך אייניקע, וואָס איך קען זיך נישט דערמאַנען זייערע נעמען. פון די אויבן אויסגערעכנטע לעבן נאָך יודל שנייידער, חיים לייב פאשינסקי, אליהו און הירש לייב קליין. מיר האָבן דאַן טאַקע געשאפן די חברה און איר געגרעבן דעם נאָמען פון אונדזער געאַכטעטן, צוריק מיט א צוויי יאָר נפטר געווארענעם ר׳ יוסף לייבעלע ז״ל. איך בין באשטימט געווארן וויי דער סעקרעטאַר און וועלוול קאַרש — דער פרעזידענט.

מיר האָבן אינגעצאַלט צו אַיין דאָלער יעדער אייניקער און באַשטימט א צען־סענטיקן וועכנטלעכן מיטגלידס־אַפּצאָל. וועגן די חברה האָט זיך מיט דער צייט פארגרעסערט דורך דעם אַנשליסן זיך פון ניו יאָרקער לאנדסלייט, האָט מען שוין געדארפט האָבן א זאָל פאַר די זיצונגען. ביי ישראל קאהאן אין הויז האָט מען קיין סך זיצונגען נישט געהאט. אזא זאָל איז געדונגען געווארן אין ניויאָרק, וויייל די מערסטע ראַטנער האָבן געווויינט אין ניו־יאָרק.

צו יענער זיצונג זיינען די אַנגענומענע רעגולאַציעס פאַרשריבן געווארן אלם גרונט־געזעצן פון דער חברה וויי זיך אויפצופירן. פאַר די ערשטע געלטער, וואָס די חברה האָט אַפּגעשפּאַרט איז געקויפט געווארן א קרקע פאַר א הייליק אָרט אויף דער מאונט סיאן סעמעטערי, נאַטירלעך אויף לאַנגע אויסצאַלונגען. דער ערשטער וואָס איז דארט געקומען צו קבורה איז געווען זעליק אַלשאנסקי, א בחור פון 17 יאָר.

היינט איז שוין דאָס הייליקע אָרט פאַרפולט און א נייער בית־עולם איז שוין גע־קויפט געוואָרן.

אויף דעם אַלטן בית־עולם זיינען נאָך פאַרבליבן לוידיקע קברים, רעזערווירט פאר איניקע פון די ערשטע גרינדער, וואָס לעבן נאָך צו לאנגע יאָר. מיט א צייט־שפּעטער איז געדונגען געוואָרן א מקום תפילה אין דער פאַרסייט־גאָס אויפן 4טן שטאָק. דאָרטן זיינען אויך רעגלמעסיק אָפּגעהאלטן געוואָרן די זיצונגען. דער בעל־תפילה איז געווען יצחק הירש ראָזען ע"ה (ישראלי דעם מלמדס זון) חיים לאביש ווי־דער, משה דעם ראטנער חזנס זון, איז געווען חזן בעת די ימים נוראים. שמחת תורה, און ספּעציעל צו די הקפות, זיינען זיך צוזאַמענגעפאָרן אין שול אַריין לאַנדסלייט מכל אָרבע פינות ניו יאָרק. אויך פון די פאַרשטעטלעך אַרום ניו־יאָרק זיינען געקומען לאַנדסלייט און זיך צוזאַמען משמח געווען. די שול איז צו ענג געווען אַרויינצוגעמען קיין עין הרע אַזויפיל לאַנדסלייט. ביי היינטיקן טאָג, זייט יצחק הירש איז מיט א פאָר יאָר צוריק געשטאָרבן איז קיין שול מער נישטא. פאראן נאָך א סיבה: לאַנדס־לייט האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין נייע שענערע געגנטן וווייט פון צענטער, ווו די שיל האָט זיך געפונען. די זיצונגען זיינען אויך איבערגעטראָגן געוואָרן אין א מער מאָדערנעם בנין, וואָס געפינט זיך אין א געגנט מיט בעסערע קאָמוניקאַציע־מעגלעכקייטן. א סך פרעזידענטן אין זייערע פעריאָדן האָבן געדינט געטריי דער חברה, אָבער קיינער האָט זיך נישט אַזוי אויסגעצייכנט מיט איבערגעבענקייט גע־טריישאפט ווי שלום פרידמאַן (א זון פון ר' יודל סופר פון קאָוולע) וואָס געפינט זיך היינט צו טאָג אין אַן אַנשטאַלט פאַר אומהיילבארע קראַנקהייטן.

זיין אינטענסיווע איבערגעבנקייט צו דער חברה ווי אפילו צו אייגצלנע מיטגלידער האָט קיין גרענעץ נישט געהאט. דורך זיין איניציאטיוו איז א חוץ גע־זעצלעכע הילף, אויך צוגעטראָגן סתם שטיצע צו די אַלע וואָס האָבן זיך אין דעם ענגויטיקט. ס'איז פאַר אים קיינמאָל נאָר נישט שווער געווארן צו פאָרן ווו וויייט און אויסגעפינען די, וואָס האָבן זיך ענייטיקט אין הילף. ער האָט אויך געזען, אז גלעט־שטיצע זאָלן ארויסגעשיקט ווערן קיין ראַטנע פאַר דער שול און, להבדיל, פאַרן מרחץ און בית־עולם, ווען מען האָט זיי געדארפט רעמאָנטירן. אויך געשיקט גלעט־שטיצעס פאַרן רב דאָרט, ווי אויך פאַר געווסע יחידים און פאַר פסח מעות חטים פאַר ארעמעלייט.

בנוגע די צאָל מיטגלידער זיינען זיי היינט צו טאָג אן ערך 100. אָבער קיינמאָל פריער זיינען זיי נישט איבערגעשטיגן די 120. א סך פון די מיטגלידער זיינען אליין נישט קיין ראַטנער.

ביז זיין טויט, מיט א צען יאָר צוריק, איז סעקרעטאַר געווען הירשל שכנאים (א געוועזענער לערער אין ראַטנע). היינט אָבער איז מאיר דוד סאבעל פרעזידענט און זיין זון, מאָקס סאבעל, איז סעקרעטאַר. דער לעצטער גיט מיר איבער, אז זייער פאַרמעגן אין קאַפּיטאל איז ביים איצטיקן מאָמענט א 5.000 דאָלער. די אַלע איבע־ריקע פאַרשריפטן און תקנות פיגורירן אין די צוויי קאָנסטיטוציעס, וואָס זיינען פון דאָרט צוגעשיקט געוואָרן און זיינען צונויפגעשטעלט און רעדאָגירט געוואָרן דורך צבי בארג (הירשל שאכנעס).

באַמערקונג פון רעדאַקציע. —

די אַלע תקנות פון דער חברה „בני ה"ר יוסף אנשי ראטנע וואהלין" שטעלן מיט זיך פאַר א מין ראָם פון דער איבנדערמאָנטער חברה, וואָס האָבן נאָר א לאָקאַלן כאַראַקטער און זיינען, אַזוי אַרום, נישט וויכטיק פאַר אונדזער בוך. דאָך וועלן מיר דאָ דערמאָנען אייניקע פון זיי צוליב זייער מאַראַלישן ווערט:

1) „די שפראך פון די מינדלעכע און שריפטלעכע פאראנדלונגען, פראטאקאלן אוו רעכענונגען זאלן נאר זיין אין ייִדיש";
2) „דער הויפט־צוועק פון דער חברה איז א פילאנטראפישער — שטיצן און העלפן נויטליידנדיקע אוו אין א טויט־פאל שטיצן די אלמנה";
3) „ס׳ווערן אנגענומען אלס מיטגלידער אין דער חברה נאר ארנטלעכע אוו מאַ־ראלישע אוו ווער ס׳האט נישט חתונה געהאט כדת משה וישראל קען נישט ווערן קיין מיטגליד";
4) „דער פרעזידענט ווי זיין וויצע (ווייס פרעזידענט) האבן געמוזט באזוכן א קראנקן מיטגליד איין מאל אין וואך. דאס זעלבע אויך ביי „שבעה" זיצן".
5) „א מיטגליד האט נישט קיין רעכט באראלאזן א מיטינג איידער ער ענדיקט זיך";
6) „א מיטגליד באקומט א מתנה פון 5 דאלער פון דער חברה, ווען ער מאכט חתונה א קינד כדת משה וישראל.
7) „א בעל תפילה אין שבת אוו יו״ט טאר קיינמאל נישט מחלל שבת אוו יום־טוב זיין";
8) „ווען א מיטגליד שטארבט פון אן אוממאראלישער קרענק ווערט זיין פאמיליע אויסגעשלאסן פון דער חברה־שטיצע אוו ער איז נאר באראכטיקט בלויז אויף א קרקע";
9) „ס׳מוז צווישן די בריידער־מיטגלידער הערשן שטענדיקע אחדות אוו פריינט־שאפט".

ווען איינער האט געוואלט ווערן א מיטגליד אין דער חברה האט ער געמוזט אונ־טערשרייבן די פאלגנדע דעקלאראציע:

„איך, (פלוני בן פלוני) דערקלער מיט מיין ערן־וואָרט אז, אריינטרעטנדיק אין דער חברה „בני ה׳ר יוסף אריו אנשי ראטנע וואהלין", ווערל שטענדיק טריי אוו ערנסט אויס־פאלגן די אלע תקנות פון דער זעלבער. גלייכצייטיק דערקלער איך, אז איך האב חתונה געהאט כדת משה וישראל (ווען א בחור: אז איך ווערל חתונה האבן כדת משה...) אוו פיר מיר א אנשטענדיק ארנטלעך לעבן. אויך, אז מיין עלטער איז ריכטיק אנגעגעבן. איך פאר־זיכער אויך, אז איך ווערל קיינמאל נישט מיסברויכן מיטן אייגנטום אוו צוטרוי פון דער חברה. אויך אז איך ווערל קיינמאל קיין פרעמדן אין גאס נישט דערציילן ווערן די גע־שפרעכן אוו אינטערעסן פון דער חברה, קיינע מיטגלידער נישט פארטן אוו נישט פירן קיינע אינטריגעס. אזוי זאל מיר דער אלמעכטיקער גאט העלפן, אמן!"

עקיבא קארש

דער „ראַטנער רעליף קאַמיטעט" אין נ. אַמעריקע

ס'זיינען נאָך נישטאָ אין דער מענטשלעכער שפראַך די ווערטער, וואָס זאָלן זיין בכוח אויסצודריקן די געפילן און געמיט-צושטאַנד, וואָס מיר פֿליטים האָבן איבער-געלעבט אין דער צייט פון אונדזער לעצטן חורבן.

די אַלע שוידער-ווערטער ווי הונגער, נויט, וואַגל, פיין אין אפילו טויט — קע-נען נישט אַרויסברענגען די פיזישע און גייסטיקע דערשלאָגנקייט, אין וועלכער מיר זיינען דאָן אַריינגעפאַלן.

מיר האָבן דאָן געלעבט אין די שוידערלעכסטע באַדינגונגען. מיט די לעצטע כו-חות האָבן מיר זיך איינגעקלאַמערט אין לעבן. איין אייניציקער וויל אין דערהאַל-טונגס-אינסטינקט האָט אונדז דאָן באַהערשט — דערלעבן די גליקלעכע שעה, וועו די מלחמה ייעט זיך ענדיקן, דערלעבן די מינוט פון נקמה אין אונדזערע שרעקלעכע שונאים...

דער פערטער פון די שטייענדיקע איז עקיבא קארש. ס'איז אַ בילד פון אַ באַזוך אויפן נייעם בית עלמין אין ראַטנע.

און אז נאָט האָט געהאַלפֿן און מיר האָבן דאָס דערלעבט, אַז היטלער ימ״ש מיט זיינע שותפים־מערדער זיינען באַזיגט געוואָרן — האָבן מיר זיך ערשט דערפֿילט פֿר זיש צעבראָכן און גייסטיק דערשראָפּט, עלנט און אייגזאָם, און אַ פֿרייַנד און אַן אַ גואל. אונדזערע טויערסטע און ליבסטע זיינען פֿאַרשניטן און זייערע קברים זיינען צעזייט און צעשפּרייט אויף אַלע וועגן און שטעגן, וווּ יעדעס זאָמדלעך, יעדעס שטוי־בעלע איז דורכגעוווּיקט מיט זייער הייליק בלוט.

פֿאַרצווייפֿלטע האָבן מיר זיך געוואָנדעט אין אַלע זייטן, געזוכט אַ פֿרייַנט, אַ באַאָנטן און געבעטן נאָך אַ טרייסטווארט פון אַ נאָענטן.

הונגעריק און נאָקעטע האָבן מיר אָפּילו דעם הונט אין גאָם מקנא געווען — ער האָט דאָך אַ באַלעבאָם, וואָס קוקט זיך וועָן אויף אים אום.

שיין אָן זיס איז טאָקע געווען די נקמה, וואָס מיר האָבן אין אונדזערע שונאים דערלעבט און בכלל די גרויליק איבערגעלעבט, אָבער געבליבן זיינען מיר אומגליקלעך, הילפֿסלאָז און עלנד אויף דער וועלט!

מיר האָבן נישט געוווסט, וואָס צו טאָן און ווהין זיך צו וועַנדן און די יאושדיקע פֿראָגע: „מאין יבוא עזרי?" האָט געבריט אונדזערע הערצער און נשמות.

מיר האָבן דאָן אָנגעהויבן צו וואָגלען אויף די וועלט־שליאָכן, וועָר קיין דויטש־לאַנד און ווער קיין עסטרייך אָן איטאַליע. דער ענדציל איז אָבער ביי אַלעמען געווען ארץ־ישראל. אָט דאָס קליינע טייערע לענדעלע, וואָס וועט אונדז, עלנטע און דער־שלאָגענע, אויפנעמען ווי אַ מוטער און וועט אונדז גיבן אָביסל מנוחה און טרייסט אין וועט אונדזערע וווּנדן הייַלן. האָט זיך אָבער דער שטן, אין געשטאַלט פון דעם רשע בעווין, אונדז געשטעלט אויפֿן וועג אַהין און האָט פֿאר אונדז די טויערן פֿאַרמאַכט.

מיר האָבן זיך דאָן געוואָלגערט אויפֿן אינדזל ציפּערן, וווּ ס׳איז אָפּילו קיין שאָטן פֿון אַ בוים נישט געווען, וווּ די ענגלענדער האָבן אונדז דאָס וואָסער אויסגעטיילט אין ברויט צו דער זעט נישט געגעבן.

ווי גליקלעך זיינען מיר אָבער דאָן געווען, וועָן גאָר אומגעריכט האָט זיך אונדז אַ שטראָל ליכט באַוויזן, וואָס האָט דאָס חשכות באַלויכטן — מיר זיינען מיט די ראָטנער לאַנדסלייט אין נאָרד־אַמעריקע אין בריוולעכן קאָנטאַקט געקומען. זיי שרייבן אונדז, אַז זיי האָבן דאָרט געשאַפֿן אַ „ראָטנער רעליף קאָמיטעט" מיטן הייליקן צוועק אויסצושטרעקן אַ האַנט פון הילף און צו לינדערן די נויט פון די אַלע לעבנגעבליבענע ראָטנער, וווּ נאָר זיי געפֿינען זיך.

זיי טרייסטן אונדז און גיבן פון וויטן אונדז מוט און האָפענונג, אַז נישט אַליין און עלנט זיינען מיר אויף דער וועלט, אַז הערצער פון פרייַנט קלאָפן ערגעץ־וווּ פֿאר אונדז.

און אָט די טרייסטער זיינען דאָס גאָר אונדזערע אַזוי נאָענטע, אויגענע, אונ־דזערע חברים ווי אליעזר גינזבאַרג, שלום מעלניק, פּנחס בארג און די ברידער טערין א. א. זיי שרייבן אונדז אָפּט בריוו און שיקן אונדז פעקלעך מיט שפּייז און מלבושים. זיי הייבן אויך אָן צו לייסטן קאָנסטרוקטיווע הילף די אַלע וואָס נייטיקן זיך.

אָם בייַשפּיל קען דינען דער ווייטערדיקער עפּיזאָד. אין איינעם אַ טאָג באַמערק איך אין פֿליטים־לאָגער אַ יונגן מאָן, וואָס זעט מיר אויס קענטיק. איך וויר באַלד געווויר אַז דער איז טאָקע אַ ראָטנער, אַ קינד פון זייער באַלעבאָטישע עלטערן, וואָס האָט זיך על פּי נס גערעטעוועט אין רוסלאַנד, אָלט זייענדיק דאָן נישט מער ווי עלף יאָר. דאָס וואָגלען און בלאָנדזשען פון אַזא קינד אין אַ פרעמדער וועלט, אָן אַ השגחה פון עלטערן, האָט אויף אים געווירקט צום שלעכטן און געמאַכט אים הפקר־דיק. ער איז געווען פונקט אין בליענדיקן עלטער, יונג מיט לעבן און ענערגיע. און

הגם איך האָב זיך נאָך געפילט אַליין צעבראָכן און עלנט, אָן אַ תכלית און זינען איז לעבן, האָב איך דאָך דעם יינגלס לאָגע און צוקונפט געטומען צום הארצן. איך האָב גלייך אַנגעשריבן אַ בריוו צום ראַטנער קאָמיטעט אין ניו־יאָרק און זיי צו וויסן געבן וועגן דעם בחור. זיי האָבן זיך פאַרשטענדיקט מיטן ראַטנער קאָמיטעט אין ארץ־ישראל און מיט זייער הילף אים אַריבערגעבראַכט אַהין, אויסגעלערנט אַ פאַך און היינט איז ער אין ישראל אַ גוטער מעכאַניקער.

אַזעלכע פאַלן פון קאַנסטרוקטיווער הילף האָבן זיי אַ סך פאַרצייכנט אויף זייער אַקטיוו.

אַ סך פון די ראַטנער פליטים, וואָס האָבן זיך מיט דער הילף פון דעם אויבנ־דערמאָנטן קאָמיטעט דערשלאָגן צו די ברעגן פון נאָרד־אַמעריקע, האָבן זיך דאָרט גוט איינגעאָרדנט אַדאָנק טאָקע דער הילף.

מ'מוז אָבער דאָ צוגעבן און אָנערקענען אַז אין די אַקטיוויטעטן האָבן זיך באַזונדער אויסגעצייכנט שלום מעלניק און זיין פרוי. זיי האָבן נישט געשפּארט קיין צייט און מי און אַלץ געטאָן, כדי צו לינדערן די נויט פון די פליטים, געזוכט פאַר זיי ארבעט און זיי איינגעאָרדנט אין לעבן.

באַזונדער האָט זיך די פרוי מעלניק, וואָס איז אַליין אַ געבוירענע אין אַמעריקע, איבערגענעבן מיט לייב און לעבן צו דער הילפסארבעט. זי, וואָס האָט פריער אַפילו פין ראַטנע נישט געהערט, האָט אַלעמען געוועקט, דערמאָנט און געמאָנט, געאַנגען צי די ראַטנער זאַמלען געלט אין מלבושים, געמאַכט פעקלעך און זיי אַפּגעשיקט צו די פליטים. און זייט ביי זייט מיט איר האָט אויך שלום פיל געליסטעט, הגם ער איז נישט קיין יבֿיר, איז גאָר אַ פשוטער ארבעטער, האָט ער קומענדיק אַ מידער פון זיין ארבעט, געווידמעט צייט און מי אויך פאַר דער הייליקער ארבעט.

דאָס זעלבע האָבן אויך געטאָן די איבעריקע מיטגלידער פון קאָמיטעט, יעדער לויט זיין השגה און מעגלעכקייט.

זאָלן דערפאַר די אַנגעשריבענע ווערטער דינען ווי אַ אויסדרוק פון טיפער אנערקענונג פון אַלע ראַטנער פליטים, ווו נאָר זיי געפינען זיך, פאַר דער גוטער מענטש־לעכער הילף, וואָס האָט זיי דערלאַנגט דער „ראַטנער רעליף קאָמיטעט" אין ניו־יאָרק.

די עלעגיע אויף אונדזער חורבן

פון קאַנאַדער ענגלישׂ־יידישן דיכטער

א. מ. קליין

מיר געפינען פאַר נייטיק דאָ צו פאַרצייכענען „די עלעגיע" פון דעם גרויסן קאַנאַדער ענגלישׂ־יידישן דיכטער א. מ. קליין, וועלכער שטאַמט פון ראָטנע. די דאָזיקע „עלעגיע", וואָס דאַרף אינגיכן דערשיינען אין אַ בוך שירים פון מחבר, איז אַ קלאָגליד אויף אונדזער דריטן און גרעסטן חורבן, אַ שפוך חמתך, אַ צאַרן־אויסגוס אויף די שונאים און אַ תפילה, אַז ס'זאָל שוין נעמען אַ סוף צו די גרויסע ליידן פון אונדזער פאָלק און די תפילה וועלט פאַרוואַנדלט אין אַ מין בשורה־אַנזאָג.

די עלעגיע פון א. מ. קליין איז אַ וועגדונג פון דיכטער צו זיינעם אַ קוזין, וואָס איז אומגעקומען — וואַרשיינלעך טאָקע אין ראָטנע — און וועלכן ער רופט דוד. ער זאָגט, אַז זיין געשריי, ווי זיין זיידע, וועלט פאַרלוירן אין דעם פינצטערן לאַנד און ער וויסט נישט וווּ אים צו זוכן. דער זאָג: „וווּ זאָל איך דיך זוכן?" גיט אייגנטלעך דעם גאַנצן טאָן דער עלעגיע. דער מקונן וויסט נישט וווּ צו זוכן דאָס גאַנצע יידישע לעבן, וואָס איז דאַרט אומגעבראַכט געוואָרן און עס איז פון דעם נישט געבליבן קיין שום סימן, קיין מצבה, קיין שפור... וווּ זאָל איך דיך זוכן, פרעגט דער דיכטער, אַז עס איז קיין ענטפער נישטאָ. און ער זעט ווי אין טויטן־שאַרבן וועלט געשיכורט און די טונקעלע מרים, וואַרשיינלעך אויך אַ קרובה פון דיכטער, וועלט דערהרגעט פאַר דער שיינקייט פון אירע האָר. די גאַנצע פאַמיליע איז אומגעבראַכט געוואָרן, אַלע זיינען זיי אָפּגעווישט געוואָרן אין דער פולער שיינקייט, אין דער צייט, ווען דאָס לעבן האָט געדאַרפט זיין פול. דאָס פלייש פון די חכמים פון יידישן פאָלק איז געריסן געוואָרן שטיקערווייז פון די „אוניפאָרמירטע חיות". און דאָ קומט צום אויסדרוק דער גרויסער צאָרן אויף די אַזוי גערופענע „ציוויליזירטע" מערדער, חיות אין קליי־דער פון הייליקע און פון מיליטער. די מערדער „וואָקסן אויס" אין זייער קאָשמאַרער רציחה און וויפל פיין ס'זאָל זיי נישט קומען, אַז נישט געענג.

דער מחבר גיסט אוים זיין צאָרן אויף די חיות אין קליידער, די מערדער, די פיניקער און די צעשטערער פון געבעטהייזער, אָקאַדעמיעס, בתי־מדרשים, וווּ מען האָט געזונגען און געלערנט און וווּ מען האָט באַגעגנט די מלכה שבת. און ער רופט

צו דעם גאט, וואס האט חרוב געמאכט סדום און עמורה, אז ער זאל אויסגיסן זיין צארן אויף די ערגסטע פון די רשעים, זייערע לייבער זאלן פול ווערן מיט אייטער, פון זייער הויט זאל מען מאכן פארמעט און אבאזשורן פאר לאמפן. נישט בלויז פאר גערעכטיקייט זאל גאט אנפילן די לייבער פון די רשעים מיט אלדאם בייז און ער זאל אויף זיי ארויסגיסן די טאפלטע תוכחה, נאר פאר אן עפעקט און פאר א משל. ער מוז זיך נוקם זיין אין זיי פאר דער היהשקייט, וואס האט קיין גלייכן נישט.

און די לעצטע וועגדונג צו גאט פון דיכטער איז וועגן יידן און ער בעט, אז די וויזיעם פון יחזקאלן, פון ישעיה הנביא זאלן מקויים ווערן. זאל שוין פארשווינדן דער פינצטערער גלות, דאס וואסער און דאס פייער, וואס ברענגען אום דאס אוים-דערוויילטע פאלק. דער דיכטער בעט גאט, אז ער זאל דערהויבן ירושלים און יעקבס געצעלט און בזמן קריב, אין אונדזער צייט זאל ער דאס באווייזן.

„די עלעגיע" פון א. מ. קליין איז דאס שטארקסטע קלאג-ליד אויף אונדזער חורבן, וואס איז געשריבן געווארן אין א נישט-יידישער שפראך און מיר פארציכע-נען דאס אין אונדזער פנקס, ווייל דער דיכטער הייבט אן זיין קלאג אויף זיין אייגע-נער, ראטנער משפחה, און ער איז אין זיין קלאג אויף א פרט געקומען צום קלאג אויף דעם כלל.

A. M. KLEIN

ELEGY

Named for my father's father, cousin, whose cry
Might have been my cry lost in that dark land—
Where shall I seek you? On what wind shall I
Reach out to touch the ash that was your hand?
The Atlantic gale and the turning of the sky
Unto the cubits of my ambience
Scatter the martyr-motes. Flotsam-of-flame!
God's image made the iotas of God's name!
Oh, through a powder of ghosts I walk; through dust
Seraphical upon the dark winds borne;
Daily I pass among the sieved whitehosts,
Through clouds of cousinry transgress,
Maculate with the ashes that I mourn.

Where shall I seek you There's not anywhere
A tomb, a mound, a sod, a broken stick,
Marking the sepulchers of the sainted ones
The dogfaced hid in tumili of air.
O cousin, cousin, you are everywhere!
And in your death, in your ubiquity,
Bespeak them all, our sundered cindered kin:
David, whose cinctured bone—
Young branch once wreathed in phylactery!—
Now hafts the peasant's bladed kitchenware;
And the dark Miriam murdered for her hair;
And the dark Miriam murdered for her hair;
The relicts nameless; and the tattoo'd skin
Fevering from lampshade in a cultured home—
All, all our gaunt skull-shaven family—
The faces are my face! that lie in lime,
You bring them, jot of horror, here to me,
Them, and the slow eternity of despair
That tore them, and did tear them out of time.

Death may be beautiful, when full of years,
Ripe with good works, a man, among his sons,
Says his last word, and turns him to the wall.
But not these deaths! Oh, not these weighted tears.
The flesh of Thy sages, Lord, flung prodigal
To the robed fauna with their tubes and shears;
Thy chosen for a gold tooth chosen; for
The pervert's wetness, flesh beneath the rod—
Death multitudinous as their frustrate spore!—
This has been done to us, Lord, thought-last, God;
And things still hidden, and unspeakable more.

A world is emptied. Marked is that world's map
The forest color. There where Thy people praised
In angular ecstasy Thy name, Thy Torah.
Is less than a whisper of its thunderclap.
Thy synagogues, rubble. Thy academies.
Bright once with Talmud brow and musical
With song alternative in exegesis,
Are silent, dark. They are laid waste, Thy cities,
Once festive with Thy fruit-full calendar,
And where Thy curled and caftan'd congregations
Danced to the first days and the second star,
Or made the marketplaces loud and green
To welcome in the Sabbath Queen;
Or through the nights sat sweet polemical
With Rav and Shmuail (also of the slain)—
Oh, there where dwelt the thirty-six-world's pillars!—
And tenfold Egypt's generation, there
Is nothing, nothing... only the milion echoes
Calling Thy name still trembling on the air.
Look down, O Lord, from Thy abstracted throne!
look down! Find out this Sodom to the sky
Rearing and solid on a world atilt
The architecture by its pillars known.
This circle breathed hundreds; that round, thousands—
And from among the lesser domes descry
The style renascent of Gomorrah built.
See where the pyramids
Preserve our ache between their angled tons:
Pass over, they have been excelled. Look down
On the Greek marble that our torture spurned—
The white forgivable stone.

The arch and triumph of subjection, pass;
The victor, too, has passed; and all thes spires
At whose foundations, dungeoned, the screw turned
Inquisitorial, now overlook--
They were delirium and sick desires.
But do not overlock, oh pass not over
The hollow monoliths. The vengeful eye
Fix on these pylons of the sinister sigh,
The well-kept chimneys daring towards the sky!
From them, now innocent, no fumes do rise.
They yawn to heaven. It is their, ennui:
Too much the slabs and ovens, and too many
The man-shaped loaves of sacrifice!
As Thou didst do to Sodom, do to them!
But not, O Lord, in one destruction. Slow,
Fever by fever, limb by withering limb,
Destroy! Send through the marrow of their bones,
The pale treponeme burrowing. Let there grow
Over their eyes a film that they may see
Always a carbon sky! Feed them on ash!
Condemn them double deuteronomy!
All in one day pustule their speech with groans,
Their bodies with the scripture of a rash,
With boils and buboes their suddenly breaking flesh!
When their dams litter, monsters be their whelp,
Unviable! Themselves, may each one dread,
The touch of his fellow, and the infected help
Of the robed fauna with their tubes and shears!
Fill up their days with funerals and fears!
Let madness shake them-rooted down-like kelp
And as their land is empptying, and instructed,
The nations cordon the huge lazaret--
The paring of Thy little fingernail
Drop down: the just circuitings of flame,
And as Gomorrah's name, be their cursed name!

Not for the judgment sole, but for a sign
Effect, O Lord, example and decree,
A sign, the final shade and witness joined
To the shadowy witnesses who once made free
With that elected folk Thou didst call Thine.
Before my mind, still unconsoled, there pass
The pharachs risen from the Red Sea sedge,

Profiled; in alien blood and peonage
Hidalgos lost; chadow of Shushan; and
The Assyrian uncurling into sand;
Most untriumphant friexe! and darkly pass
The shades Seleucid; dark against blank white
The bearded ikon-bearing royalties—
All who did waste us, insubstantialnow,
A motion of the mind, Oh, unto these
Let there be added, soon, as on a screen,
The shadowy houndface, barking, never heard,
But for all time a lore and lesson, seen,
And heeded; and thence, of Thy will our peace.

Vengeance is thine, O Lord, and unto us
In a world, vandering, amidst raised spears
Retween wild waters, and against barred doors,
There are no weapons left. Where now but force
Prevails, and over the once blest lagoons
Mushroon new Sinais, sole defensive is
The face turned east, and the uncompassed prayer.
Not prayer for the murdered nyriads who
Themselves white liturgy before Thy throne
Are of my prayer; but for the scattered bone
Stirring in Europe's camps, next kin of death,
My supplication climbs the carboniferous air.
Grant them Ezekiel's prophesying breath!
Isaiah's cry of solacing allow!
O Thou who from Mizraim once didst draw
Us free, and from the Babylonian lair;
From bondages, plot, ruins imminent
Preserving, didst keep Covenant and Law,
Creator, King whose ban'ghments are not
Forever — for Thy Law and Covenant,
Oh, for Thy promise and Thy pity, now
At last, this people to its lowest brought
Preserve! Only in Thee our faith. The word
Of eagle-quartering kings ever intends
Their own bright eyrie; rote of parakeet
The laboring noise among the fabian heard;
Thou only art responseful.

Hear me, who stand
Circled and winged in vortex of my kin:

Forgo the complete doom! The winnowed, spare!
Annul the scattering, and end! And end
Our habitats in water and on air!
Cather the flames up to light orient
Over the land; and that funest eclipse.
Diaspora-dark, revolve from off cur ways!
Towered Jerusalem and Jacob's tent
Set up again; again renev our days
As when near Carmel's mount we harbored ships,
And went and came, and knew our home; and song
From all the vineyards raised its sweet degrees,
And Thou didst us, didst shield from wrong,
And all our sorrows salve with prophecies;
Again renew them as they were of old,
And for all time cancel that ashen orbit
In which our days, and hopes, and kin, are rolled.

לזכר

ראַטנער אין אַרגענטינע באַווינען

זייערע אומגעקומענע קדושים

עפענדיק די יזכור אפטיילונג, די גייסטיקע מצבות פאר אונדזערע טייערע ראטנער קדושים, ווילן מיר דאָ באזונדער דערמאָנען די אַלע אומבאקאַנטע און עלנטע קדושים פון ראטנע און אומגעגנט, וועלכע האָבן נישט צווישן דער לעבן־געבליבענער שארית־הפליטה קיין קרובים, וואָס זאָלן זייערע נעמען פאראייביקן. זאָל דעריבער אט דאָס בלאַט דינען ווי אן אייביקער מאָנומענט פאר דעם ראטנער אומבאקאנטן קדוש.

די פאַמיליעס **מערין** און **בורשטיין** פאַראייביקן זייערע עלטערן, אומגעקומענע דורך די באַלשאַוויצעס, ר' **זיסיע און עלקע מערין ע"ה**, אויך ר' **יוסף און דינה בורשטיין ע"ה**. זיי פאַראייביקן אויך זייערע פאַלגענדע קרובים:

ר' משה גראַבאַוו און פרוי
ר' יהושע פּלאַט
ר' יוסף אַלישאַנקער און פרוי און קינדער
ר' מאיר אַלישאַנקער און פרוי און קינדער
ר' יצחק גארפינקעל, פרוי און קינדער
ר' מרדכי יעקב מערין, פרוי און קינדער
ר' אליעזר ברושאַנקער, פרוי און קינדער
ר' יצחק ברושאַנקער און פרוי
ר' אהרן ברושאַנקער און פרוי

ר' יצחק ברושאַנקער, פרוי און קינדער
ר' לייבל ברושאַנקער, פרוי און קינדער
ר' יהושע וואקס, פרוי און קינדער
ר' יונה לייבמאן, פרוי און קינדער
ר' לייב העכשטיין, פרוי אין קינדער
ר' אליעזר וואקס, פרוי און קינדער
פרוי אסתר וואקס
ברידער לייבל און נתן דוד ברושאַנקער
ר' יהודה מערין, פרוי און קינדער

ת נ צ ב " ה

זכר עולם.

פרוי דאבע כהן און קינדער: גיטל כהן דע קאנישטער און פאַמיליע, נח כהן און פאַמיליע, ברכה כהן דע כהן און פאַמיליע און שלמה כהן און פאַמיליע. פאראייביקן זייער מאן און פאטער הקדוש וירא שמים ר' **אברהם שו"ב ב"ר שלמה יואל כהן** (אומגעקומען דורך די באלאָאווער צעס אין תר"פ).

— זין, טאכטער, ברידער און שוועסטער: ר' **יעקב נחום כהן** (געשטאָרבן אין ישראל), ר' **מרדכי דב שו"ב כהן, פרוי טויבע־זלאַטע און קינדער: אברהמלע, דודל און חנהלע; רחל און מאַן יצחק הירש העלד און קינדער: שרהלע און אברהמלע** (אלע אומגעקומען דורך די נאצים).

— זייערע עלטערן, שוועסטער, זוידעס און באבעס: התלמיד חכם וירא שמים ר' **שלמה יואל שו"ב** (נפטר בעווארן התרס"ח) און **פרוי בילע גיטל**; התורני וירא שמים ר' **דוד שו"ב קאמינסקי** (אומגעקומען יום"פ התר"פ) און **פרוי ברכה.** אייערע הילליקע געשטאלטן ווערן אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

פרוי דאבע כהן און קינדער: גיטל, נח, ברכה און שלמה און פאַמיליעס, פאַראייביקן זייערע ברידער, שוועסטער, פעטערס, מומעס, שוועסטער־קינדער און קרובים:

ר' שמואל קאמינסקי, קינדער און אייניקלעך
ר' יצחק קאמינסקי (געשטאָרבן)
זיינע קינדער עלקע און פייגע און פאַמיליעס
ר' מרדכי שו"כ קאמינסקי, קינדער און פאַמיליעס
חנה און מאַן הרב ר' אשר ווידער און קינדער
רייצע רחל און מאַן ר' יצחק יוסף פלאָט
זייער טאָכטער ברכה, מאַן און קינדער
ענין גיטל און מאַן ר' מאָטל בורשטיין און קינדער
מעניע און מאַן ר' יצחק באַרג און פאַמיליע
חנה און מאַן ר' בנציון שטיינגארטן (געשט.) זייערע
קינדער דוד און מאטעל, גיטל און מענדל קליין און פ.
שרה און מאַן ר' בנציון יאַכטער און קינדער
אַדעל און מאַן ר' אברהם בירמאַן
ר' מאָטל שו"כ כהן (געשטאָרבן אין דענווער)
רויזע און שלמה צירף
ר' אבא שו"כ פלאָט
ר' יהושע ב"ר מאיר.

זייער אַנדענק וועט אייביק ביי אונדז הייליק זיין.

מירל פערקאל און פאַמיליע (סענדויטש)

פאַראייביקן דעם אַנדענק פון זייערע עלטערן **יהודה לייב און שרה מלכה**

אויך די שוועסטער **רחל ווינער** און פאַמיליע

(אַלע אומגעקומען דורך די נאַצים).

כרוי רבקה טאָקער און קינדער יעקב און פאַמיליע, מאיר און פ., עלקע טאָקער דע קופער און פ., שרה ט. דע ליפאָוועצקי און פ. און פעסל ט. דע רובינסאַל און פ. פאַראייביקן דעם מאַן און פאָטער ר׳ יחיאל (געשט.), די זיידעם און באַבעם — ר׳ חיים יודל און צירל טאָקער, און ר׳ אליהוייצחק און פעסיע ראָטענבערג (געשטאָרבן), שוואָגערם און פעטערם — ר׳ אברהם טאָקער און פ., מאיר טאָקער און פ. (אומגעקומען), איצי טאָקער (געפאַלן אין ישראל צוזאַמען מיט טרומפעלדאָרן) לייבע און פ. (אומגעקומען) און געצל טאָקער (געשטאָרבן אין נאָרד אַמעריקע), שוועגערינס און מומעס אסתר און מאַן שלמה חיים קאָטלער און קינדער (אומגעקומען), סאָסיע און יהושע חייט און פ. און מרים און פ. (געשטאָרבן און קינדער אומגעקומען). פלימעניקעס און קוזינעס — מאיר לייב ווידריטש און פאַמיליע (אומגעקומען), יצחק הירש קאָטלער און פאַמיליע און יעקב חייט און פאַמיליע (אלע אומגעקומען) און אַלע קרובים געשטאָרבענע און אומגעקומענע על קדוש השם.

זייער ליבטיקער אָנדענק וועט אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער

די ברידער ישראל און משה האניק און פאמיליעס

פאראייביקן זייערע עלטערן ר' **זכריה און יאכע** (געשטארבן), די אומגעקומענע שוועסטער און ברידער: **פייצע,** כאן **שמשון** און קינדער, **פייגע** און **פערל, בערל, מיכל** און **זלמן** — זיידעס און באבעס: ר' **ישראל** און **רבקה,** ר' **יצחק הירש** און **פערל** (געשטארבן) — פעטערס און מומעס: ר' **יעקב שיף** און **רחל, מאטל** און **יאכע כהן** און קינדער (אומגעקומען) **און אלע קרובים.**

אייער ליכטיקער אנדענק וועט אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

לוכד עולם

מינדעל שאַפּירא דע טאַנים און מאַן בוזי און פאַמיליע (פּאַראייביקן זייערע עלטערן ר׳ **יעקב** (געשטאַרבן) און **פרוידל** (אומגעקומען דורך די נאַצים) זייער שוועסטער און שוואַגער רחל שאַפּירא דע אייליבוים און מאַן משה און קינדער: רבקה און מאַן יוסף פערלמוטער, דוד און פרוי און גוטעלע (אלע אומגעקומען). זייערע פעטערס און מומעס, קוזינס און קוזינקעס — ר׳ דוד אחרן שאַפּירא, פרוי חוה און קינדער: ניסקע און פרוי רחל און צוויי קינדער; נטע, זיין פרוי מאַיע (פון פּ. שטיינגאַרטן) און קינד, רבקה און מאַן יצחק הירש פוקס און איצקע (אלע אומגעקומען), ר׳ אשר שאַפּירא און פרוי דאבע און קינדער: ר׳ הירשל און פרוי רבקה און קינדער, אסתר רחל און עלקע און פאַמיליע און ליבל און פרוי אסתר און קינדער. ר׳ וועלוול שאַפּירא און פרוי יהודית און קיני דער, ר׳ מיכל שאַפּירא און פרוי פינקעל און פאַמיליע; חוה שאַפּירא דע רויזי קעס, מאַן ברוך און זון נטע און פרוי (אלע אומגעקומען דורך די מערדער נאַצים).

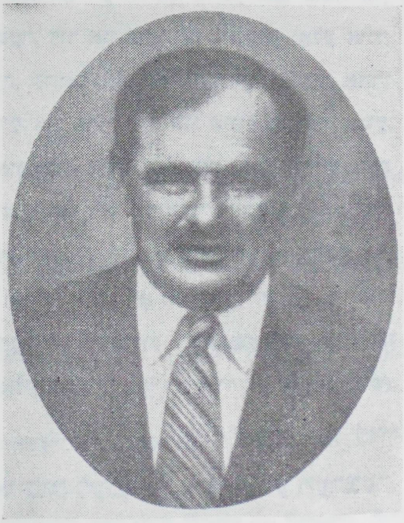
זייער ליבטיקער אַנדענק וועט אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

די פאַמיליעס פוקס און אַשכנזי

בערל, משה־חיים און יאַנקל און פאַמיליעס, נפתלי און מינצע פ. דע אשכנזי און פ. פאַראייביקן זייערע עלטערן **אהרן** און **שרה זעלדע סאַבאל דע פוקס** (בערלס מוטער) און אומגעקומענע **שרה בערגעל דע פוקס** (משה חיים, יאַנקל און מינצע מוטער) — זיידעס און באבעס: ר׳ אברהם און צעסיע פוקס, ר׳ ישראל ליפע און פרוי, אומגעקומענער ברודער יצחק הירש און פרוי ריבה און קינד אברהמלע; שוועסטער און שוואָגערס: יוכבד, בתיה און מאַן איציק פורער (זאַמאַשץ) בריינדל און מאַן לייבל און גיטעלע פוקס; מימעס און פעטערס: בתיה און מאַן מאיר גאלצאנט (לודמיר), ראסע און מאן יחזקאל פרידמאַן און קינד, נעכע גינזבארג און פאַמיליע, צביה און רחל בערגעל און פאַמיליע; פעטערס: שלומה פוקס (געשטאָרבן אין נ. אַמעריקע); קוזינעס: מאַטל און משה גינזבארג און פאַמיליע; נח קעצקער און פאַמיליע; יוסקע זאסק און פאַמיליע; אברהם האַכמאַן און בערל גינזבארג און פאַמיליע; צירל און פייגע האַכמאַן און פאַמיליע (לודמיר); מחותנים: ר׳ דוד אהרן שאַפיראַ און פאַמיליע. ה. י. ד.

אייערע ליכטיקע געשטאַלטן וועלן אייביק לעבן אין אונדזער זכרון.

צום אויבקן אָנדענק

מאָטל טעלעסאָן, פרוי בילקע חיט דע טעלעסאָן און קינדער

פאראייביקן זייערע עלטערן, זיידעס און באבעס: ר׳ אברהמצע און חיה שרה טעלעזאָן (געשטאָרבן); ר׳ יהושע און סאסע חייט (געשטאָרבן); ברידער און פעטערס: יאָנקל חייט און פרוי רייזל און קינדער — יצחקל, סראָליק און סאסקעלע; יהושיקע און פרוי דבורה טעלעסאָן; שוועגערן עדזשע חייט און קינדער (אלע אומגעקומען דורך די נאַציס) פעטערס און מומעס: ר׳ מאיר טאָקער און פאַמיליע, ר׳ לייב טאָקער און פאַמיליע, חנה און חיה און פאַמיליעס.

אייער ליכטיקער אָנדענק וועט זיין אייביק איינגעקריצט אין אונדזער זכרון.

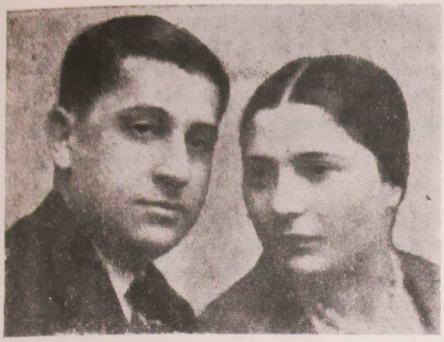

(פאָרזעצונג אויף זייט 734)

מענדל און זעליק בענדער און פאַמיליעס (רעפּיסטענסיא, ארגענטינע)

פּאַראייביקן זייערע עלטערן ר׳ לוי יצחק און באַבעל, ברודער ישראל שמעון, פרוי און קינד, שוועסטער רייזל, מאַן און קינד, שוועסטער נחמה און ברודער זיינוול, פעטערס, מומעס, קוזינעס און קוזינקעס

און אַלע אומגעקומענע קרובים דורך די בלוטיקע נאַציס.

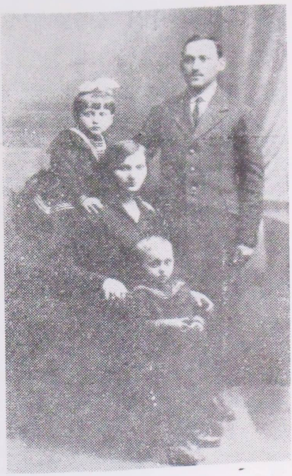
ה. י. ד.

בערל קאהאן און פאַמיליע (נ. אמעריקע) פישל און חיים בער קאהאן און פאַמיליע, דוד גאָלדין און פאַמיליע (ארגענטינע); פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן, ברידער, שוועסטער און אַלע קרובים, די אַלע וואָס זיינען אונטן אויסגערעכנט אויף די פאָטאָס.

זייער היילויקער אָנדענק וועט אייביק לעבן אין אונדזער געדעכטניש.

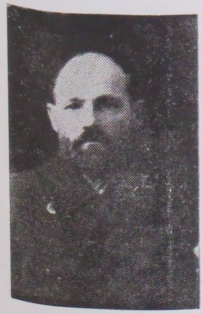
ה. י. ד.

ה. י. ד.

יואל ריכטער (חיים שטיינבערג), פרוי גיסיע און קינדער (ארגענטינע)
חנה ריכטער, זון הירשל און פרוי (נ. אמעריקע). טשארנע און אריה גו־
בוני (ישראל) פאראייביקן זייערע עלטערן, שוועסטער און שוויגער און זיידע־באבע: ר׳
יהודה מאיר (נעשטאָרבן) און מלכה יהודית (אומגעקומען דורך די נאצים) —
זייערע ברידער, שוועסטער, שוואָגערס און שוועגערינס, פעטערס און מומעס: ר׳ יצחק
(נעשטאָרבן אין ארגענטינע) און משה (נעשטאָרבן אין נאָרד אמעריקע) גאָלדע און
יצחק גרינשטיין און קינדער (אומגעקומען) בתיה און שמחה אליצקי
און קינדער (אומגעקומען).

אייער ליכטיקער אָנדענק וועט כיי אונדז אייביק לעבן אין די הערצער.

אַדעל שיינעם דע רייף און מאַן אליהו יצחק און פאַמיליע פאַראייביקן זייערע עלטערן ר׳ חיים און אסתר, שוועסטער קריינע און מאַן בנציון ברעזנער, נעף און קינד חוה ביילע, ברודער מרדכי, זיין פרוי און קינדער — נח צביה, פעסי, יוסף דוב און ישראל דוד, די זיידעם און באבעם — ר׳ יצחק הורש און ביילע בארג, ר׳ ישראל דוד און צביה שיינעם, פעטערס און מומעם — שלמה און קריינע האכשטיין און קינדער, ר׳ יהושע וואלף שיינעם און פאַמיליע (קאוולע, אלע אומגעקומען דורך די נאצים).

זייער ליכטיקער אַנדענק וועט אייביק בייַ אונדז אין די הערצער לעבן.

רייזל שאמעס און פאַמיליע און אליהו יצחק רייף און פאַמיליע פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן חיים בער און דאבע.

שוועסטער און ברידער: לייבוש (דערמיידעט דורך די באלאכאוועס), אברהם יעקב (געשטאַרבן), עטיע, מאַן און קינדער, חיה רחל, מאַן און קינדער (אומגעקומען דורך די נאצים), שרה ביילע (געשטאַרבן); זיידע און באבע — ר׳ מרדכי און פערל און דעם פעטער מענדל ווינטרויב און פאַמיליע (אומגעקומען).

משה און חוה פרידמאַן דע פייגעלעס און פאמיליע (ארגענטינע) בני־מין פרידמאַן און פאַמיליע, יעקב פרידמאַן, טשערנע פרידמאַן דע בורשטיין און זון, ברוך כיץ און קינדער (בראזיל) אביגדור פרידמאַן און פאַמיליע, אסתר פרידמאַן און קינדער און צירל פרידמאַן און קינדער (אמעריקע) פאראיביקן זייערע עלטערן, שוועסטער און שוויגער, זיידע און באָבע דעם חסיד און ירא שמים ר׳ יודל פרידמאַן (ר׳ יודל סופר) און פרוי רבקה (געשטאָרבן). — זייערע מענער, פרויען, ברידער, שוועסטער, שוא־גערס און שוועגערינס, פעטערס און מומעס, פלימעניקעס און קוזינס — ר׳ זיסע פרידמאַן (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק) ר׳ זעליק לייב פרידמאַן, פרוי פעסל, זון אליעזר און טאָכטער איטקע, מאַן און קינדער (אומגעקומען דורך די נאַצים) שרה פרידמאַן דע כיץ, שרה ליבע, פרוי פון ר׳ בנימין פרידמאַן (געשטאָרבן אין בראזיל) פייגע און קינדער פון ר׳ יעקב פרידמאַן (אומגעקומען) מאָטל בורשטיין און זון (געשטאָרבן אין בראזיל) ר׳ ישעיה לייב ב״ר אליעזר פרידמאַן, פרוי און קינדער (אומגעקומען דורך די נא־צים) ר׳ מאיר בארג, פרוי שיינדל און קינדער (אומגעקומען)

און אַלע קרובים.

אייער ליכטיקער אָנדענק וועט שטענדיק לעבן אין אונדזערע הערצער.

די בריידער דוד און יאַסקע וואלקאַמירסקי און פאַמיליעס פאראיי־ביקן זייערע עלטערן **זיסע און פערל** (געשטאַרבן) שוועסטער און שוואַגער — **דבורה און וואלף בריענער און קינדער** (אלע אומגעקומען דורך די נאַצים). בריידער: יאַנקל און שבע און קינדער; פנחס און פרוי; הערצל און מלכה און קינדער (אַלע אומגעקומען); זיידעס און באבעס: ר׳ אברהם און חיה רחל וואלקאמירסקי; ר׳ מרדכי לייב און דבורה מאַרדער (געשטאַרבן); פעטערס און מומעס: ר׳ יחיאל און אסתר וואלקאמירסקי; ר׳ שלמה און איטע קליינבארד; ר׳ יחיאל און ראַניע וואלקאמירסקי; ר׳ משה יאַנקל און עטעל ראַזענשיין (אויך שוועַר און שוויגער); ר׳ יואל און שרה מאַרדער; ר׳ יונה און לאה (זאמשען); ר׳ חנא און חנה מלמד (מאציוו); ר׳ אברהם הירש און לאהקע מארדער; ר׳ בנימין און חנה מארדער.

אייער ליכטיקער אַנדענק וועט ביי אונדז אייביק הויליק זיין!

(פאַרזעצונג אויף זייט 742)

לייבל און שמואל באיאן (מעקסיקע) פאראייביקן זייערע עלטערן ר' יעקב און מיטע (געשטאָרבן) זייערע ברידער יהושע און פאַמיליע (אומגעקומען אין בריסק) ישראל איצי און פאמיליע (אומגעקומען אין ראַטנע) און יוסקע (אומגעקומען דורך די באלאכאוועצעס אין תר"ב) און אלע זייערע געשטאָרבענע און אומגעקומענע קרובים.

ה. י. ד.

די ברידער און שוועסטער גראַבאָוו: מאיר גראַבאָוו און פאַמיליע, חנה גראַבאָוו דע קאָזאַק און פאַמיליע (ארגענטינע) דבורה און חיה און פאַמיליע (ישראל) פאראייביקן זייערע עלטערן ר' יצחק און גאַלדע, ברידער — לייבל און פאַמיליע, פיניע און פאַמיליע (אומגעקומען דורך די נאצים) אברהם (אומגעקומען אין ישראל דורך די אַראַבער) און שוועסטער זיסל און פאַמיליע (אומגעקומען דורך די נאצים).

עס וועט אייער ליכטיקער אָנדענק שטענדיק אונדז חיילק זיין!

למזכרת נצח

די ברידער כהן — אברהם יעקב און פאַמיליע, זעליק מאיר און פאַמיליע (נ. אַמעריקע) **צבי אריה און פאַמיליע, אליהו און פאַמיליע, און ישראל און פ.** (אַרגענטינע) פאַראייביקן זייערע עלטערן די קדושים — דער תלמיד-חכם און ירא שמים ר' **יצחק און ליבע ריטע** (אומגעקומען דורך די נאַצים אין ראַטנע) זייער שוועסטער **חיה דינצע, מאַן יודל לערער און קינדער: רבקה, יואל חירש און אשר זעליג** (אומגעקומען אין טריסק) זייער ברודער **וואלוועש און פרוי** פאסקע (אומגעקומען אין ראַטנע) זיידע און באבע — ר' **ישעיה מיכל נייַמאן און פרוי** פאַסיע **פייגע** (אומגעבראַכט און פאַרברענט אין דובעטשנע 1915) מחותן ר' **חיים זאסק און פאַמיליע** (אומגעקומען דורך די נאַצים).

זייער ליבטיקער אַנדענק וועט ביי אונדז אייביק לעבן אין די הערצער.

יצחק קאזאק און פאַמיליע

פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע מוטער קיילע און שוועסטער **טעמע, מאַטע גאַלדע, און רייזל** (אלע אומגעקומען דורך די נאַצים אין ראַטנע)

ה. י. ד.

יעקב און לייבל ראג פאראייביקן זייערע עלטערן ר׳ יצחק צבי (אומגעקומען) און רחל פייגע (יעקבס מוטער — געשטאָרבן) און פייגע לאה (לייבלס מוטער — אומגעקומען), ברודער שמואליק און פרוי אסתר חנה און קינדער, שוועסטער שרה און עטעלע (אלע אומגעקומען) אין פעטער זינדל ראג און פאמיליע,

ידידיה מאליק און פרוי מלכה און פאַמיליע פאראייבקן זייערע עלטערן

ר׳ מענדל און רבורה, זייערע ברידער יאַנקל און פאַמיליע (ראטנע), אב־

רהם משה און אהרן און פאַמיליע און שוועסטער הינדע און פאַמיליע,

פעטערס, מומעס, קוזינס און קוזינקעס פון דער פאַרצווייגטער פאַמיליע אין וועלקאַ

גלושאַ, וועלכע זיינען אַלע אומגעקומען דורך די מערדער נאצים.

זייערע ליכטיקע געשטאַלטן וועלן אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

די קינדער פערל און פייגע און פאַמיליעס און יהושקע פאראייבקן

זייערע אומגעקומענע עלטערן ר׳ ישראל און בתיה קופערבערג, זייערע

ברידער און שוועסטער יחיאל און שרהלע (אומגעקומען דורך די נאצים).

ה. י. ד.

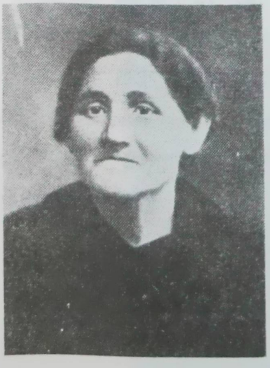
אייערע ליכטיקע געשטאַלטן וועלן אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

יוסף כיין און פאַמיליע פאַראייבקן זייערע עלטערן אליהו און מרים, שוועסטער פייגע און פאַמיליע, שוועסטער רחל און פאַמיליע, פעטערס אין מומעס — ר׳ יעקב פראסמאן און פאַמיליע, ר׳ בנציון כיין און פאַמיליע, ר׳ בערל רויזן און פאַמיליע, ר׳ פנחס רויזן און פאַמיליע ר׳ פישל רויזן און פאַמיליע און די מומע שרה כיין, קוזינעס און קוזינעס — הענעך פראסמאן און פאַמיליע, ר׳ דוד פראסמאן און פאַמיליע, ר׳ מרדכי פראסמאן און פאַמיליע, ר׳ אהרן כיין און פאַמיליע, רחל פראסמאן און דבורה פראסמאן און פאַמיליעס און הענעך פראסמאן ב״ר דוד

(געשטאַרבן אין ארגענטינע)

זייער הויליקער אַנדענק וועט אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

פראַדעל, מאַן און זון פאַראייבקן זייערע עלטערן, שוואַר און שוויגער, זוידע און באבע ר׳ אפרים און שרה פראַך, ברודער שמעון בער און פאַמיליע און ברודער ישראל חיים

חאסקע זעמעל דע איידעם. איר מאַן חיים און קינדער פאראייביקן זייע־רע עלטערן, שוועסטער און שוויגער, זיידע און באבע זעליג און בלומע. זייער ברודער און שוואגער משה און יאנקל.

אייערע ליבעטיקע געשטאַלטן וועלן אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

ראובן און בנימין גלייזער פאראייביקן זייערע עלטערן יואל (געשטאָרבן) און פייגע (אומגעקומען), זייערע ברידער און שוועסטער נתן, חיה און חוה, זיידעם און באבעם — ר׳ וועלוול און עטל־גיטל גלייזער, שלום און חית רייזל ענ־געל (קליטישט), פעטערם און מימעם — נתן און אליעזר גלייזער און פאַ־מיליעס, ר׳ מאַטל און שרה קימעל און פאַמיליע (קאמין קאשירסק), ר׳ יאַנקל און לאה שעפטל (קארטילים) אלע אומגעקומען.

ה. י. ד.

דער פּאַרטיזאַן **מאיר בליט** פון דאָטין האָט צוגעשיקט א העברעאיש געדרוקטן נע־ קראָלאָג, ווו ער פּאַראייביקט זיינע עלטערן און קרובים פּאַרטיזאַנער, געפּאַלענע אין קאַמף מיט די מערדער.

על אלה אני בוכיה, עיני, עיני יורדה מים.

. . . . . יזכור ד' . . . . .

אבי מורי משה יעקב בר' מאיר ז"ל
אמי מורתי מרגלית בת ר' אליעזר ז"ל
בן אחי מאיר בר' אליעזר ז"ל
גיסי בנימין בר' אהרן ז"ל
אחותי נחמה בת ר' משה יעקב ז"ל
כתם פרומה בר' בנימין ז"ל

שהיו במחנה של פּרטיזנים ביערות וואלין (אוקרינה) והלכו ביחד לשלוח יד בצוררי היהודים — הגרמנים, שרצחו את יהודי אירופה בימים ההם — ונרצחו כולם ביום אחד ע"י האוקריינים המרצחים־הבנדראווצעס בכפר ניצי אצל קאָווֹעל בחצי אלול שנת תש"ג.

ת' נ' צ' ב' ה'

די טאָכטער **עניע** און מאן **חיים** פּאראייביקן דעם אָנדענק פון זייערע עלטערן **ר' חיים און אסתר וויסבליי** (אומגעקומען), ברידער **בערל, ישראל, אהרן** און **שייע־ליב**, פעטער און מומע **אברהמצע און בריינדל און פּאַמיליע**

(אלע אומגעקומען דורך די נאַצים)

ה. י. ד.

וועכניץ כינינזאָן (רעסיסטענסיא) פאָראייביקט איר פאָטער ר' **שלמה** און ברור דער **יעקב** (דערמאָרדעט דורך די באָלאָכאָווצעס אין יאָר תר"פ) איר מוטער **פייגע**, ברידער און שוועסטער: **חיים און פרוי, ישראל און פאָמיליע און לייבל, גיטל, שרה און עטל און פאָמיליעס**

(אלע אומגעקומען דורך די נאצים אין קרעמנע)

ה. י. ד.

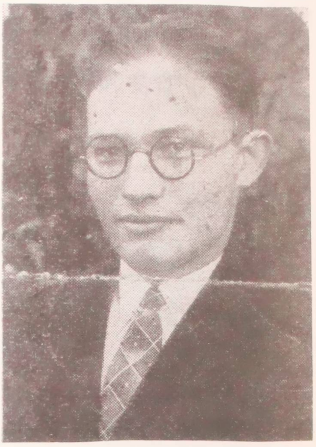
די ברידער **איידעס: יעקב, יואל, אשר, בערל, יודל און חיים און פאָ־מיליעס** פאָראייביקן זייערע עלטערן ר' **הירשל** און **קריינע** (אומגעקומען דורך די נאצים), ברודער **נתן** (געשטאָרבן אין ארגענטינע) און פרוי **פייגל** (אומגעקומען) און זייער שוועסטער **מינדעל** (אומגעקומען).

אייער היילוקער אַנדענק וועט אייביק זיין איינגעקריצט אין אונדזערע הערצער!

מאַטל טאַקער און פאַמיליע, שוועסטער ציוד און שרה און פאַמיליע
פאַראייביקן זייערע עלטערן ר׳ אברהם און פּעסל, זייערע שוועסטער און ברידער —
חיה, הירשל, שלמה, חיים יודל און עטעלע
(אלע אומגעקומען דורך די נאַצים)

אייער אַנדענק וועט אייביק זיין ביי אונדז הויליק!

בריינדל באַקלער און קינדער: אסתר און ישראל האַניק און פאַמיליע, שלמה, יאַנקל און חביבה (ישראל). חנה און אברהם וויטקאַפּ
פאַראייביקן זייער מאַן און פאַטער ר׳ יהושע באקלער, זייערע עלטערן, זיידע און באבע ר׳ שלמה יואל שו״ב און אסתר רבקה. זייער שווער און שוויגער, זיידע און באבע ר׳ צבי און שיינדל באקלער (אומגעקומען דורך די נאַצים). ברידער, שוועסטער, פעטערס און מומעס — ר׳ בצלאל ליכטענשטיין און פאַמיליע. ר׳ מאַטל כהן (געשטאַרבן אין נאַרד אַמעריקע) אַדעל און מאַן אברהם בירמאַן און רויזע און שלמה צורף (אומגעקומען).

די קינדער — **טויבע פריגעל דע איילבוים און פאמיליע און דניאל** פאראייביקן זייערע עלטערן **דוד און גיטל** (אומגעקומען) שוועסטער **סאסיע, מאן און קינד, חיה שרה און רייצע** (אומגעקומען). פעטערס — **יצחק אהרן און מנחם רידער** (געשטאָרבן אין נאָרד־אמעריקע) **ישעיה פריגעל און פרוי שיינדל און קינדער, מומע עטל און מאן וואלף לייוונט און קינדער, מומע שיינדל און מאן זיסיע מערין און קינדער**

(אלע אומגעקומען דורך די נאצים)

שעפטל מעלניק און פאמיליע

פאראייביקן זייער שוועסטער **גיטל קארש**, קינדער **חנה און נאלדע** (אומגעקומען דורך די דייטשישע מערדער).

די קינדער **אסתר אידעס און פאַמיליע**, **מאנעס עלבוים און פאמיליע**, **בילע גראַבאַוו און פאַמיליע** (ארגענטינע) **עניע און פאַמיליע** (יש־ראל) פאראייביקן זייערע עלטערן ר' **יצחק** (געשטאַרבן) און **מרים** (אומגעקומען), זייערע שוועסטער **פערל** (געשטאַרבן) און **עטקע** (אומגעקומען), זייער מומע **עניע** און מאַן **הירש לייב ראַזענשיין און קינדער** דיוויז (אומגעקומען).

אייערע ליכטיקע געשטאַלטן וועלן אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

די ברידער **גראַבאָון רפאל** (ארגענטינע), **יהודה זאב** (ישראל) און **יעקב אריה** (פוילן) פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע דורך די נאַצים עלטערן **פסח און בתיה**, ברודער **שמואל און פרוי פייגע און קינדער**, שוועסטער **שיינדל** און מיאן **יצחק אַרדאַ און קינדער**.

אייערע ליכטיקע געשטאַלטן וועלן מיר אייביק געדענקען!

די קינדער **שלמה, בערל און אהרן אברך** אין רעפיסטענסיא, ארגענטינע, פאַראייביקן זייערע עלטערן **יעקב און שבע**, זייער באבע, ברידער און שוועסטער, פעטער **אייזיק אברך און פאַמיליע** (אומגעקומענע דורך די נאַצים).

בערל קאנער און קינדער (נ. אמעריקע) **יודל קאנישטער און פאמיליע** (ארגענטינע) **חיה בערגער און פאמיליע** (בראזיל) פאראייביקן זייערע עלטערן **הירשל און מלכה** (געשטאָרבן) **געצל** און אומגעקומענע מוטער **עלצי פייגע**. — פּלימעניקעס, ברידער און שוועסטער: **שמואל בער און פרוי, יאנקל און פרוי און אסתר און פאמיליע** (אומגעקומען דורך די נאצים). — זייערע שוועסטער, ברידער, פעטערס און מימעס: **שרה זאגער** (געשטאָרבן אין נאָרד־אמעריקע); **שמואליק און פרוי** (געשטאָרבן אין נאָרד־אמעריקע), די קדושים **פעסל, אברהם איידעם און קינדער — יואליק און תבלע** (אומגעבראכט דורך די פאליאקן־מערדער אין 1922) און אומגעקומענע קרובים ר' **ישראל יאנקל קא־נישטער און אלע קינדער זיינע.**

אייערע ליכטיקע געשטאלטן זיינען אויף אייביק אינגעקריצט אין אונדזער זכרון.

די חשובע משפחות **טאנים און מא־ליק** (סאן מארטין, ארגענטינע) געבוי־רענע אין דעם נאענטן פון ראטנע, דורך די נאציס אומגעבראכטן שטעטלע וועל־קא־גלושא ביי קאמין־קאשירסק, וועלכע זיינען משפחהדיק ענג פארבונדן מיט אונדזער חרוב געווארן שטעטל, — פאר־אייביקן זייערע משפחה־קדושים, אומגע־בראכטע צוזאמען מיט די 75 משפחות דארט. די פאמיליע טאניס — די קינדער: בוזי טאניס (ר' יעקב שאפיראס איידעם) און פרוי מינדל און פאמיליע, חיה שרה טאניס דע ראזען, מאן אברהם יצחק און פאמיליע (נאָרד־אמעריקע) צאלע טאניס און פרוי טשארנע און פאמיליע און מלכה טאניס דע מאליק, מאן ידידיה און פאמיליע, פאראייביקן זייערע עלטערן ר' בערל־לייב און עטל רבקה (געשט.) די פרוי יוכבד דע טאניס (שטיף מוטער), אירע קינדער משה, ביינעש און רבקה קויפמאן און פייגעלע טאניס, (אומגע־בראכט).

הירשל און רייזל ליבערמאַן דע כהן און משה און חיה ריווע ליבערמאַן דע פּאַז פּאראיביקן זייערע עלטערן **אליהו און חנה** (געשטאָרבן), זיידע און באבע **אברהם און מרעדה קארש**, שוועסטער **ענינ פּאַפּיר** (געשטאָרבן אין ישראל) און מאַן **אהרן** (אומגעקומען אין ראָטנע אין יאָר 1935), אומגעקומענע ברודער און שוועגערן **יעקב און ביילע ליבערמאַן און קינדער, מאריידקע און מאיר**, ברודער **יוסף און לייבל** און שוועגערן **חיה און קינה**, פעטערס **בערל** און **העניך קארש און פּאַמיליע** און פעטער ר' **מאיר שמואל מארדער**.

זייער הייליקער אָנדענק וועט אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

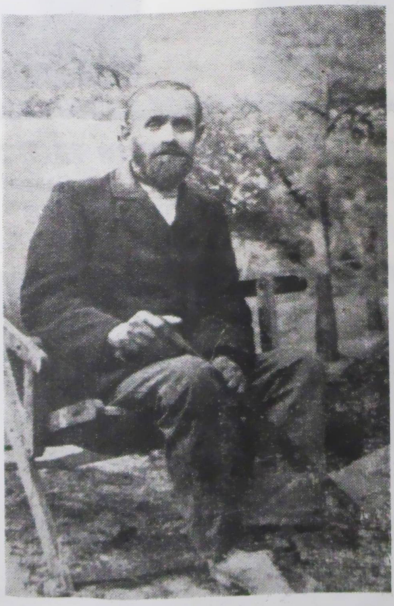

אהרן לייב און מאיר חיים פאראיבקין זייערע אומגעקומענע עלטערן פאלין און פרוי, ברידער און שוועסטער, פעטער און מומעס און אלע קרובים, אומגעבראכטע דורך די דייטשע מערדער.

אייער הילפיקער אנדענק איז אויף אייביק אינגעקריצט אין אונדזער זכרון.

אהרן און זירשל לעווין און פאַמיליעס (ארגענטינע) **לייבל, חיים, עזר און פאַמיליעס** (נ. אמעריקע) שוועסטער — **יענטע, פייגע און עטל און פאַמיליעס** (נאָרד־אַמעריקע) פאַראייביקן זייערע עלטערן **ר' וואלף בער און רבקה** (געשטאָרבן), די אומגעקומענע פעטערס און מימעס — **חיים און סאסיע בראָנשטיין און בנימין דרוג און פאַמיליע.**

נאָלדע קאַרענמייל דע איידעס און מאַן יאַנקל פאַראייביקן זייער פאַטער **הירשל** (געשטאָרבן) און זייער מוטער **חנה ליבע** און אירע שוועסטער. אומגעקומענע דורך די דייטשע מערדער.

ה. י. ד.

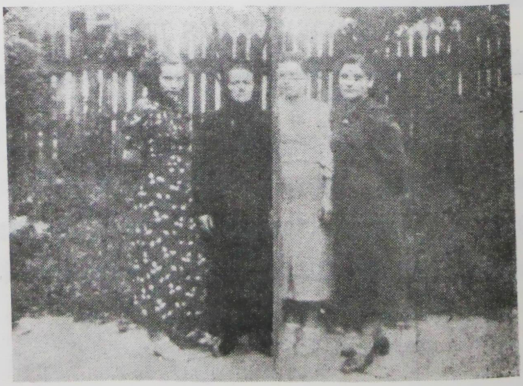

חיה אַפּעל דע גאַלדין און פּ. און מלכה אַפּעל דע פּאַרטוגעז און פּ. פּאַראייביקן זייערע עלטערן ר׳ יוסף און לאה (געשטאַרבן), אומגעקומענע שוועסטער רחל און ראובן סג־גאַל (קאַוולע) און דבורה אַפּעל (יורעווישטש). קרובים: ר׳ שמעלקע רייכשטאל (גע־שטאַרבן) און פרוי חנה און קינדער (אומגעקומען). ר׳ יצחק רייכשטאל (געשטאַרבן), און פרוי פּעסל און קינדער מיט זייערע משפּחות (אומגעקומען), ר׳ אברהם רייכ־שטאל און פּאַמיליע, כאַסיע רייכשטאַל און פּאַמיליע (אומגעקומען), ר׳ יעקב בער־שטיין, פרוי און קינדער, וועלוול שער, נחמקה שער און פּאַמיליעס (אַלע אומגעקומען אין ראַטנע און ליבעוונע).

בנימין פוקס און פּאַמיליע פּאַראייביקן זייערע עלטערן **אברהם, יונה און רייזל,** שוועסטער — **סערקע און מאַן און קינדער** (אומגעקומען דורך די בא־לאכאַוועס 1921). **ביילע און מאַן, חנה און יענטע** (אומגעבראַכט דורך די נאַציס). ה. י. ד.

ראָס קינד **דוד־איתמר גראַבאָוו** פּאראייביקט זיין אומגעקומענעם פּאטער **דוד גראבאָוו** (געפאלן אין קאמף ביי די פּארטיזאנער אין יאר 1944).

זיין ליכטיקער אָנדענק וועט אייביק ביי אים הייליק זיין.

פרוינט און באקאנטע פּאראייביקן די טייערע יידן **ר' מאָטל קליין און פרוי, הינדע און קינדער, מענדל און פּאַמיליע, נחום און פּאַמיליע, סאָסיע און פּאַמיליע און פּייגע און פּאַמיליע.**

זייער גוטער אָנדענק איז ביי אַלע ראַטנער לאַנדסלייט הייליק און טייער.

אברהם הירש קעמפּער און פּאַמיליע

פּאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן ר' **בנימין און ברכה**, זייער ברודער **וואָלף און פּאַמיליע**, שוועסטער **שרה און פּאַמיליע און שיינדל און פּאַמיליע און אַלע אומגעקומענע קרובים.**

משה און חיים פּייגלעס און פּאַמיליע

פּאראייביקן זייערע עלטערן ר' **ישעיה** (אומגעקומען) און **רייזל** (געשטאָרבן), זייער ברודער **בנציון** (אומגעקומען), שוועסטער **דאבע און קינדער** (אומגעקומען) און זייער אומגעקומענעם שוואָגער **חיים בער און זון לייביש** (אין תר"פּ) און זייער 12 יעריקן זון **משה** (געשטאָרבן).

ה. י. ד.

יצחק הירש גראַבאָוו ע"ה

זון פון **חיים לייב און פּעסיע גראַבאָוו**. געבוירן אין ראַטנע אין יאָר 1881. געווווינט אין וואַרשע. אין די 1914 — 1917 יאָרן אַ קריגס־געפאַנגענער אין אַ דייטשישן קאַנצענטראַציע לאַגער נעבן ווין. זיך אומגעקערט אַ קראַנקער. געשטאָרבן אין ראַטנע אין יאַנואַר 1920.

כבוד זיין אַנדענק.

בת שבע פּרישבערג און קינדער (נ. אַמעריקע) פאַראייביקן דעם אָנדענק פון מאַן און פאָטער **בנציון דוד ניסענהאַלין** (נ. אַמעריקע) פאַראייביקט זיין אומגעקומענע פאַמיליע אין בריסק. די טאָכטער **בייַלע** (נ. אַמעריקע) פאַראייביקט די אומגעקומענע פאַמיליעס **וואַסער־מאַן** פון לויצק און מומע **פּערל** פון ליבעוונע. די קינדער **סילווערמאַן און פּריש־בערג** (נ. אַמעריקע) פאַראייביקן דעם אָנדענק פון זייערע עלטערן (געשט. אין נ. אַמעריקע).

(דורך מאַנעס אייַלבוים, ארגענטינע)

דוד גאַלדין און פאַמיליע, יוסף און מלכה זלאַטניק און פאַמיליע און עטל מלמד און דאבע באטער פאַראייביקן זייערע עלטערן ר' **הירשל** (געשטאַרבן) און **רחל** (אומגעקומען אין תר"פ), שוועסטער **מירל דבורה** (געשט.), שוואָגער **אהרן יוסף ניזוועסנע, זון און טעכטער און פאַמיליעס** (אומגעקומען אין וואַרשע) ברודער **שלמה יואל און פאַמיליע** (אומגעקומען אין אדעס), **יצחק זאב** און **משה באטער** (געשט.) זיין פּרוי **חיה און קינדער**

(אומגעקומען דורך די נאַציס).

אברהם און יעקב וויסברויט און פאַמיליעס

פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן ר' **יצחק און מלכה**

און אַלע אומגעקומענע קרובים על קדוש השם.

ה. י. ד.

וואַלף בלאוושטיין און פאַמיליע

פאַראייביקן זייערע עלטערן

יצחק און גיטל און קינדער

און אַלע אומגעקומענע קרובים על קדוש השם.

די בריידער מרדכי (בראוי), **קיווע און נח דרוקער** (ארגענטינע) פאַראייביקן זייערע עלטערן ר' **שמעון און חנה ריווע**. זייער ברודער **שלמה** (געפאַלן אין דער וועלט־מלחמה אין 1917), שוועסטער — **סליווע, פייגע און לאה** (אומגעקומען) **פעטערס און מומעס און אַלע אומגעקומענע קרובים.**

יודל און בנימין קענפער און פאַמיליע פאַראייביקן זייערע עלטערן ר' **אברהם יצחק** (געשטאָרבן אין נאָרד אַמעריקע) און **צפורה** (אומגעקומען), יודלס פרוי **רחל און קינדער, לאה און ליבע** און אַלע אומגעקומענע קרובים.

דבורה, מנחם און פיגע פאראייביקן זייערע עלטערן **איתמר און עטל פאפיר**. זייערע אומגעקומענע: ברודער **עזר**, שוועסטער **שיינע**, איר מאן **נח** און דרייי קינדער, שוואגער **פינע** און שוועסטער **רחל** און קינדער **און אברהם יעקב**.

זייער ליכטיקער אָנדענק וועט שטענדיק לעבן ביי אונדז אין די הערצער.

איצק פעלדמאן און פאמיליע

פאראייביקן זייערע עלטערן **משה** און **חיה**. ברידער: **זיסיע, שלמה** און **זייערע פאמיליעס**, זייער פעטער און מומע **חיים** און **מאכלע פעלדמאן**.

אַלע אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע מערדער.

מאיר מעלניק און פאמיליע

פאראייביקן זייערע עלטערן ר' **אברהם** און **מרים**, זייערע שוועסטער **איטקע** און מאן **יוסף באיאן** און קינדער, **נחמקע** און **פאמיליע**, ברודער — **יאסל מעלניק** און פרוי **לייטשע**.

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצים.

גיטל געלער און פאמיליע (בראזיל)

פאראייביקן זייערע עלטערן, **אברהם** און **חיקע**, ברידער **משה** און **הירשל** (אַלע אומגעקומען דורך די דייטשן).

און אַלע זייערע קרובים.

יוסף מעשטעלער און פאַמיליע

פאַראייביקן זייערע עלטערן **לייב און פרוי**. זייערע קרובים פון דער **פאַמיליע פוקס** — **יעקב און איטע**, וועלכע האָבן געלעבט אין דאָרף ליביכין נעבן ראטנע.

ת׳ נ׳ צ׳ כ׳ ח׳

די פרוי אברך פון דאָרף וועלימטשע (ווויגט איצט אין דענווער קאָלא) פאַראייביקט איר מאַן

משה ע״ה

די שוועסטער — **איטע רבורה שיינעס דע שטריק** (ארגענטינע), **שיינע מרים דע קאזאקאָווסקי און פּעסל** (רוסלאַנד) **און פאַמיליעס** פאַראייביקן זייערע עלטערן **ישראל דוד און צביה** (נעשטאַרבן), ברידער — ר׳ **יהושע וואָלף און פאַמיליע** (קאָוולע) און **חיים און פאַמיליע** (ראטנע, אלע אומגעקומען דורך די נאַצים), פעטערס: **מאַטעס שוסטער** (נע־שטאַרבן) און **יאַנקל שוסטער און פאַמיליע** (אומגעקומען) און אלע קרובים.

פּנחס כינינזאָן, פרומע איידעס און רבקה סטאַראָפּאָלסקי

פון רעסיסטענסיא (ארגענטינע) פאַראייביקן זייער פּאָטער **צבי בן יוסף און חנה** און מוטער **אסתר יהודית בת שמואל דוד און גיסיע**,

וועלכע זיינען נפטר געוואָרן י״ב אייר תרצ״ב און י״ב אייר תרע״ח

אין דאָרף יורעווישטש.

שמחה בענדער און קינדער

עליאס, אניטא און סאפיא

פאראייביקן זייער פרוי און מוטער

שרה אברך דע בענדער

געשטארבן אין קארדאבא, ארגענטינע,

אין יאר 1935.

חנצע הובערמאן און פאמיליע, שרה קאהן און פאמיליע און חיים קאהן און פאמיליע, פאראייביקן זייערע עלטערן, ר' ליבער און פייגע, זייערע ברידער אליעזר און משה און שוועסטער לאה (אלע אומגעקומען דורך די נאצים אין ווייטשווע) און אלע קרובים.

די טאכטער חיה שרה און מאן

פאראייביקן זייערע עלטערן מאיר און מרים אסתר

מעלניק. ברידער און שוועסטער — לייבל, אברהם,

איסר, בילע און דבורה

די קוזינעס פנחם און וועכנע כינינזאן, פרומע איידעס און רבקה סטאראסעלסקי פאראייביקן זייער פעטער און מומע לוי און חנה רחל מאראניץ, זייערע קינדער דוד און פרוי סאניע מיט די קינדער און וויכנע מיט איר מאן פון ליבעשוווו.

ראַטנער אין נאָרד־אַמעריקע

ויינען מספּיד די קדושים

פון וויער חיים־שטעטל

לייבל לעווין

אַ געבוירענער אין דעם נאָענטן צו ראָטנע דאָרף וו ע ל י מ ־ טשע, לעבט איצט אין דושורזי סיטי, נאָרד אַמעריקע, דריקט אויס זיין אנערקענונג די אַלע ראָטנער לאַנדסלייט וואָס האָבן, כדי צו פאַראייביקן אונדזערע טייערע קדושים, אויפגעשטעלט אַזאַ

אייביקן מאָנומענט דורך דעם

„ראָטנער יזכור בוך"

און אין אָנדענק פון וועלכע, צווישן זיי אויך קרובים־קדושים, ער באָשטייערט זיך צום אַרויסגעבן דאָס בוך.

זאָלן זייערע חיילישקע געשטאַלטן אייביק לעבן אין אונדזער זכרון!

די ברידער שמואל און מאיר קעטשין

אפשטאמיקע פון דעם דאָרף בירקע, קרובים פון ר'

נחמן אהרן קליין

דריקן אוים א הארציקן דאנק די **ראטנער לאנדס-**

ל י י ט, **די ארויסגעבער פון דעם חיסטאָרישן יזכור**

בוך, וואס וועט דינען ווי אן אייביקער מאנומענט פאר די

ראטנער קדושים, אין אנדענק פון וועלכע זיי האבן זיך ביי-

געשטייערט. זייערע ליכטיקע געשטאלטן וועלן אייביק אין

אלעמענס הערצער לעבן.

די בריידער פּיט און טשארלעס מאראנץ

פון מאָנטרעאל (קאַנאַדע), געבוירענע אין ראַטנע, דריקן אויס
גרויס אנערקענונג די ראַטנער לאַנדסלייט, וואָס חאָבן
אָנגעצוינדן אַ „נר תמיד" דורך דעם

„ראַטנער יזכור בוך"

פאַר די ראַטנער קדושים, אין וועמענס אָנדענק און באַזונדער
אינעם אָנדענק פון זייערע עלטערן

שלומה און פייגע ע"ה

זיי באַשטייערן זיך פאַר דעם דאָזיקן בוך.

זאָל דער חיליקער אָנדענק פון די קדושים אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער!

די קינדער אליעזר גינזבארג און שרה (ישראל)
און פאמיליעס

פאראייבקן זייערע עלטערן

יוסף און בריינדל

זייערע אומגעקומענע שוועסטער אנדושע און שוואגער

ליבל גראבאוו און קינדער — חוהלע

און דבורהלע זייער שוועסטער יענטע

. רידער מיט איר פאטער און ברודער — משה

רידער און זון מאיר.

אייערע הייליקע געשטאלטן זועלן אייביק לעבן

אין אונדזערע הערצער.

פנחס, אברהם און אליהו בארג
און פאַמיליעס

פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן

ר׳ יצחק הערש און ביילע

שוועסטער

אסתר און קריינע און פאַמיליעס

און אַלע זייערע קרובים.

אייער הויליקער אָנדענק וועט קיינמאָל נישט פאַרגעסן

ווערן ביי אונדז.

שלום און נטע מעלניק און פאַמיליעס

פאַראייבקן זייערע עלטערן

ר׳ אהרן משה און חנה

זייער אומגעקומענע שוועסטער

גיטל קאַרש

און אירע קינדער

חנה און גאַלדע

אייער חיליקער אָנדענק וועט אייביק לעבן

אין אונדזערע הערצער.

אברהם מאראנץ

זון פון ר׳ שלמה נאסעם ע״ה און פרוי סימע (שיינדלם)

(קאַליפאָרניע, לאָס אַנדזשעלעס)

פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע פעטער און מומע

ר׳ יוסף ב״ר נאסעם און פרוי
און אַלע קינדער מיט זייערע משפחות.

זייער ברודער און שוואָגער

ניסל כהן און פאַמיליע
און אַלע זייערע אומגעקומענע קרובים.

מיר ווילן קיינמאָל נישט פאַרגעסן די טייערע קדושים און זייער
הייליקער אָנדענק ווען אייביק לעבן אין אונדזער זכרון.

די קינדער פון אבא פוקס (שניידער)

טאכטער **ריווצע און פאמיליע, זעלדע און פאמיליע, לאה און פאמי־ליע** (ארגענטינע) און זון **אליעזר** פאראייביקן דעם אנדענק פון זייערע אומגעקו־מענע עלטערן **ר׳ אבא און שרה,** ברידער — **שמואל און פא־מיליע, יעקב און פאמיליע,** שוועסטער — **חוה און פאמיליע און איטע און פאמיליע.**

אייער חיליקע געדעכטניש וועט קיינמאל פון אונדזערע חערצער נישט אפגעמעקט ווערן.

מאיר חיים שטיינבארג און פאמיליע

(קאנאדע)

פאראייביקן דעם אנדענק פון זייערע אומגעקומענע עלטערן

ר׳ אייזיק און שרה

ברידער — משה און פאמיליע, פסח און פאמיליע, שכנא און פאמיליע, אליהו און פאמיליע.

שרה יאנאוויטש דע שטיינבארג און פאמיליע פאראייביקן דעם אנדענק פון זייערע אומגעקומענע עלטערן ר׳ אליהו און רייזקע, ברידער — יונה און פאמיליע, שלמה און פאמיליע, יודל און פאמיליע, שוועסטער פייגע און פאמיליע.

ה. י. ד.

מיר ווילן שטענדיק טראגן אין אונדזערע הערצער אייער הייליקן אנדענק!

די קינדער פון ריזל משה דעם שמשם ע"ה
זעליג, אביגדור, אברהם, וואלף, פייגע און שרה

פאראייביקן דעם הייליקן אנדענק פון זייערע עלטערן, פון זייערע
אומגעקומענע שוועסטער און שוואגער

ליבע און ישראל טערנעבליט און קינדער, בתיה און פאמיליע

אייערע הייליקע נעמען וועלן קיינמאל פון אונדזער זכרון נישט
אויסגעמעקט ווערן.

יאנקל מארגנץ און פאמיליע

פאראייביקט זייערע אומגעקומענע עלטערן

יוסף און חנה

שוועסטער

שרה און דינצע און פאמיליעס

אייער חיוליקער אנדענק וועט שטענדיק לעבן

אין אונדזער זכרון.

יצחק לייב און יודל קאַטלער און פאַמיליע

קריינע שטערן און פאַמיליע

(אורוגוויי)

פאַראיביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן

אליהו און צביה

שוועסטער

ליבע און פאַמיליע

און ברודער

אפרים

אייער חיילישקער אַנדענק וועט אייביק אויפֿבלייבן

אונדזערע הערצער.

ר׳ משה שעפטעל

און זיינע קינדער:

הירשל, ברוך, אליעזר, שבע און מארגאלצע

מיט זייערע פאמיליעס (קאנארע), פאראייבקן

זייערע אוכגעקומענע — זון און ברודער אלקנה און

פרוי, עטל און קינדער, ברודער און פעטער

ר׳ נחום און פאמיליע.

אייבוק וועלן מיר אייך געדענקען!

יאנקל סערטשוק און פאַמיליע

פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן

ר׳ בערל סערטשוק און פעסיע

רחל, ברוחער שלמה און פאַמיליע

און שוועסטער חוה און פאַמיליע.

זייער הייליקער אַנדענק וועט קיינמאָל

ניט פאַרגעסן ווערן.

בצלאל העלער און פאמיליע

(שו"ב אין דענווער קאלא)

פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן

ר' **יהושע שו"ב און חאסיע** שוועסטער **מינדל** אין שוואגער **אלתר** (שו"ב אין ראטנע) און קינדער (אומגעקומענע דורך די נאצים י"ג אלול תש"ב), ברודער **אלקנה פרוי און קינדער** (אומגעבראכט אין קאברין, י"ג אלול תש"ב), שוועסטער **רחל** (דערמארדעט געווארן דורך באנדיטן פארנדיק קיין בריסק כ"ו תשרי תשע"ה) ה' ינקום דמם.

אייביק וועט איר אין אונדזערע הערצער לעבן.

אברהם קעמפער און פאַמיליע

פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן

ר׳ יוסף קעמפער און יענטע

ברודער זלמן און שוועסטער עטל און פאַמיליע.

מיר ווילן אייך אייביק געדענקען!

הירשל און מאיר מאַסטישטשער און פאַמיליע

פאַראייביקן דעם הייליקן אַנדענק פון זייערע אומגעקומענע עלטערן

חיים און טויבע

בריידער יוסף און יודל און פאַמיליע

שוועסטער מרים און רבקה און פאַמיליע

עקיבא און עניע קארש און פאַמיליע

פאַראייביקן זייערע עלטערן

ר׳ בערל און טויבע, זייערע אומגעקומענע ברידער און שוועסטער:

יצחק, יוסף, רבורה, אסתר און מאריידע און פאַמיליעס

אייער חיליקער אָנדענק וועט אייביק לעבן אין אונדזערע הערצער.

זעליג מענדל

זון פון ר׳ יוסף דוד זאברידער

(לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע)

פאַראייביקט צוזאַמען מיט אַלע די טייערע ראַטנער קדושים, צווישן זיי אויך מיינע קרובים, וועלכע זיינען אַזוי ברוטאַל אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי-מערדער.

ה. י. ד.

משה און פייגע קעמפער און פאַמיליע

פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן ר׳ **יוסף און יענטע**, ברודער **זלמן** און שוועסטער **עטל און פאַמיליע**, זייער מוטער און שוויגער **ציפּע** און ברודער **מענדל שאַפּיר און פאמיליע** (ווידערניץ).

וייער הויליקן אַנדענק וועלן מיר שטענדיק אין האַרצן טראָגן.

די קרובים פון נאָרד־אַמעריקע פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע קרובים

ר׳ שמערל מעלניקער, זיין
פרוי דבורה, טאָכטער
און אייניקל

(פון דאָרף זאבלאטיע.)

דוד באבער און פאַמיליע

פון דאָרף הירניק (איצט אין קאַנאַדע) פאַראייביקן זייערע עלטערן
ר׳ **יוסף און חאסיע**, שוועסטער **פערל** און ברודער **ישעיה**
מיט זייערע פאַמיליעס.

איך וועל אייביק אייערע ליכטיקע געשטאַלטן אין האַרצן טראָגן.

ראַטנער אין ישראל באַווינען אוּן פּראַיבּיקן זייערע אומגעקומענע קרובים

הרב שמעון פרידלענדער ומשפחתו

(תל־אביב)

פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן, הרב התריפ,

התורני והדגול

ר׳ שלמה טוביה הלוי און פרוי

און זייערע בריידער און שוועסטער

זייער היליקער אָנדענק וועט אייביק לעבן ביי אונדז אין די הערצער.

ת. נ. צ. ב.

שמואל גאלדין און משפחה פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן **שמאי** און ברוינדל, ברידער **אהרן** און **שוועסטער**.

ה. י. ד.

שמחה און חיה יענטע לעקאר און **משפחות** פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן **אשר** און **חאסיע ברוינע**, זייערע ברידער און שוועסטער. ה. י. ד.

אברהם, אליהו, שרה, עלקע און **מרים פאפיר** און **פאמיליעס** פאראייביקן זייערע עלטערן **אהרן** און **עניע** (נפטרה בראשון לציון כ"ט אב תש"ז).

שלמה פערלמוטער און **פאמיליע** פאראייביקן זייערע עלטערן־קדושים, **אשר** און **מרעדה**, ברידער **יהושעלע** און **מאטעלע**, זיידע און באבע **שמואל שמחה** און **חוה**.

ה. י. ד.

ישראל חיים און **פאמיליע** פאראייביקט זיינע עלטערן **יהושע** און **סאסיע**, אומגעקומען קינד, ברודער **יאנקל** און **פאמיליע** און אלע קרובים.

ה. י. ד.

אליעזר העלד און משפחה פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן ר׳ **פישל** און **רחל**, ברודער **בערל און פאַמיליע**, שוועסטער **דבורה**, פעטער **בערל** און **פאַמיליע**.

ה. י. ד.

חיה און **דבורה גראַבאָו** פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן **יצחק** און **גאַלדע**, זייערע ברידער **לייבל און פאַמיליע**, **פיניע און פאַמיליע** **אברהם** (ישראל) און שוועסטער **זיסיע און פאַמיליע**.

ה. י. ד.

שרה גינזבארג און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן **יוסף** און **בריינדל**, זייערע אומגעקומענע שוועסטער און שוואָגער **אַנדזשע און לייבל גראַבאָו** און **קינדער**.

ה. י. ד.

פערל און **בילע איטקע טערנעבליט** און **פאַמיליע**, פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן **איצל** און **אַדעל**, שוועסטער און ברידער. ה. י. ד.

פיוול טערנעבליט און **פאַמיליע** פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן שוועסטער און ברידער.

יהודה קאנאן און **פאַמיליע** (פון בירקע) פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן, ברידער און שוועסטער.

ה. י. ד.

חוה און **חנה אברך** און **פאַמיליעס** פאראייביקן זייערע עלטערן **יוסף** (נפטר בא״י) און **רבקה**, זייערע ברידער **לייבל** און **אלתר** (אומגעקומען אין ישראל).

אליהו ליבערמאן און פאמיליע פאראייבקן זייערע אומגעקומענע עלטערן **יעקב און ביילע**, שוועסטער **מאריידקע** און ברודער **מאיר**. זיידע און באבע **ר' פנחס און חנה**.

בתיה מילער פאראייביקט אירע אומגעקומענע עלטערן, שוועסטער און ברידער.

ה. י. ד.

יעקב און שבע שטיינגארטן פאראייבקן זייערע עלטערן **ר' בנציון און חנה** (געשטארבן), אומגעקומענע **ר' יצחק און שיינע רחל מערסיק**, זון **לייבל**, ברודער **דוד און פאמיליע**, שוועסטער **ניטל קליין און פאמיליע**, ברידער **חנא, אליעזר און הירשל מערסיק** און פעטער־מומע **ר' מאטל און שרה טיקטינער**.

ק. י. ד.

ישראל שטיינגארטן און פאמיליע פאראייבקן זייערע אומגעקומענע עלטערן **ר' דוד** און **מאטעל** און שוועסטער **מייע און פאמיליע**.

ה. י. ד.

טשארנע גרינשטיין און פאמיליע פאראייבקן זייערע אומגעקומענע עלטערן **יצחק און גאלדע**, שוועסטער און ברידער.

ה. י. ד.

קיילע גרינשטיין און פאמיליע פאראייבקן זייערע עלטערן **דוד און פרוי**, שוועסטער און ברידער.

ה. י. ד.

עניע אילבוים און פאמיליע פאראייבקן זייערע עלטערן **איצל** (געשטארבן) **און מרים** און שוועסטער **עטיע** (אומגעקומען).

יעקב בענדער און פאמיליע פאראייבקן זייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער.

דניאל און פערל מערין און פאַמיליע פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן זיסיע און שיינדל, שוועסטער פייגע (נפטרה אין ישראל) און ברודער.

פערל און שלמה וועריק און פאַמיליע פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן יהודה לייב און רבקה, שוועסטער און ברודער. ה. י. ד.

אריה וואלק און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן ר' חיים דוד שו"ב און חיה, ברודער און באבע ביילע גאלוז.

חיה פראסמאן און פאַמיליע פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן ר' דוד און העניע, ברידער און שוועסטער, זיידע און באבע ר' יעקב און איטקע, פעטערס און מימעס. ה. י. ד.

חוה ווינטרויב און פאַמיליע פאראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן מענדל און חיה פריידע, ברידער און שוועסטער.

שמואל מאַרדער און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער און אלע קרובים.

מרדכי יאנאווער און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן ר' ישראל זוסיע און ברכה, שוועסטער און ברודער.

רבקה מעלניק פאראייביקט אירע עלטערן אברהם און מרים, שוועסטער און ברודער.

יהודית סענדיוק און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן ר' יהודה לייב און שרה מלכה און שוועסטער.

מרדכי ראַפּ און פאַמיליע פאראייבקן זייערע עלטערן **נח** און **מלכה** אין ברודער.

טשארנע טאַפּאלאוסקי און **פאַמיליע** פאראייבקן זייערע עלטערן ר' **חיים** און **פרוי**, ברידער און שוועסטער.

איסר קוואשניק און **פאַמיליע** פאראייבקן זייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער.

פייגע ראָזענבוים און **פאַמיליע** פאראייבקן זייערע עלטערן **שמעון** און **שרה** אין ברודער **אלעזר**.

עניע קאַרש און **פאַמיליע** פאראייבקן זייערע עלטערן **בערל** און **טויבע**, ברידער און שוועסטער. ה. י. ד.

משה און **פנינה דרוג** און **פאַמיליע** פאראייבקן זייערע אומגעקומענע עלטערן ר' **אברהם** און **רייזל**, ברידער און שוועסטער. ה. י. ד.

אליהו זאַסק און **פאַמיליע** פאראייבקן זייערע אומגעקומענע עלטערן ר' **חיים** און **חוה**, ברידער און שוועסטער. ה. י. ד.

יחזקאל קאַטלער און **פאַמיליע** פאראייבקן זייערע אומגעקומענע עלטערן ר' **יצחק הירש** און **מענדל**, שוועסטער און ברידער. ה. י. ד.

זאב גראבאָו און **פרוי** פאראייבקן זייערע אומגעקומענע עלטערן **פייסע** און **בתיה**, שוועסטער און ברידער. ה. י. ד.

מרדכי און מרים גפן און פאַמיליע פאראייביקן זייער פאטער ר' ישראל, שוועסטער און שוואגער געלע און יצחק קאַרש און קינדער. ה. י. ד.

יענטע ווינשטאַק פאראייביקט אירע אומגעקומענע עלטערן ר' ליבער און שיינע רחל קאַרש, טאכטער געלע און פאַמיליע, שוועסטער און שוואגער אסתר לאה און אברהם האַכמאַן און קינדער, שוועסטער און שוואגער טויבע און בנימין פריימאַן און פאַמיליע. ה. י. ד.

זעלדע גפן־פיינטיך און פאַמיליע פאראייביקן אירע עלטערן ר' בערל און רחל, שוועסטער און ברידער.

משה און עטל גוטמאַן און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן ר' יאַנקל און פרוי, שוועסטער און ברידער. ה. י. ד.

לאה דרוג און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן ר' אשר און רבקה און שוועסטער.

שוועסטער געלער און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן ר' זוסיע און פרוי, ברידער און שוועסטער. ה. י. ד.

שוועסטער טייטעלבוים און פאַמיליע פאראייביקן זייערע עלטערן ברידער און שוועסטער.

שמואל זאלץ (פון באטאשאוו) פאראייביקט זיינע אומגעקומענע עלטערן און אלע קרובים.

הערצל קאמעניעצקי און פאַמיליע (פון הירניק) פאַראייביקן זייער אומגעקומענע משפחה.

ה. י. ד.

שמואל קאמעניעצקי און פאַמיליע (פון זאמשען) פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע משפחות.

ה. י. ד.

יוסף גלייזער און פאַמיליע (פון זשירזיז) פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע פאַמיליעס.

שרה, שבע און ישראל זאסק פאַראייביקן זייערע אומגעקומענע עלטערן און אלע קרובים.

ה. י. ד.

רייזע און בתיה טאַקער־שורין און פאַמיליע (וועלימטשע) פאַראייביקן זייערע עלטערן און אלע קרובים.

לאה בערעזניאק און פאַמיליע פאַראייביקן זייערע עלטערן, שוועסטער און שוואגער **בתיה און פסח שטיינבארג און קינדער.**

ה. י. ד.

האַרענשטיין און פאַמיליע (טער) פאַראייביקן זייערע אלע אומגעקומענע קרובים.

א זואַרט פון פּאַרטיצער

נאָך עטלעכע יאָר פון גרויסע אַנשטרענגונגען דורך איינצלנע לאַנדסלייט, דער־שיינט ענדלעך דער ראַטנער פּנקס.

ביים פּאַרענדיקן די שווערע און אחריותפולע ארבעט געפּין איך פּאַר מיין חוב אויסצודריקן מיין דאַנק אונדזערע לאַנדסלייט פון צפון־אַמעריקע, לייזער גינזבורג, בערל כהן, אברהם בארג און שלום מעלניק, פּאַר זייער טרייער איבערגעגעבענער ארבעט און פּאַר דער פינאַנציעלער מיטהילף צום דערשיינען פון פּנקס.

איך דערמאָן מיט ליבשאַפט אונדזער טייערן לאַנדסמאַן לייבל באַיאַן, וועלכער האָט אונדז כסדר געוועקט, געמוטערט און זייער א סך געטאָן פּאַר דעם בוך.

אויך האָלט איך פּאַר מיין פליכט אויסצודריקן א יישר־כוח די רעדאַקטאָרן, יעקב באַטשאַנסקי און יצחק יאנאַסאוויטש, פּאַר זייער רעדאַקציאָנעלער מיטווירקונג פּאַר דעם גרויסן פּאַרנעם פון דעם פּנקס. און א באַזונדערן דאַנק די אייגנטימער פון דער דרוקערייַ כוליאָ קוויפמאַן, פּאַר זייער אַרויסגעוויזענעם אינטערעס אז דער דאָזיקער בוך זאָל האָבן דעם בעסטן טעכנישן אויסזען.

או צום סוף דריק איך אויס מיין אַנערקענונג די חברים פון דער איצטיקער, ווי אויך פריערדיקער פאַרוואַלטונג אונטער דער פּרעזידענטין פון יעקב טאַקער און דער רעדאַקציע־קאָמיסיע פּאַר זייער מיטהילף אין דער הייליקער ארבעט. איך וויל באַזונדער דערמאָנען דאָ מיט האַרציקייט דעם **ווועטעראַן** פון די ראַטנער לאַנדסלייט, דעם חשובן סעקרעטאַר **יודל קאַנישטער**, ווועלכער האָט ניט געשפּארט קיין מי אין משך פון 4 יאָר און כסדר געשטאַנען ביי דער צוגרייטונג פון בוך, צוזאַמען מיט איניקע לאַנדסלייט, און אַוועקגעגעבן טעג און נעכט צו שרייבן, איבערזעצן און זאַמלען וויכטיקע דאַטן און ידיעות, זיך פּאַרבינדן מיט די ראַטנער אין דער גאַרער וועלט און אַליין שרייבן צענדליקער בריוו.

די אַלע צוזאַמען האָבן מיטגעשטייערט א שטיק פון זייער נשמה פּאַר דעם **באַשיידענעם מאַנומענט, וואָס מיר טראָגן צו פּאַר אַלע ראַטנער לאַנדסלייט** אין אַלע יידישע תפוצות, באַזונדערס אין מדינת ישראל.

משה האַניק

בוענאָס איירעס, סוף דעצעמבער 1954.

רשימה פון בילדער וואס קומען אריין אין בוך

1) רעדאקציע־קאמיסיע פון יזכור־בוך.
2) די פארוואלטונג פון ראטנער לאנדסלייט־פאראיין אין ארגענטינע.
3) דער ראטנער רעליף־קאמיטעט אין נארד־אמעריקע.
4) די קארטע פון ראטנע און אומגעגנט.
5) ר׳ פישל העלד מיט זיין פאמיליע.
6) דאס אלטע בית־החיים.
7) סיום הספר אין שטעטל (ר׳ אשר לעקאר צווישן א גרופע יידן).
8) דוד פינקעלשטיין.
9) יודל קאנישטער.
10) דער מארק אין שטעטל;
11) טאפאגראפישע קארטע פון ראטנע.
12) די גאס קריווא אוליצע.
13) ראטנע נאך דער לעצטער שריפה.
14) ר׳ בן־ציון שטיינגארטן.
15) ר׳ אהרן משה מעלניק.
16) ר׳ אבא פוקס מיט זיין פרוי און קינדער.
17) שו״ב ר׳ מרדכי דוב כהן.
18) ר׳ יחיאל טאקער.
19) ר׳ יהודה לייב סענדיוק מיט פרוי און קינדער.
20) דער קאנטאניסט ר׳ שמואל בר׳ פנחס בארג.
21) א צוזאמענטרעף פון בירגערמייסטערס פון געגנט.
22) אהרן יהושע קאנישטער און יצחק ערליך.
23) שואל אהרן קאמינסקי, זלמן קארש און נחום רייסקי.
24) די קיך אין די יארן 1919/20.
25) די עסקנים פון יתומים־קאמיטעט אין יאר 1928.
26) א פייערונג פון דריטן מאי אין ראטנע.
27) דאס קינד יואל איידעס.
28) די יידישע פאלקס־באנק אין ראטנע.
29) די ערשטע תלמידים פון לערער קעצקער.
30) די ערשטע לערער פון דער ראטנער תרבות־שול.
31) לערער און תלמידים פון דער תרבות־שול.
32) אן אויספלוג פון השומר הצעיר.
33) זרבבל אין ראטנע.
34) די פרויען־ארגאניזאציע „וויצא״.
35) בערל קאהאן.
36) ר׳ אברהמצע טעלעסאן.
37) יהושוע פוגאטש און זיין פאטער.
38) בצלאל העלער.

39) יעקב ראָג.
40) ל. באיאָן.
41) נח כהן.
42) ישראל האָניק.
43) יעקב טאָקער.
44) לערער און קינדער פון דער יידישער שול אין קרעמנע.
45) דער „חלוץ" אין דאָרף קרעמנע.
45) בנימין פוקס.
46) משה האָניק.
47) אָ מחלקה תלמידים מיט זייערע לערער.
48) אָ מאָנדאָלינע־אָרקעסטער פון תלמידים אין דער תרבות־שול.
49) אָ מחלקה תלמידים פון עלטערן גראָד פון תרבות־שול.
50) יוגנט פון הנוער.
51) „השומר הצעיר" אין 1930.
52) „השומר הצעיר" אין 1939.
53) דער „החלוץ" אין 1933.
54) די „פרייהייט"־אָרגאָניזאַציע אין 1930.
55) דער „החלוץ הצעיר" אויף אַן אויספלוג.
56) די פאָרוואָלטונג פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל אין ראָטנע.
57) די פאָרוואָלטונג פון דער תרבות־שול אין די לעצטע יאָרן פאָר דער מלחמה.
58) אָ גרופּע יוגנטלעכע פון די פראָגרעסיווע קרייזן.
59) זלמן קעמפער.
60) אַן אויספלוג פון „השומר הצעיר" אין יאָר 1933.
61) אָ מושבת־קיץ פון השומר הצעיר.
62) די ראָטנער שומרים אין קיבוץ המעפיל — טשענסטאָכאָוו.
63) ל"ג בעומר־אויספלוג פון „השומר הצעיר".
64) פאָרוואָלטונג פון „השומר הצעיר" אין ראָטנע.
65) אָ צוזאַמענטרעף פון „צופים" אין יאָר 1932.
66) אָ קבוצה פון „שומרים".
67) אַן אויספלוג פון אָ שומרישער קבוצה.
68) דער גדוד צ'יזיק.
69) אָ גרופּע שומרים פון ראָטנע אין קיבוץ — טשענסטאָכאָוו.
70) אָ גרופּע ראָטנער חלוצים אויף דער קאָנפערענץ פאָרן אָרבעטנדיקן ארץ־ישראל אין קאָוועל.
71) די בוגרים פון השומר הצעיר.
72) צום עולה זיין פון משה דרוג קיין ישראל.
73) צום אָפפאָר פון זעלדע פיינטיך קיין ישראל.
74) אָ גרופּע יוגנטלעכע אין יאָר 1930.
75) אָ גרופּע לערער מיט זייערע תלמידים אין יאָר 1933 — אין דער מיט — נח קעצקער.
76) א יוגנטלעכער צוזאַמענקום ביי כמיעלערן אין הויז.
77) תלמידים פון דער תרבות־שול אין יאָר 1934.
78) די ערשטע סקויטן־אָרגאָניזאַציע „צופים" אין ראָטנע.
79) אָ יוגנט־בילד.
80) אָ יוגנט־בילד אין יאָר 1924.
81) די „החלוץ"־אָרגאָניזאַציע אין 1925.

82) די סטאַלעריי פון „החלוץ" אין ראַטנע.
83) אַ גרופּע יוגנטלעכע.
84) אין אַ זומערדיקן טאָג.
85) די גאַס קריווואַ־אוליצע.
86) א. באַרג.
87) אַרבעטער־יוגנט.
88) אַרבעטער־יוגנט אין 1930.
98) דער „החלוץ הצעיר" אין 1930.
90) ועד החלוץ אין 1934.
91) קבר אחים פון יוסף טרומפּעלדאָר און זיינע חברים.
92) אברהם גראַבאָוו.
93) אברהם גראַבאָוו (אַ יוגנט־בילד).
94) אברהם גראַבאָוו אַלס חבר פון דער הגנה.
95) אַ גרופּע ראַטנער אין ישראל.
96) ר׳ יצחק הירש בארג.
97) אלתר אברך.
98) ר׳ פישל העלד.
99) יצחק הירש העלד.
100) די פאַרוואַלטונג פון דער תרבות־שול אין יאָר 1932.
101) אַ גרופּע תלמידים מיטן דירעקטאָר נח קעצקער.
102) לייבל גראַבאָוו מיט זיין פרוי אַנדזשע און קינדער.
103) אליהו און יעקב ליבערמאַן.
104) ר׳ יצחק הירש ראָג.
105) ר׳ בערל סערטשוק און זיין פאַמיליע.
106) משה קונישטער.
107) מינדל איידעס.
108) אַ גרופּע פירנדיקע חלוצות.
109) ל. אַליצקי.
110) ר׳ שלמה אהרן ז״ל.
111) שמעון דער משוגענער.
112) ר׳ מיכל קעמפּער.
113) ר׳ יחיאל וואַלקאָמירסקי.
114) ר׳ מאיר שמואל מארדער.
115) אַניומען (בנימין) דער וואַסערטרעגער.
115) דער נייער בית החיים.
117) תלמידים פון דער תרבות־שול אין יאָר 1927.
118) תרבות־שול אין די יאָרן 2־1931.
119) אַמאַליאַ דרוג.
120) ברכה כהן.
121) אַ גרופּע יוגנטלעכע.
122) אַ גרופּע יוגנטלעכע אין יאָר 1927.
123) אַ שפּאַציר אויפן טייך פריפּעט.
124) אַ געזעגענונג־אָוונט פאַר די לערער רויזן און לעווין.
125) מ. אַליצקי.
126) שכנה שטיינבערג.

(127) אַ יוגנט־גרופּע אין יאָר 1930.
(128) וועלוול אברך, הירשל מערסיק און ישראל האָניק.
(129) ר׳ זכריה האָניק.
(130) איסר קאָמינסקי.
(131) אַן אַרבעטער־גרופּע אין 1925.
(132) אַ גרופּע יוגנטלעכע אין יאָר 1929.
(133) דוד לאָנגער.
(134) אַ גרופּע יוגנטלעכע שיפן זיך אויפן פריפּעט.
(135) אַ גרופּע יוגנטלעכע גליטשן זיך אויפן אייז.
(136) אַ גרופּע מיידלעך פון שטעטל.
(137) דער חלוץ משה דרוג ווערט געזעגנט צו זיין עליה קיין ארץ־ישראל.
(138) אַ געזעגענונג פאַר דער חברה זעלדע פיינטיך.
(139) אַ שבע ברכות ביי דער משפחה איידעס.
(140) אַ צוזאַמענטרעף פון יוגנטלעכע לכבוד מאָטל וויינשטאָק.
(141) אַ חנוכה־פייערונג אין יאָר 1937.
(142) אַ גרופּע יוגנטלעכע.
(143) יעקב פוקס.
(144) דוד גאָלדין.
(145) יוסף קעמפער מיט זיין פאַמיליע.
(146) ביים טייך פריפּעט אין אַ ווינטערדיקן טאָג.
(147) אַ געזעגענונג פאַר צוויי חברים וואָס פאָרן אויף הכשרה.
(148) אַ גרופּע חברים.
(149) דריי חברים טוער אויפן געביט פון חינוך.
(150) אַ גרופּע יוגנטלעכע.
(151) אַ גרופּע תלמידים פון תרבות־שול.
(152) אַ שמחה פון יוגנטלעכע ביי דאָבע רייף אין שטוב.
(153) אַ ווינטערדיקער אויספלוג פון אַ יוגנט־גרופּע.
(154) צום עולה זיין פון עלקע פאַפיר קיין ארץ־ישראל.
(155) אַ פריזיוו אין ראָטנע.
(156) אַ גרופּע יוגנטלעכע.
(157) אַן אויספלוג פון אַ גרופּע יוגנטלעכע.
(158) ראָטנער איינווינער אויף „דאָטשע" אין ווידרעניץ.
(159) די פייערלעשער אין שטעטל.
(160) ביים שאָסיי־בריק.
(161) ניסקע שאָפיראָ.
(162) אַן אָפשייד פאַר לייבל באַיאַן.
(163) אַ געזעגענונג פאַר לוי שאָפיראָ.
(164) די פאַרוואַלטונג פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, אין 1931.
(165) אַ גרופּע יוגנטלעכע אין יאָר 1928.
(166) פאַקסימיל פון אַ בריוו פון דער פאַרוואַלטונג פון תרבות־שול.
(167) לייבל שטיינגארטן.
(168) משה איילבוים מיט זיין משפחה.
(169) דריי געראָטעוועטע ראָטנער אין פערנוואַלד.
(170) בנימין פוגאַטש.
(171) אַ מצבה געשטעלט אין דייטשלאַנד.

172) אַ גרופּע געראַטעוועטע ראַטנער פרויען אין מינכען.
173) אַ גרופּע ראַטנער פּליטים אין מינכען.
174) די משפּחה רייף געזעגנט אליהו יצחק רייף.
175) תנאים ביי ר׳ מענדל ווייניטרויב.
176) אַ פאַמיליע־בילד.
177) אַ שבע ברכות ביי דער פאַמיליע פוקס.
178) אַ בילד פון שלמה פערלמוטער אין מאַסקווע.
179) ישראל קאנפער ז״ל.
180) אַ פאַמיליע־שמחה ביי משה גינזבאַרג.
181) אַ לחיים צו די תנאים פון מינצע פוקס און נפתלי אשכנזי.
182) דריי חברים פון „השומר הצעיר״.
183) יהודה קאַגאַן.
184) ר׳ הירשל באַקלער.
185) משה חיים פוקס.
186) משפּחה פוקס.
187) שלמה יאנאָוויטש.
188) ישראל חיט.
189) יעקב שטיינגאַרטן.
190) שיקע קופערבערג.
191) אין לאַגער אין איטאַליע.
192) די יוגנטלעכע פּליטים שיקע קופערבערג און ר. קאַמענעצקי.
193) אַ בילד פון דער אַרבעט אין לאַגער.
194) אַ גרופּע יוגנטלעכע.
195) זישע מערין ע״ה.
196) מאיר בליט.
197) צוויי פאַמיליעס — שטיינבערג און יאנאָוויטש.
198) חוה פייגעלעס ווערט געזעגנט צו איר אָפּפאָר קיין אַרגענטינע.
199) ראַטנער תושבים.
200) מען געזעגנט מייע ווייניטאַק צו איר עולה זיין קיין ארץ־ישראל.
201) די חתונה פון פייגע האָניק.
202) מרדכי אברך, אפרים קאַטלער, משה האָניק.
202) מרדכי אברך, אפרים קאַטלער, ישראל האָניק.
204) דער „וועד החלוץ הצעיר״ אין יאָר 1930.
205) מען געזעגנט ישראל האָניקן צו זיין אָפּפאָר קיין אַרגענטינע.
206) אַ גרופּע יוגנטלעכע.
207) אַ גרופּע יוגנטלעכע פון „החלוץ הצעיר״.
208) „החלוץ הצעיר״ אין 1929.
209) אַ גרופּע יוגנטלעכע אויפן טייך פריפּעט.
210) „החלוץ הצעיר״ בעת אַן אויספלוג אין וואַלד.
211) הרב שמעון פרידלענדער.
212) „החלוץ הצעיר״ אין די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן.
213) „השומר הצעיר״ אין 1931.
214) דער „החלוץ הצעיר״ אין 1937.
215) אליעזר גינזבערג.
216) אַ גרופּע חברים געזעגענען יואל ריכטערן.

217) אַ גרופּע יוגנטלעכע פון „החלוץ הצעיר".
218) אַ געזעגענונג פאַר שמחה לעקאַר.
219) מלכה קאנישטער - קלאטשקע.
220) לערער און תלמידים פון תרבות אין 1933.
221) גיטל קארש מיט אירע צוויי קינדער.
222) אברהם כהן און שלמה פערלמוטער.
223) קינדער פון די פאַמיליעס פון מאַטל כהן און יצחק הירש העלד.
224) אליהו טאַקער.
225) די ערשטע ראַטנער אימיגראַנטן אין אַרגענטינע.
226) אויף אַן אזכרה־אַקט נאַך די ראַטנער קדושים.
227) די ערשטע פאַרוואַלטונג פון ראַטנער לאַנדסלייט־פאַראיין.
228) ראַטנער פּליטים אין אַרגענטינע.
229) רבקה טאַקער.
230) דאבע כהן.
231) דינצע קאמינסקי.
232) אַן אָפּשייד־מסיבה פאַר מאיר גראבאָוו.
233) זעליק מערין.
234) אביגדור מערין.
235) פּנחס באַרג.
236) פ. איציקזאָן.
237) אברהם מאראנץ
238) סימע מאַראַנץ.
239) שלום מעלניק און זיין פרוי.
240) יעקב מאַראַנץ.
241) אַ באַזוך אויפן נייעם בית־עלמין אין ראַטנע.

אינהאלט

פון די רעדאקטאָרן — — —

ל. אַליצקי — ברוך אַליצקיס ראָטנער זיידע — — — — — — — — — — — — — — — — 326
לייבל באיאן — אַפּגעצאָלט די חובות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 333
בערל קאהאן — יאָנקל דער שוסטער — — — — — — — — — — — — — — — — — — 338
א. בארג — קליינע עפּיזאָדן פון שטעטל — — — — — — — — — — — — — — — — 343
י. בן צבי — צונעמענישן אין שטעטל — — — — — — — — — — — — — — — — — — 347

זכרונות

י. קאנישטער — מיר פֿאָרן זען יונה ראָזענפּעלד — — — — — — — — — — — — — 355
לייבל וואהל — ראָטנע מיין צווייטע היים — — — — — — — — — — — — — — — 361
לייבל מייטעס — מלמדים און לערער אין אונדזער שטעטל — — — — — — — — — 366
ברכה כהן — זכרונות — 374
מאטעס אַליצקי — אַביסל זכרונות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 381
ישראל האָניק — דאָס טרויעריקע געזאָנג — — — — — — — — — — — — — — — 389
איסר קאמינסקי — זכרונות פון דער נישט ווייטער פֿאַרגאַנגענהייט — — — — 391
אברהם בארג — דער פּוילישער שטייער־אָמט און זיינע באַאַמטע — — — — — 400
חיים גראַבאָוו — בלעטלעך פון מיינע קינדעריאָרן אין ראָטנע — — — — — — 403
לואיס גאָלדמאַן — מיינע קינדערייאָרן אין ראָטנע — — — — — — — — — — 419
משה האָניק — מיט געזאָנג און טרערן — — — — — — — — — — — — — — — 421
יודל קאנישטער — צעריסן אַ ספּר־תורה — — — — — — — — — — — — — — — 424
אשר איידעס — זכרונות פון מיין שטעטעלע ראָטנע — — — — — — — — — — 429
מרדכי גפן — פון ראָטנע ביז כפר סירקין — — — — — — — — — — — — — — 433
אברהם בארג — אַ פּריילעכער שבת — — — — — — — — — — — — — — — — — 436
וועלוול גראַבאָוו — אַ ניגון — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 438
יעקב פוקס — אַ חתונה אין שטעטל — — — — — — — — — — — — — — — — — 441
אשר איידעס — רעטשיצע — 444
דוד גאָלדין — בענקעניש נאָכן שטעטל — — — — — — — — — — — — — — — — 446
פ. קעמפּער — מיינע דערמאָנונגען פון דער יוגנט אין ראָטנע — — — — — — 448

ערב חורבן

ישראל האָניק — ס׳ברענען בריקן — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 459
שוערע וואָלקנס אויף די הימלען — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 463
ניסקע שאַפּיראָ — בריוו צו ל. באיאן — — — — — — — — — — — — — — — — 469
אהרן יאָנקל גינזבורג — אויסצוג פון בריוו צו ל. באיאן — — — — — — — — 469
לייבל בלאָושטיין — פון אַ בריוו צו ל. באיאן — — — — — — — — — — — — 472
דאָנק־בריוו פון דער ראָטנער קהילה — — — — — — — — — — — — — — — — 474
אַ בריוו פון דער תּרבות־שול אין ראָטנע — — — — — — — — — — — — — — 477

דער גרויסער חורבן

אברהם בארג — דער אומקום פון ראָטנע — — — — — — — — — — — — — — — — 483
אברהם בארג — אונטער דער נאַצישער אָקופּאַציע — — — — — — — — — — — 489
שלמה פּערלמוטער — בלעטלעך פון אַ טאָגבוך — — — — — — — — — — — — 519
קליינע קינדער — גרויסע קדושים — — — — — — — — — — — — — — — — — 535
שלמה פּערלמוטער — זיי זיינען אין שטאָט געגאַנגען — — — — — — — — — 539
יהודה קאגאן — פּאַרטייכענונגען פון אַ לעבנגעבליבענעם — — — — — — — 544
משה חיים פוקס — אונדזער שטעטעלע ראָטנע אונטער דער נאַצישער ממשלה 565
ישראל חייט — פּאַרטייכענונגען — — — — — — — — — — — — — — — — — 574
יעקב שטיינגאָרטן — פון אַ בריוו — — — — — — — — — — — — — — — — — 581
שיקע קופּערבערג — א יתום דערציילט — — — — — — — — — — — — — — — 584
פּערל ווערניק — פון צוויי משפּחות די איינציקע געראָטעוועט — — — — — 590
בריוו פון פליטים — 594
רשימה פון ראָטנער משפּחות — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 608

ראַטנער לאַנדסלייט דערמאַנען און באַווייזען זייער חיים

זאב גראַבאָוו — ראַטנע — — —

Este libro se terminó de imprimir el día 28 de Diciembre de 1954, en los Talleres Gráficos de Julio Kaufman, S. R. L. - Av. Corrientes 1976, Buenos Aires.

IZKOR - BUJ

RATNE

LIBRO EN HOMENAJE A NUESTROS HERMANOS MASACRADOS
POR LA BARBARIE NAZI EN NUESTRO PUEBLO NATAL

Editado por la

SOCIEDAD RESIDENTES DE RATNE Y ALREDEDORES

EN LA ARGENTINA

Buenos Aires

1954